LOZAN

Lozan, büyük bir eserin,
ancak bir sayfasıdır. Eseri
yaratana bağlılığımız ebedidir.
İSMET PAŞA

İKİNCİ CİLT

Devletler Hukuku Profesörü
M. CEMİL BİLSEL

SOSYAL YAYINLAR

LOZAN

II. Cilt

M. CEMİL BİLSEL
DEVLETLER HUKUKU PROFESÖRÜ

SOSYAL YAYINLAR
Babıâli Cad. No: 14 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 522 18 94 – 527 79 82

BİRİNCİ BÖLÜM

KONFERANSIN AÇILMASI

1 - Lozana doğru. 2 - Lozan konferansının açılışı.
3 - Konferansın nizamnamesi

1

Lozana doğru

KONFERANS YERİ — Türkiye ile sulhü tesis edecek olan beynelmilel toplanışın 13 İkinci teşrinde Lozanda olması kararlaştı. Lozana davet hakkında 27 birinci teşrinde tebliğ olunan nota şudur :

" İngiltere, Fransa, ve İtalya hükûmetleri, Ankara hükûmetine gönderdikleri 23 eylül tarihli notalarına zeyil ve bu hükûmetin 4/10/22 tarihli notasına cevap olark, Şarktaki harbe nihayet verecek bir sulh muahedesi akti maksadile, 13 ikinci teşrinde müzakereye başlamak üzere Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetini Lozana murahhaslarını göndermeğe davet etmekle şereflenirler. Murahhasların tamam salâhiyetli olması, fakat miktarca ikiyi geçmemesi İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri arasında kararlaşmıştır.„

Lozan o vakit Türklük için hiç iyi duygularla bezeli bir yer değildi. Lozanda oturan Rumlar, Ermeniler Lozanın havasını Türklük aleyhine çevirmişlerdi. Zaten bütün İsviçrede böyle bozuk bir hava vardı. Milletler cemiyetinin içinde bu bozuk havanın kaç defa kasırgalar kopardığı görülmüştü. Bu kasırgalar İsviçrenin hele Fransız kısmında adeta millî hava olmuştu. Zaten bütün dünyada böyle bir hava vardı. Osmanlı İmparatorluğunun aleyhinde toplanan hava, dünya harbi vesilesile bütün dünyada, haksız yere Türklük aleyhine kararmıştı. İsviçre, ve onun içinde Lozan, bunun tekâsüf etliği bir merkezdi.

Konferansın toplanacağı yerin bu havası, millî davamızın iyi anlaşılması için elbette hayırlı değildi. Fakatdavet eden üç devlet, burasını teklif ettiler. Türkiye de bunu bile bile kabul etti. Türkler,

istiklâllerine çok bağlı olan ve istiklâl savaşını daha evvel nasıl yaptıkları kendilerince bilinen kahraman İsviçrelileri severler. İsviçrelilerin de millî istiklâl sevgisile, istiklâl savaşında muvaffak olan ve Avrupaya bunu tanıtmak için gelen Türklerin tarafını alacaklarına şüpheleri yoktu. Yalanlarla yanıltılmış olan İsviçreliler, gerçeği öğrenince elbette haklının davasını güdeceklerdi. Davalarının haklılığından emin olan Türkler, bu sebeple Lozanın toplanış yeri olmasına itiraz etmediler.

KIM BAŞ OLACAK — Fakat kim, bu beynelmilel toplanışta Türkiyeyi temsil edecekti? Kim, muzaffer Türkiyenin isteklerini Avrupanın göbeğinde bütün dünyaya karşı müdafaa ve istihsal eyleyecekti? Bu iş, millî kurtuluş savaşını zafere erdirmek kadar çetin bir işti.

Millî savaşta nihayet, Fransa ve İtalya Türklerin muvaffak olmasını istemişlerdir. Elbette, Türkiyenin olduğu gibi kalması, kendi menfaatlerine daha uygun olduğu için bunu istemişlerdir. Fransanın Türklere en müsait olduğu günlerde ağızlarda kapitülâsyon dolaşıyordu. Türklüğe en çok iyilik duyguları gösteren Kont Sforça, muslihane hulul siyasetinin İtalya için taksim siyasetinden faydalı olduğunu kaydediyor.

Fransanın da İtalyanın da İngiltereden ayrılık gösteren siyaseti Lozanda Türklerin kayıtsız ve şartsız istiklâl iddiaları karşısında birleşecekti. Türkiye, Lozanda bütün devletlere ve bütün bir tarihe karşı savaşacaktı. Bu savaş kolay olmayacaktı. Bu savaşı başaracak başı seçmek onun için hayatî bir ehemmiyeti haizdi.

Memlekette bu işi en iyi başaracak başı yine Gazi seçti: İsmet Paşa.

Gazi buna nasıl karar verdiğini nutukta (S. 417 - 418) şöyle anlatır:

" İcra vekilleri heyetinde, mecliste, encümenlerde sulk konferansına gönderilecek murahhas heyet konuşuluyordu. Vekiller heyeti reisi Rauf bey, Hariciye vekili Yusuf Kemal bey, Sıhhiye vekili Rıza Nur bey gidecek heyetin tabiî azası gibi görülüyordu. Ben, henüz kat'î kanaat ve kararımı tesbit etmemiştim. Ancak Rauf Beyin reisliğinde bulunacak heyetin, bizim için hayatî olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Beyin de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak kendisine İsmet Paşanın terfik edilmesini teklif etti. İsmet Paşadan müşavir olarak edilecek istifade mahduttur. İsmet Paşa reis olursa azamî istifade temin olunacağına ben de kaniim dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi Ondan sonra Rauf Bey, murahhas heyet me-

selesinde başladıkları terkip ve teşkillere devam ettiler. Ben buna ehemmiyet verir görünmedim... Mudanya konferansı bitmişti. İsmet Paşa ve Erkânı harbiye Reisi Fevzi Paşa Bursada bulunuyorlardı. Kendilerile görüşmek üzere Bursaya gittim,.. İsmet Paşayı, murahhas heyet Reisliğini ifa edip edemiyeceğini, mevcut bunca malûmatıma rağmen bir kere daha tetkik ettim. Mudanya konferansını nasıl idare ettiğini teferruatile anlamağa çalıştım. Nihayet müsbet olarak kararını verdim. İsmet Paşanın murahhas heyet Reişi olması için daha evvel Hariciye vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye hususî ve mahrem olarak yazdığım bir şifre telgrafta kendisinin Hariciye vekâletinden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşanın intihabına [1] bizzat delâlet eylemesini rica ettim.

Ankaradan hareketimden evvel, Yusuf Kemal Bey bana, murahhas heyet Reisliğini en iyi İsmet Paşanın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kenan Beyden iş'arımı iyi telâkki ederek icabına tevessül ettiğine dair cevap aldım.

İşte ondan sonra idi ki, İsmet Paşaya, emri vaki halinde, Hariciy vekili olacağını ve sulh konferansına murahhas heyet reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire hayrete düştü. Asker olduğundan bahsederek itizar etti. Nihayet teklifi bir emir telâkki ederek mutavaat gösterdi.. „

Başarılan işi ve nasıl başarıldığını bilerek, Gaziyi bu iş için memleketin en liyakatli çocuğunu seçmiş olmaktan dolayı minnetle anmak borçtur. Gazi konferansa gitmeyince, hakikaten bu işi İsmet Paşadan iyi yapacak kimse bulunamazdı. O gün, belki İsmet Paşa, Gaziden başkasının hatırına gelemezdi ve o gün belki Gazinin bu intahabını beğenmeyenler oldu. Fakat, uzağı daima iyi gören Gazi, bu işte de isabetini bütün millet İsmete Paşanın şahsında bir kere daha ispat etti ve onun şahsında, memleketin ettiği büyük istifadenin fahrını ve hazzını duydu.

BAŞIN VASIFLARI — Konferansa gidecek heyet başının ne türlü vasıfları haiz olması lâzımdı?

Bu başın her şeyden evvel, Osmanlı İmparatorluğu siyasetinde yetişmiş olmaması lâzımdı. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletlerile münasebetinde üç devir vardır: İstilâ devri, tanzimata kadar olan devir ve tanzimattan sonraki devir.

[1] O zaman İcra vekilleri ayrı ayrı ve hafi rey ile Büyük Millet Meclisince intihap olunurdu.

İlk devirde münasebet, daha ziyade harp münasebetidir, ve bu münasebeti idare eden kuvvettir. Osmanlı İmparatorları bu devirde Avrupaya isteklerini kuvvetlerile yazdırıyorlardı. İstilâ devrinden tanzimata kadar süren uzun devirde, beynelmilel münasebetlerimiz çokluk, bilgisiz ve beceriksiz ellerdedir. Avrupa ile asıl daimî münasebete giriştiğimiz tanzimattan beriki devirde bir hariciye vekâletimiz ve Avrupada lisan bilir Türk veya hıristiyan iyi elçilerimiz vardır. Fakat, inhitat devrinin icabı olarak, bu siyasette Avrupayı üstün görmenin hâkim olduğu bir vasıf vardır. Bu karakter millî menfaatleri müdafaa ve koruma bahsinde zaaf ifade eder.

Bugün Gazinin işaret ve himmetile bütün Türklük tarihi bir birlik çerçevesine girmiştir ve bütün Türk tarihinde, iki asırlık Osmanlı inhitat devrinin bir istisna olduğu anlaşılmıştır. Yeni neslin terbiye sisteminde bunun oynayacağı büyük rol vardır. Fakat bu ufuk açılmadan, alınan terbiye, inhitat terbiyesi idi ve bu, Osmanlı imparatorluğunu hasta sayarak onu bir gün fazla yaşatmak için tedbir almaktan ibaret bir siyasete ve tatbikatta, uysal ve müdaheneci bir harekete vardırıyordu. "Hasta adam„ tabiri düşmanlarca Osmanlı imparatorluğuna takılmış bir attı. Onu parçalamak için icat edilmiş olan bu hal, Osmanlı devlet adamlarında, ondan kurtulmak azmini yaratacağına, onların zihnine hâkim olmuş idi. Bu sebeple hasta adamın zayıf bünyesine elverişli tedbirlerle onu bir az daha yaşatma usulü, bir idarei maslahat siyaseti doğurmuş idi. Bu terbiye ile yetişen Osmanlı vüzerası, Avrupalılarla bir toplanmada kendilerini, Büyük devletlerin delegelerile denk görmezlerdi. Onlarla omuz ölçemezler, Avrupalıların, şarklılarda nakisa olarak gösterdikleri müdaheneci ve riyacı vaziyete düşerlerdi. Âli paşa Paris kongresinde bu zihniyetin tesirile değil midir ki Osmanlı imparatorluğuna sırf Avrupalıların vermek istedikleri şekli kabul etmiş idi. Abdülhamit ve meşrutiyet devrinin namuslu ve hakikaten değerli bir siyaset adamı olan Rifat Paşa, Lozanda İsmet Paşanın yaptıklarından ve söylediklerinden bahsederken, bunları çok takdir eder. Fakat bunların yüzde birini biz bunlara söyleyemez ve yapamazdık. Karakterimiz buna müsait değildi der idi. Osmanlı rejiminin bu siyasetinden ve bu zihniyetinden o devrin adamları değil, rejim mes'uldür.

Burada bize lâzım olan noktaya avdet ediyorum. Bu rejim zihniyetinde bir kimseye, memleketin beynelmilel sahada müdafaası verilemezdi.

Avrupaya gidecek heyetin başında mutlak yeni rejimde yetişmiş, onun kayıtsız ve şartsız istiklâl arayan ve bu uğurda radikal tedbirler almaktan korkmayan, müdahene ve riya bilmeyen, hakka güvenen ve hakkını pervasız müdafaa edebilen havasında yaşamış, milletin kurtuluş icin ne fedakârlıklar yaptığını görmüş ve bunu duymuş olması lâzımdı.

Beynelmilel toplanmalara gönderilecek murahhasların diplomatlardan seçilip seçilmemesinin lehinde ve aleyhinde bugün söylenen çok söz vardır. Dlbette iyi bir diplomat müzakere usul ve san'atini daha iyi bilir. Daima ölçü ile hareket eder. Müzakereyi, ne anî bir tehevvür veya kat'î bir ret ile heserek muvaffakıyetsizliğe uğratır, ne bir teklifi bütün faide ve mahzurlarını iyice tartmadan kabul veya reddeder. En mantıkî bir delile, meselâ filî veya tarihî bir delil ile cevap verir, en kuvvetli görünen bir hakkı diğer bir hakla karşılar ve böylece yavaş, fakat emin bir yürüyüşle, gayesine doğru ilerler. Fakat alelâde işlerde muvaffakıyet için çok elverişli olan bu metot ile, sulh gibi bir memleketin esas menfaati kolay elde edilemez. Bu sebeple her memlekette bu iş diplomatlara değil, birinci derecede devlet adamlarına verilmiştir.

Bunlar, vakıa beynelmilel müzakere usulünün inceliğini diplomatlar kadar bilmezler, bazan nutkun kuvvetine, talâkatin füsununa kapılarak, hemen bir işi kabul veya reddederler. Bu bir kusurdur, fakat bu kusuru yanlarında olan mütehassıs müşavirlerin bulunuşu giderir. Onun için dünya sulh konferansında asıl murahhaslar, ne Klemanso, ne Lloyd George ne Vilson ne Orlando ne Venizelos diplomat değildi. Ondan evvelki büyük sulh konferanslarında da boyle olmuştur. Meselâ Berlin kongresinde ne Bismark, ne Dizraelli ve ne Salisburi, ne Vadington ne Andraşi ne Karatodori diplomat değillerdi. Yalnız Rus Baş Murahhası diplomasi mesleğinden yetişmiş bir başveilk idi.

Bununla diplomatların değerini azaltmış olmaktan uzağız. Sadece demek istiyoruz ki, Sulh gibi, bir memleket için hayatî ehemmiyet gösteren bir mesele yalnız iyi diplomat olanlara verilmez. Diplomatlardan, devlet hayatında birinci derecede devlet adamı olarak yetişmiş olanlar varsa onlar seçilir. O gün, diplomasiden yetişmekle beraber, yeni rejim devlet hayatında birinci derecede göze görünen kimse yoktu. O halde, başka mesleklerde bunu aramak zarureti zaten hasıldı. Şurasını da kaydetmeden geçemeyeceğim: Lozan konferansının birinci devresinde Fransanın baş murahassı eski bir diplomat olan mösyö Barer idi. İkinci devrede baş murahhas olarak Fransa ceneral Pelleyi seçti.

Gidecek zatın zekâ, bilgi, intikal temyiz, muhakeme, münakaşa hususlarında en karışık işlerde asıl hedefi bulma ve ona varma yolunu kestirme, uzağı görme ve iyi görme, en ağır vaziyetlerde mes'uliyeti yüklenme gibi hususlarda kuvvet ve kudretçe üstünlüğünü teslim ettirmiş bir zat olması, ileri için emniyet ve hürmet ettiren bir mazisi bulunması, bir toplanmada idare ve sempati ile de saygı telkin eyleyebilmesi lâzımdı.

İsmet paşa mektep hayatından beri, zekâ, intikal, temyiz ve muhakeme kabiliyetleri ile herkesin üstün kabiliyetleri üzerinde birleştiği bir şahsiyetti. Sınıf arkadaşı . . . . paşadan işitmiştim : Mektep hocaları bile, mühim bir riyazi veya bir sevkelceyşî mes'ele halletmeden onu çağırıp görüşürler veya böyle bir meseleyi ona hallettirirlermiş. Onun her hangi bir meselede hocalarını da saydıran o kadar şamil görüşleri varmış. Kolay adam beğenmeyen çok değerli bir kumandanımızdan, o daha bir kaymakam iken daima işitirdim, en iyi bir şey söylendiği veya yapıldığı zaman, İsmet olsaydı böyle söylerdi, böyle yapardı, derdi. Bu, İsmetin sonsuz kudretine yürekten bir imanın, fakat değerli bir insan inanının, şuurlu ve samimî ifadesidir. Müzakere ve münakaşa kabiliyetini daha yüzbaşı iken 1908 de Edirne murahhası olarak bulunduğu bir İttihat ve terakki kongresinde bulunanlardan duymuş, dünya harbinde ordu iaşe veziyetini münakaşa için Vadişşeriada toplanan kumandanlar arasında sekizinci kolordu kumandanı iken tanıdığım ve sonra, "istihzaratı sulhiye„ heyetinde kendisile çalıştığım sırada kendim de görmüş idim. O söylerken herkes susardı ve dinlerdi ve onun söyledikleri daima farklı çıkardı.

Uzağı gördüğünü ve iyi gördüğünü gösteren bir delil, Yemene giderken İzzet paşaya verdiği cevaptır. İzzet paşa kendisine Yemene beraber gitmeği teklif ettiği vakit, herkesin kurtulmak için can attığı, ve ancak terfi etmek veya para toplamak için gittiği Yemende, hizmeti bir vatan çocuğu sıfatile kabul ederken Balkanlarda tehlikenin çok yakın olduğunu söylemiş ve dediği çıkmıştır. Eğer o gün Yemene giden heyet, İstanbulda kalmış olsaydı, Balkan harbinin felâketini bu memleket belki görmezdi.

İsmet Paşanın nihayet herkese emniyet ve hürmet ettiren şerefli bir dünü vardı. Erkânı Harbiye Reisi iken hazırladığı ordunun başında, Gaziden sonra, memleketi büyük zafere, o erdirmiştir. Bu, ona küçük, büyük, memlekette herkesin sonsuz sevgisini ve saygısını kazandırmıştır. Ve bu dün, memlekette ve hariçte, ona saygı ile bakılmasını temin eylemiştir. Gaziden başka hiç kimse Beynelmilel bi rtoplanışta, millî ruhu onun kadar temsil edemez, onun ka-

dar sayılamazdı. Onu, Rauf beyin istediği gibi müşavir olarak Lozana göndermek, cevheri sırça diye satmak gibi millî emanete hiyanet etmek olurdu. Mareşal Foş ta böyle bulunmuştu, denemez. Bir kere Fransaya zaferi kazandıran Foştan evvel Klemansodur. Ve millet, onun için kendisine "Zafer babası„ adını vermiştir. Sonra Fransada Foştan evvel gelen ne kadar siyaset adamları vardır? Foş, bunların arasında birinci derecede bir devlet adamı da değildi. Bu sebeple, onun yeri askerî meselelerde rey veren beynelmüttefikin askerî komitenin başında bulunmaktı.

Murahhas olacak zatın maddî manevî cesaret sahibi olması da şarttır. Bazan bir müzakerede mes'uliyeti üzerine alarak bir karar vermek zarureti belirir. Her şey sorup talimat istemeğe talik olunamaz. Hem de bazan sormıyarak karar verme lâzım olur. 1783 te İspanya murahhası Kont Aranda, Cebelüttarıkın İspanyaya iade edilmesinde israr eden hükümdarının arzusunu, galip İngilterenin kabul etmemesi üzerine, sorsa memleketinin de bunu kabul etmiyeceğini ve bununla harbe devam yüzünden daha büyük felâketlere düşeceğini, bildiği için, İngiliz ültimatomunu kabul etmiş, "öyle zamanlar olur ki insan, başının uçurulacağını göze alarak hareket etmek lâzım gelir. Talimatıma muhalif olmakla beraber, Filoridayı, Cebelüttarık yerine kabul ediyorum ve sulhü imzalıyorum„ demiş idi. [1]

Maddî cesaretin de tesiri büyüktür. Korkaklık, ne olsa muhite itibarsızlık; yeğitlik, saygı saçar. Murahhasın, ölüm tehlikelerinden yılmaz olduğunun bilinmesi, ona karşı yalnız kullanılacak lisanda ve yapılacak tehditte, ölçü ile hareket edilmesine amil olmakla kalmaz. Bütün muhitinde kendisine, yeğitliğe karşı insanların duydukları saygı meylini uyandırır.

Kendisini düşmana teslim olmağa davet edenlere verdiği cevap, yazılmağa değer: Yıldırımın akıbetinde. Sedat paşanın (S. 183) naklettiğine göre, Filistin cephesinde İsmet Paşanın kumanda ettiği üçüncü kolordu, çok güç vaziyette kalmış. Bir zabitin defterinde şunlar yazılı görülmüş: " 23/24 gecesi vaziyet ümitsizdi. Bununla beraber kolordu kumandanı azim ve iradesini tamamile muhafaza ediyordu. Fırka ve alay kumandanları nezdine gelerek kolordunun vazifesini tamam ifa ettiğini, kimsede kuvvet ve mukavemete kudret kalmadığını, yiyecek, içecek ve cephane mevcut olmadığını, artık her şeyin bitmiş olduğunu, muhasameye nihayet vermek lâzım geldiğini söylediler. Kolordu kumandanı son fişek

[1] Calvo Nazarî ve amelî Hukuku Düvel. cilt 3 S. 172

sarfedilmedikçe, teslim olmanın askerî namus ile kabili telif olmadığı cevabını verdi. Büyük ve küçük kumandanlar mazbata yapmağa kalkıştılar.Kolordu kumandanı, böyle bir mazbatayı getiren zatı, kendi tabancam ile öldürürüm dedi. Kolordu kumandanının azmü metaneti, zayıf kalplere manevî bir kuvvet ilka, cümleyi sükûta mecbur ve son vazifeyi ifaya sevkeyledi. Toplanan kumandanlar dağıldılar. Ve ertesi günü yapılacak muharebe hazırlıklarına ve tahkimata şüru ettiler. „

İsmet Paşa bu azmi ve cesaretiledir ki, kolordusunu düşmana teslim olmaktan da, esir olmaktan da kurtarmıştır.

Lozanda bir gün heyetimizi Bern'e davet ettiler. Hem tayyare, hem tren hazırlanmıştı. İsmet Paşa tayyare ile, bir kısım murahhaslar, trenle gittiler. Dönüşte hava çok bozuktu. Tayyare ile seyahat, tehlikeli görünüyordu. Bunu, kendisine söylediler ve buna göre tren veya tayyare ile avdete kendisinin karar vermesini istediler. Tehlike olunca, trenle dönmek lüzumunun kendisine söylenmesi yaraşırdı. Paşayı ikisinden birini intihaba davet edince, o, tehlikeden korkmaz olduğunu gösterecekti. Tayyare ile döndü. Bu kahramanca ve yiğitçe kararın, yiğit bir memleket muhitinde tesiri olmaması mümkün mü?

Rus müşahidi Vurofski, Lozanda öldürüldükten sonra, kendisine ihtiyat tedbiri almasını rica ettiler. Gideceği yeri ve vakti, tedbir almak üzere evvelden bildirsin, veya otomobil üzerinden bayrağını kaldırsın, hiç birini yapmadı:

Bunlar, ikinci bir İsmet Paşayı kolay yetiştiremeyen memleket hesabına bir ihtiyatsızlık
duğunu göstermenin de, memleketi için büyük hayır olduğunda ve memleketin bu yiğitlikte ayrı bir sevgi ve saygı bulduğunda şüphe edilemez.

Bütün bu meziyetlerine ilâve olarak, kurtuluş savaşının iptidasından sonuna kadar, Anadoluda bulunmuş, Anadolunun ne fedakârlık ettiğini, Anadolunun nasıl yandığını, nasıl çığnendiğini, Türklüğün nasıl öldürüldüğünü görmüş, bunun acısını onun içinde yaşayarak duymuş, akan göz yaşlarından, dökülen kanlardan, göke çıkan figanlardan, bağrı yanmış olduğu için, frenklere karşı, hiç kimse onun kadar fedakârlığı yerinde tartamazdı.

Onun hariciye vekilliği ve baş murahhaslığı duyulduğu vakit, herkes bunun ehemmiyetini hemen kavrayamadı, Onu, ancak yakından ve iyi bilenler, bundan sevindi. Bir asker nasıl baş murahhas olur? İstanbul Hükûmetinde İzzet Paşanın hariciyeyi deruhde etmesine ve Avrupaya gitmesine birşey demeyenler de, bunda te-

reddüde düşmüşlerdi. Avrupa adabı muaşeretini bilir mi? Lisan bilir mi? Diplomasi bilir mi?

Vasıta, gaye yerine kondukça, elde edilecek şey, zarar olur, Bunlar bir murahhas için bilinmesi iyi olan şeylerdir. Fakat muvaffakıyet için kâfi ve hatta lâbüt olan şeyler değildir. Dünya sulh konferansında ne Lloyd George, ne Vilson, ne ekser murahhaslar diplomat olmadıkları için, diplomatların haiz olmaları lâzım gelen bu vasıfları haiz değildiler. Halbuki İsmet paşa, Almanca ve Fransızcayı bilir ve serbestce görüşürdü.

İsmet paşa, hariciye vekili ve baş murahhas olduktan sonra, o güne kadar başında bulunduğu muzaffer orduya, bir veda telgrafı çekti. Paşanın bu telgrafında, bütün ruhu ve muvaffakıyetlerinin bütün sırrı yazılıdır. İsmet paşa, muvaffakıyetlerin sebebini, üç esasta hulâsa ediyor: Tutulan yolun doğruluğuna ve muvaffakıyete götüreceğine inanmak ve bu inanı, en ümitsiz günlerde sarsılmamak, emrine verilen vasıtalardan azamî istifade temin etmek, üstününe sonsuz bir itimat ile bağlı olmak. İki sene ayrılıktan sonra büyük bir zaferle döndüğü büyük millet meclisine de, zaferi bu ruh ile hulâsa etti. Ve, zaferin ehemmiyetini de şu sözlerle anlattı:

" Ordularımızı diğer ordulardan ayıran vasıf, bizzat milletin kendisi olması suretinde hulâsa olunabilir. Zira millî gayelerimiz; yaşlı kumandandan, genç nefere kadar, bilinmiştir. Gayenin takiple istihsaline imkân olduğuna bütün millette kanaat hasıl olmuştur. Böyle şuurlu bir orduyu, bizim tarihimiz görmemiştir.

"Mücadelemiz esnasında düşmanlarımızın sayısı ne idi ve kaç huduttan hücum ediyorlardı? Bugün bunu saymağa çalışırsak güçlüğe uğrarız.

Yunanistan, bütün nüfusunun ve medeniyetinin vücude getirebileceği en büyük bir ordu ile, Yunan aklının, tahsilinin ve sevk ve idaresinin mümkün olan en muazzam eşkâli ile, vatanın bağrına saldırdı. Bu emelleri, Sakaryada akamete uğradığı vakit, Anadolunun garp tarafından istilâ edilmesi, maddeten gayri mümkün olduğu âleme ilân ve ispat edilmiş oluyordu. Bunu, ahfadımız ve tarihimiz, vasıtasız ve müşkül vaziyette bulunduğu zannolunan Türk milletini tamamen devirmek için, Yunanistanın son takatini sarfetmesi suretinde tefsir edecektir.

"Sakaryadan sonra ise doğrudan doğruya askerî olmaktan daha geniş olarak bir medeniyet mücadelesi başladı. Bir milletin bütün mamelekini toplayıp, diğer bir milletin bütün mamelekini karşı koyarak hasıl olaçak neticeyi, milletin, bütün milletin mukadderatına

bağlamak için büyük milletlerin muhtaç olduğu bir takım vasıflar lâzımdır. Bu vasıfları, milletimiz açıkça göstermiş bulunuyor.

"Sonra, fen ve san'at vadisinde, bütün dünya erkânı harbiyesinin murakabesi altında ve bütün hatalarını tashih ettirmek vaziyetinde buluan bir orduya karşı, akılca ve fence üstün olmak lâzım geliyordu. Bu imtihanı vermeğe mecbur idik.

Yunanlıların yenilmesi, her hangi bir gafleti, her hangi bir tesadüf eseri mahiyetinde değil, vasıtaca, akılca, ferasetçe ve milletin bütün umumî vasıflarınca üstün olması sebebile, bir emri tabiî olarak tahakkuk etti !.

İsmet Paşanın baş olduğu heyette murahhas olarak sıhhiye vekili Rıza Nur ve eski maliye vekili Hasan Bey vardı. Askerî, malî, iktisadî, hukukî müşavirler ve kâtiplerle heyet 20 kişiyi geçiyordu. Yol parası olarak 150,000 lira tahsisat kabul olundu. Ve heyet Lozana gitmek üzere, Ankaradan İstanbula hareket etti.

İstanbulda kaldığı günlerde İngiliz fevkalâde Komiseri kendisine Lort Kürzonun bir haberini verdi. İngilterede İntihabat sebebile Lort Kürzon, Londradan ayrılamıyacağından, konferans bir kaç gün gecikecek. Lort Kürzon, bunu İsmet paşaya dostane haber verdiriyor. Hakikaten İngilterede İntihabat yapılmaktadır. Ve neticesi belli olmadan Lort Kürzonun Londaradan konferans için ayrılması mümkün değildir.

Bununla beraber konferansın toplanış tarihi, davet eden devletlerce tesbit ve tebliğ olunmuştur.

Ogün, intihabat meselesi bilinmiyor mu idi? Ne için bunu düşünerek toplanma tarihini, ona göre evvelden tesbit etmediler. İntihabat sebebile sulh konferansının geri kalmasına ogün lüzum duyulmamış idise, şimdi neden geri bırakılmak istenilmektedir? Bu düşünce, baş murahhasımıza hakikî maksadın ne olduğunu araştırma fikrini verdi. Siyasette hiç bir şeyi düşünmeden, olduğu ve söylendiği gibi almak, olmaz. Bu sebeple İsmet Paşa, programını değiştirmedi. Gününde, İstanbuldan hareket ederek Lozana vardı.

Lozanda kendinden başka gelmiş kimse yoktu. Bunu fırsat bildi. Dünya gazete muhbirlerini toplayarak, onlara beyanatta bulundu: Beni sulh için çağırdılar, geldim. Onlar halâ gelmediler dedi. Türkiyenin şerefli bir sulh istediğini ve dileklerinin temellerini bu suretle dünyanın kulağına korken, kendisinin ihmale gelir olmadığını da anlatmış oldu. Aynı zamanda devletlere de şu notayı verdi.

"Sulh aktinin talik edilmesi, Türk milleti için genişliği takdir edilemiyecek fedakârlıklarla zahmetleri devam ettirecek ve

giderilmesi yalnız bizim iyi niyetlerimize bağlı olmayan beklenmez neticeler doğuracak mahiyette olduğunu, benimle birlikte zatı devletleri de takdir ederler. Bu cihetle ve dünya sulhünün selâmeti namına, konferansın çabuk muvaffakıyeti için beslemekte olduğum en hararetli temennilerimin tebliği ne müsaraat ederim.„

O sırada kendisini Mösyö Poincaré Parise davet etti. Kalktı Parise gitti. Mösyö Poincaré ile görüştükten sonra Pariste gazetecilere, iyi tesir bırakan beyanatta bulundu. Bu suretle Türkiyenin samimî sulh arzuları hakkında dünyaya hem teminat verdi, hem de Türklerin haklı isteklerini anlattı. Yalnız Mösyö Poincaré ile görüşme, şimdi anlıyoruz ki, İsmet Paşanın üzerinde iyi tesir bırakmamıştır.

Poincaré, sulh işinde hemen her mesele üzerinde, İsmet Paşaya aşağı yukarı reyini söylerken, sulhün olacağını temin etmiş, fakat Kapitülâsyonlar meselesinde, ikisi ortası bir düzene bağlama yolu bulunacağını ve bunu Türkiyenin de kabul edeceğini söylemiş! İsmet Paşa, buna imkân olmadığını ve bu halde sulh olamıyacağını tekrar etmiş, o da fikrinde israr eylemiş.

Mösyö Poincaré'ye bizdeki memurlar mı böyle haber vermişti? Böyle düşünenler mi vardı ? Bunu tarih söyleyecektir.

Konferansın nihayet 21/11/922 de açılması kararlaştı.

Fransa başvekili Mösyö Poincaré, Fransa murahhasları Roma büyük elçisi Mösyö Barer ve sabık İstanbul büyük elçisi, ayandan mösyö Bompard ile beraber oraya geldi. İtalya başvekili mösyö Mossolini de İtalya murahhasları, İstanbul sabık büyük elçisi ayandan Marki Garoni ve Atina elçisi, Möyö Montanya ile birlikte Territereye geldiler. Poincaré, Mossolini ve Kürzon, Territere de evvelâ buluştular ve konferansta takip edecekleri müşterek hareketi kararlaştırdılar.

Zaten İngiltere, daha evvel muhtelif meseleler hakkında, bu devletlere bir nota vermişti. Bu notada yazılı esaslar üzerinde, üç devlet siyaset adamları, anlaşmağa çalıştılar ve hep beraber Lozana geldiler.

2

Lozan konferansının açılışı

Konferansın açılış oturması için, Lozanın bu gibi toplanmalara mahsus Monbenon gazinosu tahsis edilmişti. İsviçre, koferansta alâkadar devletlerden değildi ve bu sebeple konferansta İsviçre murahhasları yoktu. Şu kadar ki konferansın İsviçrede toplanmış olmasından dolayı, bir şeref olarak, İsviçre devlet Reisi Mösyö Hab,

gelip konferansı bir nutuk ile açacak ve merasim oturması bu suretle kapanacak idi. Ondan sonra konferansın müzakere yeri olarak tahsis edilen Uşi Şatosunda toplanılacak idi.

Konferansın açılacağı günün sabahı, Lort Kürzonun da bir nutuk söyliyeceği İsmet Paşaya haber verildi. Bu nutuk, İsviçre Reisicümhuruna konferans namına bir teşekkür arzını tazammun edecekti. Nezaket te bunu icabederdi. Elbette sulhten de bahsedilecekti. İsmet Paşa tereddütsüz derhal cevap verdi: Ohalde ben de nutuk söyliyeceğim.

Lort Kürzon, Konferans namına söz söylesin de, İsmet Paşa orada öteki murahhaslar gibi ikinci plâna kalsın! O, bunu kabul edemezdi. Kat'iyet ile fikrini bildirdi. Poincaré kendisini görerek bundan vazgeçmeyi rica etti. Lort Kürzon söylemekten vaz geçsin, ben de geçerim dedi. Hiç kimseye üstünlük, yahut hiç kimseden altta kalmaklık kabul edemiyeceğini, bu ilk merasim celsesinde bu suretle anlattı. Mösyö Poincare, nutkunu görmek istedi. Nutku okudu. Bazı tashihler rica etti. O, yalnız bir kelime değiştirmeği kabul etti ve nutku cebinde Monbenona gitti.

Fakat halecanı vardı. Aceba bir emri vaki yaparak, kendisi söz söylemeden, celse kapatılır mı? Bu sebeple pusu da bekler gibi heyecanla bekledi ve daha Lort Kürzon son sözünü söylerken, onun kürsüye ilerlediği görüldü. O bitirir bitirmez, belki Mösyö Venizelosun da kürsüye çıkıvermesi ihtimalile, Reisicümhur hemen celsenin kapandığını söyledi. Nutukları aynen kaydediyorum.

İsviçre Reisicumhuru Mösyö Hab'ın nutku

Efendiler,

Burada güzide mümessillerini selâmlamakla şeref bulduğumuz devletler, yakın Şark ihtilâflarına, nihayet verecek olan sulh konferansının açılış toplanmasını, bitaraf İsviçre vatandaşlarından birinin açması arzusunu lûtfen izhar eylemişlerdir.

Vazifenizin tarihî büyük ehemmiyetini müdrik olan İsviçre Federal Meclisi, bütün İsviçreliler için, iftaharı mucip olan bu işi, Konfederasyon reisine tevdi eyledi. Bunu deruhde ederken, heyecana tutulmaktan nefsimi mennedemiyorum. Bu vazifeyi ifaya yalnız memuriyetimden dolayı değil, mesainizin muvaffakıyetle tetevvüç etmesini görmek yolunda, hissettiğim ateşli arzu hasebile de davet edilmiş olduğumu zannediyorum.

İsviçre Federal heyeti namına, yüksek meclisinize, har ve samimî surette hoşamedi beyan eylerim. İsviçre hükûmet ve ahalisi, kendilerine gösterilen itimat sayesinde, bu memleketin sinesinde,

manevî ve iktisadî iztirabat yükü altında ezilmiş olan insanlığa, daha iyi bir istikbal ümidi vermeğe hizmet edecek bir sulhün inkişaf ettiğini görürlerse, pek bahtiyar olacaklardır.

Beynelmilel bir itilâf vukuunu teshil, yahut bazı ihtilâfatı, sulh yolile, tesviye eylemek meselesi, ne zaman ve ne gibi ahval ve şerait altında mevzuu bahsolmuşsa, İsviçre, ne kadar acizane olursa olsun, buna yardım etmeği bir vazife, necip bir borç gibi telâkki etmiştir. Konferansa, içtima yeri olmak üzere, bir isviçre şehrini intihap etmekle, devletlerinizin bizim için mukaddes bir an'ane olan bir meslek ve siyaset hakkında, hissiyatı takdirkâranelerini izhar etmek istediklerini zannediyoruz.

Bütün beşeriyetin, hitamını konferansınızdan beklediği son harbin vaki olduğu saha, tarihte dahi büyük bir rol oynamış olan eski dünyanın, iki kıt'asının temas noktasında bulunuyor.

Gayet şiddetli mücadelelere cilvegâh olan bu havali, eski kahramanane devirler menakibelerinin, ezminei kadime rivayatının ve kurunu vusta hikâyelerinin bildirdikleri derecede, hunin ve müteaddit mübarezata sahne olmuştur. Zamanımızda da bu an'anevî yahut tarihî vakayi, kavimlerin mukadderatı üzerinde uzun tesirlerini gösteriyor.

O kadar kahramanlar görmüş olan bu yerler, daha son haftalara gelinceye kadar, bizi, ezmineikadime tarihini tetkik ve tetebbü ettiğimiz vakit, müstağrakı hayret ve heyecan eden cengâverlik evsafını, bol bol haiz, bir takım muharebat ile kanlara boyanıyordu.

Hayatlarını, mihrabı vatan üzerinde bilâ tereddüt feda eden bu bahadırların mezarı önünde, hürmet ve takdirle eğiliyoruz. Şan ve şeref, onların hatıralarına! Onlar mert ve fedayı can edecek kadar sadık olmuşlardır!

Umarım ki Türk Yunan muharebesi, on senedenberi Avrupayı ve Asyanın bir kısmını harap eden, netayici meş'umesi müteaddit ensal üzerinde gerek galiplerde, gerek mağlûplarda tesirini hissettiren müthiş facianın, son perdesidir. İşte bunun için, bütün dünya Cinevre gölü sahillerine, içinde kuvvetli bir ümit ışığı parlayan, endişeli nazarlar atfediyor, hikmet ve tedbirinizin muharip devletlere ve dolayısile artık fikrî ve iktisadî saadetler fethine doğru yürüyebilecek olan beşeriyete, sulh ve sükûn temin etmesi arzusile yanan bütün kalpler, ayni suretle hemdareban oluyorlar.

Bir takım memleketlerin ve kuvvetlerin talii, sizin elinizde bulunuyor. Vazifeniz, nazik olduğu kadar vâsidir.

Dünyanın minnettarlığı ve beşeriyetin saadeti için çalışmış ol-

maktan mütevellit memnuniyetbahş kanaat, her yüksek gayeye vasıl olmak için elzem bir şart olan bir fikri itilâf ve itidalin mükâfatı muhikkasını teşkil edeceklerdir.

Dünkü muhasımların, imanlarına menşe olan ve medeniyetlerine gida teşkil eyleyen iki büyük din, insanlara en büyük faziletlerin fikri itilâf ve hubbu müsalemet olduğu kanaati âliyesinde, yekdiğerine tevafuk etmektedirler.

Ffendiler,

Bir kaç hafta sonra Nonel yortularını tes'it edeceğiz. Âmakı kalbimden temenni ederim ve şüphesiz milyonlarca insan aynı temenniye iştirak eder ki, mesaii hayırkâraneniz sayesinde, şu büyük söz, o yevmi mesutta, sahai file çıkmış olsun.

"Yer yüzünde iyi niyetli kimselere selâm!„

Lort Kürzonun nutku tevzi edilmediğinden gazetelerde ancak hulâsası var. Lort Kürzon, İsviçre Reisicümhuruna teşekkür etti. Bir çok şehirlerde şimdiye kadar konferanslarda bulunduğunu, bu konferansın İsviçre gibi bitaraf bir memlekette in'ikadı sulhün aktini teshil edeceğini söyledi. Muharebenin tevlit ettiği fecayiin, artık maziye karışmış ve unutulmuş olması icap edeceğini beyan etti. Murahhasların hepsi aynı itilâfcuyane meslek tutarlarsa ve mevzuu bahsolacak her meseleyi halletmek ve sulh yapmak arzusunu gösterirlerse, vazifenin kolaylanacağını temin eyledi.

İsmet Paşanın nutku

Reis Efendi.

Dört seneden ziyadedir, Vilson esası ve imanı üzerine in'ikat etmiş bir mütareke, Osmanlı imparatorluğunun girişmiş olduğu muhasamatı, sureti resmiyede tatil etmişti. Sulhün nimetlerinden daima mahrum kalan Türk milleti, o tarihtenberi hak ve adalet istihsali için, yaptığı mükerrer sulh teşebbüslerinin kifayetsizliğini ve faidesizliğini idrak ederek, artık hiç bir kurtuluş ümidi kalmadığını anlayarak, mevcudiyetini müdafaaya ve maddî manevî kendi vasıtalarile istiklâlini temine muvaffak oldu. Bu yolda bir çok istiraplara katlandı. Hatsiz hesapsız fedakârlıklara rıza gösterdi.

Hür milletler, bu hale teveccühlü bir gözle şahit olmuşlardır. Her yaşta ve her mevkideki Türkler, kadın ve çocuk, bu müdafaa harbine iştirak ettiler. 1918 tarihinden sonra Türk milletinin maruz olduğu sonsuz hücumlar ve istirapları, burada hatırlatmaktan kendimi mennedemiyorum. Gerek bu hücumları ve istirapları, gerek

hiç bir askerî mecburiyet olmaksızın, Türkiye arazisinin en zengin ve en mamur kısımlarında munhasıran imha ve tahrip fikrile muntazaman yapılmış talıribatı, hiç bir veçhile mazur göstermek kabil değildir.

Halâ bu dakikada bile, bir milyondan ziyade masum Türkün, küçük Asya ovalarında ve yaylâlarında, melcesiz ve gıdasız, serseri gibi dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk milleti, bu insanlık üstündeki fedakârlıklara katlanmak suretile medenî insanlık arasında derin bir hayat kuvvetine malik milletlere has olan mevcudiyet ve istiktâl hakkı ile, sulh ve sükûne bir faaliyet unsuru olmak üzere bir mevki kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kat'î gayesi, bu mevkii muhafaza ve tahkim etmekten ibarettir. Son senelerin vakayii, vicdanı beşeriyette sulh ve sükûnu umuminin devletler tarafından birbirlerinin hukukuna ve hürriyetine mütekabilen hürmet gösterilmedikçe, sahai file çıkarılamıyacağı hakikatını bir akide haline ifrağ ettiği cihetle, bu vakayiin hatırası istikbal için bir sulhü sükûn teminatı teşkil edeceğini ümit eylerim.

Kabili tasavvur olan azamî derecede hüsnü niyet ile mütehassis olan Türk heyeti murahhasasının, sair heyeti murahhasalarda da ayni veçhile bir hüsnü niyete müsadif olacağı ve bu suretle konferans mesaisinin memnuniyetbahş bir neticeye iktiran edeceği ümidini besliyorum.

Reis efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti namına, İsviçre cümhuriyetine, konferansımızın burada in'ikadını kabul etmek suretile, lûtfen göstermiş olduğu mihmannüvazlıktan dolayı teşekkür ederek sözlerime nihayet vereceğim. Tarihi şanaveri, necip bir milletin kendi istiklâline nekadar büyük bir kıymet atfettiğini gayri kabili inkâr surette gösteren bu memleketin, konferansa mahalli içtima olarak intihap edilmesinden dolayı kendimi şayanı tebrik görüyorum.

3

Lozan Konferansının Nizamnamesi

Lozan konferansı açılma oturmasından sonra ilk toplanmasını Uşi şatosunda 21/11/1922 Salı günü saat 11 de Lort Kürzonun muvakkat reisliğinde yaptı.

Bu toplanmada, konferansın çalışma yolunu gösterecek olan dahilî nizamname görüşülecek idi. Bir gün evvel murahhaslara on maddelik bir dahilî nizamname projesi dağıtılmış idi.

Lort Kürzan, ruznameye geçmeden, konferansa çalışmak için lâzım olan yerleri tahsis etmiş olmasından dolayı İsviçre hükûmetine, Vo Kantonu ile Lozan şehri memurlarına konferans adına teşekkür etti. Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye murahhasları buna iştirak ettiler.

DİL: Konferansta konuşulacak dil işinde, kolay anlaşıldı: Üç resmî dil var: Fransızca, İtalyanca, İngilizce. Ancak, ayrı ayrı dillerde söylenen sözlerin tercümeleri, çok vakit kaybettirir. Murahhasların çoğu da Fransızca bildiklerine göre, Fransızca söylenen nutukları, başka dillere çevirmeğe lüzum yoktur; meğer ki bir murahhas istesin.

DAHİLÎ NİZAMNAME: Dahilî nizamnameyi mütehassıslar komitesi hazırlamıştı. Bunun görüşülmesine başlandığında, görüldüki Türk baş murahhası, hiç bir maddeyi münakaşasız geçirmemektedir. Sırf itiraz etmek için söz söylemekte değil, büyük devletlerce tabiî görülen ve hemen geçirtilecek sanılan her şeye dokunmakta ve kendi kabul etmedikçe ve kendisine kabul ettirilecek şekle getirilmedikçe, konferansın hiç bir şey kabul etmesine imkân olmadığını anlatmak istemektedir.

Madde 1 — Birinci madde şu yolda yazılmıştı:

"Fransa, Büyük Britanya ve İtalya devletlerinin daveti üzerine, Şarkta umumî sulhü tekrar tesis etmek maksadile, Lozanda toplanan konferans, aralarında 1914 ten beri sulh muhtel olup henüz kat'î surette iade ve tesis edilememiş olan devletlerin salâhiyetli murahhaslarile birleşik Amerika devletlerinin murahhaslarından teşekkül etmiştir.

Bundan başka boğazlar rejiminin görüşülmesi sırasında konferans, Karadenizde kıyısı olmak sebebile, münakaşaya iştirak etmeğe çağırılmış olan devletler mümessillerini de ihtiva edecektir.

Şark işlerinin düzenleşmesinde alâkası olan başka devletler doğrudan doğruya kendilerine ait meseleler hakkında düşüncelerini yazı ile veya ağızdan bildirmek üzere, münakaşaya kabul edileceklerdir. „

Lort Kürzon, bu maddenin konferansta bulunan devletleri saydığını ve bunun görüşülecek bir yeri olmadığını söyldi:

İsmet paşa itiraz etti: Evvelâ serlevha iyi değil. Şark işleri konferansı nizamnamesi yerine, Lozan konferansı nizamnamesi denmeli. Sonra, murahhaslarla temsil edilen devletler tahdidi olarak gösterilmemiştir. Bunları müttefiklerle Türkiye arasındaki notalara göre yazmak ve müzakeresine davet olundukları meseleleri göstermek

daha iyi olur. Boğazlar rejiminin görüşülmesi sırasında Rusya, Okrayna ve Gürcistanın temsil edilmeleri lâzımdır.

Üçüncü fıkraya gelince, Türk murahhas heyetinin, yukarki notalarda söylenmemiş devletlerle görüşmesine salâhiyetleri yoktur.

Konferansın adı "Yakın Şark işleri hakkında Lozan konferansı„ olarak kabul edildi. Karadenizde kıyısı olan devletler tabirinin, İsmet paşanın arzusunu tatmin edeceği temin edildi.

Birinci ve üçüncü fıkralar hakkında İsmet paşa, kendisine verilen cevaplara rağmen ihtirazî kaydını muhafaza etti.

MURAHHASLARIN SAYISI: Devletlerin salâhiyetli murahhaslarının iki olacağını ve bunların yanında, usulü dairesinde salâhiyet verilmiş müşavir, mütehassıs, kâtiplerin ve sairenin bulunacağını söyleyen ikinci maddeye, İsmet Peşa itiraz etti: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, üç salâhiyetli murahbas göndermiştir. Murahhasların iki olması yolundaki müttefikler teklifini Türkiye, baştan beri kabul etmemiştir. Kürzon, bunun tatbikatta güçlük vermiyeceğini, salâhiyetli murahhasların yanında, daima mütehassıs müşavir bulunabileceğine göre, üçüncü murahhasın bu sıfatla toplanışlarda bulunabileceğini söyledi.

Murahhas olarak Millet Meclisince seçilmiş ve oraya bu sıfatla gönderilmiş bir zat, müşavir unvanını nasıl kabul ederdi? Türkiye Millî Meclisinin kararı, daha usul işleri görüşülürken nasıl hükümsüz sayılabilirdi?

Vaziyetin güç ve nazik olduğu kabul edilmelidir. Davet eden devletler, murahhasları iki olarak tesbit eylemişlerdi. Bir sebep olmadıkça iki murahhas gönderilmesi, doğru olurdu. Fakat Meclisçe iki murahhas seçildikten sonra, malî işler için daha bir murahhas seçilmesine lüzum duyulmuş ve Hasan Bey bu suretle üçüncü murahhas olarak seçilmişti. Türkiye, devletlerin kararına haklı bir sebeple karşı geliyordu. Bu sebeple İsmet Paşa, kendi görüşünde ısrar etti. Bundan sonra da birden çok yerde, bu mesele tazelenmiş ve her yerinde İsmet Paşa, Büyük Millet meclisinin kararını müdafaa ederek, her üç murahhasımızın murahhaslığını ve muahedeyi bu suretle imza etmelerini temin eylemiştir.

REİSLİK — Üçündü madde; reisliği, konferansı tertip eden devletlere nöbetle vermekte ve bir umumî kâtiplik tayin eylemektedir. Konferanslarda reisliğe; çok vakit, konferansın toplandığı yer devleti seçilir. Netekim Paris sulh konferansına, bir devlet reisi olan Amerika murahhası Vilson değil, Fransa murahhası Klemanso reislik etti. Ancak bir konferansın tolpanışında, başlı başına rol oyna-

mış bir devlet varsa, bu devlet seçilmek te, hukuku düvelde âdettir. 1899 ve 1907 Lâhey sulh konferanslarını, Rusya toplamış olduğu için, reisliğe Rus baş murahhası ve ikinci reisliğe Holanda baş murahhası seçilmiş idi. Lozanda toplanan konferansa, Lozanın bağlı olduğu İsviçre iştirak edemezdi. Şu halde konferansa reislik, ya nöbetle yapılmak, yahut bu konferansın teşebbüsünü alan devletlere ait olmak lâzım gelirdi.

İsmet paşa, reisliğin yalnız Fransa, İngiltere ve İtalyaya hasredilmesine itiraz etti. Türkiye, ilk olarak İzmirde toplanmağa devletleri davet etmiştir. Bu sebeple Türkiye dahi davet eden devletlerdendir. Fakat bunda ısrar etmedi. Hele - Brestlitovskta olduğu gibi - nöbetle reisliği, çok doğru olarak hiç ağza almadı. Umumî kâtip seçilişinde de Türkiyeyi ileri sürdükten sonra, kendince asıl ehemmiyetli olan fikri, bu ilk fırsattan istifade ederek ortaya attı. Türk murahhas heyeti, konferansa diğer devletlerle müsavi şerait altında iştirak etmektedir.

İsmet paşanın da tasvibi ile Fransız mösyö Masigli, umumî kâtip seçildi.

KOMİSYONLAR: Beşinci madde, konferansta görüşülecek bütün işlerin tetkikini üç komisyona vermektedir. Her komisyona davet eden devletlerden birinin baş murahhası reislik edecektir. Birinci komisyon; topraklara, askerliğe, boğazlara ait işler komisyonu, ikinci komisyon; Türkiyede yabancıların tabi olacağı usul komisyonu, üçüncü komisyon da, malî ve iktisadî meseleler komisyonudur.

Lort Kürzon, işlerin asıl bu komisyonlarda görüleceğini, ancak bu komisyonlar raporlarını kabul için umumî toplanışlar yapılacağını ve birinci komisyona kendisinin, ikinci komisyona İtalya baş murahhası Marki Garoninin, üçüncüye Fransa baş murahhsı mösyö Barerin reislik edeceğini söyledi.

İsmet paşa, Lort Kürzonun teklif ettiği çalışma usulünü kabul etmekle beraber, reislik işine yine dokundu. Komisyonlar, doğrudan doğruya ve evvelâ Türk menfaatine ait işleri görüşecekler, Türk heyeti de reisliğe iştirak etmelidir. Lort Kürzon, Devletlerin, reisliği üzerlerine almakla, Türk heyetine karşı asla nezaketsizlik etmek kastında olmadıklarını İsmet Paşaya arzetti. Konferansın mes'uliyetini, onu toplayan devletler yüklenmiştir; münakaşaların idaresi de kendilerine düşer. Bununla beraber daha bir çok komisyonlar teşkil olunacaktır. Bunlara Türk heyeti azasından birinin reis tayin edilmesinde, hiç güçlük yoktur. Türk heyetine, diğer heyetlerden aşağı muamele edildiği hakkında gelen fikri gidermek istediğini de, Kürzon ehemmiyetle tekrarladı. Bu, İsmet Paşanın

müsavi muamele görmek hakkındaki sözüne cevaptı. İsmet Paşa, bunu derhal karşıladı: İtirazım, katiyen Türkiyeyi diğer devletlerden farklı bir muameleye tabi görmek korkusundan ileri gelmemiştir. Türk heyetinin temsil ettiği çok mühim menfaatleri, koruma endişesindendir.

Altıncı madde; Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiyenin ihtisas sahibi hukukçularından bir yazış komitesi teşkil etmekte, yedinci ve sekizinçi maddeler tekliflerin, muhtıraların ve sairenin nasıl verileceğinden bahseylemektedir. Bunlar hemen münakaşasız geçmiştir.

ALENİLİK — Dokuzuncu madde münakaşalı olmuştur: "konferans mesaisine ait neşriyat, umumî kitabetçe hazırlanacak resmî tebliğlerle, temin olunacaktır.„

Lort Kürzon, dokuzuncu maddenin çok mühim olduğunu söylüyor. Konferans müzakereleri mahrem kalmalıdır. Görüşülen işlerin ehemmiyeti icap eder ki, bunlar söylenmesin ve bu taahhüt edilsin. Her gün gazetelere de bir tebliğ verilir. Mösyö Barer de konferansa yükletilen işi başarabilmenın şartını, ketumlukta buluyor. Amme efkârı, emin olmayan, karışıklığı mucip haber almamalıdır. Konferans müzakerelerini, ihtirasların tesirinden korumalıdır. İtalya baş murahhası da bunlara katıldı.

Davasını dünya önüne koymaktan pervası olmadığını göstermek suretile, murahhaslar üzerinde bir tesir yapmak için, İsmet Paşa, kendi hesabına müzakerenin alenî olmasını tercih ettiğini, fakat heyetten çoğunun fikrine iştirak etmiş olmak için, Lort Kürzonun teklifine muvafakat eylediğini bildirdi. Bununla beraber müşterek tebliğin metni üzerinde uyuşulamaz ise, Türk heyetinin de ayrıca bir tebliğ neşretmek hakkını mahfuz bulundurdu.

ZABİTLER —Onuncu madde, zabıtların umumî Kâtip tarafından imzalanıp heyetlere dağıtılacağından ve 48 saatte bir tadil istenmezse tasvip edilmiş sayılacağından bahseder.

İsmet Paşa, protokolların her heyetin Umumî kâtibi tarafından imzalanmasını istedi. Çünkü bunlar, resmî mahiyeti haiz bir diplomasi senedidir. Zabıtların yazılışı, Türk heyeti Umumî kâtibinin iştirakile olmasına göre, kat'î şeklini alan zabıtları, heyetler umumî Kâtiplerinin imzalamasına karar verildi.

Oturma sonunda, Amerika Birleşik Devletleri heyeti namına mösyö Çayılt beyanda bulundu: Kendileri umumî toplanışlarda, komisyonlarda ve tâli komisyonlarda hazır bulunmak ve diğer murahhaslarla tamamile müsavi şerait altında dinlenmek hakkını haiz

Amerika Mümessilleridirler. Amerika heyeti, rey hakkı istememektedir. Riyaset gibi her hangi bir mükellefiyet almak, her hangi bir anlaşmaya ve rapora imza koymak ta istememektedir. Konferansa; kısa, faydalı izahat verecektir.

İlk toplanmanın hulâsa ettiğim zabıtlarından çıkan mana şudur: 1 — Türk baş murahhası hiç bir büyük devletin murahhaslarından kendini farklı görmemiş ve göstertmemiştir ve bu kendisine saygı telkin eylemiştir. 2— Esaslı meselelerden olmıyan şeylerde de, esaslı meseleler gibi, uyanık bulunmuştur. 3 — Daha ilk oturmada, Türkiyenin müsavi muamele görmesini ortaya atarak, bunu kabul ettirmiştir.

Büyük devletlerin tanınmış diplomatları arasında, onlar gibi diplomat ta olmamak itibarile, belki sıkılacak, belki çekinecek ve küçülecek diye, endişe edilebilirdi. Bu endişeyi, işte ilk günden, bertaraf etti. Malûm olan fıtrî nezaket ve tavazuuna rağmen, muzaffer bir kumandanın, itimat, vakar ve hatta gururu ile, kimseyi üstün görmedi. Nihayet, bir kısmını kendine denk gördü ve denk gördüklerile çarpıştı. Bu çarpışma, sonuna kadar sürecek ve onun üstünlüğü ile bitecektir. Hem de çarpışma, bire karşı bütün murahhaslarladır. Kendine karşı bu birleşişi, daha ilk günden görüyoruz.

Öğle sonu oturmasında Lort Kürzon, tasvip edilmiş olan dahilî nizamnameden bahsederken, İsmet Paşa ihtirazî kayitlerini kuvvetle tekrarladı: 23 Eylül tarihli nota ile, bunun cevabı olan 4 Teşrin tarihli Türk notasında, sayılı devletlerden başkasile müzakereye giremeyiz, müzakerelere salâhiyetli üç murahhas ile iştirak edeceğiz.

Lort Kürzon, İsmet Paşaya, mülâhazalarını saygı ile dinlediğini, fakat nizamnameyi konferansça kabul edilmiş saydığını söyledi. Diğer taraftan müsavi muamele talep eden Türkiyenin, yalnız müsavi değil, mümtaz bir vaziyet istediğini, her devlet iki murahhas ile temsil edilirken, kendisinin üç murahhası olmasında israr eylediğini ileri sürdü.

Fransa ve İtalya baş murahhasları, Lort Kürzonu teyit ettiler. O halda her işte bu devletler bir olacaklar, ekseriyetle işleri çıkaracaklardı! Hayır; bir konferansta ekseriyet ile karar verilemez. Bunu bilen baş murahhasımız, kuvvetle ve kat'iyetle cevap verdi: Hiç bir mümtaz vaziyet, hiç bir lûtufkârane muamele temennî etmiyorum. Mademki lâyıha ihtirazî kayitlerimize göre tadil edilmemiştir, bu lâyihayı ben kabul edilmemiş addediyorum. Bu, çokluk reyi ile halli kabil olmayan bir esas meseledir.

Lort Kürzon, Türk heyeti bakımını senet iltihaz etmek iztirarında kaldı.

Bundan sonra Fransız ve İtalyan baş murahhasları - açılış günü nutuk söyleyememiş olmaları itibarile - konferansın ehemmiyetini gösteren nutuklarını burada söylediler. Mösyö Barerin nutku diplomasi mesleğinin kitaplara giren güzel bir teşrihidir. Bu nutukları aynen yazıyorum:

Mösyö Barerin nutku.

"Burada toplanmış devlet mümessillerine verilmiş olan vazife, diplomasiye teveccüh eden vazifelerin en yükseklerindendir. Bu konferanstır ki Şarkta, sulhün avdetini imkân sahasına isal edecektir. Bu, öyle bir iştir ki umumî sulhun tesisinden başka bir suretle husulünü tasavvur edemiyeceğimiz cihan refahının avdetini temin için onu başarmak lâzımdır.

"Bu kadar sene süren karışıklıklar ve harplerden, bu kadar insan kaybından, bu kadar maddî ziyadan, bu kadar türlü türlü istiraplardan sonra, beşeriyet, huzur ve itminanın geri dönüşünü özlüyor. Bu vazife, Avrupa üzerinde üstünlük tesis etmek istemiş olanların mücrimane ihtirasları yüzünden meydana gelen umumî harp henüz daha başlamadan evvel harbin dehşetlerine maruz kalmiş olan bu mıntakalarda, her yerde olduğundan daha âcil bir surette lâbüt bulunmaktadır.

"Milletler hayatının tabiî kanunlarına geri dönmek, intizam ve sükûnu iade etmek zamanı gelmiştir ki bunlarsız milletler ne çalışabilirler ne yaşayabilirler.

"Bu işi başarmak için beynelmilel münasebetlerde hayırlı bir müessir olan ve tecrübe ve eşyanın mahiyetine nüfuz üzerine dayanan diplomasinin, bütün menabiine müracaatten vareste kalınamaz.

Efendiler, işte bu usuller dairesinde burada çalışacağız. Adil ve hakkın sarsılmaz kanunlarına riayet etmeksizin husulü kabil olmayan emnü itminanı yeniden kurmak düşüncesile uğraştığımız halde, önümüzde ağır meseleleri, bahse mevzu olan bütün haklı menfaatlerce devamlı olacak bir hal sureti bulmak arzu ve azmi ile derpiş eyleyeceğiz.

"Şark meselesi, yalnız doğrudan doğruya taallûk ettiği milletleri alâkadar etmekle kalmaz: Onun umumî bir şümulü ve cihan sulhünün muhafazası ile bağlılığı vardır.

"Birlikte meseleyi mütalea edeceğimiz sıralarda, bu safhasını hiç bir zaman gözden kaçırmamaklığımız icabedecektir.

"Bu kadar çetin bir vazifeyi iyi neticeye vardırabilmek için bu konferansın bütün azasının tam yardımı ve fazla himmetleri zait

olmayacaktır. Bu zevatı, hukuka ve meşru menfaatlere karşılıklı riayet esası üzerine iptina eden ve bu suretle, temsil etmek şerefi ile mübahi olduğum memleketin, Müttefiklerle birlikte müdafaaları uğrunda en zalimane bir harbe göğüs germiş olduğu esasları teyit edecek olan âdil bir sulhün kuruluşuna yardım sadedinde, ayni his ile birleşmiş bulacağımdan eminim.

"İşte efendiler, açılacak müzakerelerde Fransız murahhas heyetinin mülhem olacağı hisler bunlardır. Bu heyet, korunması üzerine borç olan millî menfaatlerin diğer bir çoklarının menfaatlerile mütesanit idüği ve o millî menfaatlerin burada çıkabilecek meşru hukuka riayet olunmasına taarruz edecek hiç bir ciheti bulunmadığı kanaatindedir.

"Efendiler, etrafımda bir çok mümtaz ve mücerrep diplomatlar görüyorum. Müsaadenizle onların varlığını bu müzakerelerin neticesi hakkında kıymetli bir zamân saydığımı söyleyim. Diplomasinin hassası, uygun olmayen menfaatleri uzaklaştırmak, ihtilâfları halletmek, muharebeyi değil, sulhü hazırlamaktır. Diplomasi, Tanrıya şükür, neşriyata düşkün değildir. Sokak ortasında iş görmek, dün geri çevirdiğini yarın çabucak tasvip ediveren umumî efkârın tahavvüllerini kendi eserine ithal etmek hoşuna gitmez. Kısaca; o, selim akla hizmet eder. Uzak görür olmağa çalışır ve müşterek iyi duygulardan yardım alır. Bu sebeple tahakkuk ettirmeğe çalıştığımız sulhleştirme işinde, onun faaliyet ve açık görürlüğü üzerine, bu tarihî ve müşkül anda büyük ümitler besliyorum.

Marki Garoninin nutku
" İtalyanca söylenmiştir „

" Sulhü aktile mükellef bir konferansta, beynelmilel hukuku doğuran Romanın dilini hususî bir surette hatırlatan İtalyancayı dinlemek, bana pek hoş olur gibi geliyor; öyle beynelmilel hukuk ki, beşerin noksanlığı yüzünden, harp halini tetkik ve tedvine koyulmuşsa da, beşeriyetin selâmeti, terakkisi ve temeddünü için insanlığın terakki ve temeddüne ait her şeyile daha pek fazla alâkadar olmuştur.

"Uzun mücadele senelerinden beri silâhın bırakılmasını görmek arzusu, harbin neticelerini sulh ile tedavi eylemek ihtiyaç ve arzusu herkeste hâkim bulunuyor.

"Bu arzunun, bu ihtiyacın, ümit etmek pek caiz olduğu üzere bir gayeye, uğrunda burada toplandığımız maksadı elde etmek ga-

yesine müteveccih müttehit tercümanlarıyız. İmdi, sulh ruhu artık bu salonda hâkim olsun. Sulh bayrağını daima yükseltmiş olan bu misafirperver memleketin toprağı üzerinde istediğimiz maksada varmak için hep beraber kuvvetli bir surette el birliğile çalışmakta hepimiz bir olalım.

"İsviçre Cümhuriyeti Reisine, Müttefiklerimize, burada toplanmış muhtelif devletler mümessillerine yürekten hürmetli selâmımı yollarım.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTÜLÂSYONLARIN KALDIRILMASI: İSTİKLÂL

1 — Kapitülâsyonların mahiyeti, 2 - Kapitülâsyonları kaldırma teşebbüsleri, 3 - Lozanda Türk ve Frenk tezleri, 4 - Tezlerin değeri. 5 - Konferansın kesilmesi, 6 - Kesilmeden sonra, 7 - Kapitülâsyonların kalkması: İstiklâl

1

Kapitülâsyonların mahiyeti

Kapitülâsyonlar işi, Lozan konferansında konuşulan işlerin en çetinlerinden biridir ve belki birincisidir. Bütün öbür işlerde, nihayet bir veya bir kaç devletin menfaati vardır, ve bu menfaat ya siyasîdir, ya iktisadidir. Kapitülâsyonlarda, konferansta bulunan ve bulunmayan her devletin menfaati vardır. Ve bu menfaat, hem siyasidir, hem de iktisadidir. Öyle bir menfaat ki dört asırdan beri Avrupada devletlerce ve halkça ona alışılmış, Osmanlı imparatorluğunun diğer devletlerle münasebetlerine umumî temel olmuştur. Devletler bu temeli, bundan sonraki münasebetler için de korumak ve bunun için de Türklere karşı birleşmek mecburiyetinde idiler. Bütün devletler, Lozana bu fikirle gelmişlerdi.

İstiklâl için kan döken Türkler ise, kapitülâsyonların ve ecnebi müdahalesinin, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasında ve dağılmasında, başlı âmil olduğunu bilerek, Türk milletinin, mutlak istiklâli davasile, Lozana gelmişlerdi. İktisadî ve siyasî menfaatleri bunu icabediyor idi. Fakat, müstakil devletlerle denk tanınmamak, yalnız menfaat meselesi değil, ayni zamanda millî bir haysiyet ve izzeti nefis meselesi idi. İstiklâl savaşı yapan Türkler, istiklâl için bukadar kan döktükten sonra, haysiyet kırıcı bir mevkie katlanamazlardı. Millî şeref, her müstakil devlet gibi muamele görmek hakkının temin ettirilmesini istiyordu. Sonra medeniyet tarihinde at bırakmış olan Türkler, serbest yaşama elde edilmedikçe, medeniyetin yükselmesine de, yardım edemezlerdi. Bu suretle hem siyasî ve iktisadî menfaat, hem millî şeref ve haysiyet, hem de dünya medeniyetinin yükselmesine hizmet kaygusu, Türk-

lerin bu işte pazarlık yoluna girmelerine ve ortalama bir düzen kabul etmelerine, imkân vermiyordu.

İşte bu sebepledir ki, bu iş, Lozan konferansında ne sınırlar, ne boğazlar, ne borçlar işinde, ne de bütün öbür işlerde görülmeyen bir ehemmiyetle konuşuldu.

Davaları, devletin asrî telâkkilerine uymamak cihetile, esasta müdafaa edilmez mahiyette olan devletler, Türk tezinin haklı ve güzel izah edilişi karşısında, adım adım gerilediler. Ve her çatışmada Türk tezine doğru biraz daha yanaşmak mecburiyetinde kaldılar. Fakat Türklerin son sözü, hep ilk sözleri oldu : tam ve mutlak istiklâl;Türkiye, medenî hiç bir devletten ayrı muamele kabul edemez.

İftiharla anmak borcumuzdur ki murahhaslarımız, bu davada hiç fedakârlık ve pazarlık kabul etmediler.

Avrupalıların bütün delilleri, hatta bütün tehdit veya vaitleri, Türk azminin ve mantıkının yalçın kayalarına çarparak dağıldı. Avrupanın siyaset ve hukuk adamları, bu azmin ve bu iknaın kuvveti karşısında, nihayet Türk dileğini kabut etti.

Eğer Lozan muahedesi, memlekete yalnız bunu getirmiş olsaydı, milletin sonsuz ve geçmez minneti ve sevgisi için, bu, yine elverirdi. Netice o kadar büyüktür ve değerlidir. Türk milletinin, ebedî olan mutlak istiklâli, milletin ve her Türkün yüreğinde, onun harp meydanlarında olduğu kadar, siyaset meydanında da kurtarılışı hatıralarile, beraber yaşayacaktır.

Bugün, o dünün eseridir.

Bugünü iyi görebilmek ve sevebilmek için, dünü bilmek ve dün, bunların ne için ve nasıl kaldırıldığını göz önünde bulundurmak lâzımdır. Tarihî Mektebin ortaya koyduğu sabit bir hakikat var: hiç bir şey hakkında bilgimiz, o şeyin tarihini bilmedikçe tamam değildir. Bu sebeple bugün, Türkiye cümhuriyetinin Beynelmilel münasebetlerde müstakil bir devlet sıfatile mevkiini, bunun mana ve ehemmiyetini, ancak dün ile karşılaştırarak anlayabiliriz. Bunun diğer bir ehemmiyeti de ilerisi için teminat olmasıdır. Kapitülâsyonları en kuvvetli zamanlarımızda vermiş olduğumuza ve bunlar bilmemezlikle genişlemiş bulunduğuna göre, bugün Türkiyenin müstakil ve kuvvetli bir millî devlet olması, ileriye bakan oğullarını,-ileri hakkında her kaygıdan, ancak dünün bilgisi ile koruyabilir.

Bu itibarla kapitülâsyonların mahiyeti ve ehemmiyeti bahsini, İstiklâl bölümünün ilk faslı yaptım.

KAPİTÜLÂSYONLAR : Geçen yıl, Lâ Heyde sulh sarayında, heykeli dikilen büyük Fransız hukuku düvel âlimi Renaet [1] Fransız büyük ansiklopedisinde şu tarifi yazıyor: " Kapitülâsyon, hıristiyan memleketler dışında ve başlıca islâm ellerinde, geçici veya devamlı surette oturan hıristiyan milletler tebaasının, mahallin hükûmeti hüküm ve nüfuzundan öte kalmak ve kendi elçi ve konsoloslarına tabi bulunmak hakkını ifade eder. „

Muahedelere istinat etmek itibarile, buna hak mahiyeti verilmesi kabul olunabilse bile, bunun asıl mahiyeti imtiyazdır. Tarifte asıl bu mahiyeti tebarüz ettirmek doğru olur. Netekim, Oksfort Profesörlerinden Travers Twiss bu mahiyeti açıkça gösteriyor; "Yukarıda yazılı muahedeleri sayarken Kapitülâsyon kelimesini Babıâli ile Hıristiyan Avrupa, devletleri arasında Hıristiyan devletler tabaasına Osmanlı ellerinde oturdukları müddetçe millî muhtariyet imtiyazı temin eden muahede makulelerini ifade eden umumî bir manada kullandım. Bununla beraber Kapitülâsyon kelimesi, daha dar bir manada da kullanılır ve bu manada teknik itibarile Fransa, İngiltere ve Hollandaya 16 ve 17 inci asırlarda muahede veya fermanlar ile bahşedilmiş olan imtiyazlara ıtlak olunur. Bu imtiyazlar daha sonraki muahedelerle teyit olundu ve Avrupanın sair Hıristiyan devleri tebaasına da bu imtiyazlardan istifade salâhiyeti verildi...„

Kapıtülâsyonlarda, ben de imtiyaz mahiyeti bulduğum ve Bizans ve Habeş gibi memleketlerde dahi Kapitülâsyonlar gördüğüm için bunları daha umumî ve daha doğru bir manada olmak üzere, "Garbin Şarkta aradığı bir imtiyaz rejimi„ olarak ifade etmiş idim. Zaten dilimizde, kapitülâsyondan ziyade "imtiyazatı ecnebiye„ tabiri vardır. Paris Avukatlarından Karabiber ise Kapitülâsyon kelimesine diplomasi ve hukukî lisanda verilen manayı, yabancıların Osmanlı İmparatorluğunda haiz olduğu hukuk, imtiyaz ve muafiyetlerin bütünü olarak ifade ediyor.

Kapitülâsyonların menşei bu mahiyette olmamakla beraber, son devirlerde mahiyetleri imtiyazdan ibaretti. Bunu böyle bilmenin ise ehemmiyeti vardır. Netekim Karabirer de biraz aşağıda Kapitülâsyonların bugün malî imtiyazlar ve adlî muafiyetler hatıra getirdiğini kaydeyliyor.

Kapitülâsyonların tarihi hakkında kısa bir hulâsa yapmadan kelime üzerinde duracağım.

[1] Fransa Reisicümhurunun Reisliği altında toplanan büyük bir komite bu heykeli dikmek üzere iane toplamış ve heykel büyük merasimle açılmıştır.

Sir Travers Twisse göre, "Kapitülâsyon kelimesi, ihtimal ki İtalyanca asıldan gelmiştir. Çünkü İtalyanca Capitulazione kelimesi, mukavele veya kontrato manasına gelir. Ve İtalyanca, Sarazenlerle Hıristiyanların ilk defa sulh tesviyeleri aktettikleri tarihte, Şarkta diplomasi dili idi. Bununla beraber kapitülâsyon kelimesinin Fransa ile Babıâli arasındaki 1535 tarihli muahededen evvel kullanılmış olması, az muhtemeldir. Bu muahedenin aktinden az sonra kullanıldığını gösteren delilimiz şudur: Sultan Süleyman nezdinde Fransız büyük elçisi Antoine Rançon 20/9/1539 da Fransaya gönderdiği mektupta " İbrahim Paşaya hayatında müteveffa Jan dö La Foret'nin yaptığı ve teklif ettiği maddelerin ve kapitülâsyonların ikinci nüshası yanında bulunduğunu „ bildirmiştir. Diğer yandan üçüncü Sultan Murat tarafından İngiltere kraliçesi Elizabet tebaasına bahşedilen imtiyazların yazılı olduğu 22 maddelik en eski imtiyaz fermanında bu imtiyazlar şartlar olarak anılmıştır. Bu, Allahın peygamberi Muhammet tarafından hicretin dördüncü senesinde (625) Hıristiyanlara verilen ve Hıristiyan hâkimlerine riayet edilmesini natık olan misakta kullanılmış tabirin aynıdır. Lübnan civarında Karmel dağı manastırında bulunduğu rivayet olunan bu eski imtiyazın arapça metni yazılı vesikanın gerçekliğinde şüphe edilmiş ise de vesikanın çok eski olduğu muhakkaktır ve burada kullanılan şartlar kelimesi Kur'an ile tam ahenk halindedir. Kur'ana göre darı islâm haricinde olan insanlar darı harp halkıdır ve bunlarla cihat yani harp daimî borçtur. Meğer ki bir eman ile veya muahede ile istisnaen talik edilmiş bulunsun.

"Bundan sonraki en eski vesikadada bu tabire tesadüf ediyoruz. Filistindeki Rum papasların imtiyazlarını havi hüccet olarak saklayıp Ömerin kapitülâsyonu adı altında anılan bu vesika, Zeytin Dağında Patrik Sofranyosa verilen hüccet veya mukaveledir. Bu vesikanın da gerçekliği itiraza uğramıştır. Ancak eskiliği şüphe götürmez ve, Peygamber Muhammedin vasiyetnamesi (sene 625)te Halife Ömerin Kapitülâsyonu (sene 636) da gerçek olmasa da, bunları uydurmuş olan papasların bunların yazılışında islâm kanunlarına uymamak ve bu sebeple Müslüman mahkemelerinde kabul edilmemek suretile kendi muasırlarını hayrete düşürecek bir lisan kullanmamağa dikkat eyleyeceklerini makul görmek lâzım gelir.

Bundan şu neticeye varılır. Kitabilere yani İslâm olmayanlardan mukaddes kitabı bulunanlara Mecusi olanlara muhalif olarak, bahşedilen imtiyazların Halife namına bir taraflı bir müsaade olarak yazılması şart değildi. İki taraflı bir muahede veya mukavele mev-

zuu olabilirdi. Ve Kapitülâsyon tabiri, aslında bir muahedenin maddelerine veriliyor idisede yavaş yavaş müslüman olmayanın bir mütareke ile istifade ettiği bir müsaadeveya birmuahede hükümlerini ifadede kullanılır oldu. Kapitülâsyon kelimesi bu suretle bazı müelliflerce, Hıristiyanlara ,onunla bazı muhtariyetlerden istifade için müsaade edilmiş olan mütareke manasına gelen arapça sulh mukabili olarak kullanılmıştır. (1)

Laheyde 1925 senesinde ders veren Heyking bunu hiç kabul etmiyor: "Kapitülâsyon tabirinin harple hiç bir münasebeti voktur. Lâtince Caput, Capitulum kelimesinden yani bir mukavelenin parçalarından gelir (2). diyor.

Baron dö Testa da, Capita veya Capitula maddelerinden olan Capitulatio (fasıllarla yazılmış) kelimesinden geldiğini tercih ediyor.

Müstemenlere islâm memleketinde oturmak için eman vermek lâzım olduğuna göre, kelimenin sulh ile değil eman ile münasebeti olabilir ve emanname, mukabili olarak ahitnamenin alem olduğu kabul olunabilir. Netekim dilimizde hep ahitname, uhudu atika adı verilirdi.

2

Kapitülâsyonlar ne için verilmiştir?

Bu hususta çok yazı yazılmıştır. İleri sürülen fikirleri şöyle ifade edebiliriz:

1 — Kapitülâsyonlar, Hıristiyanların işlerile uğraşmağı zül sayan müslüman hükümdarların kibri, ve bir nevi tenezzülsüzlüğü icabı olarak verilmiştir.

2 — Hıristiyanlara, hâkimlerini ve kanunlarını bırakmak suretile, din serbestliğine riayet edilmesi yolunda, Avrupalılara büyük bir misal vermiş olan Osmanlı imparatorlarının, hakikaten müsamahacı ve hür duyguları, bunlara sebeptir.

3 — Osmanlı eline, mümkün mertebe fazla ecnebi çekmek ve Osmanlı ellerile Garp arasında ticareti kolaylaştırmak suretile iktısadî menfaatleri korumak için verilmişlerdir.

---

(1) Hukuku Düvel 1857 cilt 1 S. 431 — 433.

(2) Akademi dersleri cilt 7 S. 305.

4 — Osmanlı İmparatorlarının, Avrupaya hükümranlıklarını tanıtmaları suretile, siyasî bir menfaat elde etmek için verilmişlertir.

5 — Âdet ve medeniyetteki esas benzersizlik yüzünden, lâzımdırlar.

6 — Din ayrılığı ve islâm memleketlerinde hukukun dine bağlılığı sebebile ecnebilere bunları vermek lâzım gelmiştir.

7 — Kapitülâsyonlar, hakimiyet mefhumunu anlamamaktan dolayı, hakimiyete münafi oldukları bilinmiyerek verilmişlir.

8 — Kapitülâsyonlar, kanunların şahsiliği usulü icabı olarak verilmiştir.

Kapitülâsyonların nasıl verildiğinde, tarihin değiştirilmesi kabil değildir. Bu sebeple, bütün müellifler, Osmanlı İmparatorları tarafından verilenler için de, sair islâm hükümdarları tarafından verilenler için de bunların cebir ve kuvvetle koparılmış şeyler olmadığını teslimde müttefiktirler. Osmanlı Padişahlarının Kapitülâsyon verdikleri senelerde Osmanlı İmparatorluğu kudret ve şevketinin en yüce derecesinde idi. Diğer islâm hükümdarlarının imtiyaz verdikleri haçlılar seferlerinde de, haçlılar yenilmiş idi. Hatta Fransa Kralı Sen Lüi, esir düştüğü Mısır sultanından imtiyaz almıştı.

Tarihte imtiyazların bu suretle verildiğini değiştirmek kabil olamayınca, bunların ne için verildiği meselesinde menfaate göre tarihi zorlamak ve söyletmek yoluna girildi. Dinî sebebe iletilince, din değişmedikçe bunlar için ebedilik çıkarılmış, siyasî veya iktısadî sebebe dayatılınca bir menfaat karşıtığı olarak verilmiş olan bu şeylerden menffat gösterilmedikçe vaz geçilemeceyeği ispat edilmiş olacaktır.

Eğer Lozan muahedesi ile ilga edilen kapitülâsyonlar için bu fikirlerin muahededen sonra yazılan eserlerde bile halâ ileri sürüldüğünü ve kapitülasyonların ilgasına hücum edildiğini görmeseydim bunlar üzerinde durmağa lüzum görmezdim. Devletlerin kabul etmek iztirarında kaldığı ilgayı, ilim kürsülerinde ve eserlerinde tenkit ile uğraşanların, belki malî veya millî bir kin ile hareket eden bir kaç kişi olduğu müsellem olmakla beraber, bu meselenin öz mahiyetini ortaya çıkarmak faidesiz değildir.

KAPİTÜLÂSYONLAR NASIL VERİLDİ: Bunların hangisi daha doğru olduğuna hüküm edebilmek için kapitülâsyonların nasıl verildiğini hatırlıyalım ve bunu yine yabancı âlimlerin dilile hatırlayalım:

Travers Tuvios diyor ki: "Birçok yazıcılar İmparator Charlemagne'nın sultan Harunurreşit ile dokuzuncu asırda aktettiği ve bunlara dayanarak Fransanın Kudüsteki mukaddes yerler üzerinde bir visayet hakkı

iddia eylediği muahedeleri, zamanımızda Avrupa Konsoloslarının Şarkta kullandıkları kaza hakkının hakikî başlangıç noktası sayarlar.

"Bu, Sürye ve mukaddes yerler hakkında belki kabul edilebilir. Fakat Mısır için böyle değil. Dokuzuncu asrın sonlarında doğru, Mısır halifelerinden İskenderiyede kendi tebaalarından bir konsolosun himayesinde ticaret yapmak imtiyazını almış olan Amalfi tacirleri kendilerine bu kabil imtiyazlar verilen ilk hıristiyan tüccar olmak üzere sayılırlar. Bununla beraber Amalfililere verilen bu imtiyazın yazılı olduğu vesika nüshası mevcut değildir. Gatteschi bunun mevcut olduğuuu beyan etmekle beraber bu metin Aristarki bey tarafından neşredilen 1875 tarihli beynelmilel kanunlar mecmuasında yoktur. Mevcut olan metin, 1173 te Mısır sultanı Salâhattini Eyyubî ile Piza cümhuriyeti arasında, Salâhattin, Kudus Lâtin krallığını zaptetmeden aktedilen muahededir.

Amalfililerin dokuzuncu asır sonlarında İskenderiyede bir ticaret evi tesis etme imtiyazını elde etmiş olmaları an'anesi, Mısır Arap tüccarının da ayni asır başlarında, Çin imparatorluğunda, Kanfon (Kanton) da yerleşme ve aralarında çıkacak ihtilâfları islâm kanunlarına göre halletmek salâhiyetini haiz bir kadı idaresinde yaşama imtiyazı elde etmiş olmalarına göre, hiçte inanılmaz bir şey değildir. Bunun 956 da, Mısırda ölen meşhur bir arap müverrihi Ali Ebülhasan Masudinin naklinde, tamamile itimat olunur bir deliline tesadüf ediyoruz. [1]

"Garbî Avrupada, Garbî Roma imparatorluğunun inkırazından sonra kanunların şahsiliği usulü revaç bulmuştu. Bu değişiklik İspanyada, Vizigotların burayı zaptından sonra, milâdî beşinci asırda doğdu. Bundan sonra İtalyada ayni şey oldu. O İtalyadaki, Cassiodore'nın tabirile, Romalı Romalının ve Gotlu Gotlunun hakimi idi. Ve Müteaddit hâkim ile adalet herkese tevzi edilmekte idi. Ticarî camaatler de Avrupa hukuk usulündeki bu büyük ihtilâlde istisna yapmadılar. İspanyanın ve İtalyanın başlıca ticaret şehirlerinde mahallî âdetler doğdu ve ahalice onlara uymak mecburî sayılan bir mahiyet aldı. Tüccardan, vatandaşlarının âdetlerine başka memleketlerde bulunsalar da riayet etmeleri istendiği cihetle, bundan ecnebi memlekette aralarındaki ihtilâfları kendi kanunlarına göre halledebilecek millî hâkimler idaresinde yaşama imtiyazını almak ehemmiyeti çıktı. İşte bu sebepledir ki Kudus Lâtin Kralları tarafından on birinci asırda evvelâ Cinevizlere, sonra

[1] Bu naklin el yazısı Paristе millî kütüphanededir. Osep Renodof tarafından 1718 de Fransızcaya ve 1735 te İngilizçeye tercüme edilmiştir.

Venediklilere ve Pizalilere ve daha sonra Amalfililere, Süriyenin başlıca deniz şehirlerinde birer ayrı mahalle işgal etmek ve orada munhasıran kendi hâkimlerinin kazası altında ticaret eylemek yolunda verilen imtiyazlar, bu kralların hakimiyetine bir halel gibi sayılmadı. Bununla beraber bu türlü tesisler yalnız Akdeniz limanlarına munhasır kalmadı. Şimal denizi ve Baltık denizi, deniz cemaatleri tarafından umumileştirildi....

"Akdeniz kıyılarına tekrar döndüğümüzde, burada görürüz ki Haçlıların, İslâm ve Hıristiyan arasında uyandırdığı karşılıklı kine rağmen, Asyayı zapteden Sarazenler İtalya Cümhuriyetleri tüccarına memleketin yerlilerinden ayrı olarak, cemaatçe yaşama imtiyazı vermişlerdir. Hıristiyanlar da mütekabiliyet ile Müslümanlara aynı imtiyazları vermişlerdir. Hatta İstanbulun Osmanlı idaresine geçmesinden 60 sene evvel, İstanbulda İslâm ahkâmına göre kaza icra eden bir kadının idaresinde bir İslâm topluluğun yaşamasına ve bunların İslâm dinine göre içinde ibadet edilmek üzere bir cami inşa etmelerine müsaade edilmişti.

"İmdi, Fatih Sultan Mehmedin Hıristiyan Şark İmparatorluğunun eski paytahtında, hilâlin haç üzerine üstünlüğünü kurduğu senede Cineviz ve Venedik tüccarına hıristiyan İmpartorlar zamanında istifade ettikleri muhtariyet imtiyazının aynını vermesinde, hayret olunacak bir şey yoktur. Meselâ Cinevizler, Rum İmparatorlarından daha 1204 senesinde sırf kendi hâkimlerinin idaresi altında İstanbulun bir mahallesini işgal etmek imtiyazını almışlar ve buradan ticaret muamelelerini Karadenizin cenup kıyılarına kadar yaymışlardı. Venedikliler 1060 senesinde, vatandaşları arasındaki, hem hukuk hem ceza davalarını görmek üzere, İstanbula kendi tebaasından hâkimler göndermek imtiyazını elde etmişlerdi. Bundan başka, Mösyö Marain tarafından neşredilen İmparator üçüncü Aleksinin 1199 tarihli bir altın emri (Bulla aurea) ile kendilerine, Venedik vatandaşlarile Rum İmparatorluğu tebaası arasındaki bütün ihtilâfları da kendi hâkimlerine gördürme imtiyazı verilmişti. Bu geniş imtiyaza, Venedik tüccarının daha eski bir tarihtenberi malik olduğu anlaşılıyor. Netekim Foskarini tarafından ileri sürülen 1177 tarihli bir muahededen de bunu çıkarmak kabildir.

"Mademki Şarkta, İstanbulun Türkler eline geçmesinden evvel de umumî âdet bu idi; garbî Avrupa hıristiyan devletlerinin kendi tüccarlarına, o vakite kadar çok kârlı olan bir ticaretin devamını temin etmek maksadile, Osmanlı padişahlarından hıristiyan İmparatorlar tarafından verilmiş olan muhtariyet imtiyazlarını yenileştirme-

lerini dilemeleri pek tabiî idi. Görüyoruz ki ikinci Sültan Mehmet Cinevizlerin isteği üzerine, 1453 senesi sonundan evvel onların o vakite kadar istifade ettiği imtiyazları yeniledi. Ertesi yıl, 1454 te Venediklilere de imtiyazlarını yeniledi.

Sapuli nin, bir ferman veya diğer tabir ile Padişahın turasını veya el yazısını havi emirname ile verildiğini söylediği Cinevizlere ait imtiyaz metni, zamanımıza kadar gelememiştir. Fakat venediklilere verilen metin mahfuzdur. Ve, mukavelevî taahhütler mahiyetinde olan bu imtiyazları Kapitülâsyon adile anmak mutat olmuştur. Bu adın, metinlerin maddelere veya fasıllara (Capita) ayrılmış olması sebebile sadece madde manasından mı geldiğini, yoksa Kapitülâsyon kelimesinin muhasamatın terki manasına olan arapça sulh tabirinin Fransızça tercümesimi olduğunu ilerde araştıracağız. İtiraz götürmeyen cihet şudur ki Venediklilerin imtiyazlarını havi olan 1454 tarihli vesika, Sultan Mehmet ile Venedik Sinyoru tarafından imzalanmış iki taraflı bir vesikadır.

Bu 1454 tarihli Venedik vesikasında bir konsolos adı zikrolunmamıştır. Venedik tüccarlarının millî muhtariyetlerini gösteren madde şudur: Madde 16 "Ayni sinyorluk, arzusuna göre İstanbula âdet üzere maiyeti ile beraber bir Balyoz (Bailli) göndere bile ve bu Balyoz sivilce regir etmek ve her suretle kendi Venediklileri arasında adaletçe hükûmet ve idare eylemek hususunda serbest ola. Balyosun vazifesini görmek için Paşa veya Rumeli seraskerinin kendisine her yardımı yapacağını Padişah taahhüt eder.„ [1]

Bu madde Beynelmilel bakıştan gösterilmeğe değer ehemmiyetli bir kaydı havidir. O da, Venediklilere bahşedilen bir millî muhtariyet imtiyazının âdet üzere olduğunun tanınmasıdır. Her ne kadar bu muahedede bir Konsolos adı zikrolunmamış ise de Venedik tüccarının bu asırda Osmanlı İmparatorluğunun vilâyetlerinde kendi tabiiyetlerinde olan bir konsolosun kazası altında yaşadıklarına şüphe yoktur. Filhakika Filoransa ile müstakil son Mısır Memlûk Sultanı Kayt Bey arasındaki 1488 tarihli kapitülâsyonda gerek kaza ve gerek kudretçe Venedik konsoloslarına verilmiş imtiyaz ve mnafiyetleri Filoransa konsoloslarına temin eden bir madde vardır. (Madde 12)„ [2]

---

[1] Gatteschi, Manuale di diritto ottomano, I. 16 Aristarki Bey, Droit International ottoman t IV.237

[2] Mısır sultanının verdiği imtiyazın Osmanlı eline ne için istişhat vesilesi olduğunu anlayamam.

ROZASA GÖRE. Kapitülâsyonlar üzerine iki ciltlik kıymetli eser yazmış olan Kahire Fransız Hukuk Mektebi Müdürü mösyö Pelissiyé du Rosas, bugünün hukuku düvelinde, meydanda bir köhnelik teşkil ettiğini kaydettiği rejimin doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğunda nasıl ve ne sebeple kurulduğunu araştırırken şöyle diyor :

" İlk Kapitülâsyon Fransız Kapitülâsyonudur. Bu, birinci François ile Sultan Süleyman arasında aktolunmuştur ve 1535 Şubat tarihlidir. Bundan sonra gelecek izahların açık olması için, bunun aktini hazırlayan önceki tarihî hadiseleri iyi anlamak lâzımdır.

16 ıncı asrın ortalarına doğru Avrupanın hali ne olduğu malûmdur. Garpte birinci François Fransa tahtına çıktı ve saltanatını Milan Parma ve Plezansın teshiri ile neticelenen Marignan zaferile açtı. Fakat zaferi kısa müddetli oldu. İspanyanın da Kralı olan Avusturyalı Şarl 1519 da Almanya İmparatoru intihap edildi. Ve o vakit Fransuva ile Şarl arasında tarihte şöhret alan bir rekabet doğdu. Bu rekabetin neticesi kesimsiz harpler oldu. Ve bu harpler ne Kralın ölümü ne İmparatorun saltanattan ferağı ile bitti. Onların yerine geçenler arasında da devam etti. Bu harbin başlangıcı Fransa Kralı için uğurlu olmadı... O 24 Şubat 1525 te Pavya harbini kaybediyor. Esir olarak Madrite götürülüyor. Esaretten, kötü bir muahede ile, bütün İtalya üzerindeki emellerinden vazgeçerek ve Burgonya dokalığını terkederek kurtuluyor.

Şarkta Osmanlı İmparatorluğu kudretinin en yüce noktasındadır. Dinî vesveselerden daha kuvvetli olan menfaat ortaklığı, çok Hıristiyan Kralı, Müslüman hükümdarına elbette bağlıyacak idi. Birinci François'dır ki müzakereye girişti. İlk gönderdiği elçilik heyeti varamadı. Başında bir Macar olan (Frangipani) ikinci bir heyet Françoisnın esir olduğu sırada İstanbula geldi. İşte Macaristanın bozulması ve ölmesi ve Viyananın muhasara edilmesi ile biten harp bu yüzden oldu. Frangipaninin vazifesi gizli idi ve tamamile yarı resmî idi. Mühim siyasî sebeplerle Hıristiyan Avrupanın fikirlerini ve Papanın hassasiyetini çok kollamak mecburiyetinde olan ve İstanbulda, dedikleri gibi zemini yoklamak isteyen birinci François, ihtiyatla hareket istirarında idi. Bu sebepledir ki bu işi bir ecnebiye tevdi etti. Eğer, sır duyulur veya heyet işinde muvaffak olamazsa, gönderilen adam takbih olunabilirdi. Fakat heyet pek iyi mavaffak oldu. Elçiye Padişahın yaptığı parlak kabul, Frangipani ile gönderdiği nazik ve âlicenap cevap [1], nihayet Fransız heyetinin dönüşünü takip eden şeyler, kat'î bir teşebbüsün muvaffakıyetle neticelenmesine zeminin elverişli olduğunu birinci

[1] Süleyman Kanuninin yazdığı cevap meşhurdur.

François'ya gösterdi. Ve artık tereddüt etmedi. 1534 te İstanbula resmî bir heyet gönderdi. Elçi olarak çok malûmatlı bir kibar adam, (Sirj de la Foret) yi seçti. Kendisine itimatname ve en sarih talimat verdi.

Forenin müzakereleri çok mesut neticeler verdi ve 1535 Şubatında imzalanan bir dostluk muahedesi akti ile neticelendi. Muahedeyi Fransa Kralı namına Foret ve Padişah namına Sadrazam İbrahim Paşa imzaladı. Osmanlı İmparatorluğu ile ecnebi bir devlet arasında imza edilmiş ilk resmî muahede olan bu muahede, ilk kapitülâsyonu teşkil eder. 18 maddeye veya fasla ayrılmıştı. Ve bu, karışmış bir ticaret muahedesi ile bir ikamet mukavelesidir. Zannetmemelidir ki bu 1535 muahedesi Fransızlara âdet olmamış, anormal istisnaî müsaadeler veriyordu. Dikkat olunmalıdır ki birinci François'nın Foreye verdiği talimat bu hususta tamamile sakittir. Bu talimat çok sarihtir, çok etraflıdır. Ve bugün tekmil metni elimizdedir. Kral elçisine emir ediyor ki bir milyon altun ödünç verilmesini ve Napoli sularına bir Osmanlı donanması gönderilmesini müzakere eylesin. Tebaası için imtiyaz müzakere etmeğe hiç memur etmiyor. Eğer 1535 muahedesinin Fransızlara verdiği vaziyet hakikaten imtiyazlı bir vaziyet olsaydı, istenmemiş olan bu vaziyetin elde edilmesi bir tezat olmazmı idi? Bundan başka Fransa elçisinin isteği üzerine muahedeye dercedilmiş olan sarih bir madde, Papanın, İskoçya Kralının ve İngiltere Kralının, istedikleri halde, sekiz ay içinde tasdik ettiklerini bildirmek şartile muahedenin faidelerine iştirak edebileceklerini göstermektedir. Eğer bu faideler hakikaten istisnaî müsaadeler olsaydı Fransa Kralının, hiç olmazsa biri, şüpheli bir dost olan hükümdarlara bunlardan istifadeyi temine çalışacak kadar saf olması lâzım gelirdi. Bu kabul olunabilirmi? Hakikatten bu faideler istisnaî ve gayri tabiî değildi. Ve 1535 muahedesi Türk ordularının fethettiği müslüman memleketlerinde çoktan beri takip edilen prensip ve âdetlerin tatbikini umumileştirdi, ve bütün Osmanlı imparatorluğu vilâyetlerine yaydı...„ [1]

Pilise de Rosas dinî ve ticarî müsaadelerin tarihçesini yaptıktan sonra hep 1535 kapitülâsyonunun ilâm elinde çoktan beri takip edilen bir usulü umumileştirdiğini ve bu sebeple hukukta istisna teşkil etmediklerini ispata uğraşıyor. Bunun sebeplerini şöyle anlatıyor:

---

[1] P. de Rosos: Regime des capitulatios c. I. s. 39

" Verilen izahatın çoğu, açıkca görülür ki yüzdendir, tamam değildir ve yanlıştır. Buna dair yazı yazan bir çok müelliflerle beraber Osmanlı elinde frenklere yapılan hususî vaziyet dinin, âdetlerin, müesseselerin müslüman ve hıristiyan âlem arasında yarattığı bir birine esaslı benzersizliğe dayanır; yahut, iki halk arasında din, kanun ve âdet itibarile büyük fark bulunduğu takdirde bunlardan biri kendini faaliyete çeken, diğeri memleketinde ne şahıslar için, ne mallar için, onlarsız hiç bir emniyet mevcut olamayan istisnaî teminler elde etmedikçe bunlar arasında devamlı münasebetler mümkün değildir, [1] demek elbette kâfi değildir. Bunlar büyük şey izah etmeyen ve her halde hiç ilmî olmamak büyük kusurunu havi olan ampirik delillerdir. Bunları tek bir itiraz yıkmağa elverir; Osmanlı İmparatorluğunda ecnebilere ait istisnaî muamelelerin, dinin, âdetlerin, müesseselerin İslâm ve hıristiyan âlem arasında yarattığı esaslı benzersizliğe dayandığını söylemek gerçek olsa bu teklifin zarurî neticesi muamelece mütekabiliyet olmak lâzım gelir: Osmanlı tebaası da Fransada Fransa tebaasının Osmanlı memleketinde haiz olduğu ayni haklara malik olmak iktiza eder. Halbuki hiç böyle değildir. Ve, denebilir ki kapitülâsyonlar bu itibarla bir taraflı muahedelerdir. Çünkü iki taraftan yalnız biri borç altına girmektedir. Eğer kapitülâsyonlar Osmanlı devletinin zaafı sebebile, kendisinden zorla koparılmıştır denebilseydi mütekabil olmamaları anlaşılabilirdi. Ancak bütün tarih böyle iddiaya karşı bağırır. İlk imtiyazlar muzaffer Halife veya Sultanlar tarafından yenilmiş Hıristiyanlara bahşedilmiştir. Mısır Sultanı, Fransa Kralı Sen Lüiye, İskenderiyede bir konsolos tesis etmek müsaadesini bağışlayan beratı verdiği zaman, Fransa ordusu Mansure muharebesini kaybetmiş idi. Yine hatırlanmalıdır ki Pavya muharebesinden sonra ve Fransa Kralının Madritte esir bulunduğu sıradadır ki İstanbulda müzakereye başlandı. Bu müzakereden, Mısır Sultanları tarafından Fransızlara verilmiş olan imtiyazların teyidi ve bundan yedi yıl sonra ilk kapitülâsyon çıktı. 1535 muahedesi Osmanlı İmparatorluğunun şevket ve kudretçe en yüce noktada olduğu sırada verildi.

Kapitülâsyonları sırf iktisadî sebeplerle de izaha kalkışmamalıdır. Denmemelidir ki kapitülâsyonlarla verilen imtiyazlar onları verilenlerin menfaati ile Avrupa tüccarını oraya çekmek ve Osmanlı memleketini daha ileri bir medeniyetin zenginliğinden eyiliklerinden istifade ettirmek için onlara müsaadeli bir muamele temin eylemek

[1] Ferand Girand. Juridiction francaise dans les Echelles du levant t. I. 29

ile elverecek kadar anlaşılabilir. Şüphesiz bu mütalea makuldür, itibara almağa değer, haddi zatında doğrudur. Bununla beraber kâfi değildir. Osmanlı imparatorluğunca müsaade verilmesini izah edebilir. Fakat verilen müsadeleri izaha kâfi gelmez. Ne için müzakereye girişilmiş olduğunu bize anlatabilir, fakat kapitülâsyonlarla konan temin sistemini anlatamazlar. Muzaffer ve kadırı mutlak hükümdarların, hakimiyetlerini, en esaslı vasıflarından mahrum ederek, parçalamalarını asla izah eyleyemezler....

İmdi kapitülâsyonlar ne ahlâkî hâdiselerin eseri ne iktisadî vakıaların mahsulü değildir. Kuvvetin eseri hiç değildir, yapılmış bir hizmetin bedeli de değildir. Kapitülâsyonların ilmî izahı başka bir fikirde aranmak lâzımdır.„ [1]

Rosasın vardığı netice şudur. İslâm dininin ecnebiyi himaye etmesi cihetile, Romada da Romalı olmayana ayrı hukuk tatbik edildiği gibi islâm elinde de bunlara ayrı bir hukuk sistemi lâzımdır: " İslâm dini ecnebiyi ne himaye edebilir, ne muhakeme eyleyebilir, ne de cezalandırabilir. Çünkü o, ancak müslümanı himaye ve muhakeme edebilir ve cezalandırabilir. O halde ecnebinin de kendi kanunu ile himaye olunması, muhakeme edilmesi ve cezalanması lâzımdır. İslâm kanunu Romanın Jus qiritium'üdür. Bu islâma mahsustur. Ecnebiyi idare eden Jus Gentiumdür.

Başka bir tabir ile ve hulâsa olarak diyeceğiz ki Osmanlı İmparatorluğunda dolaşan ve ya oturan ecnebi, kendi şahsî kanunlarına tâbi kalır. Osmanlı İmparatorluğunun hukuku dinî bir hukuk olduğu cihetle kendisine tatbik edilemez.„ [2]

Abi Chabla, Kapitülâsyonların Türkiyede ve Arap mıntakalarında ilgası adile 1924 te yazdığı tezde, müstemenler hakkında Philip Brawn ve d'Osson ve Mültekadan naklederek bunun böyle olmadığını göstermeğe çalışıyor.

İslâm dininin, müstemene ait bütün işleri, anın millî kanununa bırakmış olması mümkün olabilir. Bundan mahallî hâkimin müsteminin işlerine bakabilmek memnuiyetini çıkarmak bilmem mantıkî olurmu? Hatta böyle bile olsa, islâm dininin hareket etmez mahiyetinde ısrarın manası nedir? Her din gibi Hıristiyanlık ta, İslâm dini de, harekî değildir. Kaza, zaman ve mekânla değişebilir ve İslâm hâkimine mütemenlere ait işlere bakması emrolunabilirdi.

Pelisye ikinci bir sebep daha buluyor: Osmanlı İmparatorluğunda bütün terakkilere, meğer bunlar sebep olmuş! Kanunlarımızın

---

[1] Rosas geçen eser S. 13 - 18

[2] Geçen eser 22

asrileşmesini ve lâyikleşmesini meğer biz hep kapitülâsyonlara borçlu imişiz!!!

Hiç bir Türk, Osmanlı İmparatorluğunu, Sevr ile teneşir tahtasına yatıran amiller arasında, kapitülâsyonların büyük yeri olduğunu unutmamalıdır.

BİR DE ABELOUSU DİNLEYELİM :

"Bu metinden evvelâ şunu çıkarmak lâzımdır ki ilk kapitülâsyon ne bir taraflı bir akit idi ne de, sonradan Türklerin iddia edecek oldukları gibi [1] bir atıfet idi....

İmdi, 1535 kapitülâsyonunun sırf padişahın bir atıfeti olduğu kabul edilmedikçe - ki saçma bir şey olur - bunu Akdeniz ticaret şehirlerinin vaktile haçlılara yaptıkları hizmete benzer bir hizmetin bedeli saymak kabil olmasa da hiç olmazsa hıristiyanlığın muhtelif hıristiyan memleketlerinin başlıcalarile muntazam ve devamlı münasebet kuruluşundan Süleymanın beklediği peşin bir bedel olarak kabul etmek mecburî olur ve İngiltere ve İskoçyayı bu imtiyazlardan istifadeye davet eden 16 ıncı maddesinin manası o vakıt anlaşılır. [2]

Sultanın umduğu menfaatler yalnız iktısadî mahiyette değildi. Siyasî mahiyette olanları da vardı. Gerçek, unutulamaz ki Türkler kudretli ve muzaffer olmakla beraber, hıristiyan medeniyetindeki milletlerce resmen kabul edilmeği bu suretle arıyorlardı. Kapitülâsyonlar sistemi, bütün Osmanlı İmparatorluğunda ecnebi tebaalara arzettiği imtiyazlarla, Türk hükümranlığının Avrupada yerleşmesinin uyandırdığı endişeyi tam teskin edecek mahiyette görüldü. Böyle bir siyasetin bedeli artık Padişahlara çok yüksek görünemezdi. [3]

Professör Renault, birinci François'nın ittifakını aradığı Süleymanı Kanuninin alçaltıcı mahiyette görülebilecek bir imtiyaz vermeyeceğini kaydettikten sonra Kapitülâsyonların sebebini o günkü kanunun şahsiliği sistemine irca ediyor, ve o vakıt ecnebilerin Osmanlı eline gelmek için hükûmetlerince seçilmiş ve teminat vermiş mahdut adamlar olmasına atfediyor.

KARABİBER. İçimizde yetişmiş olan Karabiber, Kapitülâsyonlar için iktısadî mülâhazalara daha az değer verilmesini izah

[1] Yalnız Türkler değil asıl Frenkler bunu böyle söylüyorlar : Meselâ Pradier Fodéré aynen şunu söylüyor: Les capitulations ont été dans le principe, des concessions gracieuses accordés par les sultans ..... de leur plein gré.

[2] Rosas bu maddenin Fransız elçisi tarafından koydurulduğunu, naklettiğim ibarede tasrih ettiğine göre, Abelaus onu da okumamış ki bunu iddia edebiliyor İki iddiası da görülüyor ki doğru değildir.

[3] Geçen eser S. 26 ve müteakip.

için Osmanlı İmparatorluğunun bir askerî teşkilât olduğunu ve bu devletin yalnız 16, 17 ve 18 inci asırlarda değil, zamanımızda bile ve her halde 20 inci asır iptidalarına kadar iktısadî mahiyette işlere yabancı kaldığını ileri sürüyor:

" Vukuatın yalan çıkarmayacağından emin olarak iddia edilebilirki, Babıali, parlak fütuhat devirlerinde herhangi bir iktisadî siyaset takip eylememiştir, Çünkü, o vakit buna ihtiyaç duymuyordu. En yeni zamanlarda ise, idare edenlerin bilgisizliği ve kapitülâsyonlar rejiminin giderilmesi elinde olmayan engelleri buna sebep oluyordu. Ecnebi ellerde münasebet, kuran fikri zaviyesinden bakıldığı müddetçe bati bir düşmanın tesiri altında bulunuyordu. Ve o devrin bütün müslüman cemiyeti ecnebi ile her türlü münasebetten sakınmak endişesine tabi oluyordu. Bir biri ardınca olan fütuhat, ve bu fütühatın getirdiği sonsuz ganimet, halkı ve hiç olmazsa idare edenleri pek ziyade zenginleştirmişti. Padişahların elinde olan servet, orduları beslemeğe yetişecek derecede idi. Ve asıl maksat ta bu suretle elde edilmiş demekti. „

O devirlerde Osmanlı imparatorluğunda sanayi bulunmadığını ve san'atın bilinmediğini iddia eylemek te doğru değildir. 1675 ve 1676 da İtalyaya, ve Dalmaçyaya, Yunanistana ve Şarka Jakob Spon ve Georges Wheler'in yaptıkları seyahat kitabında okuyoruz: " Türkler arasında inkişaf eden ve bizde olandan daha mükemmel bir surette yapılan san'atlar vardır. Bunlar terzilik, dibağlık, kunduracılık, altın ve gümüş işlemecilik, halıcılık, marangozluk, nalbantlık, bıçakçılık, silâhcılık, eğercilik gemicilik, ok ve yay yapıcılık, hamamcılık, berberlik, tatlıcılık ve şerbetçiliktirler. Bizde olduğu kadar iyi yapılmayan diğer san'atler de vardır. „

Osmanlı imparatorluğunun bizansın yerine geçtiği ve İstanbulun orta zamanlar iptidalarında belki inhitatta, fakat muhakkak İnce bir medeniyetin merkezi olduğu ve Türklerin orada hem kültürlü bir halk, hem de çok mahir san'atkârlar ve ileri gitmiş mahallî san'atlar buldukları da unutulmamalıdır. Diğer taraftan padişahların elinde olan bitmez tükenmez servetler ve padişahların ve saray ileri gelenlerinin sevdikleri ihtişam ve süs, geniş İmparatorluğun her tarafından en iyi ustaları İstanbula çekiyordu. Zaten toprağının münbitliği ve mahsullerinin değişikliği ile bu geniş imparatorluk itiraz götürmez bir iktisadî Otarşi içinde yaşıyordu. İktisadî mülâhazalar daha ziyade Fransa tarafında vardı. Şark ile ticaret çok ehemmiyetli bir kazanç ve refah unsuru idi. Ve şüphe yoktur ki Kralları Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetlerinde kendi tüccarlarına

yakın Şark ile mübadelede bulunmak vasıtalarını elde etmeği daima göz önünde bulundurmuşlardır. „

Pelisye dö Rosas 1740 kapitülâsyonu verildiği sırada Osmanlı imparatorluğuna giren ve çıkan eşya hakkında malûmat veriyor, ve bu tarihin Fransa Şark ticaretinin en parlak devri olduğunu söylüyor. Giren eşyanın en başta geleni - İngiliz ve Holanda rekabetine rağmen - on iki milyon liralık çuha, iki milyonluk çivit, dokuz yüz bin liralık şeker, kahve, ve beşinci olarak ta ipek. Bu ticaretin bütünü en çok kırk milyon liralık bir şey tutuyordu, Çıkan eşya ise ilk maddeler, hububat, eczacılığa ait eşya, keten ve mamulâttır. İlk maddeler arasında pamuk, iplik, keçi kılı, ipek, yün, balmumu, deri ve post, mazı, safran ve zeytin yağı var. Fransa 1750 de yirmi iki milyonluk ihracattan 17 milyonunu yapmış.

Hububat; buğday, pirinç, Arpa, bakla, nuhut, kahve, kuru üzümden ibarettir. Eczacılığa ait eşya arasında sinameki varmış ve yapılmış eşya arasında ketenden yapılan şeyler ile aba kaput, halı, ipek mendil ve ipek kırığı varmış. İki milyon lira tutuyormuş.

Bu ticaretin çoğunu Fransa yapıyormuş. Akdenizde on İngiliz gemisine karşı yüz Fransız gemisi bulunuyormuş. Pelisye dö Rosas ilâve ediyor: " Fransa, Padişahın devletlerinde, kendine hiç bir masrafa mal olmayan ve çok getiren geniş bir müstemleke İmparatorluğu kurmuştu!„

Müelliflerin bir birini tamamlayan mütalealarını nakletmekten maksadım, Kapitülâsyonların, ne için verilmiş olduğu sualine elverişli bir cevap bulmaktır.

İleri sürülen sebepler arasında müelliflerin bir birini tamamlıyan ifadelerinden anlıyoruz ki, ne iktısadî ne siyasî mütalealar, ne âdet ve medeniyet farkı, izah edici bir kıymeti haiz değildirler. Zaten bunların Osmanlılardan istenilmiş olması ve bunun üzerine verilmiş bulunması hadisesi bile asıl diğer devletlerin menfaati üstün olduğunu gösterir. Kuvvetçe de iktısatça da üstün olan İmparatorluk siyasî veya iktısadî endişelerle nasıl imtiyaz verebilirdi? Vermeğe mecbur bir vaziyette bulunsaydı bu anlaşılabilirdi. Halbu ki böyle bir mecburiyet hiç yoktur. Avrupa devletlerine kendini tanıtmak ve onlara Avrupadaki Türk hakimiyetini kabul ettirmek, yalnızlıktan çıkmak gibi mütalealarda dahi bir değer yoktur. Avrupa devletlerinden Papalık, İngiltere ve İskoçya Kralların 1535 muahedesini tasdik edebileceği hususunun Fransa elçisinin isteği üzerine muahedeye yazılmış olması gösterir ki Padişah, hiç böyle bir endişe beslememektedir. Diğer taraftan İspanya, Avusturya, Almanya hep bir

hükümdarın elindedir ve devlet te onunla harptedir ve bu suretle Türk hakimiyetine karşı ne yapmak kabil ise yabılmaktadır. Büyük Devletlerin kendine müracaati Osmanlı İmparatorlarının elbette hoşuna gitmiştir. Onlarla münasebete girişmekten elbette memnun olurlardı. Fakat bu münasebeti İmparatorluğun bir fedakârlık yapmasına dayatmak kabil olmaz. Zaten o vakit Osmanlı İmparatorluğu yalnız askerlik itibarile değil, irfan itibarile, san'at itibarile, medeniyet itibarile de garbe üstündü. Her şeyce üstün olan, imtiyaz verir mi?

Çok ileri sürülen dinî sebebin de imtiyaz vermek için kat'î bir sebep olduğunu zannedemiyorum. İslâm dininin islâm olmayanlara ait ahkâmı zimmilerin de, müstemenlerin de hayat ve hürriyetini zamindir.

Ecnebiye dun nazarla bakılış ile lûtfen imtiyaz veriliş birbirine uyar şeyler değildir. Hakimiyeti anlamamak ise mürüvveti anlayamıyanların idrakidir. Kont Ostrorog, Maverdiden Fransızçaya tercüme ettiği " ahkâmüssultaniye „ mukaddemisinde olduğu gibi 1930 da Revue de Droit İnternational'a yazdığı makalede dahi İslâmın müslüman olmayanlara ait esaslarını tahlil ediyor, ve insanın aslî haklarına İslâm felsefesinde verilen esas mantığı gösteriyor. Yaratan ile yaratılan arasında sanki bir mukavele vardır. Yaratan, insanlara soruyor, ben, sizin rabbınız değil miyim? Cevap alıyor, evet. (Kalubelâ) bundan insanın, Allahın kulu olduğu ve allaha kul olunca artık başka kimseye kul olamıyacağı çıkıyor. Hürriyet, müsavat, mülkiyet bunun neticesidir. Bunlar insanların insan olmak itibarile aslî hakları olduğu cihetle müslüman olmayanlara, zimmilere de din ile temin edilmiştir. Bu aslî hakların neticesi olarak müslüman olmayanlara artık yalnız ferdî olarak değil, cemaatça dil, aile hukuku, hayır müesseseleri, okutma müesseseleri hususunda hüriyet temin edilmiştir.

Zimmiler hakkında bu hürriyetler ve haklar dinden çıkınca müstemenler hakkında da bunun böyle olması daha kuvvetlidir. Çünkü müstemen, ecnebi devlet tebaasıdır. Ve zimmiden dun olamaz. Harbî hakkındadır ki dinin hükümleri çok şiddetlidir.

Şu halde en makul izahı o zaman her memlekette kanunların şahsiliği usulünün cari olmasında buluyoruz. Padişahların, müracaati fütuvvet ve mürüvvetle karşılama ve diğer dinlere karşı müsamahalı ve hür düşünmelerinde de ikinci derecede bir sebep görüyoruz.

O zamanlar kanunların şahsiliği usulü cari idi. İslâm dini de buna uyuyor idi. Padişahlar, kendi memleketine gelmek için müracaat edenleri bunlardan bir zarar gelmesi ihtimali olmadığı cihetle mürüvvetle kabul etti. Bir Türkün kapısına bir misafir gelsin de

reddedilsin, bu işitilmemiş bir şeydir. Türk sofrası, misafirlere daima açıktır. Türk eline gelmek isteyen sayılı ve seçili kimseler için de bu duygu ile hareket edilmiş olmak muhtemeldir. Bunlar, bir şey yaparlarsa hemen çıkarılmaları mümkün olduğuna ve bunlar için memlekelleri teminat aradığına göre, bunların Osmanlı elinde kendi hallerinde rahatça yaşamalarına ve kendi işlerini kendilerinin görmesine müsaade edilmiştir. İşte o kadar. Ancak siyasette mürüvvet olmaz. Bunun içindir ki sonraları bu mürüvvet, hakimiyeti anlamamak yolunda ifade edilmiştir. Eyiliğe kemlikle mukabelenin dünya tarihinde bu kadar parlak örneği azdır.

Kapitülâsyonlar, kanunların şahsiliği usulü Avrupada kalktıktan sonra ne için kaldırılmamıştır? Bunu, inhitat devrinin umumî sebepleri izah eder. Koca imparatorluğu ve onunla Türklüğü zayıflatan kötü idare, bundan mes'uldür. Hakimiyet mefhumunun idraksizliğini bu devre ait olarak kabul edebiliriz. Hele on dokuzuncu asırda Amerikaya ve Belçikaya hem de ferman şeklinde değil tam muahede ile bu imtiyazların verilişini, hiç bir suretle izah edemeyiz. Yazık ki Belçika muahedesinde, hariciye vekili sıfatile Reşit paşanın da imzası vardır.

KAPİTÜLÂSYONLAR MUAAEDE MİDİR değilmidir? Kapitülâsyonlar bir taraflımıdır değilmidir?

Müelliflerin ifadesinden anlaşılıyor ki bunun üzerinde de ittifak edilebilmiş değildir. Muahede, iki devlet arasında karşılıklı taahhütleri ve bu sebeple âkit devletler namına devlet reislerinin imza ve tasdikini havidir. Kapitülâsyonların böyle olmadığı iddia edilmektedir. Asıl ilk kapitülâsyon diye gösterilen 1535 kapitülâsyonunun Rosas, Sadrazam ile dö La Foret tarafından hükümdarları namına imza edilmiş olduğunu, Travers Tovis Venediklilere verilenin iki devlet reisince imzalanmış bulunduğunu söylüyor. Abelaus Fransız kapitülâsyonunun ticarî olan hükümlerinden başkasının iki taraflı olduğunu ileri sürüyor. Travers Tovis 1580 de verilen ilk İngiliz kapitülâsyonunun karşılıklı olduğunu, İngilterede Kraliçe Elizabetin de Türk tebaasına ayni imtiyazları verdiğini ve 1612 Hollanda kapitülâsyonunda mütekabiliyeti şart eden iki madde bulunduğunu kaydediyor. Diğer taraftan 1535 kapitülâsyonunun Türkçe metni kaybolduğunu, ancak Fransada Fransızca ve İtalyanca metinlerin bulunduğunu, yalnız Türkçe metnini gören Muracaa Dössonun [1] Fransızların elindeki metin ile farklı ahkâm kaydettiğini söylüyor.

[1] İsveç sefareti tercumanlığı etmiş olan Osonlu Muratça ki sonra İsveçe nakletmiş ve oranın asil ailelerinden olmuştar. 1791 de neşredilen tableau de l' Empire Ottoman adlı eseri maruftur.

1535 tarihli kapitülâsyonun Türkçe metni, elimizde olmadığı ve diğer taraftan bunun üzerinde muhtelif mütalealar yürütülebildiği için biz bu kapitülâsyon hakkında kat'î bir şey söylemek imkânı olmadığına kaniiz. Üzerinde muhtelif mütalea yürütülen bir şey şüphe veren bir şeydir. Bu şüphe üzerine kat'îlik dayatılamaz. Yalnız şurası muhakkaktır ki kapitülâsyonların çoğu gibi bunların en genişi ve daimileştireni olan 1740 kapitülâsyonu hep bir taraflıdır. Ve muahede şeklinde değildir. Muahede şeklinde yazılı olmamaları 1740 tarihine kadar veren Padişah zamanile mukayyet olmaları mütekabil bulunmamaları ve mürüvveten verilmeleri, bunlardan rücu edilmesini icap ettirir mi? Ba husus ki sonradan muahedelerle teyit edilmiş ve Belçika ve Amerikaya verilen imtiyazlar muahede ile verilmiştir.

Hem Amerika ile 1830 ve Belçika ile 1838 de imzalanan bu muahedeler imtiyaz itibarile diğerlerinden de beterdirler. Diğer devletlerle imtiyazlar devlete veya bir Osmanlıya karşı suç yapan ecnebiyi bizim muhakeme etmemiz yolunda tatbik olunurken bu iki muahedeye istinaden Amerika ve Belçika, bu iki halde dahi Amerikalı ve Belçikalının muhakemesi kendilerine ait olduğunu iddia eylemişlerdir. Muahedelerin Fransızca metinleri de bu iddiaya elverişli surette yazılıdır. 1868 de bir Amerikalının Süriyede devlet aleyhine bir cinayet işlemesi ve 1877 de bir Amerikalı gemicinin bir Osmanlıyı öldürmesi üzerine iki devlet arasında ihtilâf oldu. Amerikalı, Konsoloshanesinde muhakeme olunarak beraat etti.

Nihayet 1880 de Amerika, bizim bakış tarzımızı, yani asıl Türkçe metnin doğru olduğunu kabul etti. Bununla beraber 1890 da bir siyaasî mücrimi muhakeme edilmek üzere mahkememize hükûmetinin emrile teslim etti.

Belçika ise 1905 te Abdülhamidi öldürmek üzere atılan bomba meselesinde tevkif olunan Belçikalı Jaurès'in muhakemesi tercüman huzurile yapılıp hüküm verilecegi sırada tercüman buna iştirak etmedi ve Belçika devleti bunun muhakemesi Brabant mahkemesine ait olduğunu ileri sürdü.

Fransızca ve Türkçe metinden hangisinin muteber olduğuna dair sarahat yok ise de bu gibi umumî kaidelerle mesele hallolunur. İndubiu mitius kaidesine tevfikan daha az salâhiyet veren metnin (Türkçe) muteber olması ve istisnaî kaidelenin tahdiden tefsir edilmesi cihanca kabul edilmiş tefsir kaidelerindendir.

İki tarafın iddiasında Türk noktai nazarının çok daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur.

Yunanistana verilen imtiyazlar bundan da sonra 1855 Kanlıca muahedesile verilmiştir.

Mahmut Esat Bey, Osmanlı İmparatorluğunda Kapitülâsyon rejimi, adlı doktora tezinde ortaya yeni bir iddia attı.

Kapitülâsyonlar 19 uncu asırda muahedelerle tekit edilmişlerdir. Fakat tekit, onlara esasında haiz olmadıkları muahede mahiyetini vermez. Bununla beraber Belçika ve Amerika muahedeleri tam meydanda iken muahede de olup olmamaları münakaşası artık faydasızdır

Lozanda müdafaamız bu sebeple kapitülâsyonların şekilleri ve mütekabil olmamaları itibarile hakikî muahede mahiyetinde telâkki edilemiyeceklerini ve atıfeten verildiklerini sadece ileri sürerek asıl muahedelerin ilga edilebilmesi meselesi üzerinde delillerini toplamıştır.

ECNEBİ İMTİYAZLARI NELERDEN İBARETTİ? Bunları şu yolda hulâsa edeceğim:

Kapitülâsyon imtiyazlarını adlî, malî, idarî olmak üzere üçe ayırmak kabildir.

Ceza davalarında

1 — Bir tabiiyette yabancılar arasındaki ceza davaları kendi konsoloshaneleri mahkemesinde görülür.

2 — Ayrı tabiiyette yabancılar arasındaki ceza davaları suçu yapan kimsenin konsoloshanesi mahkemesinde görülür.

3 — Osmanlı ve yabancı arasındaki ceza davaları tercüman huzurile Türk mahkemesinde görülür. Amerika ve Belçika bu davaların da kendi mahkemelerinde görülmesinde ısrar ediyorlardı.

4 — Tercüman, Osmanlı ve yabancı arasındaki ceza davalarının her safhasında bulunmak ve imza etmek hakkını iddia ederdi. Bu suretle istintakta, isticvapta, şahit istimaında, ittihamda muhakemede ve hatta temyizde tercüman hazır olmak lâzımdı.

Eğer tercüman gelmemiş veya bırakıp gitmiş veya kararı imza eylememiş ise dava olduğu gibi kalırdı.

5 — Tevkif konsoloshanelere ait idi. Tercüman olmadıkça sokakta bile yabancı tevkif edilemezdi.

6 — Mahkûm edilen yabancı, cezasını Türk hapishanelerinde değil devletinin hapishanelerinde çeker.

Hukuk ve ticaret davalarında.

7 — Bir tabiiyette yabancılar arasındaki hukuk ve ticaret davaları konsloshaneleri mahkemesinde görülür.

8 — Ayrı tabiiyette yabancılar arasındaki hukuk ve ticaret davaları, müddeaaleyh konsoloshanesi mahkemesinde görülür.

9 — Osmanlı ve yabancı arasındaki hukuk ve ticaret davaları muhtelit mahkemede görülür.

10 — Osmanlı ve yabancı arasındaki 1000 kuruşu aşan hukuk davaları muhtelit mahkemede görülür.

11 — Tercümanlar bu davalarda dahi bulunurlar.

12 — Konsoloshanece gönderilen iki yabancı ve üç Türk hâkimden mürekkep olan muhtelit mahkeme, davayı kat'î olarak görür. Taşra ilâmlarını istinafen ve kat'iyen görür.

13 — Muhtelit mahkemenin ilâmları, konsoloshanelerce icra olunur.

14 — Adlî tebligat yabancılara konsoloshane vasıtasile yapılır.

15 — 1000 kuruşu geçmiyen hukuk davaları ve icar ve isticar davaları hukuk mahkemelerinde tercüman huzurile görülür.

16 — Tercüman Divanı harplerde ve ganaim mahkemelerinde dahi bulunur.

17 — Temyiz mahkemesine tercüman kabul olunmadığından bu mahkemeden (hukuk ve ceza) verilen kararlar ancak ecnebi lehinde ise kabul olunur.

18 — Şeriye mahkemelerinin salâhiyetine dahil olan işlerde bile yabancılar bu mahkemelere gitmez. Yalnız lehlerinde olan hükümleri kabul ederler.

19 — Yabancı tebaa, miras işlerinde Osmanlı alâkalı olsa bile terekenin tasfiyesi ve miras ve vasiyet davaları konsoloshanece görülür.

20 — Yabancının iflâsı halinde Osmanlı alâkalı olsa bile tasfiye ve dava konsoloshaneye ait idi. Osmanlı alacaklı oraya giderdi.

21 — Yabancıların evine, dükkânına, otel, matbaa ve müştemilâtına, müskirat satılan yerlerine tercüman olmadıkça Adliye veya Zabıta memurları giremez. Teftiş, taharri ve tevkif yapamaz.

22 — Gemiler, hariç ez memleket sayılır ve bunlarda tercüman olmadıkça hiç bir taharriyat ve tahkikat yapılamaz. Tercümanlar ise istenildikçe reddeder.

23 — Yabancı, tanzifat resmi ile emlâk vergisinden başka vergi vermez. Bunun da cebren tahsili güçtür.

24 — % de sekizden fazla gümrük resmi alınamaz. Gümrük tarifesi tanzimine devletin salâhiyeti tanınmaz.

25 — İstediği şeyi devlet inhisar altına alamaz. Muayyen inhisarlar koymak için uzun müzakereler olmuş ve neticesiz kalmıştır.

26 — Sefaretlerce kabul edilmiyen kanunlar neşrolunamaz. Bu sebeple pasaport, matbaalar, cemiyetler, ihtira beratı gibi kanunlar tatbik olunamaz.

27 — Limanlarda ve içerlik şehirlerde yabancı devlet postahaneleri vardır. Kaçakçılık ettikleri sabit olmasına rağmen bunlar devam etti. Bunların çantaları açılamaz,

28 — Tebaaları olmıyan yerlerde bile devletlerin mektepleri, hastahaneleri, manastırları, kiliseleri .... vardır. Bunların inşası için ferman istenir fakat muayyen müddette verilmezse müsaadeyi alınmış sayarlar.

29 — Bu müesseseler emlâk vergisinden, belediye resimlerinden, yaptıkları müskiratın müskirat resminden ve hariçten getirecekleri şeylerin gümrük resminden muaf tutulurlar.

30 — Bu müesseselere girilmez. Teftiş edilmez. Osmanlı tebaasından tercüman ve mütevellileri de yabancı muamelesi görür.

31 — Tabiiyet işinde konsoloshanelerce verilen evrak ve pasaport kayitleri, resmî devair kaydinden muteber addolunur.

32 — Osmanlı ve yabancı kanunu tarruz ederse, yabancı kanunu üstündür.

33 — Yabancı memleketlerde suç işleyenleri, burada tutup göndermek konsoloshanelerin hakkıdır.

34 — Konsoloslar, haric ez memleket imtiyazından istifade eder. Osmanlı mahkemelerine çağırılamaz. (Hukuk ve Cezada)

35 — Konsoloshaneye girilemez.

36 — Fahrî konsoloslar da ayni imtiyazları haizdir.

37 — Tercüman ve kavaslar ve bütün konsoloshane memurları, haric ez memleket imtiyazından istifade eder.

3
Kapitülâsyonları kaldırma teşebbüsleri

Kapitülâsyonları kaldırma fikri şu sebeplerden doğdu:

1 — Kapitülâsyonlar ilk verildikleri zaman hakimiyetin bugünkü telâkkisi yoktu. Her yerde ecnebi, kendi millî kanunu ile yaşayabilirdi. Bu telâkki değişti. Artık devlet ülkesindeki bütün insanlar o ülke sahibi devletin kanunlarına tabidir. Şu halde muasır hukuk telâkkisine göre kapitülâsyonlar artık tabiî olmayan bir mahiyet aldı. 2 — Kapitülâsyonlar ilk verildiği zaman Osmanlı İmparatorluğuna gelen yabancılar çok azdı. Ve memleketlerinde bir teminata

bağlı idi. Son zamanlarda yabancıların miktarı arttı. Ve bunlardan teminat ta kalkmış olduğu için her türlü insan memleketimize geldi. Bunların uygunsuz ve kanunsuz hareketi çok oldu. 3 — Bunların tevkif ve muhakeme edilememesi, meskenlerine ve ticarethanelerine girilememesi, yalnız devletin hakimiyeti itibarile değil, memleket asayişi itibarile de göze battı. 4 — Elçilerin ve Konsolosların tebaalarını ve tebaamızdan kimseleri mütemadiyen himaye eyleyerek müdahaleleri devlet makinesini işleyemez bir hale getirdi. 5 — Yabancıların vergi vermemesi, yabancı müesseselerin devlet varidatına ortaklığı, fazla masrafa ihtiyaç gösteren teşkilât ve ıslahat için yeni vergiler koymak istedikçe, devletin itiraza uğraması ve varidatını artıramaması ve varidatın sırf tebaa sırtına yüklenmesi devletin ve tebaanın şikâyetini icap etti. Kapitülâsyon imtiyazlarından istifade edenlerin ve bunları iltizam eyleyen küçük ecnebi memurların sui istimalleri haddi aştı.

Bu gibi sebepler, Kapitülâsyon imtiyazlarını devlet için tahammül edilmez bir vaziyete getirmişti. Devletin zâfü inhitatında başlı âmil olan bu imtiyazlar zâfü inhitat arttığı nisbette kuvvetlendi.

Kapitülâsyonların devletin başına nasıl bir belâ olduğunu göstermek için Pilisye dö Rosasın yukarıda naklettiğim cümlesini bir kerre daha zikredeceğim. " **Fransa, padişahın devletlerinde kendine hiç bir masrafa malolmayan ve çok getiren geniş bir müstemleke imparatorluğu kurmuştu.**„ Kapitülâsyonların Osmanlı elinde terakkiye âmil olduğunu iddia ederken değil, ticarî münasebeti tetkik ederken bu cümleyi kaleminden kaçırmış olan dö Rosas [1] bu cümle ile Kapitülâsyonların asıl mahiyetini söylemiş oluyor.

Fransanın Osmanlı İmparatorluğunda nasıl bir müstemleke İmparatorluğu kurmuş olduğunu anlamak için Abelosun verdiği **rakkamlara göz gezdirmek** yetişir, Abelos "1914 te Türkiyenin bütün iktisadî faaliyetinin yayı, ecnebiler elinde idi. Sigorta, banka, maden, taşıma ve aydınlatma, amme hizmetleri, liman ve gemi işletme hizmetleri, Kabotaj, Antrepo, Dok, zirai işletme gibi büyük iktisadî ve sınaî teşebbüslerin hemen hepsi yabancıların elinde idi.„ **dedikten sonra bankalarda, imtiyazlı işlerde, demiryollarında, madenlerde değişik büyük işlerde Fransızların hisse ve sermayesini gösteriyor.**

Bankalar: Osmanlı Bankası 5 milyon İngiliz lirası, çoğu Fransız sermayesi.

Selânik bankası: 20 milyon frank çoğu Fransız sermayesi.

Kredi Liyone Bankası Şubeleri İstanbul ve İzmirde

[1] P. dö Rosas Regime des capitulation cilt 1 S. 85.

İmtiyazlı Şirketler:	Reji	40 Milyon	Frank
	Sosyete Jeneral Fenerler	40 „	„
	İstanbul Rıhtım	23 „	„
	İzmir	11 „	„
	Terkos	20 „	„
	İstanbul Havagazı	9 „	„
	İstanbul Elektrik Tramvayı	14;760	„
	İstanbul telefonu	1,75 „	„
Demiryolu	Reji Ceneral	5 „	
	Mudanya - Bursa	3,825	
	İzmir Kasaba	16 „	126 milyon 500 bin Hisse senedi 38 milyon tahvilât
	Karadeniz havzası	5 „	
	Şark Demiryolları	50 „	tahvilât
	İstanbul Selânik Demiryolu		
Madenler	Ereğli	15 Milyon	15 milyon da tahvilât
	Balya Karaaydın	25	„
	Ergani	500,000	Frank
	Akdağ	200,000	
Değişik	Gemi kurtarma	1,000,000	
	Orozdibak	40,000,000	„
	Oryantal Karpet	600,000	„
	Şark Tünbeki	5,000,000	„
	Tünbeki	6,000,000	„
	Ticaret sanayi ve Ziraat Şirketi	9,2 Milyon	
	Osmanlı Emlâk Şirketi	13,8 „	
	Bogaziçi dok	6 „	

Başlıcalarını zikrettiği bu sermayelerle, Avrupa nüfuzu, maddî olarak Osmanlı İmparatorluğuna hâkim oluyor.

Avrupa nüfuzunun fikrî sahada İmparatorluga hâkim olüşunu da gösteriyor.

Büyük harpten bir sene evvel Mısırla beraber İmparatorlukta 402 mektep ve bunlarda okuyan yüz on iki bin talebe varmış. Fransa hariciye vekâleti bu mekteplere çok az yardım ediyormuş, 1906 da 892, 000 Frank ve 1913 te bir milyon 120 bin Frank veriyormuş. Daha az olan İtalyan mektepleri bile hükûmetlerinden bir milyon yüz yirmi beş bin Frank alıyormuş. Bununla beraber Garbin İmpa-

ratorlukta fikrî sahadaki yayılışında da birinci mevkii Fransa işgal, etmektedir. Anadoluya ayak basan yolcu Bursadan Vana, Trabzondan Mersine kadar her yerde, Şarkî Anadolunun dağlarında da, en uzak köşelerinde de bir Fransız müessesesi, bir mektep, bir manastır, bir hastahane bulur. Her yerde Fransız manevî hekemonyasının dayandığı yardım müesseseleri görülür.

Her yerde Fransızca görüşülür. İstanbulda dört beş Fransızca gazete çıkar. Kapitülâsyonlar sayesinde garbin İmparatorluğa nasıl yayıldığını izah eden Abelous, bize kaptülâsyonların kaldırılması sebebini, elverecek kadar anlatmış olduğu gibi bunlara karşı uyanan fikir cereyanından bahsederken bu sebebi daha kuvvetle veriyor: "Mahallî memurların müdahalelerine karşı kapitülasyonlarla temin emilmiş olan ecnebiler 19 uncu asrın ilk üçte birinde Türkiyeyi bir nevi büyük imalâthaneye çevirmişlerdi ki bunda Türk teşebbüsleri usulen değilse bile filen yokedilmişti.„ [1]

KAPITÜLÂSYONEAR KALKMALIYDI: Görülüyor ki kapitülâsyonları koruma endişesile kalem oynatan ecnebiler ve bunlar arasında buna en çok bağlı olan Fransızlar bile bu ecnebi imtiyazlarının memleket için aldığı meş'um şekli ve getirdikleri öldürücü neticeyi gizleyemiyorlar. Kapitülâsyonlar, hakikaten İmparatorluğu sırf ecnebi hesabına çalışan, bütün kârını ecnebi ellerine ve keselerine boşaltan bir müstemleke haline koymuştu. Memleketin sahibi olan Türkler çalışır, vergiyi onlar verir, askere onlar gider, memleketin emniyet ve asayişini onlar korur, harbi onlar yapar, memleketin bütün yükünü onlar çeker. Fakat memleketin bütün kazanç damarları ecnebi ellerine akar. Her hangi bir teşebbüs, Türk eline değil ecnebiye kâr getirebileceği nisbette yapılır. Memleketin sahibi olan Türkler, bir sağmal inektir. İneğe süt vermek için bakıldığı kadar Türklere bakılır, kazançtan onlara ancak o kadarı verilir.

Kapitülâlsyonlar, bize medeniyet ellerile temas ve terakkiyi getirmiş imişl Bundan dolayı kapitülâsyonların bırakılması lâzım geleceğini ileri sürmek, istibdat idaresi altında inleyerek hürriyet isteyen bir millete, istibdat size hürriyet aşkını telkin ediyor. Onun aleyhinde bulunulur mu demeğe benzer. Avusturya boyunduruğu altından kurtulup İtalya birliğini elde etmek için calışan İtalyanlara, vaktile bu rejim size milliyet duygusu veriyor. Onun altında yaşamak lâzımdır denseydi doğru olur muydu? Abdülhamit istibdadını hürriyet sevgisi uyandırıyor diye Türkler bugüne kadar çekmeli miydi? Neredeyse Frenkler, kapitülâsyonlardan kurtulma sevgisini uyandırmış

[1] Abelous geçen eser S. 98.

olmasından dolayı da bize kapitülâsyonların minnetini çektirecekler!

Dahası var. Kapitülâsyonları kaldırmak istemek bir cinayettir. Ve öz Türk menfaatine hiyanettir! Bunu da Baron dö Testadan öğreniyoruz. Baron dö Testa, Babıâlinin 1869 da devletlere verdiği notada kapitülâsyonların İslâm medeniyetine büyük bir engel olduğunu tenkit ederken diyor ki: " Kapitülâsyonların kaldırılmasını elde etmeğe çalışmağı Osmanlı hükûmetine tavsiye edecek olan devlet adamı, hakikî Türk menfaatleri aleyhine büyük bir hıyanet irtikâp etmiş olacaktır. Kapitülâsyonlarda zaman zaman değişiklikler yapmak zarurî olabilir. Fakat bunları kaldırmak, islâmlığa karşı yeni bir haçlılar seferi yaptırmak ve boğazların korunuşunda, cebrî bir değişikliği telkin eylemek demektir, „

Hayır. Kapitülâsyonları kaldırmak, ne bir hıyanet ne bir cinayettir. Türk milletinin her millet gibi müstakil yaşama hakkının en tabiî bir kullanılışıdır. Türk milleti, bu hakkını elde etmek için çok çalışmış, nihayet zorla bu hakkı elde etmiştir. Eğer bu hakkı elde ediş, büyük bir zafer ve Avrupanın Türklük önünde kapitülâsyonu sayılmış ise, bunu bu şekle koyan, Türk milletinin bunları kaldırma yolundaki teşebbüslerine Avrupanın daima karşı koymuş olmasıdır. Biz, kapitülâsyonları atıfet olarak verdik. Fakat Avrupanın atıfeti olarak değil zorumuzla aldık. İşte bu kadar.

Bunları kaldırma teşebbüslerini ibretle takip edelim:

ISLAHAT VE TANZİMAT: Osmanlı İmparatorluğu 1830 1838de Amerika ve Belçika ile kapitüler yeni muahedeler aktetmiş ve yine 1838 de Fransa ile imzaladığı muahede ile kapitülâsyon imtiyazlarını teyit eylemiş olmakla beraber tanzimat, ve ıslahat hareketine de bu tarihlerde başlamıştı. Islahat ve tanzimat, kapitülâsyon imtiyazlarının kaldırılmasını ister istemez tazammun eder. Islahat ve tanzimat, Müslümanla Müslüman olmıyan arasında hukuk itibarile fark olmaması esasını ilân ettiğinden din ayrılığına, yani İslâm hukukunun dinî bir hukuk olduğuna ve bu dinin Müslüman olmıyana hukuk tanımadığına istinat ettirilen kapitülâsyon imtiyazlarının da artık manası kalmamak lâzım gelirdi. Islahat ve tanzimat hareketi, tarihin zarurî bir sevkidir. Devletin Garplılaşmadıkça devam edemiyeceğine vakayiin zorile kanaat getiren tanzimatçılar, Islahat ile devleti kurtarmağı düşündü. Ordu, askerî ıslahat ile kurtarılmıştı. Eğer geç kalan bu askerî ıslahat bir buçuk asır evvel yapılabilmiş olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu düşmezdi. Askerlikte yapılan ıslahatı idarede de yapmak zarurî idi. İşte 1839 ve 1856 tarihli ıslahat ve nihayet kanunu esasî, bu zaruretlerin icabı olarak ilân olundu.

1839 tarihli Gülhane islahat hattı neşrolunurken kapitülâsyonların ilgası ne kadar düşünüldüğünü gösteren bir şey yoktur. Fakat tanzimatçıların gözüne batan yolsuzluklar arasında kapitülâsyonların da bulunduğunda şüphe edemeyiz. Hakimiyetin asrî telâkkisi de artık iyice anlaşılmış idi. Yakın memleketlerde, hatta bizden dün ayrılan Yunanistanda bile kapitülâsyon olmadığını gören "münevver Türkler, hakimiyet mefhumunu anlamağa ve kapitülâsyon sisteminin devleti vardırdığı siyasî aşağılık halini duymaya başladılar.„ Bununla beraber ilk fermanda buna dair bahis yoktur. Fermanın " usulü atikayı bütün bütün tağyir ve tecdit demek olacağından „ ahaliye " ilân olunacağı misillû düveli mütehabe dahi bu usulün ilelebet bakasına şahit olmak üzere Dersaadette mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilmesi " fermanın sonunda zikrolunmuştur. Fakat bundan kapitülâsyonların kaldırılması yolunda bir mana çıkarılamaz.

Gariptir ki muhafazakâr siyasetin Avrupada tanınmış bir timsali olan Avusturya Başvekili prens Meternih, bu sırada Babıâliye muhafazkâr hareket etmeği telkin eylemiştir. Meternihe göre, idare işlerini islah etmek işinde zamanın ihtiyaçlarına göre hareket etmek lâzımdır. Âdetlerimize ve yaşayış tarzımıza uymayan bir idare usulü tesis etmemeli, Avrupa medeniyetinden kanunlarımıza uymayanları almamalı. Babıâliye Türk kalmağı, şeriata bağlanmağı ve başka dinlere karşı müsaadeli hareket etmek için İslâm dininin gösterdiği kolaylıklardan istifade etmeği, Garp devletlerini her şeyden evvel taklide değer bir örnek diye alarak ıslahata girişmemeği, bunların islâm memleketlerinde zarardan başka bir şey hasıl etmeyeceğini tavsiye ediyordu. Bu türlü telkinler, zaten tereddüt ile atılan yenileşme adımlarını büsbütün sendeletti.

PARİS KONGRASINDA—Kapitülâsyonları kaldırma yolunda ilk sarih adım 1856 Paris kongresinde atılmıştır. Kırım harbinde, bilindiği üzere, Osmanlı devleti; İngiltere, Fransave Sardunya ile ittifak eylemişti. Harp, bu devletler kuvvetlerinin de beraberliği ile bitirilmişti. AnadoludaOsmanlı orduları Karsı kaybetmiş, fakat Osmanlı ve müttefik kuvvetler, Sivastopolu zapteyiemişlerdi. Daha evvel Viyanada toplanan konferans - ki orada Osmanlı devletini Âli paşa temsil eylemişti. - Sulhün temeli olacak şu dört noktayı kararlaştırmıştı:

1 — Eflak ve Buğdan üzerinden Rus himayesinin kaldırılması ve burasının Büyük Devletlerin müşterek himayesine konması. 2 — Tunada gemi işletme serbestliği. 3 — Karadenizin bitaraflığı, Boğazların kapalılığı ve Osmanlı devletinin Avrupa heyetine kabul edilmesi 4— Gayri müslimler imtiyaz ve muafiyetlerinin Padişah tarafından temin olunması.

Osmanlı İmparatorluğunu Rusyanın üstün nüfuzundan kurtarmak ve Avrupanın müşterek nüfuzu altına koymak için bu devlet topraklarının tamamiyeti, bir Avrupa menfaati arzeder sayıldı ve bunu aralarında temin etmek için Osmanlı İmparatorluğunun istiklâli ve topraklarının tamamiyeti müşterek teminat altına alındı. Aynı zamanda devletin Avrupa Hukuku düvelinden istifade eylemesi kabul edildi. Muahedenin ydinci maddesi bunu söyler : " Haşmetlu Fransa İmparatoru ve Haşmetlu Büyük Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Haşmetlu Prusya Kıralı ve Haşmetlu bütün Rusyalar İmparatoru, Sardunya Kralı, Osmanlı devletinin Avrupa Hukuku Ammesi ve cemiyeti menfaatlerinden hissedar olmağa dahil olduğunu ilân ederler. Ve bu hükümdarlar, her biri ayrı ayrı, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının tamamlığına ve istiklâline riayet eylemeği taahhüt eylerler. Ve bu taahhtlerin tamamile icrasına müştereken kefil olurlar. Bu sebeple bunu ihlâl edebilecek her bir harekete umumî menfaata dokunur bir mesele gözile bakacaklardır. „

Osmanlı devletinin Avrupa Hukuku Düvelinden istifadesi, kongerenin 8 Mart oturmasında kabul edilmişti. 25 Mart oturmasında Lort Klarındon " Türkiyeyi Avrupa siyasî rejimine iştirake davet eden âkit devletler için kendilerini birleştiren temayüllerin ve tebaalarının umumî menfaatlerine ait ihtimamlarının parlak bir delilini, ticaret ve gemi işletmece münasebetlerini Osmanlı İmparatorluğuna verilecek yeni vaziyet ile uyğun kılmak suretile göstermek zarureti„ lehinde söz söylemişti. " Kont Valefski bu fikri doğru bularak kongrenin müzakerelerinden çıkacak yeni esaslara istinaden bunun kabulünü teklif etti.

Diğer taraftan Kont Kavur " hiç bir devletin ticaret kanunları Türkiyeninkilerden daha serbest olmadığını ve muamelâtta, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğunda oturan ecnebilerin şahsî münasebetlerinde, hüküm süren karışıklık halinin, müstesna bir vaziyetten doğan hükümler mahsulü olduğunu" nazarı dikkate koydu.

Âli paşa, bunun üzerinedir ki yapılan ve yapılmak üzere olan ıslahatı da ileri sürerek Kapitülâsyonların kaldırılmasını istedi: " Âli Paşa," Osmanlı devletinin bütün ticarî münasebetlerini ve hükûmetin faaliyetini engellere uğratan güçlükleri vakti geçmiş imtiyazlara yükletti. Avrupalılarca Kapitülâsyonlarla kazanılmış imtiyazların mahallî idarenin müdahalesini kısmakla bizzat kendi emniyetlerine ve ticaret işlerinin inkişafına da zarar verdiğini gösterecek tafsilâta girişti. Ecnebi memurların tebaaları hakkında kullandığı kaza salâhiyeti, bir hükûmette bir çok hükâmetlere yer vermekte ve bu yüzden

bütün iyileşmelere aşılmaz bir engel olmaktadır„. İşte Âli paşanın bu mühim meselede zapta geçen ifadesi bundan ibarettir.

Bu beyanat üzerine Fransa ikinci murahhası Baron de Bourqueney ile diğer murahhaslar, Kapitülâsyonların sulh muahedesinin zarurî olarak nihayet vermeğe çalışacağı bir vaziyete tekabul ettiğini ve bunların şahıslar hakkında havi olduğu imtiyazların Babıâlinin otoritesini müessif derecede azalttığını, bu sebeple uzlaştıracak mahiyette bir itidalleştirme derpiş etmek lâzım geldiğini tastik eylediler. Ancak bu itidalleştirmeyi, Türkiyenin idaresine sokmakta olduğu ıslahat ile mütenasip bulundurmak meselesi de daha az ehemmiyetli değildir. O suretle ki ecnebiler için zarurî olan teminat, Babıâlinin tatbikini takip eylediği tedbirlerden doğacak olanlarla terkip edilebilsin.

Bu izahat alınıp verildikten sonra murahhaslar, Babıâlinin öbür devletlerle ticarî münasebetlerini tayin eden hükümlerin ve Türkiyede yerleşmiş yabancıların tabi olacağı şartların yeniden tetkik edilmesi lüzumunu hep birden tasdik eylediler. Ve sulh aktedildikten sonra, Babıâli ile âkit devletler murahhasları arasında İstanbulda, bu iki maksada, bütün meşru menfaatleri tatmin edecek surette, varmak için bir müzakerenin açılması temennisini protokola derc etmeğe karar verdiler.„

Âli Paşa, yedinci maddeyi İstanbula bildirdiği zaman bunun ehemmiyetini de bildirmişti. Ali Fuat Bey, "Ricali mühimmei siyasiye„ atlı eserinde, İstanbulca bunun nekadar ehemmiyetle telâkki edildiğini bize haber veriyor, "Uhudu kadimenin memaliki mahrusada ecanibe vermiş olduğu istisnaî hal ile devletin dahilî işlerini idare olunmaz bir hale getirmiş ve bayağı bir devlet içinde 15, 20 devlet olmak halini çıkarmış olduğundan ve şunun indifaı muharebei hazıra neticesinde elde edilen bunca maddî ve manevî faydaların cümlesini faik denilebilecek bir menfaati azimei maddiye ve maneviye, olup, keçmiş asırların felâket eserlerini tamir edecek ve eslâfımızın ruhlarını şadeyleyecek vacibütteşekkür bir vak'a bulunduğundan„ bahisle arzı tebrikât edilmiştir. [1] Fakat gene Fuat Beyin dediği gibi " uhudu kadimenin ilgası vadi heyeti devletçe bu derece ehemmiyetle telâkki ve takdir olunduğu halde maatteessüf o zaman filî bir netice husule gelmemiştir. „

Ddevlet için kapitülâsyonlardan kurtulma çaresi islahat olmak üzere gösterildiği cihetle tanzimat adamları, hep ıslahata baş vurdular. Bitaraf düşünülürse Abişablenin dediği gibi, Kapitalâsyonların kal-

[1] Ali Fuat Bey: Ricali mühimmei siyasiye. S. 70.

dırılmasını ıslahata bağlamak doğru ve haklı değildi. Çünkü Kapitülâsyonlar, kanunların şahsiliği usulünün icabı olarak verilmişti. O usul kalkınca sebepleri kalmıyordu. Bu itibarla devletlerin bunu, şu veya bu şarta bağlamağa hakları yoktu. Japonyada, kapitülâsyonlar bu devletten zorla alınmıştı. Ve kanunların mülkiliği prensibi dünyada hâkim iken alınmıştı. Japonyada, bunları kaldırmanın kanunlarda ıslahata bağlanması doğru olabilirdi. Ve onun için Japonyada bir intikal devresi kabul edilmişti.

YENİ KANUNLAR — Bununla beraber devletler Paris muahedeleri zabıtlarında işi ıslahata bağladılar. Islahat tarihi Avrupanın Osmanlı İmparatorluğu işlerine asılmüdahale tarihidir. Bu sebeple kapitülâsyondan her kurtulma teşebbüsü de müdahalenin yeni bir teyidi olacaktır. Bununla beraber Paris kongresinde devletlerle konuşan Âli paşa ve diğer tanzimat adamları, bunu bilerek veya bilmiyerek, hep bu ıslahat ile uğraştılar.

Devletin kapitülâsyonları kaldırmak için karar verdiği ıslahatı, bunları kaldırmamakta menfaati olanlar, İmparatorluğun yıkılmak üzere olan köhne binası üzerine Avrupalıca yapılmış bir badana saydılar. Bununla beraber hükûmet, adlî ıslahat yolunda yeni adımlar attı. 9 Ağustos 1858 de Fransa ceza kanunun dan ilham alan yeni bir ceza kanunu neşredildi. Ve 1863 te bu kanun daha iyileştirildi. Bir ticaret muhkeme usulü kanunu, bir deniz ticareti kanunu, yine Fransız kanunları örnek alınarak 1862 ve 1864 te neşrolundu. 1868 de mecellenin neşrine başlandı. 1867 de ecnebilere Osmanlı devletinde emlâk edinme hakkını veren kanun çıktı. 1872 de hukuk ve ceza muhkemeleri tesis olundu. 1879 da hukuk ve ceza usulü muhakeme kanunlarile icra kanunu ve mukavelât muharrirliği nizamnamesi neşrolundu.

Bu adlî ıslahat sırasında en mühim meselelerden biri, medenî kanunun ne olacağı meselesi idi. Bir çok memleketlerde olduğu gibi Fransa medenî kanunu tercüme edilmek mi, yoksa fıkıh ahkâmının tedvini suretile kendimize mahsus bir medenî kanun tanzim olunmak mı daha iyi olur? Âli paşanın birinci ve Cevdet paşanın ikinci fikre taraftar oldukları ve nihayet Cevdet paşanın fikri kabul olunarak Cevdet paşanın reisliği altında bir mecellei ahkâmı adliye cemiyeti tesis edildiği anlaşılıyor. [1]

---

[1] Âli paşanın Fransız Kot Sivilinin tercüme edilerek ve muhtelit mahkemeler tesis olunarak Mısırda olduğu gibi ecnebilere tatbik edilmesini iltizam ettiği ricali mühimmei siyasiyede yazılı olduğuna göre kapitülâsyonlardan ancak Mısırdaki şekilde, beter bir usul kabul etmek yolu ile kurtulmağı düşündüğü anlaşılıyor.

Halkın yekdiğerile münasebetlerini tanzim eden kaidelerin yaşama şeraitine bağlı olmaları itibarile dünyanın her yerinde birbirine benzerliği inkâr olunamaz. Bu itibarla bu münasebetleri dünyanın umumî yaşama şartlarına göre düzenlemek, daha doğru olurdu. Tanzimat ve ıslahatta Şark değil Garp örnek alındığı için medenî kanun işinde de o vakit böyle hareket edilmesi, kabul edilen umumî programın da zarurî bir neticesi idi. Fakat anlaşılıyor ki, ıslahat ve tanzimatta muayyen kat'i bir program ve bu programı kat'iyetle tatbik azmi yok idi. Hukukun, medenî kısımda fıkıhın eses olması yani dinî esaslara bağli kalması tercih edildi. Ve bu suretle mecellenin kavaidi külliyesi, kitabülbüyuu, icaresi, vekâlet, kefalet, ikrar, şüf'a, dava, beyyinat ve kazası birer birer fıkıhtan alınarak 16 kitapta tedvin ve neşrolundu. Türkiye ve tanzimatta Angelhart bunun her suretle methedilmeğe lâyık olduğunu kaydeder. (cilt 2 s. 124). Hakikaten o güne kadar olan vaziyet düşünülürse çok büyük bir adımdır. Hâkim, ne ile hükmedeceğini hiç olmazsa bilir. Fetva kitaplarında hüküm aramak, sonsuz ummanlarda inci aramak kadar güç idi. Neye yarar ki o himmet yalnız bir merhale için yapıldı.

Birinci madde şöyledir: İlmi fıkıh, mesaili şeriyei ameliyeyi bilmektir. Mesaili fıkıhiye, ya emri ahırete taallûk eder ki ahkâmı ibadattır. Yahut emri dünyaya taallûk eder ki münakehat, muamelât ve ukubattır....

İlmi fıkıh, yani İslâm hukuk ilmi, şeriatın muamelâta ait hükümlerini bilmekten ibaret olmasına göre kanunu medenimizin dinî mahiyetine Lozanda edilen itirazlara cevap vermek hakikaten müşkül idi. Ve dinden alınmış olan ahkâmın yerli, yabancı o dine mensup olmıyanlara tatbik edilmesi mantıksız idi. Bu hükümlerin pek çoğunun İslâm hukuk âlimleri tarafından yaşama şeraiti olarak ortaya konduğu şüphesizdir. Ve bu itibarla bunların dinle bir münasebeti yoktur. Fakat bunların hepsi dine mal edilmiştir. Ve dine mal edildiği için değiştirilebilmeleri de güçleştirilmiştir.

Mevzuumuza dönelim. Yeni teşkilâtı adliye kanunu ile ihdas olunan nizamî mahkemeler, şeriye mahkemelerinin hilâfına olarak bir hâkim yerine üç veya beş hâkim usulünü koymuştu. Bir hâkim usulünde tercümanın davada bulunuşu bir mahzur değil idi. Bir teminat idi. Hâkim, birden çok olunca, karar aralarında bir müzakereyi icabedecekti. Tercümanın bu müzakerede dahi bulunması elçiliklerce ileri sürüldü! Tercümanların zabıtları imza eylemeleri lâzım geleceği iddia olundu. Bu suretle derhal görüldü ki devletin

girişti̇ği ıslahat, imtiyazları kaldırmağa değil, genişletmeğe ve adlî teşkilât kendisini adlî istiklâle değil, ecnebilerin iştirakine götürüyor! Devletler için ıslahata bu mahiyet verdirilmesi ne kadar aciptir ve ne kadar acıdır? Dahası var, tercüman gelmezse müzakere olmaz. Tercüman müzakereyi beğenmezse zaptı imza etmez. Zaptı imza etmezse hüküm icra olunmaz. Bu suretle hüküm asıl tercümanın elindedir.

Tercümanlar kendilerine ehemmiyet verdirmek için imtiyazları bu kadar zorlamışlar, bu kadar haksız iddialar çıkarmışlar ve bunları yürütmüşlerdir. Fakat vicdana dokunan bu hareketle kapitülâsyonların ilerisi için akıbetini de hazırlamışlardır. "Haksızlık eden başları bir gün koparırlar.„

Babıâli, elçiliklere bunun için 1869 da müracaatte bulundu. Bu notadaki delilleri hakikaten kuvvetlidir. Tercümanların bu haksız iddialarını acı acı teşrih ederek Babıâli bunları reddetti. Fakat elçiliklerin ısrarı karşısında mahkemelerine tercüman hazır bulunmadıkça muhakeme yürütmemeleri ve zabıtları imza eylemelerini tebliğ mecburiyetinde kaldı! Ecnebi tazyiki karşısında yeni adlî teşkilâtın attığı bu geri adım, hakikaten hazin ve acıdır. Yegâne elde edilen şey, emlâk işinde istisna, tabiiyet kanunile tabiiyetin tanzimi ve mahmi adetlerinin tahdididir.

1862 de, 1856 fermanının yabancılara emlâk edinme hakkı verileceğine dair olan 18 inci maddenin tatbiki münasebetile hariciye ile elçilikler arasında kapitülâsyonlar meselesi, bir kere daha münakaşa mevzuu oldu. Âli Paşa, bu defa da bunların kaldırılmasını istedi. Protokol ile bir küçük tadil yapıldı. Tabiiyet kanununun neşri ise memleket tebaasının, olduğu yerde ecnebileşerek imtiyazdan istifade sine mani oldu. Angelhart Istanbulda bulunan 300,000 Yunanlıdan 150,000 ninin İstanbullu olduğu malûm olduğunu ve kurtuluş harbi ferdasında 700 küsur binden ibaret olan Yunanistan halkının 30 sene sonra bir milyon küsur bine bu suretle çıktığını kaydediyor. Sui istimallere, bu bir fikir verir. Bu sırada devlete tabi olan Romanya, kapitülâsyonların kaldırılmasını istedi. Ve elde etti.

Bundan çok üzülen gazeteler, kapitülâsyonlara hücum ettiler. Hükûmet, yeni bir teşebbüste bulundu. Cevap menfi oldu. 1871 de Adliye Vekili Fazıl paşa kapitülâsyonlara karşı çok canlı hücumda bulundu. Şu cevabı aldı : " Evvelâ ıslahat yapın ve ecnebi olanlara her mütemeddin memlekette buldukları teminatı veriniz. Kanunlarınızın ve içtimaî halinizin henüz zarurî gösterdiği bir çok yüz yıllık imtiyazlardan vaz geçilir. „!!

Büyük Devletler elçilerinin verdikleri bu müşterek cevap, devletlerce kapitülâsyonlar için ezelden ebede kadar devam mukadder olduğunu göstermek itibarile hatırlanacak bir şeydir!

Hakikatte, adlî teşkilât ve ıslahat, nizamî makemelerin teessüsü ile ve yeni kanunların neşri ile tamamlanmış oluyordu. Ve bu suretle Paris kongresinde görüşülen vaziyet temin edilmiş bulunuyordu. 1880 de Hariciye Vekili (1) Sava Paşa, buna istinaden devletlerin elçilerine "yarım asırdan beri süren denemelerden sonra Avrupa kanunlarını ve bunların icap ettirdiği kazaî müesseseleri kabul eden Osmanlı hükûmetinin, münevver Avrupa hükûmetlerinin ve onların Mümessillerinin methine ve tebrikine elbette hak kazandığını„ bildirdi.

Devlet ıslahatı ve tanzimatı sırf kapitülâsyonlardan kurtulmak fikrile mi yapıyor idi? Angelhart bu fikirdedir. [2] Böyle oldukça hedefine ermesi kabil değildi.

TERCÜMANLAR KOMİSYONU — Devletler tahkikata giriştiler. Tercümanlardan mürekkep komisyon kanunlarımızı tetkik ettiler. Devletin Avrupa kanunlarından iktibas ederek neşrettiğini Sava paşanın elçilere tebliğ ettiği bu kanunlar üzerine elçiler, bu tercümanlar komisyonunu teşkil eylemişlerdi. Babıâliyi de, bu tercümanlar komisyonuna, murahhas göndermeğe davet ettiler. Babıâli, böyle bir komisyon teşkil edilmesini iyi görmedi. Sava paşa, ikinci bir nota ile (25 Şubat 1880) elçilere, kanun yapmak hakkı, hakimiyet hassalarından olduğunu, her devletin istediği gibi kanun yapmak, kanunlarını kendi takdirine göre değiştirmek ve tatbik etmek, lüzumlu gördüğü müesseseleri meydana getirmek hakkını haiz bulunduğunu, bu kanunlar ve müesseseler Hukuku Düvele ve diğer devletlerle aktedilmiş muahedelere aykırı olmadıkça, bunlara karşı diğer devletlerin bir şey demeğe hakkı olmadığını, devletin de yeni kanunları yapmak ve tatbik etmekle münakaşa götürmez sarih bir hakkını kullanmış olduğunu ve bunların hukuku düvele ve devletin diğer devletlerle olan muahedelerine aykırı bulunmadığını ileri sürdü.

---

(1) O zaman ministère, nazır denirdi. Bu gün vekil diyoruz. Artık nazır kelimesini kullanmada mana yoktur. Bir kelimenin tek bir mukabili olur.

[2] Avrupanın yorulmak bilmiyen faaliyeti ile sağdan soldan sıkıştırılan ve son derece vahim mevkide bulunan bir hükûmet tarafından kabul edilen tanzimat, her şeyden evvel Avrupayı memnun etmek ve Türkiyeye karşı daha mülâyim ve müsaadeli davrandırmak maksadına mebni idi. Bu mübrem ihtiyaç karşısında kalan Türkiye, Avrupanın tevecciihünü kazanmak için, reayaya haklarını geri vermek, mağlup ve galip millet, yani İslâmlarla Hıristiyanlar arasında müsavatı kabul ve tedricen tatbik etmek mecburiyetinde idi.

Bu suretle hariciyemiz, elçilerin kanunlarımızı tetkike salâhiyetini reddetti.

Ancak, tercümanlar komisyonu tarafından bu kanunların muahedelere uygun olup olmadığının tetkik edilmesine mani olamazdı. Bunu da kubul ettiğini ilâve eyledi. Elçilikler cevap verdiler: Devletin, dahilî kanunlarını tanzim ve tadilde salâhiyeti tabiîdir. Kendileri de tercümanlar komisyonunu bu kanunlarda ancak muahedelerin ecnebilere verdiği imtiyazlara aykırı hükümleri bulunup bulunmadığını tetkik için teşkil eylediklerini bildirdiler. Hükûmet, bunun üzerine Parnis ve Ali Şehbaz efendileri delege olarak tayin etti. Komisyon, Fransa elçiliği baş tercümanı tarafından yazılan üç rapor ile fikrini bildirdi. 2 Nisan 1880 tarihli rapor, ceza muhakemeleri usulüne; 25 Mayıs tarihli rapor, ilâmların icrasına ve 30 Haziran tarihli rapor, hukuk muhakemeleri usulüne dairdir. Ceza muhakemeleri usulüne kısas itibarile, ecnebilerin tevkifi ve muhakemesi hakkındaki usule aykırı, olması itibarile, jüri olmamasından cinayet davalarında da iki dereceli bir muhakeme yapılması, tercümanların yerli ecnebi bütün maznun ve şahitlerin isticvap ve istintaklarında bulunmaları lüzumundan (!) celp, ihzar ve tevkif müzekkerelerinin konsoloshane vasıtasile tebliğinden ve saireden bahisle itirazlarda bulundular.

Bu suretle görülüyor ki devletler bu teşebbüse de menfi cevap verdiler. Cevap, elbette menfi olacaktı. Bu cevap 1914 te kapitülâsyonlar kaldırıldığı gün de, 1922 de bu kaldırılış münakaşa edildiği gün de aynıdır. Kanunlar, mahkemeler, hâkimler henüz kapitülâsyonları kaldırmağa elverişli hale gelmemişlerdir! Farzedelim ki iyi kanun alınmış. Bu, memleket ihtiyacına uyar mı? Bunları tatbik edecek hâkim ve mahkeme var mı? Müdafaa yapacak avukat var mı? Hâkim yetiştiren müesseseler var mı? Bu vaziyet karşısında ne yapılır? Gerçekliği ebedî değişmiyen düstur, bir kere daha doğruluğunu isbat eyleyecektir: Hürriyet te istiklâl de verilmez, alınır. Türkler de elden kaçırmış oldukları hürriyetlerini ve istiklâllerini böyle alacaklardır.

Abdülhamidin istibdat devri, kapitülâsyonların kaldırılışı tarihinde Babıâlinin verdiği notalardan gayri bir ehemmiyet arzetmez. İstibdat idaresi, tanzimat ile başlayan bu kapitülâsyonları kaldırma cehdinde de bir geriliktir. Frenkler, artık kapitülâsyonların kaldırılması hareketinden kurtulmaktan ve bu imtiyazların teminatı altında memleket servet kaynaklerını ele almaktan memnundurlar. İdarenin ve maliyenin gittikçe bozulması, imtiyazların genişletilerek tatbik edilmesine yardım ettiği gibi, Lorando Tobini hadisesi üzerine

Fransaya ve onun üzerine diğer devletlere tanınan imtiyazlar da dedelerin haksız fütüvvetini katmerleştirmiştir.

Bu istibdat idaresi zamanında kapitülâsyonlar, en ağır surette kökleşirken, siyasî müdahaleler de, devletliği çürütecek derecelere çıkmış bulunuyordu. Zaten Abdülhamidin imzalamağa mecbur olduğu 1878 Berlin muahedesi, siyasî müdahaleyi 60 ve 62 inci maddelerile bir hak olarak ta vermişti.

Bu suretle tanzimat ve ıslahat ta devletin tamamiyeti mülkiyesi gibi, Avrupa meselesi olmuştu. Ve Avrupanın her devleti, her devletin her elçisi, her konolosu, her tercümanı hatta her kavası, devletin işlerine karışıyordu. Ve devlet makinesinin işlemesine engel oluyor, devleti, kendi tebaası önünde küçültüyor, devletin devletliğini öldürüyordu. Paris muahedesi, hem tamamiyeti mülkiye teminatile, hem ademi müdahale taahhüdü ile, hem Avrupa hukuku düvelinden istifade hükmü ile devletin beter hale gelmesine sebep olmuştur.

Âli paşanın şu mektubu, ülkesi hâlâ Tunadan Umman denizine ve Afrika ortalarına kadar uzanan imparatorluğun halini göstermek itibarile çok ehemmiyetlidir.

Âli paşanın Londra Büyük elçisi Müzürüs Paşaya mektubu [1]

İngiltere vekiller heyetinin düşmesine, tel yazınızdan muttali olduk. Bu mektubu size yazdığım esnada, istifa eden kabineye halef olacak kimselerin kimler olacağına dair henüz malûmat alamadık. Bu bapta, muhtelif rivayetler dönmektedir. Bazı rivayetler, yeni vekiller heyetinin teşkiline Lort Derbinin memur edileceği, bazısı da, heyetin, Lort Palmerston ve Lort Rosel taraflarından teşkil olunacağı hakkındadır. Lort Stratfort dö Redklefin de yakında azimet edeceğinden bahsolunmaktadır. Her halde Klarındonun şimdiye kadar bihakkin işgal eylediği Hariciye Vekâleti mevkiini muhafazâ etmesi temennisinde bulunmaktayız.

Lort Stratfordun, geri dönmesi havadisi, bu meşhur diplomatın şahsından ve Türkiyedeki hareket tarzından size gayet mahremane surette bahsetmemi icabediyor. Malûmunuz olduğu veçhile bu zat, namuskârane vasıfları haiz ve memleketimiz hakkında iyi hislerle mütehassis olmakla beraber, devletçe bir çok fenalıkların ve bir çok belâların müsebbibi olmuştur. Harisane ve âmirane tab'ı ve her şeyde ve her yerde şiddetli tegallüp emeli beslemesi sebebile, kendisini âmiriyet mevkiine koyup, devletin mecalis ve mahafilini vilâyat

[1] Ricali mühimmei siyasiye. Ali Fuat Bey. S. 86—89.

valileri derecesine tenzil ve aşikâr denilecek derecede şahsını, merkezi hükûmet yerine ikame eylemiştir. Bu hal, hergün Babıâlinin nüfuzunu kırmaktadır. Böyle etraf ve inhâsı geniş ve muhtelif milletlerle meskûn bulunmak dolayısile idaresi güç olan bir memlekette ise, nüfuzsuz hükûmet etmek mümkün değildir. Sefirin, ahiren İngiliz konsoloslarına yazdığı umumî muharrerat mündereeatı ve bunun İzmir gazetesinde yarı resmî surette intişarı, dayanılması kabil olmayan şu halden, size bir dereceye kadar fikir verebilir. Bu küçük memurların, kendilerine verilen teftiş ve nezaret vazifesini ne suretle yapacaklarını kolayca tasavvur edebilirsiniz. Osmanlı Devleti tebaasından haksız davası olan, veyahut haklı surette cezalandırılması lâzım gelen her şahıs, konsoloslar veya elçilikte resmî bir istinatgâh bulacağına emindir.

Vazifesini yaparken, konsolosların hoşuna gitmemek bahtsızlığında bulunan bir vali, mahvolmuş demektir. Devletin vekilleri hakkında da daha iyi bir muamelede bulunulmamaktadır. Vekillerini tayin ve azleden Padişah değildir. Vekiller heyetinde, münhal olan bir makama birinin getirilmesi lâzım gelince, Viyana müzakereleri kadar müşkül bir müzakereye başlamak lâzım geliyor. Lort Stratfordun devlet memurlarından ekserisini kabul etmemekteki fikrine katlanmamak cür'etinde bulunacak olursanız ahlâkı bozuk ve mürtekip bir adam sayılırsınız. Haricî münasebetlerimiz dahi aynı engellerle karşılaşmaktadır. Diğer devlet elçilerinden biri bir şeye beyaz diyecek olursa, Lort Stratfort mutlaka siyah der. Velhasıl ne diyeyim, gerek haricî münasebetler ve gerek dahilî ve mezhebî işler, hep bu adamın kontroluna tabidir. Giltikçe artan talepleri, muhafazası uğrunda İngilterenin büyük bir harp ihtiyar eylediği devletin istiklâlini, kökünden sarsmaktadır. Felâketlere zamime olmak üzere, bu harekete karşı müsamahamızı gören herkes tarafından, vekiller heyetine hiddet edilmekte ve olbaptaki müsamahamız, bazı şahsî menfaatlere hamlolunmaktadır. Halbuki ihtiyar eylediğimiz muamele, İngiltere hükûmetine hoş görünmeyecek bir hal ve harekette bulunmamak hakkındaki arzunuzun neticesidir. Bununl aberaber, iş öyle bir dereceye gelmiştirki artık mümkün olduğu kadar sür'atle bunun içinden çıkmak yollarını araştırmıyacak olursak, gerek memleketimize, gerek hükümdarımıza ve gerek milletimize karşı, hakikaten suçlu mevkiinde bulunmuş olacağız. Sefir bu inanılmaz hareketlerini haklı gösterınek için kendisinin müdahalesi olmaksızın, Türkiyede bir güna ıslahat yapılamıyacağını ve Padişahın tebaasının, daima müslümanların zulüm ve itisafı altında inliyeceğini dermeyan eylemekte olduğunu bilirim.

Buna karşılık olarak derim ki: Türkiyenin devamlı olarak kadrini düşüren bir uzuv karşısında ilerliyebilmesi, ihtimal haricindedir. Şu ifademin, memleketi tanıyanlarca da tasdik edileceğine şüphe etmem. Osmanlı devletinin menfaatleri, Rusya ile sulh şartları olarak, tebaasının ictimaî ilerlemesini, Zatı Şahanenin ihtiyar ve iradelerine bırakmak şartını vazediyorlar: Halbuki Lort Stratfort, buna en aykırı olan yolu takip ediyor. Memleketçe yapılan şeylerin cümlesi ve bütün hal ve atideki saadetleri, yalnız Lordun hususî himmetinin eseri olduğuna ve onun tarafından cebren elde edildiğine halkı inandırmak için dünyada yapılmadık bir şey bırakılmıyor. Mütemadiyen böyle manialarla uğraşmağa mecbur olan bir hükûmetin, iyi bir şey yapabilmesine imkân olup olmıyacağını ve yabancıların ve tebaasının nazarında bir istiklâl ve ihtiram mevkii muhafaza edip edemiyeceğini size sorarım. Lort Stratfort, bir takım menfaatperest ve vukufsuz adamlarla muhat olduğundan, Türkiyede ve Türklerde mevcut olan her şeyi, taassuba ve ahlâk bozukluğuna ve salâh bulmazlığa ve kabiliyetsizliğe atfediyor. Memleketimizin, saadeti hale örnek sayılacak derecede olduğunu ve idaresinin, en mükemmel bir mertebede bulunduğunu iddia etmiyorum. Bilâkis, yapılacak çok şeyler olduğu fikrindeyim. Fakat kabul edemiyeceğim cihet, Lort Stratfordun milletimiz hakkında beslediği fena düşünce ve gûya Osmanlı devletinin ihyası için bize kabul ettirmek istediği yıkıcı vasıtalardır.

Şurasını da nazarı dikkate almalısınız ki bir çok cihetlerce kendisine şükran borcumuz olan İngiltere devletinin, dostana nasihatlerile Babıâliyi irşat etmesini, reddeylemek istemiyoruz. Belki faideli ve selâmeti mucip addediyoruz. Şikâyetimiz, bunun açık surette suiistimal edilmesinden ve şahsî garazlar ve emeller lehine ve memleketin istiklâl ve şeref ve haysiyeti aleyhine kullanılmasındandır ki bu keyfiyet, İngiliz ittifakı aleyhinde bulunanlara, Menşikofun bütün teklifleri kabul olunmuş olsa bundan daha ağır olmazdı sözlerini söyletmektedir.

Bahsetmek istediğim hususların, gayet nazik olduğunu ve o zatın bunu öğrenmesi muzir olacağını, beyana lüzum göremem. Bu tafsilât, size mahsustur: Yalnız münasip vesilelerden istifade ile, hale uygun telkinlerde bulunarak maksada ulaşmağa çalışmalısınız.

Pek hususî olan bu mektubumun, resmî bir iş'ar mahiyetinde telâkki edilmeyip, hali hazırın size, ve yalnız size izahından ibaret addolunmasını rica ederim.

12 Şubat 1855

Âli

Aceba nazariyat itibarile hukukşinaslar nasıl düşünüyorlardı? Devletler kadar beter. Depanyeden bir kaç satır alalım:

" Osmanlı devletini, tek bir devletin tama ve ihtirasından kurtarmak içindir ki, Paris muahedesi, kendisine eski beynelmilel vaziyetini, tamamile değiştirmiş görünen, yeni bir vaziyet verdi. O vakite kadar, Avrupa hukuku düveli haricinde idi. Kendisile mütarekeler aktedilen, müşterek bir düşmandı. Zafa uğradıktan sonra, hıristiyan tebaasına karşı tarzı hareketini murakabe eden devletlerin daimî müdahalesine maruzdu. 30 mart 1856 tarihli muahedenin yedinci maddesi, kendisini "Avrupa hukuku ammesi ve cemiyeti menafiinden hissedar olmağa kabul„ ediyor. İçlerinden hiç birinin, onu münhasıran zaptedememesi endişesinde olan devletler için muhafazası büyük bir menfaat arzeden bu devlet, yalnız hıristiyan devletlerin cemiyetine dahil olmakla kalmadı. Bu devletler, onun " istiklâline ve tamamiyetine riayet etmeği de taahhüt „ ediyorlar. Bu suretle " bunu ihlâl edecek her bir harekete, umumî menfaate dokunur bir mesele nazarile „ bakıyorlar. Fransa, İngiltere ve Avusturya, daha ileri giderek, 15 nisan 1856 tarihli muahede ile, Osmanlı devletinin istiklâline ve tamamiyeti mülkiyesine karşı vaki olacak her tecavüzü, kendilerine karşı bir harp sebebi sayacaklarını ilân ediyorlar. Osmanlı devleti, bu veçhile devletlerden hiç birinin hususî hüküm ve nüfuzu altına konmadığı cihetle, hıristiyan Avrupa devletlerinin müşterek mameleki olmuş oluyordu.

Doğrusu söylenmek lâzım gelirse bu, ferdî ihtirasları, müşterek teminat ile durdurmaktan ve hususile bir devletin ve bilhassa Rusyanın hususî müdahaleleri yerine, bütün devletlerin müşterek müdahalesini ikame eylemekten ibarettir. Vakıa dokuzuncu madde, "hatti hümayunun tebliği hususunun, Padişahın ,ne kendi tebaasile olan muamelelerine ve ne de saltanatı seniyelerinin idarei dahiliyelerine, gerek münferiden, gerek müştereken, müdahale etmek için, hiç bir halde Düveli Muahideye bir hak ve salâhiyet verıniyeceğini„ tasrih ediyor ise de, hattı hümayun, Babıâli ile devletlerin müşterek çalışmalarının eseri idi. Bunun neşrinden ve tatbik olunacağı vadolunduktan sonradır ki Devleti Osmaniye, Avrupa cemiyetine girdi. Ve istiklâli, teminat altına alındı. Bu suretle bu vesika, Osmanlı devletini, âkit devletlere karşı bağlıyan muahedenin akti unsurlarından biri oluyordu. Avrupa muvazenesi icin tehlikeli gördükleri ferdî bir tazyikin yerine müşterek bir tesir ikame etmek isteyen devletler, böyle bir taahhüdü hükümsüz sayamazlardı. Onun ifasını isteyebilmek hakkını kazanmışlardı.

İşte bu suretledir ki muhtelif ahvalde devletler bu müşterek müdahaleyi gerek resen, gerek içlerinden birine bir vekâlet vermek suretile tatbik ettiler....

Kısaca verdiğimiz izahat Osmanlı devletinin hukuku düvelce vaziyeti, tamamile hususî ve gayri tabii olduğunu göstermeğe kifayet eder. Kendisini, yarı müstakil, yarı hâkim devletler suretile tavsif edilen makuleye ithal etmek müşküldür. O ne tabi devlettir, ne mahmi devlettir. Bununla beraber yarı hakimiyeti, şüpheden beridir. Dahilî ve haricî işlerinde, taazzuu etmemiş bir müdahale nehcine tabidir. Gerek hükûmeti ve hakimiyetin icrasını, hıristiyan Medeniyetine mensup devletlerde olduğu gibi derpiş etmeğe dinî sebeple kabiliyetli olmmaasından mütevellit tarihî an'aneler, gerek arzusile muvafakat ettiği veya cebren yüklendiği muahedeler, bunu icap etmiştir. Böyle bir vaziyetin sarahat ve kat'iyeti karşısında tavsifin az ehemmiyeti vardır.

Devleti Osmaniye hakkında "tahtı visayettedir.„ (Dük Dökazin telgrafnamesi 10 Kânunusani 1876) yahut "hakimiyeti hemen hiç derecesine getirilmiştir.„ Lort Derbinin telgrafnamesi 14 ve 27 Eylül 1876) veya nihayet Lort Salisburinin Berlin kongresi Protokollarının ikincisinde dediği gibi: "ancak nisbî bir istiklâli vardır.„ denebilir. Maliyesinden idaresine ve adliyesine kadar o, devletlerin elindedir ve işte bu suretledir ki Avrupa devletlerinin onun muvacehesindeki hareketleri anlaşılır. Bu olmasa bu hareket anlaşılamazdı„

OSMANLI SALTANATININ MEŞRUTİYET DEVRİ — 1908de meşrutiyet elde edilince devlet, her şeyden evvel Hukuku Düvelde mevkiini gayrı tabiileştiren kayitlerden kurtulmak tarikine girdi. Müdahale siyasetini terviç etmemek, ahtî ve teamülî imtiyazları da kaldırmak istedi. İttihat ve Terakki, vatanı kurtarmak için meşrutiyeti istihsal etmişti. Bunun için istipdadı idareden kurtulmak ne kadar lâzım idiyse, istiklâli bozan kayıtları kaldırmak ta o kadar zarurî idi. Hukuk mektebi, Mülkiye mektebi, otuz küsur sene, evlâdına bu imtiyazların fenalığını telkin etmişlerdi. Serbestilerini bulan gazeteler hep bunlardan bahsediyorlardı. Meşrutiyeti müteakıp iktidar mevkiine gelen her kabine beyannamesine bunların kaldırılmasını koydu. Hakimiyetini müstebit hükümdarın elinden kurtaran millet, ecnebi devletlerin tahakkümünden de kurtarmak hususunda o kadar kararlı idi. Hükûmet, Milletin ve Millet vekillerinin karşısına başka türlü de çıkamazdı. Bunu, kabine beyannamesine en evvel koyan, bunların nasıl bir felâket olduğunu hariciye hukuk müşavirliğinde pek acı surette idrak etmiş ve Hukuk Mektebinde sene-

lerce okutmuş ve bu kabineye evvelâ Maarif, sonra Dahiliye Vekili sıfatile girmiş bulunan İbrahim Hakkı Paşa merhum idi, Ondan sonra her kabine bunu daha kuvvetle tekrar etti.

Darülfünun kürsüsünde her gün, bunların kötülükleri, daha büyük bir ehemmiyetle gençliğe anlatıldı. Kapitülâsyonlardan kurtulmak millî bir emel oldu.

Bu sırada genç meşrutiyet büyük bir sui kaste uğradı. Avusturya Macaristan; Bosna Herseğin ilhakını, Bulgaristan, istiklâlini ilân etti. Bu buhran, memleketi epi sarstı. Bu ilk ve acı darbeye nihayet katlanmak mecburiyetinde kalan ittihat ve Terakki zimamdarları, Avusturya Macaristan ile bu ilhakın neticelerini 26 Şubat 1909 tarihli bir protokol ile tesbit ettiler. Bosna Herseğin ilhakını tanıyan bu protokolda, bizi bahsımız itibarile alâkadar eden, üç madde vardır.

Madde 6 — Avusturya Macaristan hükûmeti, işbu protokolun tasdikii tarihinden itibaren iki sene zarfında, Devleti Aliye ile Avrupa Hukuku Düveli esası üzerine, bir ticaret muahedenamesi aktetmeği taahhüt eyler. İşbu muahedename Babıâlinin sair ticaret muahedelerinin ayni esas üzerine akit ve mevkii tatbike konulmasında meriyülicra olacaktır...

Yedinci madde, Avusturya devletinin posta hizmetinde haiz olduğu hükümranî hakkını tasdik ediyor ve diğer devletlerin postahanesi olmıyan mahallérimizdeki Avusturya postahanelerini lağvetmeği ve maada yerlerde diğer devletler lağvettikçe kaldırmağı kabul eyliyor.

Madde 8 — Babıâli memaliki Osmaniyede, uhudu atika usulüne hitam vermek ve yerine Hukuku Düvel usulünü vazeylemek maksadile alâkadar olan Büyük Devletler ile bir Avupa konferansında veya sureti aharle müzakerat icrası niyetinde bulundğu cihetle Avusturya Macaristan hükûmeti Babıâlinin işbu niyetinin hak ve savaba mukarenetini bittasdik bu hususta kendisine muaveneti kâmile ve samimiyede bulunacağını şimdiden beyan eyler.

Altıncı maddede istihsal edilen esas ta yedinci ve sekizinci maddelerle elde edilen şey de, nihayet birer vaittir. Ve bu vait, bunun o zaman millî bir emel suretinde tecelli etmesinin neticesidir. Pek pahalıya kazanılan bu vait, Babıâlinin millî azim ve emeli, bir konferansta tahakkuk ettirmek niyetinde olduğunu da anlatmakta ise de, meşrutiyet, yekdiğerini takip eden gaileler içinde, bu niyeti tahakkuk ettirememiştir.

Bundan sonra meşrutiyetin uğradığı haricî büyük darbe, İtalyanın Trablusgarp ve Bingaziye vaki olan tecavüzüdür. İtalya, dönülmesi mümkünsüz bir emri vaki ihdas etmek için, askerî işgalini hemen ilhaka kalbetti, Osmanlı Devleti Lozan Uşi muahedesile, nihayet

bu ilhakı kabul ederken, muahedeye Avusturya protokolundaki maddeleri, aynı ibare ile ithal etti. [1]

Dünya harbi, Osmanlı İmparatorluğunu, bu vaziyette buldu. Babıâli, daha harbe girmeden, umumî fırsattan istifade basiretini gösterdi. Müttefikleri de muhasımları da Kapitülâsyonlardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerdi. Bir emri vaki ihdas etmek lâzımdı. Muahedelerin, âkitlerinden yalnız biri tarafından feshedilmesi, pek müstesna ahval ve şerait karşısında caizdi. Devlet, bu cevaza istinat ederek, bu cevazın muallâk olduğu şeraitin Kapitülâyonların ilgasında tamamile mevcut olduğunu lâyıkile tebyin ederek Kapitülâsyonların, Eylül 914 te mülga olduğunu ilân eyledi.

Kapitülâsyonların ilgası hakkında devletlere tebliğ edilen notanın sureti.

" Hükûmeti Osmaniye, Avrupalılara karşı beslediği mihmannüvazlık ve dostluk hislerinin sevkile ticaret için Şarka gelecek ecnebilerin tabi olacağı ahkâmı, vaktile sureti mahsusada tayin ve devletlere tebliğ eylemişti. Babıâlinin sırf kendi ihtiyarile kabul ettiği bu ahkâm, bilâhare bir imtiyaz şeklinde tefsir ve bir takım teamülât ile de teyit ve tevsi olunarak, uhudu atika namile zamanımıza kadar devam edegeldi. Halbuki, asrı ahirin desatiri hukukiyesine ve hakimiyeti milliye esasına tamamen mugayir bulunan bu imtiyazat, bir taraftan Hükûmeti Seniyenin terakki ve inkişafına mani olduğu gibi diğer taraftan da düveli ecnebiye ile olan münasebatında bir takım sui tefehhümler tevlit etmek itibarile, münasebatı mezkûrenin matlup derecede kesbi salâh ve samimiyet etmesine bir hail teşkil etmekte idi. Devleti Aliye, 1255 Gülhane hattı hümayunu ile dahil olduğu tarikı teceddüt ve ıslahatta her maniayı iktiham ederek yü-

[1] Madde 6 — İtalya hükûmeti, düveli saire ile münakit ticaret muahedelerini tecdit eylediği sırada, Devleti Aliye ile Avrupa Hukuku Düveli esası üzerine bir ticaret muahedesi aktini taahhüt eder. Yani Devleti Aliyeye, kapitülâsyon ve bu güne kadar olan ukut ve saire ile mukayyet olmayarak bütün iktisadî serbestisini ve bilcümle Avrupa devletleri misillü ticarete ve gümrüğe müteallik mevat ve hususatla icrayı hareket hakkını itaya muvafakat eyler. Şurası mukarrerdir ki salifüzzikir ticaret muahedenamesi, Babıâli canibinden düveli saire ile ayni esas üzerine aktolunan ticaret muahedeleri mevkii tatbika vazolundukta mer'iyül'icra olacaktır.

Madde 7 — İtalya Devleti, memaliki Şahanede postahaneleri mevcut olan düveli saire bunları lâğvettikleri zaman kendisi dahi memaliki Osmaniyedeki İtalya postahanelerini lâğvetmeyi taahhüt eyler.

Madde 8 — Avusturya protokolunun aynıdır.

rümekte devam etmiş ve Avrupa ailei medeniyesinde hakkı olan mevkii ihraz için esasatı ahirei hukukiyeyi kabul ile binayı devleti bunlara istinat ettirmek proğramından ayrılmamıştır. Meşrutiyeti idarenin tesisi, hükûmeti Osmaniyenin tariki teceddütte sarfettiği mesainin bir muvaffakıyeti mes'ude ile tetevvüç ettiğini gösterir.

"Mamafih hakimiyeti devletin en mühim bir rüknü olan hakkı kazaya, uhudu atika icabatından olarak, ecanibin iştiraki ve bir çok kanunların ecnebilere tatbik olunamayacağı iddiasile hakkı teşrii devletin takyidi, memleketin asayişini ihlâl eden bir cürüm faili hakkında mücerret ecnebi olmasından dolayı takibat icra edilememesi veya bir takım kuyut ve şuruta riayet mecburiyeti ile hukuku umumiyenin zıyaa uğraması ve ayni akitten mütevellit bir nizaın suret ve mercii hallinin tabiiyeti âkidine göre taaddüt ve tenevvü etmesi gibi kuyudu istisnaiye, memlekette terakkii adlî namına vuku bulan teşebbüslerin kâffesine, karşı koyulmaz bir set teşkil ediyor.

"Yine uhudu atika icabatından olarak ecanibin, memaliki Osmaniye dahilinde tekâlifi maliyeden azade bulunmaları, Babıâliye, değil yalnız ıslahat için lâzım gelen menabii tedarikten, hatta ihtiyacatı âdiyesini bile istikraza müracaat etmeksizin tesviyeden aciz bırakıyor...

"Bilvasıta tekâlifin tezyidindeki ademi imkân bilâvasıta vergilerin artırılmamasını ve mükellefini Osmaniyenin ezilmesini intaç ediyor. Memaliki Osmaniye dahilinde her türlü masuniyet ve imtiyazattan müstefit olarak serbestçe ticaret eden ecnebilerin Osmanlılardan daha az mükellef olmaları ise, gayri kabili tecviz bir haksızlık teşkil ettiği kadar istiklâl ve haysiyeti hükûmeti de muhil bir haldir.

"Hükûmeti seniye, bütün bu mevani ile mesaii ıslahatperveranesine devam etmek azminde iken, zuhur eden harbi umumî, memlekette mevcut olan müşkülâtı maliyeyi bütün bütün teşdit ederek, şimdiye kadar başlanmış ve başlanması kararlaştırılmış olan kâffei teceddüdatı, akim bırakmak tehlikesini husule getirdi. Babıâli, emindir ki, bu yolda atacağı azimperverane adımlarda, devletler tarafından teşvik ve teşci edilecektir.

"İşte bu emniyet saikasiledir ki şimdiye kadar, devleti terakkiden men için bir ayak bağı olmuş olan uhudu atikayı ve onlara mütekaddim veya onlardan mütevellit bilcümle müsaadat ve hukuku, 1 Teşrin 1914 tarihinden itibaren ilge ile devletler ile olan münasebatında hukuku umumii düvel esasatını kabul etmeğe karar vermiştir. Hükûmeti Osmaniye için, yeni bir devrei mesu'de küşat edecek

ve binaenaleyh zatı asilânelerince de bilâ şüphe badii mahzuziyet olacak olan kararı vakii tebliğ ile, kesbi fahrettiğim sırada şurasını ilâveyi vecibeden addederim ki Babıâli, uhudu atikayı hükümden iskat etmekle, düveli ecnebiyeden hiç birine karşı gayri dostane bir fikir perverde etmekte olmayıp, vatanı Osmaninin menafii âliyesi namına hareket etmektedir. Ve hukuku düvel esasatına tevfikan ticaret muahedenameleri aktine amadedir... „

Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya devletleri, bu notaya verdikleri cevapta, kapitülâsyonların bir taraflı ilga edilmesinden dolayı, protesto ettiler. " Kapitülâsyonlar rejimi, beynelmilel muahedelerden, diplomatik anlaşmalardan ve türlü nevide mukavelevî akitlerden çıktığı için, Osmanlı devletinin, devletlerle daha evvel anlaşmadan, yalnız kendi teşebbüsü ile bunlara nihayet vermesi, caiz olamaz. Ve ilâve ediyorlardı. Dört devlet, Türkiyeye, hakimiyetini azaltan bu şeylerden kurtulma vasıtalarını, kendisi ile tetkik etmiye mütemayil olduklarını Türkiyeye zaten ispat eylemişlerdi... Fakat Devletler, kapitülâsyonlara siyasî ve iktısadî öyle menfaatler atfediyorlar ki, bunların yerine, bu bir kaç yüz senelik muahedelerin ilgasile kalkacak olan teminleri tamamile arzedecek yeni bir rejim koymak zaruridir. Müslüman memleketlerinde Avrupalılara ait malî borçlar ve medenî ve cezaî hukuk meseleleri, Türk keyfiliğinden kurtarmak lâzımdır. Devletler için bu uğurda güç ve nazik müzakerelere girişmek mecburiyeti hasıldır. Devletler bunlardan vazgeçemezler.....„

Amerika elçisi de, merkezî devletler elçileri de bu protestoya iştirak ettiler. İşin garibi, Almanya elçisi protestoda diğer devletler elçilerinden ileri gitti. Bu, tabiî idi. Elçi, bir taraftan bunun Almanya teşviki ile yapıldığı telâkkisini gidermek istiyordu. Öbür yandan, bu kapitülâsyondan kurtulmayı Türklere, Almanyanın kim bilir hangi menfaatleri karşılığı olarak kazandırmak, Almanyanın menfaati icabı idi. Almanya, Türklerin kapitülâsyonu kendiliklerinden kaldırmalarile, bu en değerli menfaatten olmuş bulunuyordu. Bu, elçi için hazmolunmaz bir mağlûbiyetti. Netekim Almanlar, sonuna kadar bu ilgayı yürekten kabul etmemişlerdir.

Devlet, bunun üzerine, ecnebilerle vaziyeti düzeltmek için şu kanunu neşretti:

Kavanini mevcudede uhudu atikaya müstenit ahkâmın lâğvı hakkında kanun

(15 Muharrem 334 ve 2 Teşrinisani 331)

Madde 1 — 26 Ağustos 330 tarihli iradei seniye ahkâmı muci-

bince, kapitülâsyonların mülga olduğu, 18 Eylül 330 tarihinden itibaren, bilûmum kavanin ve nizamatı Devleti Aliyede, uhudu atikaya müstenit olarak istisnaen münderiç bulunan ahkâm mefsuhtur.

Madde 2 — İşbu kanunun icrayı ahkâmına, heyeti vükelâ memurdur.

Memaliki Osmaniyede bulunan ecanibin Hukuk ve vezaifi hakkında kanun

(21 Rebiülahar 333 ve 23 Şubat 330)

Madde 1 — Memaliki Osmaniyede bulunan ecnebiler, kanunu esasî ile kavanini sairenin Osmanlılara bahşettiği hukuku siyasiye ve belediyeden istifade edemezlerse de kavanin ve nizamatı Devleti Aliye ile tebaai Osmaniyeye hasredilmiyen hukuku hususiyeden müstefit olurlar.

Madde 2 — Emniyet ve asayişi memlekete taallûk eden kâffei kavanin ve nizamatı Devleti Aliye, memaliki Osmaniyede bulunan bilcümle ecanip hakkında dahi mer'idir.

Madde 3 — Mevaddı hukukiye ve ticariyede, ecnebiler, mahakimi Osmaniyenin kâffei enva ve derecatına müracaat ve tebaai Osmaniye gibi haklarını dava ve müdafaa edebilirler, Ancak memaliki Osmaniyede miktarı kâfi emlâk sahibi olmayan tebaai ecnebiye tarafından Osmanlılar aleyhine müddei sıfatile ikame olunacak veyahut duhulü fiddava tarikile müşareket edilecek deavinin rüyet edilmesi için, evvelemirde dava masarifi ile zarar ve ziyanına mukabil mahkemece tesbit edilecek miktarda teminat akçesi veya kefalet ita olunması mecburidir.

Şukadar ki muamelei mütekabile şartile bu mecburiyet, mürtefi olabilir.

Madde 4 — Tebaai ecnebiyeye müteallik ve emvali gayri menkuleye ait bilcümle deavi ile mevaddı sairei hukukiye ve ticariye ve cezaiye davaları, tebaai Osmaniye alâkadar olmasa dahi, mahakimi Devleti Aliyede, kavanin ve nizamat ve usulü Osmaniyeye tevfikan rüyet olunur. Şukadar ki gayri müslim tebaai ecnebiyeye müteallik olupta akit ve feshi nikâh ve tefriki ebdan ve ubüvvet ve nesep ve tebenni gibi hukuku aileye ve rüşt ve mezuniyet ve hacir ve vesayet gibi ehliyete ve emvali menkuleye ait vasiyet ve terekelere müteallik bulunan davaların, mahakimi Osmaniyede rüyet edilebilmesi, tarafeynin birriza müracaatine veya tebaai Osmaniyenin alâkadar bulunmasına veyahut mahakimi Osmaniyede derdesti

rüyet deaviye müteferri olmasına mütevakkıftır. Ve bu surette, intizamı ammei devlete mugayir olmamak şartile alâkadaranın hükûmeti metbuaları kavaninine ve ihtilâfı kavanin halinde, hukuku hususiyei düvel kavaidine tevfikan muamele olunur.

Madde 5 — Kavanini mevzuaya tavfikan, tebaai Osmaniyeye tarh ve istifa olunan rüsum ve tekâlife tebaai ecnebiye dahi ayni şerait ve derecede tabidirler.

Maddei muvakkate

İşbu kanunun tarihi neşrinde memaliki Osmaniyede dava vekâleti ve tababet ve eczacılık ve mühendislik ve muallimlik meslek ve san'atlarile iştigal ve mektep küşat ve gazete ve mecmua neşreyleyen ecnebilerin hukuku müktesebesi, kavanin ve nizamatı Devlete ittiba şartile mahfuzdur.

Madde 6 — İşbu kanun tarihi neşrinden muteber, ve icrasına heyeti vükelâ memurdur.„

Filen mahkemelerde kapitülâsyonlar yok sayıldı. Davalar öyle görüldü. İcra muamelâtı öyle tatbik edildi. İdarî malî vaziyet ona göre yürütüldü. Gümrük resmi, artırıldı, ecnebi postahaneler kapandı, sırf Türk postaları iş görmeğe başladı.

GİZLİ SENET: Almanya ile müttefik olarak harbe giren devlet, Almanya ile silâh arkadaşlığın kendisine yüklettiği ağır fedakârlıklar altında Almanyaya nihayet Kapitülâsyonların ilgasını tanımasını teklif etti. Uzun süren müzakerelerden sonra Almanya ve sonra Avusturya ile, hukuku düvel dairesinde mukaveleler aktolundu.

Neye yarar ki bu mukaveleler devletçe verilen gizli bir senet üzerine imza olundu. Almanlar, harpten sonra devletler Kapitülâsyonların lâğvını kabul etmezlerse, bu muahedelerin hükmü olmayacağını devlete kabul ettirdiler. Verilen senet, bunu natık idi.

Böyle gizli bir senet verilmek ile Kapitülâsyonların ilgasındaki muvaffakıyet çok azaltılmıştır. Çünkü harpten sonra bizzat Almanların diğer devletlere muvafakat etmemeği telkin etmek suretile kendi feragatlerini de hükümsüz bırakacaklarında şüphe edilemezdi. Şu halde Kapitülâsyonları ilga ile çok hayırlı bir iş yapmış olan İttihat ve Terakki hükûmeti, bizzat kendi eserini bozmuş oluyordu. Bu senedi vermemek kabil değil miydi? Senedi imza etmiş olan zat, ki çok muhterem temiz bir zattır, " çok uğraştık, fakat Almanlar kabul etmedi. Onun üzerine hükûmet imza emrini vermeğe mecbur oldu„ dedi. Almanların ısrarına, ısrar ile

mukabele olunamaz mıydı? İsmet Paşa da Lozanda Devletlerin kubul etmemesi karşısındn bir intikal devresini kabui etseydi, böyle diyebilirdi. Hatta bu intikal devresini, murahhas heyet arasında da haklı ve zarurî görenler vardı. Darülfünunumuz muhitinde de böyle düşünenler vardı. İsmet Paşa, bunu kabul etmiyerek redde, ret ile cevap verdi. Lozan ile Berlindeki vaziyet karşılaştırılırsa, görülür ki Almanlar, Lozanda Devletlerin bize karşı olan vaziyetinden her halde çok daha riayetkâr olmak mecburiyetinde idiler. Demek, Almanlardan alınması lâzım olan şeyde israr, millî bir taassup derecesine götürülmemişti. Netekim Almanlar sulh muahedesinin imzasından sonra ve daha tasdik olunmadığı günlerde hep imtiyazlı muamele peşinde koşmakla dileklerinde nekadar menfaat arar olduklarını göstermişlerdir. Bu, harpten yenilmemiş çiksalardı ne yapacaklardı meselesini de halleder.

Hem de Türkler zararına İstanbulu Rusyaya verecek münferit bir sulhu Rusyaya teklif ettiğini evvelce gösterdiğimiz Almanlara, böyle bir senet verme derecesinde bağlılığı, tarihin önünde ne ile izah edebiliriz? Ne hazindir: memleketinden, nihayet yolunda tuttuğu siyaset yüzünden ayrılan Talat Paşa, bu senedi verdiği Almanya topraklarında, namert bir kurşunla yere serildi. Cenazesine hürmetsizlik edildi ve katili beraat ettirildi.

MUTAREKEDE : Mütareke ile İstanbula giren devletler, ilga ettiğimiz Kapitülâsyonların bu filî ilgasını, filen yok saydılar. İşgal kavaidine muhalif olarak bir nevi hususî mahkemeler teşkil ettiler. Her ordu, kendi idare veya mahkemelerinde, bizim tebaamız aleyhine yapılan müracaatları tetkik etti. Bunlar, hukuk işleri hakkında da kararlar verdiler. Bir aralık bu davaların ve müracaatların tetkikinde Türk memurlar da bulundu. Bu, elbette yanlıştı ve filî idi. [1]

---

[1] Her ordunun hususî polis mahkemeleri yerine 22 Eylül 921 de tesis olunan mahkemeler için her ceneral bir beyanname neşretti.

Beynelmüttefikin Adliye umuru hakkında

Müttefikin kuvayi işgaliyesi kumandanı Ceneral (Harington)un emirnamesi

Bir müddettenberi İngiliz kuvayi askeriyesi, işgalden mütevellit hukukuna istinaden, sivil ahali tarafından İstanbulda İngiliz ordusunun menfaat ve selâmetine ve intizamı umumiye karşı ika edilen hareketleri muhakeme ve tecziye etmiş olmasına ve bir taraftan düveli müttefika, diğer taraftan Türkiye arasında hali harp ve mütarekenin uzaması İstanbulda intizamı umuminin vikayesine ne suretle devam edileceğinin sivil ahaliye ilânını müstelzim bulunmasına mebni;

Ben zirde vaziülimza İstanbul müttefikin kuvayi işgaliyesi başkumandanı

Nihayet devletler, bu hususî mahkemelerce tam karakuşî verilen ve kendileri için hakikaten utanılacak mahiyet alan kararlar münasebetile, muhtelit bir encümeni adlî tesisini teklif ettiler. Bu, kapitüâsyonları mülga saymakta israr eden hükûmetçe kabul olunmamak

---

ve İngiliz mümessili âlii askerisi beyan ederim ki, mevcut mahkemeler şimdiye kadar İstanbulun kuvayi müttefika tarafından işgali sebebile Beyoğlu ve Galata mıntakasında icra ettikleri vezaifi, badema dahi icrada devam edeceklerdir, yani balâda birinci fıkrada bahsedilen mahkemeler, umuru adliyei cezaiyeyi kanun namına kavaidi âtiye dairesinde rüyete devam edecekterdir.

(1) Mahkemeler berveçhiatidir:

A — Bir zabit hâkiminden mürekkep mahkemeler, hidematı şakkalı veya hidematı şakkasız yirmi sekiz gün hapis ve elli lirayı tecavüz etmeyen cezayı naktiyi müstelzim cürümleri rüyet eder.

B — İki zabit hâkimden yahut bir zabit hâkimle tarafımdan müntehap bir diğer zabitten mürekkep polis mahkemeleri hidematı şakkalı veya hidematı şakkasız altı ay hapis ve dört yüz lirayı tecavüz etmeyen cezayi nakdiyi müstelzim cürümleri muhakeme eder.

C — İngiliz ordusundaki âdât veçhile üç zabit hâkimden mürekkep mahakimi askeriye, müddei umumisinin iştirakile veya iştiraki olmaksızın bundan fazla hapis veya idam cezasını müstelzim cürümleri muhakeme eder ve hükümler tasdikime muallâktır.

(2) İşbu mahkemelerin hiç bizinde Fransız veya İtalyan tebaası muhakeme edilmiyecektir.

(3) İngiltere divanı âlisinin memaliki Osmaniyedeki iktidar ve salâhiyeti kemakân bakidir.

(4) İşbu mahkemeler âtide zikredilen kimseleri muhakeme edecektir:

A — Türkiyenin arazii meşgülesinde müttefikin ordularının menfaat ve selâmetini ihlâl eden İngiliz tebaası.

B — Balâda (2) numarası altında zikredilen tebaadan maada umum müttefikin tebaası.

C — Konsülâto makkemesi olmıyan ve yahut kapitülâsyonlardan istifade etmiyen bitaraf devletler tebaası.

D — Müttefikin tebaası aleyhine cürüm ika eden Osmanlı tebaası.

S — Müttefikin zabıta heyetinin nizamatına muhalefet eden Osmanlı tebaası.

Ş — Balâda (2) numara altında zikredilen tebaadan maada bir tabeiyette bulunup ta ika ettikleri fiillerin bu mahkemelerde rüyetine tarafımdan lüzum görülecek kimseler.

T — Balâda (2) numara altında zikredilen tebaadan maada her hangi bir tabeiyette bulsnup ta İngiliz ordusunun menfaat ve selâmetini ihlâl eden kimseler.

(5) Mahkemei askeriyenin mukarreratı kabili istinaf degildir. Diğer mahkemelerin mukarreratı da hükmü veren mahkemenin muvafakati olmadıkça istinaf edilemez.

(6) Mahakimi askeriyenin usulü muhakematı, İngiliz askerî usulü muhakemat kânununa tabidir.

(7) Alel'umum ceraim hakkında Osmanlı kanunu cezayi askerisinde, yahut müttefikin memurini askeriyesile zabıta heyetinin nizamatında muayyen cezalar

gerekti. Filen yapılan şeyler, nihayet hukuka muhalif olmak itibarile protesto olunarak, tebaamızın hakları ilerisi için korunmak üzere, bu filî vaziyetin bizim kabulümüzle hukukî bir mahiyet almmaasına ihtimam olunmak lâzımdı. Sulh hazırlığı için toplanan komiyonda bu fikir ileri

---

tayin edilecektir. Osmanlı ceza kanunu tatbik edileceği zaman cezayı naktiler on misli tezyit ve altın esasına göre tediye edilecektir.

(8) Müttehem gerek bizzat ve gerek mahkemece avukat sıfatile tanınmış bir vekil marifetile hukukunu müdafaa edebilecektir.

(9) Hapis cezaları müttefikin zabıta heyeti tarafından icra edilecektir. Mahkûm benim tensip edeceğim hapishanede hapsedilecektir. Cezayi nakti, mahkûm eşyasının haczi suretile de istifa edilebilir.

(10) Her nevi mahkeme mukarreratı aleyhine gerek kanuna gerek zatı maddeye ait vukubulacak itirazat İstanbulda müttefikin kuvayi işgaliyesi müşaviri adlisine hitap edilecektir. Bu itirazlar bana tevdi edilecek ve benim kararımı kat'i olacaktır.

[11] İşbu emirname 1 Teşrinsani 1921 tarihinden itibaren [meriyülicra olup mütarekedenberi vukubulan ve müruru zamana uğramayan alelumum ceraime şamildir.

İstanbulda 22 Eylül 1921 de imza edilmiştir.

İmza
Ceneral Harington
İstanbul müttefikin kuvayı işgaliyesi baş kumandanı

Balâda beyan edilen mahkemelerin mevkileri berveçhi âtidir:

Polis mahkemesi } Beyoğlunda
Divanı askeri } Kroker oteli

İstanbulda İtalyan kuvvei işğaliyesi kumandanı biz (Mombelli Arnesto):

Müttefikin Âli Komiserleri Hazeratının 12 Ağustos 1921 tarihindeki müzakeratma, Müttefikin Adliye Komisyonunun 11 Temmuz 1933 Ağuotos 1921 tarihli âli komiserlerden musaddak teklifatına, asayişi umumiyi ve askerin emniyetini muhafaza için cezalandırmak lüzumuna, kavanin ve âdatı harbiyeye dair olan nizamnamenin 42, 43 üncü ve 29 temmuz 1899 tarihli Lâhey konferansının sonuncu maddeleri ve İtalya askeri ceza kanununun 261 inci maddeleri ahkâmına nazaran emrederiz ki:

Madde 1 — İtalya kontroluna tahsis edilen mıntakada (İstanbul vilâyetinin Anadolu sahili, Büyük Ada, Heybeli, Burgaz, Kınalı) Müttefikin umuru adliyei cezaiyesi kanun namına İtalyan muhakimi askeriyesi tarafından işbu beyanamede münderiç kavait dairesinde rüyet edilecektir.

Madde 2 — Konsülâto mahkemesile harp mahkemesinin vazife ve salâhiyetleri kemakân bakidir.

Madde 3 — Atideki mahkemeler teşkil edilmiştir.

Evvelâ — Bir mahkemei cezaiye askeriye

Saiyen — Bir İtalyan mahkemei askeriyesi

Salisen — Bir mahkemei temyiz

sürülmüş ve hükûmet buna göre hareket etmek kararını almıştı. Sonraları, fevkalâde komiserler, bunun kapitülâsyonların ilgası hakkındaki karar üzerinde hiç bir tesiri olmamak kaydile kabul edilmesini ileri sürdüler. Hükûmet te, Türk tebaasının menfaatlerini korumak için

---

Madde 4 — Mahkemei cezaiyei askeriye bir zabit [jandarma zabiti] bir kâtip ve müddei umumilik vazifesi ifa eden bir zabitten mürekkeptir.

Madde 5 — Mahkemei askeriye 25 mayıs 1918 tarihli nizamnamede gösterildiği üzere harp mahkemeleri teşkilâtına muvafık bir surette teşekkül eder.

Madde 6 — Mahkemei temyiz bir büyük zabit riyaseti altında bir raportör hâkim, bir İtalyan avukatı bir kâtip ve müddei umumilik vazifesini ifa eden bir askerden mürekkeptir.

Madde 7 — Müddei umumilik vazifesi askerî avukatı tarafından ifa edilir. ceza mahkemesinde müddei umuminin vücudü ihtiyarî, diğer iki mahkemede mecburidir.

Madde 8 — Mahkemei askeriyedeki raportör hakim ayni vazifeyi mahkemei temyizde dahi ifa edebilir.

Madde 9 — Mahkemeler, Osmanlı ceza kanunlarını Polis nizamatını ve ve müttefikin nizamat mahsusasını işbu beyannamede münderiç usul dairesinde tatbik ederler. Osmanlı cesa kanunlarmda muayyen cezayı naktiler on misline kadar tatbik edilebilir. Bu cezayı naktiler altun esasına göre istifa edilir.

Madde 10 — Hukuku şahsiye ve tazminat davaları mesmu değildir.

Madde 11 — İtalyan mahkemelerine tabi olanlar şunlardır.

(A) — Müttefikin (yani İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan, Belçika, Romanya, Yugoslav, Çekoslovak) ve Ruslar aleyhine cürüm ika eden Osmanlı tebaası.

(B) — Osmanlı tebaası aleyhine cürüm ika eden bâlâda muharrer müttefikin ve Rus tebaası.

(C) — İngiliz ve Fransız tebaasından maada gerek balâda beyan olunan Müttefikin veya Rus tebaasının ye gerek Osmanlı olmıyan diğer tebaanm fail veya şeriki cürüm veya mağdur sıfatile cüzümde alâkadar bulundukları alıval.

(D) — Müttefikin polis nizamatına ve diğer nizamatı mahsusasına muhalif hareket edenler.

(S) — Mahiyeti itibarile balâdaki mahkemelerde rüyetine İtalyan memurini askeriyesi tarafından lüzum görelen ceraim.

Madde 12 — İngiliz ve Fransız tebaası İtalyan mahkemelerine tabi değildirler. Tebaai mezkûre ile İtalyan tebaası arasında bir cürüm vukuunda her bir mensup olduğu mahkemede muhakeme edilirler.

Madde 13 — Ceza mahkemesinin salâhiyeti yalnız bir aydan ziyade hapis ve dört yüz liradan ziyade cezayı naktiyi müstelzim olmıyan ceraimden ibarettir.

Madde 14 — Ceza hâkimi kısa tahkikattan sonra delâile ve şehadata istinaden hükmünü esbabı mucibesile ita eder ve bundan başka merasime tabi değildir. Zabıtname askerî ceza kanununun 478 inci maddesi mucibince tanzim olunur.

Madde 15 — Ceza mahkemesinin hükümlerine karşı şerait ve usulû mahsusasına tevfikan istinaf edilebilir.

Madde 16 — On üçüncü maddede gösterilen ceraimden maadasını rüyet etmek İtalyan mahkemei askeriyesine aittir.

bunu kabul etti. Ve encümeni adlî bu suretle bir Türk hâkiminin de huzuru ile toplanarak kararlar vermeğe başladı ! Belki bir kaç Türkün ve daha ziyade her halde ecnebilerin, polis mahkemelerince görülmesi kabil olmıyan mühim davaları, bu suretle hukukan halledildi. Verilen kararlarda Türk menfaati galip olsa bile, bu encümenin teşkiline yanaşmak suretile ilga edilmiş olan kapitülâsyonların, ilgası yolunda geriliği ifade eden bir harekete, girişilmemesi lâzımdı.

Bence İttihat ve Terakkinin Almanyaya verdiği gizli senet, ilga yolunda nasıl geriliğe doğru bir hareket ise, İstanbul hükûmetinin bu kararı da öyledir.

Sevr muahedesi, İstanbuldaki filî vaziyete, İstanbul hükûmeti için hukukî sayılabilecek diğer bir mahiyet verdi. kapitülâsyonların evvelce onlardan istifade etmeyen devletlere de şamil olmak üzere, geri gelmesi,kabul olundu. Hiç korkmadan iddia olunabilirki Sevr muahedesinin bu hükmü, onun bütün ruhunu gösteriyor idi. Ve Türk millî duygularını harekete getiren esaslı sebeplerden biri idi. Milletler için, hak, hürriyet adına silâha sarıldıklarını ilân eden devletler, sırf bezirgânlık hissile, Türklere karşı bunları unutuyorlar. Ölüm sehpası önünde bile soyuculuk yapmaktan çekinmiyen, insanlar vardır. Devletlerin akıl hocaları, teneşir tahtasına yatırdıkları Türkiyeden, ölüm sehpası önünde, varını yoğunu almak için, halâ kapitülâsyon alıyorlardıl Sevr muahedesinin 261 inci maddesi budur.

*
* *

MİLLÎ MİSAK, Buna karşı altıncı maddesinde, Türk milletinin kararını dünyaya şöyle ilân etmişti. " Millî ve iktısadî inkişafımız imkân dairesine girmek ve daha asrî bir muntazam idare şeklinde

---

Madde 17 — Mahkemei mezkûre 25 Mayıs 1918 tarihli nizamnamede gösterilen usulü muhakemeye göre ifayi vazifa eder.

Madde 18 — Mahkemei mezkûrenin kararları temyiz mahkemesinde temyiz edilebilir.

Madde 19 — Temyiz davaları askerî ceza kanununun 532, 533, 534, 536, 191 inci maddelerine tabidir.

Madde 20 — Ceza mahkemesinin ve mahkemei askeriyenin kararlaama karşı usulü muhakematı cezaiye kanununun 538 ilâ 548 inci maddelerine tevfikan istinaf iddiaları mesmudur.

Madde 21 — Mahkemei temyiz, kendisine arzedilen temyiz davalarını tarafeyni istima etmeksizin yalniz kanuna tevfikan rüyet eder. kararları aleyhine askerî ceza kanununun yedinci faslının ikinci kısmı ahkâmına tevfikan tashihi karar iddiası serdedilebilir.

Madde 22 — Tashihi karar iddiaları üzerine yeniden keyfiyetin tetkiki İtalya kuvayi işgaliyesi kumandanlığının emrine mütevakkıftır.

işleri yürütmeğe muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de inkişafımız sebeplerinin temininde istiklâle ve tam serbestiye mazhar olmamız hayat ve bekamızın üssül'esasıdır. Bu sebeple, siyasî, adlî, malî inkişafımıza mani kayıtlara muhalifiz. Tahakkuk edecek borçlarımızın ödeme şeraiti de bu esaslara muhalif olmayacaktır. „

Türk milletinin kararı ile Avrupa devletlerinin kararı, işte bu mesele de bu kadar zıt idi. Tarih, Türk milletinin kararına, hak verecektir. Çünkü haklı olan, bu karardır. Ve Avrupa devletlerinin yolunda harp ettiklerini bir an unuttukları, hukuk ve hürriyet kararıdır.

Avrupa, Türk milletine harşı haksız kararını kabul ettirme yolunda gafletle ilerlerken, Şarkta, milletlerin hürriyetini tanıyan bir devlet, yeni Türkiye ile muahede aktederek, hem millî misakı sarahaten tanıyor, hem de kapitülâsyonlar için sarih bir madde ile Avrupanın istilâcı ve istismarcı siyasetine, beliğ bir cevap veriyordu. 16 Mart 1921 de Türkiye ile Rus Sovyet Federatif Cümhuriyetleri arasında Moskovada aktedilen muahedenin yedinci maddesi, diyor ki : "Rusya Şuralar Federatif Cümhuriyetleri hükûmeti, Kapitülasyon usulünün, her memleketin millî inkişafının serbest ilerleyişi ve hakimiyet haklarının tamam yürüyüşü ile uyar bir şey olmadığını tasdik ederek, Türkiyede bu usul ile her hangi bir suretle münasebeti olan bütün muamelelerin ve hukukun kullanılmasını, hükümsüz ve lağvedilmiş sayar.„

Yazık ki Garp Devletleri, bu örneğe uyamadılar. Ölüm halinde bile kendisinden istifade etmeği unutmadıkları Türklerden, dirilme halinde, daha bezirgânca istifade etmeği düşündüler.

İşte Lozanda, heyetimiz kapitülâsyonlar işinde, bu vaziyet ile karşılaştı.

Demek ki bir tarafta devletin istiklâli, Türk milletinin her millet gibi müstakil yaşama emeli; öbür yanda, asırlardanberi verilmiş imtiyazlardan istifade emeli ve bunlarla kendilerini haklı da gören dünya harbini kazanmış bütün devletlerin ve bütün Avrupalıların bunları koruma emeli.

3

Lozanda Türk ve Frenk tezleri

Lozan konferansında kapitülâsyonlar meselesi nasil görüşüldü Bu meselenin tetkikine başlamadan, devletlerin oraya nasıl bir fikir

ile geldiğini anlatmak için, İstanbul Fransız ticaret odasının, Fransa ticaret vekâletine yazdığı 5 ilk teşrin 922 tarihli raporu, Abelousdan tercüme etmeği lüzumlu görüyorum. [1]

Abelous, bu raporu çok manalı, hem tehlikeyi haber veren hakikî bir imdat işareti, hem ciddî bir ikaz olarak vasıflandırıyor.

Memleketimizde para kazanan Fransızların, bizim için ne düşündüklerini, raporda yazılı olan şu sözler bize anlatıyor: "Müslüman olmayanlara karşı, gerçekten bir Türk dostluğu mevcut olamaz. Bunun değeri olmadığını biz biliriz.„ Zaten Abelous, Kapitülâsyonların kaldırılmasından canı çok yanmış bir Fransız sıfatile, bütün kitabı, Türkler aleyhinde bir fikir telkin etmek için yazmıştır. Bu fikir, Kıral on dördüncü Lüiye elçisi Arvieux nün, yazdığını naklettiği şu sözlerde, hülâsa edilmiş görünür; " muhakkaktır ki Türkler, bütün insanların en kibirlisi ve en hoyratıdırlar. Çok uzun bir itiyat, beni ikna etti ki onlar, ancak kendilerine kötü muamele edenlerin dostudurlar ve kuvvetten başka vasıta ile bir şey vermezler. Top ağzından çıkanlardan başka delilleri, anlamak kabiliyetinde değildirler.„

Abelous, namert bir elçinin bu sözlerini, büyük zaferimizden sonra, bizimle Devletlerin Mudanyada görüşme yolunu kabul etmiş olmalarından dolayı yazıyor ve unutuyor ki istiklâl mücadelesinde, Fransa, bu yolu tecrübe etti; fakat bu yolun Fransayı çıkmaza götürdüğünü gördükten sonra, bu yolu bıraktı. Ve Türklerin çok iyi anladığı, konuşma ve anlaşma yoluna girdi. Bu hakikat, evvelce naklettiğim Briyanın Londra konferansında ve meclisteki sözlerinde Ablousun kani olacağı kadar açık söylanmiştir. Mösyö Briyan, Kilikyada Türklerle bir sene boğuştuktan sonra, Türklere karşı nasıl kararlı bir saygıya vardığını, Londra konferansında açıkça söylediği gibi, Meb'usan ve Âyan meclislerinde de Fransa için Türklere karşı iki üç yüz bin kişilik bir kuvvet göndermek lâzım geleceğinden dolayı, Türklerle anlaşmak mecburiyetinde kaldığını itiraf eylemiştir. Demek ki Fransa, topa müracaat etmiş ve ondan sonra top delili ile değil, iz'an delili ile anlaşmıştır! Bundan şu netice çıkar: Türkler, vuruşmayı bilirler. Bu itibarla bu dil ile yani vuruşm dililele söylenen şeylere, bu dil ile iyi cevap verirler. Fakat iyi dilden de çok iyi anlar lar. ve bu dil ile görüşenlere bu dil ile de cevap verirler. Ne hacet; Abelousun bütün davasını teşkil eden Kapitülâsyonlar, Türklerden hangi dille alınmıştır? Türkler, Arvieux'nün de Abelousun da gördü-

[1] Geçen eser sahife 152.

günden ve göstermek istediğinden çok centilmendirler. Lozanda ispat ettikleri şey de budur.

İSTANBUL FRANSIZ TİCKRT ODASI RAPORUNUN KISIMLARI:

"Evvelâ şahıslarımız ve mallarımız için : Türklerin karakteri, bugünkü temayülleri ve kanunlarının hali göz önüne alınarak, cesaretle ileri sürülebilir ki muteber Avrupalılar için Türkiyede lâbüt olan bu teminler (Kapitülâsyonlar) olmaksızın, yaşamak mümkün değildir.

O halde teminleri mutlaka muhafaza etmek lâzımdır ve bu fikirde en hararetli Türk sevenler dahi müttefiktir. Bu teminlerin en mecburî olanları, konsoloshane mahkemelerinin ve muhtelit mahkemelerin bırakılması ve bunun neticesi olarak şahıslarımızın ve ikametgâhlarımızın masun kalmasıdır.

Çok inkişaf etmiş olan Türk gururunu tatmin etmek için, Kapitülâsyonların ilga edilmiş olduğu söylenebilir ve yukarıda zikredilen zarurî teminler, diğer bir şekilde tesis olunabilir.

Osmanlı kanunlarının tamamile gayri kâfi bulundugu ve Türk hâkimlerinin aşağı olduğu, şüphesizdir. Hâkimler, yalnız kanun bilmez ve hukukî mümareseden mahrum değildirler. Rüşvetçilikleri, rezalet derecesine varmıştır.

1914 te, Kapitülâsyonları ilga ettikleri vakit Türkler, hukukî teşkilâtlarının kifayetsizliğini ve madunluğunu kendileri de tasdik ettiler. Ve islahat yapılacağını vadeylediler. Bu islahat yapılmadı. Bu sebeple, istediğimiz adlî teminler, ıslahat başarılmadığı müddetçe durmak lâzımdır. Bu ıslahatı yapmak için en az 15 senelik bir zaman tayin olunabilir. On beş sene sonunda eğer Türk adliyesi elverecek teminat arzederse, Kapitülâsyonların son izleri de o vakit kalkabilir.

Malî bakımdan resimlerin, bütün ecnebiler ile Türkler için müsavi olduğu muahedeye yazılmalıdır.

Müfrit bir iktisadî milliyetçilik, iptidaî maddelerin çıkarılmasını men edici hükümler, (Fransa için sende 15 milyonluk bir kayıp teşkil edecek olan) içki memnu'iyeti rejimi telilikesi vardır.

Bütün Türkler, en çok nüfuslu bir vilâyetleri olan Konya vilâyetinde bile, kilometre başına 3 veya 4 kişi düşen bir memlekette, kuvvetli bir sanayi kurabilmek gibi çocukca bir hayaldedirler.

Filen Fransız olup Osmanlı adını almak iztirarında kalmış olan şirketlerimiz, çok güç bir vaziyette kalacaklardır. İşlemeleri yakından ve müsamehasızca murakabe edilecektir. Bunlarda yazıların, muhaberenin hep Türkçe olması, bütün memurların Türk olması, istenile-

cektir. Ve bu bir çok vatandaşları, yersiz bırakacaktır. Gemi işletme işimiz için de, mekteplerimiz, hastahanelerimiz menfaati umumî olan sirketlerimiz için de, bazı endişeler vardır. Fransız, İngiliz, İtalyan postaları kapanacak ve bu, mektuplarımızın mahremiyetini ve emniyetini giderecektir.

Bu hazin vaziyette, eğer eski imtiyazlarımızın hepsini kurtarmak mümkün olamazsa-ki bunların hepsini kurtarmak tercih olunmak lâzım gelir - bunların bazı enkazını, behemehal kurtarmağa çalışmak icabeder:

A — Alkol ve şarap yasaklığını, katma şartlarla çevirmek.

B — Fabrika alâmetlerimizi (alâmeti farika) korumak.

C — Şifahî teminlere asla tutunmamak lâzımdır. Zaten düşündüklerimiz elde edilmiş olsa bile, Fransanın Türkiyede iktisadî vaziyeti, karanlıktır...., „

Evvelce Fransanın Selânik baş konsolosu olan Mösyö Lüi Steg, o vakit İstanbulda Osmanlı Bankası Umum Müdürü idi. 12 ilk Teşrinde İstanbul Fransız ticaret odası reisi Mösyö Giraud'a gönderdiği mektupta, Fransız sermayeli, ehemmiyetli bir Osmanlı şirketinin direktörü sıfatile Türk halkı ve idaresi aleyhinde, tamamile siyasî mahiyette isnatlarda bulunulmasından dolayı protesto etti. Mösyö Steg, bu isnatların Türk halkını reprezaya tahrik edeceğini söyliyor ve raporu ihtiyatsız ve gizli maksatçı sayıyor,

Abelous ise, Mösyö Steğin itirazlarını, malî bazı mahfellerde uzun seneler hüküm süren ve hatta Lozan konferansında da yer bulan bir düşünüş halinin ifadesi sayıyor. Bu düşünüş hali, Türklerin kapitülâsyonlar meselesinde hassaslığını okşayarak kendilerinden Abdülhamit devrinde olduğu gibi faydalı işler koparmakta devam olunabilir zannından ibarettir.

Abelousu'n bu noktada hakkı var. Kurtuluş savaşını yapan Türkler, hassasiyetleri okşanarak, kendilerinden fedakârlık koparılır insanlar değildir. Çünkü esas davaları, milletin mutlak istiklâlidir. Bu maksatları da gizli değildir. Şu halde kapitülâsyonlar meselesinde Fransızlar, eğer Türkleri okşayarak imtiyaz elde etmek düşüncesinde bulunmuşlarsa kendileri yanılmışlardır. Milliyetçi Türkler, kendi kendilerini inkâr etmedikçe, bu yola giremezlerdi. Bu da beklenemezdi.

Meselenin konuşu, Abelous'un koyduğu gibi olursa, netice yanlış çıkar. Mesele, Türk milletinin her millet gibi müstakil olmak dileği ve kararı bakımından tetkik edilmek lâzım gelir. Bu bakıştan görülünce, Türk milletinin, kapitülâsyon işinde pazarlık kabul etme-

mesi, Fransa milletine karşı hiç bir saygısızlık veya dostsuzluk duygularına yer vermez ve Abelous'un Fransız millî hislerini tahrik ederek telkin etmek istediği Türk aleyhtarlığına da sebep kalmaz.

Ancak bu hakikat kolay anlaşılamadı ve Lozanda Fransız murahhasları da İstanbul ticaret odasının düşündüğü gibi düşünerek kapitülâsyonları başka bir at altında bırakmak azmile çalıştılar. Bir milletin, varlığını müdafaa ederek kurtarmış bir milletin hakları önünde, bu menfaat iddiaları, ister istemez küçülecekti. Bu sebeple müttefikler, her gün bir az daha gerilediler.

LOZANDA İKİNCİ KOMİSYONDA: Şimdi Lozan zabıtlarına göre bu münakaşayı hulâsa edelim. Bu hulâsa bu zabıtları daha iyi takipettirir.

Kapitülâsyonlar meselesi, İtalya Baş murahhası Marki Garoninin reis bulunduğu ikinci Komisyona ait idi. Komisyonun adı " ecnebilerin tabi olacağı usul (rejim) komisyonu „ idi. Bu komisyonda Kapitülâsyon meselesinin umumî müzakeresine 2/12/922 günü başlandı. [1]

Bu toplanışta Amerikayı Mösyö Child Amiral Bristol ve Grew İngiltereyi Marquis Curzon ve Sir Horace Rumbold, Fransayı Mösyö Barrère ve Bompard, İtalyayı Marquis Garroni, Montagna ve Lago, Japonyayı Baron Hayachi ve Otchiai, Yunanistanı Mösyö Venizelos ve Caclamanos, Romanyayı Mösyö Duca ve Diamandy, Yugoslavyayı Mösyö Nintchitch, Spalaikovitch, Rakitch Türkiyeyi İsmet paşa, Rıza Nur, ve Hasan beyler temsil ediyordu.

Müşavirler de kâtipler de hazır idi. Amerikanın üç, İngilterenin sekiz, Fransanın altı, İtalyanın ve Yunanistanın dörder ilâh... müşaviri bulunmuştu.

Marki Garoni saat 16 da oturmayı kısa bir nutuk ile açtı. Abelous bu nutku hiç beğenmiyor. Fakat Garoni o gün konferansa ne fikirle gelindiğini düşünerek Türkleri okşamak suretile kapitülasyonları başka bir at altında alıkomak siyasetine en uygun sözler söyledi: Kapitülâsyonların Türklerce, kendiliklerinden verildiğini ve muahede ile teyit edildiklerini, ancak bunları, eskimiş oldukları cihetle Türklerin kaldırmayı istemeleri, haklı olduğunu söylemekle, bu dileğine varmayı düşündü.

"Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu meşru arzusunu elde etmesine yardım etmeğe esas itibarile meyilli isek te öbür yandan şura-

[1] İkinci komisyon, Kapitülâsyonlar için bundan başka daha üç ve tâli komisyon da altı oturma aktetmiştir. Zabıtlar tercümesi cilt 2 sahife 1 - 117

sını da tasdik etmek lûzımdır ki Türkiyede oturan ve orada mühim teşebbüslere girişmiş bulunan yabancılar, bu teşebbüslere ancak muahedelerin kendilerine verdiği teminlerle girişmişlerdir. İmdi bunlar için müktesep bazı haklar vardır ki bunları düşünmek ve korumak gerektir.

Istiklâlini ve hakimiyet haklarını isteyen ve ileri şüren Türkiyede ilerde, pek çoğu henüz işlenmemiş olan servet kaynaklarını açmak ve işletebilmek için, yardımlarından vazgeçmeyeceği yabancıların, teşebbüs ve faaliyetlerini Türkiyeye çekmekte, daha az menfaatli değildir. Bu sebeple, kalktığını görmek istediği Kapitülâsyon usulü yerine, bütün müracaat edenlere itimat vermeğe elverişli mahiyette kanunlar ve bir adlî idare taminatı koymak lüzumunu, Türk hükûmeti göz önünde bulundurmalıdır.„

Marki Garoni, fer'i meselelerin üç tâli komisyonda görüşülmesini teklif etti.

1 — Yabancıların Türkiyede ikamet hakkı ve hakikî, hukukî ve manevî yabancı şahısların adliyece bağlı olacağı kanunî vaziyet.

2 — Yabancıların iktisatça hukukî vaziyeti.

3 — Tabiiyet ve eski eserlere ait işler.

İsmet Paşa, bu nutka hemen şu sözlerle cevap verdi : "Marki Garoninin sözlerinden, Kapitülâsyonların, bir milletin istiklâl hakkı ile ve varlığı ve hakimiyeti için beslemesi lâzım gelen düşünce ile uyar bir şey olmadığını tasdik ettiği manasını çıkarıyorum ve, temele taallûk eden bu teyidi senet alıyorum. Türkiye pek çok senelerdenberi, hukukî sahada olduğu gibi filî sahalarda dahi kapitülâsyonlardan vazgeçmenin mümkün olduğunu zaten çok defalar ispat eylemiştir. Bu halde tâli komisyonların yapacağı şey, Türkiyenin, alâkalı devletlerle ilerdeki münasebetlerini, kapitülâsyon usulüne tabi olmıyan devletler arasındaki münasebetleri idare eden prensiplere göre tanzim etmekten ibarettir. „

İsmet Paşa kapitülâsyonları, atça ve şekilce kaldırıp esasça bırakan müzakereleri, hükûmetinin hiç bir veçhile kabul edemiyeceğini de ehemmiyetle göz önüne kodu· "Böyle bir usul, yeni ihtilâtlar doğuracak ve aradaki münasebeti, eskide olduğundan daha güç kılacaktır. Türk murahhasları, tâli komisyonlarda çalışmaya, yalnız bu fikir ile iştirak edeceklerdir.. „

Bu toplu ve azim dolu doğru sözler, büyük bir meydan muharebesine hazırlanan taraflar arasında ilk çatışma denemesine yerinde bir karşı koymadır. Marki Garoninin sözlerinden, kendi davasına uyan

ciheti derhal alıyor, onun, bu sözlerle varmak istediği gayeyi, kat'î olarak reddediyor.

Fransız baş murahhası, denenmiş eski bir diplomatın bütün inceliğile, temelli bir kaç söz söylüyor: " Mademki kapitülâsyonların kaldırılmasından bahsediliyor; demek, kapitülâsyonlar bugün henüz durmaktadır. Konferansın işi, eski telâkkilere uyan kapitülâsyonlar yerine, asrî icaplara daha iyi uyabilecek bir rejim araştırmaktan ibarettir. Elbette bu rejim, yabancıları tatmin edecek ve onlara lâbüt teminatı verebilecek mahiyette olmalıdır.„

Lort Kürzona göre " kapitülâsyonlar denince muahedelerden çıkmış hukuk ve uyuşmalar anlaşılır, demek ki bunlar, karşılıklı muvafakat ile kurulmuş idi, ve bu rejim asırlarca müddet mer'i olmuştu. İmdi, öbür tarafın muvafakatı alınmaksızın ve yerlerine diğer bir usul konmaksızın, bunları, taraflardan yalnız biri kaldıramaz. 1871 de imza edilen bir muahede ile devletler " dostça bir anlaşma ile diğer âkitlerin muvafakatini elde etmedikçe, hiç bir devletin kendi kendine bir muahedenin borçlarından kurtulamıyacağı veya hükümlerini değiştiremiyeceği keyfiyetinin, hukuku düvelin temelli bir kaidesi olduğunu „ tanımışlardı. Türkiye de bu muahedenin âkitlerindendir. 1878 Berlin muahedesinin imzası sırasında konsolosların kazaî haklarının, alâkalı tarafların muvafakati ile değiştirilmediği müddetçe mer'i olacağı, bu muahedede zikrolundu. 1914 te Türkiye, kapitülâsyonları kaldırmak için fırsattan istifade etti. Türkiyenin müttefikleri de dahil olarak, bütün devletler, buna itiraz ettiler... „

Kulağa hoş gelmiyen Kapitülâsyon tabirini kullanmaktan çekinmek lâzım olduğunu Lort Kürzon, İsmet paşa ile beraber tasdik etti. Fakat teminat, hem yabancıların, hem Türkiyenin menfaati için lâzımdır.

Kürzon, bunu konferansın müzakere edeceği meselelerin en mühimlerinden biri olarak zikrediyor. "Türk heyeti bunu memleketlerinin hakimiyet ve istiklâli fikirleri itibarile en esaslı bir ehemmiyette görüyor. Davet eden devletler de bu fikirdedir... „

İsmet paşa, söylenen sözleri şu yolda hulâsa etti: " Kapitülâsyonların müstakil bir devlet hukuku ile uyarsızlığı herkesçe teslim edilmektedir. „ Bundan, şu mühim neticeyi çıkardı:

Tatbiki mümkün olmadığı söylenen bir usul yerine, esasında ona benzer diğer bir usul koymak, bunu da evvelkinin akibetine mahkûm etmek demektir. „

Kat'iyetle ilâve etti:

"Devletler bilmelidir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Türkiye için, hâkim, müstakil ve mukadderatına sahip milletlerin haiz bulundukları hakların aynına malik olmağı, şiddetle iltizam eylemektedir. Bu itibarla tâli komisyonlara verilecek işler, hukuku düvele ve mütekabiliyet esasına göre mukaveleler aktinden ibaret olmak lâzım gelir. „

Bir Asya devleti, hem de Kapitülâsyonlardan canı yanmış Bir Asya devleti sıfatile, İsmet Paşayı iltizam edeceği beklenen Japon murahhası Hayaşi, "büyük devletlerin bu meseleyi Türkiyeye karşı yanaşıcı bir fikirle söyleşmeğe başladıklarını görmekten, bahtiyarlıkla sözе başladı: " Uzun seneler Türkiye gibi kapitülâsyonlar usulünü çekmiş olmak itibarile Japonya, Türk isteklerine karşı belki en çok tatlı yüz gösteren devletlerden biridir. Bununla beraber — Japonya murahhası, millî davamızı belki her devletten daha çok sarsan bir mantıkla devam etti — Japonya, tam bir adlî teşkilât vücude getirinceye kadar yirmi sene, belki daha fazla zaman geçirdi.„ Japonyanın sarfettiği çetin çalışmadan sonradır ki devletler Kapitülâsyonları kaldırmağa razı olmuşlar, bu sebeple Baron Hayaşi, devletlerle aynı fikirdedir. İsmet Paşa da bu fikirde olmalıdır. Hem devletlerce hem Türkiyece memnuniyet verici bir rejim kurmak için, bir müddet çalışmak lâzımdır [1].

Amerika murahhası Çayılt, devletinin müttefik devletlerle ayni fikirde bulunmak mecburiyetini ileri sürdü.

İsmet Paşa, bütün söylenen sözlere, işin ilmî, tarihî ve tatbikî mahiyetini gösteren mufassal bir muhtıra okuyarak cevap verdi [2]. Bu muhtıra kapitülâsyonlar hakkında çok esaslı bir tetkiktir. Baş murahhasımız meydan muharebesine, evvelâ işin ihtisas adamlarınca hazırlanmış plânile girmeği tercih etti. İhtisasa hürmet, bunu icabettirir. Muharebe meydanına ihtisas adamlarının plânı ile giren İsmet paşa, bu plânı hayret olunacak bir kudretle kavrayarak, ondan itibaren savaşı, hep kendi azmi ve hünerile sevk ve idare eyledi.

Muhtıra, kapitülâsyonların nasıl verildiğini anlatıyor. Kanunların şahsiliği sistemi üzerinde, Paris kongeresinde kapitülâsyonların

[1] Londradaki Japonya elçisi, Japonya murahhasının Kapitülâsyonlar meselesinde Türkiyeye uzlaşıcı bir yol almasını tavsiye etmekle, medeniyet davasına büyük bir hizmette bulunduğunu söylemiştir.!!

[2] Zabıtlar tercümesi, cilt 2 sahife 6 — 14.

kaldırılmasının kabul edilmesi üzerinde, devletin giriştiği adlî ıslahat üzerinde, dört büyük devletin kapitülâsyonların kaldırılmasını kabul etmiş olduğu üzerinde, duruyor. Kapitülâsyonların çıkardığı güçlükleri, hukuk, ceza, Ticaret ve hükümleri icra itibarile, tetkik ediyor. Müelliflerin kapitülâsyonlara dair fikirlerini sayıyor. Atıfet olarak verilmiş olan kapitülâsyonlar, mukavele sayılsa dahi ebedî olamayacaklarını yine müelliflerin fikirlerile ispat ediyor.

Muhtıranın son sözleri, İsmet paşanın bütün programıdır:

1 "— Türkiye, devlet hakkındaki muasır telâkkiye ve hukuku amme prensiplerine uymayan kapitülâsyonların, yeniden tesis edilmesini kabul edemez. Zaten diğer Avrupa devletlerinin hiç birinde ve hatta Yunanistan ve sair Balkan devletlerinde dahi böyle bir usul yoktur.

2 — Türkiye, hakikatte, kapitülâsyon mahiyetinde diğer bir usul de kabul edemez.

3 — Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Devletlerle, mütekabiliyet şartile, hukuku düvel prensiplerine göre, ticaret, ikamet, konsolosluk, suçluları iade mukaveleleri aktine hazırdır.„

Marki Garoni, kapitülâsyonların muahedeler üzerine kurulmuş olmak itibarile, bunlar yerine konacak usulün de muahede ile konması lâzım geleceğini, ve üç tâli komisyonda İsmet paşa tarafından ileri şürülen mütaleaların göz önüne alınacağını söyleyerek ilk oturmayı kapadı.

TÂLİ KOMİSYONDA: Birinci tâli komisyon, ilk toplanışını 7/12/922 de yaptı. Reis seçilen İngiliz murahhası Sir Horas Rombolt, asıl komisyonda ehemmiyetli tarihî mütalealar dinlendiğini hatırlattı. Fikri şudur ki imtiyazlar, serbestçe verilmiş olmakla beraber, muahedelerle teyit edilmiştir. Ve bunları aktetmekte padişahların menfaatı vardı. Huzur ve emniyet, ticareti çekebilmek için zarurî şarttır. Kabul olunabilir ki bu imtiyaz rejimi, artık günün ihtiyaçlarına uymayor. Amma devletlere, İzmirden, yabancılara yapılan muameleye dair acı haberler gelmiş, bu mesele ile uğraşmak lâzım.

Horas Rombolt, işin komisyonca görüşülmesi için dörde ayırt edilmesini teklif etti.

A — Hakikî şahısların yerleşme hakkı.
B — Manevî ve hukukî şahısların yerleşme hakkı.
C — Yabancıların şahsî statüsü.
D — Yabancılara tatbik olunacak adlî usul.

Reis, bitaraf devletlerin bu meselelerde ne düşündüklerini öğrenmek için, bunların marahhaslarını da komisyona çağırmak teklifinde bulundu.

Belçika, Danimarka, İspanya, Norveç, Felemenk ve İsveç murahhasları da müzakereye girdiler. Ve her biri, kapitülâsyonlarla alâkalı bir devlet murahhası sıfatile birer nutuk söyleyerek, Türkiyenin, hakimiyetine hürmet ile Türkiyede oturan yabancılara verilmesi lâzım gelen teminattan bahseylediler. [1] İçlerinde halâ Osmanlı ile Türkü tefrik edemeyenler de yok değildi.

Uzun nutuk söyleyen İspanya murahhası Mösyö de Reyroso, hükûmetinin, kendisini bu mes'elede yalnız dinlemek için değil, müzakereye iştirak etmek üzere tayin edişini anlatarak, kapitülâsyonların, kendisince ehemmiyetli bir tarihçesini yaptı. " Gazetelere göre, komisyon Reisi Marki Garoni, komisyonun ilk umumî celsesindeki nutkunda kapitülâsyonların beliğ ve dikkate değer bir tarihçesini yapmıştır. Dinlemek şerefini ihraz edemediğim bu nutukta, İtalyanın İstanbuldaki mümtaz büyük elçisi, Padişahlar tarafından yabancı tüccarlara verilen ve sonraları muahede şekli alan müsaadelerden, en evvel kendi vatandaşları olan Piza cümhuriyeti ahalisinin istifade etmiş olduğunu elbette söylemiş olacaktır.

Katalonyalıların ve Dragonyalıların, 1236 da İmparator Andronikos zamanında racih bir askerî vazife görmüş olmalarına göre, İtalya ile beraber daha 13 üncü asırdan itibaren Şarkta mevki tutan İspanya, 1782 de Türkiye ile bir sulh muhadenet ve ticaret muahedesi aktetmiş ve bununla İspanyaya kapitülâsyon prensiplerini tanımıştır. Bu muahede, 1840 ta yeni bir mukavele ile teyit olunmuştur.

De Reynoso bundan sonra, 1914 teki kapilülâsyonların kaldırılışı kararını İspanyanın asla tanımadığını, kapitülâsyonları kaldırmak için İngilterenin Mısırda, Fransanın Tunusta, İspanyanın Fasta yaptığı gibi, daha evvel alâkalı devletlerle muahede aktetmek lâzım geldiğini, Japonya murahhasının dediği gibi bu memleketin yirmi sene çalıştığını anlatarak, kapitülâsyonların, bir kalem vuruşu ile kaldırılamıyacağına vardı. Sevr muahedesinin 136 ıncı maddesine göre lâzım gelen komisyonlar teşkilinden de bahseyledi.

Türk murahhası sıfatile komisyonda mütaleası sorulan Veli Bey, hukuku düvel kaidelerine göre her devletle muahede aktine hazır olduğunu, umumî hukuk kaidelerine uymayan bütün hükümlerin kendisi için kabulü mümkün bulunmadığı cevabını verdi.

[1] Zabıtlar cit 2 sahife 74 - 78.

Reis, Türk heyetine bazı sualler sormak müsaadesini istedi. Hakikî ve manevî şahısların yerleşme hakkı ve yabancıların şahsî statüleri üzerinde münakaşalar cereyan etti.

İkinci oturmada, Türk mukabil lâyihası müzakere olundu. Muhaceret meselesinde Veli Bey, Tük hükûmetinin, bir istimar demek olan toptan bir muhaceret ihtimalini gidermek istediğini, yerleşmenin her yerde takyide tabi olduğunu, şehirler haricinde emlâk edinme meselesinde, Türk projesinin çok şiddetli olduğu itirazına karşı, tekliflerini hukuku düvele istinat ettirdiğini söyledi. Türk tebaasına munhasır mesleklerin ne olduğunu anlattı ve müktesep haklara riayet olunacağını söyledi.

İtalya murahhası, Türk kanunlarile ihticaca itiraz etti: O güne kadar cari usule göre, bu kanunların, evvelâ Avrupa devletlerince kabul edilmiş olduğunu göstermek lâzımdır. Böyle olmayan bir kanunla burada ihticaç olunamaz. Veli Bey, buraya maziyi muhakeme etmek için değil, ileri için dostça bir anlaşma temeli bulmağa gelindiği cevabını verdi. Şehirler haricinde yer edinme meselesi, üçüncü celsede İngiliz murahhası tarafından tekrar ele alınarak İngilterede Türklerin emlâk edinmelerine hiç bir mani kalmadığını söyledi. Veli Bey de, hakikî şahısların şehirler haricinde tebaamız gibi emlâk edinebileceklerine dair beyanatta bulundu.

Yabancıların bundan böyle bağlı olacağı usul meselesinde müzakereye, 12 Kânunuevvelde başlandı. (S. 98)

Sir Horas Romboldun ifadesine göre, Türkiye, bu bapta diğer devletlerden geridir. Türk kanunlarını Garp kanunlarile ahenkli yapmak için büyük intibaklar gerektir.

Müttefikler, tebaaları az olsaydı bile, bunların tabi olacağı mahkemeler hakkında teminat istemekte haklı olacaklardı. Halbuki bu tebaa az değildir, pek çoktur. Yalnız İstanbulda 8 - 10 bin Fransız, 15 bin İtalyan ve 1500 İngiliz vardır. Bu sebeple, filî teminat istemektedirler (1).

Reis, bu sebeple Türk heyetine bir sual varakası vermek müsaadesini istedi. Sual varakasında, 1 - müttefikler tebaasının Türk mahkemelerine serbestçe müracaat ve tebaa gibi dava ikame edebilmelerini 2 - Türk mahkemelerine beynelmilel bir heyet ve me-

---

[1] yirmi altı bin beş yüz kişi. Diğer yerlerde olanları da katalım, yetmiş seksen bin kişi. Bunlar için on dört milyonluk, ve daha evvel otuz kırk milyonluk bir devletin bütün haklarını, zincirlemek, doğrusu pire için yorgan yakmanın tam tatbikidir.

selâ Beynelmilel Adalet Divanı tarafından teklif edilecek hâkimler almağı mutazammın bir usul ihdas edilmesini 3 - Bu hâkimlerin kanunların ıslahı emrinde muayyen bir vazifesi olmasını, kabul edip etmiyeceğimiz yazılı idi. Tahir Bey, birinci suale muvafık, ikinci ve üçüncü suallere, menfi cevap verdi. Ve, devletleri bu teklife sevkeden Türk adlî kanunlarının kâfi olmaması, ve Türk hâkimlerinin kıymeti hakkında izahat verdi.

Reis, ikinci suali yazdıran hakikî sebebin, Türk kanun ve hâkimlerine itimat azlığından ibaret olduğunu söyledi. Ve bunu anlatmak için Mösyö Ryan'a söz verdi. Ryan dedi ki, medenî kanun, İslâm mevzuatından alınmadır, ticaret kanunu, kâfi değildir; eskimiş bir Fransız kanununun kötü tercümesidir. Hem,Türk kanunlarının, Aurupa kanunlarına göre yapılması da mükemmel olmaları demek değildir. Meselâ, ceza kanunu, daha ziyade metne ve kelimelerine göre anlaşılıp tatbik olunuyor.

Kendisi, Türk hâkimlerinden pek çoğunu tanır, bir çok bakıştan ve iffetleri cihetinden onları müdafaa edenlerdendir. Fakat, içlerinden pek çoğu, müttefiklerin bunlara daha menfaatlerini bırakacak derecede bir adlî ehliyet ve mümarese kazanmamıştır. Galli ilâve ediyor: Kanunu esasi, kanunların daima fıkıh hükmüne uygun olmasını istemektedir. Muhtelit mahkemeler önünde bile Mecelle ile ihticaç olunuyor.

Çiamarra teferruata girişilmesinden şikâyet ederek Türkiyede kanunların değişmezliği temel olduğunu, ve Türk hâkiminin vazifesini ikmal etmek lâzım bulunduğunu anlatıyor.

Bundan sonraki oturmada reis, reddin sebebini sordu. İstiklâle münafi olduğu cevabını aldı. Teminat istedi, hanunlarda vardır dendi. Müttefikler, bunun kendilerini tatmin etmediğini söylediler ve bunun, Türkiye için, zararlarını sayıp döktüler: Yabancılar, Türkiyede bu memleketin refah ve saadetine yardım etmişlerdir, İzmirde artık ticaret kalmamıştır. İstanbulda, İngiliz tebaası endişe içindedir, iki ehemmiyetli ticaret evi, şimdiden kapatmağı düşünüyorlar. Gümrük hasılatı ve haricî ticaret düşüyor. Dünyanın en müterakki memleketi, Kapitülâsyondan kurtulmak için yirmi sene çalıştığını söyledi. Türkiye, ondan daha mı ileridir? Türk itibarı, o kadar sarsılacak ki, bunun ilk kurbanı Türkiye olacaktır. Yabancılara teminat verilmezse Türkiye, bir santim para bulamaz. İngiltere, Fransa ve İtalyada hiç bir yabancı evi, keyfî aranmaz. Devletler, Türkiyede bu emniyeti haiz değildirler.!

Bargeton ilâve etti. Bütün teminler bir hakimiyet faraziyesi uğruna yok olamaz. Ryan tekrar etti: üç ciheti göz önüne almalı: kanun, idare, adliye. Kanunlar iyidirler. Fakat pek fena tefsir ve tatbik edilmektedirler. Hâkimler malûmatsız ve mümaresesizdir.

Bargeton'a göre, müttefikler projesini reddetmekle, hep hakimiyetini korumak isteyen Türkiye, kendini tam bu hakimiyet işinde güçlüğe düşürecek. Şimdiye kadar yabancılar hakkında adalet tevzii, Türkiyenin mes'ul olmadığı mahkemelerce yapılırdı, ve bundan güçlük çıkmazdı. Fakat yarın, hakkı ihkak etmemek işinde ecnebi müdahale mutlaktır. Hakkı ihkak etme meselesinde, hakimiyet ileri sürülemez. Hakkı ihkak etmemek çoğalınca — ki çoğalacaktır — müdahaleler de artacaktır. Türk hükûmetinin kendini mes'uliyetten beri tutması, daha iyidir.

Japon murahhası, Japonyanın devletlere yalnız sözle değil, fiillerle teminat verdiğini anlattı. Kapitülâsyonların ilgasına ait muahedeler, 1894 te aktedilmişlerdi. Bundan beş sene sonra devletlerce ıslahatın hakikî olduğu anlaşıldı da bunlar meriyete girdi.

Reis, Japonya murahhasının dediği gibi devletlerin sözle iktifa edemeyeceklerini ve tebaalarının teminatsız bırakılırlar ise bu konferanstaki murahhaslarından şikâyet etmeğe hakları olacağını anlattı. Marki Garoniye ikinci tâli komisyonun bir neticeye varamadığını ve bir çıkmazda bulunduğunu söyleyeceğini bildirdi.

İKİNCİ OTURMA, KESİLME TEHLİKESİ: İşte büyük ikinci komisyon, bunun üzerinedir ki 28/12/922 de baş murahhaslarla müşavirler hazır olarak sabahleyin toplandı. Bu ve bundan sonraki oturma, kapitülâsyonlar meselesinde çok ehemmiyetlidir. [1]

Marki Garoni bu oturmada "kapitülâsyonların, vergilerin, yabancılara tatbiki, ve adlî idare noktasından arzettiği mahzurları, tamamile gidermeğe„ meyilli olduklarını, ancak yeni usulün de "Türkiyede büyük menfaatleri, ve müktesep hakları olan yabancılara, ve ilerde geleceklere faaliyetlerinin serbestçe cereyanını temin edecek, ve iyi bir adlî idarenin bütün teminlerini verecek mahiyette olması„ lâzım geleceğini söyledi. Müttefiklerin bu uğurda ne büyük müsaadelerde bulunmuş olduklarını anlattı: Yabancılar, Türkiyede emlâk vergisinden gayri vergi vermezlerdi. Türkiye, devletlerin muvafakatını almadan yabancılara bir vergi tarhedemezdi. Şimdi biz, yabancı devlet tebaasının Türkler gibi vergi vermesine, devletin istediği gibi kanun koyabilmesine razı oluyoruz.

---

[1] Zabıtlar tercümesi cilt 2 S. 16 - 69.

Yabancılar ve yabancı şirketler evvelce, Türkiyede istediği gibi yerleşebilir, her türlü ticaret ve sanayi yapardı. Biz, bundan böyle yabancı şirketlerin Türkler gibi doğrudan doğruya mahallî kanunlara tabi olmasını kabul ediyoruz.

Hukuk, ticaret ve ceza davalarında yabancılar, mahalli kazadan müstesna idi. Biz, bu istisnayı kaldırıyoruz ve yabancıların da Türk mahkemelerine gitmesini kabul ediyoruz.

Yalnız bir şey, bizi ayırıyor. Yabancıların alâkası olan işlerde, mahkemelerin teşkil tarzı. Türkiye, az zamanda asrın icaplarına uygun kanunlar ve mahkemeler vücude getirecek. Amma, kendi de itiraf etmeli ki daha kanunları ya dinden mülhemdir, veya kusurludur, ve mahkemeleri, daha ehliyetini ispat eyleyememiştir.

İtimat, zorla verilmez. Kendiliğinden gelmelidir. Bu itimadı verebilmek için, hem de bir harp devresini velyeden bu zamanda teminat gerektir.

Temelli değişiklikler, bir kalem yürütmesi ile olmaz, İntikalî tedbirler lâzımdır. Dahilî hayatta, bir kanundan öbürüne geçilirken bile, bir intikal devresi kabul olunur. Beynelmilel hayatta, bu daha ziyade lâzımdır. Japonya gibi büyük bir devlet, Kapitülâsyon rejiminden serbet rejime geçmek için, memleketine yirmi sene lâzım olduğunu söyledi. Bu okşayıcı misal, Türklere yapılan tekliflerin haklı olduğunu göstermeğe yetişir.

Sir Horas Rombolt, tâli komisyonun kendine verilen işi başaramamış olduğunu anlatırken, iki prensip üzerinde durdu.

1 — Kapitülâsyonlar o kadar kusurlu idi ki, bunun yerine daha muasır ve daha az iz'aç edici bir usul koymak lâzımdır.

2 — Yeni usul, Türkiyenin istiklâlini mahfuz tutmakla beraber, yabancıların şahıslarına ve mallarına, himaye vermelidir.

Devletlerce, artık kapitülâsyonların kusurları gizlenmiyordu! Bu, büyük bir terakki idi.

Horas Rombolt, Türklerin bazı mesleklerin yapılmasını kendi tebaalarına hasretmek isteyişini, meselâ yabancı müesseselerin kendi doktorlarının, ve fen adamlarının hizmetinden mahrum edilmesini, mavunacılık ve yük çıkarma hizmetlerinin inhisar altına alınabilmesini; kabahat olarak gösterdi!

Konsoloshaneler mahkemelerini, her türlü salâhiyetten tecrit etmeği düşünmemizi, ağır sözlerle andı. Türk heyetinin, kendilerine verilen sual varakasına cevap vermeğe bile tenezzül etmediğini, söyledi. Türk delillerini, tenkit etti. Türk kanunlarının ve adliyesinin kifaye-

tine ait delilsiz beyanat haricinde üç delil zikretmişiz: Yabancı sermayeli Türk şirketleri imtiyazsız yaşıyorlar, emlâk sahibi yabancılar müteessir olmamışlar, kapitülâsyonların kaldırıldığı 1914 ten beri yabancılar şikâyette bulunmamışlar. İmtiyazlı şirketler kudretlidir, başkalarına kıyas olunamaz. Emlâk sahibi ecnebi az imiş. Bunlar da " Türk tebaa gibi güçlüklere ve gecikmelere uğradıkları bu mahkemelere, artık gitmekten„ çekiniyor imiş.

914 ten beri şikâyet olmaması bir şey ifade etmez. Bitaraflar susmağa mecburdu. Müttefikler ayrı yollarla işlerini görüyorlardı. İzmirde, yabancılara, Türk memurları keyfî muamelelerde bulunmuşlar. İzmir Aydın demiryolunu zaptetmişler, İngiliz müdür, hiç İzmirden ayrılmamış iken,bunun terkedilmiş olduğunu söylemişler. Bankalarda, Ermenilere ve Rumlara ait paraları, haciz etmişler. Ecnebilere, harp teklifleri tarh etmişler. Türk memurlarının vazifesi, asıl yabancıları temin etmek imiş. İstanbulda da, Ankara hükûmeti idareyi ele aldığından beri, Türk memurlarının muamelesi yüzünden, yabancılar çok korkuda imiş. Anadolu için kurulmuş usulün, paytahta hemen tatbiki, ticaretin intizamını bozmuşl Emniyet kalmamış, bir İngiliz tebaası, yardımını istediği polis tarafından tevkif edilmiş. İstanbulda, daha müttefik askeri varken böyle olursa, bunlar çekildikten sonra ne olabileceğini, bu gösteriyormuş. Türkiyede yabancılar, bunlara göre kendilerini düşünüyorlar. Bunlar, Türk kanunlarına ve tanıdıkları Türk hâkimlerine, teminatsız bırakılamazlar.

Garoninin nutkunu da, Horas Romboldun mütecasir bir ifade ile söylediği uzun nutkunu da, İsmet Paşa cevapsız bırakamazdı. İsmet Paşa, uzun cevap verdi. Evvelâ Türkiyenin istiklâl ve hâkimiyetile uymaz bir teklif karşısında kaldığından pek ziyade hayrete düştüğünü anlattı. Bunun mahiyetini ve kapitülâsyon usulünden daha ağır olduğunu etrafile gösterdi.

Bundan sonra hâkimlere geçti. " Türk hâkimlerinin ehliyeti meselesine gelince, tâli komisyonda iffetleri tasdik olunmakla beraber, kanunlar ne kadar muasır ve mükemmel olursa olsun, bunları hâkimlerin iyi tatbik edecek kudrette olmadıkları söylenildi. İşte hâkimlerimize, hem de haklı olduğu ispat edilemeksizin, yükletilen tek kusur budur. Ecnebi unsurların yardımı olmaksızın, asırlardanberi bu memlekette kaza vazifesini gören Türk hâkimleridir.....„ — Muhtelit mahkemelerin mahiyetini ve mahzurlarını gösterdikten sonra — ceza işlerinin, büyük şirketlere ait işlerin, sırf Türk hâkimlerinden müteşekkil mahkemelerde görüldüğünü

anlatarak, İsmet Paşa, şu hükmü verdi: "Hâkimlerin kıymet ve ehliyeti için, bunlar, elverir delil değil midir?„ Türk hâkimlerin kıymeti, komşu devletlerin hâkimlerinden dun saymak büyük haksızlıktır. Türk hâkimleri arasına, yabancı hâkim konamaz.

Hem, teklif olunan şekil, kapitülâsyonlardan beterdir. Bir intikal devresi, Balkan devletlerinden hiç birinden istenmemiştir. Bunları uzun uzadıya anlattıktan sonra İsmet Paşa, İngiliz murahhasının ittihamlarına şu ağır cevabı verdi:

"İngiltere heyeti, Türk hâkimlerinin ve polislerinin şeref ve itibarına dokunacak bazı misaller getirdi. Maddî ve muayyen bir vakıaya dayanmayan bu isnatlar, açık ve kat'î bir fikir vermezler. Hem de bu ittihamlara sebep veren halleri, bu son senelerde yabancı memurların İstanbuldaki tavır ve muamelelerine kıyas etmek imkânı yoktur.

Türkler, kendi memleketlerinde, yabancıların öyle muamelelerine ve öyle tecavüzlerine uğramışlardır ki, eğer bazı memleketlerin medeniyeti ve idaresi hakkında bu vakıalara göre bir hüküm vermek lâzım gelirse, bu yabancıların mensup oldukları devletlerde, bir kanun bulunduğundan bile, haklı olarak, şüphe etmek icap eder.

Türk heyeti, Türkler tarafından yabancılara karşı Türkiyede yapılmış olan ve elân yapılmakta bulunan muamele ile, Türklerin İstanbulda ve başka yerlerde bu gibi vakitlerde ve bu gibi hal ve şartlar altında yabancılarca uğradıkları keyfî ve zalim muameleleri, bunları mukayese edecek olan dünya efkârının hükmüne, korkmaksızın arzeder.„

Bu ağır sözler, konferansın havasında derin bir tesir bıraktı. Cephede, Türkün hakkını müdafaa eden büyük asker, işte siyaset meydanında da haksız bir tecavüzün cezasını veriyordu. Türklerin göğsü, öğünç ve gururla kabarmış, bütün murahhaslar, bu kuvvetli sözlerin önünde irkilmişti.

Muharebe kızışıyordu. Elbette mukabil bir hücum gelecekti.

Mukabil hücumu, evvelâ Fransız baş murahhası açtı, ve bundan evvelki oturmada söylediklerini, bir başka ifade ile tekrarlayarak, şu kat'î hükme vardı: "Türkiye hükûmetince kâfi teminat verilmediği takdirde, Fransız heyeti için, Kapitülâsyonların ilgasını kabul etmek imkânı, yoktur. Türk heyeti, kendilerile uyuşma imkânı olmayan bir sahada, tutunmakta ısrar etmemelidir.

Japon baş murahhasına göre, yapılan teklifler, Türkiye hakimiyetine halel vermemektedir. Kendisi İsmet Paşanın nutkunu din-

ledikten sonra, Müttefik devletler tebaası için korkacak şeyler olduğunu görüyor. Bunlara emniyette olduklarını, Türk heyeti, sözle değil fiil ile göstermelidir. Japon murahhası, Japonyanın kapitülâsyonları nasıl kaldırdığını anlatarak, teminat istenilmesini haklı buldu ve Türklerce bir mukabil proje verilmemesinden şikâyet etti.

Anlaşılan Japonya, Türklerin Kapitülâsyonları kendileri gibi bir devreye bağlanmayarak, hemen kaldırabilmelerini kıskanıyor. Hem bu sebeple, hem de müttefiklere hoş görünmek için, mütemadi tezimiz aleyhine söz söylüyor.

Amerika baş murahhası, Türkiyenin, muahedelerle kendine karşı da bağlı olduğunu söyleyerek "Türkiyenin, istiklâllerini, millî taahhütlerinin sadece reddi üzerine istinat ettiren milletlerin, meş'um örneğini takip etmiyeceğini„ umdu. Hakimiyetin muasır manasını, kanunların tatbiki hususunda herkesi memnun edecek bir adlî usul henüz mevcut olmadığını, anlatarak teminatta karar kıldı. "Teminat, Türkiye hükûmetinin fikrinde mevcut olabilir; Ancak yabancıların da, bunun hakikaten mevcut olduğunu duymaları, hayatî ehemmiyeti haizdir.„

Lort Kürzon, o gün söylenen dürüst ehemmiyetli nutka temas etti. İsmet Paşanın " konferans açıldığı gündenberi söylediklerinin, kendisine en serti ve en az uzlaşılabileni görünen, sözlerini derin bir ümitsizlikle ve büyük bir teessürle dinlediğini„ anlattı. "İsmet paşa, hiç bir müsaade yapmadı. Kendine yapılan tekliflerden hiç birini, kabul etmedi, komisyonca yapılan müsaadelerden ve tekliflerden hiç birinde, bir değer bulmadı. Lort Kürzon bundan, Türk heyetinin bu meselede bir uyuşmaya varmak istemediği manasını çıkardı.„

Şimdiye kadar hele Türk heyetine karşı nezaketten ayrılmış olan Mösyö Barerin de, şimdiye kadarki sözlerinin hiç birinde olmayan ağır neticeli beyanatta bulunduğunu, Fransız heyetinin bu meselede bakışından vazgeçemiyeceğini ihtar ettiğini söyliyerek, kendisi de M. Barerin sözlerine iştirak eyledi.

Japonya ve Amerika baş murahhaslarının nutuklarını da ehemmiyetle tahlil ettikten sonra Lort Kürzon, dünyaya hitap etti. Yapılan müsaadeleri ve buna karşı yalnız yabancılara, himayelerini temin edecek bir usul istediklerini, Türklerin bunu vermediklerini anlattı.

İsmet Paşanın üç delilini ele aldı: 1 — Türk hakimiyeti. "Bunu reddetmekten kendisi usandı. İsmet Paşa düşünmeli ki dünyada Türk hakimiyetinden başka hakimiyet yok değildir. Konferansta bulunan

her heyet, hiç olmazsa Türkiyeninki kadar ehemmiyetli ve onunki kadar hukuk ve imtiyazlarına kıskanç, bir müstakil hakimiyet temsil etmektedir. Bununla beraber temsil edilen devletlerden hiç biri, vakit vakit hakimiyetlerine tesir eden işler hakkında, ecnebi hâkimlerin karar vermeğe davet edilmiş olmasına itiraz etmiyorlar....„

Lort Kürzon — anlaşılan hukukşinaslarına danışmaksızın — meşhur Alâbama meselesini misal getirdi ve bunu uzun uzadıya anlattı. Hakemlik ile kaza arasındaki farkı görememiş veya düşünememiş olduğu anlaşılıyorl- " Lort Kürzon, İsmet Paşadan bu delilden vazgeçmesini, konferansta temsil edilen devletlerden hiç birinin halel vermek fikrinde olmadığı bu hakimiyet hayaletini, bir daha çıkamayacağı bir köşeye tıkmasını istedi.„

İkinci delil, Türkiyeye, komşu devletlerde olmayan bir usul niçin tatbik olunuyor? Sebebi basit. Oralarda yabancıların sayısı ve işlerinin ehemmiyeti azdır. Sonra onlar, orada vaziyeti bilerek yerleşmişler, ve nihayet oralarda medenî kanun, dinden alınmış değildir.

"Üçüncü delil olarak İsmet Paşa, Türk adliyesinin parlak ve mükemmel olduğunu, mükemmel kanunları ve hâkimleri bulunduğunu tekrarladı. Yazık ki, bütün âlemin bildiği üzere, mesele böyle değildir. Ve asıl mühim olan mesele, Türkiyenin kendi adliyesi hakkında ne düşündüğünü bilmek değil, başkaların ona dair ne düşündüğünü bilmektir.„ İngiltere kırallarından dördüncü George'un hikâyesini anlattı. Kıral, Vaterloda muharebeyi idare eden kendisi oldu ğuna, bunu tekrarlaya tekrarlaya kendisi de inanmış. Hakikat hiç te bu değilmiş.

İstanbul hâkimlerinin iffetine kendisi bir şey isnat etmek istemiyor, ancak bunların, hukukun yüksek prensiplerine göre yetişmediğini herkes bilir, haricî tazyika mukavemet edemezler. Kendilerine az maaş veriliyor, muhakeme usulü ümitsizlik verecek kadar yavaştır. Polis fenadır. Az maaş alıyor ve usulü keyfidir. "Filen, Türk adliye usulü, kusurlu olmak üzere tanınmıştır. Ve bunda, uzun gecikmeler, tabiî haldir.„

Bir kaç misal de verdi. Keyfî tevkifler, evlere girişler oluyor. Tevkif edilenler uzun alıkonuluyor. On sene süren davalar var. Ticaret kanunu eskimiştir. Medenî kanun dinîdir. Türkiyede yerleşen yabancı büyük ticaret evleri, kazanmakla beraber, Türkiyenin de servetine yardım etmişlerdir. Eğer İsmet Paşa, her istenileni ret ile karşılarsa, memleketinin bütün iktisat sistemini yıkılmak tehlikesine maruz bırakır. Türkiye ile münasebette olan İngiliz tüccarlar, Londrada toplanmışlar ve kapitülâsyonların ilgası üzerine Türk memur-

larının ve mahkemelerinin hükmüne tabi olacak olurlarsa hiç biri, Türkiyeye dönmemeğe karar vermişler!

Lort Kürzon, İngiliz veya yabancı tüccarın menfaatini müdafaa ediyor sanılmasın. Onlar kadar ve belki onlardan çok, Türkiyenin müstakbel refah ve saadetini düşünüyor. "Türkiye iktisat bakışından hiç bir suretle müstakil bir memleket değildir. Sırf kendi kaynaklarile kendine elverişli bir varlık temin edemez. Türk faaliyetinin başlıca kısımlarından biri olan ziraat, şüphesiz, büyük bir açılmaya istidatlıdır. Lâkin bunun makinesiz, taşıma vasıtasız, yolsuz, demiryolsuz, lokomotifsiz ilerlemesi imkânsızdır. Türkiye, medenî hayat için elzem bir çok maddeleri sokmadıkça, hatta kendini besliyemez. 20 inci asrın bütün ilerleyişi, sanayi vasıtalarının açılışı sayesindedir. Turkiye ise, yabancı yardımı olmaksızın, sanayici bir memleket olamaz. Ahalisinde madencilik ve dokumacılık gibi san'atlara kendilerini vermek için lâzım olan fennî ve ticarî kabiliyet yoktur. Bu sebeple manifatura eşyasını, sınaî işleri, yabancı ellerden getirmeğe ve kendi sanayiinin açılmasına yardım etmek için, yabancı sermayesine müracaat eylemeğe, mecburdur. Türkiye, Avrupa tüccarına ve kendisine lâzım tecrübeli fen adamlarına ve ülkesinde dolaşan seyyar ticaret memurlarına orada yaşamağı mümkün kılacak bir adlî teşkilâta malik olmadıkça, yavaş yavaş müreffeh büyük bir millet haline ve vaziyetine değil, Asyanın ıssızlıklarında kaybolmuş küçük bir memleket vaziyetine düşecektir.„

Lort Kürzon, kudret ve talâkatle vaziyeti uzun uzadıya anlattıktan sonra, nutkunun başındaki ağır vaziyete geldi ve konferansın kesilme tehlikesi geçirdiğini şu sözlerle anlattı: " Hiç şüphesiz ki Türk murahhas heyeti, bu oturmada yapılan pek ciddî beyanatın ehemmiyeti hakkında yanlış bir telâkki edinemez. Ne bir tehdit kelimesi, ne bir yalvarma sözü söylenmedi. Fakat Türk heyeti, diğer devletler murahhasları tarafından, uzaklarda makes bulacak ve hariçte takdir edilecek tabirler ile vaki olan beyanatı ve ikazları dinledi. Bunları bilmemezlik edemez. İsmet paşanın söylediği nutkun bu meselede son sözünü teşkil etmesine, kendisi çok teessüf etmektedir. Eğer böyle ise, müzakereye devamın ne faidesi olabilir?„

Bu sebeple Türk heyetinden, yapılmış olan beyanatı bir daha tetkik etmesini, ve komisyona, kendisini bir kerre daha dinlemek fırsatını vermesini rica etti.

Mösyö Bompar, Türkiyede yalnız iyi günlerde değil, felâket günlerinde de bulunmuş ve Türk halkının acılarını teselliye çalışmış,

sevincine de acısına da iştirak eylemiş bir Türk dostu sıfatile, konferansa tevdi edilen meselelerin en mühimmi olduğunu gizlemek kabil olmayan bu meselede, Türk heyetinin, bir kerre daha meseleyi tetkik etmesini rica etti.

İsmet paşa, bunu kabul etti. Ve okunan nutuklara ve raporlara cevap vermek için bunları tetkik edeceğini söyledi.

SON ÇARPIŞMA: 6/1/923 oturması, İsmet paşanın bize bu cevabını veriyor. İsmet paşa, uzun cevabında, hatiplerin beyanatını üç esasta topluyor. 1 - Bir intikal rejimi tesisi zaruridir. 2 - İstenilen teminler, Türk hakimiyeti ile uzlaşmaz değildir. 3 - Türkiye bütün teklifleri reddederek mukabil bir tekliften çekinmiştir.

İsmet paş, bunların her birine mülzim cevaplar veriyor. Ve ecnebilerin şahsî statüleri bahsinde, memleketlerin millî mahkemelerine müracaat edebileceklerini kabul ediyor.

Teminat ve intikal devresi meselesinde, Japonya baş murahhasının sözle değil fiil ile teminat vermek lâzım geleceği, ve memleketinin 20 sene çalıştığı deliline, şu cevabı verdi: Türkiye, yarım asrı geçen bir zamandanberi, ıslahat ve tanzimat yolundadır. Muasır hayatın icaplarına uygun müesseseler vücude getirmiştir. Yabancıların hukuku, sözle temin edilmiş değildir.

Japon murahhasına haklı olarak verilen cevaba şu da ilâve edilebilirdi: Japonyada kapitülâsyonların kaldırılması için bir müddet kondu, ve bir intikal devresi kabul dildi ise, bunun sebebi kapitülâsyonların Japonlara zorla kabul ettirilmiş olmasıdır. Türkler, kapitülâsyonları, kendiliklerinden vermişlerdir.

Lort Kürzonun kanunlar hakkındaki sözlerine cevap verdikten sonra, komşu memleketlerde yabancıların azlığından çıkarılan ve hiç te bu memleketler lehinde olmayan delile, şu cevabı verdi. Böyle işlerde kaide, kemiyete göre konmaz. Hem daha yeni Türkiyeden ayrılan, Epir ve Makidonyada çok yabancı vardı. Buralarda intikal devresi zarurî görülmedi. Bu da gösteriyor ki sayı, kaideyi tayin eden temel değildir. Buralarda yabancıların azalması, oralardan gördükleri farklı muameledendir.

Hâkimler meselesinde Lort Kürzona dedi ki, hâkimler dünyanın her yerinde yanılabilirler. Kanunların açlığı müracaat yolları, bunlara çare bulmak içindir. Gecikmeler, bazan işin icabıdır. Başka memleketlerde de uzun sürmüş davalar görülür.

Sir Horas Romboldun söylediği tevkif işinin, mahiyetini bilmiyor, amma Türkiyenin işgal altındaki yerlerinde, müttefiklerin memurları, daha ağır pek çok hareketlerde bulunmuşlardır.

Nihayet, her devlet faaliyetini kendi kanunlarile ve müesseseleri ile tebaası için yapar. Yabancılar da, gelip oturdukları yerde, bundan istifade ederler. Amma bunları beğenmemezlik ve kendi istedikleri hükümleri koymaklık edemezler. Yabancılar, tebaadan daha imtiyazlı olmak isteyemezler.

2 — Teklif edilen şeylerin Türk hakimiyetine aykırı olmadığı meselesinde, iki usulü karşılaştırarak ispat etti ki, yeni konmak istenilen usul, Kapitülâsyondan daha ağırdır. Çünkü mahkemelerin her derecesine yabancı hâkim kabul olunuyor. Kapitülâsyon rejiminde emlâk ve ceza davaları, yalnız Türk hâkimi tarafından görülürdü. İntikal devresi olarak daha ağır bir teklif!

Amerika murahhasının pek beliğ ve açık ifade ile ileri sürdüğü hakimiyetin manasını pek doğru bulan İsmet Paşa, milletlerin mütekabil münasebetlerinde birbirine bağlı olduklarını, ve bu sebeple tahditler kabul eylediklerini teslim ettikten sonra, bu tahditlerin hakimiyet imtiyazlarından vazgeçme derecesine kadar gidemiyeceğini, adalet vazifesinin bunlardan biri olduğunu gösterdi, ve şu hükmü verdi: " Hiç bir devlet, ülkesi üzerinde, kaza işine yabancı hâkimlerin iştirak etmesine, razı olamaz.„

Lort Kürzonun Alabama meselesinde İngilterenin, ihtilâfı yabancı hakemlere gördürmüş olduğu hakkındaki sözlerine karşı, Türkiyenin de hakeme müracaat ettiğini, bunun elbette hakimiyete, münafi olmadığını anlattıktan sonra, hakemlik ile kaza arasında, mahiyetleri ve hukukî vasıfları itibarile mevcut farkı göstermeği lüzumsuz buldu, ve sordu: Yabancı hâkimlere memleketinde daimî kaza hakkı veren tek bir müstakil devlet varmı?

3 — Türk heyeti, mukabil bir proje vermekten çekinmiştir. Çünkü: İptidadan beri tekrar etti ki, yabancıların tabi olacağı rejimi, hukuku düvel dairesinde aktedilecek mualıedelerle tayin etmeğe hazırdır.

Sulhe varma yulunda yaptığı gayreti ve büyük fedakârlıkları, Lort Kürzonun sözlerine cevap yolunda, dünya fikirlerine arzettikten sonra, hakimiyet meselesini çok tekrarlayışından yapılan şikâyeti, şöyle karşıladı: " Türk hakimiyetinden çok bahsedişimizden şikâyet olunuyor.Biz,burada istiklâlini duymuş,ve adaletli bir sulhe varmağa istekli, bir milleti temsil ediyoruz. Biz, konferansa müsavi muamele göreceğimiz teminile geldik. Eğer hakimiyetimizden sık sık bahsetmeğe lüzum gördü isek, bize hakimiyetimize halel verecek mahiyette yapılan tekliflerle, biz buna mecbur edildik. Müstakil hiç bir

devlet ve hatta Yunanistan dahi, bu mahiyette tekliflere bizim gibi maruz kalmamıştır.

Türk milleti, her şeyden evvel, diğer müstakil milletler gibi müstakil millet muamelesi görmeğe haklıdır.

İmdi, temin edildiği üzere, konferanstaki bütün işlerde, hakimiyetimize ve hayat hakkımıza riayet olunarak bize tamam müsavat dairesinde muamele yapılması kabul olunursa, sulhün aktine hiç bir engel kalmaz, Görülüyor ki sulhün anahtarı, sizin elinizdedir.„

Yabancıların, ahkâmı şahsiye meselelerinde memleketlerindeki millî mahkemelerine tabi olmasını, ve diğer işlerde Türk mahkemelerine müracaat etmelerini, en serbest bir surette babul edeceğimizi anlatarak sözlerini bitirdi.

Marki Garoni, bir uzlaşmıya varmak için, müttefiklerin ne kadar çalıştığını ve ne kadar fedakârlık ettiğini bir kerre daha anlattı. Dünya fikirlerine meseleyi kendi görüşüle arzetti.

Lort Kürzon, tekrar söz söyledi. İsmet Paşadan müsait bir cevap bekliyor imiş. Muahedelerle vaziyeti tayin etmek iyi amma bu adliye ile yaşadıktan sonra, muahede aktinde faide var mı?

İsmet Paşa, yalnız mukabil proje getirmemezlik etmedi. Müttefiklerin teklifleri, ne kadar iyi olduğunu da, hiç itibara almadı. Bütün istedikleri kabul edilmiş, bütün şikâyet ettiği şeyler kaldırılmıştır. Yine İsmet Paşa memnun değil.

Askerî işgal sırasındaki hal ve vaziyet ile normal şerait arasındaki farkı hatırlatarak, Lort Kürzon, yabancılar için normal zamanında emniyet verici bir rejim istenildiğini tekrarladı, Mahkemeler hakkında İsmet Paşanın verdiği cevabı beğenmedi. Her yerde gecikmeler ve ihkakı haktan imtinalar olur amma, bunlar, her yerde pek azdır. Türkiyede böyle değildir. Teminat verilmezse, yabancılar, ya Türkiyeyi terkedecekler, yahut hükûmetleri ile Türkiye arasında, daimî ihtilâf vesilesi olacaklar.

Nihayet, sulhe varma yolundaki çalışmanın daha iyi sevkedilmesi dileğinde bulundu.

Fransız baş murahhası da, İtalya ve İngiltere baş murahhaslarının dediklerine iştirak etti. İstenilen şeylerin yalnız yabancılar için değil, bizzat Türkiyenin menfaati, Türkiyenin malî, iktısadî ve maddî menfaati için istenildiğini anlattı. (Görülüyor ki hep bizi, bizden ve kendilerinden fazla düşünüyorlar!)

İsmet Paşa, bütün delillere cevap vermiş olmakla beraber tekrarladı ki, Türk kanunları, asrî devletlerin ihtiyaçlarına uygundur. Türkiyede yaşamak isteyen yabancılara, her türlü emniyeti vermeğe elverişlidir. Konferans, meseleyi haricî tesirlerini düşünerek tetkik etmemelidir. Objektif surette, Türkiye hukukunun tatbiki ve mahallin icapları itibarile tetkik eylemelidir.

İsmet Paşa, en son şu ağır mütaleaları söyledi:

"Türk heyeti, İngiliz heyetine cevap olarak söylemek mecburiyetinde kaldığı misaller münasebetile, Lort Kürzon, normal bir zamanı, işgal devresine kıyas etmek mümkün olamayacağını beyan etti. İsmet paşa, bu mütaleayı daha evvelden itibara alınış ve söylediğini bilerek söylemiştir. Naklettiği hadiseler, İstanbulda, ayni devre esnasında ve ayni şerait altında vaki olmuştur.

Bir de, Türk halkının kendi adliyesinden pek hoşnut olmadığı, söylenir gibi oldu. Şüpsizki Türkler, kendi kanunlarından ve idarelerinden, diğer milletlerin kendi kanunlarından ve idarelerinden memnun olduğu kadar memnundurlar. Bir memlekette oturan yabancıların, yerlilerden fazla imtiyaz ve teminat istemelerinde, hiç bir sebep yoktur. Yabancılar, ecnebi hâkim ve makamlara müracaat imkânına dayandıkça, kendilerini hiç bir vakit tam emniyette görmeyecekler, mahallî memurları, hiç bir zaman saymayacaklardır. Yerlilerle ayni rejime tabi olurlarsa, kanunların birliğinde en iyi teminat bulacaklardır.....„

Yine nezaketle sözlerini bitirmek için, kendi görüşünü, müttefiklerin hak ve adalet fikri ile tetkik eyleyeceklerini ve bunu pek haklı ve mutedil bulacaklarını umdu.

Marki Garoni " zamanın bir hal çaresi getirmesini diledi; tarih, bundan daha güç ve nazik işlerin halledilebilmiş olduğunun emsalini kaydetmiştir. „

4

Tezlerin değeri

Uzun süren bu müzakerelerle anlatılan iki taraf tezinin, hukukî değeri nedir? Bu hükmü verebilmek için, devletler tezinin temellerini işaret edelim.

1 — Kapitülâsyonlar bir taraflı olarak kaldırılmıştır. Bunun hükmü yoktur. İki taraflı akitler, iki taraf arasında bir anlaşma ile kalkabilir. İmdi, Kapitülâsyonlar, hâlâ mevcuttur.

2 — Kapitülâsyonlardan, ancak onlara bedel olacak teminlerle vazgeçilebilir. Teminler, müzakere ile konmak lâzımdır.

3 — Türk mahkemeleri, Türk hâkimleri, Türk kanunları itimat telkin edebilmekten uzaktır. Yabancıların davalarında, bunlara yabancı hâkimler ilâvesi, bir zarurettir.

4 — Bir kanundan diğerine geçmek için bile bir intikal müddeti verilir. Kapitülâsyon rejiminden, hukuku düvel rejimine geçmek için bir intikal devresi kabul olunmalıdır. Japonya bile böyle yapmıştır. Kapitülâsyonlara istinaden memlekete gelmiş ve sermaye yatırmış yabancılar, birdenbire bu imtiyazlardan mahrum edilemezler.

5 — İstenilen şeyler, Türk hakimiyetine halel verici değildir ve çok mutedildir.

1 — Birinci nokta üzerinde, devlerterin iddialarını, müelliflerdende haklı görenler, az değildir. Meselâ, ilmî kıymeti, yazanların şöhret ve salâhiyeti ile hiç mütenasip olmayan, Hukuku Düvel ve 1914—1918 Harbi, atlı iki ciltlik eserde, Toulouse Darülfununu Hukuku Düvel Profesörü Merignak ile Lemonon, bunu kat'iyetle iltizam ediyorlar. [1] Karl Strupp ta 1930 da yeniden bastırdığı Avrupa ve Amerika Hukuku Düveli atlı eserinin birinci cildinde, (S. 233) bu bir taraflı kaldırışı "hukukça batıl ve beynelmilel suç" diye gösteriyor. Paris Hukuk Fakültesi profesörlerinden A. Mester "bu suretle kapitülâsyonların ne bir taraflı kaldırılması, ne de ondan sonra araya harp halinin girmesi, Kapitülâsyonları ilga neticesini doguramazlar. İmdi Kapitülâsyonlar, prensip itibarile bugün de henüz durmaktadırlar...„ (Revue de Paris 1923 Temmuz.)

Türk tezi, bu hususta, hukuku düvel müelliflerinin kabul ettiği rebus sic stantibus kaydına istinat ediyor. Kapitülâsyonların verildiği hal ve şerait değişmiştir. O hal ve vaziyet icabi olarak verilmiş olan imtiyazlar da artık duramaz. Türk müdafaası, bu tezi çok ilmî ve etraflı olarak izah ve ispat etmiştir ve bu sebeple, haklı olarak israr eylemiştir: Türkiye, devlet hakkındaki asrî telâkkiye uymayan Kapitülâsyonların, tekrar teessüs etmesine, asla muvafakat edemez.

2 — İkinci noktada devletler, evvelce naklettiğim (1) İstanbuldaki Fransız Ticaret odasının raporundan da anlaşıldığı üzere Lozana kapitülâsyonları bir başka at altında kurtarmak fikrile gelmişlerdi. Türk müdafaası, bunu kuvvetle reddetti. Haksızlığı ve manasızlığı

---

[1] Le droit des gens et la guerre de 1914 — 1918 , 1921 cilt 1 S. 14—18

anlaşılmış olan şeyden vazgeçmek için İvaz verilirmi? Haksızlık, sadece giderilir. Hür bir insanın elinden, kendisi ve kendinden sonra çocukları ve torunları, esir olarak bir adama hizmet etmek üzere, bir senet veya vait alınmış ise, bu vait veya senet hüküm ifade eder mi? İnsanda da devlette de hürriyet, asıldır. Hürriyet, satın alınmaz. Onun için ivaz iddiasına ret cevabı verildi: " Kapitülâsyon mahiyetinde diğer bir usul de kabul edemeyiz.„ Birinci mesele kabul edilince, bu noktada Türk tezinin haklılığı söz götüremezdi. Bu, birinci noktanın zarurî bir neticesi idi.

Devletler, bu hususta İsmet paşayı müzakereye esas olacak mukabil bir teklif yapmamak ile ittiham ettiler. İsmet paşa, mukabil teklife lüzum yok, hukuku düvel kaideleri üzerine muahede aktederiz, diye cevap verdi. Bizim, mukabil bir teklif ile gelerek bunu müzakere mevzuu yapmaklığımız tehlikeli olurdu. Bunu iyi gören baş murahhasımız, işi temelinden kesmiş ve mülzim cevapları ile devletleri kıvrandırmıştır.

3 — Kapitülâsyonlara bedel olacak bir temin elde etmek iddiasını teyit için ileri sürüldü ki: Türk mahkemeleri, Türk hâkimleri Türk kanunları şaibelidir. Bu yolda acı isnatlar yapıldı: Hâkimler, henüz muasır hukuk ilminin en yüksek prensiplerine yetişmemiştir. Haricî nüfuz ve tazyike mukavemet edememektedirler. Polis, fena sevk ve idare olunmaktadır. Mahkemeler, daha ehliyetini gösterememiştir. Gecikmeler, yolsuzluklar var. Kanunlar, ya dinî esaslardan alınmıştır, yahut beynelmilel ihtiyaçlarla uygun değildir. Islaha muhtaçtır. Bunlar, devletlere itimat vermez; zaten itimat zorla verilmez.

İsmet paşa, kanunlarımızı, hâkimlerimizi ve mahkemelerimizi müdafaa etti. Bunları, delilsiz ittihamlar saydı. Lort Kürzon, cevap verdi. " Türk adliyesi hakkında mühim olan cihet, Türkiyenin ne düşündüğünü değil, cihanın ne düşündüğünü bilmektir... Türk adlî idaresi, filen kusurludur. „ İsmet Paşa reddetti: Her memlekette, hâkimler yanılabilir. Her memlekette, uzun sürmüş davalar olabilir. Müttefikler tarafından son senelerde daha ağır şeyler yapılmıştır. Nihayet yabancılar, bir memlekette imtiyazlı olmak isteyemezler.

Hem bir memlekete gelip orada kazanmak, hem de o memleketin kanun ve mahkemelerine tabi olmamak için bunların kötülüğünü ileri sürmek, hak namına iltizam olunabilir bir şey değildir. Bu sebeple Müttefiklerin tezi, burada temelinden çürüktür. Yabancılara, iyi gözle bakarız. Enerjilerinden, irfanlarından, sermayelerinden memleketin istifade edeceğini biliriz. Onların, sermayeleri nispetinde

kazanmak hakları olduğunu, teslim ederiz. Ancak Türk hâkimini, Türk mahkemesini ve Türk kanununu beğenmeyen için, imtiyaz veremeyiz. Biz, kanunlarımızı daha ıslah edeceğiz, mahkemelerimizi daha asrileştireceğiz. Ancak, yabancı devlet tazyıkı ile değil ve ecnebi için değil, kendiliğimizden ve kendimiz için bunu yapacağız. Yabancıya yerliden üstün ve imtiyazlı vaziyet vermemek, bugünkü devlet telâkkisinin esas, olmasına göre, Türk tezi bu meselede tam yerindedir.

4 — Kapitülâsyon imtiyazlarını başka bir at altında kurtarmak kabil olamayınca devletler, muvakkat bir zaman için bir intikal devresi istediler. Bu intikal devresi meselesinde, devletlerin noktai nazarı haklı görünür. Davalarını da pek iyi ifade eylemişlerdir. Bir kanundan diğerine geçilirken bile bir müddet ve meselâ büyük kanunlarda bir iki sene müddet beklenirken, beynelmilel bir rejimden diğerine, birden bire elbette geçilemezdi. Kapitülâsyonlara göre Türkiyeye gelmiş, yerleşmiş, iş tutmuş yabancılara ve yabancı sermayelere, yeni şeraite göre Türkiyede kalmak veya işini tasfiye etmek hususunda, düşünmek için bir mühlet verilmelidir. Japonya gibi büyük bir devlet te, Kapitülâsyonları böyle kaldırmıştır.

Baş mürahhasımız, bu kuvvetli mantıka, o kadar kuvvetli bir mantık ile cevap verdi: Biz, bu intikal devresini Paris muahedesindenberi vermişizdir. Hakikat Paris muahedesinde Kapitülâsyonların kaldırılması talebini haklı gören devletler, bunu ticaret ve ecnebilerin tabi olacağı usul itibarile tetkik etmeği kararlaştırmışlardı. Bu komisyonlarda Devletin arzusunun haksızlık ile yerine getirilmemesi, sonuna kadar Kapitülâsyonların devamı manasına alınamazdı. Tercümanların ihtiraslarına boyun eğen Osmanlı İmparatorluğunun intikamı, bu suretle alındı. 1856 dan beri devam eden müddet, hakikaten bir intikal müddetidir. Yeni bir müddet, kabul edilemezdi. Bahusus Kapitülâsyon rejimi yerine başka bir rejim koymak için devletler o kadar çırpınmışlardı ki, ister istemez bir emniyetsizlik uyandırmışlardı. Türkiye, yeni bir tecrübeye girişemezdi. Bahusus bizden ayrılan devletlerin hiç birinde Kapitülâsyonlar kaldırılırken, böyle bir intikal devresi kabul edilmemiştir. Bizde niçin kabul olunsun. Misafirperverliği aleyhimize çeviremeyiz. Bu itibarla bu noktada dahi Türk müdafaası daha haklıdır. Hem, Avrupa büyük devletlerinin yarısından fazlası kapitülâsyonlardan vazgeçmeyi kabul ederken, böyle bir intikal devresi istememişlerdir.

5 — Devletlerin istekleri, Abelous'un tabirile, can çekişerek ine

ine yabancıların muhakeme edileceği mahkemenin Türk ve yabancı hâkimlerden teşkil edilmesine inmişti. Devletler, evvelâ istedikleri bütün rejimin ve nihayet bunun, hakimiyete münafi olmadığını ileri sürdüler. Marki Garoni, "müttefiklerin istediği teminler, hiç bir siyasî mahiyeti haiz değildir. Bunlar, tamamen hukukî mahiyettedirler. Millî hakimiyete riayeti mütezammındırlar.„ dedi. Çayılt, istiklâl, tecerrüt ve diğerlerin hakkını inkâr değildir. Zarurî münasebetler, istiklalî takyit eder dedi. Lort Kürzon, kimsenin halel vermek fikrinde olmadığı hakimiyet hayaletini bir daha çıkamayacağı bir köşeye tıkmasını, İsmet paşadan istedi ve Alâbama meselesini misal getirdi. Bompar da bunun, Türk hakimiyetine halel vermediğini, Türkiyenin de intisap ettiği medenî milletler arasındaki münasebetlerin esasını teşkil eden adalet kaidelerine, uygun olduğunu söyledi!

Ecnebi hâkimlerini, mahkemelerinde istihdam etmek mecburiyeti, elbette hakimiyete halel verir. Mütekabil beynelmilel münasebetlerde, hakimiyet tahdide tabidir. Fakat bu tahdit, hakimiyetin imtiyazlarını fedaya kadar gidemez. Kaza, bu imtiyazlardan biridir. Müstakil hiç bir devlet, kendi toprakları üzerinde yabancı hâkimin kazaya iştirakine razı olamaz.

İsmet paşa, bunu çok iyi gösterdi. Ve hakemlik ile kaza hakkı arasında, mahiyetleri ve hukukî vasıfları itibarile fark olduğunu da Lort Kürzona ne yerinde cevap olarak söyledi! Türk hakimiyetinden çok bahsedişinden şikâyetine de, ne güzel cevap verdi.

Teklifin mutedil olduğu meselesine gelince, İsmet paşa, kapitülâsyon rejiminde bile sırf Türk hâkimlere veya tercüman huzurile Türk hâkimlere ait olan davaların da, şimdi yabancı hâkimlerin bulunacağı mahkemeye verildiğini ve bu sebeple daha ağır olduğunu anlattı.

Bunda da Türk tezi, ne kadar daha kuvvetlidir ve haklıdır. Devletlerin bir birile münasebetlerinde hakimiyetleri, elbette bazı tahditlere uğrar. Netekim her muahede, hakimiyetin bir tahdididir. Hukuku düvelin umumî hükümlerinden doğan bu tahdit, beynelmilel hayatın zarurî icabıdır. Türkiye, buna karşı hiç bir şey demektedir. Amma bu tahditlerin başka yerlerde kabul edilmeyen bir şekilde kendisine konmasını, elbette reddeylemektedir.

Amerika murahhasının sözlerini, İsmet Paşanın haklı bularak, ondan bu günkü hukuk telâkkilerini tamamile ifade eden kendi isteklerini çıkarması üstadanedir.

Bundan başka bir de siyasî bir delil vardı. İkide birde Türkiyeyi bu meselede dünya efkârına karşı sulhü istemeyen bir vazi-

yete sokmak istiyorlardı. İsmet Paşa, bu siyasî delile de daima daha kuvvetle cevap verdi. Sulhün anahtarlarını, hep onların elinde gösterdi.

5
Konferansın kesilmesi

Marki Garoni, son oturmayı umutsuzluk içinde " zamanın bir hal çaresi getirmesi„ dileklerile kapamış idi. Zaman, ne hal çaresi getirecekti?

Diplomasi, devletleri temsil etme ve söyleşme san'atıdır. Denenmiş bir diplomat, söyleşmeyi düşündüğü yere iletmeği bilir ve iletir. Tatlı söyler, acı söyler, tehdit eder, vadeder, dolaştırır, fakat söyleşmeyi muvaffakıyetsizliğe uğratamaz, konferansı kesimden korur. Lozanda, Marki Garoni de, son sözlerini, bir çıkmazda, konferansı kesimden korumak için mi söyledi? Yoksa düşünülen bir başka yol vardı da, ona mı hazırlanıyordu?

Belki her ikisi doğrudur. Kapitülâsyon işinde, söyleşme çıkmaza sapmıştı. Türk dileğini kabul etmeyince, kesimden başka yol yoktu. Marki Garoni, bir kesilme yükünü yüklenmemek için, zamana el uzattı. Ve anlaşılıyor ki bu işte de, başka işlerde de İsmet Paşanın sarsılmaz retlerine uğrayan müttefikler, bütün bu işlere bir düzen verme yolu buldular: İsmet Paşayı, bir ültimatom ile muahedeyi kabul etmeğe mecbur etmek. Bu tehdit; karşı koymalara son verecek ve devletlerin emrettiği sulh olacak.

Konferansı kesilmeye götüren bu karar, yalnız Kapitülâsyonlar yüzünden verilmedi. Ancak, ilk iş olarak bunu yazdığım için, konferansın kesilmesini de burada hikâye edeceğim.

31/1/923 te, ikinci ve üçüncü komisyonlarla müşterek bir oturma yapıldı. O güne kadar konferansın bütün başlı işleri görüşülmüştü. Hiç biri üzerinde kat'î bir uyuşma olamamış olan bu işlere, devletler kendilerince verilebilecek son şekli, verdiler. Ve 161 maddelik sulh muahedesile yedi ekini, kabul edilmek üzere heyetimize tebliğ ettiler. İşte müşterek oturmayı, bunun için yaptılar.

Lort Kürzon, konferans reisi sıfatile, evvelâ işin ehemmiyetini, sonra kendi reisi olduğu birinci komisyonun vardığı neticeyi anlattı. Marki Garoni, ve Bompar da reisliğe geçerek, ikinci ve üçüncü komisyonun işlerini anlattılar. Lort Kürzon, tekrar reisliğe geçerek Amerika ve

Japonya, Romanya ve Yugoslavya murahhasları da son sözlerini söylediler.

Hiç böyle bir mise en demeure karşısında kalacağını bilmeyerek, masum masum, o günkü oturmaya gelmiş olan İsmet Paşa, her vakit görüşüldüğü gibi, bunu da tetkik edip cevabını bir haftada bildireceğini söyledi. Oturma kaldırıldı. İsmet Paşaya verilecek cevabı konuşmak için çekildiler. Londra, Paris ve Roma ile telefonlarla konuştular. Tıpkı ültimatom ve buna verilmiş karşılık vaziyet. Bir saat sonra oturma gene başladı. Daha bir hafta verilemez. Muahede projesi verileli üç gün olmuştur. 4 Şubata kadar kat'î cevap verilmelidir.

O güne kadar iki taraf ta çalıştı. Fedakârlık yaptı. Lort Kürzonun treni hazırlanmış bekliyordu. Son gayretler yapıldı. Montanya formülü, Kapitülâsyon işinde, Türklerin reddettiği üç müttefik projesini bir yola koyar gibi oldu. Ancak bütün işlerde uyuşulamadı. Lort Kürzon, kat'î bir adım atmıştı, trenin içinde bekliyordu: Tekrar dönemezdi. Tren 20 dakika gecikti amma Türk heyeti istenen cevabı vermedi. Lert Kürzon, İngiltereye döndü. Konferans, 4 şubat akşamı bu suretle kesilmiş oldu. Bu kesilmeyi, zabıtlara göre, takip edelim:

Müşterek oturmada, Lort Kürzon, on haftadır çalışıldığını söyleyerek hazırlanan muahede ile eklerini imzaya, heyetleri davet etti.

Kendine göre muahedenin gayesi, 1 - Sekiz sene süren yıkıcı bir harbi sona erdirmek, sulh yapmak. 2 - Müttefiklere yenilmiş ve Yunanistanı yenmiş olan Türkiyeye, kuvvetli bir devlet olarak Avrupa ve Asyada yerini aldırmak. 3 - Bu Türkiye ile Avrupa arasında, münasebetler kurmaktır. Muahede, bu gayelere vardırıyor. Eğer her maddesi her cümlesi evvelce konuşulamadı ise, sebep zamandır. Başlanan yolda gidilirse, daha üç ay lâzımdır. Bu kadar gecikme olamaz. Maddelerin çoğu, Türklerin yardımile konuşulmuştur. Bir kısmı, kabul de edilmiştir. Türkler, bir emri vaki veya tehdit karşısında olduklarını, söyleyemezler. Hep bir arada anlaşmaya çalışıldı. Ancak komisyonların toplanmasından, artık bir şey beklenemeyeceğine kanaat hasıl olduğu için, kat'î şekli yazıldı. Bu, herkes için şerefli bir sulh muahedesidir. 1 - Bütün devletlerin, Ankaraya bir takaddümesidir 2 - Bütün cihana takaddümesidir. 3 - Müsaadede, pek ileri gidildiği belki söylenebilir. Bu, son safhadaki zaferden değil, Türklerin, millî birliğe temayüllerinin, milletlerce takdir edilmesindendir.

Birinci komisyonda ne müsaadelerde bulunulmuş? Bu komisyon,

23 oturma yapmış. Tâlî komisyonları, altmıştan fazla toplanmışlar. Gece gündüz, Türklerle çalışmışlar. Şarkî Trakyada, Garbî Trakyada, Boğazlarda, azlıklar işinde, Türklerin isteklerini hep kabul etmiş ve ettirmişler. Bu muahede ile Türkler, Ankaraya döndüklerinde takdir edileceklerdir. Dünya da öyle görecektir. Dünyaca muahede, elde edilenden ziyade, terkedilen şey için belki tenkit edilecektir.

İsmet Paşanın muahedeyi kabul edeceğini umarım. "Ben İsmet Paşaya, hür ve kuvvetli ve huzur yoluna girmiş bir Türkiyenin, hükûmetimin ve memleketimin, dostluğuna ve yardımına mazhar olacağını, söyledim. Bütün bunların istihfaf edilemeyecek faideler olduğunu ilâveten söylemekte mazur görülmeliyim.,,

Muahedeyi reddetmemelidir. Ret, şimdiye kadar İsmet Paşanın gösterdiği hissiyat ile de, memleketinin menfaatleri ile de uyuşmaz. Müddet isterse veririz amma yeniden pazarlığa girişemeyiz. Mezara gidinceye kadar pazarlık etmek için değil, bir neticeye varmak için buradayız. Bir halı satın almak veya satmak için bir Şark pazarında değiliz. Milletlerin mukadderatını ve insanların varlıklarını konuşuyoruz. Akıllı kimse odur ki, faydalı teklifi asla reddetmez.

Marki Garoni, Kapitülâsyonlarda teminat meselesinin hiç bir siyasî düşünceden gelmediğini, ne gibi müsaadelerde bulunulduğunu; hiç kat'î şartlar ileri sürülmediğini söyliyerek, Barerin evvelce söylediği cümleyi tekrarladı. Teminat verilmediği halde Kapitülâsyonları kaldırmak, mümkün değildir.

Türk dileklerini biz kabul ettik. Türkler de müsaadede bulunarak, bu teklifleri kabul etmeli ki uyuşulsun.

Bompar da üçüncü komisyonun müsaadelerini saydı döktü:

1 — Müttefikler, Türkiyeden işgal masrafı olarak 50 milyon altın Türk lirası istiyorlardı, 30 milyona indirdiler. Sonra büsbütün bundan vazgeçtiler.

2 — Türkiyeden ayrılan yerlerdeki memurlara verilmesi lâzımgelen maaşları, Türkiyeye yükletmekten geçtiler.

3 — Müttefiklerinin, Türkiyeden alacağı olan 62 $\frac{1}{2}$ milyon altın lira, muahedelerle kendilerine çevrilmiştir. Devletler bundan vaz geçtiler. Bütün istekleri, tebaalarının zararı için 15 milyon altın liradır. Hakikatta zarar bundan çok fazladır.

Son Avrupa harbi, Fransa haricî borçlarını, 1 milyar 300 milyon İngiliz lirasına; İngiltereninkini, 1 milyar, İtalyanınkini 915 milyon İngiliz lirasına, çıkarmış. Harpten evvel bunlar yokmuş. Türkiyenin harp başlangıcında 140 milyon Türk lirası borcu vardı. Bu,

şimdi 102 milyona iniyor. Tebaa zararları da bunun içindedir. Hiç bir devlet, harpten bu kadar iyi şartlarla çıkmamıştır.

Bu hulâsayı yaptıktan sonra Bompar - İstanbulda Fransa elçisi olmak itibarile - harbe nasıl girdiğimizi anlatmağa lüzum görüyor. Tabiî bu mes'uliyeti, " 1854 te kendisile bir buçuk sene istiklâli için harp eden devletlere silâh çeken Türkiyeye„ yükletiyor. Bunu, Fransa her memleketten çok duymuş. Çünkü birinci François ile Süleyman kanunî arasında imzalanan ittifaktan beri, iki millet arasında dostluk vardı. Bu dostluk, Fransız diplomasisinin an'anesi idi. Dört asırlık bu dostluk, çiğnendi. Amma Fransa bunu unutacak. 1918 de Strazburga, Çanakkalede kaybettiği bir kolunu setresile örterek giren büyük asker, Türklerden, ancak askerî faziletlerini metetmek için bahseder. Bütün Fransızlar, onun gibi, kendilerine uzatılacak eski dost elini memnuniyetle sıkacaklardır.

" Türkiyenin Lozana muharebelerde şöhret kazanmış bir ceneral göndereceğini işittiğimiz vakit, harp meydanından çağırılmış şanlı bir askerin gözleri, henüz harbin arkasından sürüklediği korkunç felâketlerle dolu olduğu için, sulh aktinde gonül ve yürekten en müsait temayüller göstereceğinden emin olarak, sevinmiş idik. İsmet paşa, müsaade ediniz, bu derece mühim vaziyette ve sonu kat'î olacak bir anda size müracaat edeyim. Size ki, mutlak salâhiyetinizle, sulh elinizdedir... „

Daha böyle tatlı ve güzel bir çok sözler. Zaten, millî hisleri üzebilecek her şeyi muahededen çıkarmışlar. Yurdu, hangi yeğitlik ve hünerle müdafaa ettiği herkesçe bilinen İsmet paşa, eline verilmiş olan Türkiye mukadderatını düşünerek, bu muahedeyi tetkik etmeli.

Amerika Murahhası, siyasetlerini anlatan uzun, karışık bir nutuk söyledi.

Japonya Murahhasına göre, Türkiye, hemen bütün istediklerini elde etmiş. Türkiye, eski düşmanlar arasında, harpten nüfuzu eksilmemiş olarak çıkan tek devlettir.

Romanya Murahhası, muahedenin, Türkiyece kabul edilecek halde olduğuna inanmaktadır. Türkiye, Lozanda azamî fayda elde etmiştir. Göz önilnde tutulması lâzım gelen bir Balkan harbi tecrübesi vardır. Yenen devlet, uzlaşmamazlığı yüzünden, zaferin bütün meyvalarını kaybetti. Tarihin tekerrür etmeyeceğini ummaktadır. Türkiye, hareketini iyi tartmalı ve Türk menfaatini vehim ve faraziyelere feda etmemelidir. Sulhü geri bırakmanın büyük tehlikelerini düşünüp, ona göre hareket etmelidir.

Sırp murahhası muahedeyi Türk heyetinin imzalayacağını umdu.

Görülüyor ki o gün, İsmet Paşaya müddetli ve kat'î bir ültimatom verilmiş ve buna tehditler katılmış olmakla beraber, İsmet paşanın şahsı önünde, bütün nezaket ve saygılarını da kullanarak, onu överek, pohpohlayarak, hatta Lort Kürzon, resmen hükûmeti namına İngilterenin dostluğunu ileri sürerek, İsmet Paşadan muahedeyi imzalamasını istediler.

Diploması tarihinde örneği olmayan bir şey. Ültimatom, kat'î olur ve sert lisanla yazılır. Devletler, hem ültimatom, veriyorlar. Hem bütün nezaketlerile adeta yalvarıyorlar.

Görülüyor ki sözleri de tesir yapacak kuvvettedir. Ne çok müsaadelerde bulunmuşlar! Müttefikler aleyhine harbe giren Türkiyedir ve girdiği harpte yenilmiştir. Yalnız Yunanistanı yenmiştir. Böyle iken ona hiç bir devlete edilmeyen müsaadeler edilmiştir.

Hemen hatıra gelir ki bu müsaadelerde niçin bulunuyorlar? Devletler, dün canına kıydıkları Türkiyeye karşı, neden bu kadar mürüvvetli oldular? Siyasette hiç mürüvvet olur mu? Lort Kürzon, sanki akla gelen bu suale de cevap vermek için, Türklerin millî birliğe meyillerinin, öbür milletlerce beğenilmiş olmasını ileri sürüyor. Yerine göre söz!

İsmet Paşa ne yapacak? Şimdiye kadar ne tehdide, ne pohpoha ehemmiyet vermemiş, hep anladığı ve gördüğü doğru yolda yürümüş olan İsmet Paşa, sarsılacak mı?

Hayır. Murahhasların hükûmetlerile görüşerek kararlaştırdıkları mise en demeure'u vaki olmamış saymak, şimdiye kadar yürüdüğü yolda yürümek. İşte onun kararı.

Şimdiye kadar her iş hakkında proje veriyorlardı. O görüşülüyordu. Şimdi, bütün işler bir araya toplanarak umumî bir proje veriliyor. İsmet Paşa, bu usulü de fena bulmıyor. Yalnız müddet azdır. Hem de bu müddette kendisi, devletlerle daha işler üzerinde görüşecektir.

Türkiyenin hakimiyetini millî topraklara hasreden sayılı devletlerden biri olduğunu, millî misakın birinci maddesini okuyarak anlattıktan sonra İsmet Paşa, projede üç türlü iş olduğunu söyliyor: 1 — Konuşulup uyuşulan işler. 2 — Konuşulup henüz uyuşulamayan işler. 3 — Daha hiç konuşulmamış işler. Bunlara misaller veriyor ve ancak bir hafta sonra mütaleasını bildirebileceğini söyliyor. Murahhaslar, sulhü iltizamla bunu daha ziyade Türkiye için lüzumlu

göstermişlerdi. İsmet Paşa da, çok istediği sulhü, yalnız kendisi için değil, bütün dünyanın istirahati için istediğini anlatmakla, murahhaslara yerinde cevap veriyor.

Saat 10 buçukta toplanmış olan konferans, İsmet Paşanın istegine verilecek cevabı görüşmek için saat 13 ü on geçe dağılıyor. Ve saat 14 te tekrar toplanıyor.

Kürzon, müddet istenmesini pek makûl bulduklarını söyliyor. Ancak kendisi acele Londraya dönmek mecburiyetindedir. Öbür yandan, tetkik edilmemiş çok az madde vardır. Onun için Şubat 4 de kadar müddet elverir. Zaten üç gündür muahede eldedir. Böylece tam hafta olacak. Kendisi, bütün vaktini İsmet Paşa ile geçirmeğe de hazırdır. Kendisi de İsmet Paşa gibi çok çalışkandır. 2 Şubatta gidecekti. İsmet Paşanın arzusu üzerine, 4 Şubata kadar kalacaktır.

İsmet Paşa, ayni masum ve azimli eda ile cevap veriyor: Lort Kürzonun şahsî vaziyetini, takdir etmektedir. Ve o gitmeden, konferansın işlerini bitirmiş olmasını çok istemektedir. Bunun için elinden her geleni yapacaktır. Ancak, bilerek karar verebilmesi için ihtilâflı yerlerin ayrılması lâzımdır. Hiç tetkik edilmemiş maddeler de az değildir. Bu sebeple, eğer maddî imkânsızlık dolayısile üç dört günde hepsi bitirilemezse, müddet üzerinde israr edilmiyeceğini ummaktadır. Sanki hiç ültimatom vaziyeti yokmuş gibi!

Kürzon, Şubat dörtte hareket edeceğini ve o gün İsmet Paşanın elini hararetle sıkmak ve müşterek bir zaferden dolayı kendisini tebrik etmek şerefine ermeği umdu.

Görülüyor ki baş murahhasımız, masum ve azimli kararile, müttefikleri, bu işte geriletmiştir. Devletler ültimatomdan döndüler, müddeti uzattılar. Hem de hükûmetlerile görüşerek. Belki sulhe varmak için bir son müsaadede, bir son tecrübede bulunmak istediler. İsmet Paşa da bütün emeğini verdi, vaktinde cevabını bildirdi.

Hem de bu müddette her gün toplanmalar, söyleşmeler oluyordu. Bu söyleşmelerde müttefikler, verdikleri projede Türk dileklerine göre değişmeler yaptılar. Bunlar, dördüncü cildin 1 - 8 sahifelerinde görülür. İsmet Paşa, 4 Şubat günü saat 13,5 yazdığı mektupla vardığı son neticeleri bildirdi. (Cilt 4 sahife 8-15)

Saat 17,5 ta Lort Kürzonun oturduğu Borivaj otelinde, son bir toplanma yapıldı. Musul sınırlarının 12 ay içinde iki tarafça halledilemezse Milletler Cemiyetine arzı, borçlar meselesinin altı ayda yeniden tetkik edilmesi, devletlerce teklif

edildi. Görülüyor ki kat'î muahede tebliğ eden devletler, müddetten sonra hükümlerde de değişmeler yaptılar. Ültimatom, burada da kat'iliğini kaybetti.

O halde ne kalıyordu? Fransız ve İtalyan baş murahhasları Lort Kürzonla İsmet Paşa arasında, bilhassa kapitülâsyon işine bir şekil vermek için, gidip geldiler. Montanya formülü, bir uyuşma imkânı gösterir gibi oldu. Ancak Türkiye, yapabileceği en büyük şeyi yapmıştı. O da son sözünü söyledi. Bu söz, onların istediği söz değildi. Konferans, kesildi.

Lort Kürzonun treni düdüğünü çalarak gitti. Lozan durağından yükselen butiz düdükte, Lort Kürzonun kabul ettireceğini sandığı tehdidin, neticesiz kalmış olmasından duyulan acının, ilânı vardı. Lort Kürzon, reisliğini yaptığı sulh konferansını, kesimden kurtaramamıştı. Bir diplomat ve bir devlet adamı için bu, muvaffakıyetsizliktir.

Konferansın kesilmesi mes'uliyetini, Türk heyeti, hiç yüklenmemişlir. Bütün mes'uliyet, Türk görüşünü kavrayamayan devletlerindir. Türkler sadece, müttefiklerin kararlarını kabul etmediler. Kesilme, bu suretle zorlayanlar için bir hezimet, onu reddeden Türkler için, istemedikleri ve aramadıkları bir muvaffakıyet oldu.

Doğrudur, devletler Lozanda on haftada Türkiyeye, çok müsaadelerde bulunmuşlardır. Fakat neye göre? Sevre göre değil mi?

İşte hatanın sebebi hep budur. Sevr esas alınınca, ona göre yapılan müsaadeler, gerçekten, ölçülemiyecek kadar çok görünür ve o zaman Lort Kürzona, müsaadede çok ileri gitmiş olmak fikri, samimî olarak gelir.

Hareket noktası Sevr değil, istiklâlinin tanınmasını, - hiç bir milletin yapmadığı fedakârlığı yaparak - isteyen bir millet ile normal münasebet ve dostluk kurmak noktası alınsaydı, bir aya varmadan sulh yapılırdı.

Kont Sforça, Lort Kürzona Pariste sulhün Türklerle bir haftada aktedilmesini ve illâ, geçecek her günün Türkler lehine olacağını söylemiş. O da böyle yapacağını vadetmiş. [1]

Bunu ilk günler yapamayan Lort Kürzon, konferansın onuncu haftasında yapmağı düşündü. Ve nihayet yaptı. Ancak nasibi, gitmek oldu. 1878 de Dizraelli, Berlinden döndüğünde, kendisini alkışlayan Londra halkına, evinin balkonuna çıkarak, size sulh getirdim demişti. Lort Kürzon da Lozandan sulh ile ve her iki memleket için şerefli sulh ile, dönebilir idi. Vaziyetin asıl hâkimi o idi. Ne

[1] Les batisseurs de l'Europe moderne. S. 90

göstermişlerdi. İsmet Paşa da, çok istediği sulhü, yalnız kendisi için değil, bütün dünyanın istirahati için istediğini anlatmakla, murahhaslara yerinde cevap veriyor.

Saat 10 buçukta toplanmış olan konferans, İsmet Paşanın isteğine verilecek cevabı görüşmek için saat 13 ü on geçe dağılıyor. Ve saat 14 te tekrar toplanıyor.

Kürzon, müddet istenmesini pek makûl bulduklarını söyliyor. Ancak kendisi acele Londraya dönmek mecburiyetindedir. Öbür yandan, tetkik edilmemiş çok az madde vardır. Onun için Şubat 4 de kadar müddet elverir. Zaten üç gündür muahede eldedir. Böylece tam hafta olacak. Kendisi, bütün vaktini İsmet Paşa ile geçirmeğe de hazırdır. Kendisi de İsmet Paşa gibi çok çalışkandır. 2 Şubatta gidecekti. İsmet Paşanın arzusu üzerine, 4 Şubata kadar kalacaktır.

İsmet Paşa, ayni masum ve azimli eda ile cevap veriyor: Lort Kürzonun şahsî vaziyetini, takdir etmektedir. Ve o gitmeden, konferansın işlerini bitirmiş olmasını çok istemektedir. Bunun için elinden her geleni yapacaktır. Ancak, bilerek karar verebilmesi için ihtilâflı yerlerin ayrılması lâzımdır. Hiç tetkik edilmemiş maddeler de az değildir. Bu sebeple, eğer maddî imkânsızlık dolayısile üç dört günde hepsi bitirilemezse, müddet üzerinde israr edilmiyeceğini ummaktadır. Sanki hiç ültimatom vaziyeti yokmuş gibi!

Kürzon, Şubat dörtte hareket edeceğini ve o gün İsmet Paşanın elini hararetle sıkmak ve müşterek bir zaferden dolayı kendisini tebrik etmek şerefine ermeği umdu.

Görülüyor ki baş murahhasımız, masum ve azimli kararile, müttefikleri, bu işte geriletmiştir. Devletler ültimatomdan döndüler, müddeti uzattılar. Hem de hükûmetlerile görüşerek. Belki sulhe varmak için bir son müsaadede, bir son tecrübede bulunmak istediler. İsmet Paşa da bütün emeğini verdi, vaktinde cevabını bildirdi.

Hem de bu müddette her gün toplanmalar, söyleşmeler oluyordu. Bu söyleşmelerde müttefikler, verdikleri projede Türk dileklerine göre değişmeler yaptılar. Bunlar, dördüncü cildin 1 - 8 sahifelerinde görülür. İsmet Paşa, 4 Şubat günü saat 13,5 yazdığı mektupla vardığı son neticeleri bildirdi. (Cilt 4 sahife 8-15)

Saat 17,5 ta Lort Kürzonun oturduğu Borivaj otelinde, son bir toplanma yapıldı. Musul sınırlarının 12 ay içinde iki tarafça halledilemezse Milletler Cemiyetine arzı, borçlar meselesinin altı ayda yeniden tetkik edilmesi, devletlerce teklif

çareki büyük meziyetleri olan Lort, hareket noktasını iyi kuramadı. Eğer yepyeni bir milletle münasebete, yepyeni bir temel ile koyulmağı kabul etmiş olsaydı; hem kendine, hem memleketine, hem Türkiyeye unutulmaz bir hizmette bulunmuş olurdu. Londrada dikilecek heykelin, geçici bir muvaffakıyetin değil, hakikî bir Türk İngiliz dostluğunun devamlı temeli olarak yaşardı. Zaten İzmir işgalinden İngiltere hariciyesinin mes'ul olmadığını söylemiş, Türklerin hukukunu İngilterede Yunanlılığa karşı korumuş değil mi idi? Ne çareki büyük memuriyetlerde bulunan her insan, işin üstüne çıkacak kadar büyük değildir. Lort Kürzon dirayetli, malûmatlı, mükemmel bir hariciye vekili idi. Yalnız, büyük adam değildi. Konferansı kesilmeye düşürdü. Ve ilkinde vermediklerini Türklerin ikinci devrede aldıkları görüldü.

Bununla beraber ölümünden sonra hatırasını taziz için yazılan ciltlerde konferansın bu birinci devresine riyaset etmesi de İngiltereye hizmetleri arasında takdirle yazılıdır. Kont Sforça, bu fikre iştirak etmiyor. Bizim iştirak etmediğimiz tek nokta, Lordun son kararıdır. Yoksa o güne kadar müzakereyi Kontun sandığından çok iyi idare etti ve konferansta yeri boş kaldı. Kanaatımız şudur ki, Lordun yerinde Kont Sforça Lozanda bulunsaydı, onun kadar da muvaffak olamazdı. Lort Kürzon, hiç bir gün vakarını bırakmadı. Kont Sforça, hatırlamalıdır ki baş murahhasımız anünde dizçöküp yalvaran baş murahhaslar vardı.

Konferansın kesilmesi üzerine İsmet Paşa da Türk heyetini alarak Romanya üzerinden Türkiyeye geldi. Büyük Millet Meclisinde izahat verdi. Bize verilen muahede projesinin kabul olunamazlığına karar veren Büyük Millet Meclisi, sulh yolunda teşebbüslerine devam etmesi için hükûmete izin verdi.

YENİDEN TOPLANMA TEŞEBBÜSÜ — Zaten devletlerle temas kesilmemişti. Harlciye Vekili sıfatile İsmet Paşa, davet eden devletler hariciye vekâletlerine Ankaradan 8 Mart 923 tarihli bir mektupla müracaat etti. Muahede ve ekleri üzerinde Türk hükûmetince istenilen tadilleri bildirdi. (Cilt 4 S. 21 — 27 —. 27 — 73)

İsmet Paşa mektubunda konferansın ne şerait altında kesildiğini hatırlatıyor, bunun bütün mes'uliyetini muahedenin hemen imza edilmesinde israr eden devletlere yükletiyor: Müsavi muamele göreceği temin edilen Türkiyeye, sulh şartlarını zorla kabul ettirme demek olduğu için, devletlerin teşebbüsü neticesiz kalmıştır. Eğer Türkiyenin istediği müddet kabul edilmiş ve hele o kadar iyi neti-

celer veren muntazam yoldan uzaklaşılmamış olsaydı, bütün milletler için, sulh, aktedilmiş olacaktı.

4 Şubattanberi harbe yeniden başlanmadı ise bunu, Türk halkının ve hükûmetinin sulh isterliğine vermelidir.

Proje, ilkin kararlaştırıldığı üzere görüşülerek ve uzlaşılarak yazılsaydı istenilen değişikliklere yer kalmazdı. Değişiklikler, eklenen projede gösterilmiştir.

Siyasî kısımda Meis adası ve Mericin talveği ileri sürülüyor. Öbür tadiller fer'idir deniyor. Malî ve iktısadî kısımlarda, sıhhat ve taşıma işlerinde, Türk isteklerini anlattıktan sonra mektup, kapitülâsyonların kat'î surette ilgası kabul olunduğuna göre aradaki münasebetlerin hukuku düvele göre olması lâzım gelirken projede yabancı tebaanın Türkiyedeki mevkii bir taraflı olarak yazıldığı ve bunun bir imtiyaz mahiyetinde olduğunu gösteriyor. Türkiyeye vermek istemedikleri şeyi, devletlerin Türkiyeden almak istemelerine dokunuyor. İkamet mukavelesinde yapılan tashihleri bu sebeple tadil değil, işe tabiî bir mahiyet verme sayıyor. Adlî beyannamenin, son kararlaşan şekilde kabul edildiğini söylüyor.

Nota, Türkiyenin sulhe varmak için yaptığı fedakârlıkları saymakla ve müttefiklerin de ayni duyguları ayni derece duyuyorlar ise her hangi bir şehirde ve hele İstanbulda toplanacak bir konferansta Türkiyenin kendilerile buluşmağa hazır olduğunu söylemekle bitiyor.

Devletler, bu notaya 28 Mart tarihli nota ile cevap verdiler. (dördüncü cilt sahife 72 - 76).

Devletler, bu cevapta, 4 Şubatta kabul edilen bazı şeylerin tekrar mubahaseye konmasından şikâyet ile beraber, sulhü elde edebilmek için bunları söyleşmeye hazır olduklarını bildiriyorlar. Şu şartla ki bu söyleşme neticesinde devletler, kararda serbest olacak ve 4 Şubat tarihli notada ileri sürülmeyen topraklara ait kararlaşmış hükümler müstesna tutulacak.

İkamet ve adlî, salâhiyet hakkındaki hükümlerin mütekabil olmamasına ait itiraz üzerine, bunun Türkiyeye mütekabiliyeti temin için yeniden yazılması kabul olunacak. 8 Mart notasında tadilsiz bırakılan işler üzerinde yeniden bahis açılmıyacaktır. Meğer ki muahedenin öbür kısımları üzerinde yapılacak değişiklikler bunlar üzerinde bir değişiklik yapılmasını zarurî kıla. Bir de adlî idare beyannamesinin Türk mukabil projesini kendilerinin 3 Şubat tarihli son projelerile uyuşturmak için 4 Şubat akşamı Borivaj otelinde yapılan toplanmadan sonra Müttefik devletler projelerinde yapılması telkın edilebilmiş olan tadillerden hiç birile devletler bağlı olmayacaklardır.

İktısadî maddelerin çıkarılarak muahedenin imzasından sonra bunların söyleşilmesi, Türk notasında teklif edilmesine karşı, devletler kendilerinin ve tebaalarının hayatî menfaatlerine dokunan bu işleri, Türk mukabil tekliflerini söyleşirken konuşacaklarını söyliyorlar.

Topraklara, iktısadî hükümlere, adlî beyannameye ait bu ihtirazî kayıtlarla devletler, hemen mümessillerini yine Lozana göndermesini Türkiyeden rica ediyorlar.

Davet eden devletlerin notalarına, 7 Nisan tarihli nota ile İsmet paşa, hükûmetimizin cevabını veriyor. Dördüncü cilt S. 77 - 78

Yeni Türk tekliflerinin 4 Şubat tarihli mektupta halledilmiş gibi sayılan meselelere tekrar dönüş demek olup olmadığı meselesi üzerinde mübahase açmak istememekle beraber, 8 Mart tarihli nota ile ona bağlı tekliflerde ileri sürülen şeyleri konuşmağa devletlerin hazır bulunuşunu senet alıyor. Ve bu mukabil tekliflerden hiç birinin, topraklara ait hükümlerin temelli bir tadili demek olmadığını ve devletlerce kabul edilmiş yeya edilememiş hükümleri değiştirmediğini söyliyor.

İkamet mukavelesine ait iddiasının, devletlerce kabul edilmesinden memnun olmuştur. Ancak halledilmiş gözile bakılan adlî beyanname üzerinde, devletlerce mesele çıkarılmasına hayret etmektedir. Türk mukabil teklifi olarak konan metin, bir Türk projesi değil; Müttefiklerle Türklerin iki projeyi birbirine yaklaştırma yolunda yaptıkları son çalışmanın eseridir. Mösyö Montanya formülü altında anılan bu uyuşma, 4 Şubat ertesinde devletlerce teyit edilmişti.

İktısadî işlerin de görüşülmesine, karşı gelmez. Kendisi, imtiyaz sahiplerinden bir kısmile zaten görüşmüştü. Nota, Lozanda tekrar toplanma tarihi olan 23 Nisanı göstermekle bitiyor.

Devletler, 23 Nisanda konferansın yeniden Lozanda açılmasını kabul ettiklerini bildirdiler. Bu suretle ikinci devre söyleşmelerine 23 Nisanda başlandı.

Bu ikinci devre konuşmaları - ki tam üç ay sürdü. - Lozanda kabul edilen bütün hükümleri tam mütekabil ve müsavi olarak kabul ile neticelenmiştir.

Bu itibarla kesilme, asıl Türklerin menfaatine olmuştur ve ellerinden bu tehdit vasıtası da giden devletler, Türk dileklerini kabul etme mecburiyetinde kalmışlardır.

6

Kesilmeden sonra

Kapitülâsyonlar işi, konferansın kesilmesinde ve ondan sonra tekrar başlama devresinde en başta yer tutan iki üç işin yalnız biri değil, birincisidir.

ADLÎ BEYANNAME — Şimdi, bunun hikâyesine ve neticesine gelelim: Bunun için devletlerin kapitülâsyonlara ait taleplerini, sıra ile hatırlayalım: 1 — Kapitülâsyonları başka at altında kurtarmak. Bu, ilk toplanmada reddedildi. Müttefikler bunun mümkün olamayacağını anlayınca kanun ve mahkemelerce teminat aradılar. 2 — 14/12/922 de verdikleri projede, aşağıdaki şeylerin kabul edilmesini istediler:

1 — Müttefikler tebaası, mahkemelerimize serbestçe ve Türkler gibi kefalet akçesi vermiyerek müracaat edebileceklerdir. 2 — Emlâk davaları, emlâkin bulunduğu yer mahkemelerinde görülecektir. 3—Müttefik tebaaları veya bunlarla Türk tebaası arasındaki Türkiyede mütehaddis hukuk ve ticaret davaları, hilâfına hüküm yoksa ve hukuku düvele göre mahallî mahkeme salâhiyetindeyse, Türk mahkemesine aittir. 4 — Ceza davaları Türk mahkemelerine aittir. 5 — Beynelmilel Adalet Divanı tarafından teklif olunacak hâkimlerden İstanbul, İzmir, Bursa vilâyetleri bidayet mahkemelerile istinaf ve temyiz mahkemeleri için yabancı hâkim alınacaktır. 6 — Ecnebilere müteallik işleri, ancak bu mahkemeler görecektir. Bidayet, istinaf ve temyiz mahkemelerinde çokluk, yabancı hâkimler de olacaktır. 7 — İstinaf ve temyiz mahkemelerine tayin edilen yabancı hâkimler, Türk kanunlarında lâzım olan ıslahatı teklif edecek bir komisyona memur edilecektir. 8 — İstanbul, Bursa ve İzmirde ihzar ve tevkif ve evlerde araştırma emirleri, yabancılar hakkında bu hâkimlerce verilir. Bu şehirlerden gayride veya meşhut cürümde maznun 48 saatte ecnebi hâkim huzuruna gönderilir veya serbest bırakılır.

9 — Hükümlerin icrası, tebliğ, istinabe, borç için hapis... devletler arasında aktolunacak mukevelelerle tanzim olunacaktır.

Bu, elbette kapitülâsyonlar kadar berbat bir usul idi. Mısırda, muhtelit mahkemelerden Mısır devletinin çektiğini düşünmek elverir. Bunu da, sebeplerini göstererek reddettik.

3 — Devletler, konferansın kesilmesinden önceki tekliflerinde, bu beyannameyi, şu esaslara göre yazdılar:

Türkiye, adlî idarenin ıslahına lâzım bir zaman için ve hiç olmazsa beş sene için, bir hukuk müşaviri heyeti teşkil edecek.

Türk adliyesinden 2 ve Beynelmilel Adalet Divanı aslî veya muavin azasından 3, yani beş kişiden mürekkep bir komisyon teşkil olunacak ve bu komisyon, Türkiyeye namzetler teklif eyleyecek. İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemelerile, istinaf ve temyiz mahkemeleri yanında vazife görecek hukuk müşavirleri, bu namzetlerden tayin olunacak. Sulh muahedesi meriyete girince, bu hukuk müşavirlerinin iştirak edeceği bir komisyon, kanunların, adlî idarenin, hapishanelerin ıslahına ait projeleri hazırlayacak. Ecnebi davasında daima ecnebi hukuk müşaviri bulunacak. Tevkif, ihzar, ev araştırma emirleri, ecnebiler hakkında, bunlar ecnebi hukuk müşavirine çıkarılmadıkça verilemiyecek. Başka şehirde veya cürmü meşhut halinde tevkif olunanlar 48 saatte hukuk müşavirine gönderilir, ve illâ tahliye olunacak.

Kapitülâsyonların idarî ve iktısadî faidelerinden vazgeçmek mecburiyetinde kalan devletler, bu suretle isteklerini kanunlara ve mahkemelere indirdiler. Fakat, bu suretle istekleri, yine devletin teşri ve kaza hakkına hâkim olmak demekti. Yabancı hâkimlerin Beynelmilel Adalet Divanının üç hâkimi tarafından seçilmiş olması, işin siyasî mahzurlarını götürüyordu. Ancak devletin adlî istiklâli düşüncesine uyarsızlıkta, hiç bir değişiklik getirmiyordu. Bidayet, istinaf ve temyiz mahkemelerinde, Türk hâkimi, yabancı hukuk müşavirinin huzurile hüküm verecek. Bir yabancıyı davet etmek, tevkif etmek, evini aratmak için, mutlak yabancı hukuk müşavirinin vizesini almağa mecbur olacak. Adlî istiklâl ile bu hükümler uyabilir şey değildi. Heyetimiz, bunu da reddetti.

31/1/923 tarihli bu teklifte müttefikler, görüşmeler sırasında, değişiklikler yapmağa razı oldular.

4 — Yabancı hukuk müşavirleri, Beynelmilel Adalet Divanınca tanzim edilecek bir listede yazılı olanlardan Türkiyece en az beş yıl müddetle seçilecek. Bunlar İstanbul, İzmir istinaf ve Adana, Samsun bidayet mahkemelerinin dairelerine tayin olunacaklar. **Bunlar, Türk mahkemelerinin faaliyetini takip eyleyecekler. Haklı görmedikleri bütün kararları, Adliye Vekilinin yeniden tetkik ettirmesini isteyebilecekler. Tevkif, davet ve araştırma emirleri bunlarla anlaşılarak yapılacak.**

İsmet paşa, 4 şubatta saat 18,5 ta verdiği mukabil cevapta hukuk müşavirlerinin harbe iştirak etmemiş devletler tebaasından ol-

malarını ve Türk memuru olarak seçilmelerini şart koydu. Vazifelerini de ıslahat komisyonlarında bulunmağa, şikâyetleri dinlemeğe, Türk kanunlarının tamam tatbikini temin yolunda adliye vekâletine malûmat vermeğe hasretti. Dairelerini de İstanbul ve İzmire indirdi. Samsun ve Adanayı kaldırdı.

Montanyanın iki taraf arasında çalışarak bulduğu formül bu idi. Buna bu sebeple Montanya formülü dendi.

Bu müsaadeler - ki hiç bir zararı olmayacak hale indirilmiş idi - sulhü kopmaktan kurtarmak için tereddütsüz kabul olunabilirdi. Heyetimiz de o sebeple bunu kabul etti. Ecnebi hukuk adamlarını davet etmek ve onlardan istifade etmek hakikatte devletçe hiç ret olunur bir iş değildi. Yalnız bunların bir muahede ile hizmete alınmasının taahhüt edilmesi, prensip noktasınca hakimiyete dokunur. Devlet bunu bile bile kabul etti. Çünkü filî hiç bir zararı yoktu. Nazariyattaki küçük bir mahzur uğruna sulh feda edilemez. Tecrübe ile görüldü ki devletler, bu işte bizim böyle bir beyanname vermemizde çok ehemmiyet görüyorlar. Filî veya maddî bir neticesi olacağı için değil, milletleri ve parlâmentoları önünde kendilerini bir şey elde etmiş göstermek için, nihayet muahedenin tasdik edilmesini temin eyleyebilmek için.

Devletler, konfransın ikinci devresinde bu adlî beyanname üzerinde yeniden uğraştılar. İsmet Paşa, 7 nisan tarihli cevabında bu işi halledilmiş saydığını göstermişti. Konfransın 4 Mayıs oturması, bu çekişme ile doludur (Lozan zabıtları cilt 5 S. 48 - 58).

Horas Rombolt, bu oturmada, Türkiyenin 7 Nisan tarihli notasına göre devam eden bir yanlış anlaşmayı aydınlatmak istedi : 4 Şubat günü Lort Kürzon yanında, öğleden sonra yapılan toplanma, Türk ve müttefikler murahhaslarının son toplanışı olmuştur. Ondan sonra ne yapıldıysa, sulhü mümkün kılmak için yapıldı, Sulh olamayınca iki tarf ta vaziyetini muhafaza ediyor demektir. Devletler, 28 Mart tarihli notalarında onun için bundan sonra telkin edilen tadillerle mukayyet olmadıklarını söylemişler.

Müttefikler, bundan şu neticeyi çıkarıyorlar : Yeni proje verecekler ve bu konuşulacak. Tekliflerinde, Samsun ve Adanayı kaldırıyorlar, ancak İzmir ve İstanbul mahkemelerinin kaza dairelerinde davet, tevkif ve ev araştırma işlerinin yabancı hukuk müşavirlerinin muvafakatile yapılmasını, İstanbul ve İzmir ötesindeki tevkif ve araştırma işlerinde en yakın hukuk müşavirine haber verilmesini istiyorlar.

Horas Rombolt, temin ediyor ki, bunları isterken Türk hakimiyetine riayet arzusunu, tebaalarının meşru menfaatlerini temin kaygusu

ile uzlaştırmak için son derece çalışmışlar ve ine ine bu kadar az bir şeye inmişler. Bu da, beşinci reddedilen teklif demektir.

İsmet Paşa, beyannamenin 4 Şubat akşamı iki tarafça ittifak edilerek yazıldığını anlattıktan sonra, konferansa başlamanın bir şartı da kararlaşan işlere tekrar dönmemek olduğunu ve müttefikler namına Montanya tarafından kendisine teblig olunan metnin, kendisince kabul edilmesile meselenin kat'iyen halledilmiş bulunduğunu söyledi.

Horas Rombolt, hükûmetinin bu işte görüşünü Adnan Bey vasıtasile İsmet Paşaya bildirmiş olduğunu söyledi. İngiltere, meseleyi 4 Şubat toplanmasındaki halde kalmış saymaktadır. Ondan sonraki değişikliklerin kendisince kıymeti yoktur.

Montanya, 4 Şubat akşamı neler yapmış olduğunu anlattı: Lort Kürzon yanındaki toplanmadan sonra kendisile Bompar, İsmet Paşaya, paşanın ima ettiği formülü arzetmişler. Bu formül o akşam kabul olunmamış. Bu son teklif, sulha varmak için ve sulhün kabulüne muallak olarak düşünülmüş idi. Ertesi günü Türk heyeti bunu kabul edebileceğini hususî surette söyledi. Fakat konferans dağılmıştı. Artık teklif yeniden hayata gelemezdi.

İsmet Paşa, teklifin böyle bir şarta talik edilmiş olduğunu reddetti. Ondan sonra da nasıl teyit edildiğini anlattı. Murahhaslar, bu teyitlerin şahsî şeyler olduğunu söylediler!. İsmet Paşa, ısrar etti. Mesele şuraya dayandı : Horas Rombolda göre devletler, konferansın yeniden toplanmasını kabul ederken, İsmet Paşanın ileri sürdüğü şartları da kabul etmemişlerdir. Lort Kürzon da kendisi gittikten sonra müttefikler teklifinin artık ileri sürülemeyeceğini söylemiştir.

İsmet Paşa ise bunun kendisince kabul edilecek son hat olduğunu ve konferansın tekrar başlamasına, bunun kat'î sayılması kararı ile razı olduğunu söylemiştir.

Ceneral Pelle araya girdi. Konfrans, iki tarafın teklifi arasında iki tarafça da kabul olunabilecek bir şekil araştırsın. Ve, ehemmiyetli bir noktayı göz önüne koydu: " **Tasvip olunacak metin, alâkalı devletler Parlâmentolarınca da kabul olunabilmek** ve her memleket amme fikirlerince kâfi görülmek gerektir. „

Montanya, yeniden izahat vererek yeni teklifi tetkik etmesini İsmet Paşadan diledi. İsmet Paşadan ortadaki formülün, Türk heyetinin razı olabileceği son haddi gösterdiği cevabını aldı. İsmet Paşa da vaziyeti filî ve hukukî bakıştan bir kerre daha anlattı.

Horas Rombolt, bu teklifi kabul edemiyeceğini söyledi. Ceneral Pelle, yeniden araya girdi. İsmet Paşadan mükerrer cevaplar aldı.

Horas Rombolt, kapitülâsyonların kaldırılışından dem vurdu. İsmet Paşa, bir elden verilenin diğer el ile alınmak istenildiğini söyledi.

Ceneral Pelle, meseleyi nihayet şu şekle getirdi: Madem ki bir intikal rejimi Türklerce de tanınıyor, mesele, Türk formülü aynen kabul edilmeli mi, yoksa bir az değiştirilmeli mi meselesine dayanıyor.

İemet Paşa, hiç bir intikal devresi lüzumunu kabul etmediğini, yalnız, Türk hükûmetinin iyi niyetini gösterir bir beyanname neşrini teklif eylediğini söyledi.

Horas Rombolt sordu: O halde, Türklerce teklif olunan beyannamenin müddeti beş yıl olacağı ne sebeple yazılıyor?

İsmet Paşa, Türkiyenin iyi niyetini ve sulhü aktetmedeki arzusunu göstermek için, cevabını verdi. Pelle ve Montanya, tekrar söz söylediler. Amerika murahhası Grew, hükûmetince buna verilen ehemmiyeti anlattı ve müttefiklerin görüşünü iltizam eyledi.

İsmet Puşa, Amerikanın da Montanya formülünü kabul eylemiş olduğunu söyledi. Grew, arada o vakit iyi mesai sarfettiklerini hatırlattı.

Nihayet İngiltere murahhası, hukuk müşavirlerinin tetkike davet olunmalarını istedi. İsmet Paşa, kendisince mesele kat'î surette halledilmiş olduğundan bunu da reddetti. Horas Rombolt, Müttefiklerin kararlarından dönmemeğe azmettiklerini söyledi. İsmet paşa da kendi bakışını muhafaza etti.

Rayan, bir izahta bulunmak istedi. İstenilen şey, Türk hakimiyetine aykırı değilmiş. İsmet Paşa, bu meselenin eyice tetebbü edilmiş olduğunu ihtar ederek yeni bir mubahaseye girişilmenin faydasızlığını söyledi.

Ceneral Pelle, meselenin esasa taallûk etmediğini, tatbike taallûk eder bir iş olduğunu, bu sebeple mütehassıslara ait bulunduğunu ileri sürdü.

İsmet paşa, böyle bir tetkikin lüzumsuzluğunda israr etti. İş, Türkiyenin hayatî menfaatine dokunuyor. İstenilen şey, diğer milletlerle müsavi muamele edilip edilmeyeceğinin bilinmesidir. Eğer devletler, bunu kabul etmiyorlarsa, bundan böyle müzakere büsbütün faydasızdır.

İsmet Paşanın bu kat'î sözleri önünde, İngiliz murahhası, Müttefikirler teklifinin oturma sonunda dağıtılacağını ve vakti geldiğinde bunun söyleşileceğini ifade etti. Fakat öğünçle anılacak bir şeydir, o vakit hiç gelmedi.

4 haziran oturmasında İngiliz murahhası, Türk heyeti ile Müt-

tefikler arasında kararlaşan beyanname metnini okudu. (cilt 5 S.157). Bu metin, İsmet paşanın önce kabul etmiş olduğu metindir. Devletlerin 4 mayıs tarihli projelerinde, müşavirlerin doğru görmedikleri hüküm ve kararların yeniden tetkikini istemek, evlere girme, araştırma ve tevkif etme işlerinde muvafakatları alınmak, salâhiyet daireleri ötesindeki yabancıya ait işlerden yirmi dört saatte kendilerine haber verilmek gibi salâhiyetler vardı. Ve zaten uzun çekişme bunlar üzerinde olmuştu. İsmet paşa, bunların hiç birini kabul etmediğinden nihayet devletler onun dediğini kabul ettiler.

Amerika murahhası mösyö Grew, bunun üzerine bir beyanname okudu. Türk heyetinin kabul ettiği beyanat, ecnebi tebaa ve şirketlere, adliyece bunların başka memleketlerdeki en iyi ve en asrî usullerini Türkiyenin temine ehliyeti yolunda itimat vermeğe mahsustur. Bunu, çok geniş anlamalı imiş. Beyanname şu sözlerle bitiyordu. " Türkiyenin iktisadî istikbali ve diğer memleketlerle dostça münasebetleri, onun adlî idaresine belki bütün öbür amillerden ziyade bağlı olacaktır. „

İsmet paşa, dedi ki: " Türkiye heyetinin kendiliğinden böyle bir beyanname neşretmesi, Büyük Millet Meclisi hükûmetinin adlî teşkilâtını ıslah etmeğe ne kadar meyilli olduğunu gösterir. Bu bapta şunu göz önüne almalıdır ki Türkiye, bu çalışmaya, yabancı bir isteğe razı olmak ve yabancı bir şahsa Türk adliyesine karışma hakkını vermek için girişmiş değildir. Türk heyetinin beyannamesi, bu yolda tamam ihtiyarî bir senettir. „

İsmet paşa, kendisi tarafından kabul edilen metnin konferansa davet eden devletlerce kabul edilmiş olmasını senet aldı.

İngiliz Murahhası, hukuk müşavirleri kelimelerinin manasını kestirmenin faydalı olacağını söyledi. İsmet paşa, en az dört hukuk müşaviri almak niyetinde olduğu cevabını verdi. İngiliz Murahhası, zapta geçecek olan bu zözü senet aldı. Ve İşte kapitülâsyonlar, bu suretle dört hukuk müşavirinin Türk memuru olarak hizmetimize alınması ile devrilip gitti.

Hizmetimize Türk memuru olarak alınması lâzım gelen adlî müşavirler, muahedenin mer'iyete girişile beraber tayin olunamadı. Adalet Divanı Reisinin, bunları seçmesi ve bizim tayinimiz uzadı. Tayin olunan müşavirler, şunlardı: İsviçreli Profesör Savzerlıal İsveçli Sterçel, İspanyalı Folaş ve Hollandalı Burgezius. Bunlar memleketimizde beş sene kaldılar. Ancak beyannamenin müddeti, son bükmüne göre beş senedir. Muahede mer'iyete girdiğinden itibaren beş sene, daha evvel bittiğinden, hükûmet, devletlere ve hukuk müşa-

virlerine beyanname hükmünün sona erdiğini ve artık ahtî hiç bir sıfatları kalmadığını tebliğ etti. Devletler de müşavirler de bunu pek tabiî gördüler ve ondan sonra bir seneye yakın müddet sırf Türk memuru olarak iş gördüler.

Gördükleri iş nelerdir? Bir kerre şunu söyleyelim ki bunlar, adlî ıslahat komisyonlarına hiç iştirak ettirilmediler. Adlî ıslahat, sırf Türk hukukşinaslarının eseridir. Öbür yandan Adliye Vekili sıfatile Mahmut Esat Bey, kendilerinden Türk adliyesi ve kanunları hakkında birer rapor istedi. Ve bu raporlar üzrine, kendilerini Ankaraya davet ederek, raporlar üzerinde kendilerile görüştü. Profesör Veli ve Baha Beylerle ben de, bu toplanmalarda bulundum. Dördü de Türk kanunlarının mükemmel olduğu, mahkemelerin her memleketteki gibi muntazam çalıştığı, hâkimlerin ehil ve afif bulunduğu noktalarında kıymetli sözler söylediler ve yazdılar. Bazıları, memleketlerinin hukuk mecmualarında da bu muşahedelerini neşrettiler. Kendilerine beş sene içinde şikâyet olarak sayısı ona varmayan iş arzedilmiş. Tahkik neticesinde bunların da ya tezvir olduğu yahut usul dairesinde yapılan muamelelere taallûk ettiği anlaşılmış olduğu da raporlarında yazılıdır.

Lozanda Türk adliyesini müdafaa eden baş murahhasımız için de, onları bu suretle yazı yazmak ve söz söylemek vaziyetinde bulunduran adliyemiz için de, bütün cümhuriyet için de ne şerefli netice!

Devletler ve dünya efkârı, Türk adliyesine bir türlü itimat edemiyorlardı. Çünkü şimdiye kadar, bu işlerde alâkalı olanlar tarafından yanıltılmışlar idi. Müşavirlerin Türkiyede bulunduğu beş sene ve ondan evvel ve sonra geçen daha beş sene, Türk adliyesine itimat telkin eylemiştir. Arada Fransa devleti ile bir Lötüs ihtilâfı olmuştur; fakat o da, Beynelmilel Adalet Divanının kararı ile adlî istiklâlimizi teyit ile kapanmıştır. Bundan ayrıca bahsedeceğim.

Adlî teşkilât ise daha eyileşme yolunda ilerliyor. Daha iyiyi arama, hiç bir zaman bir idarenin kusurlu olması demek değildir. Tersine, daha iyiyi aramamak kusurdur; yeter ki hareket daima ileri olsun.

Adliyemiz bu yoldadır.

KAPİTÜLÂSYONLARIN KALDIRILMIŞ OLMASININ NETİCESİ : Kapitülâsyonların kaldırılışı, muahedenin 28 inci maddesinde şöyle ifade idilmiştir : " Yüksek âkit taraflar, Türkiyede kapitülâsyonların, bütün noktai nazarlardan, tamamen ilgasını, her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.„

Bu ilganın neticesi, Türkiye için tam istiklâldir. Bu istiklâl, Lozan muahedesinin dibacesinde [1] birinci maddesinde, [2] ikamet ve adlî salâhiyet mukavelesinin dibacesinde [3] ve maddelerinde bilhassa 15 inci maddesinde ifade edilmiştir. Yine bu istiklâl, sıhhiye işlerinde 114 - 118 inci maddelerle, posta işlerinde 113 üncü madde ile ifade olunmuştur. Yine bu istiklâl muahedenin bütün hükümlerinde ifade olunmuştur.

Bu istiklâlin manası nedir ? Onu elden kaçıran koca Osmanlı imparatorluğunun acı akibetinden sorun. Eğer bu koca İmparatorluk, nihayet ölüm döşeğine düştü ise bunun başlıca sebebi, kapitülâsyondur. Kapitülâsyondur ki bu devletin ve fertlerinin damarlarındaki kudret ve kuvvet kanını, eme eme, onu ilerleyemez ve nihayet yaşayamaz hale getirmiştir.

Eğer on senedir, hem de on senelik bir harpten çıkan Türkiyede hakikaten öğünebileceğimiz maddî manevî ilerleyişler başarıldı ise bunun sebebi de kapitülâsyondan kurtulmuş olmadır.

Kapitülâsyonların kaldırılması, memleket için, siyasî, iktisadî, manevî, maddî sahalarda bu kadar mühim neticeler doğurmuştur.

SİYASÎ SAHADA: devlet kendi evinin hâkimi olmuştur. Kendi halkı için faydalı olan şeyleri kendi düşündüğü gibi yapmak hakkına malik olmuştur. İstediği kanunları neşretmiş ve millî tarihinde, hiç bir zaman görülmemiş olan bugünkü aydın vaziyete erdirmiştir. Kapitülâsyon rejimi altında, devletin siyasî bakıştan nasıl müdahalelere maruz kalmış olduğunu Osmanlı İmparatorluğunun izmihlâl tarihi ve bundan çıkan manalarla şimdiye kadar izah ettim. Âli Paşanın evvelce naklettiğim mektubu, (sahife 59) da bunu elverecek kadar ifade etmiştir. Zaten, bizzat Âli Paşa dahi İzmir valiliğinden Avusturya Elçisinin talebi üzerine azledilmiştir. (4)

Devletin. istiklâline müdahale tazammun eden sayısız hadiselere,

---

[1] « Ve bu münasebatın devletlerin istiklâl ve hakimiyetine hürmet prensibine müstenit olması vücubunu mülâhaza ederek, bu hususta bir muahede aktine karar vermişlerdir. »

[2] .. Taraflar arasında resmî münasebet vücut bulacak ve tarafların topraklari içinde diploması ve konsolosluk memurları, hususî anlaşmalara halel gelmeksizin, hukuku düvel umumî prensiplerile tayin edilmiş olan muameleye mazhar olacaklardır. »

[3] « Türkiyede âkit devletler tebaasının ve âkit devletler topraklarında Türkiye tebaasının yerleşmesine ve adlî salâhiyete müteallik meseleleri asrî hukuku düvele göre tanzim etmek arzusunda bulunduklarından... »

[4] Ali Fuat Bey, Ricali Mühimmei siyasiye. S. 66 — 68.

bu son bahiste, kitap ve mecmualara geçmiş, bir iki hâdise ilâve etmek ile iktifa edeceğim.

1894 te Assomptionların İzmitteki mektebinde, izinsiz bir inşaat, mahallî hükûmetin müdahalesini icabetmiş. Derhal, işe, bahşiş için müracaat eden memurların mümaneatı mahiyeti verilmiş. hükûmete mürcaat eden süperiör, nezaketle kabul ve tatmin edilmiş, ancak usulsüz ve izinsiz inşaatı belediye yıktırma emrini verdiğinden, bunun is'afı zaruridir. Buna uymayan Süperiör hükûmete çağırtılmış Assomption'lar tarafından, buna, papasın hakaretle kükûmete götürüldüğü, hıristiyanlığa karşı düşmanlık gösterildiği rengi verildi. İstanbulda Fransa büyük elçisi, hemen Sadrazamı ziyarete gitti. Bunun tamirini istedi. Fransanın Katolik mezhebinin hamisi olmasından, Papasların Fransız bulunmasından bahsetti. 1740 Kapitülâsyonu bunların masuniyetini mutlak surette temin eylemiştir, Sefaret maiyetine memur vaporun İzmite gönderileceği de tehdit olarak söylenmiştir!

Neticede haklı olan devlet, Hariciye Vekilini Sefarete tarziye vermeğe göndermiş, Elçilik tercümanı maiyet vaporile İzmite giderek Süperiör'ü merasim ile yerine oturtmuş; Mutasarrıf (bugün vali) azlulunmuş, Papaslara iki yüz elli lira da tazminat verilmiştir!...

23 Nisan 1904 te İzmirde vergi vermemesinden dolayı, bir Yunanlının mağazası kapatılıyor. İzmirdeki Yuman baş konsolosu, kâtibini, birinci tercümanını ve dört kavasını göndererek, mahallî hükûmetin kapatmağa mecbur olduğu bu dükkânı açtırıyor. Yetişen Türk zandarma ve polis kuvveti karşı koymak isteyince, Yunanlılar ateş ediyor. Bir polis yaralanıyor, gelen kuvvet kâtibi ve kavasları tevkif ederek hükûmete getiriyor. Konsolos, hükûmete gelip protesto ediyor, kâtip, serbest bırakılıyor. Konsolos, kavasları arabasına alıyor, arabadan kavasları tutup almanın, konsolosların memleketimizde istifade ettiği imtiyaza muhalif olduğunu düşünerek Vali, araba atlarının çıkarılmasını emrediyor. Konsoloslar, Duvayyen olan Fransız konsolosunun Reisliğinde toplanıyorlar. Türk memurlarının Yunanlı mağazasına giremiyeceklerini, kelepçe koyamıyacaklarını, atları çıkaramıyacaklarını tespit ediyorlar. Vali, Konsolosu ziyaret ile tarziye vermelidir. Mağazaya giren komiser, azlolunmalıdır. Memurlar, cezalandırılmalıdır.

Bu kadar ileri giden konsolos ta, artık İzmirde kalamazdı. Ancak, Çetineye elçi olarak terfi ile kaldırıldı ve Vali namına, Vali muavini Asım Bey, konsoloshaneye gidip tarziye verdi.

Sirkeci vak'ası bunun bir başka, Lorando ve Tobini işi yine bir başka misalidir. Son Sadrazam Tevfik Paşadan işittim : Ferit Paşa Sadrazam, kendisi de heyeti vükelâya memur olduğu mütarekenin

ilk günlerinde Evkaf Vekili ve Dahiliye Vekil Vekili olan Ahmet İzzet Bey - sonra İzmir valisi oldu. - bir gün Vükelâ meclisine geç gelmiş. Sefarette görmeğe gittiği baş tercümanın, kendisini çok bekletmiş olmasını buna sebep olarak göstermiş, Tevfik Paşa dayanamıyarak Sadrazama " Osmanlı devleti vükelâsı, sefarethanelerde tercümanları gormek için saatlerce bekleyecek kadar haysiyetini koruyamazmı oldu ? „ demiş ve vükelânın sefarethanelerde böyle muamelelere uğramamaları için oralara gönderilmemelerini istemiş !

Bu, mütarekede böyle oldu. Lâkin Osmanlı İmparatorluğunun bütün devrinde tercümanlar Babıâlinin korkunç heyulâsı değilmidir ? Elçinin söyleyemeyeceği şeyleri, baş tercüman, ikinci tercüman küstah bir tavır ile gelir, Sadrazama, Hariciye Vekiline, Dahiliye Vekiline söylemezmi idi ? Tercüman yamakları, devair müdürlerinin, mahkemelerin kâbusu değilmi idi ? Tercümanların mahkemelerde huzuru, hükümler, icra, bütün adliye muamelâtı devleti o kadar işgal ederdi ki, adliyenin ve sadaretin bir işi de her gün yeni müdahaleler ve yeni emsali adliye hakkında kararlar almak, bunları mahkemelere tebliğ etmekti. Bunlarla bu rejim, tam bir arap saçı olmuştu. Yalnız bu manevî sahada bundan kurtulmuş olmak, billûr gibi berrak bir idare ve adliye vaziyeti kurmuş bulunmak sevinci elverir.

İKTİSADÎ sahada kapitülâsyonların kalkmış olmasının neticesi nedir ?

Çok iyi hatırlıyorum, köprüden geçen hususî arabalar arasında, bir aralık artık Türk olanı yok gibi idi. O araba ve otomobillerinde kurulan kimseler, hep yabancı idi. Beyoğlunun büyük caddesinde işleyen büyük ticaret evleri, hep yabancı idi. Galatanın ticaret yerini dolduran bankalar, hep yabancı idi. Bunlarda çalışanlar, hep yabancı veya gayri Türktü.

Bir tek Türk bankası yoktu. Ziraat Bankası, nihayet çiftçilere para borç veren bir nevi resmî müessesedir.

Pelisye Dö Rozasın ifadesini umumileştirirsek, Türkiye, yabancı devletlerin masrafsızca bir müstemleke İmpratorluğu kurdukları bir yerdi. Ve, orada hükûmetten ferde kâdar her şey, yabancı için çalışırdı, Türk sermayesi, Türk unsuru, Türk emeği, yabancı müessislerden filen uzaklaştırılmıstı. Onun için, Türk sermayesi kuruyor, Türk unsuru gittikçe düşüyor, yabancı müesseseler gittikçe açılıyordu.

Memleketin sahibi ve hâkim unsuru olan Türkler için bu acı şey, eğer asırlarca devam ettiyse, bunun bir sebebi de Osnanlı İmparatorluğunun içinde yaşadığı rejimdir. Yukarıda, Abdülhamit idarede, kapitülâsyonları kaldırma teşebbüsnünden Frenklerin kurtulmuş

olmaktan nasıl şevindiklerini hikâye ettim. Bu rejim, ondan evvel de Türk milletinin öz kuvvetini duymaktan uzak, Türk iktisadî hayatının her gün bir az daha sönmesine ve söndürülmesine sebep olmuştur. O kadar ki İmparatorluğun son senelerinde memlekette işleyen bir Türk fabrika, tüten bir Türk baca, denizlerde dolaşan bir tek Türk gemi kalmamıştır. Türk milleti, ya devlet dairelerinde sürünen bir sınıf memur, veya tarlalarında didinen köylü sınıfından ve ömrünün bilinmez kaç yılı nerelerde geçen askerden ibarettir. Asayişi daima bozuktur. İsyan daimî haldir. Yemen, Girit, Hicaz Arnavutluk, Makedonya, Türk evlâdını ve Türk parasını Türk kuvvetini çekip götüren kemirici bir afettir.

Millet, bu bünye ile nasıl kalkınabildi ? İşte tarihte eşi olmayan bir şey de budur.

MADDİ NETİCE, Kapitülâsyonların kaldırılışının maddî neticesi nedir ?

Osmanlı İmparatorluğu parçalandığı ve kalan yerlerin, ayrılan yerlere ve İmparatorluğa göre nisbeti tesbit edilemediği gibi, para farkları, vergi artmaları, yeni vergiler konması da bir nisbet kurulmasını çok güçleştirdi. Öbür yandan, maddî neticeyi tesbit edebilmek için elde, yabancılar hakkında hemen her işte bir hüküm vermeğe elverişli malûmat yok. Yabancılar, kendilerini kaydettirmekten müstesna tuttuklarından, her şeyden evvel, bunların sayısı ne idi ? Bunu bile bilmiyoruz. Bugün memleketimizde yabancıların sayısı 74199 dur. Bunun 18685 şi Yunanlı, 9720 si İtalyan, 8170 şi Acem, 5842 si Bulgar, 5152 si Yugoslav, 3467 si Fransız, 3005 şi İngiliz, 2735 şi Arnavut, 2404 dü Macar, 2113 ü Alman, 1849 u Avusturyalı, 1727 si Rus, 1543 çü Süriyeli; 1111 ri İspanyol, 1048 i Romanyalı, 805 şi Çek, 801 i İsviçreli, 763 çü Amerikalı, 624 dü Polonyalı ve sairedir. Dünya harbinden evvel bunların bir kısmı iki üç kattan çoktu. Ve bunlara bir okadar da mahmiyi katmak lâzımdı. Bunların memleketimizde ticareti ne kadardı ve devlete ne verirlerdi? Belli değil ! Yabancı, bütün şirketleri, bankaları, müesseseleri, bunların sermayelerini kârlarını, muamelelerini tesbit etmek ve bundan bir hüküm çıkarmak ta mümkün olamadı.

Bilinen şudur: Yabancı fert ve müesseseler, emlâk vergisinden ve şer'î tekliflerden (aşar, ağnam) başka vergi vermezlerdi. Hizmet mukabili olan tanzifat ve kantar ve baç gibi resimler, ihtilâflı idi. Gümrük resmi, bilvasıta alındığı için, bunu Türkiyede mal alan yabancılar bu suretle vermiş demek olurdu. Ancak gümrük resmi, her şey için zaten yüzde sekiz ve son senelerde yüzde on birdi. Bütün yabancı müesseseler ise gümrük resminden müstesna idi.

Kapitülasyonların kalkmasile, yabancı fert veya şirket, artık Türke üstün değil, Türke münhasır olmayan işlerde, Türk gibidir.

Türk tebaası ile Frenk tebaasının bu müsaviliği ve münekabilliği neticesidir ki, memleketimizde Türk ticaret evleri kuruldu. Fabrikalar açıldı, millî bankalar görüldü, millî bir iktısadî hayat başladı. Bugün millî sermaye ile çalışan 46 Banka ve bunlarda 86 milyon lira sermaye vardır. Postaların, gümrüğün geliri arttı. Düyunu Umumiye idaresi kalktı ve bunun kalkmasile Türk parası Türk elile alınmağa ve Türk elinin hayrı için sarfedilmeğe başlandı. Reji idaresi, bir Türk inhisarı oldu. Yabancıların servetini yapmak için Türkleri Türklere öldürten ve memurları para ile satın alarak ahlâkını bozan mel'un Reji idaresi gitti. Yabancı imtiyaz kumpanyalar elinde olan demiryolları millileşti. Sayısız yabancı mektep, manastır, hastane, eytamhanenin, imtiyazları kalktı. Bunlar vergi verir oldu. Her şeyde Türk kanunlarına uydu. Bunlar vergi vermez, bunların Türk hademesine bile ilişilemez, bunlara girilemez, bunların herbiri devlet içinde bir devlet imtiyazı ile yaşar. Ve daima kendi bayrağını çekerdi. Osmanlı vatandaş ta, bu bayrak altında bir emniyet arar ve onu kendi bayrağından üstün saymağa alışırdı. Vatandaşın dini de, yüreği de bu suretle çalınırdı.

Ne yabancı sermayesine, ne yabancı irfanına düşmanlık hissi telkin etmiyorum. Ecnebi sermayesinin mülkümüzün imarında bize ve kendine yapacağı hizmeti, takdir ederiz. Ecnebi irfanına daima borçluyuz. Onu her vakit aziz tutarız ve başımızda taşırız.

Bizim göstermek istediğimiz, sadece yabancı sermayenin ve yabancı ırfanının, şimdiye kadar Türk menfaatine değil, sırf kendi milliyetine ve menfaatine hizmet etmiş olmasından, bizim için çıkan acı neticedir. Dileğimiz de şudur : Ecnebi sermayesi ve irfanı memleketimize her ecnebi yere gittiği gibi gelsin. Hem Türk menfaatine hem kendi menfaatine çalışsın. Türk eline uysun, Türk kanunlarına, Türk hakimiyetine, bunun için boyun eğsin, Kendini üstün tutmasın.

KAPİTÜLÂSYONLARIN İLGASI NE VAKİTTEN BAŞLAR?

Bu meselenin ehemmiyeti yalnız nazarî ve ilmî değildir. Bunun, ameli büyük ehemmiyeti vardı. Kapitülâsyonların ilgası üzerine Türk mahkemeleri, yabancıların davalarını da, Türk yabancı davalarını da, sırf Türk kanunlarına göre gördüler. Yabancılardan da yerliler gibi vergi alındı. Bizim için kapitülâsyonlar, 1914 ten itibaren lâğvedilmiş olduğu cihetle, yapılan bu ilşer bozulamaz ve yeniden tetkik olunamazdı. Alınan paralar geri verilemezdi. Bu itibarla biz Lozanda bu tezi ileri sürdük.

Müttefiklere göre, kapitülâsyonların ilgası, bunların kaldırılmasını kabul eden Lozan muahedesile olmuştur. Bunun neticesi olarak mütareke ile yeniden kurulan konsoloshane mahkemelerinden, muhtelit encümeni adliden verilen hükümler, muteberdir. Bu zamanlarda yabancılardan alınmayan vergiler, yeniden istenemez.

Görülüyor ki mesele, iki taraf için de mühim menfaatlere taalûk ediyordu. Mesele, Lozanda iki tarafça bu menfaatlere göre ileri sürüldü. Ancak biz müttefiklerin formülünü kabul etmedik. Neticede 28 inci madde mutlak olarak yazıldı. Bu halde hangi tez kabul edilmiştir?

Lozanda, İtalyan heyeti arasında bulunan ve memleketimizin hukukî hareketlerini çok iyi takip eden Metr Salem, 1925 te Journal de Droit İnternational da yazdığı makalede (1) ilganın 1914 ten itibaren olması zımnen kabul edilmiş olduğunu beyan ediyor ve bunu şu suretle izah ediyor:

"Müttefikler tarafından teklif edilen proje metinlerile kat'î olarak kabul edilen metin karşılaştırılır ise, bundan mantıkî olarak müttefiklerin Türk tezine katılmış olduklarından başka bir netice çıkarılamaz.

Zaten müttefik devletler, kendi bakışlarını kabul ettirebilmekten âciz kalınca, Türk tezini tatbik etmenin, müttefikler tebaası için hasıl edebileceği neticeleri bazı vasıtalarla azaltmak yolunu araştırdılar."

Bu suretle, alınmış olan vergiler, geri verilmedi. Ancak alınmamış olan vergilerin de istenilmeyeceği muahedenin 69 uncu maddesine kaydedildi.

İkinci olarak, Türk mahkemelerinin verdiği hükümler muteber kaldı. Ancak 138 inci madde ile Türkiyede 1918 denberi işgal eden devletler hâkimleri ve mahkemeleri ile Muhtelit Adlî Encümen tarafından verilen hükümlerin muteber olması kabul edildi.

Karabiber Metr Salemin kabul ettiği fikrin hilâfını, hele kapitülâsyonları ebedileştiren 1740 Kapitülâsyonunun 85inci maddesine istinat ederek iltizam ediyor. Bu fikri doğru görmiyoruz, Maddede ilga tarihi gösterilmek suretile mesele sarih olarak halledilseydi, 85inci maddeye istinat olunarak yine kapitülâsyonlar ebedidir denlebilecekmiydi? Elbette denemezdi. Şu halde, devletlerin bunu zımnen söylemiş olmaları, ayni neticeyi vermezmi? Eğer prensip kabul edilmemiş olsaydı, Türk mahkemelerinden verilen hükümlerin de muteber olduğu yazılmak lâzım gelmezmiydi? kaide, demekki ilga zamanında yapılmış şeylerin itibarıdır. Hilâf, istisna olduğu için tasrih edilmiştir. Mua-

[1] Sahife 614 ve müteakip.

hedede tasrihe lüzum görmek, her halde, prensibin kabul edilmiş olması demektir.

ÜÇ KUVVET: Bence, Kapitülâsyonların ilga edilebilmesi ve Türk istiklâlinin kayıtsız ve şartsız kabul ettirilebilmesi üç kuvvetin neticesidir: 1—Manevî kuvvetler. 2 — Maddî kuvvetler. 3— Bu kuvvetleri, gayeyi elde etmek yolunda eyi kullanmayı bilmek kuvveti.

1 — MANEVÎ KUVVETLER. Paris kongresinden başlıyarak kapitülâsyonlar aleyhine memleketimizde bir savaş başlamıştır. Bu savaş, istibdat idarelerinde hükûmetin müdafaalarından ibaret kalmıştır. Fakat, ilk ve ikinci meşrutiyette halk, hürriyet bulunca, matbuat, hükûmetçe verilen bir istikametle değil, yürekten gelen bir hınç ile bunların aleyhinde bulunmuşlardır.

İstibdat idaresinde açılmış olmakla beraber, açılışındanberi Mülkiye ve Hukuk Mektepleri, ilim kürsüsünde kapitülâsyon aleyhtarlığını telkin eylemişlerdir. Şehbaz Efendi Mülkiyede, Hasan Fehmi ve İbrahim Hakkı Paşalar Hukuk Mektebinde, daha istibdat idaresinde kapitülâsyonların hakimiyete ve devletin menfaatlerene nasıl aykırı olduğunu telkin eylemişlerdi. Hakkı Paşa, bize hatta bunları ders olarak okutmuştu. Meşrutiyetten sonra hukuku düvel kürsüsünde kendisile dört talebesi, aynı hıncı telkin ettik. Darülfünunlar bir milletin gören gözü, duyan kulağı, çarpan yüreğidir. Belki o vakit kapitülâsyon aleyhtarlığını Bir nümayiş ile bütün Darülfünunun bu işte millî bir şıarı olarak ilân etmedik. Bu, bir kusurdur. Lâkin her hoca kürsüsünde bunu tabiî olarak telkin etmekle,aynı maksada varıldı. Bu suretle bütün memleket, kapitülâsyon meselesinde, bir dilek etrafında toplandı. Kuvvetini halktan alan bir idarede, her hangi bir fikir halkça benimsediği nisbette kuvvetlenir. Bütün halkın dileğine karşı durma, hükûmet için de, diğer devletler için de zordur. Kapitülâsyonlardan kurtulma, memleketimizde bütün halkça benimsenmiş bir mahiyet almıştı. Bu halk kuvveti, er geç Kapitülâsyonların akıbetini tayin edecekti. Meşrutiyette her hükûmet beyannamesine bu işi bu sebeple koydu.

Vakıa bu hükûmetler, Kapitülâsyonları kaldırma yolunda müsbet bir muvaffakıyet elde edemediler. Hatta divanı harplere ve ganaim mahkemelerine tercüman kabul etmek gibi o vakite kadar çıkmamış vaziyetlere ait imtiyazları kabul mecburiyetinde bile bulundular. Fakat her yeni imtiyaz, kapitülâsyonları mahkûm eden yeni bir hınç doğurmaktadır. Kapitulâsyonlardan kurtulma, çarpan her yürekte, millî

bir dilek olarak yaşamaktadır. Yenilmiş Almanlar, passif mukavemetle, Mısırlılar silâhsız mukavemetle elbette bir şeyler elde edebildiler. Halk kuvveti, yavaş fakat o nisbette müessirdir. Bu halk kuvvetinin tesiriledir ki meşrutiyet hükûmetleri — çok ağır fedakârlık bahasına elde edilmiş birer vait kabilinden olsa da — Avusturyadan, İtalyadan ve Almanyadan Kapitülâsyonları ilga yolunda söz almışlar idi. Bu devletler kapitülâsyonları kaldırma hususundaki isteklerimizin haklı olduğunu teslim eylemişlerdi. Sovyet Rusyanın da bunlara katılması, manevî kuvveti geregi gibi kuvvetlendirmişti. Halkın sesi, hakkın sesidir.

2 — **MADDÎ KUVVETLER.** İlim kürsüsünde kapitülâsyonlar hıncını ilk telkin eden Hasan Fehmi Paşa merhum, bunlardan kurtulmak için ne lâzımdır? sualine kendi şivesile, bir milyon sungu! cevabını vermişti. Bunda, kapitülâsyonlardan kurtulmak için asıl maddî kuvvet lâzım olduğu manası çıkar ki hakikattir. Manevî kuvvetlerin tesiri büyüktür. Ancak kendi başlarına gayeye erdirebilmeleri çok güçtür ve çok bekleticidir. Maddî amillerin yardımına çok ihtiyaçları vardır. Daha ziyade maddî kuvvetlere bunların katılması, maddî kuvvetlerin muvaffakıyete götürüşünü temin eder.

Maddî kuvvet, Türk milletince dökülen kanlarla kaç defa gösterilmiştir. 1854 harbinde Türk milleti, Rusyaya karşı istiklâlini korumak için az mı kan döktü? Fakat Paris kongresinde murahhaslarınız bu maddî kuvvete nekadar dayanabildiler? 1897 da Osmanlı ordusu büyük zaferler kazanarak Atinaya doğru ilerlerken bu maddî kuvvetin semeresi olarak ne elde edebildi? Hasan Fehmi ve İbrahim Hakkı Paşalar sulh için toplanan konferansta, Yunanlılara karşı bu imtiyazlardan kurtulmak için nekadar çırpındılar? Yunanistana karşı bile bu imtiyazlardan bizi kurtarmağa muvaffak olamadılar. Dünya harbinde ise, bir milyon değil 3 milyon adamı asker ettik. Has müttefikimize bile kapitülâsyonların kaldırılmasını — senet vermedikçe — kabul ettiremedik.

Tarihin acı bir misalidir: Manevî ve maddî bütün kuvvetlerin, Türk milletinin haklarını teyit etmesine rağmen, dünya harbinin sonunda, Osmanlı İmparatorluğu imza ettiği muahede ile, kapitülâsyonların yeniden memleketimizde kurulmasını kabul etti!

Hak ve hürriyet namına harp ettiklerini ilân eden devletler, kapitülâsyonları eskiden istifade etmeyen devletlere de teşmil eyleyerek tekrar tesis eylediler!...

3 — **EYİ KULLANMA :** Manevî kuvvetler de maddî kuvvetler de

gayeye erme yolunda birer vasıtadır. Vasıtaları bu gayeye varma yolunda iyi kullanmayı bilme lâzımdır. Lozanda murahhas heyetimiz ve onun başında zekâsı, biğisi ve azmî ile itimat veren Baş murahhasımız işte bu iki vasıtayı gaye yolunda iyi kullanmayı bilme ile ve sarsılmaz bir azim ve iman ile milleti gayesine erdirmiştir.

Düşünmelidir ki, Müttefik devletler murahhasları, birlik arzeden bir cephe ile ona karşı şiddetle durmuşlardır, Avrupanın tezini imkânın bütün vasıtaları ile müdafaa eylemişlerdir. Düşünmelidir ki, ileri sürdükleri deliller arasında bizim heyetimizden bazılarını bile ikna eyleyenleri vardı.

Bir kesilmenin mes'uliyetini üzerine alma bir Baş mürahhas için ağır bir şeydir. Bir kumandan, bir harp meclisi toplar, orada rey verenler değil; o reylere uygun veya aykırı olarak bir harekete karar veren kumandan, hareketin mes'uliyetini üzerine alır. İsmet Paşa için de Lozanda heyetimizin fikri ne olursa olsun, bütün istekleri ret etme fikrinde ısrarın ve inktıaı göze almanın mes'uliyeti büyük idi. Filistinde teslim olmağı kendisine teklif edenlere karşı teslim olmayarak mukavemette devam ile ordusunun kurtuluşunu temin eden İsmet Paşa, Lozanda da redde devamın mes'uliyetini üzerine almakta tereddüt etmeyerek sonuna kadar bu meselede sebat etti. Abelousun dediği gibi "Türk murahhas heyeti reisi, bu pazarlık kabul etmez tavrını sonuna kadar hiç değiştirmedi „ ve bununladırki bir kerre daha yurda lâyık oldu.

Fransa, harp ertesinde, büyük ihtilâlde olduğu gibi, yurda en büyük hizmet edenlere en büyük mükâfatı yurda layık olma ifadesile verdi. İsmet Paşa da Lozanda bu tarihî hizmeti ile yurda "lâyık oldu.„ Daha eyi ve öz Türk bir sözle el ulusu oldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTİKLÂL REJİMİ

1 — İkamet ve salâhiyet 2 — Yabancı Mektepler ve müesseseler 3 — Posta rejimi 4 — Sağlık rejimi 5 — Muahedeler rejimi 6 — Ticaret rejimi

İSTİKLÂL REJİMİ : Hukuku Düvel, her müstakil devlete, dahilde kendini istediği yolda teşkil ve idare etme, istediği yolda kanun koyma ve bu kanunları topraklarında bulunan herkese ve her şeye tatbik etme salâhiyetini mutlak olarak verir. Haricte de her devletle menfaatinin icabettirdiği muahedeleri aktetme ve devletlerle münasebete girme serbestliğini temin eder.

Lozanda Türkiye, devletlerle bu mutlak salâhiyetlerini kabul ettirmiş olduğuna göre, istiklâl rejimini ayrıca yazmağa lüzum yoktu. Ancak, dahilde kendini istediği gibi idare ve istediği yolda kanun koyma ve bu kanunları tatbik etme salâhiyetlerini tahdit eden kapitülâsyonların posta ve sıhhiye işleri muahede ile kaldırılmış olduğundan bunları bu sebeple bu bölümde tetkik ediyorum.

Sevres muahedesi devletin kanun yapma salâhiyetini muahede ile bağlamış ve bütün kanunlarını bu muahede hükmüne göre üç ayda tadil etmek mecburiyetinde de bırakmıştı. Asarı atika işinde ise mevcut kanunlarını on iki ayda ilga etmeği ve yerine - Maliye Komisyonunun tasvibi ile - yeni kanun koymağı kabul ettirmiş ve bu kanunun temellerini de 8 esasta tesbit eylemişti.

Lozanda bu asarı atika meselesi de ileri sürülmüş ve Şükrü Kaya Beyin verdiği izahat üzerine kanunlarımızın ne ilga ne tadil olunacak bir hükmü olmadığı müttefiklerce anlaşılarak, dahilî, kanunlarımıza ait her hangi bir hüküm muahedeye girmemiştir. Bu münasebetle Lort Kürzon Medineden alınıp götürülen kıymetli eşya hakkında heyetimize, israr ile, müracaatta bulunmuş, fakat İsmet Paşa bunu redeylemiştir.

Yabancıların bir memlekette oturma şeraiti ve ticareti her memlekette muahedelerle tanzim edildiği gibi, kapitülâsyonların ilga edilmesi üzerine devletlerle bunlara dair yapılan muahedeler de sulh muahedesile beraber müzakere olunarak sulh muahedesine eklenmiş olduğundan, bunları da istiklâl rejiminin muahede aktine ait tatbiki cümlesinden olarak bu sebeple bu bölümde tetkik ediyorum.

Yabancı okuma, hayır ve din müesseselerini de yabancıların oturma bahsinde ayrı bir mahiyet ve ehemmiyette olduğu için ayrı bir fasıl olarak gene bu bölüme koydum.

Lozanda devletlerin münasebetleri için konsolosluk mukaveleleri aktedilmedi. Sulh muahedesinin birinci maddesi, bu yolda mukaveleler aktine kadar bu münasebetleri hukuku düvelin idare etmesi esasını kabul etti. Konsolosluk mukaveleleri Lozan muahedesinden sonradır ki devletlerle aktedilmeğe başlandı. İstiklâl rejiminde, konsolosluk işlerinden bu sebeple bahis yoktur,

1

İkamet ve adlî selâhiyet

Zabıtlar tercümesi cilt 2 S. 73—192, cilt 4 12,25, cilt 5 32,136,156,181, 351,402.

Lozan ikamet ve adlî salâhiyet mukavelesinin adı da hükümleri de Türktür. Türk teklifinin ikinci devrede kabulüdür.

Konferansın kesilmesine takaddüm eden müttefiklerin son projesinde kapitülâsyonların kaldırılmasını kabul etmekle beraber, devletler yabancıların tabi olacağı usulü hem çok farklı, hem de bir taraflı olarak yazmışlardı. Bu, bir nevi kapitülâsyon sayılabilirdi.

Türk heyeti, 4 Şubatta saat 13,5 ta yazdığı cevapta, ayrı bir mukavele akti takarrür ettiğine ve bunun esaslarında bir kaç ihtilâflı nokta bulunduğuna işaret etmiş ve 3 Martta Ankaradan gönderdiği mektupta mukavele adının ikamet mukavelesi olması, ve ayni zamanda Türk tebaasının âkit devletler memleketindeki şeraitini de tayin etmesi lüzumundan bahsetmiş ve bu mukavelenin müstenit olması lâzım gelen üç esası kat'î olarak göstermiştir: 1— Eski imtiyazların lâğvi, kat'î olarak kabul edilmiştir. 2 — Bunun ilk neticesi olarak Türkiye ile devletler arasında münasebetler hukuku düvel kaidelerine göre olmalıdır. 3 — İki taraf tebaasının yekdiğeri memleketinde; girme, yerleşme, vergi verme ve mahkemelere gitmece şeraiti, mütekabiliyet ve en ziyade müsaadeli millet muamelesi esasına göre yapılacak muayyen müddetli muahedelerle düzene bağlanmalıdır.

Hariciye Vekili sıfatile İsmet Paşa bu mektubunda bunları yazdıktan sonra Müttefik Devletlerin projesinde bu esasların hiç itibara alınmamış olduğunu, birinci faslın hiçbir müddetle mukayyet olmadığını ve ancak müttefikler tebaasının Türkiyedeki mevkiini bir taraflı ola-

rak tayin ettiğini, Türk tebaası lehine hüküm mevcut olmamak itibarile bunun hakikî bir imtiyaz olduğunu kaydetmekte ve devletlerin Türkiyeye veremiyecekleri imtiyazları, Türkiyeden almağa kalkışmamaları lâzım geleceğini anlatmaktadır.

Müttefiklere bu mektup ile gönderilen mukabil projede, Müttefiklerin projesinden 3 üncü, 7 inci, 13 ve 14 üncü maddeler' aynen bırakılmış, 1, 9, 16, 17, 22, 24, 25 inci maddeler büsbütün çıkarılmış, bundan başka maddeler Türk görüşüne göre yazılmıştır.

Devletlerin bu notaya verdikleri 28 Mart tarihli cevapta, ikamet ve adlî salâhiyet mukavelesinin mevzuunu teşkil eden ahkâmın, Türkiyenin mütekabiliyetten istifadesini, filen icrası mümkün görünecek suret ve vüs'atte tanımak için mukavelenin yeniden yazılmasını esas itibarile kabul ettiklerini temin eylemişlerdir.

İkinci devrede (1 Mayıs 923) bu cihet ilk konuşulmağa başladığı vakit, İngiliz murahhası tarafından bu cihet söylenmiş ve iş, mütehassıslara havale olunmuştur. Mukavelenin adı da Müttefikler projesinde yabancıların tabi olacağı rejim iken, Türkiyenin teklif ettiği ikamet ve adlî salâhiyet olarak kabul edilmiştir.

Verilen bu izahattan anlaşılıyor ki Lozan muahedesi ile kabul edilen rejimi idare eden prensip, dibacede âkitlerin ilân ettikleri üzere, asrî hukuku düvel kaideleridir.

Zaten Türkiye, kapitülâsyonların kaldırılmasını isterken, daha ilk günden itibaren, hukuku düvel umumî prensiplerine göre devletlerle muahede aktetmeğe hazır olduğunu söylemişti. Kapitülâsyonlardan devletleri vaz geçirme bahasına, bu prensiplerin ifadesinde, muvakkat bir zaman için serbest davranacağı da belli bir şeydi. Hukuku düvel prensiplerinin tatbikinde de kendi tebaasına tam bir mütekabiliyeti şart koşan Türkiye, (madde 1) kendi milletine hasrettiği meslek ve san'atlardan gayrisinde, âkit devletler tebaasına bu şart ile millî muameleyi vermiştir.

Şu halde umumî hukuku düvel kaideleri ve bunların tatbiki için mütekabiliyet, Türklere hasredilmiyen meslek ve san'atlardan gayride millî muamele, yabancı tebaaya ait istisnaî muamele, mukavelenin bütün esaslarıdır. Mukavelenin müddeti yedi senedir. Müttefikler, müddetsiz olmasını ve sonra on yıl olmasını istemişlerdi. Biz, beş yıl teklif etmiştik. Uzun münakaşa ile yedi yıl kabul edildi.

Mukavelede üç cihet düzene bağlanmıştır: 1 — Türkiyeye gelme ve Türkiyede yerleşme. 2 — Vergi. 3 — Adlî salâhiyet.

1 — **GELME VE YERLEŞME: Fertler.** Türk kanunlarına ve nizamlarına uymak şartile Türkiyeye girme ve orada yerleşme ve

gidip gelme salâhiyeti, yabancı fertlere verilmiştir. Eskiden de frenkler, memlekete gelirdi. Ancak bunlara ait kanun ve nizamları, devletlere sormadan koyamazdık. Maddedeki mahallî kanunlar tabiri, bizim talebimizle konmuş ve yabancıların devletçe konacak kanunlara mutlak riayeti, temel alınmıştır.

Yabancılar, himayeyi kanunlara göre isteyebilirler (madde 2). Devlet te menfaatinin iktiza ettirdiği dairede istediği gibi kanunlar koyar. Bir sebep olmadıkça, Devlet, yabancıların memlekete geliş gidişini ve burada yerleşmesini güçleştirecek kanunları elbette koymaz. Elbette Devlet, bu işi beynelmilel münasebetlerin icabettirdiği gibi açık tutmaktadır. Zaten misafirperverlik, Türkün ezelî sıfatıdır. Yeter ki misafirperverliği zararımıza çevirmesinler.

Harıçten muhaceret hakkındaki ahkâm mahfuzdur. Yani muhacir sıfatile gelenleri idareten kabul etmiyoruz. Muhacir kabulü için kanun yapmak lâzım gelecektir.

Japonya muhaceret meselesine ait bir mektup yazarak muhacirler hakkında soy itibarile farklı muamele yapılmamasını istedi. Japonların medenî memleketlerde uğradığı farklı muamele, memleketimizde kimsenin hatırına elbette gelmemiştir.

Türkiyeye gelen ve burada oturan yabancılar, şahısları, malları ve menfaatları itibarile, kanunun himayesindedir. Kanunların himayesi, yabancılara bütün amme haklarından da istifadeyi temin eylemektedir. Şu sebeple ki, teşkilâtı esasiye kanunu, fertlere amme haklarını verirken, Türk kaydile ifade eyliyorsa da, her memlekette bu kayıt ihtirazî addolunmamakta ve yerlilere verilen bu hakların yabancılara da şamil olduğu kabul edilmektedir. Amme hakları, insanlığa müterettip haklar kabilinden addedildikleri cihetle, bu prensip kabul edilmiştir.

ŞİRKET — Yabancılar burada şirket yapabilirler. Bunlar, ticaret kanunumuzun hükümlerine tabidirler. Yabancı memleketlerde kurulmuş şirketlerin, burada iş yapabilmeleri ve şube açabilmeleri, ecnebi anonim şirketleri hakkındaki kanuna tabidir.

CEMİYETLER — Yabancıların burada cemiyet teşkil etmeleri, cemiyetler kanununa göre caizdir. Lozanda, şirket ve cemiyetlerin hakikî şahıslar gibi sayılması istenmişti. Türk heyeti, bunların kanunlar ahkâmına tabi olmalarını kabul ettirmiştir. Münür Bey, bu münasebetle Türk kanununun Avrupa kanunlarından daha liberal olduğunu söylemiştir. Frenkler için, hayatı içtimaiyenin aslî unsuru sayılan cemiyetlerin teşekkülü men edilmek istenilmediği anlaşıla-

rak bu kabul edilmiştir. Ancak, lüzum hasıl olursa, devlet bu kanunu değiştirir. Bu bile söylenmiştir.

EMLÂK EDİNME — (Madde 3) Yabancı hakikî şahıslara Türkiyede emlâk ve arazi alma salâhiyeti 1867 de (7 Sefer 1284te) verilmişti. Bu salâhiyet, Lozanda da kabul edildi. Hemen her memlekette böyledir. Polonya, Ruslara ve Almanlara bu hakkı vermemek için başkalarına da vermiyor. Hükmî şahısların emlâk edinebilmeleri, şehirlerde kabul edilmiştir. Yeter ki şirket, gayri menkul edinme için teşekkül etmiş olmasın. Hükmî şahısların emlâk edinebilmeleri " vazifelerini ifa edebilmeleri için elzem olan „ ibaresile takyit edilmiş olduğuna göre, hükmî şahıslar, köylerde emlâk edinemezler. Bunun ehemmiyeti meydandadır. Uzun harplerden sonra fakir düşen ahali elinden ucuzça topraklarını almak üzere şirketler gelir, memleketin en mühim yerlerini kolayca ele geçirirlerdi. Köy kanunu, yabancıya fert itibarile de köylerde emlâk edinme salâhiyetini vermemektedir. Ancak bu cihet Lozan zabıtlarına uymadığı cihetle [1] tatbik edilmesi güçlük çıkarır.

Devletçe bu yolda bir tebliğ de yapılmıştır. Tebliğ, muahede zabıtlarına istinat ettiği cihetle, hakikatte kanun ile muahedenin taaruzunda hangisinin tatbik olunacağı meselesine gelir.

MESLEK VE SAN'ATLAR: Memleketimizde yabancılar, her türlü san'atları ve meslekleri icra ederlerdi. İstanbulda ve büyük şehirlerimizde Fransız, İngiliz, İtalyan, Yunanlı avkat, doktor az değildi. Türlü san'atlar yapan yabancılar, hele Yunanlılar pek çoktu. Yalnız, esnaflık ve küçük san'atları yapamazlardı. Lozanın koyduğu esas, bu devletlerle on iki aya kadar mukavele akti ve o vakta kadar müktesep hakların mahfuziyetidir. On iki ay sonra mukavele aktolunamazsa, devletler serbesttir. Ancak müktesep haklar kalacaktır. Bu mukaveleleri yapmadığımız için hükûmet, serbestliğini almış ve neşrettiği kanunlarla avukatlık, doktorluk, eczacılık san'atlarını

---

[1] Lozanda tâli komisyonda vaki olan beyanat:

« Hakiki şahısların kasabalar haricinde arazi iktisap edebilmeleri hakkı bundan evvelki oturmalarda tarafımızdan mahfuz bulundurulmuştu. Hüsnü niyetimizi ve istiabale doğru yürümek istediğimizi göstermek için, bu tahditten vazgeçebiliriz. Kasabalar haricinde arazi iktisap etmek hakkı hususunda ecnebileri kendi tebaamıza temsil eyliyebiliriz » Reis, bütün Müttefikler namına Türk heyetinin bu beyanatını senet ittihaz etmiş ve mesele ikinci komisyona buna göre bildirilmiş ve orada da buna dair sözler geçmiştir. Demek ki bu, evvelce verilmiş ve Lozanda kaldırılmamış bir hakkın dahilî bir kanun ile men edilmek istenilişidir.

yabancıların yapmasını men ettiği gibi, geçen sene neşrettiği küçük san'tlar kanunile de bir çok san'atları Türk tebaaya hasreyleıniştir.

Gemi işletme, deniz avcılığı ve balıkçılığı yerlilere - ticaret mukavelesi ile - hasredilmiştir. Yalnız Fransa, İngiltere, İtalya devletlerinin üçer kumpanyasına iki sene için gemi işletme salâhiyeti verilmiştir. Ticaret mukavelesinin koyduğu bu hüküm, kapotaj kanunu ile diğer bütü deniz işlerine de teşmil olunarak Türk tebaaya hasredilmiştir.

HÜKMİ ŞAHISLARDAN: Cemiyetleri, Türk kanunları idare eder. Onlar için ayrı hüküm koydurulmamıştır.

Şirketler, memleketlerinde, usulüne uygun olarak kurulmuşlarsa tanınacaklardır. Ehliyet, teşekkül ve dava ikame edebilme hususlarında millî kanunlarına göre muamele göreceklerdir.

(Madde 6) Yabancılar, askerliğe ve bunun yerine kaim hizmet ve mecburiyetlere (bedeli askerî, istihkâmlarda çalıştırma gibi) tabi değildirler.

Mülkleri, bedeli verilmedikçe ve kanunî sebep olmadıkç ellerinden alınamaz. Tekâlifi harbiye suretile mal almağa yabancı tebaa tabidir. Lozanda bundan istisnayı istemişlerse de kabul ettirememişlerdir. Bu sebeple gerek menkul malları, gerek gayri menkul malları ve gemileri, seferberlikte tekâlifi harbiye suretile alınabilir.

Gemileri tekâlifi harbiye suretile alma, Büyük Harpte Almanya ile Portekiz arasında harbin sebebi olmuştu. Almanlar, harp içinde bizimle hukuku düvele göre mukaveleler aktederken, kapitülâsyonlar için gizli senet aldıkları gibi, gemileri harp teklifi olarak almayacağımıza dair de gizli senet alarak, mukaveleyi imzalamışlardı!

TART: (Madde 7) Devlet, yabancı tebaayı ona ferden tatbik olunacak bir tedbir ile tardedebilir. Mukavele, üç türlü sebep gösteriyor: 1 - Bir mahkeme kararı, 2 - Kanun hükmü (dilencilik, sağlık, veya ahlâkî zabıta) 3 - Devletin haricî veya dahilî emniyeti. Devletin tart hakkı mutlaktır. Her sebebi emniyetine istinat ettirmek devletin salâhiyetindedir. Yegâne tahdit, tardın insanlık ve sağlık şeraitine uygun olarak yapılmasındadır. Toptan tarda gelince, bundan muahedede bahis yoktur. Ancak ferdî tarttan bahsedilmekle iktifa edilmesi, toptan tardın, kavaidi umumiyeye göre halledilmesi esasını tazammun eder. Hukuku düvele göre toptan tart, sulh zamanında caiz değildir. Meğer ki tazyikî bir tedbir ola.

2 — VERGİ USULÜ. Yabancı, şimdiye kadar memlekete filen emlâk vergisinden gayrisini vermezdi. Bu suretle menfaatından

istifade ettiği memleketin masrafına iştirak etmezdi. Lozan muahedesile bu usul değişmiştir. Yabancı da, Türk gibi memleketin masrafına iştirak edecektir. Burada ana prensip, Türk ve yabancının mutlak müsaviliğidir.

Şirketler de Türk Şirketler gibi vergiye tabidir.

Şubeler filyal ve acenteler, Türkiyedeki sermaye veya temettüleri üzerinden vergiye tabidir.

Yabancının, devlet masrafına bu iştiraki temin olunurken, Türk heyeti, bu hususta müsaade sayılabilecek bir taahhütte bulundu: Türkün tabi olmadığı bir vergiye yabancı tabi tutulmayacak. Müsaviliği buraya kadar götürmeğe ve bunu taahhüt halinde almağa itiraz olunabilir. Yabancılar, Türkiyede çoktur; eskiden vergi vermemek yolu ile burada büyük servetler kazanmışlardır. İmdi onlardan iki üç kat çok vergi almak adilâne olur. Ebi Şahla bunu ileri sürüyor. Bu, belki dünün haklı bir intikamı olurdu. Amma yeni Türkiye, bir intikam fikrile değil, tam bir doğruluk ve müsavilik prensibi ile hareket niyetinde idi. Tâli komisyonda Seriyüs, başka devletlere daha çok müsaadeli bir muamele gösterilmesinden endişe ediyor ve en ziyade müsaadeli millet muamelesi istiyordu. Bu muamelenin mukaveleye dercedilmesini istemiyerek Mustafa Şeref Bey, bu şekli kabul etti.

Hatta onuncu madde vergi muafiyetleri ihdas olunursa, bunlardan âkit devletler tebaasının da istifade etmesi esasını koydu. Bu da, yabancı zararına müfrit bir himaye sistemi kabul etme endişesini gidermek için kabul olundu. Bir devletin kendi tebaasına vergiden muafiyet veya mükâfat vermesi, bir fedakârlıktır ki yabancıların, bundan istifade ettirilmesi istenemez. Devletin, iktisadî inkişafı temin edecek tedbirleri kendi tebaasına hasretmesi meselesi, ikinci devrede uzun uzadya izah edilmiştir. Madde, ikinci fıkrasında kaidenin istisnasını da zikretmiştir. Devlet 13üncü madde ile başka devlet tebaasına daha müsaadeli bir muamele vermemeği de taahhüt etti. Bu da - doğrudan doğruya olmamakla—beraber en ziyade müsaadeli millet muamelesi demektir.

On ikinci madde ile, harp halinde bile cebrî istikraz ve sermaye üzerinden ifrazın yabancılara yapılmıyacağı vadedilmiştir. Bunlar birer müsaadedir. Ancak her memlekette kabul edilebilen birer müsaadedir.

Siyasî meseleler üzerinde hiç müsaade kabul etmeyen heyetimiz, ecnebî sermayesine bu kadarcık bir teminat vermenin faideli olacağına kani olaraktır ki bunu kabul etti. Sulhün ertesinde, yabancılara karşı, onları yeni şeraite ısındıracak yolda hareket etmek, elbette faydalı idi. Nihayet mukavele müddeti yedi sene idi. Bu yedi sene içinde Devlet, bütün malî sistemini değiştirecek miydi?

3 — ADLÎ SALÂHİYET : Ebi Şahlanin ifadesile "Türklerin bu

hususta zaferi, en parlak oldu. Bütün kapitülâsyon binası, konsoloshane mahkemeleri, kazaî muafiyetler, tercüman huzurile beraber yıkılıp gitti. „ On beşinci madde, ana prensibi koyar : İki taraf arasındaki münasebetlerde adlî salâhiyet meseleleri, hukuku düvel prensiplerine göre hallolunacaktır.

Bunun tek bir istisnası var. 16 ıncı madde. Yabancılar, aralarındaki ahkâmı şahsiye işlerinde, mensup oldukları memleket millî mahkemelerine gidebilirler. Bu öyle bir kayıttır ki, istisnaidir. Fakat Türkiyeye hiç bir zararı yoktur. Her memleket, bunu kabul edebilir ve etmese de yabancılar bunu yapabilir. Böyle bir madde konması, konsoloshane mahkemelerinin bu işi görememelerini temin, yabancılar için bir tatmindir. Kapitülâsyonlar, dünya harbi üzerine kaldırılırken de bu şekil kabul olunmuştu. İstisna olan şey, buradaki iki Fransız arasındaki meselâ boşanma davasına Türk hâkiminin bakabilmesi, bunların yazılı muvafakatine bağlı olması idi. Bugün bu hüküm, nihayet bulmuştur. Yeni muahedelerde böyle maddeler yoktur.

15 inci maddenin Lozanda ve Lötüs meselesinde büyük rolü vardır. Müttefikler, 31/1/923 te bize verdikleri muahede projesinde bu maddeyi 21 inci madde olarak şöyle yazmışlardı : " Türkiyede, sair âkit devletler tebaası ceza mevaddında, Türkiyede işledikleri bütün kabahat, cünha ve cinayetlerinden dolayı, âkit devletlerin bu tabaa üzerindeki kaza haklarına halel gelmeksizin, Türkiye kanunlarının umumî hükümlerine tevfikan hukuku düvel kaidelerine tabi olacaklardır.„

Türk heyeti, konferansı kesilmekten kurtarmak için 4 Şubatta verdiği cevapta ikamet ve adlî salâhiyet meselesinde mevcut birkaç ihtilâflı noktanın hallinde güçlüğe uğranmayacağını beyan ile iktifa eylemiş ve konferans kesilince, Ankaradan gönderilen muahede projesinde 21 inci madde, hem Türkiyede işledikleri kabahat cünha ve cinayetlerden, hem üçüncü bir devlet toprağında işlenip te Türk kanunları mucibince Türk mahkemelerinin kazası dahiline giren cürüm ve cünhalardan dolayı, Türk mahkemelerinin selâhiyettar olması esasına göre yazılmıştı. İkinci devrede bu mesele münakaşa olundu. Biz, ecnebi ellerde işlenen suçlardan dolayı da selâhiyet iddia ettik ve bunu hukuku ceza prensibi olarak ileri sürdük. Ceza hukukunun esası tamamile mülkî olan İngiltere Murahhası bunu reddetti. Fransız ve İtalyan murahhasları, ihtirazî kayıt beyan ettiler. Tahrir komitesine havale olundu. 15 inci maddenin bugünkü metni hukuku düvel prensiplerini kabul etti. Hukuku düvel prensiplerine aykırı olmamak üzere ceza kanunlarımızı istediğimiz gibi yaparız.

Mukavelenin 18 inci maddesi, mahkeme kefalet akçesine, ilâmların icrasına adlî olan ve olmayan evrakın tebliğine, istinabeye, masarifi muhakeme mahkûmiyetlerine, meccanî adlî müzaherete ve borç için hapse müteallik bütün meselelerin alâkalı devletler arasında hususî mukavelelerle halledileceğini kaydetmektedir. Bunun maddede zikredilmesi, yabancılar hakkında mukavele olmadıkça, borç için hapis tatbik edilemiyeceği manasını mı tazamuun eder, veya borç için hapis usulünü kaldırmaklığımız yolunda bir taahhüt mü ifade eyler? Hayır. Böyle bir taahhüt yoktur. Zabıtlarda bunun kaldırılmasını bizim istemiş ve bundan, kapitülâsyon zamanında bile carî bir usulü yapamayacağımız manası anlaşılacağı hakkında Tahir Beyin söylemiş olduğu sözlerden de bunun hilâfı çıkmaz. Ve mukavele aktedilmedikçe devletin serbest olması kabul edilmek lâzım gelir. Bir devletin, mutlak olan teşri hakkı, ancak sarih olarak kabul ettiği bir tahdit ile takayyüt edebilir. Hakimiyet tahditleri, farz ile konamaz. Buna binaen devletle mukavele aktetmeyen devletlere karşı, bu meselelerde devletin salâhiyeti mutlaktır. Bununla beraber borç için hapis, zaten kanunla kalkmıştır.

TAHLİYE — Adlî idare beyannamesine göre, cünha işlerinde kefaletle tahliye, umumî asayiş haleldar olmadıkça veya muvakkaten tahliye, kanunî tahkikatın selâmetle cereyanını ihlâl etmedikçe, mecburidir.

HAKEMLİK — Gene bu beyanname hükmüne göre, hukuk ve ticaret işlerinde, bütün tahkimnameler ve tahkimname mahiyetindeki hükümler caizdir. Bu hakem kararları, mahkeme risinin tasdiki üzerine icra olunur. Amme intizamına mugayir olmadıkça, hakem kararlarını mahkeme reisi tasdikten imtina edemez; tahkimname ve karar, mecburî kanunlara mugayir ise ya yabancı memlekette verilmiş ise tasdik etmez.

LOTÜS DAVASI: Kapitülâsyonların kaldırılması ile adlî salâhiyetin mahkemelerimizce kullanılması, ilk defa Lotüs işindedir ki geç oldu. Fransa hükûmetinin Lozanda bırakmak mecburiyetinde olduğu kapitülâsyon imtiyazlarını, Fransız halkının ve hatta gazetelerinin henüz duymamış olduğunu, bu mesele meydana koydu. Fakat netice, bütün dünyaya karşı Lozan muahedesi hükmünün kat'î bir teyidi suretinde tecelli etti. Lotüs davası, dünyanın en meşhur bir davası, ve kararı da hukuku düvele ait en mühim kararı olduğu cihetle, Beynelmilel Adalet Divanınca, adlî salâhiyet meselesinde Lozan muahedesi hükmünün teyidi, bunu bütün dünyaya duyurmuş ve anlatmıştır. Bu itibarla Lotüs davasının yalnız adlî tarihimizde değil, millî hakimiyetimizin harice karşı teyidi noktasından da başlı ehemmiyeti vardır.

VAK'A: Hadise şu idi. 1926 Ağustosunun ikinci gecesi, Adalar denizinde, Sığrı açıklarında, Bozkurt Türk vapuru ile Fransız Lotüs vapuru arasında, bir çarpma oldu. Bozkurt battı ve sekiz Türk vatandaşı öldü. Bozkurtun kaptanı ile bir kaç tayfasını kurtarıp almış olan Lotüs vapuru, 3 Ağustosta İstanbul Limanına geldiğinde, ölenlerin aileleri tarafından açılan dava üzerine, Bozkurt kaptanı Hasan Bey ile Lotüsün çatma sırasında nöbette olan kaptanı Demon aleyhinde takibata başlandı ve her ikisi tevkif olundu.

Fransa itiraz etti: Çatma, açık denizde olmuştur. Açık denizlerde bulunan bir gemi içinde yapılmış suçların muhakemesi, geminin mensup olduğu devlet mahkemelerine ait olmak, hukuku düvel icabındandır. Türkiye bu suretle takibata başlamakla, hukuku düvele ve Lozan ikamet mukavelesine muhalif hareket eylemiştir. Fransa, bu sebeple Demonun tahliye edilmesini ısrar ile istedi.

Mahmut Esat Beyin reisliğinde toplanan Türk hukukşinasları; hem dahilî hukuk, hem beynelmilet hukuk noktasından davanın takibine Türk mahkemelerinin salâhiyeti olduğu kanaatına vardı. Hariciye vekâleti, Türk hukukşinaslarının bu fikrini, Fransa elçiliğine bildirdi. Fransada heyecan arttı. Marsilya gemicileri, bir heyet seçerek Başvekil Mösyö Poincaré nezdine gönderdiler. Bütün gazetelerde, millî bir heyecan havası ile her gün bir yazı çıkıyor, Türklere karşı ateş püskürülüyordu. Poincaré, yanlış bir adım attı ve Demonun tahliyesini bir tehdit ilâve ederek istedi. 1902 de Lorando ve Tübini işinde Fransa, Midilliyi işgal ederek hem Lorando ve Tübininin bütün haksız isteklerini, hem de bin bir Fransız müessesenin tasdikini elde etmemiş miydi?

Türkiye için mesele, Lozandanberi bir ecnebi devlete karşı ilk defa baş gösteren adlî istiklâl meselesi idi. Adliyece tevkif edilmiş bir yabancı, eskiden olduğu gibi elçiliğin müdahalesiyle bırakılacak miydi? İstiklâli için o kadar kan dökmüş olan Türkiye, bunu kabul edemezdi. Mesele bir hukuk meselesi idi: Türkiye, hukuku düvele ve bu halde 15 inci maddeye aykırı olarak takibat yapmış ise, mahkûm olur. Ancak haklı bilerek yaptığı takibattan, yabancı bir devletin tazyik ve nüfuzu ile vazgeçemez.

Hele tazyikî tedbirlere, hiç gelemez. Buna derhal kuvvetle mukabele eder.

İki memleket havasında bir kaç gün, çok ağır bir tehlike bulutu dolaştı. Ancak, selim akıl galip geldi. Fransa, Türk teklifini kabul ederek işin Beynelmilel Adalet Divanınca tetkik edilmesini kabul etti.

Divan, ekseriyetle Türk iddiasına hak verdi.

Divanın bu kararı, hukuku düvelde, kaide doğuran kaynaklar itibarile, tefsir kaideleri itibarile, açık denizlerde gemi içinde işlenen suçların mercileri itibarile, hukuku düvelde birinci derece ehemmiyet kazanmıştır. Burada bizi alâkalandıran cihet, 15 inci maddeye, zabıtlara göre verilmek istenilen manânın nasıl tefsir edildiğidir.

TEZLER. Fransa hükûmeti namına ajan Mösyö Badevant tarafından verilen muhtırada, Türkiyenin; kendi mahkemelerinin salâhiyetini yabancılara karşı istediği gibi tayin edemiyeceğini, bunun hukuku düvel kaidelerine göre olması lâzım geleceğini, Lozanda imza edilen mukavele maddelerine ve İsmet Paşanın 8 mart 1923 tarihli notasına istinat ederek ileri sürdü. Ve Lozan zabıtlarına göre mahdut olan salâhiyeti Türkiyenin tefsir tarikile genişletemiyeceğini iddia etti.

Yabancıların hukukî vaziyetine dair olan mukavele projesinin 4 Şubat 923 günü saat 18 de, yani kesilmeden biraz evvel havi olduğu 21 inci madde metni ile [1] 8 Martta Ankaradan İsmet Paşanın teklif ettiği madde metni arasındaki farkı göstererek ve ikinci devredeki zabıtları naklederek Fransız ajanı, şunu ispat etmek istiyor:

Lozanda Türkiye, ecnebi memleketlerde suç işliyenlerin, Türkiyede cezalandırılması salâhiyetini istedi. Bu, reddedildi. Çünkü, İngiliz Murahhası, bunu kabul edemiyeceğini söyledi. Fransız ve İtalyan Murahhasları da ihtirazî kayıt beyan eylediiler. Mesele, hukukçular komitesine gönderildi. Türk adliyesine ceza işlerinde salâhiyet veren Türk teklifi, bu komitede çıkarıldı. Sadece 15 inci madde yazıldı. Mukavele yazılırken kendisine verilmiyen şey, bugün verilemez.

Fransız ajanı, işi kapitülâsyonlara da taallûk ettirdi. Fransa, kapitülâsyonlardan, teminat almadıkça vazgeçmemiştir. Vazgeçmenin dairesini de tahdit eylemiştir. Şimdi bu daire, genişletilemez.

Türk mukabil muhtırasında Türk ajanı Makmut Esat Bey, Lozan muahedesine dayatılmak istenilen iddiaya şiddetle hücum etti ve muahedenin 28 inci maddesi ile mukavelenin 15 inci maddelerinin mutlak olduğunu, zabıtların da bunu değiştirmediğini izah etti. Bu münakaşa, Divan huzurundaki şifahî müraafaada da iki ajan tarafından kuvvetle ileri sürüldü. Fransız ajanı, daha ilk merhalede izah etmek mecburiyetinde kaldı ki Türkiye haricinde, devlet emniyeti ve itibarı aleyhine işlenen suçların, Türkiye mahkemeleri ta-

---

[1] Türk mukabil tekliflerinde adlî salâhiyet meselesinde ihtilâflı noktalar bulunduğu zikredilmiş olduğunu Fransız ajanı hiç söylemiyor.

rafından muhakeme edilebilmesine mıhalif değildir. Bu, ilk ric'at idi.

KARAR. — Adalet Divanı, kararında, gerek 15 inci maddenin sarih metni itibarile, gerek zabıtlar itibarile Türk görüşünü kabul etti:

" Bir mukavelenin metni elverecek kadar açık ise, bunu hazırlayan müzakereleri itibara almağa lüzum yoktur. İmdi, Divanın fikrine göre (hukuku düvel prensipleri) ibaresinin manası, umumî kullanılışına göre, beynelmilel cemiyete mensup milletler arasında cari hukuku düvelden başka bir şey değildir. Bundan başka, mukavelenin dibacesi, yüksek âkitlerin "asrî hukuku düvele uygun „ bir hal şekli düşündüklerini vc mukavelenin tezyil edildiği Lozan muahedesinin 28 inci maddesi "Kapitülâsyonların her hususta„ ilga olunduğunu beyan eylemiştir. Bu şerait altında, sarih madde olmadıkça hukuku düvel prensipleri ibaresini, bütün müstakil devletler arasında cari olan ve dolayısile âkitlerden her birine ayni suretle tatbik edilmesi lâzım gelen prensiplerden gayri bir manada tefsir etmek caiz değildir.

Esasen ikamet ve adlî salâhiyet mukavelesinin tanzimine takaddüm eden hazırlama çalışmaları da, 15 inci madde hükmünün zarurî kıldığı tefsiri giderecek hiç bir esası havi değildir. Fransa, İtalya ve İngiltere Mümessillerinin, bahsi geçen Türk muaddel maddesini reddettikleri vakidir. Ancak bunlardan yalnız İngiliz Murahhası, - o da ceza işlerinde memleketinin kanunları mülkî kaza sistemini kabul etmiş olduğundan - Türk tadiline muhalefetin sebeplerini izah etmiştir. Fransa ve İtalyanın beyan ettikleri ihtirazî kayıtların, kaza hakkının hududunu tayine matuf her hangi bir sarahatı yazı komitesinin proje metninden çıkarmış olmasının sebebi meçhul olup, bu sebepler Fransanın şimdi iieri sürdüklerile hiç bir veçhile alâkalı olmayabilir.

Bu düşüncelere şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, bu maddenin Türk adlî salâhiyetini yalnız Türkiyede işlenmiş cürümlere hasreden ilk metni dahi, yazı komitesince bir tarafa bırakılmıştır. Bu nokta, mukaveleyi yapanların mezkûr salâhiyeti hiç bir suretle tahdit etmeği düşünmediklerini aynı kuvvetle zannettirebilir.

Türk ceza kanunlarının tatbik sahasını açık surette tayin etmek üzere her iki tarafça yapılan teklifler bertaraf edildiğinden, 15 inci maddede nihayet kabul edilen formül, olsa olsa, hukuku düvelin adlî salâhiyete dair olan prensiplerini gösterir.„

Kapitülâsyonların mutlak kaldırılışının Lotüs davası kararı ile bu teyit edilişi, hem hukukan büyük kıymeti haizdir, hem de bunun Türkiyenin adlî istiklâli için büyük ehemmiyeti vardır. İstiklâli için

çok kan dökmüş olan Türkiye, adlî istiklâli için ne kadar hassas ve kıskanç olduğunun, bunlunla dünyaya ispatını vermiştir. Memleket bunu Mahmut Esat Beye borçludur.

2

Yabancı mektepler ve müesseseler

İyiliği yüreğinde duyan ve seven bir insan sıfatile, yabancı hayır ve şefkat müesseselerinin memleketimizde yaptığı insanlık hizmetini, sayğı ile anmamazlık edemem. İlme mensup bir insan sıfatile de, yabancı okuma müesseselerinin, memleketimizde Garp bilgisini ve dillerini yaymak yolundaki himmetlerini, takdir etmemezlik edemem. Ah ne olurdu, bu hayır müesseseleri yalnız şefkati, ve bilgi müesseseleri yalnız öğretmeyi hedef olarak alsalardı! Millî bir hisle de bunu istememezlik edemem ve Lozanda bunların sebep olduğu çekişmeleri anlatmadan, bunların maksat ve gayeleri etrafında bir kaç söz söylememezlik edemeyeceğim.

Ben Kudüste, yabancı müesseselerin her türlüsü ile ve her millete ait olanı ile, münasebette bulundum. Kale gibi duvarlarla örülmüş manastırlarında, erkek yüzü görmeyen Kalmenist hemşirelerden, zarif hücrelerinde yalnız insan yüzü değil, gök yüzü de görmeksizin yaşayan tevbekâr hemşirelerden açıkça hayır ve şefkate koşan şefkat hemşirelerine kadar hepsinde, yüksek bir ideal var. İsanın, beşerin günahı için istirap çekerek öldüğü mukaddes yerde, Allah için hayra çalışmak, istirap çeken insanlığa yardım etmek.

Fakat bundan başka, bütün bu müesseselerin telkine çalıştığı bir fikirvardır: hıristiyanlığın iyilik üzerine, rahmü şefkat üzerine kurulu olduğunu telkin etmek ve bu suretle hıristiyanlığı yaymak. İsanın çarmıha gerildiği yerde, onun acısından kaya yarılmıştır. İsa, beşerin günahı için buna katlanmıştır, onun yolunda çalışanlar da onu örnek alarak istiraplara katlanmak mecburiyetindedirler. Bu, aynı zamanda, bütün dünyadan bu müesseselere yardım toplamak için de vasıtadır.

Kudüste, sokakta sürünen ve dilenen alil, sakat, ihtiyar yersiz islâmlar için bir yurt açmak istedim. Bunlara bakmak için de şefkat hemşirelerine müracaat ettim. İki hemşire, oranın işile uğraşsın ve yavaş yavaş bu işi başaracak kimseleri yetiştirsin. Para kabul etmediler. Yalnız her gün bir araba,

kendilerini sabahleyin alıp götürecek ve akşam getirecekti. Bu münasebetle Süperiyör bana şunu söyledi: Alil, sakat, ihtiyar kimselere bakmak, çok güç ve nankör bir iştir. Bir hastaya bakmak daha kolaydır. Hastalık zamanı nihayet bellidir. Sakat alil ihtiyar insanları, temizlemek, temizliğe alıştırmak, onlara bakmak, onları yedirmek, bitmek bilmeyen bir eziyettir. Hiç kimse, bu eziyete para için katlanamaz. Bu işe, ancak bunun bir iyilik olduğu kanaatile sarılanlar kendilerini verebilirler; ancak İsanın istirabını duyanlar ve onun, yolunda öldüğü yüksek gayeyi takip edenler, bunu titsinmeden, bıkmadan, şikâyet etmeden, ihmal etmeden yapabilirler. Biz, bu eziyetlere katlanmaktan bir haz duyarız. Eziyetin büyüklüğü, bize daha kuvvet verir. Düşünürüz ki İsaya, bununla bir az daha ermiş oluruz. İsanın hayatı, İsanın dini, insanlığa şefkat ve merhamet telkin eder. Bu sözlerde bir hakikat felsefesi olduğu kadar, dinî bir telkin de yok mudur?

Her milletten insanın içinde, milletini unutarak, kardeş gibi yaşadığı bu müesseselerde, içtimaî mevkii çok yüksek olan, ilminden tetebbülerinden çok istifade edilen kadın ve erkek, fazıl insanlar vardı. Beyaz biraderlerden, Hollandalı Vanduerovit adlı bir papas ile çok görüşürdüm. İsanın hayatından o kadar vecitle bahsederdi ki, bir gün kendisine, beni de hıristiyan yapmağa kalkışmak istemediğinizi ümit etmek isterim demiştim. Eğer Allah bunu mukadder kılmış işe, niçin yapmayayım dedi.

Hıristiyanlığa ait bu telkin, bütün bu din, hayır ve okuma müesseselerinde, değişmeyen esastır. Kendini Allaha vermiş bir insanın kanaatini başkasına yayması ve onu da o kanaate eriştirmesi bir az da tabiî değil midir? Fakat iş burada da kalmıyordu.

Din, tarihte siyasete hükmetmiş, hatta İmparatorlara taç giydirmiş, ülkeler dağıtmış, hatta onları başı çıplak kendine yalvartmıştır. Bununla beraber, kendini siyasete hükmetmiş sayan dini, asıl siyasettir ki daima kendi işinde bir vasıta olarak kullanmıştır.

Din, tarihte daima siyasetin elinde ihtiraslara bir alet olmuştur. İşte bu müesseselerin de üstünde, siyaset daima millî bir ihtiras gütmüş, onları millî menfaatlere alet yapmıştır. O itibarla, her din, hayır veya okuma müessesesinin havasında, yalnız hıristiyanlık telkini değil, mensup olduğu milletin manevî nüfuzunu temin de vardır. Her yabancı müessese, okuttuğu çocuğa, iyi ettiği hastaya, baktığı öksüz veya yoksula, İsanın ruhundan bir şeyle beraber, Fransanın, İngilterenin, İtalyanın, Rusyanın, Almanyanın kültürüne, nüfuzuna bir sevgi aşılar. Filistin ve Süriyeyi, Müttefikler ordusu,

kuvvetle fethetti. Fransa ve İngilterenin hayır şefkat ve okuma müesseseleri, ondan çok evvel, buraları, bir istilâya hazırlamıştı. Fransanın meselâ Berutta hukuk ve tıp mekteplerini de ihtiva eden büyük irfan müesseseleri vardı. (1)

Abelous, bize Fransanın Türkiyedeki mekteplerine ne kadar para verdiğini söylemişti (S. 47-48) Kim bilir her devletin bütçesinde bu yabancı ellerde çalışan müesseseler için ne paralar vardır? Bu paralar, elbette yabancı eller hayrına sarfolunmak üzere tahsis olunmuyor. 1921 tarihli Türk Fransız anlaşmasında, Fransa Murahhasına, Hariciye Vekilimiz tarafında yazılan mektup, bu hususta çok manalıdır. Mektup, memleketimizde Fransız müesseselerinin "hiç bir bahane ile ve hiç bir halde Türkiyenin menfaatlerine ve Türk kanunlarına mugayir bir güna propagandaya veya bir harekete girişemeyecekleri mukarrer olmak şartile Türkiye de devam edeceklerini„ göstermektedir. Fransa Murahhası, bu mektup ile ve bunu aldığını resmen bildirmekle bu müesseselerin bu propagandaları yaptığını kabul etmiş değil midir?

Otuz küsur sene evvel Manastırda bir Sırp konsolosunun, babamı bir cuma günü evde ziyarete geldiğini hatırlarım.

O sırada Vali Vekili olan babamdan, konsolos, yeni açılacak bir Sırp mektebi için müsaade istemiş ve oraya tensip olunacak kimsenin Türkçe hocası tayin edileceğini söylemişti. Rumelinin hemen her şehrinde o vakit bir Bulgar, bir Sırp, bir Yunan mektebi vardı ve her köyünde mutlak bu üç milletten birinin bir mektebi vardı.

Boydan boya her yerinde bir Türk abidesi yükselen, bir Türk hayatı yaşadan Rumelinin her zerresi, bir Türk şehidinin kanı ile yuğrulmuş topraklarını, Balkan Devletinin ordularından evvel, üç devletin bu mektepleri fetheylemişlerdi.

Ben, hiç bir ecnebi mektebinde okumadım. Sırf kendi mektep-

---

[1] Memleketimizde müesseseleri en az olan İngilterenin resmi birincisi baadan aldığım müesseselerine ait malûmatı dercediyorum:

Türkiyenin bugünkü sınırları içinde		Terkettiğimiz yerlerde	
Mektep	24	Mektep	116
Kilise	12	Kilise	24
Hastahane	3	Hastahane	34
Eytamhane	2	Eytamhane	2
Muhtelif	3	Muhtelif	16
	44		192

En az olan İngiliz müesseselerine karşı en çok müessesesi olan da Fransa idi.

lerimizin yetiştirdiği bir hocayım. Avrupaya tahsilimi ikmal etmek üzere gidememiş olmanın istirabını duymakla beraber sırf kendi memleketimin yetişmesi olmakla da öğünebilirim. Bunu yazmaktan maksadım, hiç bir ecnebi mektebine karşı bir minnet duygusu bağı ile bağlı olmadığımı söylemektir. Hiç birine karşı bir minnet duygusu ile bağlı olmamakla beraber, bu mekteplerin, yukarıda söylediğim gibi, memleketimizin irfanına yaptığı hizmeti takdir ile anmağı borç bilirim. Öbür yandan da, bu mektepleri ve öbür müesseseleri kendine vasıta yapan siyasî nüfuz ve menfaatlara karşı korunmayı milletimin hakkı ve vazifesi sayarım.

Lozanda bu müesseselere karşı Türk heyetinin takip ettiği siyaseti de bu fikir ilham etmiş değilmidir.

LOZANDA. Lozan zabıtları. Cilt 2 S, 57, 167 — 188 — cilt 4 S, 59 Cilt 5 S 43, 97, 118, 120.

Memleketimizdeki yabancı müesseselerin vaziyeti, Lozanda iki münasebetle ileri sürüldü. Bu müesseselere edilecek muameleyi muahede metninde zikretmek, bunlara eskiden istifade ettikleri gümrük resminden muafiyet temin eylemek. Birincisi için hissî bir sebep ileri sürüldü. Kâr maksadile kurulmuş yabancı şirketlerin tabi olacağı muamele bile muahededе zikrolunsun da sırf hayır yapmak gayesile kurulmuş olmalarından dolayı önlerinde herkesin eğileceği bu müesseseler bırakılsın; bu, dünya vicdanını müteessir eder. İkinci nokta için şu sebebe istinat ettiler Bu müesseseler, harpten çok zarar gördüler. Yurtlarını, alât ve edevatlarını yenileştirmek mecburiyetindedirler. Hiç olmazsa kısa bir müddet için, ibadete mahsus eşya ile müesseselerin tamir ve muhafazasına lüzumlu, âlât ve edevatın Türkiyeye girişinde gümrük resmi alınmasın.

Müttefikler tarafından bu cihet, ikamet mukavelesine konacak bir madde ile temin edilmek istenilmiş idi. İlk müzakerelerden sonra Müttefiklerce madde şöyle yazılmıştı.

"Türkiyede müttefik Devletler tebaası, şirket veya cemiyetleri tarafından tesis edilen din, okuma ve hayır müesseseleri, her türlü malî mükellefiyetlerce, Türk din okuma ve hayır müesseselerine verilmiş olan ve verilecek olan bütün muafiyetlerden ve kolaylıklardan, din farkı olmaksızın istifade edeceklerdir.

İbadete lüzumlu eşya ile bu müesseselerin tamir ve muhafazasına mahsus âlât ve edevatın Türkiyeye girmesi için, bu mukavelenin mer'î olduğu müddetçe istisnaen gümrük muafiyeti verilmiştir.„

Zühtü Beyin tâli komisyonda beyanından anlaşıldığına göre Müttefikler, 19/1/923 tarihli tekliflerinde, bu muafiyetlerin tabi tutul-

duğu suveri sübutiyeyi ve usul ve kanuna mütabakatını gösteren vesikaları hükûmete arzetmek şartile müesseselerin imtiyazlarını muhafaza etmek istiyorlardı. Zühtü Bey böyle bir imtiyazı muahedeye dercetmenin imkânı olmadığını ve bu müesseseler münasebetile kapitülâsyonlar devrinin hatıralarını yenilemenin Türk heyeti üzerinde pek nahoş bir tesir bıraktığını söyledi.

Türk müesseselerine tatbik olunacak usul ve muamelenin, bunlara verilmiş bir imtiyaz mahiyetinde olmamak üzere, yabancı müesseselere de tatbik olunacağını beyan ederken, bu müesseselerin Türk kanunlarına tamamile uygun hareket etmesi ve bunların tesisine Türk hükûmetinin müsaade etmiş olması lâzım geleceğini de anlattı ve Ankara anlaşmasında bunun zaten yazılı olduğunu söyledi.

Komisyon Reisi Mösyö Seriyüs, kapitülâsyonlara ima yapılmasını protesto etti. Yabancıların Türkiyede istifade ettikleri imtiyazlı usulden vazgeçmek için çok dürüst hareket ettikleri bir sırada hüsnüniyetlerinden kimsenin şüphe etmeğe hakkı olmadığını söyledi.

Gümrük resminden muafiyeti haklı göstermek için, katolik kliselerinin tezyinatını, camilerin hemen hemen mevcut olmayan tezyinatına kıyas etmek mümkün değildir. Bu sebeple Türk müesseselerile müsavi tutmak elvermez. Bu sebeple müktesep haklara riayet edilmesi istenildi. Reddedildi. Yalvarıldı. Kabul olunmadı.

Tâli komisyon, ahlâkî mütalealardan dolayı bu müesseselere ait bir maddenin muahedeye dercedilmesini müttehiden diledi. Mustafa Şeref Bey, bunların Türkiyede ne şerait altında bulunacakları belli olmadan, muafiyetlerinden bahsedilemiyeceğini ve muafiyeti kabul etmek imkânı bulunmadığı cevabını verdi. Komisyon, hiç olmazsa reddedilmemiş olmak için müzakerenin talik edilmesini kabul etmelerini istedi. Şeref Bey, müzakereye salâhiyeti olmadığını söyledi.

İkinci tâli komisyon, munzam raporunda, Türk heyetinin teklif edilen maddenin ikinci fıkrasını reddettiğini ve birinci fıkrasını da bunlara ait usul, birinci komisyonda kararlaşmadıkça, bunu müzakere edemiyeceğini söylediğini kaydetti.

Konferansın 31/1/923 te yapılan müşterek son oturmasında Türk heyetine teklif edilen muahede projesinde din, hayır ve okuma müesseseleri, ikamet mukavelesinin dördüncü kısmını teşkil etmektedir. Burada yirmi dördüncü madde şu suretle yazılıyor:

" Bugün Türkiyede mevcut olup diğer âkit devletlerin tabiiyetindeki şahıslar, cemaatler ve cemiyetler tarafından idare edilen din, hayır ve okuma müesseselerile hastane ve dispanserlerin ve

sair benzer müesseselerin serbestçe çalışmalarına ve bunların tasarruf haklarına hiç bir mania ika edilmeyecektir.

Bu kabil müesseseler ihdas etmek meselesine gelince, alâkalı devletler, bu hususta Türkiye hükûmeti ile hususî anlaşmalar aktetmek hakkını muhafaza ederler.

Umumî surette, Türkiyede yabancı din, okuma ve hayır müesseseleri ve hastaneler, hususî mahiyetlerine ve serbest muamelelerine halel gelmeksizin, memleketin bu türlü müesseseleri hakkındaki kanun ve nizamlara imtisal eyliyeceklerdir.„

Konferansın kesilmesi üzerine, İsmet paşanın, Ankaradan, devletlere tebliğ ettiği mukabil projede, bu maddenin hazfedildiği gösterilmiştir. Yerine mukaveleye eklenecek bir beyanname projesi konmuştur. Projede, üç devletin mevcut ve musaddak müesseselerinin kalacağı, ve ancak bunların hiç bir veçhile Türkiye menfaatlerine ve Türk kanunlarına mugayir her hangi bir propagandada ve harekette bulunamıyacakları mukarrer bulunduğu zikredilmiştir.

İkinci devrede bu beyanname meselesi görüşüldü. Sir Horas Rombolda göre beyanname metni, 24üncü maddeden daha dardır. Bundan başka, bu müesseselerin Türkiye menfaatlerine mugayir harekette bulunamıyacaklarına dair beynelmilel bir muahedeye bir kayıt konmak istenmektedir. Bu, doğru değildir. Çünkü bu müesseselerde Türk hükûmetine karşı dürüst hareket etmemek niyeti hiç yoktur.

Ceneral Pelle de yeni müesseseler açmağa ait fıkranın çıkarıldığını ileri sürerek Türkiyenin, bundan maksadı, yeni müesseseler açmağa müsaade etmemek mi olduğunu sordu. Eğer böyle ise, bu pek ağır bir harekettir. Münür Bey cevap verdi: Kapitülâsyonlar varken bile, yeniden müessese açmak, ayrı bir müsaade ile olurdu. Bunun mukaveleye girmesini, Türkiye istemiyor. Böyle şeylerin mukaveleye konmazı mutat değildir. Ve her yerde bunlar devletin kanununa tabidir. Türk heyeti, 29/10/914 ten evvel tanınmış müesseselerin bazı şerait altında devamlarını kabul ediyor. Muharebeden sonra bilfiil müessese açılmış ise, bunların kanunî varlığı olamaz. Çünkü, muayyen şerait ifa edilmemiştir. Zaten Ankara anlaşması, kendisine bu hakları tanımaktadır.

Montanyaya göre Ankara anlaşması, diğer devletleri ilzam edemez. Türk metni, himaye edilmesi lâzım menfaatleri, bozma tehlikesini göstermektedir.

Barjeton, bu müesseselerin meselâ askerî vakayi sebebile yerini değiştirmiş olması halinde yeni müessese mi sayılacağını sordu. İsmet Paşa, Türk hükûmetinin, neşri düşünülen beyanname ile müttefiklere

bir taraflı bir menfaat vermekte olduğunu, bundan daha geniş bir taahhüde girişmenin Türkiye için mümkün olmadığını anlattı.

Rayana göre, bu müesseseler kapitülâsyonlara ancak bir dereceye kadar bağlıdır. Ve bir derece onlardan ayrıdır. Bu sebeple bunlar, mukavelede zikrolunmalıdır. Hiç olmazsa nihai senede girmelidir. Bir de Türkiyenin bu müesseselere artık haiz oldukları ehemmiyeti bırakmamak niyetinde olduğunu gösteren şeyler var: Üç hafta evvel İstanbul vilâyeti memurları müttefiklerin mekteplerine bir tezkere göndererek Türk dilinin Türk tarih ve coğrafyasının öğretilmesi için üç Türk muallim kullanmalarını emreylemişlerdir. Bu müesseseler, daima Türk dilini talebelerine öğretiyorlardı. Ancak Türk memurları tarafından tayin edilmiş muallimler istihdamına bu müesseseleri mecbur etmek, muallimlerin maaşını tayin eylemek, buralarda derslerin Türkçe verilmesini istemek, mekteplerin idaresince ağır engeller çıkarmaktır. Bunlar, küçük mektepler için yalnız mahiyetlerini değil, mevcudiyetlerini de tehdit eden ağır şeylerdir. Diğer murahhaslar bu sözlere iştirak ettiler.

İsmet Paşa, yabancı müesseseler varlığını kabul etmekle Türkiyenin Müttefik Devletlere mühim bir imtiyaz vermiş olduğuna dikkati celbetti. Ve beynelmilel bir mukaveleye bu hususta bir hüküm konmasını, Türkiyenin hiç bir veçhile kabul edemiyeceğini söyledi?

Beyanname esasına bunun üzerine razı oldular. Ancak beyannameye müesseselerin hususî mahiyetlerini koruyacak bir ibare konmasında ısrar ettiler. Ve nihai senette bunun zikredilmesini istediler (S. 43 - 45). İş, encümene gönderildi.

Birinci encümenin bu işi tetkik etmeğe memur edilen mütehassıslar raporu, 15 mayıs 923 te verildi. Tâlî Encümen, bu iş için dört defa toplanmış ve Türk beyanname projesini temel alarak uzun münakaşada bulunmuş. Sekiz nokta üzerinde görüşülmüş: İbareye verilecek umumî şekil, 2 - Müesseselerin mahiyetleri itibarile zikri. 3 - Hükûmete karşı kanunî vaziyetleri, 4 - Bunların tahdit edilmesi hakkındaki Türk teklifi, 5 - propagandadan bahseden kısmın kaldırılması hakkındaki müttefikler isteği, 6 - "hususî mahiyetlerine ve serbest çalışmalarına halel getirilmeksizin„ yolunda bir ibare konması, 7 - Yeni açılacak müesseseler, 8 - Bunlar namına getirilecek eşyanın gümrük resminden muafiyeti.

Bu noktalar üzerinde, ne uzun münakaşalar olduğunu anlatıyor. Üçüncü noktada bilfiil mevcut olan müesseseler hakkında hayırhahane tetkikte bulunmak esası kabul olundu. Ve bu tetkikat sırasın-

sında, bunları kapatmağa teşebbüs olunmayacağı da söylendi. Dördüncü noktada Müttefikler, diğer âkitlerin müesseselerine bu müsaadelerin tanınmamasından şikâyet ettiler. Türkler, bunda ısrar eylediler. Beşinci noktada ikinci fıkraya amme intizamına müteallik ahkâm kelimeleri dercolunmak şartile anlaşıldı. Altıncı noktada Müttefikler " vazifelerinin hususî ifa şeraitini itibara alarak „ formülile iktifa edebileceklerini söylediler. Türk Murahhası, bunu da kabul etmedi. Ona göre bu müesseselerin hususî bir mahiyeti vardır. Fakat bunu, umumî tabirlerle tasrih eden bir formül, Türk idaresine güçlük çıkarır. Mekteplerde Türk dili, Türk coğrafyası ve tarihi müstesna olmak üzere derslerin millî dillerinde yapılmasına haklarını kabul eden bir formül kabul etmeğe kendisi hazırdır. Bunda da uyuşulamadı. Yedinci noktada Müttefikler, İsmet paşanın encümende bu ciheti sadece telmih eylemesi ile iktifa edebileceklerini söylediler. Ve yeni müessese açmak imkânını nefyetmediğini göstermek üzere ifadesinin zapta geçirilmesini istediler. Türk Murahhası, İsmet Paşanın bunu kabul edemiyeceğini söyledi. Müttefikler de görüşlerini muhafaza ettiler. Sekizinci noktayı Türk Murahhası katiyen reddetti. Encümen ihtilâf halinde kaldı.

Horas Rombolt, bu raporu ve kabul edilen noktalara göre hazırlanan beyanname projesini komisyona arzetti.

İsmet Paşa İngiliz, Fransız, İtalyan müesseselerinin varlığını teyit etmeği kabul etmekle mühim bir müsaadede bulunmuş olduğunu, ve bunu başka devletlere teşmil edemiyeceğini söyledi.

Sir Horas Rombolt, meselâ Filistinde bütün müesseselere müsaade edildiğini söyleyince İsmet paşa, her nerede olursa olsun - Filistinde, Süriyede, Irakta ilâh - açılması istenecek Türk müesseselerin mevcudiyetini, devletlerin kabul etmekte olup olmadığını sordu.

İngiliz Murahhası, tetkik edilen hükmün yalnız, zaten mevcut müesseselere taalûk ettiğini ve Britanya heyetinin kendi hesabına Britanya toprklarında bu müesseselere tamamen riayet olunacağını beyan ettiğini söyledi.

İtalya Murahhası da bunları tahdit etmek niyetinde olmadığını, amme intizamı ihlâl olunmamak şartile serbest tedrisin tam surette tanındığını bildirdi.

İsmet Paşa, bu beyenatı senet aldı. Ve maddenin hükmünü İngiltere Fransa ve İtalyadan başka devletlere teşmil etmenin faidesizliğini anlattı.

Rayan, buna uzun uzadı itiraz etti. Meselâ İstanbul yanındaki adalardan birinde Rum Patrikhanesine değil, Yunan millî kilisesine

tabi bir manastır varsa, Türkiye bu manastırı toprağından tart mı edecek?

İsmet Paşa, bazı devletlere vermeğe razı olduğu menfaatleri bütün devletlere vermekle mükellef tutulamıyacağını anlattı. Kendisine bunun bir imtiyaz olmadığı, her memlekette kendilerine verilen usulden istifade etmeleri istendiği söylendi.

İsmet Paşa, bunda fark gördüğünü, her memlekette bu usul, kanun ile muayyen iken, Türkiyede bunun muahede ile tayin edilmesi arzu edildiğini bildirdi.

Fransa baş Murahhasına göre Fransa, Suriyede Milletler Cemiyetine giren bütün milletleriin mekteplerine serbest tedris vermektedir. Türk mektepleri Süriyede çoktur. Ve muntazam idare olunmaktadır. İskenderunda bulunan Türk lisesi, hususî bir hal ve vaziyettedir.

Romanya Murahhası şiddetle itiraz ediyor.

İsmet Paşa, istisnaî olarak tanıdığı imtiyazı mümkün olduğu kadar mahdut olarak tatbik etmek icabettiği mütaleasında israr eyliyor.

Murahhaslar, bunda imtiyaz olmadığını beyan ediyorlar. İsmet Paşa, kanun yerine vaziyetin muahede ile tanzim edilmek istenilmesini tekrarlıyor. Yunan, Sırp Murahhasları, Romanya Murahhasına katılıyorlar. İsmet Paşa, bütün devletlere ayni menfaatleri gösteremeyeceğini, kendisine arzolunacak faydaları hesaba kattığını, ve bu sebeple devletler arasında fark gözettiğini, adaletin de bunda olduğunu anlatıyor.

Romanya Yunan Murahhasları israr ediyorlar. İsmet Paşanın devletlerle daima müsavilik istemiş iken, şimdi devletlerden müsavisizliğin kabulünü istemekte olduğunu ileri sürüyorlar.

İsmet Paşa cevap veriyor: Müsavilik esası sert ve riyazî bir kat'iyet ile tatbik olunamaz. Hakikî müsavilik, herkese, ayırmaksızın ayni muameleyi ve ayni menfaatleri vermekten ibaret değildir. Hakikî müsavilik, mütekabil muameleye istinat eder. Alınıp götürülmüş malların geri verilmesi konuşulurken, konferansa davet eden devletler, bu işin kendilerine bir münasebeti olmadığını ileri sürerek, buna dair konacak hükümden istifade etmeği reddeylemişlerdi. Tabiidir ki bazı meseleler, bütün devletler için ayni menfaati göstermez. Müsavilik esasında aranacak şey, muhtelif hüküm ve şartların tatbik sahasını yalnız alâkalı olanlara hasretmektir.

Sırp Murahhası, bu mukayeseyi müddeayı ispata elverişli görmedi. Birinde feragat, diğerinde istisna olduğunu gösterdi. İngiliz ve

Fransız baş murahhasları âkit devletler arasında fark konmasını tamamile haksız buldular.

Rayan, İngilterenin, kendi topraklarında Türk mekteplerine ve müesseselerine, — eğer varsa — beyannamede derpiş edilen muameleyi temine hazır olduğunu ve ikamet mukavelesine veya beyannameye sarih bir şart dercolunarak mütekabil muamelenin temini mümkün olacağını söyledi. İtalya baş murahhası, bu teklife iştirak etti ve istediği şeyin İtalyada islâm mekteplerine yapılan muamelenin tanınmasından ibaret olduğunu anlattı.

İsmet Paşa, cevap verdi: Mütekabil muamele esasını haklı olarak tatbik edebilmek için, filî vaziyet göz önüne alınmak gerektir. İmdi, Türkiyede mütarekeden sonra açılan müesseseler, Türkiye, konferansa davet eden devletler kuvvetleri tarafından işgal altında bulunduğu zaman, açılmıştır. Hiç bir ecnebi toprağı işgal etmemiş olan Türkiye, böyle şerait altında böyle müesseseler ihdas eylememiştir.

Romanya Murahhası, hem bir istifade temin etmek, hem bir tehdit yapmak için atıldı: Evvelce yapmış olduğu ihtirazî kaydı muhafaza ile beraber, Türk hükûmetinin bu teklifi yapmakla ileride Romanyadan, Romanyadaki Türk tebaasının açacakları din ve okuma müesseseleri ve hastahaneler hakkında menfaat isteyebilmekten kendi kendisini mahrum ettiğini söyledi.

İsmet Paşadan, yerinde cevap aldı: Tetkik edilmekte bulunan hüküm, yalnız zaten mevcut olan müesseselere tatbik edilecektir. Nihayet bu nokta bırakıldı.

İngiliz baş murahhası, ikinci fıkraya, " vazifelerinin hususî ifa şeraiti„ ibaresinin konmasında mütehassısların uyuşamadığını söyledi.

İsmet Paşa dedi ki, müttefikler müesseselerinin amme intizamına halel vermemek ve memleketin bütün kanunlarına tabi olmak ile mükellef tutulmaları kararlaşmıştır. Müttefiklerin, ilâve edilmesini istedikleri ibare fazladır. Türk hükûmeti, müesseselerin vazifelerini yapmalarına engel olmak niyetinde değildir. Tabiiyetleri korunacaktır. Dillerini kullanabileceklerdir.

Govarifliyaya göre bu ilâve müesseselerin, ne gibi hususî şerait altında çalışacaklarına aittir. Küçük ve talebesi az mekteplere alınacak muallimlerin miktarını, dersleri, ve ders saatlerini tayin eden kanunlara uyamazlar. Müttefikler, bir imtiyaz istemiyorlar. Hususî vaziyetlerinin tanınmasını istiyorlar. Meselâ Türk dili, Türk tarihi ve coğrafyası okutulması hakkındaki Türk kanunlarının hükmüne, mekteplerin hepisi, fakat ehemmiyetlerile mütenasip yolda tabi olacaklardır. Hususî mahiyetleri göz önüne alınmadan, umumî bir

hüküm ile meselenin halledilmek istenilmesi, tehlikeli olur. En iyi yol, her müesseseye ait ahkâmın Türk memurları ile her mektep müdürü arasında kararlaştırılmasıdır. Hususî hal ve vaziyeti mahfuz tutmak müttefiklerce zaruridir. Fransız baş murahhasına göre bu hüküm müesseselerin devam edebilmesi için esas şarttır ve bugün mevcut ve ilerde konacak Türk kanun ve nizamlarına riayet etmeleri yolunda bu müesseselere yükletilen borcun karşılığıdır. Bu borcun kabulü, Müttefiklere tabi mekteplerin hususî mahiyetlerine riayet mecburiyetini Türkiyeye yükletir. Zaten dilleri, memleketin dili olmayan bu müesseselerin hususî mahiyetini, İsmet Paşa tanımıştır. Müttefiklerin istediği şey, bunun teyit edilmesinden ibarettir.

İsmet Paşa cevap verdi ki, Türk heyetinin arzusu, Türk kanunlarının tatbikinden dolayı, Türk memurlarile bu müesseseler arasında münazaa çıkmasını men etmektir. Bununla beraber, bir taraftan bu müesseselerin varlığını tanıyıp, öbür yandan iz'aç edici tedbirler ile bunların varlığını gayri mümkün hale sokmak, Türk hükûmetince düşünülmemektedir. Bu sebeple Türk hükûmeti, hiç bir tahdit kabul edemez.

Ceneral Pelle, mekteplere ait usulün yalnız Türk kanunu ile değil, memurlarca neşredilmiş bir çok nizamlar ve talimatlarla müfettişlerce verilmiş emirlerle tayin kılınmış olduğunu ileri sürerek, maksadın, bu müesseselerin tazyika uğramalarına mani olmaktan ibaret olduğunu anlattı. Müfettişler, sağlık işini, Türkçe okutulmasını, mektep kitaplarını ve saireyi murakabe edebilirler. Amma Fransızca öğretilmesine karışmaları müfrit bir müdahale olur.

Esasta ittifak edilmiş olduğuna göre, meselenin mütehassıslarca yeniden tetkikine karar verildi. İsmet Paşa, mütehassısların ahvali mahsusayı tayin etmeleri, fakat umumî bir formülden sakınmalkrı lâzım geldiğini söyledi.

Rayan, Türkiyede yabancı mekteplerin tabi tutulduğu nizamın çok sert olduğunu, muharebe zamanında konulmuş olan ve tadil edileceği söylenilen nizamı, Ankaranın, teyit eylediğini ve bunun hükümlerini anlattı. Rayana göre mütehassıslar, ancak İsmet Paşa tarafından Türk Mümessiline, herkesin kabul ettiği bir yazış şeklini kabul etmesi için izin vermesi halinde faydalı olur.

Yeni açılacak müesseseler hakkında üçüncü bir müşkülden bahsolundu. İsmet Paşa, açıkça fikrini söyledi: Bütün bu meselelerde yalnız mevcut olan hal ve vaziyetler itibara alınacaktır. Gelecekte açılmak istenilen müesseselere ait usul, Türk kanunlarile tesbit olu-

nacaktır. Bu bapta bir taahhüt altına girmek, Türk heyeti için mümkün değildir.

İngiliz baş murahhası sordu: Türkiye kendi toprağında yeni müesseseler açılmasına mani olmak yahut yeni müesseseler açılışını alâkalı devletlerle bir anlaşma aktine bağlamak niyetinde midir?

İsmet Paşa, görüşülen şeyin yalnız müktesep hakları ve mevcut vaziyetleri teyit meselesi olduğunu söyledi ve geleceğe ait bir taahhüde girişmeği reddetti.

İtalya baş murahhası Türk heyetinin, bundan sonra Türkiyede bu gibi müesseseler açılmasının mennedilmesini mümkün saymakta olup olmadığını sordu.

İsmet Paşa, Türk hükûmetinin bu bapta alacağı kararlar hakkında mes'uliyet deruhde edemiyeceği cevabını verdi.

İtalya baş murahhası bunun müttefiklerce büyük ehemmiyeti olduğunu söyleyerek buna ait hükmün bırakılmasını istedi.

Gümrük resminden muafiyet meselesi uzun münakaşalara sebep oldu. Türkiyenin, tercüme hakkını istisna ettirmek meselesinde ileri sürdüğü milletin fikrî açılış ve ilerleyişini, bu müesseseler için kolaylık istemekle Müttefiklerin de iltizâm eyledikleri söylendi.

İsmet Paşa, iki meselenin ayrılığını anlattıktan sonra, yabancı müesseselerin, millî müesseselerden imtiyazlı vaziyette bulunmalarını kabul edemeyeceğini kat'iyetle bildirdi.

Bundan sonraki oturmada, İsmet Paşa, yeni açılacak müesseseler için hiç bir taahhüde girişemeyeceği ve gümrük muafiyeti işinde yabancı müesseselere daha müsaedeli bir usul kabul edemeyeceği hakkındaki iddiasını tekrarladığından İngiliz baş murahhası, hükümeti, yeni müessese açmak isterse, bunu Türkiyeye tebliğ etmek hakkını mahfuz tutarak, İsmet Paşanın, yabancı müesseselerine Türk müesseselerine edilen muamele gibi muamele edileceğine dair olan sözlerini, memnuniyet verici gördü, ve bu işte daha fazla ısrar etmiyeceğini söyledi.

Fransız ve İtalyan baş mrahhasları da yeni müesseseler açmak istenilmesi halinde Türkiye hükûmetile bu bapta müzakereye girişmek hakkını mahfuz tutarak istediklerinden vaz geçtiklerini söylediler. İsmet paşa da yeni müessese açma meselesinde kendi görüsünü mahfuz tutarak meselenin bütününde halledilmiş olduğunu söyledi. Sir Horas Rombolt ta Müttefiklerin görüşünü mahfuz bulundurdu.

Gümrükten muafiyet meselesini Müttefikler son bir kere daha ortaya attılar. Ve buna harpten çok müteessir olmuş olan bu müesseselerin müteessir olmamış Türk müesseselerile ancak bu suret-

le müsavi tutulmuş olacaklarını, bunların Türk milletine yüksek hizmetleri geçtiğini söylediler.

İsmet Paşa, " Kapitülâsyon usulünün bir nevi ihyası „ demek olacak olan bu istisnayı şiddetle reddetti. " Harp, herkesi izrar eylemiştir. Türkiye, müsavilik esasında hiç bir istisna kabul edemez. Esastan ayrılan her isteğe, karşı koymaya mecburdur. Kapitülâsyon usulü böyle hususî anlaşmalarla yavaş yavaş kurulmuştur. „

Lozanda yabancı müesseselere ait zabıtları biraz fazla naklet-mekten maksadım bunlara, Müttefiklerce verilen ehemmiyeti göstermektir. Bu ehemmiyet, sırf bu müesseselere karşı, ne yapmak lâzımsa, yapıldı fikri verilmek için midir? Bu ehemmiyet, bu müesseselerin üzerinde mensup oldukları memleketler siyasetinin güttüğü menfaatler itibarile midir? Her ikisini kabul etmek doğru olur. Netice tali encümence Türk heyeti tarafından birer mektup yazılması ve bunun iki esası havi olması suretinde kararlaştırıldı. (18 Mayıs 923 tarihli rapor Cilt 5 S. 129). Raporda bu cihet beyan edildikten sonra, yeni müesseseler meselesindeki kaydı ihtirazî tekrar edilmekte ve Türk heyeti tarafından verilen teminat senet alınarak üç esasta tesbit olunmaktadır.

1 — Kullanılan tabir, Müttefiklerin projesindeki ibare şümulündedir. Meselâ dispanser, hastahane de dahildir.

2 — 30/10/914 ten evvel mevcudiyeti tanınmış ibaresi, o vakit mevcut olup faaliyetlerine tekrar başlayamamış olanlara da şamildir.

3 — Sulh muahedesi tarihinde Türkiyede bilfiil mevcut müesseselerin vaziyeti, Türkiyece iyi dilekle tetkik olunacak ve bu sırada bunlar kapatılmayacak.

İsmet Paşa, sulh muahedesinin imza edildiği gün İngiltere, Fransa İtalya baş murahhasına bu müesseselere ait birer mektup yazdı. Onlar da bu mektubu aldıklarını bildirdiler. Mektup şudur:

Lozan 24 Temmuz 923

Lozanda bugünkü tarihle imza olunan ikamet mukavelesine atfen ve mezkûr mukaveleye raptedilecek olan beyannamenin mektuplarla tebdili hakkında birinci komitenin 19 mayıs 923 tarihli oturmasında aldığı karara tevfikan, Türkiyede, 30 birinci teşrin 914 tarihinden mukaddem, mevcudiyeti musaddak ve Büyük Britanyaya mensup mezhebî tedrisî, sıhhî ve hayrî müesseselerin mevcudiyetini tanıyacağını, ve bugün imza edilen sulh muahedesi tarihinde Türkiyede filen mevcut sair İngiliz mümasil müesseselerini, vaziyetlerini nizama tevfik etmek üzere hayırhahane tetkik edeceğini hükûmetim namına beyan ile şeref kesbederim.

Her türlü malî mükellefiyetler noktasından, yukarıdaki müesseseler, Türk mümasil müesseselerile müsavî muamele görecekler, ve amme intizamı hükümlerile, Türk müesseselerini idare eden kanun ve nizamlara tabi olacaklardır. Bununla beraber şurası mukarrerdir ki Türk hükûmeti, bu müesseselerin vazifelerini görme şeraitini ve mekteplere gelince, tedrisatın amelî teşkilâtını itibara alacaktır.

Tazimatımın kabulünü rica ederim.

İsmet

NETİCE — Lozanda heyetimizden 1 — Yabancı müesseselerin tanınmış olanlarının, 2 — Mütareke içinde filen açılmış olanlarının tasdik edilmesi istendi. 3 — Bu müesseselerin eski imtiyaz ve muafiyetleri, ve hiç olmazsa, bir müddet için gümrükten muafiyetleri istendi. 4 — Bunlar hakkında muahedeye mahsus bir madde derc edilmesi istenildi. 5 — Müesseseler hakkında, öbür devletlere de ayni salâhiyetlerin tanınması istendi.

Türkiye, bu müesseselerin memleketten çıkarılmasını hiç düşünmedi. Yabancı bilgi ve yardım müesseselerinin memleketin bilgisine yardımı vardı. Memleket için zararlı olan, bunların varlığı değildi. Bunların memlekete zararlı fikirler telkin etmesi idi ve bunda serbest ve kontrolsuz bulunmaları idi.

Bir memleketin kuvveti, fertlerinin maddî, manevî kuvvetidir. Bir memleketin evlâdı, ne kadar okumuş, ilerlemiş ve açılmışsa, memleket manen o kadar kuvvetlidir. Yabancı mektepler, bu maksada yardım etmektedirler. Ancak bir memleketin kuvveti, her şeyden evvel fertlerinin kendisine bağlı olmasındadır. Eğer okuyan, ilerleyen açılan fertler, memleket bağını kaybediyor, memleketi sevme, memleket yolunda her fedakârlığa katlanma terbiyesini almıyorlarsa memleketin müspet kuvvetleri menfileşiyor, memlekette bozgun bir hava, yahut, vabancı bir devlet lehine bir bağlılık havası uyanıyor demektir.

Yabancı müesseselerinin, dinî telkinlerde bulunmaması, hariçte kötü propaganda yapmaması, Türk dilini Türk tarih ve coğrafyasını okutması, Türk vatanını sevmesi ve sevdirmesi şartile, memlekette kalmalarında, memleketin umumî kaidelerine tabi olmak şartile iş görmelerinde mahzur yoktu. Türk memuruna kapılarını kapayan, Türk çocuğuna yabancı dinin ve yabancı milletin damgasını basmak istiyen müesseselerin memurlarımıza kapılarını açtık. Kanun ve nizamlarımıza tabi olmalarını temin ettik. Onlara hiç bir imtiyaz tanımadık. Müsavi muamele ve tedrisatın amelî teşkilâtını vadettik. Mevcut müesseselerini işte bu şartlarla tanıdık,

filen mevcut olanlarını da tetkik etmeği vadettik. Üç devletten başkasına bunları teşmil etmeği de, gümrük ve sair muafiyeti vermeği de reddettik,

Bugün, bu mektepler kanunlarımıza tabidir. İlerki varlıkları da, memlekete ve kanunlarımıza tam bağlılıklarına, siyasi müdahalelere dayanmamalarına bağlıdır.

3
Posta işi

Kapitülâsyonların kaldırılışı, yabancı posta işlerinin de Türkleştirilmesini icabetti.

Memleketimizin yalnız büyük ve kıyı şehirlerinde değil, bazan iç şehirlerinde bile, yabancı devletler postaları vardı. Hem bunlar sarih bir muahede veya ferman metnine de istinat etmeyerek, Türk şehirlerinde hemen filen kurulmuşlardı. Posta işletmek, devletin hükümranlık hakkına dayanmakla beraber, devlet, bu hakkını kemiren, varidatını alan, kaçak şeyler sokan bu postalardan kurtulamamıştı. 1902 Sirkeci vak'asında devlet, yabancı posta idarelerine gelen çantaları Sirkeciye Avrupa treni gelince alarak götürmüş. Çantaların içinde, şilâha kadar girmesi yasak eşya bulunduğu, Rontken ile fotoğrafları alınarak isbat edilmiş iken, hem çantaları geri vermeğe hem de bu muameleden dolayı tarziye vermeğe mecbur kalmıştı. Dünya harbi başında, kapitülâsyonların ilga edilmesi üzerine, yabancı postalar da kapanmıştı. Mütareke ile bu posta idareleri her yerde yeniden kuruldular.

Sevr muahedesi bu kuruluşu teyit etti :

Madde 262 — 1 Ağustos 1914 tarihinden evvel Osmanlı Devletinin eski memleketlerinde posta idareleri bulunan Müttefik Devletler, posta idarelerini yeniden açmak hakkını haiz olacaklardır.

İstanbulun en mühim yerlerinde bu postalar faaliyete giriştiler.

Hak ve adalet namına harbeden devletlerin, sırf posta varidatımızı çalmak için burada kuruluşu nasıl yüz kızarmadan muahedeye yazabilmiş olduklarını ibretle düşünmek lâzımdır.

Yabancı postaların doğrudan doğruya devlet gelirlerinden ne kadarını aldıklarını ve kaçakçılık suretinde bilvasıta, devlet gelirini ne kadar azalttıklarını söylemeğe yarar elimizde bir şey yoktur. Yalnız Avusturya posta merkezlerinin senede bir milyon kron hasılat yaptığı, mukayyettir. Yabancı postalar hakkında bulabildiğimiz malûmatı kayıt ediyorum.

1 — Türkiyede kapitülâsyonların lâğvından evvel: Avusturya, Rusya, Fransız, İngiliz, Alman, İtalya postaneleri vardı.

2 — Bunlar, ilk önce mensup bulundukları devletler tebaasının mektuplarını kabul ve nakletmekte idiler; sonraları, diğer tebaalara ait olanları da alıp vermeğe başlamışlar ve hatta, idaremiz Beynelmilel posta birliğine dahil oluncaya kadar, Memaliki ecnebiye ile posta münasebatına da tavassut etmişlerdir.

3 — Türkiyede Avusturya postanesi 1726 da teessüs etmiş, lağvına kadar İzmir, Beyrut, Trabzon, İnebolu, Samsun, Gireson, Kale, İskenderun, İstanbul gibi mühim iskelelerde olmak üzere (15) şube açmıştı. Bu postahanenin, maaşat ve masarifi çıktıktan sonra, safi kâr, 1,000,000 krona baliğ oluyordu.

4 — Rus postanesi 1799 da Türkiyede üç postane açmak suretile teessüs etmiş, ilgaya kadar İstanbul, İsmir, Beyrut, Trabzon, Samsun, Gireson, Sinop, Kudüs, Yafa, Hayfa, Trablusşam, gibi mühim merkezlerde 18 postane açmıştır.

5 — Fransız postaneleri 1812 de teessüs etmiş Karadeniz ve Sürye sahillerinde 15 adet şube açılmıştır..

6 — İngiliz postaneleri 1832 de teessüs etmiş, ilgaya kadar İstanbul, İzmir, Beyrut, Bağdat, ve Basrada olmak üzere beş merkez açmıştır.

7 — Alman postaneleri 1870 te teessüs etmiş ve İstanbul, İzmir, Beyrut, Yafa, Kudüs şehirlerinde olmak üzere beş şube açmıştır.

8 — İtalyan postaneleri 1874 te teessüs etmiş, ilgaya kadar İstanbul; İzmir, Yafa, Kudüs, Trablus garp, Bingazide olmak üzere altı postane açmıştır. Bunlardan maada muhtelif mahallerde Yunan postaneleri de mevcut idise de 1313 Yunan harbinde Tesalyadaki Osmanlı posta merkezlerini seddetmesine mukabil bunlar da seddedilmiştir.

Bu malûmata göre memleketimizde 64 posta merkezi vardı. Lozan muahedesinin 113 üncü maddesi, bunların kat'î ilgasını devletlere kabul ettirmektedir. O vakittenberi postalarımız dünyanın her müstakil memleketinde olduğu gibi çalışmakta ve bütün medeni memleketlerin postalardan beklediği hizmetleri yapmağa uğraşmaktadır.

4

Sağlık işi

Zabıtlar Tercümesi Cilt 3 S 67, 496, 459. c 4, 2, 25, 27. c 5 257 262

Sıhhat işlerinde çok ağır bir Kapitülâsyon vardı. Kıyılarımızda ve sınırlarımızda sıhhat işlerine biz hâkim değildik. Sınırlarda ve

kıyılardaki sıhhat işlerile uğraşmak üzere bir Sıhhiye Vekâleti vardı. Hariciye Vekili, aynî zamanda ayrıca bu Vekâletin de Vekili ve " Meclisi Kebiri Umuru Sıhhiye „ nin reisi idi. Bu büyük sağlık meclisinde, iki Türk aza ile on dört devletin birer azası vardı. Memleketin sınır ve kıyılardaki sağlık işlerine, yani asıl sağlık işlerine bu meclis hâkimdi. Ayrı teşkilâtı, muayyen yerlerde Karantina haneleri, doktorları, Karantina memurları ve ehemmiyetli varidatı vardı. İlga zamanında bunun birikmiş parası vardı. Bu nasıl olmuştu? Bunu uzun anlatmağa girişmeksizin İsmet Paşanın bunu hulâsa eden sözlerini nakledeceğim. Hem, işin tarihçesini, hem, memleketin hayat meselelerinden biri olmak itibarile bu meselenin de millileştirilmesini istemekteki görüşünü anlatır.

Tâli komisyonda Müttefikler, Kapitülâsyonları kurtarma fikri ile, İstanbul Büyük Sıhhiye meclisi yerine doktorluk komitesi kurmak istemişlerdi. Bunda da muahedelere, Türkiyenin menfaatlerine, devletin hakimiyetine zarar veren mahiyeti olmadığına dayanmışlardı.

Mösyö Barere göre 1839 da Türkiye ve Avrupa menfaatları bir anlaşmayı icabetmiş ve vaziyet bu suretle kurulmuştu. Bulaşık hastalıkların Avrupaya girebilmesine karşı iki kapı vardır. Bu kapının biri İskenderiyededir. öbürü boğazlardadır, ve yeniden kurulması lâzımdır.

Barere göre bu işte Müttefiklerin istediği şey, siyasî salâhiyeti ve kapitülâsyonlardan çıkma tesislerle münasebeti olmayacak sırf bir doktorluk komitesidir. Türkiye, bunu redederse, sonu vahim olur.

Böyle bir komite ihdasının kapitülâsyona muadil olacağı meydanda idi.

İş, Tâli Komisyondan üçüncü komisyona raporla geldi. Rapor 27 / 1 / 923 te okundu. Tâli Komisyon, beş defa toplanmış bütün meseleler de anlaşılmış, yalnız bu muvakkat müddetle doktorlar komitesi meselesinde anlaşılamamış. Boğazlarda bir sıhhat komitesi tesisi behemehal lâzımdır. Bermutat Fransızlar İngilizler, İtalyanlar ısrar ile bunu istediler. İsmet Paşa kendilerine meseleyi kesip atan şu cevabı verdi :

" 1819 senesinde Hindistandan Türkiyeye sirayet eden salgın bir Kolera hastalığı Türkiyeyi hudutlarında tedabiri sıhhiye ittihazına ve bu maksatla Lâzım gelen hidematın teşkiline iptidar eylemeğe sevketti.

Fakat Avrupa devletleri gemilerinin muayenesine ancak Türk umuru sıhhiyesine ve mevzuu bahsolan kontrola iştirak emrinde haklarını tanıtmak şartile muvafakat etmek istediklerinden, Türkiye,

her hükümeti mütemeddinenin ittihazile mükellef olduğu tedabiri insaniyetkâraneyi tatbik edebilmek üzere, Avrupa metalibini kabul etmek mecburiyetinde bulundu. Bu suretle Devleti Osmaniyede bir sıhhiye kapitülâsyonları usulü teessüs etti. Beyan olunduğu veçhile teşekkül eden bu beynelmilel idare, yolunda ifayı vazife etmiyordu. San'atı tebabete bigâne bir çok eşhas, etibbanın işgal etmesi lâzım gelen mevkileri almışlardı. Ve bu eşhasın adedile mucip oldukları masarif miktarı pek yüksek idi. Fazla olarak, bu idarenin tatbik eylediği usul ve ittihaz ettiği tedabir mer'i ve müstamel olmaktan kalmış usul ve tedabirden ibaret olup, ilmitıbbın terakkiyatı ile ayni seviyede değil idi. Bu idarenin nekaisi, Cemiyeti akvamın Hıfzıssıhha kalemi tarafından neşrolunan bir raporda, kezalik menabii ecnebiyeden sudur eden sair vesaikte tebyin edilmiştir.

Bugün "intikal usulü idaresi„ ve "Avrupanın sıhhat işlerine bilâmel iştiraki „ namlarile yadolunan sıhhiye kapitülâsyonlarının lüzumunu ispat için Müttefik Devletler tarafından dermeyan olunan sebepler şunlardır.

1 — Veba ve koleranın ocağı şarktadır.

2 — Bu hastalıklara haç intişar vasıtası olmaktadır.

3 — İstanbul Avrupanın kapısıdır.

4 — Sıhhiye memurları cihetinden Türkiye Avrupaya muhtaçtır.

Bu sebepler esassızdır, zira:

1 — Sarı hastalıkların ocakları ancak Hindistanda, Mısırda, Hicazda ve Basradadır. İmdi, bu yüzden Türkiyeye umuru sıhhiyeye müteallik bir güna mesuliyet tevecciih edemez.

2 — Hacıların ekseriyeti azimesi Babilmendep - Bahriahmer-Süveyş kanalı tarikini takip eder.

Rusya hacılarına gelince, bunlara, sıhhî tedbirleri İstanbulda tatbik edecek yerde, Batumda tatbik etmek münasip olur. Zira bu suretle Avrupa ile beraber Türkiyenin de vikayesine muvaffakiyet elverir.

3 — İstanbulun, Avrupanın kapısı olduğu vesilesile Türkiyeyi beynelmilel bir idareyi kabule mecbur etmek, muvafıkı mantık olamaz. Zira Avrupanın en mühim ve büyük kapıları hakikatte, Marsilya ve Ceneve gibi Akdeniz limanlarıdır ki, asıl sarı hastalık ocaklarının kapısı olan Süveyş kanalı ile doğrudan doğruya münasebatta bulunurlar.

4 — Türkiye, mükemmel sıhhiye memurlarına maliktir. Hemen yüz senelik bir Tıp Fakültesine de maliktir. Esasen tecrübe ile sabit olduğu üzere son rubu asır müddetince tahakkuk ettirdiği te-

rakkilerle sabittir ki Avrupanın mümasil Fakülteleri seviyesindedir. Türkiye, bundan maada, birinci derecede seririyatlara, darülistihzarlara ve İstanbulda okuduktan sonra Avrupanın muhtelif fakültelerinde ve seririyatlarında çalışmış doktorlara maliktir. Esasen İstanbul Meclisi Kebiri Umuru Sıhhiyesi, ekseriya Türk Lâboratuvarlarında istihzar edilmiş kolera, veba aşılarını istimal etmekte idi.

Binaenaleyh Türkiye, sıhhî müesseselerinden ve doktorlarından dolayı iftihar edebilir.

Balâdaki mülâhazat, İstanbulda beynelmilel bir müessesei sıhhiyenin vücudü faideden âri olduğunu ispat eder.

Mütekemmil bir teşkilâtı sıhhiyeye malik olduğumdan Türkiye, sıhhiye kapitülâsyonlarının kendisi için hassaten müellim olduğu fikrindedir.

Türk heyeti murahhasası, sıhhiye, tâli komisyonunun dördüncü projesine tevfikan, hacılar hakkında tedabiri sıhhiye ittihazile mükellef beynelmilel komisyonu kabul ve umuru sıhhiyeye dair beynelmilel bütün mukavelâta iltihak etmekle, perverde eylediği hüsnü niyeti tamamile ispat etmiştir. Diğer cihetten, Türkiye, kapitülâsyonları ilga ettiği zamandanberi, İstanbulda bulunan müessesei sıhhiyenin hidematını mükemmel bir surette ve münhasıran Türk olan memurin ile temin edebilmiş, ve bu veçhile mezkûr müesseseyi yalnız kendi vesaitile idareye muktedir olduğunu ispat etmiştir.

Şu halde Türkiyeye her, ne şekil iktisap ederse etsin, umuru dahiliyesine bir müdahale teşkil edecek olan bir " boğazlar sıhhiye komitesi ,, ihdasını teklif etmek musip olmaz.

İkinci devrede mesele, bizim sıhhat işleri için bir beyanname vermekliğimiz ve beş sene için hizmetimize yabancı üç Avrupali doktoru müşavir olarak almaklığımız esası üzerine halledildi. Ancak bu doktorların alınmasına lüzum görülmedi. Devletler, sıhhat işlerinde bizim nasıl çalıştığımızı görmekten aldıkları müsbet kanaat ile bu işte hiç müracaatta bulunmadılar. Adlî müşavirlerin müddeti bittiği gün, doktorlara ait beyannamenin, hükmü kalmamış olduğu Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Hariciye Vekili tarafından ifade olundu. Mesele bu kadarla bitti.

İlga edilen idarede çalışan 42 doktorun ancak 11 i, 425 memur ve müstahdemin yarısı Türk idi. İlga vakti bu idarenin 3,654,895 Türk lirası vardı.

İlganın neticesi ne oldu? Sağlık işlerinin millileştirilmesi ve millî idarede ayni vazifenin daha esaslı surette görülmesi. Fazla gelir ile sıhhî müesseseler yapılmıştır.

5

Muahedeler Rejimi

Madde 99 - 100 Zabıtlar tercümesi: Cilt 2. s. 63, 185. 193. Cilt 5 347, 490.

Harpten sonra, eski muahedelerin yeniden mer'iyete girmesi usulü sulh muahedelerile tespit edilmek mutattır.

Hukuku Düvele göre harbin muahedeler üzerinde tesiri muahedelerin mahiyetine göre çeşit çeşittir.

1 — Harp için aktedilmiş olan muahedeleri harp uyandırır. Bunlar, sulh zamanında, harp zamanı için yapıldıklarından harp başlayınca mer'iyete girmeleri lâzım gelir. Kullanılması yasak edilmiş silâhlara, harp yaralılarına ve hastalarına ait mukaveleler, harp kanun ve âdetleri nizamnamesine bağlı mukavele gibi. Harbe girmekle devletler, aralarında evvelce imza edilmiş bu türlü taahhütlere riayetsizlik edemezler. Muharipler ile üçüncü devletler arasında aktedilen ittifak, yardım, bitaraflık gibi muahedeler de bu harp ile uyanırlar. Üçüncü devlet, müttefikine, ittifak şartı hasıl olmuş ise yardım etmek borcundadır. İtalya, ittifak şartının (Casus foederis) tahakkuk etmediğini ileri sürerek harbe iştirak etmedi.

2 — Kat'î bir hal ve vaziyet tesis etmek için yapılmış ve hükmü icra edilmiş bitmiş muahedeler üzerinde, harbin hiç bir tesiri yoktur.

3 — Muharipler arasındaki siyasî mahiyette muahedeleri, harp fesheder. İttifak, teminat, yardım, himaye, kontrol, nüfuz mıntakaları muahedeleri gibi. Tefsir ve tatbiki harbin sedebi olmuş olan muahedeler de böyledir.

4 — Hem sulh, hem harp halile uyabilen muahedeler üzerinde harbin tesiri ihtilâflıdır. Kimine göre harp bunları da fesheder. Kimine göre sadece tatil eder. Kimine göre, bunlar harp zamanında mer'i kalır. İlâmların icrası, veraset, iflâs, güzel san'atlar mülkiyeti gibi tebaa menfaatine ait muahedeler bu kabildendir.

5 — Muharipler ile bitaraflar arasındaki muahedeler, üstün reye göre, muharipler arasında harp zamanında tatil edilmiştir. Bitaraflarla muharipler arasında mer'i olmakta devam ederler. Posta umumî mukavelesi gibi. Mesele nazariyatta bu kadar ihtilâflı olduğu cihetle, sulh muahedeleri, umumiyetle muharipler arasındaki muahe-

delere dair hükümler kor. Bundan, harbin muahedeler üzerinde tesiri fesih olduğu istinbat olunur. Sulh muahedesinde zikredilmeyen muahedeler artık yok olmuştur.

YENİ SULH MUAHEDELERİ SİSTEMİ — Dünya harbini bitiren sulh muahedeleri, eski muahedelerin yeniden mer'iyete konması meselesinde, sırf yenen devletlerin iradesini hâkim kılmıştır.

Meselâ Versay sistemini alalım:

1 — Ancak yenen devletlerin kendileri için faydalı gördükleri muahedeler yeniden meriyete girecekledir. Yenen devletler, bunları ya sulh muahedesinde zikreylemişlerdir, yahut, muayyen müddette, tebliğ etmek hakkını almışlardır. Muharipler arasında evvelce aktedilmiş bunlardan gayri muahedeler yok olmuştur.

2 — Almanya ile eski müttefikleri arasında aktedilmiş olan bütün muahedeler de ortadan kalkmıştır.

3 — Almanyaya, müttefiklerince 1914 ten evvel verilmiş olan bütün menfaatler, yenen devletlere geçmiştir.

4 — Muharebe içinde ve muharebeden evvel, Rusya ve Romanya ile aktedilmiş bütün muahedeler hükümsüzdür.

Sevr muahedesinin sistemi de budur. Hem eski muahedelerden devletlere faydalı muahedeler ve meselâ kapitülâsyonlar yeniden mer'iyete konmakta, hem de o vakta kadar iştirak etmediğimiz bir çok muahedelere zararımıza olarak bizim de iltihak etmemiz bize kabul ettirilmekte idi. [1]

---

[1] Sever muahedesinin buna ait maddelerini naklediyorum:

Madde 261 — Muahede ve mukavele ve taamülerden mütevellit imtiyazatı ecnebiye usulü 1 Ağustos 1914 tarihinden mukaddem anlardan ya doğrudan doğruya veya bilvasıta istifade eden devletler menfaatine olarak yeniden tesis edilecek, ve işbu menafi, 1 Ağustos 1914 tarihinde bunlardan istifade etmeyen müttefik devletlere dahi teşmil olunacaktır.

Madde 274 — Müttefik devletlerden her biri bu muahedenin ahkâmı umumiyesine, veya münderecatı hususiyesine bilistinat iki taraflı muahede ve mukavelelerden hangilerinin yeniden mevkii mer'iyete vaz'ını talep ettiğini Osmanlı Devletine tebliğ edecektir.

İşbu madde mucibince yapılacak tebliğat doğrudan doğruya veya diğer bir devlet vasıtasile icra olunacaktır. İşbu tebligatın alındığı, Osmanlı Devleti tarafından tahriren bildirilecektir. Muahede ve mukavelelerin mer'iyeti tarihi, tebligat icra edildiği tarih olacaktır.

Müttefik Devletler, Türkiye ile yalnız bu muahede münderecatına muvafık olan muahede ve mukavelelerin tekrar mevkii mer'iyete vaz'ını beyinlerinde kararlaştırmışlardır.

İcra edilecek tebliğatta eğer icap ederse mukavele ve muahedeler ahkâmından

LOZAN SİSTEMİ — Lozanda biz bütün eski muahedelerin harp ile yok olduğu tezini ileri sürdük ve eski muahedelerin yeniden mer'iyete konmasını kabul etmedik. Bize zararlı olan muahedelerin ortadan kalkması için biz daima harbin muahedeleri feshettiği tezini tutmuştuk. Ancak bu tezi, 1897 de zaferle biten Türk Yunan harbinden sonra, Yunanistana karşı bile, ahdî imtiyazlardan kurtulmak için yürütememiştik. Devletler, harbin muahedeleri feshettiği tezini retedememekle beraber, bu imtiyazların Yunanlılara kendi vasıtalarile verilmiş olduğunu ileri sürerek, bizi, zaferle biten bir harbin bu kadarcık bir semeresinden bile mahrum eylemişlerdi.

Lozanda, bu sebeple, eski muahedelerin kapitüler mahiyette olduğunu ileri sürerek, bunlardan hiç birinin mer'iyete girmesini kabul edemiyeceğimizi söyledik. Müttefikler, öbür sulh muahedelerinde takip edilen usulden farklı olarak teklif ettiler ki: Kendilerine elverişli görünecek muahedeleri aralarında uyuşarak mer'iyete koy-

---

bu muahede hükümlerine muhalif olmasından dolayı mevkii mer'iyete tekrar vaz-edilmemiş addolunacak kısımlar zikir ve tasrih olunacaktır.

Bu hususta ittifakı ârâ hasıl olamazsa Cemiyeti Akvama müracaat olunacaktır.

Tebligat muamelesinin ifası için müttefik devletlere bu muahedenin mer'iyeti tarihinden itibaren altı ay mühel verilmiştir.

Yalnız bu suretle bir tebligata mevzu teşkil edecek olan iki taraflı muahede ve mukaveleler, Türkiye ile Müttefik devletler arasında tekrar mer'iyet iktisap edip maadası münfesih addolunacaktır,

Yukarıda zikrolunan kavait, Müttefik devletlerle Türkiye arasında mevcut olan iki taraflı bütün muahede ve mükavelelere tatbik olunacaktır. Bu hüküm müttefik devletlerden Osmanlı devletile harp halinde bulunmayanlar hakkında dahi caridir.

Madde 275.—Devleti Osmaniye 1 Ağustos 1914 tarihinden bu muahenamenin mer'iyeti tarihine kadar Almanya, Avusturya, Bulgaristan yahut Macaristan ile aktettiği bilcümle muahede ve mukaveleler ve itilâfları işbu muahede mucibince mefsuh addettiğini kabul eder.

Madde 276.—Osmanlı Devleti 1 Ağustot 1914 tarihinden evvel aktettiği muahedeler, mukaveleler ve itilâfnameler mucibince Almanya, Avusturya, Bulgaristan veyahut Macaristana veya mezkûr hükûmetler memurlarile tebaalarına bahşetmediği bütün hukuk ve menafii mezkûr muahedeler ve mukaveleler ve itilâflar mevkiî meriyette kaldıkça Müttefik Devletlere veya bunların memurin ve tebaasına dahi temamen bahş ve temin eylemeği deruhde eder.

Müttefik Devletler bu hukuk ve menafiden mütevellit faideleri kabul edip etmemek hakkını muhafaza ederler.

Madde 277 — Osmanlı Devleti 1 Ağustos 1914 tarihinden evvel veya mezkûr tarihten bu muahedenamenin mer'i olmağa başladığı tarihe kadar Rusya ile veyahut arazisi Rusyanın eski memleketlerinden ayrılmış olan bütün devlet ve hükûmetler ile ve kezalik 10 Ağustos 1916 tarihinden itibaren bu muahedenin mevkii mer'iyete konulduğu tarihe kadar Romanya ile aktettiği bütün muahedeler ve mukaveleler ve itilâfları münfesih addettiğini kabul eder.

sunlar. Bu suretle, bir tarafa değil iki tarâfa elverişli olan muahedeler, iki tarafın uyuşmasile mer'iyete konacak, yani müsavat ve mütekabiliyet esası hâkim olacak idi. Mösyö Serius, harpten sonra yapılan sulh muahedelerinden hiç birinde böyle bir şey kabul edilmediğini söyleyerek Türk heyetinden bunu takdir eylemesini rica etti. (Cilt 2 S. 186). Teklif şu idi: Madde C " Türkiye ile aktedilmiş olup yeniden mer'iyete konmalarına lüzum görülecek olan iki taraflı muahede, mukavele ve itilâflar hakkında, bu muahedenin mer'iyete konmasından 12 ay içinde Türkiye ile anlaşmak Müttefik Devletlerden her birine aittir.„ S. 198.

Mustafa Şeref Bey, her devletin yeniden mer'iyete girmesini istediği muahede üzerinde Türkiye ile ayrı ayrı müzakerede bulunmak o devlete raci olduğunu ileri sürerek, iki taraflı muahedeler hakkında muahedeye hüküm konmasını, Türkiyenin kabul edemiyeceğini söyledi. Serius, muahedeye böyle bir madde konmasının buna ait konuşmaların faaliyetle sevki için bir teminat olduğunu ve buna lüzum bulunduğunu anlattı. Fransa ile İspanya arasında yapılan ticaret mukavelesine böyle bir madde konduğunu söyledi. Kapitülâsyonlarla alâkalı olan muahedeler, kapitülâsyonların kaldırılması kabul edildiği cihetle müstesna kalacaktır.

Mustafa Şeref Bey, Türkiye ile devletler arasındaki bütün muahedelerin kapitülâsyonlarla alâkalı olduğunu ileri sürerek devletler ile Türkiye arasında hususî müzakereler yapılmasında israr etti.

Serius, eski muahedelerin topunu kapitülâsyonlarla alâkalıdır diye reddetmenin çok ehemmiyetli bir şey olduğunu, bunların içinde kapitüler mahiyette olmayan hükümleri havi olanlar bulunabileceğini, ve bir tetkike tabi tutulmaları icabedeceğini ileri sürdü. Mustafa Şeref bey, muahedenin parçalanmaz bir kül olduğunu, bir kısmı reddedilince muahedenin bütünile reddedilmesi lâzımgeleceğini, Türkiyenin hukuk prensiplerine göre her devletle muahede aktetmeğe hazır bulunduğunu söyledi.

Serius, Müttefiklerle görüşerek tekliflerinde israr ettiklerini söyledi.

31/1/923 te heyetimize verilen ve kabul edilmesi istenilen muahede projesi Seriusün muhafaza ettiği bu görüşüne göre yazılıdır. 114 üncü maddeye göre Türkiye ile aktedilmiş iki taraflı muahede, mukavele ve anlaşmaların mer'iyete konması hakkında 12 ay içinde Türkiye ile uyuşmak müttefik devletlerden her birine aittir.

115 inci maddeye göre de Türkiye ile her hangi bir devlet arasındaki muahedeler bu muahede hükmüne aykırı olamayacaktır.

Türkiye böyle aykırı olan bir hükmün mer'iyeti olmayacağını taahhüt etmektedir.

Bununla beraber kapitülâsyonların kayıtsız ve şartsız ilgası kabul ettirilince, sulh muahedesine bu iki taraflı muahedeler hakkında madde koymak artık manasız bir şey olurdu. Bu sebeple bu meselede ısrar edemediler. Mösyö Montanya, ikinci devrede İsmet Paşaya bu maddenin kaldırılmasını Müttefiklerin kabul ettiğini söyledi (S. 433) ve onu velyeden muahedeyi de İsmet Paşa kat'iyetle reddetti.

Çok taraflı muahedelerden Beynelmilel Roma Ziraat Enstitüsüne tekrar girmemiz verilecek harp senelerine ait para sebebile münakaşa edildi. İsmet Paşa, bu enstitüye Türkiyenin tekrar gireceğini, fakat bu kabulün verilmemiş paralar hakkında hiç bir taahhüdü tazammun edemeyecegini söyledi. Para, İtalya heyetinin notuna göre 360 bin frank idi. (Cilt 5 S. 445 - 446). 99 uncu madde de bu yeniden mer'iyete girecek umumî muahedeleri sayar. Posta telgraf mukaveleleri bunlardandır.

Yeniden iltihak edeceğimiz muahedelerden havada gemi işletmeğe ait 1919 tarihli mukaveleye, coğrafî vaziyetimizin icabettirdiği tadillerle girmeği istedik. Rusya ile münasebetimizi tahdit edemezdik. bunu kabul ettiler. [1]

Güzel san'atlar mülkiyeti hakkındaki Beynelmilel mukaveleye ticaret mukavelesinin 14 üncü maddesi ile iltihak etmeği kabul ettik. Ancak Türkçeye tercüme hakkını mahfuz tuttuk.

6
Ticaret mukavelesi [2]

Ticaret muahedeleri, bugünün beynelmilel hayatında, nazarî ve tatbikî görüşten, çok ileri bir ehemmiyet arzederler. Bu ehemmiyet milletlerin iktisadî varlığına yaptıkları derin tesir sebebile, siyasî muahedelerin tesirinden hiç aşağı değildir.

---

[1] Sevr muahedesi madde 318 - 327 de havalarımızın hakimiyetini âdeta Müttefik Devletlere vermişti. Müttefik Devletler hava gemileri karalarımızın ve sularımızın üzerinde uçmakta ve yere inmekte serbesttir. Müttefik Devletlerce gösterilecek yerlerde tayyare meydanları yapmağa mecburuz, yapmazsak lâzım olan her türlü tedbirleri devletler yapacaklardır. Kendisine yükletilen hükümlere, Osmanlı Devleti Milletler Cemiyetine kabul edilinceye kadar veya 1919 Paris hava mukavelesine iştirakine müsaade olununcaya kadar riayet etmek mecburiyetindedir.

[2] Lozanda sulhü tanzim eden vesikalar, muahedeye eklendiği cihetle ticaret hükümleri mukavele ile anıldı. Ancak daha şayi olan at muahededir.

Siyasî muahedeler, sulh, ittifak, teminat, himaye toprak alma veya verme, muahedeleri, bir benzetme ile, devletin bünyesine, gövdesine taallûk eder; İktisadî muahedeler midesine. Gövdeyi mide besler; gövde, nekadar sağlam olursa olsun, boş veya hasta bir mide ile nihayet çöker. Bir nüzul, bir kurşun, bir yara sağlam bir gövdeyi belki bir anda, başka bir hastalık, zatüree, zatülcenp, tifo muayyen günde öldürebilir. Bozuk, hasta, kanserli veya ülserli bir mide biraz daha yavaş fakat o da ayni tehlike nisbetinde ölüme götürür. İmdi insana benzettiğimizde her ikisi insanın varlığını, yaşayışı, zehir eder ve öldürür. Devlet için de böyledir. Biz, ticaret muahedelerinin ehemmiyetini siyasî muahedelerden aşağı görmenin cezasını çekmiş bir milletiz. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünde, iktisadî varlığına hâkim olabilmeği kapitülâsyonlarla elinden kaçırmış, Avrupa devletleri hesabına çalışır hale gelmiş olmanın tesiri birinci derecede olduğunu kim unutabilir?

Ticaret, dünyanın en eski bir işidir. En eski milletler yetiştirdiklerini ve yaptıklarını, deniz, ırmak ve kara yollarile, birbirlerile değişmişlerdir.

Ancak, ticaret için dahilî hayatta olduğu gibi, beynelmilel hayatta da ilk şart emniyettir. Bu emniyet verilemediği cihetle beynelmilel ticaret o vakitler açılamamıştır. Orta zamanlar içindedir ki bu ticaretin yapılabilmesi ve açılabilmesi için teminat verilişine tesadüf ediyoruz. Teminatı yabancı tüccara evvelâ kanun ve nizamlarla bir taraflı olarak verilmiş görüyoruz. Ondan sonra, devletler arasında karşılıklı konuşmalar ve bu emniyeti beynelmilel akitlerle verme sırası geliyor. Baron Nolde'nin Lahaye'de okuttuğu ticaret muahedeleri dersinde (1) izah ettiğine göre dahilî mevzuat ile ilk teminler sekizinci asra kadar gider. İlk ticaret muahedesi ise 1351 de İngilterede aktedilmiştir.

Garbın şark ile ticarî münasebetini, ticaret muahedeleri yerine kapitülâsyonlar tanzim etmiştir. Zaten kapitülâsyonların bir kısım hükümleri ikamet, bir kısım hükümleri ticaret muahedesi mevzuudur. Ancak bunları ticaret muahedelerinden ayıran belli başlı nokta, ticaret muahedelerinin ana vasıflarından biri olan mütekabiliyet esası üzerine kurulmamalarıdır. Kapitülâsyonlarda, bütün müsaadeler bir taraflıdır. Onlara imtiyaz mahiyeti veren de budur. Öbür yandan ticaret muahedelerini idare eden en büyük prensip tarife muhtariyetidir. Kapitülâsyonlarda tarife muhtariyeti yoktur. Devlet, kapitülâs-

---

[1[Lahaye dersleri mecmuası cilt 3 sahife 291 — 495.

yonlarla ilânihaye yabancı devletlerin menfaatine gümrüklerini bağlamıştır.

Büyük harpten sonra yapılan muahedelerde dahi mütekabiliyet yoktur. Müttefik ve Müşarik Devletler Almanya, Avuşturya, Bulgaristan ve Macaristanda, sulh muahedelerile, ithalât ve ihracattan prensipte en ziyade müsaade görmüş millet muamelesinden istifade ederler. Fakat bu dört devlet âkit devletler topraklarında bundan istifade edemezler. Mütekabiliyet kabul edilmemiştir.

İşte Lozan ile başlıyan istiklâl rejimini, eski rejimden de, sulh sonu rejiminden de ayıran ana fark burada kendini gösterir. Türkiye, âkitlerle müsavilik ve mütekabiliyet dairesinde ticari münasebetlerini tanzim eylemiştir ve bunu muayyen müddetle ve ayni ticaret muahedelerini idare eden prensiplerle akteylemiştir.

Hukuku düvele göre ticaret muahedelerinin şeklini, formülünü hükümlerini bir kararda belli etmek kabil değildir. Bu, her memlekete ve zamana göre değişebilir. Bir yandan diplomatların itiyatları, öbür yandan devletlerin iktisat siyasetlerindeki farklar, ticaret muahedelerinde bir yeknasaklık teminine imkân vermemektedir. Bir devletin muahedelerinde bile bu yeknasaklık görülmez.

Ancak hemen bütün ticaret muahedelerinde görülen müşterek hükümler vardır. Âkit devletlerin hak ve vazifece mütekabiliyeti, ticaret serbestliği, ve bunun istisnaları, yani memlekete girmesi menedilen eşya formülü, tarife, en ziyade müsaade görmüş millet muamelesi veya millî muamele. Ticaretin serbestliği meselesinde, yabancı tüccarın, şirketlerin, cemiyetlerin ticaret yapmaları, Rusyada olduğu gibi devletin de ticaret işlerile uğraşması halinde, bunun vaziyeti, ticaret muahedelerine yazılır.

Ancak serbestlik hiç bir yerde kayıtsız ve istisnasız değildir. Ticareti yasak olan ve yasak edilecek olan şeyler vardır. Ticaret muahedeleri bunları yazar. Bunların formülleri de çok değişir. Baron Nolt, bunları 1—Millî müdafaa mütalealarile 2 — Sıhhî veya inzibatî mütalealarla 3 — Dahilî ticareti koruma düşüncelerile hulâsa ediyor. Ancak devletin inhisar koymak hareketinde inzibat ve dahilî ticaret düşüncesi kadar varidat alma düsüncesi vardır. Bu sebeple bunu da ayrı bir sebep olarak zikretmek doğru olur.

Tarife, ticaret muahedelerinin en ehemmiyetli hükümlerinden biridir. Bununladır ki hir devletin iktisat siyaseti temin olunur. Devletin gümrük tarifesini tayin etmek hususunda ayrı sistemler vardır. Bütün girecek şeyler için muahede ile karşılıklı tarife yapmak usulü revaçta değildir. Daha ziyade devlet, umumî tarife kanunu neşr-

eder' Bu, en mühim bir iştir. Sonra her devletle bu kanunda yazılı şeylerin tarifesinden ya yüzde bir nisbet dairesinde, ya her şey için muayyen nisbette tezyitler üzerine görüşür.

Tarife kıymet üzerine, sıklet veya nevi üzerine tayin olunabilir. Kıymet üzerine tayin olunan tarifelerde devlet, vakıt vakıt eşyanın kıymetini bir barem ile tayin etmezse, sui istimal olur.

Gümrük tarifelerinin değişebilmesi en büyük esastır. Bu sebeple ticaret muahedeleri daima müddetlidir. Tarifeyi ve müddetini tayindeki bu muhtariyet Avrupanın şark ile olan münasebetinde yoktur. Orada değişmeyen ve müddetli olmayan tarife esastır ve bu esasa en evvel tabi olan devlet Osmanlı Devleti olmuştur.

En ziyade müsaadeye ermiş millet muamelesi, faidesi ve mahzurları bugün çok münakaşa edilen ve çeşitli tatbikleri olan bir hükümdür.

Osmanlı Devleti en eski kapitülâsyonlar ile ticaret serbestliğini ilân ediyor ve gümrük resmini cari olan âdetlere göre tayin ediyordu. 17 inci asırdan beri Türkiyeye giren ve çıkan şeylerden alınacak resim, yüzde üç olarak tesbit olundu. Devlet, ticaret muahedesi şeklinde ilk muahedelerini 19 uncu asırda yaptı. 1838 de Fransa, İngiltere, Sardonya ile 1840 ta İsveç, İspanya, Hollonda, Belçika Zulferein devletlerile, 1841 de, Portekiz, 1843 te Rusya, ve 1846 da Sicilya ile 1854 te Sardünya ile. Bu muahedeler ithalâta yüzde iki zam etti.

1861 ve 1862 de aktedilen ikinci seri ticaret muahedelerile gümrük resmini yüzde sekize çıkardı. Daima esas kıymettir. 1890 da Almanya ile iyi bir ticaret muahedesi aktolundu ise de, diğer devletlerle bu yolda muahedeler aktine talik edilen bu muahede mer'iyete girmedi. Rumeli vilâyetleri ıslahatı için, senelerce uğraştıktan ve devletlere bin bir menfaat temin ettikten sonradır ki 1907 de gümrük resmi muvakkaten yüzde on bire çıkarılabildi. Avusturya Macaristana, Bosna Herseği ve İtalyaya Trabulusgarp, Bingaziyi terkederken, bu devletlerden asrî bir ticaret muahedesi aktine ancak vait alabilmiş olduğumuzu burada da hatırlayalım.

Sevre muahedesi " ticari münasebetler „ atlı bahsinde 261 inci madde ile " muahede mukavele ve âdetten çıkan imtiyaz usulünü „ 1/8/914 ten evvel, bundan istifade eden ve etmeyen devletler için tesis ettiği gibi, 263 üncü madde ile de " 25 Nisan 1907 tarihli muahedenin gümrük ihtilât resimlerine taallûk eden ahkâmını bütün Müttefik Devletler menfaatine olarak tekrar mer'iyete „ koymaktadır. Yani gümrük resmi yüzde sekize inmektedir.

LOZANDA — Lozanda ticaret muahedesi meselesi, Hasan

Beyin Reis seçildiği Tâli komisyonda en evvel 29/11/922 de görüşüldü. Ticarete dair Fransızlar, gemi işletmeğe dair İngilizler tarafından projeler verildi. (cilt 3 S. 283, 290). Mukabil Türk projesi (S. 293) verildi. Konferansın kesilmesinden bir kaç gün evvel, Müttefikler verdikleri umumî projeye bir ticaret mukavelesi projesi de koymuşlardı. (cilt 1 S. 524 - 531) Konferans kesildikten sonra Ankaradan verilen mukabil projede bunun birinci 9, 13, 19 uncu maddeleri hasfedilmiş, yalnız, 15, 17 ve 20 inci madde kabul edilmiş, öbür maddeler yerine yeni metinler yazılmış ve yeni bir madde ilâve edilmiştir. (cilt 4 S. 60 - 69). Bununla beraber bunlar üzerinde çok durmamış görünmek için Ankaradan yazılan 28 mart 923 tarihli notada " ticaret mukavelesile umumî af hakkındaki beyanname iki taraf arasında mevzuubahs edilmmeiş, veya Müttefik Devletlerce kabul olunmamış hiç bir esaslı tadili havi değildir. Tadillerin çoğu başka işlerde olduğu gibi ya ikinci derece ehemmiyeti olan meselelere, yahut yazılış tarzına aittir„ deniyordu.

İkinci devrede bu tadillerin çoğu kabul ettirildi.

Lozanda münakaşa, gümrük tarifeleri, mukavelenin müddeti, bütün devletlere müsavi muamele, intikal devresi, teminat, Milletler Cemiyetinin hakemliği, mütekabiliyet, menşe gibi noktalar üzerinde vaki oldu.

Hasan bey, daha ilkinde, Türkiyenin iktisadî serbestliğe çok ehemmiyet verdiğini ve kapitülâsyonların ilga edilmesi üzerine gümrük tarifelerince serbest olduğunu, iktisadî şeraitin değişikliğine göre ticaret usulünü tanzim edecek hükümler için pek kısa bir müddet kabul etmek ve bu sebeple iktisadî meseleıeri siyasî maddelerden ayırmak lâzım geleceğini, muhtelif memleketlerin ticaret şeraiti ayrı olduğundan bütün devletlere müsavi muamele verilemeyeceğini anlattı.

Müttefikler, kapitülâsyonların, devleti daimî surette bağladığından bahsile, bir intikal devresini ortaya attılar: Türkiyenin ticaretçe her devletin haiz olduğu serbestlikten istifadesi tabiî olmakla beraber, bunu istikbalde tam kullanacaktır. Gümrük tarifelerini şimdiden istediği gibi tanzim etmesi, ticaretin kesilmesini ve yabancı tüccarın memleketi terkeylemesini icap edebilir. Ticaret mukaveleleri de hemen aktedilemez. Bu sebeple bir intikal devresi lâzımdır.

Ticaret mukavelelerinin iki sene sonra müzakeresine başlanması o vakte kadar, Türkiyeye girecek eşyadan, 1911 deki tarife, yüzde dört artırılarak, resim alınacak. Bu müddetten sonra da Türkiye

kıymet üzerinden muayyen miktarda fazla resim alamayacak. Bunun sebebi, tarife muharebesini menetmektir. Milletler Cemiyetinin iktisadî teşkilâtı var, kendisine projede gösterilen işler, bunları pek iyi başaracağı cihetle verilmiştir.

1911 kıymet tarifesi, yüzde dört artırılsa da kapitülâsyon usulüne dönmek demekti. Hasan Bey bunu ileri sürdü. Serius cevap verdi: Kapitülâsyonlara göre konmuş tarife usulü, intikal devresinde kalmak lâzımdır. Serbestliğini alıncaya kadar Türkiyenin geçirmesi lâzım gelen merhale vardır. Fransız projesi iktisadî bir harp değil, daimî bir ticarî sulh esasları vücude getirir. İntikal devresinden sonraki tarife ihtilâfı mucip olursa Milletler Cemiyeti hakem olur. İngiliz murahhasına göre, yeni usulün ticaretini mahvetmiyeceği hususunda teminat elde etmezse, İngiltere eski usulün devam etmesini istiyecektir.

Türk mukabil tekliflerini, Müttefikler ayrı ayrı kabul edilmez buldular. Ecnebi tuccara teminat vermiyor. Müttefikler projesi, iki sene için teminat ve muayyen olmayan uzun bir zaman için teminat derpiş ediyordu. İngiliz murahhasının fikrine göre, Türkiye ile ticaretin açılabilmesi için, en az 15, 20 sene için bu teminat lâzımdır. Türkiye, en ziyade müsaade gören millet muamelesini, mütekabiliyet şartile ancak iki sene sonra verebilir. Ondan evvel mutlak vermesi lâzımdır.

Siklet üzerine müstenit tarife, hem tatbik edilen emsal sebebile hakikatte mani resimler alınmasına varıyor. Hem Türk akçesinin kararsızlığı var. Bu sebeple kıymet üzerine tarife kabul olunmalıdır. Bir de Türk projesinde istihlâk resminden istisna yoktur. Giren eşyaya başka bir at altında resimler konabilir. Bu da tarife ile alâkalıdır.

Tarife meselesinde ileri sürüldü ki Türkiye, ezici gümrük resimleri koymuştur: Pirinç üzerine % 35, şeker üzerine % 40, patates ve kuru üzüme % 44, müstemleke mahsulâtına % 105, kuru sebzeye % 260. Böylece eski % 11 yerine şimdi % 260 şa varan resim alınıyor. Çok yüksek tarife, Türk maliyesi için tehlikelidir. Türkiye emtiası İtalyaya en dun tarife ile giriyor. İtalyanlar Türkiyede ayni resmi vereekler. Bu resim yüksek olursa, Türk ticareti gittikçe azalır.

Hasan Bey, Türk ticaretinin, harpten evvelki ehemmiyetini muhafaza ettiğini ileri sürdü. Varidatı evvelkinden yüksektir. Serius bunu kabul etmedi. Ve giren eşya tonasını ne nisbette eksildiğini tetkike Türk heyetini davet etti.

Hasan Bey, gümrük resmini veren nihayet Türk müstehlikidir. Mal ithal eden yabancı tüccar değildir dedi.

Bu müzakereler üzerine iki tarafça kabul edilebilecek yeni bir metin tanzim edildi. (Cilt 3, S. 310 - 314). Ancak teminat ve intikal devresinde israr ettiler. Kapitülâsyonlardan bu şartla vazgeçtiklerini söylediler, kabul etmedik.

Gemi işletme meselesinde kabotajin tebaamıza ve gemilerimize hasrını istemiştik. Gemilerimize hasrını kabul ettiler. Kabotajı millî bir ülkenin bir limanında yüklenen eşyanın ayni ülkenin diğer limanına deniz yolu ile nakli suretinde tarif ettiler. Yalnız Türkiye, bu meselede de bir intikal devresi kabul etmezse, asırlardan beri devam eden bir faaliyet ve buna konmuş sermayeler mahvolur. Bize göre yalnız emtia elbette kabul olunamazdı. Yolcuları da ilâve ettirdik ve üç devletin üçer kumpanyasına bizim de kıyılarımızda nakliyata hazırlanabilmekliğimiz için ikişer sene müddetle işleme müsaadesini vermeği doğru bulduk. Bu, muahede ile değil yazılan birer mektupla, mütekabil olarak temin edildi. (Cilt 5 Sahife 608). Romanya murahhası ayni müsaadeyi istedi, İsmet paşa reddetti.

İkinci devrede, bir kısım devletler zararına yapılan tefrikten şikâyet edildi. Romanyalılar, Sırp Hırvat Slovenler, Venizelos şikâyette bulundular. Filî mütekabiliyet mevzuubahs olamıyacağı cevabı verildi.

Elbette Türkiyeye daha büyük menfaatler vermiş olan Büyük Devletlere daha uzun müddet kabul edilmiştir. Yine şikâyet ettiler. Hasan Bey, bütün hükümlerinde Türkiyeye mütekabiliyet temin etmeğe amade bulunup bulunmadıklarını sordu. Büyük Devletler kendisine mütekabiliyet ile büyük faideler göstermişlerdir. Balkan Devletlerinin arzettikleri menfaatleri, Balkan Devletlerine de vermeğe Türkiyeyi hiç bir şey mecbur kılamaz dedi. Müddet, Büyük Devletler için beş sene, Romanya ve Yuğoslavya için nihayet 30 ay kabul edildi. Yunanistan için 6 ay olması istenmişti, nihayet bu da öbür devletler müddetine çıkarıldı.

MUKAVELENİN ESASLARI — Dibace, devletlerin "iktısadî münasebetlerin hukuku düvel prensibi üzerine ve ticareti teşvik ve mübadeleyi teshil edecek en münasip şekillerde tesis etmek arzusu ile hareket ettiklerini ilân eder„.

Tarife„ 1, Eylül 916 da mer'iyette olan Osmanlı sıklet tarifesidir. (Madde 1) Bu tarife emsale göre artacaktır. Muayyen maddeler dokuz emsale ve on iki emsale tabidir. Emsal, kambiyo fiyatına göre tanzim olunacaktır. (Madde 2)

Memnuiyetler şöyle sayılmıştır: (Madde 3)

1 — Besleyici hayat için lüzumlu kaynakları ve milletin iktısadî faaliyetini korumak.

2 — Devletin emnü selâmetini temin etmek.

3 — Bulaşık hastalıklardan şahısları, hayvanları, nebatları korumak.

4 — Afyon ve öbür zehirlerin kullanılmasına engel olmak.

5 — Türkiyede kullanılması yasak olan içkinin girmesini men etmek.

6 — Altın sikkenin veya Altın madeninin çıkışını men etmek.

7 — Devlet inhisarları tesis veya idâme eylemek.

Bunlar için lüzum görülebilecek memnuiyetlerden başkalarını kaldırmağı ve mukavele müddetinde tekrar koymamağı devlet taahhüt ediyor. Şekil meselesi olmakla beraber bu işlerde devlete yasaklık salâhiyetini mahfuz bulundurma formülü, daha doğru olurdu.

Aksez ve istihlâk ve oktrova resimleri, ve sair resimler, Türkiyede yapılan ve yetiştirilen şeylerden alındığı nisbette olacak (6) ihracat resmi devletlere göre farklı olmayacak ve bu da Türkiyeye muhik bir mütekabiliyete bağlı olacak (5).

Tarifede ve ticarî işlerde, komşu memleketlere ayrı muamele müstesna olmak üzere, yukarıki beş maddede yazılı şeylerde âkitleri diğer bir devlete ait daha müsaadeli bir muameleden istifade ettirecek. (6) Menşe şahadetnamesi (7) ancak bütün bu hükümler Türkiyeye en müsait muameleyi yapmak şartiledir. (8)

2 inci fasıl, gemi işletmeden bahseder: Türkiye, mütekabiliyet şartı ile millî gemilere yaptığı muameleyi âkitlerin gemilerine tatbik edecektir. Ancak mütekabiliyet ile, balıkçılığı, kabotajı, liman hizmetlerini, ve bütün dahilî hizmetleri, kendi sancağımıza hasredebiliriz (9).

Bunlar mahfuz kalmak şartile girecek ve çıkacak eşya ve yolcular hakkında, âkitlerce gemilere millî muamele yapılacaktır. Resimlerde müsavilik olacaktır. Bayrağa göre farklı resim alınmayacaktır. (10) Vesaik ve şahadetnameler (11).

3 üncü fasıl, kanunî olmayan rekabetlere, ve neticelerine (Madde 12, 13) ve bizim sanatlar mülkiyetine ve edebî ve güzel eserler mülkiyetine ait mukavelelere bir sene içinde iltihak etmemize dairdir. Tercüme hakkı mahfuz tutulmuştur. Devletler, bu ihtirazî kaydı kabul etmemek için Lozanda çok itirazlarda bulunmuşlardı. Nihayet " Türkiye tarafından beyan edilen ihtirazî kayde, bu mukavelenin mer'iyete konmasını takip eden sene içinde müştereken imza eden

diğer devletlerce itiraz edilmediği takdirde, itiraz edemeyecekleri suretile „ Türk ihtirazî kaydı kabul olundu.

Dominyon ve müstemlekelere tatbik edilmeyeceğini beyan etmek hakkı muhafaza edilmiştir.

Müddet beş senedir. Türkiye ve Yunanistan, Romanya, Sırp Hırvat Slovon için otuz aydan sonra denonse etmek hakkı vardır. Denonse edildikten altı ay sonra mukavele nihayet bulur.

Âkitler, bu müddetlerde yeni ticaret muahedeleri akti için müzakereye girişebilirler. Müzakere bu müddetlerde bitmemişse her taraf serbesttir. (18)

İNTİKAL TEDBİRLERİ: Dört asırlık bir kapitülâsyon rejiminden istiklâl rejimine girerken istisnaî bazı intikal tedbirleri almak zarurî idi. İsmet Paşa, bir intikal devresini hiç bir suretle kabul etmemiş idi. Ancak bazı muvakkat tedbirler kabul etmek, belki Türkiyenin de menfaati icabı idi. Çünkü muahedenin tasdik edilmesinde bunlar göze görünen şeylerdi. Muahedenin tasdiki ise, Türkiyenin menfaati icabı idi. Muahedenin bir sene tasdik edilmemiş olması da bunu gösterir. Bu intikal tedbirleri, adliye beyannamesile, dört ecnebi hukuk müşavirini, sıhhiye beyannamesile üç yabancı doktorunu, Türk memuru olarak hizmetimize almak, ticaret mukavelesile, 1916 sıklet tarifesini kabul etmek, üç devletin üç gemi işletme kumpanyasına iki sene sularımızda kabotaj salâhiyetini vermek, ikamet mukavelesile yabancıların ahkâmı şahsiye ve aile hukukunda memleketleri mahkemelerine gitmelerini, cebrî istikrazlara tabi tutulmamalarını (madde 16, 12) kabul eylemekten ibarettir. Bunlara bir intikal rejimi denemez. Çünkü mahdut müsaadelerdir.

YENİ TİCARET VE İKAMET MUKAVELELERİMİZ—Lozanda ticaret mukavelesi beş sene ve ikamet mukavelesi yedi sene için aktolunmuştu. Daha müddet meselesi görüşülürken devletin ileride aktedeceği muahedelerde Lozanda kabul ettiğini gösterdiğimiz tedbirlere de nihayet vereceği zikredilmişti. Buna mebni evvelâ ticaret ve sonra ikamet mukaveleleri aktine başlandı. Lozanda müşavir olarak bulunmuş olan Zekâi Bey ile Mustafa Şeref Bey, bu muahedelerin müzakeresine Türk murahhası olarak tayin edildiler. Hemen bütün devletlerle yeniden muahedeler veya modüs vivendiler aktedildi. Kendilerile ticaret muahedelerimiz olan devletler şunlardır.

Almanya, 5/9/930 (mer'iyet tarihi) Amerika 22/4/930, Belçika 17/11/928, Bulgaristan, 2/6/931, Danimarka 2/6/931, İspanya 18/5/931, Fenlandiya 8/8/931, Fransa 8/9/931, İngiltere 3/9/930, İsveç 26/9/931,

İsviçre 1/7/932, Macaristan 13/11/930, Romanya 16/1/931, Sovyet Rusya 9/9/931, Yunanistan, 5/11/931, Norveç 1/5/933.

Danimarka, Norveç, Romanya ve Yunanistan ile olanlar ikamet ve ticaret mukaveleleridir.

Meriette olan ticaret modüs vivendileri şunlardır:

Avusturya 8/2/930, Çekoslovakya 19/9/929, Hindistan 3/9/930, Hollanda 21/11/929, İran 9/2/930, İrlanda 21/12/929, İspanya 26/8/929, İtalya 3/8/929, Japonya 31/7/929, Lettonya 19/12/929, Mısır 2/7/930.

İkamet mukaveleleri şunlardır:

Amerika 15/2/933, Belçika 30/7/931, (teati olunmamıştır.) Hollanda 13/6/929, (teati olunmamıştır.) İrak 9/11/932, (teati olunmamıştır.) İsviçre 28/4/928, mefsuhtur (Nisan 1930) İsviçre 16/4/932, Lehistan 19/3/925, Lehistan 29/8/931 (teati olunmamıştır.)

İkamet ve Ticaret:

Almanya 22/6/927, Mefsuhtur (3/8/929) Çekoslovakya 5/3/928 Mefsuhtur (25/3/929) Macaristan 26/8/927, Mefsuhtur (27/3/930).

İkamet ve Tabiiyet:

Arnavutluk 31/5/1341.

İkamet Modüsü:

Belçika 7/11/931.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE DEVLETİNİN SINIRLARI

1. Trakya sınırları. — 2. Bundan çıkan meseleler. — 3. Asya sınırları. — 4. Deniz sınırları. — 5. Osmanlı imparatorluğunun tasfiyesi.

Hukuku düvelce devlet belli topraklar üzerinde, kendine müstakil düzen vermiş insan topluluğudur. Demek, belli toprak, veya belli ülke, devlet mefhumunda zarurî bir unsurdur. Toprağın bellileşmesi sınırlarla olur.

SINIR: Yeryüzünün, bir devlet hakimiyetine bağlı parçalarını belli eden çizgidir. Her devlet hakimiyetini, toprakları ve bu topraklar içinde veya kıyısındaki sularla, bunların üzerindeki havalar üzerinde, bu çizgiye kadar yürütür. Bu çizgiden içeri giren herkes ve herşey, o devlet kanunlarına uyar.

Devlet topraklarının sınırlanmasında, türlü türlü nazariyeler vardır. Bunların en bilinenleri tabiî sınır ve millî veya içtimaî sınır nazariyeleridir.

Tabiî sınır nazariyesi, devlet topraklarının dağ, ırmak, göl, deniz gibi tabiatın yarattığı şeylerle çevrelenmesini ister. **Millî sınır** nazariyesi, devlet ülkesinin, aynı milletten insanların oturduğu yerlerle belli edilmesini arar, ayni millî temayüller itibarile bu yerlerin bütünü, ayni hususiyetleri gösterir.

Ne biri, ne öbürü, sınırların çizilmesinde kat'î bir kaide vermez.

Fransada ihtilâl insanlarının çok beğendikleri ve güttükleri tabiî sınır nazariyesi, bir devlet ülkesini, başka devletlerin hücumlarından korumağa yaradığı cihetle, faydalıdır. Ancak istilâcı siyasetin elinde alet olarak kollanılmak gibi büyük mahzuru vardır. Her ırmağın arkasında yükselen başka bir dağ ve her dağın arkasında akan yeni bir ırmak bulunabilir. O halde ülkenin dayanacağı tabiî sınır bunlardan hangisi olacaktır? Birinci Napolyon, bu fikirle değilmidirki Holandayı Renin ve Möz ve Eskonun çamurlu topraklarından sayarak Fransanın tabiî sınırları içine almak iddiasında bulundu. Öbür yandan geçit vermiyen ırmak, aşılmayan dağ var mıdır? Dünya harbinde İngilizler tabiatin güçlüklerini yenerek Gelibolu yarımadasına çıktılar ve yerleştiler. Fakat Türk azmine çarparak ilerleyemediler ve döndüler.

Sınırlar, bir de insanların yaptıkları işaretlerle çizilir ve bunlara

yapma sınır denir. Yapma sınırlar dikilen kazıklarla, kazılan arklarla, konan işaretlerle ve saire belli edilir.

İyi çizilen bir sınır, iki devlet arasında bu yüzden ihtilâf doğurtmaz; iyi çizilmemis bir sınır, iki millet arasında, çok vakit iki tarafı da üzen sızıltıların, gürültülerin sebebi olur. Bu sebeple sınırları belli etmek işinde çok dikkatli olmak gerektir.

Sınırlar, tabiî ve yapma olsunlar, iki taraf arasında, muahede ile istikametleri tesbit olunur ve muahedeye eklenen harita ile gösterilir. Sonra bu harita ile gösterilen sınırları, toprak üzerinde çizmek için, mütehassıs komisyonlar gönderilir. Demek sınır işinde, evvelâ ülkeyi belli etmesi itibarile, siyasî ve askerî bir mahiyet, sonra da çizilmesinde, ihtisasa tekniğe bağlı bir ehemmiyet vardır.

Birincisi, sınırların ve iki yandaki ülke parçalarının sevkelceyşî, tarihî, kavmî, iktisadî, siyasî, hukukî, içtimaî vaziyetler itibarile belli edilmesini münakaşaya kor.

İkincisi, umumî hatlarında muahedede bu mülâhazalara göre çizilen sınırların bu mülâhazalara ve iki yandaki köylerin, suların, ormanların, otlakların haline göre, yer üzerinde nerelerden geçeceğini gösterir. Bunları gösterecek komisyonların teşkili meselesi de, bu noktadan ehemmiyetlidir.

Görülüyorki sınırlar meselesi siyasî, iktisadî, sevkelceyşî ve sair bakıştan en ehemmiyetli siyasî ve askerî bir mes'eledir. Sırf sınır üzerine yazılmış bir kitap olmak itibarile A. de La Pradelle'in yazdığı La Frontière atlı kitabı zikrederim.

LOZANDA. Türkiye Devletinin Lozanda sınırları ne olacak idi? bunun müzakeresine Lort Kürzonun riyaset ettiği birinci komisyonda 22/11-922 çarşanba günü başlandı ve ilk devrenin dokuz celsesini işgal etti.

Türk devletinin sınırları, Asyada, Sovyet Rusya ve İran devletlerile zaten belli idi. Bunlar Lozanda görüşülecek değildi. Yeni sınırlar meselesi, Asyada Irak ve Süriye sebebile İngiltere ve Fransa ile ve Avrupada, Yunanistan ve Bulgaristan ile ve nihayet denizde, Yunanistan ve İtalya ile konuşmayı icap ediyordu. Süriyeden dolayı Fransa ile sınırlar meselesi, Ankarada imzalanan 920 anlaşması ile halledilmişti. Bunu teyit etmek gerekti. Bulgarlarla da bir mesele yoktu. Yalnız Bulgarların Adalar Denizine çıkışı meselesi, bu sınırlar işine bağlı bir iş olarak konfransta görüşülecekti,

Sınırlar işine bağlı olarak askersizleştirme, ahaliyi değişme işi, emlâk işi, halkın reyi gibi ehemmiyetli işler de görüşüldü. Asyada, devletin Irak ile sınırları mes'elesi, Lozanda nihayet ileriye bırakılan bir hal yolu ancak alabildi.

1

Trakya Sınırları

Zabıtlar tercümesi: Cilt 1. s. 19—105, 429. C. 4. s. 10, 29, C. 5. s. 2, 28, 162, 176, 277, 617.

İsmet paşa şarkî Trakya için, Karadenizden Mericin dökümüne kadar 29 Nisan 1913 İstanbul muahedesile çizilen sınırları, Garbî Trakya için de halkın reyine müracaat olunarak ona göre hareket edilmesini istedi.

Lort Gürzonun, bu isteği tarihî, coğrafî, siyasî, ırkî, mülâhazalarla teyide, kendisini davet etti.

İSMET PAŞANIN İLK İDDİASI — İsmet paşa Mericin garbindeki ufak toprak parçasını Trakya sınırları içinde bırakmanın iki sebebe dayandığını anlattı: 1 Devletler, Edirne de içinde olarak Şarkî Trakyanın Türkiyeye geri verilmesini 24 Eylül 922 tarihli notalarile ve Mudanya mukavelesile kabul etmişlerdir. Eski Edirne şehri Mericin sol kıyısındadır. Edirnenin geri verilmesi bu kısmın da verilmesini ve Edirnenin sarahaten zikredilmesinden, Edirne istasyonunun ve Karaağaç mahallesinin de, buralar ahalisinin çiftliklerinin de Edirne ile beraber Türkiyeye verilmesini icap ettirir.

2 —Edirne Türkiyeye verilince, bu şehri İstanbula bağlayan demiryolunun Kuleliburgaz - Mustafa Paşa kısmının bulunduğu topraklar da geri verilmek lâzım gelir.

Edirnenin ve demiryolunun emniyeti, ve Türkiyenin komşularile iyi yaşama meselesi, sınırların Edirneden ve demiryolundan uzaklaştırılmasını icap ettirir.

3 — Mericin garbinde, istenilen topraklarda, ahalinin pek çoğu Türktür.

Lort Kürzon, Mericin garbinde, büyük kısmı Türklerle meskûn yerden, neresini kastettiği hakkında, izahat istedi. İsmet Paşa, konferansta daima iltizam ettiği bir tabiye ile, hemen açılmamağı iltizam ederek, mütehassıslarının reyini aldıktan sonra, fikrini bildireceğini söyledi.

Lort Kürzon Türk isteğinin, iki noktayı; bir yandan Şarkî Trakya için 1913 sınırını, diğer yandan Garbî Trakya hakkında halkın reyine müracaatı istihdaf ettiğini söyledi.

İsmet Paşa, Dimitoka havalisinde istediği topraklarda, Türklerin Balkan harbinden evvel ve sonra çoklukta bulunmuş olduğunu ve iktısadî sebeplerin de Türk istekleri lehinde bulunduğunu bildirdi.

Lort Kürzon, İsmet Paşayı, konferansa, ifadelerini teyit edici rakamlar arzetmeğe davet eyledi.

İsmet Paşa, kavmî sebeplerden başka, Şarkî Trakya hudutları, daima karışıklıklara maruz bırakılmamak üzere, Garbî Trakyada intizam ve sükûnun hüküm sürmesi zaruretini, ileri sürdü.

Lort Kürzon Garbî Trakyaya tamamile malik olmağı isteyip istemediğini sordu. İsmet paşa, bunu istemediği cevabını verdi. Lort Kürzon, reye müracaat meselesinde Garbî Trakya sınırlarını nasıl düşündüğünü bilmek istediğini söyledi. İsmet paşa, mütehassıslarının reyini aldıktan sonra bunu bildirmeği vait etti.

Konferansın, dahilî nizamname için toplanışından sonra, bu, ilk ve en mühim toplanışı idi. Britanya İmparatorluğunun bütün kuvvet ve kudretini duyarak ve duyurarak reislikte oturan Lort Kürzonu, diğer İngiliz Murahhası ile bu devletin on üç müşaviri, Fransayı da iki murahhası ile on üç müşaviri ve saire.... tamamlıyordu. Lort Kürzon daha bu ilk konuşmada, Türk baş murahhasının, sorulan şeylere beklediği yolda değil, kendi beğendiği yolda cevap verdiğini gördü.

İsmet Paşa, düşman önünde birdenbire açılmamak, ve evvelâ sadece bir keşif muharebesine girişmek yolundaki bu tabiyesini, konferansın her sahasında takip etmiş, ve bazan Lort Kürzonu çok hiddetlendirmiştir. Bütün bir husumet âlemi önünde, birden bire açılıp ta onların her birine beğendikleri zayıf noktalardan hücüm etmek imkânını verecek olursa, İsmet Paşa elbette güç vaziyete düşer ve gerilerdi. Çok üstün düşman önünde, vaziyete hâkim kalmak için, tek yol, düşmanı açılmağa mecbur etmek, ve ona zayıf gördüğü yerden çatmakdır. Askerî sahada bu ne kadar doğru ise, siyasî sahada da bizim için okadar doğru idi.

Lort Kürzon, İsmet paşayı fazla söyletemeyince, Türk bakışı üzerinde düşündüklerini söylemek üzere Venizelosa söz verdi. Venizelos, uğramış olduğu bozgundan yüreği yanık, fakat şimdi sağ ve sol kanatlarının da, arka ve yanlarının da iyi tutulmuş olduğundan emin bir vaziyette, bozgunun intikamını almak isteyen bir kararla öne atıldı. Ve harp meydanında kazanamadığı davasını, siyaset meydanında kısmen elde etmek için söyledi, söyledi, söyledi.

VENİZELOSUN SÖZLERİ: Dünyanın en zeki ve kandırıcı insanlarından biri olduğunda şüphe olmayan mösyö Venizelos, evvelâ konferansın havasında, Türkler aleyhine ve kendi lehine bir hava yaratmak için, ahlâkî bir meseleye, büyük harbe, ve bizim ve Yunanistanın bu harbe girişi meselesine dokundu. Dünya harbine girişin mes'uliyetini, Türklere yükletmek, Türklerin tehdit edilmek istendiği her toplanışta, Müttefiklerin bundan sonra da,

unutmayacakları bir tabiyedir. Bunu, işte ilk defa Yunanistanın baş murahhası mösyö Venizelos kullandı:

Türk murahhasının delillerine cevap vermeden evvel, meselenin ahlâkî cihetini izah etmek lâzım olduğunu söylemekle, söze başlayarak, Venizelos, Türkiye ile Yunanistanı konferans önüne çıkaran dünya harbine girişteki vaziyeti ortaya attı, ve " iki milletten harbi istemiş olan ile, harbe maruz kalmış olana ayni ölçüyü tatbik etmemelidir.„ dedi. " Millî birliğini tamamlamak için harbe sevkolunabilmesi mümkün bulunmuş iken, yeni sona eren harbi açan asla Yunanistan olmamıştır. Taarruz, öbür yandan geldi. Dünya harbinin başında ne Türkiye, ne Yunanistan harbe girmemişlerdi. Türkiye, ilk olarak, taarruz yapanın yanında barbe girdi.„

Yunanistanın sadakatini ve müttefiklere hizmetini de unutmamak lâzımdı: "Yunanistan. tedafüî bir ittifak ile Sırbistana bağlı idi. Yunanistana, daha harbin başlangıcında, Sırbistana harp levazımının geçişine müsaade etmek suretile müttefikine karşı iyi dilekli (bien veillant) bir bitaraflık takip edeceğini, ve Bulgaristanın Sırbistana tecavüzde bulunmasına müsaade etmiyeceğini, merkezî devletlere bildirdi. İttifak şartı tahakuk eder etmez, Yunanistanın taahhüdünü yerine getirmesine içerlek gaileler engel oldu. O zamanki kıral, kanunu esasiye muhalif olarak, ve hükûmet reisinin parlâmentoda ekseriyeti haiz olmasına rağmen, Yunanistanın, ittifak muahedesi hükmüne göre harbe girmesine muvafakat etmedi. Yunanistanın taahhütlerini yerine getirebilmesi ve ittifaka sadakat yüzünden üstüne çökebilecek zilleti giderebilmesi için, dahilî harp lâzım geldi.„ Netice: Harbin mes'uliyeti Yunanistana ait değildir, müttefiklik vazifesini sonuna kadar yapmıştır. Bunun şerefini, felâketli netice önünde kuvvetle ister.

Venizelos akla gelecek bir noktayı da unutmuyor: Türk toprakları üzerinde niçin iddialar yürütmüş? Yunanistan, harbe toprak kazanmak fikrile değil, müttefikine sadakat ve müttefiklerin müdafaa ettikleri doğru esasları müdafaa eylemek [1] fikrile girmiş. Harp kat'î zaferle neticelenince haklı istekleri, müttefiklerin uğrunda harp ettikleri prensiplere uygun olduğu için, şarkî Trakyayı ve İzmirle hinterlandını istemiş. Trakyada Balkan harpleri sonuna kadar Türk ekseriyeti yoktu. İzmirde de yoktu

Anadolu, Balkan yarımadasının cenubuna düşen kısmından biraz

---

[1] İzmiri almak için de Venizelosun Vilsona bu ağzı kullandığını Kont Sforçadan nakletmiştim, Cilt, 1 S. 215

daha büyüktur. Niçin Balkan yarımadasında müteaddit devletler teşkil edilebilmiş olsun da Anadoluda üç devlet kurulamasın? Şarkta bir Ermeni devleti, Garpta bir Rum devleti, kalan kısımda bir Türk devleti. Anadolunun birliği delili kıymetsizdir.

Diğer bir delil: 1914 yılının ilk aylarında Osmanlı elinden Rumlar çıkarılmağa başlandı. Daha o zaman 450,000 Rum Yunanistana sığınmıştı. Bunları barındırabilmek, ve geçindirmek için Yunan toprakları çok küçüktür. 1914 tenberi Türkiye hükûmeti, Türk olmayan ahaliden kurtulmak için başka usuller tatbik etti. Katliam değilse bile, her halde tehcir, kütle halinde ihraç. Yunanistan böylece bir milyon sığınmışa yer ve yemek bulmak mecburiyeti karşısında kaldı. Olanları arzederken Türk heyetine, hoş olmamağı hiç istemiyor. Hatta, tesadüfen kendinden sert bir söz çıkarsa, onu geri almağa da hazırdır. Amma hadiseler hadiselerdir, ve onları hesaba katmak gerektir.

Hem İzmire Yunanistan kendiliğinden gitmemiştir. Müttefikler, Yunan isteklerinin haklı olduğunu teslim etmişler, ve İzmirin Yunanistana terkini kabul etmeden evvel, bu devletlerin üçü Yunanistanı Anadoluda harekette bulunmağa davet eylemişlerdir. Bütün müttefikler namına başlayan harbe, ancak kıralın dönüşünden sonra müttefiklerin muvafakatı olmaksızın devam olundu. Fakat Yunanistan, bütün sulh tekliflerini hemen kabul etti.

Şarkî Trakyanın Merice kadar feda edilmesinden sonra - ki bunu kendisi Yunanistana tavsiye eylemiş, ve Yunan mümessilliğini bu şartla kabul etmişti - yeni istekler karşısında kalmıyacağını zannediyordu. Halbuki Türkiye Mericin sağ kıyısına geçmek, ve garbî Trakyada, halkın reyine müracaat ettirmek istiyor. Garbî Trakyanın nereye kadar gittiğini de bilmiyor. Buranın mukadderatı, Sevrden tamamile müstakil bir muahede ile tanzim edilmişti. Konferans, Sevr muahedesini yeniden tanzim için toplanmıştır. Müttefiklerce tasdik edilmiş ve tatbik olunmakta bulunmuş sair muahedeleri münakaşa etmek için değil Neuilly muahedesi ile düzenlenmiş olan bu yerleri, Türkiye kendiliğinden Bulgaristana terkeylemişti. Demek bu yerler, Türkiye için, İsmet Paşanın bugün vermek istediği ehemmiyeti haiz değildir. Behemehal lâzım olsaydı kendiliğinden terketmezdi.

Karaağaç istasyonu, Dedeağaca sevkiyat için çok ehemmiyetlidir. Edirnenin asıl mahreci İstanbuldur, ve oraya demiryolile bağlıdır.

Dimetoka hakkında İsmet Paşanın söylediği kavmî delillere karşı, buralarda rum ahalinin Türklere nisbeti en az ikinin bire nisbetidir. Buraların iktisadî hayatı san'at ve ticareti de rumların elindedir.

Garbî Trakyaya gelince : İsmet paşa burada kavmî vaziyeti ve şarkî Trakyanın emniyetini ileri sürdü. Bunun Yunanistana ait kısmında halkın ancak yarısı Türktür. Şarkî Trakyanın emniyeti meselesi ise müdafaa edilemez. Garbî trakyayı himaye için de şarkî makidonyayı ve bunu himaye için merkezi makidonyayı terketmk te istenebilir ve denize kadar gidilebilir.

Yunanistan hatalarının cezasını çekmiştir. Kendisinden fazla bir şey istenemez. Sulhe varmak için her şeyi yapmıştır.

MÖSYÖ NİNÇİÇİN SÖZLERİ: Mösyö Ninçiç meselenin, konferansa arzedilen meselelerin en naziği olduğunu ve devletini en yüksek derecede alâkalandırdığını anlattı. Türk heyetinin kabul edilmez tekliflerde bulunduğunu, Meriç ötesinde topraklar istemekle komşularında düşünce ve endişeler uyandırdığını ve "Sırp Hırvat ve Sloven hükûmetinin, avrupanın siyasî kanunu saydığı sulh muahedelerinde her hangi bir değişiklik icrasına kat'iyen muhalif„ olduğunu söyledi. Sınırlarda askersizleştirilmiş bir mıntaka tesisini en evvel istiyen Sırp murahhasıdır.

Romanya murahhası, Sırp murahhasıle ayni fikirdedir. Meriç en eyi sınırdır. Garbî Trakyada, reye muhaliftir. Mericin sağ kıyısını emniyete almak lâzımdır. Bunun için askerisizleştirmek kâfidır.

Bulgar heyeti baş murahhasımızın muvafakatile ikinci bir toplanışta dinlendikten sonra İsmet Paşa Sırp, Hırvat, Sloven hey'etinin askersizlik hakkındaki teklifini tasrih eylemesini istedi. Hangi devlet toprakları üzerinde bunu istiyor ?

ÇEKİŞME Kürzon cevap verdi: Bu, yalnız bir prensip olarak şimdi ileri sürülmüştür.

İsmet Paşa, bütün heyetlerin tekliflerini evvelâ sarih olarak bilmek istiyor. Ona göre cevap verecektir. Başka diyecekleri yoksa ertesi gün bunlara cevap verecektir.

Kürzon, kendine ait bir meselede malûmat sahibi olması tabiî olan, Türk heyetinin davasını hemen izah etmemesinden şikâyet etti. kendisi yeni bir talika muvafakat edemez. Türk heyetini, mülâhazalarını mümkün olduğu kadar çabuk bildirmeğe nezaketle davet eder.

Bu sözleri kat'iyet ve kuvvetle karşılamak lâzımdı: "İsmet Paşa konferansa arzedilen vesikaları ve teklifleri, evvelce öğrenmeden, bunları tetkık veya tahlil etmek için maddeten lâzım olan vakti bulmadan, münakaşalarına geçemiyeceğini ihtar etti. Taliki istemiş ise, meseleyi umumî bakıştan tetkik etmek içindir. Bu talebi kendisine tabiî görünür. Konferansın nizamnamesine de uygundur. **Ken-**

disine serbestçe ve usul dairesinde çalışmak imkânı bırakılmasını, konferanstan talep eder„.

Kürzonun sözleri: Kendi de usul dairesinde çalışmak ister olduğunu söyliyerek, Kürzon, kendi ve diğer devletler namına mülâhazalarını söyledi:

Lort Kürzon, ileri sürülmüş olan meseleleri dörtte hülâsa etti: 1 - Şarkî Trakya sınırları 2 - askersizlik, 3 - Garbî Trakya, 4 - Bulgaristanın Adalar denizine mahreci.

Birinci meselede, ahdî, Coğrafî, Irkî ve iktisadî vaziyet, ve bizzat Türk isteği, Türk iddiası aleyhinedir.

Ahdî delil, Venizelos tarafından da ifade edilmiştir. 1913 te Trakyanın tamamı Türkiyeye ait idi. Buranın büyük bir kısmı Bükreş muahedesile Bulgaristana terkedildi. Garbî Trakyanın Karaağaç ve Dimetokayı havi diğer kısmı da 1915 te Bulgaristana bırakıldı. Buraların mukadderatı Neuilly muahedesile karara bağlanmıştır. Müttefik Devletler bundan vaz geçmek niyetinde değildirler.

Coğrafî delili Ninçiç ileri sürmüştür: Meriç en iyi tabiî sınırdır. Türkiyenin kendi istediği sınır budur. Bu delili Kürzon, kendisi bulmuş. Türkiye namına İstanbulda Hâmit Bey komiserlere Meriç sınırını söylemiş, kendisi Parise gittiği zaman 23 Eylül tarihli nota yazılırken Fransanın kuvvetle iltizam ettiği Türk isteği Merice kadar Trakyanın Türkiyeye geri verilmesi imiş, devletler 23 Eylül tarihli notada, bundan ötürü, Türkiyenin Merice ve Edirneye kadar Trakyayı elde etmek arzusunu iyi telâkki ettiklerini söylemişler. Türkiye, cevabında Mericin garp kıyısına kadar Türkiyeye iadesini istedi. Mudanya mukavelesi Yunanlıların gerisine çekilmesi lâzım gelen çizgiyi, Ege denizine kadar Meriç olarak tayin etti.

Irkî ve iktisadî delil; elbette istatistikler verilecektir. Ve bunlar ve ticarî ve ziraî vaziyetler tetkik olunacaktır.

Emniyet meselesi ki Türkler tarafından ileri sürülmüştür. Sırplar da askersizliği teklif eylemiştır. Bir komitede askerî mütehassıslar tetkik ederler.

Dedeağaç demiryolu: yalnız Türkiyeye değil, Yunanistanla Bulgaristanı da alâkalandırır. Tâli, bir komisyonda tetkik olunur.

Garbî Trakyada reye müracaat: bu noktada devletler sarih fikre maliktir. Garbî Trakya meselesi münakaşada değildir. Bu meselenin açılmasına devletler müsaade etmiyeceklerdir. Türk toprağı haricinde bir yerde reye müracaat nekadar istenemezse

burada da o kadar istenemez. Edilse de netice vermez. Burada küçük muhtar bir devlet tesis etmek makul de olmaz.

Mösyö Barer, müzakeredeki itidal, nezaket ve uzlaşma arayıcı tarzı, bütün heyetler için bir şeref saydı. Ve devleti namına, Kürzonun beyanlarına tamamile iştirak eyledi. Marki Garoni de Mösyö Barerin fikrinde bulundu. Müttefikler, Türkiye için daha az elverişli bir sınır düşündükleri vakit bile, kendisi, bugün devletlerin teklif ettiği çizgiyi tavsiye etmekte idi. Bununla iktifa etmelerini Türk heyetinden istedi.

İsmet Paşanın cevabı — Ertesi gün, 23/11/922 perşembe günü İsmet Paşa cevap verdi.

Şimdiye kadar, beynelmilel toplanmalarda, Türkler aleyhine söz söylemeğe ve kendini hep haklı çıkarmağa çalışmış olan Venizelosa da, onu dinlemiş olanlara da ulu orta söz söylemenin ne demek olduğunu çok iyi gösterdi, ve işi de çok iyi derleyerek Türk görüşünü anlattı. Bu cevap, bir çok yerlerinde aynen nakledilmeğe değer, kıymet ve ehemmiyettedir:

" Mösyö Venizelos beyanatına, Türkiye ve Yunanistanı dünya harbine sokan hallerin tetkikile başladı. Türk heyeti, Osmanlı İmparatorluğunu bu harbe sürükleyen amillerin komisyon huzurunda tetkik edilmek istenilmesini münasebetsiz sayar. Bu bapta sarih bir fikir edinebilmek için, dünya ihtilâfından evvelki otuz senenin siyasî hadiselerini gözden geçirmek ve itina ile tahlil eylemek lâzımdır. Türk heyeti, böyle bir tetkikin amelî hiç bir faydası olmayacağını ve hatta hiç değilse lüzumsuz bir münakaşa çıkararak, sulhün yeniden tesisine matuf müzakerelerin cereyanına zararlı olacağı fikrindedir. Esasen Türkiye, dünya harbinde Yunanistan ile muharebe etmek mevkiinde bulunmamıştır.

İki memleket arasında muharebe, 1919 Mayısında, İzmire Yunan askeri çıkarılmasile başlar. Bu tarih, her kesin bildiği gibi, yeni bir safhanın başlangıcıdır. Harekâtın bu safhasında Türkiyeye, asla tecavüz fikri isnat olunamaz. Bilâkis, kat'iyen haklı olmayan bir istilâ teşebbüsü karşısında Türkiye, millî mirasını müdafaa etmek için insanlık üstünde fedakârlıklara katlanmıştır. İşte Anadoluyu kana boyayan bu muharebede, iki harp edenin, ahlâkî bakıştan, karşılıklı vaziyetinin hakikati budur.

Türkiye ile Yunanistan arasında, savaşın son dört senesi içinde Müttefik Devletlerin yaptığı müteaddit sulh ve tavassut teşebbüslerine riza göstermeyen de daima Yunanistan olmuştur.

1921 Baharında Londra Konferansında Türkiye, Trakya ile İzmir ve civarı için, halkın reyine müracaatı kabul etti. Yunanistan, muvafakat etmedi. İşi sulhan düzeltmek için, Yunanistan da Türkiye kadar iyi niyet göstermiş olsaydı, muharebe o tarihte nihayete erebilirdi.

Londra konferansının nihayetinde, Müttefik Devletler, 12 Mart 921 tarihinde teklifler verdiler. Heyetler bunları hükûmetlerine arzedecekti. Türk heyeti, daha Ankaraya varmadan Yunanlılar, ikinci İnönü muharebesile neticelenen 23 mart taarruzuna başladılar. İmdi, konferansın sulh tekliflerine top ateşile cevap veren Yunanistandır.

Biraz daha sonra, Haziran 921 de Müttefik Devletler iki tarafa tavassut teklifinde bulundular. Ankarayı zaptetmek için yeni bir taarruz tecrübesine karar vermiş olan Yunanistan, bu teklifi kibir ile reddetti. Ve bir ileri hareketine başladı ki Sakarya hezimetile nihayetlendi. Yunanistanın bu temerrüdü karşısında Müttefik Devletler onun bundan böyle kendi kâr ve zararına harp etmiş olacağını ve artık hiç vekilleri bulunmadığını beyan etmek mecburiyetinde kaldılar.

Türkiyeye gelince o, meşru millî istekleri tatmin edilince silâhı bırakmağa hazır olduğunu söylemekten geri kalmamıştır. Bu hususta müteaddit sulh teşebbüslerinde bulundu ki Müttefik Devletlerce ve bütün alemce bilinmektedir.

Mösyö Venizelos, muhakeme silsilesini takip ederek, Türkiyeyin, mukadderatı Neuilly muahedesile tanzim edilmiş bir arazi kıt'asının aidiyetini tekrar bahse koyduğunu ileri sürmüş ve böylece garbî Trakya hakkında herhangi bir münakaşayı ortadan kaldırmak istemiştir. Halbuki bu muahedenin 48 inci maddesi hükmünce, Müttefiklere tevdi edilen Trakyanın mukadderatı, bir hal yolu beklemektedir, ve mesele açıktır.

Türk heyeti, Müttefiklere tevdi edilmiş garbî Trakyanın Türkiyeye geri verilmesini istememektedir. Bunu, bir kerre daha teyit eder. Fakat büyük bir çokluğu Türk olan buralar ahalisine, daima protestodan geri kalmadığı bir idare usulünün teşmil edilememesi için, Türk heyeti, mukadderatı hal bekleyen bir kıt'ada oturan insanlara, Büyük Devletlerin sulh programında yazılı kendi mukadderatını kendi tayin etmek hakkının tanınmasında israr eder.„

İstatistikleri verdikten ve bunlarla Gümülcüne, Dedeağaç, Sofulu ve İskeçede çokluğun Türklerde olduğunu gösterdikten sonra, İsmet Paşa, şu mantıkî delili ileri sürdü. "Esasen Garbî Trakyada halkın çokluğu Rum olduğunu ileri süren Yunan heyeti için, halkın reyine müracaat meselesi hiç bir suretle endişe verici olmamalıdır. Haki-

kat dedikleri gibi ise, reye müracaat olunması, memleketin Yunanistan hakimiyetine geçmesini temin ve teyit eder.

Bunlardan başka, Mösyö Venizelos, Yunan işgalinin müteaddit seneleri içinde, Yunan hükûmetince irtikâp edilmiş bir çok hatalardan bahsetti. Kendisine, en ufak bir serzenişte bile bulunmağı zerre kadar istemeksizin, Mösyö Venizelosun işaret ettiği hataların, bahtsız Türk ahalisine pek bahalıya mal olmuş olduğunu söylemekliğime müsaade buyurulsun. Ayni iztırapların Garbî Trakyada da bu işgal sebebile devam etmesi tecviz olunur mu?„

Karaağaç, Mustafapaşa, Simenli ve Dimetokada çokluğun Rum olduğu hakkındaki delilleri de rakkamlarla reddettikten sonra, İsmet Paşa Dimətokanın Türkler için tarihî bir ehemmiyeti haiz olduğunu, Avrupada muvakkat ilk payıtahtları sayılabileceğini, Türklerin burada bir çok âbideleri, camileri, çeşmeleri, istihkâmları, sarayları bulunduğunu söyledi ve devam etti:

" Mösyö Venizelos, yirmi asırdanberi Trakyada ve Anadoluda Rumlar bulunduğunu söyledi. Tarihî hakikat bu ifadelerin aksini ispat eylemektedir. En salâhiytli tarihçilerin, meselâ şark kavimlerinin tarihi kitabında, Masperonun ve Kafkasya hakkında fennî tetkik atlı eserinde doktor Morganın teslim ettikleri gibi en eski zamanlardanberi oralar halkı Türk ırkına mensup bulunmaktadır.

Yunan baş murahhası tarafından ileri sürülen iktisadî malûmat dahi hatalıdır. Buralarda emlâkin yüzde seksen dördü, herkesin bildiği, ve vereceğimiz notta gösterileceği üzere, Türklere aittir. Çalışan ve istihsal eden Türk köylüsüdür ve bunlar toprağa kuvvetle bağlıdır. Daha ziyade ticaretle uğraşan ve toprağın tasarrufuna pek az nisbette iştirak eden Rum, burada dahi başka yerde olduğu gibi, sabit olmayan bir unsur teşkil eder.

Mösyö Venizelos, bu yerlerin 1915 te Türkiye tarfından riza ile terkedilmiş olduğunu söylüyor. Ve bundan Türk isteğinin haksız olduğu neticesini çıkarıyor. Mösyö Venizelosun ve Sırp Hırvat Siloven ve Romanya heyetlerinin iddia ettikleri gibi, bu yerleri Türkiye kendi ihtiyarile terketmemiştir. Bu terk, fevkalâde tehlikeli ahvalin tazyıkı altında olmuştur ve hiç bir zaman Türk Parlâmentosunca tasdik edilmemiştir. Zaten mütarekeden sonra, Müttefik Devletler Türk, Bulgar mukavelesini kendileri hemen iptal etmiş olduklarından, bu mukavele pek az bir zaman mer'i olmuştur. Akt olunduğu tarihtenberi siyasî vaziyet tamam değişmiştir.„

Emniyet meselesinde İsmet Paşa bütün devletlerce kabul edilmiş zarureti ileri sürerek "sınırını çizmek lâzım gelince, bir devletin mu-

ayyen bir ülke parçasının müdafaası için lâbüt olan asgarî emniyeti istihsale çalışması tabiîdir. Bu, hiç te gittikçe artması lâzım gelecek arazi ilhakı taleplerinde bulunmak değildir.„ dedi.

Karaağaç hakkında, kendisine verilmesi artık itiraz götürmeyen Edirnenin bir mahallesi olmak itibarile, yapılan itirazı anlayamamakta olduğunu kaydederek, bir şehirde iki ayrı idarenin bulunması tabiî olmadığını, münakalât itibarile de bunun zarurî bulunduğunu ileri sürdu. Karaağaçsız Edirne, memleketin diğer parçalarile tabiî münasebette bulunamaz. Bu mahallenin bütün emlâki de, Edirnelilere aittir. Müttefik Devletlerin notası, Edirneyi Türkiyeye geri vermektedir. Bunun bir parçası olan Karaağaç ta verilmiş demektir. Zaten Mudanyada İtalya Murahhası ceneral Monbelli ve İngiliz Murahhası ceneral Haringtон kendisine, bunu anlatan tebliğde bulunmuşlardır.

Bir milyon sığınmış insan yüzünden Yunananistanın geçirmekte olduğu güçlüğe temas eden İsmet Paşa, bu adedi mübalâğalı gördü ve Türkiyenin - fakat daha acıklı surette-aynı mesele karşısında bulunduğunu söyledi. Bir milyondan ziyade Türk, Yunan istilâsı yüzünden bugün Anadolu ovalarında, bir çoğu ölüme mahkûm bir halde bulunmaktadır.

Sırp Murahhasına, Mericin tabiî sınır olmadığını, çünkü Edirne şehrini ikiye ayırdığını söyledi ve Garbi Trakyada reye müracaatı azlıklar için değil, çokluk için ileri sürdüğü cevabını verdi.

Lort Kürzonun, kendi bulduğu delile karşı da, o zaman ileri sürülen şey kat'î sınır değil, topraklarımızın boşaltılması idi dedi. Mericin garbine kadar Trakyanın hemen boşaltılmasını ve geri verilmesini isteyişimizden, Meriç garbinde bazı topraklar istediğimiz anlaşıldığını ileri sürdü. 4 İlk Teşrin notasında ise Meriçten bahis yoktur. Bu nokta, esasen Mudanya konferansı esnasında da tasrih edilmiştir. Mudanya mukavelesinin ikinci maddesi de yalnız boşaltmaya dairdir.

İsmet Paşa, bundan sonra 4 teklif karşısında bulunduğunu söyliyerek bunlara mukabil beş teklif ileri sürdü:

1 — 1913 sınırlarının kabul edilmesi yolundaki teklifi muhafaza ederiz.

2 — Bitaraf mıntaka meselesinin tâli bir komisyonda bir kaç saatte tetkik edilmesi muvafıktır.

3 — Adalar denizinde Bulgar mahrecini kabul etmiştik. Tekrar ederiz.

4 — Demiryolundan beynelmilel bir teşkilât ile Bulgaristan Türkiye ve Trakyanın istifadesine itirazımız yoktur. Bir tâli komisyon bu meseleyi tetkik etmelidir.

5 — Garbî Trakyada reye müracaat doğrudur. Reyden sonra buranın alacağı vaziyet bitaraf bir mıntaka tesisi lehinedir.

Lort Kürzon, Türk heyetinin, bakışını pek açık ve pek toplu anlattığını bütün heyetlerin fikrine tercüman olarak beyan etti. İsmet paşanın teklif ettiği komisyonun teşkili kabul olundu. Ceneral Veygan'dın reisliği dilendi. Komisyonda 1 Şarkî Trakya sınırlarının iki tarafında askersiz mıntakanın hangi şerait altında teşkil edileceği, 2 - Bulgaristan ile Adalar Denizi arasında, demiryolile taşıma ve Dedeağaçta bir liman inşası meselesi tetkik olunacağı kararlaştı. Lort Kürzon, İsmet Paşaya sonra cevap vereceğini anlattı. Venizelos o gün İsmet Paşayacevap verdi. Harp, Türkiye ile Yunanistan arasında 1919 da başlamıştır. Bir Türk fırkası, Balkanlarda harekette bulunmuştur, Yunan donanması, 1917 denberi deniz hareketlerine iştirak etmiştir. 1921 de Gonaris, Şarkî Trakyayı muhafaza şartile Anadoluyu bırakmıya razı idi. Fakat Türkiye, Merice kadar Edirneyi elde etmedikçe sulh akdine mütemayil değildi. Neuilly muahedesinin 48 inci maddesile Garbî Trakya, devletlere terkedilmiş idi. Devletler, Yunanistanla buna dair bir muahede akteylemişlerdir. Mesele kat'î surette halledilmiştir.

Lozanda Sevr muahedesinin tadili için toplanılmıştır. Başka muahede ile halledilen yerler görüşülemez.

Garbî Trakyada müslümanlar hakkında zulüm yapılmamıştır. Yunan parlâmentosunda 41 İslâm mebus varmış, müslümanlar Anadolunun işgal olunan yerlerinde müsavi hukuka malik olmakla da kalmıyorlardı.

Yunan Ordusu, çekilişi sırasında mezalim yapmıştır. Ancak bundan bahsolunursa kendi de buna tekrar gelecektir.

İstenilen yerlerin eskidenberi Türk olduğu iddiası kendisi için yenidir. Ancak kendisi, tarih davasını münakaşa etmek istemez. Kendisi demokrattır. Tarihî sebeplerin toprak isteklerine esas olamayacağı fikrindedir. Milletlerin, evvelâ şimdiki dilekleri yerine getirilmelidir· Kendisi memleketinin isteklerini müdafaa ederken, hep bu yolda yürümüştür.

Anadoluda açıkta kalmış bir milyondan ziyade insan meselesinde Venizelos, şu itirafta bulundu: "Bu rakkam muhakkak surette pek mübalâğalıdır. Hakikaten Yunan ordusunun çekilişi sırasında mezalim yapılmıştır. Fakat, artık döğüşmek istemeyen bir ordu, geçtiği yol üzerinde köyler yakmış ise, yolunun sağında ve solundaki geniş yerleri yakıp yıkmak için ric'at hattından uzaklaşamazdı. En fazla yolunun üzerinde bulunanı yakabilmiştir„.

Bunları iki yüz bin kişi tahmin etti. Ve buna mukabil İzmirden yedi yüz elli bin ve Şarkî Trakyadan 250 bin kişi memleketi terkettiğinden, bunların yerlerine onların yerleştirilebileceğini, ve iki tarafin iztırabı mukayese edilemeyeceğini söyledi. [1]

İSMET PAŞA, 25/11/922 de Venizelosa cevap verdi:

Mösyö Venizelos, harbin mes'uliyetini evvelâ sırf Türkiyeye atarak Yunanistanı büsbütün temize çıkarmak istemiştir. İkinci söylediklerinde bu mes'uliyeti her iki tarafa yükletmeğe çalıştı. İddiasını teyit için, 1921 de Lort Kürzon ile hususî bir konuşmada, Mösyö Gonarisin Şarkî Trakyayı alıkoymak şartile Anadoluyu boşaltmağa razı olmuş olduğunu, fakat Türkiyenin Trakyadan vazgeçmemekteki azmi, Anadolunun boşaltılmasına ve sulhün yapılmasına engel olduğunu hikâye eyledi. Türkiyenin Şarkî Trakya üzerindeki iddialarının meşru olduğu, kimsece inkâr edilmiş değildir. O halde harbin Uzamasının bütün mes'uliyeti, adalete mugayir olarak buraları hakimiyeti altında tutmak isteyen tarafa teveccüh eder. Zaten şurası bütün dünyanın bildiği bir şeydir ki Yunanistan, Müttefiklerin 26 Mart 922 tarihli notasına cevap vermediği ve Anadoluyu rizasile boşaltmadığı içindir ki, bu boşaltma Türk ordularının zorile yapılmıştır.

Hem de mösyö Venizelosun anlattığı hususî konuşmadan Türkiyenin hiç bir zaman haberi olmamıştır. Kendisine bu yolda bir teklif te yapılmamıştır. İmdi, Yunan heyetinin ileri sürdüğü şey, Yunanistanın bu harpteki mes'uliyetini hiç bir suretle azaltamaz.

Trakyanın Müttefikler işgalinde bulunan parçasının mukadderatı Neuilly muahedesile tayin edilmiş olduğunu, Mösyö Venizelos bir kerre daha söyledi. Kendisi buna karşı tekrar etmek mecburiyetindedir ki, muahede bu yerlerin mukadderatını muallâkta bırakmıştır. Devletler, Neuilly muahedesinin akti sırasında, buradaki ahaliden çoğunun Türk olduğunu şüphesiz düşünerek, bu baptaki kararları Türkiye ile muahede aktolununcaya kadar bırakmışlardır. Devletler, her ne kadar, sonra, Trakyanın Müttefikler elinde bulunan kısmını muahede ile Yunanistana vermek istemişlerse de, bu muahedenin imzası tarihinde Türkiye ile filen sulh aktedilememiş olduğundan, ayni devletler, yüksek bir adalet duygusundan mülhem olarak bunu tastik etmemişlerdir.

Mademki muahede bir hak ve adalet duygusile Müttefik Devletlerce kat'î bir şekil verilmemesinden dolayı onlarca natamam kalmıştır, o halde Türk davasına karşı konamaz.

---

[1] Konferans üçüncü celse zabıtları

İsmet Paşa, Mösyö Venizelosun istatistiklerine göre bile Türklerin çoklukta olduğu bu yerlerin mukadderatının tayininde, Türkiyenin iştirak hakkı olduğunu ispat eylemiş olduğu kanaatini gösterdi. Yunan heyetinin garbî Trakyada Türk çokluğunu kabul etmiş olmasını da senet aldı. Zaten bu cihet, Mösyö Venizelosun 30 Kânunuevvel 1918 de Müttefik Devletlere verdiği muhtırada mevcut istatistiklerle de teslim edilmiştir: 114,810 Türk, 44,686 Rum, 28,983 Bulgar. Yunan idaresinde Türklere iyi muamele edildiğine ait bahse sonra gelecektir. Ancak Yunanlılarca işgal olunan yerlerden 200,000 muhacirin İstanbula gelmesi ve bunların Müttefiklerce ve bitaraflarca görülen sefaleti, Mösyö Venizelosun sözlerini teyit etmiyor.

İsmet Paşa, Venizelosun ileri sürdüğü Edirne vilâyeti 1902 senesi salnamesinden de rakamlar aldı. Garbî Trakyada bu salnameye göre kahir Türk çokluğu olduğunu gösterdi.

Bu rakamlar üzerinde mühim bir ihtarda da bulundu : şarkta milliyeti, dine göre tayin etmek âdettir. İstanbul Rum patrikhanesinin ruhanî dairesine bağlı bütün ortodokslar, Rum telâkki olunmuşlar, ve bu suretle istatistiklerde, Rumların sayısını artırmışlardır. Bu sebeple gerek kendisinin, gerek Mösyö Venizelosun, Rum diye gösterdiklerinden, Rum olmayan Hıristiyanları, meselâ ortodoks Arnavutları ve Trakyada yerleşmiş ve Hıristiyan olmuş Türkmenler olan Gagavuzları çıkarmak lâzımdır. Böylece Rum diye gösterilenler yarıya düşer.

Türklerin ülüvvü cenabından ve kendi evlerini muhacirlerin oturmalarına ayırmalarından bahseden Venizelosun, Türklerin ahlâkı hakkındaki şehadetinin kıymetini taktir ile beraber İsmet paşa, Türklerin evlerinden çıkarılıp Rumların yerleştirildiğini acı acı söyledi. Mösyö Venizelos, münazaalı olan mıntakaların mukadderatını tayin etmenin bir azlık veya çokluk meselesi olmadığını beyan etmişti.

Mösyö Venizelos, bu suretle bu iki mıntakadaki ahali çokluğunun Türk olduğunu bir kerre daha tanımış oluyor. Diğer taraftan kendi memleketlerinin mukadderatına müteallik arzularını beyan etmelerine muhalif kalması, ihticaç eylediği demokratik düsturlarla güç uyar.

Mösyö Venizelosun Fiuma ile Edirneyi mukayese eylemesi asla doğru değildir. Çünkü birincisinde bir mahreç, ikincisinde bir şehri diş mahallesinden ve istasyondan etmek meselesi vardır.

Yunan baş murahhası ordu çekilirken yalnız ric'at yolu üzerinde bulunan köyleri yaktığını itiraf etti. Bunu senet alan İsmet Paşa, binlerce kilometre uzunluğunda bir cephede, bir ordunun yalnız bir yoldan dönemiyeceğini ihtar etti. Yunan ordusu, muhtelif istikametlerde çekilmiş ve yolundaki bütün şehir ve kasabaları yakmış ve

yıkmıştır. Zaten bunların mühim bir kısmı son taarruzdan evveldir.

Venizelos bu sözlerin bir kısmına cevap verdi ve İsmet paşadan cevap aldı.

Sırp, Hırvat, Sloven Murahhası Mösyö Ninçiç kendi delillerine karşı İsmet Paşanın nezaket dairesinde vaki olan mülâhazalarına cevap vermek için söz aldı. Sözlerinin hulâsası şudur:

Garbî Trakya hakkında münhasıran istatistiklere dayanarak hüküm vermek doğru olamaz. Bir çok yerde azlıklar oranın çokluğunu teşkil ederler, Eğer garbî Trakyada reye müracaat, azlıkta olan Türklerin hukukunu temin için ise, azlıkların hukukuna riayeti Yunanistan taahhüt ettiğinden, buna lüzum yoktur. Burada bir Türk çokluğunu meydana çıkarıp burası için bir muhtariyet veya buna benzer bir idare istenmek için ise, Balkanların sulhü için bu tehlikeli bir siyasî tarz olur. Böyle karışık siyasî şekillerin Balkanlara getirilmesinden çekinmelidir. Muhtar bir Garbî Makedonya, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan arasında daimî iğtişaşa sebep olur.

Dimetoka arazisi hakkında. 1 Ankara hükûmetinin hiç bir zaman Merici Türkiye sınırı olarak kabul etmediği, 2 - 1915 muahedesinin Türk Parlamentosunca tasdik edilmediği, ileri sürüldü. Türkiye Merici kabul etmiştir. 1915 muahedesinin ne gibi vak'aların zorile aktedildiği tetkik olunmalıdır.

O zaman düşünülen şey, yalnız Bulgaristana Merkezî Devletler tarafında harbe girmek kararını verdirmekti. İmdi, 1915 Türkiyesinin her hangi bir tazyik neticesi olarak değil, bir menfaat hesabile hareket etmiş olduğunu söylemek doğru olur. 1915 muahedesinin tasdik edilmemiş olduğuna ve bu sebeple muteber bulunmadığına ait delile gelince: bu sadece Türkiyeye ait dahilî bir iştir. Kaldı ki Millet Meclisi o zaman bu muahedeyi imzalamış olan hükûmete karşı asla tasvipsizlik göstermemiş ve bu hükûmeti düşürmemiştir.

Bu meselede son sözleri, **LORT KÜRZON**, kendisine ehemmiyet vererek söyledi.

Garbî Trakyanın muahedelerce vaziyetini yeniden anlattı. Ve Ankaranın buraya karışmak için, ne sebep gösterebileceğini anlayamadığını söyledi. "Müttefikler, Türkiyeye böyle bir hak vermeye mütemayil değildirler. Gerçektir, Türklerin isteği bugünkü şekline göre bu toprakların Türkiyeye geri verilmesi değildir. Bu biraz fazla olurdu. Türk heyeti, orada reye müracaatı teklif etmekle iktifa ediyor. Böyle bir müracaat sadece siyasi olur. Ve keyfiyet Türklerin bu mıntakada çoklukta olduğunu gösterebilirki bu da şüphesizdir. (halin son icapları bu vaziyeti değiştirebilmiştir.) Burada, Türkiyenin

hukuku olduğu bu veçhile meydana çıkarılmış oluyor ve ilerde buraları tekrar alabilmesi için Türkiyeye bir imkân hasıl eder. Müttefikler, Türkiyeye böyle bir hak tanımağa meyilli değildirler. Türk heyeti, milletlerin kendilerini serbestce idare etmelerinden ve Vilson prensiplerinden bahsediyor. Vilson, bir çok bakıştan büyük bir adamdı. Ancak kendisi, serbest idare kelimesini icat etmekle Vilsonun dünya sulhü üzerine korkunç bir darbe indirmiş olduğundan şüphelidir. Eğer Türkiye, bu prensibi belli bir yerde kendi lehine ileri sürüyor ise, ayni prensip, başka yerlerde kendi zararına gösterilebilir. Türkiye, bu prensibi Türklerin çokluk olduğnnu bildikleri yerlerde ileri sürüyor. Aksi olan yerlerde de tatbik edilmesine razı olurmu? İstanbula tatbikının neticesi ne olur? Şüphesiz son zamanlara kadar Türkler, bu şehirde çoklukta değildi. (!!....) kendisini serbest idare etmek prensibi iki yüzlü bir silâhtır. „

Meriç meselesinde, yeniden anlattı ki Türkiye, hiç bir vakit bugünkü sınırı istememiştir. O zaman boşaltmadan başka bir şey düşünülmediği ileri sürüldü. Neden boşaltmayı, iddia ettiği sınırlara kadar istemedi? Hatta 29 Eylûl tarihli notada Edirneden bahsederken şimdi Edirne ile Karaağaç arasında mevcut olduğunu ileri sürdüğü sıkı münasebete, küçük bir imada bile bulunmadı? O zaman bütün istediği Mericin garp sahiline kadar şarkî Trakya idi.

Ceneral Harington da kendisine, Karaağacın Türkiyeye verileceğine dair bir şey söylememiştir. Ceneraldan aldığı telgrafı da okudu.

1915 muahedesini Türk meclisinin reddettiği konferansa gösterilmemiştir. Az çok müz'iç bir müttefik tarafından Türkiyeye bir tazyik yapılmış ise de bu terk, muzaffer bir düşmanın icbarı ile olmamıştır ve o kadar kat'î bir mahiyet almıştır ki, sınırların kazıkları bile dikilmiştir.

Dimetoka, Türklerin Avrupada eski paytahtı imiş, kendisi bütün hayatında tarih ile uğraşmıştır ve Türklerin Avrupaya akınlarını hususî bir alâka ile mütalea eylemiştir. Lâkin Dimetokanın Türklerin payıtahtı olduğunu hiç işitmemiştir. Okuduğu kitaplara yeniden de müracaat eylemiştir.... Belki Padişah, bir müddet orada oturmuştur. lâkin Padişah bir müddet orada oturdu diye, bu şehrin Türkiyeye verilmesi istenebilir mi? Cami vardır, amma, her müslüman olan yerde cami vardır. Ne saray, ne istihkâm ve saire vardır. Sınırların Karaağaç içerde olduğu halde Mericin öte tarafına götürülmesi hakkındaki iddia, askersizleştirme hakkındaki karar üzerine ehemmiyetini kaybetmiştir. Karaağaç, Edirnenin mahallesi değildir. Edir-

neden 4 kilometrelik bir mesafe ile ayrılmıştır. Çokluğu Rum, sekiz bin kişilik küçük ayrı bir şehirdir.

Türk heyetinin üçüncü delilinde bir kuvvet vardır. Edirne, büyük bir şehirdi, bir tarihte seksen bin nüfusu vardı. Oranın Türk ahalisi şehirlerine gelir ve giderken Yunan toprağından ve bir Yunan istasyonundan geçmeği elbette istemezler. Türklerin meşru millî hislerini en küçük derecede incitecek şeyden kendisi çok çekinir. Bununla beraber 1915 haritası ile Mericin sağ sahilinde bir yer bırakılmıştır. Buraya küçük bir durak yapılabilir. Devletler, 1915 sınırı ile şehir arasındaki bu küçük yer parçasını Türkiyeye vermeğe mütemayildirler. Ümit ediyor ki Türkler, bu tavizi kabul ederler ve bütün diğer taleplerinden vaz geçerler.

Gerek kendinin, gerek diğer murahhasların, Türklere karşı müdafaa ettikleri fikirler, yalnız Büyük Devletlerce değil, bütün Balkan Devletlerince de iltizam edilmiştir. Tarihte belki ilk defa bu kadar karışık bir mesele üzerinde, Büyük Devletlerin ve bütün Balkan Devletlerinin fikirleri birdir. Bundan baha başka bir şey var. Bu birliğin kıymet ve ehemmiyetini anlayamıyacakların hali yaman olacaktır. Bu birliği hor görenlerin, ve buna karşı duranların, zerre kadar muvaffakıyet elde etmeleri ihtimali yoktur.

İSMET PAŞA hemen cevap verdi: Türkler İstanbulda çokluktadır ve bu iddiası asla reddolunamaz. Şimdiki memleketlerinin her yerinde de, paytahtlarında da Türkler, halkın reyine müracaattan korkmazlar; ve ilâve etti, kendisi şu kanaattedir ki eğer dünyanın her tarafındaki milletler, kendi mukadderlerini kendileri tayin edebilselerdi, dünya sulhüne daha iyi hizmet edilmiş olurdu.

Türkler, üzerinde hak iddia edilen Garbî Trakya parçasına ait İngiliz delillerine, bunları eyice tetkik ederek cevap verecektir.

Amerika Murahhası Mister Çayilt, bu oturmada bir beyanname okudu. Gizli itilâflara dokundu ve Türk topraklarını nüfuz mıntakalarına ayıran 1920 tarihli üç devlet itilâfının, herkes için müsavi menfaat prensibi ile uymadığını, anlattı. İsmet Paşa ahrarane beyanatından dolayı Amerika Murahhasına teşekkür etti.

İKİ TARAF DELİLLERİNİN MUHAKEMESİ — Baş Murahhasımız münakaşaya ve vaziyete hâkim kalabilmek endişesile yavaş yavaş açılarak hasımlarını söylettikten sonra etraflı mülâhazalarını bildirdiği bu ilk meselede Türk tezini ne kadar müdafaa edebilmek mümkün ise o kadar müdafaa etmiş ve bütün heyetler ve şahıslar üzerinde tesirini yapmıştır. Onun için uzun naklettim.

İsmet Paşanın Trakyada istediği şeyler, Edirne istasyonunun

bulunduğu Karaağacın, ve Edirne - İstanbul demiryolunun Kuleliburgaz - Mustafa Paşa kısmının bulunduğu yerlerin, yani 1915 te Bulgaristana verdiğimiz yerlerin bize geri verilmesi, Garbî Trakyada da reye müracaat olunmasıdır. Garbî Trakyada reye müracaat neticesi, orada bitaraf bir mıntaka tesisidir.

İsmet Paşa bu davayı kazanmak için, Karaağacın Edirnenin bir mahallesi ve istasyonu olduğunu, Edirnenin İstanbul ile münasebetini, edirne ahalisinin çiftlikleri Karaağaçta bulunduğunu, demiryolunun parçalanmamasını, demiryolu kısmının bulunduğu yerlerin Türk olduğunu, buranın mecburî terkedildiğini, terki tazammun eden muahedenin millet vekillerince tasdik edilmediğini, Edirnenin ve demiryolunun emniyetini ileri sürdü. Garbî Trakya hakkında da reye müracaatı, Müttefiklerin, uğrunda harp etlikleri ve daima tekrarladıkları halkın kendi mukadderatına kâkim olması prensibine istinat ettirdi. Fakat karşısında bütün hasımları, bu meselelerde birleşmis gördü. Lort Kürzon bu birleşmenin manasını göze batacak bir ifade ile anlattı. Sırp, Hırvat, Sloven Murahhası, Türkiyenin, bu isteklerinde komşularını korkutan bir mana sezdi. Ve söyledi.

Millî bakıştan İsmet Paşa, çok haklıdır. Türk çokluğile meskûn olan yerlerin Türklüğe geri verilmesi kadar doğru bir şey olamaz. Bu, Müttefiklerin uğrunda harp ettikleri prensiplerin bir tatbikıdır. Müttefikler, hatta bu prensipleri kötü tatbik ederek, Avusturya, Macaristan ve Almanyayı, çok fena parçalamış değiller miydi? Hem, buralar daha dün fiilen Türk eli değil miydi. Neye yararki hasımların o gün düşünüşleri bu değildi. Macar ve Alman kütlelerini, başka milletlerin idaresine bırakan Devletler, kendilerini inkâr etmedikçe, bugün, daha evvel bırakılmış yerler üzerinde, bir münakaşa açamazlardı. Meseleyi, asıl Türk eli, ne olmak lâzımgelir? suretinde, mutlak olarak değil, dünya harbi ertesindeki vaziyete göre, ne olmak lâzım gelir? suretinde anladılar ve mevcut muahedelere göre, müktesep kat'î vaziyetlere hürmet edilmesi esasına göre düşündüler.

Harbin muahedeler üzerinde, tesiri bahsinde, bütün müellifler müttefiktir ki harp, kat'î vaziyet ihdas eden muahedelere halel vermez. İstenilen yerler üzerinde, Türkiyenin rızasile, kat'îleşmiş muahedeler vardır. Bu muahedeler bakidir; ve şu halde, buraları hakkında hukukî bir iddia ileri sürmek mümkünsüzdür.

İsmet Paşa, 1915 muahedesinin zorla yapıldığını, ve tasdik edilmemiş bulunduğunu, ileri sürdü. Elbette 1915 te Osmanlı Devletini bu muahedeyi imzalamağa zorlayan bir vaziyet vardı. Ve bu zorluk devletin manevî şahsiyeti üzerinde, ihtiyarına tesir yapan bir tazyik

yapmıştır. Bulgaristanın aleyhimizde harbe girmemesini temin etmek, ogün hakikaten Devletin hayatî bir meselesi idi. Aacak bunu bir muahedeyi bozan bir zorluk saymak hukukan imkânsızdır. Bunu harbe girmeden evvel düşünmek lâzımdı. Hiç kimse kendi meydana getirdiği bir vaziyetin neticesinden kurtulmak için, o vaziyeti ileri süremez. O zaman Bulgaristan, böyle bir taviz almadan harbe girmiyor idise, bunu verip vermemeyi düşünerek harbe karar vermek zarurî idi. Daha başka menfaatler elde etmek için, böyle bir fedakârlık kârlı görülmüş idise, elbette bunda artık aktı bozacak bir cebir ve tazyık ileri sürülemez. Zaten, hukuku düvelde kaidedir: devletin manevî şahsiyeti üzerinde yapılan tazyık, muahedeleri bozamaz.

1915 muahedesinin usulen meclisçe tastik edilmemiş olması delili de, hukukan kuvvetli değildir. Osmanlı devletinin kanunu esasisisi, hükûmete, toprak terkine ait muahedelerin mutlaka meclisten geçilerek tastik edilmesi mecburiyetini yükletir. Bu kanunun 8 inci maddesi pek sarihtir. Bu sarahat hilâfına o zamanki hükûmet böyle bir muahedeyi nasıl aktetti, ve nasıl Meclis buna karışmadı? Bunu nihayet harple izah mümkün olur.

Harp içinde o vakit vaziyet öyle nazik bir mahiyet almış idi ki, bunu kabul etmemek, imkânsızdı ve o halde meclisin de artık vatan ve hamiyet endişesile salâhiyetini kullanmasına imkân yoktu.

Ancak, bu dahilî vaziyettir. Beynelmilel tesiri bunun böyle değildir. Hukuku düvelde usulsüz tasdik edilmiş, teşkilâtı esasiyeye muhalif, İnconstitutionnel, bir muahedenin hükmü nedir? Müellifler bunun üzerinde çok ihtilâflıdır. Badovana göre devlet iradesinin teşekkülü ve bu iradenin devlet namına beyanı ayrı ayrı şeylerdir. İradenin beyanı, devlet reisine aittir ve bu, beynelmilel nizama bağlıdır. İradenin teşekkülü, parlâmento ile devlet reisine müştereken aittir ve bu, hukuku esasiyeye müteferridir. Hukuku esasiyece yolunda olmaması, bir muahedenin hükmünden, bir devlete karşı kurtulmak hakkını veremez. Anzilotti de devlet iradesinin yolunda beyan edilmiş olmasının, devleti, diğer devletlere karşı ilzam edeceği neticesine varmaktadır. Eğer Meclis, hükûmeti, ovakit kanunu esasiye muhalif hareket etmesinden dolayı mes'ul tutarak, muahedeyi reddetmiş bulunsaydı, İsmet Paşa hukukan işi müdafaa edebilir idi. Netekim Lort Kürzon ve Ninçiç bunu İsmet Paşaya söylemişlerdir.

Vardığımız netice şudur: 1913 hududunu istemek için 1915 muahedesi aleyhinde hukukan tutunulacak bir delil yok idi. Buna rağmen İsmet Paşa 1915 te terkedilen yerleri de kurtarmak için, kuvvetle uğraşmış ve hasımlarını oldukça yormuştur.

Bir şey hatıra gelir: Kat'î bir hal ve vaziyet doğuran muahedeler üzerinde, harbin tesiri yotur. Amma, bu hal ve vaziyetin bir harp ertesinde tadili istenemez mi? Yani terkedilen bir yer üzerinde yeniden hak iddia olunmaz mı? Elbette olunur. Ancak bu, yeni bir iddiadır. Devletler Lozanda bunu, daha evvel söylenemiş olmaklığa istinat ettirdiler. İsmet Paşa, daha evvelki Türk iddialarının, yalnız topraklarımızı boşaltmak meselesinde, Merice bağlandığını söylemekle beraber, Devletler bunu kabul etmediler.

1913 sınırının mütareke şartı olarak zafer ertesinde söylenmesi halinde, bunu kabul ederler miydi? Bunun gibi çok şey sorulabilir: Ordu, bitaraf mıntakada durmayıp Rumeliye geçseydi, burayı da, Garbî Trakyayı da alsaydı, daha ileri giderek Selânîği de, Manastırı da kurtarsaydı, daha iyi olmaz mıydı? İş başında olanlar ve memleketi büyük zaferle en yüce şerefe vardıranlar, bunları elbette daha iyi görmüş ve elbette ona göre karar almışlardır. O günlerde, zaferin umulan bütün kârını millete getirmek hızile çalışmış olanlara itimat etmek, borcumuzdur. Hayal ve farazi şelerle mesele halledilmez. Fransızların dediği, şimdilik doğrudur: Elinde olan bir, elde edebileceğin ikiden iyidir.

Garbî Trakya meselesinde Türk isteği, çok mütevazı idi: Halkın reyine müracat. Bununla beraber bu bile konferansa endişe verdi. Burada çokluğun Türklerde olduğu herkesçe bilinmesine göre, reyin neticesi ne olacaktı? Lort Kürzon, bunu Türkiyenin oraya malik olması yolunda anlattı. Ve buna karşı konferansın birliğindeki kuvveti gösterdi. Hukukan da, kat'î muahedelerle iktisap edilmiş vaziyetleri, bozucu mahiyette gördü. Halbuki İzmet Paşa, Türkler için amansız olan bir idarenin oraya teşmil edilmesinden, bu kesif Türk kütlesini kurtarmaktan başka, bir mahiyet göstermedi.

Garbî Trakya 1913 e kadar Türktü. Bulgaristan burasını, Bulgar heyetinin verdiği muhtırada yazılı olduğu üzere [1] 10 Ağustos 913 Bükreş ve 30 Eylül 913 İstanbul muahedelerile kazandı.

Neuilly muahedesi, Mesta ile Rodop dağı ve Meriç ve deniz arasındaki toprakları, Başlıca Devletlere terketmeğe mecbur etti. Garbî Trakyada, Müttefik Devletlerin, askerî işgali, hemen bir sene devam ettikten sonra, buralarda Yunanistana vekâlet verdiler. Şarkî Trakyanın Türklere verilmiş olması, Bulgaristanı da Neuilly muahedesinin 48 inci maddesinden çıkan hakları istemeğe, ve garbî Trakya üzerinde iddiada bulunmağa sevkediyor. Bulgaristan da coğrafi, iktisadî, ırkî sebeplerle, muvakkat vekâletin kaldırılarak, Garbî Trak-

[1] Lozan zabıtları tercümeleri Cilt 1 Sahife 78 - 83

yaya Balkan milletlerinin ve avrupanın menfaatlerine göre bir şekil verilmesini istiyor. Dedeağacı da istiyor.

Garbî Trakya hakkındaki Türk talebi ahalinin kendi mukadderatına hâkim olması düsturunun tatbikinden ibaret olduğuna göre, elbette doğru ve haklı idi. Ancak, Türkiyenin bir muahede ile kat'iyen terketmiş olduğu bir yer üzerinde, Lozanda bir iddiada bulunabilmesini, Devletler kabul etmediler. Lozan konferansı mevzu'unu Türkiyenin Sevr muahedesine takaddüm eden beynelmilel vaziyetile ölçtüler.

Konferans, bunun için toplanmıştı.

Bu halde mesele 1913 ve 1915 te bu yerleri niçin vermiş olduğumuza gelir. Hep çektiğimiz yok yere yenildiğimiz Balkan harbindendir. Bu, ebedi olamaz.

2

Sınırlardan çıkan meseleler, askersizlik Talveg, Karaağaç

ASKERSİZ YAPMA : Trakyada sınırların belli edilmesi, konuşmaları bunlara bağlı iki mesele doğurdu: Askersiz yapma, Talveg. Bunlara sonradan Karaağaç meselesi katıldı.

Bunları, birer birer tetkik edelim:

Askersiz yapmak [1] dünya harbinden sonra çıkarılan bir emniyet ve sulh tedbiridir. Komşu devlet için tehdit edici vaziyette olan, veya üzerinde asker toplanması böyle bir tehdit doğuran yerlerin ve sınırların askersizleştirilmeleri buralardan tehdit altında bulunan devlete emniyet verir. Bu mahiyeti itibarile, sulhe yararlığı kabul edilse de, bir devlete emniyet vermek için, öbür devleti hakimiyet ve müdafaa haklarını mutlak surette kullanmaktan menedici mahiyette olmasına göre, hukuka uyarlığı, karşılıklı ve umumî olmadıkça, söz götürür.

Fransa ve Almanya arasındaki toprakların karşılıklı askersizliği kabul edilmedikçe, yalnız Alman topraklarına yükletilen askersizliğin, zorla kabul ettirilmiş mahiyetini gidermek mümkünsüzdür. Bu

[1] Demilitarisation, Şimdiye kadar gayri askeri diye tercüme ediliyordu. Bunu, askersizleştirme ile ifade doğru olurdu. Mütehassıs askeri heyet, askersizlik ve askersiz yapma demeği tercih etti. Ben de o tabiri kullandım.

halde iyi bir emniyet ve sulh tedbiri olduğu kabul edilemez. Umumîleşmedikçe de hukuku düvelde kaide değil, istisna olur. İstisnanın nasibi ise muvakkatliktir. Bunun için askersizliği bir, modus vivendi sayabiliriz.

Trakya mıntakasında Edirnenin emniyeti, sınırların Edirneden mümkün olduğu kadar uzaklaştırılmasını icabettiriyordu. Baş murahhasımız bunu müdafaa etti. Ancak, Türkiyeyi eskiden terkettiği yerlerde büyütmeğe yanaşmak istemiyen devletler, bu emniyet mülâhazasını, sınırların iki yanındaki yerleri askersiz yapma usulünde verdiler.

Askersiz yapma usulünü en evvel Sırp Murahhası müphem olarak ileri sürdü. Hemen izahat isteyen İsmet Paşaya, Lort Kürzon, bunun bir prensip olarak söylendiği cevabını verdi. Konuşmaların bütününden de anlıyoruz ki bu mesele, devletlerin murahhasları arasında daha evvel konuşulmuş, ve Baş murahhasımızın Edirne emniyetini ileri sürmesini karşılamak yolunda hemen ortaya atılmıştır. Bunu, asıl boğazlar için düşünen devletler, ilk ağızda Trakya sınırları vesilesile ortaya atarken, muayyen bir proğramla hareket ediyorlar idi. Askersis yapma ve Adalar Denizinde Bulgaristanın mahreci meselesinin tâli bir komisyonda tetkik edilmesi, komisyonda kararlaşınca, bu tâli komisyon, hemen teşkil olundu; ceneral Veygand'ı reisliğe seçti. Müzakerelerinin neticesini ceneral Veygand, iki kısmı havi raporla bildirdi. Birinci kısım askerlik meselelerine aittir, ve askersizleştirilmiş mıntakaların ne demek olduğunu belli etmekle başlamaktadır. Rapor bunu şöyle anlatıyor: [1]

" Askersizleştirilmiş mıntakalar tabirinden ihtilâf sebeplerini gidermek maksadile, üzerinde, aşağıdaki hükümlerin cari olması lâzım gelen arazi mıntakası manası anlaşılmalıdır:

a — Tedafüî veya tecavüzî hiç bir tertibat, yani daimî veya sahracı hiç bir istihkâm, tersane, harp levazım deposu, askerî maksatlarda kullanılan tesisat bulunmıyacaktır.

b — Mevcudu ve silâhları tahdit edilecek olan jandarma polis ve gümrük memurları ve sınır bekçileri gibi iç asayişi ve sınırlarda takayyütleri temin için lâzım olan kuvvetlerden gayri bir müsellâh kuvvet duramıyacak ve hareket edemiyecektir. „

Demek ki askersiz yapma, iki türlü memnuiyet gösteriyor: Burada tecavüz veya müdafaa için olsun, harbe ait daimî tesisat ve silâh bulunamaz, asker bulunamaz.

---

[1] Konferans zabıtları türkçe tercümeleri cilt 1 S. 87

Rapora göre, Türk heyeti, askersiz yapmanın bu tarifini kabul etmekle beraber bunun Türkiye için elverecek bir temin olmadığı reyinde bulunmuş ve Edirne müstahkem mevkiinin istihkâmsızlaştırılması yolunda, Türkiyeye yükletilen mükellefiyete karşı, bu mıntakanın bitaraf ilân edilmesini ve Devletlerin müşterek ve müfrit teminatı altına konmasını istemiştir. Yunan heyeti de buna iltihak eylemiş. Fakat, asıl komisyonda, İsmet Paşanın ileri sürdüğü bu isteğe, Lort Kürzon konferansın salâhiyetini aşan bir mahiyette olması sebebile müsbet cevap verememiştir.

Mıntakaların genişliği meselesinde tâli komisyonda bir günlük asker yürüyüşünden ve orta top menzilinden geniş olmak esas olarak alındı ve bu sebeple otuz kilometre bir genişlik teklif edildi. Türkiye heyeti, bu esası da kabul etmekle beraber, Neuilly muahedesi ile Bulgaristana terkolunup kendisince muteber sayılmayan topraklar hakkında ileri sürdüğü bakışın terki demek olmadığını söyledi. Bulgaristan, Neuilly muahedesi ile askersiz yapmaya tabi olmamakla beraber, sulhe hizmet için kendi topraklarına ait kısım için bunu kabul eyledi.

Asayiş için bulunacak kuvvet miktarı, askersiz yapılacak yerlerin genişliği, ahali miktarı, büyük kasabalar ve toprakların mahiyeti itibarile kestirilmelidir. Bunun, Türkiye toprakları için 5,000, Bulgar ve Rum toprakları için 2.500 er kişi olması, ve bunlara yüz kişi için dört makineli tüfek verilmesi münasip görüldü. Türkler, bin kişiye iki makineli tüfek verilmesi elverir dediler. Murakıbe, iktisadî kısımda gös terilen demiryolunu murakabe edecek heyete verilecektir.

Rapor, birinci komisyonun 24/II/922 tarihli toplanmasında görüşüldü. İsmet Paşa, evvelâ söz aldı.

1 — Türkiye için hayatî ehemmiyeti bulunan memleketin müdafaası meselesinde, bunun yüklettiği fedakârlığı, şimdiye kadar tedafüî mahiyeti olan Edirne şehrinin ve Meriç'in Türkiye için tedafüî kudretini kaybedişi ile anlattı, ve bu fedakârlığa karşı, bu mıntakanın muahedeyi imzalayacak devletlerce kat'î surette teminat altına alınmasını istedi.

Hariçten gelecek bir tecavüze karşı bu mıntaka masuniyetini temin edecek beynelmilel bir taahhüt bulunmazsa, Avrupa hudutları boyunca bir mıntakanın müdafaa vasıtalarından mahrum edilmesine Türkiye heyeti, muvafakat edemez. Bu, Türkiyenin, cihan sulhünü temin etmek ve onu ihlâl eylememek azminin de, Avrupada bir intizam ve sulh unsuru olmak isteğinin de delilidir.

2 — Kontrol meselesinde İsmet Paşa - komisyonda delegelerimizin bu fikre, bitaraflık kabul olunmak şartile, iştirak edebilmiş olmalarına rağmen - murakabeyi şiddetle reddetti: " Türkiye, bu mıntakada, askersizlik teminatı altına alınmıştır diye topraklarının her hangi bir parçasında, yabancı bir nezareti asla kabul edemez.„ Buna lüzum olmadığını da ispat etti: Türkiye, taahhüdünü ifa edecektir. Her hangi bir ordusunun buraya girmesi, burada harekât yapması, derhal duyulur. Edirne'de bir kaç günde gizli istihkâm yapılamaz. Bu mıntakada, tedafüî veya tecavüzî, askerî tedbirler alınırsa, bir tarafın şikâyeti üzerine, âkit devletler, o vak'a hakkında hemen gayri daimî ve muvakkat bir komisyon marifetile tahkikat yaptırırlar.

3 — İsmet Paşa, bu vesile ile 1913 sınırını tekrar istedi ve askersiz yapılacak topraklar üzerinde hakimiyetine her hangi suretle tecavüz edilmiyeceğinin yazılmasını da istedi.

Venizelos, askersiz yapılacak mıntakanın, devletlerin teminatı olmaksızın kıymeti olamıyacağı meselesinde Baş murahhasımızın fikrini kabul etti. Onun murakabeyi reddetmesine karşı geldi: Bir ordu, 24 saatte mıntakayı geçip komşu devletin toprağına varabilir. Bunun önünü almak için daimî bir nezaret lâzımdır. Türk heyetinin teklif ettiği yol, ancak emrivaki meydana çıkarır.

İsmet Paşa, beklenmiyen hadiselerin bir askerî taarruz mahiyetini haiz olamıyacağını izah ederek, bir nezaret icrasının kat'iyen lâzım olmadığında ısrar etti.

Askersizlik fikrinin kabul edilmesinden memnun olan Lort Kürzon, bunun, Türkiye hakkında bir fedakârlık değil, emniyeti için düşünülmüş bir tedbir olduğunu ve Edirnenin, coğrafî vaziyeti itibarile tedafüî kıymeti bulunmadığı askerî mütehassıslarca kendisine söylendiğini anlattıktan sonra, teminat meselesinin ehemmiyetini gösterdi: " İsmet Paşa, muahedeyi imza edecek bütün devletler, askersiz yapılacak yerler hakkında teminat vermedikçe, bunu kabul etmek hoşuna gitmiyeceğini söyledi. Bu, komisyon tarafından halledilemiyecek olan ve alâkalı muhtelif hükûmetlerce tetkik edilmesi lâzım gelen, gayet mühim bir mesele ortaya çıkarıyor. Böyle teminat verilmesi, gayet ciddî bir şeydir. Bunu vermeğe razı olacak devletlerin evvelce bunun bütün neticelerini itina ile tetkik eylemeleri lâzımdır. İmzalayan devletler, Türkiyenin, istediği bitaraflığı ilân edecek olurlarsa, bu bitaraflığa, vaki olacak her hangi bir tecavüzü, düşmanlık hareketi olarak almağı, münferiden ve müştereken taahhüt etmeleri lâzım gelecektir. Bu mütalea, Türk heyetinin dev-

letleri kabule davet ettiği mükellefiyetin, ne kadar ciddî olduğunu göstermeğe kâfidir. „

Lort Kürzon, Boğazlar meselesine bağlı olarak ortaya konacak olan bu meselenin oraya bırakılmasını söyledikten sonra, murakabe meselesinde Türk heyetinin aldığı vaziyete hayret ettiğini anlattı. Murakabesiz askersizlik olamaz. " Hem devletlerden teminat vermek mes'uliyetini üzerlerine almalarını istemek, hem de oralarda ne geçtiğini, öğrenmek vasıtalarını kendilerinden esirgemek, mantıksız bir tekliftir „ İsmet Paşanın reddi, komisyonun raporuna da uygun değildir. Orada fikir kabul edilmiştir.

Mösyö Barer de istenilen teminatın hükûmetler istimzaç edilmeden verilemiyecek ehemmiyette olduğunu söyledikten sonra, İsmet Paşadan sordu: İstediği teminat askerî mahiyette midir?

İsmet Paşa, meselenin ehemmiyetini anlatarak siyasî ve askerî teminat istemesi pek haklı olduğunu söyledi.

TRAKYADA ASKER BULUNDURMA HAKKI — Şurasını şimdiden ilâve edelim ki asker ve top ve saire bulundurmamak mecburiyeti, sulh zamanına mahsustur ve sulh zamanında sınırlarda muayyen yerlere ve boğazlar mıntakasının mahdut yerlerine aittir. Bu iki dar mıntaka hariçinde, Devlet, Rumelide istediği kadar asker ve her türlü tesisat bulundurmak hakkını mutlak olarak haizdir.

Lozanda Devletler evvelâ Rumelide bulunduracağımız kuvveti de tahdit etmek fikrinde idiler. Netekim konferansın ilk devresi sonunda heyetimize verilen muahede projesinin eklerinden olan Trakya sınırlarına ait mukavelenin dördüncü maddesinde, Avrupa kıt'asında Türkiyenin bulunduracağı kuvvetin mecmuu, İstanbulda bulunacak 12,500 kişi de dahil olmak üzere, 20,000 kişi olarak tesbit edilmişti. Bu madde tarafımızdan kabul edilemezdi. Bunun kaldırılması istendi. Konferansı kesimden korumak için iki tarafça emek sarfedildiği sırada, Müttefikler, bunda ısrar etmenin mümkün olamıyacağını gördüler. 4 Şubatta muahede projesinde yapmağa razı oldukları tadiller arasına bunu da koydular ve Trakya hududuna ait mukaveleden, Trakyada bulunacak kuvvetlerin sayısını 20,000 kişi olarak tahdit eden 4 üncü maddenin hazfedildiğini bildirdiler. (Cilt 4 sahife 7)

ASKERSİZ YAPMANIN TAHLİLİ — Lozanda askersizlik meselesinde geçen şeyler, bundan ibarettir. Bu işin asıl ehemmiyetli tatbik yeri boğazlardır. Fakat orada mesele, mahiyeti itibarile görüşülmedi. Boğazlar mıntakasına tatbik olunup olunmaması ko-

nuşuldu. İmdi, askersizlik usulü hakkında asıl buradaki mülâhazalar üzerine fikrimizi söylemek lâzımdır.

Askersiz yapma, yeni sulh muahedelerile ortaya çıkan bir şeydir. Mahiyeti de bazı müellifler tarafından ayrı bir tetkik mevzuu yapılmıştır. Bu tetkiki en evvel Belçika profesörlerinden Fernand de Visscher Boğazlar mukavelesi üzerine Revue de droit international et de législation comparée yazdığı iki makalede yaptı. Bir çok müellifler, onun askersizliğe dair olan fikirlerini, aynen aldılar. Salâhiyettar bir profesörden çıkan mütalealar, çok vakit böyle bir umumîleşme kazanır.

Askersizliğin mahiyeti ve hukukî neticeleri hakkında, Fernand de Visscher'in mütaleasını hulâsa ediyorum:

Lozan konferansında askersizlik üzerinde geçen konuşmalar, bu günkü nazariyatta, hususî ayırıcı vasıfları, elverecek kadar meydana çıkarılamamış olan iki usulün, bitaraflık ve askersizlik usulünün ayırt ve belli edilmesine çok yaramıştır.

Hukukî bakıştan askersizlik, topraklarına tatbik olunduğu devletin hakimiyetine bir tahdittir, ve bu hakimiyete karşı konmuş bir yasaktır. Onu kabul ettiren devletler için bir takyit meydana getirir. Yani iki taraflı değil, bir taraflıdır. Bu sebeple, bu yerler, hukuku düvelde hususî bir himaye altında değildirler. Devlet bitaraf oldukça bu yerler, devletin öbür toprakları gibi, bir devletin tecavüzünden masunsa da, devlet harbe girmekle beraber, harp hukukunun verdiği salâhiyetler, âkit olan ve olmayan her devlet tarafından da, bu topraklara sahip olan devlet tarafından da burada kullanılır. Demek, askersizlik, taallûk ettiği toprakları, harbin tesirlerinden korumaz. Yalnız sulh zamanında toprakların sahibi olan devlete, orada askerî tesisler bulundurmak salâhiyeti vermez. Gayesi, ihtilâf sebeplerini gidermektir. Bu itibarla, sırf bir ihtiyat tedbiridir. Sulh için konmuştur ve sulh zamanile mukayyettir.

Bazı topraklara tatbik edilmiş olan bitaraflığa gelince bu, yalnız topraklarına tatbik edildiği devletin değil, bütün âkit devletlerin yerine getirmekle mükellef oldukları bir borçtur. İmdi, bitaraflık bir taraflı değil iki taraflıdır. Ve bütün âkit devletlere burada harp yapamamağı yükletir. Yalnız sulh zamanında değil, asıl harp zamanında tesirini gösterir. İhtilâf sebeplerini gidermek için değil, çıkmış bir ihtilâfın sahasını tahdit etmek için konur. Bu sebeple ihtiyatî değil, zecrî bir tedbirdir.

Ben, bir çok hukukçular tarafından muhakeme edilmeksizin kabul ve nakledilen bu müşahedede, kat'î bir doğruluk görmeyorum.

Memleketine hemen bir asır müddet yükletilen daimî bitaraflığın mahiyetini, herkesten iyi bilmesi lâzım gelen Belçikalı Profesör, teslim etmek lâzımdır ki, bitaraflık ta, topraklarına tatbik olunduğu devletin, hakimiyetine bir tahdittir. Bu itibarla askersizlik ile bitaraflaştırma arasında fark yoktur. Her ikisi de devletin hakimiyetini kayıt altında bulundurur. İki taraflı veya bir taraflı olması da nisbîdir. Elbette Trakya hududunda Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan, ve Boğazlar mıntakasında Türkiye ve Yunanistan, burada sulh zamanında asker ve daimî tesisat bulundurmaktan menedilmiştir. Fakat muahedeyi imzalayan bütün devletler için de bu memnuniyet yokmudur? Elbette bu askersizlik, Türkiyenin veya Yunanistan ve Bulgaristanın asker ve istihkâm bulundurmaması için konmuştur. Çünkü toprakların sahibi, onlardır. Fakat, maddelerin mutlak olarak zikredilmesinden anlaşılır ki, - bilhassa Boğazlar mıntakasında - diğer devletler de toprak sahibi devletler kadar bu hükümlere riayet etmek mecburiyetindedir. İmdi, taahhüt, hiç te bir taraflı değildir. Bütün âkitlerin hürriyetlerini ayni derecede tahdit edicidir. Ve bu sebeple askersiz yapılan yer, hukuhu düvelde bir nevi himaye altındadır. Eğer böyle olmasaydı, Cenevre protokolunda bu askersizleştirmeye o kadar ehemmiyet verilirmi idi?

Olsa olsa askersizleştirme ile, bitaraflık arasında, mahiyet itibarile bir fark vardır ki o da birinin sulh zamanına, obürünün harp zamanına ait bir temin olmasıdır. Harp zamanında bitaraf yerlerde harp edilemez, askersiz yapılan topraklarda ise, her türlü harp hareketleri caiz olmak lâzımdır.

Fenlandiya esbak başvekili Rafael Erich, askersiz yapılan mıntakalar üzerine, Lahaye akademisinde verdiği derste, [1] bunda bile tereddüt ediyor ve bunun askersizliği koyan muahede hükmüne göre halledilmesi lâzım geleceğini ileri sürüyor. Netekim Boğazlar mukavelesinin 9 uncu maddesinde, böyle sarahat vardır: "Harp halinde eğer Türkiye veya Yunanistan muharip devlet hakkını kullanarak, yukarıda tayin edilen askersizlikte değişiklik yapacak olurlarsa, sulh, yeniden kurulur kurulmaz, bu mukavele ile tayin edilen usulü, yeniden koymağa mecbur olacaklardır.„ Bu sarahatten anlaşılıyor ki toprakları askersizleştirilen Türkiye ve Yunanistan, harp halinde bu topraklarda, asker ve tesisat bulundurmak ve harp yapmak hakkını haizdirler. Eğer bitaraf olsaydı, burada harp yapmak mümkün olmayacak idi.

Fark, yalnız bu mahiyete inince, askersizliğin, devlet hakimi-

[1] Laheye hukuku düvel akademisi dersleri sene 1929 cilt 26

yetini, bitaraflaştırmadan daha az takyit ettiğini kabul etmek zarurî olur. Toprağı bitaraflaştırılan devlet, hem sulh, hem harp zamanında burada harp hareketi yapamaz. Toprakları askersizleştirilen devlet ise, yalnız sulh zamanında burada asker ve tesisat bulunduramaz. Bitaraflaştırılan Adaları misali, çok dikkat olunacak hükümleri havidir. Burada Fenlandiya, hem asker ve daimî tesisat bulunduramaz, hem burada harp yapılamaz.

TEMİNAT meselesine gelince, bu meselenin zaten askersizlik ve bitaraflaşma ile zarurî münasebeti yoktur. Siyaset adamları, çok vakit, bir meselenin, hukukî mahiyetini, siyasî mahiyeti ile karıştırırlar. Bir siyaset adamının mütalealarında, her vakit ilmin objektif icaplarına uygun fikirlere rast gelinmez. Lort Kürzonun, bitaraflıktan bahsederken " İmzalayan devletler, Türkiyenin istediği bitaraflığı ilân edecek olurlar ise, bu bitaraflığa vaki olacak her hangi bir tecavüzü, düşmanlık hareketi olarak alınağı, münferiden ve müştereken taahhüt etmeleri lâzım gelecektir „ demesi, bu kabildendir. Lort Kürzon, bitaraflığın mutlaka temini tazammun ettiği kanaatile, bu sözleri söylemiştir . Karlstrup'un hukuku düvelinde pek sarih olarak söylediği gibi [1] teminat bitaraflığın çok görülen, fakat lâbüt olmayan bir tamamlayıcısıdır. Teminat, bitaraflıkta esaslı değil, arızîdir. Şu halde sarahaten teminat verilmeyen yerde bitaraflığın, onu kabul eden devletlere yüklettiği şey, yalnız bitaraflığa riayettir. Bunu bozan şeyleri kendilerine karşı da, bir düşmanlık saymaları, onu temin etmiş olmağı yüklenmedikçe, hiç lâzım değildir. Mektep çocukları bile, bilir ki, temin eden devlet ile bitaraflığa sade riayeti kabul eden devlet arasında fark vardır. Bir devlet, bir muahede hilâfına hareket ettiğinde, o muahedeyi imzalayan bütün devletlere karşı, suç yapmıştır. Bundan dolayı her devlet, hukuku düvel dairesinde, o devlete karşı şikâyette bulunur. Bu da öyledir. Askersizleştirme ile bitaraflaştırma arasında, temin edilmedikçe, bunların mahiyeti itibarile, bu sebeple, fark yoktur.

Netekim Karlstrup, topraklarından bir kısmının bitaraflaştırılmasını, harp tedbiri almanın mutlak menedilişi yolunda anlattıktan sonra, bunun hükümlerinin, bu hale konan topraklara göre değişebileceğini yazıyor, ve askersizleştirilen yerleri de bu bitaraflaştırılan yerler arasında sayıyor.

Princeton üniversitesi, hukuku düvel profesörü Jhon Whitton da,

---

[1] Avrupa ve Amerika hukuku düveli 1930 cilt I sahife 74

Lahaye akademisinde bitaraflık üzerine dersinde [1] bitaraflaştırma ile askersizleştirmeyi ayırmıyor. Bitaraflaştırılmış yerleri, her iki halde olanları sayarak gösteriyor.

Madrit üniversitesi profesörlerinden Saldana, bu bahsi bir tecavüz noktasından tetkik edişte de [2] hazırladığı beynelmilel ceza kanunu lâyihasında da yalnız askersizleştirmeden bahsediyor.

Tecavüzün önüne geçmek için, belli mıntakaların, askersizleştirilmesi, bugün bitaraflıktan daha elverişli görüldüğü için değilmidir ki Milletler Cemiyeti, silâhları bırakmağa varmak yolunda ehemmiyetli bir merhale olan 1924 Cenevre protokolunda, tecavüze karşı emniyet tedbiri olarak askersizliği ileri sürdü.

Askersizlik üzerine en iyi tetkik, Fenlandiya siyaset adamlarından eski başvekil ve bu devletin Bern elçisi ve milletler cemiyetinde daimî mümessili Rafael Erich tarafından Lahaye'de 1929 da verilen derstir. [3]

Rafahael Erich, bundan " en geniş manada, bir taraflı veya iki taraflı bir muahede üzerine kurulmuş olan ve bir yeri, belli veya sonsuz bir müddet için her türlü harp hareketi ve harbe yarar her türlü hazırlık tedbirleri dışında bırakmak için yapılan, beynelmilel bir anlaşma anlamak „ lâzım geleceğini söyliyor. Ve ilâve ediyor: Prensip olarak askersizlik ile bitaraflığı birbirinden ayırmak lâzımdır. Fakat hakikatte, bunlar az çok birbirile karışırlar. Gerçektir, bitaraflaştırılmış topraklardan ve askersizleştirilmiş mıntakalardan, hemen ayırt edilmeksizin bahsolunur. İki mefhum arasında açık bir ayırt yapma da güçtür... Mesele, mahdut bir yerin hususî vaziyetine teallük edince, bitaraflaştırılmış veya askersizleştirilmiş mıntakalar arasında bir fark göstermek güç olur.

Erich, çok haklı olarak, askersizleştirmenin tam veya kısmî olabileceğini, her türlü askerî müesseselerin, ve her türlü asker bulunduruluşunun kökten bir yasaklığını, yahut mahdut yasakları ihtiva edebileceğini anlatarak, mahiyeti hakkında karar vermek için, her yerde askersizliği ayrı ayrı tetkik etmek lâzım olacağını söyliyor. " Maksat, harbi uyandıracak ve hatta kolaylaştıracak mahiyetteki fiillerin tesislerin, ve unsurların sulh zamanında önünü almak, yasak etmek ve ilga eylemektir. Eğer her şeye rağmen harp patlarsa, bir devletin serbestçe hareketine karşı olan bu tahditler, mer'iyette kalır mı kalmaz mı? Buna kat'î olarak evet veya hayır

[1] Akademi dersleri sene 26 cilt 17 S. 539
[2] Akademi dersleri cilt 10, S. 311, 417
[3] Akademi dersleri cilt 26. S. 590 - 665

cevabı verilemez. Filen burada, mukavele ile düzenlemeler vardır ve bunlar tatbikatta her türlü zaruretlere intibak ederler.„

Askersizlik, Versay muahedesi ile Almanyanın hakimiyetine bir tahdit olarak kondu, fakat gaye, Fransanın emniyeti idi. Askersizlikte emniyet, sonraları mutlak olarak düşünüldü; bu sebeple dir ki 1924 Cenevre protokolunun 9 uncu maddesinde askersizlikten mutlak emniyet tedbiri olarak bahsolundu :

"Askersiz yapılmış mıntakalar bulunuşu, tecavüzlerin önünü almağa ve tecavüzün ve birinci madde mucibince tereddütsüz belli edilmesini kolaylaştırmağa yarar olduğundan, bu türlü mıntakalar tesisi, buna razı olacak devletler arasında, bu protokolun bir tecavüze uğramasının önünü almağa elverişli bir vasıta olmak üzere tavsiyeye değer.

Bazı muahede veya mukaveleler ile zaten mevcut bulunan veya kabul edecek devletler arasında ileride kurulacak olan askersiz yapılmış mıntakalar, komşu devletlerden birinin veya bir kaçının istemesi üzerine, masrafı bunlara ait olması şartile, meclisçe nizama bağlanacak muvakkat veya daimî bir kontrola tabi tutulabilir.„

Beynelmilel Parlâmentolar Birliği, sınırlarda askersiz yapılmış mıntakalar kuruluşunda, sulh için lüzumlu bir emniyet duygusu yaratmak imkânı gördüğünü, 1925 taplanışında ilân ettiği gibi, 1926 toplanışında da askersiz yapılmış mıntakalar meselesini, silâhları bırakma meselesinde, ehemmiyetli bir amil sayarak, Milletler Cemiyetini bu iş için umumî bir komisyon teşkil etmeğe de davet etti. Birlik raporunda askersizliğin mütekabil olması meselesinde ısrar edilmektedir,

Bundan anlaşılır ki askersizlik usulü, dünya sulhünün temin yollarından biri olarak düşünülmektedir. Zaten Lozanda Lort Kürzon, askersizliğe, hep bu mahiyeti vermiş ve onun, Türk hakimiyetine bir tahdit olarak alınabilmesinden teessür duymuştur.

Yine bu sebeple, Boğazlar mıntakasında, Türkiyeye, mühim istisnaî, askerî salâhiyetler verilmiştir ki askersizleştirme ile bunlar güç uyar.

Şu neticeye varmak istiyoruz: Trakya ve Boğazlar mıntakasında askersizlik usulünü bir tahdit olarak değil, sulhün ve emniyetin bir temin yolu olarak kabul ettik. Buna biz riayet ediyoruz, ancak buna riayet, yalnız bize değil, diğer âkit olanlara da, bizim kadar düşen bir mahiyettedir.

Şunu da kat'î olarak ileri sürüyoruz: Askersizlik usulü, ya bütün dünyaca kabul olunur ve bu halde emniyet için kaide olur, yahut muayyen devletlere yükletilmiş kaldıkça, ondan kurtulma çaresi aranır. Askersizliğin şimdiye kadar umumîleşememesi, iyi bir tedbir

olduğu hissini vermemiştir. O halda Türkiye de ilk fırsatta bunu üzerinden atacaktır.

TALVEG MESELESİ — Trakya sınırları, Mericin sınır olarak kabul edilmesi meselesinde, ortaya ehemmiyetli bir ihtilâf çıkardı. Sınır, Mericin neresinden geçecektir?

Irmaklarda sınır, hukuku düvel kaidelerine göre, dört türlü tayin olunur:

1 — Irmağın sağ veya sol kıyısı. Bu takdirde ırmak, iki taraftan birine ait olur. Tabiatın iki memlekete ırmaktan faydalanmak yolunda verdiği imkândan, devletin birini mahrum eden bu usul, çok tatbik edilmiş değildir.

2 — Irmağın yüzünün tam ortasından geçen farazî bir çizgi. Bu, en eski fikirdir. Eski bir çok muahedelerde de, yeni olarak Romanya ile Sırbistan arasındaki 1908 ve Rusya ile Letonya arasındaki 1930 tarihli muahedelerde de, kabul edilmiştir. Irmağın tam ortasını her vakit kat'iyet ile belli etmek güçtür ve bunda istikrar da bulunmaz. Bu sebeple sınırları belli etme işinde, bu, kat'î bir teminat vermez.

3 — Talveg, yanı, ırmağın yüzünün değil, yatağının, en derin yerinin ortasından geçen çizgi. Bu çizgi, orta çizgisinden daha sabittir. Bu sebeple meselâ 1908 İngiltere ve Amerika muahedesi, 1913 Osmanlı Bulgar muahedesi bunu kabul etmiştir.

4 — Gemi işletmeğe elverişli ırmaklarda Talveg, gemi işletmeğe elverişli olmayan ırmaklarda, ırmağın yüz orta çizgisi. En yeni müellifler ve muahedeler, bunu kabul ediyorlar. Yalnız, yeni sulh muahedeleri aktolunurken, Almanca bir kelime olan talveg, kullanılmak istenilmediğinden, bunlarda cours chenal mecra tabirleri kullanıldı.

Irmak içindeki adalarda, adalar üzerindeki köprülerde, ırmağın yatağını bırakıp yeni bir mecra takip etmesi meselelerinde, hukuku düvelce kabul edilmiş kaideler vardır.

Meriç sınır olunca, acaba Mericin neresi ve nesi sınırı belli edecekti?

Konferansın birinci kısmında, heyetimiz, Mericin garbindeki toprakları istediğinden, Meriç yalnız bu sebeple anıldı ve heyetimize Merice kadar Trakyayı istemiş olmak itibarile sınırın Meriç olacağı söylendi. Heyetimiz, Mericin garp sahiline kadar olan yerleri, buraların, boşaltılması için ileri sürdüğünü, yoksa sınırın Meriç olmasını hiç bir zaman istemediğini, cevaben söyledi. Lort Kürzon, 22/11/922

tarihli toplanışta, — 15 numaralı zabıtname — buna cevap verirken "Türkler, Mericin sağ sahiline dair ağız açmadılar. Yalnız sol sahilini istediler. Türkiye, son üç ay içinde de çıkan muhtelif fırsatlarda bunu ileri sürebilirken, bundan zühul etmiş olmasına, Müttefik Devletlerin bir ehemmiyet vermesini, Türk heyeti, mazur görmelidir„ dedi.

Konferansın kesilişini hazırlayan 31/1/923 tarihli toplanışta, Lort Kürzon, siyasî ve askerî işler hakkında söylediği sözlerde, Merice hiç dokunmadı ve verilen sulh muahedesi projesinde, Yunanistanla sınır, iki yerde bu ırmağın sol kıyısı olarak gösterildi.

Türk, mukabil teklifinde "Mericin başlıca mecrasının Talveg hattı„ istenildi.

Konferans ikinci defa işe başladıktan sonra, 24 Nisan 1923 oturmasında, Meriç meselesi konuşuldu.

Sir Horace Rombold, Türk heyetinin, Mericin "sol kıyısı„ sözleri yerine "başlıca mecrasının Talveg hattı" sözlerinin konmasını istediğini söyledikten sonra, bunun mahzurlarını anlattı: 1 — Meriç, yatağını sık sık değiştirmektedir. Bu sebeple Talveğin tayini güçtür, ve bazı noktalarda Mericin başlıca kanalını belli etmek filen mümkün değildir. 2 — Sınırlar, Talveg çizgisine göre belli edilirse, değişen bir sınır çizilmiş olur. Bundan filen birçok güçlükler çıkar, avlanma işinden ihtilâflar doğar. 3 — Meseleyi yerinde tetkik eylemiş olan İngiliz zabitinin verdiği malûmata göre, Talveg, sağ kıyının bazı yerlerinde, demiryoluna iki üç metre mesafede bulunabilir. Bu sebeplerle Müttefikler, ilk metni alıkoymak kararındadırlar.

Montanya da sınır çizmekten maksadın, kat'î bir sınır elde etmek olduğunu, Talveğin ise oynak bir sınır verdiğini, bunun sulh gayesine uymayacağını söyledi.

İsmet Paşa, bu mütaleala zaif noktalarını hemen bulup gösteren, şu yolda cevap verdi:

Sir Horace Rombold'un, anlattığı mülâhazalar, mecrası sınır teşkil eden bütün ırmaklar hakkında varittir. Talveg değişirse, kıyılar da değişir. İki türlü belli etmenin ikisinde de ayni faideler ve ayni mahzurlar vardır. Halbuki Müttefiklerin teklif ettiği belli etme yolu, Meriç kıyılarındaki Türk köylerini, ırmağın suyundan istifade ettirmiyecektir. Talveğin sınır olmasını teklif etmekle, Türk heyeti, her iki memleketçe, suyun müştereken kullanılabilmesini temin etmek istemiştir.

Talveği mecranın her noktasında göstermek icap etmiyebilir. Esasen Türk teklifi, hem emsale uygundur, hem de ilerde birçok güçlüklerin önünü alacaktır.

Kaklamanos, İngiliz ve İtalyan murahhaslarının fikirlerine iştirak etti. Ve konferansın ilk kısmında Türklerin Müttefiklerce teklif olunan metni kayıtsız ve şartsız kabul etmiş olduklarına mebni, konferansın eski kararında sabit kalmasını istedi.

Horace Rombold, yeniden, devletlerin sabit bir sınır çizmek istediklerinden ve İsmet Paşanın 8 Mart tarihli mektubuna verdikleri cevapta, meseleleri münakaşa etmeğe hazır olup, kararlarını vermekte serbest olduklarını anlatarak, Türk heyetinin istediği tadili, temele taallûk ettiği cihetle, kabul edemiyeceğini Beritanya heyeti namına teessüfle beyan etti.

İsmet Paşa, teklifinin temelli bir tadil olmadığını ve notalara mugayir bulunmadığını anlattı. Mericin sularından iki tarafın istifade etmesi, ilerde iki memleket arasında güçlükler doğmasının önünü alacak, ve hukuku düvele uygun sarih bir vaziyet kuracaktır. Umumca kabul edilmiş prensiplere göre sınır çizmemekten, ağır mahzurlar doğacaktır.

Horace Rombold, asıl Türk teklifinin ihtilâflar doğuracağını söyledi. Ceneral Pelle, kıyılarda sınırları işaretlerin belli edeceğini ve sudan faydalanmak için iki devletin hususî anlaşmalar yapabileceğini ileri sürdü. Venizelosa göre, meselenin ehemmiyeti azdır. Asıl lâzım olan, ihtilâf doğurmayacak sınır çizmektir. Bunun için sol kıyıyı kabul etmek lâzım gelir. Horace Rombold, Venizelosu teyit eyledi.

İsmet Paşa, ırmak sularından iki tarafın faydalanması üzerinde tekrar durdu.

Venizelos, Meriç ileride yatağını değiştirirse şimdiki yatağı ile, yeni yatağı arasındaki toprakları Türk toprağı saymağa ve Türklerin Meriç suyundan faydalanmasını kabul etmeğe hazır olduğunu söyledi.

İsmet paşa, Mericin kullanılmasını Yunanistanın, inhisarına koymak niyeti yok ise, Talveğin kabul edilmesi lâzım geleceğini söyledi.

Ceneral Pelle, Müttefiklerin ırmakta sınırın sol kıyı olmasını teklif etmekle yeni bir şey yapmadıklarını, Almanya ile Polonya arasında da Alman köylülerinin müktesep hakları düşünülerek, sağ kıyının sınır alındığını ve sınırların ırmaklarda eskiden talveg ile çizildiğini söyldi. Fransız hukuk müşaviri Fromajo da, talveg ile sınır çizmenin yeni sulh muahedelerinde amelî mülâhazalarla terkedildiğini, talveg ile sınır çizilmesinden ne türlü güçlükler çıktığını anlattı.

İsmet Paşa, kendi mülâhazalarını ilham eden bitaraf fikri tekrarladı ve devletlerin hep kıyı ile sınırı çizmekte ısrarlarına karşı şu

mülzim iddiayı ortaya attı: Eğer sınırın bir kıyı ile tayin edilmesi filen daha iyi ise, ne için sağ kıyı sınır olarak alınmasın? Ceneral Pelle, hemen Merice kadar sözünü ileri sürdü.

İsmet Paşa, iki tarafın da Meriç suyundan faydalanmasını kabulde herkes müttefik görünmektedir. Bunu ifade için Türk heyeti talvegten iyisini bulamadı, dedi ve bunun 6 ıncı maddeye de uygun olduğunu söyledi.

Britanya namına, Türk teklifini kabul edemiyeceğini kat'î olarak söylemiş olan Sir Horace Rombold, nihayet 4 haziran toplanışında, 2 inci maddenin Türk heyeti tarafından teklif olunan şekilde, Mericin sol kıyısı yerine, Mericin mecrası denilmek suretile kabulü, esas itibarile tasvip edildiğini bildirdi.
Müttefikler projesindeki Mericin sol kıyısı sözleri yerine, Mericin mecrası sözleri kelimelerinin konulmasına karar verildi ve 26 Haziran toplanışında, Mösyö Rayan, iki tarafın ve tâli komisyonun fikirlerini söyledi ki bunlar, altıncı maddede ifadesini bulur.

Bu altıncı madde, Fromajo'nun da, Ceneral Pelle'nin de, iddialarını çürüten bir sarahati havidir. Sir Horace Rombold'un da, Ceneral Pelle ile Montanya'nın da Venizelos ve Kaklamanos'un da ırmakta sınırın kıyı ile belli edilmesinde israr ede ede nihayet heyetimizin istediği şekle varmış olmaları, en küçük bir şeyi bile vermekte ne kadar zorluk gösterdiklerini, çok iyi anlatır. En haklı olan bir şeyi, bu kadar güçlükle kabul eden bir zihniyet ile, Baş murahhasımızın ne kadar uğraşmış olduğuna, bu küçük mesele büyük bir delildir.

KARAAĞAÇ MESELESİ — Yunanistan ile sınırlarımız, Lozan muahedesinde yazılı olduğu şekli, bununla alıp bitmiş olmadı. Karaağaç meselesi de konferansın ancak ikinci devresinde ve çetin bir savaştan sonra bize bırakılabildi.

Karaağacın ve 1913 sınırının, bize verilmesi için geçen şeyleri yukarda yazmıştım. Devletler, Trakya sınırları üzerinde geçen görüşmeleri neticelendirmediler. Nihayet bütün meselelere az çok dokunan Devletler, heyetimizi bütün meselelerde kendi görüşlerini kabul etmeğe zorlamak kararını aldılar ve 31/1/1923 toplanışını bu maksatla yaparak, heyetimize kabul veya reddedilmek üzere, bir sulh muahedesi verdiler. Bu muahedede sınır olarak Mericin sol kıyısı gösteriliyor ve Karaağaç ile durağı yunanistana bırakılıyor idi.

Heyetimiz, sulh için, fedakârlık yapmak mecburiyetinde kaldı. 1913 sınırını istemekten vaz geçti. Verdiği mukabil projede Meric

Talveğinde israr etmekle beraber, Karaağaç ve durağını Yunanistana bırakarak 26 Eylûl 1915 tarihli Sofya muahedesi ile tayin edilen sınırı kabul etti.

Ancak, Yunanistanın tamirat borcu meselesinden ikinci devrede çıkan ve bir aralık iki devlet arasında yeniden harbi tutuşturacak bir ehemmiyet alan ihtilâfı tesviye için, Karaağacın Türkiyeye verilmesi ve Türkiyenin tamirat bedelini istemekten vaz geçmesi kararlaştı. Karaağaç bu suretledir ki Türkiye topraklarına girdi. Türkiye, tamirattan vaz geçme mukabilinde biri manevî, diğeri maddî iki ivaz elde etti. Manevî ivaz, Yunanistana muahededе tamir mes'uliyetinin yükletilmesidir: " Yunanistan, harp kanuna ve âdetlerine uygunsuzluktan dolayı tamir mecburiyetini tanır„.

Maddî taviz de Karaağacı, Edirne durağını ve Bosna köyü bize vermektir. Sınırları belli eden 2 inci maddenin son fıkrası, bunun üzerinedir ki, bugünkü şeklinde yazılmıştır.

Bunlar, Yunan zararlarını karşılayacak değerdemidir? Elbette değildir. Ancak mesele, böyle ileri sürülürse halledilemez. Mesele, şu suretle düşünülmek lâzımdır: Bu tamirat borcunu almak mümkünsüz olunca, sulhü bunun için tehlikeye koymak caizmidir? Ve harp olursa alınacak netice daha kârlı çıkacakmıdır? Lozan muahedesinin aleyhinde bulunanlar, en çok bu meseleye tutundular. Büyük Millet Meclisi kürsüsünde, bu meseleyi, sonradan da ortaya attılar.

Bunu iyi muhakeme edebilmek için, Lozan'da bu meselenin münakaşa edildiği 26 Mayıs tarihli toplanma zaptının bir kaç cümlesini nakledeceğim. Bu toplanmanın nihayetinde, Ceneral Pelle, bir uzlaşmaya varılmasından bahtiyarlığını söyledi. Bu bahtiyarlık, " Murahhasların o gün toplanma yerine gelirken, korkusuz olmamalarından ve Lozan'da görülen işi, tehlikeye düşmüş görmelerinden dolayı idi.

Demek bir harp tehlikesi vardı. Driyol, tarihinde bunu saraliaten ifade ediyor: " Yunanistan ordusu, Trakyada yeniden nizam bulmuş idi. İntikam almak ateşile tutuşuyor ve 15 günde İstanbulu almağa hazır bulunuyordu„.

Orada bulunan bir ecnebi devlet mümessili bana, ikinci devrenin en mühim hadisesi bu idi. Harp mutlak görünüyor idi. İki taraf kendi aralarında anlaşarak devletleri emri vaki karşısında bulundurdular dedi. CenralPelle bunu, "akıl ve hikmet üstün geldi„ suretinde ifade eyledi.

Zabıtların 13 sahifesini (1) tutan bu toplanma heyecanlı oldu. Komisyon reisi sıfatile Ceneral Pelle, evvela meselenin bir tarihini yaptı. Bundan anlaşıldığına göre, konferansın kesilmesinden evvel devletler

[1] — Lozan zabıtları tercümesi cilt 6 S 281 — 293

son kat'î teklifleri iki tarafın birbirine karşı zararların tazmin edilmesinden feragat şeklindedir. Türk Heyeti mukabil teklif olarak bu zararların tamiri meselesinin, Türk ve Yunan hükûmetleri arasında tesviye olunmasını, ve verilecek meblâğın, hakem yolu ile tayin edilmesini istedi.

Konferansın ikinci devresinde, bu meselenin Türk ve Yunan Murahhasları arasında konuşulması, devletlerce daha iyi görüldü. Mösyö Venizelos, 31/1/1923 metninin kabul edilmesinde, Türk heyeti de tazminat verilmesinde ısrar etti. Yunan heyeti, tazminat verilmesini kat'î olarak reddeyledi. Devletlerin murahhasları araya girdiler, ve sulhü kurtarmak üzere iki tarafa sırf zatî ve nim resmî olarak şu fikri telkin eylediler: Türkiye, tazminattan bilfiil vaz geçecek, Yunanistan da Karaağaç kasabasını demiryolu durağını ve civar toprakları Türkiyeye bırakacak. Bu teklifi 19 Mayısta yaptılar. İki taraf hükûmetlerine yazdılar. Venizelos, bu sırada malî komisyonun hemen toplanarak, meseleyi halletmesinde ısrar etti. Devletler, sulh yolu ile bir düzen yolu aradıklarından, bu toplanışı yapmadılar.

O günkü oturmada, Horace Rombold, İsmet Paşa gibi bir Hariciye Vekilinin bu meselede güçlüğü hükûmetine danışmaksızın iktiham edememesinden şikâyet etti ve meseleyi iki bakıştan tahlil eyledi : umumî bakıştan, iki tarafın bir şey vermeleri mümkünsüzdür. Zaten tazminat vermeği kabul eden memleketler bile, bir şey veremiyor. Avusturyaya, hem moratoryom verildi, hem de istikraz yapmasına muvafakat edildi. Macaristan da, aynı şeyi istiyor. Manevî bakıştan, Türkiye, tazminat istemekte, bir derece haklıdır. Lâkin, Müttefiklerin uğradıkları zararlar, daha mühimdir. Bununla beraber, Müttefikler, Türkiyeye geniş müsaadelerde bulundular. İşgal masraflarını da istemekten vazgeçtiler. Anadoludaki tahribat zararlarının, diğer sahalardaki yapılanlardan fazla olduğunu İsmet, Paşa bir çok defalar ileri sürdü ise de, bu da doğru değildir. Kendisi gördü: Som cephesinde, yalnız köyler ve ağaçlar değil, toprak bile zehirlenip bozulmuştur. Sulhü bozmak tehlikesi gösteren bu işi, tasfiye etmeği, Türk heyeti kabul eylemelidir.

İtalya ve Amerika Murahhasları ısrar ettiler. Amerika Murahhası Grew, iki tarafın bu işte mes'uliyetini anlatırken, dedi ki: Türkiye, kendine düşen, kendini yeniden teşkil ve tanzim etme vazifesini ihmal ederek, kendi ilerisini muharebenin tehlikelerine maruz kılamaz. Yunanistan da, millî hayatı için, o kadar ehemmiyeti olan işleri ve bilhassa, acı mülteciler meselesini bırakıp, şüpheli bir as-

meselelere münasebeti olan bu işi, bütün meselelerin halledilişinde göz önüne alacaklarmı ?

Ceneral Pelle ve Horace Rembold, Türkiyeye yapılmış olan müsaadeleri ileri sürdüler ve bunları Türkiyeye daha elverişli şerait temin için kabul ettiklerini söylediler. İsmet Paşa, bunun sulhe tek engel mi olduğunu sordu. Ceneral Pelle ve Horace Roumbold, bunun en güç ve muhataralı bir mesele olduğunu, ve hallolunursa sulh yolunda mühim engel kalmıyacağı cevabını verdiler. Diyamandi, Balkanlarda hal ve vaziyetin, halli daha geciktirilemeyeceğini söyledi. İsmet Paşa, bu meselenin sulhe engel olabileceğini kabul etmedi. Ceneral Pelle, bu müzakerenin uzaması, bütün Balkanlarda heyecan uyandırdığını, Yunanistanda yeniden harbe başlamak ve Trakyaya girmek arzuları doğurduğunu ve böyle bir harb başlarsa, nereye kadar gideceği kestirilemeyeceğini, umumî bir ateşe başlanğıç olabileceğini anlattı, ve Türkiyeden umumun menfaati için derhal kabul etmeği istedi. Montanya, İsmet Paşanın bunu öbür muallâk meselelere bağlamak istediğini, bunun iyi bır usul olmadığını söyledi. Venizelos, İsmet Paşanın meramı, bu işte kendisi uzlaşma fikri ile hareket ederse, devletlerin de öbür meselelerde ayni uzlaşma fikrile hareket edeceklerine itimat ile bekleyebilmekten ibaret olduğunu bildirdi.

Daha uzayıp giden bu münakaşalarda görülüyor ki, Devletler, İsmet Paşaya sulhün tehlikede olduğunu anlatarak tamirat bedelinden vaz geçmesini dört delil ile istediler:

1 — Tatbikattan çıkan delil: Tamiratın verilmesi, muahedeye yazılsa bile, Yunanistan para veremeyecektir. Her yerde böyle olmuştur.

2 — Türkiyenin, Merici geçmesi, bütün Balkanlarda endişe ve itimatsızlık uyandırıyor.

3 — Yunanistan, Trakyaya girmek ve İstanbulu almak kararındadir.

4 — Hayalî bir tazminata mukabil, maddî bir menfaat olarak Mericin ötesinde Karaağaç ve civarı, Türkiyeye verilmektedir. Manevî olarak ta Yunanistan, mes'ul olduğunu prensip itibarile kabul eylemektedir.

Bu dört delilden, hangisi Baş Murahhasımızın ve hükûmetimizin kararı üzerinde müessir oldu?

Yunan tehdidini, Yunanistanın diplomatik tarihini yazan Driyol, tam Yunan bakışından gördüğü için, buna hayalî bir kıymet veriyor ve Baş murahhasımızın korkarak vaz geçtiğini yazıyor. Tarihçi,

hakikatı aramaya borçludur. Bunu, doğruyu bilmeyerek yazıyor ise, doğruyu araştırmamasından, bilerek yazıyor ise, garez ile yazmasından dolayı, kendisine sitem ederiz.

Devletler arasında mesele görüşüldüğü vakıt, iki devlet Baş murahhası arasında mesele hal şeklini bulmuş hibiydi. İsmet Paşa, devletlerin, sulhün geciktirilmesinde, aradaki bu ihtilâftan istifade ile Yunanistanı, vasıta kullanabilmelerindeki tehlikeyi görmüş ve iki Baş murahhas tam birer devlet adamı sıfatile düşünerek, bu güç işi, iki memleket arasında yarının dostluğunu üzerine kuracakları bir temel yapmışlardır. Bu itibarla bir Yunan tehdidinin, alınan kararda hiç yeri yoktur. Yunanistan veya Venizelos, bozgun Yunan ordusunun yeniden nizam bulması üzerine, Trakya ve İstanbul üzerine muvaffakıyetli bir yürüyüş ihtimalini, ciddî olarak düşünmüş olabilirler. İstanbulun ve bitaraf mıntakanın istisnaî vaziyetinden istifade ederek, bu yürüyüşün iyi neticelenmsi ihtimalini, kuvvetli de görmüş olabilirler. Fakat dün bütün Yunan ordusuna karşı elde ettiği zaferin heyecanını yaşayan Türk ordusunun, yeni bir muharebede Yunan ordusunu ayni akıbete uğratacağında da bizim şüphemiz yoktur. Ve herkesten ziyade Garp Cephesi Kumandanının şüphesi yoktur. Bundan dolayı, İsmet Paşanın bir tehdit karşısında isteğinden vazgeçtiği, akla hiç mülâyim gelmez.

Türkiyenin, Merici geçmesi, Balkanların umumî vaziyetini değiştireceğini söyleyen Yovanoviçin bir çeşit tehdıdi de Türkiyenin kararı üzerinde tesir yapacak mahiyeti haiz değildir. Merici geçmek lâzımsa, Türk ordusu geçer ve icap ederse Sırp ordusu ile de boy ölçer. Balkan felâketinde baş gösteren hal, Türk ordusu için istisnaî bir şeydir ki onun bir kaide olmadığını, kendi tarihile Sırplar herkesten iyi bilir. Türkiye, Merici geçmemeği, geçemiyeceği için değil, gecmek lâzım olmadığı için kabul eylemiştir. Yugoslavyanın, konferansın başındanberi, bu meselede nekadar hassas olduğu, zaten bizce malûmdur. Ve işin her yanı düşünülerek bütün işlerde karar ona göre verilmiştir. Demek ki Yovanoviçin söyledikleri, İsmet Paşaya yeni bir şey öğretmiyordu. O, Sırpların ne düşündüğünü bilerek isteklerini söylemişti. Bu sebeple Yovanoviçin sözleri, yeni bir şey getiremezdi.

O halde birinci ve dördüncü deliller kalır. Prensip olarak Yunanistanın tamir mes'uliyetini kabul etmesi ve Türkiyenin malî vaziyet sebebile bunu istemekten — maddî menfaat karşısında — vazgeçmesi şekli, daha fazlasını almağa imkân bulunmadığına kanaat edildiği içindir ki kabul edilmiştir. Bunu, sonraları Büyük Millet Meclisine beyanatında kendisi de anlattı.

Eğer tamirat bedeli istemekte ısrar edilip te, bunu muahedeye yazdırmak ta mümkün olsaydı, ne olacaktı? Yunanistan, veremeyeceğini bile bile, bu maddeyi kabul etmiş olacaktı, ve veremeyince, Yunanistanı vermeğe mecbur etmek için, yeni bir harp veya işgal mi yapılacaktı?

Hukuku düvele göre, para işleri için kuvvete müracaat edilemez. 1907 de Lahayede imza edilen mukavele, bu bapta pek sarihtir. Muahedede, bir işgal salâhiyeti varsa, o, kullanılabilir, ancak bu salâhiyet, Lozan müzakerelerine göre hem güç kabul ettirilebilirdi, hem de müessir olacağı gene şüpheliydi. Poincaré, Rhur'ü hem de muahedeye göre işgal ettirdi de Fransayı, bütün dünya içinde iyi bir mevkie mi koydu?. O halde, ancak Yunanistana yeni bir harp ilân ederek borçlarını ödetmek şekli kalırdı. Bunda da düşünülecek yerler var. Bir kerre para işleri için bir devlete harp açmak, hemen mümkünsüzdür. Böyle bir harbi, dünya efkârı asla hoş görmez. Hakeme gidilebilir. Halbuki harp ta yapılsa ve ordularımız Atinaya doğru da ilerlese, Yunanistandan alınacak şey, yine bir muahede ile bu hükmü teyit etmekten başka bir şey olamazdı. Yunanistan, veremiyeceğini söylediği bir parayı, ikinci bir muahedeye rağmen vermeyince, ve veremeyince, böyle bir muahedeyi elde etmek için, ikinci bir harbe girmenin fedakârlığı ve dökülecek insan kanlarının bahası ne olacaktı?. Kim bu mes'uliyeti üzerine alabilirdi?

Bu hususta şu mütalea hatıra gelir. Bir ordunun bir memleketi istilâ etmesi o kadar acı bir şeydir ki, Yunanistan, bu sefer kendi toprakları çiğnenince, daha kuvvetli teminat verir ve parayı behemehal öder. Bunun daima doğru olmadığını kurtuluş harbi göstermedi mi?. Yunan ordusu bir muahedeyi kabul ettirmek için Anadoluda ileriledi ve biz, karşı durduk. Dünya, bize hak verdi. Dünyaya karşı Yunanistanı haklı bir mevkide bulundurmak, iyi mi olurdu?. Bir taraftan bunu, öbür yandan bunun getirebileceği ihtilâtlara değip değmiyeceğini düşünmek, bir siyaset adamı için borçtur. Heyetimizin, ve hükûmetimizin bütün bunları düşünmeden, bir karara varmış olduğunu düşünebilmek için, çok saf olmalıdır.

1913 te ordumuz Avrupanın tahzirlerine bakmayarak ileriledi ve Edirneyi aldı. Bu sefer de böyle olamaz mı idi. Ordunun ilerleyip meselâ garbî trakyayı alması mümkün değil miydi? Bu bir ihtimaldir. Memleketi kurtarmak için, başlarını ve bütün şerflerini tehlikeye koyarak çalışanlar, bu ihtimali düşünememişler midir? Napoléon doymak bilmeyen hırsı uğrundadır ki Saint-Hélène'e gidereken, Fransa bütün fütuhatını kaybetti. Bir ihtimal uğruna elde edilen müsbet şey-

leri tehlikeye koymak, hakikî devlet adamlarının kârı değildir. Böyle teşebbüsleri serencamcılar yapabilir.

Yunanistandan para alınamayacağına inanılınca, bundan vazgeçmek, zarurî olan bir şeydi. O halde, bundan manen kâr etmenin yolu düşünülmek icap ederdi. O kâr, ne olabilirdi.? Devletler, sulhü geciktirdiğimizi söyleyip, bizi bu vaziyette göstermekten ve Yunanistanı vasıta olarak kullanmaktan faydalanıyorlardı. Onların elinden bu silâhı almak ve onlarla karşı karşıya gelmek ve bu vaz geçiş karşılığı olarak, onların da bizden istediklerini veremeyeceğimizi söylemek. İşte Yunanistan bu suretle Avrupa elinde bize karşı bir vasıta olarak kullanılmaktan çıkarıldı. Borcumuzun altın olarak verilmesinde, bu vaz geçiş, Devletlere karşı bizim tarafımızdan ileri sürüldü. Yunanistanın zaptetmiş olduğu gemilerin geri verilmesi ve işgal müddetince Yunanlıların ahaliden aldığı şeyler bedelinin verilmesi, kabul ettirildi.

3
Asya Sınırları

Lozanda yeni Türkiyenin sınırları, Asyada Sürye münasebetile Fransa ile ve İrak münasebetile İngiltere ile konuşulmak gerekti.

1 — Süriye sınırları

Ankarada imza olunan Türk-Fransız anlaşması ile Fransa-Türkiye sınırlarını bizzat Gazi çizmişti. Bunu, Lozanda bütün Devletlerle konuşmak, hem konuşulacak işleri, lüzumsuz yere çoğaltmak, hem de devletlere yeni istekler için bir fırsat vermek demek olurdu. Daha ilkinden, Süriye ile sınırların Ankara anlaşması üzerine temellendirilmesi, bunun için kararlaştırıldı. Yalnız bu anlaşmayı Fransa devleti henüz meclislerinden geçirmemişti. Bu itibarla bunu burada teyit ettirmekte, Türkiye için bir lüzum vardı. Buna dair, birinci devrede mühim bir konuşma olmadı.

Devletler, ilk devre sonunda, Heyetimize kat'î surette kabul veya ret edilmesi için mühletli olarak tebliğ ettikleri muahede projesinde, üçüncü maddeyi şöyle yazmışlardı.

Madde 3. — Akdenizden İran sınırlarına kadar, Türkiyenin sınırları aşağidaki yolda tesbit edilmiştir.

1. — Süriye ile: 20 Birinci Teşrin 1921 yılında aktedilen Türkiye-Fransa anlaşmasının 8 inci maddesinde yazılı belli sınırlar„ . .

Konferans kesildikten sonra davet eden devletler hariciye vekillerine İsmet Paşanın 8 Mart tarihli mektup ile Ankaradan yolladığı tadil tekliflerinde, bu maddenin birinci fırkası şöyle yazıldı: "Bütün ekleri ile beraber mer'i kalan 20 Birinci Teşrin 1921 tarihli Fransız-Türk anlaşmasının 8 inci maddesinde yazılı belli sınırlar.„

Konferansın ikinci devresinde ve 24 Nisan 1923 oturmasında bu mesele görüşüldü. C. 5 S 6 - 8.

Ceneral Pelle, hükûmetinin, Türkiyece katılan sözleri kabul edemeyeceğini sandığını söyledi. Çünkü, bu anlaşmayı Fransa, mandaya bağlı Süriyeyi temsil ederek, akdeylemiştir. Bu, mahallî bir anlaşmadır. Fransa, bunun hükümlerini tamam tatbik etmiş ve ona uygun gitmekte bulunmuştur. Ancak bu, Fransa ile Türkiye arasında bir iştir. Sekiz devlet arasında yapılacak bir muahedeye, bu anlaşmanın teyidi yolunda sözler katılması, anlaşmanın mahiyetini değiştirir. Bundan böyle anlaşmada değişiklik yapılabilmesi, sekiz devletin rizasını almağa bağlı kalır.

İsmet Paşa, yeni bir teklifte bulunmadığını, yalnız lâzım olan bir tasrihin muahedeye konmasını istediğini söyledi: bu anlaşma, ne Fransa Parlâmentosunca, ne de Türkiye Büyük Millet Meclisince tastik edilmiş değildir. Sekiz devletçe tasdik edilecek olan muahedede, bu anlaşmanın tek bir maddesinin zikredilmesi, yalnız bu maddeye kuvvet verir, ve diğer maddeleri zayıflatır. Mademki Fransa, bu anlaşmanın muteberliğine itiraz etmeyor, o halde bunun muahedede yazılmasına da karşı koymamalıdır.

Ceneral Pelle dedi ki; Fransa, kendi namına yapılan taahhütler arasında fark gözetmez. Fransa hükûmeti tarafından, esas kanunu içinde yapılan taahhütler, kıymetçe değişikli değildir. Bundan ötürü katılan sözler, lüzumsuzdur ve gösterdiği gibi mahzurludur.

İsmet Paşa, muahedelerin bir kül olduğunu, ve sınırları belli eden maddenin bir parça olduğunu, bunun Türkiye ile Fransa arasında sulhe temel olacağına göre tastik edilmesi lâzım geleceğini anlattı ve tasdik edilmemiş olduğu hakkındaki sözlerinin cevapsız bırakıldığını göz önüne koydu.

Ceneral Pelle, Süriye ile sınırlar meselesinin bütün devletlerce tescil edilmesinde israr edilirken, Musul sınırlarının ayrı bir anlaşma ile belli edilmesini, İsmet Paşanın istemesindeki birbirine uymazlığın sebebini sordu.

Fransa Parlâmentosu tarafından tasdik edilmemesi sebebini de, kanunu esasi hükmünce bunun zarurî olmadığı yolunda bildirdi.

İtalya murahhası, Türk teklifinin başka devletlere, onlara ilişiği

olmayan işler hakkında taahhütler yüklettiğini söyledi, Nihayet 8 inci maddenin yazılı olduğu gibi konması istenebilir. İngiliz murahhası da Fransız ve İtalyan murahhaslarını teyit etti.

İsmet Paşa dedi ki; Ankara anlaşması, Türkiye ile Fransa arasında sulhün temelidir. Eğer bu sınır, başka devletleri de alâkalandırıyor ise, anlaşmanın öbür maddeleri de alâkalandırmalıdır.

Ceneral Pelle israr etti: sınırın belli edilmesi bütün devletleri alâkalandırır. Bu sebeple sulh muahedesinde buna telmih vardır. Ancak anlaşmanın öbür maddeleri, yalnız Fransa ve Türkiyeyi alâkalandırır.

İsmet Paşa da anlaşmanın bir kül olduğu hususunda israr etti.

Ceneral Pelle, anlaşmanın bir Fransız toprağına değil, mandaya bağlı topraklara ait olduğu için, Parlâmentoya verilmediğini ve meseleyi İsmet Paşa ile konuşmağa hazır bulunduğunu söyledi.

Sir Horace Rombold, İsmet Paşanın, Ceneralin zapta geçecek olan bu beyanatını senet alarak, Müttefikler projesini kabul etmesini istedi.

İsmet Paşa, görüşmenin ileriye bırakılmasını istedi.

Dört Haziran oturmasında muahede maddeleri görüşülürken Sir Horace Rombold, bu meseleyi sordu. İsmet Paşa, henüz konuşmanın devam ettiğini söyledi.

26 Haziran oturmasında Ceneral Pelle, Türkiyenin 3 üncü maddede istediği değişikliği hatırlatarak, Türk Fransız heyetlerinin şu esas üzerinde uyuştuklarını söyledi: Muahedenin mer'iyete girişinden sonra, Ankara anlaşmasının ve eklerinin ayni şartlar altında mer'i kalacağını ve muahede ile ayni hüküm ve kuvvette olduğunu teyit için, Fransa hükûmeti, Türk heyetine bir mektup ve bir beyanname gönderecek, Türkiye de istediği sözlerden vaz geçecek.

İsmet Paşa, Türk hükûmetinin gayesi, Ankara anlaşmasının teyidini elde etmek idi. Bu gayeye bu suretle varılmış olduğu cihetle istediği değiştirmeden vazgeçtiğini söyledi.

Mektup 24 Temmuzda yazılmıştır:

" Lozan konferansında, zatı devletlerine vermiş olduğum teminlere zeyil olarak ve Fransız hükûmeti tarafından bu hususta ayrıca ve izinli olarak, bugünkü tarihli sulh muahedesinin, 20 Birinci Teşrin 921 tarihinde Ankarada imza edilmiş olan Fransız - Türk anlaşması hükümlerine hiç bir halel vermemiş olduğunu, bağlı beyanname ile size teyit ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin bu anlaşmanın bütün eklerile, tamamile mer'i kaldığının teyit edildiğini görmek yolundaki

arzusunu, göndermekle şeref duyduğum beyanname, şüphe etmem ki tamam tatmin edecektir.

PELLE

Beyanname şudur:

Aşağıya imzasını koyan, Fransa hükûmeti tarafından buna izinli olarak, Ceneral İsmet Paşa hazretlerine teyit eder ki, 20 birinci Teşrin 1921 tarihinde Ankarada imzalanan Fransız Türk anlaşması, Fransa hükûmetince tasvip edilmesi üzerine, anlaşmanın tamam mer'i olması için lâzım olan tasdik, mezkûr hükûmetçe vaki olmuş ve bunun neticesi olarak bu beynelmilel senet mer'iyete girmiştir.

Şunu Ceneral İsmet Paşa hazretlerine teyit eder ki, Fransa hükûmeti gözünde, bugün imza edilen sulh muahedesi, 20 birinci Teşrin tarihli Fransız Türk anlaşması hükümlerine halel vermemiş ve bu anlaşma ve ekleri tamamen mer'iyette kalmıştır.

2 — İrak sınırları

Türkiyenin Asyadaki topraklarının cenup sınırları, İrak üzerindeki manda yüzünden İngiltere ile çizilecekti. Bu iş, Musul vilâyetinin iki taraftan hangisine ait olacağı meselesini ortaya çıkarıyordu. Bu yüzden mesele, konferansın karşısında bulunduğu en çetin işlerden biri idi.

Mütareke günü İngilizler, Musula girmemişlerdi. Mütarekeden sonra girdiler, ve burayı İngiltere için mühim bir çok sebeplerden dolayı behemehal ellerinde bulundurmak istediler. İddialarını ispat edici bir çok deliller de ileri sürdüler. Türkler, bu delilleri çürüttüler ve kendilerinin haklı olduğunu meydana koymak yolunda var kuvvetlerini kullandılar. Bu itibarla Musul meselesi, hem Lozan konferansında, hem ondan sonra iki taraf arasında, hem de Milletler Cemiyeti içinde, dünyayı alâkalandıran en mühim bir mesele oldu. Hatta bir müddet, dünya ufuklarında, sulh ve emniyeti sarsan bir ehemmiyetle gözleri hep kendine çevirtti.

MUSUL MESELESİ, konferansta ancak 23 İkinci Kânun 1923te öğleden önce ve sonra iki uzun oturmada konuşuldu. Ogünün ilk oturmasında Lort Kürzün, bu işin konferansın açılışından bir hafta sonra, yani 27.11.1922 de konferansa verilmesi kararlaşmış iken, İsmet Paşanın 26 akşamı kendisine, bunun alenî görüşülmesinden vaz geçilmesini söylemesi üzerine, kendisinin bunu kabul ettiğini, ancak hususî görüşmelerle bir anlaşmaya varılamadığı için işin konferans ve dünya önünde konuşulacağını söyledi ve İsmet Paşayı kendi bakışını söylemeğe davet eyledi.

İsmet Paşa, iki taraf arasında dil ve yazı ile yapılan görüşmelerde, iki devletten her birinin hangi delillere dayandığını ve Türkiye nin ne için Musulu terkedemediğini uzun bir muhtıra ile anlattı. Lort Kürzun, İsmet Paşaya karşılıklı delillerle, cevap verdi. İsmet Paşa, Lort Kürzonun delillerine yeniden cevap verdi. Yeniden münakaşa oldu. Fransa ve İtalya murahhasları Lort Kürzonun teklifini iltizam ettiler. İsmet Paşa reddinde ısrar eyledi.

Nihayet meselenin iki taraf arasında müzakere edilmesi üzerinde anlaşıldı. İki taraf, sulhten sonra İstanbulda bu işi tekrar konuştular. Sonra uzun muhtıralar hazırladılar. Milletler Cemiyeti meclisinin seçtiği bir tahkik komisyonu, raporunda, bu delilere karşı düşüncelerini söyledi. Demek ki iki tarafın bu iş üzerindeki delilleri çok iyi işlenmiş bir haldedir.

İsmet Paşa, konferansta Musulun Türkiye sınırları içinde bırakılmasını haklı göstermek için muhtırasında 1 kavmî, 2 siyasî, 3 tarihî, 4 coğrafî ve iktısadî, 5 askerî mahiyette deliller ileri sürdü, ve bu deliller ile İngiliz isteklerini de önledi.

1 KAVMÎ DELİL — İsmet Paşanın söylediğine göre Musul vilâyetinin oturucu halkı 503000 ve göçebe halkı 170000 kişidir. Göçebeler, mevsime göre Bağdatta, Diyarbekirde ve hatta İran yaylâlarında bulunurlar. Onun için bunları, Musul vilâyeti ahalisi saymak doğru olmaz. Vilâyetin 503000 halkından 263,830zu Kürt, 146,960 şı Türk, 43,210 nu Araptır. Arap unsuru, Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında pek azdır. Merkez sancağında 137000 Kürt ve Türke karşı 28,000 arap vardır.

Bütün Vilâyette 410,790 Türk veKürde karşı 43,210 Arap ve 31,000 müslüman olmanyan vardır. İngiltere heyeti bu sayıları, Türkiyenin hiç doğru istatistikleri olmadığını ve mütarekeden sonra İngiliz zabit ve memurlarının buralardaki ahaliyi daha doğru olarak yazdıklarını ileri sürerek kabul etmemiştir. Halbuki Türk istatistikleri, dünya harbinden evvel, yani ahali nisbetini değiştirmekte siyasî hiç bir menfaat bulunmayan bir zamanda yapılmıştır ve doğrudur. Asırlardanberi Musula sahip olan devletin, asker almak mecburiyetile yaptığından daha doğrusunu, İngiliz memurlarının yapabilmesi, akla sığmaz. Bununla beraber Britanya istatistiklerinin rakamları da Araplarla müslüman olmayanları azlıkta göstermektedir: Arap/185,763 Kürt/452,720 Türk/69,895 Hıristiyan/62,225 Musevi/16,865 Esasen Arapça konuşanlar ve Arap sayılanlar Türktür.

Konuşulan Türkçe, Anadoluda konuşulan Türkçedir. Türkmenler de Türktür. Musul Türklerile Anadolu Türkleri arasında fark yoktur.

Yezidiler Kürttür. Kürtler, İran soyundan değil, Turan soyundandır. İngiliz ansiklopedisi bile bunu söyliyor.

Hıristiyanlar Nasturî, Asırî, ve Gildanidirler. Nasturiler, Rus ordularının istilâsı sırasında hain harekette bulundular ve bu ordular çekilirken onlarla beraber gittiler. Asuriler ve Gildaniler Türk yurttaşlarile pek iyi yaşamaktadırlar.

Lort Kürzon, İsmet Paşanın şahsına borçlu olduğu hürmete rağmen, rakkamlarını kabul edemiyeceğini söyledi. Britanya memurları, 1919 danberi orada imişler, onların rakkamları daha doğru imiş. Araplar, vilâyet halkının dörtte birini teşkil eder. Yalnız Musul şehrinde 40 - 60 bin Arap vardır. Bunlar, 1919 da Irakın birliği lehine rey vermişlerdir. 1921 de Faysal'ı kıral seçmişlerdir. Musul, Araplarca bina edilmiş bir şehirdir.

Türk ahali on ikide birdir, ve bunlar, Osmanlı Türkleri değil, Selçuk ve Osmanlı istilâsından evvel buraya gelmiş Turanlı orta Asya istilâcılarının çocuklarıdır. Ayrı lehçeleri vardır. Bunlar da Irak lehinde rey vermişlerdir.

Kürtlerin, Türk olduklarını ilk defa işidiyormuş. İngiliz ansiklopedisinin fikrine, kimse iştirak etmemiştir. Kürtler, İran soyundandır. Kürtler, harpte Türklere hiç yardım etmemişlerdir. Britanyalılara yardım eylemişlerdir. Kürdistanda İngilizler beyannamelerini Türkçe dağıtmışlar ise - İsmet paşa bunu delil olarak söylemişti - bunun sebebi şu ki, tesis edilen Kürt yazısı ile dersler daha ileri gidemedi. İngiltere, bir Kürdü bile Britanya şebekesi içine almağı düşünmemektedir. İngilterenin maksadı, mahallî bir muhtariyet teşkil etmektir.

İkinci oturmada İsmet Paşa, bu delillerin çürüklüğünü gösterdi. İngilterenin ileri sürdüğü sayılar kabul olunsa da Araplar ahalinin dörtte biridir. Bir memleket, dörtte bir ahalinin isteğine bağlanabilir mi?

Beynelmilel tahkik komisyonu. İki Devletin etnotoğrafya itibarile ileri sürdükleri delilleri tetkik ederken, üç esas alıyor: 1 Ahalinin bütünü ve soyun yüzde nisbeti, 2 soyların topraklara bölünüşü, 3 muhtelif soyların mahiyeti ve karakterleri. Bu meyanda muhaceret ile aşiretleri ve Musul şehrinin vasıflarını ayrıca tahlil ediyor.

Her iki tarafın ileri sürdüğü rakamların asrî istatistik esaslarına göre yapılmış olmadığı meydandadır. Ancak Türk istatistikleri, harpten çok evvel ve siyasî bir düşünce olmaksızın yapılmış olmak itibarile, daha doğru sayılabilir. Asker ve vergi almak esasına göre

yapılan bir istatistikte, kaçaklar olacağı şüphesizdir. Ancak, Irak hükûmetinin yaptırdığı bir istatistik te, İrak ahalisini on milyona çıkarmak, gibi garip bir netice vermiştir. Komisyona göre bunun sebebi, kabile reislerinin nüfuzlarını artırmak için - Askerlik te olmadığından - mübalâğalı rakkamlar yazdırmış olmalarıdır. Türk istatistikleri asırlardanberi süren bir idareninin siyasî bir menfaat icabile olmayan kayıtlarına dayanmış olmak itibarile, elbette daha doğrudur. Bunun 170 bin dolaşan halkın ne olduğu hakkında bir hükmü havi olmaması, dikkati celbetmiştir. Fakat bu da Türk kayıtlarından alınan rakkamlar üzerine hiç bir tadil yapılmadığını, yani Türk tezinin samimiliğini gösteren Türk tezi lehine bir delil olarak alınmak gerektir.

Türkmenler ve Türkler ve bunların dilleri üzerinde Lort Kürzonun yürüttüğü fikirleri gülünç sayınamak zordur. Komisyon da Lort Kürzonun dediğini reddediyor: " Türk ve Türkmen kelimeleri hep bir şeyi ifade ederler „. Dil meselesinde de komisyon " Musul' da konuşulan lehçe, Anadoludaki lehçenin aynidir„ diyor.

Halkın, kavmî tetkikinden çıkacak asıl netice, halkın kendi mukadderatına hâkim olması düsturunun tatbikidir. Yani plebisit ile Musulun kime bağlanacağının belli edilmesidir. Bunu, ayrıca tetkik edeceğim. Orada görülecektir ki komisyon, bunu kabul eylememiştir.

2. SİYASÎ DELİLLER — İsmet Paşa, Musul vilâyetini Türkiyeye vermek istemiyen İngiliz hey'etinin dayandığı siyasî sebepleri, Kürtlerin Türklerle beraber yaşamak istememesi, Britanya İmparatorluğunun harp içinde ve mütarekeden sonra Araplara karşı bazı taahhütlerde bulunmuş olması, Britanya İmparatorluğnnun 1920 de San Remo da Milletler Cemiyeti misakının 22 inci maddesine göre burada manda almış olması ve buraları dünya harbinde fetheylemiş bulunması suretinde hulâsa etti ve cevap verdi: (1)

Kürtler, eskidenberi kendi rızalarile Türk idaresine geçmişler ve mukadderlerini Türklerinkine bağlamışlardır. O vakittenberi asırlardır Kürtler ve Türkler soy, âdet, din ve ahlâk birliğile birbirlerine bağlıdırlar. Büyük Millet Meclisinde onların da meb'usları vardır. Buralar halkı, Büyük Millet Meclisi hükûmetine müracaat ederek 1918 den sonra işgal olunan ulkelerinin Türkiyeye geri gelmesini temin yolundaki kararlarını bildirmişlerdir. Halkın yüreğinde, bunun ne kadar derin kök saldığını ispat için İngiltere işgalindenberi geçen şeylere bakmak elverir. Kürtler,

---

[1] — Nakledilen cevap hulâsadır.

her fırsatta Türkiye tarafına geçmek istemişlerdir. İngilizler, bunları topa tutarak ve korkutarak zapteylemişlerdir.

Son harpte, Kürtlerin fena harp ettiği doğru değildir. Ayni gayeye varmak ve ayni dileği elde etmek yolunda Kürtler, dünya harbinde ve kurtuluş harbinde, tam ortak olarak çalışmışlardır.

Muhtariyet meselesine gelince: kullanılan at ne olursa olsun hakikatı halde bir müstemleke olacak olan bir ülkede, bir ecnebi devlet tebaası vaziyetile, şimdiki halini değiştirecek tek bir Kürt yoktur. Kürtler pek alâ bilirler ki, bu muhtar idarede, memleketin mukadderine filen hiç bir nüfuzları olmıyacak ve işleri kendilerini temsil etmiyen bir hükûmet ve parlâmento tarafından yürütülecektir. Halbuki bugün, Kürt, memleketin mukadderatında hâkimdir.

Araplara harp içinde verilen vaitler malûmdur. Fakat Mekke şerifi Hüseyni, metbuu olan Osmanlı imparatorluğuna karşı isyan ettirmek için kendisile yapılan konuşmalarda hem ihdas olunacak müstakil Arap Devletine Musul vilâyetinin verileceği taahhüt edilmemişti, hem de Arapların istiklâl arzusunu, İngiltere silâhla bastırdı. Kurtarınağı vadettiği halkı serbest bıraksaydı, mandayı isteyecek tek bir kimse çıkmazdı. Milletler bugün, himaye; medenî rehber gibi kelimelerin, emperyalist devletler elinde yenilen milletleri siyasî ve iktisadî olarak yutmaktan başka bir şey demek olmadığını anlamışlardır.

Doğruyu söylemek lâzım gelirse, mukadderlerini Türklerinkine bağlamak yolunda, Iraklılar sabırsızlık göstermişlerdir. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun Türkiyeden gayri parçalarını, mukadderlerini tayin hususunda kendisi gibi hür ve müstakil saymak esasını kabul etmiş olan Türkiye, Arapların kendisine karşı gösterdikleri bağlılığı istismar etmeği hiç düşünmedi. İsteklerimiz, bu sebeple, yalnız Türkiyeye dönmesi lâzım gelen yerlere aittir. Sınırlarımız ötesinde kalan ülkelerin müstakil ve mes'ut olmalarını dileyoruz.

Türkiye, Irak üzerinde bir manda lâzım olduğunu, hiç tanımadı. Ve onun İngiltereye verildiğini de bilmemektedir. Bugün daha Osmanlı İmparatorluğu parçalarından sayılan Irak hakkında aktedilen muahedelerin, hukukî hiç bir değeri yoktur. Misakın 22 inci maddesine riayet edilmemiştir. Halk reyini istiklâl ile vermekte, serbest bırakılmamıştır. Faysalın kırallığı meselesinde de, silâhla tenkilden sonra reye müracaat olunmuştur.

Harp içinde Osmanlı İmparatorluğunu ve bizzat Türkiyeyi parçalamak için bir çok anlaşmalar aktolundu. Bunlardan çoğunun tatbik edilemiyeceği görüldü. Musula ait San Remo anlaşmasının neden dolayı degişmeyeceği anlaşılamaz.

İngilterenin ileri sürdüğü fetih hakkı, bu asırda hiç bir kıymeti haiz değildir. Türk heyeti burada dünyanın amme efkârına müracaat etmekten korkmaz. Kanidir ki asrî fikre bukadar az uygun olan bir müddeaya, bir memleket ahalisinin rizaları hilâfına bir devlet hakimiyetinden diğerine nakledilmemeleri yolundaki muhalif iddiayı karşı koymakla hakikî bütün demokratların yardımına erer. Zaten harbin bütün devamınca bizim tezimiz Müttefiklerin tezi değilmiydi? Reis Vilson, bunu gelecek sulhün temeli olarak koymadı mıydı? Hem fetih hakkı, Musula tatbik olunmaz. Bu vilâyet mütarekeden sonra ve mütareke hükümlerini çiğneyerek işgal olunmuştur. Musul, bu itibarla İzmir, Antep, Urfa, Adana ve saire gibidir. Onlar gibi Türkiyeye geri verilmelidir.

Lort Kürzon, siyasî mahiyetteki bu delillere uzun cevap verdi. Hatta sözlerine Musulun hakikî vaziyeti ne olduğunu anlatmak için, bunlarla başladı.

Harpte Mezopotamya, Britanya ordularınca işgal olundu. Biraz sonra Irak adı kullanıldı. Harbe girdiğimiz ve Irakta ilk ilerlediğimiz sırada bu memleket ahalisine kurtarılacakları hakkında alenen söz verdik ve Melik Hüseyne, Arap istiklâline yardım etmek vadinde bulunduk. Sonra reye müracaat ettik. Ahaliye sorduk ki, gelecekte cümlesi, yani Musul, Bağdat ve Basra beraber olarak birleşmeği mi, ayrı olmağı mı istiyorsunuz. Bu üç vilâyetin birbirinden ayrılmaz olduğu cevabını verdiler. Bir Arap hükümdar isteyip istemediklerini ve kimi istediklerini sorduk, cevaplar bir olmadı ve o vakit bu sebeple bir şey yapılamadı.

Bunun üzerine 1919 da Paris sulh konferansında manda usulü kuruldu. Ve bu, İsmet Paşanın delillerinde adından yardım umduğu Reis Vilsonun nüfuzunun eseri oldu. Bu yerleri fetheden ve bu arazı kendilerine emanet yolile verilen Müttefik Devletlere, bu mandaları tefviz etmek hakkı ait oldu. Müttefik devletler San Remoda Sürye mandasını Fransaya, Filistin ve İrak mandasını Büyük Britanyaya tefviz ettiler. 1920 de Sevr muahedesile teyit edildiler. 1921 de Milletler Cemiyeti henüz manda projesini tasdik edememekle beraber bu dairede memleketi yürütmeğe kendisini davet etti. İsmet Paşanın mandayı tanımaması tuhaftır. Bir kaç gün evvel kendisi borçlar meselesinde, mütareke tarihini ileri sürdü. İşine gelince mandayı tanıyor.

Lort Kürzon, bu sözlerle Irakta İngiltere menfaatlerinin ve vaziyetinin hukuka ve ahde müstenit temelini göstermiş olduğu kanaatindedir. Arap milletine karşı, Arap hükümdarına karşı, Milletler Cemiyetine karşı İngiltere bağlıdır.

Musulun mütarekeden sonra işgal edilmiş olması meselesinde, Lort Kürzon, İsmet Paşanın Mondros mütarekesinin hep hükümsüzlüğünü ve her şeyin Mudanya mütarekesinden başlaması lâzım geldiğini ileri sürerken, bugün o mütarekeye dayanarak, İngilterenin Musulu işgal etmesinden bahsetmesini garip görüyor. Söylediklerine göre, mütareke haberi gelmeden 1-11-918 Britanya orduları Musula on üç kilometre mesafede idi. 3 te şehire girdiler. Türk kumandanı mütareke hükümlerini 4 Teşrinden evvel öğrenemedi. ve 9 da boşaltma emrini aldı. Hem de mütareke şartlarının sulh hükümlerile ne münasebeti vardır? Mütarekeden sonra askerî harekette bulunulmıyan harp yoktur. Mudanya mütarekesine rağmen Trakyada bugün askerî hareket devam ediyor. Hiç bir muahede yoktur ki onda mütareke ile kararlaşan çizgiler sulh ile kabul edilmiş olsun.

Britanyanın Musulu alıkoymak istemesi, petrol tesiriledir sanılıyor. Böyle değildir. Kendisi memleketin dış işlerile uğraşıyorken hiç bir petrol kıralı ile görüşmemiştir. Bu meyanda Türk heyetinden üç kişinin Londraya gidip kendi haberi olmaksızın teklif yaptıklarından da şikâyet etti. Harpten evvel Osmanlı İmparatorluğu, Türkish Petroleum Company'e bir imtiyaz vermiş, Almanların bundaki iştiraki harpten sonra İngilizlerin eline geçmiş. Bu imtiyaz kendisince muteberdir. Ve şirket, bu imtiyazda diğer alâkadları, devlet ve zümreleri teşrik için tedbir almıştır. Eğer bu teşebbüs neticelenirse, Irak ta Anadolu da faydalanacaktır. Kendisi şuna ehemmiyet veriyor: Musul işinde kendi hareketine petrolün tesiri yoktur.

İsmet Paşa, manda işinin kendi aleyhine gösterilemiyeceğini anlattı. Borçların bölünmesi meselesinde ayrılan yerlerin pay almasını istemek, oralarda mandayı kabul etmek değildir.

Mütarekeden sonra işgal meselesini İsmet Paşa, açık olarak gösterdi. Mondros mütarekesi imza edildiği gün, (30 birinci Teşrin) Musul Türklerin elinde idi. Musul bu tarihten sonra ve harpsiz işgal olundu. Mütareke haberinin ikinci Teşrinin birinde ve şehri boşaltma emrinin dördünde gelmiş olması da şehrin harpten sonra harpsiz işgal edildiğini gösterir. Mütarekeden sonra işgal, hukuken, müdafaasız bir yeri işgal demektir. Mondros mütarekesini anmaşı ise, buna bir kıymet vermek için değil, harbin durduğu zamanı kestirmek içindir.

Petrol işine gelince, kendisine ilk günden soruldu. Musul işini bir toprak meselesi mi, yoksa bir petrol meselesi mi sayıyor. Cevap verdi: Her şeyden evvel ve her şeyden üstün olarak toprak mese-

lesidir. Ehemmiyeti meydanda olan petrol işinde, Türk bakışı, buradaki petrol kaynaklarından dünyayı mahrum etmemektir. Lozanda Türk heyeti, bir çok müracaatlar karşısında kalmıştı. İki mütehassıs bunların malî ve iktısadî ehliyetini anlamak için Londraya gönderilmiştir.

Lort Kürzon, İsmet Paşaya tekrar cevap verdi: Manda, Türkiyece de kabul edilmiştir. Ankara'da ihtilâflı yere ait Kürt mebuslar yoktur ve rey aleyhinde bulunarak sözlerini tehditle bitirdi. İsmet Paşa, ayni kat'iyetle mandayı Türkiyenin asla tanımadığını, ve Büyük Millet Meclisindeki Kürt mebusların serbestçe seçildiğini söyledi, teklifi reddetti, ve davasını dünya efkârına arzile sözünü bitirdi. Bu siyasî deliller arasında fetih hakkına ve plebisite ait olandan, sonra bahsedeceğim. Bütün, öbür noktalarda Türk delillerinin üstünlüğü şüphe götürmez.

Kürtlerin, Türklerle beraber yaşamak istemedikleri, Kürtlerin değil, İngilterenin bakışile söylenmiş bir sözdür. Belki para veya menfaat ile satılış, yahut, müfrit millî hislerle doğru düşünmekten uzaklaşmış, sayılı Kürtlerden, böyle düşünenler de vardır. Ancak öz Kürt çocuklarının başka devletler ihtirasına alet olarak yaşamak ile, kendi yurdunda ancak Türklerle kardeş ve hâkim olarak yaşamaktan hangisini tercih edecekleri meselesinde, kimse tereddüt edemez. Üvey çocuk vaziyetinin acılığı ile yaşayan başka devletlerdeki milletlerin halini düşünelim. Ne için Romanyadan, Bulgaristandan, Yugoslavyadan Türkler topraklarını ve her şeylerini bırakarak buraya gelmek için bir işaret bekliyor? Fransa ve İngiltere gibi en medenî idarelerin getirdiği umran ve medeniyet içinde, ne için bir Hintlinin, bir Mısırlının, yahut bir Süriyelinin dileği, bu idareden kurtulmaktır? Hâkim bir millet olarak yaşamak arzusu, umran ve medeniyet ile sönmiyor. Hem de esasen o umran ve medeniyet, yerliye değil, asıl oranın hâkimi olanlara ait oluyor. Bir çok yerleri Ermeni Devletinin toprakları, veya devletlerin nüfuz mıntakaları içinde bırakılmış iken beraberce döğüşerek kurtardıkları bu yerlerde, Türklerle beraber memleketin öz evlâdı olarak yaşamak, iyi düşünen her Kürdün emeli olmak lâzımdır.

Lort Kürzonun, " Büyük Britanyanın velev bir Kürdü olsun Britanya şebekesi içine almak istemediğini „ mahallî bir muhtariyet usulü tesis edildiğini söylemeğe lüzum görmesi, Devletinin milliyet hislerini alet olarak kullanmakta olduğunun bir delili değilmidir?

Lort Kürzonun Kürtler hakkındaki iddialarının doğru olup olmadığı hakkında en iyi ve kat'î bir ispat yolu, kendisine Türk

heyeti tarafından verilmişti: Reye müracaat. Halkın reyi, Kürtlerin, Türkleri hakikaten isteyip istemediklerini gösterecekti. Lort Kürzonun ve komisyonun bir çok düşünceler ve güçlükler göstererek bundan çekinmeleri, Türk davasının doğruluğunun ve kuvvetinin en söz götürmez delilidir. Komisyonun şu ifadesinde, istenmiyerek itiraf edilmiş, hakikatin ne kuvvetli ifadesi vardır: "Bir şahidin gizlice ve yavaş sesle Türkiye lehinde beyanatta bulunduktan sonra hızlı olarak ve dışarıda bekleyen kimseler tarafından işidilmesi için yüksek sesle Irak hükûmeti lehinde söz söylemesi çok vaki olmuştur.„ Komisyon, eğer kendisine söylenen bütün sözleri, bu tesir altında muhakeme etmiş olsaydı, gerçeği en kat'î olarak bulmuş olurdu.

Lort Kürzonun, Araplara, Arap hükümdarına ve milletler cemiyetine karşı söz vermiş olması hakkındaki delili, münakaşaya mahal vermeyecek kadar değersizdir. Bir kimse fuzuli olarak diğerinin malı hakkında taahhütlere girişmiş olursa bunları, sahibinin mülkiyet hakkını gidermek için ileri sürebilirmi? Fuzulinin, yaptığı tasarrufları, bir hak iddiasına esas olarak ileri sürmesi değil, fuzuli harekètından utanması ve işi kapatması ahlâk icabıdır. Siyasî ahlâkta da bunun böyle olmamasına sebep yoktur; Türkiye, Hintlilerle onların istiklâli esası üzerine bir muahede imzalamış olsaydı, İngiltere bunun kendisine karşı hüccet olarak kullanılmasını nasıl görürdü ?

Hukuku düvelde hiç su götürmez bir prensip vardır. Muahede, akit olmayanlar hakkında hiç bir hüküm ifade etmez. (res inter alios-acta). Lort Kürzonun, bunları konferans önünde kendi iddialarının ispatı için söyleyebilmiş olmasına bile, hayret etmemek elden gelmez. Siyaset adamları, hukuk kaidelerini her vakit bilmezler. Nasıl oldu da müşavirleri bunda kendisini ikaz eylemediler? Netekim " Türk delillerinin kuvveti, her iki iddianın tahliline lüzum bırakmayacak kadar açıktır „ deyen Milletler cemiyeti komisyonu, İngilterenin Araplara, kırala ve Milletler cemiyetine karşı olan taahhütlerini tahlil ederk, şu hükme varıyor: " İhtilâflı olan topraklar üzerindeki haklarından vaz geçmedikçe Türkiyenin hukukça hakimiyetini muhafaza ettiği münakaşa bile edilemez.. Hukuk bakışından Türkiye, kendi hukukundan vazgeçmedikçe ihtilâflı toprakların Türk ülkesinden sayılması icabeder„ Lort Kürzonun, sahifeler dolduran sözlerinin işte değeri !

FETİH HAKKI: Lort Kürzon, silâhın dünya harbi sonunda İngiliz milletine müsait kalmış olmasından duyduğu gururla, fetih hakkını bize karşı çok tekrarladı. İsmet Paşa, bu asırda fetih hakkının hiç bir değeri yoktur demişti. Lort Kürzon bunu, büsbütün yeni ve örneği olmamış bir istek diye gösterdi. Silâhın zafere er-

dirdiği bir millete karşı şimdiye kadar böyle bir delil sürülmediğini söyledi. Ve ilâve etti. "Uzun tarihinin hangi devrinde olursa olsun kendisine karşı böyle deliller çıkarıldığını Türk hükûmeti görseydi bunu istihza ile karşılardı. İsmet Paşa, her kimi olursa olsun boyunduruk altına sokmak, asrî fikre muhalif olacağını söylemişti. Türk hükûmeti, işlerini ileride bu fikirle mi görecek? bunu bilmem; fakat kaç haftadır burada konuşmaları idare eden bu fikir olduğuna emin değilim.„

Beynelmilel münasebetlerde, kuvvetin hakkını kim inkâr edebilir? Fakat kör kuvvete hak izafe etmek, bugünün telâkkılerine de hiç uymaz. Alelitlâk bir hukuku düvel kitabından naklediyorum: "Fetheetmek, bir devlete, bir memlekete, bir toprağa silâhla el koymak demektir; onu, kuvvetle rametmek ve kendine katmaktır. Fetih, hakimiyetin meşru bir kazanılma yolu olabilir mi? Eski huhukta..... bir memleketin meşru sahibi olmak için orasını zaptetmek elverirdi. Ordu, düşmanın topraklarında ilerilediği nisbette, orada hakimiyet değişirdi... Bu, Fransa ihtilâline kadar böyle sürdü. Bu tarihte hiç olmazsa Fransaca, sistem değişti. 1790 Mayısında millî meclis, sonra, 3 Eylül 1791 esas kanununun altıncı faslını teşkil eden şu beyannameyi kabul etti: "Fransız milleti, fütuhat yapmak maksadile harbe girişmek fikrinden kat'iyen vaz geçer ve kuvvetlerini hiç bir milletin hürriyetlerine karşı asla kullanmaz„ filiyat, eski hukuktan çok farklı olmadı.... 1815 ten sonra herşey değişti. Toprağın bir silâh talii ile elden çıkması, mülkiyeti, yalnız başına gidermez oldu. Yalnız istilâ ve işgal, hakimiyeti, hatta infisahî bir şartla da, artık kazanmağa yetişen bir sebep olmaktan çıktı...„

1866 da Prusya, Hanovra kırallığı ile Hes, Nasav ve Frankfort'u kendine kattı. Bunlar, Avusturyaya karşı harpte prusya ile birlik olmamışlardı. İlhak meselesini tetkik eden Rayştag meclisinin komitesi, bu devletlerin ilhakı için fetih hakkından başka bir sebep gösterilmesini istedi ve ilâve etti. "Bu gün hiç bir hukuku düvel hocası yokturki, fetih hakkını memleket ilhakı için bir sebep gösterebilsin „

Muhakkaktır ki bu gün, yalnız başına fetih, bir muahede ile teyit edilmedikçe, bir hak yaratmaz. Çünkü fetih, sırf kuvvettir. Ve kuvvet hakkı yoktur. Almanların, kuvvet hak yaratır düsturu, olduğu gibi kabul edilmedikçe fetih hakkı diye bir hak kabul edilemz. Buna aykırı fikirler olabilir. Lâkin hukuku düvelde klasik fikri gösteremezler. Bu sebeple değilmidir ki Paul Fauchille hukuku düvelinin ikinci cildinde, Lozanda İngiltere Murahhası Lort Kürzon ile, Türk Murahhası İsmet Paşa arasında, fetih hakkının tatbiki yüzünden bir münakaşa

çıktığını hikâye ederken, İsmet Paşanın itirazını da yazıyor. Bunları naklederken, İsmet Paşanın iddiası günün hukukuna daha uygun olduğunu söylemiyor ise, bunun sebebi, kendisinin de şimdi bu meselede ihtimaller kabul eylemesidir. 1914 ten sonra Fransa, vaziyeti değiştiğinden, eskiden Fransız müelliflerinin ve o meyanda bu kitabın mutlak reddettiği fetih hakkı, şimdi harbin meşru olup olmamasına göre kabul edilmek isteniyor gibi ise de, Milletler Cemiyeti misakı ile, devletlerin toprakları teminat altına alınmış olduktan sonra, Lort Kürzonun hâlâ fetih hakkından bahsetmesi, hakikaten gariptir. Zaten Milletler Cemiyeti tahkik komisyonu da, raporunda fetih hakkına hiç bir kıymet vermiyor. Bu sebeple fetih hakkı münakaşasında Türk tezi doğrudur.

HALKIN REYİ, PLEBİSİT: Lozanda iki tez, en çok bu nokta üzerinde çarpıştı. Türkiye, iddiasını, Musul halkının iradesine bağlıyor idi. Halkın kendi mukadderatına hâkim olması düsturu, İtilâf Devletlerince ortaya çıkarılmış olmasına göre, ilân ettikleri prensibin Musula tatbik edilmesini istemek, en makul ve en mantıkî bir şey olurdu.

Lozanda halkın reyine müracaatı İsmet Paşa, iki yer için istedi: Garbî Trakya, Musul. Garbî Trakyada bu reye müracaat neticesini doğrudan doğruya buraların Türkiyeye geri verilmesi yolunda tayin etmedi. Fakat Musulda memleket mukadderatının tayini için en kuvvetli temel olarak ileri sürdü.

Trakya işinde Lort Kürzon, Vilsonun, serbet idare presibini icat etmekle, dünya sulhüne korkunç bir darbe indirdiğini ve bunun iki yüzlü bir silâh olduğunu söyliyerek aleyhinde bulunmuştu. Bunun asıl sebebi, bu prensibin, Musul işine tatbik edileceğini bildiğindendir. Netekim Musul isinde, İngiliz menfaatına zıt olan bu delil aleyhine, bütün kudretile yürümüştür.

Lort Kürzon, ilk cevabında reye müracaat meselesi için şu sözleri söyledi: " Niçin bu şerait altında bu halk, Ankaraya teslim olsun ve ne için orada halkın reyine müracaat edilsin? Bu, reye müracaat edilmesini isteyen, Ankaradır. Kürtler ve Araplar, bunu hiç bir zaman istemediler. Zavallı halk, bunun ne demek olduğunu bilmezler. İstemediği bir şeyi bir millete zorla kabul ettirmek asrî fikre uymadığını smet Paşa söyledi. „

İsmet Paşa, cevabında, Lort Kürzonun Musul vilâyeti hakkında reye müracaat ihtimalini reddetmekte ısrar ile hareket eylemesine dikkat edilmesini istedi. " Bu ısrarın sebebi anlaşılamaz. Çünkü bir memleketin kimler tarafından ve nasıl idare edileceğini belli etmek yolunda kullanılan normal usul budur. Bir milletin mukadderatını ta-

yin etmek için en temelli ve haklı usulün, bu olduğu kabul edilmişti. Kıral Faysalın intihabı hususunda Irak ahalisinin reyi alınmak mümkündür de, bu halkın filân veya filân memlekete bağlanması daha esaslı iken, bunda halkın reyini beyan eylemesinin mümkünsüz sayılması güç, kabul olunur. Burada göze batan ve izahı güç bir tenakuz vardır. Halkın reyine müracaatı reddetmek, Türkiyeye karşı yürütülen davanın zaif olduğuna inandırıcı delildir ve Türkiye aleyhine ileri sürülen iddiaların haksızlığını itiraf etmek demektir. „

Lort Kürzon cevap verdi:

İsmet Paşa, halkın reyine müracaat yolile devlet reisi seçilir de, memleketin mukadderatı niçin tayin olunamaz diyerek, Musul meselesinin de reye müracaatla halledilmesini kuvvetle istedi. Konuşulan meselenin bu olmadığını kendisine hatırlatmak isterim. Mesele Musulun son mukadderi ne olacağını bilmek değil, Türk ülkesile, mandaya bağlı Irak ülkesi arasında, sınırın nereden geçeceğini belli etmektir [1] bu, halkın reyine müracaatla halledilmesi en az münasip olan bir meseledir.

Plebisit (reye müracaat) meselesinde, kendimi İsmet Paşadan çok tecrübe sahibi saymağa hakkım vardır. Harptenberi sınırları belli edici plebisitlerle çok uğraştım ve bundan sonra yeni bir plebisitle uğraşmamağa karar verdim.

Sınırları belli etmek için, plebisit usulü, kötü bir usuldür. Bunun sebeplerini komisyona söyleyeceğim. Evvelâ kimlerin rey vereceğini, bunların yaşı ne olacağını, memlekette oturma noktasından ne şerait ve ne müddet aranacağını kararlaştırmak gerektir. İsmet Paşanın dediği gibi Musul ahalisinin büyük bir kısmı göçebedir. Bunlar arasında kimler ve nasıl rey verecekler? Plebisit sırasında memleket asayişini kimin tutacağına karar vermek gerektir. Harptenberi yapılan bütün plebisitlerde sükûnu korumak, ahalinin vuruşmasının önünü almak için, ordu bulundurmak lüzumu görüldü. Hangi ordu Kürdistanda düzeni tutmağa gelir? Bu, ne Türk ordusu, ne de Britanya ordusu olabilir. Zira Türkiye ile İngiltere, meselede alâkalıdır. Düzeni, bu müddette tutmak için oraya ordu gönderecek bu salonda bilmem kimse var mıdır? Bunu kabul eden, deli olmalıdır.

Aramızda bazılarının iyice bildiği yakın zamanlardaki plebisitlerde

[1] Lort Kürzonun ve İngiliz heyetinin sonradan çıkardığı bu iddiayı tahkik komisyonu da çok haklı olarak reddediyor. «Komisyon, İngiliz vesikalarında ve nutuklarında tekrar tekrar ileri sürülen Musul vilâyeti mukadderatının değil, bir sınır meselesinin mevzuu bahsolduğu ve bu sebeple plebisitin mümkün olamayacağı hakkındaki İngiliz bakışına iştirak edemiyeceğini bilhassa kaydetmek mecburiyetindedir.....»

neler olduğuna dair bir iki misal zikredebilirim. Bu reye müracaatlardan biri, Çekoslovakya ile Lehistan arasında bir ihtilâfı halletmek üzere Teçende yapılacak idi. Öyle heyecan, öyle karışıklık, öyle şuriş oldu ki, plebisit komisyonu asla reye müracaat edilmemesine karar verdi. Sonra bundan beter bir misal çıktı: yukarı Silezya. Karışıklık o derceye geldi ki reye müracaat, bir kaç ay geri bırakıldı, Rey verenler arasında heyecan o dereceye vardı ki, düzeni korumak için 20, 30. bin Fransız İngiliz ve İtalyan askeri bulundurmak icap etti. Rey müddeti içinde memleket hep yağma, ölüm vak'aları ile çalkandı. Büyük güçlükten sonra rey verildi, ve neticeleri hakkında rapor tanzim edecek olan komisyon, kararında ittifak edemedi. İşi, Büyük Devletlere bıraktı. Bu iş görüşülürken ben de Pariste idim. Devletler de ittifak edemediler. Bir buçuk sene geçti. Bu kadar can gitti, du kadar karışıklık oldu. Nihayet işi Milletler Cemiyetine vermeğe mecbur olduk. Şimdi başlamak istediğim noktada işi bitirdik. Bundan ötürü bu misali İsmet Paşanın dikkatine saygı ile arzederim.

Kürdistanda bir plebisit tasavvur edelim. İsmet Paşanın dediği gibi ahali daima yer değiştiriyor. Kürtlerin ve Arapların çoğu okumak yazmak bilmezler. Rey nasıl verilir bilmezler. Ömürlerinde bir intihap kntusu görmemişlerdir. Bir tanesini görürlerse onu insanın başına atabilirler. Askeri, kim bulacak, hangi nokta hakkında reye müracaat edileceği ahaliye nasıl anlatılacak? Kürtler, bir Kürt devleti, Araplar bir Arap devleti, Türkler Türk devleti için rey verecekler. Hıristiyanlar da Türklükten kurtarılmak için her hangi bir usul için rey verecekler. Bu şerait altında nasıl sınır çizilir? Neticede halledilmesi mümkünsüz bir karışıklık çıkacak ve Büyük Devletler kendilerini gülünç hale koyacak.

Plebisit, karışık halk için değil, birlik olmuş halk için, halledilecek mesele de basit olursa, tatbik olunabilir. İşte bu sebeple Kürdistanda rey sorma teklifi, son olanlardan tecrübe almış kimselerin tutacağı bir şey değildir.

İsmet Paşa, bu uzun ifadeye kısaca cevap verdi: Tatbikatta gerçekten güçlükler karşısında kalınacağını zannetmiyorum. Aşiretlerin vaziyeti ile asayişi koruma için lüzumlu tedbirleri almak, pek kolay olacaktır. Yeter ki plebisit fikri, bir kere prensip olarak kabul olunsun.

Beynelmilel tahkik komisyonun da, plebisit yapılmasının, iktiham edilmez amelî müşkülâta maruz kalacağına ve samimiyeti hakkında şüphe bırakacağına dair İngiliz iddialarını doğru görmüştür. Komisyona göre güçlükler şunlardır: muvakkat bir bitaraf idare, bitaraf kuvvetler lâzımdır. Her erkeği müsellâh olan bu mıntakada, bitaraf

kuvvetler, yalnız şehirlerde değil, dağlarda dahi bulunmak gerektir. Bu güçlükler yenilse bile, verilecek reyler, halkın dileğini doğru olarak gösteremeyecektir. Maarif, iptidaidir. İçtimaî teşkilât, feodaldır. Fertler, aşiret reislerinin fikrine göre rey verir. Devletin intikam alması korkusu, reyler üzerinde çok tesir yapar.

Hukuku düvelde, bir ülke terkolunurken, terkolunan ülke halkının reyini sormak meselesi, daha bir kaide değildir. Müellifler, bunun kötü yanlarını iyi yanlarından üstün bularak bunun bir kaide olması aleyhinde bulunuyorlar.

Paul Fauchille'e göre, plebisit lehine ortaya konabilecek olan tek bir delil vardır: Bir toprağın terki, o toprak üzerindeki hakimiyetin terki demektir ve hakimiyetin mevzuu, halkın üzerinde oturduğu topraklardan ziyade, bu topraklar üzeride yaşayan halktır. Halk, mülkiyeti keyfe göre değiştirilen hayvan sürüsü değildir. İmdi, bir toprak terki, onun üzerinde yaşayan halkın reyi ile teyit edilmiş olmadıkça, mer'i olamaz.

Paul Fauchille, bu doktrini bizzat devlet mefhumunu yıkıcı mahiyette görüyor. Eğer toprağın terki, bu memleket halkını alâkalandırdığı cihetle, halkın reyine bağlı olacak ise, mantık icabeder ki, bu rey, diğer meselelerde mecburî sayılsın. Yalnız haricî siyasette değil, dahilî siyasette de tek bir iş var mıdır ki halkın menfaatine bağlı bulunmasın? Eğer bir devlette bütün işler halkın reyine arzedilmek lâzım gelir ise, orada artık hükûmet etmek mümkünmüdür?

Fon List te, plebisitin devlet mefhumunu yıkacağı neticesine ayrı bir mütalea ile varıyor:

"Farzedelim ki devlet, harpte yenilmiştir ve yenen devlete, ülkesinin, istediği parçasını terketmek bahasına sulh yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Pek küçük ve pek az nüfuslu da olabilecek olan bu ülke parçasının ahalisi, plebisit nazariyesi hükmünce, sulhün aktedilmesini imkânsız kılabilir ve bu suretle, bağlı bulundukları devleti, büsbütün mahva götürebilirler. Devlet iradesi karşısında, devlet iradesinin bütün kararlarını bozmak kudretini haiz olacak müsavi bir hukukî kudret ile bezeli, diğer bir irade karşısında kalınacaktır. Bu sebeple asıl, milletlerin hürriyeti menfaatine olmak üzere plebisit nazariyesini mahkûm eylemelidir.„

Plebisit nazariyesinin devlet varlığını yıkan mahzurlarına ilâve olunan başka mahzurlar da ileri sürülmüştür. Onların bir kısmını Lort Kürzonun ve komisyonun kararında görüyoruz: Halkın hakikî iradesini gösteremez, netekim 1860 ta yapılan Nice ve Savoinın terkinde, halkın reyine müraçaat, bir komedi addedildi. Çünkü iki devlet arasında terk muahede ile kararlaştıktan sonra, ancak bir

şekil meselesi olarak reye müracaat olunduğu görüldü ve terke karşı koyanlar, memleketi terkederek ahaliye Fransa için rey vermeği tavsiye eylediler.

Yine bir mahzur olarak azlığın, çokluğa feda edilmesi ileri sürülmüştür. Mahzur ve faidelerini düşünerek ne karar vermeli?

Lahaye hukuku düvel akademisinde 1927 senesinde - cilt 18 - plebisit üzerine ders veren Sarah Wambaugh, dersinin mukaddimesinde şu mantıkî neticeyi söyliyor: " Mesele, iki kötüden birini almaktır, plebisit sistemi elbette kusursuz değildir. Fakat hâkimiyet meselelerinin, fütuhat yolile, yahut bir sulh konferansında bazan sevkelceyşî, bazan tarihi, bazan da iktısadî görüşlere, bazan da soy istatistiklerine göre karar veren bir zümre devletçe, tanzim edilmesi daha iyi midir?.

Bu, demokratik prensiplere daha aykırı bir yol değilmidir?„

Bize de öyle geliyor ki, plebisit nazariyelerini, mahzurlarını gidererek, toprak terkinde kabul olunur bir yol yapmak imkânsız değildir ve bu, yalnız devletler arasında, bir yerin mukadderatı hakkında keyfî hüküm ve karar vermekten daha elverişlidir. Netekim dünya harbinden sonra yapılan bir kısım plebisitlerde, dünün göze batan mahzurları, epi giderilmiştir.

Bir plebisit yapılmadan, orada kimlerin rey vereceği meselesi hallolunur. Kadınlar, askerler, mahkûmlar da reye iştirak etmek lâzım gelir.

Batumda biz, reye müracaat edeceğimiz vakit, eski Rus idaresinde vali muavini olan bir Rus erkânı harp miralayı, sureti haktan görünerek ordu kumandanına, askerin siyasetle uğraşması caiz olamayacağına göre kendilerinin rey vermeğe mecbur olup olmadığını sormuştu.

Bunda, Batumda bulduğumuz ve bir müddet iaşe de ettiğimiz altı yedi yüz Rus zabitinin rey verme mecburiyetinden kurtarılması gibi bir maksat vardı. Askerin siyasetle uğraşmaması, dahilî siyaset prensibidir. Üzerinde doğduğu ve oturduğu yurdun mukadderatını tayin meselesinde, ona rey hakkı vermemenin, dahilî siyasetle münasebeti yoktur.

Müellifler, bunda müttefiktir. Müelliflerin bahsetmediği göçebeler meselesine gelince: bunlar hakkında mulûmata göre karar verilebilir. Sırf o vilâyet içinde dolaşanlar, oralı sayılabilir. Senenin az bir mevsiminde bir vilâyette gelip çadır kuranlar, başka mevsimleri nerelerde geçiriyorlar ise, o devlet lehine meyillerini zaten ifade etmiş sayılarak onların reyine lüzum görülmeyebilir.

Ahalinin reyini serbesçe verebilmesi için reyin gizli olması, bitaraf bir idare altında verilmesi ve bir müddet mıntakanın bitaraf

kuvvetlerle tutulması, artık kabul edilmiştir. Bunları Musula tatbik etmek imkânsız mı idi ?.

Ahaliye bir kaç ay evvel bitaraf bir idare vaziyeti ilân edince çok zeki olan halkın, bunu anlamaması kabil değildi. Okuyup yazma bilmemek, rey vermeyi güçleştirecekti. Fakat iki tarafın millî rengini, veya bayrağını taşıyan birer bilya veya kâğıt vermek suretile bu rey kullanıla bilirdi. Netekim Batumda biz, Türkiyeyi isteyenlerin üzerinde kırmızı ay yıldız olan beyaz kâğıdı atmasını, istemiyenlerin boz kâğıt atmasını ilân ettik.

Bitaraf bir kuvvet getirilemez miydi? Bunun imkânsız olduğunu kabul edemiyoruz. Komisyon, kararında plebisitin önlenmez amelî güçlükler çıkaracağı ve samimiliği hakkında, şüpheler bırakacağı hakkındaki İngiliz bakışını haklı bulmuştur.

3. **TARİHÎ DELİL** olarak İsmet Paşa Musulun ve Bağdat şimaline kadar olan yerlerin Selçuk ve Osmanlı İmparatorluklarından evvel de Türk olduğunu, on bir asırdanberi Türk olan bu yerlerde, hele Musulda, çok abideler bıraktıklarını, eski tarihî eserlerde dahi Musulun cenubundan Bağdada kadar olan yerlere Tataristan denildiğini anlattı.

Lort Kürzon, Musulun Araplar tarafından inşa edildiğini ve uzun müddet Bağdat paşalığının parçası olduğunu ileri sürdü.

Tahkik komisyonu, on bir asrı mübalâğalı bulmakla beraber, buranın asırlarca müddet Türk hakimiyeti altında bulunduğunu ve bu hakimiyetin uzun zaman Bağdat paşaları vasıtasile yürütüldüğünü ve tarihî delilin memleketin tarihî birliğini parçalatmamak yoluna meylettiğini kaydettikten sonra, her nereden çizilirse çizilsin, sınırının daima tarihî bağları keseceği neticesine varıyor.

IRAK İSMİ de İsmet Paşaya bir delil olmuştur ve İsmet Paşa, Musul vilâyetinin Arap Irakına girmediğini ve İngilterenin de Müsulu Irakın parçası saymadığını ileri sürdü. 1916 Sayks Piko anlaşmasında İngiltere, Musulu Iraktan ayrı tutarak, Fransaya tanımış idi. Komisyon bu meselede uzun tetkikatta bulunarak Türk bakışının kısmen haklı olduğunu kabul eylemiştir.

İKTISADÎ DELİL — İsmet Paşa Musul ticaretinin başlıca mahreci Basra körfezi olduğu ve Bağdadın, Musulun mahsulâtına ve hele buğday ve kerestesine ihtiyacı bulunduğu hakkındaki İngiliz delillerini ele alarak, Musulun daha çok Anadoluya bağlı olduğunu, Basra körfezinin demiryolu yapılalı ehemmiyetini kaybettiğini, buğdayın ve kerestenin Bağdada Musuldan değil, daha çok

Diyarbekirden geldiğini gösterdi. Komisyon, iktısadî bakıştan buraların Iraka bağlanması daha doğru olacağı ve ancak Brüksel çizgisinin şimalinde kalan yerlerin bu mıntakadan kolaylıkla ayrılabileceği fikrinde bulundu.

COĞRAFİ DELİL — İsmet Paşaya göre Musul vilâyeti yerin teşekkülü ve iklim itibarile Anadoluya benzer ve Iraktan Cebeli Humreyin, Cebeli Fuhul, Vadiitatar, Cebeli Sencar çizgisi ile ayrılır. Musul; Anadoluyu, Sürye ve Iranı birbirine bağlayan yolların birleştiği yerdir. Cenubî Anadoluyu birbirine bağlayan yollar da buradan geçer.

ASKERÎ NOKTADAN — İsmet Paşa, bu suretle çizilecek bir sınırın en iyi ve tabiî bir sınır olacağı, Bağdat için bu, bir tehdit olacak ise, paytahtları sınırlara daha yakın devletler bulunduğunu ve bu halde İstanbulun emniyeti için mesafesi 70 mile baliğ olmayan Edirne sınırını çok daha uzağa götürmek ve boğazlar usulü değiştirilmek lâzım geleceğini anlatarak, yeni tesis edilen devletin yaşayabilmesi için, Musula hiç te lüzumu bulunmadığını ve Türkiyenin bir tecavüz ve fetih dileğinde bulunmadığını da temin eyledi. Bir İmparatorluk olmaktan vaz geçerek millî bir devlet olmuş olan Türkiyenin, ahalisi ayrı soydan olan bir memlekete taarruz etmesine ihtimal yoktur. Türkiye, kendisine bir Arap taarruzunu da mümkün görmez. Çünkü, yalnız olarak kendi kendilerine bırakılınca, asırlar imtidadınca kardeşçe beraber yaşamış olan Türk ve Arap milletlerinin, hiç bir vakit birbirine taarruzu düşünmiyecekleri meydandadır. Sınırlar, milliyet ve hukuk prensibine göre hallolunsun. Irak Devleti için Türkiye, en iyi ve emin komşu olacaktır.

Lort Kürzona göre burası bir kolordu merkezi ve mükemmel bir askerî mevki olur. Halbuki Bağdada 60 mil mesafededir. Cebeli Humreyin silsilesi, bir dağ silsilesi değil, oynak kum tepeleridir. Bu suretle Musulu elde tutarak Türkiye, Bağdadı tehdit eder, buğdayını kesmekle kıtlık olur. 60 Kilometre mesafede bir Türk ordusu bulunursa, Bağdat tahtına oturmağı, kendisi pek arzu etmez. Bir kaç hafta evvel Trakya sınırlarının İstanbuldan 80 mil mesafede olması teklif edildiğinde, İsmet Paşa, payıtahtın emniyeti için bunu muhataralı saydı. Burada ise, sınırın 60 mile getirilmesinde hiç tehlike görmüyor. İsmet Paşanın samimî ve dostane duygularından şüphe etmem. Fakat Türk milleti gibi kudretli bir askerî milletin, şimdi istediği mevkii almasına müsaade olunursa, bunun yakın tarihte Arap devletinin imhasını intaç edebileceğini bilmek için, tarihi çok okumuş olmağa lüzum yoktur.

tinin İngiliz heyeti ile ayni derecede muamele göreceğini ve iki taraf ta iddiasını şöyleyince, mümkün olduğu kadar bitarafane tetkikata başlanacağını bilirim. Diğer taraftan misakın beşinci maddesi hükmünce Türk hükûmetinin de temsil edileceği meclisin kararı, müttefikan verilmek muktazidir. Şu halde Türkiyenin muvafakati olmadıkça hiç bir karar verilemiyecektir. „

Bundan sonra tehdit geliyor:

"Şimdi en büyük bir resmiyetle söyliyorum: Türk heyeti bu teklifi gerçekten reddediyor mu? Eğer böyle ise bu ret cevabı, şimdiye kadar konferansta aldığı hareketin her hangi birinin bıraktığından çok beter bir tesir hasıl edeceğini samimiyetle söylemeğe cesaret ederim. Türkiye, bu menfaatleri veren teklifi, hükûmetim namına yaptığımı, ve Türkiyenin tetkik etmeksizin reddettiğini, dünya haber alınca Türk heyetinin tavru harekâtile kararı hakkında yarın dünya gazetelerinde yazılacak tenkitlerin ne olacağını büyük bir acı ile düşünüyorum. Cevabının şümulünü tamamen tetkik etmediğini ve benim gördüğüm kat'î reddini kendisinin görmediğini İsmet Paşanın söylemesini hâlâ ümit ediyorum.

Daha bir şey ilâve etmek isterim. İş bu raddede kalamaz. İmdi Türk heyetinin hakikaten reddettiğini ve reddinde israr eylediğini farzedelim. Yapılacak ne kalıyor? Meseleyi bu halde bırakamam. Bu, dünya sulhünü fazlaca tehlikeye koyuyor. Matbuatta gördüm ve aldığım malûmatla biliyorum ki, mesele Türk heyetinin dileği gibi tesviye edilmezse Musul istikametinde Türk askerleri tarafından harekât yapılabilir, tecavüz vaki olabilir, askerî vasıtalarla işi düzene bağlamak teşebbüsü yapılabilir, harp zuhur edebilir. Ben burada sulh aktetmek için bulunuyorum. Harp yapmak için değil. Harbe müncer olacak bir vaziyetin devamına müsaade etmek için değil. Bu sebeple eğer hakikaten Türk heyeti reddediyor ve reddinde israr eyliyor ise, müstakil surette hareket etmeğe kendi hükûmetim namına mecbur olacağım„.

Bundan maksadı ne olduğunu, misakın 11 inci maddesini okuyarak anlattıktan sonra, bu maddeye göre hareket edeceğini bildiriyor. Yani, harp tehlikesi olduğunu bildirerek Milletler Cemiyeti Meclisinin heman toplanmasını isteyecek. Misakta yazılı bütün tedbirler, tatbik olunacak. Türk heyetinin kendisini buraya vardırmamasını isteyor. İsmet Paşayı reddinde israr ederse, oralarda olacak şeyden mes'ul tutuyor. Ve tekrar sual ediyor, kabul edecek mi? Muvafık cevap veremezse dediğini yapacaktır.

Japon murhhası, Lort Kürzonu temamen teyit ediyor ve dünya

sulhü için çok tehlikeli olan bu vaziyette, İngilterenin teklif ettiği hal şeklinde hiç menfaat aramadığını söleyor.

Fransa murahhası, bu ağır meselede Türk heyetinin ısrarını anlayamadığını ve iyi düşünmesini dileyor. İtalya murahhası, zekâsı bu kadar açık ve bu kadar mantıkî olan İsmet Paşanın, kendisine vaki olan teklif hakkında düşünerek herkesi tatmin edici bir cevap vereceğini ümit ediyor.

İsmet Paşa, hemen cevap verdi: "Musul meselesinin hallini hakeme tevdi etme teklifini kendisi kabul edemez. Türk davasının istinat ettiği deliler o kadar açık ve o kadar hak ve adalet üzerinekuruludur ki komisyonda bile bunları tetkik etmek ve bir neticeye varmak son derece kolaydır.

Musul meselesi gibi mühim bir meselede, bütün dünya efkârının Türkiyeye hak vereceğinden kendisi emindir. Büyük Millet Meclisi hükûmetinin heyeti, Lozana sulh yapmağa hakkaniyet ve adalete uygun bir sulh yapmağa gelmiştir. Dünyada hiç kimse Musul işinden dolayı sulhün tehdit edilmesini tecviz etmez. Türk heyeti konferansın başından beri iyi niyetini tanıtmış, dünya sulhü için yapmağa hazır olduğu büyük fedakârlığı göstermiştir. Konferans, artık başlangıcında degildir. Her memleketin amme fikirleri Türklerin müdafaa ettikleri prensipleri takip ve tetkik etmeğe ve onların ne kadar mutedil ve haklı olduğunu öğrenmeğe vakit bulmuştur.„ İsmet Paşa, bunları söyleyerek Musulun Türkiyeye geri verilmesini kabul etmesini İngiltere heyetinden rica eyledi.

Lort Kürzon, hükûmeti namına beyan ettiği harekete hemen teşebbüs edeceğini bildirdi ! Herkesi üşüten ve titreten bir yel esti, fakat Türk Heyetinin başında, ateşini milletinin yüreğinden alan İsmet Paşaya bu yel, hiç dokunmadı. Oturma bu suretle kapandı.

Bu tehditten ne çıktı ?

Bu sözler 23/1/923 oturmasında söylenmişti. 31/1/923 te konferansı kesime götüren meşhur oturmada Lort Kürzonun söylediği sözlere göre mesele, Milletler Cemiyetine tevdi edilmiş! Britanya devleti, Türkiye istekleri hiç bir meşru sebebe müstenit olmadığı cihetle, bu hususta her hangi bir müsaadeyi vermekten pek alâ imtina eyleyebilirmiş. Fakat bütün ihtilâf sebeplerini ortadan kaldırmış olmak için dün Pariste ilân edilen teşebbüste bulunmuş ! Güzel bir tiyatro levhası !

O gün heyetimize verilen kat'î muahede projesinde Irak sınırları hakkında şu hüküm görülüyor : "Bu hususta Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından verilecek karara göre tayin edilecek çizgi„. Konferansı kesilmekten kurtarmak için o günler her iki tarafça büyük

himmet gösterildi. İsmet Paşa, 4 şubat 923 tarihli mektup ile, son bir gayret sarfederek devletlere verdiği cevapta Musul işi için şunu yazdı :

" Musul meselesine gelince, bunun sulh aktine engel olmamasını temin etmek arzusile, Türkiye ile ingiltere arasında bir sene içinde anlaşılarak halledilmesi için konferans programından çıkarılması münasip olacaktır.„

Konferans bütün son emeklerle beraber kesimden kurtarılamadı. İsmet Paşanın 8 Mart 923 te Ankaradan devletlere yolladığı mukabil tekliflerde, şu metni görüyoruz: " Türkiye ile Irak arasındaki sınır, bu muahedenin mer'iyete girmesinden itibaren on iki ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında sulh yolile halledilecektir. Anlaşma olamaz ise, ihtilâf Milletler Cemiyeti Meclisine arzolunacaktır.„

İkinci devrede 24 Nisan 923 oturmasında [1] Sir Horace Rombold'un sözlerinden öğreniyoruz ki, Türkiyenin 4 Şubatta ileri sürdüğü, bir sene içinde iki devlet arasında anlaşılarak tayin edilmesi yolundaki teklifini, uyuşulamazsa Milletler Cemiyetine arzolunmak üzere İngiltere kabule ve bu yolda beyanname vermeğe meyilli imiş. Yalnız, bu müddet içinde şimdiki vaziyete riayet olunacağının ve bu topraklarda hiç bir değişiklik yapılmıyacağının taahhüt edilmesini istemiş. Sir Horace Rombold, Türk teklifine bu hüküm dercolunmak ve müddet meselesi İsmet Paşa ile görüşülebilmek kaydile, İngiltere heyetinin, Türk teklifini kabul edeceğini söyledi.

26 Haziran oturmasında - bundan evvel iki üç oturmada henüz konuşmalara devam edildiği söylenmişti - Sir Horace Rombold İrak sınırlarına ait 3 üncü madde fıkrasının yazılış tarzı üzerinde iki tarafça ittifak edilen metni okudu. Bu, muahedenin metnidir. (S 179)

1923 Temmuzunun 7 inci günü yapılan toplanmada alınmış notlarda (S 492) kararlaşan konuşma müddetinin yabancı kuvvetlerin memleketi boşaltmağa başlamalarından itibar edileceği söylendi. 11 Temmuz oturmasında alınan notlarda, Sir Horace Rombold bu müddetin boşaltma devresinin sonundan başlamasını ileri sürdü. İsmet Paşa bunu kabul eyledi.

Bu suretle boşaltma protokol ve beyannamesinin 7 inci maddesi de kararlaşmış oluyordu:

Bir yandan Britanya ve Türkiye, sınır belli edilinciye kadar istatükoyu değiştirebilecek hiç bir şey yapmamağı karşılıklı taahhüt ediyorlar. Öbür yandan, müzakerenin, boşaltma bitirilir bitirilmez baş-

[1] Zabıtlar tercümesi cit ō S 9

amasında ve 9 aylık müddetinin, müzakerenin başladığı günden itibar edilmesinde iki taraf ittifak eyliyorlar.

Musul meselesi, konferansa birinci ve ikinci devresinde baş başa veya konferansça görüşülerek nihayet işte bu yolda bir karara bağlandı. İki taraf ta dediğini, öbürüne, dileği gibi kabul ettiremedi. İki taraf ta Musulu istedi, iki taraf ta bunun kendisine verilmesi lâzım geleceğini ispata çalıştı. Ancak hiç bir taraf, diğerinin dediğini kabul etmeyince, İngilizler bunu hakeme veya Milletler Cemiyetine arzetmeği ileri sürdüler. Bunu reddetmek güçtü. Buna rağmen İsmet Paşa kabul etmedi. Korkulur idi ki Milletler Gemiyeti veya hakem, İngiltere bakışına hak verecek. Bu sebeple iki taraf arasında konuşulmak üzere sulh müzakerelerinden çıkarılmasını istedi. İşte bu ikisi orta teklif üzerindedir ki bir uyuşma oldu, meselenin iki taraf arasında konuşulması ve uyuşulamazsa sadece Milletler Cemiyeti Meclisine arzedilmesi kararlaştırıldı.

İstanbul devletler kuvvetleri tarafından boşaltılınca, karşı karşıya konuşmak için İstanbulda bir konferans oldu: Haliç konferansı, Türkiyeyi, Büyük Millet Meclisi Reisi Fethi Bey, ve İngiltereyi Sir William Cocks temsil etti. Müzakereden hiç bir netice çıkmadı. Mesele Milletler Cemiyeti Meclisine arzolundu. Milletler Cemiyeti Meclisinde Türk bakışını müdafaa etmeğe yine Fethi Bey gitti. Milletler Cemiyeti Meclisi, kendisine verilen işi görebilmek için mahallinde tetkikatta bulunmak üzere üç kişilik bir komisyon seçti. Komisyon raporunu verdi. Ancak Meclisce verilecek kararın mahiyeti üzerinde daha ilkinden ihtilâf oldu. Kararın mecburiliği ne olacaktı?

Milletler Cemiyetinde mesele tetkik olunurken raportör tayin adilen Unden, İngiltere murahhası Lort Parmora - Adliye Vekili - Cemiyetin vereceği kararı hükûmetinin kabul edip etmiyeceğini sordu. Parmor kabul edeceğini söyledi. Ayni sorguyu Fethi Beye tekrarladı. Fethi Bey evvelâ Milletler Cemiyeti misakının 15 inci maddesi hükmünce kabul edeceğini söyledi. Fakat Unden İngiltere murahhasının kayıtsız ve şartsız kabul edeceğini söylediğini ileri sürerek, Fethi Beye tekrar sordu. Fethi Bey, mutlak kabul cevabı verdi.

Halbuki Milletler Cemiyetine mesele arzedilirken karara böyle bir mahiyet verilmemişti. Hükûmet, bu kabulü yolsuz gördü, ve murahhas olarak yolladığı Tevfik Rüştü Bey meseleyi, 15 inci madde dairesinde Meclisin tetkik edebileceğini müdafaa etti. Meclis bunun üzerine, Türk murahhasının itirazına rağmen, Beynelmilel Adalet

Divanından üç nokta ünerinde istişarî rey sordu: 1. — Lozan muahedesinin 3 üncü maddesinin ikinci fıkrası hükmünce, Meclisin vereceği kararın mahiyeti ne olacaktır? (Hakem kararı mı, tavsiye mi, sadece tavassut mu?)

2. — Karar ittifak ile mi verilmek lâzımdır, yoksa çoklukla verilebilir mi?

3. — İki taraf Mümessilleri reye iştirak edebilecek mi?

Adalet Divanı 1925 birinci Teşrininde fevkalâde toplanarak 21 ikinci Teşrinde reyini verdi. Bu reye göre "Lozan muahedesinin 3 üncü maddesinin ikinci fıkrasını imza etmekle, iki taraf kendilerini ayırabilecek ihtilâfın mecburî ve kat'î surette halledilmesini temin etmek. yani sınırları kat'î surette tayin etmek istemişlerdir„ "Cemiyet Meclisince muahedenin 3 üncü maddesinin ikinci fikrası mucibince "alınacak karar" iki taraf için mecburî olacak ve Türkiye ile Irak arasında sınırları kat'î surette tayin eyleyecektir"

Divan, bu reyi maddenin kesimsiz kat'î bir sınır çizmek için yazılmış olduğuna, maddede tesbit etmek, tayin etmek gibi kat'î vaziyet tesis etme arzusunu ifade eden sözler bulunmasına, karara intizaren mukadderatı kat'iyesi bu karara bağlı kalan sözlerine tutturmuştur.

Meclis Divanın, bu reyini aldıktan sonra, Musulu Iraka bırakan kararını verdi. (Rey 12 1925)

Bu karar, her Türkün yüreğini dağladı. Gerek Divanın reyi, gerek Meclisin kararı, hukuk âleminde uzun tahlillere sebep verdi. Başlıca Con Vayton Revue générale de droit international puplic'te, Divanın bu reyini tahlil ettiği gibi, (1925 sahife 402 — 422) Amerikada Cohos Hopkins üniversitesi hocalarından Herbert Vitaker Bragis'te bu reyi tahlil etti. Bu bitarafane etutte [1] Bragis, Divanın bu kararını haklı olarak tenkit ediyor. İki devletin ihtilâfı Milletler Cemiyeti Meclisine verirken, ona kat'î hüküm vermek salâhiyetini sarahaten vermemişlerdir. Eğer öyle olsaydı, Milletler Cemiyeti Meclisinde raportörün Fethi Beyden kararın kabul edilmesi hakkında söz almasına ne•lüzum vardı? Muhakkaktır ki Lozanda İki Devlet meseleyi misakın 15 inci maddesi dairesinde karar vermek üzerine Cemiyete arzetmişlerdir.

Zaten sarahat olmayan yerde, yani şüphe halinde, azın tercihi hukuk kaidesidir. İn du bin mitius. Hakimiyeti az tahdit edici olmak itibarile 15 inci madde esasını kabul etmek lâzımdı. Sarahat olmadıkça kararın mecburiliği kabul edilemezdi.

Bu itibarla Fethi Beyin kararı kabul etmesi Lozan müzakere-

[1] Revue de droit international et de législation comparé 1925

lerinin mahiyetine uygun değildi. Öbür yandan meselenin Beynelmilel Adalet Divanında tetkik edildiği sırada bulunmayışımız ve kendi bakımımızı müdafaa eylememekliğimiz de doğru değildi.

Musul hakkında verilen kararı Revue générale de droit international public'in 1926 senesi iki nüshasında (1) tetkik eden Paris hukuk fakültesi hukuku düvel profesörü Le Fur kararın aleyhimize neticelenmesi sebebini - Mandelistamın tesiri altında - kıtallerle izah etti. Kendisine bunu anlattığım zaman Türkiyenin haklı olduğu bir davanın aleyhine neticelenmesini izah etmek, kendisince mümkün olmadığı için, izahı bu yolda bulduğunu anlattı.

Hakikat, Musul meselesinde Türk davası çok kuvvetle müdafaa edilmişti, bu müdafaa dört sene sürdü. Tahkik komisyonu raporunda tahkikat neticesini söylerken, en milliyetperver Arapların bile manda altına konmuş Iraka, Türkıyeyi tercih ettiklerini söylediklerini kaydettiği gibi (2) umumî neticeler faslında da manda vaziyeti ve iktisadî düşünceler hâkim olmasa, halkın çoğunun Iraka bağlanmaktan ise Türkiyeye geri verilmeği, tercih eylediğini söyliyor. Halkın meyli böye olduğu gibi, Irakın Musul üzerinde hiç bir hakka istinat edemeyeceği de komisyonun kararında yazılıdır.

Komisyon, netice olarak Irakın 25 sene Milletler Cemiyetinin filî bir mandası altında kalması ve Kürtlerin istedikleri imtiyazlar kabul edilmesi şartile, Brüksel çizgisi cenubundaki yerlerin Iraka bağlanması, ve böyle olmadığı halde halkın çoğunun Arap hakimiyetine, Türk hakimiyetini tercih edeceği, ve bu toprakların, dahilî nizamı ve haricî siyasî vaziyeti sabit olan Türkiye hakimiyeti altında yaşamakta devam etmesi daha faideli olacağı fikrinde bulunuyor.

Meşhur ata sözünü bu münasebetle hatırladım: Frenkler "Ameliyat muvaffak oldu, fakat hasta öldü „ derler. Musulu kurtarmak için dört beş sene ne mümkün ise o yapıldı. Her çareye baş vuruldu. Fakat netice kazanılamadı. Milletler Cemiyetinin kararını Türkiye kabul etmedi. Bunun üzerine bir aralık hava çok karardi. Türkiye, azim ile bekledi. Nihayet yapılması mümkün olan her şeyi yapmış olduğunu görerek ve Türkiye Irak arasındaki gelecek münasebetleri göz önüne alarak, meseleyi Cemiyetin kararına göre değil, İngiltere ile imzaladığı bir mukavele ile kesti attı.

---

[1] S. 60 ve 290

[2] Ayın mecmuası 1925 S. 426

3
Deniz sınırları
Adalar işi

Akdenizde ve Ege denizinde Türkiyenin sınırları, 25 ve 29/11 1922 oturmalarında konuşuldu. Muahedenin 12-15 Maddeleri buna göre yazıldı.

Akdeniz adaları eskiden, Osmanlı İmparatorluğunun, iki vilâyeti idi: Girit vilâyeti, Cezayiri Bahrısefit (Akdeniz adaları) vilâyeti; bir de Beylik, Prenslik teşkil eden Sisam adası vardı. Osmanlı eline fetih yolile alınmaları da, elden çakışları da Osmanlı İmparatorluğuna çok bahalıya mal olmuş olan adalar işi, evvelâ Giridin isyanları, ve Yunanlılığa katılma dileklerile, geçen asırda başladı. İttihat ve Terakkinin baş belâsı oldu. " Girit bizim canımız ! „ bu, İttihat ve Terakkinin Yunanistana karşı değişmez politikası oldu. Hatta, Tanin, bu meselede, devletin yalnızlıktan çıkarak bir zümreye katılması imkânını verecek bir ehemmiyet görüyordu. Çünkü bu iş, bütün Avrupa siyaseti üzerinde tesir yapan bir mahiyet almıştı. Felâketle biten Balkan harbi sonunda, Osmanlı İmparatorluğu Giridi terketti.

Akdeniz adaları; vilâyetini teşkil eden adalarda İtalyan harbine kadar siyasî bir mesele yoktu .Her ne kadar Ruslar 1774 muahedesile biten harpte buraya donanma göndermişler; Adaların rum halkını devlet aleyhine kaldırmışlardı; Yunan istiklâl savaşında, adalarda millî hareketler olmuştu; 1901 de Fransanın Lorando ve Tubini işinde, Midilliyi işgal eylemesi, adalardaki millî havayı bir kere daha canlandırmıştı; Lâkin bir adalar meselesi yoktu.

İtalyanın 5 İkinci teşrin 1911 de açtığı muharebedir ki adalar meseleini ortaya attı. Trablus Garp ve Bingazi üzerinde buraları zaptetmek için atılmış olan İtalya, buralarda uğradığı güçlükleri gidermek için 1912 baharında Boğazlar önünde ve adalarda faaliyette bulundu. 18 Nisanda Boğazı topa tuttu. Devlet Boğazın kapatılmasını emreyledi.

22 Nisanda İtalya donanması Dodekanez (on iki ada) da göründü ve ilk önce Stampalyayı işgal etti. 5 Mayısta Ceneral Amegliyo Rodosu zaptetti. Orada bulunan küçük Türk müfrezesi adanın dağlarına çekilerek müdafaa etti.

İtalya Ceneralı, Rodosta İtalyanın Tanrı tarafından çizilen yolda yürüdüğünü söyledi. Rumlar İtalyanları kurtarıcı gibi karşıladı. Lâkin İtalyan kanile sulanan Rodosu (5 ölü ve 30 yaralıları vardı) İtalyanların alıkoyması lâzım geleceği söylenmeğe başlayınca, Rumlar Yunanlılık duygularını göstermeğe başladılar. 3 Haziranda komite namına

Roussos imzasile Devletler Hariciye Vekillerine çekilen telgraflarla tekrar Türk idaresine dönmemek ve Sisam Beyliğine benzer bir muhtar idarede kendi kendilerine idare edilmek veya bu Beyliğe eklenmek isteğinde bulundular.

4 Temmuzda toplanan on iki ada halkının kongresi, Yuanistanla birleşme arzusunu ilân etti. Yunanlılar, ilk günlerde İtalyanların sırf kendilerini kurtarmak için geldiklerini sanmışlardı. Fransız konsolosunun hükûmetine yazdığı gibi her rum, Avrupayı rumların büyük hulyalarını gerçekleştirmeğe çalışmak ile mükellef bilir ve bir Giritlinin sigarasını yakmak için bütün Avrupayı ateşe vermekte terddüt etmez.

Adalar meselesi, bu günden başlayarak beynelmilel bir mesele oldu. Adalar halkına verilecek müsaadeler, Balkanlarda istenecekti. Fransa, İtalyanın adaları işgalinde bütün Akdeniz müvazenesini sarsılmış gördü. Fransızlar, bir yandan İtalyanın yenilişini ve çekilişini, Afrikadaki Fransız ülkeleri için çok tehlikeli, öbür yandan da yenişini, Fransanın Şarktaki menfaatleri için zararlı görüyorlardı.

Adalar, dünyanın en güzel yerleridir. İtalya, buradan çıkacak mı idi? Taahhüdü böyle idi. 1912 ilk teşrininin 15 inde İtalya ile yapılan Lozan muahedesinin 2 inci maddesi bu taahhüdü şöyle gösteriyor: "Bu muahede ertesinde iki hükûmetten her biri, yani, Osmanlı hükûmeti Trablus Garp ve Bingazide ve İtalya hükûmeti Adalar Denizinde işgali altında bulunan adalardan zabit ve askerlerini ve mülkî memurlarını çekmek için emir vermeği taahhüt ederler. İtalya zabit ve askerleri ve mülkî memurları tarafından adaların filen bırakılması Osmanlı zabit asker ve memurlarının Trablus Garp ve Bingaziden çekilmesini müteakip olacaktır„

Bu sıralarda Balkan Devletlerile harp başlamıştı. Yuanun donanması Akdeniz adalarımızı işgal etti. İtalyanın işgali bir kısım adaların Yunan eline geçmesine engel oldu. Ancak İtalyanın işgal ettiği adaların bize verilmesi lâzım gelirdi. İtalya, adaları hep bırakacağını tekrarlıyordu. Başvekil Ciyoletti bu bapta teminat vererek, Romada bir de Yunan meb'usu mu göreceğiz diyordu. Titoni Fransaya Lozan muahedesi hükmünce elinde bir rehin olarak bulundurduğu adaları alakoymak niyetinde olmadığını kat'î olarak temin ediyordu. Başvekil Ciyoletti, bu adaları Yunanistanın kendine ilhak etmesine engel olmamasını Lozan Muahedesinin tasdiki münasebetile parlâmentoda isteyen meb'us Pisulatiye cevabında demişti ki "İtalya Ege adalarını ilhak etmeği asla düşünmemiştir, eğer Yunanistanla sulh muahedesi bu adaları Yunanistana verirse, İtalya bu hükme imtisal edecektir.„. San Cülyano da bunu Epir sınırlarına bağlamıştı.

Fransa ve İtilâf Devletleri Ddaları Yunanistana verdirmek dileğinde bulunuyor, İtalya en sarih teminlerine rağmen, buralardan çıkmak istemiyordu.

Nihayet Ağustosta Londra konferansı Londra muahedesinin beşinci maddesile işe şu hal yolunu buldu: Osmanlı Devleti Ege denizindeki bütün Osmanlı adaları üzerinde karar verme hakkını Büyük Devletlere bırakır. Türkiye Yunanistan arasındaki, Atina muahedesinde adalardan bahis yoktur.

Londrada elçiler konferansı, İmroz ve Bozca Ada ile Meis Adasından gayrı adaları Yunanistana verdi. İtalya işgalindeki adalara dair bir karar alınmadı Bunları Lozan muahedesi hailetmişti. 14 Şubat 1914 te bu karar Osmanlı Devletine bildirildi.

29 Temmuz 1919 tarihli Titoni— Venizelos anlaşması ile İtalya, Rodostan gayri on iki adayı Yunanistana veriyor ve Rodosu oradaki Rumlara mahallî muhtariyet verilmek kaydile İtalya hakimiyetinde bırakıyordu. İngiltere, Kıbrısı elinde bulundurdukça İtalya da Rodosu bırakmak istemedi. Bu anlaşmanın, sonra İtalya tarafından reddedildiğini görmüştük.

Sevr muahedesi ile Osmanlı Devleti Rodos ile on iki adayı ve Kastellorizo (Meyis) adası üzerindeki haklarını İtalyaya terketti. (madde 122) İşte Lozan konferansına kadar adaların vaziyeti bu idi.

Lozan konferansında 25/11/1921 oturmasında İsmet Paşa adalara ait Türk tezini iki temelde anlattı: 1 - küçük ve yakın adalarla İmroz, Bozca ada ve Semadirek Türkiyeye verilmeli, 2 - öbür adalar askersizleştirilmeli, hem de bitaraf ve müstakil olmalı.

Paşaya göre coğrafya bakışından Anadolunun parçası sayılan Akdeniz ve Ege denizi adalarının, Anadolunun emniyeti için büyük ehemmiyetleri vardır. Bunlar kıyıdan az uzakta ve kara suları içinde küçük adalar ile büyük adalardır. Kara suları içindekiler bu sebeple ve Anadolunun asayişi itibarile mutlaka Türk hakimiyetinde bırakılmalıdırlar. Büyük adalardan İmroz ve Bozca ada Devletlerin 14 Şubat 1914 tarihli kararı üzerine Türk hakimiyetine verilmelidir. Boğazlar yakınında olduğu için Semadirek adası da Türkiyede kalmalıdır.

Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikaya adaları Devletlerce Yunanistana bırakılmıştı. Türkiyenin masuniyeti bakıştan bunların kendisince hayatî ehemmiyeti vardır. İktısadî bakıştan da, bunlar Anadolu ile birleştirilmelidir. Devletlerce bunlar için verilen karar Türkiyece bu sebeple tanınmamıştır. Bunların mukadderlerinin belli edilmesini, Büyük Devletlere bırakılmıştır; amma, Büyük Devletler alâ-

kalı tarafların kat'î menfaatlerine uygun olmak şartile karar vermelidirler. Karar bu şartı havi değildir. Türkiyeyi tatmin edemez.

Yunanistanın bütün dünyaca anlaşılmış olan, Anadolu üzerindeki ihtirasları, Anadoluda bir Yunanistan kurmak için memleketinde yapma bir ihtiras uyandıran Yunan Devleti için, yukarıda söylenen adalara sahip olmanın, Anadolu asayişini nasıl tehlikeye koyacağını Türkiyeye göstermiştir.

İmdi sulh menfaatine olarak bu adalar, askersiz yapılmalı ve bunların hiç biri üssü bahrî olmamalıdır, bu uğurda Türkiyeye de teminat verilmelidir. Bu adaların bitaraf ve müstakil bir siyasî varlığı bulunmalıdır.

Bu suretle İsmet Paşa bu adaları, bir muahede ile terkedilmiş olmak itibarile, Türkiye için yeniden istemiyor; Yunanistandan ayırmak ve bitaraf yapmak istiyordu.

Venizelos, bütün adalar halkının sırf Rum olduğunu, yalnız İstanköy, Bozcaada, ve Rodosta pek küçük bir Türk azlığı bulunduğunu söyledi ve bunların rakamlarını verdi: İmrozda 9,207 sırf Rum, Bozca adada 54,020 Rum 1200 Müslüman, Istanköyde 14,500 Rum, 2,020 Müslüman, Rodosta 37,777 Rum, 4,854 Müslüman 2,445 Musevî ve yabancı vardır.

Öbür yandan bunların Türkiyeden gayri devlette bulunması, Türkiyeye tehlikeli değildir. Ahalisi Rum olan yerleri, hakimiyeti altına alması, Türkiye için tehlikelidir. Bu sebeple Bozca ada ve İmroz da Yunanistana verilmelidir.

Lort Kürzon, adalar işinin hukukî mahiyetini ve bu adaların mukadderatı, Devletlere şart ile değil mutlak olarak verilmiş olduğunu, Türkiyenin 15 Şubat tarihli cevabında sarih bir şey söylemediğini, Büyük Devletlerin kararından dolayı teessüflerini beyan etmekle beraber, bunun tatbiki için, bütün mesaisini sarfeyleyeceğini bildirdiğini anlattı.

Adaların Türkiyeye bağlanmayıp bir çeşit siyasî muhtariyeti bulunmak üzere Yunanistandan alınması yolunu, hukukî ve amelî bakıştan güç gördü. Bir kere muahede ile bunlar Yunanistanındır. Ahalisi de hep Rumdur. Türk heyetinin çok ileri sürdüğü Vilson prensiplerine göre, bunların reyi sorulursa, Yunanistanı isterler. Sonra Girit ve Sisam tecrübeleri muhtariyet şeklinin bu adalarda ne olabileceğini elverecek kadar göstermiştir. Mösyö Venizelosu dünyaya getirmekle öğünen Girit adası işi, kendisi büyük Marki Salisburinin müsteşarı iken, en çetin işlerden idi. Bu muhtariyet neye mal oldu?

Askersizleştirme işine gelince bu, İmroz ve Bozca ada ve

Semadirek hakkında Boğazlarla beraber görüşülür. Öbür adaların askersizleştirilmesi makul olamaz. Yunanistan, bunları Anadoluya karşı hareketinde üs olarak kullanmamıştır.

Bu adaların Yunanistandan ayrılmasından vazgeçme karşısında, aşkersizleştirilmeleri meselesini komisyona verdiler.

Bozca ada ve İmroz üzerinde hakimiyet meselesi, zorlu bir söyleşmeye yer verdi. Lort Kürzon bu adalar için Venizelosun verdiği sayılara gözden geçirme lâzım olduğunu söyledi:

Nihayet şu karar verildi. Bozca ada ve İmroz üzerinde hâkimiyet işi, ve bu adalarla Semadirek adasının askersizleştirilmesi, Boğazlar meselesi konuşulacağı zaman, toplanacak mütehassıslar komisyonuna bırakılacak.

Sakız, Midilli, Limni, Sisam ve Nikarya adalarının askersizleştirilmesi lâzım olup olmadığını da bu komisyon görecek.

İsmet Paşa, Türkiyenin İmroz ve Bozca ada üzerindeki hakimiyetinin müzakereye konmasını kabul edemiyeceğini, Kürzon da, bu meselenin, komisyon karar vermedikçe görüşülemiyeceğini şöyledi.

29/11/1922 oturmasında mütehassıslar komisyonu reisi Ceneral Veygant, adaların askersizleştirilmesi kararlaştığını, yalnız bunun şekli üzerinde daha anlaşılamadığını ve Boğaza yakın dört ada üzerinde Türk heyetinin tetkike yanaşmamasından dolayı bir şey yapılamadığını söyledi.

İsmet Paşaya göre öbür adalar için düşünlen tedbirler elvermez. Büyük adalarda tayyare ve askerî kıt'a bulundurulmaması gerektir. Ve dört adaya ait ihtirazî kaydı muhafaza ediyor.

Yunan murahhası Kaklamanosa göre, sırf Rumların oturduğu Bozca ve Limni adaları askersizleştirilince bunlar zararsız olurlar. Bunlar da 1913 tenberi Yunan malıdır. Hem, Anadoludan gelen on bin kişi muhacir İmrozda yerleştirilmiştir.

İsmet Paşa İmroz ve Bozca ada üzerindeki hakimiyet meselesinin, muahedelere ve notalara aykırı yolda ortaya konduğunu ihtar etti. Bu adalar üzerindeki Türk hukukunun temellerini söylemişti. Semadirek adasını da istedi, çünkü bu adanın vaziyeti Boğazların hukukî vaziyetinden ayrı olarak tetkik edilmek mümkünsüz olan İmroz ve Bozca adanınkinin eşidir,

Görülüyorki, İsmet Paşa İmroz ve Bozca adayı Londa konferansı kararına dayanarak Semadireki de Boğaz itibarile bu iki ada vaziyetinde bulunmasından dolayı istiyor. Yunanlılar, Semadirek adasını ve Limni adasını dava harici tutuyor, Bozca ada ve İmrozu da halkı hep Rum olduğu için istiyor.

Lort Kürzon, söyleyeceği şeyler, yalnız kendi fikri değil, Müttefik arkadaşlarının da bakışı olduğunu bildirerek işi üçe ayırdı. Göbekteki adalar: Midilli, Sisam, Sakız Nikarya. Bunların askersizleştirilmesi komisyona verilmiştir. Yunan heyeti askersizleştirmeği kabul etmiştir. Türk heyeti, bu askersizleşmenin daha geniş olmasını, ve havada uçmanın da yasak edilmesini istemiştir.

Boğazlara yakın adalara gelince — Türk heyetinin Limniyi unutmuş iken komisyonun bunu hatırlamış olmasını söyleyerek — burada da üç değil dört ada bulunduğunu, ve bunlar için yazılan komisyon kararını Türklerin kabul edeceğini umduğunu anlattı. Bu adalar üzerinde hakimiyet meselesi — ki son meseledir — siyasî bir iştir. Birinci komisyonda görüşülecektir. Halkının hepsi Rumdur. İmrozda bu gün 19.000 Rum var, bir tek Türk yok. Bu rakamlara bir cevap bulmak gerek. Türk heyetinin bu cevabı bulacağını, Lort Kürzon ümit ettiğini söyledi.

İsmet Paşa heman cevap verdi. İmroz ve Bozca ada Büyük Devletlerin kararile Türkiyeye aittir. Bu adaların hakimiyeti asla asıntıda değildir. O zamanki hükümet bunların kendisine verilmesine dair olan notayı senet almış ve diğer adaların Yunanistana verilmesine itiraz ile, bunlar üzerindeki haklı ve meşru iddialarını kabul ettirmeğe çalısacağını, 15 Şubat 1914 notasında bildirmiştir.

Bu adalarla Semadirek adasının etnoğrafik mahiyetinden Lort Kürzonca çıkarılan delile gelince, boğazlar ve bunlara bağlı adalar manzumesinin mukadderatı nizama bağlanmak meselesinde, bunun hiç ehemmiyeti yoktur. Bu adalar Çanakkale boğazı topraklarile bir bütün teşkil eder. Bu kadar esaslı bir meselede, bir kaç bin kişinin hangi soya mensup olursa olsun bulunması, buraların çok üstün çoğrafî ve siyasî ehemmiyeti önünde değersiz bir şey kalır. Kendisi bu münasebetle, Garbî Trakya işinde, coğrafî ve siyasî icapların soy düşüncelerine üstün tutulduğunu hatıra getirir. Ve adalardan bahsedilince işin tersine çevrilişini göz önüne koyar.

Lort Kürzon, İsmet Paşa ile bir münakaşa kapısı açmak istemediğini, ancak 15 Şubat tarihli notanın yanlış anıldığını, bunun Türkiyeye hakimiyet isnadına elverişli olmadığını, çünkü bu nota ile Türkiyenin kendine elverişli olan yerleri alıp, olmayanları tanımak istemediğini, Garbî Trakyada soy ile istişhat eden Türk heyetinin, adalarda bunu örtbas ettiğini, bu adaların adalığını hiç itibara almadığını, bunun kabul edilemiyeceğini anlattı ve galiba unutulmuş veya sonra bulunmuş bir delil ile tesir yapmak için, bir evvelki oturmada İsmet Paşanın ileri sürdüğü muhtariyete tekrar geldi.

Muhtariyet bir taraf için iyi ise, öbür taraf için de iyi olmak lâzımdır; İsmet Paşanın, Türk topraklarından ayrılmaz sayarak istediği adalar hakkında ileri sürdüğü muhtariyeti, Anadolu kıyısı için de teklif edip etmediğini bilmek istedi. Boğazın giriş yerinde olan adaların, ada olup olmadığını bilmek gerek. Bunlar ada olmadığı için Türk mü olmalı, ada oldukları için muhtar mı olmalı?

Hakimiyet meselesinde ihtirazî kayıt koyarak bu meseleye tekrar geleceğini söyleyen İsmet Paşa, diğer adalara ait askersizlikte askerî kuvvet ve tayyare itibarile ileri sürmüş olduğu itirazlarının projeye kaydedilmesini istedi. Askersizlik hakkında tâli komisyon kararı Türk ihtirazî kayıtlarile kabul olundu. Hemen bir buçuk sahife tutan, Türk ihtirazî kaydı birinci cildin 124-125 sahifelerdedir. Tâli komisyon raporu da 123 sahifededir. Başka bir şey görüşülmedi. Ancak Lort Kürzon hakimiyet meselesini kuvvetli bir tehdit olarak kullandı.

Nihayet İmroz ve Bozca adanın Türk kalması kabul edildi. Göbekteki adaların askersizleştirilmesi ve bu adalara mahallî bir idare verilmesi üzerinde anlaşıldı. Konferansın kesilme arifesinde Devletler bize verdikleri muahede projesini bu esaslara göre yazdılar. Biz bunları Bozca adanın tabilerinden olan adaları da buna katarak kabul ettik. Meyis adasının da Osmanlı hakimiyetinde kalacağına dair 15 inci maddeye bir fıkra ilâve ettik.

Konferansın ikinci devresinde 28 nisan oturmasında Türk heyetinin 12 ve 14 üncü maddelere ait tadiline Fromajo dokunarak tahrir komitesinin Tavşan adalarının Merkep adalarile karışmış olup olmadığını kestiremediğini, ve bunun için tahkikat yapılmasını istedi. 4 Haziran tarihli oturmada Horace Rambold Merkep adaları hakkındaki Türk teklifinin kabul edildiğini, ancak hiçbir haritada bu atta ada gösterilmediğinden bunların belli edilmesinde tereddüt edildiğini söyledi. İsmet paşa bunların Tavşan adaları adile İngiliz haritalarında gösterildiğini ve ahalinin bunlara Merkep adaları dediğini, ve her iki adın konmasını bildirdi. Rayan Merkep adaları Türk haritalarında yazılı olmadığını söylediğinden, İsmat paşa bunların Türkiyeye ait olduğu konferansça kabul edildiğine göre yalnız Tavşan adaları diye zikrolunmasını kâfi gördü. 8 temmuz oturmasında İsmet paşa İmroz ve Bozca adaya bir mahallî idare verilmesinin faydasız olduğunu ve maddeye yazılan şeklin elvereceğini ve Türk memurların bunu hemen tatbik eyleyeceklerini söyledi.

Sir Horace Rombold bir intikal devresi elzem olduğunu, çünkü yeni teşkilâtın vakte bağlı bulunduğunu göz önüne koydu. General Pelle Karaağaçta görülen acı korku ve telâş vak'alarını ileri

sürerek ve İmroz ve Bozca adada dahi böyle şeyler olmaması için insanlık duygusu ile bunun kabul edilmesini istediğini anlattı.

İsmet Paşa her şeyin evvelden hazırlanabileceğini ve getirilen misalin ispat edici olmadığını, sulh yeniden kurulunca halkın korkmasına sebep bulunmadığını söyledi.

Sir Horace Rombold bir Türk ve bir Yunan murahhasının idareyi kurmağa memur edilmelerini ileri sürdü.

İsmet Paşa Yunanlıların bu işe karışmağa hiç bir hakları olmadığı cevabını verdi.

Mösyö Rayna göre Türk idaresi başlarken güçlükler olursa neticesi çok musibetli olur, bu sebeple Türk memurları için meselâ Milletler Cemiyeti gibi bir otoritenin hareketine dayanmakta fayde vardır.

İsmet Paşa evvelce söylediklerini değiştirmeğe lüzum görmedi.

Horace Rombold mütehassısların bu işe bir uzlaştırıcı şekil bulmalarını teklif etti (1) 11 Temmuz oturmasında, Horace Rombold bunun boşaltma protokoluna yazılmasını ileri sürüdü. İsmet Paşa, haricin bu işe karışmasını kabul edemiyeceğini söyledi. 14 maddedeki usulü Türkiye hemen tatbik edecektir. Horace Rombolt bu tarzdan teessüf beyan etti. Ceneral Pelle buna iştirak etti. Hiç olmazsa ihtiyat tedbirleri alınsın. Montanya da bu yolda israr etti. İsmet Paşa tedbir alacağını söyledi.

İşte yeni Türkiyenin sınırları Lozanda bu yolda çizildi. Bunu Sevr ve üç yanlı anlaşma ile bırakılan, üç milyonluk Türkiye sınırları ile karşılaştırmağa lüzum görmüyorum. Yalnız rakkam farkı yetişir.

MEİS ADASI: Londra konferansının Türkiyeye geri verilmesini kabul ettiği, İtalyan işgalindeki bu küçük ada, konferansın ikinci devresinde epi zorlu bir görüşme yeri oldu. Mesele, Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesine ait olmakla beraber, bütün adalar meselesini burada bitirmiş olmak için bunu da burada yazıyorum.

25 Nisan 923 oturmasında Horace Rombold 8 Mart tarihli mukabil proje ile Türklerin Meis Adasını istediğini, bunun İsmet Paşanın ne 4 Şubat tarihli mektubunda, ne Müttefiklerin 29 Şubat tarihli cevaplarında bulunmadığını, ve topraklara ait hükümleri esaslı surette tadil demek olduğu cihetle, münakaşadan hariç tutulduğunu, 7,8 bin ahalisi hep hıristiyan olduğundan Türk talebinin neye dayandığı anlaşılamayacağını ileri sürerek teklifi kabul edemiyeceğini söyledi.

---

[1] Cilt 5. S. 514 — 515

İtalya murahhası Montanya, İngiliz heyetinin Müttefik Devletler bakışını bildiren sözlerine iştirak etti.

İsmet Paşa Meis Adasını Anadolunun kıyı suları içinde bulunması, ve Türk topraklarını tamamlayan bir yer olması sebebile istediğini anlattı. Süfera konferansı da burasını Türkiyeye vermişti. Teklifi, muahede projesinin topraklara ait hükümlerini esaslı bir değiştirme demek te değildir. İlk konferansta bundan bahsetmedi. Çünkü komisyonda buna dair hiç bir şey görüşülmedi. 15 inci madde bir müzakere yapılmaksızın bize verilen muahede projesine kondu. İsteği, millî misaka da uygundur. Çünkü ada, millî toprakların sınırı içindedir. Bu ada ahalisi, Anadolu halkından ayrı bir soydan olabilir, lâkin ada, Anadoluyu tamamlayana bir parçasıdır, ve Anadolunun emniyeti için lâzımdır. Bu ada yabancı devletler işgalinde bulunalı ırkî mahiyeti de değişmiştir

Montanya bu işte İtalyanın bakışı Müttefik Devletlerin bakışı olduğu üzerinde bir kerre daha durarak, İsmet Paşanın delillerine cevap vermek kolay ise de, buna lüzum görmediğini, söyleyeceği bir ön meselenin ihtilâfı ortadan kaldırmağa yetişeceğini anlattı: Devletler 29 Mart tarihli cevaplarında, İsmet Paşanın 4 Şubat tarihli mektubunda yazılı olmayan ve Türkiye hakimiyetini kararlaşmış sınırlar ötesine genişletecek olan esaslı her hangi bir taklifi söyleşemeyeceklerini bildirmişlerdir. İsmet Paşa da mukabil tekliflerinde topraklara ait hükümlerin esaslı değiştirilmesine varacak bir şey bulunmaması fikrinde olduğunu söylemişti. Meisin küçük bir ada olması, iddianın mahiyetini küçültmez, esaslı surette bir değiştirmedir. Millî misaka da aykırıdır. Çünkü millî misakın birinci maddesi, Türk çokluğu oturan yerlerden bahseder. Meis adasında tek bir Türk veya müslüman yoktur.

İsmet Paşa cevap verdi: Türk isteği Mösyö Montanyanın okuduğu millî misakın birinci maddesine aykırı değildir. Bu madde sınırları belli eder ve Arap ahaliyi bu sınır dışında bırakır. Meis Adası kıyı suları içinde olduğundan, millî sınır içindedir. Mösyö Montanya bu kuvvetli delile cevap verememiştir.

Montanya, ilk söylediği esaslı tadil meselesini tekrarladı. Kvarikliya bunu teyit etti. Deniz sınırlarının üç mil içinde olan adaları da havi olduğu altıncı maddede yazılı ise, madde bu muahedede hilâfa sarahat olmıyan yerde, ibaresile başlar. Hem Meis Adası büsbütün kara suları içinde değildir. Alt kısmı Anadolu kıyısına üç mile yakın uzaklıktadır, amma yukarı yanı üç mil dışındadır. Bir de, Türk kıyı suları içinde olup ta başka devletlerin hakimiyeti altında olan adalar da yok değildir.

İsmet Paşa 4 Şubat tarihli mektupta bundan bahsetmemesinin

adayı İtalyaya bırakma mahiyetinde olduğunu kabul etmedi ve mütehassıslara tetkik ettirmeğe hazır olduğunu söyledi. Mütehassıslar coğrafyaca ve umumî hükümlerin tatbikince adanın Anadoluya ait olup olmadığına karar verebilirler.

Montanya, evvelki sözlerini tekitten başka bir şey yapamayacağını söyledi.

İsmet Paşa da itirazını muhafazaya mecbur olduğunu bildirdi.

4 Haziran 923 oturmasında, Meis Adasının Anadolu kara sularında bulunmasından dolayı, Anadoludan ayrılmaz mahiyette olmakla beraber, ve Anadolunun emniyeti ve asayişi de adanın Anadoluya verilmesini zarurî kılmakla beraber, sulhün takarrürüne müsait olmaklık için Türk heyetinin gayet ağır bir fedakârliği göze alarak Meis adası için yazdığı kayıtlardan vazgeçtiğine dair bir beyanname okundu.

Yeni Türkiyenin sınırları, karada ve denizde bu suretle belli edildikten sonra, sınır işi ile alâkalı işlerden olmak üzere, kara sınırlarının çizilmesi işine geliriz. Bu iş, muahedenin 4 - 12 maddelerinde gösterilmiştir. 4 üncü madde muahedede yazılı kara sınırlarının 1-1.000.000 - mikyasında bir haritada çizildiğini, ve muahede metni ile harita arasında uymazlık olursa, muahede metninin sayılacağını gösterir.

Hukuku düvele göre sınırlarda üç safha vardır: 1 - Muahede ile sınırları belli etmek, 2 - Muahede ile belli edilen sınırları topraklar üzerinde çizmek, 3 - Bu çizgiyi işaretlerle belli etmek ve bu işaretleri koymak ve korumak.

Lozan muahedesi ile belli edilen Türk-Yunan sınırlarını, topraklar üzerinde çizmek için, muahede muhtelit bir komisyon teşkil ediyor: Bir Türk, bir Yunan murahhas ve bunlarca seçilecek bir üçüncü devlet tebaasından bir reis. Komisyon, sınırları çizerken mahallin iktısadî menfaatleri de gözetilecek. Kararlar çoklukla verilecek ve iki devlet için de mecburî olacak.

Altıncı maddeye göre, ırmakta sınır, mecra ile belli edilmiş ise, gemi işletmeğe elverişli olmayan ırmaklarda su mecrasının, veya başlıca kolunun ve elverişli olanlarda gemi işleme kanalının ortası demektir. Irmak, yatağını değiştirirse, sınırların eski veya yeni mecra ve kanal mı olacağını komisyon kararlaştıracaktır. Muahedede hilâfına hüküm olmadıkça deniz sınırları kıyıdan üç milden az uzakta olan adaları da içine alır.

7 ve 8 inci maddelere göre iki taraf komisyona işini görmek için lüzumlu vesikaları malzeme ve amele ve vasıtaları verecek. 9- bunların koyduğu işaretleri koruyacaklar. 10- işaretler gözle görülebilecek surette konacak. 11- zabıtlar üç nüsha tutulacak.

5

Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi

Lozan muahedesi madde 12, 15-22

Bu başlığı yazarken derin bir acı duydum; insanın içinde yaşadığı, büyüdüğü ve sevdiği şeyin yok oluşundan duyulan acı.

Elbette bu acı, İmparatorluğun şekli ve sülâlesi veya müesseseleri için değildir. Ne İmparatorluk şekli ve müesseseleri, günün hür havasını yaşayan demokrat insanların hür ruhuna uyar, ne de devletini satan ve düşmanına sığınan hükümdara ve ailesine karşı bir Türk, nefretten gayri bir şey duyar.

Bu acı, İmparatorluğun, içinde yaşadığımız, güzel yerleri içindir.

Osmanlı İmparatorluğu, tarihin kaydedebildiği büyük imparatorluklardan biri idi. Rusya ve Avusturya içlerinden Umman denizlerine ve Afrika ortalarına kadar uzanan bu imparatorluğun, Avrupada Tunadan beri kısmını daha dün kaybettik. Tuna, yalnız tarihimizde değil, her birimizin yüreğimizde halâ serhatta akan, bir Türk ırmağıdır. Halâ Türk atlılarının dolu dizgin onu aştıklarını görür gibiyiz. Tunadan beri bütün Rumeli, bütün köy ve şehirleri ile, halâ yüreğimizde dipdiridir. Her karış yeri, bin bir şehit kanile sulanmış olan topraklarında, bir babanın veya bir dedenin mutlak mezarı vardır. Afrika eli de Süriye, Irak ve Filistin de öyledir Adalar da öyledir. Yemen ve Hicaz da öyledir. Buraların da her yerinde, her Türk ailesinin mutlak bir bağı vardır. Bütün bunlar, ne az zamanda elden gitti: Hazini odur ki, buraları almak için kan döktük, buraları korumak için kan döktük. Bunları kan dökerek bıraktık. Onlar için dökülen kandan, yurdun göbeğine fer kalmadı. Irakı görmedim. Rumeliyi, Hicazı, Süriyeyi, Adaları, Filistini bilirim. Hicazı bırakınız, kalan yerler cennet kadar güzel, zengin ve mamur yerlerdi.

İmparatorluğun iki asırdır başlamış olan inhitatı, bu güzel yerlerin her biri üzerinde bir yabancı emeli doğurdu. Garpte, imparatorluğu parçalamak için milliyet prensipleri vesile oldu. Balkanlarda müstakil devletler kuruldu ve Balkan öteleri, büyük devletlere geçti. Şarkta Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya, hasta adamın mirascısı oldu.

Hasta ölür veya dirilir değil mi? Hayır ne Avrupa Devletleri onu hemen öldürmek için uyuşabiliyorlar, ne de hasta adam kendine

çok iyi yakıştırdığı bu halden silkinip çıkmak istiyor. O da kendisine bu hali yakıştırmış, yatağında her gün bir morfin şırıngası alan hasta gibi, etrafındakilere nazediyor ve her gün bir mirasçısının gönlünü hoşederek yaşayor!

Son bir darbe; hasta kendinden geçmiştir. Mirasçılar pay almaktadır. Eğer dirilmezse bu, son kendinden geçiştir.

Türkiye, kanındaki kuvvetle ölüm döşeğinden fırlıyor, bütün morfinleri, bütün kendisini döşeğe düşüren şeyleri atıyor, yepyeni bir ruhla yaşamak üzere ortaya çıkıyor. Savaşıyor, her savaştan yeni bir kuvvet alıyor. Artık yaşayacaktır, artık mirasçı yoktur. Kendisi bir zerre vermiyecektir. Millî misak ile bunu kestirmiştir.

Ancak, hasta adamın elinden koparılmış yerler vardır. Bir asırdanberi hasta adamın elinden birer üslûpla birer birer alınmış baba yerleri üzerinde, nekadar acı olursa olsun, birer hakikati de görmek lâzımdır.

Kurtarmış olduğu benliği tehlikeye koymadıkça ve ana prensiplerini inkâr etmedikçe elden çıkan ata yerleri için birşey yapamaz. O halde, bu pürüzleri temizlemek lâzımdır.

Osmanlı İmparatorluğundan, kurtuluş savaşile çıkan millî devletin, halâ sınırları dışında vatandaşları vardır. Halâ bu sınırlar ötesindeki topraklar üzerinde tarihî ve hissi bağları vardır. Ancak varlığını millî sınırlar içinde ileriletmeyi düşünen Türk millî devletinin, buralarla siyasî bağı kırılmamıştır. Lozan muahedesi bunları kestirip atmıştır. Muahedenin 16 ıncı maddesi bize bunu söyler. Türkiye bu muahededе gösterilen sınırlar dışındaki bütün haklarından vazgeçer.

Bu madde ikinci kânun sonunda heyetimize verilen muahede projesinde bıraktığımız yerler için devletlerce alınmış ve alınacak kararları de bize tanıtan bir ibare ilâvesile yazılmıştı.

İsmet Paşa, o gün konferans reislerini Japonya, Romanya, Yugoslavya Baş murahhaslarını dinledikten sonra, Türkiyenin millî sınırları dışında kalmış eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiç bir dileği olmadığını söyledi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, otoritesini millî topraklarına hasretmeği düşünen devletler sırasındadır. Millî misakın birinci maddesi bu ana prensipten mülhemdir. Müttefik Devletlerin resmî ilânlarına uygun olan bu prensibe sadık kalarak Türk heyeti Irak, Hicaz, Mısır ve Süriyenin Türkiye dışında kalmış olan bütün öbür yerler gibi, kendilerine uygun olan idareyi serbestçe seçmek hakkını haiz olduklarını resmen söylemeği vazife sayar. (1)

[1] Zabıtlar cilt I S. 441—442

8 Martta devletlere bizim tebliğ ettiğimiz mukabil projede biz bıraktığımız yerlere ait ikinci fıkrayı çıkardık ve yerine, Ankara anlaşması, 7 inci maddesi ile bu maddeye ait Fransız murahhası mektubuna ve anlaşma imza zaptına halel vermediğine dair bir frkra koyduk. Son bir fıkra olarak ta "Türkiyenin Tuna üzerinde Adakale üzerindeki hakimiyeti bırakılmıştır„ ı yazdık.

Konferansın ikinci devresinde 25 nisanda bu çıkarma göze battı, sebebi soruldu. İsmet Paşa şu cevabı verdi: İkinci fıkra, Türkiyeyi, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan topraklara ait hükümleri tasdik mecburiyetinde bulunduruyor; öyle hükümler ki Türkiyeye münasebetleri de yoktur, Türkiyece bilindikleri de yoktur. Hem de gelecekte olanları da kabul etmemiz isteniyor. Türkiye, mahiyeti ve şümulü kendisince bilinmeyen hükümlerin kabulünü taahhüt edemez. [1]

Kaklamanos bu hükmü Yunan heyetinin, topraklar işinde temelli bir hüküm olarak aldığını ve Türkiyenin ileride bu yerlere konacak hükümlere karışmayacağını taahhüt eylemesi lâzım bulunduğunu anlattı. Teklifin ne için ve nereden geldiği, bu sözlerle anlaşılmış bulunuyordu.

İngiliz murahhası da fıkranın kalmasını istedi, Ceneral Pellenin telkini üzerine İngiliz murahhası, hem Türk heyetini, hem Müttefikler heyetini memnun edecek bir şekil bulunması için yazı komitesine işi vermieği teklif etti.

Bizim koyduğumuz fıkra üzerinde Ceneral Pelle, Ankara anlaşmasının sulh muahedesinde zikredilmesi hakkında, Fransa hükûmetinin evvelce bildirdiği bakışını anlatarak, endişelerini gidermek için, İsmet Paşa ile görüşmeğe hazır bulunduğunu söyledi. İsmet Paşa kabul eyledi.

3 üncü maddenin 1 inci fıkrası münasebetile söylediğimiz gibi, Fransanın anlaşma hakkında beyanname vermesi üzerine fıkranın maddeye yazılmasından vaz geçildi.

ADAKALE — Meselesine gelince Sir Horace Rombold bunun filî ve hukukî vaziyetini göstermek için uzun bir not okudu:

Bu nota göre 1878 Berlin muahedesinde Ada unutulmuş, 1931 mayısında Macarlar ilhak eylemiş. Osmanlı Devleti, Londra muahedesi hükmünü İstanbul ve Atina muahedeleri ile teyit eylemiş, bu itibarla Türkiye 1913 te bu adayı terkeylemiştir.

---

[1] Zabıtlar cilt 5 S. 14 ve 29

Romanya murahhası Diyamandi uzun sözler söyledi: Evvelâ bunu yazı hatası sanmış. Fakat görmüş ki, Türkler, Tuna üzerinde bir adadan bahsediyorlar, bu ada Romanyaya ait imiş. Bunun öbür adı Orşova adası imiş. Bir buçuk kilometro uzunluğunda, yarım kilometre kadar genişlikte imiş. Müslüman nüfus 5, 6 yüz kişi imiş. Orşova şehrinin karşısında imiş.

18 inci asırda Türkler ile Macarlar arasındaki harplerde askerî bir mevki imiş, Demir Kapıların anahtarı imiş. Kâh Türklere kâh Macarlara muahedelerle geçmiş. (Belgrat, Ziştov). Fakat daima Orşova kimde ise onun olmuş. Şimdi Romanya bu vaziyette imiş. Berlin muahedesinde unutulmuş, bugün biliniyor ki, Berlin muahedesinden evvel, Raştat muahedesi Bosna Hersekin idaresini Avusturyaya vermişti. Bosna Hersek ilhakında burası da ilhak olunacaktı. 1913 te Macar idaresi kadrosuna sokuldu. Osmanlı Devleti, hiç itiraz etmedi. Dünya harbinde mütarekeye kadar, Avusturya Macar askerlerince işgal olunan Adakale'de, bir Türk kuvveti yoktu. Merkezî orduların, bozgunluğundan sonra şark ordusundan askerler orayı işgal etti. Paris sulh konferansına kadar vaziyet böyle kalmış. 1919 Temmuzunda, beynelmilel bir vesika vaziyeti nizama bağlamış.

Okuduğu mektupta Müttefik ve Müşarik Devletler, yüksek meclisinin Adakaleyi Romanyaya verdiği, ve bu kararın Yugoslavyalılara da bildirildiği yazılıdır.

Romanya Murahhası, Türk iddiasının Romanyada uyandırdığı hayreti gizlemedi ve bu hayreti haklı gördü. İsmet Paşanın Romanyadan geçtiğinden ve oradaki görüşmelerinde bunu hiç anmadığından, Mudanyada ve Lozanda da buna dokunmadığından bahsetti. Romanya kanunu esasisinde ulema reisine âyanlık verildiğinide söyledi.

Türk isteğinin hukuku düvele aykırı ve filiyat itibarile mümkünsüz olduğunu da anlattı. Romanya sınırlarını geçmeden Türkiye gidip Adakalede hakimiyet yapamaz.

Berlinden evvelki Osmanlı İmparatorluğunun halefi sıfatile de bunu isteyemez. Daha bu sabah, dünkü Osmanlı İmparatorluğu adını reddediyordu.

Aceba bu, Avrupada, bir İmparatorluk kurmak yolunda ilk adım mıdır. Yoksa oranın Türk halkını Adayı bize verme mukabilinde istemek için mi ileri sürülmüştür?

Türk isteği, ilk projeye temelli bir tadildir. Devletlerin 29 Mart tarihli cevabına - ki konferansın ikinci kısmı için esas kanundur - aykırıdır.

Nihayet reddi istendi. [1]

Sırp Murahhası bu sözlere tamamı tamamına iştirak etti ve Sevr ile Ada vaziyetinin taayyün ettiğini, meselenin yalnız Romanya ile Sırp Hırvat Slovenlere ait olduğunu söyledi. Türk isteğine hayret etti ve reddedilmesini istedi.

Hakikaten müdafaası güç bir dilek. Konferansın ilk devresinde hiç bundan bahsedilmemişti. Ankarada, bu hatıra geldi. Geçmiş fütuhat devirelerinin Türkler için tarihî bir hatırası olarak, alıkonabilirse bu, hissi okşayan bir şey olacaktı. Maddî hiç bir ehemmiyeti yoktu. Fransa nasıl Türk mezarını kabul etmiş ise, Romanya da bunu bir cemile olarak kabul edebilirdi. Etmedi.

İsmet Paşa, Türk isteğini müdafaaya mecbur oldu. Paşaya göre 1— Berlin muahedesinde unutulmuştur denemez. Başka devlete verilmediğine göre üzerinde Türk hakimiyetinin devam etmesi tabiidir. 2— Ankara hükûmeti, bir iki hafta evvel oraya memur yolladı, Romanya mümessili yardımda bulundu. 3— Türkiye için emperyalizm ileri sürülemez.

Romanyada bulunduğu günler, Romanya Hariciye Vekili ile umumî meseleleri görüşmüştür. Adakaleden bahsetmesinin sebebi, buna ait ihtilâfın iki devlet iyi münasebetine zarar verecek mahiyette olmamasıdır.

Romanya Murahhası cevap verdi ki, Romanya Mümessili Adakaleye girecek zatın pasaportunu vize etmiş amma, ona Adayı vermemiştir (!) Romanyaya girmesine izin vermiştir. O zat günün birinde adaya gidip Türkiyece gönderilmiş Kadı olduğunu söylemiş. Romanya memurları buna hayret etmişler, Ankaraya dönmesini söylemişler, ve kendisini teşrifat ile uğurlamışlar.

İngiliz Murahhası Müttefiklerin Türk teklifini reddettiklerini söyledi. İsmet Paşa hakkını mahfuz tuttu,

Bir aralık bu mesele konferans havasında kara bir bulut gibi dolaştı. Yeni bir kesilmeden bahsolundu. İki taraf fikrinde o kadar kararlı görünüyordu. Ankara, Adakale meselesinde israr edilmesini istiyordu. İsmet Paşa, bunun için icabederse kesilmeyi göze alacağını zannettirecek tavır takınmıştı. Hatta, Londra Mümessilimiz Reşit Paşa, kendisini ziyaret ederek hiç değmez bir şey için böyle bir harekete gidilmemesi için çok yalvarmıştı.

Daha evvel de söylediğim gibi meselenin bütün mahiyeti dedelerimizin şanlı fetihlerini bize, orada andıracak bir maddî hatıradan

[1] Zabıtlar cilt 5 S 17 - 20

ibaret idi. Adanın bundan başka hiç bir değeri ve ehemmiyeti yoktu. Bunu bilen İsmet Paşa, koparılamayacağını anlayınca, aldığı talimat üzere 4 Haziran oturmasında bundan vaz geçti, O gün İsmet Paşadan tadilini geri almasını istediler. İsmet Paşa da sulh için bir fedakârlık olmak üzere ihtirazî kaydından vaz geçtiğini söyledi.

MISIR VE SUDAN ÜZERİNDEKİ HAKLARDAN VAZ GEÇME: Mısır meselesinin bir asırdır bütün dünaayı alâkalandıran bir ehemmiyeti vardır.

Yavuz Sultan Selimin fethettiği zamandanberi bir Türk vilâyeti olarak idare edilen Mısır, 1831 de Mehmet Alinin isyanı ve bu isyanın bastırılamaması üzerine büyük bir ehemmiyet kazandı. Mehmet Alinin muvaffakıyetleri, Fransada millî muvaffakıyet gibi görülüyordu. Kütahyaya kadar ilerleyen Mısır ordusu karşısında, Osmanlı hükümdarı Rusya ile 1833 Hünkâr iskelesi ittifakını imzalamıştı. Fransanın Mısıra ait politikası, Rusyanın boğazlar üzerinde elde etmek istediği imtiyazlı mevki her iki devlete rakip gözle bakan İngiltereyi seyirci bırakamazdı. Mısır meselesi bu suretle beynelmilel bir mesele oldu. Ve Mısıra kabul ettirilecek şartlar, Londra konferansında görüşülerek kararlaştırıldı.

1840 tarihli Londra mukavelesi ve onun üzerine çıkan ferman ile Mehmet Ali Paşaya Mısır valiliği, oğullarına da geçmek üzre imtiyazlarla verildi. Mısır, Osmanlı Devletine her sene vergi verecekti. Ancak Mısır, Osmalı toprağı idi. Devletin muahedeleri oraya da tatbik olunacak idi. Ordusu, Osmanlı ordusundan sayılacak idi. Dahilî idarede muhtar bulunacak idi. Bu imtiyaz, 1866 ve 1867 fermanlarile biraz genişletildiler. 1887 fermanı, Hidive bazı muahedeler aktetmek salâhiyetini de vardi. Mısır bu suretle bir Osmanlı vilâyeti olmaktan çıktı ve yarı hâkim bir devlet, Vassal, tabi bir devlet oldu. Hukuku düvelde ona bu isim verildi.

1877 Türk Rus harbinde, Mısır orduları Türk orduları sayıldı. Ve yalnız Süveyş kanalının ehemmiyeti sebebile İngiltere, Rusyanın burayı kapayamaması için resmî teşebbüste bulundu.

1879 da Hidiv İsmail Paşayı Padişah azletti. 1882 de patlayan Ârâbî Paşa isyanı Mısırın İngilizlerce isgal edilmesine sebep oldu.

Kâmil Paşa hatıratında yazdığına göre (1) Mısır Hidivi İsmail Paşanın israfları üzerine Fransa ve İngiltere, tebaalarının alacaklarını temin için, teşebbüste bulunmuşlar ve Mısırın maliyesine bu su-

---

[1] — Kâmil Paşanın hatıratı cilt 1 S 10 — 45

retle kontrol konmuştur. Borç, yüz milyon altın İngiliz lirasına varmıştı. Bu borç için karşılık gösterilmiş ve ayrı bir sandık kurulmuş idise de hükûmetin ilerde buna el uzatmaması için, diğer masrafları da azaltmak ve bir bütçe yapmak lâzımdı. Bu sebepledir ki İngiliz ve Fransız müfettişleri, nafıa ve maliye işlerini ele alarak bir bütçe yapmışlar ve asker on bir bine indirilerek iki bin beş yüz zabit yarı maaşla açığa çıkarılmış, Hidivin de tahsisatı indirilmiş (1). Bundan memnun olmayanlar, Başvekil Nubar Paşa ile İngiliz Sir Vilsonu maliyede muhasara etmişler. Nubar Paşa, istifa etmiş, kontrol müfrettişleri protesto eylemişler. İki Fransız ve İngiliz harp gemisi İskenderyeye gelmiş. Hidiv, bir umumî meclis toplamış. Mısırın borçlarını kendinin ödeyeceğini ve yabancı kontrolüne lüzum olmadığına karar verilerek iki müfettişe yol verilmiş.

İki devlet, Hidivi çekilmeğe davet ve Padişaha müracaat eylemişler. Abdülhamit, İsmail Paşayı azil ile oğlu Tevfik Paşayı Hidiv tayin eylemiş. Bunun üzerine ortalık düzelmiş sanılıyordu. Zabitler, miralay Ahmet Ârabî reisliğinde toplanarak açığa çıkarılanların kadro içine alınmalarını ve terfide Çerkes ve Türklerin tercih edilmesine nihayet verilmesini ve idareyi ele alarak bir askerî hükûmet teşkil edilmesini kararlaştırdılar. "Mısır Mısırlılarındır" prensibi ortaya atıldı ve halk bunu tuttu.

1881 de bir Arap miralayın yerine, Çerkes bir miralay tayin edilmesi üzerine bir kısım asker bunun geri alınmasını istedi. Önayak olan üç miralay tevkif edildi. Bunun üzerine Kahiredeki askerin bunları kurtarmak için toplandığını duyan Hidiv, bunları alaylarına geri gönderdi ve açıkta olan zabitlerin maaşını artırdı. Vatanîlerden olan zabitlerin hareketleri gittikçe artarak nihayet bunların başı olan Ârabî bey harbiye nazırı oldu.

Buhran artıyordu. Fransa Başvekili Gambeta, İngiltereye müşterek bir müdahale teklif etmiş. İngiltere kabul eylememiş. Bir kaç gün sonra Gambeta düşerek yerine Fresine geldi. Paşa olan Ârabinin nüfuzu arttıkça artıyordu. Yabancılar hakkında kinini hiç gizlemeyen Ârabî Paşa, 1892 mayısında Mısırdaki bütün yabancı memurlara yol verdi. Bu, Fransa ve İngiltereye meydan okumak demekti. İki devletin donanması İskenderyeye geldi. Fresine vakit kazanmak için İstanbulda bir konferans toplanmasını teklif etti. Konferans yedi defa toplandı. Ancak müsbet bir karar alamadı, İki devlet, Hidive bir nota vererek, Ârabî Paşanın teb'it edilmesini ve kabinenin değiştirilmesini istediler: Kabine çekildi. Bunun üzerine halk

[1] — Bu ilk Avrupa harekti, yalnız malî sahada bir müdahale değildi. Muhtelit mahkemelerin tesisi de bununla yapıldı.

kıyam etti. İskenderyede yerliler Avrupalılar üzerine hücum etti. Bir çoğunu hançerledi. Kaçanlar gemilere sığındı. Ârabî Paşa tekrar iş başına getirildi. Ve bir ihraç hareketine karşı tedbir almağa başladı.

İngilizler, bundan vaz geçilmesini bir ültimatom ile istediler ve ateş etmek için amirallerine salâhiyet verdiler. Fransa hükûmeti bu harekete iştirak etmemek için amiraline emir verdi, (bunu Klemansonun hatası olarak halâ anarlar.) Ültimatoma cevap verilmeyince donanma İskenderyeyi topa tuttu. Ârabî Paşa ordusu şehir haricine çekildi. Bedeviler yağma ettiler. Ârabî Paşa ordusu Telülkebirde İngiliz askeri önünde yirmi dakikada yenildi. Bu muharebede yalnız 200 İngiliz askeri vuruldu. Ârabî paşa kaçtı, İngiliz ordusu Kahireye girdi.

Bundan sonra Sudanda Mehdî hareketi oldu. Mehdi, Hartumu zaptile İngiliz valisi Gordon Paşayı hükûmet konağında öldürdü. Sudan isyanını İngilizler büyük kuvvetler yollayarak bastırdılar.

İngilterenin Mısırdan çıkması için devletçe çok teşebbüsler oldu. Ârabî isyanında İngiltere Babıâliye müracaatle asker gönderilmesini istedi. Buna vekillerce karar verilmişken Abdülhamit bunu kabul eylemedi. Ârabinin isyanında Hidivliğin ilgası gayesi vardı. Bu sebeple Abdülhamit bu hareketi takbih etmek istemedi. Mısırı, başka vilâyetler gibi yapmak için bu bir fırsat sayıldı. Derviş Paşayı Mısıra gonderdi. Ârabiye birinci Mecidî nişanı verdi, Kâmil Paşa İngilterenin Mısır üzerine yalnız başına hareketinde Abdülhamidin bu hareketi amil olduğunu yazıyor.

İngilizlerin Mısırı işgal etmesi üzerine, emniyet ve sükûn, İngiliz zorile teessüs etti. Fakat İngilizler bir daha Mısırdan çıkmadı.

Gene Kâmil Paşanın anlattığına göre, İstanbulda bunun için konuşmalar oldu, Hasan Fehmi Paşa Londraya gönderildi, Neticesiz kaldı.

Sudan isyanı bastırıldıktan sonra, yeniden yapılan müzakerede İngiliz murahhası, İngiliz askeri Mısırdan cekilirse, Mısırda emniyeti korumak için iki tabur Türk askeri bulundurur musunuz diye sormuş. Kâmil Paşa, bunu padişaha söylemiş. Padişah oraya gönderilecek asker, istibdal edildikçe, memlekete döndüklerinde burayı beğenmez olurlar ve Mısırı methederek halkı oraya meylettirirler, diye bunu şiddetle reddeylemiş. Padişahı bir türlü ikna edememiş. İngiliz murahhası bunun üzerine, Hidivin Rumelide gönüllü asker yazmasına müsaade olunur mu diye sormuş, Padisah buna da razi olmamış. Nihayet uzun müzakerelerden sonra, üç sene, sonra Mısırı İngilizlerin bırakması ve ancak emniyeti tehdit eder bir şey olursa

devletçe asker gönderilmesi ve İngilterece de yardım edilmesi ve devlet asker gönderemezse, İngilterece asker gönderilmesi esası üzerine bir mukavele aktedilmiş (1897). Bu mukavele İngiltere Kıraliçesi tarafından tasdik edilmiş. Ancak Fransız elçisi İngiltereye Mısırda bununla bir hak tanıtmış olduğundan bahsile sarayda aleyhinde bulunmuş ve Rus tercümanı, İngiltereye böyle bir hak verilirse Rusyanın da Erzurumu isteyeceğini söylemiş. Padişah bunun üzerine tasdik eylememiş.

Kâmil Paşanın müzakere ve imza ettiği mukavelenin dördüncü maddesi okunursa görülür ki, padişahın düşüncesi haksız değildir. Kâmil Paşa, İngiltereye Mısır üzerinde bir hak tanımaktadır. Ancak Mısırda Türk askeri bulundurmağı kabul etmemek, eğer ciddî ise, Mısırdaki İngiliz işgalinin daimîleşmesine bunun sebep olabilmesini teessürle kaydetmemek mümkün değildir.

Belki iş bukadar basit değildir ve bu kabul edilse, belki İngiltere başka bir yol bulurdu. Bir gün Süveyş kanalı açılırsa İngilterenin Mısıra el koyacağını söyleyen Lort Palmeriston, bütün İngiliz siyasetini bu cümlede hulâsa eylemişti.

Bununla beraber Fransa İngiltere rekabetinden istifade edilerek belki İngiltere Mısıra sokulmayabilirdi. Bu mesele üzerinde o vakit başvekil olan Fresinenin yazdığı Mısır meselsi, çok değerlidir (1). Mısır meselesi üzerine ben de bir etüde başlamıştım. İki makalesini neşredebildim (2).

İngiliz işgali, Mısırın hukukî vaziyetini değiştirmedi. Zaten İngilterede — her gün biraz daha yerleşmekle beraber — işgalinin muvakkat olduğunu söyliyordu. İşgal bu suretle, İngiliz Fransız anlaşmasına kadar sırf filî bir iş olarak kaldı. Bununla beraber anlaşılıyordu ki öbür devletler bu filî vaziyeti İngiltereden bir fayda ve bizden bir taviz koparmak yolunda kullanmak istemektedirler. Netekim Fransa, Fas mukabilinde Mısırdan vaz geçti ve İngilterenin vaziyetini tanıdı.

Balkan harbinde hukukî vaziyetine göre değil, filî vaziyetine göre hareket etti, metbuunun harbine bitaraf kaldı. Dünya harbi başlarken, Hidiv Abbas Halim Paşa İstanbulda idi. Mısıra dönemedi.

Bizim dünya harbine girişimiz, Mısırın filî vaziyetini kat'ileştirdi. 18 Birinci kânun 1918 tarihli İngiliz notası, Türkiye metbuluğunun Mısır üzerinde nihayet bulduğunu, ve bundan böyle Mısırın bir İngiliz mahmiyesi olduğunu ilân etti. Bu himaye itilâf devletlerince henıen tanındı. Amerika Birleşik Devletleri de tanıdı. Versay ve Saint —

[1] — Question egiptienne Frecinet 1
[2] — İlmî hukuk ve mukayesei kavanin mecmuası 1909 M. Cemil

Jermen muahedeleri ile Almanya ve Avusturya da bunu tanıdı. Sevr muahedesi 101 inci maddesinde, Osmanlı Devletine de bu himayeyi kabul ettiriyor idi.

Ancak millî hareket Mısırda kendini duyurdu "Mısır Mısırlılarındır„ diyen vataniler memleketin istiklâlini istediler. İngiliz mitralyözleri önünde halk silâhsız öldü. İstiklâli için ölmeği bilen bir millet, istiklâle kavuşur. Birleşik Amerika ve İrlanda isyanlarından ders almış olan İngiltere, bu duyguyu, kendi menfaatine göre, tatmin etmeği faydalı gördü. Mısıra muayyen şartlar altında 15 mayıs 1922 de istiklâl verdi, ve bu istiklâl Devletlerce hemen tanındı.

İşte Mısır meselesi, Lozanda bu şekilde karşımıza geldi. Osmanlı İmparatorluğu, Mısırı elbette kaybetmiş idi. 1914 te İngiltere'eğer harbe girmezsek, Mısırın filî vaziyetinde bir değişiklik yapmıyacağını vadetmişti, işte o kadar. Artık Mısırdan askerini çekmeden hiç bahis yoktu ve harbe girişle beraber her şey bitmiş idi. Bu vaziyette Lozanda Mısır için ne denebilirdi?

Ne denilse istiklâlini arayan ve bu istiklâl uğrunda ölüme atılan milliyetçi Mısırlılara acı gelirdi ve bizzat Türk millî misakına aykırı olurdu. Bu sebeple Mısır ve Sudan üzerindeki hukukundan, Devlet Lozanda münakaşasız feragat etti. Yalnız Mısırda yerleşmiş Türk tebaasının vaziyeti münakaşa edildi.

Bir de, Mısır vergisi ile temin edilmiş Osmanlı istikrazlarına ait bütün borç ve taahhütlerden Türkiyenin ibra edilmesini İsmet Paşa istedi. İngiltere heyeti, bu isteği haklı gördü. Maddenin o suretle yazılması nihayet kabul edildi.

KIBRIS ADASI MADDE 20 — 21 : 1570 de ikinci Selim devrinde, Lala Mustafa Paşa ve amiral Ali Paşa kumandasında iki yüz gemiden mürekkep Türk donanmasının, Venediklilerden harp ile zaptettiği bu ada, Akdenizin şark kısmında çok ehemmiyetli bir mevkidir. Şevketini, denizlerin düğüm yerlerini elinde bulundurmak üzerine kuran İngiltere için, Süveyş Kanalı açıldıktan sonra o yol üzerinde Kıbrıs, yeni bir ehemmiyet kazanmıştı. Rusyanın 1878 de Bayezidi alarak, Basra körfezine akan sulara, ve İskenderun körfezine uzaktan bakan bir vaziyet alması, Hint yolu üzerinde çok hassas olan İngiltereyi, Kıbrısı, elde bulundurmağa sevketti.

Rus orduları Ayastefanos önüne gelmişti. Padişah, Ayastefanos muahedesini imzalamıştı. İşte bu sıradadır ki 1878 haziranının 4 üncü günü — Berlin kongresinin açılışından 9 gün evvel — İstanbulda Sadrazam ve Hariciye Nazırı Saffet paşa ile, İngiltere elçisi

Sir Hanri Layard arasında imza edilen muahede ile Kıbrıs İngiltereye verildi. Muahede iki maddelidir. İkinci madde tasdike dairdir ve tasdik edilmiştir.

Birinci madde şudur: "Rusya devleti Batum ve Erdehan ve Kars veyahut bu mevkilerden birini elinde tutup ta, ilerde her ne vakit olursa olsun kat'î sulh muahedesi ile tayin olunan Asya Osmanlı Vilâyetlerinden bir kısmını daha zapt ve istilâya tesaddi edecek olursa, o halde İngiltere devleti, buraları silâh ile muhafaza ve müdafaa eylemek üzre Osmanlı Devleti ile birleşmeği taahhüt eder. Buna mukabil Padişah dahi, Osmanlı İmparatorluğunda bulunan hıristiyan tebaanın ve sairenin iyi idare ve himayeleri için, ilerde iki devlet arasında kararlaştırılacak ıslahatı yapacağını İngiltere Devletine vait ile beraber bu Devleti, taahhütlerini yapabilme yolunda lüzumlu olan vasıtaları temin edebilecek hale koymak için, kendisine Kıbrıs Adasını tahsis ve asker ikamesile Adayı idare eylemesine muvafakat eyler.

Ayrıca aktedilen bir mukavele ile her ne vakit Rusya üç livayı geri verir ise, Kıbrısı İngilterenin bize vermesi, ve orada bir şer'iye mahkemesi bulunması, evkafın idaresi şekli tesbit edildi. İngiltere, burasını dahi bizimle harbe girdiği gün, yani 1914 İkinci Teşrinin beşinde ilhak etti. Lozanda da bu ilhak o günden itibaren muteber sayıldı ve tabiiyet ve borç meseleleri görüşüldü. Mesele, daha ziyade iki heyet arasında hallolundu ve yazı komitesi kararlaşan şekli tesbit eyledi.

TRABLUS GARP VE BİNGAZİDEKİ HUKUK — madde 22 : 1551 senesinde Turgut reisin şiddetli bir muhasaradan sonra Osmanlı Eline bağladığı Trablus Garpte, Cezayirin elden çıkmasından sonra dır ki 1835 te Türk idaresi tam yerleşti. İtalyanın 1911 deburaları imar edemediğimiz bahanesile açtığı harp, bir sene devam ettikten sonra, 1912 Birinci Teşrininin 18 inde "Lozan-Uşi„ de imza edilen muahede ile buraları kendisine terkedilmiş idi. Muahede de Trablus Garp ve Bingazinin terkedildiği yazılı değildir. Lâkin terkin tazammun ettiği her hüküm yazılıdır. Osmanlı Devleti, oradan askerini çekecektir. Affı umumî ilân olunacaktır. Borçtan hissesi verilecektir.

Memleket terk olunurken, onu böyle sözlerle gizlemek gülünecek bir şeydir. Şekli kurtarmak için Naibi-Sultan adile Osmanlı bir memur gönderileceği muahededen ayrı olarak kabul edilmişti. Ve bu Naibi Sultanın şeklî bazı salâhiyetleri vardı. Şemsettin Paşa ilk ve son Naibi Sultan oldu. Dünya harbine İtalya girdikten sonra, bu şekil meselesi tabiî nihayet buldu ve Lozanda bu filî vaziyet tesbit olundu. Müttefikler,

bu maddede "Türkiye Sultani„ tabirini kullanmışlardı. Mukabil teklifimizde Osmanlı İmparatorluğu sözlerini koyduk. Mösyö Montanya, bunun sebebini sordu. İsmet Paşa Türkiyede artık Sultanlık mevcut bulunmadığını söyledi.

İtalya murahhası zaten Lozan muahedesinin metninde hiç bir imtiyaz olmadığını, imtiyazların muahededen bir gün evvel çıkan İtalyan Kıralının bir emirnamesinde bulunduğunu ve kısmen dinî, kısmen idarî olduğunu hatırlatarak, Osmanlı İmparatorluğu tabirinin dinî imtiyazlardan vaz geçildiğini gösteremiyeceğini söyledi.

İsmet Paşa, halife namına söz söylemeğe salâhiyeti olmadığını bu sebeple dinî mahiyette olan imtiyazlar için rey beyan edemiyeceğini söyledi. Nihayet muahedede yazılı metin üzerinde, ayrı görüşmelerle uyuşuldu.

FAS VE TUNUS. 29 uncu madde, Fransa ahalisinden olan Faslıların ve Tunusluların, Türkiyede diğer Fransız tebasının tabi olduğu usule tabi olacağını göstermektedir.....

Cezayirin ilhakı 1910 ve Tunusun himayesi 1913 senesine kadar tarafımızdan tanınmıştı. Fransa ile bu tarihlerde yapılan anlaşmalarla tanındı. Ancak, 1913 istikraz anlaşması. Kapitüler hükümleri havi olmasından dolayı, Kapitülasyonların ilgası ile münfesih sayıldı ve bu Fransaya tebliğ olundu. Bu itibarla, Sevr muahedesinde Tunus üzerindeki himayenin 1881 ve Fas üzerindeki himayenin 1912 den itibaren tanındığını kabul ettiren maddeler vardı. (119,120)

Lozanda mesele bu madde zımnında ifade edildi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AZLIKLAR İŞİ

1 — Azlıklar işi ve ehemmiyeti. 2 — Lozanda azlıklar işi
3 — 42 inci madde. — 4 Yurt meselesi. 5 — Umumî af ve mülteciler.
6 — Ahali değişmesi. 7 — Patrikhane

1
Azlıklar işi ve ehemmiyeti

Harp sonu Avrupasının huzursuzluğunu doğuran şeylerden biride azlıklar (Ekalliyetler) işidir.

Amerikada böyle bir iş yoktur. Amerikaya giden herkes milliyetini, dilinî, millî şuurunu memleketi ile beraber bırakır, yeni dünyaya yepyeni bir adam olarak girer, Amerikalı olur. Bu, yalnız şimalî Amerika Birleşik Devletlerinde böyle değildir. Amerikanın orta ve aşağı öbür yirmi cümhuriyetinde de böyledir. Bu sebeple Amerika devletleri için mütecanis olan ve olmayan diye bir ayrılma yoktur. Her devlet bir millettir. Ülkesinde iki türlü insan oturur: Tebaa, yabancı. Tebaa arasında diline göre, dinine göre, soyuna göre ayrı vaziyetler ve hükümler yoktur.

Bununla beraber yeni dünyanın da daha yenemediği bir ayrılık var: renge göre insanlar arasında fark.

Siyaset ve milliyet fikirlerinin elverecek kadar zaten parçaladığı Avrupa devletleri arasında da, büyük harbe kadar azlıklar meselesi diye beynelmilel siyasî veya hukukî bir mesele yoktu. Devletin bir milletten mürekkep olmaması halinde o devlet mütecanis sayılmazdı. Mütecanis olmamak bu devletlerde meselâ, Avusturya Macaristan İmparatorluğunda dahilî hukuk itibarile farklı bir idare kurulmasını icap ederdi; bu idare, herkesin gözü önünde geçen güçlükler doğururdu; ancak işin beynelmilel mahiyeti yoktu.

Yalnız, Osmanlı İmparatorluğununda, İslâm dininde olmayanlar için Avrupa devletleri muahedelerle bazı salâhiyetler almışlardı. Bilhassa 1774 tarihli küçük Kaynarcı, 1856 Paris ve asıl 1878 tarihli Berlin muahedesile.

1535 Kapitülâsyonu ile Fransaya Katolik mezhebinde olan Papasları himaye yolunda verilen salâhiyetin, Osmanlı tebaasından olanların himayesini icabetmemek itibarile azlıklar meselesine, ilk esas alınması doğru olmaz. 1718 tarihli Pasaroviç muahedesile Avusturyaya

Katolikler hakkında verilen himaye de böyledir. 1774 tarihli küçük Kaynarca muahedesi, bizde azlıklara muahede ile hukuk tanınması iddiasının başlangıcıdır. Bununla beraber, Rusyanın bu muahedeye istinat ederek Ortodokslar hakkında ileri sürdüğü iddia, Devletçe daima reddedilmiştir.

1856 Paris muahedesi zımmen ve 1878 Berlin muahedesi, Ermeniler hakkında sarahaten, bu himaye ve müdahaleyi kabul etmiştir.

Avrupa devletlerinde de, toprak değişikliklerinde ayrı dinde olanlara bazı teminler vadedildiği görülmüştü. Ancak bunlar istisna idi. (1) Yalnız 1878 tarihli Berlin muahedesi, yeni Sırbistan, Bulgaristan Romanya ve Karadağ Devletleri hakkında mezhep farkının bu devletlerde medenî ve siyasî haklardan istifadece hiç bir müsavatsızlığa sebep olamayacağı zikredildi. Bu suretle dini ayrı olanların medenî ve siyasî haklarına riayet, Avrupa büyük devletlerinin bu devletleri sayışında bir temel kaydoldu.

Osmanlı İmparatorluğunun Bosna Herseğin ilhakı üzerine Avusturya Macaristanla yaptığı Protokolda, Balkan harpleri neticesinde Bulgaristan, Sırbsitan ve Yunanistanla imzaladığı muahedelerde, Trablusgarp harbi neticesinde İtalya ile aktedilen muahedede islâm dininde onlalar lehine temin edilen haklar vardı.

Bununla beraber, harp içindedir ki, bu azlıklar sözü ve onlara beynelmilel haklar vermilesi fikri doğdu.

Tabir de yenidir. Küçüklük haline parlâmento veya siyasî bir fırkada şirket ve cemiyetlerde reyce azlıkta olanlara bu tabir kullanılırdı. Fakat bir millet parçasına, bir devlet içinde soy, din, veya dilce çokluktan farklı olan topluluklara bu adın verilmesi harpten sonradır, yeni sulh muahedelerinin sistemidir.

Memleketin çokluğundan, din, soy veya dilce ayrı olanlara, beynelmilel teminat altında ayrı hukuk verilmesi yolunda ifade edebileceğimiz bugünkü sistem, Avrupanın harp sonu haritasını ilân edilen prensiplere göre çizmenin mümkünsüz görülmesine dayanır. Yeni sınırlar, tabiî, coğrafî, iktisadî, siyasî sebeplerle millî sınırlar olamadı. Kurtarılan milletlerin ülkelerinde dün, onlara hâkim olan millet parçaları kaldı. Fransada Almanlar, Romanyada Almanlar, Macarlar, Bulgarlar, Ukraynalılar, İtalyada Almanlar ve İslavlar, Çekoslovakyada Almanlar, Macarlar, Ruslar, Polonyalılar Polonyada Almanlar Ruslar, Yugoslavyada Tütkler, Bulgarlar, Almanlar, Ruslar

(1) İsveç, Polonya ve Prusya arasındaki 1660 Tarihli Oliva, Fransa ve Holanda arasındaki 1678 Nimègue ve 1697 Risniek muahedeleri ve Rusya Avusturya ve Prusya arasındaki Polonyaya ait 1773, 1793 tarihli muahedeler gibi.

İtalyanlar, Yunanistanda Türkler, Bulgarlar ve saire dünyanın gözüne batacak bir azlıklar meselesi doğurmuştur.

Bu azlıkları eskisi gibi her devletin keyfine terketmeğe Vilson muarız oldu. Müfrit bir milliyet fikrile hareket eden yeni devletlerde de dünün hâkim millet parçaları teminatsız bırakılırsa, dün Balkanlarda tarihi kana boyayan hadiselerin tekrar başlamasını beklemek lâzımdı. İlân edilen prensipler tatbik edilemeyince, bu azlıklara hiç olmazsa beynelmilel teminat altında, haklar tanınmalıydı.

Paris sulh konferansı, 1919 Mayısında yeni devletler komisyonu adile, Amerika, İngiltere, Fransa İtalya ve Japonya murahhaslarından bir komisyon teşkil etti. Ve bu komisyonu Şarkî Avrupa devletlerinde azlıkların himayesi için bir muahede projesi hazırlamağa memur eyledi. Kendilerine bu usul tatbik edilecek yeni kurulmuş veya yeni büyütülmüş devletler, haklı olarak itiraz ettiler. Bu usul her devletçe kabul edilerek beynelmilel kaide haline getirilmedikçe, kendilerine tatbik olunan devletlerin hakimiyetlerine halel veren temelli bir tahdit olduğunda şüphe yoktu. Bunu evvelden düşünerek Klemanso, Sulh Konferansı Reisi sıfatile, Polonya Başvekili Paderevskiye yazdığı mektupta " yeni bir devlet kurulduğunda veya var bir devlete büyük topraklar katıldığında, bunun büyük devletlerce müşterek ve kat'î tanınması keyfiyetinin, bu devletin, bazı hükûmet prensiplerine riayet etme teminatını beynelmilel bir mukavele ile taahhüt etmesine bağlanması, Avrupa hukuku ammesinde çoktanberi kabul edilmiş bir usüldür„ demiş. Berlin kongresinde bu prensibin Sırbistan, Romanya ve Karadağa tatbik edildiğinden bahseylemişti.

Klemanso, mektubunda, Polonyanın belini büken şu sözleri de söylemekten çekinmemişti: Polonya milleti, istiklâlini tekrar elde etmiş olmağı, Müttefik ve Müşarik devletlerin çalışmalarına ve fedakârlıklarına borçludur ve nihayet yeni sistemin eskisinden farkını gösterdi. Bir veya bir kaç büyük devletin siyasî müdahalesine dönebilecek olan eski şekil yerine, bütün bu hakların murakabesi beynelmilel bir mercie verilmektedir.

Polonya, kendisine yükletilmek istenilen azlıklara ait hükümlerin Versay muahedesile Almanyaya ne için tatbik edilmediğini sordu. Bizzat Almanya da, sulh muahedesine karşı yazdığı itirazlarda, azlıkların himayesini istedi ve kendinin bunları kabul etmeğe hazır olduğunu bildirdi, Ancak büyük devletlerin, topraklarında, hukukun, fertlere veya zümrelere, ayrı ve dar bir görüş ile tatbikine imkân yokmuş!

Almanyada, bugün yahudilere karşı açılan cidal pek âlâ gösterdi ki büyük devletlerde dahi ayrı zümrelere karşı harekete gelinebilirmiş. Daha evvel Rusyada da bu türlü hadiseler olmuş değil miy-

di? Müstemlekeli devletlerde müstemleke halkının hukuku ise hiç hatıra gelmedi! İşte böylece büyük devletlere ayrı, öbür devletlere ayrı bir usul tatbik olundu. Muahedelerle ve beyannamelerle bu usulü kabul eden devletlerin sayısı on beşi buldu.

TEMIN EDILEN HAKLAR: Bu yeni sistemin temin ettiği haklar; hayat, hürriyet, mülkiyet, kanun önünde müsavilik (medenî ve siyasî haklardan istifadede, amme hizmetlerine kabulde, meslekleri ve san'atları serbestçe yapmakta) mezhep serbestliği, dillerini kullanma, mektep ve müesseselerini idare gibi şeylerden ibarettir. Bunları hiç bir devlet kanunu esasî ile de olsa değiştiremez. Bunların beynelmilel mahiyeti vardır. Ve Milletler Cemiyetinin murakabesi altına konmuştur. Azlıklar Milletler cemiyetine müracaat edebilirler. Bir devlet, bunu Mecliste iltizam ederse, ihtilâf beynemilel mahiyeti haizdir. Beynelmilel Adalet Divanına arzedilmesi kabul olunmuştur.

Yeni muahedelerin mülhem olduğu prensipleri P. Fauchil beş esasta hülâsa ediyor:

"1 — Himayeleri temin edilmek kararlaşmış olan azlıklar, artık yalnız dinî azlıklar değil, doğuş, milliyet, dil ve soy azlıklarıdır.

2 — Bir devlette bu türlü azlıklar teşkil eden fertlere temin edilen haklar, umumî surette hayat ve hürriyet haklarıdır, Muahedelerin hükmüne göre bu iki hak aşağıdaki hakları tazamum eder.

1 — Amme intizamı ile, edebu, ahlâk ile uymaz olmayan her din, mezhep ve itikadın alenî veya hususî icrası serbetliği, ayin icra etmek ve haftalık istirahat günü seçmek serbestliği.

Milliyet hakkı: muvakkat statü, yeni bir tabiiyet almak ve eskisini muhafaza etmek. 3.—Medenî ve siyasî haklardan istifadede, başlıca amme hizmetlerine mansıplarına ve şereflerine nail olmakta ve muhtelif meslek ve san'atları icrada müsavilik; resmî dilden gayri bir dili, hususî veya ticarî münasebetlerde, dinî işlerde, gazete ve her türlü neşriyat işlerinde, amme münasebetlerinde ve mahkemelerde kullanma serbestliği. 4—Azlıklar için, masrafları kendilerine ait olmak üzere hayır, din ve okuma müesseseleri, mektep ve başka talim ve terbiye müesseseleri ihdas, idare ve murakabe etmek ve bunlarda kendi dinlerini serbestçe icra etmek ve kendi dillerini kullanma hakkını haiz bulunmak. 5 — Talim ve terbiye, din veya hayır işlerine devlet bütçesinden ve Belediye veya sair bütçeler ile tahsis edilmiş olan varidattan azlıklara adilâne hisse ifraz eylemek. 3 — Himayeleri kararlaştırılanlar evvelce olduğu gibi münferit fertler değildir. Bir topluluk olmak itibarile tasavvur edilerek azlıklara hukuk izafe edilmektedir. Bu suretle, birinci defa olarak, azlıkların hakkı bu sıfatla

formüle edilmektedir. Azlıkların hukukunun artık ferdî olarak itibar edilmesile iktifa edilmiyor. Azlık, bütünü itibarile derpiş olunarak ana bir nevi kendini teşkil etme ve muhtariyethakkı tanınıyor. Bir hal şekli ki, bazı tehlikeler gösterebilmesi belki mümkünsüz değildir. Çünkü, eğer bir memleket ahaiisinin hepsine müsavî muamele, siyasî ve içtimaî sulhün bir unsuru ise, azlıklara aralarında bağı artırarak ve onlarda kendi kuvvetlerine ait duyğuyu inkişaf ettirerek ayrı bir heyet sıfatile haklar tanınması, bağlı oldukları devletten ayrılmağa kendilerini götürebilir. Bu suretle, milletlerin kendi mukadderlerine hâkim olması kaidesile bu sistem devleti infisaha götürmek tehlikesini arzeder.

4 — Azlıklar hukukuna hususî bir himaye şekli temin edilmiştir. muahedeler evvelâ, azlıklara karşı alınmış olan taahütlerin, alâkadar devletlerce aslî kanunlar gibi sayılmasını derpiş eder. Dahası var. Bu taahhütlerin icrasını Milletler Cemiyetinin nezareti altına koymaktadır ve bu suretle bunları, kelimenin en geniş manasile, beynelmilel menfaati haiz taahhütler haline sokmaktadır. Bu taahütler, Milletler Cemiyeti Meciisinin çokluğunun reyi olmadıkça tadil edilemezler. Öbür yandan Meclisin her azası, azlıklar hukukunu ihlâle veya ihlâl tehlikesi üzerine Meclisin dikkat nazarını celbedebilmek hakkını haizdir. Meclis te bu yolda hareket edebilir, ve halin icaplarında en münasip ve müessir gördüğü her türlü talimatları verebilir. Eğer bunlar üzerinde fikir farkları görünürse bu ihtilâf, beynelmilel mahiyeti haiz ve talepsiz Beynelmilel Adalet Divanına arzı caiz bir ihtilâf sayılır.

Bunda ehemmiyetli bir yenilik var. Çünkü eski hükümlerde ve meselâ 1878 Berlin muahedesinden çıkan hususlarda azlıklara ait hukukun taminatı yalnız büyük devletlere dayanıyordu. Bir de bu hakların ihlâl edildiğini veya ihlâl edilmek tehlikesi bulunduğunu ileri sürme yolunda Meclis azasına verilen salâhiyet, bizzat azlıkların veya mecliste temsil edilmeyen devletlerin Milletler Cemiyetine bunu bildirme salâhiyetlerini gidermez. Yalnız bu müracaat bir istida veya sade bir malûmat verme mahiyetindedir. Meclisi harekete getirme ve müdahalesini icabetme yolunda hukukî bir netice vücude getirmez.„

Beşinci prensibi Fauchille, yalnız bazı devletlere münhasır olmak suretinde uzun izah ediyor ve bunun tenkidini haklı bularak, yenmiş yenilmiş, küçük büyük devlet aranmayarak, ferdî, sıfatla verilmiş olsaydı bu o vakit hukuku düvelin aslî bir kaidesi olurdu· neticesine varıyor.

YENİ SİSTEMİN EHEMMİYETİ: Profesör Şarl Dö Fişer 1930 da Nancy Darülfünunu Hukuk Fakültesinde "Devlet birliği ve azlıkların

istekleri„ adile verdiği konferansta (1) azlıklar meselesinin ehemmiyetini göstermek için bu rejimin on dört devleti taahhüt altında bulundurduğunu, ve yirmi milyon tahmin edilen insanı alâkalandırdığını kaydediyor. Hukuku Düvel Enstitüsünün çok tanınmış kâtibi umumisi olan Profesöre göre " hiç bir mesele yoktur ki devlet adamına, halli, tatbikatta bunun kadar güçlükler çıkarsın. Beynelmilel hayatı tetkik edene, bunun kadar geniş bir tetkik sahası açsın. Sebebi basittir. Bir kıt'adaki, soyların, dillerin ve dinlerin çokluğu ve birbirine uzun zamanlardanberi girmişliği, siyasî hudutları halkın dileklerine göre tanzim etmeye engel olmuştur; burada azlıkların himayesi, dedelerden kalma zıddiyetleri ve yeni münaferetleri devletin siyasî çevresinde sulh yolile halletmeğe tatbik olunur. Siyasetin icaplarında gözden kaçırılmaması lâzım gelen bir takdirle devletin siyasî ve ahlâkî birliğini bazı toplulukların isteklerindeki hususiyetle uzlaştırmağa çalışır„

Profesör Fişer azlıkların himayesi muahedeleri imzalayan devletlere tevdi edilmiş olduğunu kaydettikten sonra bunda yeni olan şeyi ifade ediyor: "Yalnız teminatın tanzim edilişi tamamile yenidir. Eskiden teminatın icrası Avrupa, büyük devletlerinin konserine dayanırken yeni sistemde bu teminat, Milletler Cemiyetine aittir.„ ve ilâve ediyor: "Sulh sonu muahedelerinin Milletler cemiyetine verdikleri girift vazifelerden en hallolunmaz görüneni budur. Milliyetler meselesi, dahilî hayatta olduğu gibi, haricî hayatta da uyandırdığı bütün ihtilâfların başındadır. Azlıklar rejiminin temel prensiplerini tetkik etmeğe başlayınca her yandan uyuşmamazlıklar baş gösterir: Teminatın tazammun ettiği hariçî müdahale ile toprakları üzerinde, yıkılma ve dağılma fikirlerinin tutuşmasına meydan vermemeği düşünmesi tabiî olan dahilî hakimiyet arasındaki uyuşmamazlıklar.

Beynelmilel muahedelerin temin ettiği himaye yanında, azlıklara mensup tebaa için, tabi oldukları milletle dürüst vatandaş olarak el birliği etmek vazife olduğuna göre, himaye edilen azlıklar içinde bile hukuk ve vazifece uyuşmamazlıklar. Azlıklar nizamının kurulmasında pay alan fakat kendi azlıklarına karşı beynelmilel hiç bir taahhütleri bulunmayan devletlerle, kendilerine yükletilen boyunduruk altında ya azlıklara ait hükümlerden kurtulmak, yahut bunların tatbikını umumîleştirmek için bugün müsavilik prensibini isteyen devletler arasında uyuşmamazlıklar. Nihayet, teşkilâtlanmış insan

[1] Revue de droit international et de législation comparé 1930 ns. 2. S. 327 V. m.

topluluklarının temelli iki dileği arasında, adalet ihtiyacı ile eminü selâmet arasındaki derin uyuşmamazlıklar; o adalet ki devletlerin hakimiyeti üstünde bile insanlık haklarının korunmasını ister, o eminü selâmet ki müesses bir nizamın muhafazasında onsuz, adaletin de çok vakit itibarsız kalacağı asgarî bir istikrar arar.„

Görülüyor ki, yeni sistem, en az 20 milyon halkı alâkalandırıyor. Brofesör yeniliği yalnız teminatın tanzim edilişinde görmekle beraber, ilâve edebiliriz ki soy ve dilce azlıkta olanlara hak tanınmasında dahi yeniik vardır. Tanınan hakların mahiyetinde ve genişliğinde dahi fark vardır.

Şu halde yeni sistem 1 — Verdiği at ile yenidir, 2 — Beynelmilel bir merci kurmak suretile yenidir. 3 — Din farkını dil ve soy farkına teşmil etmek, yani diniliğe âdeta millîliği kakmak suretinde yenidir. 4 — Bunlara temin edilen hukukun genişliğinde ve bunun sistemleştirilmesinde yenidir.

BU YENİ SİSTEM İYİ BİR SİSTEM MİDİR? Devam edebilecek midir? Beynelmilel parlâmentolar birliği meclisi reisi en tanınmış Isveç devlet adamlarından Baron Adelsvaerd 1923 te bu birliğe verdiği raporda diyor ki "Azlıklar vaziyeti, bütününde harpten evvelkinden beterdir. Böyle olmasından hayrete düşmeğe de mahal yoktur. Yeni kurulan devletler, zorla yapılan bir değişiklik oldu, Eski millî çokluklar, azlık ve eski azlıklar çokluk oldu....„

Baron Adelsvaerd'in fikri çok doğru olmakla beraber, yeni sistem üzerinde kat'î bir şey söyleme vakti daha gelmemiştir sanıyoruz. Yalnız şurası muhakkaktır ki ne çokluğu ne de azlığı halâ memnun edemiyen bu usul, bütün devletlere tatbik edilmedikçe servitüt mahiyetinde kalmaktadır. Servitüt ise ebedî olamaz. Muzaheret Cemiyetleri Beynelmilel Birliği bunu bütün devletlere kabul ettirmeyi programına koymuş olmakla beraber, bir neticesi olmamıştır. Bundan başka azlıklarla çokluk arasında anlaşma ve uyuşmaya engel olmaktadır. Küçücük Avrupada elverecek kadar devlet var. Bunların her birinde de bir kaç devlet çıkarmak Avrupanın içtimaî huzurunu büsbütün bozmuştur.

Avrupa, iki yoldan birinde yürümek mecburiyetindedir : ya her devlette herkes o devletin tebaası olduğu gibi milletinin de ferdi olacak, yahut sınırlar milliyetlere göre yeniden çizilerek, ahali mübadeleleri ile vaziyet düzeltilecek. Devlet içinde devlet olmaz.

Üçüncü bir yol olarak, milliyetler ve sınırlar üstünde bütün insanların birliğini ve beraberliğini kabul etmek hatıra gelebilir. Dini, soyu ve dili ayrı olanların da birbirini beraber bulduğu Beynelmilel

sistemde, bütün insanlar için değil kakikatte bir sınıf insan için hukuk temin edildiğine göre, bunu beşerî ilerleme yolunda bir münteha saymak mümkün değildir. Milliyet ve vatan mücadelesi yerine, sınıf mücadelesi ve sınıf tahakkümü ikame etmek, bir ilerleme sayılamaz.

Yalnız, dikkat etmek lâzımdır ki ferdin veya milletlerin beynelmilel haklarını kabul ve bunları idare, bilvasıta, Avrupanın çekindiği Beynelmilellik usulüne götürmesin. Ferdin veya zümrenin devletçe ihlâl edilemiyecek hakları olduğunu Beynelmilel olarak kabul ve ilân etmek o haklara elbette riayeti temin etmek demektir; ancak beynelmilelliğin en millî meselelerde bile bir sistem olarak kabul edilmesi, bugünkü devletlerin temel vasfı olan milliliği yıkmağa doğru adım olmamalıdır.

Devletler için el birliği etmek ve beraber çalışmak bugünkü hayatın temelidir.

Her devlet, ülkesi dahilinde bulunan insanların bugün dinile uğraşmadığı gibi, dili ve soyile de uğraşmayarak ferde karşı devlete düşen himaye vazifesini yapmakla, her fertte devlete karşı kendisine terettüp eden sadakat ve bağlılık vazifesini yerine getirmekle mükelleftir. Fertlerin veya zümrelerin başka devletlere dayanması ve başka devletlerce tutulması, ya onları, ya onların mensup olduğu devleti ezer. Tarih, hep bunu göstermiştir.

Beynelmilel bir merci, Milletler Cemiyetine bu işin verilmiş olması şekilce mühim farktır. Lâkin hakikatte yine devletler elindedir. Bunun içindir ki bugüne kadar olan tecellilerinde Milletler Cemiyetinin muhtelif kararlarına rağmen, müsbet ve müessir bir salâh görülememiştir.

Hülâsa : Yeni muahedelerde olduğu gibi zümrelere beynelmilel teminat altında beynelmilel haklar temin edilmesini, ve hukuku düvel enstitüsünün, Mandelistamın senelerdenberi uğraşa uğraşa 1930 da Nevyorkta kabul ettirebildiği ferde beynelmilel haklar tanıması teşebbüsünü insanî bakıştan nazarî bir ilerleme ve bir iyilik saymamak mümkün değil ise de bunu beynelmilel hukuk sahasında amelî faidesi olan ilmî bir ilerleme saymakta tereddüdümüz var. Zaten eğer böyle olsaydı, bütün devletlerce kabul olunurdu. Büyük devletlerce de kabul edilmedikçe azlıklar hukuku, istisnaî zamanların geçici kararlarıdır fikrindeyiz.

Orta zamanlarda, devletin birliği, derebeylik elinde parçalanmıştı. Bugün de millî veya dinî zümreler elinde parçalanmak yolundadır. Buna mebni gelecekte bu sistemi bütün devletler kabul edecek değil, bu servitüt altında olan devletler bundan kurtulacak görünür.

2
Lozanda Azlıklar işi

LOZANDA AZLIKLAR İŞİ en çetin işlerden biri idi. Osmanlı imparatorluğunun son iki yüz senelik ayrılma ve parçalanma tarihi hep bu işle alâkalı idi. O siyaseti yürüten büyük devletler için de, bunun zararlarını anlıyan Türkler için de, bu itibarla mesele yalnız objektif olarak değil, bütün bir siyaset icabı olarak konuşulacak idi. Devletler, bu siyaseti Sevr muahedesinde tesbit eylemişlerdi. O maddeleri tekrara lüzum yoktur.

Sevr'denberi her fırsatta azlıklara ait hukuktan bize karşı bahseylemişlerdir. Devletler için dünyaya ve kendi memleketlerine karşı insanlık haklarını müdafaa etmek, her vakit iyi bir yoldur. Devletler, on sekizinci asırda Polonyayı taksim ederken de, imzaladıkları kâğıtta insanlık haklarından bahsediyorlardı!

Lozanda murahhaslarımız, işin bu maske altında münakaşasına muhatap oldular. Fakat bu meselede millî misakın kabul ettiği esası, diğer devletlerce kabul edilmiş hükümleri, müslümanlara aynı haklar kabul edilmek şartile kabul etmeği, kuvvet ve kat'iyetle öne sürdüler. Çekişme zorlu oldu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğunda, ipliği artık pazara çıkmış olan eski siyaseti, Avrupa, millî Türk devletine karşı bırakmaktan başka bir şey yapamadı. Her memleketçe kabul edilmiş olan azlıklar hukukunu, ancak o şekilde kabul etmemize razı oldu. Sade bukadar değil, her memlekette soy, dil ve din azlıklarına hukuk tanınmıştır. Heyetimiz, soy ve dil azlıklarına beynelmilel teminat altında hukuk tanımağı reddetti. Devletler, bunu da kabul mecburiyetinde kaldı.

Demek memleketimizde yalnız dince ayrı olanlara, her memleketçe tanınmış azlıklar hakkı vardır. Ne eski Osmanlı İmparatorluğunun geniş idarî, adlî, malî, siyasî imtiyazları; ne müesseseleri, ne devletlerin muahedelerle elde ettikleri siyasî müdahale salâhiyetleri, ne Sevr ile kurulan bin bir komisyonlar, tamirler, hükümler, tazminler, iadeler, cezalar, ne Milletler Cemiyetinin ayrı bir mürakabesi. Devletler, bunların hepsini istediler. Fakat gene bunların hepsinden vazgeçmeğe mecbur oldular. Bunların hepsi, Lozandadır ki tarihe karışmıştır.

Lozanda bu azlıklar işile alâkalı Ermeni yurdu, emvali metruke, ahali değişmesi ve patrikhane meseleleri de vardır. Onlara da temas edeceğiz.

Lozanda azlıklar işi, birinci komisyonun beş toplanmasın da (cilt 1 S. 193 — 243, 339 — 332) ve tâli komisyonun altı toplanmasında (S. 555 — 719) görüşüldü.

İlk toplanma 12/12/22 de oldu. Lort Kürzon ve bütün Baş Mürahhaslar, müşavirlerile bulunuyorlardı. Lort Kürzon reislik ediyor ve toplanmanın ne kadar ehemmiyetli olduğunu anlatmak için o gün söyleyeceği sözleri toplanmadan evvel heyetlere dağıtmış bulunuyor idi.

Lort Kürzonun bu kadar ehemmiyet verdirmek istediği bu toplanma İsmet Paşanın — biraz da istemeyerek — yaptığı bir oyun ile Lordun beklediğinden çok farklı bir mahiyet aldı. Ancak ondan sonraki 31/12/22 oturması bu işin şimşekler çakan fırtınalı toplanışı oldu.

Ruznameyi reisler tayin ediyor ve bunu bir gün evvel ve bazan o gün heyetimize bildiriyorlardı. Azlıklar işinin 12/12/22 de konuşulacağını Lort Kürzon gece yarısından sonra bildirmiş. Her vakit sabaha kadar çalışan İsmet Paşa o akşam, ertesi güne artık oturma olmıyacağına hükmederek gece yarısı uyumuş. Ondan sonra gelen ruznameyi, kendisini uyandırıp göstermeğe kıyamamışlar, kaç gecedir uykusuz ve yorgun imiş.

Sabahleyin iş kendisine söylenince, millet işi önünde şahsının ve istirahatının düşünülmüş olmasına çok danılmış. Haber vermiyene ceza bile vermiş. Oturmada ne yapacağını bir lâhze düşünerek, evvelce hazırlanmış azlıklar işine ait uzun muhtırayı istemiş ve onu alarak konferansa gitmiş.

Konferansta Lort Kürzon, işin kendi görüşünden ehemmiyetini, beğenilmemesi kabil olmayan bir çerçive içinde anlattı. Önce azlıklar işinin bütün dünyanın gözlerini konferansa çevirdiği, çok mühim bir iş olduğunu gösterdi. Sonra tarihçesini yaptı. Müttefikler, Türkiye ile harbe sürüklendikleri vakit hedeflerinden biri Anadoludaki hıristiyan azlıkları himaye etmek ve mümkün ise kurtarmak idi. Hele Ermenilere verilmiş teminat, Berlin muahedesinden başlar. 1922 de Pariste Poincaré ve Şanzerle kendisi Türkiye ile yapılacak muahedeye, bu işe ait hükümlerin nasıl konacağını kararlaştırmışlar, bize tabligatlarında bundan bahsetmişler.

Bundan sonra kimlerin himaye görmesi lâzım geleceğini, Rumları, Yahudileri, Asurileri, Gildanileri, Nasturileri saydı. Ermeniler üzerinde uzun durdu. Ve Ermeniler için şimali şarkî vilâyetlerinde veya Kilikyanin cenubu şarkî yanlarında yurt istedi. Azlıklara verilmesi lâzım gelen hakları anlattı. Nihayet üç şey daha istedi:

1 — Çok geniş bir umumî af, 2 — askerlikten makul bir bedel ile kurtulma, 3 — serbest gidip gelme. Bunlardan daha mühim ol-

mak üzre de Milletler Cemiyetinin daimî bir murakabesi ve bir mümessilinin bulunması, lüzumunu anlattı.

Mösyö Barer, kendisince ehemmiyetli olan bir uzun nutuk söyledi. Yeni Türkiyeyi, Türkiye murahhas heyetini övdü. Türkiyeye, manevî ve iktısadî sahada, çok değerli olan azlıkları, hele Ermenileri himayeden bahsetti.

Garoni kisa bir kaç söz söyledi.

İsmet Paşa, demin anlattığım uzun muhtırayı ehemmiyetle okumağa başladı. Türkiyede, hâkim milletten farklı olanlara edilen muameleyi anlatmak için Osmanlı tarihini kısaca gözden geçirmek lâzım idi. Hemen üç saat süren bir müddette, İsmet Paşa, bu gözden geçirişi yaptı. Sıkılanlar oldu, ancak İsmet Paşa, okurken dinletmeği iyi bildiği için herkese okuduğu şeyi dinletti. Bukadar uzun bir muhtıra okumağa belki lüzum görmeyenler olabilir. Biz bu fikirde değiliz. Osmanlı İmparatorluğuna, azlıklar işi dolayısile okadar çatılmış, Türklere okadar iftiralar yapılmış idi ki, bütün tarihi bu suretle ortaya atmak ve Türklerin bu işte faziletini göstermek uzun da olsa faydalı idi. Öbür yandan bu, İsmet Paşanın Lorda yerinde bir cezası idi. Netekim Lort bunu anlamış ve sonra İsmet Paşadan cezalandırdığı kâtip için de şefaat dilemiştir.

Muhtıranın müdafaa ettiği tez şudur: Türkler müslüman olmayan milletleri idarede geniş ve iyi bir düşünce ile hareket eylemiştir. En kuvvetli oldukları devirlerde de, müslüman olmayanlara iyi muamele etmişlerdir.

Amerikalı âlim Bravn, Türklere çok haksız olarak yükletilen müsamahasızlığı reddediyor, Volter, Türklerin yirmi milleti idare edişinden ibret alınmasını Avrupaya söylüyor. Yirminci asırda azlıklara temin edilmek istenilen şeyleri Türkler kendiliklerinden vermişlerdi.

18 inci asırdanberi Türklerle islâm olmayanlar arasındaki iyi geçim bozulmağa başladı. Bunun sebebi, İmparatorluğun göçmesini hazırlayan haricî tahriklerdir. Rusyanın bu siyaseti, Yunan, Sırp, Bulgar, Ermeni isyanları münasebetile teşrih edildi. Ermeni hadiselerinin İngiliz ve Rus neşriyatına göre, iç yüzü gösterildi. Bu haricî siyasî amili, dahilî bir siyasî amil, azlıkların müstakil devletler teşkil etme yolundaki arzuları tamamlar.

Haricî siyasî amil, hıristiyan azlıklar komşu devletlerdeki müslümanlarla değişilerek giderilebilir. Dahilî siyasî amil artık hükümsüzdür. Türkiye bugün sırf Türklerin oturduğu yerlere inmiştir. Marsilyadaki Rumlar, Marsilyada bir devlet kurmağı, veya burayı Yunanistana eklemeyi nekadar duşünemezlerse, Türkiyede kalan Rum ve Ermeniler de artık bunu okadar düşünemez.

İsmet Paşa, muhtırasını şu istekle bitirdi: 1— Haricî tahriklerin giderilmesi lâzımdır. 2 — Bu, Türk Rum ahalinin değişilmesi ile kabildir. 3 — Kalacak azlıklar hakkında, Türk vatandaşlığı vazifesinden ayrılmamışlar hakkında olduğu gibi, Türk liberal siyasetinin verdiği teminat vardır.

Lord Kürzon, hemen üç saat dinlemeğe mahkûm edilmeği cevapsız bırakamazdı. Şöyle söze başladı:

"Murahhaslar şimdiye kadar İsmet Paşayı mesut bir ceneral, muktedir bir diplomat olarak tanımışlardı. Paşa, şimdi kendilerine bir tarih profesörü olduğunu da gösterdi. Fatih Sultan Mehmet devrinden bugüne kadarki Türk tarihi hakkında bize uzun bir konferans verdi.„ Ve iğneledi: Bir çok yerleri çok istifadeli olmakla beraber bütününün, söyleşme mevzuu ile münasebeti yoktur. Murahhaslar bir tez yazmak isterlerse, bunu daha evvel okumak üzere arkadaşlarına bildirmeleri elverir.

Lort Kürzon azlıklar işinde müzakere mevzuunu tahdit etmişti. Muayyen tekliflerde bulunmuştu. Muhtırada bunlara ait bir şey yok. Yalnız ahali değiştirilmesile iş bitmiyor. Kendisi bu hayatî meseleyi Türklerin kavramalarını istirham eder.

Muhtıra kendinin de anladığı ve söylediği gibi evvelden hazırlanmıştı. Kendi sözlerine tam cevap olamazdı. Zaten, o sabah dağıtılan nutkunun daha tercüme edilemediğini, bu sebeple buna o gün cevap verilmiyeceğini, Türk kâtibi bu oturmaya gelirken kendisine söylemiş. Bu tabiidir. Ancak Türk heyetinin umumî beyanatından çok kırılmıştır.

Mösyö Venizelos Lort Kürzonun tekliflerini kabul ettiğini söyledi. Millî misakın azlıklara ait maddesini okudu. Muahedelerle konulan kükümleri Yunanistanın kabule hazır olduğunu anlattı. Bunlar yalnız yenilenlere cebren kabul ettirilmiş şeyler değildir. Ahali değişmesini 35.000 Türk almak için 1.600.000 Rum çıkarma diye gösterdi. İsmet Paşanın sözleri Venizelosun da ümidini kırmış. Azlıklar işinde beynelmilel teminat istememek, mümtaz mevki istemektir. Hem devletler, Trakyanın boşaltılmasını teminat şartile kabul etmişlerdi.

Amerika murahhası bu işin Amerika için hayatî ehemmiyetini anlattı ve bunu para ile ölçtü: Amerikalılar bu iş için çok para sarfetmişler. Yalnız bir komite 75 milyon dolar sarfeylemiş. Konferans bu işte insanlığın ıstıraplarını giderebilirse, vatandaşları, sarfettikleri paraları geri istemiyecekler! Vakayi malûmdur ve bütün dünya için bir ayıptır. Makul bir ahali değişmesi düşünülebilir,

amma korkarak kaçanların emniyeti, ve bunlara yer gösterilmesi, bunlara vasıta verilmesi ve himaye edilmesi lâzımdır. Amerika murahhası nutkunu Ermeniler için bir yurt tesisi lehinde vesikaları saymakla bitirdi.

Sırp Murahhası İsmet Paşaya Osmanlı mukadderatı üzerine tesir eden ikinci bir amili hatırlattı. Büyük Devletlerin ve hele Rusyanın müdahaleleri yanında daha üstün bir âmil vardır: Millî gayelerini unutmayan Balkan hiristiyan milletlerinin duyguları. Kemalist, yani bugünkü millî Türkiye bile bu Millî duygularla doğmuştur.

Sırp murahhası, azlıklar işinin harpten sonra geçirdiği hukukî tekâmülü anlatarak, artık devletlerin münferit veya müşterek müdahaleleri usulü geçmiş olduğunu ve kendilerinin de bunu kabul eylediklerini anlattı. Lord Kürzonun tekliflerini kabul etmekle sözünü bitirdi.

İsmet Paşa, mufassal sözleri ile Türk heyetinin umumî görüşünü anlatmış olduğunu, Lort Kürzonun tekliflerini ise daha şimdi öğrendiği için, bunları tetkik ettikten sonra cevabını verebileceğini söyledi. İsmet Paşaya göre kendinden sonra söz söyleyenler de, kendisinin tarih vak'alarına dayanan görüşünü haklı göstermiştir. Tarihten alınan misaller, Türk heyetinin ısrarda haklı olduğunu da, azlıklar işini hal için tarihin derslerine müracaatin ne kadar lüzumlu olduğunu da ispat eder. Venizelosun sözleri, kendisini çok hayrete düşürdü. Çünkü ahali değişme işini teklif eden Yunanlılardır. Hele Venizelosun Ermenilerden bahsetmesi, hayretini büsbütün artırdı. Unuttu mu ki Yunan işgalı Anadoluda biçare Ermeniler için yeni bir ıstırap ve sefalet menbaı oldu. Bunları zorla askere alan ve zorla bunlara kurşun attıran hep Yunanlılardır. **"Dünyada Ermenilerin mukadderatına alenen acımağa cür'et edebilecek hükûmetlerin en sonuncusu, onların doğrudan doğruya felâketine sebep olan hükûmettir.„** Ne yerinde sözler!

İsmet Paşa ne Avrupanın ne Amerikanın, alâkalanmak istemediği memleketlerde yiyeceksiz ve yurtsuz bir milyondan fazla Türk bulunduğunu göz önüne koyarak, bunların da düşünülmesini istedi.

Sırp murahhasına, Balkanlarda ecnebi müdahalelerinin oynadığı rolü ve bunun tesirlerini göstermek için eski Sırbistanı ima eylediğini söyledi. Yoksa Türkler, millî duyguları takdir ve buna hürmet ederler. İsmet Paşa, kendisi de millî duyguları, milletlerin hayatında esaslı âmil sayar.

Bugün Türkiyede kalan azlıklar, Türklerle ayni sıfatı haiz olarak yaşayabilirler. Ancak bunlara ayrı toprak koparmak için, Türkiyenin

parçalanmasını isteyebilmeleri kabul olunamaz. Bu sözleri Sırp murahhasına cevaptır. Lort Kürzona yarın cevap verecektir.

Ertesi gün (31/12/1922) sabah onbirden ondörde kadar süren oturmada daha zorlu çekişmeler oldu.

İsmet Paşa doğrudan doğruya taarruza geçti; şiddetle anlattı ki sekiz senedir Türkiyede yalnız şu veya bu azlık değil, bütün halk ıstırap çekmiştir. Son dört senede silâhı elinden alındıktan sonra Türkler, her taraftan tecavüze uğramışlardır. Ahali, vatandaşları aleyhine ve bütün kara kuvvetler, münevverler aleyhine tahrik edilmiştir. Yunanlılar, salibi ahmer tahkikatile sabit olduğu üzere Anadoluda 27 şehir, 1400 köy 98000 ev yıkmışlardır. Harbin böyle uzamasıdır ki ıstıraplara sebep olmuştur. Sulh ile bu ıstıraplar diner.

Türk Milleti azlıklara medenî âlemin tanıdığı hakları tanır. Bu, an'anesine uymaz değildir, amma kendi istiklâline ve haklarına çok kıskançtır.

Ahali değişmesinden bahsettikten sonra İsmet Paşa Musevileri, Türk vatandaşlığının bütün haklarından istifade için bir örnek olarak gösterdi. Bunun **en iyi yolu, hariçle lekelenecek münasebette bulunmamaktır. Hariçten gelecek bir şefaate dayanmamaktır.** Nasturilerden, Asurilerden, Ermenilerden bahsetti. Bunların hepsi, sulhten sonra Türk vatandaşlarile yaşarlar.

Ermeni meselesini bir maişet vasıtası veya siyasî silâh diye alarak, hariçte çalışan komiteler ortadan kalkarsa, iki taraf yaralarını sararlar. Türkiye'de kalmak istiyen Ermeniler, Türk vatandaşlarile kardeşçe yaşayabilirler. Amma Türk toprakları, bir Ermeni yurdu için parçalanamaz. Ne şark vilâyetlerinde, ne Kilikyada, Türk çokluğu olmayan ana vatandan ayrılması mümkün yer yoktur. Zaten Türkiye, bugün mevcut müstakil Ermeni cümhuriyeti ile muahedeler aktetmiştir. Diğer bir Ermenistan olabileceğini Türkiye hayaline bile getiremez.

Azlıkların gidip gelişi ve malları Türk kanunlarının halledeceği işlerdir. Askerlikten istisnaları, bir memleket evlâdı arasında karşılıklı duyguları bozacağından hayatî menfaatlerimize uymaz.

Azlıklar için bir komisyon teşkili Türkiye işlerine müdahale getireceği cihetle kabul edilemez. İsmet Paşanın son mülâhazaları şunlardır:

Azlıklar hukukunu, öbür muahedelerle kabul edilen esaslar içinde ve komşu memleketlerdeki müslümanlara ayni haklar temin edilmek şartile kabul edebilir. İstisnaî hiç bir şey kabul edemez. Azlıkların himayesini, Türk tamamiyetine ve istiklâline halel verici bir bahane olarak kullandıramaz.

Venizelostan sonra Lort Kürzon, evvelâ İsmet Paşanın bir gün

evvel okuduğu muhtıraya cevap verdi. Fatihin İstanbulda bıraktığı Patrikhane, şimdi çıkarılıyor. Rum ahali de çıkarılıyor. Mavi kitaplardan yanlız lehte değil, aleyhte de hükümler çıkarılabilir. Kendisi katliam ve kan vak'alarını tekrarlamak istemiyor. Yalnız, Ermeniler, Türk idaresinden memnun idise, Anadoluda yaşayan üç milyon Ermeni, nasıl oldu da yüz otuz bine indi?. Neden Kilikyada altmış bin Ermeni Fransızların arkasına düşerek yurtlarını bıraktı?. Bugün kalan Ermenilerle dostça yaşamak kolaydır. Amma bütün dünya gözünü, Türkiye ile Ermenistana dikmiştir. Bu millet, himayesiz bırakılamaz.

Lort Kürzonun birinci teklifi, bir Ermeni millî yurdu teşkili idi. İsmet Paşanın, bunun Türkiyenin parçalanması demek olduğu, ve buna tahsis edilecek bir karış yeri bulunmadığı yolundaki cevabını, dünya iyi almıyacaktır.

Milletler Cemiyetinin alâkalandırılmasını, İsmet Paşa müdahale endişesile istemiyor. Yanyana oturan kendisi ve Mösyö Barer, dünyanın en geniş iki müstemleke imparatorluğunu temsil ediyorlar. Bu imparatorluklarda hesapsız azlıklar var. Bunların sayısı binlerce, yüzbinlerce değil, milyonlarcadır. Bu imparatorluklar azlıkların cemiyette tahriklerde bulunmasından korkmuyorlar, **çünkü elleri temizdir.** Cemiyetin aleyhindeki son delil, azasının cemiyetten korkacak bazı şeyleri olmasıdır. Haksızlık Cemiyete üstün olamaz. Orada haksızlığın nikabı düşer, Bu sebeple Türklerin Cemiyet hakkındaki şüpheleri hem esassızdır, hem beceriksizcedir.

Türklerin Cemiyeti saydığı doğru ise, niçin ondan istifade etmiyorlar? Birisini sayarsanız onu kapı dışarsında bırakmazsınız, yanınıza davet edersiniz. Türkiyenin Cemiyet hakkında karar vermesi zamanı gelmiştir.

Cemiyetin, İstanbulda ve Yunanistanda azlıklara ait hükümlerin tatbiki için birer teşkilâtı olması meselesini İsmet Paşa, hakimiyet ve istiklâl ile uymaz gördü. Venizelos, bilâkis böyle bulmadı. Türkiyenin artık bu kelimeler arkasına sığınmamasını rica eder. Türkiye, kendine yapılan her teklifte vakarını ve istiklâlini ortaya koyarsa, hiç bir şay hallolunamaz. Hakikat ile yüz yüze gelsin, vesveseleri bıraksın, beraber çalışsın.

KESİLME TEHLİKESİ: Askerlikten istisna üzerinde uzun sözlerden sonra, Millî misakın beşinci maddesini okuyarak Lort Kürzon şu ağır sözlerle nutkunu bitirdi.

"Bu sabah çok ciddî bir dil kullandım. Çünkü Türkiye heyeti bir çok meselelerde olduğu gibi bu işte de konferansın içinde bulunduğu vaziyeti, güç anlıyor gibi görünüyor. Bu konferansın bir

gayesi var. Müttefikler, bu gayeye götüren yol üzerindeki engelleri yıkmağa çalışıyorlar. Türk heyeti, engelleri kurmağa uğraşıyor. Bu, sonuna kadar böyle devam edemez. Avrupanın yapacağı başka işler vardır. Azlıklar işi, herhangi bir işten ziyade dünyanın gözünü çekiyor. Konferans hakkında, bu meseleyi halledişine göre hüküm verilecektir. Türkler, makul olmayan bir tavır alır, bundan dolayı konferans kesilir ise, bütün dünyada Türk heyeti lehine söylenecek tek bir söz olacak mı? bilmiyorum. Türk heyeti, Ankarada belki, amma başka yerde asla bir mesnet bulamıyacaktır.„

Ve ilâve etti ki bu sözleri arkadaşlarile görüşerek söylemiştir. Bunlar, iyiden iyi düşünülerek söylenmiştir ve Türk heyetine dostça ve saygı ile arzedilmiştir. (!)

İsmet Paşa, çok uzun süren oturmayı uzatmamak için, yalnız bir kaç söz söyledi.

Lort Kürzonun söylediklerine yarın cevap verecektir. Amma, şimdiden beyan eder ki, Lort Kürzon, kendi delillerine karşı şiddetle ileri sürdüğü retlerde, kendisine, hiç söylemediği sözler ve hatırlamadığı düşünceler isnat eylemiştir. Böylelikle hak kazanmak pek kolaydır.

İşte bir kesilme tehdidi ve tehlikesi daha. Konferansın ve dünyanın üzerinde ogün gene böyle ağır bir hava gerildi. Sinirler gergin, gözler endişeli.

İsmet Paşa ne yapacak? Muhakkak ki azlıklar işi, dünyanın memleketimiz aleyhinde en çok işlendiği bir iştir. Dünyayı, Türkler aleyhine hazırladıkları acı hükümlere alıştırmak için, haris devletlerin elinde başlıca iki vasıta vardı: Boğazlar, azlıklara ve başlıca Ermenilere yapılan kıtaller ve tehcirler. Lort Kürzon dünyanın bu işte hakikati değil, kendilerinin yaydıklarını bildiğini ve ona göre hükmünü vereceğini bildiği için, kendini pek kuvvetli görüyordu. Onun için tehdide kadar gitti ve konferansın kesilmesini ortaya attı.

İsmet Paşa, tehdide gelir insan olmadığını kaç defa Lort Kürzona ispat etmiştir. Bu işte de tehdide papuç bırakacak değildir. Yalnız azlıklar işinde konferansı kesilmeye götürme, Türk menfaatine en az uyar. Eğer konferans kesilecekse, onu Türklerin haklı olduğunu herkesin bildiği bir iş vesilesile kesmek lâzımdır. Mutlak bu işte kesilecekse, onun hangi yeri olabileceğini iyi kestirmek gerektir.

Azlıklar işinde bizden istenen nedir? Kabul edebileceğimiz şeyler nedir? Ermeni yurdu; bunu kabul edemeyiz. Ve bunun için kesime kadar gidebiliriz. Bunda, bütün yurt meselesi vardır. Kıtal ve tehcir işinde, bütün dünya Türkler aleyhine yanıltılmıştır. Bu doğ-

rudur. Ancak, hem bunun mahiyeti oldukça meydana çıkarılmıştır, hem de bu işle yurt meselesinin münasebeti yoktur.

Azlıklara hukuk, millî misakla da kabul edilmiştir. Bunlar ret-edilmemektedir.

İstisnaî bir murakabe, bir tesis, kabul edilemez. Hiç bir devletten farklılığı, Türkiye kabul etmez. Yunanistan kabul ediyor, bu bizim de kabul etmemiz için sebep olamaz. Zaten bütün dünyada fikirler, azlıklara ait hakların muahedelerde olduğu gibi kabul ettirilmesile iktifa olunmaması, Türkiyede bunları murakabe için mahsus bir teşkilât bulundurulması üzerinde birleşiyordu. Bir çok beynelmilel veya millî tesisler, bunu program yapmışlardı. İngiliz Muzaheret Cemiyeti, bunu Beynelmilel Birliğe teklif te eylemişti. Bunda bukadar israr edilmesinde, devletin başına, azlıkları vasıta yaparak, nasıl bir iş örülmek istenildiğinin elverici ispatı vardır. Demek bu da temel işidir. reddolunacaktır. İsterse konferans kesilsin.

Askerlik işi, bir esas meselesi değildir, ancak devletlerin israrlarile istisnayı niçin kabul edelim? Emvali metruke kanunu ve gidip gelme meselesi dahilî kanun meselesidir, bunların Sevr'de olduğu gibi muahede ile ilga veya tanzim edilmesini kabul edemeyiz.

İşte bütün esas meseleler. Bütün bunlar üzerinde İsmet Paşa bugünkü oturmada görüşünü söylemişti. Ertesi günkü oturmada da bunları söyleyecektir, hem sert söyleyecektir. Hayret ettiğim nokta, bugün konferansın kesilme tehdidini ortaya atan Lordun, bu sefer bu beyanları uzlaşmaya elverişli görüp memnun olmasıdır!

Anlaşılan İsmet Paşayı denemek istedi ve sarsamayacağını anlayınca işi derleyip geçti.

14/12/22 oturmasında İsmet Paşa, evvelâ Lort Kürzonun kullandığı dilin ogüne kadar kullandığından farklı olmasından teessüf etti. Azlıkların düştüğü vaziyetin sebebi, kendileri olduğunda israr eyledi. Türkiyedeki Ermenileri bütün kitapların 1.290.000 — 1.500.000 arasında kaydettiklerini göstererek, Lort Kürzonun yanlışlığını çıkardı. Kilikyadan çıkanlar, komitelerin kendilerini, siyasî bir maksatla, nasıl zorladıklarını ağlayarak anlatmışlardır.

Eski istatistiklere göre ne oldukları sorulanları, harplerde,Türkiyeye cebren yaptırılan harplerde, aramalıdır. Türklerden eksik olanlar, iki buçuk milyondur ve ne olmuştur?

Ahaliyi değişme teklifi, en evvel Doktor Nansen tarafından yapılmıştır. Ondan sonra işitilen ilk resmî ses Venizelosun, sonra Lort Kürzonun sesidir.

Lort Kürzon, Türkiye kadar büyük bir memlekette Ermenilere bir köşe bulunamaz mı diye sormuştu. İsmet Paşa cevap verdi:

Memleketleri Türkiyeden çok büyük devletler vardır, hem de bizden yeni ayrılan yerlerde çok geniş yerler vardır. Türk kalan ülke, hiç parçalanma kabul etmez bir küldür. Şark vilâyetlerinde ve Kilikyada Türk ahali yurtlarını ecnebi istilâsına karşı, hesapsız fedakârlıklarla müdafaa etmişlerdir. Yerlerini hiç kimseye veremezler.

Lort Kürzon mühim azlıklar yaşayan çok müstemlekeleri olduğunu ve elleri temiz olduğundan Cemiyetten korkusu olmadığını söylemişti. İsmet Paşa, bir yanlış anlaşma olduğunu, Türkiyenin de Cemiyetten korkusu olduğu hiç bir vakit mevzuubahs olmadığını söyledikten sonra, kat'iyetle ve kuvvetle bağırdı: **Ecnebi istilâsı yüzünden yakılıp yıkılan memleketlerinde, çalışan Türk elleri, bilhassa temizdir. Bu eller hiç bir memlekete ne tecavüz ne onu istilâ, ne tahrip eylememişlerdir. Hem korkmaksızın, diğer her hangi ellerle mukayese olunmağa lâyıktırlar. Ve bunu iddiaya hakları vardır.**

Milletler Cemiyetine sulhün aktinden sonra gireceğini söyledikten sonra, murakabe meselesinde Türkiyenin ne için alıngan olduğunu anlattı. Bu, Türklerin çok hassas oldukları bir meselelir. Hep insanlık düşünceleri ileri sürülerek işlerimize karışılmıştır. Türkiyenin tamamlığı resmen taahhüt edilmişken, kaç defa parçalanmış değil midir? Türkiye, nasıl itimatsızlık göstermez.

Askere alınmama meselesinde, Lort Kürzonun, Venizelosun sözlerine dayanması yanlıştır. Yunanistan İslâmlardan üç sene ne asker ne bedel almamağı, bize karşı muahede ile taahhüt eylemiştir de o sebeple alamamıştır.

Millî misak ileri sürüldü. İsmet Paşa bundan dönmiyor. Bu dairede azlıklara hukuk teminini kabul ettiğini bir kerre daha tekrarladı.

O halde Lort Kürzon, Türk heyetinin aldığı vaziyeti ne için dünyaya kötü tesir yapacak deye gösterdi? İsmet Paşa, bunu anlayamadığını ve Lort Kürzonun nutku tesirile değil, Millî misaka bağlılığı itibarile bu esasları kabul ettiğini söyledi.

Konferansın kesilmesi tehdidine İsmet Paşa, şu cevabı verdi: Eğer bu sözlerde bir kesilme tehdidi varsa, eğer bu kesilmeden Türkiye mes'ul tutulmak isteniliyorsa, mesele bu halde ortaya sürülemez. Çünkü kendisi Lordun bu sözleri söylemesinden evvel azlıklara hukuk tanımağı kabul eylemiştir. Sonra, Türk heyeti, hiç bir güçlük çıkarmış değildir. Bunun tek bir misali gösterilemez. Türk heyeti, sulh yolunda çalışmaktadır. Buna rağmen kesilme için, azlıklar meselesi münasip bir bahane olarak kullanılırsa, bu hakikatlar öğrenilince, kendi lehinde yükselecek sesin yalnız Ankaranın sesi

değil, bütün milletlerin vicdanından yükselen ses olacağına Türk heyeti kanidir.

Bir kerre daha tekrarladı ki Türkiye, harpten sonra Cemiyete girecektir, Avrupa devletlerinin kabul ettiği esaslara göre, müslüman olmayan azlıkların haklarını tanır, umumî bir af ilân edecektir.

ANLAŞMA: Lort Kürzon, bu nutkun neresini bundan evvelki iki oturmadaki sözlerden farklı gördü de, bunu bahtiyarlıkla söyledi bilinmez. Artık endişeleri geçmiş olduğunu görüyoruz. Anlaşılan, şiddete ayni şiddetle cevap verme, kabaran sinirlerini yatıştırdı.

Milletler Cimiyetine giriş meselesini memnuniyetle anlattı. Çünkü bunun, diğer işler için de çok ehemmiyeti olacak. Amma ayrı murakabe meselesinde israr etti, bir de islâm dininin, başka dinde olanlar hakkında ayrı ahkâmı vardır. Hattı hümayunlarla verilmiş imtiyazlar vardır. Azlıklara verilecek teminatta, şeriatin hükümlerini tâli komisyon göz önüne almalıdır.

Barer, Garoni fırtınanın geçmiş olmasından Lort Kürzon gibi sevinçlerini söylediler. İsmet Paşa da uzlaşıcı fikirlerinden dolayı murahhaslara teşekkür etti. Ve kat'iyetle tekrarladı: azlıklar hakkında, muahedelerin koyduğu şeyleri kabul edecek, daha ileri gidemiyecektir.

9/1/923 oturması bize azlıklar işindeki son kararı anlatıyor. Tâli komisyonda görüşülen ve uyuşulan ve uyuşulamayan noktaları bu komisyonun reisi sıfatile Mösyö Montanya anlatıyor:

Komisyonda biri azlıkların himayesi, diğeri bazı ırkî zümrelere ait işler görüşülmüş, himaye işinde bir uyuşma olmuş.

1. — Himaye edilecek şahısların tayini, 2. — Bunlara medenî ve siyasî sahada müslümanlarla müsavilik temini, 3. — Azlıklara içtimaî hayatın her sahasında dillerini kullanma serbestliği, din ve matbuat serbestilği temini, 4 — Evkafın dinî ve içtimaî, hayrî ve tedris müesseselerinin temini kararlaşmış.

İkinci işte Ermeni, Asurî ve Gildanî meselelerinde, Trakya ve Bulgar muhacirleri meselelerinde, Türk heyetinin kat'î ret cevabı üzerine tâli komisyon bunları komisyona geri getirmiye mecbur olmuş.

Birinci işte de, müslüman olmayanların askerliği ve umumî affın genişletilmesi meselelerinde uyuşulamamış. Türklere göre, askerlik işinde istisna, herkesin kanun önünde müsavi olması prensibine uyamaz. Müslüman olmayanları, iktisatça diğer unsurlar zararına kuvvetlendirir ve artırır. Askerlikten muafiyet, kanunla kabul edilirse, herkes bundan istifade eder. Af işinde fark, fer'î noktalardadır.

Barer, Müttefiklerin kabul ettiği iki büyük müsaadeyi andı: dev-

letler, Milletler Cemiyetinin Türkiyede mümessil bulundurmasından vazgeçtiler, azlıklara ait hükümlerin yalnız müslüman olmayanlara ait olmasını kabul ettiler.

Buna karşı askerlik ve af işinde, Ermeni ve Asurî-Gildanî yurtları işinde de Türklerin, devletlerin dediğini kabul etmesini istedi.

İsmet Paşa, Venizelos, Lort Kürzon, izahat verdiler. Lort Kürzon halâ Milletler Cemiyetinin bir mümessil bulundurmasını, Türkiyenin ilerde reddetmiyeceğinden bahsetti. Askerlik meselesinde, 1922 tarihli bir kanunla Büyük Millet Meclisinin bunu zaten kabul ettiğini ileri sürerek, Türk heyetinin hareketi, memleketinin kabul ettiği kanuna aykırı olduğunu söyledi.

Ermeni yurdu meselesinde israr etti. Millî yurt, asla Türk hakimiyetine halel verecek, devlet içinde devlet olacak bir şey değil, siyasî bir muhtariyet te değil, adalarda İsmet Paşanın kurulmasını istediği yolda bir şey, soylarını dillerini, kültürlerini koruyabilecekleri bir toplanma yeri, Türk kanunları altında ve bir Türk umumî valisi idaresinde bir yer istiyorlar. Daha evvel tâli komisyon reisi Montanya da tâli komisyonda Ermeni yurdundan maksadın bu olduğunu anlattı. Asurî - Gildanilere İngiltere mütarekeden beri dört milyon ingiliz lirası sarfetmiş (!). Bunların büyük kısmı Çölemerik taraflarındadır. Harp ile yurtlarından kopmuşlardı, şimdi yurtlarına dönmek istiyorlar. Bunların dilleri, mektepleri, din ve âdetleri hakkında teminat istiyor. Bulgar muhacirlerinin Türkiyeye dönmesini de Türkiye ne için kabul etmiyor? Yunanlılar dönmelerine razı.

İsmet Paşa tekrar söz alarak azlıklar sözünün yalnız dini ayrı olanlara hasrını bir müsaade olarak kabul edemiyeceğini söyledi. Türkiyede asla müslüman azlık yoktur.

İslâm olmayanlar için de nihayet istisnaî hükümler kabul edilmemiş olması sayesinde anlaşılmıştır.

Askerlik işinde, bir memleketin çocukları arasında soy ve din farkı olmaksızın aynı hukuka ve aynı mükellefiyetlere sahip olmak esastır. Muhtelif unsurlar arasında, ihtilâfları kaldırmanın ve sevgi tesis etmenin en tabiî yolu budur. Lort Kürzonun söylediği kanun, mahdut bir zaman için kabul edilmiş istisnaî bir tedbirdir ki, âti için delil olarak gösterilemez.

Yurtlar meselesindeki sözlerine bir şey ilâvesine lüzum görmeyerek İsmet Paşa, Bulgar muhacirleri meselesinin iki memleket arasında muahede ile halledilmiş olduğunu, on senedir halledilmiş bir meseleyi, Müttefiklerin tekrar ileri sürmesine taaccüp ettiğini söyledi.

Devletler, askerlik meselesinde de nihayet Türk dediğini kabul

ettiler. Konferansın kesilmesi sırasında Lort Kürzon, halâ bu askerlik meselesine canı yanarak dokundu. Demek ki azlıklar işinde millî misakın zaten ilân edilmiş hükmü kabul olundu (1). O halde o kadar gürültünün sebebi ne? O sebebi bütün bir tarih söyler.

3
42 inci madde

Komisyonda üzerinde çok durulmamakla beraber, tâli komisyonda zorlu çekişme mevzuu olan 42 inci maddeye ait münakaşalar ehemmiyetlidir.

Müttefik Devletlerin projelerinde, Yunanistan ile ve Sırplarla olan muahadelerden alınmış olarak yazılı olan 8 inci madde - azlıklar için, 1914 ten evvel mevcut din ve okuma müesseseleri muhtariyeti ve aile işleri ile ahvali şahsiyeyi, âdetlerine göre tanzim etmek salâhiyetini, muhafaza etmek esasını koyuyordu.

Bu aile ve ahkâmı şahsiye meselesi talî komisyonda çok çekişmeye sebep oldu. Sahife 640 - 675. Maddenin yazılış şekli, hukuk müşavirlerine verildi. Hukuk müşavirleri anlaşamadı. Çünkü Yunanlılar yukariki şekilde israr ettiler. Türk heyeti, Türkiyenin din ayırmaksızın bütün tebaasına tatbik edilecek medenî kanun neşretmek hakkını muhafaza etmek ve ancak bu kanun neşredilinceye kadar azlıkların âdetlerine riayet olunacağını tanımak hususunu iltizam etti. Bunun üzerine hukuk müşavirleri bir karar veremedi, mesele yine komisyona geldi.

Komisyonda Riza Nur Bey, Türkiyenin aile hukukuna dair umumî ve asrî bir kanun neşredeceğinden, dinlerine göre hukuku ailelerini tanzim selâhiyetinin bir seneye kadar tanınması yolunda bir madde teklif etti. Ahkâmı şahsiyenin hariç bırakılması, bunların zaten dinî imtiyazlara dahil olmamasındandır. Ahkâmı şahsiye ve hukuku aile tabirlerinin hakikî manası üzerinde münakaşa oldu. Yunan Murahhası Kaklamanos, Yungtan naklettiği parça ile bunların, manasını anlatmağa çalıştı. Cemaatların idarî ve adlî selâhiyetleri yardır, mezhebe maarife, umumî ianeye, drahoma, mehir, nafaka, boşanma ayrılma evlenmeye ait bütün meselelerde cemaat reisleri kat'î salâhiyete maliktir. Bunlarca bu işlere dair verilen hükümler, devlet icra dairelerinde infaz olunur. Sicilli nüfus, vasiyet te bunlara aittir. Hükûmet

[1] Sırp Hırvat Sloven devletinde, ve Yunanistanda İslâmların hukuku ve evkafının idaresi on iki adada, ve Kıbrıtsa evkafın usulü idaresi için zabıtlara müracaat.

memurlarının karıştığı ahkâmı şahsiye işleri, cemaatça verilen ilmî haberlere göre tetkik edilmek mecburidir.

Bu kâfi görülmedi. Türk murahhasının hukuku aile tabiri ile iktifa edilmesini teklif etmesine karşı Yunan murahhası, Sidaros'un "Patrikhaneler„ atlı eserinden bir parçayı okuyarak ahkâmı şahsiyenin geniş manada anlaşıldığını, yalnız nişan, evlenme, ayrılma, boşanma, evlat edinme, velilik, vasilik, meselelerini değil, veraset, vasiyet, nafaka, drahoma gibi şeyleri de havi olduğunu söyledi ve hukuku aile tabirinin yanında ahkâmı şahsiyenin de bırakılmasını istedi.

Bunları mufassal ve sarih bir tasnif ile tesbit etmek üzere tekrar hukuk müşavirlerine verildi.

Ertesi oturmada Yunan murahhası, Türkiyenin, kanunlarını Avrupa hukuku medeniyesine benzetmek istediğini bilhassa böyle bir halde hıristiyan cemaatların âdet ve imtiyazlarına riayet edilmesi lâzım geleceğini söyledi ve bu âdetlerin tesbit olunmasını istedi. Mösyö Laroche, hukuk müşavirlerinin tetkikine hâkim olması gerekli olan temeli anlattı; hıristiyanlara verilecek teminat, Türkiyenin her hususta kanun koymak hâkim hakkına, halel vermemelidir. Sırf dinî olan âdetlerle siyasî ve idarî mahiyeti haiz âdetlerin ayırt edilmesi istendi. Bunun güçlüğü söylendi. Şahısların kanunî hal ve salâhiyetleri, cemaatın eski âdetlerine göre mi yoksa Türkiye kanununa göre mi tanzim edileceği meselesinin ehemmiyetli ve temelli olduğu gösterildi.

Münür Bey, bu güçlüklerin, yakında biteceğini, Türkiyenin eski kaideler yerine, islâm olanlara ve olmayanlara tatbik edilebilir asrî kanunlar koyacağını anlattı. Zaten imtiyazın evlenme, ayrılma ve boşarma meselelerine munhasır olduğnnu ve yalnız bunlar hakkında yeni kanun neşredilinceye kadar eski âdete göre muamele edilmesine karar verilebileceğini söyledi.

Bu tahditten şikâyet eden Yunan Murahhası, boşanmanın Rumlar için medenî değil, dinî olduğunu ileri sürerek, âdetlere riayet edileceğinin taahhüt edilmesini istedi.

Kendisine, kanunun, işin medenî cihetini tanzim edeceği söylendi.

Mösyö Rayan, bu maddenin Sırp Hırvat Sloven Devletince imzalanan muahedenin onuncu maddesinden alındığını hatırlatarak ve din ile devleti ayıracak yeni kanunların, herkese tatbik edileceğinden bahsederek, "ne evlenme, ne boşanma hakkında, hıristiyan ve müslümanlara tatbik edilecek hiç bir kaide bilmediğini„ söyledi. " Türkiye heyeti, diğer hiç bir devlette eşi olmayan bir şeyi başarmağa çalışıyor. Müstemlekelerinde müslüman tebaaları bulunan

İngiltere, Fransa, İtalya gibi Avrupa devletleri, bu tebaalarını kendilerine has kanunların tatbikinden mahrum etmeği asla istememişlerdir„ dedi ve Hindistan siyasetini parlak bir örnek olarak gösterdi.

Münür Bey, ayrı dinlerde, insanların yaşadığı Avrupa memleketlerinde, kanunu medeninin, ayrı dinlerle uygun olmak kaydına düşmediğini, her memlekette Musevi varken kanunu medeninin Museviye uymağı düşünmediğini, şöyledi ve Türkiye vazıı kanununa itimat edilmesini istedi. Bu kanun konuncaya kadar, Türk Hükûmeti, bu işler hakkında, şimdiki vaziyetin devam etmesini kabul edebilir, amma, bu işler hakkında, kanun yapmamağı taahhüt edemez. Hele Türkiyenin, böyle bir kanunu koymağa azmettiği bir sırada, bu, mümkünsüzdür.

Mösyö Montanyaya göre, Türkiye tebaasına ayırtsız tatbik edilecek umumî bir kanun neşri, mümkün değildir (!). Garp elleri bu işte örnek olamaz. Garp memleketlerinde, insanlar, milliyet kadar soy, dil ve din işlerinde mütecanistirler. Türkiyede böyle değildir. Herkese aynı kanunu tatbik etmek istemek, herkesi gayri memnun eylemektir. On yaşında evlenen müslüman kadınını, Garp kanununa uymak maksadile, evlenmek için, on sekiz yaşına kadar bekletmek, mantıkî olamaz.

Yunan murahhası, eski kanunun dördüncü derece hısımlar arasında evlenmeği kabul ettiğini, bunun ruhanî kanuna göre meşru olmadığını, bu sebeple müslüman ve hıristiyanları uzlaştıran bir kanun neşri mümkün olamayacağını söyledi.

Horace Rombold, İngilterenin bütün Hindistana tatbik olunabilecek bir kanun koymağı mümkünsüz gördüğünü, ileri sürdü. Münir Beyden, Hindistanın İngiltere için bir müstemleke olmak itibarile, Türkiyeye bunun benzetilemeyeceği cevabını aldı.

Sırp murahhasına göre, medenî kanunlarını asrileştirmek yolunda olan Sırp Hırvat Sloven Devleti, Türkiye ile aynı vaziyettedir. Aynı güçlüklere uğramıştır. Kanunları birleştirme hareketinde, nihayet ahkâmı şahsiye bahsinde, bir kanun koymaktan vazgeçmeğe mecbur olmuştur. Aile hukukuna ait işlerde tek bir kanun koyma imkânsızdır.

Yazılan formül üzerine, Mösyö Laroche, bu vaziyetin, Türkiye hükûmetine ayırt etmeksizin, bütün tebaası için, medenî bir kanun hazırlamasına engel olmayacağını söyledi.

Münür Bey öbür oturmada, Türkiyenin, umuma tatbik olunacak kanunlar hazırlamak hakkını, Türkiyeye mahfuz bulundurmaktan

vazgeçtiğini söyledi. Çünkü bu, doğrudan doğruya Türkiyeye ait bir meseledir.

Mösyö Venizelos, Yunanistanın imzaladığı üç ve Sırbistanın bir muahedesi ile, İslâmların ahkâmı şahsiyesine riayeti taahhüt ettiklerini ileri sürerek cemaatların kaza hakkına da riayet edilmesini istedi. Umumî bir kanun ile, bu vaziyeti düzenlemenin kat'iyen mümkün olamayacağını da anlattı. Venizelosun, bunda israr etmesinin sebebi var. Böyle bir kanun yapılırsa, İstanbuldaki Rumların çoğu, Yunanistana hicret eder, Yunanistanı tehdit eden böyle bir buhran var.

Bu, patrikhane imtiyazlarını dolayısile bırakmak demekti. Riza Nur Bey, buna işaret etti. Venizelos eskiden haklı görülen bir şeyin haklı kalmasını anlattı.

Nihayet 42 inci madde Sırp, Hırvat, Sloven Devletinin imzaladığı muahedenin 10 uncu maddesine göre yazıldı. Ancak bunda komisyonların tatbikata da nezaretleri vardı. Bu kontrol, Sırp Devletinin muahedesinde yoktu. Uzun münakaşa ile bu çıkarıldı ve ahkâmı şahsiye ve hukuku aile tabirlerinin şümulünü tayin etmek hakkı, Türkiyeye ait olmak üzre, maddenin muahededeki şekli murahhaslarımızca kabul edildi.

Görülüyor ki devletler, bu maddeye Yunan görüşile çok ehemmiyet vermişlerdir. Bundan şu mana çıkar: ayrı kanunlar tatbik edilmesinde siyasî menfaat gözetiliyordu. Tâli komisyonda murahhaslarımız, devletin dahilî işe ait hakimiyetini ve kanun koyma hakkını — geç olsa da — nihayet müzakere mevzuundan çıkararak tam bırakmışlardır.

Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, tâli komisyonda murahhaslarımız, ilkinden, kat'î bir programla hareket etmemişlerdir. Ya devletin medenî bir kanunla işi tanzim edeceğini program olarak ileri sürüp bunda israr olunacak ve itirazlar reddolunacaktı. Yahut, bu mesele hiç ileri sürülmeyerek, hangi işlerin dine göre hallolunacağı maddeye yazılacak ve devletin teşri hakkı, hiç ortaya konmayacaktı. Birinci yol elbette daha iyi idi. Kapitülâsyondan vazgeçmiye mecbur olan devletler, cemaatlerin salâhiyetinde ileri gidemezlerdi. Hükûmetimizin kanunu medenî ile bunu nasıl halletmiş olduğu, Lozandaki dileklerle karşılaştırılırsa, bunun hükûmet için tam bir muvaffakıyet olduğu anlaşılır. Bu, bunu iyi takdir eden azlıklarımız için de öğünülecek bir basirettir.

Yunanistan, kanunu medeninin tatbikından sonra Milletler Cemi-

yetine müracaat ederek dahilî bir kanunla muahede hükmünün ihlâl edildiğini ileri sürmüşse de, vaziyet izah olunarak müracaat reddedilmiştir. Bu, kanunu medenimizin hiç kimse tarafından müdafaa edilmeksizin, kendiliğinden kazandığı bir zaferdir.

Bu müzakereler, bir şey daha gösteriyor. Hükûmet, daha o vakit umumî bir medenî kanun neşretmek kararını vermişti. İsviçre kanunu medenisinin alınması ile bu karar tahakkuk eylemiştir. Biz, İsvicre kanununu böyle siyasî bir maksatla almadık. Fakat o, bunu da temin etti. On yaşında evlenen bir islâm kadınını Garp kanununa uymak için on sekiz yaşına bekletmenin doğru olmadığını söyleyen Mösyö Montanyaya haber verelim ki, islâm kadınını Avrupa kanununa uymak için değil, 10 yaşında evlenmek fena olduğu için bekleteceğiz. Biz, kanunu benzemek için değil, daha iyi olduğu ve bize de daha iyi uyduğu için alıyoruz. Türk milleti, en yüksek medenî kanunlarla idare olunmağa kabiliyetini, on senedir zaten ispat eylemiştir. Onu müstemlekelerine benzetenlere cevap budur!

4

Yurt meselesi

ERMENİ YURDU — meselesinin azlıklar hukuku münasebetile murahhaslar tarafından nasıl ileri sürüldüğünü yukarıda hikâye etmiştim. Lort Kürzon, Ermenileri üç milyon gösterdi: İsmet Paşa, yanıldığını meydana koydu. Lort Kurzon, bunların nasıl 130.000 e indiğini sordu. İsmet Paşa da iki buçuk milyon Türkün ne olduğunu sordu? Lort Kürzon, geniş Osmanlı İmparatorluğunda bunlara toplanacakları yer gösterilemez mi? dedi. İsmet Paşa, toprakları Türkiyeden daha geniş olan devletlerde ve bunlara yeni bırakılan yerlerde yer yok mudur? diye sordu.

Ermenilerin, Asurî ve Gildanilerin ve Bulgarların mümessilleri Lozana gelerek konferanstan dinlenmelerini istemişlerdi. Tâli komisyon, bunları dinlemek istedi. Tâli komisyonda bulunan Riza Nur Bey Türk heyetinin hazır bulunmağı reddettiğini söyledi. Müttefikler, Türkiye hazır bulunmak istemeyebilir, ancak Müttefiklerin bunları dinlemelerine mani olamaz dediler. Türk heyeti, Müttefikler dinleyebilir. Lâkin bu oturma zabıtları, konferansın zabıtları olamaz cevabını verdi. Riza Nur Bey, işe siyasî mahiyet verilmesini vesile ederek tâli komisyonu terk edip çıktı.

Lort Kürzon, bu münasebetle, devletlerin hiç bir siyasî gaye takip etmediklerini, gayelerinin sadece insanî olduğunu, bütün heyetler namına temin etti.

Tarih gösteriyorki, hiç bir devlet, siyasî gayeleri olmadıkça sırf insanlık hatırı için fedakârlık yapmaz ve yapamaz. Bütün azlıklara ve bunlar arasında son senelerde Ermenilere çok vaitlerde bulunulmuş ise bunun sebebi, onları kendi menfaatlarına kullanmaktır. Devletlerin azlıkları sırf azlıklar için değil, kendi siyasî emelleri için düşünüş olduklarının en bariz misali, azlıkların kendi halidir. Böyle değil ise devletler her muahede aktedilişinde, neden kendi kazançlarından bir fedakârlık edip, ona bedel azlıklara müsbet, açık bir vaziyet temin etmemişlerdir. Siyasî formüllerle elde ettikleri şeyler, azlıklar vesilesile hep kendi siyasetlerini yürütmedir. İsmet paşanın hakkı vardır. Azlıklar ne vakit devlet ile baş başa yaşamışlarsa, rahat etmişlerdir, ne vakit yabancı nüfuzuna alet olmuşlarsa, iki tarafın da ıstırabına sebep olmuşlardır. İşte Ermeni yurdu meselesi de akıbet budur. Devletler, Ermenilere Ermeniler için acıyorlar ve bunlara, ine ine ayrı bir devlet değil, siyasî bir muhtariyet te değil, bir Türk umumî valisi idaresinde toplanacakları 18 bin kilometroluk bir yer gösterilmesini zarurî görüyorlar idise, bunlara o yeri, o kadar büyüyen ülkelerinin bir köşesinde neden göstermiyorlar? Başkasının kesesinden cömertlik kolaydır. Kendi topraklarında bu mümkün değilse, küçülen millileşmiş Türk Devleti topraklarında, daha imkânsızdır. Ermeni vatandaşlarımız ibretle görmüşlerdir ki devletler, bir kerre daha, kendi menfaatlerini elde ettikten sonra, Ermeniler için de iş olsun diye sonuna kadar uğraşmışlar ve işi bırakıvermişlerdir. Ermeni yurdu hikâyesine bundan fazla yer ayırmağa lüzum görmiyorum. Ermeni işini, Avrupada geçim vasıtası yapan Mandelistam ile teşekküllerin de mahiyeti meydana çıkmıştır.

5
Umumî af ve mülteciler

UMUMÎ AF MESELESİ — Hemen her sulh muahedesinde yazılı olan umumî af, dahilî sebeplerle yapılan umumî af değildir.

Harp ile alâkalı suçların muharip devletlerce, takip edilmemesi demektir. Harp içinde yapılan işler, sulhten sonra takip edilir ve cezalandırılır ise, harbin yaraları yeniden deşilir ve kanar. İki memleket arasında unutulması lâzım gelen acılar yeniden yaşanır. Bu, artık

dost yaşamak kararile silâhı bırakan iki memleketi yeniden harbe sürükleyebilir. Çünkü muhakeme veya mahkûm edilen her ferdin arkasında onun hizmet ettiği millet vardır. Bu mülâhazalardan dolayı sulh, acı harp hatıraları ile dolu dünün, kapanması ve unutulması üzerine kurulur. Bu dünü silmek için de, harpte yapılan bütün suçlar, veya zararlar üzerine, sulh ile bir sünger geçirilmesi lâzımdır. Af ve unutma, işte bu suretle sulh muahedelerinin, umumî hükümlerinden olmuş ve muahedelere geçmiştir.

Ancak, yeni sulh muahedeleridir ki, şimdiye kadar derin ahlâkî ve umumî temellere dayanan bu usul yerine, suçlunun mutlak cezalandırılması usulünü koymak istedi. Bunu, yenen devletlerin, yenilen memleketlere karşı, bir cezası yolunda koymamış olsalardı, cezacıların ve düvelcilerin ortaya attığı bu yeni prensip, belki kabul olunabilirdi. Sulh muahedelerine, karşılıklı değil, bir ceza olarak konması, âkıbetini tayin etti ve bütün şiddetlere rağmen yürütülemedi. Lozan muahedesi ile harpten evvelki sisteme gelindi.

Sulh muahedelerine yazılacak umumî affın kimlere şamil olacağı, hangi tarihten başlayacağı, ne vakte kadar yapılmış olan suçları affedeceği kararlaştırılmak gererktir.

Affın, yalnız terk veya işgal olunan memleket halkınını lhak eden devlet aleyhine yaptığı suçlara münhasır kalmasını iltizam edenler vardır. Bunun neticesi, tebaanın kendi memleketlerine karşı yaptıkları ihanet suçlarını aftan hariç birakmaktır ve pek haklıdır. Fransa 1871 de yenilmiş olmasına rağmen, bunda israr etti ve kendisine ihanet edenlerin affedilmesini kabul etmedi. Lozanda heyetimiz de buna müstenit olarak verdiği af projesinde, affi, düşman tebaasına hasretmişti.

Ancak, bunu hukuku düvelde kaide yapmak istemek, biraz fazla ileri gitmektir. Heyetimizin projeyi verirken "hukuku düvel hükümleri dahilinde devletler arasındaki muahedelere giren umumî af, her devletin kendi tebaasına değil, diğer devlet tebaasına ait olan umumî aftır„ demesini böyle buluruz.

Hukuku düvelde iki tarafın mutlak ve tam bir af kabul ettikleri vakidir; kendi tebaalarının bir kısım suçlarını istisna ettikleri vakidir. İki taraf menfaatine göre meseleyi görüşmek, halletmek lâzımdır. Türlü türlü mezhepte ve soyda insanlardan mürekkep devletlerde. affın mutlak olması, daha zarurî görünür. Eğer af, mutlak olarak kabul edilmemişse memleket aleyhine yapılan ihanet suçlarını cezalandırmak hakkı mahfuzdur.

Harple münasebeti olmayan âdi suçlarla, yabancı memleketlerde yapılan suçların affedilmesi için sebep yoktur.

LOZANDA af meselesi birinci devrede daha ziyade talî komisyonda ve ikinci devrede asıl komisyonda görüşüldü [1]

Türk heyetinin af meselesinde istediği şey, bu tedbirin Müttefik tabasına da teşmili ve kendi tebaasından olan müslümanlardan hıyanet edenlerin istisnası idi. Yunan heyeti de, Yunanistanda Yunan askerinin orduda hizmet ettikleri sırada askerî kanun ve nızamlarına aykırı olarak yaptıkları işlerin istisna edilmesini istiyordu. Mösyö Venizelos, vicdanlarına muhalif bir dava için harp ettiklerini söyleyemeyen askerlerin, askerî suçlarını affetmeğe hiç bir sebep yoktur. Bunlar için af ilânı askerî inzibatın zaiflemesini mucip olur diyordu. Bu hususta iki devlet bir fikirdedir. Müttefikler ise affın umumî ve şümullü olmasını istiyorlardı. Karışık zamanlarada yapılan suçların askerî mahiyetini ayırt etmek güçtür.

Bu hususta müttefikler proje verdiler. Türk heyeti proje verdi. İş, hukuk müşavirlerine havale edildi. Muttefikler Türk projesinin kabulü halinde evvelce imzalanmış olan muahedelere bunun tesiri olacağını ileri sürdüler, ve hangi tebaaya şamil olmasını istediğimizi sordular. Sir Horace Rombold bundan Hint tahrikçileri murat edilmesinden endişede idi. Türkiyenin askerleri arasında Cezairliler de vardı. Müttefiklerin topraklarında veya cephede bize yardım etmiş olanlar vardı. Başka devletlerin işine karışmak istemiyoruz, Türkiye gayesini himaye eylemiş kimseleri kurtarmak istiyoruz. Mütekabil olma meselesi nihayet Türk talebinin kabul adilmesile neticelendi. Yine müttefiklerin Türkiyede tevkif edip götürdükleri Türk tebaasının da mahkûm edilsin edilmesin iadelerini de istedik. Kabul edildi. Amerika murahhası affın yalnız Türkiyede olanlara değil, menfi ve mülteci olanlara da şamil olmasını istedi. Ona göre bunu havî olmıyacak sulh muahedesini dünya tasvip etmez.

Affın başlıyacağı tarih, kolayca tesbit edildi. Kime şamil olacağı meselesinde Yunan isteğinin kabulü müttefiklerce reddolunduğundan Venizelos bundan şikâyet etti. Türkiye heytinin de affı müslüman olmıyanlara hasretmek iddiası müttefiklerin bazı müslümanlara ve meselâ bazı Çerkeslere vaitleri münasebetile güç kabul edilir bir şekil aldı. İsmet Paşa bu münasebetle (S. 320) ayni milletin çocukları arasında, fikirleri teskin için kendisince de istenilen affın, hıyaneti teşvik etmemesi lâzım geldiğini ileri sürerek lüzumlu gördüğü istisnaları kabul ettirdi.

[1] İlk devre için zabıtların birinci cildini 311, 558, 593, 639, 54, 56, 73, 78 ve 709 sahifelerine ve ikinci devre için beşinci cildin 58, 119, 158, 192, 538 sahifeleri.

Konferans kesildikten sonra, İsmet Paşa Ankaradan devletlere af meselesindeki beyanname projesine ikinci maddede siyasî kelimesi yanına askerî kelimesini ilâve etti. Üçüncü maddeye de Müttefiklerce tevkif edilmiş olanların reddi hakkında bir fıkra ile 150 liklere ait protokol ilâve olundu. Ve beşinci maddeye Milletler Cemiyeti Meclisi yerine Adalet Divanı yazdı.

Bu suretle umumî af meselesi ilk konferansta halledilip bitmiş sayılırdı. İkinci devrede affın Türkiyeden kaçmış olanlara teşmil edilmesi meselesidir ki ateşli çekişmelere sebep oldu. Bu kaçmış kimselere affı umumî beyannamesinin lâfzan değilse bile ruh ve mazmun itibarile şamil olduğu ileri sürüldü. Kaçmış kimselerin geri gelememesi azlıklar hukukuna da aykırı görüldü.

Pasaportsuz veya Türk memurlarının gayri memurlarca verilmiş pasaportla İstanbuldan çıkmış kimselerin geri gelmesine müsaade edilmesini İngiliz, Fransız, İtalya baş murahhasları İsmet Paşadan istediler. Af, siyasî sebepten dolayı memleketi terkeden bu kimselere de şamil olmalıdır. Türk heyeti, affın artık Türkiyede oturmayanlara şamil olamıyacağı ve bu sebeple bunların Türkiyeye geri gelemiyeceği mütaleasında bulundu. Kendi halinde yaşayanlar, dönebilir amma, Türkiye iğtişaşçılara, ihtilâlcilere, kötü unsurlara kapılarını açamaz.

Cevap verdiler: 150 kişinin Türkiyeye girmesi menolunduğuna göre, başka herkes girebilecek demektir. Birçok kimseleri girmekten menetmek, umumî affı kabul etmemektir. Ve bunları ebedî nefye ve mallarını müsadereye mahkûm etmektir.

Bu mesele, asıl Ermenilere aittir.

İsmet Paşa cevap verdi: Türkiye, tahrik adamlarına karşı kendini müdafaa hakkından mahrum kalamaz. İntizam ve asayişi korumak ve fesat unsurlarına karşı tedbir almak, Türk milletinin hakkıdır. Kendi halinde olanlar için korkuya mahal yoktur. Lâkin Türk heyeti, bu hususta hiç bir taahhütte bulunamaz.

İsmet Paşa izah etti ki, Türkiyeye girmek meselesile umumî af meselesini birbirine karıştırmamalıdır. Türkiyeyi çokluk olarak terketmiş olanların geri gelmesi meselesi, daima Türkiyenin emniyetini korumak için tedbir almak salâhiyetile beraber düşünülmelidir. Türkiye, bu bapta hareketini tahdit edebilecek hiç bir taahhütte bulunamaz.

İngiliz baş murahhası Türk hükûmetinin hakkını Müttefiklerin asla inkâr etmedikleri görüldüğünü söyledi. Ancak kendi hallerinde olanların geri gelmesine müsaade için onlardan ne isteneceğini sordu.

İsmet Paşa, bunun memleketliler ile hükûmetleri arasında bir münasebet olduğu ve konferansın salâhiyeti içinde bulunmadığını söyledi. Ve Türkiyenin bu hususta bir taahhütte bulunmayacağını tekrarladı. İngiliz baş murahhasının tekrar suali üzerine, bunun yalnız Türkiye hükûmetini alâkalandırdığını söyledi. Ceneral Pelle, Türkiyeyi terkeden hemen yüzbin Ermeninin Süriyeye sığındığını söyliyerek, affın bunlara şamil olup olmayacağını sordu. İsmet Paşa, görüşünü muhafaza etti ve bu yüzbin kişinin avdeti meselesini tetkik etmeği reddetti.

İki murahhas tekrar israr ettiler. İsmet Paşa, tekrar tekrar taahhüt altına girmekten imtina etti.

17 Temmuzda mesele tekrar mevzubahs oldu. Üç baş murahhas şiddetle ısrar ettiler ve metrûk mallar kanununun hemen feshedilmesini istediler. Amerika Başmurahhası bermutat beyanname okudu, ve yurtsuz Ermenilerin geri gelmesine müsaade edilmesini istedi.

İsmet Paşa, umumî af beyannamesini hulûs ile tatbik edeceğini söyledikten sonra bundan Türkiye haricinde kalanların da istifade etmesini sonradan kabul ettiğini de bildirdi. Ancak bunlar için cezaen mes'ul olmamaktan başka bir de memlekete dönmelerini kabul etmek, Türkiyeden istenemez. Bu, Berlin muahedesindenberi memlekette devamlı bir asayiş olmamasının sebebi olan kanlı vak'alara memleketi yeniden maruz kılmak olur. Türkiye, fesat ve ihtilâl yapanları topraklarına girmekten menetmek kat'î mecburiyetindedir.

Bu münasebetle bir kerre daha anlattı ki birbirinden ayrı iki türlü iş, affile mültecilerin Türkiyeye dönmesi arasında, bir münasebet yoktur.

1 — Bugün Türkiyede olanlar, aftan istifade eder. 2 - Türkiye haricinde olanlar aleyhine de takibat yapılmaz. Fakat bunların Türkiyeye dönmesi, izne bağlıdır. 3 - Yüz binlerce kimselere gelince, bu mesele umumî aftan tamamile ayrıdır ve sulh konferansınca hallolunabilecek meseleler arasına dahil değildir. Şarkta, siyasî ve iktısadî vaziyete dokunan büyük değişikliklere göre, Türkiye, bu bap ta hiç bir taahhüde giremez. Bu af meselesine tamamile yabancıdır.

Ermeni mültecilerine ait çekişme, İsmet Paşanın bu sözlerile bitti. İsmet paşa bu suretle çokluk olarak gitmiş olan Ermenilerin sırfgeri gelmesini ve mallarına tatbik edilen metrûk mallar kanununu devletin kendisine ait bir iş görmüş ve konferansın buna ait bir karar veremiyeceğini söylemiştir.

Ermeni davasını geçim vasıtası yapan Mandelstam, Fransanın en tanınmış üç hukuku düvel profesörü Lapradelle, Le Fur, Cilbert Cidel'e de bu mesele üzerinde birer mutaleaname yazdırarak ve bir çok tanınmış profesörlerin de bu mütalealara reyini katarak bunun beynelmilel bir iş olmak itibarile Milletler cemiyeti meclisine ve Adalet Divanına arzolunabileceğini iddia etti.

Sevr muahedesinin 144 üncü maddesi (cilt 1 s. 316) ne için yazılmıştı? ve ne için Lozana giremedi? Yalnız bu nokta, meselenin bu safhasını bilmeden rey vermiş olanları ilzam eder.

Af meselesindeki tefrika gelince, bunların sandığı gibi tefrik manasız değildir. Meselâ İstanbuldan geçen bir gemi içinde böyle bir suçlu var ise tutup muhakeme edemeyiz. Affın bunlar hakkında tesiri budur.

Bu suretle Türkiyeye tekrar gelmekten menedilen kimselerin vebali de bunları kendi siyasetleri uğrunda kullananlara düşer. Türkiye, kendini koruma hakkını kullanmıştır.

6

Ahali değişmesi

Lozanda uzun çekişmelere sebep olan bu değişmenin has vasfı, mecburiliktir. Değişilen kimseler: Türkiyede yerleşmiş (Etabli) rum ortodoks dininde olan Türk tebaası ile[1] Yunan topraklarında yerleşmiş müslüman Yunan tebaasıdır. Değişilen kimseler, devletin müsaadesi olmadıkça, Türkiye ve Yunanistana tekrar yerleşemezler. Değişmeden, İstanbulun rum ahalisi ile Garbî Trakyanın islâm ahalisi, istisna edilmiştir.

19 Maddelik bir mukavele ile tanzim edilen ve tatbiki hâlâ süren bu değişme üzerinde, izahata lüzum görmüyorum[2].

Değişmenin mecburiliği, bunun zarurî şartı idi. Bu asırda insanları, devletlerin birer mal gibi değişmesi, ne devletin insanlar üzerinde yürüttüğü hakimiyet telâkkileri ile, ne insanların haiz oldukları hürriyet hakkı itibarile, izah olunur bir şey değildir. Bu itibarla, bu, çok tenkit edilmiştir. Ancak bunu, en evvel teklif eden Türkler olmamıştır.

---

[1] Katolik olan rumlar duyguları farklı olduğu cihetle bırakılmıştır.

[2] Zabıtlar cilt 1, S. 212, 222. 233, 742—929, cilt 5, S. 119, 158.

Sir Horace Romboldun, konferanstaki ifadesinden anlaşıldığına göre, bunu en evvel Nansen teklif etmiştir. Lahaye hukuku düvel akademisinde, ahali değişmesi üzerine ders veren Atina Darülfünunu hukuku düvel profesörü Seferyadis [1] değişmenin mecburiliğini, en evvel İstanbulda, Hâmit Beyin Nansene söylediğini araştırıp çıkararak, buuun bütün mes'uliyetini Türkiyeye yükletmeği iltizam ediyor. Seferyadisin, memleketimiz hakkındaki kötü duygularını bildiğimiz cihetle, onu, bu fazla gayretinde mazur görürüz. Bize göre, İsmet Paşanın cevap verilememiş olan, evvelce naklettiğim sözlerinde, hakikat ifade edilmiştir. Mecburî mübadeleyi, Nansen ileri sürmüş ve ondan sonra duyulan ilk ses, Venizelosun ve Lort Kürzonun sesi olmuştur.

Değişmenin mecburiliği, o günkü şerait altında, zarurî idi. Venizelosun, bunu çok iyi takdir etmekle beraber, bunu üzerinden atmak için, mütemadî aleyhinde de söz söyleyişi, memlekette Seferyadis gibi düşünenlere hak verdirmek ve kendi sandığından ehemmiyetli neticeler verince, bunlardan kaçınmak için olduğunu anlamamak kabil midir ? Zaten İsmet Paşa, mecburiliğin kendisince de menfur olduğunu, daha insanî ve ahalinin tabiî hukukuna daha elverişli bir hal yolu bulunursa, buna muvafakatini geri almağa hazır olduğunu söylemiştir. Seferyadis, bundan hiç bahsetmiyor.

Ferdî hürriyete ve hakimiyet telâkkisine uymayan bu değişmeyi izah eden şey, iki komşu devlet arasında, kanlı bir tarihi kapamak, ve sulh ile yaşamaktır. Daha kanlı ve daha kötü bir yaşayıştan kurtulmak için, kötü, fakat hiç olmazsa kansız bir yol bulunmuştur. Anadolu rumlarını Yunanistan ve diğer devletler vasıta kullandıkça, bu rumlar için Anadoluda artık huzur olmıyacak idi. Kurtuluş savaşında, yurtları yıkılan, canları yanan ve okadar kan döken Türkler, Rumlarla artık bir arada yaşayamazlar idi. Kurtuluş savaşına filen girememiş olan İstanbul ile Anadolunun her hangi şehir veya köyünün bu hususta, çok farkı vardır. Bu itibarla, bu ahalinin zorla değişilmesi mes'uliyeti, asıl onları Türkiyeye karşı işleyen ve kullanan siyasete düşer. Değişme, bu siyasetin yalnız bir neticesidir.

Seferyadisin bunu hiç insanca olmayan ve bütün dünya tarihinde eşi bulunmayan bir hareket olarak gösterişinden, ve hep aleyhinde bulunuşundan, hatta muahedenin hukuku düvelce caiz olmayan bir maddeye taalluk etmek itibarile hükümsüz sayılması lâzım geleceğini ileri sürmesinden çıkan mana sarihtir. Zaten bu manayı

---

[1] Akademi dersleri, cilt 24, S. 311—437.

rum heyeti beynelmilel bir toplanışta açıkça da söylemişlerdir: Anadolunun çıkan rum halkını tekrar Anadoluya yerleştirmek, Seferyadiste vaktile Nant fermanının feshi ile Fransadan çıkan Huguenot'lerin bir asır sonra dönmeleri için kanunî müsaade verildiğini naklederken, ayni fikri telkin ediyor görünür. Bundan neler umulduğunu tahlil etmeğe lüzum yoktur.

Biz inanıyoruz ki Türklük Yunanlılık davası, sona ermiştir. Ve artık bu değişme işi de tarihe karışmıştır. Türkiyeden çıkanlar, Yunan topraklarının güzelleşmesine zenginleşmesine sebep olmuştur. Türkiyeye dönen Türkler de Türkiyenin faaliyet kudretini artırmıştır. Her iki devlet te kendi kanından kimseleri daima ileri sürülen kötü muamele gördükleri şikâyetinden kurtulmuştur.

Venizelosun konferansta söylediğine göre değişme 350.000 Türk almak için 1.600.000 rumun tardından ibarettir,

Yine konferansta Lort Kürzonun söylediğine göre, bu 1.600.000 rumdan, konferans sırasında ancak 500.000 kişi kalmiş. Dokuz yüz bini izmirin istilâsı üzerine ve iki yüz bini mütarekeye kadar olan müddette çıkmış. İki yüz elli bin Trakyadan kaçmış. Naklolunanlar 384.000 Türk 149.851 Rumdur.

7

Patrikhane

Rum Patrikhanesi: Tâli komisyon reisi Montanya, 10/1/923 te birinci komisyona, komisyonun vardıkları neticeyi anlatırken (cilt 1 S 334) sivil rehinelerin geri verilmesi, harp esirlerinin ve ahalinin değişilmesi meselelerinden ilk ikisinde kolay anlaşıldığını, üçüncüde mecburiliğin ve İstanbul ve garbî Trakya halkının vaziyeti çekişmelere sebep olmakla beraber bütün değişme işinin beş altı oturmada halledildiğini, ancak son bir meselenin yirmi oturmayı işgal ettiğini, ve halledilmediği cihetle büyük komisyona getirildiğini anlattı. Bu mesele Patrikhane meslesidir.

Lort Kürzon, bu münasebetle uzun söz söyledi. O da Montanya gibi bu meselenin, hiç düşünülmeden ansızın çıktığını anlattı. Türk heyeti İstanbul Rum Patrikhanesinin ilga veya nakledilmesini istedi. Bu, az kaldı bütün müzakereleri akim bırakacak idi.

Lort Kürzona göre Patrikhane, asırlardanberi İstanbuldadır. İlk imtiyazı Fatih vermiş, ve ondan sonra gelen padişahlar bu imtiyaz-

ları tasdik ve tezyit eylemişlerdir, Patrik, hem rum ortodoks kilisesinin reisidir. Hem Türkiye'ye tabi memurdur.

Dünyanın her köşesinden her gün kendisine bu iş için müracaatlar oluyor. Amerika bile, uzaklığına rağmen bu işe çok ehemmiyet gösterdi.

Türkiye, Patrikhanenin salâhiyetini siyasî gayeler için kullandığını, patrikhanenin bir tahrik göbeği olduğunu iddia etti. Eğer bunlar doğru ise, patrikhanenin siyasî imtiyazlarını değiştirmek ve kaldırmak için sebep olabilir amma Patrikin ruhanî ve kiliseye ait imtiyazlarını kaldırmağa da sebep olamazlar. Eğer din ve kilise salâhiyetleri yok olursa, medeniyet dünyasının vicdanı kanar.

İşte Lort Kürzonun bulduğu hal şekli: Bütün heyetler namına teklif etti ki patrikhane müessesesinin bundan böyle siyasî ve idarî mahiyeti bulunmasın, İstanbulda sırf dinî bir müessese şeklinde kalsın.

Romanya Murahhası, Romanya klisesinin müstakil bir reise tabi olmakla beraber Patrikhaneye karşı alınacak kararın Romanya dinî vicdanına acı geleceğini dostça söyledi. Ve asırlardanberi devam eden bu müessese hakkında, hıristiyan devletlerle yeniden münasebet tesis edilirken, dinî hisleri kıracak bir karar alınmamasını rica etti.

Sırp murahhası da Türk heyetinden, istenilen şeyi kabul etmesini diledi. İnsanlık, miktarca yaşayanlardan ziyade, ölülerden teşekkül eder. Patrikhane insanlığa büyük hizmeti geçmiş müesseselerden biridir. Onun ortadan yok oluşu, medeniyetin bir kısmının yok oluşu tesirini verecektir. Bütün vicdanları acılandıracaktır. Patrikhâne, İstanbulda Hilâfetten de eskidir. Taassup devirlerinde bile devam etmiş bir müesseseye yer vermekte, yalnız Türkiyenin karşı koyması, asrî devletler arasında yer almak isteyen Türkiye hayırına olamaz.

Venizelos, Türk heyetinin delillerini tahlil etti: Rum Patrikhanesi siyasî tesir yapıyor, harpte Türkiye düşmanları ile beraber hareket etmiş. Halbuki Patrikhane devlete karşı sadakatten ayrılmamış. 1821 de Patrik Grigoryos Yunan isyanında asıldı. Bunun sebebi hükûmetin kendisini millet başı ve bu sıfatla milletin işlerinden mes'ul saymasıdır.

Türklere göre cemaatlere verilen imtiyazlar, dinî bir mutlak idare olan Osmanlı İmparatoluğunun siyasî vaziyeti icabı idi. Din ile devlet ayrıldıktan ve Saltanat kaldırıldıktan sonra din reislerinin de dinî sıfatından başka imtiyazları kalamaz. Ruhanî reisler, cemaatlerin devlet önünde resmî mümessili ve hükûmet kararlarının bir

vasıtası idi. Bundan böyle, okuma ve hayır müesseselerinde ve bütün cismanî müesseselerde hükûmet münasebetleri, bu müesseselerle doğrudan doğruya olacaktır. Papaslara ve en büyük reislerine hükûmetin artık karışmayacağı, dinî işlerle uğraşma kalacaktır. Din adamlarının sırf din işlerine bakması daha iyi olacaktır. "

Türk Heyetine göre "Böyle olunca, siyasî bir uzuv olan Patrikhanenin, Türkiye dışına nakledilmesi lâzım gelir. Patrikhanenin ve ona bağlı müesseselerin siyasî imtiyazlar kalkınca hem hikmeti vücudu kalmaz, hem yeni usule uyması güç olur.„

Venizelos ta Patrikhaneyi Lort Kürzonun teklifi yolunda bırakmasını Türk heyetinden diledi. Patrikin bu suretle vaziyeti değiştirilmesine klise kanunu müsaittir. Yalnız evlenme ve boşanma, kilise makamlarına bırakılmalıdır. Bundan başka bütün öbür salâhiyetleri kendisinden almakla Türkiye, vaktile kendi vermiş olduğu şeyleri geriye alıyor demektir, bu tabiîdir.

Ancak Patrikhaneyi çıkarmak, kilise kanununa göre mümkünsüzdür, çünkü "Patrik, dördüncü ve beşinci asırlardaki refahından dolayı, Roma klisesi dahil olduğu halde, bütün hıristiyan kliselerinin kararile, içinde Rum Patrikliğinin tesis edildiği İstanbulun, bu yeni Roma şehrinin baş peskoposudur. Dünyada hiç kimse bu iki vazifeyi birbirinden ayıramaz. Bu okadar ağırdır ki, eğer Patrik İstanbulu terkedecek olursa, Rum ortodoks cemaati, kilisesinin dinî reisini kaybeder. Eğer tesadüfen diğer bir zat bu unvanı alırsa, rafızî olur.

Eğer Rusyada istisnaî idare usulü olmasa, yüz milyonu geçen mutekitler, Rusya marifetile Ortodoks klisesinin reisine dokunulmamasını rica edeceklerdi. İmdi yüz kırk milyonda, fazla insan Türkiyeden bunu dileyor. Hem bu Türkiyenin de menfaatinedir. Patrikliğin İstanbulda kalması İstanbul için faidesiz değildir.

Türkiye Lort Kürzonun teklifini kabul ederse Yunan heyeti şimdiki Patrikin çekilmesini kolaylaştıracaktır.

İsmet Paşa müttefikler ve Yunan murahhas heyetlerinin Patrikhanenin siyasî ve idarî mahiyette olan işlerle bundan böyle uğraşmıyacağını, ve yalnız dini meseleler çevresinde kalacağı hakkında konferansta söyledikleri sözleri ve verdikleri alenî teminleri senet aldı. Ve bu şartlar içinde ve aldığı teminler dairesinde teklifinden vaz geçtiğini söyledi.

ALTINCI BÖLÜM

BOĞAZLAR REJİMİ

1 — Hukuku düvelde boğazlar. 2 — Boğazlarımızın ehemmiyeti 3 — Renoven ve Bazilinin yazıları. 4 — Boğazların kapalılığı rejimi, mutlak ve mukaveleli kapalılık. 5 — Lozanda umumî konuşma. 6 — Mahdut açıklık rejimi. 7 — Boğazlar mıntakasının askersizliği. 8 — Boğazlar komisyonu. 9 — Beynelmilel teminat. 10 — Başka geçitlerle mukayeseden çıkan mülahaza. 11 — Anzak.

Boğazlar meselesi, konferansın birinci devresinde konuşuldu ve bitirildi. İkinci devrede ancak, Rusyanın imza edip etmiyeceğine dair bir kaç söz geçti.

Boğazlar meselesi, müstakil bir tetkik mevzuudur. Onun için yazılmış çok kitaplar vardır. Dünya harbinden evvel yazılan müstakil kitaplar içinde Marcey'in [1] Mişefin [2] ve Daskoviçinin [3] Goryanofun [4] eserleri en maruf olanlarıdır. Bu son eser, Türkçeye de tercüme edilmiştir ve çok faydalıdır. Harpten sonra yazılan eserler arasında Profesör Rougier'nin ve Fernand de Visscherin etütleri, Profesör Ali Fuat Beyin Pariste basılan doktora tezlerini zikrederim. Sedat Paşa da "Boğazlar meselesi ve Çanakkale muharebei bahriyesinde Türk zaferi„ adile 1927 de bir titap neşretti. Bu eser, adından da anlaşıldığı üzere, daha ziyade harbe taalluk etmakte fakat kara harbinden bahseylememektedir.

Boğazlar meselesi için ayrı bir kitap zemini olacak tafsilâtı bu eserin çerçevesine sığdırmak beni programımın dışına çıkarır. Bu sebeple, meselenin yalnız ehemmiyetini ve kısa bir tarihçesini, Lozan müzakerelerinin iyi takip edebilmesi için yazmakla iktifa edeceğim.

Bununla beraber, dünya siyasetinde en büyük menfaatlerin çarpıştığı bir mevzu olmak itibarile siyasetçe de, bir çok muahedelere mevzu teşkil etmeleri sebebile hukuku düvelce de en mühim bir mesele olan ve hâlâ mühim bir mesele kalan Boğazlar meselesinin ehemmiyetini gösterebilmek için her bahiste takip ettiğimden biraz daha geniş bir kadroda meseleyi tetkik etmeği zarurî gördüm.

---

[1] Statü international de detrois, Dardanelles Bosphor et Mer Noire 1912.
[2] La mer Noir et les detrois de Constantinople 1901
[3] Le Bosphore et les Dardanelles. 1910
[4] La question du Bosphore et des Dardanelles. 1915

Boğazlar mukavelesile boğazlarımıza tatbik edilen usulün esası sulh muahedesinin siyasî kısımlarında 23'üncü maddede zikredilmiştir. Bu sebeple boğazlar usulünü siyasî hükümler arasında tetkik etmek doğru olur.

1

Hukuku düvelde boğazlar

Boğazlar, denizleri birbirine birleştiren tabiî geçitlerdir. Hukuku düvelde boğazlar, iki serbest denizi, iki iç yahut kapalı denizi, yahut kapalı bir denizle açık bir denizi birbirine birleştirdiğine göre, ayrı ayrı hükümlere tabidir. İki kapalı veya iç denizi birbirine bağlayan boğazlar kapalıdır. Azof ve İstanbul boğazları, Karadeniz bir Türk denizi iken böyle idi. İki açık denizi birbirine birleştiren boğazlar açıktır. Bir iç denizi, yani hukukî mânada kapalı bir denizi açık denize birleştiren boğaz kapalıdır. Azak denizini Karadenize birleştiren Gerç boğazı gibi.

Bir denizin yalnız iç deniz, yani coğrafî bakıştan kapalı olması kâfi değildir. Hukuku düvelce kapalı olması ve bu sıfatla bir devletin su ülkesi sayılabilmesi için, üç şart lâzımdır: 1 — Denizin her yanı bir devlet ülkesi olmak. 2 — Bu denizi açık denize bağlayan boğazın iki yanı ayni devlet ülkesi olmak, 3 — Boğaz dar bulunmak, Bu üç şarttan biri yoksa, boğaz da deniz de açıktır.

Kapalı boğazlar için hukuku düvelde mesele yoktur. Bunlar topraklarında bulunduğu devletin hakimiyetine mutlak surette tabidir. Mesele açık boğazlardadır.

Açık boğazlar, iki muhit denizi birbirine birleştirirler, yabut okyanustan ayrılmış ve etrafı muhtelif devletler toprağile çevrilmiş bir deniz ile okyanusu birleştirirler. İki tarafları ayni devlet ülkesi olur veya olmaz. Genişliği, kara suları mesafesini aşar veya aşmaz. Bu ihtimallerin hepsinde, bu türlü boğazlar için kaide olan açıklık ile kıyıdaki devlet veya devletlerin emniyetini uzlaştırmak meselesi, ilim ve siyaset adamlarını, farklı mütalealara sevketmiştir.

Maruf boğazlar şunlardır: İspanya, İngiltere ve Fas ülkeleri arasında Akdenizle Atlas Okyanusunu birleştiren Cebelittarik (en dar yeri 8 mil). İngiltere ve Fransa arasında Manş denizile Şimâl denizini birleştiren Padökale (17,18 mil genişliğinde), İsveç ve Danimarka toprakları arasında, Şimal denizi ile Baltık denizini birleş-

tiren Sünt (4—36 kilometre). İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yemen toprakları arasında Kızıl denizle Hint Okyanusunu birleştiren Babülmendep (10—12 mil.) Şili, Arjantin toprakları arasında Atlas ve Büyük Okyanusu birleştiren Macellan (3—40 kilometre). Danimarka toprakları arasındaki büyük ve küçük Belt (1—12 kilometre). İngiltere toprakları arasındaki Menai Solent, İtalya toprakları arasındaki Mesina (3 kilometre), Rus toprakları arasındaki Jougor, Kara, Matotchkin dir. Kanada ve Birleşik Amerika arasında Juan de Fuca (15 mil), Rusya ve Birleşik Amerika arasındaki Behrenk (50 kilometre kadar), Çin ile İngiltere elindeki Hong Kong Adası arasındaki Lymon Pass boğazlarıdır.

Süveyş, Panama, Korent ve Kiel kanallarını da, tabi oldukları açıklık prensibi itibarile, bu meyanda saymak lâzımdır.

Bu boğazlarda, açıklık kaidesinin neticesini, bazı müellifler, boğazın kara suları mesafesini aşan bir mahiyette olup olmamasına göre ayırmağa lüzum görmeksizin mutlak sayıyorlar.

Bir kısım müellifler, boğazın geniş olmaması, yani kara suları mesafesi haricinde, serbest bir kısmı kalmaması ve boğazın iki yanı bir devlete ait bulunması halinde açıklık kaidesini ticaret gemileri için mutlak kabul etmekle beraber, harp gemileri şeraitini kıyıdaki devletin tayin etmek ve hatta bunların geçişini meneylemek salâhiyetini kabul eyliyorlar. Düdley Fild, Hall Frederik De Martens bu cümledendir,

Müelliflerin çoğu, hem kıyıdaki devletlerin menfaatini, hem de, beynelmilel ticareti korumak üzere ikisi ortası bir fikir kabul ediyorlar: Gerek ticaret, gerek harp gemileri, boğazdan geçme hakkını haizdir, ancak kıyıdaki devletlerin de, bu geçişin kendilerine zararlı olmaması için, her türlü tedbir almağa hakları vardır. Bu sebeple, gemi işletme şeraitini tanzim etmek, harp gemileri miktarını ve tevakkuf müddetlerini tahdit eylemek ve harp gemilerinin zarar verecek hareketlerde bulunmalarına mani olmak salâhiyetlerini, kıyıdaki devlet haizdir.

1913 de Beynelmilel Parlâmetolar Birliği, boğazlar hakkında kabulünü tavsiye ettiği kaideleri ticaret gemilerine hasretmek ve harp gemilerine ait hükümleri hariç bırakmak mecburiyetinde kaldı. Kodifikasyon komitesi ve konferansı da bir neticeye varamadı.

Bu türlü boğazlardan harp gemisini geçirmek bir müsaade midir? Gemi için bir hak mıdır? Bir hak ise, bu, mutlak bir hak mıdır yoksa kıyıdaki devletin salâhiyetlerini tahdit eden bir servitütmü-

dür? Bu meseleler üzerinde de nazariyatta ileri sürülmüş farklı fikirler vardır.

Tatbikatta devletler, kendi suları üzerinde salâhiyetlerini geniş tutmaktadırlar. İngiltere Kara Suları Üzerinde Kaza hakkı kanununun esbabı mucibesinde Padökale boğazından yabancı devlet gemilerinin geçiş hakkını müsaade sayacak kadar ileri gitmiş, yine İngiltere ve Amerika, Juan de Fuca hakkındaki mukavelede, her biri kendine ait sular üzerinde mutlak hâkimiyet kabul eylemiştir.

Görülüyor ki açık denizleri birleştiren boğazlarda, harp ve ticaret gemileri için açıklık beynelmilel bir kaide olmakla beraber, bu kaide henüz beynelmilel umumî bir muahedede bütün teferruatile tesbit edilememiştir. Diğer taraftan yine bazı boğazlar için ayrı kaideler kabul olunmuştur.

Nazariyat ve tatbikatın bu mahiyette olmasına karşı, boğazlarımızın hususî vaziyeti, bu boğazlardan hiç birine benzemeyen bir mahiyettedir. Hukuku düvelde boğazlar, Danimarkanın Sünt ve Belt boğazlarından 1858 ze kadar geçiş resmi alması münasebetile, Macellan boğazı tahkim olunmamak hakkındaki Şili-Arjantin mukavelesi sebebile, Cebelittarık boğazı Afrikadaki kısmı tahkim olunamamak hakkında mukavele sebebile ayrıca mevzu bahsedilmiş ise de asıl söz yeri boğazlarımızdır. Zaten Boğazlar Meselesi denince, İstanbul ve Çanakkale boğazları anlaşılır.

Bunun sebebi boğazların ehemmiyetidir. Ve bu ehemmiyet bunları, dünyanın en büyük ve tanınmış meselelerinden biri yapmıştır.

2

Boğazlar meselesinin ehemmiyeti

Boğazlarımızın siyasî, askerî, iktısadî, coğrafî görüşten birinci derecede ehemmiyeti vardır. Bu ehemmiyeti göstermek için, boğazlardan bahseden her kitapta bir çok yazı görülür. Boğazlar, ehemmiyetlerini, dünya harbinde, bütün bu yazıları ehemmiyetsiz bırakan bir kuvvetle gösterdiler. Yenen devletler hükûmet ve siyaset adamlarının dilinde mütemadiyen tekrarlandı ki Rusyanın inhidamı, Romanyanın inhizamı harbin iki sene fazla devamı boğazlar yüzündendir.

Bunun eğri veya doğru olduğunu araştırmaksızın, onların söyleyemediğini de biz katalım: Dünya harbinin en büyük muharebelerinden biri, boğazlarda oldu ve İtilâf Devletleri için hezimetle neticelendi.

Boğazlarda ebediyete geçen bu savaş levhası, ne ulu bir manzaradır!

Dünyanın en kuvvetli ve denizlere hakim devleti, var kuvvetile karadan ve denizden boğazlara saldırıyor. Onun, Na Mağlup Armadayi yendiği gündenberi yenilmemiş donanması, boğazlar önünde yeniliyor. Onun en iyi techiz ve sevkedilmiş ordusu, Çanakkalede muvaffakiyetsizliğe uğrayarak çekilip gidiyor. Bizim için öğünç dolu bu zafer, dünya harbinin öbür muharebelere benzemeyen, başlı başına bir vaka'sıdır: Çünkü başlamış ve bitmiş ayrı bir harekettir.

Boğazların ehemmiyetini dünya harbinde gösteren diğer bir şey de, devletler arasında en çok siyasî ve askerî muhaberata boğazların sebep olmuş olmasıdır.

Üçüncü olarak bogazlar, Vilsonun sulh şartlarında doğrudan doğruya yer tutmuştur.

Boğazların bu ehemmiyetleri neden ileri geliyor? Haritaya bakınca bu görülür: Çanakkale boğazı 1800 — 7000 metre genişliğinde ve 64 kilometre boyunda İstanbul boğazı da Hisarlarda genişliği yarım kilometreye inen 27 kilometre boyunda, iki yanı müdafaaya çok elverişli çıkıntı ve tepelerle muhat birer boğazdır. Bu iki boğaz dünyanın en eski zamanlarından beri en işlek iki denizi Akdenizle Karadenizi birleştirmektedir.

Akdeniz, tarihin başladığı gündenberi medeniyet ve ticaret havzasıdır. Şark ile Garp, yetiştirdiklerini hep bu denizle birbirine ulatmış, üç eski kıt'a, Asya, Avrupa ve Afrika, bu denizle birbirine ulaşmıştır. Akdeniz, bugün de dünyanın en büyük menfaatlarının merkezidir. Karadeniz ise Rus ve Türk ellerinin Bulgaristanın, Romanyanın, Avusturyanın hatta Yugoslavya ve Macaristanın bir birlerine veöbür denizler ve kıtalara varma yoludur.

Bu kadar işlek iki denizi birbirine bağlayan iki bogaz çok işlek ve müdafaaya çok elverişli olmaları itibarile dünyanın en eski günlerindenberi dikkat nazarının celbetmiştir. Fakat boğazlar asıl Osmanlı İmparatorluğunun elinde dünyanın en ehemmiyetli meselesi olmuştur.

Bugün, denizde gemisi olan veya bu denizle mal alan veya veren uzak yakın her memleket için, gemi işletmenin serbest olup olmaması itibarile boğazlarımızın çok ehemmiyeti vardır. Büyük ticaretleri olan büyük devletler için bilhassa İngiltere Amerika Fransa, İtalya ve Japonya için bu ehemmiyet daha da fazladır.

Bununla beraber birinci derecede ehemmiyeti Türkiye, Rusya ve İngiltere içindir.

Türkiye için boğazların ehemmiyeti, kendi ülkesi içinde olmaları, Avrupa ve Asyadaki topraklarını birbirine birleştirilmeleri, dün paytahtı ve bugün de en büyük şehri olan İstanbulun ve bütün tarihî eserlerinin onlar üzerinde bulunması itibariledir. Ülkesinin birliği ve bu ülke birliği ile Avrupa ve Asya işlerinde bir mevki tutması, bir Avrupa devleti olması, boğazların ülkesini ayırmamasına bağlıdır. Anadoluya dayanmayan Rumeli boğulur. Avrupanın hükmüne geçer. Rumelinin Anadoluya sağlam dayanabilmesi ise, boğazların kendi hükmünde olmasına bağlıdır. Demek ki ülke birliği, devlet için hayat ve istikbal demektir. İstiklâl demektir.

Bundan başka, boğazlar müdafaaya çok elverişli olduğu için bir ihtilâfta onları elde bulunduran devlete başlı başına bir üstünlük temin eder. Bundan ötürü bir harpta bir devlet tarafından işgal edilmek istenilmeleri, Türkiyenin kararı üzerinde müessir olacak ve Türkiyeyi belki hiç istemediği halde beynelmilel bir ihtilâfta taraflar arasına sürükleyecektir. İmdi Türkiye, hem kendini bir beynelmilel ihtilâfa sürüklememek, hem topraklarına yabancı bir devletin istilâ imkânını vermemek için, boğazlara hâkim olmak, boğazları hiç bir devlet tarafından istilâ edilemez bir vaziyette bulundurmak ve dünyaya bu fikri vermek mecburiyetindedir.

1833 de Babıaliyi boğazlarda bir bevvabıalî saymışlardı. Ondan sonra da, Osmanlı Devletinin bu bekçiliğini Rusyaya karşı zındancı tavrı aldırmak suretile Türk Rus münasebetini bozmak yolunda işlediler. Netice, boğazları muahedeye bağlı sisteme götürdü. Türkiye Cumhuriyeti, ne Rusya ne diğer hiç bir devlet hesabına boğazlarda bir kapıcı ve bekçi değil, sırf kendi ülkesinin geçitlerini elinde tutan ve kendisi için gözleyen bir devlet sıfatile boğazlara verilecek şekilde en çok alâkadardır.

Türkiyeden sonra boğazların Rusya için ehemmiyeti büyüktür. Rusya için bütün şark meselesi boğazlar meselesidir. Rusya, boğazların kendisine açık olup olmamasına göre kendisini mahpeste veya emniyette sayar. Lozanda Çiçerinin dediği gibi Rus bugdaylarının yüzde yetmişi boğazlar yolile taşınır. Ilık denize, Rusya, ancak boğazlarla ulaşır.

Lort Kürzon, Lozanda boğazlardan geçen gemilerin ancak yüzde yirmisi Karadenizde kıyısı olan devletlere ait olduğunu söylemişti. Bununla, denizlerde gemileri en çok işleyen İngilterenin iktısadî bakıştan boğazlara verdiği ehemmiyet anlaşılacağı gibi, İngiliz deniz siyasetinin bir temeli de, denizlerin geçit yerlerinde daima bir İngiliz menfaati görmekten ibaret olmasına ve bundan başka boğazlarımızın asıl Hint yolunu müdafaa eden mazumeye dahil bulunmasına

göre bir asırdan beri İngilterenin boğazlara verdiği siyasî ehemmiyetinderecesi de anlaşılır.

Boğazların ehemmiyetlerini daha iyi anlatmak için, "İstanbul ve boğazlar„a dair Rus evrakını Fransızcaya nakleden heyetin neşrettiği iki ciltlik [1] esere mukaddeme yazan Sorbon profesörlerinden Reno Uvin'in yazdığı mukaddemeyi tercüme ediyorum. Bunda boğazların dünya harbinde oynadıkları rol da hulâsa edilmiştir. Öbür yandan, Çarlık Rusyasının boğazlara ve İstanbula ait bakışlarını da daha iyi anlatmak için bu kitaptan Bazilinin harbe girişimiz üzerine yazdığı raporu da terceme ediyorum, Bunlar bize, boğazlarımıza Rusyaca dün atfedilen ehemmiyeti gösterirler. Daha eski zamana ait ehemmiyet için Goryanofun eserine müracaat olunmalıdır.

3
Renovenin ve Bazilinin yazıları

RENOVENİN MUKADDİMESİ. Çar hükûmeti, uzak şarkta; kendisini Mançori harbine vardıran on senelik bir genişleme siyaseti takip ettikten sonra, Asyaya ait büyük tasavvurlarını bırakmak mecburiyetinde kalınca, Rusya " Avrupaya dönmek „ ıztırarında bulundu. 1905 yılının bu sonunda vaziyet naziktir. Ordu, Rusyanın Uzak Şarkta devam ettirdiği harp ile bozulmuştur. İmparatorluk rejimi ihtilâlci hareketlerin sarsıntısına uğramıştır. Öyle görünüyor ki Rusya, daha pek çok yıllar, Avrupanın siyasî hayatında birinci derecede bir rol oynamaktan uzaktır. Bununla beraber bundan iki sene sonra, - silâha müracaat kabiliyetini daha almamış olmakla beraber - " büyük fikre „ yeniden geliyor. O büyük fikre ki Rus topraklarını bir Avrupa devletine çevirdikleri gündenberi, Rus Çarları, asla bırakmamışlardır. İstanbul ve boğazlar meselesinin halli meselesi.

Ak denize, ılık denize çıkma meselesi, her hangi bir Rus hükûmeti için geçici bir hedef değildir ve olamaz. Onun önüne bu temelli meseleyi her lahza koyan şey, coğrafi şeraittir. Donan denizin kıyısı, ancak kısa bir yaz müddetinde donsuzdur. Baltık limanları kışın bir kısmında mahsurdur. Ve şimal denizine ileten geçitler, Danımarkalılar elindedir. Ancak karadenizin kıyılarıdır ki gemi işletmeğe daima açıktır. İmdi, İmparatorluğu denizci hayatının bura-

[1] Constantinople et les Detrois 1930 - 1931

larda toplanması pek mantıkidir. Bahusus ki Donetz in zengin buğday tarlaları ve madenî havzası için ihraç limanları bu kıyıdadır.

Fakat İstanbul ve Çanakkale geçitleri, Türklerin elindedir. Avrupa da buna nazaret eylemektedir. Burada da Ruslar "evin anahtarına„ malik değildirler. Bu vaziyetin ağırlığı, Rus, Japon harbi sırasında her vakitten açık olarak gözüktü. Rusyanın Baltık donanması, Tsoushima felâketi ile bitecek olan büyük gayreti yaparken, Rusyanın karadeniz donanması, bogazları geçmek müsaadesine malik olmadığı cihetle, limanlarda oturdu. Bir az sonra 1912 de, Türk İtalya harbi sırasında boğazların ticaret gemilerine kapatılması, Rus ticaretine ağır zararlar çektirdi.

İmdi, Rusyayı bu mahkûmiyetten kurtarmak için diplomasinin 1908 den 1913 e kadar gayretini iki kat etmiş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu gayretler, meyvasız kalmıştı. 1908 de İsvolsky, Buchlau da Rus harp gemileri için boğazlardan serbest geçeşi elde etmek üzere olduğu zannında idi ki hadiseler kendisine en kamçılayan tekzibi indirdiler. 1911 sonunda da Rusanın İstanbul büyük elçisi Tcharykoff Türk hükûmetinden bu müsaadeyi doğrudan doğruya almağa çalıştı. Ayni muvaffakiyetsizlik - Petersburgta Fransanın müzahereti elde edilmek isteniyor, boşuna - Quai d'Orsay Rusyanın, ihtiyatlı bir kaytten kurtulma yolundaki isteklerinin karşılacağı güçlükleri çok iyi bilir. İsvolsky 1906 anlaşmasının, iç Asyada İngiliz menfaatlarına Rus menfaatlarını karşı koyan güçlükleri yoluna koymuş olmasındaberi, İngilterenin kendisine bazı müsaadeler gösterebileceğini boşuna umdu. Sir Edvard Grey bütün devletlerin harp gemilerine, boğazlardan serbestçe geçme hakkını veren bir rejimi belki kabul edebileceği zannını verdi. Fakat Rus gemilerine bir imtiyaz vermeği redeyledi. Karadeniz donanmasının "Akdeniz muvazenesi„ şeraitini bozabilmesinden endise etmekte idi.

1913 İstanbulda Alman nüfuzunun ilerleyişi kendisini gösterdiği zaman, vaziyet Rusya için daha endişe verici oldu. Şüphe yok ki Ceneral Liman Fon Sanders evvela kendisine tevcih edilmiş olan birinci kolordu kumandanlığını muhafaza edememiştir. Fakat Osmanlı ordusunun umumî müfettişi olmuştur. İstanbul boğazını muhafaza eden kıt'alar Alman zabitler tarafından öğretilmektedir. O vakit Rus resmî mahfilleri, boğazlar meselesinin artık, devletlerin müttehit muvafakatile ve beynelmilel bir muahede ile halledilebilmesi ümidi kalmadığını görüyor. 21 Şubat 1914 tarihli bir konferansta askerler ve diplomatlar meseleyi, müsait bir hal ve vaziyet zuhurunda, kuvvetle halletmek lûzım geleceğinde ittifak ediyorlar. Bir Avrupa harbi

çıksın, muhariplerin gözünde, boğazlar meselesi, diplomasinin daima kendisine atfettiği mutlak ehemmiyeti artık haiz olamayacaktır. Rusya ogün harekete geçebilir. O gün yakın mıdır? Rus askerî mahfelleri bunu zannetmiyor. Çünkü teknik tetkikleri 1916 veya 1917 den evvel gerçekleştirilmesi mümkün olamayacak olan bir deniz inşaatı programı üzerine hesap edilmektedir. Ancak prensip kararı alındı: Rusya "tarihî gayelerinin„ elde edilmesi fırsatını fevt etmemeğe çalışmalıdır.

Fırsat, Rus resmî mahfellerinin umduğundan çabuk elverdi. Çarlık hükûmeti, 21 Şubat 1914 konferansının çizdiği programı tatbik eyleyecek miydi? İngiltere ve Fransanın altı senedenberi kendisine veremedikleri serbest hareketi, Avrupa harbi kendisine verecek miydi? Mesele, bir Rus hükûmetinin — ne hükûmeti olursa olsun — soğuk kanlılıkla alacağı bir iş değildi. Rus amme fikirlerinin anlayacağı bir harp gayesi varsa, o da şüphesiz İstanbulun zaptıdır. Bu amme fikirlerinin, ancak mahdut muhitlerin endişelerini aksettirdiği doğrudur. Bununla beraber Dumada liberal bourgeoisinin mümessilleri bu parulaya karşı hiç te duygusuz değildirler. Boğazların kapalı oluşunun, üzerine çöktürdüğü mahkûmiyetten memleketi kurtarmakla, Çarlık hükûmeti "hayatî menfaatlara„ ve "Rusyanın mukadderlerine„ bütün bağlı olanların arzusunu yerine getirmiş olacağına kani olabilirdi. Yeni güçlükler ve sarfedilmiş mukavemetler karşısında buna Rusya hükûmeti nasıl çalışıyor. Bu ciltlerde toplanan vesikalar işte bunu gösterecektir. Ne kadar eksik olursa olsun, Sovyet hükûmetinin yaptığı bu vesaik neşri, bu bapta çok büyük faydası olan bir bellilik getirmişti.

1 — Avrupa harbi, Rusya hükûmetine düşünmekte olduğu fırsatı hemen vermiyor. Dünya harbinin ilk üç ayında Türkiye, Almanya ile 2 Ağustos 1914 te gizli bir muahede aktetmiş ve Göben ile Breslav'ı Boğaziçine almış olmakla beraber, muvakkat olarak bitaraflıkta duruyor. Hatta, İtilâf Devletlerile müzakere bile ediyor. Gerçektir, Rus diplomasisi, Babıâlinin açılışlarını dinlemeğe ve bunları İngiltere ve Fransaya bildirmeğe tehalük göstermiyor. Sazonof, Türklerden ziyade Bulgarlarla anlaşmağa çalışıyor. Çünkü Babıâli ile anlaşma, Osmanlı topraklarının bir tamamlığını tazammun edecektir ve Rusyayı, Boğazları kuvvetle zaptetmek fikrinden vazgeçmeğe mecbur kılacaktır. Bununla beraber, Bulgaristan, yan çizdiği cihetle, Rusya, Ağustos sonlarında Türk tekliflerine, İngiltere ve Fransanın da iştirak ettikleri bir teşebbüs ile cevap vermeği kararlaştırıyor. Çok geç! Türk hükûmeti de, Alman ordularının

Fransa meydan muharebesinde zaferi kazanmış göründüğü bu günlerde yan çiziyor. Merkezî İmparatorluklarla aktedilmiş muahedenin icrasını hazırlıyor. 29 Birinci Teşrinde Türk Rus kesilmesi, emri vakidir.

Türkiyenin harbe girişi, Rus siyasetine boğazlar meselesini kat'î surette halletmek ümidini getiriyor. Şüphesiz, 1914 Eylûlünde Türkiyenin, İtilâf Devletleri tekliflerini cevapsız bıraktığı sırada, Rus hükûmeti, meselenin hallini ima etmek fırsatını bulmuştu. Hükûmet meclisinde ehemmiyetli rol oynayan ziraat vekili Krivocheine umumî tesviye anında İstanbulun Tanca'nınkine benzer bir nizamname ile " beynelmilel bir şehir „ olabileceğine işaret eylemişti. Sazonof, Rusyanın, kendi harp gemileri için boğazlardan serbest geçişi elde etmek ümidinde bulunduğunu ilâve eylemişti. O, bu serbestliği temin etmek için, Rusyanın sevkelceyşî bir noktayı, meselâ Büyükdereyi işgal etmesi lâzım geleceğini söylemişti. Fakat harp ilânı " Bizansa ait eski rüyanın uyanışını„ icabediyor. Hükûmet amme fikirlerinin meyilleri arkasında gidiyor. 2 İkinci Teşrin 1914 te neşredilen Çarın Hattı, " dedelerimizin karadeniz kıyılarında bize vasiyet bıraktıkları tarihî meselenin „ halline imada bulunuyor.

Rusyanın Müttefikleri, bu yeni görüşleri nasıl telakki edecekler? Fransanın Petersburgtaki büyük elçisi, Sazanofa, İngilterenin muhakkak olarak karşı koyacağını hesaba katması lâzım geleceğini söylüyor. Zaten Rus diplomasısı, evvelâ Londrada harekete geçiyor. İki ehemmiyetli görüşmede, Rus Büyük Elçisi Benkendorff teminat alıyor: Sir Edvard Grey kendisine 9 ikinci Teşrin 1914 te, Almanya yenilirse, boğazların mukadderi, Rusyanın icaplarına " convenances „ uygun bir yolda halledilmesi lâzım geleceğini söyliyor. Kıral çok daha kat'idir. 13 ikinci Teşrinde Rus Elçisine " İstanbul **Sizin olmalıdır„ diyor. (1)**

Gerçektir, İngiliz vaitleri, bunları yazı ile ifade etmek lâzım gelince, bu kadar kuvvetli değildirler. 14 İkinci Teşrinde İngilterenin Petersburgtaki büyük elçisi Buchananın verdiği muhtıra şu yolda yazılıdır:

" Sir Edvard Grey, Türk hükûmetinin hareket tarzı İstanbul ve boğazlar meselesi de dahil olarak Türk meselelerini Rusya ile an-

(1) Payot tarafından neşredilen (Documents diplomatiques secrets Russes S.249) de, ayni telgrafta hepimizin olmalıdır. « C'est à nous tous » ibaresi yazılıdır. İstanbul ve Boğazlarda yazılı olan ayni telgrafta (S. 149) İngilizcesi de konarak « Droit etre votre » kelimesi vardır. İngilizcedeki kelime Yours ise, bu doğrudur. Ancak Rusca metni tetkik eden Pr. Akçura Yusuf Bey bunun doğru olduğunu söyledi.

laşarak bütünü ile halletmeği zarurî kıldığı fikrindedir. Bu meselenin halli, bittabi askerî harekâtın inkişafı neticesinde mümkün olan yıkılmasından müstakil olarak, Almanyanın ancak yenilmesinden sonra vaki olabilir [1]. Bu formül iki türlü ihtirazî kayt gösteriyor. Boğazların gelecek rejimi, ancak umumî sulh anında tayin olunacaktır. Bu rejim Rusya ile uyuşularak tesis edilecektir. Amma, Rus **menfaatleri** sarih olarak zikredilmemiştir. Sazonof, bu sükût ile geçilişi hemen ihtar ediyor. Sir Edvard Greye, 14 ikinci Teşrin tarihli muhtırayı aldığını bildirirken, formülü biraz genişletmeğe ve hallin Rusyanın **menfaatlerine** uygun olması lâzım geleceğini işaret eylemeğe çalışıyor. İngiliz hükûmeti hoş görünme isteyişinin bedelini hemen ödetmekle beraber, (Sazonof, 20 ikinci Teşrinde, İngiltere devletinin Mısırı ilhak etmek niyetini senet alıyor), Rus hükûmetince istenilen mütemmim beyanname yazılmamıştır.

Fransanın ehemmiyetli bir rol oynamamış olduğu anlaşılan konuşmaların bu ilk safhası içinde demek ki kat'î hiç bir netice elde edilmemiştir. Şüphesiz, Rus hükümeti, İngilterede bir prensip itirazına uğramayacağını memnuniyetle görmüştür. Ancak dilediği geniş ve katî vaitleri elde etmeğe de muvaffak olamamıştır. Beyannamesinin formülünü kasten hafifleterek, İngiltere hükûmeti, İstanbulda bir Rus askerî kıt'asının yerleşmesini kabul etmeğe daha müstait olmadığını anlatmak istemiştir. Her halde mesele, daha halledilmemiştir.

II — Vakıa odur ki, Ruslar da, kendi isteklerinin kat'ı şeklini, henuz kararlaştırmamışlardır. 24 İkinci Teşrinde, Çar, İmparatorluğa "Boğazlardan serbest geçme„ yi temin etmek arzusundan bahsederken, Türklerin kovulması, İstanbulda "Beynelmilel„ bir rejim kurulması yolunda hal çareleri çizmekle iktifa ediyor. "Fikirlerim, henüz kararlaşmış olmaktan uzaktır„ diyor. Bu sıralarda bile, hariciye vekâletinin erkânı harbiyenin ve bahriye vekâletinin daireleri, hazırlayıcı çalışmalara koyuluyor.

Hariciye vekâleti muhaberat dairesi müdürü Mösyö Bazilof'un uzun raporu, meselenin iktisadî ve sevkelceyşî ehemmiyetini, kendine mahsus bir kuvvetle gösteriyor. Rusya, gelecekte, Türk hükûmetinin 1912 de, Türk İtalya harbinde yaptığı gibi, boğazların ticarî yolunu kapamasına, kendisini maruz bulunduramaz diyor. Öbür

---

[1] Bu telgraf ta, yine bu kitapta böyle değil, daha doğru olarak şöyle yazılıdır: «Bu meselenin halli Türkiye Devletinin askerî harekâtın inkişafı neticesi olarak, daha evvel yıkılması ihtimâlinden müstakil olarak, bittabi ancak Almanyanın yenilmesinden sonra vakl olabilir. (S. 152).

yandan, Rusya kabul edemez ki, Türkiye, boğazları (Göben'de yaptığı gibi) ecnebi harp gemilerine açsın ve Rus harp gemilerine, bu geçişi menetmek salâhiyetinde bulunsun. Şu halde Rusya, Ak denize her vakit çıkış çaresini kendisine temin etmeğe çalışmak gerektir. Fakat bu çare hangisidir? Bazilinin muhtırası, diplomasi yolu ile mümkün olanları tetkik ediyor.

Boğazların beynelmilelleştirilmesi mi? O halde, Süveyş kanalınınkine benzer bir rejim kurmak lâzımdır. Ancak, bu yolda bir muahedenin yalnız manevî kıymeti vardır. Türklerin İstanbul ve Çanakkale boğazı kıyılarında daimî hiç bir istihkâm yapamıyacakları kararlaşmış olsa bile, buralarda bir kaç gün içinde sahra tesisatı kurabilecekleri şüphesizdir. Bir de boğazlar silâhsızlaştırılırsa büyük bir deniz devletinin buraları birdenbire zaptetmesine nasıl mani olunacaktır? Bitaraflık, Bazili diyor, kuvvet ile tutulmadıkça manasızdır. Gerçektir, boğazları muhafaza kuvveti olarak beynelmilel bir filo teşkil olunabilir. Ancak ihtilâf halinde her devlet kendi gemilerini hemen çekmeğe çalışacaktır. Türk Rus ittifakı mı? Bunun için Türkiyeye harpten sonra, Hünkâr İskelesi muahedesi (1833) maddelerinden ilham alan bir tesviye suretini zorla kabul ettirmek lâzım gelecektir. Türk hükûmeti Rusyaya, harp ve ticaret gemilerini serbest geçirmeyi ve boğazları Rus hükûmetinin talebi üzerine diğer bütün milletlerin gemilerine kapamağı taahhüt eyleyecektir. Fakat bu taahhüdün icrasını nasıl temin eylemeli? Rusya, Türk donanmasını " kontrol „ etmek salâhiyetine ve yahut boğazlarda daimî surette bir filo bulundurmak hakkına malik olmadıkça, ciddî teminat elde etmiş olamaz. Bundan başka, beynelmilel ihtilâtlar halinde kıyıları derhal işgal eyliyebilecek bir ihraç kuvvetine malik bulunması da zaruridir. Muhtıra, kat'î bir hal şekline varamamakla beraber, Bazilinin bütün mütalealarını ayni bir noktaya yollanmaktadır: Bu diplomasi hal yollarının, kifayetsizliğini ve askerî bir işgalin zaruriliğini göstermek.

Karadeniz harekâtı bürosunun şefi olan deniz Erkânı harbiye zabitlerinden Nemetz'ın muhtırası da ayni fikirden ilham almaktadır. Bu da Rusyanın " tarihî vazifesini „ yerine getirebilmesi için, boğazlar mıntakasında yerleşmesi lâzım geleceği fikrindedir. Ancak, kat'î bir proğram tesbit etmekte güçlüğe uğruyor. İstanbul, güçlü kuvvetlerin birleştiği bir noktadır diyor. Burası, dinî bir paytahttır. Avrupa sermayelerinin cazibeli merkezidir. Beynelmilel politikanın hassas bir noktasıdır. 'İhtilâtların önünü almak için Rus hükûmeti, İstanbul meselesi ile boğazlar meselesi arasında bir ayrılık tesis et-

meli değil midir? Asıl şehir, Rusya bunda bir kontrol yapmak şartile, bitaraflaştırılabilir. Bilâkis, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kıyıları, Marmara denizi adaları, Ege denizinde Çanakkale boğazı giriş yerine hâkim olan İmroz ve Bozçaada adaları Rus askerleri tarafından işgal olunmalıdır. Asya kıyılarını tutmağa lüzum yoktur. Ancak. yekten bir kuvvet vurmasile bu işi başarmak istemek, mevzuubahs değildir. Merkezî devletlerle sulh mukaddimatı imza edildiği vakittedir ki Rus erkânı harbiyesi boğazları işgal eylemeği düşünmelidir. O vakil, umumî sulhün aktinden evvel bir filî hal ve vaziyet ihdas edebilmek için, çabuk hareket eylemek lâzımdır.

İmdi, Pont-aux Chantres gibi Erkânı harbiye mahafili, Rusyanın filî ve daimî bir işgale tevessül eylemesi lâzim geleceği kanaatindedirler.

Fakat hiç kimse hemen bir işgale taraftar değildir. Çünkü Almanyaya ve Avusturya Macaristana karşı savaş, İmparatorluğun bütün kuvvetlerini yutmaktadır. Şu halde Rus hükûmeti, ancak istikbali mahfuz tutmağa bakıyor. 1914 — 1915 kışında, İngiltere siyasetinin de kolaylaştırabileceği münferit bir sulh düşünen Türk muhalefet muhitlerile temasa girmeği reddediyor.

III — Ancak 1915 baharında yeni bir hadise oluyor ve Rus hükûmetini teminat almağa ve Müttefiklerden kat'î vaitler istemeğe sevkediyor: İngiltere ve sonra Fransa Çanakkale seferine karar veriyorlar. Bunun muvaffak olması, Grandük Nikola erkânı harbiyesinin durmadan istediği silâh ve mühimmatın Odesaya ulaştırılmasına imkân vereceğine göre, Rusyanın askerî vaziyetini hafifletecek demekti. Ancak, Rus diplomasisi, teşebbüse bu noktai nazardan bakmıyor. Teşebbüs muvaffakıyetle neticelenirse Müttefikler, İstanbulu işgal edebileceklerdir! Bu takdirde, bir Rus kıt'asının da işgale iştirâk eylemesi mutlak lâzımdı. Ancak erkânı harbiye Galiçya veya Polonya cephelerinden lâzım olan kuvveti ayıramaz. Venizelos hükûmeti, İngiltere ve Fransaya Yunan ordusunun yardımını teklif edince, manzara daha endişe verici oluyor. Düşünülebilir mi ki Rumlar, Bizansa girsinler ve Ruslar orada bulunmasınlar? Atina hükûmetinin verebileceği bütün vaitler, Çarlık diplomasisini tatmin eyleyemez. "Büyük an'anenin en uyuşmaz taraftarı olan prens Troubetzkoïs Nich'ten Hariciye Vekili Sazonofa sıkı telgraflar çekiyor. Eğer hükûmet, İngiliz, Fransız askerlerini İstanbula yalnız sokarsa, ne ağır mes'uliyet yüklenmiş olacaktır. Rusya için boğazlar meselesinden daha ehemmiyetli bir mesele yoktur. Bunun hal şekli de İmparatorluğun menfaatlerine uygun olmalıdır. "Eğer bunu Almanyaya

karşı Fransa ile ve İngiltere ile elde edebilirsek, ne alâ. Bunlarla elde edemezsek, Almanya ile öbür devletlere karşı elde etmek daha iyidir.„

Sazonof, bu hayret veren nasihatleri almadan evvel de diplomasi faaliyete geçmiştir. İngiliz Fransız teşebbüsü, boğazlar meselesini sarahaten ortaya atmağa Rusyayı mecbur etmiştir diyor. Birinci defa olaraktır ki Rus hükûmeti, müttefiklerine isteklerinin şümulünü bildiriyor: Rusya (İstanbul da dahil olarak Midya-Enez hattına kadar) Avrupa kıyısında ve (Sakaryaya kadar) Asya kıyısında bir arazi ile Marmara adalarını ve Bozca ada ile Limniyi işgal etmek suretile İstanbul ve Çanakkale boğazlarında "sağlam bir yerleşmeyi„ zarurî görmektedir. Londra ve Pariste bu program serinlikle kabul edildi. Delkase, Rusya ile 1914 İkinci Teşrininde başlanmış olan konuşmaların bu türlü istekleri derpiş ettirebilmekten uzak olduğu cevabını verdi. Kendisi İstanbulun daima "beynelmilel bir şehir„ olabilmesini düşünmüştür! Sir Edvard Grey, Fransız görüş tarzı arkasında vaziyet alarak, ayni itirazlarda bulunuyor. Ancak zaman, acele edilmesini istiyor. Olabilir ki İngiliz, Fransız israrları, Yunanistanın tereddütlerine nihayet verir. 4 Martta Sazonof, Londra ve Parise verdiği bir muhtıra kaleme alıyor. (No. XLIX).

İngiltere ve Fransa için ittifakın mukadderatı üzerinde en ağır neticeleri olabilecek bir ret ile cevap verme mümkün değildir. Fakat bu iki devletin her biri, bu çabuk ibramdan sıkılmışlardır. Başlı mukavemet, Paristen mi Londradan mı geliyor? Rus büyük elçileri bu noktada uyuşamıyorlar. Bununla beraber 8 Martta Fransa hükûmetidir ki ilk bir cevap veriyor. Fransa, Rusyanın İstanbulu da, boğazları da, ticaretin serbestliği temin edilmek şartile, işgal eylemesini prensip itibarile kabul ediyor. Ancak, " umumî tesviyenin „ bir kısmını teşkil etmesi lâzım gelen bir meseleye, kat'î bir hal şekli vermegi faydasız sayıyor. (No. LXVI) 12 Martta İngiliz kabinesi muhalif fırkalar reislerile de görüştükten sonra, Rus programına muvafakatini yazılı bir formül ile beyan etmeği kabul eyliyor. O da, ticaret gemilerine lâzım olan bütün serbestliği Rusların vermesi arzusunu ifade ediyor. Tabiî, bu vait ancak merkezî devletlerin yenilmiş olması halinde muteberdir. (No. LXXVII). Rus hükûmeti, bu taahhütleri senet almakta, ve ticaret gemilerine boğazlardan serbest geçişi vadetmekte gecikmiyor. Fransız hükûmetinden, Londra kabinesinin verdiği beyannameye benzer yazılı bir beyanname elde etmekte de israr ediyor. Paristeki büyük Rus Elçisi İzvolski, 15 gün, Delkase yanında hep bu teşebbüsleri tekrar ediyor. Yan çizmeye çalışan Delkase, yavaşlıklarını örtmek için " unutkanlığı „

(hafıza zafını) bile ileri sürüyor. Ancak 10 Nisandadır ki, Parisin notası, Petersburga yollanıyor. (1)

Rus hükûmeti, demek ki müttefiklerinden, zarurî gördüğü taahhütleri kopara bilmiştir. Bununla beraber, daha tamamile emin değildir. Boğazlardan ticaret gemilerinin serbest geçişi prensibi, beklenmeyen şeyler saklayabilir. İngiltere ve Fransanın bir teminat sistemi elde etmek ve meselâ bir beynelmilel komisyon tesis eylemek istemeyeceklerini kim bilir? Bir formül bulunması güç ve sıkıcı olacaktır. İzvolski bazı güçlükler "daha çıkabilir„ diyor. Anlaşmanın var oluşu bile doğrudan doğruya alâkası olan ve itilâfın umumî politikasına dokunan başka güçlükler doğurmaktadır; Rusyaya karşı müttefiklerce verilen gizli vait yeni devletlerin koalisyona girmesine engel olmayacakmıdır?

İlk görüşte, anlaşmanın aktedilmesi, bilâkis, konuşmaları kolaylaştıracak mahiyette görünüyor. Çanakkale seferinin başındanberi, Rus hükûmeti her hangi bir beraber çalışma teklifini bertaraf etmeğe çok itina etmişti. Venizelosun projelerine düşman olduğu gibi, boğazlar taarruzuna bir İtalyan iştiraki fikrini de reddeylemişti. Çünkü kendi maksatlarına uymayabilecek ihtiraslar uyandırabilmekten korkuyordu. Fransadan ve İngiltereden kat'î birer vait almış olunca artık, ihtiyatta kalmasi için sebep yoktu. 8 Marttan itibaren Sazonof, İtalya ile müzakereye yeniden başlamayı kabul ettiğini bildiriyor. Şu şart ile ki, Roma hükûmetine, harbin ilk günlerinde yapılmış olan teklifler yeniden gözden geçirilsinler.

20 Martta, Balkan Devletlerinin kabulünü temin etmek için çalışma taahhüdünü İngiltereye karşı alıyor.

Ancak hakikatte, 4 Mart muhtırası bütün bu teşebbüsler üzerine ağır basmaktadır. Gerek Roma ile konuşma, gerek Bükreş ve Sofya ile temasa girme mevzuubahsolsun, Rus diplomasisi, boğazlara ait anlaşmanın dokunulmaz olduğunu ve gizli kalması lâzım geleceğini prensip olarak ileri sürüyor. Eğer Romanyalılar ve Bulgarlar İstanbulun harpten sonra Rusların eline düşeceğini öğrenirlerse, endişelere düşmiyecekler miydi?(2) B unlar, elbette kendi harp gemileri

[1] İngiliz hükûmeti, 1907 Rus - İngiliz anlaşmasının yeniden tetkik edilmesini (İran bitaraf mıntakasının İngiliz nüfuzuna bırakılmasını) bedel olarak ileri sürüyor. İslâmın mukaddes yerleri ile Arabistanın, Türkiyeden müstakil bir hakimiyete tabi tutulmasını istiyor. Fransa da Süriyede hususî menfaatlerini tanıtiyor. (Not Renovenindir.)

[2] 1915 ikinci kânununda boğazların gelecekte ne olacağı üzerinde Romanya ile Yunanistan ve Bulgaristan arasında koüuşma mevzuubahs idi. Romanya hükûmeti daha o vakit « boğazları tek bir devlete tabi kılacak olan » her hangi bir tesviye tarzına karşı duracağını gizlememişti.

için boğazlardan serbest geçişi Rusyanın taahhüt etmesini isteyeceklerdi. Ancak, Sazonof, kendilerine bu müsaadeyi vermeğe meyilli değildir. İngilterenin bu işte kendisine yapmaktan geri durmadığı tekliflere cevap vermemek çarelerini itina ile arıyor. (N°. L. XXVII) İmdi, sırrı, imkânın bütün müsaadesi nisbetinde saklamak gerektir.

Bununla beraber daireler, anlaşmanın tamam metnini bilmiyorlarsa da, böyle bir anlaşma yapıldığını çabucak öğreniyorlar. [1] 1916 Martında meb'us Milioukoff Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında aktedilmiş olan " sarih anlaşma „ya imada bulunduğu zaman bu " ifşa „ hiç kimseyi hayrete düşürmedi.

Niçin o vakit, sükâtun muhafazasından vazgeçildi? Bu değişikliğin sebebini bazı Rus siyasî muhitlerinin düşünüş tarzında aramak gerektir. Rus ordusunun 1915 te uğradığı büyük hezimetlerden beri, devletin en yüksek makamlarında, artık yenmek ihtimaline imkân vermeyen insanlar vardır. Halk içinde, usanç alâmetleri kuvvetle kendini göstermektedir.

İstanbulun ve boğazların zafer bahası olacaklarını Ruslara haber vermek, millî iradeyi yeniden canlandırmak için zarurî değil midir? Sovyetlerin neşrettikleri vesikalar, bu pisikolojik inkişafı takip etmeğe müsait değildir. Onun ancak başlı tezahürlerini göstermektedir.

İlkönce, 1915 — 1916 da, büyük umumî karargâh diplomasi muhaberat şefi Koudacheff'in telkinleri var. 21 ilk Teşrin 1915 te umumî erkânı harbiye reisi Ceneral Aleksiyef ile bir konuşmadan sonra Sazonofa bir rapor yolluyor. Askerî vaziyet endişe vericidir. Rus cephesindeki Alman-Avusturya büyük taarruzu henüz durmuş olduğu sırada Bulgaristan harbe girmiştir. Sırbistan çiğnenmek üzeredir. Berlin ile İstanbul arasında irtibat tesis olunacaktır. Umumî Erkânı harbiye Reisi endişelerini gizlemiyor. Koudacheffe, Türkiye ile münferit bir sulh aktetmek çaresini araştırmak lâzımdır diyor. Ancak bu teşebbüsün şartı, Çarların "büyük fikirlerinin„ İstanbulu işgalin bırakılması olacaktır. Rus hükûmeti 1915 anlaşmasından bizzat kendisi vazgeçecektir. "Ne yapmalı?„ Aleksiyef "giderilmez olan şeyi kabul etmek lâzımdır.„ diyor.

Bu bedbinlik dalgası geçiyor. Fakat Koudacheff, Erzurumun

---

[1] 18 Mart 1916 dan itibaren Romanyanın Londradaki elçiliği daha 18 Mart 1915 te bir anlaşma aktedilmiş olduğunu mahrem olarak haber almışlı. (Notlar müellifindir.)

zaptından sonra, bu düşünceyi başka bir şekil altında ele alıyor. 18 Mart 1916 tarihli uzun bir telgrafta (No XIII) kendi şahsî fikirlerini ve umumî Erkânıharbiye Reisinin fikirlerini karıştırarak, Türkiye ile münferit bir sulh mevzuunu yeniden ileri sürüyor. Rus ordularının Kafkas cephesinde elde ettikleri bu muvaffakıyeti, diplomasi bakıştan, işlemek ve bundan faydalanmak mümkündür. Rusyanın tabiî, İstanbul meselesini çıkarmaktan vazgeçmesi şartile, Türk hükûmeti müzakereye girişmeği belki kabul eder. Bu ayrı sulh, Kafkasya Rus ordularını ve İngilterenin Mısırdaki ordularını serbest bırakır. İtilâfın umumî vaziyeti, bu halde, umumiyetle iyileşmiş olacaktır. Ve, temelli gaye, Almanyanın yenilmesi elde edilecektir. Zaferden sonra, Rusyanın, Hünkâr İskelesi politikasına yani boğazlar üzerinde hükümranlığı temin etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan doğruya bir anlaşmaya tekrar gelemiyeceğini kim bilebilir?

Koudacheffin israrları merak vericidir. Bunlar, mes'uliyetlerini müdrik olan askerî muhitlerin bütün gayretlerini asıl düşmana karşı toplamak için, ikinci derecede hedefleri nasıl bıraktıklarını göstermektedir. Ancak, hükûmet, kendini bu iknalara kaptırmıyor: Koudacheff büyük umumî karargâhtan geri çağırılıyor ve yerine Bazili gönderiliyor.

Ancak, 1916 Temmuzunda yeni temayüller baş gösteriyor. Sazonofun hariciyeden gidişinden sonra, hariciye vekâleti Sturmerin eline düşünce, ittifakın menfaatlerini bazı Rus muhitlerinin gözden uzak tutmaları korkusu vardır.

Douma Reis Vekili Protopopoffun Alman maliyecisi warburg ile İstokholmda görüşmesi Müttefikler elçilerinin dikkatini tahrik ediyor. Alman diplomasisi, Rus yorgunluğundan ne türlü istifade edebileceğini görmemişti. Eğer Rusya münferit bir sulh yaparsa, merkezî Devletler kendisine "Şarkta her türlü serbest hareket etmeyi„ bırakabilirler.Sovyetlerin neşrettiği vesikalar, bu ağır hadise hakkında tam bir aydınlık vermiyor. Başka yerlerden de elde edilen malûmata ancak küçük şeyler ilâve ediyor. Ancak hiç olmazsa Sir George Buchanan'ın, Varbourgun İstanbulu münferit sulh halinde Ruslara vadettiğini, öğrenmesi üzerine, bu tehlikenin önüne geçmek için Çar nezdinde teşebbüste bulunmağa karar verdiğini öğretiyor.

Halin bu icapları, Müttefikler arasındaki görüş teatisinde 1915 Mart anlaşmasının neşri meselesinin tuttuğu ehemmiyeti izah eder. Bu teşebbüsleri ve bu tereddütleri kısa kesmek için, amme fikirlerine, Almanyaya karşı zafer halinde, İstanbul ve boğazlar üzerinde

Rus hakimiyetinin yerleşeceğini görmek, muhakkak olduğunu söylemek lâzım gelmez mi idi ? 1916 Eylülünde, İngiltere kıralına, teati edilen beyanname metninin neşredilmesi için, müracaat eden Çarın fikri budur. Ne İngiltere, ne Fransa o vakit diplomasi mahzurları olabilecek olan neşir meselesine muvafakat etmiyorlar. Fakat iki ay sonra, Almanların Protopopofa yaptıkları teklifin mahiyetini öğrenince, bu iki devlet neşri iltizam eylediler. Ancak bu sefer itiraz, Petersburgtan geldi. İttifaka daha yeni girmiş ve Alman orduları tarafından istilâ edilmek felâketine uğramış olan Romanya, Rusyanın boğazlar üzerinde hükümranlığı ihtimalini nasıl telâkki eyleyecektir? Bununla beraber, İmparatorluğun içerki vaziyeti, endişe verici fikirler yayılmasının önüne geçmek için, çabuk tedbirler alınmasını, mecburî kılıyordu. Uzun tereddütlerden sonra, Rus hükûmeti anlaşma metninin neşredilmesi, lüzumsuz olduğunu beyan eyledi. [1]

Doumada resmî beyanatta bulunmak kâfidir. Bu tebliğ, 2 Kânunuevvel 1916 da yapıldı: Yeni Başvekil Trépoff "1915 te İngiltere ve Fransa ile aktettiğimiz bir anlaşma, Rusyanın İstanbul ve boğazlar üzerinde hukukunu kat'î surette tesis eylemektedir„ dedi. Fakat Rus politikasının an'anevî gayelerinin bu ifşa edilişi, amme efkârında akis uyandırmadı. İki sene evvel, bunu şevkile selâmlayacak olan muhitlerde bile, ancak bazı alâka uyandırabildi. Usanç ve yorgunbu, açık delilidir.

Üç ay sonra, Çarlık rejimi yıkıldığı ve muvakkat hükûmet kurulduğu vakit, yeni Rusyadan bir kudret hamlesi beklemek lâzım mı idi ? Hariciye Vekili Milioukoff'un tavrı bunu ummağa imkân veriyordu, 17 Mayısta yazılan umumî notada, Müttefik Hükûmetlere, Çarlık rejiminin düşünüşünü tebliğ ederken, Milioukoff yapılmış vaitlere riayet edeceğini ve alınan taahhütlere sadık kalacağını bildiriyordu. Müttefiklerin de kendi taraflarından, "harbin gayeleri„ hakkındaki anlaşmaları teyide hazır olup olmadığını soruyordu.

Bu suretle yeni hükûmet, İstanbul ve boğazlara ait istekleri terk etmiyordu. Fakat, 9 Nisanda, ikinci bir umumî notada Milioukoff, yeni Rusyanın ecnebi topraklarını kuvvetle iktisap etmek dileğinde olmadığını bildirdi. Muvakkat hükûmetin haricî politikası, usanç ve yorgunluk dalğasını hesaba katmak mecburiyetinde idi. Milioukoff

[1] Bununla beraber Rus hükûmeti İtalyaya 1915 Mart anlaşma metninden malûmat veriyor. (19/11/916) ve Romanyaya daha kısa bir tebliğde bulunuyor (1/12/916).

bir ay sonra iktidar mevkiini terketmeğe mecbur kaldı. Yenileşen hükûmet, amme fikirlerini sürükleyen sulh arzusuna uymak mecburiyetinde idi. Terestchenko 19 Mayıs tarihli notasında "ilhaksız ve tazminatsız sulh„ parolasını kabul ediyordu. 3 Haziranda, harp gayelerine ait Müttefiklerin anlaşmalarında bir tadil yapma niyetini bildiriyordu. Rusya büyük fikri, İstanbul ve boğazları işgal etme fikrini halâ tahakkuk ettirme arzusunda nasıl bulunabilirdi? Doğrudan doğruya geleceğin öte tarafına artık bakmak kuvveti yoktu. Artık yenme iradesi kalmamıştı.

Rusya Hariciye Vekâleti Muhaberat Müdür Muavini Bazilinin 1914 İkinci Teşrin tarihli muhtırası.

Tarihî boğazlar meselesi, Rusya için iktısadî, askerî ve umumî surette, siyasî mahiyeti haizdir.

1

Boğazlardan geçen deniz yolu, bizim için ticari ana yoldur, damardır. Aşağıdaki rakamlar ihracatımız için bu yolun ehemmiyetini gösterir.

Rus ihracatı binerlik ruble itibarile

	İmparatorluğun bütün ihracatı	Boğazlardan geçen
1903	410	1001
1904	410	1006
1905	406	1077
1906	378	1094
1907	381	1053
1908	345	998
1909	565	1427
1910	565	1449
1911	568	1591
[1] 1912	433	1518

Bu on sene içinde boğazlar yolile olan ihracat, vasatî olarak, İmparatorluğun bütün ihracatının % 37 sini teşkil etmiştir. Deniz

[1] 1912 de boğazlardan geçen ihracatın azlığı, Türk İtalyan harbinde boğazların muvakkat kapalılığı neticesidir. Dercedilen rakamlar, ticaret ve sanayi vekâletinin tahminleridir.

yolile boğazlardan çıkarılan eşyanın taşınması yerine kara yolile taşıma ikame edilemez. Kara yollarile taşıma deniz yolile taşımadan vasatî olarak, 25 defa pahalıdır: Hem de bizim Karadeniz yolile çıkardığımız şeyler, buğdaydan ve umumî surette iptidai maddelerden, yani yüksek bir masraf kaldırmayan eşyadan terekküp etmektedir.

Boğazlardan geçen ticaret yolunun bizim için birinci derecede nasıl bir ehemmiyet arzettiği, bunların Türkiye tarafından 1912 ve 1913 te [1] muvakkaten kapatılmış olmasının da bütün iktisadî hayatımız üzerinde yaptığı tesirlerle ölçülebilir.

Bu muvakkat kapatılıştan çıkan zararlar, ayda 30 milyon rubleden fazla olmak üzere tahmin edilmiştir. İmparatorluğun 1914 bütçe projesinde maliye vekilinin verdiği izahat kabul edilmek lâzım gelirse, Rusyanın ticarî muvazenesi 1912 de son üç senelik vasatî miktarından yüz milyon ruble aşağı oldu. Bunun sebebini, o sene mahsulün az olmasında aramak lâzımdır. Ancak, bu tabiî sebeplerden başka, boğazların muvakkaten kapatılması yüzünden buğday ihracı için çıkan güçlüklerde ve boğazlardan her türlü eşya ihracı kesilişinin iktisadî hayatımız üzerinde yaptığı derin tesirde dahi aramak lâzımdır. 1913 baharında devlet bankasının poliçalar için iskonto fiatını % 1/2 ye çıkarmış olması bunun bir misalıdır.

Boğazlardan geçen deniz ticaret yolunun Rusya için ehemmiyeti, gelecekte, hiç şüphesiz artacaktır. Cenup mıntakalarımızın iktisatça açılışı ve ilerleyişi, çok çabuk ve sevinç veren bir mahiyettedir. Umulabilir ki, deniz yakınlarında demir ve kömürün bolluğu ile bu vilâyetler, çok bereketli bir sınaî mıntaka olacaklardır. Münakalât yollarının inkişafı, Karadeniz iktisadî iç elinin ve başlıca İranın servetlerinin işletilmesi de buna benzer bir tesir yapacaktır.

Karadenizi Akdenize ve Akdenizi Karadenize birleştiren ticaret yolunun serbestliği, bu suretle Rusya için normal bir iktisadî hayatın ve servetlerinin ilerki açılış ve ilerleyişinin zarurî bir şartı olarak görünür. [2]

İmdi, bugünkü hal ve şeraitte boğazlarda ticaret eşyası için bu serbestlik temin edilmiş sayılamaz. Bu son senelerin vak'aları gösterdi

[1] Türk İtalyan ve Balkan harplerinde.

[2] Bu hakikatin eskiliğinin bir misali, Fransız müelliflerinden Favier'in 1773 te yazılmış olan aşağıki sözlerinde bulunabilir. « Türkiye ile Rusya arasındaki harp, her şeyden evvel bir ticaret harbi oldu. Çünkü Karadeniz ticareti, Rusya için, Amerika ticaretinin Fransa İspanya ve İngiltere için haiz olduğu ayni ehemmiyeti haizdir.

ki Türkiye, boğazları, kendi için menfaatli görünce, hatta uzun müddetle ve bizim menfaatlerimizi itibare almaksızın kapatmaktadır. Türk İtalyan ve Türk Yunan harplerinde [1] şahsî müdafaa sebeplerile, boğazlara deniz mayinleri koymak meşru idise, boğazların 1914 eylülü ortalarında [2] Türkiyenin hiç bir Devlet ile muharebede bulunmadığı sıralarda kapatılması meydanda olan bir sui istimaldi.

Bizim için, temelli olan bu ticaret yolunun ecnebi bir memleket makamatının keyif ve iradesine (Kapris) ve bu memleketin Beynelmilel münasebetlerinin vaziyetine tabi olmasını kabul etmek mümkün değildir. Bu bizim yalnız hayatî siyasî menfaatlerimize aykırı olmakla kalmıyor. Bu bizim şerefimiz için de şindir. İmdi, İktisadî bakıştan boğazlara ait gayemiz, ticaretimizin bu deniz yolunu engelsiz kullanabilmemiz için teminat elde etmekten ibaret olmalıdır.

Bu teminat, hakikî olmalıdır. Sırf hukukî teminler bu hususta kâfi değildir. Hukukî teminlerin ancak sulh zamanında kıymeti. vardır. Harp zamanında onların müessir olmaları kuvvetle tutulmalarile olacaktır. Müeyyidelerden mahrum olan bu teminlerin bu itbarla kıymeti yoktur.

Boğazlardan geçen bütün deniz yolu, şu veya bu şekilde, bizim hüküm ve nüfuzumuza tabi tutulmadıkca bu teminler gerçekten sağlam olmayacaklardır. Ancak bu yolun muhafazası bizim ellerimizde bulunduğu ihtimalindedir ki, her hangi bir tecavüzden her vakit masun olacağı kanaatine malik olabiliriz. Daha az tamam teminler bize, elbette daha az kıymette emniyet getirir.

Bununla beraber, şurasını da kaydetmek gerektir ki, boğazlar üzerinde vesayetimizin teessüs etmesi, Akdenize iktisadî bir çıkışı bize mutlak surette temin edemez. Çünkü bu, Akdenizde elverecek kadar deniz kuvveti olan bir devletin bizimle harbetmesi halinde, boğazları abluka altında ilân etmesi ve bunu filen yapması imkânını gidermez.

2

Boğazların sevkelceyşî ehemmiyeti bunları elde tutan devletin fazla bir deniz kuvveti kullanmağa da muhtaç olmaksızın, harp

---

[1] 1911 — 1912 Türk İtalyan harbi ve 1912 — 1913 ikinci Balkan harbi murattır.

[2] 27 Eylül 1914 te Türkiye, İngiliz donanmasına boğazdan hiç bir Türk gemisinin çıkmasına müsaade edilmemesi ve çıkan gemi olursa onun üzerine ateş edilmesi » yolunda verilen talimatı bahane ederek boğazı kapadı. İstanbul büyük Elçisi Giers in telgrafı no: 1228.

gemilerinin Akdenizden Karadenize ve Karadenizden Akdenize geçmesini menedebilmesi imkânındadır. Bundan başka boğazlar, gerek Akdenizde, gerek Karadenizde bir donanmanın harekâtı için mükemmel bir deniz üssüdürler.

Boğazlar, birbirini velyeden dar İstanbul ve Çanakkale boğazlarından mürekkep oldukları cihetle, bu iki dar geçidin elde bulundurulması, bir geminin bir denizden öbürüne serbestçe geçirilmesine imkân verir. Bunlardan yalnız birinin elde bulundurulması, bitişiğindeki denize gemilerin girmesini menetmeğe elverir.

Çanakkale geçidinden bahsolunurken, bundan yalnız Çanakkale boğazını değil, bu boğazla beraber civarındaki İmroz Bozcaada, Semadirek ve Limni adalarını ve bu adalarla boğaz arasındaki deniz mesafesini de anlamak lâzım gelir. Bu adalar, boğaza o kadar yakındırlar ki bunları boğaz methalini müdafaa hususunda az veya çok nisbette kullanmak mümkündür. Bugünün askerlik tekniğinde bir ecnebi filonun boğazlardan geçmesini menetmek için, muhtelif vasıtalar vardır. Deniz geçidinin derinliği ve darlığı itibarile, İstanbul ve Çanakkale boğazının kapatılması, aşağıdaki vasıtalarla yapılabilir.

1 — Kıyılara bataryalar yerleştirmek suretile.
2 — Karadadeniz mayınları, atma cihazları yerleştirmek suretile.
3 — Deniz yolunu, denizaltı mayınlarla müdafaa etmek suretile.
4 — Denizaltı gemilerin boğazlarda faaliyetile.

Boğazların kıyıları elde olmadıkça, bütün bu vasıtalardan istifade edilemez. Kara üzerinde top ve mayın atma cihazları yerleştirebilmek için bu vaziyetin zarurî olduğu meydandadır. Tedafüî deniz altı mayınler, top bataryaları, onların hasım tarafından toplanabilmesini men etmedikçe müessir olamaz. Denizaltı gemiler, kıyının her hangi bir tehdidinden masun olmadıkça boğazlarda harekâtta bulunamazlar. Çünkü, bulundukları yerde preskoplarını göstermek mecburiyetinde olan bu gemiler, bunları gösterince kıyı topları tarafından batırılabilirler.

Boğazların yabancı elinde olmasının bizim için askerlik ve denizcilik noktasından aşağıdaki elverişsiz neticeleri olur.

Çanakkale geçitine (yukarıda gösterilen adalar ile arasındaki mesafe ile beraber) malik olmak, bunu elinde bulunduran devlete bizim harp gemilerimizi gerek Karadeniz filomuzu kuvvetlendirmek, gerek gemilerimizi limanlarımızda barındırmak üzere Karadenizden Akdenize ve Akdenizden Karadenize geçirmeği men etmek imkânını verir.

Bundan, başka İstanbul boğazının da sahibi olmak itibarile bu devlet Akdenizden Karadenize kendisinin veya başka bir devletin harp gemilerini geçirtebilir. Cenup kıyılarımızın müdafaası hususunda bunun ne kadar tehlikeli olabileceğini, Karadenizde Göben ve Breslavin görünmesi pek açık surette göstermiştir.

Bu sebeple boğazların bizim için ortaya koydukları sevkelceyşî meseleler, iki türlü olabilir. Arzularımız, boğazlarda, yabancı deniz kuvvetlerinin Karadenize girebilmesini men etmek imkânını bize verebilecek bir hal ve vaziyet ihdas etmeğe munhasır olabilir. Buna yarım passif bakış denebilir.

Bu hal yolu, bizim Karadeniz kıyılarımızın müdafaasını son derece kuvvetlendirir ve sadeleştirir. Karadenizdeki kuvvetimizi de bu denizde kıyısı olan devletler filolarile ihtimale göre ehemmiyetli surette indirmemize imkân verir. Tamamile tedafüî olan bu bakışa, daha geniş bir program, tam actif bir program karşı koymak mümkündür. Her vakit için ve tabiî harp zamanı için de harp gemilerimizin doğazlardan serbest geçişi ve Akdenize serbest çıkışı böyle bir hal şekli, Karadenizden Akdenize uzanan bütün deniz yolunun tabiî, bizim nüfuzumuza tabi olmasını icap ettirir.

Bununla beraber anlaşmak gerektir. Bizim bu deniz yoluna Çanakkale önündeki Ege denizi adalarına kadar uzanması halinde bile sahipliğimiz, halin bütün icaplarında, Akdenize serbestçe geçebileceğimiz emniyetini bize veremez. Ege denizini elinde bulunduran hasım bir devlet, bizim gemilerimizin bu boğazdan geçmesini daima meneyleyebilir. Birinci derecede bir deniz devletile muharip olduğumuzda, bu böyle olacaktır. Meğer ki, bu devletin donanması, meselâ bu devletin ayni zamanda başka bir büyük denizci devletle de muharebede olması sebebile başka yerde alıkonulmuş olsun.

Harp gemilerimize Akdenize çıkma temin edildiği halde, Karadeniz filomuzun rolü büsbütün değişecektir. Bunu başka denizlerde dahi kullanabilmek imkânını elde edebileceğiz. Bugün olduğu gibi muhtelif denizlerde ehemmiyetli deniz kuvvetleri beslemeğe artık mecbur olmayacağız. O vakit Karadenizde yalnız bir tek "açık deniz filomuz„ olabilecek. Öbür denizlerdeki kuvvetlerimizi tamamile tedafüî gayelere göre indirebileceğiz.

Bundan çıkacak deniz bütçesinin eksiltilmesi, boğazlar üzerinde otoritemizin tesis edilmesinin zarurî kılacağı maddî fedakârlıkları bir dereceye kadar karşılamış olacaktır.

Bundan başka, harp gemilerimizin boğazlardan geçişi, donanmamız vasıtasile Akdenizde harekete geçmekliğimize imkân verecektir.

Bu faaliyet, mühim bir deniz kuvvetine malik olduğumuz takdirde, dünyada nüfuzumuzu büyük nisbette artıracaktır. Evvelce de söylediğimiz gibi boğazlar, bir donanmanın Akdenizde harekât için mükemmel bir üstür.

Bu delillerin değeri, şüphesiz, çok munazara zemini olabilir. Başlıca, bizim için, hele bugün, geniş ve mütecaviz bir deniz siyasetine koyulmaklığımızın faydalı olabileceğinden şüphe olunabilir.

Ancak boğazlar meselesinin, harp gemilerimize Akdenize çıkışı temin etmeğe elverişli olacak bir surette düzene bağlanması, ticaret filomuzun da, harp zamanında harp filosunun ayni şeraite tabi bulunması sebebile, bizim için daha da ehemmiyetlidir.

Filhakika, her hangi bir devlet için, Karadeniz ile Akdeniz arasında gemi işletme, meselâ boğazlara mayın koymak suretile filen mümkünsüz kılındığı gün, yalnız bizim harp gemilerimiz değil, bütün milletlerin ticaret gemileri de artik Akdenize geçemeyeceklerdir.

Bu suretle, boğazların tam sevkelceyşi meselesi, bizim Akdenize çıkışımızın iktısadî noktadan temin edilmesi ile, bu teminatın harp zamanına teşmil edilmesi zarurî göründüğü nisbette, ayni hal tarzını icabettirir.

3

Boğazların sahipliği Karadenizden Akdenize ve Akdenizden Karadenize gemi işlemesini menetmeğe elverişlidir. Boğazlar, Türkiye elinde bulundukça, Karadeniz harp gemilerimizin çıkışı, zarurî olarak, bu devlete tabidir.

Ancak, bugünkü vaziyette, filomuz, Türkiyenin hareketinden de müstakil olarak, karadenizden çıkamaz. Meriyette olan muahedelerin hükmü, bütün milletlere harp gemilerini boğazlardan geçirmeği yasak etmektedir.

Bu yasaklık, bizim menfaatlarımıza ne derece zarar verir? Bunu muhtelif surette takdir etmek mümkündür:

Boğazların hukukan kapalı oluşunun menfaatlarımıza zarar verdiğini göstermek için, aşağıdaki mülahazalar ileri sürülmektedir.

Birinci derecede, boğazların kapalı olması, Rusyayı bütün zamanlarda ve hatta Türkiye ile sulh halinde bulunduğu zamanda bile, Karadenizdeki bütün kuvvetlerini, lâzım olunca, diğer denizlere serbestçe geçirmek veya bu denize çekmek imkânından mahrum etmektedir.

Boğazların kapalılığı 1904 te Japonya ile harbimizde karadeniz kuvvetlerimizden istifade etmekliğimize engel oldu. Hulbuki bu

kuvvet harbin neticesi üzerinde belki kat'î surette müessir olabilirdi [1]

İkinci derecede, boğazlar kapalı olduğu için, Rusyaya Karadenizdeki gemi tezgâhlarından filolarının bütün ihtiyaçları için istifade edemez, çünkü Karadenizde inşa edilen gemilerini başka denizlere geçiremez.

Üçüncü derecede, boğazların kapalı olması, Rusyaya ihtiyaç halinde, Karadeniz donanmasını, Karadenizdeki tersanelerinde yapılacak gemilerden başkasile artırma imkânı vermemektedir. Bu ise, bizi muhtemel hasımlarımıza karşı bu denizde aşağı vaziyete koymaktadır. Türkiyece başka memleketlerden hazır harp gemileri satın alınması, Karadenizde Türk deniz kuvvetlerile bizim deniz kuvvetlerimiz arasındaki nisbeti, Türkiye lehine uzun bir zaman için tadil eyleyebilir. Çünkü biz, Türk donanmasının artırılmasına karşı ancak Karadeniz tersanelerimizde yeni gemiler yaptırmakla cevap verebiliriz. Bu ise epi zaman ister. Bundan başka Türkiye, garp tezgâhlarına gemi sipariş etmek suretile de bize karşı üstünlüğe geçebilir. Çünkü, bilindiği üzere, garp tezgâhları, bizimkilerden çok daha çabuk gemi yaparlar. Bu vaziyet, bizi kudretsizliğe mahkûm ediyor. Türkiyece Brezilyaya ait Rio de Janeiro dretnotunun alınması ve İngiltereye Reşadiye dretnotunun sipariş edilmesi meselesi mevzuu bahsolduğu sırada, bu, pek iyi görüldü.

Boğazlardan bütün milletler harp gemilerinin serbestçe geçmesi aleyhinde şu sebepler ileri sürülüyor:

Karadenize girişi, yabancı devletler donanmalarına açmakla biz, bu denizde malik olduğumuz bize has mutlak vaziyetten vazgeçmiş olacağız. Ve Yakın Şarktaki siyasî maksatlarımızı elde edebilmek için Türkiye üzerinde daima kullandığımız tazyik vasıtalarından birini kaybedeceğiz. Bundan başka boğazların açılmasile, yabancı donanmalar Karadenize daimî surette girebilirler. Bize karşı az müsait olan devletler, bizim üzerimizde devamlı bir tehdit yapmak için bundan istifade edebilirler.

---

[1] 1902 tarihli İngiliz Japon ittifak muahedesinin bir maddesile (madde 7) İngiltere, Japonya için umumî veya hususî surette ehemmiyeti olabilen bütün mevcut muahedeler ahkâmının icrasına göz kulak olmağı tahhüt ediyordu. Bu maddeye tevfikan İngiltere 1903 ten itibaren Rus gönüllü donanması gemilerinin ve harp levazımı ve asker taşıyan gemilerin boğazlardan geçmesini tahdit etmesi için Türkiye üzerinde müessir bir tazyik icra etti. 1904 kışında Karadeniz harp kruvazörlerinden bir gurubun Uzak Şarka gönderilmesi meselesi çıktığında İngiltere Babıâliye, Karadenizdeki Rus gemilerinin çıkışı, Boğazlara ait Beynelmilel muahedelerin kabul edilmez bir ihlâli olacağını bildirdi.

Bundan başka şu fikir de beyan olunuyor ki boğazların açılması, bizi Karadenizde kuvvetli bir donanma inşa etmiye iptidaen mecbur edecektir. Bu mülâhazayı doğru olarak kabul etmek mümkün değildir. Bunun dayandığı fikir, yani boğazların kapalılığına ait mukavele sayesinde Türkiyeden başka Karadenizde hasma tesadüf etmiyeceğimiz fikri, tamamile yanlıştır. Bu türlü görüş, boğazların kapalılığının tehlikeli bir neticesidir.

Boğazların kapalılığı kaidesinin bizim lehimize olarak kaldırılmasındaki menfaatleri, yabancı donanmalar için Karadenize girme memnuiyeti ile uyuşturabilmek için, boğazlardan geçişin ancak Karadenizde kıyısı olan devletler harp gemilerine caiz olacağını kararlaştırmak lâzımdır. Boğazlardan harp gemilerinin geçişi meselesinin bu yolda düzene bağlanması, bizim görüşümüz için en arzu ediliri olduğunda şüphe yoktur. Ancak, muhtelif bayrak taşıyan gemiler arasında bir müsavatsızlık prensibi için kabul edilmek ihtimali azdır.

Boğazların açılışı lehinde ve aleyhinde olan sebepler mukayese olunursa, itiraf etmek lâzım gelir ki harp gemilerimizi boğazlardan geçirmenin bize temin edeceği menfaatler, Karadenize yabancı donanmalar kabulünden çıkan mahzurları hissolunur derecede aşmaktır. Bundan başka, bu mahzurlar, İstanbul boğazından Karadenize geçmenin bizim otoritemize tabi olması halinde büsbütün yok olacaklardır.

4

Evvelce söylediğimiz gibi Çanakkale boğazı methalinde bulunan Ege denizi adaları — İmroz, Bozca ada, Limni ve Semadirek — boğazlara karşı harekâtı kolaylaştırmakta kullanılabilirler.

İmdi, Akdenize çıkışımızı temin etmekten ibaret olan sevkelceyşî mesele, bu adaların mukadderi hesaba katılmadan, düzene bağlanamaz.

Bunların hepsi, tabiyece ayni ehemmiyeti haiz değildir. Her boğazda serbest giriş meselesi, methalinin yakınında, boğaza girecek veya boğazdan çıkacak donanmaya saffıharp üzere açılma imkânı verecek bir müstahkem mevki talim meydanı tesis etmek suretile temin olunur.

İmroz ve Bozcaada, Çanakkale boğazının methaline o kadar yakındırlar ki şeraitin bir müstahkem mevki meydanı için icap ettirdiği sınırlar içinde bulunuyorlar.

İmdi, Çanakkalenin müdafaa teşkilâtı, tamam emniyet verici olabilmek için, bu iki adanın şimdi zikredilen gayede kullanılabilmeleri, ve Çanakkale methalini denizden gelecek bir taarruza karşı himayeye mahsus tahkim edilmiş bir deniz cephesi teşkil eylemeleri lâzımdır. Aksi halde, nisbeten az ehemmiyetli olan bir donanma bile, bu iki adaya dayanarak, çok kuvvetli bir düşmana karşı bile boğazı abluka eyleyebilir: Bundan başka, boğaz methalini topa tutmak için bu adalara top bataryaları yerleştirilebilir.

Eğer İmroz ve Bozcaada, Çanakkale boğazı methaline doğrudan doğruya hâkimse, Limni ve Semadirek adaları da bunların önünde uzanan ve yukarıda söylediğimiz müstahkem mevkı meydanını teşkil eden denizsahasına hâkimdirler. Hele Mondros gibi mükemmel limanları olan Limni adası, mezkûr müstahkem meydanın ablukasını sıklaştırmak için çok değeri olan bir üs hizmeti görür. İmdi, Limni ve Semadirek adaları boğaza karşı harekât maksadında kullanılamayacak hale konmadıkça, Çanakkale boğazı methalinin müdafaası, memnuniyet verecek bir şekilde düzene bağlanmış olamaz.

Bununla beraber şurasını da kaydetmek gerektir ki bu bakıştan Limninin ehemmiyeti, Semadirekinkine kıyas edilemiyecek kadar büyüktür. Limni, boğaz önünde müstahkem meydana doğrudan doğruya hâkimdir. Semadirek ancak bu müstahkem meydanın şimal yanlarına hâkimdir. Öbür yanları, serbest bırakmaktadır. Bu suretle, Semadirek adası, Çanakkale deniz yolunun doğrudan doğruya kendilerine tabi bulunduğu üç adanın zincirinden bir parça teşkil etmez.

5

Boğazların Türkiye elinde bulunması, memleketimizde uzun zamanlar elverişli bir vaziyet sayılmıştır. Deniliyordu ki Türkiye, bizi tehdit edebilecek kadar kuvvetli bir devlet değildir. Ve bu sebeple, bizim menfaatlerimizi daima saymak mecburiyetindedir. Öbür yandan, Türkiyenin İstanbul ve Çanakkale boğazı üzerindeki hakimiyeti, boğazları muhafaza etme endişesinden bizi kurtarıyor. Bu bakış, şüphesiz ki evvelce çok iltizam olunabilirdi. Ancak bu son zamanlarda, artık az müdafaa olunabilir oldu. Dahilî düzensizlik, Türkiyede o kadar açık bir şekil aldı ki, orada hükûmet, artık haricî nüfuzların bir aletinden başka bir şey değildir. Türkiye, bize düşman olan bir devlet zümresi içine girdi. Bu zümrenin nüfuzu ile askerî kuvvetlerini artırdı ve bize karşı tehdit edici bir tavur aldı. Boğazlara sahip olmanın Türkiyeye verdiği sevkelceyşî faydalar, bizim Karadenizdeki vaziyetimiz üzerinde, duyulur bir tesir yapmaktadır. Boğazların,

bizim protestolarımıza rağmen kaç defadır kapatılışı ile Türkiye, boğazlara sahip oluşu bizim menfaatimize nekadar aykırı olduğunu açık olarak ispat eylemiştir.

Bununla beraber boğazların gelecekte ne olacağı meselesi, bizim irademizden de müstakil olarak, eşyanın kuvvetile ortaya çıkmaktadır: Çünkü gün geçtikçe daha açık olarak anlaşılıyor ki Türkiye, sahip olduğu yerleri şenlendirmekten ve korumaktan âcizdir.

Boğazların Türkiyeye tabi olmasına — hiç olmazsa gayri mahdut surette ona tabi bulunmasına — artık tahammül edemiyeceksek, boğazların kuvvetli bir devlet eline geçmesi, bizim için daha kuvvetle kabul edilemez bir şeydir.

Kat'iyetle söylenebilir ki, boğazların, bizim dileklerimize karşı koyabilecek kudrette bir devlet eline geçmesi, bu devletle Rusya arasında muhakkak bir hâd zıddiyet doğuracaktır.

Çünkü, boğazların böyle bir devlet eline geçmesi, bizim cenubî mıntakalarımızın iktisadî hayatını, ona tabi tutmak demek olacaktır. Karadeniz anahtarlarının elde bulundurulması, boğazlara sahip olmanın temin eylediği tek menfaat değildir. Coğrafî vaziyetleri boğazlara bundan gayri değerler de verir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip olma, bizim nüfuzumuza yalnız Karadeniz ve Akdeniz havzalarında kapıları açmakla kalmaz; Balkan ve Anadolu mıntakalarına, yani Rusyanın mukadderlerine en çok alâkalı bulunduğu memleketlere hulûl için bu sahip olma, bir temeldir.

Bukadar ehemmiyetli bir siyasî vaziyeti bizim için elde etmeyi elbette temenni etmemezlik edemeyiz. Filiyatta, Rusyada şu kanaat yayılıdır ki, Rusyanın büyük devlet olarak açılışı, ancak İstanbul ve Çanakkale üzerinde hüküm ve nüfuzunu kurmakla mümkündür. Boğazlar meselesi de kat'î olarak ancak bu şekilde hallolunabilir.

6

Bütün geçen şeyler şu hükme vardırır: Boğazlar meselesi, bizim hüküm ve nüfuzumuzu Ege denizi adaları ve iç elile beraber istanbul ve Çanakkale üzerinde doğrudan doğruya tesis eylemekliğimizden başka suretle tamam halledilemez. Ancak bu suretledir ki bizim tasarrufumuz sağlam olur ve bizim boğazlara ait bütün meselelerimiz, yani iktisadî ve - aktif ve passif - iki sevkalceyşî meselelerimiz doğru ve kat'î hal şeklini bulmuş olur. Yalnız bu hal şeklidir ki bizim büyük devlet sıfatımıza uygun düşer. Yalnız bu hal şeklidir ki yurdumuzun dünyadaki rolünü açma ve ilerletme imkânını verir.

Doğrudan doğruya ele geçireceğimiz yer, gerçektir ki yal-

nız İstanbul boğazına veya umumî surette sırf passif sevkalceyşî meselenin halli için elzem olan topraklara hasredilebilir.

Birinci hal şekline, aktif hal şekli ve ikincisine passif hal şekli denebilir. Boğazların bizim otoritemize tabi kılınmasındaki ehemmiyet takdir edilirken, meselenin tedafüî safhası diye anabileceğimiz kısmını itibara almamak mümkün değildir.

Eğer boğazlara sahip olmaklığımız cenup kıyılarımızın müdafaası için çok iyi şerait vücude getiriyorsa bu iktisap, bizim umumî müdafaa sistemimizde ağır bir yük te olacaktır.

Boğazlar, kara cihetinden çok berbat bir vaziyet olarak görünürler. Bunların müdafaa teşkilâtı bu sebeple, çok ehemmiyetli kara kuvvetlerine ihtiyaç gösterir.

Salâhiyetli kimselerin reyine istinaden kat'iyetle iddia olunabilir ki İstanbul boğazının müdafaası, bize, istihkâmlar yapmak ve en az iki kolordudan mürekkep olacak askerî kuvvetleri beslemek için en az yüz elli, iki yüz milyon rubleye mal olacaktır.

İktisap, bu fedakârlıklara değer mi?

Bu girift meseleye verilecek cevabı peşinden beyana girişmeksizin meselenin, boğazlar meselesinin aktif veya passif hal şeklinden biri ile halledilmesi ihtimali kabul edildiğine göre, muhtelif surette halledilmesi lâzım geleceğini zikretmek lâzımdır.

Akdenize çıkışımızı temin etmekle, iktisadî, askerî ve siyasî bakışlardan çok ehemmiyetli faydalar elde etmeği düşünüyoruz. Büyük devlet sıfatımız, bizi bu gayeleri tahakkuk ettirmeğe mecbur eder. Bir de, boğazlar meselesinin aktif hal şeklini tahakkuk ettirmek için zarurî olan fedakârlıklara değip değmiyeceği, ve bu fedakârlıkların Rusyanın kuvvetleri ve kaynaklarile mütenasip olup olmadığı meselesi, yüksek siyasî görüşten derpiş edimek lâzımdır.

Passif hal şekli tetkik olunurken mesele, duyulur derecede sadeleşir. Bu ihtimalde gayemiz, bize düşman olan filoların karadenize girmelerini men eylemekten ibarettir. Cenup kıyılarımızın müdafaası, büyük nisbette buna bağlıdır. Ancak, bu müdafaa, başka vasıtalarla da, başlıca Karadeniz filomuzun ve muavin vasıtalarının artırılması ile, kıyıların tahkim edilmesi ile ve saire ile de temin olunabilir. Bundan başka Karadeniz kıyılarımızı tamamile müdafaa etmek ne kadar zarurî olursa olsun, bu mesele, bizim umumî müdafaa sistemimizde hususî bir nokta olarak kalır. Boğazlar meselesinin passif hal şekline değerinden üstün bir mahiyet vermemek için, bütün bunları itibara almak lâzımdır. Bu hal şekli ancak mahdut bir ehemmiyet arzetmesine ve tahakkuk ettirilmesi de çok ağır fe-

dakârlıklar istilzam eylemesine göre, bunun değeri üzerinde elbette büyük şüpheye düşülebilir.

Boğazlar üzerinde kontrolumuzu tutmak için lâzım olan fedakârlıklara gelince, bundan doğacak asker mevcudunu artırmanın, cenup vilâyetlerimizde kuvvetlerimizi indirme imkânı ile bir dereceye kadar taviz olunabilip olunamacayağı meselesi bilinmek lâzımdır.

Odesa askerlik mıntakasındaki asker miktarını Romanyanın komşuluğu sebebile indirmek mümkün değildir. Öbür yandan Kafkasyada ehemmiyetli kuvvetler bulundurulması, yalnız Türk sınırlarımızı müdafaa etmek için lâzım değildir. Bu mıntakada asayişi muhafaza etmenin de lâbüt şartıdır. Çünkü İranın mücavirliği, bilhassa zararlı bir nüfuz icra etmektedir. Bu memleketteki mühim menfaatlarimizin daima mümkün olan iğtişaşlara karşı himayesi, Kafkasyada elverecek sayıda asker bulundurulmasını zarurî kılar. Bu sebeplerle orada bugün bulunan üç Kolordudan az kuvvet bulundurmak mümkünsüzdür. Kafkas sınırlarımıza çöken tehdide gelince, bu, Türkiyenin gelecekteki akıbetine bağlıdır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu, Avrupadaki son topraklarını ve boğazları kaybettikten, sonra infisah eylemez ise, servetlerinin kaynağı içinde olan Anadoluda kuvvet bulmağa uğraşacaktır. Kafkas hududumuzu bugün olduğu nisbette tehdit edebilecek ve belki de dikkatini bugünden fazla olarak bu tarafa çevirecektir. Cenuptaki toprakları Süriye, Mezopotamya ve Arabistan kendisinden koparıldığı takdirde, Türkiyenin kudreti ehemmiyetli derecede azalmış olacaktır. Onun siyasî ve askerî meseleleri değişmiş bulunacaktır. Ermeni Vilâyetlerinin de kendinden ayrılmasile bizim Türkiye ile doğrudan doğruya komşuluğumuz bile ortadan kalkabilecektir.

Boğazlarımızın bizim otoritemize doğrudan doğruya bağlı kılınmasının tazammum ettiği güçlükler ve fedakârlıklar sebebile bir sürü yarım tedbirler teklif edilmiştir. Hatta, bu deniz yoluna sahip olmaklığımız bile muhtelif manalarda tefsir olunmuştur. Bütün bu tertipleri, başlıca bizim menfaatimiz noktasından tetkik ve muayene etmek ve yukarıda izah ettiğimiz, boğazlar üzerindeki gayelerimize ne dereceye kadar uygun olduklarını söylemek lâzımdır.

7

Çok vakit, hele yabancı ellerde, boğazlar meselesinin halledilmesi, bunların beynelmilelleştirilmeleri ile, mümkün olacağı fikri beyan edilmiştir. Bu beynelmilelleştirme, boğazlardan serbest geçmeğe, ne sulh ve ne harp zamanında, halel vermemeği, devletlerin

beynelmilel bir muahede ile taahhüt etmelerinden ibaret olacaktır. Bu halde, boğazlardaki gemi işletmeği, 1888 İstanbul mukavelesinin Süveyş kanalı için koyduğu şeraite benzer hukukî şeraite bağlamak teklif olunmaktadır. Bu hal şeklinde, boğaz kıyılarına sahip olma meselesi, asla düşünülmemektedir. Bu kıyılar, bütünile Türk hakimiyetinde kalabilir, veya bir parçası Bulgaristanın veya Yunanistanın eline geçebilir. Bu kıyılara sahip olan devlet, sadece, buralarda bulunan bütün istihkâmları yok etmek ve yeni istihkâm yapmamak taahhüdünde bulunacaktır. Bu sevritüt (irtifak) Çanakkaleye hükmeden Eğe denizi adaları gurupuna da teşmil olunacaktır.

Eğer boğazların beynelmilelleştirilmesi, bu deniz yolunun bütün ihtimallerde, serbestliğini hakikaten temin edebilseydi, bu hal şekli itiraz götürmeyecek kadar cazip olurdu. Toprakların statükosuna hiç dokunulmaksızın, buna müracaat olunabilirdi. Öbür yandan, boğazları zaptetme meselesinden çıkan endişelere ve fedakârlıklara da hiç mahal kalmazdı.

Ancak, bu hal şeklinin değeri, hakikî olmaktan ziyade zahiridir.

Boğazlarda gemi işlemenin ihlâl edilmemesini temin etmeğe matuf olan beynelmilel teminat, boğazları kapamak veya bize karşı kullanmak isteyen devlet için, sırf manevî bir engel demektir.

İmdi, hukukî mahiyette olan bir teminatın kuvvete karşı, o da kuvvetle tutulmadıkça, haddi zatında hiç tesiri ve bunun neticesi olarak harp zamanında bir kıymeti yoktur. Bunun en iyi örneğini Almanyanın Belçika bitaraflığını yeni çiğnemesinde buluruz.

Boğazlarda tatbik edilmesi teklif olunan Süveyş kanalının bitaraflığı da ispat eder ki, bunun ancak görünüşte bir müessirliği vardır. Filiyatta, Süveyş kanalı İngilterenin elindedir. Denizlere hâkim olan İngiltere, ne vakit lüzum görürse, Süveyş kanalını donanması ile işgal edebilir. Ve beynelmilel bütün teminata nihayet verebilir.

Boğazların bitaraflaştırılması halinde, bunları deniz yolile zaptetmek te daha kolaylaşacaktır. Çünkü istihkâmlar yok edilmiş bulunacaktır.

Müdafaasız, boğazlar, denize hâkim olan devletin emrinde olacaktır. Bununla beraber, işgal, hasmından deniz kuvvetince daha zayıf olan bir devlet için bile, buna teşebbüs etmiş olmak şartile, mümkün olacaktır.

Bu devlet, donanmasını boğaza sokmağa muvaffak olunca, donanmasının toplarile, deniz mayınlarila, deniz altı gemilerle ve ilerlenmiş sahada torpitoların hareketlerile boğazları kapatabilecektir. Bundan sonra, donanmasının topları himayesinde karaya asker

çıkaracak ve artık, boğazların öte tarafında bulunan daha kuvvetli bir donanmaya karşı bile bu vaziyetle kendini temin eylemiş bulunacaktır.

Harp halinde eğer bu hareketi biz yapmazsak, bizim hasmımız yapacaktır. Bu hasım, diler büyük bir devlet olsun, diler ikinci derecede bir Akdeniz devleti bulunsun.

Boğazların kıyılarını tahkim etmek memnuiyeti, onlara hâkim olan devleti, onları kapamak ve bize karşı savaşmak için kullanmaktan menetmez. Bu devlet için boğazlarda yalnız daimî istihkâmlar ve umumiyetle uzun zaman çalışılarak kurulabilecek diğer müdafaa tertibatı bulundurmak imkânını giderir. Ancak, kıyılara sahip olma. kendisine istediği vakit, top koymak, torpil atacak cihazlar bulundurmak ve boğaz sularında mayın setleri kurmak imkânını verecektir. Ayni zamanda, karşı konması çok güç vasıtalarla, ağır toplar ve saire için lâzım olan platformlar da hazırlanabilecektir. Boğaz kıyılarının böyle bir maksatta kullanılabilmesinden çıkan tehlike, boğazların kuvvetli bir devlet elinde bulunması halinde çok büyük olacaktır. Bu münasebetle Bulgaristanın veya Yunanistanın bu rolde bizim için Türkiyeden daha tehlikeli olacağını düşünmiye cevaz vardır.

Boğazı abluka etmemek taahhüdünün de bir değeri yoktur. Bu taahhüt, ablukanın, denizde kuvvetli olmak itibarile buna tahammül etmiyecek kudrette olan devlete karşı yapılması nisbetinde ancak müessir olacaktır.

Boğazların bitaraflaştırılmasının silâhla himaye edilmiş olmadıkça hakikî bir değeri yoktur.

İmdi, bu himaye, bitaraflaştırma bütün neticelerile tatbik edilecek ise, ancak beynelmilel temeller üzerine kurulabilir. Halbuki, bu temeller üzerine müessir her hangi bir müeyyide kurmak, mümkün görünmüyor.

Boğazların himayesini, beynelmilel bir donanmaya tevdi etmek fikri ileri sürüldü. Evvelâ, bütün devletlerin, boğazları daimî surette nezaret altında tutmak için ehemmiyetli deniz kuvvetlerini feda etmek hususunda ittifak edebilecekleri farzedilemez. Bütün kabul edebilecekleri şey, öyle görünür ki, boğazlarda, kuvvetleri ciddî teminat teşkil etmiyecek küçük stasyonerler bulundurmaktan ibaret olacaktır. Bundan başka, bu beynelmilel donanma, ister küçük stasyonerlerden, ister güçlü dretnotlardan teşkil olunsun, beynelmilel ihtilâtlar baş gösterdiğinde kendisinden beklenen işi yapamayacaktır. Muhariplerin harp gemilerini, beynelmilel teminatı tabiî unutarak harp gayelerini takip eyliyeceklerdir. Boğazlarda bulundukları için

gemiler, bizzat boğazlarda tecavüzî maksatlarda kullanılabileceklerdir. Boğazlara hemen mayın ve saire koyabileceklerdir. Harbe karışmamış olan devletlerin gemileri, boğazlarda gemi işletme meselesi kendileri için elverecek kadar ehemmiyetli bir alâka arzetmedikçe, onları men için müdahale etmeyecekler ve ancak böyle bir halde bitaraflıktan çıkacaklardır. Bunun neticesi şudur: Böyle bir müdahale vaki olacak ise, boğazların bitaraflaştırılmış olmaması halinde de vaki olabilir.

Şu halde, müeyyidesiz veya beynelmilel teminatlı bitaraflaştırmaya, boğazların serbestliğini müessir surette temin eden bir vasıta olarak bakılamaz. Bu bitaraflaştırma harp halinde, hatta Rusyanın iştirak etmiyeceği bir harp ihtimalinde, ihlâl edilme tehlikesini gidermiyor. Bundan başka bitaraflaştırma, Karadenizin müdafaası meselesini hiç halletmemektedir. Bitaraflaştırmaya karşı yapılan bu itiraz, bitaraflaştırmanın yalnız Çanakkaleye hasredilmesi ve ayni zamanda İstanbul boğazının da bizim elimize geçmesi halinde sakıt olur. Nihayet, boğazların beynelmilel ehemmiyetini kat'î surette tanımaklığımız, İstanbul boğazı ve Çanakkale üzerindeki istisnaî menfaatlerimize sonraları, daha uygun bir hal yolu bulabilmemiz meselesini de güçleştirir.

Boğazlar, bütün devletlerin değil de yalnız müttefiklerimizin, Fransa ve İngiltere ile ve bizim muhafazamıza tevdi edildiği takdirde, bitaraflaştırma, büsbütün hususî bir mahiyet alır. Bu hal yolunu Çanakkaleye tatbik etmek ve İstanbul boğazını şu veya bu şekilde bizim istisnaî otoritemiz altına koymak teklif olunur. Çanakkale üzerinde hakimiyetimizin kuruluşu, şu veya bu sebepten kabul edilmez veya zararlı mahiyette görülürse, bu türlü bir tertip (kombinezon)le muhakkaktır ki caziptir.

Passif sevkalceyşî meselemiz, İstanbul boğazının elimize verilmesile halledilmiş olacaktır. Harp ve ticaret gemilerinin Akdenize serbest çıkışı, Çanakkale boğazının İngiliz, Fransız ve Rus deniz kuvvetleri tarafından işgal edilmesile temin edilmiş alacaktır.

Bu grup devletlerin malik bulundukları büyük deniz kuvvetleri, Çanakkaleye Akdeniz tarafından her hangi bir taarruz yapılması imkânını gidermeğe kâfidir. Çanakkale boğazının iki kıyısında istihkâm bulunmamasına rağmen müttefiklerin deniz kuvvetleri, İstanbul boğazını elimizde bulunduruşumuzun bize teshil edeceği bu kıyılara bir ihraç hareketi yapılmasına intizaren, buraların kara tarafından istilâ edilmelerine mani olacaktır. [1]

[1] Boğazların deniz kuvvetlerile zaptedilmesi tekliflerinin tetkikinde boğazların deniz kuvvetlerile müdafaası teferruatile gösterilmiştir.

Boğazlar meselesini bu yolda halletmenin zayıf tarafı, bunda menfaatlerimizin müdafaası yabancı ellere tevdi edilmiş olmaktır. Bu hal şekli, şimdiki beynelmilel zümreleşmenin değişmez kalacağını ve bundan başka bizimle müttefik bulunan devletlerin boğazlara karşı, ne yandan gelirse gelsin her hareketi, bir harp sebebi olarak almak kararında bulunacaklarını farzeyler. Bu noktaların biri veya diğeri üzerinde bir şüphe çıktı mı, bu tertibin bütün değeri düşer. Boğazlar meselesinin bizim için arzettiği pek büyük ehemmiyet sebebile bunun hallini her yabancı iradeden müstakil kılmağı aramaklığımız ve her dem değişen bir beynelmilel vaziyetin her hangi bir zamanda bize verebileceğinden daha sağlam temeller üzerine kurmaklığımız lâzımdır.

9

Boğazlar meselesinin halli Rusyanın, Türkiye ile bir ittifakında dahi aranabilir. Hünkâr İskelesi muahedesinin akti sırasında, bu yolda meşhur bir tecrübe yapıldı [1]. Bu hal şekli, Türkiyenin. Akdenize askerî ve ticarî çıkışımızın serbestliğini himaye etmek ve boğazları bizim isteyişimiz üzerine, yabancı donanmalara kapamak taahhüdünde bulunmasını tazammun eder. Eğer bize boğazlardaki menffaatlerimizin hangi taraftan gelirse gelsin, ihlâl edilmesi halinde buna karşı boğazlar doğrudan doğruya tasarrufumuzda olmamak itibarile bize lâzım olan bütün teminatı alabilmekliğimiz imkânı verilmezse, bu hal şeklinin elbette bir değeri olamaz. Bu netice, bizim boğazların müdafaasını ve Türk donanmasını kontrol etme hakkını haiz olmamız halinde elde edilmiş olur. Boğazlarda istihkâm yapma işleri, muallim sıfatile bizim zabit ve küçük zabitlerimiz tarafından idare olunmalıdır. Boğazların müdafaa plânı, bizim umumî karargâhımıza tabi olmalıdır. Türk donanması, zarurî olarak, Rus deniz heyetine tabi olmalıdır. Çünkü bu donanma müstakil kaldığı suretle bizim boğazlar üzerindeki kontrolumuz hiçe inmiş olacaktır. Türk gemileri boğazlarda bulundukları cihetle, her ne vakıt isterlerse boğaziçi ve Çanakkale istihkâmlarını onları arkalarına alarak topa

---

[1] 8 Temmuz 1833 tarihli Hünkâr İskelesi muahedesile Türkiye ve Rusya sekiz senelik tedafüî bir ittifak akteylemişlerdi. Türkiye, Rusyanın hudutsuz yardımına bedel, boğazları onun talebi üzerine kapamağı taahhüt ediyordu. Bu muahede, Mısır valisi Mehmet Ali paşanın ikinci Sultan Mahmuda karşı kıyam etmesi üzerine birinci Nikolayı yardımına çağıran Türkiyeye, bu hükümdar tarafından kabul ettirilmişti. Bu muahede, başlıca İngilterenin tazyıkı ile, boğazlara ait 1841 tarihli boğazlar mukavelesine yerini bıraktı. (Kitabın notu)

tutabilirler ve bunları kolayca zaptedebilirler. Zabitlerimizin Türk donanmasına karşı, Türk askerlerinin yardımile bir harekete geçebilmeleri elbette beklenemez.

Nüfuzumuza daha kuvvet vermek için kontrolumuzu, umumî bir askerî heyet marifetile bütün Türk ordusuna yaymaklığımız münasip olur. Bizden tamamile müstakil bir Türk ordusu, bize hasım nüfuzlara alet olarak kullanılabilir. Rus muallimleri ithâl edilmesi, tehlikeyi azaltabilir.

Bu hal şekli lehinde aşağıdaki sebepler ileri sürülüyor: Bugün var olan vaziyete birdenbire nihayet vermiyor. İstanbul meselesini ortaya çıkarmıyor ve bizden, boğazların kıyılarına malik olmanın icabettirdiği fedakârlığı istemiyor.

Bununla beraber, kabul etmek lâzımdır ki bu hal şekli, ancak yarım bir tedbirdir. Kontrol ne şekilde tesis edilirse edilsin vaziyet sabit olamayacaktır. Bu türlü hal şekli, boğazlarda menfaatlerimizi korumak için bizi, daima müdahaleye hazır bir vaziyette durmak ve bu maksatla boğazları zaptiçin sevkalceyşî harakâta girişmek mecburiyetinde bulunduracaktır. Bu halde, bu karekât için muktazi deniz ve asker kuvvetlerini ve taşıma vasıtalarını daima tutmak mecburiyetinde bulunacağız.

Türkiyeyi, ancak böyle bir daimî tehdit bulunuşu tutacaktır. Çünkü onu nüfuzumuzdan kurtulmağa sevkedecek muhtelif kuvvetler bulunacaktır. Eğer Türk hükûmeti, buna açıkça teşebbüs edemezse, Türkiyenin faaliyetleri hariçten teşvik görecek, muhtelif parçaları ve muhtelif teşkilâtı bu gayeyi takip eyleyeceklerdir.

Bundan başka, kontrolun tahakkuk ettirilmesi keyfiyeti de pek güç bir meseledir. Bunun muvaffakıyetli olabilmesi devamlı bir ihtimama ve en yüksek derecede amelî tatbik yollarına bağlıdır. Halin güç veya nazik icaplarında, kontrola memur olan kimselerin, çok hüner ve dirayetle hareket eylemeleri, intibak kabiliyeti ve tecrübe kudreti gösterebilmeleri lâzımdır. Bizim, bunu lâzım olduğu yolda tanzim edebileceğimizden şüphe etmenin yeri vardır.

Muallimlerimizce Bulgaristanda (1) ve Korada (2) yapılan tec-

---

[1] 1877 — 1878 Türk Rus harbi sonunda ve Prens Alexandre de Balenberg'in Devletlerce Bulgaristan Prensi olarak tanındığı sırada, Rus orduları Bulgaristanı boşalttılar ve yalnız muallim zabitler bıraktılar. Ceneral Parensow, Soboilf, Emroht tarafından idare olunan bu muallim zabitler, Rus hükûmetinin Bulgaristan siyasî hayatına mütemadi müdahalesi sebebile iyi muvaffak olamadılar. Bununla beraber Rus muallimleri muntazam bir Bulgar ordusunun temelini atmağa muvaffak oldular.

[2] Koraya bir askerî heyet gönderilmesi 1896 dadır. İki yüz elli bin kişilik

rübeler bu meselede faydalı netice ummak dogru olamayacağını göstermektedir.

10

Boğazların kıyılarında istihkâm inşa edilmesinin önüne geçmek, ve bunları bu gibi hallerde zarurî görülecek tasarrufa almak için "boğazları deniz kuvvetile işgal etmek„ diye anabileceğimiz bir hal şekli ileri sürülmüştür. Bu, boğazlar meselesini aktif manada halleyleyecektir.

Bu fırsatta, boğazların kıyıları Türkiyenin hakimiyeti altında kalabilir. Türkiye, yalnız boğazlarda bulunan bütün istihkâmları yıkmak ve yenilerini yapmamak taahhüdünde bulunacaktır. Bundan başka, donanmamızı her iki boğazda bulundurmak ve bu donanma için oralarda kara müdafaa vasıtalarını da havi bulunacak ve ancak, kömür ve sair levazım deposu ile beraber demir atma durakları demek olacak istinat ve manevra noktalarına malik olmak hakkını tanıyacaktır. Bundan fazla olarak deniz kuvvetlerimizin kara tarafından bir taarruza uğrayabilmesine karşı emniyette olacağı Marmara denizi adalarını istinat noktaları olarak kullanma hakkını elde etmekliğimiz faydalı olur. Donanmamızın üssü harekâtı Karadenizdeki kıyılarımızda kalacaktır.

Bu projenin temel fikri donanmayı, kıyıların bir ihraç kuvveti tarafından işgal edilmesine intizaren bir istihkâm gibi kullanmaktır.

Filiyatta, hemen yirmi verstlik bir dairede boğaz kıyılarını donanma ile müdafaa etmek mümkündür. Ancak kıyıların bu müdafaası muvakkat olabilir. Çünkü usulünde yapılan muhasara harekâtı ile, kıyıdan tazyık yapılarak donanmayı boğazdan çıkmağa mecbur kılmak mümkündür. Muhasara bataryalarile donanmaya karşı yapılan bu yolda bir savaş örneğini, Port Arthur'de Japonyanın donanmamıza karşı hareketinde görürüz. Donanmamız, limandan onbir pusluk Japon toplarile tardedildi. Ve oraya tekrar geldiğinde batırıldı. Hasmı, donanmamıza karşı ağır top bataryaları koymaktan ve boğaz kıyılarında siperlenmekten menetmek için daha evvel davranarak, boğazların kıyılarında oldukça geniş bir sahayı bir ihraç kuvvetile işgal eylemekliğimiz ve bu sahayı sahra harbi usullerine

---

bir Kora ordusu teşkili planı Rus harbiye vekâletince tanzim olundu. Heyetin çalışması müsbet netice vermedi. Güç ve nazik bir dakikada (1898 başlangıçı) Rusyaya mütemayil Kora hükûmeti, Rus heyetinin idare ettiği tabura istinat edemedi. Ve heyetin talebi üzerine Rus zabitleri 1898 de Kora ordusuna alındılar.

göre müdafaa haline koymaklığımız lâzımdır. Donanmanın boğazlarda bulunuşu, bize bu ihracı yapmak için lâzım olan zamanı ve kolaylıkları verecektir. İmdi, bu faraziyede boğazları elde bulundurmamızı temin etmek için, bir ihraç kuvvetini ve harekâtı yapmağa lüzumlu taşıma vasıtalarını, istihkâmlı bir mıntakayı (muvakkat tipte mesai ile) bölümlere ayırmak için lâbüt olan âlât ve edevatı ve top mühimmatını daima hazır tutmaklığımız lâzımdır.

Boğazların denizden taarruza uğraması halinde, donanmanın ancak bir kısmı ihtiyat filosu — boğazlarda bırakılır ve kıyıların müdafaasını bu temin eder — saffiharp gemileri ise sırf bir deniz hareketi için ileri sürülürler.

Evvelce de izah edilmiş olduğu üzere, boğazların, önümüze, sırf tedafüî gayeleri geçen ve bize Akdenize serbest çıkışı temin etmeyi göz önünde bulunduran bir mesele koyduğu nisbette, Çanakkale önündeki Ege denizi adaları gurupu, boğazlara karşı şiddetli bir abluka için ne harekât üssü olarak kullanılabilmelidir, ne de boğazlardan çıkışı menetmek üzere müstahkem bir mevki haline konabilmelidir.

Eğer boğazlar meselesinin halli için sırf deniz vasıtalarına müracaat olunacak ise, bu şart ancak bir dereceye kadar tahakkuk ettirilebilir. O da, bu adalar üzerinde askerlik ve denizcilik gayelerine hizmet edebilecek mahiyette her türlü hazırlık tedbirlerini men edici bir servitüt tesis etmek yoludur. Bunun için bize, İmroz ve Bozçaada da demir atma yerlerine malik olma hakkı tanınmalıdır. Bizim için, bu adalardan biri üzerinde, tahkim edilmiş bir deniz üssü ihdas etmek imkânı da zikredilmiştir. Bu teklif, düşünülen gayeye az elverişlidir. Çünkü, boğazların kıyılarına malik olmadığımıza göre, bu üssün arka ile münasebeti, elverecek kadar temin edilmiş olmayacaktır. Bu hal şekli, donanmamızın İstanbul üzerinde hissettireceği tehditle, Türkiyeye karşı bize kuvvetli bir tazyık vasıtası verir. Her halde, boğazlar içinde ve dışında harekâtımızı engellere uğratamaması için, Türk deniz kuvvetlerini ve kara ordusunu kontrolumuz altına koymak racihtir.

Boğazların deniz kuvvetlerile işgali, meselenin, ancak önlük bir hal şeklidir. Bizim için, ihtilâtlar halinde, bunu boğazlar üzerinde yerleşmemizle tamamlamak zaruretini hiç gidermez ve bir ihraç hareketi yapmağa daima hazır bulunmaklığımız taahhüdünü baki bırakır. Bize boğazları tamamile elde bulundurmağı temin eylemez. İhraç kuvvetlerimizin varışından evvel, hasmın baskınlarla donanmamızı kovabilmesine imkân verir. Hatta, ihraçtan sonra da, düşman kara harbinde yenmeği daha umabilir. Boğazların kıyıları üze-

rinde, elverecek kadar sağlam müdafaa vasıtalarının acele vücude getirileceğine itimat olunamaz. Yeni topçuluğun kudreti önünde, ancak beton inşaata güvenilebilir. Bu ise, müdafaa olunacak yerler çoktanberi işgal edilmiş olmadıkçe yapılamaz. Bundan başka, bu hal şekli, bize ehemmiyetli maddî fedekârlıklar yükletecektir. Bir ihraç kuvvetini ve bunun zarurî kıldığı taşıma vasıtalarını, daimî surette hazır bulundurmak ve boğazlarda büyük deniz kuvvetlerini sabit tutmak lâzım gelecektir.

Şurasını ihtar etmek lâzımdır ki, "boğazları deniz kuvvetile işgal etmek„ fikri yalnız Çanakkaleye tatbik olunursa, sahipliğimizi yalnız İstanbul boğazı üzerinde daha sağlamca kurmakla, iktifa eden hal şekline faydalı bir mütemmim hizmeti görebilir. Boğazlar üzerindeki aktif hedeflerimizi bu suretle bir dereceye kadar indirme mümkün olur. Çanakkale boğazının arkasında, sağlam ve yakın bir üsse malik bulunmak şartile, deniz kuvvetlerile isgali de daha müessir olur.

11

Boğazlar meselesinin, bu deniz yolunun kıyıları üzerinde bulunan toprakları, bizim doğrudan doğruya tasarrufumuzda bulundurmağı tazammun eden hal şeklini tetkik edelim. Evvelâ, yalnız Karadenizin müdafaasını temin etmek, yani sevkelceyşî passif meseleyi halleylemek gayesini takip eden teklifi muayene etmek lâzımdır. Karadenizin müdafaası, İstanbul boğazının kıyıları işgal edilmeksizin, Karadeniz kıyısında, boğaza yakın bir deniz üssünün Karadenizin iktisap edilmesile temin olunabileceği hakkında, bazan beyan edilmiş olan fikri zikretmenin yeri şimdi gelmiş görünür. Bu fikri ileri sürenler, diyorlar ki, İstanbul boğazı methalinin bugün şiddetli ve müessir bir ablukası, Sivastopolu Karadenizin methalinden ayıran büyük mesafe itibarile bizim için güçtür. Fakat methale yakın bir deniz üssü iktisap olunursa, bunu tahakkuk ettirme mümkündür. Böyle bir üsse malik olma, Karadeniz filomuzun sevkelceyşî vaziyetini geniş nisbette hafifletecektir. İstanbul boğazı giriş yerini, daima göz altında bulundurmamıza yol verecektir. Düşman gemilerinin muharebesiz Karadenize girebilmelerine mani olacaktır. İstanbul boğazı önünde istihkâmlar yapılarak, elverişli bir istihkâm, talim meydanı vücude getirilmedikçe, İstanbul boğazının methalinde bir muharebe, bizim filomuz için ehemmiyetli tabiye faydaları arzeyleyecektir.

Fakat, karadenizin müdafaası, bu halde, neticesi daima meşkûk

olan bir deniz muharebesine bağlı kalır. Ve müdafaa mutlak surette temin edilmiş sayılamaz. Bundan başka İstanbul boğazı önünde bir üs kurma, bunu korumak için büyük bir istihkâm yapılmasını icabedecektir. Bunun için lâzım olacak büyük fedakârlıklar meselenin karadenizin kapalılığından daha elverişli bir surette halledilmesi ile ancak haklı görülebilir. Bundan fazla olarak İstanbul boğazı yakınlarında, yalnız İğne ada ve Ereğli koyları vardır. Ve bunlar bir deniz üssü olarak kullanılmağa elverişli değildirler. Birincisi orada demirlemeğe müsait şeraitte değildir. İkincisi çok küçük eb'attadır.

İşgalimizin çok geniş sahada olmaması ve İstanbulu içine almaması için, hiç olmazsa ilk zamanlarda, meselenin, Marmara denizi adaları gurupunu ve eğer mümkün ise Kapıdağı yarım adasını bize vermek suretile halledilmesi teklif olunabilir. Şu şart ile ki İstanbul boğazındaki bütün istihkâmlar yıkılsın. Karadenizin müdafaası, bu halde, Marmara denizinin şimal kıyısını cenup kıyısına birleştiren ve Marmara adalarından geçen hat üzerine götürülmüş olacaktır. Bu adalarda istihkâmlı bir deniz üssü tesis etmek münasip olacaktır. Müdafaa, donanmanın faal kuvveti tarafından tahakkuk ettirilecektir. Deniz altı gemilerinden, haillerden, mayınlardan ve Marmara adalarına yerleştirilecek kıyı bataryalarından elverecek kadar istifade imkânı veren bu vaziyetin menfaatleri, donanmamıza, hatta daha üstün deniz kuvvetlerine taarruz etmek imkânını temin eyleyecektir.

İstanbul boğazı istihkâmlarının yıkılması ve hele Türk paytahtını her istediğimiz vakit denizden tehdit eyleyebilmekliğimizin mümkün bulunması, Karadenizle ve limanlarımızla muvasalelerimizi bir dereceye kadar temin eyleyecektir. Görülüyor ki bu hal şekli, " boğazların deniz kuvvetile işgal edilmesi „ teklifi ile çok müşterek noktalar arzetmektedir; onun mütemmimi olarak alınabilir. Bunun da ayni zayıf noktaları vardır. Bizim için kara yolile bir tehdit haline karşı bir ihraç kuvveti bulundurma zaruretini hazfetmemektedir. Vaziyetimizi de memnuniyet verecek kadar temin eylememektedir. Bir düşman donanmasının Marmara denizi müdafaa hattını kesmesi imkânını gidememektedir. İmdi karadenizin müdafaası, tamamile temin edilmiş değildir. Arkadaki üslerimizle münasebetimiz de böyledir. Bu hal şeklinin evvelkinden iyi olan yeri şudur ki, boğazlarda tahkim edilmiş bir mevki bahşeylemekle, bize, bir az daha sağlam bir vaziyet vermektedir. Ancak bu da meseleyi elverecek surette halleylememektedir. Derpiş edilen bu hal şekli, ancak İstanbul boğazı kıyılarına tasarruf etmenin elde edilmesi imkânsız olduğu takdirde kabul olunabilir.

Evvelleri, boğaziçinin yalnız yukarı kısmı bizim tasarrufumuzda olursa, Karadenizin müdafaası temin edilmiş olacağı zannolunuyordu. Hükûmet mehafilimiz 1890 ile 1900 arasında boğazlar meselesini işte bu yolda halletmeği düşünüyordu. (1)

İşgalimizin boğaziçinin Asya kıyısında Beykoz ve Avrupa kıyısında Kireç burnuna kadar olan bitişik yerleri ile tahdit edilmesi düşünülüyor idi. Bu hal şeklinin cazip ciheti, İstanbul meselesini mevzuubahs etmemeğe müsait olması idi. Ancak şimdi, boğaziçinin yalnız yukarı kısmının tasarrufu mutlak surette gayri kâfi görünmektedir. Yeni topların uzun menzillerine göre yukarı Boğaziçi kıyısındaki bir kaç istihkâm, harbin daha ilk gününde susturulmuş olacaktır.

Boğazın bütün boyunca iki kıyısı, muasır tekniğin bütün icaplarına tekabül edecek bir müstahkem mavki tesis etmek için elverecek kadar derin bir arazi ile beraber, bizim tasarrufumuza verilmedikçe İstanbul boğazının sahipliği bize muhakkak surette temin edilmiş olamaz.

Yerlerin topografik vaziyeti itibarile İstanbul boğazının müdafaası için en elverişli şerait, Trakya cihetinde Çekmece Körfezinden, Terkos gölüne kadar uzanan Çatalca hattıdır. Anadolu tarafından Sabanca gölüne ve Sakarya vadisine hâkim olan ve bu ırmağın döküm yerinden İzmite kadar uzanan hattır. Müstahkem mevkiimizin devamlı istihkâm cephesini, işte bu müdafaa hatları teşkil eylemelidir. Bundan başka müdafaanın elverici teşkilâtı icin ayrılmaz şart olarak bu sınırların ötesinde de oldukça geniş bir ince uzun toprak parçası işgal etmek lâzımdır. İstihkâm cephesi önünde böyle bir toprak parçasının tasarrufu, istihkâmı topa tutabilmek mümkün olan mıntakayı göz altında bulundurmak için ve bu müstahkem mevki içinde istihkâm aske-

---

[1] Bazili İstanbul ve boğazlar meselesini Rusyaca istenilen şekilde halliçin 1896 — 97 de yapılan teşebbüse ima ediyor. 1895 te Ermeni hadisesi üzerine Basvekil ve Hariciye Vekili Lort Salisburi, boğazlara Beynelmilel bir donanma gönderilmesini teklif etti. Bundan çıkacak elverişli vaziyete güvenerek İstanbuldaki Rus büyük elçisi Nelidof 30/ 11/ 96 da Çara bir muhtıra takdim ederek bunda Türk buhranından istifade ile Boğaziçine asker çıkarılmasını teklif etti. Nelidofa göre bunun neticesi Osmanlı İmparatorluğunun mukadderini tayin edecek beynelmilel bir kongrenin toplanması olacak idi. Bu muhtıra üzerine Çar ikinci Nikola 5/12/ 1896 da bir fevkalâde meclis topladı. Meclis, Rusyanın İstanbul ve boğazlar mıntakasındaki hukukunu teminat altına almak ve Karadenizi geçişi ebedî olarak temin eylemek îçin istisnaî tedbirler alınmasına karar verdi. (Ebedî olarak kelimesi Çar Nikola tarafından yazılmıştı ve altı iki defa çizilmişti). 1897 baharında bu projeyi tatbik etmeği düşünüyorlardı. Ancak taşıma vasıtalarının yokluğu ve siyasî hal ve vaziyetin değişmesi sebebile bundan vaz geçilmek mecburiyetinde kalındı.

rini yaymak, ordunun tabiye harekâtını serbesce icra eylemek, muharebe için faydalı ileri mevzileri işgal eylemek, bir kelime ile müdafaaya mümkün olduğu kadar kuvvet vermek ve bu suretle daha çok dayanabilme ve muvaffak olma imkânını artırmak için lâbüttür. Bu ince uzun toprak parçasınıngenişliği, hiç bir suretle yirmi verstten eksik olamaz. Teknikteki terakkiler itibarile bunu daha geniş tutmak racih olur. Bugün bizde umumiyetle kabul olunan, müstahkem bir mevki dairesinin, istihkâm hattının önünde otuz veya kırk vereste kadar gitmesidir. Prens adaları da işgal dairesi içine girmelidir. Bunları müstahkem mevkiin deniz cephesi içine koymak lâzımdır. Bunların vaziyetleri, İstanbul boğazı giriş yerini kapamak için pek elverişli olmamakla beraber donanmanın, Marmara denizine çıkışını bir dereceye kadar kolaylaştırabilirler.

Evvelcede zikredildiği veçhile bu yolda bir istihkâm, takribî olarak 150 veya 200 milyon rubleye mal olacaktır. Burada bulunacak asker miktarı da en az iki kolordu olacaktır.

İstanbula hâkim geniş bir müstahkem mevki tesis etmek, İstanbulu idarî noktadan, tamamile bizim otoritemize tabi tutma zaruretini tazammun etmez. Şehrin sivil idaresi, muhtariyet esası üzerine tanzim olunabilir. Ve bizim müdahalemiz, sırf askerî menfaatlerimiz sahasına hasrolunabilir. Askerî otoritemizi, işgal ettiğimiz yerlerde idarei örfiye ilân edilen ahval haricinde İstanbul şehrine teşmil etmekliğimiz münasip değildir. İstanbul şehrine muhtariyet tanınması malî, millî, dinî ve sair bir çok menfaatlerin çarpıştığı bu kadar ehemmiyetli bir merkezi, doğrudan doğruya bizim nüfuzumuza tabi kılmaklığımızdan çıkacak güçlükleri azaltacaktır. Muhtariyet, bu tarihî şehir üzerindeki ihtiraslarımıza çok kıskanç bir gözle bakan Yunanlılığı bir derece tatmin eyleyecektir.

İşgalimiz, İstanbul boğazının yalnız bir kıyısına munhasır kalmamalıdır. Boğazın yalnız bir kıyısını himaye edecek bir müstahkem mevki tesisi gerek insanca, gerek paraca, İstanbul boğazının iki kıyısına ve yukarıda zikrettiğimiz iki müsait müdafaa hatlarına kadar uzanacak bir müstahkem mevki tesisin nisbetle daha az masraflı olmayacaktır. Öbür yandan, boğazın yalnız bir kıyısının tasarrufu ile tesis olunacak müdafaadan elde edilecek neticeler, iki kıyıya tasarrufun vereceği neticelerden çok dun olacaktır. Boğazın bizim tahkim etmiyeceğimiz yanı, hasmımızca, müstahkem mevkiimize karşı harekete geçmek için çok elverişli bir mevzi olmak üzere kullanılacaktır. Bundan başka eğer yalnız bir kıyıya tasarruf edersek, deniz yolu, hasmın muhtemel taarruzu altında kalacak ve donan-

mamız kendi üssünden mahrum olacaktır. Düşman donanmasının Karadenize baskın yapma tehlikesi, müstahkem mevkiin geri ile muvasalasını da tehdit eyleyecektir. Bütün bu sebeplerle, tehlike halinde, boğazın tahkim edilmemiş kıyısını daima işgal etmek mecburiyetinde kalacağız. Bunun, sahra harbi vasıtalarile müdafaası da müstahkem mevkiin dairesi içinde bulunması halinden çok daha güç olacaktır. İstanbul boğazının müdafaasına büyük bir mukavemet vermek için müstahkem mevki inşasını, Marmara denizi adalarının ve eğer mümkün olursa Kapıdağı yarım adasının işgali ile tamamlamak çok arzu olunur bir şeydir. Marmara adaları, İstanbul boğazına karşı harekât için elverişli bir mevzi teşkil ederler. Bu boğaz üzerinde müstahkem bir mevki inşa etmeğe karar vermekliğimiz halinde, bu adaların bize hasım olacak bir gayede kullanılabilmesi ihtimaline karşı teminat aramaklığımız lâbüttür. Öbür yandan, adalara sahip olma bize, yukarıda zikredildiği üzere, Marmara denizi şark kısmını yabancı donanmaların akınına karşı himaye edecek bir deniz müdafaa hattı ihdas eyleyebilmekliğimize imkân verecektir. Hasım deniz kuvvetlerinin İstabul boğazı istihkâmları önünde toplaşmalarını men edebilme imkânı, müstahkem mevkiimiz kara cephesi yanının bilhassa Çatalca mevzilerinin denizden topa tutulmasına karşı bir teminat olacaktır. Deniz cephesinin uzaklaştırılması, muhtariyeti tanınmış olması halinde de bizim askerî kuvvetlerimizin himayesinde sayılacak olan İstanbulun bir bombardımanı tehlikesini de giderecektir. Müstahkem mevkiimizin bir ileri mevzinin adalarda tesis edilmesi, donanmamıza Karadenizden Marmara denizine çıkışı teminden ibaret olan meselenin en elverişli hal şekli olacaktır.

Boğazlar meselesinin passif hal şekli tamam olmak için işgalimizin yalnız İstanbul boğazına değil, Marmara adalarına dahi yayılmasını icap ettirince, actif hal şekline varmak için atılacak tek bir adım kalır.Bu adımı atmak, actif hal şeklinin vereceği faydalar, passif hal şekli ile elde edilecek faydaları, hem de pek çok geçeceği cihetle, kolay olacaktır.

12

Boğazlar meselesinin actif hal şekli, Çanakkale boğazının da bizim otoritemize tabi kılınması ile tahakkuk ettirilebilir.

Bu, evvelce de söylendiği üzere, yalnız Gelibolu yarımadası ile karşısı arasındaki geçiti değil, boğaz ile İmroz, Bozçada, Limni ve

Semadirek adaları arasındaki deniz mesafesini dahi ihtiva eder. Çanakkale boğazı etrafında olan bütün yerlerin işgali ve bunlarla geniş bir istihkâm mıntakası teşkili, bu boğaz üzerinde sahipliğimizi tesis etmemizin, elbette ideal vasıtası olur. Ancak meselenin bu kadar geniş bir çevre içinde halledilmesi, güç tahakkuk ettirilebilir görünmektedir.

Çanakkale boğazının kara tarafından müdafaası, geçitin iki kıyısını işgal eden bir müstahkem mevki arkasında bulunmuş olması halinde, elbette en iyi şeraitte tahakkuk ettirilmiş olur. Ancak, boğaz, Asya kıyısının tabiî teşekkülü ve sathının topografik şeraiti icabile, müstahkem mevkiin cenup cephesi çok ileri götürülmek ve bütün Trova yarımadasını içine almak lâzımdır.

Bu kadar geniş bir daire ihtiva eden bir müstahkem mevkı tesisi, pek büyük masraflar icabettirir. Bu sebeple, Gelibolu yarım adası üzerinde, bir müstahkem mevki tesisi ile iktifa etmek racihtir. Boğaz, Anadolu tarafından gelebilecek taarruza karşı, bu müstahkem mevkiin cenup cephesi ile, bu müstahkem mevkideki askerî kuvvet ile ve donanma ile himaye olunur.

Çanakkale cenup kıyısının tahkim edilmesinden vaz geçmeği bir derece taviz etmek üzere, hasmın hareketini orade engele uğratacak şerait tesis eyleyebilir. Bunun için, askerce kullanma hakkımızı, Çanakkalenin cenup kıyısına ve mümkün ise, Edremit-Bandırma hattına kadar, bütün Trova yarımadasına yaymaklığımız lâzımdır.

Boğazın Anadolu kıyısının tasarrufu, Anadolu tarafından sahra harbi suretinde gelebilecek hücumlara karşı, bizi himaye etmek üzere orada bir istihkâm talim meydanı hazırlama imkânını da temin eyleyecektir. En kötü ihtimal olarak, bu kıyı üzerinde yabancı devlet hakimiyetini, orada bulunan bütün istihkâmları yıkma taahhüdü ve ne mahiyette olursa olsun, orada askerî inşaatta bulunmayı ve sevkelceyşî yollar çizme ve umumiyetle bu araziyi her hangi suretle olursa olsun, askerî bir maksatta kullanma memnuniyeti ile eski İstanbul burnuna kadar tahdit eylemek suretile iktifa olunabilir.

Gelibolu yarımadasının kara tarafından müdafaası, mükemmel Bolayır mevkiinin istihkâmlarile, tamamile temin edilmiş olacaktır. Müstahkem mevkiin cephesi önünde, İstanbul boğazında istihkâm tesis edilmesindeki ayni sebeplerle lâbüt olan bir istihkâm talim meydanı teşkil etmek için, işgalimizi en az 20 verstlik ve daha iyisi 30 veya 40 verstlik mesafeye kadar genişletmekliğimiz lâzımdır.

Çanakkaleye yakın Ege denizi adalarının tabiye noktasından ehemmiyetini, tetkik ederken, zikretmiş olduğumuz veçhile, boğazdan çıkışı temine mahsus olan müstahkem mevkiin, deniz cephesi hattı içine İmroz ve Bozcaada alınmadıkça ve bunlar üzerinde top bataryaları tesis edilmedikçe, müstahkem mevki elverişli surette teşkil edilmiş sayılamaz.

İmdi, bu adaların tasarrufu lâbüt görünmektedir, [1]

Limni [2] ve Semadireğe gelince, evvelce izah olunan mülâhazalardan anlaşılır ki, bu adalar Çanakkale methalinden denize kadar olan yol boyunca, gemi işletmeyi tehdit için kullanılabilirler. Bu tehlikeyi gidermenin en iyi çaresi, bu iki adayı bize verdirmektir. Hele vaziyeti Semadirekten daha ehemmiyetli olan Limniyi elde etmek çok arzu olunur. Bu halde, Ege denizinin şimali şarkî noktasının mutlak hâkimi olacağız; boğazın ablukası da çok çapraşık ve artık güç tahakkuk ettirilir bir iş olacak. Limninin elimize geçmesi, orada istihkâm inşa etmesek te, bize çok faideli olur. Bu mevziin sırf deniz harekâtı için elverişli olarak kullanılması, bize, donanmamızın faaliyetini Ege denizinde, en ileri yerlere kadar götürebilmemiz imkânını verecek ve bu suretle bizi mevzilerimizin müdafaası hususunda en faydalı vaziyette bulunduracaktır.

İmdi Limniden vazgeçme, buna mecbur olmadıkça kabul edilemez. Limni ve Semadireği bizim almaklığımız imkânı bulunmadığı takdirde, bunların ikinci derecede bir devlet ve meselâ bunları zaten işgal etmekte olan Yunanistan tasarrufuna geçmesi kabul olunabilir; ancak şu şart ile ki bu adalar bitaraflaştırılsın, yani ne tahkim olunabilsin ne de askerî veya bahrî maksatlarda kullanılabilsin. Böyle bir hal şekli, lüzum halinde Limni adasını muvakkaten işgal etmemize ve gayelerimize göre onu kullanmamıza mani olmaz. Limninin büyük bir devlet elinde bulunması, Çanakkale müstahkem mevkiinin değerini ehemmiyetli surette azaltır..Bu hususta şu fikir ileri sürüldü: Limnide ancak birinci derece bir denizci devletin teessüs etmesi, bizim için kabul olunabilir bir şeydir. Çünkü her veçhile biz bununla deniz üzerinde savaşamayız ve ticaretimizi ona karşı himaye eyliyemeyiz. Bu düşüncenin evvelce de söylediğimiz gibi, bu donanmanın başka

---

[1] Bozcaadanın tasarrufu işgalimizi, Bozcaada ile boğaz arasında bulunan ve askerî maksatla kullanılabilecek mahiyette olan Tavşan adalarına da teşmil etmeği elbette tazammun eder.

[2] Tavşan adaları Rusyaya verilmek şartile, Limni adasının Yunanistana tanınmasında mahzur olmadığına dair. Sazonof 1914 senesi birinci Kânununda Çara rapor vermiştir.

yerde meşgul olmaması halinde hükmü yoktur. Bu takdirde Limni ile örtülen geniş deniz mıntakasının ablukası, bu denizci devlet için bile tahakkuk ettirilemiyecektir.

Boğazlardan denize giden yola hâkim bulunmak itibarile Limni nin ehemmiyeti, Gelibolu yarımadası etrafında bir kanal açmak suretile azaltılabilir. Bu takdirde, bugün Limni adasının haiz olduğu ehemmiyeti Semadirek kazanacaktır. Saros körfezinde denize yeni bir mahreç açılması halinde Semadireğin işgali, Limnide yabancı bir deniz üssü teşkil edilmesini bir derece taviz eyliyecektir.

Takribî tahminlere göre Gelibolu yarım adasında bir müstahkem mevki inşa etmenin masrafı - Bozcaada ve İmroza konacak bataryalarla bir deniz cephesini de ilâve ederek - 150 - 200 milyon rubleye varacaktır. Bunun müdafaası da en az iki kolordunun burada tutulmasını icabettirecektir.

Çanakkale Boğazında istihkâmlı bir vaziyet ihdası, buna arkalık hizmeti görecek olan karadeniz kıyılarile münasebetinin temin edilmesini icabettirir. Bu müstahkem mevkiin ehemmiyeti ve askerî kıt'asının çeşitli mevcudu, bunların muvasalelerine emniyet itibarile hususî bir ehemmiyet verir.

İmdi, Çanakkale boğazının işgali, İstanbul boğazının tahkimatı olmadıkça elverişli bir hal yolu olarak kabul edilememelidir. Şu halde, İstanbul boğazının iki kıyısının işgali, Marmara denizinden Karadenize münakalâtın mutlak emniyeti için bilhassa lâbüttür. Münakalâtı daha iyileştirmek için bundan başka Marmara adaları ile Kapıdağı yarımadasını da işgal etmek münasip olur. Çünkü bu adaların bize karşı Çanakkale boğazının Marmara mahrecine hâkim bir vaziyette kullanılabilmesi imkânı ancak bu suretle giderilebilir.

Burada sükût ile geçiremiyeceğimiz bir fikir var, Bu fikre göre, Çanakkale boğazında yerleşmekliğimiz, bizim için İstanbul boğazını işgalden çok ehemmiyetli olduğu cihetle, İstanbul boğazı elde edilemese de Çanakkalenin işgali tahakkuk ettirilebilir, yeter ki halin mevcut icapları, Karadeniz ile Çanakkale arasındaki münakalelerimizi her hale karşı emin kılsın. Bu gaye ile, İstanbul boğazı ve Marmara denizi kıyılarının daha kuvvetli bir devlet eline geçmemesi, Türkiye paytahtının İstanbulda kalması ve bu suretle donanmamız ateşine maruz bulunması, Boğaziçi kıyılarının tahkim olunmaması, Türk filosunun ya Çanakkale garbine götürülmesi, veya bizim filî kontrolumuz altına konması, Marmara adalarının elimizde bulundurulması ve nihayet boğazlardan geçme yasaklığının, Karadenizde kıyısı olan devletler müstesna olmak üzere bütün devletlerin donanmalarına

mer'iyette kalması, lâbüt görülüyor. Bundan başka, münakalelerimiz tehdide uğradığında, İstatanbul boğazı kıyılarını asker ihracile hemen işgal etmemiz lâzım geliyor. Bu şartlar altında Çanakkale mevzilerini Karadeniz limanlarına birleştiren bağın elverecek kadar temin edilmiş sayılması güç kabul olunabilir.

İşgalimiz, Marmara denizinin cenubî ve garbî iki kıyısına veya bunlardan yalnız birisine kadar götürüldüğü takdirde, Çanakkale ve İstanbul boğazı mevzilerinin müdafaası, çok daha iyi şeraite konabilir. Daha geniş bir istihkâm talim meydanının teminatı, müdafaaya büyük bir kuvvet verecek ve ayni zamanda, iki müstahkem mevki arasında kara yolile irtibat tesis eyleyecektir. İşgalimizi böyle bir genişletmenin çıkarabileceği güçlükler yanında, menfi bir taraf ta var. Cephenin uzatılması, işgal kuvvetlerimizin artırılmasını icap eyleyecektir.

Boğazlar üzerine çöken tehlike, Avrupa tarafından daha büyük olduğu cihetle, İşgalimizi asıl bu tarafta ileri götürmek faydalı olur. İdeal hal şekli, işgal mıntakamıza Edirne ile, beraber bütün Trakya ovasını ithal eylemektir. Bu halde tamamile elverişli bir tedafüî vaziyet elde edilmiş olacaktır; şu şart ile ki işgalimiz, Enezden Meriç ve Ergene mecraları boyunca Lüleburgaz civarlarına ve oradan Midyaya giden hatta kadar yayılsın. Bu takdirde vaziyetimiz, Ergene kolları mecralarına hâkim olan tepelerde bir sürü mütenazır müdafaa mevzileri mahiyetini alacaktır.

Hükümranlığımızı, Marmara denizinin bütün kıyısına kadar götürme mümkün olamadığı veya bu suret arzu edilir görünmediği takdirde, deniz münakalelerimizi yabancı deniz kuvvetlerinin muhtemel taarruzlarına karşı temin etmek mutlaka lâzımdır. İki boğazı ayıran kısa mesafede üssü olan ehemmiyetsiz bir donanma bile istihkâmların müdafaası sayesinde bizim için ciddî bir tehlike olabilir. Bu sebeple Marmara denizi kıyılarında yabancı bir devletin topraklara hâkimiyetini kabul edemeyiz; meğer ki buralarda müstahkem hiç bir deniz üssü olmasın. Donanması buralarda daimî surette durmasın ve hiç olmazsa donanma, mahdut kuvvetlerden teşekkül eylesin.

Eğer Marmaranın şimal kıyısını biz işgal eylemezsek mesele, buranın el birliğile çalışmasına ivaz olarak, Bulgaristana verilmesi suretinde mevzuu bahs olabilir. Bulgaristana Marmara denizi üzerinde bir mahreç tanınmasının önüne geçilmesi racih olur: çünkü bu, bizim için bu deniz üzerinde faydasız bir tehdit olacaktır. Bununla beraber eğer Bulgaristanin kıyı ve sular üzerinde hukuku,

söylediğimiz yolda tahdit edilmiş olursa, nihayet bu müsaade bahşolunabilir. Eğer İstanbul boğazını biz işgal etmiyecek isek, Bulgaristanın Marmara denizine çıkışını tamamile arzu edilmez bir şey olarak kabul etmek lâzımdır. Tekirdağı, Bulgaristanın elinde yalnız İstanbul boğazına karşı değil, Çanakkaleden geçan gemilerimiz için de bir silâh olabilir. Bu tehlike, Bulgaristanın bize düşman olacak büyük bir denizci devlete yaklaşması halinde daha da büyüyecektir.

(Bazili, bu muhtırayı hazırlamak için meselenin askerî mahiyeti hakkında büyük erkâniharbiyede General Daniloftan, denize taallûk eden yerlerinde Karadeniz harekât idaresi müdürü Nemitz den malûmat aldığını ve erkânıharbiye ile hariciyede bulunan muhtelif mesaiden istifade ettiğini kaydediyor.)

4

Boğazların kapalılığı rejimi, mutlak ve mukaveleli kapalılık

Boğazlar meselesinin tarihçesi. Boğazlar meselesi, hukuku düvelde boğazlara tatbik edilen kaideler itibarile üç devre arzeder. Devletçe kapalılık, mukaveleli kapalılık, mahdu taçıklık. Üçüncü devre, bugünün kaidesidir. Lozanda bunun nasıl kurulduğu burada görülecektir. Ondan evvelki iki devreye ait vakayii hulâsa edelim:

DEVLETÇE KAPALI TUTULMAK devri, İstanbulun zaptı tarihi olan 1453 ten 1841 e kadar sürer. Dört asırlık bu devreyi de üçe ayırmak lâzımdır: 1453 — 1774, 1774 — 1829, 1829 — 1841.

Çanakkalenin iki yanı, 1356 da ve İstanbul boğazının iki kıyısı 1453 te elimize geçti. Paytahtının kapılarını teşkil ettiği için Devlet, boğazları harp gemilerine mutlak surette kapadı. Biraz sonra (1475) Karadenizde her tarafı Osmanlı elile çevrilmiş bir Türk gölü oldu. Ve "haremsarayı hümayunun bikri pakizesi„ diye anıldı. Ağyarın oraya girmesi men edildi. Karadeniz o vakit tam bir kapalı deniz olduğu için, Devletçe konan bu usul, bugünün hukuku düveline de uygundu. Kapalı bir deniz, Devletin su ülkesidir. Üzerinde hakimiyeti mutlak olarak yürür bu sebeple padişahların o vakit kendilerine "hakanülberreyni velbahreyn„ karaların ve denizlerin hâkimi demesinde şaşılacak bir şey yoktu. Yalnız ticaret gemilerine Karadenize geçmek için sonraları müsaadeler verildi.

Karadenize, Rusya ilk defa Azofu zaptederek 1696 da indi. Ve bunu 1699 Karlofça muahedesile Osmanlı Devletine kabul ettirdi. 1711 ve 1739 da yine elimize geçen Azof, nihayet Ruslarda kaldı. 1774 te küçük kaynarcı muahedesile Rusya, kat'î olarak Karadenize yerleşti. Artık Karadeniz Türk gölü değildi. Rus ticaret gemileri için Karadenizde ve Marmarada işleme hakkı kabul edildi.

1829 Edirne muahedesi boğazları, Rus limanlarına giden ve oralardan gelen Rus ve diğer bütün milletler ticaret gemilerine açık tuttu. Bununla beraber harp gemileri hakkında devletin kadim kaidesi daimdir: 1798 ve 1805 te Rusya ile aktedilen ittifak muahedeleri üzerine Rus harp gemilerinin ittifak hükmünün icrası için boğazlardan gidip gelmesi kabul edildi. 1833 tarihli Hünkâr İskelesi ittifak muahedesi, bunu gizli bir madde ile umumî bir taahhüt haline koydu: Devlet, boğazları Rusya lehine diğer devletler harp gemilerine kapalı tutacak idi.

1807 de ilk defa olarak İngiltere donanması boğazları vehleten geçip İstanbula gelmişti. 1809 tarihli muahede ile İngiltere, devletin kadim kaidesine riayeti taahhüt eylemişti. 1833 te boğazlarda Rusyaya racih mevki verilmesini İngiltere hazmedemezdi. Muahedeye bağlı kapalılık, bunun neticesi olarak doğdu.

2 — MUAHEDEYE BAĞLI KAPALILIK devri, boğazlar mukavelesi diye anılan üç mukavele, 1841, 1856, 1871 mukaveleleri, devletin kendi kadim kaidesini ahdî kaide yapar. Bu üç mukavele metnini aynen dercediyorum. 13 Temmuz 1841 tarihli Londra makavelesi:

Madde 1 — Bir taraftan Sultan Hazretleri, yabancı devletler harp gemilerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarına girmesi her zaman memnu olduğuna dair, İmparatorluğunun değişmez kaidesi olarak kurulmuş olan kadim prensibini gelecekte de tutmak kavi kararında olduğunu ve Osmanlı Devleti sulh halinde bulunduğu müddetçe, hiç bir yabancı harp gemisini kabul etmiyeceğini beyan etmiştir.

Ve öbür taraftan Avusturya İmparatoru, Macaristan ve Bohemya Kralı, Fransa Kralı, Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallıkları Kraliçesi, Prusya Kralı, ve bütün Rusyalar İmparatoru Hazretleri, Sultanın bu kararına riayet etmeği ve yukarıda yazılı prensibe imtisal eylemeği taahhüt eylemişlerdir.

Madde 2—Şurası mukarrerdir ki, bundan evvelki maddede zikredilen Osmanlı İmparatorluğu kadim kaidesinin taarruzdan masunluğunu tebyin etmekle beraber, Sultan, geçmişte olduğu gibi, dost devletler elçiliklerinin âdet veçhile hizmetinde bulunan harp bayrağı altındaki küçük gemilere geçme fermanı vermeği mahfuz bulundurur.

Madde 3 — Sultan hazretleri bu mukaveleyi Babıâlinin dostça münasebetlerde bulunduğu bütün devletlere bildirmeği ve kendilerini bu mukaveleyi kabul eylemeğe davet etmeyi mahfuz bulundurur.

Madde 4 — Bu mukavele tasdik olunacak ve tasdiknameler iki ay içinde ve mümkün olursa daha evvel Londrada teati edilecektir.

30 Nisan 1856 da Pariste sulh muahedesile ayni günde imza edilen boğazlar mukavelesi de dört maddedir.

Birinci madde aynıdır. İkinci maddede "şurası mukarrerdir ki bundan evvelki maddede zikredilen Osmanlı İmparatorluğu kadim kaidesinin taarruzdan masunluğunu tebyin etmekle beraber„ ibaresi kaldırılmıştır. Üçüncü madde ile, ayni istisna ile, Tunada gemi işletmenin serbestliğine ait nizamnamenin icrasını temin için, âkit devletlerin Tuna dökümünde bulundurabilecekleri ikişer hafif harp bayraklı gemiye tatbik olunmaktadır.

13 Mart 1871 tarihli Londra mukavelesinin birinci maddesi, paris muahedesinin 11, 13, 14 üncü maddelerinin ilga edilerek yerine aşağıdaki maddenin konduğuna dairdir.

Madde 2 — Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kapalılığı prensibi, 30 Mart 1856 tarihli Paris muahedesi hükümlerinin icarasını korumak için Babıâlice zarurî görüldüğü halde, Padişah Hazretlerinin mezkûr boğazları sulh zamanında dost ve Müttefik Devletler harp gemilerine açmak salâhiyeti ile, 30 Nisan 1856 tarihli ayrı mukavele ile tesis edilmiş olduğu yolda mahfuz tutulmuştur.

Madde 3 — Karadeniz, geçmişte olduğu gibi, bütün milletlerin ticaret gemilerine açık kalmaktadır. Bundan sonraki maddeler Tuna ırmağına müteallikdir.

Görülüyor ki Türkiye, kadim kaidesini her memlekete karşı tutacağını beyan ediyor, devletler de buna riayet etmeği taahhüt ediyorlar. Bu kapalılığın Londra mukavelesile yalnız bir (elçilik maiyet vaporları) ve 1856 Paris mukavelesile iki (elçilik ve Tuna komisyonu maiyet vaporları) istisnası kabul edilmiştir.

1871 Londra mukavelesi ise, Osmanlı Devletine bir taviz olmak üzere Paris muahedesi hükmünün icrası için boğazları dost ve müttefik devletler gemilerine açma salâhiyetini verdi.

Dikkat olunmalıdır ki bütün bu hükümler, sulh zamanına mahsustur. Harp zamanı için hüküm yoktur. 1877 de Ayastofonos muahedesinde boğazların sulh ve harp zamanında bitaraf ticaret gemilerine açık olacağı yazılmıştı. 1878 Berlin muahedesi, bu hükmü de kabul etmedi. Yalnız zabıtlara İngiltere ve Rus ikinci murahhasları Lort Salisburi ve Kont Şovalofun taahhüdün mahiyetine dair ifadeleri dercedildi.

Taahhüdün mahiyeti üzerindeki bu farklı görüşleri, o vakitten beri geçen hadiseler değiştirdi. Bununla beraber dünya harbine kadar muahedeye bağlı kapalılık usulünün tatbiki şu olmuştur: Devlet, filen boğazların hâkimidir. Geçis müsaadesini isteyerek veya istemeyerek kendisi vermektedir. Eğer bunu mukavelelere aykırı surette vermiş ise, hukukan diğer devletler itiraz eylemektedir.

Dünya harbinin başlangıcında boğazlar Göben ve Breslavın girmesile, daha sonra tarafımızdan kapatılmakla nazarı celbetti. Gerek bu giriş, gerek bu kapatılış, bir hıyanet olarak gösterildi.

HIYANET YOKTUR — Ne hiyanet ne muahedelere muhalefet yoktur. Bütün taahhütler sulh zamanına ait olduğuna göre, harp zamanında devletin serbestliğini kazanması asıldır. Bu halde, harp gemilerine boğazları açması caizdir. Harbin mutlaka kendisinin girdiği bir harp olmasını tasrih eden bir hüküm yoktur. Yine harp zamanında, Devletin kendini koruma hakkı itibarile boğazları kapatabilmesi, en tabiî hakkıdır. Rusyanın veya başka bir devletin İstanbulu zaptetmesi için boğazları açık tutmasını, Türkiyeden isteyebilecek bir hukuk kaidesi bilmiyoruz. Bazili bile harp zamanında boğazları kapatmış olmamızın mukavelelere aykırı olmadığını itiraf eder görünmektedir. Hıyanet ve ahte muhalefet iddiası, daha ziyade siyaset adamlarının dilinde Türklüğe karşı tatbik olunacak ağır hükümlere fikirleri hazırlamak için bir propağanda olarak kullanılmıştır. Bu propaganda o kadar iyi kullanıldı ki, hakikatin sesini Türklerin duyurabilmesine imkân yoktu.

Kurtuluş savaşı, bu propagandayı, maharetle kullanan siyaset adamlarını devirmedikten sonradır ki meselenin hakikati münakaşa edilebilir oldu. Ve Lozanda bunlar çok itidal ile söylenebildiği zaman bile, İsmet Paşa tarafından reddedildi.

Boğazlar işinin kendiliğinde olan ehemmiyet ve zorluk, Lozanda müzakeresine Rusyanın da katılmasile ayrı bir mahiyet almıştır.

5

Lozanda umumî konuşma

Zabıtlar tercümesi Cilt I S. 193 — 192, 243 — 308, 429, 533 — 555

LOZANDA — Lozanda boğazlar meselesi, münakaşa edilen en ehemmiyetli işlerin biridir. Siyasî ehemmiyeti itibarile belki en ehemmiyetlisidir. Lort Kürzon, bu ehemmiyeti, daha ilk gün şu sözlerle anlatıyor: Çünkü bu mesele, yalnız ahiren muharip olan memleketlere ve bunları mücavir devletlere değil, bütün dü-

nyaya aittir. Yine Lort Kürzon, bu meseleyi konferansın en zor meselesi diye vasıflandırıyor.

Lozanda boğazlara ait üç muhtelif görüş birbirile çarpışmıştır. 1— Müttefik Devletlerin 2— Rusyanın 3— Türkiyenin görüşü.

Müttefik Devletlerin istekleri: Boğazların hem ticaret hem harp gemileri için mutlak olarak açık olması, bu açıklığın teminatı olarak boğazın iki tarafının askersizleştirilmesi, beynelmilel bir komisyonun bu işi idare ve askersizliği kontrol eylemesi idi. Yine bu münasebetle anlaşıldı ki Türkiyenin kara ve deniz ve hava kuvvetleri tahdit ve murakabe edilmek istenilmektedir.

2— Rus isteği, boğazların yalnız ticaret gemilerine mutlak olarak açık olması, bu denizde kıyısı olan devletler için kapalı sayılması, bu itibarla bütün harp gemilerine kapalı tutulması, Türkiyenin boğazları tahkim eylemesi idi.

3— Türk isteği. Millî misakın dördüncü maddesi ile tayin olunduğu üzere boğazların İstanbul ve Marmaranın emniyeti şartı ile cihan ticaretine ve beynelmilel münakalelere açık bulundurulması idi. Bu üç görüş tarzı konferansta şiddetle çarpışmıştır.

Lozan müzakerelerine Rusyanın katılışı, bütün meselelerde Türkiye ile Müttefikler arasında kendini gösteren çatışmalara yeni bir unsur ilâve etmiş, ve bu meselede Lort Kürzon, İsmet Paşa ile olduğu kadar da Sovyet Rusya Haricî Komiseri Mösyö Çiçerin ile çarpışmıştır. Çünkü boğazlar meselesi, eskiden daha ziyade bir İngiliz Rus meselesi sayılmakta idi.

İLK ÇARPIŞMA — İsmet Paşa ile ilk çarpışma, Lort Kürzonun kendisini Türk görüşünü izaha davet etmesi ve İsmet Paşanın bu davete onun istediği yolda icabet etmemesi şeklinde görünür.

Lort Kürzon, 4 Birinci Kânun 922 oturmasında, konuşmayı muayyen bir plân ile açıyor. Bu plâna göre, evvelki toplanmalarda olduğu gibi, evvelâ Türkiye heyetini, görüşünü beyana davet edecektir. Sonra öbür heyetlerden görüşlerini söylemelerini isteyecektir. Bu toplanmalarda, ilk defa bulunan ve meselede pek ziyade alâkası olan Rusya heyetinin mütaelasını dinlemekle bahtiyar olacak, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan heyetleri de dinlenecek, sonra bu mütalealar itina ile tetkik olunacak ve Müttefiklerce ondan sonra, ayrı bir oturmada cevap verilecektir.

İSMET PAŞA HÂKİM KALMAK İSTİYOR — Ancak İsmet Paşa da muayyen bir plân ile, karşısında bulunuyordu. Kendisine tahmil edilmiş ahkâm değil, kendisinin münasip göreceği müsaadeler kabul edebileceği fikrini vermek kararındadır. Bu sebeple

Müttefiklerin görüşünü dinlemedikçe, kendi mütaleasını tamam söylemeyecektir. Tedafüî bir vaziyette değil, bütün konuşmalara hâkim bir vaziyette kalacaktır. Boğazlar, Türk topraklarında olduğu için, bunda hem haklı idi, hem de Türkiyenin menfaati bunu icabederdi. Bu, pek iyi düşünülmüş bir tabiye idi.

İsmet Paşa, ilk davete, Türkiye görüşünü umumî mahiyette gösteren sözlerle cevap verdi. Müzakerelere iştirakini istemiş olduğu Sovyet Rusyanın bulunuşundan memnuniyet beyan etti, boğazların, Türkiye için ehemmiyetini gösterdi ve millî misakın boğazlara ait dördüncü maddesini okudu.

Lort Kürzon, İsmet Paşanın bu meselede sözleri bunlara munhasır olmayacağını, onun başka meselelerde takip ettiği usul ile bildiği cihetle, Türkiyenin gayelerini nasıl tahakkuk ettirmek istediğini sordu. Devletler, boğazlar mıntakasını askersiz yapmaya, milletler Cemiyeti murakabesine koymağa ait fikirlerini, daha 23 Eylûl tarihli notalarında taslak olarak bildirmişler. İsmet Paşa, bunlara dair bir şey söylemeyecek mi ? Türkiyenin menfaati ortaya, konan büyük menfaatlerle nasıl uzlaştırılacağını anlatamayacak mı ? Bütün dünyanın alâkalandığı bir mesele üzerinde, İsmet Paşa fikrini söylemezse, bu konuşmaların neticesiz kalmasından korkulmaz mı?

İsmet Paşa kendisini söze tahrik için söylenen bu sözlere kısa bir cevap verdi:

Şimdilik söyleyeceği mütemmim hiç bir şey yoktur.

Bundan sonra Çiçerin söyledi. Romanya, Bulgaristan, Yunan murahhasları söylediler.

Lort Kürzon, bunları hulâsa ederken, Türkiyenin fikrini söylemekten, istinkâf ettiğini kaydetti ve yeniden İsmet Paşayı tahrik etmek için Türkiye menfaatlerini müdafaa eder bir programın Rusya tarafından verildiğini, bunu dinlerken, Mösyö Çiçerinin vazifesinde yanılarak, İsmet Paşanın vazifesini ifa ettiğine zahip olduğunu, Rusya Ukranya, Gürcistanı temsil eden Çiçerinin, şimdi Türkiyeyi de temsil eder göründüğünü söyledi. Zapta geçmemekle beraber, İsmet Paşanın kalpağını Çiçerinin başında görüyorum gibiyim dedi.

Türkiye için hayatî ehemmiyeti olan bu işte, komisyona beyan edilen üç mütaleadan hangisini kabul edeceğini veya bir dördüncü reyde mi olacağını bildirmesi lâzım geleceğini ileri sürdü.

İsmet Paşa, yine kısa cevap verdi: Üç görüş tarzından, Bulgarlarınki Türk görüşüne zıt değildir. Romanya heyetinin teklifleri Türkiyenin menfaatlerine zararlı neticeler vericidir. Ancak Rus he-

yetinin İstanbul ile Marmaranın emniyet ve selâmetini temin lüzumu itibara alınarak, boğazların beynelmilel münakalâta açık tutulması meselesindeki beyanatı, Türk Heyetinin umumî görüşüne uygundur.

Lort Kürzon, Rus teklifini benimseyip benimsemediğini söyletmek için çalıştı.

İsmet Paşa, prensibini ortaya attı: Boğazların, Türkiyenin tam ve mutlak hakimiyetine tabi topraklar arasında bulunmaları itibarile, ülke sahibi olan devletin tasarruf hakları, bu bapta açılacak her müzakerenin temeli olması lâzımdır. Bu geçitlerden istifade etmek isteyen milletler, Türkiyeden bazı kolaylıklar veya teminat isteyebilirler. Türkiye buraların sahibi sıfatile, bu istekleri tetkik eder. Bu sebeple kendisi, bütün teklifleri bilmek ve bunları, Türkiyenin hakimiyet hakları ve mutlak istiklâli ile sıkı sıkıya bağli olarak tetkik etmek ister.

Görülüyor ki, Lort Kürzon kendisi mütalea beyan etmek için, evvelâ bütün teklifleri öğrenmek ve bunlara hükmetmek istemektedir. İsmet Paşa, ayni iddiayı ileri sürmektedir ve bunu prensip olarak iddia ve ispat eylemektedir.

Lort Kürzon, bu cevabı yeniden İsmet Paşanın bir imtinaı olarak vasıfladı. Bununla Türkiyenin konferansı istihfaf eder göründüğünü söyledi. Türkiye heyetinin bu suretle hareket etmekle komisyona müstehak olduğu riayeti ve itimadı göstermediğinden şikâyet etti. Bunun, dünya üzerinde yapacağı tesirden bahsetti. Bu böyle devam edemez. Vaziyeti tetkik ile alınacak tedbirleri tayin için Müttefikler görüşeceklerdir.

Çiçerin, bu sırada atıldı: Bizlerden rey sordunuz, ne kendiniz reyinizi beyan ettiniz, ne Fransa ve İtalyayı reylerini söylemiye davet eylediniz. Bu devletler, boğazlar meselesile alâkalı mı değil, yoksa kendilerini üstün sayarak bir nevi hakem mi olmak istiyorlar? Sovyet heyeti, ikinci fikri reddeder. Lort Kürzon, Çiçerine yanıldığını, devletleri dinlemeden mütalealarını söylemeyi nezakete uygun görmediğini, bir saattenberi Türk heyetini söyletmiye çalıştığını, fakat Türk heyetinin imtina ettiğini anlattı.

Karadenizde kıyısı olan devletlerin gayelerini tetkik etmeden bir cevap vermek kendisine ve o devletler mümessillerine saygısızlık olur.

Nihayet İsmet Paşayı söyletmek kabil olamayınca kendisi söylemiye mecbur oldu.

6 Birinci Kânun 922 oturması, bize boğazlar meselesi hakkındaki

Müttefikler görüşlerini ve daha sonraki oturmalar bunların münakaşasını öğretir. Ruslarla Yunanlılar, Bulgarlar ve Romanyalılar, ilk oturmada görüşlerini bildirmişlerdi. Umumî müzakere safhasını bu oturmalara göre hulâsa edeceğim. Rus ve Müttefik görüş tarzları, kapalılık ve açıklık tezleri, asıl bu umumî müzakerelerde çarpışmıştır.

RUS GÖRÜŞÜ : Rus siyasetini ikiye ayırarak tetkik etmek lâzımdır: Çarlık siyaseti, Sovyet siyaseti. Biri tecavüzî, diğeri tedafüîdir: Birinde ihtiras ve istilâya din de karışmıştır. Ötekinde bu âmil de yoktur.

ÇARLIK RUSYASININ SİYASETİ. Çarlık Rusyasının boğazlara ait siyaseti malûmdur. İstanbula ve boğazlara malik olmak. Boğazlara malik oluncaya kadar Türkiyeyi boğazlarda Rus kapıcısı, bekçisi yapmak. yani boğazları Rus harp gemilerine açık, başka devletler harp gemilerine kapalı tutmak. Kendi boğazlara malik olduğunda da, boğazlara tatbik edeceği kaide bu olacaktır. Boğazlar, bütün Karadenizin kıyılarının ve donanmasının müdafaa hattıdır. Bunun son ifadesini Bazili'nin uzun muhtırasında görürüz. Rusyada böyle projeler daha pek çoktur. Mesele, proje yapmakta değil, bunları tatbik etmektedir. Hayatta bir işi düşünmekle tatbik etmek arasında o kadar fark vardır ki...

Bazilinin muhtırasından sonra Hariciye Müsteşarı Neratof 27/11/1914 te yazdığı muhtırada, gerçekliğe daha yaklaşmış görünür. Rusyaya bunca fedakârlıklara mal olan harbin mutlaka boğazlar meselesinin Rus görüşüne göre hallini getirmesi lâzım geldiğinden bahsile söze başlayan Müsteşar, meselenin beynelmilel sahada sırf Rus meselesi olarak telâkki edilmediğini, bunun umumî bir Avrupa meselesi olduğunu ve ancak harpten istifade ile bunu Rus görüşüne göre halletme imkânı bulunabileceğini kaydettikten sonra, harp mutlak bir zaferle bitse de, Türkiyenin, İstanbul ve boğazlar için sonuna kadar savaşacağını ve bunun güçlüklerini gösteriyor. İstilâ için de Romanya yolunu tek yol görüyor ve Romanya ile anlaşmayı tavsiye ediyor.

Harp içinde İstanbulun Ruslara verilişini gösteren vesaik te neşredilmiştir.

Çarlık Rusyasının İstanbul ve boğazlara karşı takip ettiği bu istilâ ve ihtiras siyaseti, Rusya için hiç te tarihî bir zaruret değildir. Dedelerin Karadeniz kıyılarında Rusyaya vasiyet bıraktıklarından bahsedilen büyük fikir, ancak ihtiras ve fütuhat siyaseti için halkı tahrik edici bir hedeftir, bir zaruret değildir. Rusyanın kendi evinin anahtarlarına malik olması, kendini mahbeste veya hürriyette say-

ması, Rusya için bütün şark meselesinin bundan ibaret olması suretindeki ifadeler de, hep istilâ ve ihtiras siyasetinin siyaset dilinde formülleşmesinden ibarettir.

Rusya için lâzım olan şey, boğazların ticarete açık olmasıdır. Fakat bu lüzumu mutlaka istilâ ile temin, neden zarurî oluyor? Baltık denizinin geçitleri de Rusya elinde değildir. Rusya, orada vaziyete pekâlâ intibak eylemiştir. Niçin ayni intibakı İstanbul ve Çanakkale boğazlarında da gösterememiştir? Bunun cevabı, Renovenin sandığı gibi coğrafî veya iktisadî vaziyet değildir; bir İsveçli müellifin sandığı gibi, Osmanlı İmparatorluğunun terakki düşmanlığı ve yabancılara zalimliği de değildir, sırf çarlık Rusyasının ihtiras ve istilâ siyasetidir. Din de bunda rol oynamıştır.

Rusya için harp gemilerinin Karadenize girememesi, hiç te hayatî bir ehemmiyeti haiz değildir; Rusya için lâzım olan şey, dediğimiz gibi, boğazların ticaret gemilerine açık olmasıdır. Ve bu da Sunt ve Belt boğazlarında olduğu gibi, boğazlarımızda da muahede ile temin olunabilir. Bir harp halinde boğazlarda bu açıklığın arızaya uğraması ihtimali, Rusya için şikâyet olunacak bir şey olamaz; çünkü boğazlar, Rusya elinde de olsa, böyle bir ihtimalde Rusyaca kapatılacak ve Rus ticareti yine ayni zararı görecektir. Her devletin ticaret yolları fevkalâde sebeplerde kapanabilir. Her devlet, bu ihtimallere göre ticarî faaliyetini ve iktisadî hayatını tanzim eder.

İstanbul ve boğazları elde etmek için yapılan bin projeyi, Çarlık Rusyası en müsait vaziyette tahakkuk ettirememiştir. Avrupa devletlerince İstanbul, Rusyaya tanındığı, ve dünya harbi bunun en elverişli tatbik fırsatını verdiği halde, tahakkuk ettirememiştir. Dahası var; boğazı zaptetmek için en kuvvetli devletlerce yapılan taarruzlar, boğazlar önünde kırılmış ve erimiştir. Bundan çıkan bir mana vardır. Bu mana, boğazlara karşı tatbik edilmesi lâzım gelen Rus siyasetini, eğer rejim değişmemiş olsaydı dahi, ilham etmek lâzım gelmez miydi? Dahası var. Bir yeri zaptetme değil alıkoyabilme lâzımdır. Rusya boğazları zaptedebilse bile, buralarda kalabilme, ona da her millete de varlığına mal olur.

SOVYET SİYASETİ — Renoven, naklettiğim mütalealarında boğazlara karşı Rusyanın takip ettiği siyasetin yalnız Çarlık hükûmetine has olmadığını göstermek istiyor. Biz bu fikirde değiliz. Moskova muahedesi ile pekâlâ ispat etmiştir ki Sovyet Rusya bu ihtiras ve istilâ siyasetini takip etmemektedir. Yukarıda bu ihtiras ve istilâ siyasetinin Rusya için hiç te tarihî bir zaruret olmadığını söylemiştim. Burada daha ileri giderek, Türk Rus dosliuğunun tarihî

bir zaruret olduğunu kaydedeceğim. On senedir iki cümhuriyetin bütün münasebetleri, bu esasa göre ilerlemektedir.

Rusya ile münasebetimizin nasıl başladığına, bundan evvelki ciltte temas eylemiştim. Sovyet Rusya ile Büyük Millet Meclisi Türkiyesini birleştiren şey, daha o vakit te tarihi zaruret idi. Rusyanın bize karşı eski Çarlık siyasetini takip etmesi, Türkiyeyi Rus ihtilâline karşı hareket etmeğe sevkederdi. Garp cephesinin şarka nakli, Rus ihtilâlî için tehlikeli olurdu. Rusyaya giden Türk heyetinin, arabasının geçtiği yeri eğilip öpecek kadar istiklâle ve Türk hareketine bağlı olanlarla beraber Türk kuvveti, Rusya ihtilâlinin yıkılmasına ve emperyalist devletlerin muvaffak olmasına sebep olurdu. Rusların da bize karşı hareketi, garp cephesinde emperyalist devletlerle savaşı bırakmamıza ve onlarla anlaşmamıza iletirdi. Bu da Rusyaya hasım kuvvetlerin zaferi olurdu. Rusyaya giden heyetimizle müzakerede bu vaziyet çok iyi anlaşılmış idi. Bu tarihi zarureti, Sovyet Rusyanın eski ihtiras ve fütuhat siyasetinden vaz geçmeği telkin eden prensipleri teyit eylemiştir. Hatta Moskova muahedesinin altıncı maddesi konuşulurken Çiçerin, Çarlık Rusyasının Osmanlı Devletile aktedilmiş bütün muahedelerinden " feragat ettiğini „ yazmış idi. Yusuf Kemal Bey, bu feragat tabirinin ihtilâl prensiplerine göre doğru olamıyacağını ihtar edince, Çiçerin mahcup olarak hemen Yusuf Kemal Beye hak vermiş. Ve bu itibarla eski muahedelerin iki tarafın mütekabil menfaatlerine uymadığını ve bu sebeple keenlemyekün ve münfesih olduğunu kaydeyletmiştir. Netekim dördüncü maddede, şark milletlerinin millî kurtuluş hareketlerile Rus işçilerinin yeni bir içtimaî nizam için savaşı arasındaki benzerlik kaydolunmuştur.

Ancak yine bu madde ile iki taraf, istiklâle olan haklarını ve istedikleri hükûmet şekli ile idare olunmak salâhiyetini resmen tasdik eylemişlerdir.

Bu madde Rusya ile Türkiye arasındaki münasebeti pek iyi gösterir. Hatta Franklen Buyyon Ankara anlaşması görüşülürken, Türkiyenin Fransa ile anlaşıp anlaşamayacağı meselesine esas itibarîle temas ettiği vakit, o vakite kadar gizli olan bu madde, kendisine gösterilmiş ve bunu takdir ile anmıştır.

Rusyaya karşı ogünkü Avrupa görüşü, çok aykırı olduğu cihetle, kurtuluş savaşının başındanberi Büyük Millet Meclisi Türkiyesi ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetin mahiyetini öğrenmek, Türkiyenin ne dereceye kadar Rus hüküm ve nüfuzundan müstakil olduğunu anlamak endişesi, bütün Avrupada hâkimdi. Rusya ile vakayiin ve karşılıklı menfaatlerin doğurduğu büyük dostluğu temel tanımakla

beraber bunu aleyhimizde bir propaganda vesilesi yaptırmamak millî hüviyetimizi göstermek, millî menfaatlerimizi elde etmeğ çalışmak ta vazifemizdi.

Bunun içindir ki konferans hakkında yazılan 4 birinci Teşrin 922 tarihli notada boğazlar meselesinin ancak Rusya Okranya ve Gürcistanın — Rusyanın o zamanki adı — iştirakile müzakere edileceğini bildirmekle beraber murahhas heyet intihabında Rusya ile müzakere ve münasebette bulunmuş olanlar Avrupa ile müzakereye seçilmedi.

Rusların hazır bulunduğu boğazlar meselesinin müzakerelerinde de Türk heyeti istiklâl ile hareketini ve sırf Türklük menfaatini düşündüğünü duyurdu. Bir nevi vesayet ve himaye demek olan 1833 Türkiyesi vaziyetine düşmek veya düşmüş görünmek istiklâl için o kadar vuruşan ve muvaffak olan Türk milletinin yaptığı bütün fedakârlıkları manasız bırakırdı. Kimse bunu kabul edemezdi. Bu itibarla, bana öyle geliyor ki, Rusların Lozan konferansında huzuru, bizi teyit etmek itibarile faydalı olmuş, fakat Türk davasını benimsemek doğrusu ruslaştırmak yolunda Mösyö Çiçerinin hudutsuz ileri gidişi, meseleye sırf Rus menfaati rengini verdirmiştir.

Şimdi Rus görüşünü (1) nakledelim: Mösyö Çiçerin bu görüşü eyice hazırlanmış ve yazmıştı. Yazdığı şeyi okudu. Buna göre Rusyanın konferansta müdafaa edeceği iki temel fikir var: 1 - Rusya ve müttefikleri vaziyet ve hukukunun öbür devletlerle müsaviliği 2 - Rusya ile Müttefik Cümhuriyetlerine ait arazinin sulh ve emniyeti ve diğer memleketlerle iktisadî münasebetlerde serbestliği kimsenin bir şey demediği bu prensiplerden sonra Çiçerin ileride boğazların tabi olması lâzım gelen usul hakkında programının ana hattını anlatıyor:

İstanbul ve Çanakkale boğazında ve Marmara Denizinde ticarî gemi işletmenin ve münakalenin mutlak ve daimî serbestliği. Karadeniz ile kıyılarında ve Yakın Şark ile İstanbulda sulh ve emniyeti

---

[1] Moskova muahedesinin beşinci ve Kars muahedesinin dokuzuncu — ki aynıdırlar — bu münasebetle hatırlamak da lâzımdır:

Madde 5 — Boğazların, bütün milletlerin ticarî münakalelerine açılışını ve serbes geçişini temin için âkit taraflar Karaneniz ve boğazların tabi olacağı beynelmilel nizamın katî ihzarını, bu deniz kıyısındaki devletler murahhaslarından mürekkep olarak sonra topladacak bir konferansa tevdi etmekte mutabıktırlar. Şu kadar ki bu konferanstan çıkacak kararların Türkiyenin mutlak hakimiyetine ve Türkiye ile payıtahtı olan İstanbul şehrinin emniyetine hiç bir halel vermemesi şarttır.

daimî surette korumak için, boğazların gerek sulh ve gerek harp zamanında Türkiyeden başka her memleketin - deniz ve hava - harp gemilerine kapalılığı.

" Boğazlarda sulhçü gemi işletme prensibi ve harp gemileri için bunların kapanması prensibi, birbirini karşılıklı olarak tamamlar. Ancak boğazların diğer milletlerin bütün harp gemilerine ve silâhlı gemilerine ve bütün askerî ve havaî gemilerine mutlak surette kapalı tutulması, bu sularda sulhçü gemi işletmenin serbestliğini temin edebilir. „

Çiçerin, bu prensibi koyduktan sonra, Türk kavminin kendi ülkesi ve suları üzerindeki haklarının iadesi ve muhafazası hususunda israr ediyor. Boğazlarla Marmarayı muasır harbin bütün fennî vasıtalarile techiz ve tahkim etmek salâhiyetinin tanınmasında israr ediyor.

İddiasının haklı olduğunu göstermek yolunda Çiçerin, devletlerin mazide buna muvafakat etmiş olmasını ve müsavilik prensibini öne sürüyor. Devletler, bu kapalılığı birbirine zıt bütün menfaatleri en iyi uzlaştırıcı saymışlardı. Boğazların açılışı en kuvvetli denizci devlet lehine olur.

"İstanbulun Rusyaya verilmesine ait bütün anlaşmaları, hiç bir taviz mukabilinde olmaksızın iptal etmek ve bu sayede Türkiyeye varlığını muzafferane müdafaa imkânını vermek ve bütün Akdeniz havzası devletlerini Çarlığın asırlardan kalma ihtiraslarının eski tehditlerinden kurtarmakla, Sovyet Rusya, boğazlar meselesine kendi emniyeti aleyhinde bir hal şekli verilmesine muvafakat etmeyi asla hatırından geçirmemiştir.„ Boğazların Rusya için hayatî ehemmiyeti var. 1910 istatistiklerine göre, bütün Rusya buğdaylarının % yetmişinden fazlası, boğazlar yolile sevkedilmiştir.Mondros mütarekesile boğazlardan giren müttefiklerin donanmaları, bir çok Rus limanlarını işgale ve Vrangel ordularını Rusyaya karşı sevke, boğazlardan geçmek neticesinde muvaffak olmuşlardır. Tehlikede olan yalnız Rusya değildir. Türk miletinin de menfaatidir. Naklettiği millî misakın dördüncü maddesinin kendi programına uygun olduğunu ve boğazlardaki filî vaziyet yerine Türkiye ve Rusya tarafından istenilen usulün kaim olması lâzım geleceğini söyliyen Çiçerin, sözlerini bir nevi tehditle bitirdi :

"Bugün deniz kuvvetleri veya askerleri, Karadeniz methalinde buluan hükûmetlerden bazılarınca, hakikatte bir sebebe müstenit olmayan ümitler beslendiğini farzetmek caizse, o halde biz sabit kalamayacak vaziyetler bulunduğunu ihtar ederiz....„

Ertesi toplanmada (6/11/922) Lort Kürzon, Çiçerine cevap verdi. Çiçerinin iddialarını hulâsa ettikten sonra gemi işletmenin daimî serbestliğini temin yolundaki fikrini garip vasfile andı. Ve bunu müdafaa için tarihi ileri sürmesini tenkit etti: "Mösyö Çiçerin tarafından bugün müdafaa edilen siyasetin, on dokuzuncu asırda Garp hükûmetlerince daima takip edildiği doğru ise de, Rusyanın da bu siyasete ayni derecede bir sebatla muhalefet göstermiş olduğu da doğrudur.„ İlâve etti :

"Avrupanın da ve Rusyanın da o vakitki vaziyetleri, şimdi değişmiştir. Garp devletleri, boğazlardan Rus harp gemilerinin serbest geçişini men etmek arzusunu artık beslemedikleri halde bu geçişi bugün Ruslar muhal kılmak istiyorlar.„

Lorda göre bu münazara ancak tarihî bir mahiyeti haizdir. Akademiktir. Bununla beraber bugün müdafaa edilen davaya da sağlam bir temel değildir. Hakikatta, diğer devletlerle vaziyet ve hukukça müsavilik isteyen Çiçerin, Karadenizde Rusya ile müsavî tanınmak lâzım gelen Bulgaristan ve Romanyaya, boğazlardan geçen eşyanın en büyük kısmı kendilerine ait olan Fransa, İtalya, İngiltere, Amerika, Yunanistana karşı, Karadenizin kendi hükmünde olmasını istemektedir. Çünkü Karadenizde en kuvvetli devlet Rusyadır. "Buraların tarihi Karadenizde Rusyanın üstünlüğü ve Türkiyenin buna nezareti ne suretle cereyan ettiğine dair misallerle doludur.„

Rus teklifinin hukuku düvel prensiplerine aykırı olduğunu anlattıktan sonra Lort Kürzon, bunun bariz vasfı olan Karadenize hâkim olma meselesine çattı.

" Rus programı ne kadar yakından tetkik olunursa, tek bir gaye takip ettiği o kadar açık olarak meydana çıkar. Karadenizi bir Rus gölü haline getirmek ve Türkiyeyi bu gölün kapısına sadık bekçi olarak oturtmak. Romanya Karadenizin askersizleştirilmesini teklif eylemiştir. Rusya heyetinin böyle bir teklifi yoktur. Karadenizde Rusya, mutlak sahibi sıfatile hüküm sürecek. Kendi kıyılarını tahkim edecek, kuvvetli ve her halde komşularını hükmüne alabilecek kadar kuvvetli bir donanma yapacak, askerlerini bir kıyıdan öbürüne taşıyacak. Buzlarla örtülü limanları hariç kalmak üzere, başka yerde taarruza uğramak tehlikesinden korkmaksızın Rusya gerek Karadenizde gerek Kafkasyada istediği bütün plânları hazırlayacak ve tatbik edecek. Dünyanın kalan parçalarından alâkası kesilen bu mümtaz mıntakaya, kendisinden başkası giremiyecek....

Lort Kürzon, Rus teklifinin mahiyetini bu suretle getirdikten sonra üstadane bir karşılaştırma yaptı. " Mösyö Çiçerin, Çanakkale

giriş yerinde her hangi bir devlete mensup kuvvetlerin muhtemel üstünlüğünden endişesini söylemişti. Bu endişe, belki şu aralık bu kuvvetlerin İngiliz olmasından dolayıdır. Fakat devletlerin bütün müdahalesine kapanacak olan Karadenizde böyle bir üstünlüğün hem de sırf Rusyaya ait olmasına bir şey söylemiyor. Milletler arasında hukukça müsavilik nazariyesine ve insanlığın sulh ve saadetine Rus heyetinin iki gün evvel getirdiği parlak yardım işte budur„

Siyasî düello başlamıştı. Sovyet Hariciye Komiseri, ölçülerek hazırlanmış bu hücumları cevapsız bırakır mıydı ? Oturma sonunda, daha sonra mufassal cevap vermek üzere bazı umumî mülâhazalar ile hücumları hücumla karşıladı.

" Rusya ile Garp Devletlerinin rolü, aksine dönmüş olduğunu Reis efendi çok doğru olarak söylemiştir. Evvelce tecavüz ihtirasları besleyen bir Çarlık Rusyamız vardı. Bu Rusya, gerek Türkiye için, gerek sulh için daimî bir tehlike idi. Şimdi her türlü emperyalist gayelerden vazgeçmiş ve Şark milletlerine karşı dostluk ve kardaşlık duygularından ilham alan bir Sovyet Rusyamız vardır, Evvelçe, meşhur bir kitabı zikretmeme müsaade olunursa " Rusyanın Asyada ilerlemesi„nden bahsolunurdu. Şimdi de hal, İngilterenin Asyada ilerlemesi değil midir? İngiliz muhafazakârlığının en iyi an'anesi Rusya ve Britanya İngiliz nüfuz mıntakaları arasına bir ara duvarı çekmek idi. Bizim teklif ettiğimiz şey de bu duvarı Türk halkının hakimiyet ve hürriyeti üzerine kurmaktan ibarettir. Rusya, İstanbul ile boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçtiğinden ancak iki türlü hal yolu vardır: Bunun birincisi, boğazların harp gemilerine kapalılığı ve Türkiyenin hakimiyeti, yani ara duvarı. İkincisi bütün dünya ihtilâf ve rekabetlerini bu mıntakalara taşıyacak olan beynelmilel tertip. „

Çiçerine göre, her muahede gerçeklikte müessir olan kuvvetlerin ifadesidir. Ve beynelmilel tertibin neticesi karışıklığın ebedî idamesi, Türkiyenin hakimiyetine daima tecavüz edilmesi ve nihayet Rusyanın silâhlanması demektir. "Yakın Şarkta sulh halinin sürekli tek temeli, Türkiyenin hakimiyet ve hürriyetidir. İltizam ettiğimiz, gelip geçici bir tertip değil, varlığını muzafferce teyit eden Türk halkı hukukunun muhafazasıdır. „

Romanyanın ileri sürülmesine, eskiden bu devletin boğazların kapanmasına asla itiraz etmemiş olduğu ve onunla münasebetlerinin karada takarrür ettiğini, İtalya harbinde boğazların kapanışından şikâyet edilmesine boğazların Müttefiklerce işgalindenberi Rus ticaretine çıkarılan engelleri karşı koyan Çiçerin, hukuku düvel düsturlarını daha dün doğmamış gösterdikten ve kapalılık esası kabul

edilirse, harp zamanına ait vaziyeti müzakere edeceğini söyledikten sonra, Türkiyeye müstakil varlık teminatı veren ara duvarına geldi. Ve sözlerini tehditle bitirdi: "Biz, size sulh teklif ediyoruz. Siz, bizi cidale mecbur eden şartlar altında bırakmak istiyorsunuz. Rusya boyun eğmeyecektir...„

Kürzon, Çiçerine cevap verdi ki, Müttefikler teklifinin Rusya aleyhine müteveccih olduğunu zannetmekle yanılmaktadır. Kendisinin belli etmek istediği şey, Rus teklifinin, Karadenizde Rusyaya üstünlük verdiği ve Türkiyeyi uysal bir tâbi (Vasal) vaziyetine koyduğudur.

8/11/922 toplanmasında, Çiçerin mütemmim beyanatında, kendi fikrinin garip görülmüş ve tarih, ve hukuku düvele aykırı sayılmış olmasına karşı, Panama ve Süveyş kanallarını ileri sürdü ve Romanya ve Bulgaristandan yine bahsetti. Eski devirde selefleri İzvolskilerin ve hemayarlarının Rus filosuna boğazları tevessü ve tecavüz maksadile açmak isterken, Garp devletlerinin kapalılığı bu ihtiraslara bir set olarak kullandıklarını, şimdi ise tecavüz maksadını reddeden Rusyaya karşı, onun zaafından istifade ile, boğazların açılmasını İngilterenin ileri sürdüğünü gösterdi. Kendisine göre, Müttefiklerin tekliflerinin manası "Rusyayı nasıl kıskıvrak bağlamalı ve boğazlarda harbi nasıl tanzim etmeli ?„ den ibarettir.

Türkiye de devletlerin elinde bir oyuncak olacak, istiklâlinin hitamı olacak. Hür ve hâkim bir Türkiye, Rusyaca, Avrupanın göbeğinde bitaraf bir İsviçre veya Belçika gibi sulh için elzem bir unsurdur.

"Seleflerimizin siyasetini artık kat'iyen terketmiş olduğumuz için bize isnat ettikleri gibi, başkaları aleyhine hücumlar hazırlamak için, asla siper aramıyoruz. Karadenizdeki filomuz, sadece müdafaa içindir. Boğazlar başkalarına olduğu gibi, bize de kapalı olmalıdır... Rusyanın yardımı olmaksızın, devamlı bir vaziyet olamaz... Türkiyenin mutlak hakimiyet ve hürriyeti muhafaza olunmalıdır...„

Rus tezini ve bunun nasıl müdafaa edildiğini gördük. Şimdi, Müttefiklerin tezini ve bunun nasıl müdafaa edildiğini göreceğiz. Müteffiklerin projede tesbit edilen müşterek tezlerine gelmeden, devletlerden her birinin umumî müzakere safhasındaki tezlerini tesbit etmek gerektir. Bu devletler içinde, elbette tezi en ehemmiyetli olan İngilteredir.

İNGİLİZ TEZİ: İngilterenin boğazlar meselesinde, Lozanda müdafaa ettiği tez, şimdiye kadar kabul ettiği tezin tam zıddı-

dır. Şevketini denizde arayan bir devlet sıfatile, İngilterenin boğazlara vermesi tabiî olan ehemmiyet, bunların Hint yoluna hâkim olmaları itibarile, büsbütün hususî bir ehemmiyet almış ve bütün 19 uncu asırda İngiliz Şark siyasetine ve belki umumî siyasetine hâkim olmuştur. Boğazları, Mısır ile beraber, Hint yolunu müdafaa eden manzumeye dahil sayan bu siyaset, Rusyanın boğazlara hâkim olmasına hail olmak ve boğazları, Rus kuvvetlerine kapalı tutmak suretinde hulâsa olunabilir.

1809 Muahedesile boğazların kapalılığı kaidesine riayet etmeği taahhüt eden bu devlet, bunu natık olan 11 inci maddeden, Padişahın bu kaideye riayeti manasını çıkarmış. [1] Ve Mahmudu Adlînin Mısır isyanı neticesinde birinci Nikolaya yardım için müracaat mecburiyetinde kalması üzerine, aktedilen 1833 mukavelesile boğazların Rusya lehine kapalı tutulmasının taahhüt edilmesini bozdurmak için var kuvvetile çalişarak, ilk boğazlar mukavelesini aktettirmiştir. 1833 mukavelesile Rusya hesabına boğazlarda kapıcı olan Babıâli, bu muahede ile, sanki Rusyaya karşı, Avrupanın bir zındancısı olmuş ve elbette 1854 harbi, Rusyanın bu vaziyetten kurtulması yolundaki cehitten doğmuştur. Osmanlı Devletini müdafaa eden Müttefikler bu sefer Karadenizi Rusyaya tam zından ve Osmanlı İmparatorunu tabiî daha ağır gelen bir zındancı yaptılar. Rusya, 1871 de bundan kurtulmasına rağmen bu vaziyetin 1878 harbinin sebeplerinden biri olduğunda da tereddüt olunamaz. Eğer mümkün olsaydı, Rusya bu harp ertesinde ve ondan sonra her vesilede boğazları kendi harp gemilerine açacak idi. Karşısında muhasım olarak daima İngiltereyi gördü.

İngilterenin, Rusyayı Karadenizde kapalı tutmasındaki siyasetinin temeli Hinttir. Hint yolunun emniyeti düşüncesidir.

İngilterenin boğazlarımıza atfettiği ehemmiyetin sebebini yukarıda üç noktaya işaret ederek kaydetmiştim. 1 - İngiliz deniz şev-

---

[1] **Madde 11.** İstanbul kanalına, yani Çanakkale ve Karadeniz boğazlarına harp gemisi girmesi esasen memnu olduğundan ve Osmanlı İmparatorluğunun bu kadim kaidesine ve bundan böyle sulh halînde hangi devlete karşı olursa olsun riayet olunacağından İngiltere devleti dahi bu usule riayeti vadeder. Türkçe resmî ibare farklıdır. Hangi düvel olursa olsun, bu usulü kadimei Saltanatı Seniyeye riayet olunacak olduğundan, İngiltere devleti dahi bu usule riayeti iltizam eyleye.» Lütfi tarihinde yazılı iki notadan anlaşılıyor ki Babıâli bu maddenin kendisine değil, ancak İngiltereye riayet borcu tahmil ettiğini İngiliereye bildirmiş, İngiltere ise devletin diğer devletlere boğazlararı kapamağı taahhüt etmesine binaen bu kaideye riayet vadinde bulunduğunu ileri sürmüştür.

ketinin denizleri birbirine bağlayan her geçitte bir İngiliz menfaati görerek böyle noktalarda ya yerleşmek yahut oraya kendine bağlı bir devlet koymak veyahut bu geçitleri serbest ve açık tutmak yolundaki temel prensibi. 2 - Boğazlardan geçen gemilerden çoğunun İngiliz vapuru olması sebebile İngiliz iktisadî menfaati. 3 - Britanya İmparatorluğunun can damarı olan Hint yolunu müdafaa eden manzumede Mısır ile beraber dahil bulunması. İngiliz siyasetine temel olan birinci ve üçüncü mülâhazalar, birbirine zıt görünür. Çünkü biri - kendi zaptetmedikçe - açıklığı, diğeri kapalılığı istilzam ediyor. İngilterede bu açıklık ve kapalılık meselesi bir uzun münakaşalar neticesinde yerleşmiştir. Lort Palmerston, boğazlar hakkında kabul edilmesi muvafık olacak kaide hakkında mütaleasını sorduğu vakit, ihtiyar Dük Vellington - ki Napolyona karşı harbi kazanan, İngiltereyi Viyana kongresinde temsil eden büyük İngiliz devlet adamıdır - şu cevabı verdi; " Madem ki Rusya, kapamak istiyor kapayalım. Karadeniz havalisi bizim kuvvet kaynaklarımızdan pek uzak ve Rusyanınkine ise pek yakındır. „

Açıklık, yani İngilterenin Karadenize girebilmesinden elde edeceği faide ile, kapalılık yani Rus donanmasının Akdenize çıkabilmesinden gelebilecek zarar ölçülerek, zararın daha çok olduğu anlaşılmış ve işte kapalılık buna binaen bir İngiliz kaidesi olarak kurulmuştur. Bir asır müddet İngiltere, bu kaidede değişiklik yapılmasına karşı durmuştur. Rusya ile anlaşmasına rağmen bu siyasetinde dünya harbinin ortalarına kadar değişiklik yapmamıştır.

Acaba İngiltere, deniz geçitlerinin elinde bulundurulmasını icap ettiren şevket siyaseti itibarile, boğazları kapalı tutmaktan ise elde etmeği de düşünmemiş midir? İngiliz siyasî evrakı neşredilmemiş olduğu için, bunu bilmiyor isek te harp sonunda İngilterenin takip ettiği hareket tarzı, bu fikrin de İngiliz siyasetinde çok eskidenberi derpiş edildiğini gösterecek kuvvettedir. İngiliz kudretini Mısırda bir Hidiv idaresinde tesis eden ve orada İngiliz askerî kuvvetlerine işgal hakkı verdiren filî vaziyet, Türkiyede Padişah ve Halife idaresinde ne için tanzim edilemesin? Hem Halife nüfuzu, İslâm âlemi üzerinde İngiliz kudretinin hüküm sürmesi için emin bir temel olur. Hem de bir bahane ile, meselâ İngilizlerce aziz olan Halifenin istiklâlini korumak üzere veya boğazlarda prensip olan gemi işletme serbestliğini temin eylemek üzere Çanakkalede, karade ve denizde yerleşir. İngilterenin Çanakkalede kuvvet bulundurma siyaseti, bütün Mondrosa ve Sevre de hâkimdir.

Elimizde İngilterenin Kırım harbinden evvel bile Çanakkalede

yerleşmek siyasetini sezdiren bir şey var. 1853 te Sir Con Bagoth demiştir ki: "Bolayırda 10,000 ve Maydosta 1,000 nefer bulunur. İki taraf denizlerini de harp gemileri müdafaa ederse, Rumeliden gelecek 200,000 düşman askerine karşı müdafaa olunabilir. Maydos, yeni bir Cebelüttarıktır. İstanbulu istilâ eden düşman, Bolayır-Maydos hatlarını birlikte zaptetmezse, yalnız İstanbulun zaptı emniyet vermez." Çanakkaleye bu gözle bakan İngiltere, elbette Çanakkalenin kapalılığında ancak muvakkat bir teminat görecektir. Mademki Çanakkale böyle bir ehemmiyeti haizdir, onu müdafaa edecek kuvveti, merhale merhale İngiliz yapmak lâzımdır.

İmdi, farzolunabilir ki boğazların kapalılığı İngiltere için asıl gaye elde edilinciye kadar bir merhaledir. Dünya harbinde boğazları Rusyaya vadeden İngiltere, bu emelinden vaz mı geçmiştir? Muhtemeldir. Daha büyük menfaatler uğrunda İngiltere, bundan vaz geçmiş olabilir. Netekim Panama kanalı üzerindeki iddialarından, Birleşik Amerika Devletlerinin kuvveti karşısında vaz geçmiştir. Bununla beraber boğazın Rusyaya geçmesini, nihaî gayesine doğru bir merhale saymak ta muhtemeldir.

BÜYÜK HARPTE. Dünya harbinde İngilizler, Çanakkale seferine karar verdiler. Fransızları da buna iştirak ettirdiler. Böyle bir sefere, Kafkas orduları baş kumandanı Grandük Nikola, 1914 İkinci Teşrininde Kafkasyadaki Türk tazyıkını hafifletmek üzere lüzum gösterdi. Ayni zamanda Rus ordusu, mühimmatsızlıktan kırılıyordu. Grandük Nikola, mühimmatsızlıktan harekâtı tatile mecbur kaldığını bile bildirmişti. Fransanın Petersburg Elçisi "Rus topçusunun cephanesiz, Rus piyadesinin tüfeksiz kaldığına muttali olduğunu„ yazıyordu. Bununla beraber vaziyet, Rusya lehine bu cephede düzelince, Rusya bundan vaz geçti. Ve 1915 İkinci Kânununda bunu müttefiklerine bildirdi. Zaten Rusya daha ziyade bir nümayiş istemişti. Fakat İngilizler, Türkiyeyi başından ve can evinden vurmak için buna Rusyanın isteyişini temel tutarak karar vermişlerdi. Zaten böyle bir hareketi daha 1914 Teşrininden beri İngiliz vekilleri düşünmüş ve en evvel o vakit bahriye vekili olan Çorçil ileri sürmüştü. İngiltere, bu seferle Türklerin Mısıra karşı kuvvet gönderebilmelerini menetmek gayesini de güdüyordu. İtalya ve Balkanların harbe girmesi de, islâm propagandasının durması da, bununla temin olunacaktı. Rusyanın iştiraki olmaksızın, donanmasile İstanbulu zaptetmek hülyası da vardı. [1] İki fırkadan ibaret bir ihraç kuvveti, gemiler

[1] Sefere Lort Fişerin muhalefetine rağmen ve askeri mütehassısların reyi alınmayarak buna karar verildiğini Larşer yazıyor.

boğazdan geçtikten sonra boğazları işgal edecekti. Fransa Rus ordusuna mühimmat yetiştirmeyi düşünüyordu.

Bir aylık bir hazırlıktan sonra, Fransız, İngiliz donanması 18 Mart 915 te Çanakkale boğazını zorlayıp geçmeğe teşebbüs etti. (1) Hücum hareketi daha 19 Şubatta başlamıştı. 25, 27 Şubatta, 7 Martta şiddetli muharebeler olmuştu. 12 Harp gemisinin feda edilmesi maksada vardıracak sanılıyordu. 18 Mart günü 18 safıharp gemisi ve müteaddit Krüvazörlerden, Torpito filosundan, deniz altılarından torpil gemilerinden, Tayyare gemilerinden mürekkep büyük bir kuvvet ile kat'î hücum yapıldı. Muharebe saat 11 den 6 ya kadar bütün şiddetile devam etti. Boğazı açmak kararile ateş saçan donanmanın heybetli gemileri, Türk toplarının veya mayinlerinin darbelerile birer birer yandı veya battı.

Amiral yenilişi kabul ederek çekilme emri verdi.

Bununla sabit oldu ki: Donanma ile Türkler üzerinde müessir olmak kabil değildir. Ve Çanakkale, Akdeniz devletlerinin istedikleri vakit geçebilecekleri bir geçit değildir. Memleketinde güneş batmayan memleketin, Na Mağlûp Armadasını yenen ve memleketlerinde hiç güneş batmayan denizlere hâkim İngilterenin donanması, Türk tabyalarına yenilmişti. Fransız Akdeniz donanmasını da kendisile beraber sürüklemişti. Boğazı, deniz kuvvetlerile zaptedemiyen İngiltere, daha büyük bir karar aldı. Çanakkaleyi karadan zorlamak. 23 Nisan 915 te İngiliz Fransız kuvvetleri, bu işi başarmağa geldi. 25 Nisanda Ceneral Hamilton kuvveti karaya çıktı. Miktarı her gün artan bu kuvvetler, ilerlemek için şiddetli hücumlarda bulundular. Toplarla, Mitralyözlerle, Bombalarla, Tayyarelerle, gemilerle, gazlarla ateş ve ölüm saçarak ve en bol mühimmat ve levazım sarfedilerek ilerlemek için yapılan her muharebe, Türk ordusunun mahdut levazım ve müdafaa vasıtalarını tamamlayan Türk askerinin azmi önünde kırılıyordu. 1915 Ağustosunda İngiliz taarruzu, Anafarta istikametinde muvaffak olmak üzere idi. Bir gün bütün milleti kurtaracak olan Mustafa Kemal, gurubu ile Koca Çimen damını Anafarta Kireçtepe hattında kendilerini durdurdu. Kendisi de yaralandı. İngiliz ordusu halis kan İngilizlerden Londranın, İngilterenin, Dominyonların asil çocuklarından mürekkepti. Millî gayeler uğrunda hiç yıkılmaksızın ölüme atıldılar ve öldüler. Fransız ordusunun kumandanı Ceneral Guro bizzat kolunu muharebede kaybetti. Bununla beraber İstanbul Berlin yolunun açılması ile mühimmat almağa başlayan Türk ordusunun

[1] Rusyanın İstanbul ve boğazlara ait dilekleri bu sıralardadır ki ilân edildi

İngiliz Fransız kıt'alarını denize dökmeleri muhakkak idi. Bunu anlayarak 1916 yılı başında Gelibolu yarımadasını boşalttılar, tabiri kadim ile arı firarı ihtiyar ettiler. Larşer bu çetin muharebenin kendilerine 150,000 ateşten, 100,000 hastalıktan ölmüş adama mal olduğunu kaydeder.

Kendisine bukadar pahalıya malolmuş boğazları Rusyaya vermek mecburiyetinde kalan İngiltere, Rusyanın ortadan çıkması üzerine elbette asıl hedefine dönecekti. Doğrudan doğruya buraları ilhak etmek, İngiliz umumî siyasetinin belki sevmiyeceği bir hal şeklidir. Bunun bütün dünyada bırakacağı intibaı, çok iyi bilir. Bu sebeple, İstanbul ve boğazlarda öyle filî bir vaziyet ihdas etmelidir ki, hem zavahir kurtulsun, hem İngilterenin dileği olsun. Biraz evvel kaydettiğim gibi Osmanlı Devletini ikinci bir Mısır yapmak, en elverişli yoldu. Çorçilin 12 Eylül 1919 da Vahdettine Osmanlı İmparatorluğunu İngiliz himayesine koyan bir muahede imza ettirdiği, az mı şayi oldu? Llloyd George, Yunanistanı oraya bunun için getirmeğe az mı çalıştı? İşte İngiltereye boğazların kapalılığı yolundaki eski kaidesini bırakarak boğazların açıklığını müdafaa ettiren sebep bu olsa gerektir.

Bunu, bir de filî vaziyet ile izah edebiliriz. Çarlık Rusyasının istilâcı faal siyaseti karşısında İngiltere, boğazların kapalı olmasını kendine daha elverişli görmüştü. Rus donanmasının Karadenize çıkabilmesindeki mahzur, kendisinin Karadenize girebilmesindeki faydadan daha büyüktü. Dünya harbi ertesinde Rusya, tecavüzcü ve istilâcı siyaseti bıraktı. İstanbula ve boğazlara ait mukavelelerin kendisine verdiği haklardan vazgeçti. Boğazlara sırf iktisadî ve tedafüî bir gözle bakar oldu. Akdenizi tehdit edecek donanması da kalmadı. O halde mahzur kalkmış, yalnız fayda kalmıştı. Netekim Lord Kürzon, Lozanda vaktile kapalılığı müdafaa etmiş iken açıklığı iltizam edişini, Avrupanın da Rusyanın da şimdi vaziyetleri değişmiş olmasile de izah etti.

LOZANDA — Lort Kürzon, açıklık tezini Çiçerine cevaplarında umumî surette ifade etti. Bunları nakletmiştim. Ondan sonra da verdiği projenin ana hatlarını izah ederken kısaca beyan etti.

Bu beyana göre takip edilen gaye, kendilerane hususî menfaat temin etmek değil, meselenin daimî âmillerini göz önünde bulundurarak sabit bir hal yolu aramaktır. Bu âmiller şunlardır: 1 - Gerek iktisatça, Gerek her türlü taarruzlara karşı masuniyetçe Karadenizde kıyısı olan büyük ve küçük bütün devletlerin bu sularda birinci derecede alâkası vardır. Bu devletlerin menfaatleri, müsavi derecede düşünülmelidir. 2 - Çanakkale boğazı Marmara denizi

ve İstanbul boğazı iki beynelmilel deniz arasında cihan ticareti için beynelmilel bir yoldur; bu yol, beynelmilel öbür yollar için (boğaz, kanal, nehir) konmuş usule tabi tutulmalıdır. 3 - Türkiyenin paytahtı ve Hilâfet makarn, bu deniz yolu kıyılarındadır.

Bu üç âmili göz önünde tutarak Müttefikler, tekliflerini yapmışlar. Kendisi " beynelmilel siyasetin en çetin ve en karışık meselelerinden biri için bu tekliflerin bir tesviyeye temel olacak mahiyette görüleceğini ümit „ eylemektedir. Eğer " konferans, bu meseleyi halletmeğe muvaffak olursa, işlerin uzaması haklı olduğunu ispat etmiş ve bütün dünyanın teşekkürlerine hak kazanmış olacaktır. „

FRANSIZ GÖRÜŞÜ : Boğazlar işinde, dünya harbine kadar Fransız siyaseti, bana öyle geliyor ki, kendine mahsus ayrı bir vasıf göstermemiştir. Fransanın Şark siyasetine ait görüşü, boğazlarda ve İstanbulda, statükonun tutuluşu ile ifade olunabilir. Fransa, bu statüko siyasetini Rusyanın müttefiki olmasına rağmen değiştirmemiş [1] ve Rusyanın harp içinde İstanbula ve boğazlara sahip olma yolundaki iddialarını da İngiltere kabul etmedikçe bu sebeple terviç eylememiştir.

Rusya Hariciye Vekili Sazonofun, İstanbula ve boğazlara ait Rus siyasetinde, Fransanın ayrı görüş takip edişinden bahsedişi de bunu teyit eder. Fransa, öyle görünür ki, Rusya ve İngilterenin zıt menfaatleri arasında statükoyu tutmayı en sâlim yol bulmuştur. Poincaré'nin dünya harbi ertesinde, Mareşal Foştur ki Sevr muahedesinin esasları hakkında mütaleasını beyan ederken, boğazlar mıntakasının askersiz yapılmasını Müttefikler işgalinde olması lüzumunu teklif ediyor. Foşun, Müttefikler askerî komitesi reisi sıfatile beyan ettiği bu fikir, ne dereceye kadar kendi fikri idi. Ve ne dereceye kadar Fransanın siyasetine uygundu? Bunu kestirecek elimizde vesaik yoktur. Bitaraf mıntakada kalma meselesinde İngiliz görüşüne uymaması, Fransanın eski siyasetine bağlı kalabileceğini gösteren bir şeydir. Ancak, Fransanın Vrangel ordusunu iltizam suretile Rusyaya karşı takip ettiği siyaset, boğazların açık olmasını tercih ettiğine delildir. Rusyaya karşı nüfuz ve tesir yapmak için Fransa donanmasının ve askerlerinin Rusyaya varabilmesini temin etmek lâzımdır. Fransa, Rusyadan paralarını belki bu tazyik ile alacak, yahut borçlarını kabul eden bir rejim kurulacaktır. Bundan başka

[1] Poincaré'nin daha 1912 de İstanbulu Ruslara vadetmiş olduğuna dair iddialar olmuş, fakat bunu gösterir vesaik meydana çıkmamıştır.

bir şey var. Bugün Fransa siyaseti, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ile yapılan ittifaklara ve küçük iltilâfa dayanır. Polonyayı korumak, eski Fransız siyasetinin bir temeli olduğu gibi, bugünkü Fransız siyasetinin de, bir temelidir. İcabında Rusya üzerinde doğrudan doğruya müessir olmak, Okranya üzerinde beslenen emellere kuvvet vermek, hep Polonyayı koruyacak şeylerdir. Fransanın bu maksatlarla boğazların kapalı değil açık olmasını, bir siyaset olarak kabul ettiği zannolunabilir.

Fransa Baş Murahhası Mösyö Barer, boğazların açık ve askersiz olması hakkındaki prensibi, Fransız diplomasi belâgatile izah ediyor: Barere göre Müttefiklerin teklifleri şu prensiplerden mülhemdir: Gemi işletme serbestliği, Devletler arasında münasebetlerin açılmasına ve bunun tabiî neticesi olarak sulh halinin muhafazasına temel olan şartlardan biridir. Mütemeddin milletlerin bütün gayretleri, bu prensibin tatbikini temine matuftur. Dünya vicdanı, bunu boğazlarda serbestlik denilen şey ile tecelli ettirmiştir.

İki denizi birbirine bağlayan bir deniz geçiti kıyılarına bir veya iki milletin sahip olması, bu millete veya milletlere o geçitten geçilmeği menetmek hakkını vermez. Buna mukabil, bu geçme hakkı, sulh için bir tehlike olamayacak ve bazı devletlerin, bilhassa boğaz kıyısında olanların istiklâl ve emniyetine karşı bir tehdit edemeyecek surette nizama bağlanmalıdır.

Barere göre, boğazlarda şimdiye kadar yapılan teşebbüsler, daimî menfaatler düşüncesinden ziyade, zamanın icaplarından doğan siyasî veya askerî mülâhazalara dayanıyordu. O vakit, boğazları açmak veya kapamak keyfiyeti, bazı devletlerin menfaatleri için düşünülüyordu.

Hürriyet prensibine pek derin bir surette bağlı olan Fransa için, hiç kimse hakkında tehdidi mutazammın olmaksızın muhtelif milletlerin meşru menfaatlerini koruma hakkını temin etmek mültezemdir ve Karadenizde kıyısı olan bütün devletlerin ve hele boğazların iki kıyısı üzerinde hakimiyeti bulunan devletin menfaatlerile uzlaştırmak lâzımdır . . .

Zamana uygun bir hal yolu aramamalıdır. Bugün boğazların kapalılığını isteyen siyasetin icapları değişince, yarın açılmasını isteyecektir. Sürekli ve doğru hal yolu bulmalıdır . . .

İTALYA GÖRÜŞÜ: İtalyanın ayrı bir görüşü yoktur. "Bütün beşeriyeti uzun müddet işgal etmiş olan ve gelecekte her türlü ihtilâf vesilesi ortadan kalkmak için düzeltilmesi, yine insanlıkça şiddetle istenilen bir meseleyi„ halletmek dileğinde bulunmuştur.

AMERİKA GÖRÜŞÜ : Amerika baş murahhasına göre, siyasetleri, gerek kendileri, gerek diğer milletlerin ticareti için, mahsus müsaadesiz tam ve değişmez serbestlik istemektir. Karadeniz milletleri, bütün dünyaya vardıkları gibi, onların bulunduğu yere varmak ta, bütün dünyaya verilmelidir. Ve yalnız sulh vaktinde değil, harp zamanında da bunun hiç kesilmemesi lâzımdır. Boğazların serbestliği mahdut bir tabirdir. Boğazlar haricindeki bütün milletlere temin olunmalıdır. "Biz, Karadenizde ticaret istikbalinin bu deniz kenarındaki milletlere hasredilmesi nazariyesini kabul edemeyiz. Biz, bütün dünya milletlerinin bu işle uğraşmağa hakkı olduğunu beyan ederiz. Her hangi bir milletin coğrafî bir imtiyazla diğer milletleri haklarından mahrum etmek iktidarını haiz olması iddia olunamaz. Bir milletçe boğazlara ve Karadenize hudutsuz bir surette tahakküm edilmesi, dünya siyasetine muhaliftir.„

Amerika murahhasına göre, ancak bu temeller üzerine kurulacak ve kefalete alınacak usul, hükûmetinin gayelerine uyar. "Bizim hislerimiz, serbestliğin ancak askersiz hale konmakla elde edilebileceği merkezindedir. Boğazları açık tutmağa mahsus silâhlılık, hakikatta Karadenizin serbestliği için bir tehlike teşkil eder fikrindeyiz."

Karadenizden bütün harp gemilerinin çıkarılması hakkındaki teklifi, bütün beynelmilel sulardan harp gemilerinin çıkarılması gibi makul bulan Amerika murahhası, bu gemilerin serbest denizlerde zabıta vazifesi yapmak, gemileri ve vatandaşları himaye etmek, deniz haydutluğunu meneylemek, mustarıp ve muhtaç olanlara yardım etmek gibi vazifeleri olduğunu ihtar etti. "Harp gemileri, yalnız yıkıcı âmiller değidir. Koruyucu âmiller de olurlar.... Vatandaşlarımızla gemilerimizin gidebilecekleri her yerde, harp gemilerimiz dolaşamazsa memnun olamıyacağız.„

JAPONYANIN GÖRÜŞÜ: Daha sonraki oturmalarda olmakla beraber, Japonya murahhası, Japonyanın boğazlar meselesinde çok menfaati olduğunu söyledi. Çünkü Akdenizde bahrî ve ticarî büyük devletlerden biridir. Ve Karadenizde ticareti tevsi etmiye hakkı vardır. Müttefiklerin teklifini kabul eden Japonya, Amerika murahhasının söylediklerine tamam iştirak eder.

ROMANYAYA GÖRÜŞÜ: Romanyanın iddiası, boğazların kapatılamamasıdır. Bunu üç sebebe istinat ettiriyor.

İktisadî hayatı tam açılma halinde olan, büyük tabiî servetleri bulunan 18 milyonluk bu devletin, yalnız bir denizde mahreci vardır.

Beş milyonluk Bulgaristanın Karadenizde iki limanı varken Adalar denizinde kendisine mahreç verilmesi lâzım geldiğine hüküm olundu. Romanya menfaati icap ettirir ki, tek mahrecin üzerinde bulunduğu bu deniz, kapanmak tehlikesine maruz bulunmasın. Tunaya beynelmilel serbestlik rejimi tatbik edilmiştir. Tunanın döküldüğü Karadeniz açık olmadıkça, bu serbestlik manasız kalır. Romanya, açıklığı bir prensip, bir temenni olarak değil, filî olarak istiyor. İmdi 1 — Boğazlar hiç bir kayıt ve hiç bir hat olmaksızın harp ve ticaret gemileri için serbest olmalı. 2 — Adalardenizinden Karadenize kadar boğaz kıyıları askersiz hale konmalı. 3 — Bir boğazlar komisyonu tesis olunmalıdır. 4 — Bir de Karadeniz, silâhsızlaştırılmalıdır.

Romanya murahhası, Çiçerinin sözlerine cevap verirken, Romanyanın devletler elinde bir alet olmak istemediğini, bunları Romanyanın teşvik edildiği için değil, kendi menfaati icabile ve kendi menfaatini büyük prensipler ve beynelmilel menfaatlerle uzlaştırmak fikrile bu tedbirin icrasını temin için istediğini, Tuna işinde de, büyük harpte de böyle hareket ettiğini söyledi.

BULGAR GÖRÜŞÜ: İstanbuliskiye göre Adalardenizinde mahreç meselesi Bulgaristanın hayatî menfaatlerinden olmakla beraber Karadenizde de kıyısı olan bir memleket olmak ve yetiştirdikleri şeylerin bir kısmı Burgaz ve Varna limanlarile ihraç edilmek itibarile, bu denizi bütün dünya denizlerine bağlayan tek yola tatbik olunacak usule, Bulgaristan alâkasını kesemez. Bulgaristana göre, bütün ticaret gemilerinin sulh veya harp zamanında tam serbestlik ile geçmelerini temin edecek bir usul konmalı. Bunu temin edecek beynelmilel idareye müsavi sıfatla kendi de iştirak eylemelidir.

YUNAN GÖRUŞÜ: Yunan Baş Murahhasına göre Yunanistan, boğazlar ticaretinde alâkalı ikinci devlet olmak itibarile o da Türk heyetinden sonra mütâleasını söyleyecekse de Yunanistan topraklarında yalnız Bulgaristanın menfaatleri için ağır kayıtlara katlanmıştır. Türkiye de boğazlarda ticaretin serbestliği için teminat konmasını kabul edebilmelidir.

SIRP GÖRÜŞÜ: Haricî ticaret ve onun teşkilâtı, münakale yollarına bağlıdır. Tuna, Macaristan sınırlarından Bulgaristana kadar 700 kilometrelik mecrasında memleketinden geçer. Sırp Hırvat Sloven kırallığının Garbî Bosna Serem Başka ve Banat havalisi yetiştirdiklerini Tunanın Başlıca kolu olan Sava ile Karadenize yollarlar. Tuna kıyısında bulunmak ve eski Avusturya Macaristanın mirasçısı olmak

sıfatile boğazlara kadar inmek ve yetiştirdiklerini Akdenizden şimal memleketlere gönderebilmek için boğazlardan istifade eylemelidir. Tunada gemi işletme serbestliği, beynelmilel bir nizam ile düzene bağlanmıştır. Bu eser, ancak boğazlarda ve Marmarada dahi ayni usul düzene bağlandığı halde tamam olur. Kendisi Avusturya Macaristanın vaktile alâkalı olduğu bu meselede alâkalıdır. Hukuku düvel ve iktisadî sebeplerle bu nizam vermeğe iştirak edecektir:

6

Mahdut Açıklık Rejimi

Umumî konuşma sırasında beyan edilen bütün fikirler, bir noktada birleşiyordu. Boğazları ticarî gemilere sulh ve harp zamanında açık bulundurma. İmdi ticaret gemileri için meselede bir güçlük yoktu.

Bu açıklığı yalnız prensip olarak değil, filî olarak temin etmek için bir idare ve iki tarafı silâhsızlaştırma meseleleri de ileri sürülmüştü. Güçlük bunlardan çıkacaktır. Bunları ayrı bahislerde tetkik edeceğiz.

Ticaret gemileri için bütün murahhasların müttefik olduğu açıklık, harp gemilerine de tatbik olunacak mıydı? Asıl mesele, bu idi. Ve boğazların açıklığı kapalılığı asıl bu demekti. Lozanda bu mesele üzerinde iki fikir sonuna kadar bir birine zıt kaldı: Müttefiklerin açıklık isteyen fikirleri, Rusların harp gemilerine bunun tatbik edilmemesi, yani boğazların - Türkiye gemileri müstesna olmak üzere- bütün harp gemilerine kapalı bulunması fikri.

Müttefikler ikinci oturmada anlattıkları açıklık fikrini o gün dağıttıkları projede üç maddede tesbit eylediler. Bunları tesbit ederken ilk oturmada İşmet Paşanın aldığı tavrın Müttefikler üzerinde bıraktığı tesirin derecesini, Lort Kürzonun bunları izah ederken İsmet Paşaya karşı kullandığı lisan gösterir: " Türkiyenin, hali harpte bulunduğu vakit, hiç bir muharip harp gemisinin Çanakkale boğazından geçememesini ve Marmara Denizine girememesini cebren talep etmek hakkına malik olduğunu takdir ederiz. Bu noktada Müttefikler, kendisile ayni fikirdedirler. Diğer taraftan Türkiye harbe girince ticaret gemileri için dahi geçiş serbestliğinin takyit edileceği ve böyle bir halde Türkiyenin kaçak eşya yahut asker naklini men için kendi sularında muayene hakkını haiz olduğunu komisyon görmüştür. Nihayet Türkiyenin bitaraf kaldığı bir harpte

Müttefik Devletler, deniz bitaraflığına dair 1907 de Lâheyde aktedilen 13 üncü mukavelede zikredilen şartları ve takyitleri muhariplerin harp gemilerine cebren tahmil eylemesini kabul ediyorlar.„ Birinci madde, sulhte, Türkiyenin girmediği bir harpte ve Türkiyenin girdiği bir harpte ticaret gemilerinin geçişini; ikinci madde, yine bu üç halde harp gemilerinin geçişini düzenliyor. Şimdiye kadar boğazlara ait hükümlerde sulh ve harp hali derpiş edilerek hükümler konmuştu. Türkiyenin dahil olmadığı bir harp hali nizama bağlanmadığı içindir ki farklı iddialar baş göstermişti. Bu sebeple, bu sefer bunu ayrı bir ihtimal olarak göz önünde bulundurdular. Üçüncü madde, limanlara kabul şeraitini, liman sahibi devlete mahfuz tutuyor. Yalnız elçilik maiyetine memur gemilerle Tuna komisyonu maiyetinde olan gemiler istisna olunuyor. Bu hak 1914 ten evvel bu türlü gemiler bulundurmak hakkını haiz olan devletlere aittir.

Rusya, harp gemilerine karşı boğazları kapalı tutmak için şu delillere dayanmış idi: 1 - Kapalılık, eskiden beri devletlerce kabul edilmiştir. Hukuku düvele de uygundur. 2 - Bütün devletler arasında müsaviliği temin eder. Çarpışan nüfuzlar arasına bir ara duvarı koyarak sulhü korur; 3 - Açılma, en kuvvetli deniz devleti lehine müsaviliği ihlâl eder.

Rusyanın bu delillerini tenkit ederken ve verilen projeyi izah eylerken Müttefikler gösterdiler ki hukuku düvele asıl uygun olan açıklıktır. Sürekli ve sabit hal şekli bu olabilir. 2 - Kapalılık bütün devletlerin müsaviliği değil, Karadenizde Rusyanın tahakkümü demektir. 3 - Ticaret gemilerini korumak için harp gemilerinin de girmesi lâzımdır. Harp gemilerinin himaye vazifesi vardır.

Rusyanın, Bulgaristan ve Romanyadan bahsederek Karadenize ayrı bir mahiyet vermek isteyişi de zedelendi.

Müttefiklerin, konferansta bulunan bütün devletlerce kabul edilen iddiaları karşısında Türkiye ne yapacak idi? Birinci ve ikinci oturmalarda Lort Kürzonun bütün ısrarlarına ve tahriklerine rağmen reyini söylememiş olan İsmet Paşanın Rus veya Müttefikler görüşünden hangisini kabul edeceğini veya başka bir reyde mi bulunacağını söylemesi vakti gelmişti.

Millî misakın, ilk oturmada, İsmet Paşanın da Çiçerinin de okuduğu dördüncü maddesi şu idi: " Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve pay-

tahtı Saltanatı Seniyye ve merkezi hükûmeti Osmaniye olan İstanbul şehrile Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticareti âleme ve beynelmilel münakalâta küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir. „

En kara günlerde hazırlanan bu madde, çok itina ile yazılmıştı. Harp gemilerine açıklığı açıkça ilân edemeyeceği tabiî olan bu metin, acaba açıklığı derpiş ediyor mıydı? Mesele bir taraftan beynelmilel münakaleler tabirine diğer taraftan maddenin son kelimelerle ifade edilen ruhuna dayanır. Acaba beynelmilel münakaleler, sırf transit serbestliği mi demektir? Sarih olan budur. Ancak, transit ticarette dahildir ve bu halde " Ticareti âleme „ sözünden sonra beynelmilel münakalelerin ayrıca zikredilmesi haşiv olur, o zamanki üslûpta haşiv, çok olmakla beraber, bunun daha geniş bir mana için bililtizam kullanıldığı da hatıra gelebilir; devletlerle beraberce karar verme yolunda maddenin son kelimelerile ifade edilen ruhu da bunu teyit ediyor denebilir.

Millî misaktan evvel 18-12-29 da yani daha mütareke başlarında, Harbiye nezareti komisyonunca arzedilen mütaleanın hulâsası, Sedat Paşaya göre, şu idi:

"Sulh ve harp hallerinde bitaraf ticaret gemilerinin geçmesine müsaade edilmekle beraber, sulh halinde Osmanlı olmayan harp gemilerinin boğazlardan geçmesi menolunmalıdır. Boğazların müdafaa hakkı mutlak olarak kabul ettirilmelidir.„

Bu komisyon, gece ve gündüz gemilerin geçişi meselesini tetkik ederken, ticaret gemilerinin gece girişini, müdafaa itibarile zararlı görüyor. Boğazlar müdafaalı kalır ise, ticaret gemilerinin geceleri girmemesinin de temin edilmesini istiyor. Çünkü geceleyin boğazlardan geçilmemek, her türlü baskın tehlikesine karşı emin bulunmak demektir. Meşhurdur: Mütehassıslar, ayda da tehlike görürler ve ona karşı da tedbir almağa kalkarlar. Ticaret gemilerinin gece girmemesi aykırıdır. Harp gemilerine boğazların kapalı tutulması, iki tarafın tahkim edilmesi ise tam Çiçerinin istediği şeydir ve, hemen, harpten evvelki halin iadesidir. Netekim Lort Kürzon, Çiçerinin talebi, boğazların 1871 Londra mukavelesile tanınan salâhiyet müstesna olarak, harpten evvelki halin iadesi demek olduğunu anlatarak, buna şiddetle hücum eylemişti. Boğazlarda harpten evvelki hali iade etmek, hatta o gün bunu iddia eyle-

mek, sulh davası için Türkler lehine bir şey olmazdı. Bütün dünya, boğazlar meselesile tehyiç edilmişti. Bütün murahhaslar uzun münakaşalardan sonra ticaret ve harp gemilerine boğazın açık tutulması üzerinde birleşmişlerdi. Bir Bulgaristan evvelâ yalnız ticaret gemilerine açık olmasını istemiş, fakat muttefikan bir karara varma arzu edildiğini Lort Kürzonun söylemesi üzerine, o da Müttefiklerin fikrine uymuştu.

İsmet Paşa, beklenen fikrini 8/11/922 oturmasında bildirdi. Beş asırdanberi boğazların hâkimi olan Türklerin, boğazlarda Akdeniz ve Karadeniz devletleri arasındaki münasebetlere muhtelif suretlerle tesir yapmış olduklarını anlattı: 1833 te Rusya lehine hukuk tanındı. Bu hal, muharebeye vardırmadı. 1856 da Çarlık Rusyasına karşı Müttefiklerle birlikte harp için boğazları kendilerine açtı. 1914 te Rusya ile onun Müttefikleri arasında kalmış olan Türkiye, her iki tarafa karşı boğazları kapadı ve bunları müdafaa etti.

Türkler, bütün bu hallerde dostlarını ve düşmanlarını muahedelerde yazılı olmayan bir vaziyet karşısında bırakmamışlardır. Bundan İsmet Paşa mühim bir netice çıkarıyor: Boğazların şu veya şu suretle müdafaasından şikâyet, ancak boğazlar hakkında devletlerce konmuş hükümlere karşı yapılabilir? Boğazların Türklerce müdafaada bulundurulmasına değil. İsmet Paşa bununla bütün dünyada Türklük aleyhine yapılan yaygaraların mahiyetini göstermiş ve işi yerli yerine koymuş oluyordu. Bunun ehemmiyeti, yalnız nazarî değildi. Türkiyeye kabul ettirilecek esaslar, bu fikirlerden doğacağı için bunu anlatmanın amelî kıymeti de vardı.

" İmdi harp gemilerine tatbik olunacak usul muahedelerle tayin edilmelidir. „

Bununla beraber İsmet Paşa, prensip hakkında sarih bir şey söylemedi. Ticaret gemilerinin gece gündüz geçişini kabul ediyor. Tunaya gidecek gemiler işinin tanzim oluna bileceğini, ticaret gemilerinin harp zamanında geçişinin umumî menfaatlerin icaplarına uydurulabileceğini umuyor. Harp gemileri hakkında sadece boğazları geçecek harp gemilerinin iki boğaz arasındaki havali için tehlike teşkil edecek kuvvette olmaması lâzım geleceğini söyliyor.

Bu, prensibin kabulü mü demektir? İsmet Paşa boğazlara tatbik edilmesini istediği usulü, üç esasta hulâsa etti: 1 - İstanbul ve Marmaranın emniyeti için, denizden ve karadan gelecek baskınlara karşı teminat verilmeli, 2 - Karadenize geçecek deniz kuvvetleri, boğazlar arasında ve Karadenizde bir tehlike olmamak için, tahdit

edilmeli. Yani bu kuvvetler beynelmilel ticaretin himayesi için kullanılan hafif gemilerden müteşekkil olabilir. 3 - Gerek harp, gerek sulh zamanında ticaret gemileri için serbest geçme; Türkiye harpte bulunduğu takdirde zarurî görülecek bir teftiş ile iktifa edecektir.

Görülüyor ki İsmet Paşa, boğazların harp gemilerine ne mutlak kapalı olmasını, ne mutlak açık olmasını kabul ediyor. Söylenen sözler karşısında bundan başka bir talepte bulunamazdı. Zaten, boğazın harp gemilerine mutlak kapatılmasını isteyen Çiçerin de, tezinin uğradığı hücumlar karşısında böyle hafif gemiler için giriş hakkını şifahen de, verdiği projede dahi kabule mecbur olmuştu. Osmanlı Devletinde her elçilik maiyetinde ikişer stasyoner ve bu suretle İstanbulda âdeta bir küçük donanma vardı. Bunlar ve Tuna emrindekler, daima girer çıkarlardı. Onların girşi, müdafaa için ne kadar zararlı idise, bunlarınki de o kadar olabilirdi. Diğer taraftan harp zamanında Türkiyenin hakkı mutlak kalıyordu.

İsmet Paşanın bu talepleri üzerine Müttefikler, projelerini yeniden yazdılar, Karadenize her devletin geçireceği kuvvet miktarını, Karadenizde kuvvet yok ise 10,000 tonilâtoyu geçmiyen üç gemi olarak gösterdiler. Karadenizde kuvvet var ise, o kuvvet kadar geçireceklerdir. Bu hükme göre prensip şu oluyor: Boğazlar, kayıt ve şart altında ve mahdut derecede açıktır. Yani açıklık mutlak değildir.

Müttefiklerin tezini formüle ettiğinde şüphe edilmeyen Romanya murahhası, boğazlar için hiç bir hat ve hiç bir kayıt olmaksızın açıklık istemişti. Bu kabul edilmemiştir. Sulh zamanında da kayıtlar vardır. Harp zamanında ise Türkiyenin hakkı mutlaktır.

Sevr muahedesine görede boğazlar kayıtsız ve şartsız açıktır. Ve muharip Türkiyenin düşmanlarının harp mühimmatına ve kaçak eşyaya karşı bile hakkı yoktur. Bunlara ait nizamlar Milletler Cemiyetince yapılacaktır.

Süveyş Kanalında da açıklık mutlaktır. Harp ve sulh zamanlarında düşman harp ve ticaret gemileri için de geçiş serbesttir.

Görülüyor ki, ne Sevr ve Süveyş kanalında olduğu gibi, açıklık, mutlak olarak kabul edilmiştir, ne de Rusyanın istediği gibi, mutlak kapalılık kabul olunmuştur.

Açıklık ve kapalılık meselesi, işte Lozanda bu ortalama hal şeklini buldu.

Bir zamanlar, Devletin mutlak kaidesi olan kapalılık, Rusyanın Karadenize inmesile, bütün 18 inci asırda, Rusya ile aramızda mesele oldu. İngilterenin 18 inci asrın ortalarından sonra Hindistanda yerleşmesi, bu devletin boğazlar işine karışması için ayrı bir âmilidi.

Bu üçüncü devletin boğazlar işine karışması, bütün 19 uncu asırda — 1833 müstesna — kapalılık kaidesini Rusyaya karşı teyit eyledi.

Şimdiye kadar boğazların kendi harp gemilerine açık ve başkalarınınkine kapalı olmasını istemiş olan Rusya, şimdi her devletin gemilerine kapalı olmasını istiyordu. Gene şimdiye kadar her devletin gemilerine kapalı olmasını istemiş olan İngiltere ise şimdi açık olmalarını istiyordu. Mesele bu şeklinde daha ziyade Rus - İngiliz meselesi idi.

İsmet Paşa, bu meselede başındanberi çok ölçü ile hareket etmiş ve mutlak kapalılığı fikrimce pek doğru olarak müdafaa eylememiştir. Bunun sebebi, bir taraftan ilme ve eşya tabiatına uymaması öbür taraftan bütün dünya boğazlarına tatbik edilen beynelmilel kaidenin kabulünde birleşmiş olan devletlere karşı, Ruslar tarafından, hatta lüzumundan fazla müdafaa edilen tezi iltizam edişte, fayda görmemesidir. Rusyanın bu ateşin ve mükerrer iddiaları herkese, Türkiyeyi yeniden kendi hesabına boğazlarda sadık kapıcı yapmak hissini vermişti. Çiçerini iltizam etmek belki de bu kapıcılığı kabüllenmiş bir boynu büküklük tesiri yapardı, Siyasette his ile hareket edilmez. Ancak ölçüsüz de hareket olunmaz. Karadeniz kapılarında silâhlı bir bekçi vaziyetine bir memleket indirilemez.

Lort Gürzon Lozan muahedesinin İngiliz parlâmentosunda münakaşası sırasında bir ifşada bulundu: Kendisi Lozana, boğazların ticaret gemilerine açılmasından fazla bir şey ihtiva etmiyen bir talimat ile gitmiş. Muahedenin tasdikını temin etmek ve biraz da kosalmak için yapılan bu ifşadan anlaşılıyor ki o gün İsmet paşa mutlak kapalılığı iltizam eyleseymiş kabul olunacak imiş Ancak, filiyatta, hem netice bugünkünden çok farklı olmıyacak idi, Çünkü, Rusyanın bile Türk teklifini benimseyerek nihayet daha sıkı bir mahdut açıklık rejimi teklif etmiş olmasına göre, iş bunun kabulüne varacak idi; hem de, bir sebeple konferans kesildiğinde boğazlar meselesinde tuttuğumuz yol bize karşı çok zararlı bir propaganda diye kullanılacak idi. Belki bütün bu sebeplerle İsmet Paşa, " mahdut açıklık „ dediğimiz bir rejim müdafaa etmiştir. Bu rejimin, zararlı olmaması için, girecek gemilerin mahdut olması, limanlarımıza girememesi, boğazlarda duramaması, girecek gemiler miktarından bize mes'uliyet gelmemesi, harp zamanında, düşman harp ve ticaret gemilerini geçirmemek ve bitaraf ticaret gemilerini bize zararlı olmamak şartile geçirmek hususunda, hakkımızın mutlak olarak teslim edilmesi lâzımdı. Bunların hepsi kabul ettirilmiştir.

Şurasını da ilâve edelim: Mademki İngiltere, harp gemilerine boğazların kapanabilmesini de kabul etmiştir, Türk menfaati, yarın

boğazlara bu usulün tatbik edilmesini mutlak lüzumlu gösterir ise, bunu kendisine kabul ettirmekte güçlüğe uğramayacağız demektir. Tatbikattan çıkacak neticeler, Türkiyeye kabul ettiği nizama bağlı mahdut açıklığa bağlı kalmak, veya bunu kapalılığa çevirmeğe çalışmak yolunu tayin eyleyecektir.

GEÇECEK KUVVETLERİN TAHDİDİ. Mutlak açıklık ve kapalılık münakaşasının vardığı netice, muahedede kolay tesbit olunamadı. Müttefiklerin ilk projesinde her devletin karadenizdeki en kuvvetli donanma kadar kuvvet göndermesi ve Karadeniz kıyısındaki devletlerin bu denizdeki kuvvetlerini tamamile askersiz yapmaları halinde biri on bin tonilâtoyu geçecek üç gemi göndermesi şekli vardı. Müttefik devletlere Karadenizde üstünlük verdiği meydanda olan bu formüle karşı Rusya, mukabil projesinde, şu maddeleri görüyoruz :

Madde 4 — "Çoktanberi konmuş prensip mucibince boğazlar, Türkiyenin askerî donanması müstesna olarak deniz altları da dahil olduğu halde bütün askerî donanmaların harp gemilerine kapalı tanınmıştır,„ (6) "Bununla beraber pek müstesna bazı müteferrik ahvalde ve muayyen maksatlar dahilinde Türkiye hükûmeti her defasında neşredilecek mahsus emirler ile, deniz altları müstesna olmak üzere, ancak tefrik edilmeksizin ve askerî maksatlara müstenit bulunmaksızın boğazların her iki tarafından hafif askerî gemilerin geçişine mezuniyet verecektir.„

Girecek gemilerin tahdit edilmesini en evvel istemiş olan İsmet Paşa, mukabil projesinde girecek kuvvetin silâhlarını ve sür'atini hesap etmek için ayrı bir usul teklif etmiş idi. Lort Gürzon, bunun sulhte ve harpte gemilerin geçişini murakabe demek olmak itibarile kabul edilemiyeceğini söyledi. Çiçerin dahi geçecek yabancı kuvvetler tonilâtosunun Karadenizdeki en kuvvetli donanmaya müsavi olması hakkındaki Türk teklifini tehlikeli saydı. Çünkü Karadeniz donanması sun'î surette arttırılabilir. Ve yabancı kuvvetler bu donanma ile birleşirse Karadenizdeki muvazene bozulur. Bu sebeple eğer kendisi müzakerelere kabul edilseydi, yabancı kuvvetler tonilâtosunun mecmuu, Karadenizdeki donanmalar kuvvetler vasatisine müsavi olmasını teklif edecek idi. Madem ki Türkiye donanması yalnız Karadenizde değil Adalar Denizi ile Marmara Denizine de mensuptur; Karadenizde Yalnız beş donanma mevcut demektir. İmdi yabancı donanmaların tonilâtosu mecmuu, Karadeniz donanmalarının beşte birine müsavi olmalıdır,

Türkiye ticareti himaye için fennî ve insanî maksatlar için tabiî bir afet vukuunda tebaalarına yardım için, hafif harp gemileri geç-

meğe müsaade edcektir. Fakat bunlar, Karadenizde müsellâh gemiler tonilâtosunun beşte birini geçemeyecektir.

Görüleyor ki mutlak kapalılığı o kadar şiddetle iltizam eden Rusya dahi, nihayet bir nisbet dairesinde kuvvet geçişini kabul etmiştir. Mesele buraya inince prensip meselesi kalmamış, siyasî tertip hâkim olmuştur. Bu münasebetle, Çiçerin ile Kürzon arasında yine ateşli bir münakaşa oldu. Lort Kürzon, Çiçerine Karadenizde yabancı kuvvetlerin artıp artmaması, Rusyanın hareketine bağlı olduğunu söylemişti. Çiçerin, bunu Rusyayı silâhlanmağa teşvik manasına aldı. Kürzon, bunu fena lâtife saydı. Çiçerin, Rusyanın mukaveleyi asla imza etmiyeceğini ve Rusyasız imza olunursa meselenin açık kalmış olacağını söylemişti. Kürzon, bu halde mes'uliyetin Rusyaya raci olacağını, fakat yakın bir zamanda imzalayacağını söyledi. Gariptir ki öyle oldu.

MUAHEDEYE GÖRE — Birinci madde, âkit devletlerin, boğazlarda ve Marmarada, denizde ve havada geçiş ve gemi işletme serbestliğini ilân hususunda müttefik olduklarından bahseder.

İkinci madde, harp, sulh zamanlarında harp ve ticaret gemilerinin geçiş ve işleyişi lâhika hükümlerine göre olacağını söyler.

İkinci maddenin lâhikası altı benttir. 1 - Ticaret gemilerinin geçişini, sulh, Türkiyenin bitaraf olduğu harp, Türkiyenin girdiği harp hallerine göre, kaidelere bağlar: A - Sulh halinde, sancak ve yüke bakılmaksızın, gece gündüz geçiş ve gemi işletme serbesttir. Sağlığa dair beynelmilel hükümlere riayet olunur. Yalnız hizmet mukabili resimler alınır. Ticaret gemilerinde hastane gemileri, yatlar, balıkçı gemileri, askerî olmayan hava gemileri de dahildir.

B - Girmediği bir harpte bitaraf bir devlet sıfatile Türkiye, gemi işletmeyi güçleştirecek mahiyette tedbir almayacaktır. İbare aynen şudur: " Bitaraf bir devlet sıfatile Türkiyenin hukuk ve vazifeleri harp içinde Türkiye bitaraf olduğu takdirde suları ve havası sulh zamanında olduğu gibi tamamen serbest kalması lâzım gelen boğazlarda, gemi işletmeyi güçleştirecek mahiyette hiç bir tedbir alma sına salâhiyet vermiyecektir„. Bunun manasını bazı garp müellifleri muhariplerden biri veya öbürü için, asker mühimmat ve levazım taşıyan gemileri muayene ve bunların naklini men edememek yolunda anlıyorlar. Zabıtlarda bunu izah eden bir şey de yoktur. Türk heyetinin bu metin üzerinde istediği bir tadil de yoktur. Ancak, bunu bitaraflık hukukunu hiç kullanmamak değil, gemi işleyişini güçleştirmeyecek surette kullanmamak manasında anlamak doğru olur. Tabiî devletin kendi emniyetine taallûk eden salâhiyetleri tahdit görme-

miştir. Çünkü ibare, bitaraf devlet sıfatile, hak ve vazifeden bahsediyor.

C — Türkiyenin girdiği harpte, gemi işletme bitaraf devletler ticaret gemileri, kaçak eşya, asker veya düşman tebaası taşımamak şartile işlemekte serbesttir. Her vakit geçiş ve gemi işletme tam serbestliğini zikreden metin, burada geçişten bahsetmiyor. Ve tam kelimesini kullanmıyor. Yine metin gece ve gündüz serbestliğinden bahsetmiyor. Bunun sebebi meydandadır. Devlet, düşmana karşı harbederken, geçiş serbestliği iddia olunamaz. Hele gece, bu hiç verilemez. Demek ki harp vaktinde Türkiye, gece ticaret gemilerini eğer lâzımsa her halde geçirmez. Gündüz de vaziyet müsait olduğu kadar geçirir. Bendin son fıkrası sarihtir: Türkiye düşman gemilerini boğazlardan istifadesini men için lâzım addedeceği tedbirleri almak salâhiyetine tam olarak maliktir. Bu tedbirlerin bitaraf ticaret gemilerinin serbest geçişini men edecek mahiyette olmaması, ve bu maksatla Türkiyece bu gemilere lâzım olan talimat ve klavuz verilmesi taahhut edilmiş ise de bu istisnadır. Ondan evvel konan kaide mutlaktır.

2 — Harp gemileri. Sulh halinde kuvvetlerin mecmuuna ait ihtirazî kayıt altında gece gündüz geçme ve işleme tam serbestliği. Her devletin geçireceği kuvvet , Karadeniz kıyısında olan devletlere mensup ve geçiş sırasında bu denizde mevcut, en kuvvetli dononmanın azamî kuvvetini aşmayacaktır; her devlet, her halde her biri on bin tonilâtoyu geçmeyen üç gemi gönderebilir.

Boğazlardan geçecek gemiler için Türkiyeye bir mes'uliyet terettüp etmez.

Boğazlar komisyonu, bunu tayin için her sene her tipte gemilerin miktarını ister. Ve en kuvvetli donanmayı tesbit eder. Hesapta, geçecek kuvvetin adedi ve tipi itibara alınır.

b — Türkiyenin bitaraf olduğu harpte, tahditler " muharip devletlere bunların Karadenizdeki muhariplik haklarına halel verecek yolda tatbik edilmeyecektir.„ Yani İngiltere ile Rusya arasında bir harp olursa, bu devletlerin geçecek kuvvetleri için tahdit yoktur. Geçecek harp gemileri, boğazlarda zabıt, müsadere muayene ve muharebe yapamazlar. Tamir ve erzak almak hususunda 1907 Lahaye mukavelesi hükmüne tabidirler.

c — Türkiye muharipse, bitaraf harp gemileri geçebilirler. Bitaraf hava gemileri teftişe tabidir. Ve hazırlanmış yerde karaya ve denize inmeğe mecburdur. Deniz altları ancak su yüzünde geçerler.

3 — Geçecek kuvvet kumandanı, boğaz methalinde bir işaret istasyonuna bildirecektir. Bunu, Müttefikler nezaketen kaydile ifade

etmişlerdi. Türkiyenin talebi üzerine, nezaketen sözü kaldırılmıştır.

4 — Transit halinde geçen harp gemileri, geçmeleri için elzem olan müddetten fazla duramazlar. Arıza hali müstesnadır.

5 — Türk limanlarına ve menzillerine gelecek gemilerin miktarını ve müddetlerini Türkiye tayin etmek hakkını haizdir. Karadenizdeki devletler de bu hakkı haizdir. Tuna komisyonunda devletlerce bulundurulan gemiler, hesaba dahil değildir.

6 — İçlerinde hastalık çıkan veya bulaşık yerden gelen harp gemileri, boğazları karantina altında geçecektir. İçinde doktor olan ticaret gemileri de böyledir. Doktoru olmayan ticaret gemileri durmayacak olsalar da girmeden evvel beynelmilel sağlık kaidelerine riayete mecburdurlar. Limanlara uğrayan harp ve ticaret gemileri bu limanda, beynelmilel sağlık kavaidine tabidir.

7

Boğazlar Mıntakasının askersizliği

Askersizlik usulü hakkındaki umumî mütaleaları Trakya sınırları münasebetile, bundan evvel kaydetmiştim. (Sahife 194—204) Burada ancak, askersizliğin boğazlar mıntakasına tatbikinden bahsedeceğim.

Müttefikler tarafından 6/12/922 de verilen B işaretli beş maddelik proje, boğazlar mıntakasının askersiz hale konmasına dair idi. Boğazlar tabirinin, Çanakkale boğazını, Marmara denizini ve Karadeniz boğazını, hep birlikte şamil olduğu, başında gösterilmişti.

Birinci madde, boğazlardan serbest geçişe engel olacak mahiyette, askerî ve bahrî hiç bir daimî tesisat bulunmayacağını, ikinci madde, mıntakanın nereleri muhtevi olacağını gösteriyor. Üçüncü madde, askersizliğin mahiyetini, dördüncü madde, İstanbulda tayin olunacak kuvvet bulunduralacağını, beşinci madde, harp halinde Türkiyece tadilât yapılırsa, sulh ile evvelki hale iade mecburiyetini ifade ediyor.

İSMET PAŞANIN MÜTALEASI: — İsmet Paşa, 8/12/922 oturmasında bu usulün Türkiye için de, umumî sulh için de zararlı olacağını anlattı.

"Boğazların müdafaası, ayni zamanda, Türkiye paytahtının Marmara Denizinin ve şarkî Trakyanın müdafaası demektir. Şu halde, boğazları tahkim etmemek, Türkiyenin en hassas ve en mühim yerlerini ansızın yapılacak bir taarruza karşı, müdafaa vasıtalarından mahrum bırakmak demektir.

Konferansta temsil edilen devletlerden hiç biri, paytahtını müdafaa hakkından mahrum değildir. Türkiye ise, paytahtını her vakit, bir yabancı devletin donanması tarafından tahrip, veya her hangi bir devletin askerlerince işgal edilmiş görmeğe maruz kalmış olacaktır. Şurası meydandadır ki, böyle bir ihtimale maruz olan paytaht, türlü musibetlere sahne olmak tehlikesine düşecektir.

Umumî sulhün menfaati için anlatmak istediğim diğer bir nokta daha var. Sevkelceyşî ehemmiyetlerinden dolayı boğazların Akdeniz veya Karadeniz devletlerinden biri tarafından zaptı, bir harbin daha başında, o devlet için pek açık bir üstünlük temin eder. Bu sebeple, bir Akdeniz ve Karadeniz devleti arasında harp ihtimali görününce, bunlardan her biri, elbette boğazları elde bulundurmağa çalışacaktır. Böyle bir teşebbüsün ilk neticesi, başka vakıt silâha müracaat edilmeksizin, halli kabil olabilecek bir ihtilaf için, ânî bir harbe sürüklenmek olacaktır. İkinci neticesi, ihtilâfta hiç alâkası bulunmasa da, mücerret hücuma uğradığından dolayı, Türkiyenin de bu harbe girmesi olacaktır,

Bu mülâhazalar gösteriyor ki, boğazların askersiz hale konulması, bir taraftan Akdeniz ve Karadeniz devletleri, öbür yandan Türkiye arasında sulhü bir hayal şekline sokacaktır. İmdi, Karadeniz boğazının, Çanakkalenin ve İstanbulun karadan ve denizden baskınlara maruz olmaması lâzımdır. Türklerin şimdiye kadar, tecrübesine göre bu emniyet, ancak tahkimat ile ve müdafaa vasıtalarile elde edilebilir . . . „

Boğazlar mıntakasında askersizliğin Türkiye için olduğu kadar sulh için de umumî mahzurlarını, bu suretle reddedilemez bir kuvvetle anlattıktan sonra, İsmet Paşa, Müttefikler lâyihasının her maddesi için tenkitlerini ayrıca söylemek hakkını mahfuz tuttu. Ve Müttefik Devletlerin görüşünü kabul halinde bile, Türkiye için zararlı olacak noktaları şimdiden işaret etti :

1 — Marmara Denizini, boğazlar tabirinden hariç bırakmalıdır. Çünkü bu deniz kıyılarında yapılan müdafaa tertipleri geçiş serbestliği için tesirsizdir. Anadolu ve Trakya müdafaası içinse elzemdir.

2 — Demiryolu, Anadolu ve Trakya arasında mühim bir irtibat vasıtası teşkil ettiğinden İstanbulda da muhafız kıt'alar bulunacağından, boğaziçi etrafında askersiz yapılmış bir mıntaka bulundurmak lüzumsuzdur.

3 — Askersizleştirilen mıntakalarda, askerî harekât yapılamayacağı beyan olunuyor. Halbuki bu mıntakalar, memleketin iki parçasını birbirine bağladığından bilâkis bu harekâtı kabul etmek lâzımdır.

4 — Marmara denizi kıyılarını donanma ile müdafaa edebilmek için, Türkiye İstanbul ve boğazlarda tersane ve deniz tesisatı bulundurmak ihtiyacındadır.

5 — Askersizleştirilen mıntakalar çok geniştir.

6 — Boğaz dışındaki dört adadan İmroz, Bozcaada ve Semadirekte Türk hakimiyeti kabul, Limnide muhtariyet ilân olunmalıdır.

7 — Geliboluyu, anî bir hücumdan korumak için oraya asgarî müdafaa vasıtaları temin edilmelidir.

Lort Kürzon, İsmet Paşanın Türk görüşünü pek açık surette beyan ettiğini takdir ile andıktan sonra, Türk heyetine ve konferansa riayet eseri olarak bu mülâhazaları iyice tetkikle gelecek oturmada cevap vereceğini söyledi.

MÜNAKAŞA: Ertesi oturmada Lort Kürzon, kendi tekliflerinin boğazlar ve Marmara için lâzım olan kara ve deniz teminatını vermekte olduğunu ve bunlardan başka siyasî teminata lüzum varsa, bunun görüşülebileceğini söyledikten sonra, Marmara ve adaların hakimiyeti meselesinden başka şeyler için tadil imkânları kabul etti. Marmara denizi, boğazların coğrafî imtidadıdır. Bu sebeple bunu boğazlar tabirinden çıkaramazlar. Adalarda da hakimiyet ve muhtariyet meselesini yeniden ileri süremezler.

Ancak, Lort Kürzon, müsait görünen cevapları arasında İstanbulda ve sair yerlerde tersane bulundurmak hakkındaki talebin tetkike değer ve itilâfla neticelenmesi güç olmamak lâzım gelen bir mesele olduğunu söylerken "bunu yeni muahedenin askerliğe ve denizliğe ait maddeleri müzakere olunacağı zamana bırakmak daha iyi olacağını „ da ilâve etmişti. İsmet Paşa bunu kaçırmadı. Söz sırası kendisine gelince, Türkiye için hayatî ehemmiyeti haiz ve boğazlara ait müzakerenin bütünü üzerinde tesir gösterecek mahiyette olan bu mesele hakkında Müttefik devletlerin fikrini ve görüşünü açık ve çabuk öğrenmek mecburiyetinde olduğunu söyledi.

Bu suretle boğazlar mıntakasının askersizliğine, Türkiye kara ve deniz kuvvetlerinin tahdit edilmesi meselesi karıştırılmış oluyordu. Lort Kurzon, bunu doğrudan doğruya olmamakla beraber söz arasında ortaya atmıştı. İsmet Paşaya, cevap olarak, Türkiyenin gelecekte bulunduracağı kuvvet meselesi bilhassa tetkik olunmaya değer olduğunu söyledi ve bunun beraberce tetkik edilmek istenildiğini mi sordu?

İsmet Paşa cevabında askerliğe ve denizliğe ait meseleyi boğazlar meselesine bağladı, ve birincisi hakkında kat'î fikir hasıl olmadan, ikincisine temas edilemiyeceğini söyledi.

On gün sonraki (18-12-922) toplanmada Lort Kürzon, mütehassıslarının Türk mütehassıslarile de temas ve münakaşa ile hazırladıkları dört projeyi izah etti: 1 — Boğazlardan geçişe 2—askersizliğe 3— Boğazlar komisyonuna 4 — Teminata dair olan bu projelerde, İsmet Paşanın mülâhazaları üzerine yapılmış olan tadilleri anlattı.

Girecek kuvvetin miktarı tadil edilmiş, bunlardan Türkiyeye mes'uliyet teveccüh etmemesi kararlaşmış, askersiz mıntakalar, hem Çanakkale hem İstanbul boğazında darlaştırılmış, Marmara denizindeki Emirali adası askersiz mıntakadan çıkarılmış, Bozcaada civarında bir ada ithal edilmiş, Türkiyenin askerini geçirme hakkı kabul edilmiş, bu mıntakada telgraf ve telefon ile muhabere ve bir de tarassut usulü kabul edilmiş. Türkiye filosunun askersiz mıntakalarla adalarda ve boğazda işlemesi ve demirlemesi kabul edilmiş "hulâsa ilk lâyihadaki gemi işletme prensibi muhafaza olunmakla beraber, Türkiyeye Marmara denizi ile kıyılarının müdafaası için elzem olan bütün teminatı veren hükümler ile tamamlanmıştır. „

O gün en beliğ nutuklarından birini söyliyen eski diplomat M. Barere göre çok küçültülmüş topraklarda toprak sahibi devletin hakimiyeti iki sarih hüküm ile mahfuz bulundurulduğuna göre, askersizliğe ifrağtan ancak bir sembol bir remiz kalmıştır. Sulh remzi; acı felâketten sonra herkesin özlediği dünya sulhüne Türk milletinin göstereceği hürmet, remizi.

İsmet Paşa yapılmış olan tadilleri kâfi görmedi, Müttefiklerin yeni projelerinde şu tadilleri istedi:

1 — Marmara denizi, boğazlar tabirinden hariç bırakılmalıdır.

2 — Askersiz mıntakalar haricinde Türkiyenin Marmara denizinde kullanacağı müdafaa vasıtaları hiç bir veçhile tahdit olunmıyacaktır.

3 — Semadirek, İmroz ve Bozcaada Çanakkalenin mütemmimidirler. Hiç bir ecnebi devlet hakimiyetine bırakılamazlar. Hakimiyeti meselesini n münakaşasını muhafaza ettiği Limni kıyılarında Yunan donanmasının bulunabilmesini kabul edemeyiz.

Çiçerin yeni projeyi tabiî beğenemezdi. Yine Türkiyeden bahsetti. " Şüphesiz Türkiyeyi Rusyaden ayırmak ve Karadenizdeki Türk kıyılarının emniyeti temin edilmeksizin Rusyayı diğer devletlerin hücumlarının ağırlığı altına koymakla Türkiyenin emniyeti temin edilebileceği hakkında yanlış bir zehap uyandırılmak isteniyor. Yeni proje Türkiyeye böyle aldatıcı himaye verir gibi görünmekle beraber Rusyaya karşı bütün harp tehlikelerini muhafaza ediyor. „

Lort Kürzon projelerde Türkiye görüşüne göre yapılan tadillerden dolayı İsmet Paşadan memnuniyet beyanı bekliyor imiş. İsmet Paşanın fikirlerini itidal ile söylemiş olmasını bile kazanç saymış ola-

On gün sonraki (18-12-922) toplanmada Lort Kürzon, mütehassıslarının Türk mütehassıslarile de temas ve münakaşa ile hazırladıkları dört projeyi izah etti: 1 — Boğazlardan geçişe 2—askersizliğe 3— Boğazlar komisyonuna 4 — Teminata dair olan bu projelerde, İsmet Paşanın mülâhazaları üzerine yapılmış olan tadilleri anlattı.

Girecek kuvvetin miktarı tadil edilmiş, bunlardan Türkiyeye mes'uliyet teveccüh etmemesi kararlaşmış, askersiz mıntakalar, hem Çanakkale hem İstanbul boğazında darlaştırılmış, Marmara denizindeki Emirali adası askersiz mıntakadan çıkarılmış, Bozcaada civarında bir ada ithal edilmiş, Türkiyenin askerini geçirme hakkı kabul edilmiş, bu mıntakada telgraf ve telefon ile muhabere ve bir de tarassut usulü kabul edilmiş. Türkiye filosunun askersiz mıntakalarla adalarda ve boğazda işlemesi ve demirlemesi kabul edilmiş "hulâsa ilk lâyihadaki gemi işletme prensibi muhafaza olunmakla beraber, Türkiyeye Marmara denizi ile kıyılarının müdafaası için elzem olan bütün teminatı veren hükümler ile tamamlanmıştır. „

O gün en beliğ nutuklarından birini söyliyen eski diplomat M. Barere göre çok küçültülmüş topraklarda toprak sahibi devletin hakimiyeti iki sarih hüküm ile mahfuz bulundurulduğuna göre, askersizliğe ifrağtan ancak bir sembol bir remiz kalmıştır. Sulh remzi; acı felâketten sonra herkesin özlediği dünya sulhüne Türk milletinin göstereceği hürmet, remizi.

İsmet Paşa yapılmış olan tadilleri kâfi görmedi, Müttefiklerin yeni projelerinde şu tadilleri istedi:

1 — Marmara denizi, boğazlar tabirinden hariç bırakılmalıdır.

2 — Askersiz mıntakalar haricinde Türkiyenin Marmara denizinde kullanacağı müdafaa vasıtaları hiç bir veçhile tahdit olunmıyacaktır.

3 — Semadirek, İmroz ve Bozcaada Çanakkalenin mütemmimidirler. Hiç bir ecnebi devlet hakimiyetine bırakılamazlar. Hakimiyeti meselesini n münakaşasını muhafaza ettiği Limni kıyılarında Yunan donanmasının bulunabilmesini kabul edemeyiz.

Çiçerin yeni projeyi tabiî beğenemezdi. Yine Türkiyeden bahsetti. " Şüphesiz Türkiyeyi Rusyaden ayırmak ve Karadenizdeki Türk kıyılarının emniyeti temin edilmeksizin Rusyayı diğer devletlerin hücumlarının ağırlığı altına koymakla Türkiyenin emniyeti temin edilebileceği hakkında yanlış bir zehap uyandırılmak isteniyor. Yeni proje Türkiyeye böyle aldatıcı himaye verir gibi görünmekle beraber Rusyaya karşı bütün harp tehlikelerini muhafaza ediyor. „

Lort Kürzon projelerde Türkiye görüşüne göre yapılan tadillerden dolayı İsmet Paşadan memnuniyet beyanı bekliyor imiş. İsmet Paşanın fikirlerini itidal ile söylemiş olmasını bile kazanç saymış ola-

cak ki bunu da zikrettikten sonra, İsmet Paşanın yeniden istediği tadilleri de azamî derecede itibara alacağını söyledi.

Ancak İsmet Paşanın tadil projesi üzerine kıyamet koptu. Çiçerin de mukabil proje vermişti. Lort Kürzon, İsmet Paşaya projenin geç verilmesinden dolayı, onu madde madde tetkik etmek imkânı olamayacağını söyledi. Barer, Garoni bermutat Reisi teyit ettiler. İsmet Paşa cevap verdi.

Sırp murahhası, bitecek gibi görünen konferansın gittikçe uzadığından, bunun dünyada fena akisler bıraktığından şikâyet etmiş idi.

Lort Kürzon, müzakereye devamda faide görmediğini söyledi. Ertesi günü toplanmasında, 22 maddelik Rus projesinin Çiçerinin birinci nutkundaki fikrin ifadesi olduğunu, Müttefiklerce ve Karadenizde kıyısı olan devletlerce reddedildiğini söyledikten sonra, deniz ve kara mütehassıslarınca ihtimamla tetkik olunan Türk projesine ait mülâhazalarını anlattı. Teklif olunan Türk tadilleri kabul olunursa, Müttefiklerin teklifleri hiçe iner. Bir kerre Marmarayı hariç tutamazlar. Marmara, boğazların devamıdır, Marmaranın cenup kıyılarını tahkimde, Türkiyeyi muhtar bırakmışlardır. Türkiye askerine bir taraftan diğere harekâtta bulunmak serbestliğini tanımışlardır. 2 Daimî topçu tesisatı kelimelerinden sonraki projektörler kelimesini kaldıramazlar. 3 — Yunanistana ait kelimeleri kaldıramazlar. Adalardan Yunan hakimiyetini gidermiyeceklerdir. Bunları en sıkı askersizliğe tabi tutacaklardır. 4 — Türkiyenin tayyare ve balonlarla denizi tarassut etmesi ve Türk hava gemilerinin boğazlar ve askersiz mıntakalar üzerinde uçabilmeleri ve karaya ve denize serbestçe inebilecekleri, ve deniz altı işleyen alât tabirinin deniz altı gemilere taallûk etmediği hakkında Türk mukabil teklifleri makuldur. Bunlar memnuniyetle kabul olunur.

5 — Eğer harp esnasında tadiller yapılacak olursa, eski hale getirilmesi hakkındaki maddenin tayyı, imkânsız olduğundan korkmaktadır. Çünkü, Türkiye girebileceği bir harpten mütevellit degersiz bir bahane ile askersizliği tadil edebilir.

6 — Gelibolu yarım adasında, beş bin kişilik kuvvet bulundurulmasını. Korkar ki Müttefikler muhafazaya mecbur olacaklardır.

Lort Kürzona göre Türkiyeye müsaade üzerine müsaadede bulunulmuştur Ve Türk teklifi hem yeni dir projedir. Hem de müttefikler teklifini kadul eder görünüp bunların tatbikini imkânsız bırakan bir mahiyettedir.

Türkiye, boğazlar mıntakasının Adalar denizi etrafında 24 mile kadar götürülmesini istemişti. Lort Kürzona göre bu, açık denizlerin

serbestliğine halel verir. Hiç bir devlette misli yoktur, kabul olunamaz.

20/12/922 oturmasında İsmet Paşa uzun bir beyanname okudu. Boğazların ticaret gemilerine ve beynelmilel muvasalelere açık kalması için mutlaka tahkim edilmemesi lâzım gelmez iken ve Türkiye için devlet makarrının ve Marmara Denizinin masuniyeti esas iken, Türkiyenin askersizliği kabul etmesi ne büyük bir fedakârlık olduğunu anlattı: "Başka milletleri memnun etmek üzere müdafaa vasıtalarından böylece vazgeçtiğinden dolayı Türkiye hakkında tarihin ve gelecek nesillerin ne hüküm vereceğini bilmiyoruz. „

Bu fedakârlık karşısında emniyetimizin maruz bulunduğu tehlikeleri gösterdi. Yunanistan, askersiz mıntakaların karşısındaki adalarda asker toplar, donanmasını getirir. Bu, Türk donanmasının İstanbulda bulunmasına benzemez. Türk donanmasının Marmarada ve İstanbul önünde bulunması, ancak müdafaa içindir. Yunan donanmasının Çanakkale açıklarındab ulunması, ancak taarruza atfolunabilir. Çanakkale parçalarından olan İmroz Bozcaada ve Semadireğin Türkiyeye verilmesi ise boğazları korumak için elzemdir. Adalar meselesinin kaç defa müzakere edilmesi, tekrar buna gelmekten bizi men edemez. Geliboluda kuvvet bulundurma hakkındaki delillerimiz, reddedilmez mahiyettedir.

Lort Kürzon, yine itidal ile söz söylediğini kaydettiği İsmet Paşanın her ne vakit bir iddiasından vaz geçerse, bunu Türkiye tarafından yapılmış büyük bir fedakârlık diye göstermek itiyadında bulunduğunu, Müttefiklerin de kabul ettikleri bir çok tedbirler bulunduğunu söyledikten sonra, delillerine geçti. Geliboluda asker meselesi kabul olunamaz. Askersiz yapılmış bir mıntakad,a asker bulundurmak mantıksızlık olur. "Bolayırın ötesinde, Kavakta, henüz miktarı tayin olunmayan [1] bir Türk askeri kuvveti bulunmasını kabul etmişlerdir. Orada Türk kuvvetleri bulunmasına hiç bir mani kalmamak için Kavak, askersiz hale konan mıntakadan mahsus hariç bırakıldı.„ Bir taarruz vukuunda Bandırmadan bir kaç saatta Geliboluya asker geçirilmesi de kolaydır.

Hakimiyet alâmeti olarak mutlaka asker bulundurmağa lüzum yok. Jandarma da devletin hakimiyetini temsil eder. Müttefiklerin teklifi sırf askerî görüşten ileri sürülmüştür. Müttefiklerin Türkiyenin hakimiyetine şu veya bu şekilde halel vermek maksatları asla yoktur. Fakat her muahedenin hakimiyeti bir cihetçe tahdit de-

[1] Rumelideki asker miktarını, İstanbuldaki 12,000 kişi ile beraber, 20,000 kişi olarak tahdit etmişlerdi. İtirazımız üzerine vazgeçildiğini evvelce kaydetmiştim.

mek olduğu kabul olunmalıdır. İngiltere, Türkiye ile bir ticaret muahedesi aktetse ve bunda şu kadar resim alınacak dense, bu İngiltere hakimiyetinin bir tahdidi değil midir? Büyük devletler, muahedelerle kendi hakimiyetlerini muttasıl tahdit etmektedirler. Amerika Birleşik Devletlerile Kanada arasındaki büyük göllere dair İngilterenin Amerika ile aktettiği muahede bu hususta bir misal teşkil eder. Bu göllerde bulunacak müsellâh gemilerin adedi ve boyları kat'î olarak tahdit edilmiştir. Lâkin bu devletler, bu tahdidi, hakimiyetlerine bir darbe saymak hatırlarına gelmemiştir. Müttefiklerin bütün istediği, hakkaniyete uygun bir hal şekli bulmaktır. Teklifleri arasında Türkiye hakimiyetine veya hürriyetine hakikaten halel veren birşey varsa, Müttefikler bunu yeniden tetkike ve bir müsaade gösterilmesi mümkün olup olmadığını araştırmağa hazırdırlar.

Boğazlar meselesinin son oturması 1 Şubat 923 te oldu. Ondan bir gün evvel müttefiklerin heyetimize kat'î bir muahede projesi verdikleri ve bunun kabul edilmesini kat'î olarak istedikleri malûmdur. Konferansı kesilmekten kurtarmak için, iki taraf ta son gayreti sarfediyorlardı.

Bu oturmada Lort Kürzon, verilen projenin boğazlara ait şimdiye kadarki müzakereler üzerine hazırlanmış bir mukaveleyi muhtevi olduğunu ve bunun müzakeresi için toplanıldığını anlattı.

İsmet Paşa, serbest geçme ve askersizleme ile Türkiye devlet merkezinin müdafaasını zaafa uğratan müsaadenin ehemmiyetini ve bunun, bu fedakârlığa muvafakat eden devlet topraklarının tecavüz edilemezliğine riayeti temin eden temelli amillerden birini teşkil etmesi lâzım geleceğini anlattıktan sonra, son dakikada projeye konan Trakyadaki kuvvetlerin tahdidini reddetmekte israra mecbur olduğunu, boğazlara tatbik olunan usulün Türkiyece kabulü Türk kuvvetlerinin başka hiçbir tahdide uğramıyacağı şartına bağlı bulunduğunu, bunun kendisi için temel şart olduğunu söyledi. Geliboluda kuvvet bulundurulması meselesinde de israr etti.

Çiçerine göre mukavele projesinde Müttefiklerce ve Türkiyece yapılmış müsaadeler var. Bunların nasıl ve ne sebeplerle kabul edildiğini kendisi bilmiyor. Gizli müzakereler kendisi için mevcut değildir. Rusyaya bilmediği bir mukavele cebren kabul ettirilmek isteniyorsa, bu, açık söylenmelidir ki, bunu Rus milleti de, cihan da bilsin. Eğer kendilerile konuşulsaydı, mühim müsaadelerde bulunacaklardı. Türkiyenin Karadenizde yabancı kuvvetlerin tahdidine ait teklifini tadil ve ikmal ederek kendi üzerine almağa hazır idi.

Lort Kürzon, evvelâ İsmet Paşaya cevap verdi. Ve Şarkî Trakya

daki kuvvet meselesini izah ederek bu kuvvetlerin büyük bir tehlike teşkil edeceği cihetle tahdit edilmek istenildiğini anlattı. Sevrde bu kuvvet yedi yüz kişi iken, yirmi bine iblâğ edilmiştir. Kendisi, bunun için itiraz değil minnettarlık ihzarını bekliyormuş. Geliboluda asker bulundurulması bir tezattır. Zaten onun yanıbaşında Kavakta asker bulunduracak, Türkiyeye gösterilen müsaadeleri de saydı.

NETİCE : Müttefikler askersizliği boğazlarda geçiş serbestliğinin ve açıklığın zarurî bir mütemmimi olarak müdafaa ettiler.

İsmet Paşa, bu usulün hiç te zarurî olmadığını ve sulh için de Türkiye için de tehlikeli olduğunu anlattı. Bunun üzerine Devletler, askersizlikte bunun mahiyeti ile uymaz değişiklikler yaptılar. Okadar ki Barerin haklı olarak dediği gibi, bu usulden bir sembol, bir remizden başka bir şey kalmadı. İsmet Paşa da bu askersizliği bu vesile ile temin ettiği dört ve hatta beş büyük menfaat mukabilinde ve kolunu, kanadını kırarak kabul etti.

Bunlardan birincisi, Türkiye kara, deniz ve hava kuvvetlerinin tahdidi meselesidir. Bu tahditleri kafasına koymuş olan Lort Kürzon, Trakyadaki askersiz mıntakayı boğazlar için girizgâh yaptığı gibi bunu da Türk kuvvetlerinin tahdidine vasıta yapacağı anlaşılıyordu. İsmet Paşa, üstadane bir vuruşla bu silâhı Lort Kürzonun elinden düşürdü. Ve bu mesele bir daha ağza alınamadı. Hatta Lort Kürzon sonuna kadar İsmet Paşaya en kuvvetli kozumu elimden aldın diye defaatla serzeniş veya sitayişte bulundu. İsmet Paşa, kendisile bu işi görüşmeye gelen Fransız Baş Murahhası Barer ve Ceneral Veyganda muzaffer bir kumandanın bütün azim ve vekarile öyle bir cevap vermişti ki, onlar da, Lort Kürzon da bunu bir daha ağza almanın ne demek olacağını anlamışlardı. Bu, hususî görüşmede oldu. Resmî oturmada, İsmet Paşa işi, boğazlar meselesinde her anlaşmanın temeli yaptı.

İkincisi murakabe meselesidir. Askersizlik kabul edilince, bunu murakabe dahi kabul edilmiş demekti. Bunu boğazlar komisyonuna veya ayrıca Müttefikler murakabe komisyonuna vermek istiyorlardı.

Orada safhalarını nakledeceğimiz bu murakabeyi de İsmet Paşa askersizlik meselesine bağlıyarak ve onu kabul fedakârlığını ileri sürerek reddetti. Murakabeyi kabul etmek, ucu bucağı görünmiyen felâketlerin ocağı olurdu. Konferansın kesiminden dört gün evvel Lort Kürzon, ne büyük fedakârlık yaptıklarını sayarken, bunu bilhassa andı. Devletleri temsil eden zabitler muavenetile Müttefikler komisyonunca teftişte ısrar ediliyordu. Bu şart haddi zatında makul idi. İsmet Paşanın bu şartı havi bir muahedeyi imza etmiyeceğini işit-

tik, ve bu şartı geri aldık, ve Türkiyenin taahhüdünü ifa için namusuna itimat ettik.

Üçüncüsü, Rumelide bulunacak kuvvetlerimiz miktarını tahdit etmek istiyorlardı. Bunun ilk projede mikdarını tayin etmeyerek zikretmişler, ve 31/1/923 tarihli projede İstanbulda bulunan 12,000 kişilik kuvvetle beraber 20,000 kişi olarak tesbit eylemişlerdi. İsmet Paşanın ısrarı üzerine bu kayıt ta kaldırıldı.

Dördüncüsü, elçilik maiyetine memur stasyonerlerin bu münasebetle kaldırılması temin olundu. Bunun devletlere kendiliğinden verilmiş bir nezaket tedbiri ve müsaade olduğu ileri sürülerek bunda ısrar olundu. Hatta Fransız murahhası Mösyö Bompar, bu talepten hayrete düştü, fakat neticede kaldırıldı.

Askersizlik usulünde yapılan değişiklikler de şunlardır:

1 — İstanbulda kuvvet bulundurmak. 12,000 kişi

2 — Bir tersane ve bir üssü bahrî bulundurmak.

3 — Askerini bir yandan öbür yana geçirmek.

4 — Donanmasını buralarda bulundurmak Yunanistan kendi sularında donanmalarını geçirebilir; lakin adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adaları ve suları) bu suları Türkiyeye karşı hareket üssü olarak kullanamaz.)

5 — Hava gemileri. Bütün mıntaka üzerinde uçabilmek ve inebilmek.

6 — Tayyara ve balonlarla buralarda denizin yüzünü ve dibini tarassut eyleyebilmek.

7 — Marmaranın cenup kıyıları askersizlikten çıkarılmak.

8 — İmroz ve Bozcaada Turkiyeye verilmek. (Cilt 1 S. 430)

9 — Ve mıntaka İstanbul boğazında 15 ve Çanakkalede 20 kilometreye indirilmek (İstanbulun şarkında Darıcaya kadar olan yerde daimî top batarya ve torpil atma mevkileri tesis olunamıyacak.)

Malûm olduğu üzere Versay muahedesinde Rhin'in sağ tarafı tamamile ve sol tarafı elli kilometreye kadar askersizdir. Sevrde ise askersizleştirilen mıntaka Bizans devletinin inkırazından evvelki sınırlarıdır: Rumelide Saros körfezinden Midyenin berisine kadar ve Anadoluda Edremit körfezinden başlayarak Manyas Apolyon cenup kıyılarından ve İznik ve Sabanca göllerinin sonlarından geçerek Karadenize kadar uzanan bir devlet ülkesi. Bu mıntaka da askerî maksatlarda üç büyük devletçe kullanılır. (!) Ve bunlar bu mıntakada kara, deniz ve hava kuvvetleri bulundurur. Lort Kürzon, konferansın kesilmesinden evvelki müşterek oturmada, bu teklifi geri almış olmağı bilhassa zikretmişti.

Lozanda kabul edilen hükümler, boğazlar mukavelesinin 3, 4, 5, 6, 7, 8 inci maddelerinde yazılıdır. Verilen izahattan sonra, bunları ayrıca hulâsa etmeğe lüzum yoktur. Kitabın sonundaki metne müracaat kâfidir.

Lozanda kabul edilen askersizlik, çok dar yerlere hasredilmiş çok mahdut mahiyete indirilmiş olmakla beraber, hakimiyetimize yine bir takyyittir. Memleketin emniyeti için zararlı olan neticelerinden kurtulma, başka yolda temin edilmiş olsa da, bu takyit kurtuluş savaşının mutlak istiklâl arayan ruhunu üzen bir şeydir. Yunanistan, kendine taallük eden yerlerde tahditler için bir tek kelime söylemedi. Doğrudur, bizde olduğu gibi tahditler onun can evine dayanmamaktadır. Bununla beraber, ehemmiyetli takyitlerdir.

Türkiyenin, müdafaasına taallûk eden bu tahditlere tahhmmül etmesi acıdır, ve bu acıyı millet duymaktadır. Askersizliğin yalnız Türkiye için değil, dünya sulhü için tehlikeli olduğunu gösteren İsmet Paşanın çok doğru ve reddedilmez delilleri karşısında, devletlerin israrlarını Garp profesörleri, Türkiyeye itimatsızlıktan ziyade, müstahkem boğazlar mıntakasının Rusya elinde büyük tehlike olacağı düşüncesi ile izah ediyorlar. Bu, doğru olmasa da, Çiçerinin aşırı iltizamları, görülüyor ki bitaraf memleketler profesörlerine, bu tesiri vermiştir.

Bize göre Müttefik Devletler, evvela dünya harbinde, Çanakkale önünde uğradıkları hezimetin aksi tesiri olarak bu askersizliği iltizam ettiler. İkinci olarak, ilerde bir daha bu vaziyete düşmemek için israrda bulundular. Birincisi his meselesidir, geçer. İkincisi, bu rejimin getirebileceği zararlara nisbetle değersiz bir faide arzeder. Çünkü Rusya müdafaaya geçmiştir. Türkiye de kendi evinin tam sahibidir.

İmdi, Türkiye için olduğu kadar dünya sulhü için de tehlikeli olduğu gösterilmiş ve Türkiye on senedir takip ettiği müstakil siyaset ile herkese itimat ve emniyet vermiş olduğuna göre, bunun kaldırılması da gün işi olduğunu umuyoruz.

İsmet Paşa, bunu kabul ederken yüreğinde duyduğu acıyı tarihin ve müstakbel nesillerin hakkında ne hüküm vereceğini bilemediğini söylemekle ifade etmişti. Müstakbel nesilleri ondan kurtarmanın ilk teşebbüsünü yine kendi aldı ve 24 Mart 1933 tarihinde bunu resmen devletlere bildirdi.

8
Boğazlar Komisyonu

Romanya murahhası Mösyö Duka, boğazlar için tam bir serbestî usulü isterken, bunun, kuru bir temenni ve muahedeye bir prensip olarak derci elvermeyeceğini, boğazların serbestliği filen ve hakikaten temin edilmek lâzım geleceğini ileri sürmüş ve en evvel bir boğazlar komisyonuna temas eylemişti.

Müttefikler teklifini izah ederken, Lort Kürzon, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarile Marmara denizi sularında, deniz işaretlerile Elektrikle aydınlatma ve sıhhî himaye gibi teknik işleri temin etmek, kara mıntakalarının askersizliğini teftiş ve nezareti altında tutmak için beynelmilel bir komisyon teşkil edilmesi lâzım geleceğinden bahsetti. Hangi devletlerden mürekkep olacağını, daimî reisi Türk murahhası olacağını ve Milletler Cemiyeti veya sair bir müessese himayesinde olması sonra düşünüleceğini söyledi.

18/12/922 tarihli oturmada, bunun projesinin verildiğinden bahsetti. Bu proje, (cilt 1 S. 265) komisyonun teşkilinden ve vazifelerinden bahsetmektedir. Vazifeleri arasında gemi işletme için lâzım olan işlerden başka mahsus tedbirlere, yani askersizliğe de bakmak vardı. Bu (H) fıkrası idi.

Askersiz yapılacak mıntakaların teftiş ve murakabesi meselesinin gerek esasındaki prensip noktasından, gerek ihdas edilecek teşkilât noktasından ehemmiyetini anlatırken Lort Kürzon, "kaidenin zatı hakkında münakaşa edilmek mümkün değildir. Mıntakalar askersiz yapılacak ise, istihkâm, batarya ve harp levazımı bulundurulmayacak ise, muahedeye konacak hükümlerin tatbik edildiğine emin olmak için tedbir alınması tamamile doğru ve muvafıktır. Her nerede askersizlik var ise, orada murakabe vardır. Kaide böyledir. İyi niyetinden Müttefiklerce şüphe edilmeyen Türkiye hükûmetinin böyle bir nezaretin icrasına muhalefet edebilmesi güçtür„ dedi.

İsmet Paşa, ertesi günkü oturmada Müttefiklerin komisyona ait projesini tetkik eylediğini ve bir çok yerlerinde Müttefiklerle aynı fikirde bulunduğunu söyledi. Ancak komisyonun vazifeleri arasında bulunan (H) fıkrasını kabul edemiyecektir. Bu, Türkiye dahilî işlerine müteallıktir. Boğazların askersizliğini komisyonun murakabesi altına koymağa mahal de yoktur. Taahhüde aykırı bir şey gözden kaçmaz.

"Bu tedbirlerin İstanbulda veya bu şehir civarında oturan bir komis-

yon tarafından murakabesi Türkiyenin hakimiyeti ile telif götürmez„

Yunanistanın bulunmasını da istemedi: " Yunanistan, ne büyük devletlerdendir, ne de Karadenizde kıyısı vardır. Komisyonda temsil edilmesi kabul olunamaz.„ İsmet Paşa, komisyonun ne işle uğraşacağını da şu cümle ile tasrih etti: " Harp gemilerinin adedinin mahdutluğunu murakabe etmek, boğazlar komisyonunca icra olunabilecek yegâne iştir.„

İsmet Paşa, beynelmilel boğazlar komisyonuna dair maddeler projesi namile beş maddelik bir proje okudu. Bu projenin dördüncü maddesi şudur: Komisyon, harp gemilerinin tahdidine müteallik hükümlerin lâyıkile tetkik olunup olunmadığına bakmakla mükelleftir.

Rus projesi " Türkiyenin hakimiyetine halel vermemek ve ticaret gemilerinin işleyişi icaplarını temin eylemek üzere Karadenizde kıyısı olan devletlerin birer mümessili ile Almanya, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonyanın birer mümessilinden„ mürekkep bir komisyon teşkilini teklif ediyordu.

Rusyanın asıl düşündüğü, Karadeniz işini, bu denizde kıyısı olan devletlerin tanzim etmesidir. Netekim Baltık Denizi için de ayni fikri ileri sürmüştür. Çiçerinin söylediğine göre (1) Rusyanın, Polonya, Estonya, Litonya, Litvanya ve Fenlandiya ile yaptığı müzakerelere, İngiltere 1920 de büyük devletlerin de iştirakini teklif etmiş, Rusya bunu reddeylemiş, çünkü Rusya, dünyanın büyük mücadeleleri ve beynelmilel siyasî menfaatleri araya girmezse, kendi menfaatlerinin komşularının menfaati ile daha kolay uzlaştırılacağı fikrindedir. Venizelos komisyonda Yunanistana yer verilmesini istemek hakkı, Yunanistanın büyük devlet olmasından değil, boğazlarda ticaret eden ikinci derecede denizci bir devlet olmasından ileri geldiğini söyledi ve bermutat istatistiklere güvendi. Çiçerin, buna bir diyeceği olmadığını bildirdi.

Bulgar baş murahhası, komisyonca alınacak resimlerden şikâyet etti.

Ertesi oturmada İsmet Paşa, boğazlar komisyonuna askersiz yerleri murakabe salâhiyetinin verilmesini yeniden reddetti. Komisyondan ilk bahsedildiği zaman daha askersizlik usulünün takarrür etmemiş olduğunu, bu sebeple bugün tetkik edilen bu askersizliğin yeni usule temel olamayacağını anlattı, Hatta komisyondan vazgeçmek bile mümkündür. Çünkü konan hükümlerin asıl teyit kuvveti, bizzat muahededir. Ancak komisyon bırakılacaksa, komisyonun salâhiyeti, Türkiye idaresine, hakimiyetine ve mevcudiyetine hiç bir veçhile tecavüz edememelidir. Harp gemilerinin geçişine ait hüküm-

[1] Cilt 1 S. 292.

lere munhasır olmalıdır. Buna muvafakat etmekle Türkiye, sulh için son derece iyi niyet ve uzlaşma fikri göstermiştir. Kendisinden varlığına dokunacak şeyler istenirse, bunları nasıl kabul edebilir? Gemi işletme, fenerlere, kılavuzluğa, romorkörlüğe ait işler, memleketin dahilî işleridir. Bu işlerde beynelmilel bir komisyonun murakabesi kabul olunabilir mi? Askersizlik işlerinin murakabesi hiç kabul edilemez. On iki bini geçmemesi lâzım gelen İstanbuldaki askerin on üç bin olmadığına kani olmak için komisyon, bütün İstanbul idaresini murakabe etmesi lâzım olduğunu söyleyebilir. Jandarma silâhlarının kabul edilen hükümlere uygun olup olmadığını anlamak için, Geliboludaki bütün jandarma işlerine nezaret etmiye kalkışabilir.

İsmet Paşa, komisyonun murakabesinden çıkabilecek mahzurları göz önüne koyduktan sonra, şu kat'î ve güzel cümleyi söyledi:

"Türkiye, bu gibi usulü tecrübe etti. Hakimiyetine tabi toprakların bir kısmında, her ne yolda olursa olsun bir müdahaleye maruz olmak, bir devlet için ölümden beter felâkettir.„

Lort Kürzon bile bu itirazın "biraz kuvvetli„ olduğunu teslim etmiye ve meseleyi Fransız ve İtalyan heyetlerile görüşeceğini söylemiye mecbur oldu. Türkiyenin hakimiyetine ve izzeti nefsine halel vermeksizin konan kaidenin muhafazasına müsait olacak surette, Müttefiklerin Türk heyetine telkinatta bulunabileceğini umdu.

Biraz sonra büsbütün vazgeçecektir. Netekim konferansın kesilmesinden dört gün evvel yapılan müşterek oturmada Lort Kürzon, bu işe temas ederek makul olan bu murakabeden vazgeçildiğini söyledi:

"İsmet Paşanın bu şartı havi bir muahedeyi imza etmiyeceğini söylediğini işittik. Ve bu şartı geri almıya muvafakat ettik.„ Bu, Paşanın en büyük muvaffakıyetlerinden biridir.

Bir tercümanın, mahkemede davacının veya müddea aleyhin sözlerini tercüme etmek için, bulundurulması müsaadesinden müzakerede huzur ve hükmü imza derecesinde salâhiyetler çıkaran devletlere, böyle bir salâhiyet verilseydi, ne olacağını kestirmek güç değildir. O itibarla İsmet Paşanın böyle bir müdahaleyi ölümden beter olarak tavsif eylemesi, çok yerindedir.

1 Şubat oturmasında Lort Kürzonun bu teklifi geri aldığının farkında olmayarak, Profesör Fernand de Ficher, 11 inci madde ile gene bir salâhiyet kalmış olacağını istinbat ediyor. Profesöre göre Müttefiklerin projesindeki madde kabul edilmemişse de, on birinci maddenin konmuş olması, elbette bir mana ifade eder. Lozan zabıtları bir ummandır. Onları iyi tetkik etmeden hüküm vermek ve hele bu hükümleri tetkik etmeden nakledivermek yanıltır.

Mukavelenin 10 — 16ıncı maddeleri, bu komisyondan bahseder.

11 inci maddeye göre "komisyon, vazifesini boğazların suları üzerinde ifa edecektir. 14 üncü maddeye göre, harp gemilerinin ve askerî hava gemilerinin geçişine müteallik hükümlere lâyıkile riayet edilip edilmediğine bakmakla mükelleftir. 15 inci maddeye göre komisyon, vazifesini Milletler Cemiyetinin himayesi altında icra eder. Ve her sene cemiyete bir rapor gönderir. Bundan başka ticaret ve gemi işletme noktasından faydalı malûmatı verir. Bu maksatla komisyon, boğazlardaki gemi işletme işlerile uğraşan Türkiye hükûmeti devairi ile münasebette bulunacaktır.

Ancak bütün muhaberelerini komisyonun Türk Reisi olan Amiral Vasıf Paşa vasıtasile ve Hariciye Vekâleti ile yapmaktadır.

Bu komisyonu ne teşekkülü, ne salâhiyeti itibarile Sevr muahedesinin teşkil ettiği bir devlet kadar geniş salâhiyetli komisyona, elbette kıyas edemeyiz. Birinci cildin 309 — 312 inci sahifelerine bakınız.

Komisyonun her sene Milletler Cemiyetine yolladığı raporlarda da, ehemmiyetli bir mesele yoktur. İlk seneler Romanya murahhası, komisyonun salâhiyetini biraz geniş tutma yolunda sözler söyledi. Tuna komisyonunun geniş salâhiyetlerinden canı yanan bir devlet murahhasının bu beynelmilel müesseseye hemen ayni salâhiyetleri verdirmek ve kullandırmak istemesi, kendisince tabiî görülebilirdi. Ancak İstiklâlini, nasıl fedakârlık bahasına elde ettiği düşünülmek lâzım gelen Türk milletinin, her hangi maddede muahede hükümlerini geniş tefsir veya tatbik ettirmiyeceğini de hiç olmazsa o kadar tabiî bulmak lâzımdı. Bayrak meselesi bunun bir misalidir.

Sevr muahedesine göre boğazlar komisyonunun kendisine mahsus bir bayrağı olacaktır, (Madde 42). Lozan muahedesinde buna dair bir hüküm yoktur. Komisyon, Tuna komisyonunun bayrağı olduğunu düşünerek kendisine mahsus bir bayrak kabul etmek ve bunu toplandığı binaya çekmek teşebbüsünde bulundu. Yarın komisyonun gemileri olacak ve oraya çekilecekti. Öbür gün komisyonun bilmem hangi işe müdahalesi duyulacaktı. Millî İstiklâl işlerinde çok hassas ve mutaassıp olması haklı görülmemek kabil olmayan hükûmet, sarih ve kat'î bir karar ile bu teşebbüse karşı geldi. Sevr Muahedesinde yazılı olmayan bir şeyin, Lozan muahedesine girmemesi, bunun reddedildiğinin en kat'i delilidir. Bu olmasa bile hakimiyet tahditleri ancak sarih hükümlere müstenit olmak lâzım gelir. Boğazlar komisyonunu muahede ile kabul eden devlet ona istisnaen kendi salâhiyetlerinden gemilerin geçişine ait işlerle uğraşmayı ver-

miştir. Hakimiyetini bundan gayri işlerde takyit edemez, Bayrak ta böyle bir şeydir.

Bir devlet elinde, tek kendi bayrağı hakimiyet remzi olarak dalgalanır. Yabancı devletler bayrağının da çekilişi beynelmilel kaidelere tabidir. Beynelmilel bir müessesenin kendine mahsus bir bayrağı olmak, beynelmilel bir salâhiyete vabestedir.

Millî veya beynelmilel cemiyetler vardır ki onların kendilerine mahsus bayrağı vardır. Yat kulübün spor cemiyetlerinin bayrağı gibi. Bu, onlara benzemez. Boğazlar komisyonu siyasî bir müessesedir. Beynelmilel her müessese, salâhiyetini devletlerin rızalarından alır. Sarih hüküm olmadıkça böyle bir müesseseye hiç bir salâhiyet kullandırılmaz. İstisnaî hükümlerin, tahdidi olarak tatbiki, umumî kaidedir.

Komisyon azalarının diplomasi imtiyaz ve muafiyetlerinden istifade edeceği de Sevrde yazılı idi. Lozana girmedi. Bu imtiyazlar da umumî kaidelere istisnadır. Bu sebeple komisyonun diplomat olmayan azalarına bu imtiyazları da tanımamakta haklıyız.

9

Beynelmilel Teminat

Boğazlar mıntakasının, askersiz hale konması karşısında, Türkiyeye ne teminat verilecekti ? Bu teminat meselesini, en evvel, Lort Kürzon, boğazlara ait, ilk Müttefikler projesini anlatırken, şu yolda açtı: "Meselede henüz lâkırdısını etmediğim üçüncü bir sahfa kalıyor. Bir kaç gün evvel, şarkî Trakya sınırlarında, bazı mıntakaların askersizliğini görüştüğümüz zaman, Türk Heyeti, bu mıntakaların her türlü taarruzdan masun olması için bir teminat gösterilip gösterilmeyeceğini ve gösterildiği takdirde, bunun o mıntakaları bitaraf hale koymak mı, yoksa başka bir şey mi olacağını, yani ne şekilde bir teminat olacağını sormuştur. Ayni sual, bugün boğazların kıyılarında ihdasını teklif eylediğimiz askersiz mıntakalar hakkında da sorulacaktır. Bu, bizim Türk hukukçularile müttefikan tetkike hazır olduğumuz bir meseledir ve bu işe hemen başlanabilir.„ İsmet Paşa Müttefiklerin projesine karşı düşüncelerini söylerken, burada da en başa teminat işini koydu: Boğazların İstanbulun ve Marmaranın, karadan ve denizden gelen baskına karşı, masun olabilmesi için teminat.

Ertesi oturmada, Lort Kürzon, İsmet Paşaya cevap verdi: "Elzem sayılan kara ve deniz teminatını Müttefikler tekliflerile vermişler-

dir... Siyasî mahiyette munzam bir takım teminat elzem olup olmadığını bilmek meselesi tetkike muhtaçtır. Bu mesele, Müttefik Devletler hukukçularınca tetkik olundu. Bunların Türk meslekdaşlarile münasebete girişmelerini teklif edeceğim.

18/12/922 oturmasındadır ki, teminat projesi dağıtıldı ve o gün ve ertesi gün münakaşa edildi. Lort Kürzona göre, İstanbulun ve askersiz mıntakanın emniyeti için bulunacak teminat şekli, Türkiyenin Milletler Cemiyetine girme niyetini göstermesi üzerine kolaylaşmıştır. Bu, Alant Adaları için, Milletler Cemiyeti azasının müttefikan kabul ettikleri yolda, bir teminat şekli bulunmasını kolaylaştıracaktır. Müttefikler tarafından yapılan tekliflerin son kısmında, İstanbul da dahil olduğu halde, askersiz mıntakaların emniyeti için ve boğazlarda gemi işletme serbestliğine dokunacak her türlü taarruza karşı, teminat veren bir madde olacaktır. Bu ikinci noktada, teminatın, Türkiye için de, bütün dünya milletleri için de, hükmü olacaktır, Türkiyenin, Milletler Cemiyetine girmesile verilmiş olacak umumî mahiyetteki teminatı tamamlayacak olan bu teminat, davet eden devletler tekliflerinin, Türkiye Devletinin hakimiyet ve emniyetine karşı hiç bir tehdit ihtiva etmediği hususunda, Türkiye Heyetini ve amme fikirlerini ikna etmeğe çok yardım edecektir. Mezkûr tekliflerin, ilerde çıkacak ihtilâf sebeplerini gidermeğe ve Türkiyeye inkişaf ve refahı için elzem olan itimat ve sükûnu vermeğe matuf olduğunu gösterecektir.„

Şimdi bir de meslekten diplomatın bunu manevî cihetten anlayışını dinleyelim: "Serbestçe muvafakat edilen bu sulh külfetlerine karşı Türkiyenin haklı olarak isteyebileceği teminattan da bahsetmekliğim lâzım gelir. İlk görüşte, anlaşmanın güçlük göstereceği zannolunur. Çünkü, en yüksek manevî cihet ihmal olunarak, yalnız maddî emnü selâmet aranmaktadır.

Tarih bize gösteriyor ki, insanlarin en ince ihtiyat tedbirleri, hıyanete karşı çok vakit bir şeye yaramamıştır. En sağlam teminat, verilen söze ve millî namus endişesine dayanır. [1] Belçikanın bitaraflığından ve boğazların tecavüz edilmez olmasından [2] daha sağlam teminat olabilir miydi ?

Bütün bunlardan ne kaldı?.. Namlarına söz söylediğim devletler hasımlarını fezahat yolunda takip etmekten kendilerini alıkoy-

[1] Böyledir de ne için askersizlik işinde Türkiyenin verdiği sözle iktifa etmemişlerdir ? Neden askersizlik işinde murakabe meselesini çıkarmışlardır ?

[2] Boğazlarda hangi teminat vardı ? Eski diplomat her halde, birbirine benzemeyen şeyleri, ayni hükme bağlamak istiyor. Belçika bitaraflığını çiğnemekle, boğazlara girme, yalnız Mösyö Barerin kafasında benzerlik arzeder.

muşlardır. Bunlar doğrulukları ve namuslulukları hakkında bundan mukni ne delil gösterebilirler?... „

Mösyö Barere göre teminat mahdut devletlere munhasır kalmamalı, boğazların serbestliğine halel verebileceklerin cür'etini kıracak bir manevî kuvvet aramalıdır. Bu da Milletler Cemiyeti himayesidir. Bunu beliğ ibarelerle anlatan Mösyö Barer, millî menfaatlerini gayet iyi idrak eylediğini sık sık göstermiş olan Türk heyetini de överek bu hal yolunun azamî teminat olduğunu söylemekle nutkunu bitirdi.

İsmet Paşa, boğazların dünya harbi başında kapatılması, devletin muahedelerle haiz olduğu hakka müstenit olduğunu ve konacak yeni nizamın bir harp donanmasına, boğazları zorla geçmek imkânını vermemeğe matuf olması lâzım geleceğini anlattıktan sonra, siyasî teminatın müessir olmasına büyük ehemmiyet verdiğini, çünkü boğazların müdafaasından vazgeçmekle genişliği takdir olunamayacak fedakârlığa katlandığını, devletlerin de, askersizliğin memleket emniyeti ve mevcudiyeti için bir tehlike olmayacağını göstermek üzere teminat vermeleri lâzım geldiğini söyledi.

Çiçerin, Barerin teminat olarak yalnız manevî kuvveti, yani Milletler Cemiyetini gösterebilmiş olduğunu ele alarak, bu cemiyetin, Litvanyayı himayeden âciz kaldığını, Cemiyetin teşkilâtlandırılmış aciz demek olduğunu söyledi.

Boğazlar için Müttefiklerce verilen proje şudur :

"Boğazların ve civar mıntakaların askersiz yapılmasının askerlik noktasından Türkiye için haksız bir tehlike teşkil etmemesini temin için yüksek âkitler aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır :

Serbest geçiş hakkındaki hükümlere bir tecavüz veya bir harp, boğazlarda gemi işletmenin serbestliğini veya askersiz mıntakaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa yüksek âkitler, alınacak tedbirleri kararlaştırması için Milletler Cemiyeti Meclisine gerek münferiden gerek müştereken hemen müracaat edeceklerdir.

11 inci maddede derpiş edilen boğazlar komisyonu dahi boğazlarda gemi işletmenin serbestliğini veya askersiz mintakaların emniyetini tehlikeye koyacak mahiyette göreceği her hali mezkûr meclise bildirmeğe mezun olacaktır.

Yüksek âkitler, Meclisin bu hususta karar vereceği tedbirlere, yardım etmeği taahhüt ederler. Eğer ittifak hasıl olamazsa, yüksek âkitlerden her biri, meclisin üçte iki çokluk reyile tavsiye edeceği tedbirleri münferiden almağa mezun olacaktır. Hareketi, boğazlarda gemi işletmenin serbestliğini veya askersiz mıntakaların emniyetini tehlikeye koymuş sayılan devletin reyi, gerek ittifak gerek üçte iki çokluk reyinde hesaba katılmayacaktır„.

Rus projesinde ise teminat faslını teşkil eden 15 ve 16 ıncı madde, Türkiyenin âkit devletlerin, topuna ve her birine karşı nizamname hükmünü tatbik etmek taahhüdünü koymakta ve bunun için boğazlarda her nevi kuvvetler, istihkâm, torpil bulundurmak hususunda mutlak hak vermektedir. Demek ki teminat Türk kuvvetidir.

Lort Kürzon kendi projelerini Alant Adaları işinde, alâkalı devletlerce kabul edilen bir ibareden mülhem olarak teklif ettiklerini ve bunda Türkiye için munzam bir teminat bulunduğunu söyledi. Türkiyeye, askerî mıntakalar hakkındaki müsaadeleri ve ordusu ve donanması ile temin eyledikleri faydaları ve munzam teminatı düşünerek Lort, dünyada hiç bir devletin, Türkiye kadar tam teminat elde etmemiş olduğu kanaatına varıyor ve tehdit ediyor. Türkiye memnun değilse, bu teminat geri alınacaktır. Lort Kürzon, kendi ve arkadaşları namına beyan ediyor ki, Türkiyeye daha tamam hiç bir teminat verilemez. Ve bu bapta hükûmetlerini mükerreren istimzaç eylemişlerdir. Hem bu öyle bir teminattır ki, bu munzam teminat sayesinde Türkiye, âtî emniyeti hakkında mutlak teminata malik olacak, topraklarının imarına ve iktisaden açılmağa bütün dikkatile koyulabilecektir.

İsmet Paşa, bu teminatın hiç te lâyıklı olmadığını iddia etti. Serbest geçişe ve askersiz mıntakaların emniyetine dokunan bir hale karşı devletlerin harekete gelebilmesi için proje hükmünce lâzım olan muamelelerle uzun bir zaman geçeceğini, Meclis karar verinceye kadar Türkiyeye karşı olacak tecavüzden çok ağır neticeler çıkabileceğini, mecliste kararın her hangi bir devletçe reddedilmesi üzerine muattal kalacağını, çünkü üçte iki rey ile kararlaştırılan tedbirleri tatbik hususu, devletlerin tamamile ihtiyarına bırakıldığını, bu üçte iki çokluğunun da hasıl olamaması mümkün bulunduğunu anlattı. İmdi serbest geçişe veya emniyete karşı yapılan tecavüzün âkit devletlerin hiç bir hareketini intaç edememesi mümkündür.

Bundan başka, İsmet Paşa, teminatın her halde yani, gerek sulh esnasında, gerek Türkiyenin gireceği harp vaktinde tatbik olunmak lâzım geleceğini de ileri sürdü. "Türkiyenin gireceği harp hali hariç tutulursa, teminat bütün kıymetini kaybeder. Çünkü harp halinde bulunmamak, yalnız Türkiyenin elinde olmıyacaktır.

Eğer her hangi bir devletin harp gemileri boğazları geçerken Türkiyeye karşı hasım bir harekette bulunabilirse, Türkiye, daha devletler müdahale edemeden harp halinde bulunmuş olacağından, boğazların serbestliği, Türkiyenin hayatî menfaati lâyıkile hesap edilmiyerek temin edilmiş bulunacaktır. Müdafaası umumiyet itibarile

hiç bir takyide tabi olmayan memleketler için, Milletler Cemiyeti misakının onuncu maddesi elverecek teminat teşkil edebilir. Askersizlikten dolayı tedafüî kuvvetlerinin büyük bir kısmını kaybetmiş olan boğazlar için böyle değildir. Bu sebeple bu yerler daha fazla teminata muhtaçtır.

Milletler Cemiyeti kararile Türkiye aleyhinde yapılacak bir harekette dahi boğazların masunluğuna riayet olunmak lâzımdır. Çünkü boğazlar hakkındaki yeni usul, umumî menfaat mülâhazalarile konmuştur.

Türk heyetinin fikrine göre devletler, bu mıntakaların masuniyetine riayet ettirmeyi münferiden ve müştereken taahhüt eylemelidirler. Münferit teminat hususunda devletlerin uğrayacağı güçlüğü inkâr etmemekle beraber, Türk heyeti, bundan başka çare göremediği cihetle bunu istemektedir. Eğer devletler müşterek teminattan çıkan ciddî mahzurları giderecek muhik bir hal yolu gösterirlerse, Türk heyeti bunu kabul eder. Maksadı güçlük çıkarmak değil, taarruz halinde Türkiyenin meşkûk vaziyette bulunmayacağından emin olmaktır. Bu sebeple Türk heyeti, şu şeklin yazılmasını teklif eder: Boğazların askersiz yapılmasının Türkiye için, askerî noktadan haksız bir tehlikeye sebep olmamasını temin için Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya ve Rusya aşağıdakı hükümleri kararlaştırmışlardır:

Bu âkit devletler, sulh ve harp halinde boğazların taarruz edilmezliğine riayet etmeyi ve ettirmeyi münferiden ve müştereken taahhüt ederler.

... maddede gösterilen boğazlar mıntakasında ve Marmara denizinde her hangi bir yabancı devletin işleyeceği her harp, fili, yukarıki fıkrada yazılı taarruzdan masunluğa halel verici sayılacaktır.

Böyle bir hal hadis olduğunda, bu fiilleri men etmek için, Türkiye her tedbiri alacaktır. Türkiyenin talebi üzerine bu devletler, iktidarları içindeki bütün vasıtalarla bu fiilleri kendi taraflarından da müştereken men eyleyeceklerdir.

Eğer bu maksatla devletler muayyen olan adetten fazla miktarda harp gemileri geçirmişlerse, bu hareketler bitirildikten sonra, Türkiyenin talebi üzerine bu nizamname aslı halinde tekrar tatbik olunacaktır, Bu hükümler, boğazların askersizliğine ve serbestliğine ait hükümlerin mütemmim cüz'ünü teşkil eder.„

Mösyö Çiçerin dahi müttefikler projesinin zayıf yerini gösterdi: Tecavüz eden devlet, Milletler Cemiyeti Meclisinin karar vermesine intizaren rahat bekler mi? Bu bir göz boyaması olacaktır. Cemiyet

karar verebilse de filiyata girişemez. Bir Litvanyayı himaye edemedi. Aczi, darbı mesel oldu. Devletlerin münferit hareketleri ise askerî müdahalelere yol açar. Proje sulhü değil harbi hazırlıyor. Buraların emniyetini ancak Türkiye temin edebilir. Boğazları müdafaasız bırakmak, Türkiyeyi eli ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim eylemektir.

İsmet Paşa, 20/12/922 deki uzun beyanatında bu meseleye tekrar geldi: " Siyasî mahiyette olan teminata gelince, Türkiye, şimdiye kadar bu bapta tatmin edilmedi. Bu baptaki düşüncelerimizi açık olarak göstermek isterim. Devlet merkezini tahkim etmekten vazgeçtikten ve harp gemilerinin memleketin göbeğine girmesine müsaade ettikten sonra, Türkiyenin boğazlardan serbestçe geçen donanmaların teşebbüs edeceği her türlü harp hareketlerinden korunmak taahhüdünü istemesi kadar meşru bir şey yoktur. Bu bapta dün vermekle şereflendiğim projenin mantıkî, mutedil ve kolaylıkla tatbik olunur bir siyasî teminat şeklini haiz olduğunu ümit ederim. Müttefik Devletlerin bu baptaki mütalealarını öğrenmeğe muntazırım. „

Lort Kürzon o gün İsmet Paşanın uzun beyanatına cevap verirken, bu teminat meselesine dair bir şey söylemedi. 31/1/923 te heyetimize kat'î muahede lâyihasını verme münasebetile yapılan toplanmada, boğazlar meselesine gelerek Türkiyeyi memnun etmek için ne çok fedakârlıklarda bulunulduğunu anlatırken şunları söyledi: " Bir aralık Asyada bulunan Türk askerinin tahdidi teklif edilmiş olduğu halde, bu teklif muhafaza edilmemiştir. Bundan böyle Türkiye, kendini korumağa muktedir olamadığından dolayı şikâyet edemeyecektir. Daha ileri gideceğim. Ve evvelce söylediğimi burada tekrar edeceğim. Vaziyeti, Türkiyenin ve İstanbulun vaziyetine kıyas edilebilecek dünyada, ne bir devlet, ne de bir hükûmet merkezi tasavvur edemiyorum. O derecede ki Türkiyeye ve İstanbula karşı şimdi millî ve beynelmilel teminattan vücuda gelmiş, bir set mevcuttur, Türkiye, bana hendeklerle çevrilmiş eski dere beyleri şatosunu hatırlatıyor. Eğer du siperler içinde huzur ve asayişini temin edemezse, bu, kimsenin değil, kendisinin hatası olacaktır.„

Verilen muahede projesinde Müttefiklerin teklifi değişmiş, ilk projedeki harp kelimesi, Milletler Cemiyetine müracaat ve üçte iki rey ile karar verme meselesi kaldırılmış, Milletler Cemiyetinin karar vereceği bütün vasıtalarla âkitlerin ve her halde dört devletin müştereken men edecekleri şekil konmuş ve harekete sebep olan fiiller bittikten sonra mukavele hükümlerinin yeniden tamamile tatbik edileceği ilâve edilmiştir.

Boğazlar mukavelesinin 18 inci maddesini teşkil eden beynelmilel teminata ait olarak Lozanda geçen bütün şeyleri naklettim. Sebebi en ehemmiyetli bir mesele olan ve bugün de, yarın da mevzuubahsedilecek olan teminat meselesini iyice aydınlatmaktır. Hükmümüzü vermeden hukuku düvelin teminata ait hükümlerini de hulâsa edelim:

HUKUKU DÜVELE GÖRE — Teminat, siyasî ve hukukî bakıştan beynelmilel en nazik bir meseledir.

Teminat, bir devletin beynelmilel veya millî bir hal ve vaziyetine, bir veya bir kaç devletin riayet ettirmek taahhüdünü ifade eder. Bir devletin kendi başına müdafaa edemeyeceği istiklâli, topraklarının tamamlığı veya her hangi vaziyeti, daimî bitaraflığı, istikrazları, siyasî teşkilâtı temin olunmuştur. 1856 Paris muahedesi ile (Madde 7) Osmanlı Devleti topraklarının tamamlığı âkit devletlerce müştereken temin edilmiş idi.

Teminatta yalnız temin eden devletlerin veya yalnız temin olunan devletin değil, hem temin eden devlet veya devletlerin, hem temin olunan devletin menfaati vardır. Yalnız temin eden devletlerin menfaati üzerine yapılan teminat, temin edilen devlete, emniyet veremez. Yalnız temin edilen devletin menfaati de diğer devletleri bir taahhüde ve harekete iletmez. Bu sebeple asıl teminat, karşılıklı menfaatlere dayanandır. Teminatın hükmü, temin eden devletin, teminatın taallûk ettiği vaziyeti değiştirememesi ve teminat şartlarına uyması, temin eden devletlerin de temin edilen devlete bu meselede yardım eylemeleridir.

Teminat münferit veya müşterek olur. Tek devlet tarafından verilen teminat münferittir. Bir kaç devlet tarafından bir birinden ayrı olarak verilen teminat ta böyledir. Müşterek teminat, bir kaç devlet tarafından verilir ve bunlar arasında da taahhüdü tazammun eder: Bu suretle müşterek teminatta hem temin eden devletlerle temin olunan devlet arasında, hem de temin eden devletler arasında hukukî rabıta vardır. Müşterek teminat, birden çok devletlerin yardımını temin ettiğine göre, daha kuvvetli görünür.

Ancak müşterek teminatın kıymeti ve hükmü üzerinde çok ihtilâf vardır. Temin eden devletlerin müştereken hareketi takarrür edemezse münferiden hareket mecburî veya caiz midir? Müştereken hareket için ittifakla mı karar verilmelidir? Bütün bu noktalar ihtilâflıdır. İngiltere parlâmentosunda bu mesele münakaşa edilmiş ve İngiliz devlet adamları, müşterek teminatta İngiltere taahhüdünün mahiyet ve kıymetini daima azaltmışlardır.

1867 de Avrupa sulhünü tehdit edici bir mahiyet alan Lüksen-

burg meselesi, nihayet bu Grandükalığın daimî bitaraf hale konmasile halledilmişti.

İlkin, Lort Stanley, böyle bir teminata ağır mes'uliyeti ve ciddî neticeleri itibarile İngilterenin iştirakinde tereddüt eylemişti. Bir Avrupa harbinin önünü almak için nihayet bunu kabul etmekle beraber, temin eden devletlerin mukaveleden doğan borçlarını avam kamarasında çok azalttı. Temin eden devletlerden hiç birinin münferiden veya müştereken harekete mecbur edilemeyeceğini ileri sürdü; "Bitaraflığın ihlâli halinde muahedeyi bütün imza eden devletler müştereken harekete davet olunabilirler. Fakat bu devletlerden hiç biri, tek başına veya ayrı olarak harekete mecbur edilemez.„ Böyle bir iddia teminatı yalnız temin eden devletler menfaatine kurulmuş saymaktır. Lort Stanleyin babası Lort Derbi de Lortlar kamarasında aynı fikri müdafaa etti. Lort Rosel, bu fikri reddeyledi. Lort Derbi, 1877 de, Paris muahedesi ve Asküvit 1914 Lüksenburg münasebetile hemen ayni fikri söylediler.

Bu itibarla beynelmilel bir teminat, açık ve vazıh olarak zikredilmedikçe ve temin edilen, yani tecavüze karşı müdafaa edilmesi lâzım olan vaziyet, kat'î olarak tayin olunmadıkça, tesis edilmiş sayılamaz. Hem münferit ve hem müşterek teminat, — ki bazı muahedelerde zikredilmiştir — müşterek teminattan daha evvelisidir.

Dünya harbinden sonra teminat ayrı bir mahiyet aldı. O vakite kadar daha ziyade bir kaç devlet, bir devletin muayyen birvaziyetini temin ederlerdi. Temin edilen devlet te diğer bir devleti temin eyleyemezdi. Meselâ İsviçre daimî bitaraflığını, büyük devletler temin eylemişlerdi. İsviçre, daimî bitaraflıkla uymayan şeyleri yapmamakla, temin eden devletler de daimî bitaraflığa tecavüz vaki olursa bu tecavüzü def eylemekle mükelleftir.

Harpten sonraki teminat daha ziyade karşılıklı taahhütler üzerine kuruludur. Meselâ Milleller Cemiyeti misakının onuncu maddesi, Cemiyete giren her devlentin topraklarını, siyasî istiklâlini haricî tecavüzlere karşı temin eder. Lokarno misakının birinci maddesile âkit devletler Almanya ile Belçika ve Almanya ile Fransa arasındaki sınırlardan çıkan topraklar statükosunun muhafazasını ve sınırların taarruz edilmezliği ve Versay muahedesinin koyduğu askersizliği münferiden ve müştereken temin ediyorlar.

Bunları anladıktan sonra Lozanda konan teminata gelelim.

İsmet Paşa boğazlar mıntakasının askersizliğine karşı, bu mıntakanın taarruz edilmezliğine riayet ettirmeyi münferiden ve müştereken taahhüt eylemelerini istedi. Ve bu taahhüdü

sulh ve harp hali için istedi. Harp halinde Türkiyeye yardım edilmemenin, teminatın bütün kıymetini gidereceğini ve Milletler Cemiyeti teminatının askersizlik kaydı altına girmeyenler için elverişli olabileceğini söyledi. Bunlar çok doğrudur. Münferit ve müşterek teminatı isterken bunun İngilterede uğradığı güçlükleri biliyordu. Belki hususî görüşmelerde Lort Kürzon, memleketinin bu teminat meselesindeki hassasiyetini de anlatmıştır. O sebeple bundan başka çare göremediği için bunu istemiye mecbur kaldığını ilâve eylemiştir.

Müttefikler, bu delilleri ne reddedebilmişler, ne kabul edebilmişlerdir. Lort Kürsonun daha evvel söylediği sözlerden hükûmetlerile bu meseleyi tekrar tekrar görüştüklerini ve hükûmetlerinin bundan fazla teminat vermiye razı olmadıklarını da öğreniyoruz. Acaba münferit ve müşterek teminatı Lort Kürzon ve arkadaşları bu sebeple mi kabul etmediler?

Muhakkak olan şey şudur ki, Alant adaları hakkındaki teminattan alınan ilk teminat şekli, İsmet Paşanın itirazları üzerine tadil gördü. Bu tadil, ilk projeyi daha ağırlaştırmak için olamaz. Bu itibarla Profesör de Ficherin bütün istinbatları hukukan kıymetsizdir. Tadiller İsmet Paşayı memnun edebilme gayesile yapılmıştır. Ficherin sandığı gibi Müttefiklerin, İsmet Paşanın istediği şeyi bilmeyerek kabul etmiş olmalarından dolayı harp tabirinin çıkarılışı, mücerret bir iddiadır. Hele Müttefiklerin bunu bilmeyerek projelerine koymuş olmalarını farzetmek hiç kabul edilemez. Askerî mütheassıslar, kılı kırk yarmadan bir teklif yapmazlardı. Hem de harp tabiri teminat projesinin alındığı Alant adalarına ait mukavelede yoktu. Buraya mahsus olarak kondu. Hiç konurken bu kadar askerî müşavir bunun mahiyetini düşünmemiş farzolunabilir mi?

İsmet Paşa, askersiz mıntakaların bitaraflığını burada değil, Trakya sınırları münasebetile istemişti. Orada göstermiştim ki bitaraflık ta, mahiyeti itibarile, temin edilmeği müstelzim değildir. Yani temin ayrıca verilmek gerektir. Demek ki bitaraflık yerine daha açık olarak İsmet Paşa, boğazlar mıntakasının harp ve sulh zamanında taarruz edilmezliğini ve bunun münferiden ve müştereken temin edilmesini istedi. Eğer bu kabul edilmiş olsaydı, Türkiyeye karşı buralarda harp yapılamıyacak demekti. Bu suretle Türkiye daimî bitaraf devlet olmadığı ve daimî bitaraflığın kaytlarını yüklenmediği halde, onun faydalarını elde edecek idi. Devletler bunu anlayarak mı harp tabirini projelerinden kaldırdılar ? Bence hayır. Çünkü kendi projelerinde bir harp bu mıntakaların emniyetini tehlikeye koyarsa, yüksek âkitler alınacak tedbirleri kararlaştırmak için Milletler Cemi-

yetine muracaatı ve Meclisin karar vereceği tedbirlere yardım eylemeği taahhüt ediyorlardı. Yoksa, Türkiyenin maruz olduğu bir harpte buralarda harp edilmezliği temin etmiyorlardı. Açıkçası harp olduğunda Milletler Cemiyetinde meselenin müzakere edileceğini kabul ediyorlardı. Projeden harp tabirini çıkarıp harp fili ve harp tehdidi demekle bir şey değişmemiştir.

İmdi, teminatın filî değerini ölçmek için bir kaç ihtimal düşüneiim. Rusya ile İngiltere arasında harp vardır. Rus gemilerinin askersiz mıntakalara taarruz etmesi veya edebilmesi ihtimali karşısında, Milletler Cemiyeti. bunun nasıl menedileceğini kararlaştıracaktır. Verilen karar üzerine, dört devlet kuvvetlerile bunu men edeceklerdir. Tecavüz İngiltereden gelirse, Milletler Cemiyeti, İngiltereye karşı da hangi devletlerin ne kuvvetlerle bunu menedeceğini kararlaştıracak. Mesele bu takdirde daha ağırdır. Fakat ya bütün dünyanın İngiltereye karşı âciz olduğunu kabul ve ilân etmek lâzımdır. Yahut karar vermek. Japonya ile Çin arasında karar verildi de icra olunamadı, yahut karar verilinceye kadar Japonya, yapacağını yaptı denemez. Yer o kadar uzak idi ki ve mesele o kadar çapraşık idi ki, bu şerait altında Milletler Cemiyetinin daha yapabileceği bir şey olamazdı. Boğazlar işinde, vaziyet böyle olamaz. Ve bu sebeple, İngilterenin bütün dünyaya karşı, ne muahede hükmünü çiğneyeceği, ne de verilecek karara, karşı koyacağı umulamaz. İngiltere, Milletler Cemiyeti emrine kuvvet verilmesi tezine, hakikatı meydana çıkarmanın kuvvetile karşı durmuştu. Meydana çıkan hakikat, çok umulur ki, İngiltereyi sarih bir ahdi çiğneme vaziyetine sokmasın.

Türkiye ile İngiltere veya Rusya veya başka devlet arasında bir harp. Harp zamanında, Türkiyenin askersizliğe riayat etmesi mecburiyeti yoktur. Buraları tahkim ve müdafaa edecektir. Ancak meselâ, Rusyanın burada bir tecavüz ihtimaline karşı âkit devletler, yine yardım ile mükellef midir? Garp profesörlerine göre hayır.

Biz maddeden böyle bir mana çıkaramıyoruz. Bizimle muharip bir devlet buralara tecavüz ederse, maddedeki harp fili tahakkuk etmiş değil midir? Harp filinin sulh zamanile mukayyet olduğunu gösteren bir şey var mıdır? İsmet Paşanın teklifi kabul edilmemiş, lâkin ret te edilmemiştir ve onun üzerine, madde bu şekilde yazılmıştır. Şu halde, her hangi bir devletle harp halinde, o devlet, mukaveleyi imza etmişse, imzasını çiğnemeden, burada tecavüze geçemez. Türkiyenin böyle bir harp halinde yapacağı şey de, boğazlardan o devlet gemilerini ve kuvvetlerini geçirmemektir ve her ihtimale karşı da buraları tahkim eylemektir.

Türkiyenin girdiği bir harpte, bütün müdafaa vasıtalarını kullanmiya haklı olduğundan Milletler Cemiyetine müracaatle yardım istemedikçe şu veya bu devletin burada gemi işlemenin serbestliğini temin vesilesile bir harekete geçmesine de sebep yoktur. Bu, doğrudan doğruya bizimle harbe girme demektir. İmdi devlet, askersiz yerlerin uğrayacağı bir tecavüze karşı yardım istemedikçe ve Milletler Cemiyetinde mesele müzakere olunarak Türkiye murahhasının da iştirakile bir karara varılmadıkça, devletlerce boğazlarda ihtiyatî tedbirlere girişilemez.

Türkiye teminat isterken, sırf askersiz mıntakaların emniyetinden bahsetmişti. Devletler, buna gemi işletme serbestliğini de kattılar. Bu noktadan da âkit devletler, Milletler Cemiyetine müracaatle bir karar verilmesini isteyebilirler. İmdi Türkiye ile bir devlet arasında harp halinde 1— Bu devlet âkitlerden ise, boğazlara tecavüz etmemekle mükelleftir. 2— Türkiye de bu devletin kuvvetlerini ve gemilerini boğazdan geçirmemek için her tedbiri almak, boğazları tahkim eylemek hakkını haizdir. 3— Bu devletçe boğazlara bir tecavüz halinde Türkiye bütün vesaitile bunu reddetmek salâhiyetini haizdir. Türkiyenin müracaati üzerine Milletler Cemiyetince verilecek karar üzerine devletler de bu tecavüzü defedecektir. 4— Türkiyenin gemi işletme serbestliğini ihlâl etmesi halinde devletler Milletler Cemiyetine müracaat edebilirler.

Milletler Cemiyetinde mesele nasıl konuşulacak?

Müttefiklerin ilk projesinde Alant adalarındaki maddeden aynen alınarak devletlerin Cemiyete münferiden ve müctemian müracaat edecekleri yazılı idi. Cemiyetin vereceği ittifak kararında iki taraf mümessilinin reyi dahil olmayacağı yazılı idi. Üçte iki ile karar verilirse her devletin bunu ihtiyarî olarak tatbik edeceği yazılı idi. komisyonun da Cemiyete müracaat edebileceği yazılı idi. Bütün bunlar kalktı. Profesör Ficher bundan da, Türkiye aleyhine mana çıkarıyor: Mademki bunlar kalkmış, hilâfı kabul edilmek lâzım gelir. Türkiyenin talebi üzerine ve onun menfaati için konan teminat işinde Türkiyenin Cemiyete müracaat edebileceğini reddetmek veya bunda tereddüt eylemek bir hukukçunun mantıkı ile uymaz bir şeydir. Bunu ancak zabıtları iyi ve tamam tetkik etmemiş olmak veya düşman bir nazarla okumuş olmak izah edebilir. Eğer Müttefikler bunu çıkarmışlarsa Milletler Cemiyeti misakına göre Milletler Cemiyetinde karar verilmek daha doğru olacağı için çıkarmışlardır. Muahedenin âkitlerinden biri sıfatile Türkiyenin, Cemiyete girmemiş olsa da müracaat edebilmesi pek tabiidir. Teminat, yalnız devletler menfaatine olarak alınmış olsaydı, bu devletlerin Türkiyenin bir ta-

lepte bulunabilmesini kabul veya reddedebilmeleri münakaşa götürürdü. Teminat, karşılıklı görüşülmüş ve kararlaştırılmıştır ve Türkiyeye bir ivaz olarak verilmiştir. İvaz olarak verilen şeye riayet edilmez ve hükmü yerine getirilmezse, ne terettüp edeceğini muhterem profesör bizden iyi bilir: Bir muahede hükmünün icra edilmemesi, diğer hükmünün icra edilmemesi için öbür âkide hak verir.

Bütün devletler, bunu iyi bilmelidir. Teminat, askersizliği taviz etmek üzere kabul edilmiştir. Teminat, yerine getirilmezse yahut askersizliğe riayet olunmazsa Türkiye, bir daha bu hükme riayet eylemez.

Rey meselesine yani, iki tarafın reyi, verilen kararda dahil olup olmayacağı meselesine gelince, bugün bu meseleye munhasır olarak değil, umumî surette düşünülmek lâzımdır. Musul meselesinde de ihtilâf edilen ve Adalet Divanına sorulan meselelerden biri bu idi. Orada bulduğu hal şeklinden sonra bu mesele üzerinde durmağa artık sebep yoktur.

TEMİNATIN KIYMETİ. Muahede ile verilen teminatın kıymeti nedir? Buna cevap vermeden sorulabilir ki bütün beynelmilel teminlerin kıymeti nedir? Hemen her hukuku düvel kitabına nakledilen Büyük Frederikin sözü meşhurdur: Teminler, faydalı olmaktan ziyade göze hoş görünürler.

Bununla beraber bu demek midir ki beynelmilel teminlerin filî hiç bir kıymeti yoktur? Belçikanın bitaraflığı teminatı, her hangi bir maddî teminden müessir olmamış mıdır? Genç der ki "kâğıt üzerindeki teminlerin pek zayıf müdafaa vasıtalarından olduğunu bilirim. Fakat bunları büsbütün ihmal etmek ve hükümsüz saymak ta hatadır. Çünkü hiç olmazsa vazifelerini yapmak isteyenler için bunlar icabında harekete meşru bir vasıta olurlar.„

Benim düşünüşüme göre, Lozan boğazlar mukavelesile kabul edilen teminat, siyasî ve askerî noktadan düşünülmek lâzımdır. Siyasî noktadan bu teminat elimizde bir silâhtır. İngiltere parlâmentosunda Lozan muahedesi müzakere edilirken başvekil bulunan Ramzey Makdonalt, yukarıda naklettiğim İngiliz an'anesine tabi olarak, bu teminatın kıymetini azalttı. Ancak Almanyaya temin ettiği Belçika bitaraflığını çiğnemekten ve muahedeleri kâğıt parçaları saymaktan dolayı İngiliz ve Fransız devlet, ilim ve kalem adamlarının reva görmediği teşni kalmadı. Bu kadar çirkin olan ahdi çiğneme, kendilerine gelince mi bütün çirkinliğini kaybedecek? Biz böyle düşünmüyoruz. Ve İngilterenin de diğer imzalayan devletlerin de imzasını ve şerefini taşıyan açık taahhütte, hem buna riayet etme ve hem de ettirmenin kuvvetli teminatını görüyoruz. Milletler Cemiyetinde bu taahhüdün hesabını kendilerinden sormak bir kuvvettir.

Askerî cihetten kıymetini biz ölçemeyiz. Askerî mütehassısların ne düşündüğünü ve ne yaptığını da bilemeyiz. Fakat memleket müdafaasının mes'uliyetini üzerine alan bu mütehassıs askerlerin, siyasî teminatı yok sayarak memleket müdafaasının icap ettirdiği tedbirleri ona göre düşünmüş ve almış olmalarını tabiî görmek lâzım gelir. İmdi, siyaset adamları, siyasî teminatın memlekete faydalı surette tatbikini temin ile uğraşır; askerlerimiz de memlekete uzanacak her hangi mütecaviz eli kırmak için en müessir çareyi bulmak yolunu arar.

Mühim olan bir nokta da Milletler Cemiyetinin hiç bir karar verememesidir. Yahut kararı pek geç verebilmesidir.

Siyasî teminat, devlete bir tecavüz vukuunda yardım yapılmasını Milletler Cemiyetinin kararına bağlamıştır. Cemiyet Meclisinin toplanması, müsbet veya menfi bir karar vermesi, bu kararın icrası, oldukça vakit ister. Askerlikte ise sür'at muvaffakıyetin başlı bir âmilidir. O vakte kadar ne olacak? Türkiye o vakte kadar kendini kendi kuvvetile müdafaa edecektir.

Böyle bir halde Türkiyenin silâha müracaat etmesi, mutlaka harbe sürüklenmesi mi demek olacaktır? Bunu kestirip atmakta mana yoktur. Türkiye, böyle bir halde menfaatine göre hareket eder.

Devletler, münferiden ve müştereken temin etmeyi Lozanda niçin kabul etmediler? bilmiyoruz. Fakat bir farz olarak şöyle düşünebiliriz. Devletler o vakit, Milletler Cemiyetinin kuruluşundan ve harpten sonraki teminatın mütekabil şekil alışından sonra, artık eski müşterek ve münferit teminat formülünü kullanmak istemediler ve münferit ve müşterek teminat yerine maddede "her halde„ tabirini koydular. Yani Milletler Cemiyeti karar verebilirse bu devletler mutlaka o kararı icra edeceklerdir. Lokarno'da devletler münferiden ve müştereken tabirini yeniden kullandılar ve bu tarihte yeniden eski telâkkilere geldiler. Ren için münferit ve müşterek temine imzasını bir kerre koymuş olan İngilterenin kendisi için Renden daha az ehemmiyetli olmayan boğazlar işinde bunu kabul etmemesi için artık sebep kalmamıştır.

10

Başka geçitlerle mukayese ve mülâhaza

Boğazlardan bahsederken saydığım boğazlardan, ancak Cebelittarik ve Macellan hakkında ve Kanallardan Süveyş, Panama ve Kiel hakkında muahedelerle konmuş hükümler vardır. Diğer boğazlar hakkında hukuku düvelin koyduğu açıklık, muahedesiz ve güçlüksüz caridir.

MACELLAN BOĞAZI: 1520 yılında, İspanya hizmetinde Portekizli Macellan tarafından keşfedilen bu boğaz, İspanyanın buralarda halefi olan Şili ve Arjantin cümhuriyetleri toprakları arasındadır. Atlas ve Büyük Okyanusu birleştiren bu boğazın iki tarafındaki topraklar bu iki devlet arasında ihtilâf çıkardı. Bu sınır ihtilâfını iki devlet nihayet 23 Temmuz 1881 de imzaladıkları bir muahede ile hallettikleri gibi Macellan boğazının da vaziyetini bu muahedenin beşinci maddesile tayin eylediler: "Macellan boğazı daimî surette bitaraflaştırılmıştır, ve bunda gemi işletme serbestliği bütün milletlerin bayraklarına temin olunmuştur. Serbestliğe ve bu bitaraflığa riayeti temin için boğazın kıyıları üzerinde maksadı bozabilecek ne istihkâm, ne askerî müdafaa vasıtaları inşa edilemeyecektir. „ Birleşik Amerika Devletleri her hangi bir devletin Macellan boğazı hakkında mutlak iddialarda bulunmasını kabul edemeyeceğini ve Amerika ticaretini mükellefiyet veya manilere tabi tutacak her hükûmeti mes'ul tutacağını, zaten daha evvel bildirmişti. Şili ve Arjantin devletleri için de buralarda ehemmiyetli menfaat yoktu. Bu suretle bu iki devlet arasında bu tahkim edilmemek esası ilân olundu. İlân olunan şey bitaraflık ile ifade edilmiş ise de basit bir askersizlikten ibarettir. O vakit bu tabir yoktu. Moda olan bitaraflık tabiri kullanıldı.

Macellan boğazına ait muahede hükmünü Foşil şu üç hükümde hülâsa ve bunları teşrih eder: Deniz kolu daimî surette bitaraftır 2 — Bütün devletlere gemi işletme serbestliği temin edilmiştir. 3 — Devletler, kıyıdaki toprakları tahkim eyleyemezler. Birinci kaideye göre muhariplerin gemileri, buradan sulh halinde gibi geçerler. Şili veya Arjantin, bir harp halinde buralarda muharip devlet gemilerini zaptedemeyecektir. Bunu gösteren bir muahede hükmü yoktur. Lâkin kendileri böyle anlıyorlar. Ancak diğer devletlerin de buna riayeti mecburiyeti yoktur. İki devlet arasında aktedilen bir muahede, başka devletlere elbette borç yükletmez. Yalnız, serbestlik kaidesine riayeti, filen diğer devletler de kabul etmiş görünür. Bu itibarla Macellan boğazında serbestlik, beynelmilel kaide olmuştur denebilir.

CEBELİTTARİK BOĞAZI: Boğaza hâkim olan Cebelittarik şehri 1704 ten beri İngilterenin elindedir. Bu sebeple boğaz, Avrupa tarafında İngiltere ve İspanya ve Afrika tarafında da Fas toprakları arasındadır. Ancak Fasın buradaki bir kısım toprakları da İngiltere Fransa ve İspanya arasındaki gizli anlaşmalarla İspanya mıntakasıdır. İşte İspanya, bu Afrika kıyısındaki bir kısım yerleri tahkim eylememeği taahhüt eylemiştir. 1904 tarihli İngiliz Fransız anlaşmasının sekizinci maddesile, Cebelittarik boğazından serbest geçmeyi,

temin için iki hükûmet Melilâ ile Sebou sağ kıyısına hâkim olan tepeler arasındaki Fas mıntakasında istihkâm ve herhangi bir sevkelceyşî tesisat yapılmasına müsaade etmemeği kararlaştırmışlardır. Fransız İspanyol anlaşmasında da ayni hüküm vardır. Cebelittarik, İngilizler tarafından kuvvetle tahkim edilmiştir. Buna ait hiç bir kayıt yoktur. Karşı taraf içindir ki kayıt vardır. Demek ki Cebelittarik, yani Akdenizden Atlas Okyanusuna tek çıkma yolu, İngilizlerin elindedir. Ve buraya İngiltere, toplarile filen hâkimdir. Açıklık burada hiç bir muahede ile teyit edilmiş değildir. İmdi, İngilterenin girdiği bir harpte bu açıklık İngiltere menfaatine göre kullanılacaktır.

SÜVEYŞ KANALI: Hint yolu üzerinde olmak itibarile deniz geçitlerinin en ehemmiyetlisi olan bu kanal, açıldığı zamandan itibaren bir çok mukavelelere mevzu olmuş ve nihayet 1888 tarihli İstanbul konferansından çıkan mukavele, beynelmilel vaziyetini tayin eylemiştir. Kanalın evvelâ açılmasına karşı gelmiş olan İngiltere, kanal açıldıktan sonra kanalın kendi zararına kullanılamamasını temin yollarını aramış ve nihayet işgal ile filî olarak bunu elde eylemiştir. Mukavele dahi hukukî vaziyeti tanzim eylemiştir. Mukaveleye göre kanal serbesttir. Harp ve sulh zamanlarında bütün milletlerin harp ve ticaret gemileri kanaldan serbestçe geçer. Kanalın topraklarında bulunduğu devlet dahi harbe girmiş olsa, düşmanlarına ait harp veya ticaret gemilerinin kanaldan geçmesine mani olamaz. Ve bunlara bir şey yapamaz.

Kanal abluka olunamaz. Kanalda ve üç mile kadar giriş ve çıkış limanlarında hiç bir harp hareketi yapılamaz. Ve gemi işletmeyi engelleştirecek başka hiç bir hasmane hareket yapılamaz. Meğer ki kanala sahip olan Osmanlı Devletince veya Mısırca bu hareketler 1 — Muahede hükmünü icra için, yahut 2 — Mısırın müdafaası veya amme intizamının muhafazası için, yahut 3 — Kırmızı deniz kıyısındaki Türk topraklarının müdafaası için zarurî olalar. Bununla beraber alınan tedbirler kanaldan serbestçe geçişi engele uğratmamalıdır.

Kanalda ve limanlarında harp gemileri, erzak ve mühimmat alamaz ve yirmi dört saatten fazla duramaz. Kanalda ve göllerinde harp gemisi bulundurulamaz.

Kanalın iki tarafı tahkim olunabilir. Ancak mukavele hükmünü tatbik etmek ve amme emniyetini veya Mısırın ve Türkiyenin müdafaasını temin etmek için yapılacak tahkimat gemi işletmenin serbestliğine halel vermemelidir. Toprak sahibi devletin, serbest geçişi ihlâl etmemek şartile, kanalın iki tarafını tahkim edebileceği, mukavelede sarih olarak yazılı olduğu halde,

Profesör Fernan de Fişer mukayese ederken — metni tetkik etmediği cihetle — bunda da hataya düşmüştür. Kendisine itimat edenleri de hataya düşürmüştür.

Kanaldan geçecek muharip gemiler arasında, yirmi dört saat fasıla bulunur, gemiler kanalı mümkün mertebe sür'atle geçer.

Mukavele hükmüne riayet olunacak mıdır? Mısır meselesi üzerine kitabını evvelce tavsiye ettiğim eski Fransa Başvekili Fresine, İngilterenin girdiği bir harpte mukavelenin İngiliz menfaatlerine göre tatbik göreceğinde şüphe etmiyor. Ve daha o vakit en emin çare işgale nihayet vermektir diyordu.

PANAMA KANALI: Büyük ve Atlas Oceanlarını birleştiren bu Kanal, İngiltere ile Birleşik Amerika arasında Clayton Bulwer, Hay — Pauncefote ve Birleşik Amerika ile Panama arasındaki Hay — Buna Varilla muahedelerinin aktine sebep olmuştur, Panama kanalının açılacağı toprakların daimî işgal ve hakimiyetini ve münakale sistemi için her türlü usul koymak imtiyazını bu mukavele ile Birleşik Amerikaya vermiştir. Kanal, 1914 Ağustosun 16 sında açıldı ve daha evvelden neşredilen kanun ile bütün milletlerin harp ve ticaret gemilerine açık tutuldu. Kanalın iki tarafı tahkim olunabilir. Daha kanal açılmadan evvel, Birleşik Amerika buna tevessül eylemiştir.

KİEL KANALI: 1896 da, sırf askerî mütalealarla açılmış olan bu kanal, Versay muahedesile dir ki, beynelmilel münakalelere açıldı ve iki tarafı askersizleştirildi. Kanal hakkında, Versay muahedesinin (382—384) koyduğu hükümlerin, bu kanalı Almanyanın millî sularından çıkararak, beynelmilel su yolu yapıp yapmadığı üzerinde ihtilâf vardır. Bazılarına göre, Versay muahedesinin hükümleri, Almanyaya yükletilmiş servitütten ibarettir.

Almanyanın bitaraf kaldığı bir harpte, muhariplerin buradan mühimmat dolu gemileri geçirip geçirmeyeceği meselesi, Wimbledon vaporu münasebetile göz önüne kondu. Rus Polonya harbinde, Polonyaya gönderilen muhimmatı götüren bu vaporu, Almanlar, bitaraflığa mugayir olduğu cihetle, kanaldan geçirmediler. Beynelmilel Adalet Divanı, ekseriyetle Müttefikler lehine hüküm verdi.

NETİCE: Bu geçitlere ait hükümlerden çıkan netice nedir? İki açık denizi birleştiren geçitler için kaide açıklıktır. Fakat bu açıklık için toprak sahibi devletin hakkını tahdit etmek ve ona askersizliği yükletmek yolunda bir usul yoktur. Macellan için alâkadar devletlerce kendiliklerinden kabul edilen askersizlik, kendilerine

hiç zararlı olmayan uzak yerlerde kabul edilmiştir. Bunun beyneddüvel bir usul olduğunu iddia etmeğe, bu elbette kâfi gelmez. Melilâ kıyısına konan askersizlik usulünün de mahiyeti, Avrupa devletlerinin Afrikaya tatbik ettikleri umumî siyasetten ibarettir. Zaten bu boğazda görülen biri son derece tahkim edilmiş, diğeri askersizleştirilmiş iki zıt şekil, askersizliğin, boğazların kendiliğinden çıkan bir zaruret ve usul olmadığını gösteren en parlak örnektir. İmdi mukayeseden çıkan netice şudur: Ya askersizlik bütün açık boğazlarda açıklığın teminatı olarak kabul edilmek lâzımdır, o halde beynelmilel kaide olur ve Türkiye de o vakit bunu kabul eder. Yahut Türkiyeye has bir usuldür ve servitüttür; Türkiye, hakimiyetinin tahdit edilmesine tahammül edemez, bunu, ilk fırsatta kaldırır. Netekim bu yola girmiştir.

Bunu muahedelerin umumî bir tadili tezine bağlamak ta haksızlıktır. Askersizlik, dünya harbinde geçilemeyen boğazlara, onu geçemeyenlerce yükletilmiş bir külfettir. Hiç bir aksülâmel, haiz olduğu kuvvetten fazla devam eyleyemez. Demek mahiyeti itibarile muvakkattir. İmdi, muahedenin tadili değil, geçici bir hükmünün zevalidir. Zaten boğazlarda tahkim, İngiltere ve Fransanın da müdafaa edebilecekleri bir talep değildir. Dünya harbinde Rusyaya İstanbulu ve boğazları veren bu devletler, boğazların Rusya tarafından tahkim edilmemesi şartını ileri sürmemişlerdi. Yalnız ticaret gemilerine açık tutulmasını şart koşmuşlardı. Rusya elinde tahkim olunabilmesi kabul edilen boğazların, Türkiyece tahkim olunamayacağını bu devletler hiç bir suretle isteyemezler ve bunun lüzumunu ispat edemezler.

Açıklık meselesine gelince, Lozanda Rusyanın mutlak kapalılık ve Müttefiklerin mutlak açıklık iddiaları, Türklerin mahdut açıklık isteğinde karar kıldı. Aceba bu şekil boğazlara verilecek son şekil midir?

Boğazlar için kaç suret düşünülebilir? 1 — Boğazların harp gemilerine mutlak kapalılığı. Bu tezi Çiçerin Lozanda çok asabi müdafaa etti. Hatta bizim müdafaamızı güçleştiren bir yolda müdafaa etti. Rusya için en kuvvetli tez, Çarlık Rusyasına boğazlar verilirken Müttefik Devletlerce boğazların harp gemilerine kapalı olması şart edilmemiş olması ve bunun Avrupa devletlerine de hiç zararlı olmayacağı meselesini objektif olarak izah eylemekti. Ne Türkiyeyi o kadar karıştırarak ve ikinci bir rolde bırakarak 1833 ü hatırlatacak, ne de İngilizlerle Fransızlarla bir siyaset düellosuna girişilecekti. Daha ilk oturmada Rusyanın "Türkiyeye mevcudiyetini muzafferane müdafaa imkânını verdiğinden„ bahsetmek, Türkiye hakimiyet ve

istiklâlini ayni surette nakzu ihlâli "Rusyanın emniyetinin en iptidaî icaplarına, bağlamak ve Türkiyeyi münakaşa mevzuu yapmak elbette doğru değildi. Bu türlü tutuşun heyetimiz üzerindeki tesiri ne olduğunu bilmiyorum. Yalnız zabıtların tetkikinden çıkardığım manayı söylüyorum. Çiçerin mudafaa tarzile hem Türk hem Rus menfaatini zedelemiştir. Belki bunda Rus heyetinin konferansta gördüğü kabul tarzının tesiri olmuştur. Muhakkaktır ki Müttefikler, Rus heyetine layık olduğu itibarı göstermediler. Rus müdafaasına bile, İsmet Paşanın onları iltizam etmesi ile hususî bir ehemmiyet verdiler ve bunu söylediler.

Harp gemilerine bu mutlak kapalılık kabul olunamazdı. Elbette Karadenizde bir devlet, bir harp gemisi getirtmek, bir gemisini çıkartmak, Karadenizde kıyısı olmayan bir devlet oraya bir gemi göndermek mecburiyetinde kalabilir. Ruslar bile bunu tadil etmek, hafif harp gemilerile, Karadenizdeki kuvvetlerin beşte biri kadar kuvvet için istisna kabul eylemek ıztırarında kaldılar. Demek, mahdut açıklık kabul ettiler.

2 — Mutlak açıklık, Türkiye bunu kabul edemezdi. Rusya da buna muarızdı. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının vaziyeti, İstanbulun ehemmiyeti, Türk ülkesinin birliği endişesi, hiç bir zaman bu mutlak açıklığı kabul etmemize imkân bırakmaz. İlimde de bunu iltizam etmek mümkün değildir. Çünkü müellifler de her devletin boğazlarda serbestliği emniyetinin icap ettirdiği tedbirlerle tamamlamağı kabul etmektedir. Halbuki boğazlarımız, büsbütün hususî vaziyettedir. Dünyada boğazlarımızınkine benzer vaziyette hiç boğaz yoktur. Marmara denizi sırf bir iç denizdir. Devletler, onu boğazların coğrafî uzayışı saydılar. Bunu tabiat reddeder. İmdi pek hususî vaziyette olan boğazlara bu hususiyete göre kaide koymak lâzımdır.

3 — Karadenizi bitaraf yapmak ve bu suretle harp gemilerine kapalı tutmak. Romanya Karadenizi bitaraf yapmaktan bahsetti. Ne Rusya, ne Müttefikler, buna dair bir şey söylemediler. Tarihte de tecrübe edilmiştir. Rusya bunu servitüt saymış ve bundan kurtulmak istemiştir. Eğer Rusya, bu şekli teklif etmiş olsaydı belki kabul olunabilirdi. Rusya tedafüî vaziyete geçmiş olmasına ve Rusyanın Romanya ile münasebetinin karada taayyün ettiğini Çiçerin Lozanda söylemiş bulunmasına göre, bu şekli teklif etmek Müttefikleri güç vaziyete sokardı. Anlaşılan 1856 da Rusyaya giran gelen bu şekil bugün de girandır.

4 — Karadenizi yalnız kıyısında olan devletlerin vereceği karar

ile onlara açık ve diğer devletlere kapalı tutmak. Bu, daha ziyade boğazları Rusya hesabına açık tutmak ve Karadenizi Rus gölü yapmaktır.

5 — Karadenizden geçebilecek küçük harp gemilerine açmak ve açıp kapama hakkını Türkiyeye vermek, Karadenize harp gemisi girebilmesini ticaret ve tebaayı korumak noktasından Amerika, ve Karadenizin Rus nüfuzunda kalmaması noktasından İngiltere müdafaa etti. Ticaret ve tebaayı korumak için, bugünkü kadar veya bundan küçük üç harp gemisi geçmesi ve Türkiyenin bunlara boğazları açma salâhiyetini haiz olması, belki en mülâyim olan şekildir. Bir harp halinde meselâ İngiliz donanmasının Karadenizde Rusyayı vuramaması, bir zarardır. İngiliz hakimiyetine bir tahdittir. Lâkin Rus gemilerinin Akdenize çıkamaması da bunu taviz eden bir faydadır.

Bu hal şekli, en devamlı bir hal şeklidir. Marmaranın tam bir iç deniz olması sebebile buraya harp gemisi sokmamağa Türkiyenin nazariyat itibarile hakkı olması, iki tarafındaki denizlere ileştiren bir beynelmilel yol içinde bulunması ile terkip olunarak, bundan, böyle bir beynelmilel kaide çıkarılabilir.

Boğazlar meselesi bir asırdanberi niçin beynelmilel bir mesele oldu? Bunun cevabı iki büyük devlet arasında Osmanlı devletinin gittikçe düşmesi ve bu devletlerden gâh birine gâh öbürüne mülâyim siyaset kabul etmek mecburiyetinde kalmasıdır. 3 asır müddet boğazlar elimizde idi. Neden 3 asır sırf millî bir mesele olarak kaldı ! Bunun sebebi, devletin kuvvet ve kudretidir.

İmdi kuvvetlenen ve hiç bir devlete vasıta olmayarak millî siyasetini takip eden Türkiyeye itimat olunmalıdır. Türkiye boğazlar meselesinin hallini, ancak kuvvetinde ve bunu devletlere tanıtmasında temin edecektir. Bu günkü şekil bir merhaledir.

11

Anzak. Arı Burnu

Muahede metni madde 124 — 136 Zabıtlar tercümesi cilt 1 S. 187 — 190, 401 — 405, 416 — 423 cilt 5 S. 28, 96

Lort Kürzon, boğazlar meselesine ait dördüncü oturmada, İsmet Paşanın umumî mülâhazalarına cevap verdikten sonra mezarlar meselesini ilk defa ortaya attı: "Nihayet bir nokta vardır ki müzakeremizde ondan bahsedilmemiştir. Bunun üzerinde Müttefikler ısrar

etmiye mecburdurlar. Biz, harp içinde ölen yiğit kara ve deniz askerlerimizin Türkiye topraklarının muhtelif yerlerinde bulunan mezarlarını havi arsaların tamam mülkiyeti ile Müttefiklere teslimini istemiye mecburuz. Bizim için buralar mukaddes yerlerdir. Ben, bir çok defalar millî duygulara müracaat eden Türk murahhas heyetinin bu isteğimizi kabul etmek için hiç itirazda bulunmayacağına kaniim.„

İsmet Paşa cevap verdi : Türklerin bütün mezarlıklara ve hele harp meydanlarında ölenlerin mezarlarına hürmet etmeleri an'aneleri icabıdır. Ancak mezarların bulunduğu yerlerin tasarrufu hakkında Lort Kürzonun kullandığı tabirlerin manasını iyi anlayamamışır.

Lort Kürzon, izah etti: Hakimiyet tabirile karışmayan mülkiyet tabirini, kendisi bililtizam kullanmıştır. Sevr muahedesinin 218 inci maddesi tanzim olunurken, bu mesele derin tetkik edilmiştir. Şimdi ayni şeyi istemektedirler.

Mösyö Barer ilâve etti ki, istedikleri imtiyazın eşini, Süriyede bulunan Süleyman Şah mezarı hakkında Fransa Türkiyeye vermiştir.

Lort Kürzonun, bu misali teyit eden başka bir misal anlattı. Büyük İmparator Napolyonun son altı senelik hayatını geçirdiği Sent Elen adasındaki arsa, İmparatorun içinde öldüğü malikâne ile beraber Kraliçe Viktorya tarafından daimî tasarruf ile Fransa devletine terkolunmuştur. Kendisinin Sent Eleni ziyareti esnasında oldukça geniş olan bu yerin Fransa elinde ve Fransa konsolosunun işgalinde bulunduğunu görmüştür. Bunun Gelibolu mezarlarile açık benzerliği vardır.

27/1/923 oturmasında tali komisyon raporunun mezarlara ait kısmı okundu. İsmet Paşa, Türk heyetinin, mütekabiliyet şartile, mezarlıkların iyi bakılmasına matuf bütün tedbirlerin tatbikini insanî bir vazife saydığını beyan etti. Kendisine göre, ölülerin defnedilmesi ve bir âbide rekzedilmesi için bir arsa tahsisi evvelâ bu arsa sahiplerile uyuşmiya bağlıdır. Bununla beraber bu iş için bir miktar yer verilmiştir. Bu da Türkiyenin mezarlara ne derin saygı duyduğunu gösterir. Ancak, bunların genişletilmesi için mezarlık komisyonundaki Türk azasının tasvibini almak mutlaka lâzımdır. Eğer tahsis edilen yerlerin lüzumdan fazla olduğu anlaşılırsa Türk heyeti mezarların yeri değiştirilmeksizin, fazla toprakların geri verilmesi lâzım geleceği fikrindedir.

Öbür yandan Sevr muahedesi projesinde yazılı bir maddenin metnini muhafaza etmeyi İsmet Paşa tamamen haksız bulur. Türk milleti de kendi vatanı haricinde bir çok muharebe meydanlarında kan akıttı. Bu itibarla projedeki altıncı maddenin bırakılmıyacağını umar.

Lort Kürzon, bu meselenin ehemmiyeti ve derinliği hakkında Türk heyetinin bir fikri olmadığını zannediyor. İsmet Paşa, evvelâ en salim esasları zikretti. Türk milleti kadar ölülere ve mezarlarına hürmet eden bir millet bulunmadığını söyledi. Vakıaların bunlara uygun olmasını diler amma, böyle olmamasından da korkar. Bir çok defalar işitmiş ki mezarlara karşı Türk askeri inanılmaz riayetsizlikte bulunmuşlar. İzmirdeki İngiliz mezarlığının ve Ayıntaptaki Fransız mezarlığının şimdi ne halde bulunduğunu ve Türk memurların kullandığı usulün ne kadar mükemmel olduğunu göstermek için, İsmet Paşayı İzmire götüreceği geliyor.

Bütün dünya, Müttefiklerle Türkiye arasında münakaşa edilen meseleyi iyi anlamak isteyecektir. Ve Türklerin bu baptaki hareketini anlamakta zahmet çekecektir.

İstediği Avusturalya ve yeni Zelant gibi uzak yerlerden gelen insanların cesetlerinin istirahat ettiği dar ve uzun toprak parçasına müteallikdir. Bu insanlar, en yüksek bir vatan severlik duygusile ve davaların en asili için harbetmek üzere dünyanın öbür ucundan gelmişler. Bunların yattıkları yerlerde rahat bırakılması mümkün olmıyacak mı? Bu toprak parçası, yarım kilometre genişliğinde bir buçuk kilometre boyunda çorak bir sahadır. Orada bugün on dokuz mezarlık var. Buradaki eski siperlerde daha hüviyeti belli olmamış bir çok askerler gömülüdür. Ekili olmayan bu yerin ne Türkiye, ne bir insan oğlu için faydası yoktur. Fakat kardeşleri orada gömülü olan Avusturalyalılar ve yeni Zelantlılar için en derin tarihî ve hissî değeri vardır. İngiltere, bu mıntakanın bir bütün sayılmasını ve mukaddes bir yer gibi hürmet görmesini ister.

Diğer madde münasebetile Lort Kürzon anlattı ki Türk memurları, buraları ziyaret edebilir. Fakat değişiklikler yapılmasına razı olamaz. Mezarlıklar yüksek komisyonu, ölen İngiliz askerlerinin mezarlarını toplamak tasavvuruna tevfikan yarımadada mezarlıklar ihdası için daha şimdiden büyük paralar sarfetmiş. Komisyonun işi filen bitmiştir. Türkiyenin şimdi işe müdahale etmesine ve yapılan işleri değiştirmek istemesine Lort Kürzon, razı olamaz.

İsmet Paşa, mütekabiliyetten bahsetti. Lort Kürzon, bu esası tamamile kabul eder. Irakta, Filistinde, Süveyş kanalı boyunda, Türk mezarlarına nasıl muamele edildiğini İsmet Paşa gidip görsün. Bu bir âlâ tecrübe olacaktır. Ölüler hakkında pazarlık lâzım değildir. Her meselede pazarlık edebilir amma, memleketleri uğrunda hayatlarını kaybeden asker gövdeleri üzerinde pazarlık edemez. Lort Kürzon camiye girerken, Türklerin mukaddes saydıkları yerdeki

taşlara kundura ile basmamak için terlik giymeğe hazırdır. Türkler de bu yerler için ayni duygularda bulunmalıdır. Lort Kürzona göre, İngiltere İstanbuldaki ve Geliboludaki askerlerini çekecektir, amma bu mesele nezaket ve hakkaniyet dairesinde halledilmezse, bir nefer bile çekmeyecektir.

Lort Kürzonun naklettiğim bir kısım sözlerinden, bu meseleye ne kadar ehemmiyet verdiği ve bunu, bütün dünya vicdanı üzerinde tazyik yapacak bir şekilde tasvir etmek suretile halle çalıştığı ve nihayet, sözlerine bir de tehdit kattığı açıkça anlaşılır. Lort Kürzonun, bu, artık öğrenilmiş usulüdür. Ne vakit, İngiltereyi alâkalandıran, ehemmiyetli bir iş olursa, Lort Kürzon işin hissî tarafını bulur, onu kabartır, dünya vicdanı önünde, Türkiyeyi haksız gösterecek şekle kor ve nihayet tehdit eder. Ayni tabiyeyi bu meselede görüyoruz. Çünkü iş, bütün Britanya İmparatorluğunu alâkalandıran hissî en mühim iştir. İngiltereden, yeni Zelanttan, Avusturalyadan, Kanadadan kalkıp gelmiş ve Çanakkalede ölmüş insanların mezarlarına hürmet edilmemek kadar bu yerleri ve bütün insanları müteessir edecek bir şey yoktur. Harp şehidine, hangi millete mensup olursa olsun, dünyanın her yerinde ve her milletinde en çok hürmet gösterilir. Her şey, yurt ta, istikbal de, her şeref te kendisinin olan genç, bütün bu aziz şeylerini bırakarak, yurdun şerefi uğrunda savaşmak için geliyor ve bu uğurda ölüyor. Harp, şu veya bu maksatla açılmış olsun, yurdunun şerefini korumak için savaşa atılan, yurt yolunda ölen bu genç, her dinde ve her millette mukaddestir, muhteremdir.

Lort Kürzon, bu fikri almış, bunların gömülü olduğu yeri geri almaktan, bunların gömülü olduğu yere her memlekette verilen müsaadeleri vermek istememekten, İngiliz ve Fransız mezarlarına hürmet edilmemiş olmaktan bahsediyor! ve bu kabul edilmedikçe bir neferimi çekmem diyor.

İstediği şey nedir? Sevr muahedesinin hükmü! O Muahededе, Gelibolu ve Arıburnu bizde değil, Yunan elindedir, Yunanistan o vakit te, şimdi de kendine düşen yerler için bir şey dememektedir. İsmet Paşa buralar hakkında Lozanda, her memlekette kabul edilmiş yeni maddeler kabul etmiştir. Yalnız bu yerlerin genişletilmesi meselesini kabul edememektedir. Şimdi, Lort Kürzonun tesir yapan sözlerine karşı, tesir yapan bir şekilde cevap vermek te lâzım. Lort Kürzon, daha evvelden, bugün ne söyleyeceğini düşünmüş ve öyle gelmiştir. İsmet Paşa ihtimal ki, bir iki saat evvel ruznameyi almış ve öyle gelmiştir. İsmet Paşaya çok vakit, karşılık ve-

rişlerinde üstün şeref bu sebeple düşmektedir. Lort Kürzona hemen verdiği uzun cevabı dinleyelim.

İsmet Paşa mezarlıklar ve mezarlar meselesini tetkik ve münakaşa etmenin çok nazik olduğunu takdir ettiğini ve her türlü anlaşamamazlığı ve bir maksatla yapılan tefsirleri gidermek için, meseleyi bütün açıklığı ile ortaya koymak istediğini söylemekle başlıyor. " Eğer herkes gerçeği görecek ve öğrenecek olursa, duygularında ne kadar dürüst olduğunu anlayacak ve hak verecektir. „

" Britanya heyeti İzmirde ve başka yerlerde işlendiği işitilen bazı hâdiselere imada bulundu. Kendisi hatırlar ki vaktile de buna benzer hâdiseler söylendi. Ve Türk makamları tarafından tahkikat yapılarak bunların kendilerine bildirilen neticeleri Britanya makamlarını tatmin ve teskin etti. Bizzat askerî harekât sırasında bile ayni mahiyette esef verici fiiller görüldü. Fakat bu fiillerin Türkler tarafından işlenmemiş olduğu anlaşıldı. Herkes bilir ki bizzat Türk makamları, olan şeyleri İngilizlere bildirip çabuk ihtiyat tedbirleri almalarını rica ettiler. İmdi, Türk heyeti, İngiliz ve Fransız mezarlıklarını korumak için mümkün olan bütün tedbirlerin alınmış olduğunu Britanya murahhas heyetinin reisine temin eyleyebilir.

Eğer askerî harekât esnasinda bazı münferit fiiller işlenmiş ise, bunları Türk milletine veya Türk makamlarına isnat etmek için hiç bir delil ve sebep yoktur. Buna mukabil Türk kıt'aları Çanakkaleye yaklaşınca, Türk mezarlıklarının Müttefiklerin ve Türklerin yabancı mezarlıklar için temenni ettiklerinden büsbütün başka bir halde bırakılmış olduklarını ıztırapla görmüşlerdir. Bundan ötürü, Türk heyeti talep eder ki yalnız bir taraf dinlenerek hüküm verilmesin ve tahkik edilmemiş rivayetlere itibar olunmasın.

Bundan sonra İsmet Paşa, asıl Gelibolu mezarlıkları meselesine gelerek, konferans önünde ve bütün medenî dünya fikirleri önünde alenen beyan etti ki kendisi için de, silâh arkadaşları yani silâh altındaki bütün Türk milleti için de, şeref meydanında düşen şu veya şu milletin muharipleri - ki bunlar tasavvur edilebilecek en yüksek ideal olan vatan yolunda ölen kahramanlardır - bu kahramanlar kadar hürmete lâyık kimse yoktur.

Harp meydanında ölenleri, Türkler, şehit, yani aziz ve mukaddes, ve Allahın mağfiretine ermiş sayarlar. Bu saygıya pek büyük ehemmiyet verdikleri içindir ki Türkler, bu duygunun siyasî veya sevkelceyşî fikirlerle bozulmasını istemezler. Türkiyede ve Geli-

boluda yabancı mezarlıkların bulunuşu, bunlara riayet edildiğini ispat eder. Fakat bunun mezarlıkların işgal ettiği yerin genişletilmesine bahane olması anlaşılamaz. İmdi iki cesedin gömülmesi için bu konferans salonu genişliğinde toprağa ihtiyaç olursa, bütün Uşi mevkiini duvarla çevirmeğe kalkışılmaz. İmdi, fazla olduğu anlaşılınca alınan tedbirleri yeniden tetkik etmek ve bulunan gövdelerin defni için elzem olmayan yerleri sahiplerine geri vermek tabiî görülür.

Bundan sonra Arı burnu meselesine geçerek İsmet Paşa, Türklerin mevcut mezarlıklara lüzumlu bütün araziyi verdiklerini beyan etti. Araziye olan ihtiyacın ölçüsüz bir surette artırılması tasavvur edilemez. Mezarlıklardan sonra şimdi de harp meydanları isteniyor. Harp meydanlarını istimlâk suretile tahsis etme yolu şimdiye kadar malûm değildi. Bu hesapça Türkler, Türkiye ötesinde kanlarını bol bol akıttıkları yerden çok ve pek geniş harp meydanları hakkında hem de daha meşru surette ayni hakkı ileri sürebilirler. Ancak bu işin mezarlıklar ile hiç bir münasebeti olmadığını itiraf etmekte zorluk yoktur. Lort Kürzonun istediği toprak mezarlık değil, Çanakkale muharebelerinde başlıca harakât üssü teşkil eden ve daima ayni gayeye hizmet edebilecek olan ince uzun toprak parçasıdır. Bu meselenin mezarlık işile ne münasebeti olabileceğini, İsmet Paşa konferanstan sorar. Kendisi şu kanaattedir ki mezarlıklar meselesi gibi nazik bir meseleyi diğer meseleler ve siyasî ve askerî fikirler karıştırarak ağırlaştırmamak ve canlandırmamak murahhasların vazifesidir.

İsmet Paşa, Türklerin, ölü kahramanların kalıntılarına sonsuz saygıları bulunduğunu ve ancak bunlara dirilerin menfaatleri karıştırılmasından da nefret duyduklarını söyledi ve bu dürüst ve yiğitçe izahlarının dünya fikirlerini ikna edeceğini umdu.„

Lort Kürzon, İsmet Paşanın bu beyanatına bir sözle cevap vereceğini söyledi. Teessüf eder ki Türk heyeti en iptidaî bir insanlık ve şeref işi, yapmış olmak fırsatını bir kerre daha elden kaçırdı.

İsmet Paşa, cevap verdi. Şeref ve merhamet vazifelerini yerine getirme yolunda şimdiye kadar hiç bir fırsat kaçırmamış olan Türk hükûmeti, bu vazifeleri bütün diğer yabancı hükûmetlerin yaptığı derecede ve surette yapmakta devam etmekle mutlu olacaktır. Mezarlıklara Türklerce diğer milletlerden daha az riayet edileceğini zannetmek için hiç bir sebep bulunmadığını tekrar eder.

İsmet Paşanın ölüler işini, dirilerin siyasî ve askerî maksatlar için kullanabilmelerini ortaya atması haksız değildir. Berlin kongresi

sırasında da heyetimiz, böyle bir talep karşısında kaldı. Onu da buraya nakledeceğim.

Berlin kongresinin 10 Temmuz 1878 oturmasında Rus ikinci murahhası Kont Şövalöf, bütün meslekdaşlarının takdir edeceğini ve sevkelceyşî ve sair düşüncelerden gelmediğini söylediği yazılı bir teklifi kongrenin kabulüne arzetti:

"Balkan dağları silsilelerinde bir yer vardır ki, orada pek çok kahramanca muharebeler olmuştur. Bu muharebelerde gösterilen yiğitliğin tarihte eşi görülmüş olsa bile bundan üstün yeğitlik görülmemiştir. Hatta bu muharebelerde, sancağın remzi olduğu bütün askerî ve vatanî faziletin o derecesi asla görülmemiştir.

Bu söylediklerim iki tarafın da askerine aittir. Bu savaşlar, kemikleri Şipka vadilerini beyazlatan binlerce Rusu ve Türkü karşılıklı olarak takdir ve saygı ile andıracaktır.

Büyük meclisten talep ederiz ki Şipkada bundan böyle istihkâm yapılmamak ve top atılmamak üzere şanlı bir kabristan yapılmak suretile orada yatan yiğitler hakkındaki saygının delilini göstersin.„

Osmanlı baş Murahhası Aleksandır Paşa bu sözlerden dolayı devleti namına teşekkürlerle beraber maksat Şıpkada bir kilise inşa etmek ise buna muvafakat edeceğini, Şipkada şanlı kabristan tesisi sözünün güçlükiere sebep olabileceğini, yoksa Şipkada bir kabristan inşasına mümanaat olunmayacağını söyledi.

Kont Şovalof, fikrinin Osmanlı murahhasları tarafından takdir edileceğini ümit etmiş olduğunu, Osmanlı Devletinin bir yer vereceğini de bildiğini söyledi. Asıl maksadı büyük muharebelerde ölenlerin bitaraf bir arazide gömülü bulunmaları için Şipkanın dairesi Avrupa komisyonu tarafından tahdit edilecek bir duvarla çevrilmesidir.

Reis Prens Dö Bismark, bu fikrin bütün medenî milletler nezdinde hürmetle anılacağını ve muahedeye bir madde derci muvafık olacağını bunun Osmanlı Devletince de kabulü münasip olacağını askerî mezarları kakkında beyneddüvel bir mukavele olmamasından çıkan bazı müessif şayialar bulunduğunu ve Osmanlı murahhasları buna kayıtsız olarak muvafakat edemeyeceklerse kongrenin Rus murahhaslarının fikrine iştirak ile beraber bu fikri Avrupa komisyonuna tavsiye ettiğinin Protokola dercolunabileceğini söyledi. Kongre bu teklifi kabul etti. Osmanlı murahhasları teklifin yazılış tarzında bir tadil yapılmasını istediler. Ruslar muhalefet ettiler. Bismark kongrece kabul edilen teklifin, tadili lüzumsuz bıraktığını ve buna Türklerin iştirak edeceğini umduğunu söyledi. Aleksandr Paşa da iştirak eyledi.

Konferansın kesileceği sırada İngilizler, ihtilâflı madde üzerinde Türk memurlarına salâhiyet tanıyan bir şekil teklif ettiler. İkinci devrede bizim yazdığımız şekli İngilizler kabul ettiler. Yalnız yazılış şekli üzerinde mütehassıslar çalıştılar. Ve ikisi ortası bir şekil üzerinde muahededе yazılı şekil son şekil oldu.

İsmet Paşanın bir kerre daha hakkı vardır. Şehitlerin mezarlarına ve hatıralarına hürmet, değişmez, Türk an'anesidir. Yeter ki bu ölülerin hatıralarına, diriler dünya menfaati karıştırmasınlar. Ve ölüleri, dirilerin ihtiraslarına alet yapmasınlar.

Yeni Zelantta veya Avusturalyada, Londrada veya Kanadada, Anzakta yatanların acı hatırası ile yaşayan herkes bilsin ki, Türkiyede dahi Galiçya veya Kafkasyada, Sinada ve Derada yatan şehitlerin acısile yaşayanlar vardır. Ve bunların yüreğindeki ayni temiz ve asil duygu, İngiliz ölülerinin de karşılıklı saygısını hepimize telkin eder. Amma diriler bunu bir dünya menfaatine alet ettikleri gün, bütün o temiz ve asil duyguları kırarlar ve bozarlar.

YEDİNCİ BÖLÜM

ESİRLERİ BIRAKMA VE BOŞALTMA

1

Esirleri bırakma [1]

Birinci komisyonun 10/1/923 te toplanan 20 inci oturmasında, değişme tâli komisyonunun görüştüğü üç işte, vardığı neticeler konuşuldu. Bu üç işin birincisi sivil rehinelerin ve ikincisi harp esirlerinin bırakılmasıdır.

Tâli komisyon reisi Montanyanın anlattığına göre, birinci işte kolay anlaşılmış. Anadoludan Yunanistana götürülmüş olan Türk sivil rehinelerin kısa bir müddet içinde geri verilmesi tekarrür etmiş. Yunanistan Türklerin elinde de sivil rehineler bulunduğunu söylemiş. Bunların da geri verilmesi kabul edilmiş. Yalnız geri verme zamanı ve buna Beynelmilel Salibiahmer Cemiyetinin nezareti meselesi kalmış.

Harp esirlerinin bırakılmasında da nihayet anlaşılmış: Yunanistan, elindeki esirleri hemen geri verecek, Türkiye de o miktar Yunan esirini geri verecek. Türk esirlerini İzmire getirecek gemiler dönerken, ayni miktarda Yunan esirlerini götürecek.

Lort Kürzonun söylediklerine göre Yunanistanda mevkuf olan Türklerin sayısı 4000 dir.

27/1/923 te İsmet Paşa sivil rehinelerin ve harp esirlerinin bırakılması meselesinde bu zavallıların tarif edilmez ıztıraplarına nihayet vermek için bunun her şeyden evvel yapılmasında daima israr ettiğini beyan ederek, bu anlaşmanın imzasını reisin teklif ettiği gibi bir hafta sonraya bırakmağı, kabul edemiyeceğini söyledi. Bunların hali acıklıdır. Buna bir an evvel nihayet vermek lâzımdır. "Türkiye mevkiinde olan her devlet, şimdiye kadar bu mutsuzların geri verilmesini elde etmiş olacak idi.„ Bu sebeple rehinelerle harp esirlerine ait anlaşmaların müzakere sırasında hemen imzalanmasını resmen teklif etti.

Montanya, metinlerin hemen imza edilmek için hazır olmadığını, Salıya yani ayın otuzuna yetiştirileceğini ve raporunda İsmet Paşa-

---

[1] Zabıtlar tercümesi. Cilt 1. S. 333, 394, 733.

nın üzerinde durduğu noktaların hiç birini unutmayacağını, temin etti. Lort Kürzon, bu anlaşmanın imzasından muteber olmasını herkesin iyi göreceğini anlattı. Komisyonca her şey iyi hallolunmuş.

Müttefikler elindeki suçluların geri verilmesindedir ki mesele sarpa sardı. Müttefikler, Türk Yunan esaslarını, bu gibi suçlu esir ve mevkufları alıkoyabilmek kaydile kabul ediyorlardı. Müttefiklerle de imzalanacak bir proje metni hazırlanmış idi. Bunun üçüncü maddesi inzibatî suçtan gayri âdî suç işlemiş olanların mevkuf olarak alıkonabileceğini gösteriyordu. İsmet Paşa bunları geri bırakacaklarına dair Müttefiklerin beyanname vermelerini istiyordu. Anlattı ki işledikleri cünha ve cinayetin nev'i ne olursa olsun, bütün esirlerin umumî aftan mütekabilen istifade etmeleri insaniyet icabıdır. Müttefikler bu esası kabul etmekle beraber inzibatî cezalardan gayrisile mahkûm olan suçlu esirleri alıkomak hakkını muhafaza etmek istemişlerdir. İki devlet arasında bir anlaşmada mütekabiliyet esası üzerine kararlaşmış hükümlerden, başka bir muahede ile bağlı bir üçüncü devlet istifade edemez. Bu sebeple üçüncü maddenin projeden çıkarılmasını istedi.

Lort Kürzon cevap verdi. İsmet Paşa insanlık fikrine müracaat etti; ben de adalet fikrine müracaat etmekteyim. İsmet Paşanın Müttefikler elinde bulunan âdî cinayetler işlemiş kimseleri muahedenin tasdikinde serbest bırakacaklarına dair bir beyanname imza etmeleri teklifini Lort Kürzon anlıyor. Müttefiklerce bütün âdî suçlular bırakılacaklardır. Ancak 20/11/922 denberi cürüm işlemiş kimseleri alıkoymak hakkını mahfuz tutuyorlar. Az evvel İstanbulda biri deniz, ikisi kara askeri olarak üç İngiliz askeri öldürülmüş. Bunları öldürenler de muahedenin tasdikini müteakip bırakılırlarsa, muahedenin tasdikine kadar geçecek müddette, Müttefik işgal kuvvetlerine karşı böyle cinayetler yapanları da bırakmak lâzım gelecek. Daha bu sabah duymuş ki İstanbulda üç İngiliz askeri daha öldürülmüş. Bu öldürenlerin cezasız kalması caiz olamaz. İsmet Paşa kendininkilerini muhafazaya hakkı olduğu gibi, İngilizlerin de kendi adamlarını muhafazaya hakkı vardır. Bu sebeple kendisi bu öldürenlerin affedilmesini kat'iyyen reddeder. Bu, Müttefik Devletler askerlerinin öldürülmesini teşvik demektir. Kendine saygısı olan hiç bir hükûmet, böyle bir teklifi kabul edemez.

Lort Kürzon İngiliz askerlerinin İstanbulu terketmelerini görmekle çok bahtiyar olacaktır; fakat İngiliz askerleri İstanbulda bulundukları müddetçe İngiliz hükûmetinin, bunlara hakları olan himayeyi temin eyleyebilmesi lâzımdır. Bu sebeple bu maddenin bırakılmasında israra mecburdur.

İsmet Paşa yeniden izahat verdi. Madde, inzibatî suçlardan gayrisini işlemiş olan harp esirlerile sivil mevkufların mahpus olarak alıkonmasını tazammun ediyor. Müttefikler ise, bunun aksi bir beyanname vermeği kabul ediyorlar. Şu halde itiraz, kıymetini kaybediyor ve kendiliğinden sakıt oluyor.

İsmet Paşa güzel bir jest te yaptı. Lort Kürzonun söylediği vak'aları öğrenmekten çok müteessir olduğunu, tahkikat neticesini beklemeden ve ihbar edilen fiillerin Türklere isnat olunabileceğini öğrenmeden faillerini takbih ettiğini söyledi. Sivil mevkufların ve harp esirlerinin geri verilmesini isterken, bunların affedileceğini kendisi iddia etmemiştir. Ancak iade esası bütün memleketlerde ve muahedelerde kabul edilmiştir. İsmet Paşa, kendi fikrinin müttehemlerin teşvik edildiği suretinde anlaşılmış olmasına teessüf etti. Ve suç işleyenlerin her halde cezalandırılacağını ilâve eyledi.

Umumî af beyannamesine 7 inci madde olarak mütekabiliyet şartile 20/11/922 den sonra âdî bir cürüm işlemiş olanların istisna edilebilmesi şartile Müttefiklerin de ayni hükümleri kabul etmeleri kararlaştı.

Yeni sulh muahedeleri sistemi muayyen tarihten sonra işlenmiş inzibatî suçlar için bile geri vermeyi reddetmekte ve âdî suçluları mutlak olarak geri vermekten istisna etmekte olduğu gibi Müttefiklerin yenilmiş devletler esirlerini geri vermelerini Müttefik Devletlere ait esir kalmamasına talik eylemekte olmasına göre Müttefiklere kabul ettirilen hüküm, umumî sulh sisteminden ayri olduğu gibi Yunanistan ile de nefere nefer ve zabite zabit olarak ancak iade ettiği Türk esirleri kadar esir verilmesi ve geri kalan Yunan esirlerinin muahedenin imzasından sonra bırakılması, esirlerimizin Yunan gemilerile naklettirilmesi Lozan muahedesinin farik hükümlerindendir.

2

Boşaltma [1]

Müttefik Devletlerin kara, deniz ve hava kuvvetleri, memleketimizin can evlerini hâlâ ellerinde bulunduruyordu. Büyük zafer ile ilerleyen Türk orduları, kendi memleketinin içinde nihayet bitaraf mıntaka denilen bir set önünde durmağa mecbur kalmıştı. İdare, İstanbulda

[1] Zabıtlar tercümesi: Cilt, 4,S. 28, cilt 5,S. 69, 190, 298, 304, 476, 494, 502, 513, 565.

ve bütün Türkiyede millileşmiş, İstanbul Millî idareye kavuşmayı, efsanevî sevinç, ve tezahürlerle kutlulamıştı. Ancak, İstanbul sokaklarında hâlâ Müttefik Devletler askeri dolaşıyor. İstanbul önünde hâlâ bunların gemileri yatıyor. İstanbul ufuklarında hâlâ bunların tayyareleri uçuyor, Gelibolu ve Çanakkale, bir İngiliz kalesi gibi, İngiliz kara, deniz ve hava kuvvetlerinin elinde bulunuyor.

Bu kuvvetler memleketimizden çıkmayacak mı idi?

İstanbuldan ve hele Çanakkaleden İngilizlerin çıkması, umulmaz bir şeydi. Fransızlarda bile menfi kanaat vardı. 1921 de Muzaheret Cemiyetleri Beynelmilel Birliği Umumî Kâtibi Fransız profesörlerinden Mösyö Ruyssen, Prag'ta bana, İngilizlerin İstanbuldan ve boğazlardan çıkacağını ummuyorum demişti. İngilizlerin denizlerin geçit yerlerine nasıl sokulduğunu tarihte gören bir insan için, İngilizlerin hele Çanakkaleden ayrılacağını ummak, mucizeye bu devirde inanmak demekti. Bu, o kadar inanılmaz bir şeydi.

Kara günlerde, gözlerimiz Ankaraya çevrilmiş, biz İstanbulda, hep bunu düşünüyorduk, eğer bir gün çıkarılırlarsa neler yapacağımızı tatlı bir hülya gibi kuruyorduk. İnanını en karanlık günlerde hiç kaybetmemiş olan bir hanım andetti: O gün Beyoğlunun ortasındaki Ağa Camiinde mevlût okutacağım. Her birimiz o gün en büyük fedakârlığı yapmak ahtinde bulunuyorduk. Fakat hep iç çekerek hayıflanıyorduk. Bunları konuştuğumuz günler, İstanbuldan Müttefiklerin çıkması o kadar hayali muhal idi.

Bu hayal, hakikat oldu. Beyoğlunun göbeğinde olmak itibarile içinde mevlût okutmakta millî bir mana görülen Camiin bulunduğu caddenin başında Beyoğluna hâkim meydana, kurtarıcının kurtarışı ebedileştiren heykeli dikildi! Bizim içinde yaşadığımız tarihin ne büyük tezat vak'aları!

İstanbul hükûmeti, daha doğrusu İstanbuldaki Padişah ve Halife hükûmeti, Ankarayı boğmak istiyordu. Ankara, bütün Yurt ile beraber İstanbulu da kurtardı!

Bu boşaltmaya, Lozanda nasıl karar verildi?

Mudanya mukavelesine göre sulh konferansınca verilecek karara kadar devam etmesi kabul edilmiş olan işgal kıt'alarının çekilişi meselesi, resmî olarak ikinci devrede dir ki ortaya kondu.

İsmet Paşanın Ankaradan 8 Nisan 1923 tarihli notasile devletlere gönderdiği mukabil Türk teklifleri, muahedenin birinci maddesine şu fıkranın katılmasını istiyordu:

" Bu muahede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından

tasdik edilir edilmez, öbür âkit devletlerin tasdiki beklenmeksizin, Müttefik Devletlerin işgali altında bulunan bütün Türkiye toprakları derhal boşaltılacaktır. „

Görülüyor ki bütün yurdun, yürekten dileğile çarpan Ankara, işgalde olan yerleri bir an evvel kurtarmak ateşile, işgal altında olan yerler kadar yanıyordu. Bunu, muahedenin ta başına bu sebeple koydurmak ve muahedenin tasdikını beklemeden tahakkuk ettirmek arzusunu gösterdi.

Konferans, ikinci defa olarak Lozanda tekrar müzakereye başlayınca Sir Horace Rombold, birinci maddenin müzakeresini ne için geri bırakmak lâzım geldiğini şöyle anlattı: "İstanbulu, Gelibolu yarım adasını ve Çanakkaleyi boşaltma, Müttefik Devletlerce kararlaşmıştır. Bunda şüphe yoktur. Ancak bu boşaltma, sulhün aktine bağlıdır. Demek meydanda bir temel meselesi yoktur. Şekil meselesi vardır. Bu sebeple bununla uğraşmak lüzumsuzdur.

Bununla beraber İngiliz Murahhası, muahedenin ancak işgal eden üç devletçe ve Türkiyece tasdik edildikten sonra mer'iyete gireceğini ve devletleri o vakıt bağlayacağını, tasdik vaki olmadıkça muahedenin hiç bir hüküm ve şartı, Müttefik Devletler için bir kıymeti olmadığını da söyledi.

TASDİK: Tasdik, hukuku düvelde uzun bir bahistir. Bugün umumiyetle kabul edilen kaide şudur ki: tasdik, muahedeyi terkip eden unsurdur. Tasdik edilmedikçe muahede bir projedir. Tam salâhiyetli murahhas tarafından imzalanmış ve bu murahhas başvekil veya hariciye vekili bulunmuş olsa da, muahedeyi emir ve talimat üzerine imza eylemiş bulunsa da, bu böyledir. İmdi muahede ancak tasdik ile hüküm ifade eder. Tasdik te iki tarafça vaki olmak lâzımdır. Bir tarafın tasdiki diğer tarafça tasdik vaki oluncaya kadar yine bir hüküm ifade eylemez.

Lozanda kabul edilen tasdik sistemi - madde 144 - bütün sulh muahedelerinde kabul edilen sistemdir. Bir yandan Türkiye öbür yandan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya veya bunlardan üçü tasdiknamelerini depo eder etmez, ilk tevdi zabıtnamesi tanzim olunacaktır. Muahede, tasdik edenler için bu ilk zabıtname tarihinden itibaren mer'iyete girecektir. Tasdiknamelerin depo edileceği yer, Paristir.

Hukuku düvelde tasdik, muahedelerin mer'iyete girmesi ve âkitler hakkında hüküm ifade eyleyebilmesi için temel unsur olmakla beraber, bunun müstesnaları vardır. Bu istisnaların biri, mutlak idareler zamanında devlet reisinin bizzat aktü imza ettiği muahedelerdir. Öbürü, askerî kumandanlar arasında aktedilen karteller,

teslim mukaveleleri, mevzii mütarekelerdir. Asıl istisna, muahedede tasdikten evvel mer'iyete gireceğinin tasrih edilmesidir. Lozanda boşaltma işinde de, ikamet mukavelesinin maddeleri hakkında da, Yunanistan ile olan ahaliyi değişme mukavelesi hakkında da böyle sarahatler vardır.

Anlaşılıyor ki Horace Rombold, kaideye tutunuyor, fakat yine o kaidenin istisnası olabileceğini ve bunun devletlerce ve doktrince kabul edildiğini hesaba katmıyor idi. İki tarafın iddialarının neticesi çok mühim idi. Eğer Müttefiklerin tezi kabul olunursa, muahede üç büyük devletçe tasdik olununcaya kadar topraklarımız işgal altında kalacak idi. Bu takdirde devletler, muahedeyi uzun müddet tasdik etmezlerdi ve bunu, tasdiki elde etmek isteyen Türkiye üzerinde bir tazyik vasıtası yapabilirlerdi. Halbuki bütün filî salâhiyetler ellerinden gidince, tasdik için baş vurmak, Türkiyeye hiç düşmeyecekti.

Mevcut beynelmilel emsale göre devletler, tahliyeyi tasdike bağlayabilirler idi. Bu itibarla Ankaranın bu işte baştan beri endişesi ve bütün milletin sabırsızlığı haklı idi.

Tasdik vaktinde çıkacaklar mıydı? O da bir başka mesele idi. Mısırdan çıkacağını temin eden İngiltere, çıkmayarak nihayet orada filî vaziyeti hukukî vaziyete çevirmiş değil miydi?

Sevr muahedesine göre boğazlar mıntakasında daimî olarak kalacak olan Müttefikler kara, deniz ve hava kuvvetlerini (madde 44, 178) hiç olmazsa Çanakkaleden çekmemek için Taymis gazetesi 28 Haziran 1923 te bile makale yazmamış mı idi?

İsmet Paşa bu işin Türkiye için ne demek olduğunu herkesten iyi bilen bir insandı. Bu itibarla Sir Horace Rombolda çok keskin cevap verdi : "Bu meselenin Türkiyenin hayatî menfaatlerine taallûku vardır. O sebeple boşaltmanın tarihi ve müddeti belli edilmek gerektir. Değilse, ortada sulh muahedesi denebilecek bir şey mevcut değildir.„ Ayni keskinlikle de sordu: "Müttefikler bu meselenin görüşülmesini hangi vakte kadar geciktirmek niyetindedirler?„

Horace Rombold, kaçamaklı cevap verdi : Meselenin sulh imzalanmadan halledilmesi lüzumu meydandadır. Ancak bunu şimdiden müzakereye koymak münasip değildir.

O gün bunu belli ettiremeyeceğini gören İsmet Paşa, prensip meselesini kararlaşmış bitmiş bir iş olarak kabul ettirmek yolunu düşündü ve bunun için boşaltma tarihinin muahedede sarahaten zikri lâzım olduğu meselesinde bir yanlış anlaşma olmadığını kaydetti.

İngiliz Murahhası, bunu teyit eyledi.

O gün meselenin müzakeresinde fazla ısrar etmek devletlerin iyi niyetinden şüphe edildiğini göstermek demekti. Mesele bu itibarla çok nazikti. Bu sebeple İsmet Paşanın boşaltma meselesini bir prensip meselesi, sulh muahedesinin mevcut olup olmaması meselesi yapması ve bu hissi vermesi çok iyi olmuştur.

Gazinin nutkunda verdiği izahlardan anlıyoruz ki, bu hususta Ankarada çok hassasiyet vardır. İlk gündenberi hiç göz önünden ayırmadığı bu ehemmiyetli meseleyi ne gün ve ne suretle koparmak münasip olabileceğini herkesten iyi takdir edeceği kabul edilmek lâzım gelen İsmet Paşa, nihayet dediğini Müttefiklere kabul ettirdi. Boşaltma, sulh muahedesinin Müttefiklerce tasdikine kadar beklenilmiyecektir. Muahedenin Türkiyece tasdiki, İstanbuldaki komiserlere tebliğ edildiği günden başlayacaktır, altı haftada bitecektir. Buna mukabil muahedenin 69, 72, 77 ve 91 inci maddelerile ikamet mukavelesinin hükümlerinden yabancılar tasdikten evvel istifade edecektir.

Yeni sulh muahedelerinin temellerinden biri, teminat işgalidir. Alman topraklarının 15 sene işgal olunması Versay muahedesi hükmüdür. Her sulh muahedesinde işgale dair hükümler bulunabilir. Bu itibarla Müttefikler işgaline, muahedenin tasdikinden evvel nihayet verilmesi Türk zaferinin bir başka zaferidir.

Müddet meselesinde münakaşa oldu. İsmet Paşa bu müddeti de çok görüyordu. Altı haftayı kabul etti. Sulh muahedesinde bunun zikredilmesini istemişti. Daha evvel mer'iyete gireceği cihetle ayrı olması münasip görüldü.

Mühim bir ihtilâf, deniz kuvvetleri yüzünden çıktı. Kara ve hava kuvvetleri çekilecekti. Fakat harp gemileri de çekilecek miydi?

Müttefikler, bunu kabul etmediler. Boşaltmanın deniz kuvvetlerine şümulü yoktur dediler. İsmet Paşa, kara suları devletin ülkesidir, devletin ülkesi boşaltılacaktır. Kabul edilen prensip budur. Ülkenin boşaltılması, kara sularından çekilmeği icap ettirir dedi.

İngiliz Murahhası, bunu yeni bir talep saydı. Boğazların eski rejimi 1914 te Türk memurlarının hareketile ilga edilmiştir. Yeni rejim mer'iyete girmemiştir. İmdi boğazlar bugün serbestir. Gemilerimiz kalabilir.

İsmet Paşa 1914 te, devletin salâhiyeti olmıyan bir şey yapmadığını, Müttefiklerin kendi iddialarına hiç bir hukukî delil getiremiyeceklerini söyledi ve ilâve etti: Boşaltma deyince bütün kuvvetlerden boşaltma anlaşılır. Kendisi ötedenberi bunu böyle anlamıştır.

İngiliz ve Fransız Murahhasları bunu kabul edemiyeceklerini söylediler ve ısrar ettiler. İsmet Paşa da ısrar etti. Hükûmetlerine müracaat edeceklerini, fakat bu müracaatın kuvvetleri tamam çekmek değil, azaltmak için olacağını söylediler. İsmet Paşa, bütün bütün tahliyeyi istediğini bir kerre daha söyledi.

Nihayet deniz kuvvetlerinin de çekilmesi boşaltma protokoluna konmak esası kabul edildi. Türk murahhasları da bir beyanname verdiler ki boğazlar mukavelesi mer'iyete girinceye kadar üç devletin donanması boğazlardan geçebilir ve bunlardan her biri boğazlarda bir krovazör ile iki torpito muhribi bulundurabilir.

Tahliye protokoluna deniz kuvvetlerinin de çekileceğinin yazılması büyük ehemmiyeti haizdir. Bunun ileri sürülmüş olmasının da çok değeri vardır. Eğer mesele açık olarak böyle konuşulmamış ve yazılmamış olsaydi, bundan bir mana çıkarılabilirdi ve bu mana bizi üzebilirdi.

Müttefiklerce geri verilecek harp levazımı meselesi de bu vesile ile münakaşa edildi. Ümit vapurundan alınanların da geri verilmesi, bunların üzerinde İngiliz damgaları olmasına rağmen kabul olundu. İsmet Paşa, protokolda bunun da zikredilmesinde ısrar ediyordu. İngiliz Murahhası, bunların 1922 Haziranında İstanbul deposundan çalındığını anlattı. Ve Cafer Tayyar Paşanın elinde top kalmamış olduğuna dair yazılı teminat verdiğinden acı bahsetti. Bunların geri verilmesi şartile protokolda yazılmamaları münasip görüldü.

Levazımdan başka gemiler ve asıl Yavuz meselesi vardı. İsmet met Paşa, Yavuzun ve öbür gemilerimizin geri verileceğinin sarahaten zikredilmesini istedi. Müttefikler, bunu kabul ettiler. Dördüncü maddeye buna mebni Müttefik Devletler emrine geçen ve Türkiyede Müttefik Devletler memurları elinde bulunan Yavuz da dahil olduğu balde harp gemileri, silâhlar, cephane, mühimmat ve sair harp levazımı, hali hazırlarile ve bulundukları yerlerde Türkiyeye geri verilecektir.

Tahliye protokolu hükmünü Müttefikler, büyük bir dürüstlük ile tatbik ettiler. Mütarekenin acı günlerine adı karışmış olan Ceneral Harington, tam bir İngiliz centilmeni gibi hareket etti. İngiltere de, kendi de mütarekede yapılmış şeyleri unutturmak istiyen bir ihtimam ile gününden evvel ve büyük nezaketle memleketi askerlerimize teslim ederek ve askerlerimizi selâmlıyarak çekildiler.

Lozan muahedesi Büyük Millet Meclisince 23 Ağustos Perşembe günü tasdik edilmişti. Tasdikin tebliğ edildiği tarihten itibaren 6

hafta yani tam 42 gün sonra çekilmeleri lâzım gelirdi. Bu müddet 6 birinci Teşrinde bitiyordu.

İngiliz orduları tasdikin tebliğ edildiği günün ertesinden boşaltmaya başladılar. Ve buna o gün, Anadolu tarafından çekilmekle başladılar.

Türklerle Müttefiklerden mürekkep bir boşaltma komisyonu boşaltmanın teferruatını tesbit etti.

2 Birinci Teşrin Salı günü bütün kıt'alar çekilmiş bulunuyor idi. O gün son merasim yapıldı. Ceneral Harington, Ceneral Şarpi, Ceneral Monbelli, Dolmabahçe sarayının yanında vapura binecek son bölüklerile beraber, bir bölük askerimizi ve bayrağımızı selâmlayarak, vapurlara bindiler ve gittiler.

Tophane önünde bu askerimizi selâmlama ve ayrılma merasimi yapılırken, gözün sevinç yaşı dökmemesi kabil değildi. Ceneral Alenbinin ve Franşe Desperenin zafer alaylarını yaptıkları şehir, şimdi yine onu süngüsünün kuvvetile elde eden Türk askerine, bu Cenaralların orduları tarafından teslim olunuyor. Bu ordular memleketin hakikî sahibi olan Türk ordusunu saygı ile salâmlayarak ayrılıyor.

Tarihin değişmez hükmüdür: Kırılmayan el öpülür. Saydırmayı bilenler sayılır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM [1]

LOZAN MUAHEDESİNİN TABİİYETE MÜTEALLİK AHKÂMI

1 Umumî esaslar - 2 Yeni sulh muahedelerinin tabiiyet ahkâmı - 3 Lozan muahedesinin tabiiyet ahkâmı

1

Umumî esaslar

Lozan muahedesinin tabiiyete müteallik ahkâmını tetkik etmezden evvel arazi terk ve ilhakının tabiiyete tesiri hakkında umumî malûmat vermek ve büyük harp neticesinde aktolunan muahedelerin bu hususiaki ahkâmından bahsetmek lâzım gelir.

Bir yerin terk ve ilhakı, orada hakimiyetin değişmesini mucip olur; hakimiyet, daha ziyade şahıslar üzerinde tesirini gösterdiğinden ve bir yerin terk ve ilhakı ile beraber orada bulunan kimselerin ecnebi sıfatlarını muhafaza etmeleri, toprağı alan devletin orada tam bir hakimiyet icrasına mani bulunduğundan, arazi terk ve ilhakının o kimselerin tabiiyetine müessir olması kabul olunmaktadır. Bir kıt'ai arazinin terk ve ilhakı halinde, zıt iki menfaat çarpışıyor demektir. Biri, o yeri alan devletin menfaatidir; bu devlet orada bulunan bütün ahaliyi kendi tabiiyetine geçirmek ister. Diğeri, orada bulunan halkın menfaatidir. Bunlar da hem yurtlarını bırakmamak, hem de eski tabiiyetlerini muhafaza etmek isterler.

İdealist, yani siyasî menfaatlerini fedaya hazır farzolunan bir devlet, bir yeri aldığı zaman, oradaki ahaliyi eski tabiiyetlerini muhafazada serbest bırakır. Kezalik yalnız kendi menfaatini düşünen bir devlet te, aldığı yerdeki ahaliye, tabiiyetini cebren tahmil eder.

Bu iki zıt noktai nazarı telif için bir çok zamandanberi devletler, aktettikleri muahedeler ile, ahaliye hakkı hıyar bahş ve ayni zamanda mecburî hicret kaidesini vazetmişlerdir. Ahaliye yeni dev-

[1] Bu bölüm, hukuku hususiyei düvel profesorü Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Meclisi Reisi Nusret Bey tarafından yazılmıştır.

letin tabiiyeti, cebren tahmil olunmıyor. Fakat toplu ve yabancı bir halkı toprağında görmek istemeyen devletin, hukukunu muhafaza için de, eski tabiiyetlerini muhafaza etmek istiyen kimselerin topraklarını bırakıp gitmeleri usul ittihaz olunur. Terk ve ilhakı arazi halinde ahalinin tabiiyeti için şu esaslar kabul olunmuştur:

1 — **İkametgâh:** Ekser müellifler, bu hususta ikametgâhın nazarı itibra alınmasını, yani ilhakın, mülhak arazi dahilinde mukim olan kimselerin tabiiyetine tesir etmesini kabul ediyorlar.

Bunların fikrince: Hakimiyetin tebeddülü, evvel beevvel yani doğrudan doğruya ve bizzat arazi üzerinde olur. Badehu dolayısile eşhasa sirayet eder. Binaenaleyh ahalinin hangi araziye merbut olduğu bilinmek için, ikametgâh prensibine müracaat etmek lâzımgelir.

Bir kimse ile arazi beynindeki hukukî rabıta, ikametgâhtır. Tevellüdün, insanın ahvali hukukiyesine tesiri yoktur. İlhakın, arazii mülhakada ikamet edenlere tesiri olmak tabiîdir. Çünkü orada tesadüfen doğan kimselerin, o memlekette ne rabıtaları, ne de menfaatleri yoktur.

2 — **Menşe:** Bazı müellifler, ilhakı arazinin, arazii mülhakada tevellüt eden eşhasın tabiiyetine tesirini iddia ederler. Bunların fikrince, ikametgâhı bu hususta esas ittihaz etmek, eşhası toprağa bağlamaktır.

Muahedelerdeki menşe tabiri, iki suretle yani, ya yalnız alâkadarlar, ve yahut hem alâkadarların, hem de ana ve babasının orada doğmuş olmaları suretinde tefsir olunmaktadır.

3 — **İkametgâh veya menşe:** Bazı müellifler, ilhakın hem ilhak olunan arazide mukim olanlara, hem de orada tevellüt edenlere tesir etmesini kabul ediyorlar.

Bu esas, araziyi alan devlet için mucibi menfaat ise de, terkeden devlet için muzırdır.

4 — **İkametgâh ve menşe** — Bazı müellifler de ilhakın arazii mülhakada tevellüt etmekle beraber orada mukim bulunan eşhasa sirayet etmesini tavsiye ediyorlar. Bu esas, ilhak eden devletin menafiine mugayirdir.

Şurası mukarrerdir ki ilhak, ancak araziyi terkeden devletin tabiiyetini haiz olan kimselere tesir eder. Orada bulunan ecnebilere tesir etmez. Çünkü ilhakı tayin eden muahede, ancak âkitleri bağlar; üçüncü bir devleti bağlamaz.

Şimdiye kadar söylediğimiz esaslar, Avrupadaki ilhaklara tatbik olunmakta, Avrupa haricinde vaki olan ve yahut müstemlekâtın

terk ve ilhakını natık olan muahedeler, terkolunan arazinin ahalisini yerli ve Avrupalı olmak üzere iki kısma ayırmakta ve ilhakın Avrupalıların tabiiyetlerine tesir etmemesini kabul ettikleri halde yerlilere, tabiiyetin cebren tahmili esasını kabul etmektedirler. Bu kabilden olarak 1904 Rus - Japon muharebesini müteakip Rortsmouth'ta aktolunan 1905 tarihli muahedename ile Japonyaya terk olunan Sahalin Adasındaki Rusların tabiiyetlerini muhafaza etmeleri kabul olunmuştur.

Kezalik 1911 senesinde Fas itilâfı münasebetile aktolunan ve Fransız Kongosu ile Almanların Kameron müstemlekesinin mübadelesini tazammun eden muahedede, Avrupalıların tabiiyetlerini muhafaza etmeleri esası kabul olunmuştur.

Kezalik İspanya ile şimalî Amerika Müttehit Devletleri arasında 1898 de Paris'te aktolunan muahede mucibince şimalî Amerika Müttehit Devletlerine terkolunan Portoriko ve Antil Denizindeki adalarda oturan ve an asıl İspanyol olan kimselerin İspanya tabiiyetini muhafaza edecekleri ve fakat yerli ahalinin şimalî Amerika tabiiyetini alacakları tasrih olunmuştur.

2

Yeni sulh muahedelerinin tabiiyete mütedair ahkâmı

Başta Reis Vilson olduğu halde büyük harbi bitiren muahedeleri yapanlar, ilhakın tabiiyete tesirlerini inkâr ediyorlardı. Bir kıt'ai arazide oturan kimselerin tabiiyetlerinin bir hakimiyetten diğer hakimiyete intikali ile değişmesini, insaniyetin tabiî hukukuna mugayir görüyorlardı. Buna binaen teşkil ettikleri yeni devletler için ve yeni muahedeler ile terkolunan topraklar, için milliyet ve ırk prensiplerini esas ittihaz etmek iddiasında bulunmuşlar ve muahedelerin tabiiyet hakkındaki kısımlarında, bu prensiplerden mülhem olmak istemişlerdir.

Ancak bu prensiplerin tatbikatında muvaffak olamamışlar ve orta Avrupada ve diğer yerlerde milyonlara baliğ olan adamları, ecnebi hakimiyetlere tevdi eylemişlerdir.

Muahedelerin en çok şikâyeti mucip olan kısımları, siyasî ve mülkî ahkâm olduğu malûmdur. Bu şikâyetler, milliyet prensibi iddiasının tatbikattaki isabetsizliğinden ileri gelmiştir.

1919 - 1920 senelerinde aktolunan Versay, Senjermen, Trıyanon Neuilly, muahedeleri mucibince tebdili tabiiyet ihtimalleri başlıca dörde ayrılabilir:

1 — Bir kıt'ai arazinin eski devletine avdeti ihtimali
2 — Devletler arasındaki normal ilhak halleri
3 — İftirak ve yeni bir takım devletlerin teşekkülü hali
4 — Plebisit (reyiam) a tabi olması ihtimali

1 — Harbı umumî nihayetinde Fransızlar tarafından ileri sürülen ve diğer müttefikleri tarafından da kabul olunması hasebile Versay muahedesinin 51 inci maddesinde bir mevki tutan noktai nazara göre, Alsas Lorenin Fransaya avdeti, ilhak olmayıp istirdat kabilinden olduğundan, Alsas Loren ahalisinin tabiiyeti, umumî ahkâma tabi tutulmamış, onun için ayrı bir sistem kabul olunmuştur.

Bu sistemin şimdiye kadar görülen sistemlerden başlıca farkı, şimdiye kadar görülen sistemlerde takip olunan yol, bir kıt'ai araziyi alan devletin mümkün mertebe çok ahaliyi tabiiyetine ithal etmesi merkezinde iken, Alsas Loren için kabul olunan sistemde, mümkün mertebe az Almanı, Fransa tabiiyetine almak sureti tercih olunmuştur. Versay muahedesinin buna dair olan beşinci faslına merbut zeyil ahkâmı mucibince, Alsas Loren ahalisi üç kısma ayrılmıştır.

1 — Bihakkın Fransız tabiiyetine rücu edebilecek olanlar.
2 — Fransız tabiiyetini istida edebilecek olanlar.
3 — Telsik suretile Fransız tabiiyetine geçebilecek olanlar.

1 — Bihakkın Fransız tabiiyetine rücu edebilecek olanlar - bunlar:

Evvelâ: 10 Mayıs 1871 tarihli Frankfort muahedesi mucibince Fransız tabiiyetini kaydedip te o vakittenberi Alman tebiiyetinden gayri bir tabiiyet iktisap etmiyenler.

Saniyen: Bunların; soylarına baba cihetinden bir Alman muhaciri karışmamış olan evlât ve ahfadı.

Salisen: Alsas Lorende ana ve bababaları gayri malûm veya tabiiyetleri meçhul bulunan kimselerden doğanlar.

2 — Fransız tabiiyetini istida edebilecek olanlar - Bunlar da üç sınıfa ayrılırlar:

I — Alsas Lorene kan rabıtasile bağlı olanlar; bunlar:

a) Bir Alsas Lorenli kadından ve 15 Temmuz 1870 denberi muhaceret etmiş bir Almandan doğan çocuklar.

b) Bir ecnebi tabiiyetine geçmiş Alsas Loren ahalisi:

II — Alsas Lorene toprak rabıtasile merbut olanlar; bunlar da:

a) 1 Temmuz 1870 den evvel Alsas Lorende mukim bulunanlar.

b) Bunların daima Alsas Lorende oturan çocukları.

c) Frankfort muahedesinden evvel (10 Mayıs 1871) Alsas Lorende doğan ecnebilerin çocukları.

ç) Alsas Lorende doğup Müttefik ordulara hizmet eden Almanlar.

d) İlânı harpten evvel Alsas Loren yerliliğini iktisap etmiş olanlar.

III — Evlenme rabıtasile bağlı olanlar - Bunlar da ister bihakkın, ister istida suretile Fransız tabiiyetine geçmiş adamların karı veya kocalarıdır.

Yukarıda beyan olunan mahdut iki kısım haricinde kalan Almanlar, ancak telsik suretile Fransız tabiiyetine girebilirler. Yani Fransız hükûmeti tabiiyetini bunlara verip vermemekte serbesttir.

2 — Eski devletler arasındaki normal ilhak halleri - bundan maksat bazı yerlerin bir devletten diğer bir devlete bırakılmasıdır. Harbı umumî sonunda aktolunan muahedelerde bu yolda ilhaklara ve bu ilhaklar neticesinde tabiiyet değişmelerine tesadüf olunmaktadır.

Meselâ Versay muahedesinin Belçikaya Moresnet'in Prusyaya ait olan kısmının Malmedy ve Eupen'nin bazı yerlerinin terki üzerine ahalinin tabiiyetini tayin eden 36, 37 inci maddeleri mucibince Belçika hakimiyetine geçen arazide yerleşmiş olan Almanlar, Belçika tabiiyetini ihraz edecekler. Fakat buralara Ağustos 1914 tarihinden muahhar olarak yerleşmiş bulunanların Belçika tabiiyetini ihraz etmeleri, Belçika hükûmetinin ruhsatına mütevakkıf bulunacaktır,

Mezkûr arazide yerleşmiş olup 18 yaşını mütecaviz olan Almanlar arazinin kat'î olarak intikali tarihinden itibaren iki sene zarfında Alman tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir. İhtiyarı tabiiyet, karılar ile 18 yaşından aşağı olan çocuklara da şamildir. Hakkı hıyarı istimal edenler o hakkı istimal ettikleri tarihten itibaren 12 ay zarfında ikametgâhlarını Almanyaya nakletmeğe mecbur olacaklardır.

3 — Yeni devletlerin teşekkülü hali.

Bir devletten ayrılıp ta müstakil bir devlet teşekil eden yerlerde tabiiyet meselesinin tayini, bir kıt'ai arazinin ayrılması haline benzemez. İkincisinde ahalinin tabiiyetini tefrik hususunda evvelce beyan olunan mütalealar ce zıt menfaatlerin telifi maksatları vardır. Ayrılma halinde yeni bir tabiiyet vücude geliyor demektir. Ahaliden bittabi istiklâl arzusunu güdenler, bu yeni tabiiyeti alırlar.

Malûmdur ki harbı umumî neticesinde bu yolda yeni devletler teşekkül etmiştir. Polonya, Çekoslovakya böyle olduğu gibi, Avus-

turya Macaristan imparatorluğunun parçalanması ile Avusturya ve Macaristana da yeni tesekkül etmiş birer devlet nazarile bakılabilir

Eski haline nazaran pek ziyade büyüyen ve evvelce Sırp, Hırvat, Isloven ve bilâhare Yugoslavya namını alan eski Sırbiyeyi de yeni bir devlet telâkki etmek mümkündür.

Bunlarda kabul olunan esaslara gelince :

Versay muahedesinin Çekoslovakyaya dair olan 84 ve 85 inci maddeleri mucibince Çekoslovakyayı teşkil eden yerlerde yerleşmiş olan Almanlar, Çekoslovakya Devletinin tabiiyetini alacaklardır. Bunlar muahedenin mer'iyetinden itibaren iki sene zarfında Alman tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir. Bu takdirde on iki ay zarfında ikametgâhlarını nakle mecbur olacaklardır. Almanyada yerleşmiş olan Alman tabiiyetini haiz Çekoslovaklar Çek Devletinin tabiiyetini ihtiyar salâhiyetini haiz olacaklardır.

Kocanın hakkı hıyarını istimal etmesi, kadın ve çocuklara da sirayet eder. Ayni müddet zarfında ecnebi memleketlerde bulunan Alman tabiiyetini haiz Çekoslovaklar da ecnebi kanunlara uygun olmak şartile Çekoslovak Devletinin tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir.

Versay muahedesinin 91 inci maddesi mucibince Lehistan Devletini teşkil eden yerlerde mukim Alman tebaası, 1 kânunısani 908 den sonra yerleşenler müstesna olmak üzere iki sene hakkı hıyara tabi olmak şartile, Polonya tabiiyetini alacaklar, hakkı hyarlarını istimal eden eşhas, on iki ay zarfında ikametgâhlarını nakle mecbur olacaklardır.

Almanyada ve ecnebi memleketlerde bulunan Alman tabiiyetini haiz Polonyalılar da yeni Polonya Devletinin tabiiyetine geçebileceklerdir.

Avusturya ile ve Macaristan ile aktolunan Senjermen ve Tiryanon muahedeleri bu mephaste büyük bir hususiyet arzetmektedir.

Diğer muahedeler, yerleşme ve ikametgâh esaslarını iltizam ettikleri halde Senjermen ve Tiryanon muahedesi (yerlilik) esasını kabul etmiştir. Yerlilik, tabiiyetten başka bir sıfattır. 1849 senesinde Avusturyada neşrolunan bir kanun ile yapılan komünler teşkilâtı neticesi olarak meydana çıkmış ve 3 kânuuevvel 1863 tarihinde bu bapta ahkâm vazolunmuştur.

Bu son kanuna göre: yerlilik bir şahsı, muayyen bir komüne rapteden ferdî bir haktır. Bu hakkın hükümleri, o şahsın, komünün toprağından tardolunamaması ve fakru zaruret halinde komünün ona yardım etmeğs mecbur bulunması gibi şeylerdir.

Avusturya kanunlarına göre bir kimse yalnız bir komünün yerlisi olabilir. Fakat her halde her Avusturyalının bir yerin yerlisi ol-

ması şarttır. Bir yerin yerliliğini ispat edemeyen kimseye, siyasî makamlar bir yerlilik, tayin ederler. Yerlilik komün haricnde uzun bir müddet (on sene) oturmakla sakıt olur. Fakat bu sukut keyfiyeti bihakkın olmayıp o şahıs, bu takdirde diğer bir komüne müracaat ile onun yerliliğini istemek hakkını ihraz eder. Memurların bir çoğu ifayı vazife ettikleri yerde yerlilik hakkını ihraz ederler.

Şu tafsilden anlaşıldığına göre: bir kimse yerliliğini ihraz etmiş olduğu komünden başka bir yerde ikamet hakkını haizdir.

Senjermen muahedesinin 70 — 80 inci maddeleri ahkâmı mucibince Avusturya Macaristan sabık devleti aksamı memalikinde yerlilik sıfatını haiz olan her şahıs, mezkûr arazi üzerinde hakkı hakimiyeti haiz olan devletin tabiiyetini ihraz eder.

Ancak İtalyaya intikal eden arazide yerlilik sıfatını haiz olup fakat orada mütevellit olmayanlar veya sıfatı mezkûreyi 24 Mayıs 1915 tarihinden sonra iktisap edenler veyahut resmî sıfatlarından dolayı yerliliği alanlar, resen İtalyan tebaası olamazlar. Eşhası mezkûre ile arazii mezkûrede mukaddema yerlilik sıfatını haiz bulunmuş veyahut İtalyan ordusunda hizmet etmiş olan eşhas, İtalya tabiiyetini istida edebilirler. Fakat İtalya memleketi, bu istidaları reddetmek salâhiyetini haizdir.

Eşhası mezkûre tabiiyet istidasında bulunmaz ve yahut istidaları reddolunursa, arazii mezkûre yerliliğini iktisap etmezden evvel, yerliliğini haiz bulundukları araziye hâkim olan devletin tabiiyetini alırlar.

İtalyaya müntakil arazide kâin olup İtalya devair ve memurini idariyesince veya mukarreratı adliye mucibince İtalyan tanınan hükmî şahıslar da İtalya tabiiyetini haiz olurlar. Sırp, Hırvat, Isloven ve Çekoslovak devletlerine müntakil arazide yerlilik sıfatını 1 Kânunusani 1910 tarihinden sonra iktisap edenler, o devletin tabiiyetini ihraz etmek için, bu devletlerin müsaadelerini almaları lâzım gelir.

Bu muahede mucibince Avusturya tabiiyetini kaybeden eşhas, muahedenin mer'iyetinden itibaren bir sene sonra evvelce yerliliğini haiz oldukları devletin tabiiyetini ihtiyar edebilirler. Ve 12 ay zarfında ikametgâhlarını nakle mecburdurlar.

Hakkı hıyar, karılara ve çocuklara da saridir.

Avusturya ve Macaristan arazisinin bir kısmında yerlilik hakkını haiz olup ırk ve lisanı oradaki ekseriyetten gayri olan eşhas, muahedenin iktisabı mer'iyet ettiği tarihten itibaren altı ay zarfında hem cinsleri ahalinin ekseriyetini teşkil ettikleri yerlerin tabi olduğu devlet lehine hakkı hıyarlarını istimal edebilirler.

Versay muahedesinin 105 ve 106 ıncı maddeleri mucibince Danzig arazisinde mukim Almanlar, Alman tabiiyetini kaybederek Danzig serbest şehrinin tabiiyetini alacaklar ve iki sene müddetle hakkı hıyarı haiz olacaklar ve bu takdirde on iki ay zarfında ikametgâhlarını nakle mecbur bulunacaklardır.

Pilebisite tabi olan yerler

Pilebisit, bir kıt'ai arazinin ilhakından evvel ahalinin reyine müracaat olunmasıdır. Tarihi muahedatta bu yolda müracaatler olmuştur.

Versay muahedesinin Şlezvig - Holştaynın Danimarkaya terki hakkındaki 109 uncu maddesinde ve Silezyanın terki hakkındaki 88 inci maddesinde ve kezalik Senjermen muahedesinin Klakenfort havzasının terkine dair olan 49 uncu maddesinde de ahalinin reyine müracaat olunacağı tasrih edilmiştir. [1]

Pilebisite tabi olan yerlerde tabiiyet hakkında şu ahkâm vardır:

1 — Şlezvig — Danimarkaya avdet eden yerlerde mukim bulunanlar, Danimarka tabiiyetini alırlar. Ancak 1 Teşrinievvel 1918 tarihinden sonra oralarda yerleşmiş olanlar, Danimarka yerliliğini bir müsaadei mahsusa ile alabilirler. (Versay madde 112)

Kezalik Senjermen muahedesinin 79 uncu maddesi mucibince bir Pilebisite iştirak eden ahali, kıt'ai arazinin (Klagenfürt) sureti kat'iyede tefvizi tarihinden itibaren altı ay zarfında kıt'ai arazinin tefviz olunmadığı devlet lehine hakkı hıyarını istimal edebilirler.

3

Lozan muahedesinin tabiiyete müteallik ahkâmı

Lozan muahedesinin 30, 31, 33, 34, 35, 36 ıncı maddelerinde ve Kıbrısa dair olan 21 inci maddesinde tabiiyet hakkında ahkâm mevcuttur.

Muahedenin 30 uncu maddesinde " işbu muahedenin ahkâmı

[1] Brest Litowsk muahedesi mucibince Kars - Ardahan ve Batumun bize terki için ahalinin reyine müracaat ikitza ediyordu. Bu müracaat vaki olmuş ve ahali büyük bir ekseriyet ile bizim idareye geçmeği tasvip eylemişti.

Ahvalin tebeddülü üzerine muahharan Moskova muahedesi aktolunmuştur.

mucibince Türkiyeden ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası, bihakkın ve kavanini mahalliyede mevzu şerait dahilinde işbu arazinin işgal ettiği devletin tebaasından olacaktır. „ denmiş olmasına nazaran, eski Osmanlı İmparatorluğu arazisinden ayrılıp ta yeni devlet teşkil etmiş olanların aldıkları yerler ile terk ve ilhak suretile ayrılan yerler için ayni hüküm konulmuştur.

Bu maddede eski maddelerde görülen miyarlar haricinde yeni bir miyar görülmektedir ki o da " yerleşme - Etablissement „ esasıdır.

Versay muahedesinde ve diğer muahedelerde de mezkû rolan bu esasın tayini manası hususunda Türk heyeti murahhasasınca tereddüt hasıl olmuş ve 26 Kânunuevvel 923 tarihli tâli komisyon celsesinde Düveli Müttefika murahhaslarından bunun manasını tayin etmeleri sorulmuştur.

Fransız hukuk müşaviri Mösyö Fromajo tarafından verilen cevapta [" Etabli „ filî bir vaziyeti gösterir, halbuki " domicilié „ kanunî bir vaziyeti gösterir. Her memlekette mahallî kanunlar ikametgâhı tarif etmektedir. Burada teklif olunan metin, filî bir vaziyeti istihdaf etmektedir.] denilmiştir.

Diğer muahedeler gibi Lozan muahedesi ile de ecnebi memleketlerde bulunan ve anasıl terkolunan yerler ahalisinden olan kimselere de o yerlerin tabi oldukları devletlerin tabiiyetlerini almak hususunda hakkı hıyar verilmiştir. (Madde 35)

Diğer muahedelerden farklı olarak Lozan muahedesi anasıl terk olunan yerler ahalisinden olan ve Türkiyede yerleşmiş bulunan kimselere de hakkı hıyar vermemiştir. Bunlar ilhak dolayısile bir ecnebi tabiiyetine geçemezler. Yalnız 7 Haziran 926 tarihli Süriye itilâfnamesinin 3 üncü maddesi mucibince anasıl Süriye ahalisinden olan ve Türkiyede mukim bulunan kimselere 6 ay müddetle Süriye tabiiyetine geçmek salâhiyeti tanınmıştır.

Ayni esas Yunanlılar ile Lozanda aktettiğimiz ahali mübadelesi hakkındaki mukavelede de musarrah bulunmuş olduğundan muhtelit mübadele komisyonunda mübadeleden istisna olunan İstanbul Rumlarile Trakya Türklerinin oralarda yerleşmiş olduklarının ne suretle tayin olunacağı hakkında büyük bir ihtilâf çıkmış ve iş Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından Lâheydeki Divanı Adalete sevkolunarak bu bapta 21 Şubat 1932 tarihinde istişarî bir karar verilmiştir.

İhtilâfın esası hakkında iki devletin noktai nazarı şu idi

TÜRK NOKTAİ NAZARI: Etabli tabirinin manası Türk, kanunlarile tayin olunmak lâzımgelir. Türk nüfus kanununa göre iki kısım ahali vardır. Biri, bir yerde doğan ve orada oturan kimselerdir. Bunlara yerli denir. İkincisi bir memlekette doğmayıp yalnız o memlekete gelip yerleşenlerdir. Bunlar yabancıdır. (Burada yabancıdan maksat ecnebi tabiiyetinde bulunanlar değildir.) Yabancılar, yeni geldikleri memlekete kayitlerini nakletmedikçe hiç bir vakit yerli addolunamazlar.

Yunanlılar tarafından etabli sınıfına dahil oldukları iddia olunan kimselerin çoğu, kayitlerini naklettirmemişlerdir. Binaenaleyh kanunen yerleşmiş addolunamazlar.

Lozan muahedesinin tabiiyete dair maddelerinin müzakeresinde yerleşme tabirinin manası, heyeti murahhasamız tarafından sorulmuş ve Fransız hukuk müşaviri aradaki farkı izah etmiştir. (Yukarıda yazılmıştır).

Şu tafsile nazaran bu ihtilâfta balâde beyan olunan Türk nüfus kanununun hâkim olması lâzım gelir ve kanunun yukarıda beyan olunduğu veçhile etabli addetmediği kimselerin yerleşmiş addolunması mümkün değildir.

YUNAN NOKTAİ NAZARI: Etabli, yerleşmiş demektir. Yerleşmiş, bir yerde filen oturan kimsedir. Anadolunun muhtelif yerlerinden İstanbula gelip senelerce oturan kimseleri yerleşmiş addetmemek doğru olamaz. Türk ve Yunan kanunları bu hususta hâkim olamazlar. Burada beynelmilel bir akit olan mübadele mukavelesi mevzuubahistir. Beynelmilel bir akit, dahilî bir kanun ile takyit olunamaz. Mukavelede hususile mahallî kanunların tatbik olunacağına dair bir sarahat yoktur.

Tabiiyet ahkâmı münasebetile Mösyo Fromajonun beyanatı, bu bapta hüccet teşkil edemez. O beyanat tabiiyet hakkındadır. Burada mevzuubahs olan mübadele mukavelesidir. İkisi arasında münasebet yoktur.

Divanı Adalet istişarî reyinde iki tarafın noktai nazarlarını tetkik ettikten sonra hulâsaten şu kararı vermiştir :

1 — Mübadele mukavelesinde yazılı olan Etabli kelimesi, Trakyada oturan müslümanlar ile Istanbulda oturan Rumların zaman ve mekân itibarile ne şartlar altında mübadele olunacaklarını gösterir

ve devamlı bir oturma ile hasıl olmuş bir hali filiyi istihdaf eyler.

2 — Mukavelenin ikinci maddesinde "Istanbul Rumları„ tabirile gösterilen kimseler mukavele mucibince etabli ve mübadeleden müstesna addolunabilmek için Istanbul şehri hududu dahilinde oturmuş olmaları ve oraya her nereden olursa olsun 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden evvel gelmiş olmaları ve o tarihten evvel orada devamlı bir surette oturmak niyetinde bulunmuş olmaları lâzım gelir.

Diğer muahedelerde olduğu gibi Lozan muahedenamesinde kabul olunan diğer bir esas ta (Irk prensibidir).

Muahedenin 32 inci maddesinde, ayrılan araziden bir yerde yerleşmiş olupta mezkûr arazideki ekseriyeti ahaliden ırk itibarile ayrı olan 18 yaşını mütecaviz eşhas, işbu muahedenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren iki sene müddetle ahalinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup devletlerden birinin tabiiyetini, mezkûr devletin muvafakati şartile ihtiyar edebileceklerdir.

Şu maddeye nazaran Irakta veya Süriyede bulunan bir Rum, Irk itibarile ahalisinin ekseriyetinden ayrı olduğundan Yunan tabiiyetini de ihtiyar edebilir.

Kezalik diğer muahedelerde olduğu gibi Lozan muahedesinde de ecnebi memleketlerde bulunan arazii metruke ahalisinin Türkiye tabiiyetini bırakarak anasıl ahalisile ırkan müttehit bulundukları arazide mer'i olan tabiiyeti, o toprakta hâkim olan devletler muvafakati ile almak salâhiyeti verilmiştir.

Muahedenin 30 uncu maddesinde mevzuubahs olan kimseler ile bunlar arasında hukukî vaziyet itibarile fark vardır. Onlar muahedenin mer'iyet iktisap etmesile beraber Türk tabiiyetini kaybederler. İsterlerse hakkı hıyarlarını istimal ederek Türk tabiiyetine avdet ederler.

Bu maddede bahsolunan kimseler ise Türk tabiiyetinde kalmışlardır. Fakat isterlerse diğer tabiiyeti rızalarile alabilirler.

Son muahedelerin tabiiyet hakkındaki ahkâmı mucibince bazan ecnebi memleketlerde bulunan kimselerin de tabiiyetlerinin değişmesi lâzım geldiğinden Türkiyede oturan bütün ecnebilerin tabiiyetleri hususunda ihtilâf çıkmamak için Lozan muahedesi 35 inci maddesinde düveli âkidenin Almanya, Avusturya, Macaristan Bulgaristan ile aktettikleri sulh muahedelerinin tabiiyete müteallik ahkâmının tatbikinde Türkiye tarafından mümaneat olunmayacağı tasrih edilmiş ve muahedelerin üçüncü bir devlete tesir etmeyeceği kaidesine binaen tarafımızdan mezkûr muahedeler ahkâmının tatbikatına itiraz edilmemesi temin olunmuştur.

Bundan başka Lozan muahedesinde de terkolunan arazi ahalisinin 2 sene zarfında Türkiye tabiiyetine avdet için hakkı hıyarı haiz olacakları ve hakkı hıyarlarını istimal ettikten sonra 12 ay zarfında terke mecbur bulundukları ve evli kadınların kocalarına ve 18 yaşından küçük olan çocukların da ana ve babalarına tabi olacakları ve gayri menkul mallarına tasarrufta devam edecekleri ve menkul mallarını memleketten çıkarken beraber alıp götürebilecekleri tasrih edilmiştir.

Kıbrıs Adası ahalisi hakkındaki ahkâm.

İngiltere hükûmeti, 5 teşrinisani 914 tarihinde Kıbrıs ilhakını ilân etmiş ve ahalinin tabiiyeti hakkında bir kanun neşretmişti.

Bunun için Kıbrıs ahalisinin tabiiyeti, muahedenin umumî hükümlerine tabi tutulmamış ve ayrı ahkâm vaz'ına mecburiyet hasıl olmuştu.

Bu ahkâma nazaran 5 teşrinisani 914 tarihinde Kıbrıs Adasında yerleşmiş olan Türkler, İngiliz tabiiyetini alacaklar ve Türk tabiiyetini kaybedeceklerdir. Bunlar iki sene zarfında Türkiye lehine hakkı hıyarlarını istimal edebilceklerdir ve on iki ay zarfında Kıbrısı terketmeğe mecbur olacaklardır.

Muahedenin mer'iyeti zamanında Kıbrısta yerleşmiş ve o tarihte mahallî kanuna tevfikan İngiliz tabiiyetini almış ve almak üzere bulunmuş olan Türk tebaası da, Türk tabiiyetini kaybedeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki Kıbrıs Hükûmeti, Türk Hükûmetinin muvafakatı olmaksızın bir ecnebi tabiiyet iktisap etmiş olan kimselere İngiliz tabiiyetini tefviz etmek salâhiyetini haiz olacaktır.

Mısır, Cezayir, Tunus, Fas ve Tarablusgarp ahalisinin tabiiyet hususunda vaziyeti hukukiyeleri

MISIR. — Gerek Sevr projesinde ve gerek Düveli Müttefika tarafından Türk heyeti murahhasasına 4 şubat tarihinde tevdi olunan projede Mısırdaki ahalinin tabiiyeti hakkında ahkâm vardı.

Fakat Lozan müzakeratının ikinci safhasında bu ahkâm kaldırılmış yalnız Mısırın siyasî vaziyeti ve Mısır vergisi karşılık tutularak aktolunan istikrazlar hakkında ahkâm konulmuştur.

Muahedenin tasdikinden sonra Mısır Hükûmeti neşrettiği tabiiyet kanunlarile, tabiiyet meselelerini hal etmeğe kalkmış ve bu hususta Türkiye Cümhuriyeti ile Mısır Kırallığı arasında tabiiyete mütedair bir mukavele henüz yapılamamıştır.

CEZAYİR — Cezayirin Fransızlar tarafından işgalini Osmanlı İmparatorluğu kabul etmemiş ve işgali müteakip buraya gelen Cezayirli aileleri Türk tanıdığı gibi, sonradan velev muvakkaten olsun gelen Cezayirlileri Türk addetmek istemiş ve bu yüzden Fransız sefaretile ihtilâflar tahaddüs etmiştir. Bu ihtilâflar 1910 senesine kadar devam etmiş ve o tarihte aktolunan bir itilâfname ile hal edilmiştir.

Bu itilâfnameye nazaran anasıl Cezayir ahalisinden olup Türkiyede mütemekkin olan ve Fransa sefaret ve konsoloshanelerile hiç bir münasebet peyda etmemiş olan kimseler, Türk addolunacaklardır. Fakat Cezayirlilerden Fransa sefaretile ve yahut konsoloshanelerile münasebet peyda edenler ve oralarda Fransız mahmisi gibi kaydolunanların, Türklükleri iddia olunmayacaktır. [1]

Memaliki Osmaniyede seyahat eden ve yahut orada mukim bulunan Cezayirlilerin müddeti ikametleri ne olursa olsun ne kendileri ne de evlât ve ahfadı Cezayirli sıfatını zayi etmeyecekler ve haklarında tebaai osmaniye muamelesi icra olunmayacaktır.

Memleketi asliyesi ile her türlü nisbet ve alâkasını kat'ederek memaliki Osmaniyeye sureti kat'iyede temekkün ve istikrar etmek üzere gelen Cezayirli, kendisile zevcesinin ve küçük yaşta bulunan çocuklarının tahtı tabiiyeti osmaniyeye girdiklerini ve kendisi ve onlar için her gûna tabiiyeti ecnebiye iddiasından fariğ olduğunu havi olarak memurini Osmaniyeye bir beyanname ita eyleyecektir. Meğer ki bu hususta memleketi memuriyetinden sadır olmuş bir ruhsatı tahririyeyi haiz bulunan işbu beyanname sahibinin ahlâkı ile sevabıkı ahvaline dair malûmat almak ve alelhusus hakkında takibatı adliye icra edilmekte olup olmadığı anlaşılmak üzere Fransa Konsolosuna tebliğ olunacaktır.

Beyannamenin tarihi tebliğinden itibaren 75 gün zarfında konsolos itirazatta bulunmayacagı veya itirazatı tebdili tabiiyete mani olmak için kâfi olmadığı halde beyanname nafiz olacak ve alâkadar ile efradı ailesi tabiiyeti Osmaniyeyi ihraz eyleyecektir.

Memaliki Osmaniyede mukim bulunup ta Osmanlı olmak isteyen Cezayirli, badeezin kavanin ve nizamatı Osmaniyeye tamamen imtisal edeceğini her güna tabiiyeti ecnebiye iddiasından feragat eylediğini mübeyyin olarak memurini Osmaniyeye bir istidaname tevdi ile serbestçe Osmanlı olabilirler. Bu istidaname üzerine Fransa konsolâto-

---

[1] Fransız murahhası Ceneral Pelle, Tunus vs Faslılardan bahsederken, konferansta Cezayirlilerden de bahsetmiş olduğundan ve heyeti murahhasımız bu hususta bir itirazda bulunmadığından Cezayirlilerin vaziyeti hukukiyelerini tanımaklığımız tabiidir.

suna — balâda meşruh muamelâtın ifası zımnında — ifayi malûmat olunacaktır. Bu veçhile ihraz edilen Osmanlı sıfatı bilâhara tevellüt eyleyecek evlâda şamil olacaktır.

Elyevm memalîki osmaniyeden berveçhi istikrar mukim bulunan ve Fransa konsulatolarile Fransa nizamatına tevfikan alelâde idamei münasebet etmemiş ve Fransa himayesini talep eylememiş olmakla beraber maruzzikir beyannameyi vermemiş olan Cezayirliler, Devleti Osmaniyeye tebaiyetini müş'ir muamelâttan birini tabian ifa etmiş yani kendilerini sicilli nufusa kendi rızalarile kaydettirmiş ve tezkerei Osmaniye almış ve hizmeti askeriyeyi ifa eylemiş veya hidematı umumiyede (devlet ve belediye hizmetleri ve emsali bulunmuş veya ecanibin müstefit oldukları imtiyazatı istida etmeksizin hususan mahakim huzurunda daima ve tabian Devleti Osmaniye kavanini mülkiye ve askeriye ve maliyesine tevfiki harekât eylemiş iseler, Osmanlı addolunacaklardır. Memleketlerinde cari kavanin mucibince Cezayirli sıfatını zaten zayi etmiş bulunan Cezayirliler, memaliki Osmaniyede tebaai Osmaniye muamelesi bilâimhal icra olunacaktır.)

TUNUS. — Tunusun işgalini müteakip 1881 de aktolunan Bardo muahedesini Osmanlı hükûmeti tanımamış ve son zamanlara kadar Tunusluların Fransa mahmiliğini kabul etmemişti. 1913 te aktolunan itilâfname ile bunlar üzerinde Fransız hükûmetinin himayesi tanınmış ise de kapitülâsyonların ilgası üzerine bu itilâfname de kapitülâsyon mahiyetinde addolunarak ilga olunduğundan Tunuslular eski vaziyetlerini almıştı.

FAS. — Fransanın Fas üzerine koyduğu himaye hakkını Osmanlı Hükûmeti o vakit kabul etmemişti. Bunları da ancak 1913 itilâfnamesile tanımıştı.

TRABLUSGARP. — Bizde ötedenberi cari prensip mucibince arazi terkinin anasıl terkolunan arazi ahalisinden olup ta burada yerleşmiş olan kimselerin tabiiyetlerine tesiri kabul olunmamakta olduğundan ve Lozanda hususile İtalyan murahhasları Trablusgarp ve Bingazinin ilhakı hakkında İtalya hükûmetince neşrolunan kararname mucibince Trablusgarplıların nerde olursa olsun İtalya tabiiyetine geçeceklerini iddia eylediklerinden, bu yüzden mühim bir ihtilâf çıkmış ve nihayet maddeye Tunus, Fas ve Trablusgarp ahalisinin görecekleri muamelenin tayini ile iktifa edilerek şu hükmün Türkiyede yerleşmiş olan Tunuslu ve Trablusgarplıların tabiiyeti için bir hükmü tazammun etmeyeceği tasrih edilmiştir.

Şu sarahate nazaran ötedenberi burada bulunan Tunuslu ve Trablusgarplı ve Bingazili kimselerin Türk tabiiyetlerine halel gelmemiştir.

Tabiiyet ihtilâflarında mahallî kanunlar hâkim olduğuna göre, bunlar hakkında ecnebi muamelesi tatbikine müsaade olunmamalıdır.

DOKUZUNCU BÖLÜM [1]

İKTİSADÎ HÜKÜMLER

I. Doğuşu

I. İKTİSADİ HÜKÜMLERİN EHEMMİYETİ — Lozan muahedesinin iktisadî hükümleri, denilebilir ki, bu siyasî senedin en ehemmiyetli ve uzun uzadıya durmağa değer kısımlarındandır.

Bu istisnaî ehemmiyet, onların yalnız adlî - iktisadî (Juridico - économique) sahada gösterdiği dikkat çeker hususiyetten, ince ilmî özlüğünden doğmamıştır.

Lozanın iktisadî hükümlerini süzerken insan, Büyük Gazi zaferinin ve onun teyit ettiği inkâr edilmez millî hakkın gücüne güvenen Murahhas Heyetimizin hiç bir zaman sarsılmayan her hücum karşısında gittikçe sertleşen çelik azim ve himmetinin kutlu ve parlak izlerini de sevinçle görür. Yanılmadan ileri sürülebilir ki : Bu iktisadî hükümler, belki, Lozanın siyasî veya askerî hükümlerinden daha çok çetin ve yıpratıcı savaşmaların muhassalasıdır.

Bu hükümler Lozanda konuşulurken Murahhas Heyetimiz ve onun çok Aydın başı, bilseniz, eski diplomasi kurtlarının ne iğneleyici sitem ve tenkitlerine uğramış. karşılarına dikilen bu granit sette ufak bir gedik açabilmek için kızgın ve hırçın dil ve kalemlerile ne kadar hırpalanmıştır.

Bunun için Lozan iktisadî hükümleri mütalea edildiği sırada ilmî kıymet ve ehemmiyeti kadar bu ruhî seciyesi de göz önünden hiç uzaklaştırılmamalıdır.

Ta ki : Başlangıç ile son arasındaki geniş mesafe, ifade ettiği bütün mana ve farklarla anlaşılabilsin . . .

II. LOZAN MUAHEDESİNDEKİ MEVKİİ — İktisadî hükümler, umumiyet itibarile Lozan muahedesinin (64 - 98)inci maddelerini toplayan üçüncü kısmında yazılıdır. Bununla beraber malî hükümlere müteallik ikinci kısmın ikinci faslındaki (58-59)uncu maddelerle beşinci kısmın ahkâmı umumiye unvanını taşıyan üçüncü faslında tesadüf ettiğimiz (137 ve 138 ve 140)ıncı maddelerin de gerek iktisadî hükümlerle olan sıkı ve birbirini tamamlıyan alâkası ve gerek emval ve hukuk ve menafie doğrudan doğruya taallûku yüzünden iktisadî hükümlerle birlikte ve onlar gibi mütalea edilmesi

[1] Bu bölüm Muhtelit Hakem Mahkemeleri Türk Umumî Ajanı Emin Ali Bey tarafından yazılmıştır.

lâzım gelir. Bu önden anlatış, öyle sanırım ki, Lozanın iktisadî hükümlerini tetkik için mantık ve ilme en uygun olarak hazırlanabilecek çerçeveyi ana çizgilerile geregi gibi aydınlatır.

III. TAMİRAT — Fikrimce Lozanın iktisadî hükümlerini ve bunların muhtelit hakem mahkemelerince anlaşılışını tahlile girmezden önce sureti tekevvününü, demek caizse, doğuşunu (genése) mütalea ve takip etmek pek yerinde olur.

Bu hükümler konferansın 4 Şubat 1923 tarihinde kesilen ilk safhasında üçüncü malî ve iktisadî işler komisyonunca ve 23 Nisan 1923 tarihinde başlayan ikinci ve son safhasında ise üçüncü komitece ve bunların yaptıkları tâli komisyonlarca münakaşa ve takrir edilmiştir.

Konferans çalışmalarındaki iş bölümü, malûmdur ki, 21 Teşrinisani 922 de Lort "Curzon„un muvakkat reisliği altında yapılan ilk umumî toplantıda kararlaştırılan " Yakın Şark işleri hakkında Lozan konferansı „ nizamnamesinin beşinci maddesine dayanmış bulunmaktadır. Bu maddeye göre ayrılan üç komisyondan her birine çağıran üç devletten birinin baş murahhası reislik edecekti. Birinci umumî toplantıda Lort "Curzon„un teklifi üzerine üçüncü komisyon reisliği Fransa baş murahhasına verildi.

A. 3 ÜNCÜ KOMİSYONUN İLK CELSESİ — Üçüncü komisyon ilk celsesini 27 Teşrinisani 922 de saat on altıda açtı.

Bu celsede murahhaslarımız İsmet Paşa ile Hasan ve Riza Nur Beylerden başka Britanya İmparatorluğu namına Marquis Curzon of Keddeston ve Sir Horace Rumbold, Fransa namına Mösyö Barrère, Mösyö Bompard, İtalya namına Marquis Garroni, Mösyö Lago Japonya namına Baron Hayashi, Mösyö Otchiai Yunanistan namına Mösyö Venizelos, Mösyö Kaklamanos, Romanya namına Mösyö Duca..

Mösyö Diamandy, o zaman Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı adını taşıyan Yugoslavya namına da Mösyo Nintchitch, Mösyö Rakitch hazır bulunmuşlardı. Bu celsede Mösyö Barrére'nin teşrih ve İsmet paşanın tavzihan takyil ettiği plân dairesinde ve (İktisadî işler tâli komisyonu) unvanı altında mahiyeten hukukî - iktisadî meselelerle uğraşacak bir tâli komisyon teşkili kararlaştırıldı. Osmanlı Düyunu umumiyesi ve paytaşılışı, işgal masraflarının ödenmesi, tamirat gibi umumî mesaili maliyenin şimdilik komisyon umumî heyetince tetkiki muvafık görüldü. Bununla beraber 28 Teşrinisani 1922 de yapılan ikinci celseden sonra muvakkaten komisyon heyeti

umumiyesine bırakılan malî işler de İsmet Paşanın teklifleri üzerine bir tâli komisyona verildi.

B. **MALÎ MESELELERDE İLK TÜRK TEZİ** — Bu talî komisyonların toplanmasından evvel yapılabilen iki celseden birincisinde yalnız çalışma plânı üzerinde konuşulmuş ise de ikincisinde murahhas heyetimizin kudretli reisi mesai çerçevesi içine giren malî işler hakkında Türk tezini umumî noktalarda ilk defa teşrih ve müdafaaya fırsat bulmuştur. Bu tez ve yürütülen münakaşalardan mevzuumuza müteallik olanlarını kısaca şöyle telhis edebiliriz: [1]

A) Türkiyeden askerî işgal masrafı istenilemez. Bilâkis Türkiye bu yüzden uğradığı hasarların tamirini istemekte haklıdır.

B) Sivil halkın uğradığı harp zararları tam mütekabiliyet şartı altında ve eski İmparatorluğun bütün halefleri iştirak etmek kaydile tamir edilmelidir.

C) Yunan ordusunun İzmiri işgalinden hezimetine kadar yaptığı bütün tahripler kâmilen tamir ve tazmin edilmelidir.

Baş murahhasımızın hakkına, kuvvetine inanan bir Devlet mümessili sıfatile pek samimî ve açık olarak teşrih ettiği bu teze ocelsede yalnız Reis Mösyö Barrère ile Mösyö Venizelos mukabele etti.

Mösyö Barrère askerî işgalleri Mondros mütarekenamesinin 7 inci maddesine ve işgal masraflarının Türkiyeye aidiyetini ise müttefiklerin aktettikleri diğer muahedelerin tesis ettiği emsale istinat ettirdikten ve bu talebi *vaz geçilmez bir esas* olarak tavsif eyledikten sonra yalnız mahsus bir derecede ihtimali tenkısi olduğunu beyan ve tamirat hususunda da yalnız Düveli Müttefika tebaasının tazmini zararı vücubunu kayt ile iktifa etti.

Mösyö Venizelosa gelince: Yunanistana müteveccih tamirat talebini reddiçin uğraştı.

Mösyö Venizelosun tarzı izahına göre yeni Türkiye eski Osmanlı İmparatorluğunun halefi olmak itibarile harpten iptidaen mes'ul olmakla beraber Yunan ordusu İzmire kendi teşebbüsü ile değil müttefiklerin daveti üzerine menfaatı müştereke namına çıktığı cihetle hiç olmazsa 21 Haziran 921 tarihine kadar [2] Yuna-

[1] Türk tezinin bu ilk teşrihi ve bu bapta yapılan münakaşalar bir çok noktalardan ehemmiyetle mütaleaya değer. Lozan muahedesinin 59 uncu maddesinin muhalif mefhumuna güvenen Yunanlıların milyonlarca liralık tamirat davalarını bütün heyecanlı ümitlerine rağmen suya düşüren bu teşrih ve onu muhtelif safhalarda takip eyleyen münakaşaların susturucu manalarıdır.

[2] Bu tarih, müttefiklerin tavassutlarını kabul etmezse mücadele kâr ve zararının Yunanistana raci olacağını bildirdikleri, İsmet Paşanın beliğ tabirince «kat'ı tesanüt» eyledikleri tarihtir.

nistanın ihtiyar ettiği işgal masrafları iddia edilen hasar bedellerini belegan mabelâğ örtecek miktara baliğ olmakta ve Anadolu ve Trakyadan kaçan yüz binlerce rumun iaşe, nakil ve iade masrafları ise harekâtı askeriye sahasında yapılmış zararların mukabilini haylı tecavüz etmiş bulunmaktadır. Binaberin Mösyö Venizelosun kanaatınca 916 Eylülündenberi hali harpte bulunan Yunanistan için tazminat tediyesi maddeten adimülimkândır.

" İsmet Paşa „ o celsede Mösyö (Barrère) e cevaben yeni Türkiyenin Lozandaki vaziyetinin Mondros mütarekenamesine değil, Mudanya mütarekenamesine müstenit bulunduğunu kayt ve tashih etmesi ne kadar zarifane bir telmih ise Mösyö Venizelosun tamirat talebimizi takas ve mahsup tarikile olsun çürütmek maksadile serdettiği mülâhazata verdiği ruhlu cevapla da o nisbette müessir ve calibi nazardır. [1]

Fransız murahhaslarından Mösyö Bompard'ın riyaset ettiği Malî Tâli Komisyonunun 2 - K. evvel - 922 celsesinde de bu meseleler mevzuubahs olurken murahhaslarımız HASAN ve HAMİT Beyler sulhü geciktirmekten başka bir şeye yaramayan işgal masraflarının Türkiye tarafından hiçbir veçhile kabili tediye olmadığı tezini tekrar hararetle müdafaa eyledikleri gibi ancak mütekabiliyet şartına muallakan kabul edilebilecek tamir külfetinin de ef'ali harbiyeden veya kanunlara ve Düveli kaidelere mugayir hareketlerden doğrudan doğruya doğan zararlara tahsis ve bunun yalnız yeni Türkiyeye değil eski Osmanlı İmparatorluğunu istihlâf eden bütün Devletlere tahmil edilmesine ve "Yunanlılar tarafından Türklere ve mallarına iras edilen alelûmum zararların ise kâmilen tamir„ olunmasında israr eylemişlerdir.

Çağıran üç Devlet murahhas heyetleri tamirat meselesi hakkındaki ilk projelerini 11 - K. evvel - 922 celsesinde Maliye Tâli Komisyonuna tevdi eylemişlerdi. Buna nazaran 1 - Ağustos - 914 te Osmanlı olan arazide o tarih ile muahedenin mevkii mer'iyete gireceği zaman arasında hadisatı harbiye veya Türk Hükûmetinin her türlü fiil veya tekâsülü neticesi olarak Yunanlılardan mada müttefik tebaasının **şahıs ve mallarına** terettüp eden zayiat ve hasarat Muhtelit Hakem Mahkemesinin kararile bir taraflı olarak Türkiyece tazmin edilecek ve Yunanistan ile Türkiye ise bu mahiyetteki her türlü metalipten mütekabilen feragat eyleyeceklerdi. [2]

[1] Lonferans Proseverballeri. Birinci takım cilt: 3 sahife: 16
[Notlarda gösterilen sahife numaraları fransızca asıl nüshadan alınmıştır].
[2] Proje metni. Proseverballer. Birinci takım. Cilt: 3 sahife: 43 (Madde 3)

Türk noktai nazarına bir çok cihetlerden aykırı düşen bu proje salifülbahis celsede münakaşa edilirken Reis Mösyö Bompard, mütekabiliyet nehcinin harpten me'sul olan Türkiyeyi Düveli Müttefika ile müsavi vaziyete koymamak için mümkünülkabul olmadığını beyan etmiş ve murahhaslarımızdan Hamit Bey de Yunanlılardan istediğimiz tamiratın tesadüfî, arizî hasarlara değil sistematik tahriplere müteallik olduğunu ve Türk - Yunan harbinde mes'uliyetin bilâ şek Yunanistana müteveccih bulunduğunu tasrih eylemiştir.

Mösyö Venizelos ise Yunan ordusunun İzmire çıkışını betekrar müttefikler menafii müşterekesine hamlettikten sonra, kendi tabirince, "tahrik âmiz„ bir meseleyi muallâkta bırakmamak için bunların Yunanistanın mütekabil ve daha yüksek müddeiyatı ile takas ve mahsup edilmesini istemiştir. [1]

Bu celsede ehemmiyetle şayanı kaydolan cihet, Yunan askerlerinin kavanini harbiyeye mugayir ef'alde bulunduklarının Mösyö Venizelosça tasdik ve bu itirafın da Reis Mösyö Bompard tarafından tesbit edilmesinden ibarettir. [2] Malî tâli komisyonunun 19 Kânunuevvel 922 ve 4 Kânunusani 923 celseleri Türk ve müttefikler mütehassıslarınca gayri resmî olarak tetkik olunan ahkâmı havi bir projenin münakaşası ile geçti. Bu proje 30 milyon altın Türk liralık işgali askerî masrafı tediyesini ve eskisi gibi bir taraflı tamirat mükellefiyetle İstanbulda azası diplomatik imtiyazattan müstefit muhtelit bir tasfiye komisyonu ihdasını derpiş ediyordu.

Bu baptaki müzakerat, murahhaslarımızın hararetli ve kat'î ret ve talillerile müspet bir neticeye iktiran edemedi, ve iş Mösyö Bompard'ın telhisî bir raporile [3] üçüncü malî ve iktisadî işler komisyonuna intikal etti. Rahatsız bulunan Mösyö Barrère'in talep ve tevkili üzerine Mösyö Bompard'ın riyaset ettiği bu komisyonun 13 Kânunusani 923 tarihli celsesinde İsmet Paşa, Türk murahhas heyetinin tâli komisyonda müdafaa ettiği tezi kak'î bir lisanla teyit ettikten sonra Yunan mukabil metalibinin bilhassa işgal masraflarına dokunan kısmı hakkında hâlâ kulaklarda çınlayan ve siyasî mücadele tarihimizde büyük bir değer verilmeğe lâyık olan şu sözleri söylemişti:

---

[1] Mösyö Venizelos'un bu açık beyan ve teklifi Yunanlıların M. H. Mahkemesinde açtıkları milyonlarca liralık binlerce tamirat davalarını en gayri müsait bir devrei faaliyette reddettirmek için Türk Ajanlığına kuvvetli bir memsek olmuştur.

[2] Konferans proseverballeri. Birinci takım Cilt: 3 Sahife 169.

[3] Rapor metni proseverballer. Birinci takım cilt. 3 Sahife 201

(Türkçe metninde yanlışlıkla bu rapor Mösyö Barrère'e atfedilmiştir.)

" Türk vatanını tahrip eden bir hükûmet tarafından işgal masraflarının tediyesi hakkında vukubulan talep, en hafif bir tabirle pek gariptir. "à tout le moins, des plus étranges.„

Bu celse, bilhassa, Mösyo Bompard'ın Sir Horace Rombold'tan sonra Türk murahhas heyetine mes'uliyet yükletircesine, denilmek caizse, savurduğu tehditle temayüz eder. [1]

C. MALÎ KOMİSYONUN SON CELSESİ — Netekim 27 Kânunusani 923 celsesinde dahi yine ayni zat, komisyonun müttefikler murahhas heyetlerile Türk murahhas heyeti arasındaki doldurulmaz ihtilâfları tesbit için toplandığını beyan eylemişti. [2]

Denilebilir ki; Komisyonun bu son celsesi, [3] iki karşılıklı cephenin ümitsiz bir ademi itilâfa düşerek meyusen ayrıldıkları bir andır. Bu acı ve tehlikeli ayrılık, çağıran devletlerin nihayet 4 Şubat 923 te Türk tezine ve bunun yorulmadan, sendelemeden korumak istediği millî menfaate az çok uygun olarak karşılıklı feragat aslına dayanan tadilât teklifinde bulundukları zamana kadar sürmüş bulunmaktadır. [4]

Üç büyük devletin rıza gösterdikleri bu tadilât Lozan muahedesinin bugünkü imzalanmış şekline, ifade itibarile değilse de, hüküm ve mana cihetinden tamamile uyar. Yalnız bu mütekabil feragat prensibinden muahedenin iktisadî hükümlerinin haleldar olmayacağı yolunda muaddel teklifin (B) fıkrasile konulan esasın Türkiye ve Yunanistanın karşılıklı müddealeri hakkında tatbik edilmemesi sarihen mukarrerdi. Ne yazık ki: - kanaatımızca - bu çok mes'ut sarahat

---

[1] Konferans proseverballeri. Birinci takım. Cilt 3. Sahife 32

[2] Konferans proseverballeri. Birinci takım. Bilt 3. Sahife 53

[3] Bu celseyi üç komisyonun 31 Kânunusani 922 de sıra ile üç reisin riyaseti altında müştereken yaptıkları toplantı, hemen hemen umumi bir celse takip eder. Bunda müttefikler murahhas heyetimize Lozan senetlerinin kendilerince hazırlanmış projelerini tebliğ etmişler, İsmet Paşa Hazretlerini **Sulhe, fakat dikte edilmiş bir sulhe** eğdirmek için son gibi görünen sözlerini söylemişlerdi. Yine bu celsededir ki: Lort Curzon Başmurahhasımızın istediği sekiz günlük mühleti vermiyerek mutlaka Şubatın üçüncü günü akşamı veya dördüncü günü Lozandan ayrılacağını bildirmiş ve ümitlerini celsenin son ifadesi olan şu cümle ile izhar eylemişti: « Et. Lorsque je quitterai Lausanne le 4 février j'espère avoir le plaisir de lui (İsmet Paşa) serrer chaudement la main et de le féliciter d'une victoire commune. »

Konferans proseverballeri. Birinci takım, Cilt: 1, Sahife. 346

[4] Bu feragat, Almanyanın Versailles muahedesinin 59 uncu maddesinin birinci ve Avusturyanın Saint - Germain muahedesinin 210 uncu maddesinin gene birinci fıkralarile müttefikler lehine yaptıkları devir ve temliki kabul ve ayrıca

muahedenin nihaî metninde yoktur. [1] Bu tadilât teklifine nazaran Türklerle Yunanlıların reparasyon mahiyetindeki mütekabil metalibi şimdiden karşılıklı ibra ve feragat yerine iki hükûmet arasında ileride aktedilecek bir itilâfa mevzu teşkil edecek ve ademi itilâf halinde ise mesele hakeme havale olunacak idi. [2]

" İsmet Paşa „ nın Lord Curzon'u takiben Lozanı bırakmazdan evvel gönderdiği 4 — şubat — 923 tarih ve 178 numaralı mektuba melfuf izahnamede ve bilâhare Ankara'dan yolladığı 8 — Mart — 923 tarihli tahriratta müttefiklerin bu baptaki teklifleri (Yunanistana tahmil etmek istediğimiz tamirat hariç) metnen değilse bile ruhen kabul edilmiş gibi idi.

Kenferansın ikinci müzakere salhası 23 Nisan 1923 tarihinde açılırken tamirat meselesini, daha yerinde bir ifade ile, Lozan ahitnamesinin henüz cenin halindeki 58 ve 59 uncu maddelerini bu suret ve mealde bulmuştu.

IV ASIL İKTİSADÎ HÜKÛMLER. Şimdi asıl mevzuumuzun, iktisadî hükümlerin doğuşunu takip ve müşahede edelim:

İktisadî işler Tâli komisyonu ilk celsesini 30 — Teşrinisani — 922 tarihinde açtı.

Reisliğe, Fransız murahhsı " Serruys „ nin teklifi üzerine, İtalyan murahhası Mösyö Nogara seçildi.

A. EMVAL, HUKUK VE MENAFİ'E DAİR İLK PROJE Tâli komisyonun 1 — kânunuevvel — 922 de yaptığı ikinci celsede emval, hukuk ve menafie dair tevdi edilen ilk proje de bu Mösyö " Nogara „ nın eseridir.

Buna nazaran gerek 1 — Ağustos — 914 de Osmanlı olan arazide ve gerek Türkiyenin işgal ettiği müttefikler arazisinde halen mevcut veya kabili teşhis emval ve hukuk ve menafi müttefiklere veya onların kontrol ettikleri şirketlere ait ise hak sahiplerine derhal geri verilecek, hasara uğramış veya yokolmuş ise sahibi tazminata müstahak olacak, Türk emval ve hukuk ve menafii ise — başka hiçbir metalibe makbul olmamak kayt ve şartı altında — yalnız mahcuziyetten kurtarılacaktı. [3]

---

harpten evvel İngiliz tezgâhlarına ısmarladığımız gemiler bedellerinden İngiltereyi ibra eylemekliğimize mukabil verilmişti.

[1] Konferans proseverballeri. Birinci takım. Cilt 4: Sahife 11

[2] Ayni tarihli (saat 17,30) mukabil teklifimizde dahi ayni tarzı hal, yalnız bizim lehimizde vahidüttaraf olarak kabul edilmişti.

Konferans proseverballeri. Birinci takım. Cilt: 4 Sahife: 23.

[3] Konferans proseverballeri. Birinci takım cilt 3 sahife : 263

Bu projenin üçüncü maddesile müttefik Devletlerden birinin veya yeni bir Hükûmetin tabiiyetini bihakkın ihraz eden eski Osmanlı tebaasına ait emval ve hukuk ve menafiin de bulundukları hal üzere iadesi esası konuluyordu. [1]

2 — Kânunuevvel — 922 celsesinde ilim noktasından durmağa değer mühimce münakaşalar olmuştur: Mesela Tahir Beyin bir sorgusu üzerine Mösyö "Serruys„ in Anonim şirketlerin tabiiyetini tayin hususunda mevcut iki nazariyeyi teşrih ederken ecnebi sermayesile müteşekkil Türk Anonim şirketlerinin muahede ile yapılacak tanzim ve tesviyede kontrol nazariyesine ittibaen kendilerini murakabe eden ecnebilerin tabiiyetini haiz addedilmesi lâzım geleceği yolunda yürüttüğü — ahdî emsale [2] uygun — mütalea bu arada sayılabilir.

Bu vadide müteakip iki celsede (4 ve 9— Kânunuevvel — 922) süren ve biraz da hararetli mukabele ve tarizleri davet eyleyen münakaşalar Japon murahhası Mösyö Satonun tavassutkâr tebliğine ve Mösyö Serruys'in oldukça şiddetli beyanatına [3] rağmen hiç semere vermedi. Netekim Mösyö Nogarada "Türk murahhas Heyeti ittihaz ettiği tavru halden rücu etmedikçe müzakere devam edemez„ fikrini izhar etmişti.

B. EMVAL, HUKUK VE MENAFİE DAİR TÜRK MUKABİL TEKLİFİ. 11 Kânunuevvel 922 celsesinde murahhas heyetimiz emval, hukuk ve menafi hakkındaki mukabil tekliflerini, Romanya ve Yugoslavyaya izafeten miralay Dimitrescu da müttefikler arazisinden alınan emval ve nukuda müteallik projeyi tâli komisyona verdi.

Türk mukabil teklifatına göre Yüksek Âkitlerden herbiri gerek kendisinin işgal ettiği arazide harptenberi sekvestro veya istimval edilmiş olan tarafı diğere ait emval, hukuk ve menafii iade edecek ve mevcut değilse veya zarar ve hasara uğramış ise tahkim komisyonunca tesbit edilecek tazminatı sahibine ödeyecek idi.

Ayrılmış topraklarda Türkiye Hükûmetince sekvestro veya istimval edilmiş emval, hukuk ve menafiin iade ve tazmin külfeti ise o topraklarda yeniden müteşekkil Devletlere müteveccih olacak ve

---

[1] Bu ilk proje ile bugünkü muahedenin (65) ve müteakip maddeleri belli başlı noktalarda olsun çarçabuk karşılaştırılınca Türk tezinin ve Türk menfaatının ne kadar parlak bir zafer kazandığı göze çarpar.

[2] Versailles: madde: 297 — b, St. Germain: madde: 249 Trianon: madde: 232 Neuilley: madde: 177

[3] Mösyö Serruys böyle demişti « Türk Hükûmeti cihan nazarında takbih olunabilecek bir hal ve tavırda sebat eylemekten ihtiraz etmelidir. »

bihakkın müttefik Devlet tabiiyetini ihraz eden eski Osmanlı Tebaasının Türkiyede mevcut emval, hukuk ve menafii hakkında da bulundukları hal üzere iade muamelesi cereyan eyleyecekti.

C. MUKAVELELERE DAİR MÜTTEFİKLER PROJESİ. 13 Kânunuevvel 922 celsesinde Mösyö Nogaranın mukavelâta mütedair olarak tâli komisyona tevdi ettiği müttefikler projesi 14 - 15 K. evvel 922 celselerinde müzakere edilmeğe başlandı. Sınaî ve edebî mülkiyet ile Güzel San'atlar mülkiyetinin himayesine dair lâyihada 15 K. evvel 922 ikinci celsesinde tâli komisyona verilmiş idi.

Bu celselerde muharebe içinde ihtiyarile Türkiye'de kalıp ticaret etmiş olan düşman tebaasının vaziyeti hakkında Zekâi Beyin sorduğu ve 15 K. evvel 922 celsesinde tekit eylediği sual [1] ile gayri menkul satışlarının ancak tapuya tescil ile makbul olabileceğine dair musirren ileri sürülen Türk tezi ve Mösyö Serruys'in bu bapta Türk kanunlarının değil adlü nısfet kaidelerinin tatbik edileceği yolunda verdiği cevap göze çarpar. Bunlardan başka harp esnasında verilmiş hükümlerle icraî muamelelerin M. H. Mahkemelerince yeniden tetkike tabi olacağını gösteren ve müttefikler projesinin 7 inci maddesini teşkil eyleyen teklif de çok hararetli münakaşaları davet eylemişti.

Mösyö Nogara ile Mösyö Serruys bu istinafî tetkikin sırf adalet mülâhazalarından doğmuş bir tedbir olduğunu izaha ve bunun Türk Millî Mahkemelerinin şeref ve haysiyetine hiç bir halel getirmeyeceğine iknaa [2] çalışırken Zekâi Bey teklifi vakiin Türkiyece ancak istinafî tetkiklerin memleket mehakimi huzurunda icrası şartile şayanı kabul olabileceğini beyan ve bunda sonuna kadar israr eylemişti.

D. MUKAVELELERE MÜTEALLİK TÜRK MUKABİL TEKLİFİ. 18 Kânunuevvel 922 celsesi, bilhassa mukavelelere müteallık Türk teklifatile bu bapta İngiliz Heyeti Murahhasasının hazırladığı lâyihanın ve M. H. Mahkemelerinin teşekkül ve tarzı faaliyetine mütedair bulunan ilk projenin tevdiile temayüz eder.

---

[1] Bu sual, bügün Lozan muahedesinin maddesinin son fıkrasında gördüğümüz istisnanın henüz olmamış bir başlangıcıdır.

[2] Mösyö Serruys, söz arasında, şöyle demişti : « Fransız Mahkemelerinin hiç olmazsa Türk Mahkemeleri kadar şöhretlerine mürtebit ve mütekayyit olduklarını Türk Heyeti murahhassasına bildirmeğe lüzum görürüm»

«Je tiens à marquer à la Délégation turque que les tribunaux français sont au moins aussi jaloux de leur réputation que les tribunaux turcs».

Bu projelerden Türk teklifatı ile müttefiklerin M. H. Mahkemelerine dair projesi hemen hemen bu günkü kat'î metne mealen yaklaşır. Yalnız Türk teklifatında harbe rağmen mer'î kalacak mukaveleler, bugünkü gibi, tadat edilirken bilhassa Devlet ve diğer idarî şahsiyeti hükmiyelerle aktedilmiş mukavelelerden bahsedilmemekte ve imtiyaz mukaveleleri hakkında da ahitnamenin bugün mutazammın olduğu istisnaî sarahat bulunmaktadır. Bir de bu projede bakayı mer'iyeti kararlaştırılan mukavelelerin, teklifte kullanılan tabir veçhile, muteberiyeti esasen kanuna uygun olmalarına talik edilmektedir. [1] Mösyö Fountainin verdiği İngiliz projesi ise mühim bir hususiyet irae eder. Bunda mukavelelere ait meselelerin arzettiği karışık nezaket itibarile bunların sulhun aktinden sonra zuhur ile çalışabilecek bir hukukçular komisyonuna tevdii derpiş edilmekte ve tâli komisyonun yalnız mürur zamanlara ve icra müddetlerine müteallik ahkâmı vaz ile iktifa etmesi istenilmekte idi. 30 - Kânunuevvel -922 celsesinde müttefikler emval ve hukuk ve menafi hakkındaki yeni projelerini vermişler, müteakip 22 - K. evvel - 922 celsesinde ise Mösyö Nogara bu bapta iki taraf murahhas heyetleri arasında mevcut ihtilâfları telhisen yazdığı raporu [2] okumuştur.

Mösyö Nogaranın 28 - Kânunuevvel - 922 celsesinde müttefikler Murahhas Heyetleri namına imtiyazata müteallik mevaddı havi olarak tâli komisyona verdiği projenin (Umumî Hükümler) serlevhasını taşıyan altıncı maddesi mevzuumuza dokunan ehemmiyetli bir teklifi tazammun etmekte idi. Bu madde ile müttefikler (müttefik Devletler tebaası) tabirinin şümul dairesini tayin etmek istemişlerdi. Metnine göre:

A) Hükmî şahıslar dahil olduğu halde bir müttefik Devletin veya bir müttefik Devlet himayesindeki Devlet veya arazinin tebaası.

B) 1 - Ağustos - 914 ten evvel himaye tezkeresi almış bütün müttefik Devletler mahmileri.

C) İçlerinde müttefik Devletler tebaasının menfaatı galip bulunan Osmanlı şirketleri muahedenin malî ve iktisadî hükümlerince müttefik Devletler tebaasından addedileceklerdi. [3]

---

[1] Il est entendu que la validité des contrats et des... etc susmentionnés ne sera reconnue qu'en tant qu'ils seraient conformes aux dispositions légales regissant la matière.

[2] Konferans proseverballeri : 1 inci takım : Cilt: 3 Sahife: 310

[3] Muahedenin (64) üncü maddesinin bu hususiaki tahdidî tarifile bu ilk teklifin mukayesesi cidden faidelidir.

mülâhaza da o arada sayılabilir. Bundan başka Heyeti Murahhasamız bu celsede kapitülâsyon rejimine muhalif olarak müttefik Devletler tebaasından harp esnasında alınmış olan vergi ve rüsumun ret ve tazmini hakkındaki proje hükmünü de kapitülâsyonların 1914 te meşruan ilga edildiği esasına bilistinat asla şayanı kabul görmemiş ve hilâfını gösteren dördüncü maddenin tayyını israr ile istemişti. " İsmet Paşa „ , ancak bir iki kere Mösyö Bompard ve Mösyö Nogara'nın izahkâr ifadelerile kesilen uzun tenkit ve mülâhazalarının nihayetinde edebî, sınaî, bedii mülkiyetlere müteallik metni İstanbulun işgalinden sonra İmparatorluk Hükûmetinin tasarrufatını makbul addeden altıncı maddesinden mada şayanı kabul gördüğünü beyan buyurmuşlardı.

Borçlar hakkındaki müttefikler teklifinin müzakeresinde Heyeti Murahhasamızın mülâhazalarını Zekâi Bey komisyona iblâğ ve bilhassa Mösyö Sürruys'ün tavzihî beyanatına rağmen (ihraç eden memleketteki rayıç üzerine) ibaresi yerine (mukavele ile kararlaştırılmış olan akça) ibaresinin ikamesinde israr etti.

D. MUKAVELE, MÜRURU ZAMAN VE HÜKÜMLERE AİT SON TÜRK TEZİ — Mukavele, müruru zaman ve hükümlere müteallik teklifat için Murahhas heyetimizin iltizam ettiği tez, belli başlı noktalarda, şöyle telhis edilebilir:

A) İcar ve isticar gibi intifaa ve maden, ormanlar ve saire işletilmesine ait mukavelelerle Devlet veya diğer idarî şahsiyeti hükmiyelerin alâkadar olduğumukaveleler harp ile münfesih telâkki edilecek akitler arasına konulmalıdır.

B) İstanbulun işgalinden sonra İstanbul Hükûmetinin tasarruflarına mer'iyet verdiren hükümler kaldırılmalı ve efrat arasındaki mukaveleler hukuku adiye ahkâmına tabi tutulmalıdır.

C) Harpten evvelki mukavelelerden doğan ihtilâflar istisnaî bir müessesei kaza olan Muhtelit Hakem Mahkemelerine asla verilmemelidir.

D) Harp içinde verilen hükümler ancak mütekabiliyet şartile ve alâkadar Devletler Millî Mahkemeleri huzurunda istinafî bir tetkike tabi tutulmalıdır.

E. SİGORTALAR — Sigortalar hakkında müttefiklerce ihzar edilen projenin ayni celsede münakaşasına başlandı ve heyeti murahhasamız daha mücmel mukabil bir proje tevdi etti. Müttefikler projesinin müzakeresi sırasında esaslı tenkit ve itirazlarımız frank veya İngiliz lirası üzerine yapılan mukavelelerle Türk parası üzerine

Edebî ve sınaî mülkiyet ile güzel san'atlar mülkiyetine mütedair proje metni 30 - K. evvel 922 celsesinde kısa bir münakaşayı müteakip kabul edildi.

Bu celsede Muhtelit Hakem Mahkemeleri teşkilât ve mesai tarzının müzakeresine başlanılmıştır.

Müteakip 2 Kânunusani 923 celsesinde müttefiklerce bu bapta hazırlanan metin heyeti murahhasamızca kabul edildi. [1] Yalnız mahkeme reisi için alâkadar hükûmetler arasında ihtilâf vukuunda Cemiyeti Akvam meclisinin intihap salâhiyetine dair kuyudu ihtiraziye dermeyan olundu.

Müttefiklerin biri mukavele, müruru zaman ve hükümlere ikincisi sınaî ve edebî ve bedii mülkiyetlerin himayesine, üçüncüsü emval, hukuk ve menafie dair 10 Kânunusani 923 celsesinde verdikleri dört yeni projenin 12 Kânunusani 923 celsesinde hararetle devam eden münakaşası hiç bir semere ve neticeye iktiran edemedi.

Murahhas heyetimiz, Tahir Beyin müzakere başlangıcında açıkça söylediği veçhile, bu yeni projeleri ilk metinden farksız bulmakta ve bilhassa geçen münakaşalardan ilham alan Türk mukabil tekliflerinin hiç nazara alınmadığını teessürle kaydetmekte idi.

Bu vaziyet karşısında işin malî ve iktisadî meseleler komisyonuna intikali artık zarurî olmuştu. Netekim komisyonun 27 Kânunusani 923 tarihli celsesi Britanya, Fransa ve İtalya murahhas heyetlerinin bu meseleler hakkındaki bir projesinin [2] tevdiile açıldı.

Bu celsede "İsmet Paşa„ Hazretleri müttefiklerin hergün mahiyet ve şümulünü değiştiren isteklerini tebliğde ihtiyar ettikleri garip tarzı hareketi pek haklı olarak tenkit ile söze başladı.

Baş Murahhasımızın çok ihatalı ve veciz ifade ve itirazlarında ehemmiyetle duracağımız bir çok noktalara tesadüf edilir: Emval, hukuk ve menafiin iade veya tazmini zararına müteallik maddede yazılan 1 — Ağustos — 914 tarihinin gerek bu maddede ve gerek muahedenin buna benzer maddelerinde Türkiyenin cihan harbine iştiraki tarihi olan 29 — Teşrinievvel — 914 ile değiştirilmesi yolundaki teklif bu cümleden olduğu gibi "İsmet Paşa„ nın ancak tam bir mütekabiliyet şartı altında kabulünü mümkün gördükleri emval taharrisine ait hükümden bizatihi kabili teşhis olmayan nukut ve eshamın istisna edilmesi lûzumuna ait serdettikleri

---

[1] Bu metin, noksan ve fakat mahkeme reisinin keyfiyeti tayinine mütedair kısmından maadası mealen metni hazıra uygun hükümleri ihtiva eder.

[2] Konferans proseverballeri. Birinci takım: Cilt:3 Sahifa: 57

münakit mukaveleler arasında ihdas edilmek istenilen farka ve bir de hayat sigortası mukavelelerinin ipkası hakkındaki birinci madde ahkâmı muaddelesinin yangın sigortalarına teşmiline matuf ve münhasır gibi idi.

Yine bu celsede imtiyazata müteallik hükümler tahlil ve mütalea edilirken mevzuumuza ait mühim bir nokta, mahmiler meselesi üzerinde ehemmiyetle durulmuştu. İsmet Paşa bu vesile ile 1863 tarihine kadar " baisi teessüf bir çok suiistimalâta „ yol açan himaye usulünün o tarihte zaten Osmanlı İmparatorluğunca ilga edilmiş bulunduğunu ve adetleri pek mahdut kalan mahmilerin ise Türk tabiiyetini muhafaza ettikleri cihetle onlara diğer tebaadan farklı bir muamele yapılmasına mahal ve lüzum olmadığını dermeyan ve müttefik devletler tebaası tabirinin ancak o tabiiyeti haiz hakikî ve hükmî şahıslara tahsisi lüzumunu ehemmiyetle teklif buyurmuşlardı.

O celsede muzakeratın gidişinden ve heyeti murahhasamızın mütecellit ısrar ve tarizlerinden müteessir görünen Mösyö Bompard iktisadî hükümler hakkında itilâf ümidinin bir kaç gün evveline nazaran "daha az yakın „ (moins prochain) olduğunu söylemişti. [1]

Yukarda kaydedildiği veçhile zaten bu celse, tehlikeli bir ayrılığın bütün acılığile baş gösterdiği bir toplantı idi.

Muahedenin iktisadî hükümleri siyasî ve askerî ve hatta malî ahkâmı gibi hayatî bir ehemmiyeti haiz olmamakla beraber ince ve karışık prensiplere ve bilhassa Heyeti Murahhasamızın kanlı bir istiklâl cidalinden sonra canla başla sarıldığı mukaddes ideallere o kadar merbut idi ki: 3 ve 4 Şubat 923 müzakereleri esnasında müttefikler Murahhas Heyetleri bile iktisadî hükümlerin ikinci faslına " işbu faslın 83, 84, 91, 92 inci maddelerile merbutu alâkadar Hükümetler arasında altı ayı geçmeyecek bir müddet içinde bilitilâf yeniden tetkik olunabilecektir„ yolunda bir madde teklifine ve " İsmet Paşa „ yı da Ankara'dan çağıran Devletler Hariciye Nazırlarına gönderdiği 8 — Mart — 923 tarihli mektupla bir ayak evvel erişilmek istenilen sulhe varmak için mevadı iktisadiyenin itilâf edilmeyen aksamının sulh muahedesinden tecridi lüzumunu telkine sevkeylemişti.

İşte konferansın ikinci müzakere safhası başlangıcında iktisadî hükümlerin ehemmiyetli kısımları hakkındaki vaziyet böyle tamamen menfi ve semeresiz kalmış görünüyordu.

---

[1] Konferans proseverballeri. Birinci takım: Cilt 3: Sahife 67.

V. SON MÜZAKERELER (KONFERANSIN II İNCİ SAFHASI — Konferansın ikinci safhası, malûmdur ki, çağıran Devletler Hariciye Nazırlarile Japon mümessilinin 28 - Mart - 1 - Nisan - 923 tarihile İsmet Paşa Hazretlerine gönderdikleri müttehidülmeal not [1] ve Hükûmetimizin buna çağıran Devletlerin İstanbuldaki fevkalâde komiserleri vasıtasile 7 - Nisan - 923 tarihinde verdiği cevap [2] ile açılmıştır :

Tarihçe çok büyük kıymeti haiz bulunan bu iki siyasî vesikada mevzuumuza müteallik olarak tesadüf ettiğimiz en mühim noktalar, çağıran Devletlerin ahkâmı iktisadiyeyi muahededen tecritteki imkânsızlığa dair serdettikleri iddia ile evvelce sulhe yardım gibi yüksek bir maksatla bu tecrit telkinini yapan Türkiyenin bu sefer yine ayni istekle çağıran Devletlerin aksini iltizam eden noktai nazarlarına meyil ve iltihak eylemesinden ibaret gibidir.

Konferans 23 - Nisan - 923 tarihinde tekrar işe başladı. Konferansın bu ikinci safhasında asıl ihtisadî hükümler İtalyan Baş Murahhası Mösyö Montanyanın riyaset ettiği üçüncü encümence münakaşa ve takrir edildi. Ancak ahitnamenin 137,138 ve 140 ıncı maddeleri gibi iktisadî hükümlerle az çok alâka ve münasebeti olmakla beraber başlangıçta müzakeresi muvakkaten talik edilen bazı tâli maddeler Sir Horace Rumbold'un riyaseti altında toplanan birinci ve tamirat işlerine müteallik hükümler ise Jeneral Pelle'nin Reislik ettiği ikinci encümence tezekkür edilmişti,

Üçüncü encümen ilk celsesini 25 - Nisan - 923 Çarşanba günü açtı. İsmet Paşa Hazretlerinden başka diğer iki murahhasımız Hasan ve Rıza Nur Beyler Müşavir ve mütehassıslarla birlikte celsede hazırdılar.

Encümene düşen vazifenin "pek güç„ ve "pek ağır„ olduğunu kaydile söze başlayan Reis Mösyö Montanya ilk önce [3] muahede projesinin madde madde münakaşasını, nehci iştigal olmak üzere, teklif etti ve kabul edildi.

Projenin bugünkü (64) üncü madde yerine kaim bulunan (71) inci maddesi 1914 Ağustosundan evvel Düveli Müttefika himayesinden müstefit olan eşhası son fıkrasında koyduğu hususî bir hükümle Müttefikler tebaasına temsil etmekte idi.

Konferansın ilk safhasında da İsmet Paşanın çok düşündürücü

---

[1] Konferans proseverballeri: Takım: 1 Cilt: 4 Sahife: 70
[2] » » » 1 » 4 » 73
[3] Konferans proseverballeri, 2 inci takım cilt: 1 sahife: 268

itirazlarına uğrayan bu mesele encümenin ilk toplanışında Murahhasımız Hasan Beyin şu haklı mülâhazasile karşılandı :

"Devletlerin de tasvip ettiği 1863 nizamnamesi mucibince Türkiyede artık mahmiler kalmamış ve esâsen mahmiler ve mahmiliğin tanınması millî kanunlara da mugayir bulunmuştur. „

Tahrir encümenine havale edilen bu fıkra 22 - Haziran - 923 celsesinde yeni metin ile tekrar müzakereye konuldu. Bu celsede İsmet Paşa yeni metnin Türk Heyeti Murahhasasınca sureti telâkki ve tefsirini izah etmiş idi.

Buna göre, fıkrada zikredilen himaye ancak mahmi sıfatı ötedenberi ihtilâflı olan muayyen ve mahdut şahıslara teallûk edebilir ve metnin mefruz kabulü da hiçbir suretle himaye usulünün meşruiyetini tasdik manasını tazammun edemez.

Baş Murahhasımızın bu çok isabetli mülâhazaları bütün murahhas heyetlerin umumî tasvibine iktiran etmiş ve Reis Mösyö Montonya'nın lisanile "Devletlerin bu fıkra ile himaye usulünün tasdik ve teyidini Türk Hükûmetinden asla istemediklerini ve yalnız esasattan fiil ve hadise sahasına geçerek evvelce himayelerinden müstefit olan eşhası terketmeği gayri mümkün gördüklerini„ teyide vesile vermiştir.

Bu celsede İsmet Paşa teklif edilen fıkranın - izah ettikleri telâkki ve tefsir dairesinde - kabulünü Mısır'daki Türk tebaasının emval ve hukuk ve menafii hakkında Britanya Hey'eti Murahhasasile tehaddüs eden müşkülâtın ref ve tesviyesine hassaten talik etmişlerdi.

Baş Murahhasımızın serdettiği şu kaydı ihtirazî, Sir Horace Rumbold'un 3 - Temmuz - 923 celsesinde okuduğu ve Heyeti Murahhasamızın senet ittihaz ettiği beyanat üzerine kaldırıldı.

Bunda Mısır'da Sekvestro edilmiş Türk emvaline konulmuş tahditlerin kaldırıldığı ve şimdiye kadar müracaat etmeyenler hakkında da 1 - Kânunusani - 923 müttehaz karara tevfikan ayni muamelenin yapılacağı beyan ve ileride iktisadî mahiyet arzeden meseleler çıkınca bunlar hakkında da ahitnamenin iktisadî hükümlerinin ruh ve esasına uygun âdil bir tarzı tesviye takriri için Britanya Hükûmetinin mesaiyi cemile sarfedeceği vait edilmekte idi.

Yalnız eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşanın istediği emval hakkında itilâfatı mahsusa (Accords Speciaux) sebkettiği için beyanatta istihdaf edilen emvalden istisna ediliyordu.

Ancak bu celseden sonra Abbas Hilmi Paşa Heyeti Murahhasamıza müracaatla emvali hakkında böyle itilâfların vaki olmadığını bildirmesi üzerine iki Heyeti Murahhasa arasında mektuplar teati edilmiş ve bunlar 3 - Temmuz - 923 celsesi zabıtnamesine rapt ve ilhak edilmiştir. [1]

Üçüncü Encümenin 22 Haziran celsesi himaye ve mahmiler meselesinden başka ayni zamanda emval ve hukuk ve menafie müteallik iktisadî hükümlerin iki noktasında daha Türk görüş ve isteğinin galebesile temayüz eder: Bu celsede ötedenberi nukut, esham ve diğer menkul kıymetlerin mahiyeten teşhisi imkânsız olduğunu dermeyan eden Türk Murahhas Heyetinin noktai nazarına - Romen Delegesi Mösyö Diyamandi dahi dahil olduğu halde - bütün encümen iltihak etmiş ve binnetice projenin şimdiki 67 inci maddeye tekabül eden 72 inci maddesi metninden "nukut, esham ve tahvilât dahi dahil olduğu halde„ ibaresi çıkarılmış olduğu gibi bu maddeye müstenit metalibin Muhtelit Hakem Mahkemelerinin hudut salâhiyetinden hariç kalması hakkında Heyeti Murahhasamızca izhar olunan arzu o güne kadar muannit bir vazı alan Romen Murahhas Hey'etince de kabul ve yine Mösyö Diyamandinin beyanı resmisile encümene iblâğ ve tevsik edilmişti. [2]

Yine bu celsededir ki: İsmet Paşa ilk defa olarak Muhtelit Hakem Mahkemelerinin ihdasını, mahiyet ve maksatlarının istilzam ettiği muvakkatlık tasrih edilmek kaydı altında esas itibarile kabul buyurmuşlardı.

Netekim müteakip 3 Temmuz 923 celsesinde Baş murahhasımızın kat'iyetle durmuş olduğu şu tevkit kaydı, bugünkü 93 ncü maddede ifade edildiği üzere, üç sene içinde işini bitiremeyen muhtelit hakem

[1] Konferans Proseverballeri, Takım: 2 Cilt: 1 Sahife 375-376

Mütekaddim beyanatın ve onu takip eyliyen bu mektupların vücuduna rağmen Abbas Hilmi Paşa malları meselesi ahden açık bir tarzi halle raptedilememiş olduğundan bu nokta müşarünileyhin Türk - İngiliz M. H. Mahkemesinde açtığı meşhur dava zımnında hararetli ve kıymetli münakaşaları davet etmişti.

[2] Maamafih İsmet Paşanın teşekkürü mahsusla karşıladığı şu beyanı resmiye rağmen yine Romanya Harbiye Nezareti Türk - Romen M. H. Mahkemesinde 67 inci maddeye müstenit bir dava açmış ve bu davanın müdafaası esnasında Romen Ajanı Mösyö Bağdat mahkmenin kazai salâhiyeti tezini müdafaa ve Romen hakemi de salâhiyet rey ve kararını ita edebilmiştir.

Türk Umumi Ajanının ve onu takiben Türk Hakemi Reşit Beyin badema bu ve emsali davaların hilâfı aht ve selâhiyet rü'yetinde bulunamayacaklarını söyleyerek mahkeme salonunu terk etmelerini intaç eden bu hadise Muhtelit Hakem Mahkemelerinin faaliyet tarihçesinde ehemmiyetle kayde değer hususattandır.

mahkemesinin, merkezinin bulunduğu yere sahip devletin talebile başka bir mahalle naklolunacağı yolunda bir hükmü mahsus konulmak suretile teyit edildi.

Encümenin 17 Temmuz 923 Salı günü saat on dokuzda aktettiği celse ise, ayni günde ikinci encümenin saat on sekizde birinci encümenin saat on yedide yaptığı celseler gibi, artık imzası çok yaklaşan mesut sulhu, yirmi üç hafta süren hararetli münakaşalardan sonra karşılıklı feragatlerle elde edilen hayırlı neticeyi müşahede zevk ve gururunu tesbit edebilmekle temayüz eder.

Üçüncü encümenin resmî celselerinin elden geldiği kadar sadık ve tam olan şu telhisi, bize konferansın bu ikinci safhasında daha amelî müzakere ve itilâf tarz ve suretleri bulunduğunu gösterir. Bu defa her iki taraf murahhas heyetleri, daha doğrusu Türk murahhas heyetile çağıran devletler murahhasları resmiyet külfetlerile ister istemez ağırlaşan celseler akti yerine Uşi şatosunun asude bir köşesinde tekellüfsüz hususî içtima ve sohbetlerle istenilen neticeye erişmek çarelerini araştırmayı tercih etmişlerdir. Filhakika bu hususî musahabelerin notlarında ahitnamenin belli başlı bazı maddelerinin celse zabıtlarına inʼikâs etmeyen yaradılma amillerini görebiliriz. [1]

Meselâ müttefiklerce Lozana tekaddüm eden diğer muahedelerle Çekoslovakya ve Lehistan lehinde ihdas edilen anʼanenin [2] Lozan muahedesile tesis kılınan yeni siyasî nizamda hiç bir yeri olmadığını, konferansa iştirak etmemiş devletler lehinde, muahedenin malî ve iktisadî hükümlerine aynen iltihak edebilmek suretile, kabul ettiğimiz müsamahakâr muamelenin Portekizle Belçikaya maksur bulunduğunu bu hususî notlardan anladığımız gibi ahitnamenin bugünkü 60 ıncı maddesine mevzu teşkil eyleyen devlet ve hanedan emlâki arasında gerek hüküm ve gerek mahiyet itibarile mevcut farika ve anatı da o hususî notlarla kaydedilen münakaşa ve izahlardan öğrenebiliyor ve o maddenin salim vücuhu tatbikini ancak bu suretle ihata edebiliyoruz.

Yine aynı notlar bize imtiyazların "şeraiti hazırai iktisadiyeye tevfiki„ meselesi konuşulurken yüksek âkitlerin imtiyaz tabirine

---

[1] Hususî içtimalar 23 Haziran 923 ten 16/17 Temmuz 923 gece yarısından sonra biri çeyrek geçeye kadar muhtelif günlerde sekiz kerre yapılmış, elde edilen semereler müteakip resmî celselerde usulen kayt ve tescil edilmiştir.

[2] Bu anʼane, şu iki yeni devleti düveli müttefikadan ad ve ahdî menfaatlerden istifade ettirmek suretinde tecelli eder.

mutat ilmî telâkkisinden bam başka tamamen istılahî bir mana verdiklerini gösterir. Ez'an cümle Çukur Ova mukavelesi arzettiği bazı hususiyetlerden kat'ı nazar ilk bakışta bir hukuku âdiye akti gibi görünürken, Ceneral Pellenin şüphe götürmez açık ifadesile de sabit olduğu üzere, bu bahiste tamamen imtiyaz ad ve o suretle münakaşae dilmiştir. [1]

İşte bundan on sene evvel 24 Temmuz 923 te Romine sarayında İsviçre Reisi Cümhuru Mösyö Şorer'in riyaset ettiği umumî celsede imzalanan Lozan ahitnamesinin iktisadî hükümleri işte bu uzun ve çetin merhaleleri geçmek suretile vücude gelmiştir.

II

Emval, hukuk ve menafi

I. KARŞILIKLI FERAGAT PRENSİBİ — Lozan muahedesi, harpten müteessir olan hususî menfaatler bahsinde daha evvel gerek eski müttefiklerimizle ve gerek 10 Ağustgs 920 de Sevr'de sakıt hükûmetle yapılan muahedelerdeki prensiplerden büsbütün ayrı bir nehç ve nizamı tazammun eder [2]. Denilebilir ki: Lozanı kendisine takaddüm eden Versay, Triyanon, Neuilly, Senjermen gibi muahedelerden lehimize olarak ayıran belli başlı farıkalardan birine bu noktada, tesadüf edilir :

Karşılıklı tam ve mutlak feragat.

Bu çok mühim ve mesut hüküm, muahedenin 58 inci maddesinde şu suretle yazılıdır :

"Bir taraftan Türkiye diğer taraftan (Yunanistan hariç) diğer âkit devletler Türkiye ile Düveli mezkûrenin ve kezalik hükmî şahıslar da dahil olduğu halde tebaalarının 1 Ağustos 914 tarihile işbu muahedenin mevkii mer'iyete konma tarihi arasında geçen zaman içinde gerek ef'ali harbiyeden, gerek rekizisyon, zabıt, sek-

[1] Konferans proseverballeri 2 inci takım: 1 inci cilt: 403 Sahife:

Bu akt'i telâkkiye rağmen Türk - Fransız M. H. mahkemesi, Baron Wanderw ve Lesepsin açtıkları davada, imtiyaz tabirinin nazarî manasına kıymet vererek Türk ajanlığının dermeyan ettiği ademi salâhiyet def'ini ret ve menşei ihtilâf olan mukavelenin Lozan ahitnamesinin 73 üncü maddesinin F fıkrasında mevzuubahs adî mukavelelerden olduğunu takrir eylemiştir.

[2] Türk - İtalyan M. H. mahkemesi 28/12/927 tarih ve 64 numaralı kararında «bu maddei Lozan ahitnamesini diğer muahedelerden ayıran asli seciyeyi natıktır. Lozan va Versay muahedeleri bn mephaste birbirinin tamamen nakızıdır» diyor.

vestro, tasarruf veya müsadere tedbirlerinden münbais zayiat ve zarar ve ziyanlardan dolayı her türlü naktî metalipte bulunmaktan mütekabilen ferahat ederler„.

Fransız ajanı M. J Chapuis nin mücmel fakat özlü bir makalesinde denildiği gibi hükûmetimiz bu madde ve mütemmim ahdî hükümlerle tebaası için müttefik devletler tebaasına mutlak surette müsavî muamele görmek hak ve imtiyazını temine muvaffak olmuştur. 58 inci maddenin tazammun ettiği karşılıklı feragat o kadar âm ve şamildir ki : Muahedenin hilâfı istidlâl edilen her müphem hükmüne bile müessirdir [1]. Bu feragatın şümul dairesini taallûk ettiği muamelenin meşruiyet veya ademi meşruiyeti veyahut düveli emsal ve taamüllere muvafakat veya mugayereti gibi esaslı amil ve vasıflar bile tahdit edemez. Binaberin rekizisyon gibi hukuku düvelin meşru gördüğü tasarrufat kadar, yağma, tahripler yolsuz zabıt ve müsaderelerde naktî bir matlaba yol açtıkça maddenin hükmü mutlakı altına düşer. Şu itibar ile âkit devletler kendilerinin ve tebaalarının harp hâdiselerinden ne doğrudan doğruya ne de dolayısile uğradıkları zarar ve ziyanlar, mutat tabirile, harp zararları için bir para tamirat veya tazminat istemeyecekleri gibi rekizisyone edilen her hangi bir malin - kendi kanunları müsait olsa bile - mukadder bedelini veya işgal ve tasarruf ettikleri menkul veya gayri menkullerin ecri misillrini vermeğe de kat'iyen mecbur değildirler. Hulâsa maddenin yüksek âkitlerce derpiş edilen hükmü, meşru gayri meşru istisnaî, mutat her türlü harp tedbir ve hâdiselerine ve bunların bütün netayiç ve avakibine şamildir. Yeter ki: Bu tedbir ve tasarruflar 1 Ağustos 914 tarihile muahedenin mer'iyet mevkiine konulduğu 6 Ağustos 924 tarihi arasında vuku bulsun...

Mefruz hâdisenin vukuu anında taallûk ettiği devlet ve tebaasının hukukan henüz muhasım sıfatını iktisap etmemiş olması [2] veyahut o tedbirin Mudanya mütarekesinden ve hatta muahedenin imzasından sonra ittihaz edilmiş bulunması [3] karşılıklı feragat aslına kat'iyen müessir olamaz.

II. YUNANİSTANIN VAZİYETİ — Madde metninde Yunanistanın istisnasını gösteren kaydı mahsus ta Yunanistan lehinde mümtaz ve gayri mantıkî bir vaziyet ihdas edemez. Bu kayt, prosever-

---

[1] Türk - İtalyan M. H. mahkemesi kararı : 16/12/930. No. 5.
[2] Türk - Romen M. H: mahkemesi kararı : 19/1/ 929 No. 4.
[3] Türk - Fransız M. H. mahkemesi kararı : 23/5/928 No. 48.

baller tereddüde imkân bırakmayacak vuzuh ile natık olduğu veçhile, hiç olmazsa son devresinde harp mes'ulü sayılan Yunanistanın maddenin müteakip fıkralarile Müttefik Devletlere karşı yaptığımız kısmî fedakârlıktan istifade edememesi maksadile ve tamamen Yunanistan aleyhinde konulmuştur.

Muhtelit Hakem Mahkemelerinin faaliyeti başlangıcında Yunanlılar 58 inci maddenin ifade ettiği karşılıklı feragatten kendilerinin istisna edildiğini, 59 uncu maddenin son fıkrasile yaptığımız cemilekâr ibranın bir taraflı olduğunu ileri sürerek hukuku düvelin umumî kaidelerine tevfikan hiç olmazsa rekizisyone edilen emval bedellerinin Yunanlılara lüzumu tesviyesi tezini dermeyan ve bu yolda milyonlarca liralık binlerce dava ikame etmişlerse de Plessa - Türkiye davası zımnında Türk - Yunan M. H. Mahkemesinin isdar ettiği çok uzun ve müdellel kararla noktai nazarları ret ve Yunanlıların diğer yüksek âkitlerden hiç bir sebep ve suretle daha mümtaz ve müsait bir mevki iddia edemeyecekleri içtihat edilmiştir. [1]

Binaberin muahedenin pek mantıkî ve manidar sükûtuna rağmen Yunanistan ve tebaası hakkında da 58 inci maddenin koyduğu mutlak ve şamil feragat prensibi metnen değilse bile ruhen cereyan eder.

Bilvesile şurası ışaret edilmeğe değer ki : 59 uncu maddenin son fıkrasile Yunanistan lehinde vaki feragatimiz birinci fıkrasında mevzuubahs olduğu üzere Yunanistan ordu ve idaresinin Anadoluda ika ettikleri mugayiri hak ef'ale matuf gibi görünmekle beraber bu hüküm ve feragate - Karağaç ve havalisinin terki gibi bir tavize mukabil olarak - Yunanlıların alelûsul rekizisyone ettikleri eşya bedelâtı da dahildir. [2]

Türk - Yunan M. H. Mahkemesinin tesis ettiği bir içtihada [3] göre bu feragat Anadoluya muhtes olmayıp Yunan istilâsına uğrayan Şarkî Trakyadaki harp zararlarına dahi şamil bulunmaktadır.

Lozanın yüksek âkitleri hususî menfaatler için belki zararlı görünen bu hükmün şiddetini ancak, feragatin ifade ettiği şümul ve itlâk haleldar olmaksızın, muahedenin 65, 66 ıncı maddelerinde derpiş edilen sureti tesviyelerle hafifletmek istemişlerdir.

Binaberin muahede tatbikatında feragat prensibini daima asıl,

---

[1] Türk - Yunan M. H. Mahkemesi. Karar: 29 - 2 - 928 Numara 24

[2] Konferans proseverballeri. Cilt: 1 Takım: 2 Sahife. 169
(Ismet Paşa ve Mösyö Venizelosun müşterek mektupları)

[3] Türk-Yunan M. H. Mahkemesi. Karar: 17 4-930. Numara: 1123

meselâ iade veya bedeli tasfiyenin tezyiden tesviyesi gibi hükümleri her zaman bunu tadil edici bir istisna gibi telâkki etmek pek doğru olur.

III. BULUNDUĞU HAL ÜZERE İADE — Lozan ahitnamesinin 65 inci maddesi, madde metninde yazılı şartlar tahakkuk edince emval, hukuk ve menafiin iadesini amir bulunmaktadır. Muahedenin telâkki ve tertibince bu emval, hukuk ve menafi, iadeden müstefit olacakların Türk tebaası, Müttefik tebaası veya alelitlâk yani tabiiyet aranılmaksızın bütün meşru malikler olduğuna göre, üç zümreye ayrılır. Maamafih şurası hemen kayt edilmelidir ki: Malının iadesini isteyebilecek meşru malik Lozan ahitnamesinin 72 inci maddesinin ikinci fıkrası mucibince emval, hukuk ve menafii müttefikler lehine tasfiye edilecek Almanya, Avusturya, Macaristan veya Bulgaristan tebaasından olmamak iktiza eder.

Madde sarahatine göre hak sahiplerine iade ve teslimi muktazi emval, hukuk ve menafiin halen mevcut ve kabili teşhis olması lâzımdır. Maddeten veya hükmen müstehlik emval, gerek mahiyeti (nakt, hamile muharrer menkul kıymetler) ve gerek bazı arizî sebepler (misliyatta diğer bir misli ile karışma) dolayısile teşhisine imkân olmayan mallar gibi vacibüliade değildir.

İade borcu yüksek âkitlere muahedenin mevkii mer'iyete girmesile terettüp eder. Binaberin madde de sarahat olmamakla beraber Muhtelit Hakem Mahkemelerinin içtihadatına göre filhal mevcudiyet kaydi bu tarihte yani mer'iyet anında mevcudiyet manasını müfit olmak icap eder. [1]

Maahaza mer'iyet tarihinde mevcut ve kabili teşhis bir malın badehu müstehlek olması veya itlâf edilmiş bulunması Muhtelit Hakem mahkemeleri nezdinde her hangi bir tazminat davası açmağa müsaade veremez. Çünkü: Bu mahkemelerin esasem mahdut olan kazaî selâhiyetleri, bu mephaste, iade veya teşhis ihtilâflarına maksurdur. Kanaatimizce böyle bir hadise tekevvününde ahdî borçunu yapmayan yüksek âkit aleyhinde olsa olsa kendi mahkemesi nezdinde dava ikame edilebilir. Bu takdirce ancak hukuku adiye ahkâmı cereyan eder.

Maddenin amir bulunduğu iade, tabir caizse, kemalile bir iade değildir. Teallûk ettiği malın maddeten bulunduğu hal üzere iadesinden ibarettir. Binaberin meselâ rekizisyone edilmiş bir otomobilin harap ve yalnız karoseri halinde hak sahibine iadesile muhede hükmü yerine getirilmiş olur.

[1] Türk - Yunan M. H. Mahkemesi. Karar: 14-1-931 Numara 348

Yalnız iade edilecek emval, hukuk ve menafiin hak sahibinin rizası olmaksızın tahmil edilmiş olan her türlü külfet ve kayitlerden azade bulundurulması iktiza eder. Binaberin vazıyet edilmiş bir gayri menkulün dört duvar halinde kalsa bile uğradığı tahribat, ahden hiç bir naktî talebe yol açamazken o gayri menkule diğer bir şahıs veya gayri menkul lehinde tahmil edilmiş bulunan velevki en zararsız her hangi bir gayri menkul mükellefiyeti mutlaka ref ve izale edilmelidir. [Madde: 66 ilk fıkra] Bu yüzden mutazarrır olanların zararını tazmin ise 66 ıncı madde hükmünce iade ile mükellef olan hükûmetlere racidir.

65 inci maddenin iadesini derpiş ettiği emval, hukuk ve menafiin tasfiye veya diğer istisnaî bir tedbire mevzu teşkil etmiş bulunması da maddenin tatbiki için lâzım bir şarttır. [1] Binaberin harp içinde olsa bile menafii umumiye namına istimlâk edilmiş veya yangın yerlerinde tarla kaidesi tatbik olunmuş gayri menkulâtın iadesi hususunda icraatta bir aykırılık yapılmamış oldukça bu maddeye istinat edilemez. [2]

İstisnaî tedbirin tayininde başlıca kıstas, o tedbirin hukukî mesnedini teşkil eden kanunî mevzuaların istisnaiyeti değil, harple alâkası ve tatbikindeki istisnaiyettir. Yoksa o tedbirin hasım olmıyanlara da tatbik edilmiş olması veyahut istinat ettiği kanunun aslen yerliler için vaz edilmiş bulunması haizi ehemmiyet değildir. Binaberin meselâ nakil ve tehcir edilen yerli eşhas ve emvali hakkında mevzu emvali metruke kanunumuzun ihtiva ettiği hüküm ve tedbirler istisnaî harp tedbirlerinden addolunabilir. [3]

Emval, hukuk ve menafi hakkında ahdin tesis ettiği bu iade borcu en kısa bir zaman içinde hatta derhal ifa edilmek iktiza eder. [4] Bu vecibe, emval, hukuk ve menafiin halen bulunduğu toprağa muahedenin mer'iyete girdiği tarihte sahip ve hâkim olan veya o toprakta o zaman sultası carî olan yüksek âkide müterettiptir.

---

[1] Türk - Fransız M. H. Mahkemesi. Karar: 8-4-930, No. 60
Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi. Karar: 16-12-930 No. 36

[2] Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi. Karar: 4-6-928 No. 104
Türk - Fransız M. H. Mahkemesi. Karar: 23-4-931 No. 118

[3] Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi. Karar: 29-4-929 No. 43

[4] Türk - Fransız M. H. Mahkemesi 14-9-926 tarih ve 12 numaralı kararile (derhal iade) vecibesinin teahhuru ifasını muhik tazminatı müstelzim görmüştür. Her borç gibi ahdî vecibe'erin ifasındaki teahhur veya mumatala dahi, nazariyat itibarile, âdil tazminatı istilzam etse bile M. H. Mahkemelerinin bu bapta hiç bir kazaî salâhiyeti olamayacağı derkârdır.

Madde hükümlerinden ancak tebaa "ressortissant„ istifade edebilir. Dava vukuunda ise müddeialeyh mevkiinde bulunacak daima âkit devletlerden biridir.

İade talebinde bulunacak müttefik devletler tebaasının 29 - Teşrinievvel - 914 tarihinde bu sıfatı haiz bulunması lâzım gelir. [1] Ayni talebi dermeyan edecek Türk vatandaşının sıfat tabiiyeti hakkında muahede de sarahat olmamakla beraber muahedenin sıkı ve tam bir mütekabiliyet, belli başlı her noktada beliren mutlak müsavat şartı altında yapılmış olmasına nazaran hukukî mantık vatandaşlarımızın da ayni tarihte o sıfatı haiz bulunmuş olmalarını istilzam eder.

Kanaatimizce Türk veya müttefik devletler tebaası olmak sıfatı yalnız ikamei dava sırasında değil, mürafaanın bütün müddeti devamınca baki kalmak iktiza eyler.

Tahlilimizi bu noktaya getirdikten sonra bilhassa ahden tarif edilmiş olan müttefik devletler tebaasından ve bazı noktalarda bunlara temsil edilen mahmilerden bahsetmemek mümkün olamaz.

IV. MÜTTEFİK DEVLETLERTEBAASI VE MAHMİLER — Lozan ahitnamesinin 64 üncü maddesinin ilk fıkrası müttefik devletler tebaasının tarifini, son fıkrası ise mahmiler hakkındaki hükmü ihtiva eder.

Madde sarahatine göre, iktisadî hükümler bahsinde Türkiyeden başka âkit devletlere veya bu devletlerin himayesi altındaki diğer bir devlet veya araziye tabi bulunan hakikî şahıslarla şirketler, cemiyetler, müesseseler müttefik devletler tebaasındandır. Binaberin bir Tunuslu, bir Siyamlı asıl bir Fransız gibi, bir Haydarabatlı tam bir İngiliz gibi iktisadî hükümlerden istifade eder.

Türk - İngiliz M. H. mahkemesi 16-12-929 tarihinde ısdar ettiği 309 numaralı bir prensip kararile Kıbrıslıları da İngiliz himayesindeki bir arazinin tebaasından addetmiştir. [2]

[1] Türk - Fransız M. H. Mahkemesi 22-4-931 tarihli bir kararile bu tarihte mevcut olmayan hükmî bir şahsın ikamei dava hakkını kabul etmemiştir.

[2] Bu kararın yanlışlığı kadar yolsuzluğunu anlamak için muhtelit hakem mahkemeleri nezdindeki Türk ajanlığının (Kıbrıslılar deavisi) denilen bu davalarda verdiği usulî lâyihaları ve prensip kararından sonra (umumî mülâhazalar) unvanı altında tevdi ettiği matbu muhtırayı okumak icap eder. Burada yalnız şurasını kayt ile iktifa ederiz ki: Bu karar muhtelif tecellilerile himayeye müteallik ilmî telâkkilere [Lawrence : Prenciples of international Law S. 80 — Des pognet: Essai sur le protectorat S. 51 — Nippold: Georgie. du point de vue international S. 26 — Fachille : — Traité de droit international public 1 S. 264] münafi olduğu kadar 4 Haziran 1878 tarihli muahede ve zeyline ve hatta Kıbrıs valii umumisinin vaktile neşrettiği pasaport talimatnamesi hükmüne de muhaliftir.

Görülüyor ki: madde, müttefik devletler tebaası olmakta hakikî şahıslarla hükmî şahıslar arasında hiç bir fark yapmıyor. Ancak hükmî şahısların tabiiyetini tayin ve ona göre iktisadî hükümlerden istifadelerini temin hususunda, büyük harbe nihayet veren diğer muahedelerle kabul edildiği üzere, kontrol ve sermaye nafiziyetine hiç bir kıymet vermemektedir. Lozan ahitnamesi nehcine nazaran bu bapta Kıstas, ilmen eskimiş addedilse dahi, hükmî şahısların unvanları ve kendilerini yaratan kanunun telâkkisidir. Binaberin meselâ Osmanlı bankası gibi, Şam - Hama Demiryolları gibi tamamen ecnebi sermayesile müteşekkil ismen Osmanlı şirketler müttefik devletler tebaasından addedilemezler. [1]

Lozanın bu bapta koyduğu esas o kadar kat'î ve şamildir ki: Meselâ Romanyada çalışan ticarî bir şirket, sermaye nafiziyeti itibarile, Fransız addedilmiş olsa bile Lozan muahedesinin umumî bünyesine uygun olmıyan bu sıfata bilistinat Türk - Fransız M. H. mahkemesinde dava açamaz. [2]

Büyük harpten sonra aktedilen diğer muahedelerle Lozan ahitnamesi arasında bu noktada görünen esaslı fark, meselâ sermaye nafiziyeti itibarile Fransızlığına bilistinat yine o noktai nazardan Alman telâkki edilen bir Osmanlı şirketi aleyhine Fransız - Alman M. H. mahkemesinde dava açıp hak kazanabilen bir Osmanlı şirketinin Türkiye aleyhine ikame ettiği davanın ademi salâhiyet cihetinden reddedilmesi gibi mütenakıs ve garip neticeler tevlit etmiştir.

Mahmiliğe gelince: Kapütilâsyonların cari olduğu her Şark memleketi gibi eski imparatorlukta da Türk tabii, zamanın tabirince reayadan iken himaye yolile kendilerine mümtaz ecanip mevkiini verdirebilenler olmuş, hatta pek çoğalmıştı. O kadar ki: Tanzimatı hayriyeden sonra gelen hükûmetler ve ricali bile artık bu himaye usulündeki hudutsuz suiistimallere karşı isyan ve şikâyet cesaretini kendilerinde bulmuş, 1863 nizamnamesini neşredebilmişlerdi. İmparatorluğun son zamanlarında, itiraf etmeli ki, seyrekleşen bu mahmilerin vaziyeti konferansta yine müttefik devletlerin alâkasını celbetti. Hararetli münakaşalardan sonra 64 üncü maddenin son fıkrası, şekli hazırile, kararlaştırıldı.

Maamafih bu fıkranın fasit tefsirlere müsait görünen bir az müphem metninden ileride her hangi bir anlaşamamazlık doğmamak için İsmet Paşa üçüncü encümenin 22 Haziran 923 celsesinde bu fıkradan hangi kimselerin istifade edebileceğini kat'î ve açık bir

[1] Türk - Fransız M. H. mahkemesi karar 25-5 928 No. 134
[2] Türk - Fransız M. H mahkemesi karar 22-4-931 No. 6

lisanla beyan etmiş, M. Montanyada bütün murahhas heyetlerinin İsmet Paşanın bu tarzı tefsiri hakkında kendisile mutabık bulunduklarını bildirmişti.

Fıkranın yazılıp kabul edildiği anda müttefikan yapılan şu izah ve tefsire göre bu fıkrada bahsedilen himaye ancak 1863 nizamnamesine tevfikan imtiyazlı tercüman, kavas gibi konsulâto müstahdemlerine ve bir de ötedenberi mahmiliği Babıâli ile sefaretler arasında münakaşayı davet eyliyen pek mahdut eşhasa racidir. Binaberin Türk Fransız M. H. mahkemesinin 23/5/928 tarih ve 134 numaralı kararile içtihat ettiği üzere hükmî şahıslar için himaye ve binnetice iktısadî hükümlerden istifade mutasavver olamaz [1]. Maahaza mahmilerin de müttefik devletler tebaası gibi muahedenin iktısadî hükümlerinden istifade edebilmeleri mutlaka bu sıfatları yüzünden düçarı zarar olmuş bulunmalarına bağlıdır [2] Binaberin mahmilik sıfatı mevzuubahs olmaksızın emvali hakkında her hangi bir harp tedbiri yapılan bir Türk tabiinin bu fıkraya bilistinat metbu devleti aleyhine dava açabilmesi iddia ve kabul edilemez.

V. BİTİRİLMİŞ TASFİYE MUAMELELERİ — Muahedenin 66 ıncı maddesi hatta ahitnamenin mevkii mer'iyete girmesini beklemeksizin imzası akebinde bütün istisnaî harp tedbirlerinin durdurulup kaldırılmasını isterken o tarihte intaç edilmeiş tasfiye tedbirleri hakkında dördüncü fıkrasile alâkadar âkit devlete müsaadekâr bir salâhiyet vermektedir.

Buna nazaran tasfiyeyi yapan devlet, tasfiye bedelini, hak sahibine vermekle taallûk ettiği emval, hukuk ve menafii aynen iade mecburiyetinden kurtulabilir. Maahaza; hak sahibinin müracaati üzerine salâhiyettar muhtelit hakem mahkemesi tasfiyenin hakikî bedeli temin edebilecek şartlar altında yapılmadığını hüküm ve takdir eder ve alâkadarlar uyuşamazlarsa tasfiye bedelini adilâne artırabilir. [Madde : 66. Fıkra : 4. Hatime].

Bu fıkranın yazılışına göre muhtelit hakem mahkemeleri tasfiye bedelini tezyitte geniş takdir salâhiyetine maliktir. Maahaza, bu artırmayı hiç bir zaman 58 inci maddenin koyduğu karşılıklı feragat prensibinden ayrılarak tasfiye görmüş emval, hukuk ve menafi

[1] Türk - İngiliz M. H. mahkemesi bu noktada muhalif bir içtihat tesis etmiştir. Karar : 16/12/930 No. 121.

[2] Türk - Fransız M. H. mahkemesi. Karar ; 23/5/928 No. 134.
Türk - İtalyan M. H. mahkemesi bu tarzı telâkkiye muhaliftir.
Karar : 9/12/929 No. 13.

sahiplerine tazminat vermek mahiyetinde telâkki etmemek iktiza eder. Bu aynen iadenin bedelinden başka bir şey değildir, ayni zamanda hak sahibine verilmiş bir imtiyazdan ziyade iade ile mükellef yüksek âkit lehinde konulmuş ihtiyarına bağlı bir kolaylıktır [1].

Netekim artırılmış tasfiye bedelini alâkadar devlet, mahkeme kararından itibaren iki ay içinde ödemezse 65 inci maddenin koyduğu asıl hüküm, iade vecibesi geri gelir.

Binaberin tasfiye bedelinin artırılabilmesi için taallûk ettiği emval, hukuk ve menafiin ahten iadesi lâzım gelecek surette mevcut olması iktiza eder. Bunlar mevcut olmadıkça tasfiye bedeli veya bunun artırılması Muhtelit Hakem Mahkemesinden istenilemez [2].

VI. TÜRKİYENİN YUNANİSTAN, ROMANYADAN, BİLMUKABELE ONLARIN TÜRKİYEDEN ALDIKLARI MENKUL MALLAR — Muahedenin 67 inci maddesi, Türk ordu ve idarelerinin Yunanistan ve Romanya topraklarından, Yunanistan ve Romanyalıların da Türkiye arazisinden alıp götürdükleri menkul mallar hakkında hususî bir hükmü taşır. Maddeye göre alâkadar âkitler bu malların araştırılmasını, iadesini mütekabilen kolaylaştırmağı taahhüt etmiş bulunmaktadırlar. Bu araştırma ve iadelere müteallik talepnamelerin muahedenin mer'iyet mevkiine girdiği andan itibaren altı ay zarfında verilmiş olması lâzımdır. [Madde : 67. Son fıkra]. Aksi takdirde bu gibi talepler artık mesmu olamaz.

Lozanın iktisadî hükümlerinin doğuşunu mütalea ederken işaret ettiğimiz gibi bu madde ve koyduğu hüküm, murahhas heyetimizin en güç kabul ettiği maddelerden biridir. Bu meddeye müstenit metalibin muhtelit hakem mahkemelerine götürülemiyeceği hakkındaki kat'î noktai nazarımıza Romen murahhas heyetince iltihak edilinceye kadar heyeti murahhasamız metni hazırlanan maddeyi kabulden imtina etmişti. Binaberin ne bizim Romanya veya Yunanistandan alıp memlekete getirdiğimiz, ne de onların alıp yurtlarına götürdükleri menkul eşya hakkındaki iade talepleri araştırma istidaları gibi muhtelit hakem mahkemelerine götürülemez. Bu ciheti Romen delegesi Mösyö Diyamandinin açık ve kat'î beyanı resmisi kadar muhtelit hakem mahkemelerinin bakabileceği davaları, madde numaralarını birer birer yazmak suretile gösteren 70 inci maddede bu 67inci

---

[1] Türk - İngiliz M. H. mahkemesi. Karar : 26/6/927 No. 2

[2] Türk - İngiliz M. H. mahkemesi. karar : 26/12/927 No. 445.

maddenin artık mevcut bulunmaması da şüphe götürmez bir surette ispat eder. [1]

VII. KAPİTÜLÂSYON REJİMİNE AYKIRI VERGİ TAHSİLÂTI: Yunanistan ordusunun Türkiyede işgal ettiği yerlerde Yunan idaresile Türk vatandaşları arasında münakit mukavelelerden doğan borçların bu mukaveleler mucibince ödeneceğini gösteren 68 inci madde, hukuku adiye kaidelerine göre halledilecek bir hükmü taşıdığından durmağa değmez. Fakat bunu takip eden 69 uncu madde muhtelit hakem mahkemelerinin salâhiyetine giren hususî ve çok mühim bir hükmü ifade eder. Buna göre " 1 Ağustos 914 tarihinde müstefit oldukları statü icabınca müttefik devletler tebaasının ve mallarının tabi olmadıkları hiç bir vergi, resim veya munzam resim 1922 - 1923 malî senesi tahakkukatından evvelki seneler tahakkukatı için işbu tebaadan veya mallarından cibayet edilmiyecektir. „

Bu maddeyi bütün şümul ve kaytlarile gözden geçirmezden evvel kararlaştırılmasındaki maksadı araştırmak pek yerinde olur sanırız.

Fikrimizce bu madde, Lozanın hususî menfaatlere müteallik hükümleri hakkında yazı yazan salâhiyet sahibi bazı zevatın düşündükleri veçhile [2] yalnız müttefik devletler tebaasını Türkiyenin harp masraflarına iştirak külfetinden, muhtelit hakem mahkemelerini de muharebe içinde düşman tebaasından vergi alınmasının istisnaî bir harp tedbiri olup olmıyacağını araştırmak zahmetinden kurtarmak gibi çok basit bir dilekten doğmamıştır.

Bunu daha ziyade kapitülâsyonların ilgası gibi çok karışık ve güç bir meseleye ateşli müzakerelerden sonra Türk tezi lehinde verilen mesut hal tarzının neticelerini biraz hafifletmek maksadına yormak lâzım gelir.

Malûmdur ki kapitülâsyonların bizce 1 Teşrinievvel 1914 te vaki ilgası hadisesi muahedenin 28 inci maddesile kabul ve tasdik edilmişti. Buna rağmen kapitülâsyonların ilgası tarihinin ahden açıkça tesbit edilmemiş olduğu gizlenemez. Konferansta müzakere sırasında her iki tarafın birbirine büsbütün zıt tezleri müdafaa ettikleri göz

---

[1] Türk - Romen M. H. mahkemesi bu maddeyi kazaî bir hükmü muhtevi değil, belki taharri hususunda kolaylık göstermek gibi idarî bir manayı mutazammın addederek 26-4-923 tarih ve 21 numaralı kararile salâhiyet tesis etmiştir. Bu kararın ahde ve konferans müzakeratına ve alâkadar devlet delegesinin resmî ifadesine külliyen muhalif olduğu aşikârdır.

[2] Jean Chapuis, Fransız ajanı:
Journal du droit international 1923. S. 502

önüne getirilirse bu noktanın tasrih edilmemiş olmasını, amelî, nazarî bir çok cihetlerden, mahzurlu görmemek mümkün değildir. Bu sarahatsizliktir ki: Bir çok müellifleri muhtelif mülâhazalar dermeyanına sevketmis, tereddüt ve münakaşaları davet eylemiştir.

Meselâ profesör A. Mestre değerli bir etüdünde [1] 29 inci maddenin karşılıklı iki tezden hiç birini teyit etmediğini söylüyor:

" Mesele pürüzlü olduğundan halledilmeden bırakıldı. Bu hiç şüphesiz, diplomasi noktai nazarından, çok mahirane, belki de lâzım idi. Fakat hukukî cihetten asla ne iyi ne de amelî sayılabilir. „

Mösyö C. G. Tenekidès ise müttefikler tezine cesurane iltihakla kapitülâsyonların ilgasının ancak muahedenin mevkii mer'iyete girdiği andan itibaren müfit hüküm olacağını ileri sürüyor [2]

Bununla beraber bu baptaki müzakerelerin geçirdiği safhalar dikkatla takip edilir, müttefiktler tarafından hazırlanan muhtelif projeler kabul edilen metin ile karşılaştırılır ise - kat'iyetle iddia edilebilir ki - kapitülâsyonların 1914 tenberi mülga olduğunu açıkça itiraftan çekinen müttefikler onu zımnen kabul ve Türk tezine tamamile iltihak etmişler ve yalnız bundan tebaaları için doğabilecek bazı muzır akisleri, bir takım sureti tesviyelerle kısmen tadil etmek istemişlerdir [3].

İşte, kanaatimizce, bu madde bu sureti tesviyelerden biridir. [4]

Bununla 1 - Teşrinievvel - 914 tenberi mülga bulunan kapitülâsyonlar nehcine mugayir vergilerin 922 - 923 malî senesinden evvelki seneler tahakkukatına mahsuben müttefik devletler tebaasından **bedema** tahsil edilmemesi kararlaştırılmış bulunmaktadır. Bu sureti tesviyenin kararlaştırıldığı 15 - Mayıs - 923 ten evvel tahsil edilmiş paralar hakkında alâkadarların hiç bir

---

[1] Achille Mestre :
L' Etranger en Turquie d' après le traité de Lausanne S. 17

[2] Journal du Droit international 1924. S. 531.
Müttefikler murahhas heyetlerinin 24 Nisan 923 celsesinde söyledikleri sözlere dayanan M. Tenekides ayni celsede İsmet Paşanın aksi tezi müdafaa ettiğini ve meselenin hukukçular komitesine «kapitülâsyonların ilgasının, bazı menfaatler için zararı mucip neticeler vermemesini hususî hükümlerle temin» maksadile iade edildiğini unutmuş gibi görünüyor.

[3] Ecnebilerin tabi olacağı usule dair mukavelei mahsusadan kapitülâsyonların ilgası tarihini gösteren maddenin Türkiyenin talebile, kaldırılmış olması, tek başına, mütaleamız lehinde kuvvetli bir hüccet sayılabilir.

[4] Ahitnamenin 138 inci maddesi de bu sureti tesviyelerden diğer biri addedilebilir.

hak davası olamıyacağına dair maddenin son fıkrasında görülen sarahatta bu madde ile gözedilen gayenin kapitülâsyonların, yalnız hukuken olsun, ilgasını muahedenin mer'iyet tarihine talik etmek değil, bilâkis 1 - T. evvel - 914 tarihinde vukubulan ilga hadisesinin müttefik devletler tebaasına son bir cemilekârlık olmak üzere vergi meselesindeki inikâslarını meşrut ve mukayyet olarak tahdit eylemekten ibaret bulunduğunu gösterir.

Bu madde metnine göre müttefik devletler tebaasından her hangi bir vergi, resim, munzam resim alınmamak, alınmış ise geri verilmek için:

1. 1 - Ağustos 914 teki statüye aykırı olmak,

2. 1922-1923 malî senesinden evvelki seneler tahakkukatına ait bulunmak,

3. 15 - Mayıs - 923 ten evvel tahsil edilmemek gibi üç şart tahakkuk etmiş bulunmalıdır. 1 - Ağustos 914 teki statüyü ve ona muhalefet veya muvafakatı anlamak için ise her müttefik devlet tebaasının o zamanki filî, hukukî statatüsünü ayrı ayrı nazara alınmak icap eder. Yoksa maddenin tarzı ifadesi, o zaman bütün müttefik ve müşarik devletler tebaasına şamil umumî bir statünün vücudu zehabını uyandırmamalıdır. Binaberin meselâ Yunanlıların vergi meselelerindeki kapitüler statüleri diğer mümtaz ecnebilerden pek farklı ve istisnaiyetleri, o da mütekabiliyet şartına talikan, şahsî vergilere ve askerî tekâlife munhasır bulunduğundan madde tatbikinde bu gibi hususiyetlerin göz önünden uzak bulundurulmaması lüzumu aşikârdır. [1]

Birde Türkiyenin bütçe senesi takvim yılına uygun olmadığından mevzuubahs verginin hangi malî sene tahukkukatına ait bulunduğunu tayin de çok dikkatli olmak lâzım gelir. Tavzih için diyebiliriz ki: Tahsil edilemeyecek, edilmiş ise geri verilecek vergiler, 922-923 malî senesinden evvelki seneler tahakkukatına, ait yani 922 bütçesinden evvelki 920, 921 . . . . ilâh. bütçeleri varidat kısmına dahil vergilerden ibarettir.

Maahaza bu vergilerin de 15 - Mayıs - 923 tarihinden evvel tahsil edilmemiş olması iktiza eder. Madde hükmünce alınmaması lâzım gelen vergilerin 15 - Mayıs - 923 ten evvel her ne suretle olursa olsun istifa edilmiş olması, her türlü dava ve şikâyet hakkını ref'e kifayet eder.

---

[1] Yunanlıların vergi hususunda ademi mümtaziyetleri tezi köhne Babıâlinin hemen hemen elli sene - nasılsa - israr ile takip edebildiği bir noktai nazardır.

VIII. M. H. MAHKEMELERİNE MÜRACAAT ŞART VE MÜDDETİ : Ahitnamenin 70 inci maddesi, berveçhi balâ mütalea ettiğimiz maddelerden yalnız üçüne müstenit matalip hakkında Muhtelit Hakem Mahkemelerine kazaî salâhiyet vermektedir : 65, 66, 69 uncu maddeler.

Muhtelit Hakem Mahkemelerinin kazaî salâhiyetinin tamamen istisnaî olduğu düşünülürse bu maddeye sureti mutlakada takyidi bir hüküm izafe etmek iktiza eder. Binaberin bu mahkemeler, velevki emval, hukuk ve menafi bölümünde mevcut bulunsun madde de yazılı üç maddeden başka diğer her hangi bir maddeye dayanan matalibe hiç bir sebep ve suretle bakamaz. Şu itibarla yukarıda bahsettiğimiz veçhile meselâ Romanyadan zapt ve istimval edilmiş her hangi menkul bir mal hakkında mesbuk iade talebi - Mösyö Diyamandinin beyanı resmisi olmasa bile - Muhtelit Hakem Mahkemelerinin salâhiyeti dairesine giremiyeceği gibi 29 - T. evvel - 914 tarihinden evvel emval, hukuk ve menafie müteallik olarak sakit Osmanlı Hükûmetine iblâğ edilmiş olan metalip te, 71 inci madde tasrihatı olmasa dahi Muhtelit Hakem Mahkemeleri huzuruna götürülemez.

Muhterem Fransız ajanı Mösyö J. Chapuins nin de düşündüğü gibi, muhtelit hakem mahkemelerinin bu baptaki kazaî salâhiyetleri altı ay içinde taallûk ettiği devletin salâhiyettar makamatına müracaatle uyuşulamamak şartına bağlıdır. Binaberin bir hak sahibi ahdî müddet içinde salâhiyettar millî makamata müracaat etmeden muhtelit hakem mahkemesine davasını arzedemez. Nasıl ki : Versay muahedesi nehcine tabi bazı meselelerde office des compansation'lar tavsit edilmeksizindoğrudan doğruya muhtelit hakem mahkemelerine müracaat edilemez.

Maddenin taşıdığı vücubu anlatan fiil de bu noktai nazarı kuvvetle teyit eder [1].

Maahaza bu tez Lozan ahitnamesinin kurduğu muhtelit hakem mahkemelerinden Türk-Romen M. H. mahkemesinden başkasında cayi kabul görememiştir [2]. Diğer mahkemeler — belki de müfrit adalet kaygusundan mülhem olarak — bu mütekaddim müracaatin yapılmamış olmasını muhtelit hakem mahkemelerine müracaat hakkını iskata kâfi görmemişlerdir. Danimarkalı Mösyö Hamrichin büyük bir itina ve kudretle riyaset ettiği Türk-İngiliz ve Türk-İtalyan muhtelit hakem mahkemeleri bu içtihadını ve alakadar devletlerden hiç

[1] 70 inci madde şöyle başlar : Les demandes fondeés sur les Articles 65, 66 et 69 devront être introduites.....

[2] Türk-Romen M. H. mahkemesi. Karar : 26 — 2 — 928 No. 8.

birinin bu mephaste selâhiyettar makamatı tayin ve irae etmemiş olması keyfiyetine ve adlü nısfet mülâhazalarına bina etmiş ve İsveçli Baron Nordeskiyoldun bir zamanlar reislik ettiği Türk - Yunan M. H. mahkemesi ise madde metninde ademi müracaat halinde sukutu hakkı gösterecek sarahat olmaması noktasına istinat ettirmiştir [1].

Madde tasrihatına göre mevzuubahs davaların muhtelit hakem mahkemelerince kabul ve rüiyet edilebilmesi ayrıca muahedenin mer'iyet mevkiine vaz'ı tarihinden itibaren on iki aylık bir müddet içinde müracaat edilmiş olmasına bağlıdır. Maahaza muhtelit hakem mahkemeleri ahten muayyen üç ay içinde teşekkül edememiş olmalarına binaen Türk - İngiliz ve Türk - İtalyan M. H. mahkemeleri her hâdise zımnında ıstar ettikleri kararlarla diğer muhtelit hakem mahkemeleri ise usulü muhakeme nizamnamelerine koydukları sarih hükümlerle mahkemelerin filen teşekkülü anından itibaren dokuz ay içinde vaki müracaatları şayanı kabul görmüşlerdir ki: Metnen değilse bile ruhen muahede icabatına mugayereti iddia edilemez.

IX. 29 TEŞRNİEVVEL 914 TEN EVVELKI DAVA VE TALEPLER — Lozan muahedesinin 71 inci maddesi, Yunanistan hariç kaldığı halde yüksek âkitlerin ve tebaasının 29 Teşrinievvel 914 ten evvel yekdiğeri makam ve mahkemeleri nezdinde açtıkları dava ve dermeyan ettikleri taleplerin muahedenin iktısadî hükümlerile müteessir olmıyacaklarını natık bulunmaktadır. Bu misillü daya ve talepler, **kapitülâsyonların ilgası nazara alınarak** sabıkı gibi ayni şerait altında takip edilecektir.

III

Mukavele ve müruru zamanlar

I. MER'IYETTE KALACAK MUKAVELELER — Lozan ahitnamesinin iktısadî hükümler kısmının ikinci bölümü mukavele ve müruru zamanlardan bahistir. Fakat derhal şurasını kaydedelim ki: İmtiyaz mukaveleleri bu ikinci bölümün ihtiva ettiği hükümlere

[1] Türk - İngiliz M. H. mahkemesi Karar : 25/1/926 No. 62.
Türk - İtalyan M H. mahkemesi karar : 14/12/927 No. 17.
Türk - Yunan M. H. mahkemesi, Karar : 9/3/928 No. 214.
Gariptir ki : Türk ajanlığının tezine iltihak eden Türk - Romen M. H. mahkemesine de o zaman Türk- Yunan mahkemesinin reisi M. Lö Baron de Nordeskiyolt riyaset ediyordu.

tabi değildir. Bu nevi mukaveleler 24 temmuz 923 tarihinde Lozanda aktedilen müstakil bir protokolun mevzuunu teşkil ederler [1]. Bu protokolun birinci maddesine göre, imtiyaz mukaveleleri ile bunlara müteferri olarak 29 Teşrinievvel 914 ten evvel yapılan itilâflar mer'i kalacak ve fakat yeni iktısadî şartlara tevfik edilecektir. Bu bapta dir sene içinde itilâf edilemez ise alâkadar taraflarca seçilecek ehli hibreye tevdii maslahat olunacaktır..

Ehli hibre arasında doğacak ârâ ihtilâfları, İsviçre nafıa dairesi reisinin büyük harbe iştirak etmemiş devletler tebaası arasmdan göstereceği üç kişiden Türkiyenin seçeceği üçüncü ehli hibrenin tetkikine arzedilecektir. [Madde : 5].

Diğer mukavelelere gelince: Ahitname bunları iki zümreye ayırmaktadır :

A. Mer'iyette kalacak mukaveleler.

B. Harple münfesih sayılacak mukaveleler·

Birinci zümreye giren mukavelelerden muahedenin 73 üncü maddesi bahsetmektedir. Buna nazaran bilâhare düşman olmuş taraflar arasında düşman oldukları tarihten evvel münakit mukavelelerden :

a) Mevzuunu gayri menkul satışı teşkil eden mukaveleler
b) Efrat arasındaki adi ve arazi icarları
c) Madenler, ormanlar, çiflikler işletmesine müteallik fertler arasında yapılan mukaveleler
d) Hipotek ve rehin mukaveleleri
e) Şirket teşkiline ait mukaveleler
f) Mevzuu ne olursa olsun devlet veya diğer idarî hükmî şahsiyetlerle yapılan mukaveleler
g) Aile statüsüne raci mukaveleler
h) Ne mahiyette olursa olsun teberru akitleri

tazammun ettikleri şartlar ve muahede hükümleri dairesinde mer'i kalırlar.

Maahaza maddenin her hangi bir mukaveleyi mer'i addetmiş olması, hiç bir suretle, o mukavelenin akti sırasında haiz olduğu fesat, sıhhat, butlan gibi hukukî kıymete lehte aleyhte halel getiremez. [2] Daha açık bir tabir ile madde de yazılı mukavele-

[1] Bu protokol iki bölümden ve on üç maddeden mürekkeptir. Birinci bölümü, Türk kalmış arazideki, ikinci bölümü Türkiyeden ayrılmış topraklardaki imtiyazlara ve bunları işleten şirketlere müteallik hükümleri taşır. İkinci bölümde hukuk ve vecaipte halefiyet kaidesi esas tutulmuştur.

[2] Türk - Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesi 12/12/929 tarihinde isdar ettiği 7 numaralı kararile maddede yazılı «Valeur» kelimesini iktisadî kıymete de

lerden her hangi birisi esasen akti sırasında fasit yani feshi mümkün veya batıl yani hükümsüz ise muahedenin mer'iyette kalacağını göstermesi ona sıhhat veya lüzum verdiremez. Meselâ : Muahedenin mer'i kalacağını gösterdiği mukavelelerden biri, gayri menkul satışına müteallik mukavelelerdir. 73 üncü maddenin (a) fıkrasında yazılı teslim şartı tahakkuk etmiş olsa bile satış, memuru huzurunda takrir ve tescil suretile kat'iyet ve lüzum iktisap etmemiş ise madde tasrihine rağmen alâkadar taraf onu iptal, fesih yani mer'iyetten iskat edebilir. Öbür taraf buna karşı maddeden istimdat ve ihticaç edemez.

II. BİLÂHARE DÜŞMAN OLMUŞ TARAFLAR NE DEMEKTİR — Gerek 73 üncü madde de ve gerek bu bölümün diğer maddelerinde durmağa değer ehemmiyetli bir noktada (bilâhare düşman olmuş) tabirine bu bahiste verilen istilâhî manadır. Ahitnamenin 82 inci maddesine göre düşman olmak, mutat manasile düşman olmak demek değildir. Filhakika bu madde sarahatince düşman olmak için behemehal hukuku düvelin aradığı veçhile velevki filî olsun muhasamanın başlamış olması lâzım gelmez. Taraflar arasında - hatta yalnız birinin mensup olduğu devlet kanunî mevzualarına göre - ticaretin memnu veya gayri meşru olması tarafların düşman olarak telâkkisini istilzam edeceği gibi bu ticaretin filen imkânsız olması bile taraflara o sıfatın verilmesi için kifayet eder. Buna rağmen taraflar hukuku düvel telâkkisince düşman devlet tebaası addedilse bile içlerinden biri harp esnasında o düşman devlet memleketinde şahıs ve malına serbestçe tasarruf ederek kalmış olduğu takdirde, bu bölümün telâkkisince, düşman telâkki edilemez ve aralarındaki hukukî münasebetleri bilâhare düşman olmuş taraflar arasında münakit mukaveleler hakkındaki hükümler değil hukuku adiye hükümleri tanzim eder. [Madde: 82 son fıkra]

Geçerken şurasını işaret edelim ki : Bu bölümün mukavele ve müruru zamanler hakkında koyduğu hükümler Türkiye ile Japonya arasında tatbik edilmez. Bu bapta, icabına göre, her iki memleketin kanunlarına tevfikan halli mesele edilir. [Madde: 83]

III. SİGORTA MUKAVELELERİ — Bu nevi mukaveleler ah-

---

atıf ve teşmil etmiş ve mukaveledeki bedel akit sırasındaki alım kudretini haiz bedeldir demiştir.

Türk - İngiliz Muhtelit Hakem Mahkemesinin buna muhaiif müdellel kararı : 16/12/930 No. 390

den hususî bir nizama tabidir. Bunlar hakkında ikinci bölümün umumî hükümleri yerine ona merbut zeyil ahkâmı tatbik edilir.

Yedi fıkradan mürekkep olan zeyil sarahatine göre gerek hayat ve yangın ve saireye müteallik bulunsun ve gerek deniz tehlikesine karşı yapılmış olsun sigorta akitleri, harbe ve tarafların düşman olmalarına rağmen esas itibarile münfesih sayılamaz. Hayat sigortalarında primin verilmemesinden dolayı mukavele fesih edilmiş olsa bile sigortalı muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren üç ay içinde geciken primleri yüzde beş mürekkep faizile ödemek şartile temin edilmiş meblâğın tamamı üzerinden mukavele hükmüne iadei mer'iyet ettirebilir.

Bahrî sigortalarla yangın ve sair tehlikelere karşı yapılmış olan sigortalarda temin edilen tehlike taraflar düşman olmazdan evvel tahakkuk etmiş ise mukavele hükmü cereyan eder. Yeter ki: O tehlike sigortalının mensup olduğu devletin veya müttefiklerinin harp harekâtından doğmuş olmasın..

IV. HARPLE MÜNFESIH SAYILACAK MUKAVELELER — Muahede 75 inci maddesile Lozana takaddüm eden muahedeler gibi, umumî bir prensip koyuyor: 73 üncü maddede sayılan mukaveleler sigorta mukavelelerinden madasının infisahı!..

Madde sarahatine göre bu infisah, makabline şamil olarak hüküm ifade eder. Tarafların düşman oldukları tarihte münfesih olmuş sayılır.

Maahaza bu infisah, maddenin taraflara verdiği geniş salâhiyete bakılır işe, tamamile ihtiyare bağlı bir hüküm addedilmek lâzım gelir. Filhakika maddenin ikinci fıkrası hükmünce taraflardan her hangi birisi muahedenin mer'iyete girdiği tarihten itiberen üç ay içinde mukavelenin icrasını isteyebilir. Ancak bu takdirce öbür tarafa mukavelenin yapıldığı sıradaki şerait ile mukavelenin tenfizini istediği zamandaki şerait arasındaki farkı karşılayabilecek tazminat ita etmesi iktiza eder.

Görülüyor ki: Lozan muahedesinin bu baptaki hükmü, büyük harbe nihayet veren diğer muahedelerin infisah prensibine tabi mukaveleler hakkında koyduğu hükme çok aykırı düşmektedir.

Lozan muahedesince Türk tebaası âkit te, müttefik devletler tebaası gibi hiç hir kontrola tabi olmaksızın harpten evvel yapılmış bir mukavelenin icrasını şahsen isteyebilir. Bu talep hiç bir zaman umumî menfaatlar mülâhazasına ve alâkadar hükûmetin tensibine bağlı değildir. Mukavelenin avakıbini, âkitlerden birinin hususî menfaati tayin eder. [1]

[1] Versilles: 299 madde. Trianon: 234 madde. Saint - Germain: 251 madde, Neuilly: 180 inci madde ile kıyas ediniz.

On sene süren, her şeyi alt üst eden bir harpten sonra daha evvel yapılmış eski bir mukavelenin tenfizini isteyebilmek salâhiyeti, gizlenemez ki. çok geniş, çok tehlikeli bir salâhiyettir. Lozanın yüksek âkitleri bu salâhiyetin kullanılmasından doğacak zarar ve mahzurları, mukaveleyi zorla icra edecek tarafa iktisadî şartlar farkını karşılayabilecek bir tazminat verilmeği şart koşmak suretile hafifletmek istemişlerdir.

Maahaza, Yunanistandan başka mıuhasımlarımızla harbin filen bitmesile muahedenin imzası arasında beş seneye yakın bir zaman geçmişti. Bu müddet içinde eski düşmanlar arasında ticarî münasebetler az çok normal şekilde teessüse başlamıştı. Binaberin muahede, 76 ıncı maddesile ahden münfesih addedilsin veya meriyette bırakılsın bütün mukavelelerin feshine, tadiline, icra şekil ve tarzlarına, tediye akçesile kambiyo farkına müteallik olarak muahedenin mevkii mer'iyete girmesinden evvel taraflar arasında kararlaştırılan sulh ve itilâfları muteber saymaktadır. Binaberin bu gibi suih ve itilâflar, mahiyet ve şartları itibarile, muahede hükümlerine aykırı düşse bile icaplarına riayet edilir. Yoksa muahede hükümleri nizamı amme kaide leridir diye bunlara her hangi bir rüchan verilemez. Muahedenin bu hükümleri ancak tarafların açıkça anlaşamadıkları ahvalde tatbik olunur.

V. MANDROS MÜTAREKESİNDEN SONRAKİ MUKAVELELER — Muahedenin 77 inci maddesinin ilk fıkrası 30 - Teşrinievvel - 918 den sonra Türk tebaasile Müttefik devletler tebaası arasında aktedilen mukavelelerı mer'i ad ve hukuku adiye ahkâmına terkediyor. Bu mukavelelerden doğacak ihtilâfların rü'yet mercii salâhiyettar millî mahkemelerdir. [1]

İstanbul hükûmetile yapılan mukavelelere gelince: Muahede bunları aktedildikleri zamana göre ayrı ayrı hükme tabi iki zümreye ayırıyor: [Madde: 77. 2 ve 3 üncü fıkralar]

A. Mütarekeden 16 - Mart - 920 tarihi arasında yapılanlar [2] bunlar efrat arasındaki hususi mukaveleler misillû mer'i ve hukuku adiye hükmüne tabidirler.

B. 16 - Mart - 920 tarihinden sonra aktedilenler.

Bunlar İstanbul hükûmetinin filen idaresinde bulunan yerlere müteallik olmak şartile evvel bievvel Büyük Millet Meclisinin tasvibine arzedilmek icap eder.

---

[1] Türk - İngiliz M. H. Mahkemesi. Karar: 9-12-929 No. 445

[2] Bu tarih, İstanbulun acı işgali tarihidir.

Oraca tasvip edilmediği takdirde alâkadar tarafın ancak doğrudan doğruya uğradığı maddî zararı karşılayabilecek tazminat istemeğe hakkı vardır.

Şurasını kayt edelim ki : Şu hulâsa ettiğimiz hükümler imtiyaz mukavelelerine ve imtiyazların devrine tatbik edilmez.

VI. MUHTELİT HAKEM MAHKEMELERİNİN MUKAVELELER HAKKINDAKİ SALÂHIYETİ : Muhtelit hakem mahkemelerinin bu hususta haiz oldukları kazaî salâhiyetin hudut ve şeraitini muahedenin 78 inci maddesi tayin etmiş bulunmaktadır.

Buna nazaran bilâhare düşman olmuş taraflar arasında harpten evvel aktedilmiş mukavelelerden doğmuş veya taallûk ettiği mahkemenin teşekkülü tarihinden itibaren altı ay içinde doğacak her türlü ihtilâflar muhtelit hakem mahkemelerince rü'yet ve hallolunabilir. Ancak bu mukavelelerin ne imtiyaz, ne de imtiyazın devri mukavelelerinden olmaması lâzım gelir.

Şurası da mukarrerdir ki : bu ihtilâflar, bitaraf devletlerin kanunî mevzualarına göre, bu devletlerin millî mahkemelerinin dairei salâhiyetine giriyorsa muhtelit hakem mahkemelerinin bu bapta hakkı kazası yoktur. Bundan başka bir mukavelenin bütün âkitleri harbin devamınca ayni memlekette mal ve şahışlarına serbestçe tasarruf ederek [1] oturmuşlarsa veya iş tarafların düşman olmasından evvel bir hükme raptedilmiş bulunursa bu madde hükmü tatbik edilemez ve bu gibi ihtilâflara muhtelit hakem mahkemeleri bakamaz.

Görülüyor ki : Lozan muahedesinin muhtelit hakem mahkemelerinin mukaveleler hakkındaki salâhiyetine müteallik hükümleri, diğer muahedelerden bir çok noktalardan esaslı surette farklıdır. Bir kere bu mahkemeler her hangi bir mukavele ihtilâfı hakkında kazaî salâhiyet iktisap edebilmiş olmak için o mukavelenin taraflar düşman olmazdan evvel yani her halde harpten önce aktedilmiş olması iktiza eder. Halbuki meselâ Saint - Germain muahedesinin 256 ıncı maddesi hükmünce bu muahedenin mevkii mer'iyete girmesinden evvel Avusturyalılarla müttefik ve müşarik devletler tebaası arasında münakit mukavelelerden doğan bütün ihtilâfların hal mercii muhtelit hakem mahkemeleridir. [2]

---

[1] Muhtelit hakem mahkemeleri ve o arada Türk-Fransız M. H. mahkemesi karar (13/12/927. No. 16) harp esnasında düşman tebaasının dava hakkını tahdit eden kanuni mevzuaları şahıs ve mal tasarrufunda serbestliği ihlâl eder birer amil telâkki etmiş ve bu takdirce taraflar ayni memlekette oturmuş bulunsalar bile muhtelit hakem mahkemelerini davayı rü'yete salâhiyettar görmüşlerdir.

[2] Versay: 304 madde, Triyanon: 239 madde. Nöyyi: 188 maddeye bakınız

Bundan başka, Lozan muahedesi mucibince bu misillû ihtilâflar hakkında kazaî salâhiyete malik olabilecek millî bir mahkeme ancak o ihtilâfı doğuran mukavele şart ve mahiyetine göre bitaraf bir devletin kanunen salâhiyete sahip millî mahkemesi olabilir. Halbuki meselâ Versay muahedesinin 304 üncü maddesi sarahatince müttefik veya müşarik bir devletin millî mahkemesi de mevzuubahs ihtilâflar hakkında kazaî selâhiyete maliktir [1]. Maahaza bu takdirce müttefik veya müşarik devletler tabaası, kendi millî kanunları mani olmadıkça, bu ihtilâfları muhtelit hakem mahkemeleri huzuruna da götürebilirler.

Bu bellibaşlı farklara zamimeten 78 inci madde çok mühim ve manidar diğer bir farkı da tazammün eder. Buna nazaran, muhtelit hakem mahkemelerinin kazaî selâhiyetleri ahden muayyen altı aylık müddetin inkizasına kadar ikame edilen davalara muhtastır. Bu müddet geçince, tahaddüs etmiş, edecek davalar hakkında millî mahkemelerin kazaî selâhiyeti avdet eder ve bu ihtilâflar artık hukuku adiye ahkâmına göre hal ve intaç edilir.

Şu son farika da gösteriyor ki: Muhtelit hakem mahkemelerinin mukaveleler hakkında haiz oldukları salâhiyet bile tamamen istisnaî ve muvakkattir. Bu ahdî hükümle millî mahkemelerin salâhiyeti refedilmiş değil, muayyen bir müddet için yalnız imhal olunmuştur.

Maahaza bu maddenin Muhtelit Hakem mahkemelerine tevdi ettiği kaza salâhiyeti muta bir nizamı amme kaidesidir. Binaberin harpten evvelki mukavelelerde yazılı tahkim şartları veya merci intihapları ahitname ile hükümden sakit olmuştur. [2]

Muhtelit Hakem Mahkemelerinin mukavele ihtilâfları hakkında haiz oldukları bu kazaî salâhiyet, 84 üncü maddede mevzuu bahs düyun ihtilâflarına ve ayni zamanda bölümün zeylinde hususî tesviye tarzlarına bağlanan sigorta mukavelelerine de şamildir.

16 - Mart - 920 tarihinden sonra İstanbul hükûmetile münakit mukavelelere gelince: Muhtelit Hakem Mahkemelerinin bu baptaki salâhiyetleri ancak o mukavelelerin ademi tasdiki halinde verilecek tazminat miktarı hakkında doğacak ihtilâflara inhisar eder.

VII MÜRURUZAMAN VE SAİRE — Düşmanlar arasındaki münasebetlerde ister harpten evvel ister harpten sonra cereyana başlamış bulunsun mürura zamanlar, ve diğer sukutu hak sebep

---

[1] Saint-Germain : 256, Triyanon. 239 madde, Neuilly : 188 maddeye bakınız

[2] Türk - Fransız M. H. Mahkemesi. Karar: 12/12/928 No. 7
Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi. Karar: 22/2/927 No. 4

ve müddetleri 29 - Teşrinievvel - 914 ten muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihi takip eden üç ay gayesine (yani 6 - Teşrinisani - 924 tarihine) kadar tatil edilmiş sayılır. Romanyalıları alâkadar eden hususlarda ise bu tatil müddeti 27 - Ağustos - 916 dan başlar. [Madde: 79]

Dikkat edilmelidirki : maddede mevzuu bahsolan müruruzamanın tatilidir, kat'î değil.. Binaberin meselâ 29 Teşrinievvel 909 da cereyana başlamış olan on senelik bir müruruzaman 29 Teşrinievvel 914 te tatil edilir. 6 Teşrinisani 924 tarihine kadar geçen on sene yedi gün içinde cereyan etmez. Fakat ogünün ferdasından itibaren gene cereyanına devam eder. 5 Teşrinisani 929 da da tahakkuk eyler. Yoksa böyle başlamış bir müruruzaman 29 Teşrinievvel 914 te katedilmiş farzedilip te 6 Teşrinisani 924 ten itibaren yeni bir müruru zamana cereyana başlamaz.

IIX. TİCARÎ SENETLERİN İBRAZ VE PROTESTO MÜDDETLERİ : Muahedenin 80 inci maddesine göre düşmanlar arasındaki münasebatta hic bir ticarî senet kabul veya tediye için müddeti içinde ibraz edilmemesinden veya keşideci veya cirantaya ihbar veya protesto keşide olmamasından dolayı hükümden sakit olamaz. Harp içinde bu merasim yapılmamış ise alâkadara muahedenin mer'iyet mevkiine girdiği tarihten itibaren üç aylık bir mühlet verilmiş bulunmaktadır. Bu üç ay içinde kanunun emerettiği ibraz, ihbar, protesto rasimeleri ifa edilirse alâkadarların bütün hukuku mahfuz kalır.

IX. TEMİNAT GÖSTERİLMİŞ MALLARIN SATIŞI: 81 inci madde, vacibüleda bir borcu temin için harpten evvel ipotek veya rehin edilmiş malların paraya çevrilmesini tamamen muteber addetmektedir. Velev ki borçluya ihbar gibi kanunî rasimelere riayet edilmemiş olsun.

Bununla beraber borçlunun tekrar hesap gördürüp zarar ve ziyan istemek için salâhiyettar Muhtelit hakem mahkemesine müracaata hakkı vardır. Bu takdirde mahkeme, taraflar arasındaki hesapları rü'yet, rehin veya ipotek edilen malın hangi şartlar altında satıldığını tesbit eyler ve alacaklı suiniyetle hareket etmiş veya satış yoluna gitmekten sakınmak veya satışı hakikî bedeli temin ettirecek şartlar altında yaptırmak hususunda elinden gelen dikkat ve itinayı göstermemiş ise satıştan borçluya terettüp eden zarar ve ziyanın tamiri külfetini alacaklıya tahmil eder.

Demek ki: Harp içinde yapılan rehin ve ipotek edilmiş mal

satışları bozulamaz. Değil üçüncü şahısların, hatta mal uhdesinde kalmış ise alacaklının bile iktisabı muteberdir.

Ancak, fikrimizce, muahede yalnız hadise de tatbik edilecek devlet kanunlarının rehin veya ipotek edilmiş malların paraya çevrilmesi hakkındaki mevzuatına uygun olarak yapılmış olan satışları halelden vikaye etmektedir. Yoksa esasen batıl olan satışlara bu madde ile sıhhat veya meşruiyet vermek istememektedir.

Borçlunun satışı yaptıran alacaklıdan zarar ve ziyan isteyebilmek için de yalnız satıştan mutazarrır olmuş bulunması kifayet etmez, alacaklının hile (dol) veya ihmali de tahakkuk etmelidir.

Şurası ayrıca kayda şayandır ki: Ancak düşmanlar arasındaki münasebetlere müteallik bulunan bu madde hükmü 1 Mayıs 1923ten sonra yapılmış satışlara şamil değildir.

IV

Borçlar

I. OSMANLI DÜYUNU UMUMİYESİ: Borçlar denilince akla birdenbire eski Osmanlı Düyunu Umumiyesi gelmemek mümkün olamaz. Lozan ahitnamesinin 85 inci maddesi mantukunca bu borçlar iktisadî hükümlerin gerek borçlara müteallik olan üçüncü bölümünden gerek diğer bölümlerinden bilitilâf dışarı bırakılmıştır. Binaberin Düyunu Umumiye hakkında isterse sırf kıyas ve istidlâl tarikile olsun meselâ borçlara mütedair hükümler tatbik edilemiyeceği gibi Düyunu umumiyeye müteferri her hangi bir ihtilâf için Muhtelit Hakem mahkemelerine dahi müracaat edilemez.

Hatta Türk - İtalyan M. H. mahkemesi 16/12/929 tarihinde verdiği 1 numaralı kararla (Bon dö Trezor) lara müteallik metalibi - hükûmetten hususî bir mukavele ile müstakil şartlara tabi olarak satın alınmış olsa bile - muahedenin iktisadî hükümlerinden ve binnetice Muhtelit Hakem mahkemelerinin salâhiyetinden hariç görmüştür:

II. HUSUSÎ BORÇLAR: Harpten evvel münakit mukavelelerden (Sigorta mukaveleleri hariç) doğan ve harpten evvel veya harp içinde lâzımüleda olup ta harp yüzünden ödenemiyen borçların tediye suret ve şeklini muahedenin 84 üncü maddesi gösterir. Buna göre maddenin aradığı şartları haiz borçlar taallûk ettikleri mukaveleler ahkâmı dairesinde kararlaştırılmış para ile ve onu ihraç eden memleketteki rayici üzerinden ödenir. Maahaza bu hüküm muahede mer'iyet mevkiine girmezden evvel bilitilâf yapılmış olan

diğer tarzı tesviyelere asla halel getiremez [Madde: 84. Son fıkra]

Demek ki: Harpten evvel veya harp içinde lâzimüleda borçlar, sureti mutlakada meşrut akçe ile ve onun ihraç memleketindeki bugünkü rayici üzerinden ödenmek iktiza eder. Binaberin harpten evvel münakit bir mukaveleden doğan Türk lirası borç kâğıt para ile ödenir. [1]

Maddenin mutlak ifadesi nazara alınırsa bunun taşıdığı hükmü yalnız ödünç para mukavelelerine, ticarî, adî deyin senetlerine tahsis etmemek iktiza eder. Her hangi bir medenî veya ticarî akitten doğan ve para tesviyesini istilzam eyleyen her borç hakkında da bu madde hükmü cereyan eder.

Madde, borçlar hakkında bir nizamı amme kaidesini tesis etmiştir. Tazammun ettiği müsaadekârlık yalnız mer'iyet tarihinden evvel kararlaştırılan itilâflara inhisar eder. Binaberin altın tediye şart koşulmuş olsa bile bu şarta riayet etmemeğe yani borcu altın yerine mecburî tedavül eden kâğıt para ile ödemeğe madde hükmü müsaittir.

Yine maddenin mutlak ifadesi kadar yüksek âkitlerin gözledikleri maksat ta, meşrut akçanın kıymeti düşmesinden dolayı farkı fiat istemeğe de manidir [2].

III. SIGORTA MUKAVELELERINDEN DOĞAN BORÇLAR — Bu nevi borçlar, iktisadî hükümlerin ikinci bölümünün bir zeyli ile hususî bir hükme bağlanmıştır. Şöyle ki :

Müttefik devletlerden birinin tabiiyetini haiz bir şirketle bir Türk tebaasının 29 Teşrinievvel 914 ten evvel Türk lirasından başka bir akça üzerine aktettiği hayat sigortalarında, primi 18 teşrinisani 915 ten evvel ve sonra veya yalnız evvel ödenmiş olsun, sigortalının bu tarihe kadar olan hakkı mukavelede meşrut akça ile ve fakat ihraç eden memleketteki rayici üzerinden meselâ altın frank olarak mukarrer olsa bile Fransız kâğıt frangile katedilir. 18 Teşrinisani 915 ten sonrası için ise harpten evvelki kurs üzerinden kâğıt Türk lirası olarak ödenir. Şu kadar ki : 18 Teşrinisani 915 ten sonra dahi primlerin mukavelede meşrut akça ile ödendiği ispat edilirse

---

[1] Türk - İngiliz M. H. Mahkemesi. Karar: 29-3-930 No. 217

Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi. Karar: 1-6-928 No. 30

Türk - Fransız M. H. Mahkemesi harpten evvelki bir borcun ödenmemesi harpten ileri gelmemiş ise 84 üncü maddenin tatbik edilemiyeceğini, adil ve nısfete göre hüküm verilmek lâzım geleceğini ictihat etmiştir.

Türk - Fransız M. H. Mahkemesi. Karar: 23-4-931 No. 25

[2] Türk - İtalyan M. H. mahkemesi. karar : 21/4/930 No. 93

o tarihten sonraki devre için de o meşrut akça ile ve fakat ihraç eden memleket rayici üzerinden hesap kesilir.

Türk lirası üzerine münakit mukavelelerde ise altın kaydı veya Türk parasının tenezzül kıymeti nazara alınmaksızın kâğıt Türk lirası tediye olunur.

V

Sınaî, edebî, bedîî mülkiyetler

I. ESKİ HALİN İADESİ PRENSİBİ — Muahedenin diğer hükümleri mahfûz kalmak şartile 1 Ağustos 914 tarihinde mevcut bulunan veya harp ilân edilmemiş olsa idi harp içinde iktisap edilecek olan sınaî, edebî, bedîî mülkiyet hakları tam bir mütekabiliyet şartı altında muahedenin mer'iyet mevkiine girdiği andan itibaren iade ve yeniden tesis edilir [Madde : 86].

Alâkadarlara bu bapta lâzım gelen her türtü rasimeleri yaptırmak, vergileri ödemek için muahedenin mer'iyet mevkiine konduğu tarihten itibaren en az bir senelik bir mühlet verilecektir. Bu mühlet içinde sınaî mülkiyet hakkını iade ve tesis ettirecek kimseden her hangi bir munzam resim alınamaz veya ne olursa olsun nakdî veya bedenî cezaya çarptırılamaz. Ayni suretle 1 Ağustos 914 tarihile muahedenin mer'iyete geçtiği tarih arasında geçen zaman ihtira beratlarının veya alâmeti farikaların mevkii istimale konması için kanunen muayyen müddetlerin hesabında nazara alınmaz. Harp içinde kullanılmayan ihtira beratları veya alâmeti farikalara müteallik hukukun ziyaı için muahedenin mer'iyet mevkiine girmesinden en az iki sene geçmek lâzım gelir [Madde : 87].

II. HARPTEN EVVELKİ RUHSAT (LİCENCE) MUKAVELELERİ — Sınaî mülkiyet hakkından istifade veya edebiyata veya güzel san'atlara müteallik asarın temsili için harpten evvel aktedilmiş olan ruhsat mukaveleleri, harp ile beraber münfesih sayılır.

Fakat alâkadar taraf muahedenin mer'iyete girmesinden itibaren altı ay içinde yeni bir ruhsat istemek hakkına maliktir. Taraflar ruhsat şartları hakkında uyuşamazlarsa bu şartları salâhiyetlar muhtelit hakem mahkemesi tayin eder [Madde : 89].

Görülüyor ki : Bu madde, 75 inci maddenin koyduğu umumî kaideyi, esas itibarile, ruhsat mukavelelerine de teşmil etmektedir. Yalnız bu bapta belli başlı iki hususiyet göze çarpar: Muahede bu suretle müfesih olacak ruhsat mukavelelerini yalnız müttefik

devletler tebaasile münakit mukavelelere hasretmemektedir. Müttefik devletler tebaasından olmasa bile onların topraklarında oturan ve ya oralarda san'atını yapan şahıslarla aktedilmiş mukaveleler de bu hükme tabidir. [1] Bir de 75 inci madde mucibince münfesih olacak mukaveleler, tarafların düşman oldukları tarihe ircaen hükümsüz kalır. Halbuki ruhsat mukavelelerı hakkında bu infisah Türkiye ile harp halinin tahaddüsü tarihinden başlar. (Düşman olmak) tabirine 82 inci madde ile verilen ıstılahî mana düşünülürse ruhsat mukavelelerile diğer mukavelâtın münfesih sayılacakları tarihlerin bir çok ahvalde, birbirinden ayrılmaları pek mümkündür. Meselâ taraflar arasında ticaret filen imkânsız bir hale gelince ruhsat mukavelelerinden başka mukaveleler için tarafların düşman olması şartı tahakkuk etmiş, ve o tarihten itibaren evvelce yapılmış bu gibi mukaveleler münfesih olmuş demektir. Maahaza ticaretin filen imkânsız olması Türkiye ile alâkadar memleket arasında behemehal harp halinin tahaddüsünü icap ettirmez. Binaberin ruhsat mukavelelerı diğer mukaveleler gibi ticaretin filen imkânsız olduğu tarihten değil, alâkadar memleketler arasında hakikaten harp halinin vukuu tarihinden itibaren münfesih sayılır.

VI
Müteferrik Hükümler

I. İŞGAL ESNASINDAKİ EMİR VEYA KARARLAR — İstanbulu işgal eden devletler memurini tarafından veya onların muvafakatile Türk olsun veya müttefik veya bitaraf devlet tebaasından bulunsun her hangi bir ferde ait emval, hukuk ve menafi hakkında 30 - Teşrinievvel - 918 den muahedenin mer'iyet mevkiine konduğu tarihe kadar ittihaz edilen kararlar, verilen emirler muteber ve bunlardan doğan hak ve vaziyetler muahede hilâfını amir bulunmadıkça mahfuz tutulur. Bu yüzden ne İstanbulu işgal devletlere ne de bu emir ve kararları ittihaz eden memurlarına karşı hiç bir talep dermiyan edilemez. [Madde: 137. Birinci fıkra]

Bilhassa İstanbulun işgali yıllarında hüküm süren umumî kara-

[1] Muhtelit Hakem Mahkemelerinin bu toplanış, çalışma tarzları göz önüne getirildiği takdirde mahkemede temsil edilmemiş bir devlet tebaasının velevki muahedenin 89 uncu maddesinden müstefit olsa dahi, Muhtelit Hakem Mahkemesine müraca at hakkı olmamak, bu baptaki metalîpte müddeialeyh devletin millî mahkemeleri salâhiyettar bulunmak iktiza eder sanırız.

şıklık, her hak ve münasebete, yollu yolsuz müdahale ve tagallüp gibi İstanbul hükûmetinin aciz ve perişanlığından doğan akla gelmez hal ve tasarruflar, tashihi hem maddeten hem de işgal eden devletlerin şerefini korumak noktasından manen güç emri vakiler ihdas etmişti. İşte 137 inci madde, bu teşevvüşlere - adilâne olup olmadığı nazara alınmaksızın - bir nihayet vermek, yıllarca evvel doğru yanlış tahakkuk eden emri vakileri ister istemez meşru kılmak kaygusile konulmuş bir hükmü ihtiva eder. Maamafih, bu hüküm, ancak yüksek âkitlerin hilâfını kararlaştırmadıkları hususatta caridir. Yoksa hilâfı bir sarahat görülen her yerde o sarahat muktezasına riayet edilir. Netekim maddenin son fıkrası da bu emir veya kararlardan uğranılan zararlara müteallik diğer bütün metalibin Muhtelit Hakem Mahkemelerine götürüleceğini söylemek suretile bu mülâhazayı teyit etmiş bulunmaktadır.

Binaberin, verilen emir, ittihaz edilen karardan dolayı ne alâkadar devlet, ne de memurları mes'ul ve hiç bir davaya muhatap olamaz. Meselâ, mülkiyeti nakleden bir tasarrufta bulunulmuş ise o tasarruf ve onun tesis ettiği iktisap mahfuz kalır. Bundan dolayı ne o emri veren veya kararı ittihaz eyliyen devlet memurlarına ne de doğrudan doğruya o devlete karşı hiç bir talep dermiyan edilemez. Ancak, bu malın meselâ bir bedel mukabilinde mülkiyeti nakledilmiş ve iktisap eden de henüz bu bedeli ödememiş ise bu bedelin tesviyesi için iktisap eden fert aleyhine Muhtelit Hakem Mahkemesine müracaat edilebilir. [1]

Maahaza, şurası unudulmamalıdır ki: Bu son fıkra ahitnamenin 58 inci maddesinin natık olduğu kat'î ve açık hükmü iptal ve tahdit edemez. [2]

II. İŞGAL MAHKEMELERİNDEN VEYA MUHTELİT ENCÜMENİ ADLİDEN VERİLEN KARARLAR — Muahedenin 138 inci maddesi ilk fıkrasile İstanbulu işgal eden devletlerin hâkim ve mahkemeleri tarafından Türkiyede verilen hükümlerle muhtelit encümeni adlinin kararlarını muteber addetmektedir. Bu hüküm, icra tedbirlerine de şamildir.

Ancak bir askerî mahkemeden veya bir polis mahkemesinden

---

[1] Türk - İngiliz M. H. Mahkemesi 20-4-927 tarihinde isdar ettiği 6 numaralı kararında «madde metninde beyan olunan emir ve kararlardan mutazarrır olan kimse o kararların tadilini talep ve ittihaz eden resmî makamlara davasını tevcih etmemek şartile meselâ tesmiye edilmiş mal bedelini veya noksan kıymetini istifade eden şahıstan isteyebilir» denilmektedir.

[2] Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi: Karar: 25-1-928 No. 3

hukukî işlere dair bir karar sudur etmişse buyüzden mutazarrır olan fert ondan istifade etmiş bulunan diğer bir fert aleyhine salâhiyettar muhtelit hakem mahkemesinde dava açabilir. Muhtelit hakem mahkemelerinin bu baptà müddeiye tazminat itasını ve hatta bir iadeyi emretmeğe salâhiyeti vardır. [Madde: 138. Son fıkra]

Bu fıkranın ihtiva ettiği hüküm, askerî veya polis mahkemelerinden hukukî işlere müteallik olarak sadır olmak şartile bir ilâm aleyhinde iadei muhakemeye imkân ve cevaz vermekten ibarettir. Maahaza işbu iadei muhakeme teşebbüsü hiç bir sebep ve suretle o mahkemenin mensup olduğu devlet aleyhinde dava açmak mahi yetini iktisap etmemelidir.

III. BAHRÎ GANİMETLER, YUNANLILARIN ZAPTETTİKLERİ TÜRK GEMİLERİ — Harp içinde 30 Teşrinievvel 918 tarihinden evvel yapılan bahrî ganimetler hiç bir talep ve iddiaya vesile olamaz. Bu hüküm İstanbulu işgal eden devletler tarafından mütarekenin ihlâli vesilesile yapılan zabıtlara da şamildir.

30 Teşrinievvel 918 tarihinden sonra Yunan kuvvetleri tarafından zabtedilen Türk bayrağını hamil gemilerin ise Türkiyeye iadesi lâzım gelir. [Madde: 140]

Bu maddede biraz ehemmiyetle durmaya değen nokta, Türk gemilerinin Yunanlılarca iadesini âmir bulunan şu son fıkradır. Bu fıkra, görülüyor ki, bir taraflı taahhüt ve vücubu ifade eder. Muhalif mefhum, her zaman hüküme medar olmamakla beraber iade vecibesinin sarihan yalnız Yunanlılarca zaptedilmiş Türk gemilerine tahsis edilmiş olmasından o müddetten sonra Türkiyece zaptedilmiş olan Yunan gemilerinin iade edilmiyeceği kuvvetle neticesi çıkarılabilir.

Bu istidlâli, fıkranın kabulüne takaddüm eden konferans ihzarı mesaisi de teyit etmektedir. Nitekim Türk-Yunan M. H. mahkemesi dahi, 26-7-1928 tarihinde istar ettiği 350 numaralı kararla bu fıkranın muhalif mefhumunu, hükme daha doğrusu esbabı mucibesine mesnet ittihaz etmiştir. [1]

---

[1] Bu kararda mahkeme, ilmî telâkkilere uygunluğu iddia edilemiyecek istidlâlât ile, «navire» kelimesinin medlûlünü tayine savaşmış ve gayri safi tonası on tonilâtodan dun olan gemileri, sefainden addetmiyerek mefhum muhalifin bunlara teşmilen hüküm ifade etmiyeceğini içtihat eylemiştir.

VII

Iltihak beyannameleri

I. BEYANNAMENIN IFADE ETTIĞI MANA — Malûmdur ki: Belçika namına Mr. Fernand Peltzer, Portekiz namına Mr. A. M. Bartholomeu Ferreira 24 Temmuz 923 tarihli iki mektupla temsil ettikleri devletler hesabına Lozan muahedesinin malî hükümlerden bahis ikinci kısmının birinci bölümüne ve iktisadî hükümlerin kâffesine iltihak ettiklerini beyan etmişlerdi. Şu iltihak beyannamelerinin metnine bakılırsa Belçika ve Portekizlilerin ikinci kısmın ikinci bölümünde yazılı bulunan 58 inci maddeye iltihak etmedikleri zan edilebilir. Binaberin bu maddenin tazammun ettiği karşılıklı feragat prensibini bu iki devlet kabul etmemiş gibi görünür. Nitekim Belçikalılar Türk-Belçika muhtelit hakem mahkemesi huzurunda bu tezi dermiyan ve müdafaa etmişlerdi. Fakat, iyice düşünülürse anlaşılır ki: Belçikalıların bilâ kaydü şart iltihak ettikleri iktisadî hükümler, diğer âkit devletler için ifade ettiği manadan başka, ondan daha şamil bir manayı müfit olabilmesine mantıkan imkân yoktur. Meselâ 65 inci maddenin birinci fıkrasında yazılı (bulunduğu hal üzere iade) hükmü diğer âkitler için tamirat ve tazminatsız iade manasını ifade ederken Belçika ve Portekizliler hakkında iade edilecek mala bilhassa haksız bir fiil ve hareket yüzünden terettüp eden noksanı kıymeti de istemiye meydan bırakması kabil olamaz. Bu, bir metinde yazılı aynı kelimeye başka başka mana izafe etmek demektir ki: yanlışlığı aşikârdır. [1] İltihak; yüksek âkitlerin kararlaştırdıkları iktisadî hükümlere aynile iltihaktır. Yoksa bizzat âkit değilken basit bir beyanname ile âkitten fazla hak ve menfaat iktisabı değil!

VIII

Muhtelit hakem mahkemeleri

I. M. H. MAHKEMELERININ MAHIYET VE TARZI TEŞEKKÜLÜ — Muhtelit hakem mahkemeleri, milletler arasında tahkim usulünün hususî hak ve menfaatlar sahasında da büyük harpten sonra görünen yeni bir tecellisidir. Bunlara, unvanının taşıdığı (Muhtelit) kelimesine bakarak kapitüler bir mahiyet atfetmemek

[1] Türk-Belçika M. H. mahkemesi. Karar: 27-4-931 S. 7 No. 20.

iktiza eder, Bahusus ki: Kaza kudret ve salâhiyetinin tam ve mutlak bir mütekabiliyet şartına bağlı olması onlardan kapitülâsyonlar devrine ait muhtelit mahkemeler şaibesini kaldırır. Lozan ahitnamesi mucibince bu mahkemeler, muahedenin mer'iyet mevkiine girdiği tarihten itibaren nihayet üç ay içinde teşkil edilecekti. Fakat muhtelif hâdise ve manialar buna imkân bırakmamış, altı muhtelit hakem mahkemesi şu tarihlerde ahdî müddetlerden az çok geç olarak teşekkül edebilmiştir [1].

1. Türk - Fransız M. H. Mahkemesi 3 Kânunuevvel 925
2. Türk - İngiliz M. H. Mahkemesi 19 Nisan 926
3. Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi 19 Nisan 926
4. Türk - Romen M. H. Mahkemesi 27 Nisan 926
5. Türk - Yunan M. H. Mahkemesi 12 Mayıs 926
6. Türk - Belçika M. H. Mahkemesi 15 Temmuz 926 [2].

Bu Mahkemelerden Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi 16 Kânunuevvel 930, Türk - İngiliz M. H. mahkemesi 19 Nisan 932, Türk - Belçika M. H. Mahkemesi 30 Haziran 933 tarihlerinde ahdî vazifelerini tamamile ifa ve ikmal etmiş oldukları gibi Türk - Romen M. H. mahkemesi de 1 Temmuz 929 tarihindenberi filen mülga bir vaziyette bulunmaktadır. İşlerini bitiren bu mahkemelerden Türk - İngiliz M. H. Mahkemesi 558, Türk - İtalyan M. H. mahkemesi 64, Türk - Belçika M. H. Mahkemesi 43 davayı rü'yet ve intaç etmiştir.

Elyevm çalışan ve en ziyade yüklü bulunan Türk - Yunan M. H. Mahkemesi ve bir de Türk - Fransız M. H. mahkemesidir. Bu iki mahkemenin de 934 malî senesi girmezden evvel işlerini bitirmeleri kuvvetle melhuzdur.

Tarzı teşekküllerine gelince:

Lozan aihtnamesinin 92 inci maddesi mucibince bu mahkemeler üç azadan terekküp eder. Azadan ikisi ayrı ayrı alâkadar iki devletçe tayin edilir. Reis vazifesini görecek üçüncü aza bilittifak seçilemezse Lahey daimî divanı adaletinin reisi tarafından harp içinde bitaraf kalmış devletler tebaası arasından intihap olunur [3].

---

[1] Portekizliler, muahedenin iktisadî hükümlerine Belçikalılar gibi, iltihak etmiş oldukları halde hukuku hususiyeye müteferri işlerinin mahdudiyeti hasebile Türk - Portekiz M. H. mahkemesinin teşkiline lüzum görülmemiştir.

[2] Ahitnameye göre 6 Teşrinisani 925 tarihinde teşkil edilmiş olmaları lâzım geliyordu.

[3] Türk - Fransız ve Türk - Belçika M. H. mahkemelerine reislik eden Hollandalı M. Asserden başka reisleri adalet divanı reisi seçmiştir. Bunlarda Dani-

Her alâkadar hühûmet, mahkeme nezdinde kendisini temsil etmek üzere bir veya müteaddit ajan tayin eder [Madde : 93].

Ajanların usulü muhakeme nizamnamelerile muayyen - tabir caizse - adlî salâhiyetlerinden başka idarî vazifelerinin hudut ve şümulünü her devletin kendi dahilî nizamları gösterir [1].

Maahaza ajanlar, umumî surette, temsil ettikleri hükümetin ve fakir ve âciz tebaasının mahkeme huzurunda müddei, müddeialeyh sıfatile vekilliğini ifa ettikleri gibi her şeyden ziyade ahitnamenin hususî hak ve menfaatler sahasında tesis ettiği nizamın yüksek mumzilerden biri namına murakıp ve müdafii vazifesini görürler. Binaberin bu mahkemelerin, millî mahkemelerdeki müddeiumumiler gibi, mütemmim cüzünden sayılırlar.

Muhtelit hakem mahkemelerinin merkezi İstanbuldur. Ancak iş icap ettirirse merkezi haricinde de bir veya müteaddit celse aktedebilirler. [Madde : 93] [2]

M. H. MAHKEMELERİNİN SALÂHİYETİ — Muahedenin 94 inci maddesi muhtelit hakem mahkemelerinin salâhiyetini ve kararlarının hüküm ve kuvvetini gösterir.

Buna nazaran muhtelit hakem mahkemeleri yalnız Lozan ahitnamesi mucibince "kendi salâhiyetleri dahilinde bulunan ihtilâflar hakkında hüküm vermekle„ mükelleftirler. Görülüyor ki: ahden bu mahkemelerin salâhiyeti, muahedenin sarih bir nas ile kendilerine kazaî salâhiyet verdiği ihtilâflara muhtastır ve tamamen tahdididir [3]. Binaberin, ne kıyas ve tefsir ve ne de adlü nısfet kayguları bu mahkemelerin salâhiyet hududunu genişletemez.

Bu mahkemelerin kararları ekseriyetle ittihaz edilir ve hiç bir exequatur rasimesine hacet kalmaksızın gerek imzalayan devletler ve gerek tebaaları için kat'î ve vacibülinfaz sayılır. [4]

markalı M. K.Hammerich ile İsveçli M. Lö Baron Nordenskiyolt idi. Baron Nordenskiyoldun istifası üzerine yerine yine adalet divanı reisi tarafından Danimarkalı M. Boeg intihap edilmiştir.

M. Hammerich Türk - İtalya ve Türk- İngiliz M. H. mahkemelerine Baron Nordenskiyolt Türk - Yunan ve Türk - Romen M. H. mahkemelerine riyaset etmişti. M. Boeğ halen Türk - Yunan M. H. mahkemesi reisidir.

[1] Türk ajanlarının vazife ve salâhiyetleri hududunu 4 Temmuz tarihli resmî gazetede neşredilen bir talimatname tayin eder.

[2] Diğer muahedelerde böyle merkez tayin edilmemiştir. Celse mahal ve zamanını mahkeme reisi tesbit eder.

[3] Türk - İngiliz M. H. mahkemesi karar : 25/12/928 No. 407
Türk - Yunan M. H. mahkemesi karar : 20/5/931 No. 937

[4] Muhtelit hakem mahkemeleri kararlarının tenfizi için 1633 numaralı kanun neşredilmiştir. Buna nazaran ara kararları da dahil olduğu halde muh-

III. MUTELİT HAKEM MAHKEMELERİNİN MESAİ TARZI VE LİSANI — Muhtelit Hakem Mahkemelerinin rehberi, ahden, adalet, nısfet ve hüsnüniyetıir. [Madde: 95]

Her mahkeme, kendi lisanını [1] ve usulü muhakeme kaide ve mühletlerini tayin eder.

Maahaza bu usul kaideleri, müteaddit lâyiha ve mukabil lâyihalar teatisi, şifahî murafaaya imkân bırakılması, şahit istima ve ehli vukufa müracaat edilmesi, keşif ve istıtla yapılması, kararların alenî celselerde tefhim kılınması gibi ahdin gösterdiği prensiplerden mülhem olmak iktiza eder. Ayni zamanda mahkemelerin teşekkülleri tarihinden itibaren altı ay geçtikten sonra - uzaklık veya diğer mücbir sebepler gibi müstesna amiller olmadıkça - dava kabul etmemesi, [2] yılda sekiz haftayı geçmiyecek tatiller haricinde her hafta işleri sür'atle bitirecek kadar celseler akteylemesi, kararların muhakemenin hitamı gününden itibaren en geç iki ay içinde verilmesi de mukarrerdir.

IV. M. H. MAHKEMELERİNİN MÜDDETİ VE EVRAKI — Muhtelit Hakem Mahkemeleri için ahitname hiç bir müddet tayin etmemiştir. Maahaza bu mahkemeler mahiyeten muvakkat müesseselerdendir. [3] Bundan başka her hangi bir mahkeme, teşekkülü tarihinden itibaren üç sene içinde işlerini bitirmediği takdirde Türkiyenin talebile merkezini millî hudutlar haricinde başka bir yere nakletmeğe mecburdur. [Madde: 93. Son fıkra]

Mahkeme evrakı, ne suretle terkip edileceği muahedenin 96 ıncı maddesinde gösterilen kalem heyetlerince ve reisin murakebesi altında saklanır. Fakat ahdî vazifesini bitirdikten sonra bu evrakın Türkiye Cümhuriyeti hazinei evrakına teslim edilmesi lâzım gelir. [Madde: 96. Son fıkra]

Muhtelit Hakem Mahkemelerinin reis ve millî memurlardan başka müstahdemlerinin ücretleri ve müşterek mesaiye ait kira, kırtasiye ve saire gibi masraflar yarı yarıya alâkadar hükûmetlerce ödenir. [Madde: 97]

---

telit hakem mahkemeleri ilâmatı Türk mahkemelerinden sadır ilâmat veçhile İstanbul icra dairesince tenfiz olunur.

[1] Diğer muahedeler, başka suretle uyuşulmadıkça, mahkeme lisanı olarak müttefik devletlerin ihtiyarına göre, ancak ingilizce, fransızca, italyanca veya japoncayı kabul eder. Lozanın ihdas ettiği M. H. Mahkemeleri usulü muhakeme nizamnamelerine göre mahkemenin aslî lisanı yalnız fransızcadır. Fakat Türkçe ile diğer alâkadar devlet lisanının da murafaada kullanılması caizdir.

[2] Türk - İtalyan M. H. Mahkemesi. Karar: 11-4-928 S. 7 No. 56

[3] Türk - İngiliz M. H. Mahkemesi. Karar: 26-1-929 S. 7 No. 60

IX

Muhtelit Hakem Mahkemeleri içtihatları

Bazılarının hayatı bugün yedinci seneye ulaşan Muhtelit Hakem Mahkemelerine getirilmiş binlerce dava vesilesile bu mahkemeler, ahitnamenin muhtelif maddeleri hakkında bir çoğu gerek ilim ve gerek tatbikat noktai nazarından oldukça ehemmiyet atfına değer içtihatlar tesis, kararlar ittihaz etmişlerdir.

Bunların ayrı ayrı tetkik ve tahlilinden ise içlerinden en mühimlerinin, belli başlı prensip kararı sayılabileceklerin taallûk ettiği ahitname maddelerine ircaen bir hulasasını yapmağı daha faideli gördüm.

Bu mukarrerat hulâsasını aşağıya naklediyorum: [1]

25 Madde.

1) Bu maddeden maksut eski müttefiklerle İtilâf Devletleri arasında bazı muahedatın aktedilerek hali harbin hitam bulduğunu Türkiyenin tasdik etmesinden ibarettir, Binaberin meselâ Versay muahedesi ahkâmının Türkiye hakkında kıyasen tatbiki için asla medarı istinat olamaz.

(T. — İ. M.H.M. karar : 28-11-927, No. 64)

58 Madde.

1) Yalnız müktesep mallar değil, mal iktisabına vesile olan mücerret taahhütlerde istimval edilebilir. Mütekabil feragat, yalnız emvale değil, mukavelevî borçlardan doğan iktisadî menfaat ve kanunî haklara da şamildir.

(T. — İ. M.H.M. karar: 19-12-928, No. 383 — 11)

2) Feragat prensibi muahedenin hilâfı istidlâl edilebilen her müphem hükme müreccahtır.

(T. — İt. M.H.M. karar: 16-12-930, No. 5)

3) Rekizisyon madde hükmüne tabi bir harp tedbiridir. Hiçbir veçhile cebrî satış veya tasfiyeye temsil edilemez. Rekizisyon bo-

---

[1] Her bir karar altında görülen T-F Türk - Fransız, T-İ Türk - İngiliz, T-İt. Türk - İtalyan, T-R Türk - Romen, T-Y Türk - Yunan, T-B Türk - Belçika M. H. Mahkemesini, müteakip tarih ve numara kararın tarih ve numarasını gösterir.

nosunda tesviyei bedele müteallik taahhüt bu madde ile hükümden sakıttır.

(T. — R. M.H.M. karar: 19-1-928, No. 4)
(T. — Y. M.H.M. karar: 9-2-928, No. 24)

4) Bu madde Lozan ahitnamesini diğer muahedelerden tefrik eden aslî seciyeyi natıktır: Her türlü tazminat matalibinden feragat. Binaberin Lozan ve Versay muahedeleri bu mebhaste birbirinin tamamen nakızıdır,

(T. — İt. M.H.M. karar: 28-12-927, No. 64)

5) Harp tedbirinin meriyeti muahede tarihinden evvel ittihaz edilmiş olması maddenin tatbiki için kâfidir. Mütareke akti veya Ankara itilâfnamesinin imzası buna mani olamaz.

(T. — F. M.H.M. karar: 23-5-928, 46)

6) Maddenin tatbiki emrinde alâkadar Devletin harbe tarihi duhulü haizi ehemmiyet değildir.

(T. — Y. M.H.M. karar: 29-2-928, No. 24)

59 Madde.

1) Maddenin mutlak sükûtuna rağmen Yunanistan tamirat hususunda diğer âkitlerden daha mümtaz bir mevki iddia edemez. Binaberin Yunanlılar da harp tedbirlerinden dolayı nakdî matalipte bulunamazlar. Temmuz 923 tarihli mektup vahitüttaraf görünmesine rağmen feragat bon de rekizisyonlara da şamildir.

(T. — Y. M.H.M karar: 29-2-928, No. 24)

2) Yunanlılarca Şarkî Trakya'da Türk emvaline yapılan haksız muameleler de 59 uncu madde hükmüne tabidir.

(T. — Y. M.H.M. karar: 17-4-930, No. 1128)

64 Madde:

1) Hükmî şahısların tayini tabiiyetinde kıstas, kontrol ve sermaye nafiziyeti değil, unvanları ve kendilerini yaradan kanunun telâkkisidir. Binaberin ecnebi sermayeli Osmanlı şirketleri Müttefik devletler tebaası addedilemezler.

(T. — F. M. H. M. Karar: 23-5-928, No. 134)

2) Romanya'da çalışan ticarî bir şirket, sermaye nafiziyeti itibarile, Fransız addedilmiş olsa bile Lozan muahedesinin nehcine muhalif bulunan bu sıfata bilistinat Türk - Fransız Muhtelit Hekem Mahkemesinde dava açamaz.

(T. — F. M. H. M. Karar: 22-4-931, No. 6)

3) Mahmilerin iktisadî hükümlerden istifadeleri için mahamilikleri yüzünden duçarı zarar olmaları meşrut değildir.

(T. — İt. M. H. M. Karar: 9-12-929, No. 13)

4) Mahamilerin iktisadî hükümlerden istifadeleri için mahmilikleri yüzünden duçarı zarar olmuş bulunmaları meşruttur.

(T. — F. M. H. M. Karar: 23-5-928, No. 134)

5) Hükmî şahıslar da mahmi ve binnetice iktisadî hükümlerden müstefit olabilirler.

(T. — İ. M. H. M. Karar: 16-12-930, No. 121)

6) Konferans müzakeratına göre mahmilik ancak muayyen şahıslar zümresi için mutasavverdir. Binaberin hükmî şahıslar mahmi olamazlar.

(T. — F. M. H. M. Karaa: 23-5-928, No. 134)

7) Kıbrıslılar İngiliz himayesindeki bir arazinin tebaasıdırlar.

(T. — İ. M. H. M. Karar: 16-12-929, No. 309

65 Madde

1) İadesi istenilebilecek emval, hukuk ve menafiin istisnaî harp tebirlerine mevzu teşkil etmiş olması şartı lâzımdır. Harpten evvel veya sonra müttehaz tedbirler harbî tedbir olamaz.

(T. — F. M. H. M. Karar. 8-4-930, No. 60)

(T. — İt. M. H. M. Karar: 16-12-930, No. 39)

2) Bir tedbirin mahiyetini tayinde kıstas, bu tedbirin hukukî mesnedini teşkil eden mevzuatı kanuniyenin istisnaiyeti değil, harpla alâkası ve tatbikindeki istisnaiyettir. Binaberin emvali metruke kanunu esasen Türk tebaasına muhtas olmasına rağmen harp tedbirini mutazammın addedilebilir.

(T. — İt. M. H. M. Marar: 29-4-929, No. 43)

3) (Derhal iade) vecibesinin teahhuru ifası muhik tazminatı müstelzimdir.

(T. — F. M. H. M. Karar: 14-9-926, No. 12,

4) Mukavelevî hukuk ta (hukuk) medlûlüne girebilir. Fakat menşei hak olan mukavelenin tetkiki hariciez salâhiyet ise ondan mütevellit hakkın iadesi taleplerine M. H. Mahkemesi bakamaz.

(T. — İ. M. H. M, Karar: 19-12-928, No. 259)

5) Müddeabih hakkın mesnedi tetkiki hariciez salâhiyet bırakılan bir mukavele olsa bile mahkeme bu hakkın iadesi davasına bakabilir.

(T. — F. M. H. M. Karar: 28-5-928, No. 28)

6) 29 Teşrinievvel 1914 te mevcut olmıyan bir hükmî şahıs 65 inci maddeye istinaden M. H. Mahkemesine ikamei dava edemez.

(T. — F. M. H. M. Karar: 28-4-931, No. 118)

7) Harp esnasında menafii umumiye namına istimlâk veya harik yerlerinde tarla kaidesinin veya tahsili emval kanununun tatbiki icraatta bir aykırılık olmadıkça istisnaî harp tedbiri sayılmaz.

(T. — İ. M. H. M. Karar: 4-6-928, No. 104)

(T. — F. M. H. M. Karar: 23-4-931, No. 116)

8) Muahedenin ahkâmı iktisadiyesi ancak Şarkta Harbi Umuminin başlamasından sonra harp tedbirlerine maruz kalmış emval

hukuk ve menafi hakkında tatbik edilebilir. Binaberin daha evvel müttehaz tedabiri istisnaiyeden dolayı M. H. mahkemelerine müracaat edilemez.

(T. — İt. M.H.M. karar: 5-11-927, No. 35)

9) Bir tedbiri istisnaiden müteessir olan alacak, lâzimüliade hukuktan sayılmaz. Bu iade değil tazmin veya edadır.

(T. — İ. M.H.M. karar: 28-12-927, No. 445)
9-12-929, No. 64)

10) Manda altındaki yerlerde mevcut Türk emval, hukuk ve menafii hususunda mandater devlet hasım olabilir. Manda altında ki hükûmetin dahili dava olmak salâhiyeti yoktur.

(T. — F. M.H.M. karar: 3-4-930, No. 50)

11) Lâzimüliade emvalın elân mevcut olması meşruttur.

(T. — İ. M.H.M. karar: 22-11-930, No. 414)

12) Lâzimüliade emvalin muahedenin mebdei mer'iyetinde vücudu şarttır.

(T. — Y. M.H.M. karar: 14-1-932, No. 348)

13) Mazbut kiralara müteallik talep iade değil, tazmin talebidir. Mesmu olamaz.

(T. — İt, M.H.M. karar: 16-12- 929, No. 17)

14) Dava arzuhallerinin tebliğinden sonra ademi iade, geçen zaman için kira bedelinin (Valeur locative) in tesviyesini istilzam eder,

(T. — Y. M.H.M. karar: 26-7-928, no. 350)

15) Ankara mukavelesi, mübadele mıntakasında olsun olmasın gayrimenkulât ve iratlarına müteallik talepler hakkında M. H. mahkemesinin selâhiyetini refetmiştir.

(T. — Y. M. H, M. karar: 14-1-932, No. 971)

16) Haklarında kısmen hususî bir hükmü ahdî mevcut bulunan gemiler dahi emvalden madut ve ledeliktiza madde hükmüne tabidir.

(T. — Y. M.H.M. karar: 26-7-937, No. 350)

17) İstisnaî tedbiri harbinin vücudunu ispat müddeiye terettüp eder.

(T. — F. M.H.M. karar: 8-4-930, No. 60)

18) Müddeabihin müstehlek misliyattan olması tedbiri istisnaî sabit olsa bile halen mevcudiyetini taharriye lüzum kalmaksızın reddi davayı intaç eder.

(T. — İ. M.H.M. karar: 29-6-927, No. 2)

19) Muahedenin imzasından sonra vaziyet edildiği resmî vesikalarla anlaşılan emvalin akibetini mahkeme müddeaaleyh hükûmetten sorabilir. Verilen ademi malûmat cevabı delili mütemmim aranmaksızın medarı hüküm olur.

(T. - İt. M. H. M. karar: 9-12-929, No. 51)

20) Nukut ve esham ve diğer kıyemi menkule de kabili teşhis emvalden madut ve madde hükmüne dahildir.

(T. - Y. M. H. M. karar: 9-2-928, No. 182)

21) Suretini müddeinin ibraz ettiği zabıt varakası aslının tevdii mahkemece müddeaaleyhten istenilebilir - Bu talebi kabule mecburiyeti ahdiye olmadığını beyan suretin sıhhatine ve tedbiri istisnainin vukuuna delil ittihaz edilir - müddeabihin imzayi muahededen sonra müsadere edilmiş ve badelimza tedbiri istisnaiyeye ademi devamın ahden mukarrer bulunmuş olması hilâfı ispat edilmedikçe müddeabihin mevcudiyetine delildir - aynen ademi iade halinde kıymetin tediyesine hüküm olunur.

(T. - Y. M. H. M. karar: 26-7-928, No. 199)

22) Müddeabihin nev ve mahiyeti ve müsaderesi tarihi ve müddeaaleyhin inkâr ve sükûtu hilâfı ispat edilmedikçe bunun halen bile mevcut olduğuna delil addolunur.

(T. - Y. M. H. M. karar: 28-5-928, No. 93)

23) Müddei herhangi bir vesika göstermedikçe, şehadette de dahil olduğu halde her türlü esbabı makbule ile müddeabihin mevcudiyet ve hüviyetini ve ledeliktiza kısmen veya kâmilen zapt ve tasfiyesini ispata davet edilir.

(T. - Y. M. H. M. karar: 21-6-928, No. 242)

24) Müddeabihin 6 - Ağustos - 924 te mevcudiyetini ispat ve teşhisi, **evvelemirde** müddeiye terettüp eder.

(T. - Y. M. H. M. karar: 26-2-931, No. 52)

25) Daavii mümasilede mukaddema takip edilmiş olan tarzı müdafaa diğer bir davada da takip edilecek diye farz ve ana göre hüküm ita edilebilir.

(T. - Y. M. H. M. karar: 22-6-931, No. 81)

• 26) Muahedenin imzasından sonra zaptedildigi sabit görülen emvalin maddeten veya hukukan müstehlek olduklarını ispata müddeaaleyh davet edilir. Ademi ispat mahkûmiyeti müntiçtir.

(T. - Y. M. H. M. karar: 16-12-930, No. 52)

27) İstisnaî harp tedbirlerine maruz tahsisat kabilinden vakıf arazide arazi kanununun (68) inci maddesine istinaden müstahikki Tapu olduğu iddiası dermeyan ve iadeden istinkâf edilemez.

(T. — İt. M. H. M. karar : 16-12-930 No. 52)

28) Gayri menkulde hakkı mülkiyet müseccel olmadıkça lâzimüliade hukuktan sayılamaz.

(T. — İt. M. H. M. karar : 16-12-930 No. 31)

(T. — İ. M. H. M. karar : 18-4-931 No. 481)

29) İstisnai tedbire maruz bir mal için zapteden Hükûmetin

ihtiyar ettiği depo ve saire gibi masraflar iade hininde sahibinden istenilemez.

(T. — İt. M. H. M. karar : 14-12-927 No. 33)

30) Emlâki müdevvere M. H. Mahkemelerine bahşı salâhiyet edebilecek surette herhangi bir tedbiri istisnaiyi harbîye maruz kalmış değildir. Abdülhamit veresesinin müddeiyatı devri natık iradelerin talili mahiyetindedir. M. H. Mahkemeleri tetkike salâhiyettar değildir.

(T. — İt. M. H. M. karar : 16-12-930 No. 42)

66 Madde

1) Aslî hüküm iadedir. Bedeli tasfiyeyi tesviye iade ile mükellef Devlete verilmiş bir salâhiyettir. Taallûk ettiği mal mevcut olmadıkça bedeli tasfiye veya bunun tezyidi istenilemez.

(T. — İ. M. H. M. karar : 28-12-927 No. 115)
9-12-929

2) Ledelhace bedeli tasfiyeden fazla munzam bir para tesviyesi mecburiyeti hiçbir zaman (58) inci madde esasından inhirafen tazminat itası manasını tazammun etmez. Bu, aynen iadenin bedelidir.

(T. — İ. M. H. M. karar : 29-6-927 No. 2)

3) Müddeabihin kavanini mevzuaya tevfikan açık arttırma usulile en yüksek pey sürene ihale edilmiş olması; tasfiyenin hakikî bedelin tahakkukuna müsait şerait altında cereyan etmiş olduğunu gösterir.

(T. — İ. M. U. M. karar : 29-6-917 No. 2)

67 Madde

1) Romanyadan zaptedilmiş emvalin iadesi davalarını rü'yete de M, H. Mahkemesi salâhiyettardır,

(T. — R. M. H. M. karar : 26-4-928 No. 21)

2) Bu madde kazaî bir hükmü değil, taharri hususunda iraei teshilât gibi idarî bir manayı mutazammındır.

(T. — R. M. H. M. Karar : 26-4-928 No. 21)

68 Madde

1) Yunan levazım idaresi tarafından fiat tayini suretile olsa bile Anadoluda alınan erzak bu madde hükmüne dahil değildir.

(T. — Y. M. H. M. karar : 19-11-931 No. 2060)

69 Madde

1) 15 Mayıs 923 ten sonra 922 - 923 devrei hesabiyesine ait olarak istifa edilen mebaliğ lâzimüliade değildir.

(T. — Y. M. H. H. Karar : 26-3-931 No. 684)

70 Madde

1) Davadan evvel salâhiyettar makamata müracaat, mesmuiyeti dava için şartı lâzımdır.

(T. — R. M. H. M. karar : 26-2-928 No. 8)

2) Alâkadar devletlerden hiçbiri salâhiyettar makamatı tayin ve irae etmemiş olmasına göre davadan evvel bu müracaatın yapılmamış olması hakkı davayı iskat etmez.

(T. - İ. M. H. M. karar: 25-1-928, No. 62)
(T. - İt. M. H. M. karar: 14-12-927, No. 17)
(T. - Y. M. H. M. karar: 9-2-928, No. 214)

3) Mahkeme ahden muayyen olan müddetten sonra teşkil edilmiş olmasına göre alâkadarlara teşekkülden itibaren mıunzan bir mehili maruf verilmek icap eder.

(T. - İ. M. H. M. Karar: 14-12-927, No. 17 V. S.)

4) Bu madde ahkâmı iktisadiye faslının ancak birinci kısmı hakkında caridir. İkinci kısmına teşmil edilemez.

(T. - İ. M. H. M. Karar: 19-12-928, No. 11)

73 Madde

1) Seyrisefain İdaresi (F) fıkrasında muharrer idarî eşhası hükmiyeden maduttur.

(T. - İ. M. H. M. Karar: 19-12-928, No. 11)

2) Maddenin (F) fıkrası ancak hukuku adiye mukavelâtına matuftur. Hükûmetle münakit hukuku amme mukavelelerine şamil değildir.

(T. - İ. M. H. M. Karar: 19-12-928, No. 84)

3) Mukavelelere atfedilecek kıymet, iksadî kıymetlere de şamildir. Binaberin bu mukavelelerde muharrer bedel, hini akitteki kıymeti şeraiyeyi haiz bedeldir.

(T. - F. M. H. M. Karar: 12-12-928, No. 7)

4) Madde de bahsedilen kıymet, fesat ve sıhhat gibi hukukî kıymet yani (validité) dir. Aksi takdirde (75) ve (84) üncü maddelerin ayrılığının hikmeti vücudu kalmaz.

(T. - İ. M. H. M. Karar: 16-12-930, No. 390)

77 Madde

1) 30 - T. evvel - 918 tarihinden muahhar ve hukuku adiye ahkâmına tabi mukavelât ihtilâfatı M. H. Mahkemelerinin salâhiyetinden hariçtir. Mercii dava Millî Mahkemelerdir.

(T. - İ. M. H. M. Karar: 9-12-929, No. 445)

78 Madde

1) Hakkı davayı tahdit eden mevzuat, şahıs ve mal tasarrufunda serbestiyi ihlâl etmiş demektir. Binaberin tarafeyn aynı memlekette oturmuş olsalar bile M. H. Mahkemesi rü'yeti davaya salâhiyettardır.

(T. - F. M. H. M. Karar: 13-12-927, No. 16)

2) Mukavelelerdeki şartı tahkimî veya intihabı merci keyfiyeti ahitname ile hükümden sakit olmuştur.

(T. — F. M.H.M. karar: 12 12-928, No. 7)
(T. — İt. M.H.M. karar: 22- 2-937, No. 4)

3) Tarafeyn hini akitte müttefik devletler tebaasından iken badehu içlerinden biri düşman devlet tebaası olmuş olsa bile aralarında mütekevvin mukavele ihtilâfatı şeraiti saire mevcut oldukça M. H. Mahkemelerince rü'yet edilir.

(T. — İt. M.H.M. karar: 22-2-927, No. 4)

84 Madde

1) Harpten evvel veya harp esnasında lâzimüliade düyun sureti mutlakada meşrut akça ile ve rayici hazır üzerinden tesviye edilir. Binaberin harpten evvel tedeyyün edilen Türk lirası evrakı nakdiye olarak ödenir.

(T. — İ. M.H.M. karar: 29-3-930, 217)
(T. — İt. M.H.M. karar: 1-6-828, No. 36)

2) Ademi tediye harpten değilde meselâ dayinin ademi talebi gibi diğer bir sebepten neş'et etmişse bu madde medarı hüküm olamaz. Adlü nısfete göre hüküm verilir.

(T. — F. M.H.M. karar: 23-4-031, No. 25)

2) Bu madde, Türk parasının tenezzülü kıymetinden dolayı farkı fiat talebine dahi manidir.

(T. — İt. M.H.M. karar: 21-4-930, No. 63)
16-12-930, » 40)

85 Madde

1) Hükûmetle münakit bir mukavelei mahsusa ile şeraiti müstakileye tabi olarak iştira edilmiş olsa bile (bon de trezor)lara müteallik matalip muahedenin ahkâmı iktisadiyesinden ve binnetice Muhtelit Hakem Mahkemelerinin salâhiyetinden hariçtir.

(T. — İt. M.H.M. karar; 16-12-929, No. 1)

94 Madde

1) Muhtelit Hakem Mahkemelerinin salâhiyeti kazaiyesi tamamen tahdididir.

(T. — İ. M.H.M. karar; 25-12-928, No, 407)

2) Şahıs aleyhine matuf tedabir zararlarına müteallik davalar M. H. mahkemelerin salâhiyetinden hariçtir.

(T. — İ. M.H.M. karar; 25-1-28, No. 407

3) M.H. Mahkemeleri bilhassa cemi delâil hususunda Âkit Devletler makamatından doğrudan doğruya her türlü muaveneti isteyebilir. Binaberin bu makamat, müddeaaleyh hükûmetin makamatı olsa bile bunları meselâ Tapu kuyudatını bildirmeğe davet eyleyebilir.

(T. — İ. M.H.M. karar; 19-3-931, No. 57, V.S.)

4) Muahedede derpiş edilmeyen mevat mahkemelerin salâhiyetinden hariçtir.

(T. — Y. M.H.M. karar; 20-5-931, No. 937)

95 Madde

1) Müddeti ahdiye hitamından sonra ikame edilmiş davalar, muahedede muharrer fevkalâde istisnaî haller olmadıkça reddedilir.

(T. — İt. M. H. M. karar : 11-4-928 No. 56 V. S.

2) Ahkâmı ahdiyeyi veya mahkemenin teşekkülünü bilmemek teahhuru mazur kılacak esbaptan addedilemez.

(T. — İ. M. H. M. karar : 13-11-928 No. 542)

3) Muhtelit Hakem Mahkemeleri mahiyeten muvakkat müesseselerdendir. Binaberin harçları tevdide uzun müddet teahhur, bihakkın terkini davayı istilzam eder.

(T. — İ. M. H. M. karar : 26-1-929 No. 60 V. S.)

137 Madde

1) Metni maddede beyan olunan emir ve kararlardan mutazarrır olan kimse o kararların tadilini talep ve ittihaz eden makamata davasını tevcih etmemek şartile, meselâ mal bedelini veya noksanı kıymetini istifade eden şahıstan isteyebilir.

(T. — İ. M. H. M. karar : 20-4-927 No. 5)

2) Bu maddenin fıkrai ahiresi (58) inci maddenin kat'î ve vazıh hükmünü iptal ve tahdit edemez.

(T. — İt. M. H. M. karar : 25-1-928 No. 13)

138 Madde

1) Lozan ahitnamesi Millî Mahkemeler hükümlerinin M. H. Mahkemelerince tetkikine salâhiyet vermez. Bu madde ancak mevridine maksurdur.

(T. — İt. M. H. M. karar : 14-12-927 No. 16)

İLTİHAK BEYANNAMESİ :

1) Belçikalıların iltihak ettikleri ahkâmı iktısadiye Belçikalılar hakkında da Âkit Devletler için ifade ettiği manadan başka bir manayı müfit olamez. (58) inci maddeye iltihak vaki olmadığına bilistinat harp zararlarının tazmini için ikame edilen davayı rü'yete M. H. Mahkemesi salâhiyettar değildir.

(T. — B. M. H. M. karar : 27-Nisan-931 No. 29 V. S.)

2) Belçikada tasfiye edilen ve fakat halen İsviçrede bulunduğu anlaşılan aksiyonların iadesine müteferri davayı rü'yete M. H. Mahkemesi salâhiyettar olamaz.

(T. — B. M. H. M. karar : 27-Nisan-931 No. 29)

ONUNCU BÖLÜM

KONFERANSIN KAPANMASI

1 - Konferansın plânçosu 2 - Konferansın zabıtları 3 - Konferansın son oturmaları 4 - Muahedenin imzalanması 5 - Muahedenin akit olmayan devletlere tesiri 6 - Muahedenin tastiki

Lozan konferansı 21/11/922 Salı günü saat 11 de Uşi Şatosunda çalışmağa başladı. Açılış merasimi bir gün evvel saat 15 te Mon Benon salonunda yapılmıştı.

Konferansın ilk devresi 86 gün sürdü. 4 Şubat 923 Pazar günü akşamı, uyuşulamadığı için konferans kesildi. Murahhaslar memleketlerine döndü. İkinci devresi, 24 Nisan 923 Salı günü on buçukta yine Uşi salonunda başladı. İşlerini 17 Temmuz Salı günü akşamı bitirdi. İmza merasimi 24 Salı günü saat 15 te Lozan Darülfununu merasim salonunda yapıldı.

Konferansın asıl alâka uyandıran çekişmeleri birinci devrede oldu. İkinci devre, birinci devrede çarpışan fikirlerin daha ziyade bir anlaşmaya varma yolunda karşılıklı uyuşma teşebbüslerini kat'îleştirmekle geçti. Birinci devreye hâkim olan, karşılıklı çekişmelerdir. İkinci devreye, asıl Türk dilekleri hâkimdir. Birinci devre nihayetinde tebliğ edilen muahede bir çok yerlerinde karşılıklı çekişmelerin hasılasını tesbit etmekle beraber, daha ziyade bir taraflı idi, öbür tarafın iradelerini, buyruklarını havi idi. İkinci devrede bütün hükümler karşılıklı müzakerelerle tesbit edilmiştir. Ve daha ziyade Türk formülleri temel olmuştur.

Birinci devrede konferans iki umumî oturmada nizamnamesini kararlaştırdıktan sonra, üç büyük komisyona ayrıldı. Bu komisyonlara, davet eden üç devletin baş murahhasları reislik etti. Bu komisyonlarda daima baş murahhaslar bulundu.

Birinci komisyon siyasî işler, askerî işler ve topraklara ait işler komisyonu idi. Buna siyasî komisyon da diyebiliriz. Bu komisyona İngiltere Hariciye Vekili ve Baş murahhası Lort Kürzon riyaset etti. Bu komisyon 86 günde yirmi beş oturma yaptı.

İlk 5 oturma Trakya sınırlarına, 6 ve 7 inci oturmalar Adalar meselesine ve 8, 20 ve 23 üncü oturmalar harp esirlerinin ve ahalinin değişmesine, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 25 inci oturmalar boğazlar meselesine 13, 14, 15, 19, 20 inci oturmalar azlıklar işine 21, 22 Musul sınırlarına aittir. 24 üncu oturma üç okmisyonun müşterek oturuşudur. Demek ki 9 oturma sınırlara, 8 oturma Boğazlar meselesine, 5 oturma azlıklar işine, 3 oturma değişme ve iki oturma Musul işine tahsis edilmiştir.

Bu büyük komisyon üç tâli komisyon teşkil etmiştir. 1 - Azlıklar komisyonu, 2 - Ahali değişmesi komisyonu, 3 - Bulgaristana Adalar denizinde mahreç verme komisyonu.

Azlıklar komisyonu, reisliğe İtalya ikinci murahhası Mösyö Montanyayı seçmiştir. Bu tâli komisyon, 17 toplanma yapmıştır. Müttefikler projesi ve Türk projesi üzerinde çekişmeler olmuş, nihayet azlıkların yalnız din azlığı olması ve azlıklara huhuk tanıyan her memlekette kabul edilen haklara nail olmaları kararlaşmıştır. Umumî af meselesi de bu komisyonda görüşülmüş ve bu işte de muhtelif projeler üzerinde çekişmeler olmuştur.

Ahaliyi değişme tâli komisyonu, rehinelerin, sivil mevkufların harp esirlerinin teslimi ve ahali değişmesi işile uğraşmış ve buna da Mösyö Montanya reislik eylemiştir. Bu komisyon da 13 defa toplanma yapmıştır. Demek ki bu iki komisyon, 30 toplanma yapmıştır. Üçüncü tâli komisyon da bir defa toplanmıştır. İmdi birinci komisyon, tâli komisyonlar ile beraber, 56 defa toplanmıştır. En çok iş te bu komisyonda idi.

İkinci komisyon İtalya Baş murahhası Marki Garoninin reisliği altındadır. Bu komisyonun adı " yabancılar rejimi komisyonu „ dur. Bu komisyon, kapitülâsyon işi için 5 toplanma yapmıştır. Beşincisi müşterek toplanmadır. En evvel 2/12/922 de toplanmış, ondan sonra tâli komisyonların raporları üzerine üç defa daha toplanarak 27/1/923 te anlaşma imkânsızlığı karşısında kalmıştır. 31/1/923 müşterek oturması bunun üzerine yapılmıştır.

İkinci komisyon, 3 tâli komisyon teşkil etmiştir. 1 - Yerleşme hakkı ve adlî rejim itibarile yabancıların statüsü komisyonu. İngiliz ikinci murahhası Horas Rombold'u reis seçmiş olan bu tâli komisyon, 6 oturma yapmıştır. Yabancıların yerleşmesi meselesinde Müttefik devletlerin ve Türkiyenin projeleri üzerine, başlıca Türk mukabil projesi üzerine görüşülmüş ve anlaşılabilmiş ise de yabancıların tâbi olacağı usul üzerinde anlaşılamamıştır. Bu meselede Türkiye ne proje, ne mukabil proje vermemiştir.

İkinci komisyon da, bu mesele üzerinde muvaffakıyetsizliğe uğramıştır. Türkiye bu meselede yalnız adlî idareye dair bir mukabil proje vermiştir. 4 Şubat günü heyetimizin saat 13,5 ta [1] tebliğ ettiği bu projenin saat 18 de, tekrar verilmiş gösterilmesi sebebi anlaşılamamıştır [2].

---

[1] Bu saat; sahife 107 de doğru ve 113 te yanlış olarak basılmıştır.

[2] Zabıtlardaki mükerrer basışın sebebini orada bu mesele ile en çok uğra

2 — Yabancıların iktisadî rejim itibarile statüsü komisyonu, Fransız Mösyö Seriyüsü reis seçmiş ve 14 toplanma yapmıştır.

3 — Tabiiyet ve asarı atika komisyonu idi. Buna da Montanya reislik etmişti. Bu komisyon üç toplanma yapmıştır. Demek ki ikinci komisyon, tâli komisyonlarla beraber 32 defa toplanmıştır.

Üçüncü komisyon, malî ve iktısadî meseleler komisyonudur ve Fransa Baş murahhası Mösyö Barerin reisliği altındadır. Bu komisyon 4 tâli komisyon teşkil eylemiştir: 1 — Malî meseleler tâli komisyonu. 2 — Gümrük ve ticaret işeleri komisyonu. 3 — İktısadî meseleler tâli komisyonu. 4 — Sağlık işleri komisyonu.

Asıl komisyon beş defa toplanmıştır.

Malî meseleler tâli komisyonu Fransa ikinci murahhası Mösyö Bompart reis seçmiştir ve 8 toplanma yapmıştır. Gümrük ve ticaret komisyonu, Türk murahhaslarından Hasan Beyin reisliğinde toplanmıştır. 7 toplanma yapmıştır. İktısadî meseleler komisyonu, Mösyö Nogarayı reis seçmiştir. 19 toplanma yapmıştır. Sağlık isleri komisyonu, Fransa Baş murahhası Mösyö Bareri reis seçmiştir, iki toplanma yapmıştır. Bu suretle malî komisyon da 41 oturma yapmıştır.

Kesilmeden sonra 24 Nisan 933 Salı günü işe tekrar başlayan konferans, bu sefer üç komisyon yerine, üç komite teşkil etti. Ve komiteler arasında Türk mukabil tekliflerini, mahiyetine, göre maddeler itibarile ayırdı.

Birinci komiteye bu sefer İngiliz Baş Murahhası olan Horas Rombold, ikinci komiteye Fransız Baş Murahhası Ceneral Pelle; üçüncü komiteye İtalya Baş Murahhası Marki Garoni reislik etti.

Birinci komiteye muahede projesinin birden 144 de kadar olan maddeleri (17 ve 19 uncu maddeler ikinci fıkraları hariç ve 134 ten 151 re kadar olan maddeleri ile Trakyaya ait mukaveleyi, af beyannamesini ve (madde 10-17 yekadar olanlar müstesna olarak) yabancılar rejimine ait mukaveleyi verdiler.

İkinci komiteye 17 ve 19 uncu maddelerin ikinci fıkraları, 45 70 ve 129-233 üncü maddeler verildi.

Üçüncü komiteye 71-117 inci maddeler, ticaret mukavelesi ve yabancılara ait mukavelenin 10-17 inci maddeleri verildi.

152-159 uncu maddeler de sonra birinci komiteye verildi.

şan müşavirimiz hukuk Fakültesi Reisi Tahir Beyden sordum. O da yanlışlığı izah edemiyor ve Türkiyenin bu işte tek bir mukabil projesi olduğunu beyan ediyor. Belki Montanya, ara bulmak için Türk heyeti yanına geldiğinde, kendisine bu proje tekrar verilmiştir dizor.

Birinci komite 13, ikinci komite 9, üçüncü komite 11 toplanma yaptı. Tâli komisyonlar yerine mütehassıslar toplanmaları oldu.

Görülüyor ki ikinci devrede çalışma şekli, daha az merasimlidir. Lort Kürzon gelmemiştir. Fransa baş murahhası kesilmeden evvel ayrılmıştı. Yerine Baş Murahhasımızla daha iyi anlaşabilir diye bir asker yolladılar. Temiz ve iyi bir asker. Marki Garoni ve Barer, zaten birinci derecede bir rol oynamamışlardı. Lort Cürzon ve İsmet Paşa bunları hep gölgede bırakmışlardı. Fransa ikinci murahhası M. Bompard da gelemezdi. Kapitülâsyonların ilgası kararlaştığı için ilk devreye gelen İspanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda murahhasları da bu defa gelmediler.

Polonyalılar ilk devrede olduğu gibi ayrıca muahede müzakeresi için gelmişlerdi. Sonuna kadar müzakereye devam ettiler. Büyük devletlerle imza kararlaştıktan sonradır ki onlar da dostluk muahedesi ile ikamet ve ticaret mukavelelerini imzaladılar. (23 Temmuz).

Amerika Birleşik Devletleri ilk devrede olduğu gibi bu devrede dahi müşahit olarak bulundular. Ancak Türkiye ile ayrı bir muahede müzakere ettiler. Bunun da adı, Lozan muahedesidir. Lozanda Amerikalılarla müzakere ve imza edilip te sonra Amerika Senasının tasdik için ekseriyet yapamadığı muahede, işte budur. Yoksa Lozan sulh muahedesi değildir. Sulh muahedesinin müzakeresinde Amerikalılar murahhas olarak değil, müşahit olarak bulunmuşlardır.

Amerika ile 6 Ağustosta Lozanda imzalanan bu muahede 32 maddeliktir. Buna bağlı bir de 12 maddelik suçluları geri verme muahedesi vardır.

2

Konferansın Zabıtları

Konferansın zabıtları Fransa resmî matbaasında basılmıştır. Dünya sulh konferansı Pariste toplandığı ve bütün sulh muahedeleri Pariste depo edildiği gibi, Lozan muahedesi zabıtlarının da - İsviçre âkitlerden değildi - Parise depo edilmesi kararlaşmış idi. O sebeple bunun zabıtları da muahede metni de Pariste devletçe basıldı. Konferansın zabıtları, beş ciltte toplanmıştır. İlk 4 cilt, birinci devreye ve beşinci cilt ile muahede metni ikinci devreye aittir.

Birinci devreye ait olan ciltlerin birincisi, 2 umumî heyet protokolu ile birinci komisyonun zabıtlarını ihtiva eder. Komisyon zabıtlarına, procé verbal ve umumî heyet zabıtlarına, protokol adı

verilmiştir. Umumî heyet, başta iki defa ve konferans kapanırken bir defa toplanmıştır. Birinci cildin Fransızcası 645, Türkçesi 837 büyük sayfadır, bu sayfanın tam iki katı. İkinci cilt, birinci devrenin ikinci komisyon zabıtlarını havidir. Fransızcası 171, Türkçesi 221 sayfadır. Üçüncü komisyonun zabıtlarını havi olan üçüncü cilt 375, 459 sayfadır. Dördüncü cilt, kesilme günü iki tarafça yapılan teklifleri ve kesilmeden sonra Ankaradan gönderilen nota ve mukabil tekliflerle cevaplarını havidir. 75-79 sayfadır.

İkinci devre zabıtlarını havi olan beşinci cilt 555, 659 sahifedir.

İkinci devrenin son haftalarında, devletler murahhaslarile Türk murahhasları arasında toplanmalar hususî oldu ve bunlardadır ki kalan bütün meseleler üzerinde uyuşuldu. Bu oturmaların zabıtları, alınan notlar suretinde bu cilde geçtiği gibi Türk heyeti ile devletler arasında cereyan eden muhabereler de bu cilttedir.

Beş cildin bütünü, Fransızca 1821 ve Türkçe 2255 sayfadır. Her cildin başında zabıtların numarası, tarihi ve bir kaç kelimelik bir hulâsası vardır. Beşinci cildin sonunda da maddeler itibarile yapılmış umumî bir fihrist vardır. Bununla beraber umumî fihrist tam bir dikkat ile yapılmamış olacak ki bir çok cihetler dışında kalmıştır.

Zabıtlar, oturmada konuşulanları havi olduğu gibi, tâli komisyonlarca yahut mütehassıslarca verilen raporları, proje ve mukabil projeleri de havidir. Her hangi bir meseleye taallûk eden bu rapor veya projeler, o meselenin konuşulduğu oturma sonuna konmuştur. Bu suretle bir meselenin Lozanda konuşulmasına ne vakit ve nasıl başlandığını ve nasıl neticelendiğini tetkik etmek mümkündür. Bunun için bunu sırası ile beş ciltte o meseleye ait zabıtları ve vesikaları gözden geçirmek lâzımdır. Lozandan evvel o meselenin vaziyeti, Lozana iki tarafça nasıl birer proje ile gelindiği de bilinir ise, Lozanda o meselenin münakaşa ve hal edilişi, daha iyi anlaşılır. Lozanda görüşülen işlerden biri tetkik edilirken bu usule riayet etmek ve bunu mukayese ile tamamlamak lâzımdır.

Zabıtların tercüme edilmemesi yazık olurdu. Berlin muahedesinin zabıtları tercüme olunmuştur. "Mecmuai muahedat„ ın beşinci cildinin 178-462 sahifesini tutar. Paris kongresinin zabıtları tercüme edilmemiştir. Bunlar da Noradonkiyanın Recueil des Traités de l'Empire Ottoman atlı eserinin üçüncü cildinde 69 sayfasıdır.

Lozan zabıtları hem mufassal olduğu, hem Avrupa ile münasebetimizde açılan yeni devrin temeli olan muahedeyi anlattığı ve hem de Türk kurtuluş savaşının Garba karşı başlı başına bir sahi-

fesi olduğu için Fransızcayı bilmeyenlerin de bunları okuması lâzımdı. Büyük Millet Meclisi tercüme edilmesine karar verdi. Tercümeye üç kişilik [1] bir heyet nezaretinde Darülfünun Müderrislerinden ve Hariciyeden bazı zevat memur edildi.

3

Konferansın Kapanması

İkinci devrede işler komitelerde görülüyordu. Üç komitenin üçü de 16 Temmuz günü sabaha kadar çalıştılar ve 17 Temmuz Salı günü akşam işlerini bitirdiler. Her komiteye reislik eden murahhas, birer nutuk söyledi.

Birinci Komiteye reislik eden Horas Rombolt 17 Temmuz Salı günü akşam saat 18 de birinci komitenin tetkik edeceği iş kalmadığını anlatarak komitenin kapanışını bir nutuk ile kutluladı.

Horas Rombolt, bir sulh muahedesi tanzim olunabildiğini görmekten Britanya heyetinin duyduğu memnuniyeti ifade ederken, bu memnuniyetin ehemmiyetli manasını da anlattı: "Bu memnuniyete vaktile İngilterenin dostu olmuş olan Türkiye ile sulh haline yeniden girmekliği çok isteyen Britanya İmparatorluğu hükûmet ve halkınca dahi iştirak edilmektedir.„

Horas Rombolt, İsviçreye Vokantonuna ve Lozan şehrine teşekkür yolunda güzel sözler söyledi. Mütehassısların gayretlerini takdir etti. Konferansın mahiyeti itibarile başlıca mütehassısların eseri olmuştur. Bunlara teşekkür ederken Fromajonun sonuna kadar bulunamamasından teessürünü söyledi ve "bütün meslektaşları ve konferansın bütün azası arasında iyi hatıra bırakan Münür Beye bilhassa teşekkür eyledi.„ Kâtibi Umumiye de teşekkür etti.

Horas Rombolt, sözünü Türkiye heyetine iki mütalea arzetmekle bitirdi:

"Kendi fikrine göre bir devlet kuvvetli, feyizli ve sağlam olabilmek için iki şeye riayet etmeli : Hürriyet ve tesamüh prensiplerinden mülhem olmalı ve zamanımızda bir fert için olduğu gibi bir devlet için de Çin seddi arkasına çekilerek "ben kendi kendime elveririm„ demenin mümkün olmadığını teslim eylemelidir.

"Büyük devletler diye anılan devletler, yalnız topraklarının geniş-

[1] Ben, Orhan Şemsettin ve Ahmet Reşit Beyler. Ben ikinci cildi tercüme ettim.

liği, ahalinin çokluğu, kara ve deniz kuvvetlerinin ehemmiyetile değil, söylediğim prensiplerden istisnasız mülhem olmaları itibarile de büyüktürler.

Dünyada maddî kuvvetler ve manevî kuvvetler vardır. Bugün içinde bulunduğumuz memleket küçükse de, büyük bir manevî kuvvet teşkil eder. Zannederim ki İsviçre, Türk devletine örnek olabilir.....„

İngiliz murahhası,İsviçreyi örnek gösterirken, Türkiyede de üç mezhepte üç unsur olduğunu söyledi. "Hükûmetine, soy ve mezhebi ne olursa olsun, herkesin muzaheret edeceği, sağlam ve feyizli bir Türkiyeyi görmekle dünya mesut olacaktır.„

İkinci komite işlerini saat 19 da bitirdi. Ceneral Pelle, reis sıfatiyle bir nutuk söleyerek İsviçreye, mutahassıslara, kâtibi umumiliğe olan teşekkürleri ifa etti.

"Yunanistanı temin eden ve Türkiyeye asırlarca elbirliği ve dostlukla bağlı bulunan bir devlet olmak sıfatile Fransa, dilinin ve fikirlerinin yayılmasiyle olduğu kadar iktisadî teşebbüslerin inkişafı ile de bütün Şarkta pek ehemmiyetli maddî ve manevî menfaatlere maliktir. Şarkta sulhün yeniden tesis edilmesinde Fransa belki başka devletlerin hepsinden çok alâkalı idi.

Bu itibarla kendisi, yalnız hükûmetinin değil, fakat memleketinin müttehiden bütün fikirlerinin de tercümanı olarak diler ki bu sulh tam ve filî olsun, gönüllere ve fikirlere girmiş ,ve tefrikaları muharebe ile meydana çıkmış dinler ve soylar arasında müessir bir yakınlaşma tahakkuk ettirsin.

Diler ki bu sulh, devamlı olsun ve imza olunacak muahede memleketi ile Şark arasında bereketlî bir beraber çalışma devresi açsın.„

Üçüncü komite de son toplanışını ogün saat 17 de yaptı ve 19,40 ta bitirdi. Burada Japonya murahhası Oçyai, Amerika Birleşik Devletleri murahhası Mösyö Grew, Romanya murahhası Mösyö Diyamandi, Sırp murahhası Mösyö Yuvanoviç ile İsmek Paşa ve Montanya birer nutuk okudular.

Japonya murahhasının nutku kisadır ve naklolunacak hiç bir hususiyeti yoktur.

Mösyö Grew'un nutku güzeldir. Şöyle başlıyor:

"Şimdi Lozan konferansının mutlu sonuna vardık. Temin edilen neticeyi ve bunun hakikî değerini, faydalı bütün görünüşlerinde ölçebilmek vakti elbette daha gelmemiştir. Konuşmalardan çıkan gerginliğe ve endişelere daha çok yakin bulunmaktayız. Fakat bu neticenin en büyük ehemmiyeti haiz olduğunu söylemekte tereddüt eylememeliyiz..... „

Grew bu ehemmiyeti anlatan sözlerini, devletinin bu eseri sevinçle telâkki ettiğini söylemekle bitirdi ve heyetleri tebrik eyledi.

Romanya murahhasının nutku uzundur. Hürriyet memleketi olan İsviçreden, hatıradan başka bir dersle de dönüyor ve öğreniyor ki hürriyet, başkalarına riayettir. Lozan konferansının diplomatik bir parti olmaktan çıkışını, tehdit yerine ikna ve zamana bırakma usulünün kaim oluşunu anlatıyor. Dünkü düşman, bugünkü dost Türklere karşı duygularını söylüyor. Diyamandinin son sözleri Lozan muahedesi hakkında hükmünü ifade eder:

"Lozan sulhünü, söylendiği üzere, tenkit ve zem edenler olacaktır. Belki şimdiden edenler görülmektedir. Ancak bitaraf hüküm verenler ve tarihçiler ona tam değerini verebileceklerdir. Aktolunan bu kadar konferanslar arasında yalnız Lozan konferansı bir neticeye varmıştır. Bizim hepimize sulhü vermiştir . . . . . „

Sırp murahhası, Romanya murahhasının sözlerine iştirakle iktifa etti. Venizelosun kısa sözleri, İsviçreye mütehassıslara ve kitabeti umumiyeye teşekkürden ibarettir.

İsmet Paşanın nutku şudur:

"Lozan konferansının, açılış oturmasını kurduğu gündenberi, hemen dokuz ay geçti. Konuşmalar, temsil edilen devletler arasında müsavilik prensibi dairesinde yürütüldü. Bu konuşmaların, mutlu sonu, bu prensipten mülhem olan müzakerelerin vardığı feyizli neticenin parlak delilidir. Türk murahhasları, memleket ve milletlerinin, medenî bütün memleket ve milletlerin istifade ettiği tam ve mutlak istiklâle lâyık olduğunu her vesile ile söylemekten geri kalmadı. Sulh muahedesini, bu prensiplerden mülhem olan duygu ile imzalayacağız. Burada temsil edilen devletlerin, bunu samimî bir sulh arzusu ile tatbik etmek isteyeceklerinde şüphemiz yoktur.

Britanya heyetine samimî teşekkürlerimi ifade etmeği iltizam ederim. İki memleketin eski dostluğunu hatırlatmak lûtfunda bulunmuştur. Bu, bizim için büyük mahzuziyeti muciptir. Eski dostluğa ait his ve hatıralar, Türk milletinde çok zindedir ve süreklidir.

Türkiye ile Fransa arasında asırlarca müddet mevcut olmuş ihlâs dolu münasebetleri hatırlatan Fransa heyetine dahi teşekkür eylemeği iltizam eylerim. Bu dostluğun hatıralarını münasebetlerimizde daima muhafaza ettik.

Türk milletinin İtalyan milletile münasebetleri daima büyük dostluk ve muhalesat duygularından mülhemdir . . . . .

Değerli yardımlarından otürü, bütün murahhas heyetlere de teşekkür ederiz.

Konferansın reisleri tarafından sarfedilen takdire değer emeklerin hatırasını, daima saygı ile anacağız. Münakaşalarımız sırasında çıkan güç meseleleri halletmek yollarını araştırmaktan geri durmayan mütehassıslarla hukuk müşavirlerine ve konferans umumî kâtipliğine de teşekkür ederiz.

Dokuz aydanberi bize en geniş ve en nazik misafirperverliği göstermiş olan İsviçre Cümhuriyetine, Vo Kantonuna ve Lozan şehrine minnetlerimi ifade ile sözlerimi bitiririm.„

İtalya murahhası Mösyö Montanya konferansın işlerini bitirmiş, sulhün bilkuvve aktedilmiş alduğunu, muahede ile eklerinin 24 Temmuzda imzalanacağını söyledi, Teşekkürlerini yaptı.

Mösyö Montanya da muahedenin tenkit edileceğinden bahsetti: "Muhakkak muahede bir çok tenkitler uyandıracaktır. Ancak bu tenkitler ne kadar haklı olursa olsun, unutmamalıdır ki konferansça hazırlanan muahedenin kıymeti büyük bir nisbette, bu muahedenin tatbik ediliş tarzına bağlı bulunacaktır. Eğer taraflar bu tatbikte iyi hareket ederlerse, muahededeki boşluklar kolayca doldurulmuş, hatalar kolayca tashih edilmiş olacaktır.„ Mösyö Montanya, İtalya heyeti namına aleni teminat verdi ki kendi hükûmeti bu tatbikte en tam iyi niyet ile hareket eyleyecektir.

Mösyö Montanya, bu muahedede bir noktanın meydana çıkarılması lâzım olduğunu ve bunun Türk heyetini hususî surette memnun edeceğini söyledi: "Lozan muahedesi, tam bir müsavat prensibi ile müzakere edilmiştir. Türkiyenin hakimiyet ve istiklâlini kullanmağa matuf emelleri tamamile tatmin olunmuştur.„

Bulgar Murahhası Stençiyef te bir beyanname okudu.

Mösyö Montanya imza merasiminin 24 Temmuz günü yapılacağını ve bu merasime reislik etmek üzere İsviçre Federal Meclisi azasından bir zatın davet edilmesi muhtemel bulunduğunu haber verdi.

4

Muahedenin imzası

Konferansın üçüncü umumî oturması, Müttefik Devletlerle Türkiye arasında sulhün ve konferansın nihaî senedinin imzası için 24 Temmuz 923 Salı günü Lozan Darülfünununun merasim salonunda saat 15 te kurulmuştur. (cilt 5 S. 615 — 620). İsviçre Reisicümhuru Scheurer yanında İsviçre Reisicumhur Vekili Mösyö Chuard ve

Konsey Federal azasından Schulthess olduğu halde bu oturmaya reislik etti.

Britanya İmparatorluğu namına Sir Horas Rombolt, Fransa namına Ceneral Pelle, İtalya namına Marki Garoni ve Montanya, Japonya namına Oçyai, Yunanistan namına Venizelos ve Kaklamanos, Romanya namına Diyamandi ve Konçesko, Bulgaristan namına Bugdan Mornof, Stançiyof, Belçika namına Pelçer, Portekiz namına Ferreyra, Amerika Birleşik Devletleri namına Grew ile murahhaslarımız hazır bulunuyorlardı.

İsviçre Reisicümhuru, metni evvelce heyetlere verilmiş ve heyetlerce konferansta kararlaştırılana uygun olduğu tanınmış olan aşağıda sayılı senetlerin imzasına murahhasları davet eylemiştir.

Bu senetlerin imzasına başlanmıştır.

Türkiye murahhasları evvelâ imzalamışlardır. Bundan sonra Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz murahhasları imzalamışlardır.

Reis, imza edilişi ve konferansın kapanışını güzel bir nutukla anlatmıştır:

"Aylarca büyük gayretten sonra Lozan konferansı, gayesine vardığı ve bundan böyle sulhün temin edilmiş olduğu iyi haberini bir kaç gün evvel bütün dünyaya verebilmiştir. Ne vakittenberi beklenen bu hadiseyi resmen tesbit etmek ve aktedilen itilâfları imza eylemek üzere bugün gene toplandık.

Konferans, müzakere yeri olmak üzere memleketimizi seçti ve çalışmasının açılmasına Federal Meclisi davet ettiği gibi, bu kapanış mes'ut gününe de iştirake onu davet eyledi. Daha dün, pek dostane bir mektup, hakkınızda göstermek fırsatına erdiğimiz misafirperverlikten dolayı teşekkürlerinizi bize getirdi. Halbuki, İsviçreye verdiğiniz şereften dolayı size büyük memnuniyetle teşekkür etme bize düşer. Bize, öyle bir senede iştirak fırsatını verdiniz ki, milletler arasında memleketimizin vaziyetine tamam uymakta ve memleketimizin adını, bir sulh ve barışma işine bir kerre daha karıştırmaktadır. Tahakkuk ettirilebilen itilâfı selâmlayabilmek ve bundan dolayı sizi tebrik etmek hususunda ilk olmakla müftehiriz.

Konferansın yeneceği maniler bilhassa büyüktü. Fakat hepimiz için teşekkür olunacak şeydir ki iştirak edenlerin muttasıf oldukları akıl ve hikmet galip geldi ve kendilerine tevdi kılınmış olan vazifeyi iyi neticeye vardırma yolundaki azimleri daha kuvvetli ve metin çıktı.

Umumî menfaat için katlandığınız fedakârlıklar, şüphesiz ağır

oldu. Ancak elde edilen netice, buna değerdi. Bu fedakârlıklar, muhasematın kat'î duruşuna ve sulhün yeniden kuruluşuna delildir. Yalnız doğrudan doğruya musap olanlar değil, bütün dünya bundan dolayı size minnettardır.

Biz İsviçreliler soy, dil ve din ayrılıklarında ne gibi muhataralar bulunduğunu tecrübe ile biliriz. Tarihimizin yürüyüşü müddetinde bu ayrılıklar, devletimizin varlığını bile bir kaç defa tehlikeye koymuştur.

Fakat şunu da biliriz ki bütün bu ihtilâflara rağmen, sulhte yaşamak ve gerçekten dostça yaşamak ve hatta bunda terakki için bir kaynak bulmak mümkündür.

Silâhların çarpışması, insanlar için en büyük acıların sebebidir. Fikirlerin çarpışmasından ışık fışkırır. Dünyada hiç bir millet, insanlığın hayrına yardım etmek hakkından mahrum edilemez ve bu yardımı yapmak vazifesinden çekinemez. Yakın Şark halkına medeniyetin açılışı ve ilerleyişi yolunda büyük nisbette yardımlarından dolayı nasıl bir minnet borcu ile bağlı bulunduğumuzu tarih bize öğretir. Bugün uzun seneler süren kahramanca bir savaştan sonra silâhlarını bırakıyorlar. Dileriz ki yaralarını sarmış ve sulhte çalışmalarına yeniden koyulmuş oldukları vakit, evvelleri okadar genişlikle insanlığa saçtıkları bütün nimetlerden yeniden istifade edebilelim. Aralarında rekabet baki olabilir; ancak sulh işareti altında ve aziz çalışma sahasında.....

Konferansa bu sözlerle nihayet veriyorum. Dilerim ki bugün, milletlere, daima bir saadet ve kutsiyet kaynağı olarak görünsün.„

Toplanmaya saat 15,5 ta nihayet verildi.

Biraz sonra güzel haber, sulh haberi Ankaraya vardı. Türk Elinin her yerinde atılan yüz bir pare top, sulhün aktedildiğini haber verdi. Sulhü elde etmek için bin bir fedakârlıkta bulunan ve bu fedakârlığın verdiği gurur ve itminan ile onu yürekten bekleyen ve özleyen Türk milleti, sulhü sevinç ve öğünçle karşıladı. Şenlikler yaptı. Haklı idi; çünkü sulh kendi eseri idi. Yüz bir pare top İstanbulun ufuklarını sarsarken orada yatan yabancı donanmalar ve orada çadır kuran yabancı askerler de sevinç gösterdiler.

Vaktile General Alenbi ve Desepre'ye İstanbul sokaklarında zafer alayı yapılırken ve Taksim meydanında Müttefiklerin zafer günü, büyük merasimle tesit olunurken, Türk milleti ıztırap içinde kıvranıyordu. Iztırap üzerine kurulan tahtlar yıkılır. Müttefikler kendi zaferlerini, hakkın zaferi yapamamışlardı.

Türk milletinin zaferi ne güzel bir zaferdi ki, onda yenen Türkle-

rin sevinci, yenen ve yenilen bütün dünyayı sevindirmişti. Müttefik Devletlerin askerleri de, kumandanları da, Türk sulhünü sevinçle karşıladılar. İnsanlık için örnek olacak bir şey.

RUSYANIN İMZASI — Boğazlar mukavelesini Rusyanın imzalamak istemesi halinde 24 Temmuz günü Lozan veya Ağustosun on dördüncü gününe kadar İstanbula murahhaslarını göndermesi, birinci komitece 17 Temmuzda görüşülmüş ve bunun için Çiçerine gönderilecek telgrafname metni kararlaştırılmıştı.

Konferans Umumî Kâtibinin bunu bildiren telgrafına Mösyö Çiçerin Moskovadan 19 Temmuz tarihli telgrafla cevap verdi. İtalyada Sovyet heyeti Reisi Nikola İvanoviç Jurdanskiye, imza için vekâlet verdiğini bildiriyordu. Bundan sonra Jurdanskinin Romada imzalaması için bir anlaşma oldu. Jurdanski 14 Ağustos 923 te Boğazlar mukavelesini Romada devleti namına imzaladı.

5

Muahedenin âkit olmayanlara tesiri

Hukuku düvelde kaidedir: Muahede âkitler hakkında hüküm ifade eder. Bu hüküm, muahede ile kabul edilen borçları yerine getirmektir. Verilen söz tutulur. Ahte vefa lâzımdır. Lâtince maruf tabirile pacta sunt servenda. Bu itibarla, âkit devletler, kanunlarını kabul ettikleri muahedeye uydurmak mecburiyetindedirler. Eğer muahedeye aykırı kanunları var ise, onları tadil etmek her âkit devletin borcudur. Yine her âkit devlet muahedeye aykırı kanun neşretmemekle mükelleftir. Almanyanın Vaymarda kabul ettiği teşkilâtı Esasiye kanununun 61 inci maddesi Versay muahedesinin 80 inci maddesine aykırı idi. Versay muahedesi maddesi, Avusturyanın Almanya ile birleşebilmesini Milletler Cemiyeti Meclisinin bunu kabul etmesine bağlamıştı. Muahededen sonra kabul edilen Vaymar kanunu, Avusturyaya Alman Millet Meclisinde yani Rayhiştağda doğrudan doğruya temsil edilmek hakkını veriyordu. Devletler itiraz ettiler ve Almanya, teşkilâtı esasiyesinin bu maddesini icra etemiyeceğine dair sulh konferansına teminat verdi.

Bu kaideyi hukuku düveldediğer bir kaide tamamlar: Muahede ancak âkitler hakkında hüküm ifade eder; imdi âkit olmayanlar hakkında muahedenin hiç bir hükmü yoktur. Âkit olmayanlar için, başkaları arasında yapılmış bir şeydir. Maruf tabirile Res inter alios acta dır. Âkit olmayan devletler, muahedeye ya iltihak accession

etmekle veya muahedeyi kabul adhésion etmekle muahede hükmünden istifade edebilirler. Bunun için de, ya muahedenin açık olması ve âkitlerin, iltihakı bir madde ile düzenlemiş olmaları lâzımdır; yahut, âkitlerin muahede esnasında veya sonradan diğer bir devletin muahedeyi kabulünü, kabul eylemiş bulunmaları lâzımdır.

Birinci vaziyete boğazlar mukavelesinin 19 uncu maddesi iyi misaldir: "Yüksek âkit taraflar, imza etmeyen devletleri bu mukaveleye iltihak ettirmek için bütün gayretlerini sarfedeceklerdir.

Bu iltihak, diplomasi yolile Fransa Cümhuriyeti hükûmetine ve bu hükûmet tarafından imzalamış veya iltihak eylemiş devletlerin hepsine tebliğ olunacaktır. İltihak, Fransa hükûmetine yapılacak tebliğ gününden sayılacaktır.„

Boğazlar mukavelesi, umumî ve açık muahede olduğu için bir devletin iltihakı diğerlerinin kabulüne bağlı tutulmamıştır. Âkitler bunu peşinden kabul eylemişlerdir.

Bir sulh muahedesi, umumî ve açık bir muahede olamaz. Bu sebeple, onu imzalayanlardan başkasının muahedenin bir hükmünden istifade eylemesi ve muahedenin de ona bir mükellefiyet yükletmesi, bunu imza eden devletler kabul etmedikçe, mümkün olamazdi.

Lozan muahedesinin âkit olmayanlar hakkında hükmü, Kapitülâsyonlar ile yeni devletler veya muharip olmayan devletler itibarile dikkati celbeder.

Kapitülâsyonların ilgası, muahede âkitlerinden olmayanlar için, ne tesiri haiz olacak idi? Bu mesele, güçlük çıkaramazdı. Türkiye, kapitülâsyonların ilgasını şu veya bu devlete karşı değil, prensip itibarile her devlete karşı ilân eylemişti. Lozanda bunu muahede ile kabul eden devletlerle mesele, bu muahedeye ve eklerinden olan mukavelelere göre düzene bağlanmıştı. Âkit olmayanlar, bizimle münasebete girişmek için bu prensip üzerinde mukaveleler aktetmek mecburiyetinde idiler.

Kapitülâsyonların ilgası büyük devletlere kabul ettirildikten sonra, başka devletlerin artık güçlük çıkarabilmesi ihtimali yoktu. Mösyö Seryüs bunu Lozanda sarahatan söylemişti. Kapitülâsyonların ipliği pazara çıkmış idi. Amerika Birleşik Devletleri bile bir şey söylemediler. Hukuku düvelde asıl olan istiklâldir. Türkiye bu istiklâli ilân ettiği için devletlerin istiklâlin icaplarına uymaları, kendisile münasebetin şartı idi. Bu sebeple diğer devletlerin bunu ayrıca ve sarahatan kabul etmeleri lâzım değildi.

Yeni doğan veya muharip olmayan devletlere gelince mesele bunlar hakkında Lozanda epi münakaşa zemini oldu. Sevr mua-

hedesinin âkitleri arasında Belçika ve Portekiz ile yeni devletlerden Polonya ve Çekoslovakya da vardı. Türkiye, Lozana gitmeden taati ettiği notalarda âkitleri tayin etmiş ve daha nizamname tayin olunurken bu kaydı tekrarlamıştı. Bu 4 devlet onlardan değildi. Belçika ile münasebetimiz kesilmiş; fakat harp ilân olunmamıştı. Bu dört devletle münasebet ne olacak idi ?

Konferansın ilk devresi sonunda, heyetimize verilen muahede projesinde 159 uncu madde bundan bahsediyordu : "Milletleri 1914-1918 muharebesi esnasında, bugün Türkiye ile sulh akteden devletler yanında harbetmiş olan Belçika Lehistan Portekiz ile Çekoslovakya devletlerinin, bu muahedenin iktisadî ve malî hükümlerine iltihakı kabul edilecektir.

Türkiye ile bu suretle iltihak eden devlet arasında muhtaç oldukları sulh halini iade edecek olan iltihak, Fransa Cümhuriyet hükûmetine tebliğ olunacak ve bu hükûmet bunun musaddak bir suretini bu muahedeyi imzalayan devletlere gönderecektir.„

İkamet mukavelesinin 25 inci maddesi de bu devletlerin bu mukaveleye iltihak edebilmesini tazammun ediyordu.

Ankaradan devletlere gönderilen mukabil Türk projesinde her iki madde hazfolundu. Lozanda mesele asıl 8 Mayıs 923 Salı oturmasında konuşuldu. [1]

İngiliz murahhası pek makul olan bu maddenin hazfı istenilmiş olmasına, hayret etti. İsmet Paşa, şu haklı cevabı verdi: Konferans, Türkiye ve çağıran devletlerin taati ettikleri notalarla belli edilmiş devletler arasında sulh aktetmek için toplanmıştır. Bunda hazır olmayan devletlerin nam ve menfaatine hükümler koymak, konferansın salâhiyeti haricindedir.

İngiliz murahhasına göre konferansta temsil olunan Müttefiklerle birlikte harbetmiş olan devletlerin muahedede yazılı hükümlerden faydalanmaları tabiîdir.

İsmet Paşa yeniden cevap verdi : Türkiye kendisine karşı harbe girmiş olan devletlerin hepsile sulh halini yeniden tesis etmeği kuvvetle istemektedir; ancak burada temsil edilmeyen devletlere müteallik hükümler derpiş etmek, konferansın salâhiyetinde değildir.

Montanya, Türkiye ile bütün Müttefikler arasında sulhün yeniden teessüs ettiğini görmek meselesinde Müttefiklerin manevi bir mecburiyet altında bulunduklarını ve başlıca Müttefik Devletlerin kendi-

[1] Zabıtlar tercümesi cilt 5 S, 73

lerile birlikte harbetmiş olan Belçika, Çekoslovakya, Polonya ve Portekiz devletlerini terkedemeyeceklerini söyledi. Ceneral Pelle, bu hususta israr etmek, çağıran devletlerin vazifesi olduğunu anlattı. Romanya ve Sırp Hırvat Sloven murahhasları bunu teyit ettiler.

İsmet Paşa dedi ki, Türkiye konferansta temsil olunan devletlerden başkalarile yeniden münasebete girişmeği geciktirmek niyetinde değildir. Onlarla sulh, bu konferansın bitmesinden evvel bile imzalanabilir. Türkiye, umumî barışmayı çok istemektedir. Bununla beraber, bir grup devletler ile hazırlanan muahede, üçüncü devletlerle olacak münasebete uyamaz. Onların iktisadî şeraitini göz önüne almak lâzımdır. Bu sebeple Türkiye, burada temsil olunan devletlerden başka devletlerle münasebetlerini ayrıca tanzim etmek hususunda hürriyetini muhafaza etmek istemektedir.

İngiliz murahhası, Belçika ve Portekizin ilk devrede iktisadî ve malî meselelerde temsil edilmiş olduklarını ve İsmet Paşanın Ankaradan gönderdiği 8 Mart tarihli notada umumî sulhün yeniden tesisi bütün milletler için emrî bir vazife olduğunu beyan eylemiş olduğunu devletlerin bugün harbi kat'î surette sona iriştirmek teklifinde bulunduklarını anlattı.

İsmet Paşa cevap verdi: Konferansa çağıran devletlerle Türkiye arasında taati edilen notalarda istihdaf olunan devletlerden başka devletlerin müzakereye iştirak etmelerine konferansça hiç bir vakit karar verilmemiştir.

İngiliz baş murahhası, bir tevil yolu buldu: Belçika ve Portekiz iştirak etmemişlerse de hazır bulunmuşlar. Türkiye bunu inkâr edemez, hatta bu devletler murahhaslarının isimleri, zabıtlarda yazılıdır.

Ceneral Pelle, maddeye verilecek şekil meselesinde uyuşulabileceğini, fakat esasta Müttefiklerin Türkiye ile uzlaşamayacaklarını, kendilerile harp eden devletlere karşı manevî taahhütleri bulunduğunu, bu sebeple muahedenin şu veya şu menfaatinden bunları istifade ettirip ettirmemeği Türkiyeye bırakamayacaklarını anlattı. Prensip, bütün Müttefiklerin müsavi muamele görmesidir.

İngiliz murahhası, Türkiyeye bu bapta vaki olan müracaatin konferans azası tarafından müttefikan yapıldığını söyledi.

İsmet Paşa yine reddetti: Bu hem prensibe aykırıdır. Hem de kararlaşan hükümler, başka devletlerin vaziyetine uymamak imkündür. Türkiye bütün devletlerle sulhü istiyor amma, kendilerinden karşılığında hiç bir şey isteyemeyeceği devletlerin kendisinden bir taraflı olarak menfaat istemelerini kabul eyleyemez.

Horas Rombolt, bir taraflı bir imtiyaz değil, Türkiyeye karşı da

o devletlerin taahhüdü olacağını, İsmet Paşa da bunun karşılıklı müzakerelerle düzene bağlanmasını daha iyi olacağını söyledi. Ceneral Pelle, bir hakkaniyet ve adalet meselesi çıkardı: Türkiye, devletlerle muahedeyi bu esaslara uygun bulduğu için aktediyor; o halde diğerlerin bundan istifadesini ne için tecviz eylemiyor?

Bu, ne iptidaî bir mantık idi? İsmet Paşa da bu devletlerin menfaat ve halü vaziyeti, âkit devletlerle bir olmadığını bir daha gösterdi ve fikrinde israr etti.

Romanya murahhası, bu devletlerle ayrı mukavele aktine hazır olduğunu beyan eden Türk heyetinin, bu mukaveleleri çağıran devletlerle aktolunacak mukavelelere mutabık aktetmek fikrinde olup olmadığını sordu, İsmet Paşadan çok haklı olarak bunun o devletlerin iktisadî hal ve vaziyetine bağlı olduğu cevabını aldı.

Montanyaya göre yalnız ticaret mukavelesi mevzuu bahsolsaydı bu istidlâl doğru olurdu. İktisadî kısımda, ikamet ve adlî salâhiyete dair umumî hükümlerde, bunun bir kıymeti yoktur. Kendisi, Türk heyetinin devletler arasına fark koymak istemesi sebebini anlayamamaktadır.

İsmet Paşa, ikamet mukavelesinin hedefi de muayyen bir hal ve vaziyet olduğunu söyledi. 11 ve 26 Mayıs oturmalarında devletler bu isteği tekrarladılar ve bu devletlerin Türkiye ile muahede aktetmek arzusunu Türkiyeye bildirmeleri kâfi gelip gelmeyeceğini sordular. Bunu kabul etmek şekil meselesi ile uğraşmak demekti, halbuki mesele şekil meselesi değildi. Çok doğru olarak, İsmet Paşa onların iradelerinin Türkiyenin iradesile uzlaşması lâzım geldiği cevabını verdi. Yeniden uzun münakaşalar oldu. S. (80)

26 Haziranda (S. 181) İngiliz baş murahhası Türk heyetine bir kerre daha müracaatte bulundu. Portekiz ile Belçikanın yalnız malî ve iktisadî hükümlere iltihak edebilmelerine karşı itirazda bulunmanın sebebi yoktu. İsmet Paşa bunu kabul etti. Yalnız bunun ayrı beyanname ile yapılmasını istedi. Fakat bu iki devletin ikamet ve ticaret mukavelesinden istifâde edebilmelerini Polonya ve Çekoslovakya hakkındaki mutlak reddini tekrarladı.

Fransa, İtalya, Japonya murahhasları teessür beyan ettiler. 23 Haziranda yeniden İsmet Paşaya müracaat ettiler. İsmet paşa reddinde israr gösterdi.

23 Haziran oturmasında İsmet Paşa, ötedenberi ifade ettiği itirazları tekrarladı. Prensip itirazı: muahede konferansa iştirak etmeyenler hakkında nesne şart kılamaz, amelî itiraz; Belçika, Portekiz, Çekoslovakya ve Lehistanın istifade etmesi istenilen hükümler, henüz

kararlaşmış değildir, Bu hükümler, kararlaştığı zaman, istenilen iltihakın Türk menfaatlerine halel getirip getirmediği anlaşılabilir. Son müzakerelerde talebin Portekizle Belçikaya hasredildiğini de ilâve etti.

Ceneral Pelle, dört devletin istifade etmesini Müttefiklerin istedikleri hükümlerin malî kısmın birinci faslı ile iktisadî kısımdan ibaret olduğunu söyledi. Bu, rekizisyonlara ait taleplerden mütekabilen vazgeçildiğini tesbit eden malî kısmın ikinci faslının 58 inci maddesinden Belçika ve Portekizin istifade ettirilmemesi maksadına mebnidir. Bu maddenin üçüncü fıkrasına göre Almanya ve Avusturya tarafından devredilmiş olan altın paradan Türkiye, Müttefikler lehine feragat etmekte ve sonuncu fıkrasiyle, İngiltereye sipariş olunan gemilerimiz için verilmiş olan paranın geri verilmesini istemekten vazgeçmektedir. Devletler bu parayı tebaalarına verilecek tazminata karşılık tutmuşlardır ve Belçikanın bunlara karışmasını istememişlerdir. Bu sebeple Muhtelit Hakem Mahkemelerinde Belçikalıların Rekizisyon davaları reddedilmiştir.

İsmet Paşa 159 uncu madde şümulünün bu suretle tahdit edildiğinden haberi olmadığını ve düşüneceğini bildirdi. Her halde, gerek Belçika ve Portekizin gerek Polonya ve Çekoslovakyanın ikamet mukavelesinden istifadesini reddetmekte devam etti.

Polonya ile, bunun üzerinedir ki, ayrı mukavele Lozan muahedesinden bir gün evvel imzalanabildi. Belçika ve Portekiz ile ayrı muahedeler aktedilmek üzere, bunların iktisadî hükümlerden ve malî kısmın birinci kısmından istifadeleri kabul olundu.

İki tarafın delilleri tahlil olunursa, Türk tezi elbette daha doğrudur. Müttefiklerin, kendilerile harbeden Polonya ve Çekoslovakyaya karşı manevî bir taahhütleri olabilir; ancak bu taahhüt, Türkiyeye karşı hiç bir hukukî hüküm ifade eylemez. Müttefikin müttefiki, bir muahededen bihakkın istifade eyleyemez. Onun beynelmilel ayrı şahsiyeti vardır. Bu sebeple, muahedenin âkitlerinden başkalarına ait hüküm koyamayacağını iddiada İsmet Paşa pek haklı idi. Bunu, iki tarafın iktisadî vaziyetlerinin tetkik edilmesine bağlaması da devlet menfaatini pek iyi takdir ettiğini gösterir.

Verilen izahlar, öbür sulh muahedelerinde âkitlerden olarak ayni hükümlerden istifade eden bu dört devletin, Lozanda tabi tutulduğu ayrı muameleyi anlatır. Polonya ve Çekoslovakyaya hiç bir menfaat temin edilmemiştir ve ayrı muahedeler aktine mecbur edilmişlerdir. Belçika ve Portekizin de yalnız malî ve iktisadî hükümlerden istifadesi kabul edilmiştir. Ayrı ikamet ve ticaret muahedeleri aktetmeğe mecbur edilmişlerdir.

6

Muahedenin tasdiki

Hukuku düvele göre : Boşaltma bahsinde de yazdığım salâhiyetli murahhaslarca konuşulmuş ve hükûmetten ayrıca alınan emir üzerine imzalanmış olan muahede, bir projeden başka birşey değildir. Devletler, bu muahede projesini kabul edip etmemekte tamamile muhtardırlar. Kabul etmedikleri takdirde bunun için bir sebep göstermekle de mükellef değildirler.

Tasdikte kaide tasdikin tam ve kâmil olmasıdır. Çünkü muahede bir küldür. İki tarafın karşılıklı fedakârlıkları ve menfaatleri, kabul edilen şekilde uyuşmuştur. Eğer bir taraf kaydı ihtirazî ile tasdik ederse, diğer tarafın elde ettiği bir menfaati reddetmiş ve onun kabul ettiği fedakârlığı ıvazsız olarak yükletmiş olur. Elbette bu vaziyeti öbür devlet kabul edemez. Bu sebeple tasdik,kayıtsız ve şartsız yapılmak lâzımdır. Yine bu sebeple parlâmentolarda, muahede toptan kabul veya reddolunur; eğer bir tadil yapılmak isteniyorsa, bunu müzakere ile temin için, muahedenin tasdiki tehir olunur.

Avrupada doğrudan doğruya ihtirazî kayıtla muahedeyi tasdik etmek, muahedeyi reddetmek demektir. Meğer ki diğer devlet bunu kabul ede.

Amerika Birleşik Devletleri çok vakit muahedeyi kaytla tasdik eder ve muahede bu yüzden reddedilmiş olur. Amerikanın bu usulü, tasdik meselesinde bir Avrupa ve bir Amerika sistemi denecek bir şekil doğurmuştu. Amerika hukukşinasları ve devlet adamları, 1928 de Havanada toplanan altıncı Amerikan birliği kongresinde, muahedeler hakkında bir mukavele kabul ettiler. Bunun 5-8 inci maddelerinde hukuku düvelin tasdike ait hükümlerini şu suretle ifade eylediler:

5 — "Muahedeler, âkit devletlerce, ancak tasdik edildikten sonra bir taahhüt teşkil ederler; bu hüküm, müzakereye memur olanların salâhiyetnamelerinde yazılı olmasa da ve bizzat muahedede zikredilmemiş bulunsa da, böyledir.

6 — Tasdik, şartsız olarak verilmek ve bütün muahedeye şamil olmak lâzımdır. Bu, her devletin kanunları hükmüne göre, yazılı olarak verilir. Eğer muahedeyi, devlet kaydı ihtirazî ile tasdik etmiş ise, bu kayıtlar kendisine bildirilen diğer âkit taraf, kayıtları sarih olarak kabul etmedikçe yahut bunları sarahaten reddetmiyerek

kabul edildiklerini tazammun eden hareketlerde bulunmadıkça, muahede mer'iyete giremez.

Bir çok devletler arasında aktedilmış beynelmilel muahedede, âkitlerden biri tarafından muahedenin tasdikinde yapılan ihtirazî kayıt, âkit devletlerle kaydı yapan devlet arasında ancak kaydın vaki olduğu maddenin tatbikini sekteye uğratır.

7 — Tasdik etmemek veya ihtirazî kayıt koymak, millî hakimiyet tasarruflarındandır, ve bu sıfatla, beynelmilel bir hükmü veya iyi bir şekli hiç ihlâl etmeyen bir hakkın kullanılmasıdır.

8 — Muahedeler, tasdiknamelerin teati veya depo edildiği tarihten itibaren mer'iyete girerler, meğerki sarih ibarelerle ayrı bir tarih tayin edilmiş ola.„

Hukuku düvelin tasdika ait hükümlerini tamamlamak için beyan edelim ki tasdik, aktedilmiş bir muahedeyi teyit etmez, bizzat muahedeye vücut verir.

Tasdikin lüzumunu hukuku düvelde 3 sebeple izah edebiliriz:

1 — Amme menfaatinin ehemmiyeti. Hukuku hususiyede tasdik yoktur. Bir kimse bir işini yapmağa birini vekil tayin edince, onun vekâleti dairesinde yaptığı iş, müekkili ilzam eder. Hukuku düvelde bu kaidenin cereyan etmemesinin sebebi, devlet menfaatile ferdî menfaat arasındaki farktır. Bir devleti bağlayacak bir muahede üzerinde murahhasın imzasından sonra da bir kerre düşünmek bu menfaatın ehemmiyeti itibarile lüzumsuz değildir.

2 — İmza zamanı ile icra zamanı arasında vaziyet değişmiş olabilir. Muahedenin icra zamanının icaplarına uyduğu, tasdik ile gösterilir. Uymuyorsa tasdik edilmemesi lâzım gelir. Türk milleti bunun güneş kadar parlak bir misalini, tarihe kaydettirmiştir. Sevr muahedesi imzalandı fakat tatbik olunamazdı tasdik olunmadı.

3 — Parlâmentoların yani millet vekillerinin muahedeyi tetkik eylemesi, millet işinin milletçe başarılması, bunu icap ettirir.

Bugün dünyada tasdik şekli itibarile memleketler üç veya dört gurupa ayrılabilir.

1 — Bizim usulümüz. Bütün muahedeleri millet meclisinin tetkikine arzeden bu demokrat usul bütün Amerikada ve Avrupanın İsviçre Romanya memleketlerinde caridir. 2- Avrupa usulü ki bir kısım muahedeleri mutlaka parlâmentodan geçirmek ve bir kısmını doğrudan doğruya hükûmet tasdik eylemek usulüdür. 3- İsveç ve Japonya gibi memleketlerde ise ayrı bir heyet tasdiki tavsiye eder. Bizim usulümüz en iyi usuldür.

LOZAN MUAHEDESİNDE — Lozan muahedesinin tasdike dair olan 143 üncü maddesi hükmüne göre "bir taraftan Türkiye, diğer taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya veyahut bunlardan üçü tasdiknamelerini tevdi eder etmez, ilk tevdi zabıtnamesi tanzim edilecektir.

Bu ilk zabıtname tarihinden itibaren muahede bu suretle bunu tasdik eden yüksek âkit taraflar arasında meriyete girecektir. Diğer devletler için de tasdiknamelerinin tevdii tarihinde, müteakiben meriyete girecektir.. ..„

Türkiyenin tasdik etmesi ve tasdikte acele eylemesi kendisi için faydalıdır. Topraklarını boşltma, bu tasdikten başlayacaktır; Musul işinin müzakeresi, toprakların boşaltılması biter bitmez başlayacaktır. Bu sebeplerledir ki Lozan muahedesi, her memleketten evvel Türkiye Büyük Millet Meclisinde tasdik edilmiştir.

Lozan muahedesi, Nihaî senedinde sayıldığı üzere, bir sulh, muahedesi ile beş mukaveleden (Boğazlar, Trakya sınırları, ikamet ve adlî salâhiyet, ticaret, ahaliyi değişme) bir itilâfnameden (sivil mevkufların ve harp esirlerinin değişilmesi), 9 Protokol ve beyannameden yani 16 parçadan mürekkeptir.

Bunların her biri mi tasdik olunacak idi? Bu bir şekil meselesi idi. Muahede maddesi bu şekil meselesini her memleketin kendisine bırakıyor: "Âkit devletlerden her biri bu muahedeyi, kendi tarafından imza edilmiş ve Lozan konferansının nihaı senesinde yazılı bulunmuş diğer akitlerle birlikte - eğer bunlar bir tasdiki istizam ediyorsa - tek ve aynı vesika ile tasdik edecektir.„

İcra Vekilleri, sulh muahedesi ile sayılı 15 akti bir kanun ile tasdik olunmak üzere 14 Ağustos 923 tarihli kanun lâyıhasile meclise gönderdi. Millet Meclisi Hariciye Encümeni, sulh muahedesi ile yedi ekini ayrı, ikamet ve adlî salâhiyet mukavelesini ayrı, ticaret mukavelesini ayrı ve imtiyazlara ait protokolu yine ayrı birer kanun lâyihasile tasdik edilmek üzere Meclise sevketti. Hükûmet te bu şekli kabul ettiğinden tasdik ayrı ayrı dört kanun ile oldu.

Encümen, mazbatasında bu usulü ne için kabul ettiğini yazmamaktadır. Yalnız izahat sırasında raportör Tevfik Rüştü Bey, bunu bir kelime ile söylediyse de sebebini anlatmadı. Olsa olsa mahiyetleri itibarile bir tefrik yapılmış olacak. Fakat bu halde, boğazlar mukavelesi umumî bir muahede mahiyetinde olduğuna göre, bunu da ne için ayırmadıkları anlaşılamamaktadır. Boğazlar mukavelesi de sulh muahedesi gibi siyasî mahiyette olsa da, muahede ve diğer ekleri, traité contrat ve boğazlar mukavelesi traité lois yani kanun

muahede olduğuna göre aralarında fark vardır. Ya fark aramamak ve yahut fark aranacak ise bu, tam yapılmak gerekti. Nitekim başka milletlerde tasdik, ayrı kanunlarla değil, bir tek kanun ile yapıldı. Fransada dahi ticaret mukavelelerinin mutlaka meclisten geçmesi lâzımdır.

Hariciye encümenince şekil meselesinde bile bu kadar ince itina gösterilmesi, muahedenin ne kadar sıkı bir tetkike tabi tutulduğunu gösterir. Memleketin en mühim bir meselesinde bundan tabiî ne olabilir?

Hariciye Encümeninin mazbatasında tarih yoktur. Millet Meclisinin 21 Ağustos 923 üncü Salı oturmasında okunan bu mazbata, muahede hükümlerini hulâsa etmekte, ve hulâsayı yaparken, sulhün akdi, Kapitülasyonların, ecnebi postalarile sıhhiye meclisinin kaldırılmış olması; gaflet senelerinde eski hataların ve israfların yüklettiği borçlar meseleleri üzerinde durmaktadır. Boğazlar mukavelesinin millî misaka tamamile uygun olduğu [1] ve bu meselenin müzakeresinde Rusyanın huzuru temin edilmek suretile Moskova muahedesinin icabatı da yerine getirildiğini kaytetmekte, Trakyadaki karşılıklı askersizliği huzur ve sükûnun zamanı olmak temennisi ile memnuniyetle telâkki eylemektedir. Ahaliyi değişmenin zarurî olduğunu kabul etmekte, sulhü günlerce geri bırakmış olan imtiyazlar protokolunun muahedeye karışmış olmasını bugünün beyneddüvel müzakerelerinde hâlâ âmil olan hususî saikleri aydınlatan mahiyette görmekte ve adlî ve sıhhî idare beyannamelerini Türkiye için lüzumsuz müeyyidelerden saymakla beraber sulhün tasdikını geciktirecek mahiyette görmemektedir.

Nihayet muahedeyi "heyeti umumiyesi ve ruh ve manası itibarile, Türk milleti aleyhine asırlardanberi hazırlanmakta bulunmuş ve Sevr muahedesile ikmal edildiği zannedilmiş büyük bir suikastın inhidamını ifade eden ve bütün beynelmilel hazaini evrakta ahzi mevki edecek bir vesikai düveliye„ saymaktadır. Bunu "bugünün medeniyeti için tarih sahifelerinde daima leke teşkil edecek olan bir suikast vesikası ile değil, Osmanlı İmparatorluğunun bütün muahedelerile de mukayese ederek hüküm vermeye lüzum„ görmemekte "bunu ancak mîllî emel ve menfaatlerimizle ölçmek lâzım„ geleceğini söyleyerek emperyalist âlemin cihanşümul gayız ve savleti karşısında akti mümkün olan ve Türkiye istiklâlini haleldar

[1] Millî misakın boğazları harp gemilerine de açma yolundaki bu tesiri, misakı imzalayanların da bazı imzalarını taşımakta olmasına göre boğazların beynelmilel münakalâta açılması tabirinin esasen harp gemilerine de açıklığı manasında kullanıldığı anlaşılıyor.

etmedikten başka bu istiklâl yolunda muhalleri mümkün kılan Türk milletine hakkının bütün cihanca ittifakla kabul edilmiş olduğunu gösteren ve bu sebeple "insaniyet için de medeniyet için de hakkın zulme, istiklâl aşkının istilâcılık hırsına, inkılâbın irticaa galebesinin ve daima galebe edeceğinin bir ifadei bedihiyesi„ olan muahedenin kabulünü tavsiye eylemektedir. "Çünkü muahedenin gayri kâmil bazı cihetleri bulunduğu iddia olunabilse de bu ilk muahedenin kemali aktü tanzim olunduğu sırada kendisine verilen şekilden ziyade tatbikinde gösterilecek dikkat ve basirete ve gayelerimizin muhafazası hususunda gösterilecek sebat ve itina ve kiyasetle istihsal olunacaktır. Heyeti umumiyesi itibarile millî emelleri tatmin edecek mahiyettedir. Zaten muahede, sulhümüz için bir mukaddimedir. Sulh, onu elde eden millî birliğin ve kudretin iyi muhafazasile elde edilecektir. „

Hariciye encümeninin mazbatası, Lozan muahedesini oldukça muhteriz bir ifade ile Millet Meclisinin kabul ve tasdikına arzediyor. Bunun asıl sebebini, diğer âkit devletlerin tasdikından daha geçmemiş bir muahede hakkında ihtiyatlı bir lisan kullanmakta aramak lâzım gelir. Dahilde bu muahededen memnun olmayanlar belki vardı. Türlü sebeplerle muahedeyi ve muahedeyi imzalayan İsmet Paşayı beğenmeyenler belki vardı. Fakat bunların Millet Meclisinde Hariciye Encümeninin kanaatine kadar varabilmesini kabul etmek istemiyorum.

Hariciye Encümeninin mazbatası okunduktan sonra muahede hakkında umumî müzakere başladı. Ve üç gün muahedenin lehinde aleyhinde sözler söylendi.

Muahedenin aleyhinde söz söyliyenler sıra ile Niyazi (Mersin) Yahya Kemal (Mardin) Şükrü Kaya (menteşe) Faik (Tekirdağ) Necati (İzmir) Vasıf (Saruhan) Beylerdir. Lehinde söz söyliyenler de Hariciye Encümeni Reisi Yusuf Kemal, mazbata muharriri Tevfik Rüştü, Süleyman Sırrı (İstanbul) Avni (Bozüyük) Hamdullah Suphi, Ahmet Süreyya (Karesi) Abdurrahman Şeref Beylerdir.

Görülüyor ki muahedenin münakaşasına, Meclisin en kuvvetli şahsiyetleri karışmıştır. Söz söyliyen on bir kişinin sekizi dünün veya yarının vekilleridir. Bu itibarla denilebilir ki muahede, Meclisde en kuvvetli azalarının lisanile teşrih edilmiştir.

Yusuf Kemal Beye göre, Hariciye Encümeninin mazbatası okunur okunmaz söz alan encümen reisi, Lozan muahedesinin Osmanlı İmparatorluğu muahedelerinden farklı olan mahiyetini, Türkiyeye müsavi muamele edilmesi ile göstererek söze başladı.

Osmanlı İmparatorluğunun en şevketli zamanında bile bugün belki onun onda biri olan Türkiyenin gördüğü müsavi muameleyi görmediğini gösterdi. Bütün silâhları elinden alınmış iken, elde bir heyeti murahhasaya verecek yol parası yok iken Türk milletinde meknuz olan kuvveti keşfederek bu kuvveti meydana çıkarmış olanlara Türklüğün ilelebet minnettar kalacağını canlandırdı. Hukukumuzu müdafaa ve istihsale memur edilen kimselerin en iyi seçilmiş olduklarını söyledikten ve bunları bütün ruhile tebrik ettikten sonra büyük Türk evlâdına bütün Türklük namına yürekten minnetini söyledi: Bu, senin eserindir. Cephane taşırken yağmurdan korumak için çocuğunun örtüsünü alarak cephane sandığını saran analara, siperlerde bekliyen ve harp eden gazilere, bu yolda şehit olanlara da haber verdi ki maksatları hasıl olmuştur.

Mazbata muharriri de encümen namına haber verdi ki, asırlardan beri devam eden Şark meselesi, Şark suikastı, Türkiyenin elile ve bir daha hortlamamak üzere yıkıldı. İnsafsız ve kanlı entrikalarla birbirinden ayrılan hicranlı hak ta artık müeyyidesi olan kuvvetle buluştu. Medeniye,t insaniyet artık utanmadan, yüzü kızarmadan ayağa kalkabilir.

Büyük Reise minnet arzettikten ve murahhas heyete de teşekkür eyledikten sonra mazbata muharriri muahedenin kısa bir hulâsasını yaptı ve istenildikçe izahat vermek üzere dört layihanın kabulünü istedi.

Niyazi bey, muahedenin aleyhinde çok uzun söz söyledi. Zabıt ceridesi cilt 1 S: 205-217. Niyazi Beyin ifadeleri millî sınırlar haricinde kalan 600,000 Türkün acı ve yanık hicran ifadesidir. Muahede bir çok millet evlâdını sevindiriyorsa, millî sınır dışında kalanları ağlatıyor. Antakya İskenderun, Beylân mütarekede filen elimizde idi. 12,11,918 de işgal olundular. Bura Türkleri eski kavimlerin zamanla Türkleşmesi değil, öz Türktür. Osmanlı devletinden çok evveldenberi Türklüklerini korumuşlardır. Halbuki muahedenin 16 ıncı maddesinin ikinci fıkrasile teyit edilen Ankara itilâfı, ihlâl edilmiştir. Aldığı uzun bir telgrafı da okudu. Kendisi teessürlerinin giderilmesini muahedenin reddedilmesinde bulmaktadır. İstiyor ki, bunu cihan duysun, Fransada milliyet aşkını iyi duyan büyük insanlar, bu eleme vâkıf olsunlar, Fransız medeniyetine, Fransız kültürüne çok ehemmiyet veren ve çok muhabbet gösteren bir milleti böyle parçalatarak yaralı bırakmak istemesinler.

Yahya Kemal Beyin kısa sözleri 1871 de Alsas Loreni terkeden Fransız Millet Meclisinde söylenen sözleri andırır. Şair meb'usa göre, iki yıl evvel Ankara anlaşması aktolunurken selim akıl rehber olsaydı

şimdi bir yara gibi kanayan sınır çizilmezdi. Lazkıyenin cenubundan çızılırdı. Bu sınır, Cebelisemana ve Firata gider ve Fıratı takip eden tabiî bir sınır olurdu. " 48 sene Alsas Loren için ağlayan Fransızlar, Antakya ve İskenderun için Türklerin kaç sene ağlayacaklarını düşünmelidir. Bu iki şehir sanmasın ki bu saat, onlar için veda saatidir. Biz o milletiz ki Yunan topları Haymanadan Polatlıya doğru patlarken, biz bütün o ateş hattının arkasında, İzmirde, Bursada, Edirnede Türk bayrakları görüyorduk. O anda bizim mefkûremizi delilik sayanlar vardı. Fakat bizim deliliğimiz onları şaşırttı. Biz bu dakikada Antakyada İskenderunda ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz. Bizim mefkûremizi hiç bir şey durduramayacaktır. „

Hamdullah Suphi Bey muahedeyi bütün kuvvetile tasdik edenlerdendir. " Anadoluda geçen şeyler askerî noktadan ne kadar ağır şerait ile muhat ise, Lozanda geçen mücadele de ayni şerait ile muhattır.Türk zaferi Lozanda elde edilen zaferle tamamlanmıştır. Bu zaferi elde ederek Türk milletine esaret yerine necat getirenleri takdis etmek her Türkün borcudur. „ Sulhümüzün yazık ki bazı zayıf yerleri var. Cenup sınırları, onlar arasındadır. Hamdullah Suphi Beye göre yanımızda Türkler yurtlarının içinde boğazlanırken, Ermeni çeteleri bu toprakta getirdikleri intikam hislerini kardeşlerimizin kanları üzerinde tatmin etmeğe çalışırken, burada sükûn teessüs etmenin imkânı yoktur. Türkiye Fransa dostluğunun bir tek şartı vardır. Cenup Türklerinin kendi topraklarında masun ve mahfuz yaşamaları. Muahedeyi imzalayabiliriz, fakat kalbimiz asla buna razı değildir. Kendisi de onlara söylüyor ki " sizinle beraberiz, sizinle beraber kalacağız... „

Şükrü Kaya Beye göre cihan tarihinin hiç bir millet hesabına kaydetmediği büyük fedakârlıklarla elde ettiğimiz büyük zaferden hükûmetin beklediği netiçe gayet mütevazıdır: Millî misak ile ilân edilen millî hudutlarımız içinde hür ve müstakil bir devlet halinde yaşamak. Her millet için tanınan bu hak, evvelleri bizden çok esirgeniyordu. Bu sefer Lozaeda yine esirgenmiştir. Sekiz ay devam eden Lozan konferanslarının safhaları hak ile tegallübün mücadelesidir. Her defa olduğu gibi hakkın müdafaası bu defa da Türklere düşmüştür. Heyetimiz vazifesini cihanın takdirini celbedecek bir kiyaset, azim ve metanetle yaptı. Fakat beklenen neticeyi elde edemedi. Bunun mes'uliyeti, bize karşı zihniyetlerini değiştirmeyen, hak ve adalet mefhumlerını bize karşı başka türlü taşıyan ve Şarkta hâlâ emperyalizm fikirlerini taşıyan Garp diplomatlarına aittir.

Muahede 1913 hududunu bile temin edemiyor. Edirneyi ölüme mahkûm ediyor. Edirnenin yaşaması için garbında geniş bir saha lâzımdır, bir liman lâzımdır. Garbî Trakya da sınırlarımız dışında kalmıştır. Garbî Trakya ne Yunanistanın ne Bulgaristanındır. Garbî Trakya Türktür ve Türk olması lâzımdır. Devletler, Türklerle Bulgarlar ve Yunanlılar arasına bunu bir nifak vesilesi olmak için koymuşlardır. Orası Türklere verilseydi, muvazene teessüs ederdi. Oralardan gelen haberler fenadır. Kendisi Türk ve Yunanlıların Şarkî Akdeniz havzasında sulh ve sükûn âmili olacağını ummaktadır. Amma oradan çıkarılacak bir Türk ailesine karşı İstanbuldan beş on Rum aile çıkarmak lâzımdır. Sonra Semendirek ve Limni adaları bize verilmemiştir. Muahede bu sebeple nakıstır, ve tehlikeli mevaddı havidir. Diğer adalar da Anadoludan kopmuş bir parçadır. Bu adalar Anadolunun müdafaası için yaratılmıştır. Bize verilmelidir. İtalyaya da münasebetleri yoktur. Bu adalar, Anadoluya doğru bir istimar siyasetinin mukaddimesidir. Elbette Türkiyeye atılacak ayak kırılır. Salâhiyettar sesin İzmirden bağırdığı gibi, "topraklarımıza uzanacak düşmanlar için gösterilecek yer, yerlerin altı yani cehennemin dibidir.„ Fakat niçin çekiç ve sapan kullanacak kollarımız yine silâh taşımağa mecbur olsun? Terakki düşünecek dimağlarımız, memleket müdafaası plânları düşünsün? Bu tehlikeler sebebile muahedenin reddedilmesini istemek mecburiyetindedir.

Faik Beye göre (Tekirdağı) muahedede, esas haklarımızı, beka hakkımızı ve bir kısım ırkdaşlarımızın hayat ve huzurunu tehdit ve ihlâl eden şeyler var. Kendisinin en çok üzerinde duracağı şey Garbî Trakyadır. Muahedenin getirdiği hudut Edirnenin ve Sultan Selimin emniyetini kâfil değil. Hem yakın, hem istihkâm yok. Geliboluda 35 İngiliz ve iki Fransız mezarlığı var. Devletlerin bu mezarları ihtiraslar için alet yapmalarından korkuyor: Bunlar oradaki şehitlerimizin ruhunu da incitiyor. Trakyaya gelince garbî ve şarkî diye ayrılık yoktur. Trakya birdir ve bir kalacaktır. Milli misak, garbî Trakya için reye müracaati kabul eylemiştir.Muahedede buna dair hiç birşey yoktur.

Trakyalılar kendilerini müdafaa ediyorlardı. O zamanki devlet ricalinin iğfalile ana vatanın menfaati için silâhı bıraktılar.

Mütarekeden sonra ecnebi ricali onları iğfal etti. Bize düşen borç, bunları kurtarmak idi. Bunlar için hiç bir şey yapılmamıştır. Muahedeyi vatanın menafiine muhalif ve bir az da vefasız bulduğu için kabul edemeyecektir. Hududu da değişmiştir. İstanbulu Edirneye bağlayan demiryolu da iki parçaya ayrılmaktadır.

O gün oturma Faik Beyin sözlerile bitiyor.

22/8/923 Çarşamba günü toplanması Necati Merhumun uzun ve güzel nutkile başlıyor.

Necati Bey, Tarih ve millet karşısında muahedeyi tenkit etmek için üç sene evveline bir göz atıyor, yapılan fedakârlıkları, içinde bulunmuş bir insan sıfatile anlatıyor, neticeyi ve bunu elde edenleri birer birer takdis ediyor. Garp insanlarından, muztarip olanlara hürmet etmelerini, mazlûm milletlerin de bizden ders almalarını diliyor. Muahedeyi tenkit ederken, kendisi lâyemut bir hürmetle bağlı olduğu heyeti murahhasamızı değil, garp diplomatlarını tenkit etmektedir. Bizi kardeşlerimizden ayırmışlardır. Kuponlar meselesi hallolunmamıştır. Musul hakkında kat'î karar yoktur, millî iktisadımız temin olunmamıştır. Düyunu umumiye taksiminde vergi nisbeti alınmış, bu adilâne bir esas değildir. Borcun çoğu Türk milletine yüklenmiştir. Resülmal taksiminin zamanı tayin olunmamıştır. Dahilî istikrazın ödenmesi, sırf Türk milletine yükletmiliştir. Harp gemilerine yatırılan parayı bağışlamışlardır. Bu para nasıl terk olunur ki Türk kadınının ve çocuklarının gerdanından koparıp verdikleri elmasların parasıdır. Hicaz demiryolu iane ile yapılmıştır. Muahedede bundan bahis yoktur. Bunda hissemiz olmalıdır. Muahede kanunlara da muhaliftir. İstanbul hükûmetinin aktettiği mukaveleleri tanıyor. 1914 ten evvelki davaların devamını kabul ediyor. Bundan ne miktar tazminat vereceğiz bilmiyoruz. Sonra muahedede Kapitülâsyon kokusu var. İkamet mukavelesinin 16 ıncı maddesi Kapitülâsyondur. 18 inci maddeye de lüzum yok.

Sıhhiye müşavirleri, Adliye müşavirleri kabul ediyoruz. Müsavilik temin etmeyen bir muahede karşısında bulunuyoruz. Ticaretimiz ise beş sene müddetle atalettedir. Girintili çıkıntılı maddelerle Türk milletinin hayat hakkını yıkmak istiyorlar. "Biz dünyanın karşısında yalnız imanile yaşayan bir milletiz. „ Bizi bu tekayyüdatla korkutamazlar. Beş sene, üç seneye indirilemez miydi? Mezarlıklara tasarrufu devletlere bırakıyoruz. "Burada ölüler Türk milletinin manevî kefaleti altında yatabilirdi. Netekim ölülerimiz onların topraklarında kendi kefaletleri altında bırakılmıştır. Ayrıca madde koymakta ne mana var? „ Boğazlar mukavelesinin 18 inci maddesi tehlikedir, Milletler Cemiyeti kendi ellerinde bir alettir. Boğazlarımıza tecavüz salâhiyeti vermişizdir. Mübadele işinde heyetimiz lûtufkârlık etmiştir. Mübadelede zahirî müsavilik var. Türkler Yunanistanda dürüst tebaadır; Rumlar burada düşmanla birleşmiştir. Canilerle, insan gibi hareket edenler nasıl müsavi tutulur, Eğer İstanbul Rumları da gitseydi biraz haklı görürdü. Muahedenin en acı mad-

desi 59 uncu maddedir. Yangın olan bir yerin meb'usu sıfatile bunu asla kabul edemez. Müttefik devletlerin emrile hareket eden bir ordunun icraatından yalnız Yunanistan mes'ul değildir. Bu orduyu oraya sevkeden devletler mes'uldür. Heyetimiz onlara hitap edecekti ve Türk milletinin hakkını onlardan isteyecekti. Bu zarar heyetimizce 4 milyar altın frank olarak tesbit olunmuştu. Bu miktar bağışlanmıştır. Ve burada hisse müracaat ederek, gözlerile gördüğü şeylerden sonra, bu milletin bir evlâdı sıfatile, asla rey veremiyeceğini anlattı.

Vasıf Bey tekrar kavuştuğumuz topraklarımızın muahede ile bize gelmesinden duyulan sevinci canlandırırken bunu muahedenin değil, Türk kudret ve kuvvetinin temin eylediğini kaydetti. Ve hukuku düvelde Türk camiasına nim medenî ve mütedenni muamele yapıldığını ileri sürerek, nim medenî bir devlet değil, onlardan medenî bir devlet karşısında bulunduklarını kendilerine duyurmak murahhas heyetimizin vazifesi iken bu arzumuzun tatmin edilmemiş olduğunu itiraf mecburiyetinde bulunduğunu söyledi. Sebep, Muhtelit Hakem mahkemeleridir. "Millî sınırlar içinde adlî hükümler yalnız Türk mahkemeleri tarafından verilebilir. Muhtelit Mahkemelerin teşkili ve bunların ne iş göreceğinin tasrih edilmesi, adlî istiklâlimiz için bir darbedir.„ "Biz Avrupa medeniyetinin ilim ve sa'nat kısmına aşıkız. Garp medeniyetinin tekâmülünü temin eden vasıtalara aşıkız ve bundan istifade etmek isteriz. Ancak bu istifade vicdanımızdan doğan bir arzunun mahsulü olabilir.„ "İtalya Baş murahhası Montanyaya kendi kanunlarını anlatacak hukuk müşavirlerimiz bulunmuştur.„ Eğer bunlar kâfi değilse daha mütehassıs hukuk müşavirlerinin fikrinden istifade etmek istiyorsak biz icabına bakarız. Adlî beyannamenin feci manasını kabul edemeyiz. "Adliye Vekilini kontrol edecek yegâne müessese Büyük Millet Meclisidir.„ 118 inci madde bize ecnebilerin verdikleri hükümleri kabul ettiriyor. "Son mücadelenin esası tetkik olunurken görülür ki döktüğümüz kanlar yalnız bizden ayrılan yerlerin alınması için değil, aynı zamanda istiklâlimizi bütün manasile elde etmek için idi. İstiklâlin en bariz istinatgâhı kaza hakkıdır.....„

İktisadî ve malî istiklâlimiz de tamamile temin edilmiş değildir. Borç meselesinde de kendilerine cevap verilebilirdi. Türkiye hükûmeti yeni doğan bir hükûmettir. [1] Türk milleti bunu bir şeref meselesi olarak üzerine aldığı halde bizi Düyunu Umumiye idaresinin idamesine icbar ediyorlar. Kendisi tamamen ilgasında ısrar eder.

[1] Devlet demek istiyor.

Sonra, Şark meselesini öyle zannediyor ki, hâlâ halledilememiştir. Şark meselesinin istinat noktası boğazlar meselesidir. İngiliz-Rus, Fransız rekabetleri ve dostlukları, boğazlar meselesi üzerinde olmuştur. Sivas kongresindenberi boğazlarda serbest gemi işletmeyi kabul ettik. Lâkin boğazlara ait kararların hiç birinde bitaraf mıntaka yapacağımıza dair sarahat yoktur. Muahede ise bunu kabul etmiştir. Müdafaa hakkı taksir edilmiştir. Bunda İngilizlerin Gladstondanberi takip ettikleri siyasetin bariz safhaları görülür. Buna ihtiyaç varsa ne için Cebelittarıkta, Süveyş kanalında bu şekil kabul edilmemiştir?

Sonra garbî Trakya, Musul, Antakya Türktür. Bunları bizden ayırmak cinayettir. Niçin garbî Trakyanın bir kısmı diğerine tercih edilmiştir? İstanbul Rumları nasıl bırakılıyor, tazminattan nasıl vaz geçiliyor? Eğer Karaağaç alınmasaydı herhangi bir cebrile vaz geçilseydi müntehiplerimize belki bu kadar ağır gelmezdi. Yanan yıkılan yerlerin meb'usu sıfatile söylüyor ki intihap dairesinin altı kazasında ev kalmamıştır. Oralarda bugün küçük barakalar ve bunların içinde ıztıraplar ve eninler var. Bunların aksi kulağında iken kendisi muahedeye kabul reyi veremez.

Lozan muahedesini tenkit edenlerin fikirlerini esas noktalarında hemen aynen hulâsa ettim. Görülüyor ki tenkitler en çok, millî sınırlar dışında kalan Türkler için duyulmuş bir acının ifadesidir. Bu acı hicranı, muahedenin lehinde bulunanlar da, muahedeyi imzalayanda ifade edecektir. Bu pek tabiî bir şeydir ve bu acı, bu yerler ana yurda kavuşuncaya kadar her Türkün yüreğinde sızlayan bir yara olarak kanayacaktır. Ancak, ifade edilen bu acının Lozan muahedesile bir münasebeti olmadığını söylemeğe lüzum yoktur. Tenkitler arasında ileri sürülen Muhtelit Hakem Mahkemelerinin, Kapitülâsyonlarla münasebeti yoktur. Borçların taksimi şeklinde de aykırı birşey yoktur. Lozan muahedesi Yunan tamiratı, sıhhî ve adlî beyanname, askersizlik noktalarında doğru olarak tenkit olunmuştur. Bunlar hakkında yerlerinde söylediklerimizi tekrara lüzum görmüyoruz. İsmet Paşa, bu meseleleri cevabında daha iyi aydınlatacaktır.

Lehinde bulunanlardan Süleyman Sırrı Beye göre Avrupa neşriyatına bakılırsa muahede, bizim için bir muzafferiyet sayılmak lâzım gelir. Her muahede iki taraflı bir akıttır. Muahedeyi bir kül olarak tetkik etmelidir. Türkler daima, ileri kumandasına alışmıştır. Avrupada yaptığımız büyük harplerde, ordumuzun ileri sınıfını teşkil eden Türklere şimdi geri kumandası vermek acıdır, amma yuvalarına yılan girmiş kuşlar gibi çırpınan bu Türkler, gözlerini bize dikmiş-

ler onları zehirli yılandan kurtarmak, koynumuzdaki yılanların boş bırakılan yerlerini doldurmak ta zarurî ! Bu sebeple değişme işi muahedenin büyük muvaffakıyetlerinden biridir. Kapitülâsyon işindeki muvaffakıyet ise muahedenin sıklet merkezidir. Evlât ve ahfadımız, bunun için bize daima rahmet okuyacaktır. Evvelleri demiryollarında elçilerin dediği olurdu. Yabancı postalar, gemiler işlerdi. Yabancı sermaye, memlekete Türk bayrağına sarınarak gelecektir. Muahedeyi aktedenlere teşekkür eder takdir ve tebcil eder.

Avni Beye göre altı yüz sene sefahetle idare edilen bir hükûmetin kötülükleri tasfiye edilmektedir. Elde edilmesi mümkûn olan her şeyi temin eden heyete, bütün milleti arkasında bilerek teşekkür eder.

Ahmet Süreyya Beye göre, altı yüz senelik bir musibetler devresinin hesabı görülmektedir. Muahedenin tenkit olunacak mahdut hükümleri olabilir. Ancak hiç bir şeyde mutlak kemal yoktur. Muahedeyi bu felsefe kaidesine göre tetkik etmeli. Devletimiz tam müstakil bir devlet değildi. Muahede ile tam müstakil bir devlet doğuyor. Bununla da kalmıyor, mütecanis bir devlet doğuruyor. Muahede doğurmuyor diye itiraz oluyor; lâkin muahede bu şekilde tesbit olunmasaydı kılınç ve süngü ile elde edilen zaferin neticesi nakışberap olabilirdi. Muahede devlet içinde devlet halinde yaşayan kara taçlı patrikhaneyi de kaldırmıştır. Türkü bağlayan adlî ve malî zencirler kırılmıştır. Bugünkü umumî istitaatimiz bundan daha fazla faydalı bir mukavele tanzimine imkân bırakmamıştır. Yabancı adlî müşavirler birer eciri hastır. Gidenlerle gelecekler müsavi değildir. Gidenler canî gelecekler masumdur. Bu sebeple bunu temin etmek siyasî bir muvaffakıyettir. İsmet Paşaya bütün milletin bütün bu gelenlerin yaptığı tezahürler de gösterir ki muahede milletin takdirine ermiştir. Muahede ile geçtiğimiz mesafe hakkında bir fikir vermek için hatırlamak elverir ki Meclis Reisinin odasında mütarekeden sonra bir İngiliz ceneralı oturuyordu, bu imkânı ebedî olarak nezedilmiştir, Meclisin vazifesi muahedeyi tasdik etmektir.

Apdurrahman Şeref Bey, ki tarih hocası sıfatile daha kürsiye gelirken alkışlandı ve kürsüde söz söylerken heyecanından ağladı - büyük bir hakikati söylemekle sözeb aşladı : Devletimizin elli yıllık son devresinde her akşam yarın daha iyi olur ümidile yattım. Fakat ferdayı daha kötü buldum. Benden evvel gelenler de ayni tecrübeyi yapmışlardır. Bir gün daha ferahlısına rast gelemedik. Elli sene evvel Coğrafya dersine başlarken memleket

sınırlarının bir ucu Bosna serhatlerinde Behke sancağında idi. Bir ucu da Basra körfezinde idi. Bir hasta adam deyip duruyorlar, mirasını taksim ediyorlar. Ölecek, ölmezse öldürelim gibi şeyler de konuşuyorlardı. Sevr, o öldürme menkıbesi idi. Yarabbi bunun bir istisnası olmıyacak mı ? Her akşam Allaha yalvarırdım. Nihayet Allah kurtaracak tabibi yarattı. O ve arkadaşları kurtarmak için koşanlar iki cihanda aziz olsunlar. (Burada heyecanından ağladı).

Sevr muahedesi pek acıklıdır. İstanbulun yanında bir Silivri vardır. Oradan Yoğurt gelir, yoğurttan gümrük aldık. Sordum, neden gümrük alıyorsunuz? Orası memaliki ecnebiye oldu. Yunan toprağıdır, ayol dediler...

Bazı arkadaşlar itirazlarda, bazıları da temennide bulundu. İtiraz bir meselenin daha vuzuh ile ve daha etraflıca anlaşılmasına ve muhakemesine yarar. Ona gücenmeyiz. Temenniye de hepimiz iştirak ederiz. Lâkin temenni ile istihsal arasında, çok mesafe vardır. Temenni güzel amma istihsâl başka marifettir.

Asıl söyleyeceği şey şudur : 1200 ile 1330 arasında devlet altmış seneyi dahili gailelerle ve muharebelerle geçirmiş. Bu yüz sene zarfında yedi sulh meclisinde bulunmuş. Altısında mağlûp ve birinde galip vaziyette idi. Murahhas heyetlerimiz gidip hasımlarına karşı ağız tadile davalarını anlatamadılar. Dertlerini dinletemediler. Bir aciz görülüyor. Zabıtlar tetkik olununca anlaşılır. Murahhaslar arasında erbabı vukuf ta eksik değildi. Ancak davalarını yürekten müdafaa edemiyorlardı. Yedi meclisin ikisi büyük kongre idi. Bunun birisi Paris kongresi, bunda galip vaziyetinde idik. Hakkımızda cemileler gösterildi. Devletin ümit ettiği derecede hakkımız da verildi [1]. Lâkin ne biz istifade etmeği bildik, ne de ettirdiler. Berlin kongresinde ise ağzımızı tokatladılar. Söz söylemeğe hakkın yoktur dediler. Eski zabıtnameleri karıştırdım Lozan müzakerelerini de gazetelerde okuyordum. Heyetimizin Lozanda kat'î beyanı yok mu? İşte bu kat'î beyanat ruhumu değiştiren noktadır.

Mazbata muharriri Tevfik Rüştü Bey, itirazlara kısaca cevap verdi : Gayri kâmil olduğu iddia olunabilse dahi, mazmahiyette göbatada teşrih edilen umumî mülâhazalarla, arzumuzu tatmin eder ren encümen muahedeyi, Türkiyenin menfaatini ölçü alarak kabul etmiştir. Cenup sınırları, Ankarada Fransa ile yapılan anlaşma ile kesilmiştir. Ve bu, Meclisin tasvibine iktiran etmiştir. (Buna itiraz

[1] Biz bu fikre iştirak etmiyoruz. Sebebi yerinde verilen izahlardan anlaşılır.

olunmuştur.) Onun tatbikine itina, hükûmetin en mühim vazifesidir. Trakya meselesinde milllî misakın maddelerini hatırlamalıdır. Türkiye Balkanlarda sulh ve müsalemet âmili olmak gayesindedir. Bu sepeple askersiz mıntaka teşkil edilmesi memnuniyetle telâkki ve bunun gelecekte sulhün zımanı olması temenni olunur. Yeterki bunlar samimî olarak düşünülmüş olsun.

Borçların taksimindeki esas, umumiyetle kabul olunan şekle uygundur. Usul de Türkiye menfaatine muvafık gelenidir. Ayrılan yerlerin ilerki inkişaf kabiliyetlerinin ölçülmesi ileri sürüldü. Bu ölçüyü şimdiye kadar ifade etmek kimseye nasip olmamıştır. 58 inci madde, rekizisyon mütalebatından vaz geçme neticesidir. 71 inci madde ise 914 ten evvelki şahsi hakların tanınmasıdır. Bundan dolayı teşekkür eder, çünkü Berlin muahedesinde mevzuubahs olup tatbik edilmemiş olan borçları taksim hakkımızı talep edeceğimiz gibi Romanyada ötedenberi Dobrica islâm ahalisinin zararlarını bihakkın isteyebiliriz. Ticaret mukavelesi beş sene içindir. Devletlerin müstakil olması medeniyet manzumesinde kimse ile mukavele aktetmemek demek değildir. Devletler arasındaki münasebetlerin, mukavelelerle teyit ve tanzim edilmesi lâzımdır. Ticaret âlemini alâkalandıran bir mesele olduğu için aydan aya değişecek yolda yapılamaz. Elimizde Osmanlı devletinden devredilmiş bir tarife var. Bu tarifeyi bütün cihana kabul ettirmek ve kendi gümrük vergilerimize istediğimiz usulü koymakta hür olduğumuzu bütün dünyaya tanıtmak şerefi Türkiye Büyük Millet Meclisine nasip olmuştur. Bu esas tanındıktan sonra mukavele, mevcut tarifeye göre mütekabil esaslara riayet olunarak aktedilmiştir. Bu tarife belki memleketin ihtiyaçlarına uymaz, fakat memleketin ihtiyaçlarına uygun tarife uzun tetkikler ile tanzim olunabilir. İki üç senelik bir zamana ihtiyacımız var. Zaten mukavele yakından alâkamız olan Yunanistan, Romanya, Çekoslovakya ile üç sene içindir. Bu sebeple ticaret mukavelesinin müddeti muahedenin tasdikini geciktirecek mahiyette değildir. Boğazlara ait usul millî misak hükümlerine mübayin görülmemiştir. Muhtelit mahkemeler, devletin istiklâl ve hakimiyetini tahdit eder bir şey değildir. Pek çok müstakil devletler arasında her vakit yapılmış bir şeydir. Harbin fenalıklarına iki tarafın kabul ettiği bir tesviye şeklidir.

Millî emelleri tatmin eder bir şekilde olan muahedeyi Türkün menfaati reddetmemektedir.

Meclisin en kuvvetli söz erleri tarafından muahedeye karşı yapılan itirazlar Mecliste oldukça asabî bir hava uyandırmıştı. O

kadar ki aleyhinde söyleyenler alkışlarla, bravo, doğru seslerile mütemadiyen tasvip olundu. Muahede lehinde söz söyleyenlerin sözleri bir çok defalar kesildi. Süreyya Bey, adlî müşavirlerden bahsederken bunun ne için muahedeye girdiği soruldu. Dedelerin Kapitülâsyon kapısını böyle açtıkları şöylendi. Milletin İsmet Paşaya yaptığı tezahürden bahsedişine, o zaferin nişanesidir muahedenin değil cevabı verildi. Ve bu, Büyük Gazinin, bir kaç gün evvel, Millet Meclisinin ikinci intihap devresi açılması münasebetile söylediği nutukta (13 Ağustos) "dört senelik istiklâl mücahedemiz, milletimizin şanına lâyık bir sulh ile neticelenmiştir. Lozanda imza edilmiş olan muahede, heyeti aliyyenizin tasdikine iktiran ettiği takdirde bütün manasile hür ve müstakil olarak mes'ut bir mesai sahasına dahil olmuş bulunacağız. „ demiş olduğu daha unutulmamış iken böyle olmuştu.

Bunu, Meclisin hassaslığını ve zindeliğini göstermiş olmak için kaydediyorum. Elbette o kadar fedakârlıkla elde edilen sulhün, şaibesiz, kusursuz olmasını istemekte bütün meb'usların hakkı vardı.

Eğer muahede, bu asabî hava içinde Meclise iyi izah edilmeseydi, Meclisteki asabiyet ve muhalefet havası belki yeni bir fırtına çıkarabilirdi.

Ancak, harp adamı olduğunu cephede, müzakere adamı olduğunu Lozanda isbat eden İsmet Paşa, ikna ve ilzam eri ve söz eri olduğunu da gösterdi. Tam dört saat süren uzun nutku ile vaziyeti öyle aydınlattı, imza ettiği muahedenin her tarafını öyle anlattı ki, bütün dinleyenlerin yüreklerinden kopup gelen bir takdir ile muahedenin tasdikını aldı.

Hamdullah Suphi Beyden işitmiş idim, Gazinin Büyük Millet Meclisinde kürsüye çıkıp söz söylediğini ilk duyduğu gün, işte şefimiz diye ona iman eylemiş? Sözün tesirini kim inkâr edebilir? Eski Fransa Baş Vekili Barthou, bunun için değil midir ki "bir buçuk asırdır Fransanın tarihi, meclisteki söz kürsüsünün tarihidir,„ der. Hitabetin füsunu, sözün kuvvet ve tesiri, hakikatin anlatılış tarzı mucizeler yaratır.

İsmet Paşa, Meclisin en kuvvetli hatiplerinden sonra kürsüde tam dört saat söz söylerken edebiyat yapmadı. Hakikati olduğu gibi ortaya koydu ve sözlerinin kuvvet ve tesirile, nutkunun kuvvet ve tesirile meclise hâkim oldu.

Muahedenin tasdikını meclisten koparıp alan ve Meclis kararile Türkçe ve Fransızca basılan bu nutku, Lozan muahedesinin yazdı-

ğım ve yazmadığım bir çok yerlerini aydınlattığı için aynen koyuyorum.

İsmet Paşanın nutku

Muhterem arkadaşlar,

914 senesinde infilâk eden harbı umumiyi Türkiye için tasfiye eden muahedename ve senedatı düveliyeyi huzuru âlinize takdim ettim. Derhatır buyurursunuz, 1914 te harbı umumî infilâk ettiği zaman, bütün milletler meçhuliyet karşısında, endişei hayat ile ve endişei ferda ile düşünüyorlardı. Hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğunun ciddî mehalik karşısında bulunduğunu sahibi idrak ve insaf olan hiç bir kimse reddedemezdi, bu kadar mahmul ve meşbu bir endişe içinde Osmanlı İmparatorluğunun intihap edeceği vaziyet ve en muvafık olan fikir ve tedbir ne idi ? Bu daima şayanı tetebbü ve şayanı münakaşa bir zemindir. Ben bugün bu zemine girmeği arzu etmiyorum, bir faidei ameliyesi yoktur. Hepimiz derhatır ederiz ki : 330 daki Osmanlı İmparatorluğu zimamdaranı bu büyük vaziyetin tedbirini, harpte bir tarafa iştirak ve iltihakta bulmuşlardır. Esası münakaşa etmemek hakkındaki kararımı muhafaza ediyorum. Bununla beraber harbı umuminin bir çok safahatı tetkik olunmalıdır. Atiye mucibi intibah olmak için lâzımdır. Evvelâ harbı umumiye tarzı duhul, hiç bir zaman şayanı tenkit olmaktan kurtulamaz. Her millet, harbı umumiye hayat ve memat mücadelesi olduğunu samimen ve cidden bilerek karar vermiştir. Hayat ve memat mücadelesine karar vermek, bir kimsenin, bir heyetin hakkı değildir. Bu; milletin bizzat verebileceği bir karardır. Bu kadar büyük hadisat, milletin karşısında emri vaki olarak bulundurulamazdı. Arkadaşlar! Harbı umuminin cereyanı da baştan başa medarı ibrettir. Kemali esef ve elemle derhatır etmeliyiz ki gûnagûn sui istimalât baştan başa memlekette bir sistem, bir meslek haline gelmişti. Hepimiz biliriz ki kendi hudutlarımızı ve kendi vatanımızı müdafaa etmeğe zaten kifayet etmeyen evlâdı vatan; vatan haricinde heder edilmişti.

Arkadaşlar ! bu toprağın evlâtlarının kanı, ecnebilerin yedi tasarrufunda idi. Ecnebiler bu memleketin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün siyasetine en kuvvetli bir salâhiyetle nüfuz ve hulûl etmişlerdi. Sahibi iz'an ve insaf hiç bir kimse Osmanlı İmparatorluğunun artık bir mevcudiyeti hâkime ve müstakile halinde bulunmadığına zerre kadar şüphe etmiyorlardı. İdarei memlekette milletin kendi iradesi ve ihtiyarı tamamen insilâp etmiş idi. Halbu-

ki arkadaşlar, bu vaziyette fert için olduğu gibi millet için, memleket için de kendi irade ve ihtiyarı en büyük kuvveti ve en kuvvetli medarı istinadıdır. Eğer irade ve ihtiyarına sahip olsa idiler, o zamanki zimamdaran, harbı umuminin safahatı esnasında tezahür eden fırsatlardan belki istifade ederlerdi ve memleketimiz için bir çok felâketlere mani olmak şöyle dursun, belki müttefikleri için de daha müsait şeraiti sulhiye elde etmesine medar olurlardı. Daima elemle ve teessürle döşüneceğimiz bu safahat, hiç bir zaman gözümüzün önünden ayrılmamalıdır. Büyük bir hadisei tarihiyeyi tasfiye ediyoruz.

Sistem fena — Muhterem Efendiler! Mütarekeden sonra geçen safahat için âlâmınızı, ıstırabatınızı tahrik etmek istemem. Çok mevani ve müşkülâta maruz kalmışızdır. Bundan bahsedişim bilhassa siyasî bir noktayı kendi telâkkiyatı milliyemiz noktai nazarından nazarlarınızda tebarüz ettirmektir. Eski sistemi bu hareketlere sevk eden bir sebebi aslî, bir siyaseti asliye vardır. Bu siyaseti asliyeyi müsaade ediniz iki cümle ile ifade edeyim: İster mutlakıyet devrinde, ister harbı umumî devrinde ve isterse ondan sonra olsun, ekseriyetle Osmanlı İmparatorluğunun dahili idaresi için şiarı; milletin murakabesinden kendini kurtamarğa çalışan, milletin murakabesine karşı ıstırap hisseden bir mutlakiyeti idare fikri idi. Şekil ne olursa olsun - Osmanlı İmparatorluğunun - ruhunda daima bu kalmıştı. Dahilde her türlü murakabeden azade kalan bir mutlakiyeti idare fikri, idarei dahiliye siyasetini teşkil ediyordu. Haricî siyaset ise; ister dostluk, ister ittifak, ister herhangi bir nam altında olursa olsun, intihap ettikleri bir devlete karşı nihayetsiz bir teslimiyet... ile ifade olunabilir. Mütarekeden evvel ekseriyetle vaziyet bu idi, mütarekeden sonra vaziyet ekseriyetle bu oldu ve Osmanlı İmparatorluğunun bütün an'anatında yerleşen sistem ve haleti ruhiye budur.

Millî siyaset — Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmetile tecelli ve devam eden siyaseti milliye; bu arzettiğim eski siyasete taban tabana zıttır, zıttı tam ve zıttı mutlak halindedir. Biz, dahilde idarei hükûmeti, milletin bilâ kaydü şart murakabesi altında bir idare, daha vazıh bir tabir ile milletin kendi işini bilfiil idare etmesi şeklinde bir idare anladık ve o sistemi takip ettik. Haricî siyasette şiarımız, evvelâ temas edeceğimiz herhangi bir devlete karşı kendi mevcudiyetimizi müdrik ve tam, müstakil ve menafiimize tamamen sahip bir vaziyet almak suretinde telâkki ettik... En müşkül zamanlarda diğer devletlerle tesis ettiğimiz münasebat

ancak bu suretle ifade olunabilir. (Alkışlar). Atiyen takip edeceğimiz münasebat ve tesis edeceğimiz dostluklar ve her guna revabıtta dahi evvelemirde Türkiyenin ve Türk milletinin hüviyeti müstakılesi, mevcudiyeti tamamen muhterem ve muteber midir? Bunu, bir noktai azimet ve bir noktai temas addedeceğiz. Bundan sonra başlayan münasebat, hakikî ve maddî bir surette ve mutekabil bir şekilde olmak üzere devam edecektir. Siyaseti hariciyemiz, şekli idaremizin doğduğu gündenberi bu oldu ve ilâmaşaallah ve ilelebet bu olacaktır.

İstiklâl — Onun için heyeti âlinize takdim ettiğimiz muahedatta mukaddime olarak bu münasebatın devletlerin istiklâl ve hakimiyetine hürmet esasına riayet vücubunu mülâhaza ederek yapılmış olduğu zikrediliyor. Bu bir tesadüf ve bir lâfız değildir ve mukaddes bir (İdeal) e behemedal vasıl olmak için yürüyen bir milletin, istihsal eylediği bir vaziyet ve neticedir. Tevarüs ettiğimiz Osmanlı İmparatorluğunun şimdiye kadar aktettiği mukavelât ile bu mukavelât arasında esaslı bir fark ve büyük bir tefevvuk, bu mahiyettedir.

Efendiler! Elimizdeki vesaik bir mücadelei siyasiye devrinin netayicidir. İstiklâl mücadelesinin mücadelâtı harbiyesi bittikten sonra, mücadelâtı siyasiyesi başlamıştır. Bu mücadelâtı siyasiye, hakikatı halde Mudanya mütarekesinden başlar. Mudanya mütarekesi günlerinde milletimizle bize muhasım olan milletler arasındaki vaziyeti siyasiye ve haleti ruhiye, şu tarzda ifada olunabilir: Bir suretle teşfiyesi ve tatmini kabil olmayan bir emniyetsizlik vardı. Uzun senelerin hadisatı, herhangi bir teması siyasî için büyük bir emniyetsizlik vücude getirmişti. Emniyetsizlik, yekdiğerin herhangi bir sözüne, ve imzasına emniyetsizlik, medarı hayat mıydı? Ve bu mücadele nihayet bulmayacak mı idi? Avrupada ve bizim memleketimizde müfritler vardı ki bu siyaset yolunu hiç açmaksızın, başlanan silâh hareketini nihayetine kadar yürütmek istiyorlardı. Bunun nihayeti yoktu. Silâh hareketi nihayet bir noktada durmak lâzımdı. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu noktada kat'î bir nüfuzu nazar ve kat'î bir karar ile tedbir aldı. Evet, bu vaziyeti askeriye içinde milletlerle siyasî temasa girmek ve siyasî ahitler imza etmek mümkündü ve muvafıktı. İşte böyle selim bir his ile, malûmunuz olan mütarekename imzalandı. O günden itibaren muahedenameyi imzalayıncaya kadar, mülâhaza ve kararlarında vuzuh olmayan müfritler, Mudanya mütarekesinin hata olduğunu iddia etmişlerdi. Muhti kendileri idi. Bu hatayı bugün kuvvetle tebarüz ettiren netice, göz önündedir. Mudanya mütarekenamesini yapmıyarak harekâtı askeriye ile istihsal edebileceğimiz araziyi

bir damla kan akıtmaksızın ve bir taşı yeniden devirmeksizin, tamamen istihsal etmiş oluyoruz. Ancak Mudanya mütarekesile ihdas ettiğimiz mevkii siyasidir ki ondan sonra sekiz dokuz ay süren büyük bir konferansın müsbet bir hedefe yürümesini mucip oldu.

Lozan konferansı — Arkadaşlar! Lozan konferansı, milletimizin Avrupa ortasında davet olunduğu büyük bir imtihandır. Mübalâğa ad buyurmayınız, acaba uzaklardan sesini işittiğimiz Türkiye medenî âlem ortasında ve günagün müşkülât içinde vazıh ve sarih olarak davasını teşrih ve müdafaa edecek bir seviyei medeniye ve bir seviyei siyasiyede midir? Acaba gördüğümüz manzara, Anadolu dağlarında şu veya bu tesadüfün, muhasımlar tarafından irtikâp olunan şu veya bu hatanın tesadüfî neticesi midir ? Yoksa müsbet ve muayyen bir bedefe doğru bir milletin bütün kuvvet ve menabii ile vakfı nefis ederek, behemehal istihsali gaye için giriştiği bir mücadele midir? Bunun imtihanı idi. Türkiye, Lozanda bugün cihanı idare eden heyetlerin, mücerrep, ilim ve irfan ile mütemayiz, vazifelerini ifa için ciddî bir suretle yetişmiş ve çalışmış mümessilleri ile karşı karşıya geldi. Bütün heyeti murahhasalar, kendi, memleketlerine karşı vazifelerini ifa etmek için büyük gayret göstermişlerdir. Bunu takdir ile yadetmeği, bir vazifei kadir şinasî addederim. Heyeti murahhasamız ki ben onun mingayri liyakatin riyaseti ile mübahiydim, Hükûmetimiz ve Meclisimiz tarafından itina ile intihap olunmuştu. Sizin huzurunuzda ve milletin muvacehesinde ve muvacehei âlemde, muharebe meydanında bir asker gibi gece gündüz samimî bir hissi vazife ile çalışmış olan, her güna müşkülâta galebe için maddî ve manevî bütün kabiliyetlerini sarfetmiş ve şahsî her türlü endişeden azade olarak, sırf vatanın tevdi ettiği vazifeyi ifa etmek için bezli vücut etmiş olan heyeti murahhasa arkadaşlarımı, lisanı hürmetle yadederim. (Alkışlar). Dünyanın her yerinde, bir çok muahedat yapa yapa yalnız ilimde değil, tecrübeleri sayesinde de mühim bir mevki kazanan mütehassıslarla bizim mütehassıslarımız ve müşavirlerimiz karşı karşıya geldiler. Fennî ve ilmî noktai nazardan dahi düşünülecek olursa, bu ağır bir vazife idi. Murahhas olarak vazife almış olan Hasan Beyi - ki kendisinden pek çok istifade ettim ve samimî bir müzaheret gördüm - ve bilhassa murahhas olarak beraber çalıştığım doktor Rıza Nur Beyi, kemali tevkırle yadetmek isterim. (Alkışlar)

Arkadaşlar, günagün tesirat altında yalnız ilim ve vukuf ve tecrübe kâfi değildir. Fevkalâde bir metaneti âsap lâzımdır. Hakikaten bir (ideale) hizmet lâzımdır. Fevkalâde bir feragati nefis hissi

ile yekdiğerine eklenmek ve yekdiğerine samimî bir muzaheret göstermek lâzımdır. Arkadaşlarımdan ve bilhassa Rıza Nur Beyden bunu gördüm. Doktor Rıza Nur Bey, Türk heyeti murahhasası içinde başlıca medarı muvaffakıyet olmuştur. Millete bunu söylemek vazifemdir. Nasıl bir kıt'ai askeriye muntazaman ve bir disiplin ile ifayı vazife ederse, arkadaşlar da tamam bir feragati nefis ile reislerine merbut olduklarını bütün cihan nazarında göstermişlerdir. Bu hal, her büyük mücadelede muvaffakıyetin başlıca bir esasıdır.

Gaziye şükran — Arkadaşlar! Bir vazifei esasiyeyi ifa etmek için şunu da söylemek isterim. Gerek mücadelâtı harbiye esnasında ve gerek sulh müzakeratı esnasında, sevki kaderle ağır mes'uliyetler altında bulundum. Ağır mes'uliyetler altında memleketin hayatî menafiine taallûk edebilecek ağır kararlar vermek vaziyetinde bulundum ve bunların hepsinde merkezi idareden ayrı olarak, ya düşman karşısında veya sulh müzakeratında olduğu gibi Avrupa ortasında idim - siyasî tabir ile - siyasî muhasımlar arasında bulundum. Bu kadar ağır mes'uliyetleri bimehaba almak için ve bunların içinde en büyük müşkülât karşısında dahi hedefe karşı yürümek için malik olduğum menbaı kuvvet, bilhassa Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşadır. (Alkışlar). Arkadaşlar! Yalnız şahsî bir minnet ve bir şükran ifade etmek için söylemiyorum; vazife ve iş noktai nazarından bir hakikati ifade etmek için söylüyorum. İnsan, çok bunaldığı zamanda en muvafık tedbiri bulsa dahi behemehal o muvafık tedbirin daha büyük ve samimî birisi tarafından teyit edilmesine muhtaçtır. Büyük ve karışık vaziyetler içerisinde en büyük tedbir, o kadar basittir ki, ekseriya onu bulmak çok müşküldür. Fevkalâde karışık, dolaşık, bulutlarla mestur bir muhit içerisinde, yol gösterecek bir isabeti nazar lâzımdır. Bu isabeti nazarı gerek muharebe hayatında ve gerek sulh hayatında bize gösteren, Mustafa Kemal Paşa olmuştur. (Şiddetli alkışlar) Aldığım vazifelerde muvaffakıyet hasıl oldise, gerek harpte ve gerek sulhte başlıca âmil olarak Mustafa Kemal Paşayı muvacehei millette ifade ediyorum.

Muahede - Sınırlar—Sulh muahedenamesi ve merbutu olan senedat hakkında, günlerdenberi arkadaşlar bir çok tenkidat yaptılar. Heyeti umumiyesi hakkında mücmel bir fikir vermek isterken arkadaşlarımın hitabelerinde temas ettikleri bir çok nukata da cevap vermiş olacağım, zannediyorum. Muahedename, hudutlarımızı tayin ediyor. Cenup hududu, Ankara itilâfnamesile tayin edilen hudut, malûmu âli-

nizdir. Hatiplerin gösterdiği veçhile bir çok milletdaşlarımızın bu hudut haricinde kalmış olması, münakaşa götürmez bir hakikattir. Bu hudut için müteselli olduğumuz cihet, sulh meselesidir. Muahedename ile milletler arasında hakikî bir sulh yapmış olacağımız kanaatidir ve bundan fazla olarak Ankara itilâfnamesinde vazedilmiş olan ahkâm, bu konferansta da ayrıca teyit olunmuştur. İmza ettiğimiz ve meriyetini tanıdığımız ahkâm için daha karar zamanında her hangi bir tereddüt ve endişe izhar etmeğe hakkımız yoktur. Benim kanaatim odur ki, imza ettiğimiz sulh ile hakikî bir sulh yapacağız ve bu sulh ile milletler arasında yakın bir anlaşma hasıl olacaktır. Eğer bu intizarımız tahakkuk ederse, gerek muahedename ve gerekse Ankara itilâfnamesi gibi elimizde bulunan senedatla, Cenup hudutlarında arkadaşlarimizin izah ettikleri esbabı endişe mündefi olacaktır.

Arkadaşlarım, Garp hududundan da memnuniyet göstermediler. Garp hududu haricinde bir çok milletdaşlarımızın kaldığını ve onların, bugün de âlâm ve ıstırap içinde bulunduğunu söylediler. Bilirsiniz ki Garp hududunda, bugün temin ettiğimiz huduttan başkası, bizim misakı millimiz dahilinde değildi. Bizim misakı millimiz dahilinde ifade ettiğimiz talep, Garbî Trakyanın âra ile tayin olunacak bir şekli idi. Hiç biriniz bu muahedenamenin yektaraf ihzar olunmuş bir vesika olduğunu zannetmezsiniz. Elbette bir çok esbap ve bir çok iradeler tasadüm etmiş ve ortaya bir hasıla çıkmıştır. Efendiler, bu hudut içinde ve bu hudut haricinde bulunan milletdaşlarımızın mukadderatı için istinat ettiğimiz nokta, sulhün hakikaten teessüs etmesidir. Eğer sulh hakikaten teessüs ederse, bizi bugün ıstıraba düşüren bütün esbap orada mündefi olacaktır. Garp hududu haricinde bıraktığımız milletdaşlarımızın istirahatleri için muahedede teminat vardır, bundan başka Türk milletinin hassasiyeti de ayrıca bir kuvvet ve teminattır. Bundan fazla olarak benim kanaatim odur ki; garp hududunda oradaki milletdaşlarımızın huzur ve sükûn içinde yaşadılması ve hudutlardaki komşularımızla aramızda daimî bir vesilei niza, bir vesilei ıstırap hâdis olmaması, her iki tarafın menfaati iktizasındandır. Menfaatler bunu emr etmektedir. Türkiye, gene bu esbap ile adaların aleyhimize üssü tahrik ittihaz edilmemesi için de mütesellidir. Türkiye göreceği âsarı hulûsu, kemalile takdir edecektir. Bu itimatla muahedatı imza eyledik. Her iki hudut için yapılan mülâhazatı, yalnız şüphe ve endişeye istinat ettirmemelidir. Gerçi şüphe ve endişe, ekser ahvalde medarı tedbir olur. Fakat daima medarı hayat değildir. Emniyet ve itimat la tecrübe ve intizar, asıl unsuru hayat odur.

Hudutlar hakkındakı mülâhazatı bitirmek için Irak ile olan hudut

tan bahsetmek isterim. Bilirsiniz ki muahede, Irak hududu, tahliyenin hitamından itibaren dokuz ay zarfında hallolunacaktır diyor. Bu hudut hakkında çok münakaşat cereyan etti. Konferansın bu safhasında şayanı kabul bir şekil bulunamadı. Nihayet muahedenamede, bu hududun muayyen bir müddet zarfında dostane bir sureti halli ihtimali ifade edildi. Muahedenameye samimane hulûl eden bir fikri dostanenin tahakkuk etmesine, ciddî bir mani olmasa gerektir. Bu hududun müzakeratına başlamazdan evvel, milletlerle aramızda bulunan avamili zaruriyei hasmanenin mündefi olması ve dostluk münasebatının teessüs etmiş bulunması, gelecek müzakeratı teshil edeceğini ümit ediyoruz.

Arkadaşlar! Hudutlar üzerinde daha ziyade tevakkuf etmek istemem, eski Osmanlı İmparatorluğu aksamından olduğu halde, hudutlarımız haricinde bir çok dindaşlarımızı bırakıyoruz. Daima kemali fahrile ve kemali saffetle ilân edebiliriz ki bugün millî hudutlarımız haricinde kalan dindaşlarımıza karşı, Türk milleti gördüğünden daha fazla vefa ve samimiyet göstermiştir. (bravo sesleri, alkışlar) En dar zamanlarda, hatta kendilerinden müşkülât gördüğümüz zamanlarda dahi onların selâmetlerini saffeti derunla temenni etmekten başka bir gaye takip etmedik. Bugün de temennimiz kendi muhitleri ve milliyetleri dahilinde selâmet ve saadet içerisinde yaşamalarıdır. Büyük bir imparatorluğun inkısamı karşısında bütün cihana karşı yalnız kendi kuvvetile uğraşmağa mecbur kalan millî Türkiye, daha başka bir vaziyet- alamazdı, ittihaz ettiğimiz zarurî hareket bu idi. Herkese ve herkese karşı vazifesini bihakkın ifa etmişlerin istirahatı vicdaniyesi ile çıkabiliyoruz. (bravo sesleri)

Azlıklar : Muahedenamede ekalliyetlere ait bir takım mevat görüyoruz. Arkadaşlar! Dahilî anasıra dair muahededе mevaddı mahsusa bulunması, harbi umumiden sonra galipler zümresinde bulunan bir çok devletlerin de kabul ettiği bir sistem haline gelmiştir. Biliyorsunuz ki, misakı millî de bunu kabul etmiştir. İki noktayı, nazarı dikkatinize vazetmek isterim. Evvelâ, galiplerin kabul ettiği maddelerden bir kelime fazla kabul etmemişizdir. Saniyen husule gelen şekli dahilî, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki gûnağûn imtiyazatla asla kabili kıyas değildir. Muahedelerde ekalliyetler hakkında mevat bulunmadığı zaman, yani Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki ekalliytlerin vaziyeti, adeta devlet içinde devlet gibi bir vaziyetti. Fark çok barizdir. Bugün vatanın mevcudiyeti aleyhinde bir vaziyet yoktur. Bundan tamamile müsterih olabilirsiniz.

Kapitülâsyonlar : Arkadaşlar! siyasî ahkâm arasında bütün ha-

tiplerin, tenkit edenlerin, tasvip edenlerin memnuniyetle kaydettikleri bir noktayı, kapitülâsyonların ilgası noktasını bir iki sözle hikâye etmek isterim.

Bu mesele, başlı başına bir hadisei tarihiye addolunabilir. Arkadaşlar! Bazı devletlerle müttefik olarak kan döktüğümüz zamanlarda, kapitülâsyonlar konferanslarda mevzuubhas olunca müttefiklerimiz hasımlarımızla beraber bulunuyorlardı. (çok doğru sesleri). Kapitülâsyonların Türkiyeden kalkması lâzım geldiğini Sivastobol seferinden sonra Paris muahedesi müzakeratında vadetmişlerdi. Arkadaşlar! Bütün memleketin mevcudiyetini girdaba düsüren harbi umumiye girdiğimiz zaman da zimamdaran, bizi kapitülâsyonları ilga ediyoruz ve ilga edeceğiz diye tatmin etmişlerdi. Mesele o kadar büyük ve o kadar mühimdi. Size derhatır ettiririm ki: Harbi umumiye henüz Türkiye girmemiş iken ve Müttefikler, Türklerin harbi umumiye girmesini esaslı bir âmili müessir addederlerken bizim kapitülâsyonları ilga ettiğimizi Almanlar, Avusturyalılar; Ruslar, Fransızlar ve İngilizlerle beraber protesto etmişlerdi. Mevzu okadar büyük ve mühim bir hâdisedir. (çok doğru sesleri). Arkadaşlar! Harbi umumideki müttefiklerimiz, kapitülâsyonların ilgası için harbi umuminin neticesi tamamen meşkûk olduğu zamanlarda, yani 1916 da bizimle konuşmak yoluna girdiler. Amma biz evvelâ başladık kan dökmeğe ve atimizle mukadderatımız tamamile meçhul bir safhaya girdi. Hali harbin sebebi ilânı halâ hallolunmadı. Arkadaşlar, daha fazlası vardır.

1916 da Almanlarla kabul edilen kapitülâsyonların ilgası, nazarî ve hayalî idi. Hakikatte ilga ettirilememiştir, kabul ettirilememiştir. Bunu bilirsiniz. (doğru sesleri) Muahede imza edildi. Ondan sonra ellerine mektup verildi. Eğer diğer her hangi bir millete kapitülâsyonlar kabul ettirilirse, kendiliğinden o müttefiklere de kapitülâsyonlar şamil olacaktır. Bu ne demektir? İlgayı dünyadaki devletlerin her birine ayrı ayrı kabul ve imza ettireceksiniz. Her hangi bir millet için bütün dünyaya ayrı ayrı dikte edecek kuvvei maddiye kabili tasavvur mudur? Demek ki harbi umuminin gayesi olarak yapılan ilk ilân, Müttefiklere de kabul ettirilemedi. Harbin neticesi meşkûk olduğu zamanlarda, ancak nazarî ve hayalî kuru bir teselli elde ettiler. Sonra bugünkü vaziyeti düşününüz. Türkiye, bütün cihan muvacehesinde davasını takip ediyor, sarih ve şüpheden azade olarak kat'î bir ifade ile kapitülâsyonları ilga ettiriyor. Bu, Türkiyenin kendi evi içinde diğer her hangi bir millet gibi tamamen müstakil ve efendi olduğunu kabul ve tasdik etmek demektir. (şiddetli alkışlar)

Malî hükümler : Muahedenamenin mühim bir faslına geliyorum. Ahkâmı maliyesi. Muhterem Efendiler! Bilhassa harbi umumiden sonra olan muahedelerde (tamirat) namı altında umumî bir meselei maliyeye tesadüf olunur. Harbi umumiden evvelki zamanlarda tazminat şekli altında ya def'aten tesviye olunur, veya mukassatan verilir bir teamül mevcuttur. Bu ifade, tamirat şekli altında mükellefiyeti maliye şeklinde gösterilmiştir. Biz, iki türlü tamirat meselesi karşısında idik. Birisi müttefiklerle Türkiye arasında, diğeri Türkiye ile Yunanlılar arasında. Bilirsiniz ki: Müttefikler, Türkiyeye karşı harbi umuminin mütareke ile fasıla bulduğu zamandanberi daima tamirat fikrini ifade etmişlerdir. Hatta Sakaryadan sonra 26 Martta aldığımız notada dahi müphem ve umumî ifadelerle makul bir tazminat sözü zikredilmişti. Hakikati halde bu, mes'uliyeti harbiye münakaşasından tevellüt ettirilen ve tazminat istenilmiyormuş gibi mevzuubahs edilen bir mükellefiyeti maliyedir. Türkiye, bu noktai nazardan konferansta mutalebat karşısında bulundu. İşgal masrafı ve tebeaanın zarar ve ziyanı arasında tamirat parasını istediler. Meselenin hukukî bir noktai istinadı yoktur. İşgal olunan memleketler, bizim memleketimizdir. Eza ve cefa gören ve tamirata ihtiyacı olan memleket, bizim memleketimizdir. Hiç kimsenin memleketine kitmedik ve hiç kimseye tecavüz etmedik. Meselenin ciheti hukukiye ve ahlâkiyesi böyle olmakla beraber mevcut olan meselei maddiye, bir çok devletlerin bizden tamirat namı altında para istemesi şeklinde tecelli etmiştir. Bu tamirat parasını maktu bir para şeklinde vazettiler ve bu maktu para uzun bir devrede her sene mukassatan 700 bin altın tediye olunacaktı. Bundan başka harbi umumî esnasında Almanlardan yaptığımız istikrazata mukâbil karşılık gösterilmiş olan beş milyon altın o da bize verilmiyordu. Kezalik donanma ianesile İngiltereye sipariş edilmiş olan gemiler bedeli de bize verilmiyordu. Vaziyet budur. Bize gerek gemiler bedeli için ve gerek Almanlardan istikraz ettiğimiz paraların karşılığı olan beş milyon altın için, birçok esbabı hukukiye serdediyorlardı. Tabiî bu esbabı hukukiye, bizim kakkımızı iptal edecek kudrette ve müdellel değildi. Elhasıl sulhe varmak için nihayet bu meseleyi bitirmek lâzımdı. Mesleyi bitirmek için atiye muallâk hiç bir taahhüdü malî altına girmeksizin maziyi tasfiye etmek yolunu bulduk. Arkadaşlar! Tamirat meselesi harbi umumiden çıkan milletler üzerinde asıl medarı ıstırap olan noktadır. Ve bu kadar esaslı noktadan atiye bir para havale etmeksizin çıkıyoruz. Sizi temin ederim ki: bir muvaffakıyettir.

Şimdi meselenin ikinci safhasını arzedeceğim, Yunanlılarla aramızda tamirat meselesi.

Tamirat: Arkadaşlar! Yunanlıların memleketimizde yapmış olduğu tahribatı hiç kimse benim kadar yakından görmüş ve benim kadar müteellim olmuş değildir. Çok kuvvetli söylüyorum, hiç olmazsa hepiniz kadar benim de, heyeti murahhasanın da müteellim olduğunu kabul etmelisiniz. Hakikaten bir çok mamurelerimiz, taş üstünde taş kalmayacak derecede yerlere serilmiştir. Biz, bu tamiratı bütün teferruatile nihayetine kadar hesap ettik. Konferans ilk safhada inkıta ettiği vakit şekil şu idi: Müttefikler, tamirat namı altında bizim Yunanlılardan talep ettiğimiz parayı muhaceret sebebile Yunanlıların istediği para ile takas etmeği teklif etmişlerdir. Biz bu kadar esaslı bir meselede, zulmen uğradığımız sarih bir tecavüz içerisinde iki taraflı bir talep ihtimalini ne halen ve ne de atiyen mevzuubahs edemezdik. Biz teklif ettik ki : Yunanlılarla aramızda olan tamirat meselesini halen bir sureti halle raptetmek kabil değilse, sulhten sonra iki devlet arasında dostane bir surette tetkik ve hal edilsin, aramızda ihtilâf olursa, halli hakeme havale olunsun. Bizim bu teklifimiz, leh ve aleyhte bir karara iktiran etmeksizin, konferans ilk safhada inkıta etti. Uzun bir fasıladan sonra ikinci safhada mesele yeniden mevkii münakaşaya girdi. İkinci safhada Yunanlılarla olan tamirat meselesi hiç olmazsa Yunanlılarla aramızda müzakerata devam veya inkıta kararını verecek bir ehemmiyeti mahsusa aldı. Bizim istemek mecburiyetinde bulunduğumuz para, mühimdi. Yunanlılar da bu mükellefiyeti maliyeyi kendileri için bir meselei hayatiye addettiler. Türkiye için ve mücadele uğrunda son mameleklerini düşman ayağı altında kaybetmiş olan elemzedeler için kabili istihsal bir habbeyi feda etmek, hiç kimsenin haddi ve hakkı dahilinde değildir. Hiç bir kimse böyle bir şey düşünemez. Kabili istihsal olan ve kârı zararından fazla olan bir tedbir varken, ona tevessül etmeksizin her hangi bir lûtufkârlıkla kimse bir şey vermemiştir ve vermek hakkına malik değildir. Öyle bir vaziyet olsa bu büyük millet, kendi hakkını şunun veya bunun elinde heder ettiremez.

Elhasıl Yunan tamiratı konferansta gayri kabili hal bir şekilde tecelli etti ve amelî tarzı halli, amelî olarak derpiş etmek zamanı geldi. Hiç kimse, eminim şahsı naçizimize karşı da olsa hiç kimse bir çok zaferler içinde yürümüş ve pek büyük müşkülâtı muvaffakıyetle iktiham etmiş bir milletin heyeti murahhasasını, eğer Yunan tamiratı bir müsademeye müncer olursa mahza müsademede muvaffakıyet görmediği için bundan içtinap etmiştir diyemez. Türkiye müsademede ihtimali muvaffakıyet meşkûk olduğu için bundan ihti-

raz etmiş değildir. Biz konferansta tamirattan dolayı Yunanlılarla musademe olursa müsademeyi kazanmak muvaffakıyetinden hiç bir zaman şüphe ve endişe etmedik. (bravo sesleri). Aakadaşlar! Eğer her hangi bir meselede muharebeden içtinap ederek bir karar verdikse bir defa hakikaten milletin menafiine muvafık bir sulhe vasıl olmak vazifei asliyemiz olduğundandır. Bir de müsademenin hedefi maddisini behemehal tayin etmek lüzumundandır. Arkadaşlar! Muharebe mukaddes bir şeydir. Ve o [ideal] için yapılır.. Ve o ideal, yalnız manevî muvaffakıyetlerle tatmin olunamaz. Behemehal maddî müsbet neticelere varmak lâzımdır. Yoksa her hangi bir his için, her hangi bir feveran için evlâdı vatanın kanı akıtılamaz. (alkışlar) Hepiniz evlât yetiştirmişinizdir. Yirmi beş yaşında bir gencin bir lâhzada heba olmasına karar vermek için çok düşünmek lâzımdır. Bu ağır bir mes'uliyettir: Gerçi sırası geldiği zaman bir tane yirmi beş yaşındaki genç için değil, yüzbinlerce adam için karar verilmiş ağır mes'uliyetler üzerimize alınmış, istihsali lâzım bir hedefe varmak için kurban diriğ olunmamıştır. Ancak daha bidayette akıtılacak kan ve istihsal edilecek netice behemehal mukayese olunmak lâzımdır. Eğer harekâtı milliyenin zahiren vasıtasız, neticesi meçhul safahatı içinde bir hareketi cür'etkârane görenler olursa, bundan büyük bir galatı rü'yet olamaz. Harekâtı milliyenin hiç bir safhasında hesapsız bir karar ve hesapsız bir cür'et yoktur. (yaşa sedaları, alkışlar) Eğer en vasıtasız, en müşkül zamanlarımızda zahiren ümitsiz zannolunan bir müdafaa veya bir taarruza karar vermiş isek, bunu mahza gözümüz pek olduğu için, herçibadabat diyerek vermemisizdir. Böyle bir kararı ancak içinde bulunduğumuz vaziyete göre milletimizin talep ettiği menafii maddiyeyi yegâne temin eden tedbir o olduğu için vermişizdir: Kararlar hep birer muhassılai muhakemedir. (bravo sedaları, şiddetli alkışlar)

Yunan tamiratı bir müsademeye müncer olursa, bu müsademeyi kazanacağımıza hiç bir zaman şüphemiz olmadığını söyledik. Şimdi bu müsademeyi kazandığımızdan sonraki safahatı takip edeyim. Şarkî Trakyada kazandığımız bir meydan muharebesi muharebe meydanında arzu ettiğimiz milyarları bize temin edemezdi. Hiç kimse böyle bir şey düşünemezdi. O vaziyeti ta düşman paytahtına kadar idame etmek lâzım gelirdi, vaziyeti coğrafiyeyi gözünüzün önüne getirmelisiniz. Bu yalnız Yunan meselesini değil, bir çok milletler meselesini de karşımıza çıkarırdı. Bu safhayı da geçiyorum. Arzu edilen neticeye kadar vardık. Ondan sonra da para yerine alacağımız bir muahede üzerindeki bir imzadan ibaret olabilirdi.

Tamirat parası hiç bir kasada gelen galibe verilmek için hazırlanmış değildir. (Çok doğru sesleri), (Handeler). Arkadaşlar! İmzayı aldıktan sonra son santimine kadar istihsal etmek için de hali harbi idame etmek lâzımdır. Bunu hayal olarak söylemiyorum. Gözünüz önünde tecrübe vardır. (Doğru sesleri) Dünyanın dört köşesinde galipler mağlûplarına namütenahi tamirat imza ettirmişlerdir. Bunu istihsal için hasımlarını son çakıya kadar silâhtan tecrit etmişlerdir. Galip milletler mi sulhün nimetinden müstefit oluyor, mağlûp milletler mi istifade ediyor? (Bravo sadaları) Bu sistem sulh imza edildikten sonra dahi nihayete kadar hali harbi idame demektir. Arkadaşlar! Böyle bir hattı hareketi takip eden bir hükûmete, bir heyeti murahhasaya, millet o vakit ne diyecekti? " Tamirat namı altında daha şu kadar adam ve şu kadar masraf ettiniz. Getirdiğiniz bir satır yazıdan ibarettir. Bunu da alamıyorsunuz, yalnız alamıyorsunuz değil, almak ceht ve gayreti altında yeniden bir çok teklifat ve yeniden bir çok kan talep ediyorsunuz „ bunu diyeceklerdi. " Bu kadar vazıh bir nokta karşısında niçin yanlış karar verdiniz? „ Milletin bihakkın bize itap edeceği nokta bu idi. Nazarlarınızda kemali samimiyetle tavzih ettiğim nokta şudur ki Yunan tamiratı için kabili istihsal bir şey yoktu, yalnız suhuletle kabili istihsal değil düşünüldükten sonra kârı zararından fazla olan ve binnetice milletimizin memnuniyetini daha ziyade tevlit edebilecek olan her hangi bir sureti hal olsaydı vazifemiz bunu yapmak idi. Milletimizin duçar olduğu ıztırabatı artırmamak ve zararı olduğu yerde tesbit etmek için mantıkın gösterdiği doğru yolu takip etmek lâzım idi. Biz de o tedbiri ittihaz ettik. Huzurunuzda, muvacehei millette hesap veriyoruz. Eminim ki sahibi insaf ve idrak olarak, hissiyattan tecerrüt ederek düşünülürse milletin, menafiine en muvafık olan tarz, bundan başka bir şey olamazdı; biz de onu yaptık. Meseleyi size basit ve vazıh şekilde ifade ettim. Bittabi heyeti celile bu vaziyetin melhuz ve gayri melhuz bir çok ihtilâfatını da derpiş etmek lûtfunda bulunacaktır.

Borçlar — Mesaili maliyenin ikinci safhasına geçiyorum: Düyunu Osmaniye meselesi: Düyunu Osmaniye için söyleyeceğim sözleri, heyeti celileye rica ederim, bir gayri mütehassıs ağızdan işittiklerini daima derhatır buyursunlar. Arkadaşlarımdan bir de şu noktayı rica ederim ki gayri mütehassıs adam, rakamları verirken son santime kadar bütün kuyudata tabi olmasını aramaz. Bir fikri umumî vermek için kaba rakamlar söyleyeceğim. Arkadaşlar! Düyunu Osmaniye meselesinin sergüzeşti, bundan yetmiş sene evvel

başlamıştır. Yani 1854 te başlamış, takriben 70 senelik bir devredir. Evvelâ 854 ten 874 de kadar yirmi sene müddetle bir çok istikrazat yapmışlar. Ondan sonra bir çok muamelâtı maliye olmuş. Tenzili düyun yapılmış, bir daha tenzili düyun yapılmış. Sonra 1890dan 1914 de kadar istikrazat yapılmıştır. Bu, ikinci bir safhadır. Takriben devlet kasalarına bütün bu yetmiş sene zarfında 220 milyon kadar bir para girmiş. Bu müddet zarfında kasalarımızdan çıkan para 170 milyon lira tahmin olunabilir. Harbi umumî bidayetinde 140 milyon lira borcumuz varmış.

Benim edindiğim fikir, borç alan bir defa istikraz ettikten sonra mütemadiyen verir ve elli sene sora hesap ettiği vakit takriben istikraz ettiği vakit kadar borcu olduğunu görür. Osmanlı İmparatorluğunun gerek mutlakıyet ve gerekse meşrutiyet ricalinin siyaseti maliyesi budur. Şayanı teessüftür, mucibi elemdir, bize ağır yük yükletmişlerdir. Arkadaşlar! 70 senedenberi alınan bu paralarla yapılan, yalnız Şark şimendiferidir. Elimizde ne kadarı var bilirsiniz.

Avni Bey (Cebelibereket) — Mütehassıs beylerin nazarı dikkatine!..

İsmet Paşa (Devamla) — Konya ve Bandırma - Soma hattıdır ve bir de Konya ovasına sarfettikleri para takriben 800 bin lira kadardır. 210 milyon lira para içinden takriben 30 milyon lirası umuru nafia için sarfolunmuş demektir. Mabadi ne olmuştur? Yevmî ihtiyacat için bütçe açıkları kapatılmıştır, saraylar yapılmıştır, seferler açılmıştır. Devletin varidatı kifayet etmediğinden borcun, faizi verilemeyen seneler olmuş, faiz verilmek için diğer birinden yeniden borç alınmıştır. İşte kasalara giren takriben 220 milyon liraya yakın bir paranın sergüzeşti budur. Borçların miktarı, bittabi kasalara giren para değildir. Bilhassa 1854 ten 1874 de kadar olan istikrazlar içinde 32 kuruş alıp 100 kuruşa senet verdiğimiz istikrazat vardır. (Kahrolsunlar sesleri) Kırk, elli, altmış üzerine fiilihraç vardır. Binaenaleyh kabul olunabilir ki 220 milyon istikraz için hakikatte lâakal 350 milyon lira borçlu olmuşuz. Bu ağır şeraiti bize hazmettirmek için bize gösterecekleri her hangi bir mazeret ve medarı tesliyet yoktur. Beş senedenberi yalnız ve yalnız kendi kudretimizle bütün cihana karşı mücahede ediyoruz. Yalnız kendi vesaitimizle mücadele ediyoruz. Düşününüz arkadaşlar; Çatalcadan Edirneye kadar bir fişenk atmadan yürümek için para bulamamışlar da rejiden malûmunz olan ağır istikrazı aktetmişlerdir. Türk ricalinin arasında, bu safhai milliyeyi yaşadıktan sonra bunu kabul edecek bir izân bulunur mu? Bunu mazeret diye kabul eder miyiz?

Rasih Efendi (Antalya) — O ihtisası icabıdır.

İsmet Paşa (Devamla) — Mütehassıslarımızdan bilhassa ricam şu idi ki: bu toprakların başına musallât olan siyaseti maliye, mebdeinden nihayetine kadar hepimizin anlayacağı kaba rakamlarla geniş hutut ile izah edilsin. Âti için medarı kuvvet budur. Bir çok yanlış yollardan, ancak geçenlerin suiistimalâtından mütenebbih olarak kurtulabiliriz.

Mazide olan seyyiat ne kadar ağır olursa olsun, varislerin kendi mes'uliyetlerini der'uhde etmeleri zaruridir. Onun için düyunu umumiyei Osmaniyeyi Osmanlı İmparatorluğunun bütün, varisleri arasında taksim etmek gayri kabili içtinap bir esası hukukidir. Biz, bu inkısamdan Türkiyenin uhdesine düşecek barı, hukukî ve filî bir surette tayin etmeğe çalıştık. Arkadaşlar! Bu da büyük bir meseledir. Osmanlı hükûmeti ötedenberi inkısam ederken daima ayrılan yerlerin borç hisselerinden kurtulmak vadini almış, fakat bu hiç bir zaman tahakkuk etmemiştir. Taksimi düyun mevzuubahs olduğu zaman Türkiyeye ait olan borçların vaden değil hakikî ve filî olarak taksim edilmiş olmasını bir noktai esasiye addettik. Elimizde bulunan muahedenamede, bir nokta tesbit edilmiştir. Tasdi etmemek için, borç teferruatına ait bütün teferruattan bahsetmek istemem. Fakat bize orada çok ıztırap vermiş olan bir noktayı arzedeyim. Borç taksim olunurken, yalnız mürettebatı seneviye üzerinden taksim olunabilir, sermaye taksim olunamaz, esası dermeyan olunmuştu. Bu esasta çok mücadele ettik. Eğer bugün bu muahedede borçları sermaye üzerinden taksim edilmiş görüyorsanız, tesadüfen konuvermiş bir cümle, kolayca elde edilivermiş bir kayit addetmeyiniz. Konferansın bütün büyük mesaili gibi inkıtaa kadar son gerginliği vücude getirdikten sonra istihsal edilebilmiş bir neticedir. Borcu sermaye üzerinden taksim edelim ve öyle bir usul bulalım. Türkiyenin ne kadar borcu vardır - ki bizim tahminimize göre takriben doksan milyon lira kadardır - bu doksan milyon borç olduğu kendisine söylensin. Bunun maddeten gayri kabil olduğunu ileri sürdüler bunu söyliyenler karşımızda bulunan bittabi vazifeleri kendi memleketlerinin menfaatlerini temin etmekten ibaret olan zatlar değil, benim muavenet için zebanzet olan şöhretlerinden ve ihtisaslarından istifade için yanıma çağırdığım bu memleketin evlâtlarıdır. (Kahrolsun sesleri) Düşününüz! Esaslı mesaili halletmek için heyeti murahhasamız ne kadar ıstırap ve müşkülât içerisinde kalmıştır. Buna rağmen hissi selim ve idrak galebe etti. Ve karşımızda olan mütehassıslar da hakikaten sermaye üzerinden taksimin kabili icra olacağını kabul va tatbik ettiler. Mua-

hedename ile borçlarımız mazbut bir usul ve muayyen bir tarzda tamamen taksim edilecektir. Osmanlı İmparatorluğunun hududu millimiz haricinde kalan kısmın hissesi bizden tamamen izale olunuyor. Bazı hatipler borç taksimi esnasında niçin varidat nisbetinde taksim edilmediğini ve niçin 914 ten beri olan harp borçlarının da taksime dahil edilmediğini sordular. Borç teksim edilebilmek için ya varidat nisbeti veya arazi nisbeti esas ittihaz edilecektir. Her ikisi için leh ve aleyhte mülâhazat vardır. Umumiyetle mer'i olan varidat nisbeti kabul edilmiştir. Bu, konferansta bir meselei siyasiye olarak değil malî ve hukukî bir nokta olarak kabul edilmiştir.

Arkadaşlar! Yemen arazisinin hududunu ve Osmanlı İmparatorluğunun arazisi dahilinde bulunan Ceziretülarabın rub'ülhali arazisini düşününüz. Arazi mesahai sathiyesine istinat ederek bunlara hisse vereceğiz. Binaenaleyh bütün borçlar rub'ülhaliye yüklenecek diyebilir miyiz? Harp düyununu taksime dahil etmemişiz. Bunda başlıca şunlar dahil olabilir. İstikrazı dahilî yaptık, sonra elimizde tedavül eden Almanlardan aldığımız yüz elli milyon evrakı naktiye vardır. Yalnız bunlar Osmanlı İmparatorluğunun Süriye ve Irak gibi aksamına taksim olunmamıştır. Fakat Türkiye de harbi umumî esnasında Almanlara yaptığı bir çok harp borçlarından ibra edilmiştir. Eğer harp borçlarını Almanlara olan borçlarımızla beraber taksim etse idik hasıl olan netice takriben bugün hasıl olan netice olurdu.

Bizim harbi umumî esnasında Almanyaya yaptığımız borçları, düveli müttefika kendileri aldılar. Ve Almanlarla imza altına alınmıştı ki bunlar düveli müttefikaya devredilmiştir. Ve bu muahede ile düveli müttefika bize taahhüt ediyor ki o borçlardan Türkiye ibra edilmiştir.

Kuponlar: Efendiler! Düyunu umumiye meselesinin taksim safhasını arzettim. Düyunu Osmaniyenin diğer bir safhası vardır ki belki konferansın en ehemmiyetli meselelerinden biri addolunabilir. Tediye edeceğimiz senevî borç hangi para ile tediye edilecektir? Harbi umumiden evvel böyle hir mesele yoktu. Eğer istikraz mukavelâtı üzerinde bu borç İstanbulda bir Türk lirası, Pariste yirmi iki veya yirmi üç frank, İngilterede şukadar şilin tediye olunur denilmişse, bu para alacak adamlara mahalli tediyeyi intihap edebilmek için bir sühulet fikrile konmuştur. Bunda hiç kimse şüphe edemez. Elbette bir hâmil için İstanbulda aldığı bir Türk lirası ile İngilterede alacağı şukadar şilin arasında fark olsaydı, böyle bir ihtiyara mana kalmazdı. Harbi umumiden sonra bütün cihanda (kurdeşanj) denilen, beliye zuhur etti. Paralar müsavi değildir. Harbi umumiden

evvelki nisbetler tamamen zirüzeber olmuştur. Binaenaleyh mukavelât üzerinde yazılan İstanbulda bir Türk lirası alacağıma, Fransada yirmi iki, yirmi üç frank alırım dediği zaman bir hâmil, hakikati halde İstanbulda alacağı bir liraya mukabil Pariste üç lira istiyor ve İngilterede sekiz lira istiyor demektir. Asıl mesele ise " bu paralar altın olarak vaktile verilmiştir, binaenaleyh bugün de altın olarak verilmek lâzım geleceği iddiasıdır.„ Efendiler! Biz harbi umumiden evvel borç yaptığımız zaman altın veya evrakı nakdiye gibi bir mesele karşısında değildik. Ve atiyen böyle bir mesele çıkacağını da hiç kimse düşünmemişti. Şu halde tediyeyi tayin etmek için yeni bir mesele hâdis oldu. Eğer altın vereceksek doksan bir milyon borcumuz hakikati halde altıyüz milyon borç demektir. Biz meseleyi hakikî ve amelî noktai nazarından kemali vuzuh ve hulûs ile arzettik. Biz, bütün cihana müstevli olan bir beliyyeyi asla mes'ul olmadığımız halde Türkiyenin hayatı mukabilinde yüklenemeyiz. Maddeten ve filen buna imkân yoktu. Meselenin ciheti nazariyesi her ne olursa olsun ciheti ameliyesi şudur ki, bizim yaşamamız için böyle bir beliyyei maliyeyi biz yüklenemeyiz. (Alkışlar, bravo sesleri) Bu münakaşanın borcu tanımamak ve borcu reddetmek ittihamile hiçbir münasebeti yoktur. Asla kendimizi böyle bir meselei ahlâkıye karşısında kabul etmiyoruz. Borçlarımızı borç olarak tanıyoruz. Borcu bizim için mümkün, her sahibi insafı, akıl ve mantık dairesinde kabule sevkedecek olan bir esas dairesinde tediye edebiliriz. Malâyetak bir teklifi bizim tatbik etmemize imkânı maddî yoktur. Bu mesele konuşulurken tarzı tatbik itibarile yeni bir safha hâdis oldu. "Siz muahedatta esasen bu mukavele üzerinde nasıl yazılmış ise ve zımnen mademki vaktile altın olarak alınmıştır, altın esası üzerinden tediye etmek mecburiyetini tanıyınız. Fakat herkes bilirki bu tanımak nazarî ve lâfzî bir şeydir. Tediye zamanı geldiği vakit hamillerin menfaati de borçlunun iflâs etmemesile kaimdir. Borçlunun, borcunu muntazaman tediye edebilecek bir vaziyeti hayatiyede bulunmasını düşünürler. Binaenaleyh tarzı tediye meselesinde anlaşılabilinir„ denildi. Bu fikirle sevkedildiğimiz nokta şu idi ki bütçemizi, hesabatımızı, varidat ve hasılatımızı kâmilen hamillerin önüne götürelim, izah edelim ve memleketin iktisadiyatı, memleketimizin menafii ancak şu tarzda tediye ile temin olunabilecektir diyelim. "Mukavelâtın mahiyetini tadil edecek bir taahhüdü, siyasî olarak murahhaslar deruhde edemezler„ esası müdafaa olundu. Muhasımlarımız tarafından dermiyan ve telkin edilen esaslar bunlardır. Derhatır ediyorsunuz ki bu fikirler Türkçe hurufla memlekette neşrolun-

muştur. Onlar da, demişlerdir ki böyle hesap ve münakaşa olur mu? Evvelâ hamillerin karşısına bütçemizle ve hesabatımızla gitmeliyiz. Elbette onlar da insafla tetkik edecek ve anlayacaklardır.

Heyeti murahhasa yalnız muhasımları ile değil, muhasımların telkinatını memleketimiz dahilinde neşrü işaa edenlerle de mücadele etmiştir,

İhsan Bey (Cebelibereket) — Düyunu Umumiye Dayinler Vekili nin kulağı çınlasınl

İsmet Paşa (devamla) — Muahedenamede altın tediye etmek fikri bir kaç vesika ile izhar olunuyordu. Birisi borç cedvellerinde para gösterilen her yere altın kelimesi yazılmıştı, ondan sonra mukavelât üzerinde hâmile verilen hakkı ihtiyar, yani ister Türk lirası ister frank, ister isterling alabilmek hakkı ayrıca bir izahname ile teyit edilmiş, ondan sonra Muharrem Kararnamesile bilcümle istikraz mukavelâtının muahedename derununda teyit edilmesi talep olunmuştu. Başlıca üç çeşit vesika vardı. Cedvelde paranın altın olarak yazılmış olması veyahut bir izahnamede hamilin istediği parayı alabilmesinin tasrihi yekten görülüp anlaşılacak bir meseledir. Fakat Muharrem mukavelenamesinin veyahut diğer mukavelâtın teyidi hakkında karşısında bulunduğumuz talep, tediye akçesinin cinsini sarahatan ifade etmiyordu, Evvelâ muahedede madde şeklinde vukubulan sonra bir beyanname şekline irca olunan bu talep hakikati halde tediye olunacak akça meselesine de zımnen taallûk ediyordu. Bunu görür görmez tahmin etmek benim gibi bir gayri mütehassıs için talep olunur bir kudret add olunamaz. Bu mesaili maliye gibi büyük bir meslei hayatiyede erbabı ihtisasın bütün kabiliyetinden istifade etmek için heyeti murahhasamız haricindeki mütehassısları da düyunu umumiye ile münasebetleri ve tecrübeleri sebebile kemali saffetle etrafımda topladım. Böyle bir beyanname vermek, tediye oiunacak akçanın cinsi hakkında Türkiyeyi taahhüt altına alır diye bilecek vaziyette bulunanlar, bunu bana dememişlerdir. İhtisasları mı yoktu? ihtisasları varsa vaziyetleri kabili izah değildi. (Çok doğru sesleri)

Hulâsa arkadaşlar! Borcun cinsi hakkında vehmile tahip ettiğimiz noktai esasiye o kadar hayatî idi ki şu veya bu tedbiri hiç bir zaman kâfi görmediğimiz için talep olunan beyanname ve yahut teyidat, tediye edeceğimiz akçanın cinsi hakkında bizi bir taahhüde vazeder mi? Bunu kemali vuzuhla konferansta alenen arzettim, bir şey istiyorsunuz ve diyorsunuz ki "bunun içinde tediye edeceğimiz akçanın cinsi kastedilmemiştir.„ Bu, böyle midir? Böyle

ise beyanname; bu maksadı, bu ifadeyi sarahaten zikredelim, diyelim ki "mukavelât ..... ilâahırihi amma onun içerisinde altın tediye etmek veya isterlin tediye etmek kastedilmemiştir„ Türkiyenin bütün atisine ve esbabı hayatiyesine taallûk eden bir meselei, esasiye üzerinde bulunuyoruz. Nihayet tarzı tediye mes'elesi, bütün âlemde mevzuubahs olan kuponlar meselesi şekline girdi, bizim vaziyetimiz bidayette arzettiğim gibi dürüst ve vazıhtır. Biz, yükleneceğimiz borçların altın veya isterlin olarak tediyesi hususunda hiç bir taahhüt alamayız. Maddeten böyle bir tediyeye girişmek imkânına malik değiliz. Muktedir değiliz. Bir (kurdöşanj) beliyesi hasıl olmuş ise bunun mes'uliyeti maddiyesini Türkiye deruhde edemez. Bizim daima ısrarla takip ettiğimiz noktai esasiye budur. Nihayet konferansın âtisi hakkında cidden endişe verecek bir çok buhranlar hasıl olduktan sonra vaziyet şudur ki muahedede yapılan cetvellerden altın kelimesi çıkarılmış, hâmile Türk lirası, frank veya İngiliz lirası almak ihtiyarının ahten teyidini gösteren izahname çıkarılmıştır. Mukavelâtın ve muharrem kararnamesinin teyidi hakkındaki talep, ki biz onun zımnında paranın ne cins ile tediye olunacağı tehlikesini de görmüş idik. bu talepte geri alınmıştır. Murahhaslardan ayrıldığımız zaman tarafeyinden noktai nazarlar vazıhan ifade olundu. Biz de beyan ve ilân ettik ki hamillerle müzakeratımızda bu müzakeratın noktai azimeti altın veyahut isterlin tediye etmemek esasıdır, Bu noktai azimetten sonrasını müzakere edeceğiz.

İktısadî hükümler : muahedenamenin bundan sonra ahkâmı iktısadiyesi gelir. Ahkâmı iktısadiyede başlıca istihdaf olunan nokta, harbi umumile inkıta eden münasebatı iktisadiyeyi tasfiyeden ibarettir. Münasebat, inkıta ettikten sonra tarafeyin tebaaları memleketten ayrılmışlar veyahut memlekette kalmışlar. Bir takım tedabire maruz olmuşlardır. Elbette bunların malları iade olunacaktır. Kendisine bunlara ait zarar ve ziyan tazmin edilecek değildir. Çünkü bu nevi metalip tamirat meselesile halledilip bitirilmiştir. Mukavelât, müruru zamanlar vesaire gibi munhasıran hukukî ve iktısadî olan bir takım mesail vardı ki yeniden münasebat tesis edilirken bu münasebatın tasfiyesi zarurî idi. Bu zeminde vazedilmiş olan muhtelit mahkeme, muhterem hatiplarin ifade ettiği gibi memleketin hakkı kazası ile vesairesile ve her hangi bir suretle münasebattar olan bir teşkilât değildir. Bu muhtelif devletler tebaasının yeniden tesisi münasebat ettikten sonra mallarını iade etmek eski mukavelenamelerin mer'iyeti ve şeraiti mer'iyetinde ihtilâfatı sür'atle hal için tayin edilmiş hükümlerdir, ötedenberi bu kabil hükümler her

memlekette kabul olunagelmiştir. Beynelmilel mesailin gittikçe hakemler vasıtasile hallolunmasına temayül görüldüğü malûmunuzdur.

Hulâsa hakkı kaza noktai nazarından muhtelit hakem mahkemelerinden endişe etmeğe hiç bir sebep yoktur, eski miraslardan beynelmilel sıhhiye idaresinin lağvolunması da elimizdeki muahedenamenin hututu barizesinden ve esaslı muvaffakıyetlerinden biridir. Ondan sonra arkadaşlar; üseranın iadesine ve mezarlıklara ait bir takım ahkâm vardır ki: üseranın iadesine ait olan ahkâm, her muharebeden sonra yapılan mutat bir muameledir. Mezarlıklara ait vazedilen ahkâm ise hakimiyet ve mevcudiyet noktai nazarından mucibi endişe olmıyan bir mahiyettedir. Bunu muhtelif memleketler birbirinin arazisinde yapmışlardır. Ve bizim tarihimizde ve an'anatımızda vardır. Bilirsiniz İstanbulda İngiliz mezarlığı vardı. Her hangi bir suretle bu mezarlıkların bizim mevcudiyetimiz için bir tehlike teşkil edeceğini zannetmek makul değildir ve hiç bir sebep yoktur. Muharebe meydanlarında ve Osmanlı imparatorluğunun aksamı üzerinde bıraktığımız yerlerde, bizim de ayni suretle mezarlık tesis ederek evlâtlarımıza hürmetimizi ve şükranımızı sureti daimede ifa etmek hakkımız vardır.

Mukayese: Sulh muahedenamesinin hututu umumiyesi hakkındaki maruzatımı şu tarzda yeniden hulâsa etmeme müsaade buyurunuz. Bizim elimizde bulunan muahedename harbi umumiden sonra gördüğümüz muahedenamelere yakından veya uzaktan bir müşabehet irae etmez. Arkadaşlar! Harbi umumiden sonraki muahedatta bir takım yeni esaslar vardır ki asıl bu esaslar arazi tebeddülâtı ve arazi felâketlerinden kat kat ağır netayiç tevlit etmiştir. Bunlardan birisi tamirat esasıdır. Harbi umumiden sonraki muahedelerde, tamirat esası görürsünüz. Bu, miktarı gayri malûm ve sureti tediyesi gayri muayyen daimî bir mükellefiyeti maliyedir. Bundan harbi umumiden mağlûp olarak çıkan milletler müteessir ve muztariptirler. Galip olan milletler de birşey almış ve sulhün nimetinden istifade etmiş vaziyette değildirler. Mes'elenin diğer milletlere ait ciheti, bize taallûk etmez. Kendi muahedemiz noktai nazarından derim ki höyle bir tehlikeli esas, muahedenamemizde yoktur. Arkadaşlar! Harbi umumi muahedatının esaslı bir barı da hakkı müdafaadan mahrumiyettir. Her müsademeden sonra veil mağlûplara diye ifade olunan ıstırabat bugün ağza alınmıyacak kadar ehemmiyetsiz ve mensi kalmıştır. Bugün mağlûbiyeti hissettiren, elemi hissettiren bar, veyil silâhsızlara diye ifade olunuyor. Memleketin hayatını ve atisini temin edecek olan asıl vasıta, hakkı müdafaanın bilâ kaydü şart mahfuziyetidir.

Bu muahedename bu noktai nazardan bizi bütün büyük ve galip milletler vaziyetinde bırakıyor. Bu, büyük bir noktadır. Hiç bir vesikai düveliye, bir milletin atişinin, teminini deruhde edemez. Millet, atisini ancak kendi kudreti hayatiyesi ve azmi ile temin edebilir ve muahedatı mumziyeyi kemali hulûs ve düristî ile takip edebilmesi yeni vaziyetlere, yeni tehlikelere karşı tedbir alabilmesi iktidarile mümkündür. Bu da hakkı müdafaa ile olur. Hakkı müdafaa bizim muahedenamemizde Türkiye için mutlak olarak tanınmıştır.

Diğer muahedatın ağır bir noktası da murakabe komisyonlarıdır. Mütareke zamanlarında şu veya bu mahalde velev ufak olsun her hangi bir ecnebi heyetin memleketin umuru hayatiyesini nasıl durdurduğunu hepiniz derhatır edersiniz. Bizim muahedenamemizde her hangi bir suretle bir murakabe derpiş edilemezdi ve Türkiye zaten bu esaslar için kıyam etmişti. Binaenaleyh bu esası da muahedename ile tesbit ve teyit etmiş oluyoruz.

Diğer muahedenamelerin ağır olan bir noktası da âti için iktısadî veya ticarî tahdidattır. Arkadaşlar! Bilirsiniz ki senelerdenberi mücadelât içinde tamamen serbest olduğumuz halde hariçte bir çok milletlerle tesisi münasebet edemedik. Ahden bağlıdırlar. Biz kendi muahedenamemizle harbi umumide galip olan müsavi milletler gibi taahhüdattan azadeyiz. Bunu tevlit eden bu muahedenamedir. Arzetmek istediğim, getirdiğimiz muahedenamenin harbi umumiden sonra yapılmış olan muahedata yakından ve uzaktan bir müşabehet irae etmediğini göstermektir.

Bu muahedename milletlerin görüşerek yapabilecekleri bir sulh muahedenamesi addolunabilir. Bizim istediğimiz zaten bu idi. Her hangi bir cebrü kuvvetle bize kabul ettirilmiş bir muahededen içtinap ediyorduk. Müzakere ile, mücadele ile bu tarzda bir muahedenameye vasıl olabileceğimizi takdir ediyorduk. Netice bizim istediğimiz usulde istihsal olunmuştur.

Boğazlar: Lozanda imza ettiğimiz vesaikten birisi, boğazlar usulüne dair mukavelenamedir. Boğazların vaziyeti coğrafiyesi itibarile ehemmiyeti mahsusası hiç bir zaman nazarlardan dur olmamıştır. Boğazlar için harbi umumiden sonra boğazların serbestisi tarzında yeni nazariyeler peyda oldu. Bu nazariyenin sebebi vaz'ı, iddia olunduğu gibi bizim bu boğazları 914 e kadar açık bulundururken 1914 te ahde muhalif hareket ederek boğazları kapamaklığımız değildir. Hakikatta 914 te memleketimizi müdafaa etmek için boğazları kapamak, açmak, müdafaa etmek suretindeki hakkı tasarrufumuz ahden emin ve müeyyet idi. Ahde muhalif hareket etmedik. Bunu tavzih etmek-

le beraber boğazların serbestisi bir emri vaki olarak tahaddüs etmiş bir mesele idi. Meselenin Karadeniz ve Akdeniz devletleri için haiz olduğu ehemmiyet o kadar tebarüz etmiştir ki, biz dahi misakı millimizde İstanbulun ve Marmaranın emniyeti mahfuz kalmak şartile boğazların ticarete ve münakalâtı umumiyeye küşadını esas olarak kabul ettik. Misakı millide kabul ettiğimiz bu esas, hakikat halde şeraiti cedidenin zaruriyatından idi. Düsünülmiyerek yapılmış bir fedakârlık tarzında ifade olunamaz. Boğazların usulünü tayin etmek için olan müzakeratta birçok siyasetler tavazzuh ve tesadüm etmiştir. Türkiye bu siyasetler içinde misakı millî ile ilân olunan esasata sadakatini ve asıl kendi vazifesi olan Türkiyenin mevcudiyet ve emniyetini vikaye etmek esasını takip ettik. Serbestii mürur, hazara ve sefere, ticaret ve harp sefinelerine ait olmak üzere muhtelif fasıllarda izah olunmuştur. Hakikat halde serbestii mürur ile başlıca harp gemilerinin ve harp tayyarelerinin hazarda ve seferde mürurü tanzim edilmiştir. Boğazlar meselesini başlıca bu noktalardan tetkik etmelidir. Çünkü ticaret için boğazlar tahkim edilmiş ve kapalı addedildiği zamanda dahi bir memnuiyet yoktu. Boğazların açıklığı için imza ettiğim mukavelede; harp sefineleri için, havai sefineler için hazarda ve seferde şeraiti mürur tayin edilmiş bulunuyor. Biz, boğazlar mukavelenamesinin halli esnasında muhtelif siyasetler arasında gerek dostluklarımızı muhafaza etmek ve kendi menafiimizi olduğu kadar dostlarımızın da menafiini muhafaza edecek bir şekli hal bulmak için yedi kudretimizde bulunan mesaiyi sarfettik. Hiç bir kimse veya heyet bize dürüst bir vaziyet takip etmemek ittikamını serdedemez. Biz, ihtiyacatı umumiyeyi temin etmek ye sulhe varmak için bir noktai sabite üzerinde duramazdık. Bu meseleyi her halde halletmek icap ederdi. Alâkadar olan bütün milletlerin müzakeratile takarrür eden ve alâkadar bütün milletlerin bugün vaz'ı imza etmiş olduğu bir mukavelename, mes'eleyi beynelmilel nukatı nazardan tanzim etmiştir.

Şimdi Türkiyeye taallâk eden nukatı nazardan mülâhazat dermeyan edeyim. Bizim boğazlar mukavelenamesinde deruhde ettiğimiz mecburiyet; gayri askerî bir mıntaka ihdasıdır. Bihakkın denilebilir ki Türkiye; İstanbul ve boğazları, bu kadar mühim olan yerleri tahkimden feragat etmekle mühim bir şeyden feragat etmiştir. Arkadaşlar! Boğazlar üzerinde dökülen kanlar, munhasıran Türkiyenin uğradığı bir tecavüzü defetmek için dökülmemiştir.

Harbi umumide eğer boğazları müdafaaya ve bir çok kan dökmeğe mecbur oldu isek, Türkiyenin dahil olduğu bir zümrenin müşterek menafiini müdafaa için mecbur olduk. Vakıa tecavüz doğru-

dan doğruya evvelâ Türkiyeye müteveccih idi ve Türkiye vazifesini her zaman için şayanı iftihar olacak bir surette ifa eyledi.

Âtiyen boğazlar üzerinde yeniden bir tecavüz vaki olursa, Türkiye hakkı müdafaasını mutlak olarak muhafaza edecektir. Bitaraf kaldığımız muharebeler için geçmek ve gitmek bize taallûk etmez. Fakat Türkiyenin dahil olduğu bir muharebede hakkı müdafaamızı istimal etmek, bilâkaydü şart temin edilmiştir. Buna derakap bir itiraz varit olabilir. " Fakat vakti hazarda müdafaa esbabı temin edilmemiş ise bu taarruza karşı ittihaz edeceğimiz tedabir de elbette noksan olur„. Bunun cevabı, bugün içinde bulunduğumuz vaziyettir. Bugün İstanbulu, boğazları ta Merice kadar alıyoruz. Bunu bize aldıran, ve bu yerleri düşman elinden kurtaran, İstanbulda, boğazlarda ve Trakyada tahkimat ve kuvvetietimizin mevcudiyeti midir? Bugünkü vaziyet, gerek İstanbulun ve gerek Trakyanın en iyi müdafaasının nasıl olacağını bize bedahaten göstermektedir, Anadoluya hâkim ve sahip olandır ki boğazlar ve İstanbul onun mali olacaktır. Eğer başka türlü bir tertibe imkân olsaydı, bugün imza ile o netice tesbit olunmazdı. Bu, vaziyeti coğrafiyenin ve vaziyeti siyasiyenin ilcayı zarurisidir.

Osmanlı impdratorluğu bütün menabi ve vesaitini boğazlar etrafında teksif ederek ve memleketin diğer yerlerini faaliyetten mahrum bırakarak İstanbulu ve boğazları müdafaa etmeğe çalıştı. Fakat kaybetti.

Yeni Türkiye, bütün kuvvet ve menabiinin mahalli sarfını tayin ve tanzim ettiği için İstanbul ve boğazların muhafazasını ilelebet temin etmiş oluyor. (Sürekli alkışlar)

Efendiler! Boğazların ve İstanbulun ecnebi bir ele geçmesi, nasıl tedabir ile kabili icradır? Elde bunu ifade eden tarihî bir vesika da vardır. Onun adını bilirsiniz. Boğazların ve İstanbulun ecnebi bir elde bulunması için orada kudretten mahrum lâfzî bir hükûmet lâzımdır. Bundan maada Anadoluda ledelicap faaliyete geçebilecek bir ordu lâzımdır. Bundan maada geri kalan Türkiyede çakıya kadar silâh bulunmamak lâzımdır. Boğazları ecnebi eline geçirecek, İstanbulu ağyar elinde bırakacak fennî tedabirin hey'eti mecmuası budur. Bugün Anadoluda Türkiye aleyhine kullanılacak ordu veya devlet mi vardır? Türkiye hakkı müdafaasını sureti mutlakada muhafaza etmemiş midir? İşte bunların neticesi olaraktır ki kendiliğinden İstanbul ve boğazlar sahibi aslisi olan Türkiyeye iltihak etmiştir. Bugün vaziyet böyle iken Türkiye bütün cihan ile ve münferiden ve serbestçe tesisi sulh ve münasebat et-

tikten sonra tehlike nerede vardır. Tehlike oradadır ki vatan, kendi dahilinde kudretten mahrum olmasın. Bugün haiz olduğumuz kuvvet, muhafaza, tarsin ve ilâ edilirse garp hudutlarımız için İstanbul ve boğazlar için tehlike tasavvur etmiyorum. (Alkışlar) İşte arkadaşlar! Boğazlar mukavelenamesinin Türkiyenin emniyeti noktai nazarından mahiyeti budur. En iyi bir sureti hal bulmak üzere son gayretleri sarfettikten sonra meseleyi bu neticeye isal ettik.

Boğazlar mukavelenamesinde başlıca muhassalai mesaimiz olan bir noktayı ayrıca ifade etmek isterim. Boğazlar komisyonu teşkil ediliyor. Bu komisyon şekli aslisinde gerek ticaret ve gerek harp sefaininin müruru için ve gerek gayri askerî mıntakaya matuf tedabirin takip olunup olunmadığını mürakabe için teşkil olunmuştu. Uzun ve çetin münakaşadan sonra bu boğazlar komisyonunun vazifesi, sular üzerinde sefaini harbiye ve askerî tayyarelere hasrolunmuştur. Karada her hangi bir şekil altında murakabe hakkını bir ecnebi mürakabe heyetine terketseydik, vaziyet hakimiyetimizle gayri kabili telif olurdu. Bu noktayı esaslı bir mesele olarak mevzuubahs ve müdafaa ettik. Netice şudur ki, boğazları, mürur noktai nazarından açıyoruz. Geçecek sefaini harbiye bir takım hesabat ile tayin olunacak komisyonun vazifesi Karadeniz ve Akdeniz devletlerinin kuvayı harbiyei bahriyesine müteallik müşterek bir meseleyi takip etmektir. Mabat vazife tamamen İstanbulun ve boğazların sureti mutlakada tahtı hakimiyetinde bulunduğu devlete aittir. Takip ettiğimiz bu nazariye, muahedede istihsal ve ifade olunmuştur. Bunda Türkiye için bir mahzur görmedik. Boğazlardan geçecek donanma en kuvvetli Karadeniz devleti donanmasından fazla olmıyacak. En kuvvetli Karadeniz devletinin donanması, senenin muayyen bir zamanında tayin olunacaktır. Komisyon, geçen donanmanın hakikaten bu donanmadan aşağı ve yukarı olduğunu takdir ederek yol verecek. Niçin böyle bütün devletlere ait olan bir meseleyi Türkiye kendi mes'uliyeti altında olarak bütün devletlere muhatap olmak vaziyetinde kalsın? Türkiye, beyhude münakaşat ve müşkülâta neden katlansın?

Arkadaşlar! Trakya hududuna dair olan mukavelenamenin ruhu, Trakyadaki hudutlarımızın tarafeyninden otuz kilometre mıntakanın gayri askerî bulunmasıdır. Tahkimat olmıyacak, garnizon bulunmıyacak ve ilâahirihi... bu tedbirin kabulü nedir? Zaten hudutlar üzerinde baştan başa asker dizmek ve tahkimât yapmak kimsenin hatırından geçmez. Bu tedbirin esasını açık söylemek lâzımdır. Bu, Edirne üzerinde tahkimat bulunmamasını ve muhtemelen hemhudut memleketler tarafından Meriç vadisinde tahkimat yapılmamasını is-

tihdaf eder. Biz, Edirne üzerinde tahkimat yapmağı zaten düşünmiyoruz. Edirnenin müdafaası bugün nasıl temin edilmiştir? Bütün dünya var iken ve biz uzakta kalmış iken Edirne bizim elimizdedir.

Vaziyeti askeriye sarahaten gösterir ki bu vaziyette bir kale yapmak ve tahkimatta bulunmak beyhude masraf ve külfettir. Bununla beraber devletler böyle bir tedbirin taahhüt ettirilmesinde musır idiler. Noktai nazar şu idi: Biz, Avrupaya ne maksatla geçiyoruz? Malûmdur ki bizim maksadımız hudutlarımız dahilinde komşularımız için ve bütün dünya için amili sulh ve huzur olmaktır. Eğer biz Avrupaya eskiden olduğu gibi bir fikri istilâ için geçiyorsak, devletler ve Balkanlar için başka bir çare lâzımdır zannolunuyordu. Bu noktayı vazıhan ifade etmekte bizim zararımız mı vardır? Faidemiz mi vardır? Bizim faidemiz olduğuna kaniiz. Siyasetimizin gizli ve kapaklı bir noktası yoktur. Biz, menabii kâfi olan arazimiz içinde mevcudiyetimizi terakkiyatımızı temin etmekten başka bir şey düşünmiyoruz ve atiyen Balkanlarda Türkiye daima bir unsuru muvazenet ve âmili sulh ve sükûnet olarak ihtiram görecektir. Hulâsa Trakya mukavelenamesi ile maddî menafiimizden hiç bir şey kaybetmiş olmuyoruz.

Hudutları gayri askerî bırakmakla memleketimizi tecavüze maruz bıraktığımız zannolunursa buna cevabım evvelâ yine bugünkü vaziyettir. Ondan sonra geçmiş seferlerdir. Trakyanın mevcudiyeti hudut üzerinde yapılacak kalelere istinat ettirilemez. Nasıl baştan başa tahkimatsız olan memleketimizi, istilâya düştükten sonra tamamen istirdat ve muhafaza etmişsek, son zerresine kadar da tamamen muhafaza edebiliriz.

İkamet mukavelesi — Arkadaşlar! Bundan sonra ikamet ve salâhiyet hakkında bir mukavelenamemiz vardır. Bu mukavelename, bizimle imza eden devletlerle ilk yaptığımız mukavelenamedir. Yedi sene müddetle yapılmıştır ve tamamen mütekabiliyet esasına müstenittiir. Ehliyeti şahsiye hususunda yektaraf olarak müsaadatta bulunmadığımızdan bahsolunuyor. Böyle bir mukavelenameyi şeraiti hazıra dahilinde vücude getirmek için bizim zaten memleketimizde bulunan ecanip hakkında aksini düşünmediğimiz bir müsaadeyi yapmağa lüzum vardı. Asıl olan noktalar, memlekette mevcudiyet için gerek tekâlif, gerek ikamet ve gerek adliye noktai nazarından hayatî olan noktalar, tamamen temin olunmuştur.

Ticaret mukavelesi — Heyeti celileye arzettiğimiz vesaikten biri de ticaret mukavelenamesidir. Bu, yeni esas üzerine aktettiği-

miz ilk yeni ticaret mukavelenamesidir. Arkadaşlar! Hatipler bu ticaret mukavelenamesile beş sene müddet zarfında faaliyeti ticariyemizin muattal olacağı endişesini izhar ettiler. Tabiî bu ifade ile ticaret için mukavelenamesiz serbest bir surette yaşayalım diye bir mana kast etmemişlerdir. Madem ki milletler, aralarında ticaret yapacaklardır; bu bir mukaveleye raptolunmak lâzımdır. Ve madem ki bir mukaveledir; elbette tarafeyn bir takım kuyut ile kendilerini bağlamışlardır. Kabul ettiğimiz tarifelerimiz, kendi tarifelerimizdir. Mücadelâtı harbiye zamanında her kaydü şarttan azade olarak düşündüğümüz ve tatbik ettiğimiz tarifelerdir. Esas olarak bunlar nazarı itibara alınmıştır. Buna mukabil karşı taraflarla tabiî bu tarifeler üzerinde müzakere ve münakaşa edilmiş bazı emsal üzerinde itilâflar hasıl olmuştur. Gerçi mukabillerimizde bütün mevat üzerine böyle bir tarife tesbit edilmemiştir. En ziyade mazharı müsaade millet muamelesi kabul edilmiştir. Bu esas, yalnız, bin meseleyi aynı zamanda halletmek için çalışan iki taraf arasında mesbuk değildir. Daha geçende her ıstıraptan azade olan Fransa ve İspanya arasında da böyle bir mukavele yapılmıştır. Tarife yapmak muamelesi o kadar basit ve kolay bir şey değildir. Uzun zaman takip ve tetkike muhtaçtır, temenni edelim ki beş sene zarfında beş senenin ikinci senesi ile üçüncü senesi arasında âtiyen tatbik edeceğimiz bütün tarifeleri tamamen ihzar etmiş olalım.

Mübadele — Heyeti celileye arzettiğimiz vesaikten birisi Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair mukavelenamedir. Arkadaşlar! Gayri muharip ve yerleşmiş ahalinin ötedenberi alıştıkları araziden, muhitten ve şeraitten bilmecburiye, uzaklaştırılmalarında elbette teessür duyarız. Fakat böyle bir teessür, bizim sun'umuz olmaksızın husule gelen bir çok hadisatın şeraiti mücbiresine galebe edemezdi. Bizim sun'umuz olmaksızın hâdis olan vaziyetler bir takım anasırla beraber yaşamak imkânını da selbetmişti. Vaziyetin ibram ettiği çareyi kabul etmek mecburiyeti hasıl oldu. Bununla hulûsu niyetimizin asırlardanberi halledemediği bir hastalığı esasından tesviye etmiş oluyoruz. Kazanmış olduğumuz menfaat şudur ki Anadolu vatanı aslisi hemen hemen yeknasak bir vatan olmuştur. Memleketimize alacağımız ve muhaceret sebebile bir çok ıstırabat çekecek milletdaşlarımız gelip geçecek olan bu hali, âtiye ait derin mülâhazat ile iktiham etmelidirler.

Dahilde hükûmetçe kabili tatbik olan bütün tedabiri tatbik edeceğiz. Bütün bu tedabir ile beraber ıstırap ve rahatsızlık olacağını bilmek lâzımdır. Çünkü gayri kabili içtinaptır. Kudreti beşer dahi-

linde değildir. Efendiler! Müteselli olduğumuz şudur ki senelerdenberi, hududu millî haricinde kalmış vatandaşların vaziyetleri mücerreptir. Bugün için, yarın için ve öbür gün için mukadder olan vaziyetten bütün kabiliyetlerini ana vatana hasretmek suretile kurtulmuş oluyorlar. Memleketin başka noktalarında, İstanbul ve diğer yerlerde bu mübadeleyi niçin tatbik etmediniz diye bir itiraz varit olamaz. Mevzuubahs olan meselenin en iyi bir sureti halli için zamanında azamî kuvvet sarfolunur. Fakat bir sureti hal üzerinde karar aldıktan sonra memleketimiz dahilindeki bütün anasır için vazifemiz maziyi unutturacak bir sükûn tesis etmektir. Yeni Türkiyenin hududu dahilinde kalacak olan bütün vatandaşlar, yekdiğerile itilâf etmesini bilerek bir vatan içerisinde huzur ve sükûn içinde yaşayacaklardır. Buna kat'iyen itimat ediyoruz. Bu itimadı Meclisi âlinin tasdikine arzettiğimiz muahedat içinde teşviş edecek hiç bir nokta yoktur.

Sivil mevkufinin ve üseranın iadesine dair takdim ettiğimiz vesika zaten mevkii tatbikte olan ve hemen bitmekte olan bir şeydir.

Af — Affı umumî beyannamesi geliyor; bunun ruhu on senedenberi hâdis olan bir çok mesaili bir defada hal ve teskin etmek arzusudur. Kuvvetli olan noktası budur. Elbet zayıf olan noktası vardır, bu affı umumî ile vatana karşı olan vazifelerini ihmal etmiş olan ve binaenaleyh her türlü mukaddes hissiyat muvacehesinde itaptan kendilerini kurtaramıyacak olanların affı umumiden müstefit olmalarıdır, fakat affın başlı başına bir kuvveti ve bahusus geçmiş hadisatı tasfiye ederek mazinin silinmesi ve unutulması gibi evsafı yanında mahzuru göze alınabilir. Affı umumiye merbut olmak üzere bir protokol vardır ki bu da aftan istifade ettirilmeleri bütün hüsnü niyetimize rağmen tarafımızdan deruhde edilemiyecek olan 150 kişinin bu aftan istisnasını ifade ediyor. Çok hüsnü niyetle hareket etmekle beraber o kadar çok hadisat olmuştur ki o hadisatın tekerrüründen içtinap için asgarî bir tedbir almak mecburiyetinden kendimizi kurtaramadık.

Yunanistanda bulunan emlâki islâmiye hakkında Yunan murahhaslarının verdiği vesikayı, huzuru âlinize takdim ettim. Yunanistanda kalan emlâki islâmiyenin masuniyet ve mahfuziyeti hakkında yeni bir vesikadır.

Beyannameler — Arkadaşlar! Hatiplerin mevzuubahs ettikleri mühim beyannameler geliyor. Gerek idarei adliye ve gerek idarei sıhhiye içinde olan beyannameler. Bu beyannameler, bizim tarafımızdan verilmiş beyannameler ve hakikat halde Türkiyenin kendiliğinden

ittihaz ettiği tedbirlerdir. O kadar büyük hâdisatı müşkül şerait içinde temizlerken bu beyannameleri vererek herhangi bir surette mucibi tatmin ve temin olmak gayri kabili içtinap bir mecburiyet halinde idi. Arkadaşlar! Bu beyannamelerde bizim hakkı mevcudiyetimizi, hakkı hayatımızı, hakkı istiklâlimizi filiyatta nakzeden nukat yoktur. Bazı hatipler mübalâğa ile hislerini teressüm ettirdiler ve varmak istediğimiz ideali vuzuh ile tacessüm ettirdiler. Beyannamelerde beş sene müddet var ve beş sene nihayetinde kendiliğinden, yeni hiç bir mü akaşaya, yeniden hiç bir teşebbüse ihtiyaç olmaksızın kendiliğinden sukut edecek iki beyanname, bizi filiyatta ve hakikatta müşkülâta düçar etmez. İdarei adliye için alacağımız hukuk müşavirleri. Adliye Vekilini murakabe edeceğinden bahsediliyor ve hangi kavanin komisyonuna iştirak edecekleri sual ediliyor. Adliye Vekline merbut bir memurun, onu murakabe etmesi nasıl varidi hatır olabilir? Kezalik bu memurların iştirak edecekleri komisyonlar, ancak Adliye Vekilinin tahtı idaresinde bulunan komisyonlar olacaktır. Muahedenin heyeti umumiyesinde beyannamede, hakkı kazayı ihlâl eden nokta yoktur.

İmtiyazlar — Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından ita edilmiş olan imtiyazlara ait protokol geliyor. Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilmiş imtiyazat ile ecnebiler Osmanlı İmparatorluğile bir çok teşebbüsatı iktisadiyeye girişmişlerdir. Sermayeler dökülmüş, işler yapılmış, şirketler teessüs etmiştir. Eefendiler! Biz memleketimize gelip sermaye dökecek ve teşebbüsatı iktisadiyeye girişecek erbabı teşebbüse müşkülât ve mevani İka etmek zihniyetinde asla değiliz. Bilâkis bizim memleketimiz, öyle bir muhiti emindir ki buraya gelinir, istenilem miktarda sermaye dökülür, her türlü teşebbüsatı iktisadiyeye girişilebilir. Elverir ki buraya gelecekler, bu memleketin herhangi bir memleket gibi sahibi malûm olan, hukuku hayatiye ve hukuku istiklâliyesi müsellem olan bir muhit olduğunu bilsinler. Memleketimiz kavanininin hududu ve icabatı dahilinde kalmak kaydı tabiisini ve meşru bir surette kazanmak lüzumunu kendileri kabul etsinler. Memlekette şu veya bu tarzda müşkülât çıkartmak şu veya bu tarzda hakimiyet almak düşünmesinler. Fıtretimiz, teşkilâtımız, muhitimiz suiistimalâta müsait değildir. Bilâkis meşru kazançlara emniyet ve teshilât vermek için müsaittir. Arzu ediyoruz ki gelsinler, sermaye döksünler. iş yapsınlar, meşru istifade etsinler. Bu, yalnız erbabı teşebbüsün istifadesini temin etmez. Aynı zamanda tabiî ve esaslı olarak memleket için de mucibi istifade olur. Şimdi bu esas dahilinde bulunan bir devletin Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilmiş olan imtiyazat ile memlekette

hasıl olan vaziyeti nazarı dikkate alması kabil olamazdı. Bu nokta nazardan bir çok ihtilâfatı hallettik. Kabul ettiğimiz noktalar menafii memleketle kabili telif olan makul hudutlar dahilindedir. Bu imtiyazat içinde en çok müşkülât çektiklerimiz harbi umumiden evvel imtiyazı tamamiyet kesbetmemiş olanlardır. Gerek devletler arasında muhabere edilmiş ve gerek teşebbüsat esnasında muamelesi tamam olmamış imtiyazlar da mer'idir tarzında umumî bir teklif vardı. Bu teklif sebebile çok müşkülât içinde kaldık. Her hangi iki hükûmet adamı arasında geçmiş belki tamamen malûmumuz olmıyan bir vesika ile Türkiyeyi meçhul şeraitle meçhul bir imtiyaza raptedemezdik. İmtiyazat meselesinde harbi umumiden husule gelen fasıla kadar müddeti imtiyazın temdidi de bilhassa konferansın birinci safhasında mevzuubahs oldu. Biz, bu şirketlere henüz muahede imza edilmemiş iken bile müşkülât çıkarmıyacak kadar hulûs göstermiş iken yeniden taahhüdat altına giremezdik. Biz, her nevi şirketlerin memleketimizde teessüs edebileceğini hulûsu niyetle ve filen göstermiş bulunuyoruz. Tasdikinize arzettiğimiz vesikalar içinde Portekiz ve Belçika ile de sulhün tahakkuku için vesikalar vardır. Bundan sonra tahliye protokolu ve merbutu olan beyanname gelir. Tahliye protokolu Türkiye Büyük Millet Meclisin tasdikinden itibaren muayyen bir müddet zarfında kat'î bir tahliyeyi tazammun eder. Bu protokol hakikî bir sulh yoluna girmekte olduğumuza amelî olan ilk vesikai emniyettir. Arzettiğimiz vesikalar arasında Karaağacın tahliyesine ve bize iade olunan Bozcaada, ve İmrozun iadesine dair olan protokol, bir de Yugoslavya devletinin muayyen bir zaman zarfında muahedeyi imza edebileceğine dair vesaik, bir de bütün bu mukavelâtı bir safhada hulâsa eden senedi nihaî görülür. Şimdiye kadar olan mülâhazatla Lozanda imza ettiğimiz muahedenameyi ve bütün senedatı izah etmiş oluyorum.

Netice — Muhterem efendiler! Mücahedatı Milliyenin neticei hasılasını, takdim ettiğim muahedeler ve vesikalar tesbit ediyor. Bunlar için size ayrıca bir hulâsa yapayım.

Mütecanis yeknasak bir vatan; bunun dahilinde harice karşı gayri tabiî kuyuttan ve hükûmet içinde hükûmet ifade eden dahili imtiyazattan müberra bir vaziyet ve gayri tabiî mükellefiyatı maliyeden azade bir hal, hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiyedir. (Şiddetli alkışlar) O Türkiyeyi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedir. (Alkışlar, bravo sedaları)

Efendiler! Türk milletinin hassai esasiyesi zannolunduğu gibi

unsuru cidal olmak değildir. Uzun zamandnaberi haksız muhacemata göğüs vermek mecburiyetinde kalındığındandır ki son devirlerde hassai cidali nazarı dikkati celbetmiştir. Türk milletinin hassai esasiyesi sulh ve müsalemet vadisinde unsuru terakki ve medeniyet olmaktır. (Alkışlar)

Efendiler! Temin ettiğimiz vatanın harap ve fakir olduğunu, hariçte ve dahilde bilmeyen yoktur. Biz zannetmedik, hiç bir meseleyi hallederken düşünmedik ki karşımızda bulunan muhataplarımız zayıf yerlerimizi veya kuvvetli yerlerimizi fark edememişlerdir. Böyle yanlış bir hesaba düşmedik. Eğer böyle bir hataya düşmüş olsa idik, hiç bir mucadelede muvaffak olamazdık. Daima hesap ettik ki herhangi bir mücadelede zayıf ve kuvvetli yerlerimiz ne ise, elbette karşımızdakiler, muhasımlarımız da bunları bilirler, onun için söyliyorum ki vatanın içinde bulunduğu ıstırabı ve bilhassa içinde bulunduğu fakru harabiyi, dahilinde bilmeyen kimseler olmadığı gibi haricinde bilmeyen kimse de yoktur.

Efendiler! Bizi endişeye sevkeden noktalar, bütün dünyaca malûm olmakla beraber Türkiye büyük ve kavi bir devlet, büyük ve kavi bir millet addolunmuştur. (Alkışlar) Sebebi nedir? Toz, toprak içindeki hayatı, henüz Avrupanın diğer yerlerindeki hayatı ile kıyas kabul etmiyen bu memleketin vaziyeti ve asıl kuvveti nedir ki zahirine rağmen kavi âtisi emin addolunur.

Efendiler! Bu memleketin menabii ne kadar kuvvetli, ne kadar mebzul olduğunu bizden daha iyi bütün dünya bilir. Kabili tasavvur mudur irişilmez hedeflere varmak için vesaitsizliğe, maddî müşkülâta galebe eden bir memleket ve bir millet altın hazineleri üzerinde otursun, mahza kapısını açmağı bilmemek yüzünden fakru ıstırabı kabili tedavi olmasın? Asıl olan nokta, membaın kendisine malik olup olmamaktır. Eğer memlekette membai kuvvet, membai servet, membai inkişaf yok ise bunu yaratmak kimsenin elinde değildir. Herhangi bir taş parçası demir yapılamaz. Fakat eğer bu kuvvet varsa, eksik olan, bunu inkişaf ettirmek için ilimdir, tecrübedir, melekedir, zamandır ve bunların hepsi kudreti beşer dahilinde olan avamildendir ve bunların hepsi gayri kabili tasavvur müşkülâtı iktiham etmiş olan, bütün dünyaya karşı siyasî ve harbî mücadelesinde ispatı mevcudiyet eylemiş olan bir milletin takati haricinde değildir. Atiye kemali emniyetle bakıyoruz.

Bizim nüfusumuzu, hayatımızı en yüksek seviyei medeniyeye çıkarmak için her türlü menabi ve vesait vardır.

Etendilerl Bu vesait ve menabii işletmek için milletin büyük bir

âtiye doğru yürümesi için imkân veriniz. Sulh devresi gelmiştir. tarif ettiğim güzel, mukaddes, her türlü hayatî şeraite malik vatanın inkişafını temin etmeğe derhal başlamak zamanı gelmiştir. Milletin asıl vazifelerini ifa etmek, unsuru sulh ve müsalemet, âmili terakki ve medeniyet olmak için istidat ve kararına yol gösteriniz.

Arkadaşlar! Hedefe varmak için evvelâ hedef vazıh ve berrak bir surette malûm olmak lâzımdır. Yanar döner bir ışık, bulutlar içinde meşkük hedefler arkasında koşanların ilk müşkûlât karşısında ayakları sürçer. Berrak ve mühim bir hedefe varmak için de bunun dümdüz olduğunu, her türlü müşkülâttan azade olduğunu zannetmek büyük gaflettir. Büyük hedefin yolu sabrı sebatı tüketecek zannolunan büyük müşkülât ile doludur. Varacağımız nokta, mecmuai milelde en yüksek terakki ve temeddün seviyesidir. Gerçi fakir ve harabız. Fakat altın hazineleri içinde oturuyoruz. Yarın veya öbürgün behemehal bunları açabiliriz ve behemehal açmak mecburiyetindeyiz. Açmak için vasıta, takatı beşer harici değildir ve gökten inecek değildir. Bu vasıta muayyen bir hedefe doğru yılmayarak mütemadiyen çalışmaktır ve bu yol her milletin yürüdüğü terakki yoludur. Artık iş zamanı gelmiştir.

Muhterem vekiller! Mücadelâtı milliyemizin neticei hasılasını tayin edecek olan reylerinizi izhar ediniz! Millet ve bütün dünya vereceğiniz reye intizar etmektedir. (Devamlı ve sürekli alkışlar)

Bu nutuktan sonra müzakere kâfi görülmüş, vazifelerini Lozan konferansında dirayet ve kiyasetle ifa eden heyeti murahhasaya ve müşavir ve mütehassıslara beyanı teşekkür edilmesine dair olan teklif kabul olunmuş ve reye konan ilk kanun lâyihası 14 redde karşı 213 reyile kabul edilmiştir. Reddedenler, toprakları sınırlarımız haricinde kalmış veya düşman istilâsile yanmış ve yıkılmış yerlerin meb'uslarıdır. Bunlar, muahede aleyhinde söz söylemiş olanlardan başka Esat Efendi, Kılıç Ali Bey, Zamir Bey, Ali Cenani Bey, Necip Bey, Şeyh Saffet Efendi, Besim Bey, Faik Beydir.

Devletlerin tasdiki

Lozan muahedesinin tasdiki mühim bir mesele oldu ve ilk zabıtname 16 Ağustos 924 te tanzim olunabildiğinden muahede ancak o vakit mer'iyete girdi. İlk tevdi mazbatası İngiltere, İtalya ve Japonyanın tasdikleri üzerine tanzim olundu.

Bu gecikmenin sebebi ne idi? Lozan muahedesi her memlekette çok tenkitlere uğramıştı. Hükûmetler bundan çekinerek mi muahedeyi

meclislere hemen vermediler? Yoksa Lozanda elde edemedikleri şeyleri elde etmek için bir fırsat mı gözlediler? Türkiyede istifade edecekleri bir ihtilâl, bir idare aczi mi beklediler? Bunun her ikisi de hatıra gelmiş olabilir. Muhakkak olan şey, muahedenin tasdiki de güç ve uzun olduğudur. Hiç bir sulh muahedesi bu kadar geç tasdik edilmemiştir.

Tasdikin gecikmesi Türkiyede haklı olarak memnuniyetsizlik doğuruyordu. Hükûmet güç mevkide idi. Tasdik için devletler nezdinde siyasî teşebbüslerde bulunmak, Her hangi bir menfaat istenilmesine kapı açmak demekti. Hükûmet bunu yapamazdı. Hiç bir şey yapmamak halkı asabileştiriyordu. Hükûmet azim ne vakar ile bekledi ve sadece tasdikin gecikmesi sebebini sordu, tasdikte isticali kendisine karşı bir nezaket ve dostluk eseri sayacağını hissettirdi. Devletler de belki umdukları şeyin Türkiyede çıkmayacağına ve Türkiyenin Lozanda vermediklerini hiç bir suretle vermiyeceğine inanarak muahedeyi tasdik eylediler

İTALYANIN TASDİKİ — Büyük devletler arasında muahedeyi en evvel tasdik eden İtalyadır. O zaman İtalyada meclis olmadığı için tasdik orada siyasî ve alenî münakaşalara mahal vermedi. İtalyanın muahedeyi 11/1/924 tarihli dekre ile tasdik ettiği anlaşılıyor. Dekre muahede ile 4 mukavele ve 4 protokolu sayıyor idi.

Musolini o zaman Roma mümessilimize bundan bahsetmiş olmasına rağmen İtalyanın muahedeyi tasdik ettiği ilân edilmedi ve Türkiyeye de resmen haber verilmedi. Bu hâdise İngiltere ve Fransada, İtalyanın tasdikte birinci olmak suretile Türkiyeden Kütahya Bandırma imtiyazı gibi bazı iktisadî menfaatler elde etmeğe matuf olduğu yolunda rivayetler çıkarılmasına sebep oldu.

Eski İtalya Emperyalist adamları böyle bir şeyi hatırlarına getirmiş olabilir. Fakat Faşist İtalyanın resmî makamları böyle bir şeyden hiç bahsetmediler. Lozanda verilmiyen şeyin Lozandan sonra verilmiyeceğini bunlar bilmezler miydi?

Bununla beraber İtalya tasdiki 12 Mart 923 ten evvel bize bildirmedi. İngiltere parlâmentosunda muahedenin müzakeresine başlanıp ta Lortlar kamarası muahedeyi tasdik edince İtalya, ilk tasdik etmiş olmanın Türkiyede uyandıracağı tesiri kaybetmemek için muahedeyi tasdik etmiş olduğunu ilân etti.

İNGİLTERENİN TASDİKİ — İngilizler tasdikin İkinci teşrinde yapılacağını hissettirmişlerdi. Biraz da dahilî siyasetlerinin (intihap) ve teşkilâtlarının icabı olarak İngilterede tasdik gecikti. Lortlar ka-

marası 6 Martta, muahede müzakeresine 1 Nisanda başlayan avam kamarası ise ancak on Nisanda tasdiki bitirebildi.

Muahedenin İngiliz parlâmentosundan geçmesi kâfi değildi. Dominyonların ve Hindistanın da ayrı ayrı tasdik etmeleri lâzımdı. Lozanda Dominyonların murahhasları bulunmamıştı. Her devletin Lozanda ikişer murahhasla temsil edileceği ve kendilerinin, müzakerelerden haberdar edilecekleri Dominyonlara sadece bildirilmiş ve Britanya imparatorluğunu böylece konferansta Lort Kürzon ile Horas Rombold temsil eylemişlerdi, Eğer kendilerinin de bu yolda temsil edilmelerine Dominyonların muvafakatı alınsaydı güçlük çıkmazdı. Böyle yapılmadığı ve Dominyonlar beynelmilel temsile haklarını teyit ettirmek istedikleri için Dominyonların tasdiki epey güçlük çıkardı. Meselâ Kanada muahede ve mukavelelerden çıkacak mes'uliyetlere Kanadanın iştirak derecesini kararlaştırmak, Kanada parlâmentosuna ait olacağını daha o vakit bildirdi. Bunun neticesi muahedenin mes'uliyetlerini Yüklenmeksizin sulhün iyiliklerinden istifade olacak idi. Elbette kabul olunamazdı.

İşte bir müddet te bu güçlükleri iktiham ile uğraşıldı. Bir aralık ta Fransanın müracaatı üzerine onun tasdik etmesi beklendi. Fakat Fransa vaktinde tasdikı yapamadığından nihahyet tasdikname Parise tevdi olundu.

İngiltere parlâmentosunca azlıklar kapitülâsyonlar ve ençok, boğazlar mukavelesinin 18 inci maddsei itirazlara sebep oldu.

Lloyd George İzmir Kürdistan ve cenubu şarkı sınırlarına hücum etti. Başvekil Ramzey Makdonalt yeni bir Türkiye doğmuş olduğunu tebarüz ettirdi. Bununla beraber mühim sözleri tabiî Lort Kürzon söyledi.

Lort Kürzonun Lozan muahedesi hakkında iki büyük ve ehemmiyetli nutku vardır. Birinci nutku İmparatorluk konferansında ve kendi daha hariciye vekili iken söylenmiştir. İkinci nutku Lozan muahedesi lortlar kamarasında münakaşa olunurken kamara azasından biri olmak sıfatile söylenmiştir. Her ikisinde kendisini ve eserini müdafaa eder. Birincisinde daha ölçülü deil kullanmıştır.

Muahedenin hangi vak'alar neticesinde aktedildiğini anlatan Lorda göre, muahedeye yapılan tenkitler ve taarruzlar, iyi niyetleri umumiyetle şüpheli kimseler tarafından yapılmış. "Şüphesiz bu muahede 1919 da bin kat az mühim meseleler ve milletler için sarfettikleri vaktin ellide birile elde edebilecekleri bir muahede gibi değildir. 1920 de Sevrde imza edilen ve sonra tasdik olunmayan muahede gibi de değildir. Lozanda devletlerin bazı meselelerde

gösterdikleri birliği her noktada göstermekle aktedebilecekleri bir muahede gibi de değildir. Ancak, bugünkü halin icaplarında, bu muahede akdi kabil olan en iyi muhededir.„

Kürzon tenkitleri haksız çıkarmıyor. Ogün bundan iyi muahede aktedilemezdi diyor.. ve bunun sebebini anlatıyor: kendisi konferansa gittiği vakit umumiyetle bir muahede akti kabil olmadığı zannedilmekte imiş. "Çünkü Türkler, Yunanlıların müthiş mağlûbiyetleri ile fevkalâde galeyanda ve İngilizlerin iyi niyetinden şüphede ve silâhlarının aşağı indirilemiyeceği kanaatinde blunuyorlardı. Bundan başka, boğazlar, adalar, sınırlar, kapitülâsyonlar ve malî hükümler gibi mühim meseleler de, müttefikler süngü kuvvetile şartlarını yazdırmadıkça ve infaz etmedikçe halledilmez görünüyorlardı. Harpten sonra muahedeler hep bu suretle aktolunmuştu. Muzaffer olan devletler hâkim mevkiinde oturup maznunun gıyabında verecekleri cezayı veya hükmü kararlaştırıyor ve infaz ediyorlardı. Bütün muahede hükümleri hazırlandıktan sonra maznun çagırılıyor ve kendisine ancak bir mahkûmun yaptığı gibi bir protestoda bulunmak fırsatı veriliyordu. Sevr muahedesi de bu suretle hazırlanmış ve imza edilmiş, fakat hiç bir zaman tasdik olunmamıştı.

Lozanda iş, büsbütün başka bir yolda cereyan etti. Orada Türkler de müzakere masasına devletlerle müsavi hukukla oturdular. Muahedenin her maddesi kendilerine izah edilerek ve kendilerile münakaşa olunarak anlaşma ile aktedilmek lâzım geldi. Türkler, Müttefiklerin muharebeden daha fazla çekindiklerini pekâlâ biliyorlardı.„ Lort Kürzon bunları söyledikten sonra muahedeyi topraklar itibarile Süriye, Flistin ve Irakın tamamını Türk devletinden ayırdığını, Türk topraklarının Avrupada dar bir sahaya indiğini, Türklerin şarkî Trakya ile bir kaç adayı istirdat edebildiklerini, fakat Mericin garp kıyısında küçük Karaağaçtan ileriye gitmelerine müsaade olunmadığını anlatıyor. Tabiî, Millî Misaktan bahsetmiyor. Millî sınırları içinde kurulan yeni Türkiyenin Süriye, Flistin ve Irak üzerinde Lozanda bir iddiası yoktu ki. Fakat Lort Kürzon bunu da söylese tenkitlere verecek cevap kalmazdı.

Bundan sonra Lort Kürzon boğazlara geçiyor: «bilhassa boğazların serbestliği hakkındaki anlaşmaya dikkatinizi celbederim. Büyük ve beynelmilel gaye için(!) binlerce kahraman İngiliz ve dominyon askerleri harp edip ölmüştü. Lozana ilk gittiğim zaman ticarî serbestlikten fazla bir şey elde edebileceğimiz, kimsenin hatırına bile gelmiyordu. Lozandan bazı makul tahditlerle Adalardenizi ile Karadenize yabancı harp gemilerile hava kuvvetlerine girme hakkını

dünyanın bütün devletlerine veren bir anlaşma ile geldim. Karadeniz, bu suretle bir Rus gölü olmktan çıktı. Gerek Çanakkalenin gerek Boğaziçinin her iki kıyısında askersiz ve istihkâmsız mıntakalar ihdas olundu. Türkiyeye paytahtının ve boğazlar kıyılarının emniyeti ve masunluğu için beynelmilel teminat verildi. İstanbulda asker bulundurulmasına müsaade edildi. Bu hal yolunun, müdafaası için Lozana gönderildiğim Britanya İmparatorluğu menfaatlerine çok muvafık olduğuna kim şüphe edebilir?

Boğazlar anlaşmasının müzakeresine Ruslar da kabul edilmişlerdi. Fakat o zaman bu mukaveleyi şiddetle reddeylemişlerdi. O vakit gerek İngilterede gerek hariçte bir çok kimseler mukaveleyi kabul ile gayet ehemmiyetli bir devleti kendimize düşman ettiğimizi ve müstakbel nifak tohumlarını ektiğimi söyleyerek beni ittiham ettilerdi.... Beş ay sonra, Ruslar, hiç ses çıkarmadan, reddetmiş oldukları mukaveleyi imzaladılar. Bu mukavele şimdi Avrupanın bir kanunu hükmüne geçmiştir.„

"Lozan müzakeratı sırasında bütün vatandaşlarımın nekadar kan döktüklerini bir lâhza hatırımdan çıkarmadım. Gelibolu yarımadasında askerlerimizin metfun olduğu mukaddes toprakların ve oradaki mezarlıkların bizim ihtimamımıza tevdi edilmesinde ısrar ettim. Türkler bu talepten vazgeçmektense bir inkıtaa kadar gideceğimi gördükleri cihetle razı oldular.

Lozanda müstakbel Türk devleti içindeki Rum ve Ermeni azlıklarına diğer Avrupa muahedelerinde yazılı teminattan fazlasını verebilmek için çok uğraştık. Fakat bunda muvaffak olduğumu iddia edemem. Konferans zabıtları bu bahıtsız milletler için ne dereceye kadar çarpışmış olduğumu gösterecektir.

Türkler büsbütün hür ve müstakil olmak arzularının şiddetile memleketlerinden bütün başka unsurları atmak istiyorlardı. Bu siyasetlerinde çok hata ettikleri kanaatindeyim. Türkler buna ilerde çok pişman olacaklardır. (!!) Türklerden ancak Milletler Cemiyetine girme vadini aldım.

Musul vilâyetinin ne olacağı meselesinde en büyük ihtilâflar çıktı. Türkler bu hususta kanaatimce pek çürük iddialarda bulundular. Bu iddialara lâzım olan cevapları verdim. İhtilâf, Türk topraklarının boşaltılmasından dokuz ay içinde Türkiye ile aramızda dostça halledilmek yolunda bir anlaşmaya vardı. Dokuz ay içinde Türklerle anlaşamadığımız halde mesele Milletler Cemiyetine arzolunacaktır.

Muahedenin Fransayı bizden çok alâkalandıran malî ve iktisadî kısımlarında, Türklerin gösterdikleri inada karşı bir çok müsaadelerde bulunuldu.

Yabancıların Türkiyede ikametleri ve tabi olacağı adlî usul meselelerinde de ayni hal vaki oldu. Ben bu hükümlerden memnun olduğumu iddia etmiyorum. Ancak yabancılardan ziyade Türklerin zarar göreceklerini zannediyorum. (!!) Çünkü yeni Türk devleti yabancıların sermayesine ve yardımına muhtaçtır.

Lozanda Türkiye hakimiyeti hususunda pek ziyade hassas görünüyordu. Esasen biz de Türk hakimiyetine tecavüz kastinde değildik. (!) Bu sebeple, müzakerenin kesime uğramasına ve harp halinin geri gelmesine, bu noktalarda müsaadelerde bulunmağı tercih ettik.

İngiliz bakışından bu uzun müzakerelerin ve nihaî anlaşmanın en çok memnuniyet veren ciheti, geçmişte pek sıkı münasebette bulunduğumuz bir milletle dostça münasebetlerin yeniden kurulması olmuştur. Lozanda bulunan yabancı murahhas heyetlerden hiç birinin inkâr edemeyeceği ikinci bir cihet te müzakereler neticesinde Türkiyede itibarı en çok artan devletin İngiltere olduğudur. Bu itibarla İngilterenin yüksek malî vaziyeti sayesinde memleketimizin Türkiyenin iktisatça ve maliyece kuvvet bulması hususunda büyük bir rol oynayacağı muhakkaktır. Müstakil Türk hükûmetinin istikrarı ve millî menfaatlerimiz bu hususta göz önünde bulundurulacaktır.

Şu halde meseleye bütünile göz gezdirirsek sanırım ki askerlerimizin dokuz sene yorucu ve masraflı bir harp meşekkatine katlandığı yakın şarkta, sulhün yeniden kurulması, Arap devletlerinin kurtarılması, boğazların serbestliği, Türkiyede İngiliz itibarının yükselmesi, Türkiye ile sulh sayesinde İslâm âleminin sükûn bulması Lozandaki çalışmalarımızı haklı gösterecek ve bizi tenkit edenleri susturacak mahiyettedir.

Şunu tekrar ediyorum ki Türkiyenin geleceği herkesten çok Türkiyenin kendi elindedir. Cümhuriyet olsun olmasın, merkezi İstanbulda veya Ankarada bulunsun, Türkiye atisini kendi yapacaktır. Türkiye dahilî tensikatta bulunmak, iktisadî ve sınaî inkişafına çalışmak, iktisadî kaynaklarından istifade için emek sarfetmek mecburiyetindedir.

Sanırım ki Türkiye bir çok hususlarda sukutu hayale uğrayacaktır. Lozanda elde ettiğini iddia ettiği bazı muvaffakıyetlerin kendi aleyhine döneceğini görecektir. (1) Fakat bu büyük tecrübeyi yaparken bizim tarafımızdan infial değil yalnız iyi niyet eseri görecektir. „

Parlâmentoda Lort Kürzon muahedenin ne olduğunu ve ne suretle aktedildiğini anlatmak için Lozanda kendilerile uyuşmağa mec-

(1) Resmî dil ile söylenen bu sözlerde bütün bir siyasetin ifadesi ve acı hicranı yok mu?

bur olduğu insanları ve bunların telâkkilerini, Çanakkalede sulhün nasıl ustra ağzında bulunduğunu Türklerin İngiltereye istiklâllerini yıkan bir düşman diye baktıklarını canlandırdı. Türklere sulhü dikte etmenin imdânsızlığını anlatırken İngilterenin hatalarını da söyledi: „Türkler büyük Britanyanın bahiste yanlış ata para koyduklarına, Yunanlıları teşvik ederek harbin uzamasından başlıca mes'ul bulunduğumuza kani idiler. Zannederim ki bazı mertebe hakları da vardı. Vaktile büyük hatalar işlendiğini söylemeyenlerden değilim. O vakit Hariciye Vekili olan Lort Balforun huzurunda söylüyorum.... Diğer bir hata da 1919 senesi Nisan ve Mayısında Pariste Yunanlıları İzmire davet etmekle işlendi. Dostum o zamanki Hariciye Vekili Lort Balfor bundan mes'ul değildir. O zaman için belki bir sebebe müstenit olan bu hareket bir çok seneler için bütün fenalıkların şüphelerin ve felâketlerin sebebi oldu. Zannederim bu memlekette gerek başka yerlerde Yunanlıları mukavemete teşvik yolunda nutuklar söylendi.

İşte hepimizin mes'ul olmamız lâzım gelen bu hataları itiraf etmeliyiz.„ Lort Kürzon Lozanda yenilmiş bir düşmanla değil muzaffer bir düşmanla karşılaşmış olmaktaki güçlüğü anlatarak "arzu ettiğimiz tek şey, arzettiğim güç şartlar içinde muktedir olabileceğimiz miktarını elde etmekti„ neticesine varıyor. Ve en büyük muvaffakıyet saydığı boğazlar meselesine çok söz ayırıyor. Bunları siyasî ehemmiyetine binaen aynen naklediyorum. Boğazlara ait İngiliz görüşünü bu sözler tamamlar. Dikkat olunmalıcır ki her iki nutkunda boğazları açma yolunda sattığı muvaffakiyeti Lort Kürzon hep Rusyaya karşı ifade etmiştir.

"Buradan ayrılırken boğazlarda ticaret gemileri için serbestlik temininden yani boğazların ticaretçe serbestliğinden fazla bir tasavvur ihtiva etmiyen bir talimat ile gittiğimi söylersem bir sır faş etmiş olmuyorum. Eğer biz bu neticenin ilerisine varmak isteseydik zaferi hakikî olarak bozmuş olurduk. Bunun için yapacağımız ilk iş müttefik devletler arasında bir anlaşma plânı tertip etmek Türkiye ile komşu olmak sebebile boğazlarda alâkası olan Balkan devletlerinin muvafakatini elde etmek, üçüncüsü de Rusların muhalefetini kırmak ve mümkünse yenmekti. Bu vazifede muvaffak olduk.

Serbestliğin manasını ve değerini etrafile göstermek isterim. Bunun manası, o günden itibaren Karadeniz Ruslar için, anahtarı Türkiyenin cebinde bulunan mahfuz bir yer olmaktan çıkmıştır. Bu öyle bir vaziyet idi ki her dakika Rusların Avrupa aleyhine kıyamını kolaylaştırır ve Türkleri Rusların kulluğu olacak çekinilmez bir hale sokardı. Sulh ve ticaret için bir tehlike olan bu va-

ziyet bertaraf edildi. Biz son sefer ile ondan evvelki seferlerin acı tecrübelerini hatırlıyarak boğazlardaki bütün istihkâmların yıkılmasını ve Çanakkale ile İstanbul Boğazının askersizliğini temin eyledik. Buna mukabil Türklere payıtahtları ile civar topraklarının emniyeti için bazı teminat verildi.

Lort Parmor bu nokta hakkında fikrimi araştırdı, Öbür mecliste bir azanın bazı sualler sorarak İngilterenin bu teminatı vermekle memleketi uygun olmayan tehlikelere düşürdüğünü ve bu hususiaki mes'uliyetin başka devletlerden ziyade bizim omuzumuza yüklendiğini söyledi... Büyük Britanya tarafından münferit ve zararlı bir taahhüt alındığını göstermiye kalkışmak saçma bir iştir. Bunun, gerek metindeki kelimelerle ve gerek Lozanda geçen konuşmalarla mutabaka ti yoktur. Türkiyenin topraklarının tamamlığı hakkında hiç bir teminat verilmemiştir. Tek teminat, Boğazlar mukavelesi mucibince kendi müdafaasına ait hususlarda yapılan tahditler münasebetile Türkiyenin emniyeti tehlikeye maruz kaldığında tatbik edilecek teminattır. Bu hükümler, Avrupa memleketlerinden çoğunun menfaatlerine okadar uygundur ki bunu kabul eden Türkiyenin hücum tehlikesine maruz kalmamasını temin etmek bir ahlâkî mecburiyettir ve bu mecburiyet muhterem Lordun işaret ettiği gibi bütün devletlere şamildir.

Bu teminat, öbür mecliste söylendiği gibi, doğrudan doğruya ve şartsız değildir. Evvelâ boğazlarda çıkabilecek vak'alar dolayısile yapılacak hareketler için verilecek kararın mes'uliyeti tamamile Milletler Cemiyetine aittir. Acil bir vak'a olmadıkça cemiyetin bu gibi vaziyetlerde işe müdahalesi pek şüphelidir. Bununla beraber eğer bu hareketi icap ettiren acil bir hâdise olursa Boğazlar mukavelesile alâkalı devletler ihtimal ki cemiyetin müdahalesini beklemeksizin meseleye el koyacaklardır.„ [1]

Lort Kürzona göre Boğazlar mukavelesi beynelmilel diplomasi kitabında kutsî yer tutuyor. Bir zaman gelecek, en mükemmel diplomasi vesikası sayılacak. İngiliz gazeteleri garip bir dirayetsizlik göstererek şekle ehemmiyet vermiyorlarmış.

Lort emindir ki, tasdikını istediği muahede, hiç kimsenin tamam memnuniyetini mucip değilse bile herkesin tesellisini mucip olmuştur.

Lort, nutkunu şu sözlerle bitirdi: "geçmişin güçlükleri ve endişeleri içine gömülmiyerek, eski dostumuz ve eski müttefikimiz olan Türklere elimizden geldiği kadar muhabbet ve samimiyetle istikballerine açılan güç yollarda yardım edelim„

[1] Metinlede buna cevaz veren bir şey yoktur.

FRANSANIN TASDİKI — Fransada tasdik, dahilî siyaset itibarile de çok nazik bir mesele oldu. Fransada tasdiki, mutlaka bazı menfaatler teminine talik etmek isteyenler vardı ve bunlar üç türlü idi : 1 Kupon işlerile alâkası olanlar ve bunları tutan siyaset adamları. Bunlar, bu noktada menfaat elde edilmesini istiyorlardı. 2 Muahedenin müesseselere verdiği vaziyete bir türlü kanmayan papaslar ve bunları tutanlar. Bunlar bu müesseseler için daha elverişli hükümler elde edilmesini istiyorlardı. 3 Muahedeyi dahilî siyasette bir manevra vasıtası kullanmak isteyen fırkacılar ve başlıca Klemansocular. Vaktile Franklen Buyyon, Versay muahedesini hırpalamıştı. Şimdi onun imzaladığı Ankara anlaşmasını teyit eden muahedeye Tardiyö elbette şiddetle hücum edecekti.

Poincaré hükûmeti, imzaladığı muahedeyi o bütün bu sebeplerle bir türlü mecliste ruznameye aldıramamıştı. Hatta Poincaré, muahedeyi meclisten geçirmek için nihayet Franklen Buyyona ve Tardiyöye müracaat ederek her ikisinin söz almamalarını teminden başka çare bulamamış idi. Bununla beraber Fransız parlâmentosu Lozan muahedesinin müzakeresine Heryo hükûmeti zamanında başladı. İntihabatı kaybetmekten dolayı Poincaré istifaya mecbur kalmıştı. Franklen Buyyonun reisliğinde muahedeyi tetkik eden Hariciye Encümeni raportör olarak Kastellanı seçti ve uzun bir mazbata yazdı.

Mazbata, Lozan muahedesini yirminci asrın en ehemmiyetli siyasî akıtlarinden biri sayıyor ve bu ehemmiyeti, yalnız Türk - Yunan itilâfının tesviyesinde ve yeni Türkiyenin tanınmasında değil, asıl, büyük devletler rekabetlerinin karşılaşmakta olduğu sahanın birdenbire ve ansızın çökmüş olmasında görüyor ve derin bir acı ifade ediyor: "Asyaî bir devletin siyasî bir inkılâbı ve mahallî bir zaferi Türkiyenin umumi harbe girmesinden doğan vaziyeti iptal etmemeli idi.„

Mazbata, Lozan muahedesinin, Avrupaya, Şark meselesinden el çektirmekte olduğunu kaydediyor ve İngiltereyi ittiham eyliyor: "An'anevî siyaseti icabile, daima yaşayabilecek bir Türkiyeye taraftar olan Fransa, Versay muahedesinin doğurduğu güçlükler karşısında cihan sulhünü devam ettirmeğe çalışırken, İngiltere, Hint İmparatorluğunun mahreçlerini İran yaylâlarından Boğaziçine kadar ilerletmek istiyordu.„ Mazbata, Kapitülâsyonların ilgasından bahsederken bunları, sabır ve teenni ile vücude getirilmiş ve nesilden nesle, saltanattan saltanata devredilmiş şanlı bir mazinin sonu olarak anıyor. Bu bir hicran ifadesidir. Yine mazbata, Türk murahhasının yedi sekiz devlete kendi şartlarını kabul ettirdiğini kaydediyor.

Muahedenin müzakeresinde Kastellan yoktu, muahedeyi raportör olarak Milhaud müdafaa etti. Raportöre göre "dünya harbinde yenilmiş olan Türkiyenin bugün muzaffer olarak karşımıza çıkması yalnız Avrupa için değil, bütün dünya için beklenmiyen bir şeydir. 1918 de yenilmiş, ezilmis, hatta mahvedilmiş Türkiyenin Lozanda bütün diplomasileri hezimete uğratmış olması, asırlardanberi ilk defa olarak müstakil bir devlet sıfatile ispatı vücut eylemesi, hiç bir müttefiki yokken ve kimsece tutulmamışken zamanımızın en mütebariz diplomasi muvaffakıyetini elde eylemesi harp sonunun en acayip hadisesidir. „

Raportör, Mondrostan ve Sevrden bahsederek Osmanlı İmparatorluğunca hiç bir vakit bukadar geniş kapitülâsyon verilmediğini ve bu İmparatorluğun bu sırada dünya haritasından yok olmak üzere bulunduğunu, her muharebede bir yer kaybeden bu imparatorluğun her şeyi kaybetmiye mahkûm edildiğini, bu İmparatorluğun hiç bir vakit bukadar aşağı düşmediğini anlattıktan sonra Mustafa Kemalin adını bağladığı millî harekete geçti ve onun, yeni Türkiyeyi canlandırdığını söyledi. Fransanın şarkta alâkasız maksatlar takip eden tek devlet olduğunu, İstanbuldan Hindistana kadar hükümran olmak istiyen İngiliz siyasetini ve buna Fransanın karşı gelmiye çalıştığını anlattı. Sakaryayı, Fransa için Marn ne ise odur diye gösterdi. Zaferin yalnız Yunanistana karşı değil Avrupa mandasını taşıyan bir orduya karşı elde edildiğini, bu ordunun arkasında başlıca İngilterenin bulunduğunu, Franklen Buyyonun, endişede olan İngilterenin Poincarè hükûmetine müracaati üzerine İzmire gönderildiğini ve bu suretle, Şarkın sulhleştirilmesinde bir Fransızın çalışmasından bahtiyarlığını söyledikten sonra, Türkiyenin Osmanlı İmparatorluğundan daha küçük fakat mütecanis ve millî duyguları kuvvetli bir memleket olduğunu ve bunun Lozana nasıl geldiğini anlattı ve Lozanda İsmet Paşanın rolünü gösterdi:

" Lozanda konuşacak diplomat kimdir? Sakarya kıyılarında, bilvasıta olsa da asıl yenilmiş olan İngilierenin diplomatı ile, zamanımızın, nihayet en garip müzakerelerini tutacak olan kim olacaktır? Bu, Sakaryanın muzafferlerinden biridir, İsmet Paşadır. Dünyada eşi nadir görülen mükâlemecilerden biri ki hasmın prensiplerini alarak hasmı onlarla yenmekten ibaret olan eski diplomasi usulünü derin ve keskin bir ifade tarzı ile vedeha ile kullanıyor. İsmet Paşa, bu şarklı, garbın prensiplerini, hikemiyatını bol bol topluyor.

"Bulgaristanı, Sırbistanı, Yunanistanı onların millî istiklâllerini ileri sürerek bizden kopardınız. Türkiye de millî istiklâlden başka

bir şey istemiyor. Milliyetler prensibini siz koydunuz ve bu prensip ile bütün başka soydan olanları bizden ayırdınız. Türk ırkının hüküm süreceği bütün yerler Türk vatanıdır ve oradan öbür ahaliyi göndereceksiniz.„

" En küçük ve elverişsiz vasıtalarla okadar büyük neticeler elde eden bu adam nihayet ne yapıyor? Osmanlı İmparatorluğunu, asırlarca müddet, iktisadî ve malî bakıştan bir nevi müstemleke saymış olan Avrupaya "bu muameleyi siz kendiniz için kabul edermisiniz?„ diyor. "Mütekabiliyet. İşte benim prensibim budur. Benim için kendi topraklarınızda yapacağınız şeyi ben de size kendi memleketimde yapacağım. Mütekabiliyet, istiklâl!„

Raportör sözlerini muahedenin tasdikını istemekle bitirdi. Ve Léon Cahen'in "Asya tarihine methal„ atlı eserlerinden şu cümleyi nakletti:

"Türkler, bu dünyada kılıçla yapılabileck bütün şeyleri yapmışlardır. Bugün, kılıçlarından gayrısile dünyada başka şeyler yapmak istedikleri için mi kendilerine düşman oluyoruz ve kin besliyoruz?

Raportor nihayet Fransa Cümhuriyetinin bu yeni cümhuriyete ve demokrasiye karşı sempati borcu olduğunu söyledi. Hakikati ifade eden bu güzel sözlerle Lort Kürzonun muvaffakıyetsizliğini örtmek için tasladığı büyüklük iddiaları arasında ne büyük fark var?

Şiddetli münakaşalar oldu. Münakaşa onbeş saat sürdü.

Başvekil Heryo birçok defalar tasdik lehinde söz söyledi. Briyan izahat verdi. Türk dostluğuna ait güzel sözler söylendi. Bilhassa Başvekil Heryo "Fransa Cümhuriyeti bu münasebetle genç Türk Cümhuriyetini hürmet ve itimatla selâmlar„ dedi.

Başvekilin bu müzakere sırasında söylediği bir cümle birinci ciltte (s. 275) iltizam ettiğimiz bir fikrin ne kadar doğru olduğunu gösteriyor: "Türkiyeye karşı bugün gösterilmesini istediğimiz müzaherete benzer bir yardımı bundan bir kaç sene evvel göstermiş olsaydık, Türkiyenin düşmanlarla ittifakından çıkan korkunç ve ağır hadiselere meydan verilmemiş olurdu.„

26 Ağustos 924 sabah saat birde meclis 171 reye karşı 410 reyle muahedeyi kabul etti.

Ertesi gün de Ayan meclisinde şiddetli münakaşalar oldu ve orada da 20 reye karşı 270 reyle tasdik kabul olundu.

Muahedenin Parise depo edilen tarihlerini sıra ile kaydediyorum.

Yunanistan	11 Şubat	924
Türkiye	11 Mart	924

Bulgaristan	24	Mayıs	924
İngiltere-İtalya-Japonya	6	Ağustos	924
Fransa	30	Ağustos	924
Belçika	7	İkinci kânun	925
Portekiz	28	Mayıs	926

Romanya meclisi 30 İkincikânun 924 te tasdik etmişti. Bu sırada bir meb'us Hariciye vekiline Sevr muahedesinin muteber olup olmadığını sordu. Hariciye vekili Mosyö Duka — ki Lozanda bulunmuştu — şu cevabı verdi: Türkler Sevrin altındaki imzalarını kanla silmişlerdir.„

Bir kerre daha sabit olmuştur ki tarih kanla yazılır.

SON SÖZ

Lozan muahedesi hakkında doğru ve tamam hüküm verebilmek için iki türlü düşünceye yer vardır:

Beynelmilel hukuk bakışından, Lozan muahedesi dünya harbini bitiren muahedelerin sonuncusudur; imdi muahedeyi bu harbi bitiren öbür muahedelerle karşılaştırmak lâzımdır. Millî bakıştan, muahede kurtuluş savaşının sonunda aktedilmiştir; bu itibarla İstiklâl için kan döken Türk milletini, dileklerine ne kadar erdirdiği araştırılmak gerektir.

Dünya harbini bitiren muahedelerle karşılaştırırken bir yandan Versay Sen-Jermen Nöyyi, Triyanon muahedelerile, öbür yandan Osmanlı devletine imza ettirilen Sevr muahedesi ile karşılaştırmalıdır. Kurtuluş savaşının dileklerine erdirip erdiremediğini muhakeme ederken de Osmanlı devletinin yaşattığı zihniyeti ve muahedeleri göz önüne almalıdır.

Tarihin değişmeyen hükmüdür: Yenen yenilene kıyar. Bu kıyış, harp sonu muahedelerinde toprak terklerinden başka, tamirat silâhsızlık ve askersizlik, kontrol, mücazat, teminat işgalleri gibi hükümlerle ifade edildi.

Toprak terki şimdiye kadar çok görülmüştür. Bu harp sonunda da meselâ Almanya Alzas-Loreni, Alman Polonyayı Danzigi ve Kulvarini Sar havzasını, yukarı Şlezvigi, Open ve Malmediyi ve bütün müstemlekelerini terketmek mecburiyetinde kaldı.

Ülke terki acıdır. Bununla beraber ülkelden bir parça terkeden devlet kalkınabilir. Tamirat bundan beter belâdır. Dört küsur sene süren büyük harbin mala hayata şerefe açtığı yaralar sayısızdı; tamirat bütün bunların ödenmesi demektir. Yenenler yenilenlerin canını alırcasına bu ödetmeyi yaptırmışlardır ve bu suretle yenilen memleketlerde malî ve iktisadî hayatı boğmuşlardır. Meselâ Almanya tamirat bedeli tayin olununcaya kadar ilk üç yılın her birinde 20 milyar altın mark (10 milyar Türk lirası) veya muadilini verdi. Bu bir fikir verir. Tamirat komisyonu ise Almanyanın bütün gelirine hâkimdi. Tamirat ve işgal masrafları her borca rüçhanlı idi.

Silâhsızlık ve askersizlik te sulh muahedelerinin yenilenlere yüklettiği diğer bir ağır hükümdür. Bütün yenilen milletler bu çekilmez yükün altında en çok ezilmişler ve bağırmışlardır. Askerinin, zabitinin, tüfeginin, topunun, gemisinin sayısısını, bunları yapan fabrika ve yetiştiren veya öğreten mektep ve müesseselere kadar, bunların

yapılışı, kullanılışı ve yetiştirilişi ile beraber tahdit etmek, askerî hava gemilerini, umumî Erkânı harbiyeyi, umumî manevraları, seferberlik tedbirlerini ilga etmek, askerleri sırf gönüllülerden almak ve bütün bunları yenen devletlerin kontrolu altında bulundurmak yenilenlerin can evini elinde tutmaktır.

Para, can damarıdır. Asker ve silâh, hakimiyet tutarıdır. Bunların ikisi de düşman hükmünde oldukça, bir millet için kımıldamak ve kalkmak imkânsızdır.

Teminat işgalleri millî yurdun bir kısmını, masrafı da yenilene ait olmak üzere düşman çizmeleri altında tutmak demektir. Yenenler, bununla ve bunu tekrarlayabilmekle yenilen devletlerin yüreğine basmaktadırlar. Almanya toprakları muahede mucibince 15 sene böyle işgal altında kalacak idi. Bir az evvel bundan kurtulmuş olmağı ne büyük sevinçle elde ettiler!

Yenenlerin yenilenlere yüklettiği ağır ve ezici bütün hükümleri saymağa lüzum yok. Sayılanlar bir fikir verir. Acı ve uzun bir harpten sonra harbin acısını artıran ve sulhü harpten çok daha acı bir zehir eden bu şeyler, gereğinden çok ağır olsa da kaçınılmaz şeylerdi. Müttefik Devletler de yenseydi bunlar çok daha iyi olacak değildi. Yazık yenilenlere! Hükmünden kurtulmanın yolu harbe girmemek veya girilen herbi kazanmaktır. Düşmandan mürüvvet umulmaz "Mürüvvetment olan nagâmii düşmanla gâm almaz. „ deyen şairimiz, bunu her halde beynelmilel münasebetler için söylememiştir.

Sevr muahedesinde bu ağır ve acı hükümler büsbütün ağırlaşır. Türk sulhünün geçliğini ve güçlüğünü icabeden sebepleri göstermiştim. (1) Geciken sulh, bütün güçlüklere Türk milletinin varlığı bahasına çare aradı. Sevrde imzalanan muahede ve anlaşmalarla üç milyon küsur kişilik bir devlet taslağı bırakıldı. Fakat bu devlet taslağı boğulmuş, idaresi zabıtası maliyesi yabancıların hükmünde veya elinde bir devlettir ki bir kaç yıl içinde büsbütün ortadan kalkacaktır.

Lozan Muahedesinde harp sonu muahedelerinin ağır hükümlerinden hiç biri yoktur. Küçük bir mukayese bu bapta bir fikir verir.

FARKLAR

1— Yeni sulh muahedeleri müzakere edilmemiş müttefiklerce dikte edilmiştir. Lozanda müttefikler, Lort Kürzonun ifadesile " her noktada Türklerle uzlaşma, anlaşma ve müsaade şartile sulhü elde edebilmişlerdir. „ Bu suretle Avrupayı, doğru yola getirmiş olmak şerefi Türklerindir.

[1] Birinci cilt S. 276 ve müteakip. •

2— Sulh muahedeleri harbin mes'uliyetini yenilenlere yükletir ve daha dibacede bunun alçaltıcı ifadesi görülür. Lozanda harp mes'uliyeti bahsi yoktur ve dibace sadece harbe nihayet verme arzusundan bahseder.

3— Milletler Cemiyeti misakı, muahedenin başında yenilenlere, kendileri Cemiyete alınmıyarak, kabul ettirilmiştir. Lozana bu misak girmemiş, ve Türkiye sulhten sonra cemiyete girme vadinde bulunmuştur.

4— Sulh muahedeleri yenilenleri yaman parçalamıştır. Lozan muahedesi millî misakın ilân ettiği millî sınırları çizmiştir.

5— Tamirat. Lozanda böyle bir şey yoktur.

6— Yenilenlerin kaynaklarına hâkim olan tamirat komisyonu, Sevr de maliye Komisyonu. Lozanda böyle bir şey yoktur.

7— Silâh ve asker tahdidi. Lozanda böyle bir şey yoktur.

8— Silâhsızlığı ve askersizliği kontrol komisyonları. Lozanda böyle bir şey yoktur.

9— İşgal. Lozanda böyle bir şey yoktur.

10— İşgal masrafları. Lozanda böyle bir şey yoktur.

11— Mücazat, Lozanda böyle bir şey yoktur.

12— Muhtelit Mahkemeler tazminata ve iadeye Lozanda ancak iadeye hükmeder. Eski muahedelerin yalnız müttefiklerce istenilenleri meriyete girecektir. Lozanda böyle bir şey yoktur.

13— Tabiiyet şeraiti yenen devletlerin isteğine göredir. Lozanda böyle bir şey yoktur.

14— Sevrde İstanbul ve Çanakkalede daimî işgal vardır. Lozanda böyle bir şey yoktur.

15— Sevrde boğazlar komisyonunun teşkilâtı ve salâhiyeti geniştir, ve Türklerin bunda yeri yoktur. Lozanda Türk reisliğindedir ve salâhiyeti çok azdır.

16— Sevr'de mütarekenin istenilen yeri işgale ait hükmü bakidir. Lozanda böyle bir şey yoktur.

17— Sevr'de azlıklar için eski imtiyazlara yeni ve ağır imtiyazlar katılmıştır. Lozanda yalnız öbür muahedelerin verdiği haklar tanınmıştır. Hem eski imtiyazlar kaldırılmış, hem yeni haklar yalnız ayrı mezhepte olanlara tanınmıştır. Dil, soy azlığı yoktur.

18— Sevrde iktısadî ve adlî kapitülâsyonlar yeniden konmuştur. Lozanda bunlar kaldırılmıştır.

19— Sevrde yabancı posta ve adlî kapitülâsyonlar yeniden konmuştur. Lozanda bunlar kaldırılmıştır.

20— Sevrde sıhhiye işleri ve adlî kapitülâsyonlar yeniden konmuştur. Lozanda bunlar kaldırılmıştır.

21— Sevrde Polonya, Çekoslovakya, Belçika, Ermenistan da akitler arasındadır. Lozanda bunlar kabul edilmemiştir.

Çok uzayacak olan bütün farkları saymağa lüzum yok. Kalburun üzerine gelen bu farklar Lozan muahedesinin öbür muahedelerden ne kadar ayrı olduğunu göstermeğe yetişir.

Bunun için değilmidir ki her memlekette bu muahede, Türklerin zaferi olarak sayıldı. Bütün gazatalar onu böyle ilân etti. Hatta, muahede imza edildiği gün, Adeverol gazetesi, Türkiye kanunî Süleymanın bile gıpta edeceği bir zafer elde etmiştir diye yazdı.

İsviçreli profesör Bove 500 kişilik beynelmilel bir toplanmada bana " bu muahede Avrupanın Türkiye önünde kapitülâsyonudur. Ouu Avrupanın tasdik etmemesini istiyeceğiz „ dedi. Muahede romanlara bile böyle girdi. Bir Fransız romancısı, bir İtalyan diplomatını, sulhün imza olunduğunu, kendisile bahse tutuşan ve evlenmeye muvafakati buna bağlayan nişanlısına haber vermeğe koşturuyor, nişanlısının cevabı manalıdır : " Evet, sulhü imzaladınız; fakat Türklerin bütün dediklerini kabul ederek. „

Bununla beraber biz, muahede hakkında uyandırdığı beynelmilel tesirlere göre değil millî menfaatlere vardırma noktasındandır ki hükmümüzü verebiliriz. Bu hükmü verebilmek için kurtuluş savaşının nasıl başladığını ve Lozanda nasıl bittiğini bir kerre daha hatırlayalım :

Yukarıda yenen yenilene kıyar dedim ; Osmanlı İmparatorluğu dünya harbine merkezî İmparatorluklar yanında girmiş ve onlarla beraber yenilmiş idi. Elbette tarihin değişmeyen hükmüne boyunu eğecek, acı ve ağır fedakârlıklara katlanacak idi. Yenenlerden mürüvvet ummak ve merhamet dilenmek manasızdı. Ancak fedakârlığın da bir haddi olmak lâzımdı. Mondros ile görüldü ki devletler bu haddi aşmaktadırlar.

Mondrosun memleket için ne felâket sakladığını en evvel gören ve gösteren Büyük Gazi olmuştur. Mondrosun tatbikleri devletlerce neler saklandığını daha eyi göstermiş ve nihayet İzmir işgali kör gözleri bile açmıştır. Beklenen hükmün ölüm olacağı anlaşılıyordu. Nihayet bu ölüm hükmü tebliğ edildi ve, acı bir şey, padişah hükûmeti tarafından imza da olundu.

"Mondros milletimizin silâhla ve Sevr muahede ile esaretidir. Silâha, silâhla, ahte ahitle karşı koymak lâzımdı.„ Türk milleti, Büyük Başının etrafında ve onun gösterdiği yolda kurtuluş savaşına böylece başladı.

Bu savaş dünya tarihinin en güzel bir parçasıdır: Bir millet tasavvur edin ki, birbiri ardınca hemen sekiz sene süren harplerde

yıpranmış, yaralanmış her şeyine el konmuş her karış yeri işgal olunmuş, azminden ve tarihinden başka hiç bir şeyi kalmamış iken bütün dünyaya karşı yeni bir cenge koyuluyor

Dehalara fer veren o Büyük Başı düşünün ki, göz gözü görmeyen karanlık bir ümitsizlik gecesinde varılacak yeri ve gidilecek yolu dehasının şimşekler çakan yıldırımlarile açık gösteriyor, ve milletini elinden tutarak gidilecek yere iletiyor. Orta veya orta üstü hilkatte insanlar, büyük buhranlar karşısında apışırlar. Büyük hilkatler, böyle sıralarda üstünlüklerini gösterirler. Düşman, yurdun içinde, içerden ve dışardan yardım görerek ilerlerken ve topları Polatlı önlerinde patlarken insanı bunaltan ve kıvrandıran bu vaziyette o Büyük Baş, en sarsılmış olanlara inan aşlayan bir azimle "düşmanı Anadolunun harimi ismetinde boğacağız„ diyor. Tarihin bu ne güzel eşsiz azim ve hamiyet levhasıdır ki "beş kişi de kalsak. elimizde bir tepe de bulunsa o tepenin üstüne çıkacağız, bayrağımızı dikeceğiz. Öleceğiz fakat teslim olmayacağız„ diye dünyaya haykırıyor.

Ordunun o bilgili ve değerli metin başını düşünün ki her tarafta obüsler ve bombalar patlarken, gözünü haritasından ayırmağa bile tenezzül etmiyor ve cepheleri kendi dolaşıyor.

Cephenin o değerli başını düşünün ki arkasında her türlü zaferlerden şeref haleleri varken kendisine ne yaptığı ve nasıl yetiştiği sorulduğu vakit, cephede çalışan herkesten farkı ve fazla bir şeyi olmadığını söyleyecek kadar mahviyet gösteriyor.

O becerikli ve teşkilâtçı kumandanı düşünün ki, bulunduğu yerda bir sıfatı ve vazifesi yok iken, düşmanın istilâsı karşısında bir şey yapılmadığını görünce, resmî salâhiyet takınma yolunu bularak düşmanı durduruyor ve yanı başında yurdun hamiyetli evlâdı tek başına düşman ordusuna ilk tüfeği atıyor.

O fedakâr zabiti düşünün ki kendisine Gazinin gösterdiği tepeyi muayyen vaktinde alamadığı için canına kıyıyor ve emre harfi harfine imtisalin Türk ordusunda manasını anlatıyor.

Düşünün o çavuşu ki hücumda yüzbaşısı ve milâzimi vurulmuş iken "anamız bizi bugün için doğurdu„ diye bağırarak tel örgüleri elile kesiyer ve düşman siperlerine giriyor.

Düşünün o yaralı askeri ki yaralarının acıları ve hummaları içinde tekrar cepheye kavuşmağı sayıklıyor.

Düşünün o Anadolu kadınını ki yurdunda erkek kalmadığı için öküzlerini kağnısına koşmuş, İneboludan cepheye kendi mühimmat taşıyor.

Düşünün o Anadolu anasını ki Ilgazdan geçerken taşıdığı cephane sandığını yağmurdan korumak için çocuğunun örtüsünü üzerinden çekip sandığı sarmakta tereddüt etmiyor, Düşünün o yavruyu ki her yandan kurşunlar yağarken Türk askerine işaret vermek için ölüm tehlikelerini hiçe sayıyor. İzmirde, Balıkesirde, Ayvalıkta, Urfada, Ayintapta, Maraşta ve her yerde teşkilât yapan ve çalışan hamiyetli ve azimli bütün insanları düşünün ki muntazam orduları hırpalama yolunda harikalar gösteriyorlar.

Kim böyle bir millet ile uğraşabilir? Bu türlü fedakârlıklar üzerinde kurulan savaş, Büyük Gazinin kumandasında ve idaresinde dünyanın tanıdığı sayılı kat'î zaferlerden birile, neticelendi, Dünya harbinin hiç bir sahasında bu kadar kat'î netice veren bir zafer elde edilmemiştir.

İsmet Paşa bu savaşın derin manasını Büyük Millet Meclisinde bilvesile anlattı. Bu savaş bir yeis hamlesi, ya batar ya çıkarız yolunda bir macera değildir. " Harekâtı milliyenin hiç bir safhasında hesapsız bir karar ve hesapsız bir cür'et yoktur. „ Her hareketi muhakeme ve karar ile yapılmış, her adımı şuur ve ölçü ile atılmıştır.

Düşmanın Anadoluda mahvedilmesi ile kurtuluş savaşının askerî safhası kapanmış ve Mudanya ve Lozanda siyasî safhası başlamıştır. Siyasî savaş ta çetin ve güç oldu. Lozanda, biliyoruz, müzakereye 21-11-922 Salı günü başlandı. 24-7-923 Salı gününe kadar sekiz ay sürdü. Arada 4 Şubatta konferans kesildi ve 23 Nisanda yeniden toplandı.

On bir hafta süren ilk devrede, Lort Kürzonun imparatorluk konferansında dediği gibi, geceli gündüzlü çalışıldı. İşlerin bir çoğu görüşüldü. Fakat pek azında bir karara varılabildi. Müttefikler o vakit işi bitirmek için bir yol düşündüler: sulh muahedeleri sistemine bir başka suretle dönmek. Sulhu dikte etmek.

Ogüne kadar görüşülen işler, konuşulan dairede tesbit olundu ve heyetimize kabul edilmek için bir müddet te tayin edilerek tebliğ olundu.

Buna bir tehdit, bir ültimatom mahiyeti vermemek için çok itina olundu, çok nezaketle izahat verildi. Fakat, eğer ogün kabul olunsaydı, bunun adı şu olacaktı: Müttefikler ültimatom verdiler ve Türkler kabule mecbur kaldılar.

Ültimatom son söz demektir. Onun ret veya kabul edilmesi lâzım gelir. Bizim için bir şereftir ki İsmet Paşa, bu ültimatomu kabul etmedi. Projenin müzakere edilmesini, müddetin uzatılmasını istedi ve bunları kabul ettirdi. Bununla beraber konferans, gene Türk heyetinin istenen cevabı vermemesinden kesildi. Kesiliş, kudretlerini iyi ölçememiş olan müttefikler için nihayet bir hezimet ve Türkiye için aranmayan bir muvaffakıyet oldu.

Lort Kürzon, konferansın kesileceği günlerde böyle giderse daha üç ay uğraşmak lâzım demişti. Tam öyle oldu. Üç ay hatta tam 93 gün sonra sulh imza olunabildi.

Neden bu savaş, bu kadar uzun sürdü? Bunun temel sebeplerini bır kaç noktada toplayabiliriz.

1 — Türkiyenin davası açık ve kat'î idi. Türkiye sadece; her medenî ve müstakil devlet gibi kayıtsız ve şartsız istiklâl istiyordu. Türk heyeti bunu pek güzel anlatmıştı. Büyük devletler, asırların kökleştirdiği itiyatlarla, Türk isteklerini kolay kabul edemedi. Hatta bunları kolay anlayamadı. Eski usulü bir başka at altında korumak ve kurtarmak sevdası, bütün siyasetlerine hâkimdi. Demek ki iki taraf arasında telâkkide temel ayrılık vardı.

2 — Hürriyet ve istiklâl için savaşan ve tarihten bunu isteyerek kan döken Türk milleti, sulhün de, sulh münasebetlerinin de hukuku düvel prensiplerine göre yapılmasını istiyordu. Arkasında dönüp bakacağı hiç bir şey yoktu. Her fedakârlığı hukuku düvele ve mutlak hakimiyet prensibine göre ölçüyordu. Büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğuna yapılan muameleyi ve ona imza ettirilen Sevri esas alıyorlar ve fedakârlığı bunda yapılan tadillerle ölçüyorlardı. Demek ki iki tarafın ölçü mehenklerinde temel fark vardı.

3 — Büyük devletler Türkiyeyi kendilerine karşı yenilmiş ve Yunanistanı yenmiş bir devlet sayıyorlar ve bütün işleri buna göre düzenlemek, muahedeyi buna göre yazmak istiyorlardı. İstiklâl için savaşmış ve muvaffak olmuş bir millet sıfatile Türkler, bu vaziyetin bütün dünyaya karşı tesbit edilmesini istiyorlar, yenilmiş millet muamelesini ağza aldırmıyor, her işte müsavi muamele istiyorlardı.

4 — Müttefiklerin arkasında büyük bir zafer vardı. Bu zafer ertesinde yenilmiş milletlere hak olarak kabul ettirilmiş bir sulh sistemi vardı. Lozanda da o sistemi kabul ettirmek kendilerine haklı ve tabiî görünüyordu. Yeni Türkiye, Türkiye ile sulh yapmak için değil, Türkiyeyi mahvetmek için yapılmış haksızlıktan doğan kurtuluş hareketinin mahiyetine dayanarak, maziyi beraberce tasfiyeyi ka-

bul ediyor, fakat Türkiyeyi yeni sulh sisteminin her hangi bir bağile bağlamağı reddeyliyordu.

5 — Âkit ve müşahit beş büyük devletle âkit veya Lozanda hazır dokuz on devletin görüşülen işlerde farklı menfaatleri ve vaziyetleri vardı. Ancak hepsi Türklere karşı temelde birleşiyorlar, bir cephe alıyorlardı ve birer eski kurt olan usta diplomatlarının dilile davalarını dünyanın kulağına höş gelecek bir sesle fısıldamağa, dünyanın gözüne güzel görünen bir örtü ile arzetmiye muvaffak oluyorlardı. Bu bir cephe önünde, hakkına ve kudretine dayanan Türk heyeti, yalnız başına bütün bu iddiaları büründüğü mahiyetten çıkarmak, onları içyüzile, olduğu gibi meydana koymak için uğraşıyordu.

Türk heyeti ve onun başında, insana eserini tetkik ederken millî bir gurur veren İsmet Paşa, bu noktaların hepsinde sonuna kadar savaşmış ve öğünçle kaydetmek lâzımdır, bunların hepsinde Türk bakışını kabul ettirmiştir.

Siyaset bakışından [1] Lozanda sulh aktetmek için iki yol vardı. Ya, bütün devletlerin istediklerini vermek mümkün olmadığı için bütün devletlerle boğuşmak, yahut bazılarile uyuşarak onları memnun etmek suretile ve onlarla diğer devletleri sulhe mecbur eylemek.

Dünya harbi ertesinde en nüfuzlu devlet, İngiltere idi. İngilterenin asıl menfaatleri, Tür varliği ve istiklâli kabul edildikten sonra Musul ve Boğazlar meselesinde idi. Fransa için borçlar ve kapitülâsyonlar ve imtiyazlar, İtalya için kapitülâsyonlar, adalar ve kabotaj işleri en mühim menfaatler arzediyordu. Bu son iki devleti ve etrafındakileri memnun edebilmek millî, dileklerden ve istiklâlden fedakârlık etmedikçe mümkün değildi. Ve bu devletleri memnun etmekle İngiltereyi sulhe mecbur etme imkânı da yoktu. İngiltere ile uyuşmaksa kolay değildi. O halde hiç birile anlaşmaksızın hepsile vuruşmak ve hepsine karşı Türk dileğini yürütmek! Güç fakat o nisbette şerefli bir iş! İsmet Paşa Lozanda işte bu güç işi başarabilmiş ve sulhü imza edebilmiştir.

Lozanda gerek birinci devrede ve gerek ikinci devrede Birleşik Amerika Devletlerini temsil etmiş ve İsmet Paşa ile memleketi namına ayrı bir muahede müzakere ve imza eylemiş olan Mister Grew, başarılan bu işten ve bunun güçlüğünden bana bahsederken İsmet Paşayı "Avrupanın en büyük devlet adamı„ olarak vasıfladı.

---

[1] Bütün siyasî ve hukukî mülâhazalar okudıklarımdan çıkardığım şahsî mütalaalardır. Bunlar devlet adamlarımızın düşüncelerine uymayabilir. Serbest meslekte olan bir insan, kendi düşüncelerini söylemekte serbettir.

Lozan zabıtları, bu devlet adamımızın Avrupanın göbeğinde ilk defa olarak, bu işi nasıl başardığını bize göstermek itibarile çok değerlidir. Bu zabıtları tetkik eden Fransız müelliflerinden Abeluz, duyduğu acı ile Lozandaki çekişmelerin ruhunu şöyle ifade eder: "Kapitülâsyonlar çoktan sadet harici kalmışlardı. Tersine, artık devletler idi ki Türklerden bir nevi teminat lûtfetmesini istirham eyliyorlardı.

Müttefiklerin küçük bir teklifi bile, bunlarda Türk hakimiyetine bir tecavüz gören İsmet Paşanın protestolarını mucip oluyordu. Devletlerin murahhasları, komisyonlarda çalışan fennî müşavirler, tekliflerini Türk heyetinin beğenebileceği bir şekle koymak için hummalı bir surette çalışıyorlardı. Nihayet beğenilebilecek bir formül bulduklarını sandıkları vakit gölde kürek çekmekle zevklenen büyük adamı çağırmak üzere pencerelere koşuşuyorlardı....„

Abdürrahman Şeref Bey, Büyük Millet Meclisinde bir tarih hocası sıfatile, bir asırlık müzakerelerimizin hiç birinde Lozanda gördüğü kat'î beyanı görmeyişinden sitayişle bahseylemişti. Fransa Hariciye Encümeninin mazbatasında da şu ifadeye tesadüf ediyoruz:

"Müzakere, bir taraftan yenilmiş Yunanistanın etrafına toplanan Almanya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarını yenmiş devletlerle, diğer tarafta yenmiş vaziyette ve yalnız olarak Türkiye arasında cereyan etmiş ve Türk murahhası şartlarını, sekiz devlete kabul ettirmiştir.„ Bu renmî sözlerden doğru ifade olur mu? Raportör Milhaud bir başka ifade ile ayni hükmü söylüyor: " Hiç bir müttefiki olmayan ve kimse tarafından iltizam edilmeyen Türkiye, zamanımızın en görünen bir diplomasi muvaffakıyetini kazanıyor.„ Bu sözlere, tasdik bahsinde naklettiğim güzel sözlerini de ilâve edeyim: "Dünyada eşine nadir tesadif olunur bir mükâlemeci ki hasmın prensiplerini alarak hasmını onlarla yenmekten ibaret olan eski diplomasi usulünü derin ve şiddetli bir ifade tarzı ile ve deha ile kullanıyor... en küçük ve elverişsiz vasıtalarla o kader büyük neticeler elde eden bu adam nihayet, ne yapıyor? Osmanlı İmparatorluğunu, asırlarca müddet iktisadî bakıştan bir nevi müstemleke saymış olan Avrupaya bu muameleyi siz kendiniz için kabul edermisiniz? diyor....„

İşte Lozan muahedesi bu yolda idare edilen konuşmalardan doğmuştur. Azametli Lort Kürzouun hiç bir sert sözü yoktur ki İsmet Paşa ona, aynı ve hatta üstün bir sertlikle cevap vermemiş olsun. Meselâ azlıklar işinde Lort " Müttefiklerin elleri temizdir „ demişti. Bu zımnî bir ithamdı. İsmet Paşa, Türk elini yakıp yıkmak-

la kendilerini itham ederek " memleketlerinde çalışan Türk elleri bilhassa temizdir. Bu eller hiç bir memlekete ne tecavüz etmiş ne yakıp yıkmıştır. Hiç korkmaksızın her hangi ellerle mukayese olunmağa lâyıktırlar „ cevabını verdi. Bu yıl Avam Kamarasında eski hariciye vekili Osten Çemberlen, Hiterleci Almanya için ayni sözü söyledi ve Almanya bu ağır sayğısızlık altına kıvrandı durdu. Yine bir gün Lort, zabıta ve adliyemizi itham edince kendilerinin daha fena şey yaptığı ve hatta yapılan şeylere bakılırsa memleketlerinde kanun bulunduğundan bile şüphe etmek lâzım geldiği yolunda cevap verdi. Lort Kürzon bu acılarladır ki muahedenin Türklere dikte edilemediğini uzun uzadı anlatarak tesellişini bunda bulmuştur. Ferit paşa Pariste müdafaasını kendinden evvelkileri itham üzerine kurmuştu. Millet Meclisinde harbe girişmemize ve harbin idare edilişine o kadar hücum eden İsmet Paşa Lozanda bu bahsı ettirmemiş, memleketi daima bu noktada müdafaa etmiş ve harp mes'uliyetinden bu suretledir ki dibace de bahselunamamıştır.

Büyük zafer olmasaydı, bu konuşmalar elbette bu dil ile ve bu tavırla yapılamazdı. Bununla beraber kabul etmek lâzımdır ki muahede, İsmet Paşanın Lozanda, kurtuluş savaşının Avrupaca daha iyi anlaşılmasını da temin eden kudretli çekişmelerinden doğmuştur.

Acaba muahede, tarihten istiklâlini isteyerek kan döken Türk milletini dileklerine tamam erdiriyormu? Buna, bu cildin ilk bölümünde verdiğimiz izahat ve bütün bu cilt cevap verir: Evet; Lozanda Türkiyenin istiklâli kayıtsız ve şartsız tanınmıştır.

Belki devletler bu yolda bizden adlî beyanname, sıhhî beyanname gibi, Kapotaj mektupları gibi kendilerince değeri olan birer teminat almışlardır. Belki ikamet ve ticaret mukavelelerile, kendilerini tatmin eden ve müsaade sayılabilen bazı taahhütler koparmışlardır ve bunların tatbikinde sıhhiye beyannamesi müstesna, çok kıskanç davranmışlardır. Zaten muhakkak bilmelidir ki Frenkler ferdî, ve millî münasebetlerde, karşısındaki tarafa hak ettiğinden fazlasını asla vermez. Yeter ki o, alınabilsin ve alınan şeyler iyi bilinsin ve bu zihniyetle tatbik edilsin; yoksa o kadar çekişmelerle elde edilen şeylere yazık olur. Yine inkâr olunamaz ki Frenkler, her meselede ne istediklerini ve istediklerinin hangi işlere ait olduğunu bilerek muntazam dosyalarla karşımızda söz söylüyorlardı. Bir çok işlerde bizim hazırlığımız yoktu ve muhaberelerimiz heyetimize her işte istenilen şeyleri getirmiyordu. Bu itibarla uzlaşmalar, teferrüatta ve tatbikatta, belki esasların gösterdiği faydaları tamam getirmemiştir. Yine

inkâr olunamaz ki Musul ve kuponlar işi, kat'î halledilememiş muhtelit mübadele gibi on senedir derdini çektiğimiz masraflı bir tesis, Türk milletini yeni enerjiler sarfetmeğe mecbur etmiştir. Gene inkâr olunamaz ki boğazlarda askersiz yapılmış bir mıntaka — askersizliğin Avrupada umumileşememiş olmasından dolayı — bugün göze batan bir hakimiyet servitüdü olarak durmaktadır.

Bununla beraber en kat'î zaferlerle bitmiş muharebelerde bile bir muahedenin bir tarafa bütün isteklerini getirebilmesi görülebilen bir şey değildir. Nihayet her muahede bir uzlaşmadır. Onda iki tarafın dilekleri bir dereceye kadar mütekabil feragatlerle muvazene bulur. Fransa, son harpten büyük zaferle çıktı. Versay muahedesinde bütün dileklerini kabul ettirebildi mi? Klemansoya bir zaferin büyüklüğü ve küçüklükleri kitabını yazdıran hücumlar, Fransanın beklendiği kadar menfaat elde edemediği sebebile yapılmış değil miydi? Hatta o zaman Franklen Buyyon, bu muahedenin tasdik edilmemesini Meclisten şiddetle istemiş ve bunu bir cinayet olarak anmıştı.

1897 de Ynuan harbi Türk ordusunun kat'î bir zaferile bitmiş idi. [1] O zaman devletin Rumelide mevkiini elli sene için kurtardığına hükmolunuyordu. Beş senelik bir istikrar bile temin edilemedi. Yunanlılara karşı bile kapitülâsyonları kaldıramadı. Zafere ermek büyük hünerdir; zaferden istifade etmek ve bu istifadeyi idame eylemek bir başka hünerdir. Büyük zafer bize büyük şeyler kazandırdı. Daha neler kazandıracağını yarın yazacaktır. Vaktile İstanbul yolu Berlinden geçer derlerdi. Bugün Bir çok yollar Ankaradan geçiyor.

Bütün bunları göz önünde tutarak, muahedeyi ve getirdiklerini bütünile mehenge vururken tereddütsüz hüküm verilir ki; muahede beynelmilel münasebetlerimizde bize aradığımız bütün iyilikleri getiren ve ondan sonraki münasebetlerimiz için temel olan değerli bir istiklâl vesikasıdır ve bütün hükümlerinde bariz vasfı, Türk muahedesi olmasıdır. Müddetli olarak verilen beyanname ve mektuplar ve imzalanan mukavelelerin, tatbikatta tesiri olmamıştır. Hem de bugün bunların — askersizlikten gayri — hükmü nihayet bulmuştur.

Paris muahedesini imzalayan Âli Paşa, Pariste Devletin Avrupa hukuku düvelinden istifadesini kâğıt üzerine yazdırabilmiş olduğundan dolayı Devletce nekadar öğünç ve sevinç gösterildiğini ve

[1] « Salibin girdiği yere Hilâl yeniden giremez » diye pir düstur çıkararak bir karış todrak almamıza imkân vermemişlerdi. Yunanlılar Londra konferansında ileri sürebildikleri bu düsturu Lozanda ağıza alamadılar. İşin ahlâkî cihetinden bahsettiler ve işin ahlâkî cihetini öğrendiler.

Padişahın tebrik edildiğini yazmıştım. [1] Halbuki gene Âli Paşa bu muahedenin tatbikatta nasıl müdahalelere sebep olduğunu sadrıazam olarak acı acı görmüş ve bu acılar içinde gözünü hayatta kapanmıştır. Müdahalelerin haksız olmakla beraber bizzat muahededen kuvvet aldığını Rus müdahalesinin de 1774 muahedesinden geldiğini biliyoruz.

Muahedeler, devletler arasında münasebetlerin siyasî ve hukukî temelleridir. Devletlerin siyasetleri bu temeller üzerinde açılır ve ilerler. Alber Sorel, Kaynarca muahedesine, Rus diplomatlarının yer yer serpiştirmeği bildikleri mahirane hükümlerin, kendileri için bir şeref olduğunu ve Rusyanın bundan nekadar istifade ettiğini anlatırken, Rusyayı bir asır içinde bu muahedenin İstanbula vardırdığını yazar. Doğrudur. Lozan muahedesi de Türkiyenin devletlerle münasebetinden bugünkü, yüreklere gurur veren siyasetin temeli olmuştur. Ondan sonra aktedilen bütün muahedeler onun açtığı yolda ve onun hazırladığı imkânla aktedilmişlerdir. Lozan bir mekteptir, ve bütün beynelmilel münasebetlerimizin mağnaşartasıdır.

Millet Meclisi hariciye encümeni mazbatasında Lozan muahedesinin Şark meselesini tarihe gömdüğü kaydedilmiştir. Şark meselesini "Rusya için serbest denize inmek, İngiltere için Hint yolunu kara tarikile temin eylemek, Almanya için Asya pazarlarına doğru ilerlemek meselesi ve Fransa için Akdeniz siyasetinin mihverlerinden biri„ olmak üzere tayin eden Fransa meb'usan meclisi hariciye encümeni mazbatası da ayni hükme varıyor: "Lozan muahedesi Avrupayı Şark meselesinden el çektirmektedir.„

Bence, Lozan muahedesinin ehemmiyeti yalnız Şark meselesini kapaması ve bunu halletmesi değildir. Şark meselesi, bu fikre göre nihayet bir, bir buçuk asırlık bir meseledir. Halbuki Şark meselesini de doğuran şey Osmanlı devletinin zaaf ve inhitatıdır ve bu da devletin istiklâlinin elden kaçırılmış olmasının neticesidir. Lozan, Türk milletini dört asırdır elden kaçmış olan istiklâline kavuşturmuştur.

Binbir gece masallarının Şehzadesi, elinden kaçırdığı peri kızını, elindeki demir asa aşındıktan, ayağındaki demir kundura delindikten sonra, nihayet, bulur. Osmanlı İmparatorlarının elden kaçırdığı istiklâl perisini, Türk milleti, dört asırdır araya araya ölüm döşeğine düştü ve ancak, kendi adile kurduğu bu devlettedir ki kendine ram etti. Şark meselesi istiklâli elden kaçırmış olmanın yalnız bir safhasıdır. Asıl olan istiklâle kavuşmaktır. Lozan, Türk milletini bu istiklâle kavuşturmuştur.

(1) S. 53

Polonyanın Ankarada ölen Büyük Elçisi Olşofski, ölümünden az evvel, Polonyanın devletler arasında nasıl taksim edildiğini gösteren iki büyük ciltlik vesikaları bana, dünyada en aziz şey istiklâl olduğunu anlatan bir ibare ile gönderdi. Bu söz, istiklâli kaybetmenin acısını çekmiş bir milletten geldiği için manalıdır. Olşofskinin ibaresi lâtince şu maruf sözle nihayet buluyor: "şerefsiz yaşamaktansa ölmek iyidir. „

Türk milleti istiklâl ve şeref uğrunda ölmeyi göze alarak kan akıttığı içindir ki istiklâle kavuştu. İstiklâlini harp meydanlarında zorla aldı. Lozanda zorla tanıttı. Meşhur sözdür: Hürriyet verilmez alınır. İstiklâl de verilmez alınır.

Türk milleti istiklâlini kendi aldı. Ankara, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar bunun bir safhası, Lozan öbür safhasıdır. Her iki safha şeref doludur.

İlim adamları için doğruyu aramak ve doğruyu söylemek memlekete ilme ve tarihe karşı borçtur, Hiç kimseye hoş görünmek fikrile değil, sırf okuduklarımdan ve gördüklerimden anladığımı tarihin ve hakikatın önünde söylüyorum: İsmet Paşa Lozanda memlekete büyük hizmet etmiştir.

Lozan Avrupanın göbeğinde, muahedesile de, zabıtlarile de, tatbiklerile de onun adına dikilmiş ebedî abidedir.

Lozan da dahil olarak bütün kurtuluş, Gazi Mustafa Kemalin abidesi olduğu gibi.

1 - Sulh Muahedesi [1]

24 Temmuz 1922 tarihinde imza edilmiştir

Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp - Hırvat - İsloven devleti,

Ve diğer taraftan,

Türkiye,

1914 senesindenberi Şarkın sükûnunu ihlâl eden hali harbe kat'î surette hatime vermek arzuyi mütekabilile mütehassis olarak,

Ve kendi milletlerinin müşterek refah ve saadeti için elzem olan dostane ve ticarî münasebatı beyinlerinde yeniden tesis etmek emelinde bulunarak,

Ve bu münasebatın devletlerin isliklâl ve hakimiyetine hürmet esasına müstenit olması vücubunu mülâhaza ederek,

Bu hususta bir muahede aktine karar vermişler ve murahhas olarak: . . . . . tayin etmişlerdir.

Müşarünileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salahiyetnamelerini ibrazdan sonra atideki meaddı kararlaşdırmışlardır:

KISIM 1
Siyasî Ahkâm

Madde 1 — İşbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren bir taraftan Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp - Hırvat - İsloven devleti ve diğer taraftan Türkiye arasında ve kezalik tarafeyn tebaaları beyninde hali sulh sureti kat'iyede tekrar teessüs edecektir.

Tarafeyn arasında münasebatı resmiye vücut bulacak ve tarafeynin arazileri dahilinde siyasî ve Şehbenderî memurin, vaki olacak itilâfı hususiyeye halel gelmeksizin, hukuku düvel esasatı umumiyesile tayin edilmiş olan muameleye mazhar olacaklardır.

[1] Resmî metiadir. Bu sebeple ibare Tükkçeleştirilmemiştir.

FASIL 1

1 - Araziye Müteallik Ahkâm

Madde 2 — Bahrısiyahtan Adalar Denizine kadar Türkiyenin hududu berveçhi zir tesbit edilmiştir (bir numaralı haritaya müracaat):

Evvelâ — **Bulgaristan ile:**

Rezvaya mansabından Türkiyeye, Bulgaristana ve Yunanistana ait üç hududun Meriç üzerinde kâin noktai iltisakına kadar: Bulgaristanın elyevm tahdit edilmiş olduğu şekilde cenup hududu;

Saniyen — **Yunanistan ile:**

Oradan Arda ve Meriç nehirlerinin birleştiği noktaya kadar:

Meriç mecrası;

Oradan arda membaına doğru bu nehir üzerinde ve çörek köyün hemen civarında olmak üzere arazi üzerinde tayin edilecek bir noktaya kadar :

Arda mecrası

Oradan cenubu şarkî istikametinde Bosna köyün bir kilometre munsap cihetinde Meriç üzerinde kâin bir noktaya kadar :

Bosna köyünü Türkiyede bırakan hissolunacak derecede müstakim bir hat. Çörek köyü, beşinci maddede zikredilen komisyon tarafından ahalisi ekseriyet itibarile Türk veya Rum olarak tanılacağına göre Türkiyeye veya Yunanistana verilecektir. 11 Teşrinievvel 1922 tarihinden sonra bu köye hicret eden ahali bu hususta hesaba alınmıyacaktır ;

Oradan Adalardenizine kadar :

Meriç mecrası :

Madde 3 — Bahrısefitten İran hududuna kadar Türkiyenin hududu berveçhi zir tesbit edilmiştir :

Evvelâ — **Suriye ile:**

20 Teşrinievvel 1921 tarihinde aktolunan Fransa - Türkiye itilâfnamesinin 8 inci maddesinde musarrah ve muayyen hudut ;

Saniyen — **Irak ile:**

Türkiye ile Irak arasındaki hudut dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sureti muslihanede tayin edilecektir.

Tayin olunan müddet zarfında iki hükûmet arasında itilâf husule gelemediği takdirde, ihtilâf Cemiyeti Akvam Meclisine arzolunacaktır.

Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya hükûmetleri mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan arazinin hali hazırında her hangi bir tebeddül ikaına bais olacak mahiyette hiç bir hareketi askeriye veya sairede bulunmamağı mütekabilen taahhüt ederler.

Madde 4 — İşbu muahedenamede zikredilen hudut işbu muahedenameye merbut bulunan $\frac{1}{1,000,000}$ mikyasındaki haritalar üzerinde tersim edilmiştir. Muahedename metni ile harita arasında ihtilâf vukuunda muahedename metni muteber olacaktır.

Madde 5 — İkinci maddenin fıkrai saniyesinde muharrer hududu arazi üzerinde çizmeğe bir tahtiti hudut komisyonu memur edilecektir. Bu komisyon her devlet için birer murahhas olmak üzere Yunanistan ve Türkiye murahhaslarından ve mezkûr murahhaslarca bir devleti salise tebaası meyanından müntehap bir reisten terekküp edecektir.

Mezkûr komisyon idarî hudutları ve mahallî menafii iktisadiyeyi mümkün olduğu kadar nazarı dikkata alarak işbu muahedenamedeki tarifatı en yakından takip etmeğe her hal ve kârda ceht ve gayret edecektir.

Komisyonun mukarreratı ekseriyeti ârâ ile ittihaz edilecek ve mukarreratı mezkûre alâkadar taraflar için mecburiil'ifa olacaktır.

Komisyonun mesarifi alâkadar taraflar canibinden mütesaviyen deruhde edilecektir.

Madde 6 — Bir nehir veya ırmağın sahillerile tayin olunmayıpta mecralarile tayin edilen hududa gelince : İşbu muahedename tarifatında istimal edilen Cours mecra ve Chenal kanal tabirleri, bir taraftan, seyrisefere gayri müsait olan nehirlerde su mecrasının veyahut başlıca kolunun, diğer taraftan, seyrüsefere müsait olan nehirlerde başlıca seyrisefer kanalının mutavassıt hattı manasını ifade eder.

Maahaza hattı hududun muhtemel olan tebeddülâtında hattı mezkûrun bu suretle tayin edilen mecra veya kanalı mı takip edeceğini veyahut mezkûr mecra veya kanalın işbu muahedename mevkii mer'iyete vazedildiği anda haiz bulunduğu vaziyette mi sureti kat'iyede tayin edileceğini tasrih etmek tahtiti hudut komisyonuna ait olacaktır.

İşbu muahedede hilâfına bir hüküm olmadıkça, hududu bahriye sahilden üç milden dun mesafede kâin ada ve adacıkları ihtiva eder.

Madde 7 — Alâkadar devletler tahtit komisyonuna mesaisi için lâzım gelen her türlü vesaiki, bilhassa hududu hazıra veya sabıka-

nın tahdidine müteallik zabıtnamelerin sureti musaddakalarını, mevcut büyük mikyastaki bütün haritaları, mesahaya müteallik malûmatı, tertip ve tanzim edilip neşredilmemiş mesaha haritalarını ve hudut teşkil eden nehirlerin yatak tebdil etmesi hakkındaki malûmatı ita etmeği taahhüt ederler. Türkiye memurini nezdinde bulunan haritalar, mesahaya müteallik malûmat ve hatta neşredilmemiş haritalar işbu muahedenin mevkii icraya vaz'ı anından itibaren müddeti kasirei mümkine zarfında komisyon reisine Dersaadette teslim edilecektir.

Bundan maada alâkadar devletler, komisyona bütün vesaikin bilhassa plânlar ve kadastroların ve tapu defterlerinin tevdii ve mezkûr komisyonun talebi üzerine emlâk ve araziye ve iktisadî cereyanlara dair bilcümle malûmatın ve izahatı lâzimei sairenin itası zımnında memurini mahalliyeye talimat vereceklerini taahhüt ederler.

Madde 8 — Alâkadar devletler, tahtiti hudut komlsyonuna vazifesinin ifası için lâzım olan münakalât, mesken, amele ve malzemeye (direkler, hudut alâmetleri) müteallik muaveneti gerek doğrudan doğruya ve gerekse memurini mahalliye vasıtasile ifa eylemeği taahhüt ederler.

Bilhassa Türkiye hükûmeti, icabı takdirinde, vazifesinin ifasında tahtiti nudut komisyonuna muavenet etmeğe salih memurini fenniye ita etmeği taahhüt eylerler.

Madde 9 — Alâkadar devletler, Komisyon tarafından vazedilmiş olan nirengi noktalarını, işaretleri ve direkleri veya hudut alâmetlerini hüsnü muhafaza etmeği taahhüt eylerler.

Madde 10 — Hudut alâmetleri birbirinden gözle görülebilecek mesafelere vazolunacaklardır. Bunlara numara vazedilecek, bulundukları mevkiler ve numaraları bir harita üzerinde işaret edilecektir.

Madde 11 — Tahtiti hududa ait kat'î zabıtnameler ve merbutu haritalarla vesaik üç nushai asliye olarak tanzim olunacaklardır. Bunlardan ikisi hemhudut devletler hükûmetlerine tevdi edilecek ve üçüncü nüshası da işbu muahedeye vaz'ı imza eyliyen devletlere birer sureti musaddakasını tevdi edecek olan Fransa Cümhuriyeti hükûmetine irsal kılınacaktır.

Madde 12 — İmroz ve Bozçaadaları ile Tavşan Adalarından gayri şarkî Bahrısefit adaları ve bilhassa Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan hakimiyetine dair 17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra muahedenamesinin beşinci ve 1-14 Teşrinisani 1913 tarihli Atina muahedenamesinin on beşinci maddeleri ahkâmına tebaan 13 Şubat 1914 tarihli Londra konferansında

ittihaz edilip 13 Şabat 1914 tarihinde Yunan hükûmetine tebliğ edilen karar, işbu muahedenamenin İtalyanın hakimiyeti altına vazedilen ve 15 inci maddede mezkûr oian adalara müteallik ahkâmı mahfuz kalmak şartile, teyit edilmiştir. Asya sahilinden üç milden dün mesafede kâin adalar, işbu muahedede hilâfına sarahat bulunmadıkça, Türkiye hâkimiyeti altında kalacaklardır.

Madde 13 — Sulhün muhafazasını temin zımnında Yunan hükûmeti Midilli, Sakız, Sisam ve Nikârya Adalarında atideki tedabire riayet etmeği taahhüt eyler :

Evvelâ — Mezkûr adalarda hiç bir üssübahrî, hiç bir istihkâm tesis ve inşa edilmiyecektir.

Saniyen — Yunan askerî tayyarelerinin ve sair merakibi havaiyesinin Anadolu sahili arazisi üzerinde tayaran etmesi menedilecektir.

Mukabeleten Türkiye hükûmeti dahi askerî tayyarelerinin ve sair merakibi havaiyesinin mezkûr adalar üzerinde tayaranını menedecektir.

Salisen — Mezkûr adalarda Yunan kuvayı askeriyesi, tahtı silâha alınıp mahallinde talim ve terbiye edilebilecek olan esnan erbabının mıktarı mutadına ve bütün Yunan arazisinde mevcut bulunan jandarma ve polis miktarı ile mütenasip olacak jandarma ve polis mıktarına munhasır kalacaktır.

Madde 14 — Türkiye hakimiyeti altında kalan İmroz ve Bozçaadaları idarei mahalliye ile eşhas ve emvalin himayesi hususunda gayri müslim ahalii mahalliyeye her türlü teminatı bahşeden anasırı mahalliyeden mürekkep bir teşkilâtı mahsusai idariyeye nail olacaktır. Salifüzzikir adalarda emniyet ve asayiş balâda mezkûr idarei mahalliye marifetile ahalii mahalliye meyanından alınan ve idarei mahalliyenin emri tahtında bulunan bir heyeti zabıta vasıtasile temin edilecektir.

Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair Yunanistan ile Türkiye arasında aktedilmiş veya aktedilecek ahkâm İmroz ve Bozçaadaları ahalisine kabili tatbik olmıyacaktır.

Madde 15 — Türkiye zirde tadat olunan adalar üzerindeki bilcümle hukuk ve müstenidatından İtalya lehine feragat eder :

Elyevm İtalyanın tahtı işgalinde bulunan İstampalya (Astropalia) Rodos (Rhodes), Kalki (Kharki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Nisyros), Kalimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sombeki (Symi), ve İstanköy (Kos) adaları ile bunların tevabiinden olan adacıklar ye Meyis (Castellorizo) adası (2 numaralı haritaya müracaat).

Madde 16 — Türkiye İşbu muahedede musarrah hudutlar haricinde kâin bilcümle arazi üzerinde ve bu araziye müteallik ve kezalik işbu muahede ile üzerlerinde kendi hakkı hakimiyeti tanınmış olan adalardan gayri cezireler üzerinde - ki bu arazi ve cezirelerin mukadderatı alâkadarlar tarafından tayin edilmiş veya edilecektir - her ne mahiyette olursa olsun haiz olduğu bilcümle hukuk ve müstenidatından feragat ettiğini beyan eyler.

İşbu maddenin ahkâmı mücaveret münasebetile Türkiye ile hemhudut memleketler arasında takarrür etmiş veya edecek olan ahkâmı hususiyeyi ihlâl etmez.

Madde 17 — Türkiyenin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hukuk ve müstenidatından feragatinin hükmü 5 Teşrinisani 1914 tarihinden muteberdir.

Madde 18 — Mısır vergisile temin edilen Osmanlı istikrazlarına yani 1855, 1891 ve 1894 istikrazlarına müteallik bilcümle taahhüdat ve mükellefiyattan Türkiye ibra olunmuştur. İşbu üç istikraz mürettebatı için Mısır tarafından vaki olan tediyatı seneviye elhaletihazihi Mısır düyunu umumiyesi mürettebatının bir kısmını teşkil etmekte olduğundan, düyunu umumiyei Osmaniyeye müteallik sair bilcümle mükellefiyattan Mısır ibra olunmuştur.

Madde 19 — Mısır Devletinin tanınmasından mütevellit mesail, alâkadar devletler arasında tayin edilecek şerait dairesinde muahharen takarrur edecek ahkâm ile hal edilecek ve Türkiyeden ayrılan araziye müteallik olan işbu muahedename ahkâmı Mısır Devletine tatbik edilmeyecektir.

Madde 20 — Türkiye, Britanya Hükûmeti tarafından Kıbrısın 5 Teşrinisani 1914 te ilân olunan ilhakı tanıdığını beyan eder.

Madde 21 — 5 Teşrinisani 1914 tarihinde Kıbrıs adasında mütemekkin olan Türk tebaası kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir. Maahaza işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren iki senelik bir müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir; bu takdirde hakkı hıyarlarını istimal ettikleri tarihi takip eden on iki ay zarfında Kıbrıs Adasını terketmeğe mecbur olacaklardır.

İşbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinde Kıbrıs Adasında mütemekkin olup ta kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde vukubulan müracaat üzerine tarihi mezkûrde İngiltere tabiiyetini ihraz etmiş veya etmek üzere bulunmuş olan Türk tebaası dahi bundan dolayı Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki Kıbrıs hükûmeti, Türkiye hükûmetinin muvafakati olmaksızın Türk tabiiyetinden başka bir tabiiyet ihraz etmiş olan kimselere İngiltere tabiiyetini tefvizden imtina etmek salâhiyetini haiz olacaktır.

Madde 22 — Türkiye, yirmi yedinci maddenin ahkâmı umumiyesine halel gelmemek şartile 18 Teşrinievvel 1912 tarihli Lozan muahedenamesi ve ona müteallik senedat mucibince her ne mahiyette olursa olsun Trablusgarp (Libye) üzerinde haiz olmuş olduğu kâffei hukuk ve imtiyazatın ilgayı kat'isini tanıdığını beyan eder.

2 — Ahkâmı mahsusa

Madde 23 — Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn, boğazların usulüne dair bugünkü tarihle münakit mukavelenamei mahsusta beyan olunduğu veçhile, Çanakkale boğazında, Marmara Denizinde ve Karadeniz boğazında bahren ve turuku havaiye ile gerek sulh ve gerek harp zamanlarında serbestii mürur ve Seyrisefain esasını tasdik ve beyan hususunda müttehittirler. Mezkûr mukavelename, buradaki tarafeyni âliyeyni âkideyn nazarında, işbu muahedenamede münderiç olduğu takdirde haiz olacağı hüküm ve kuvvetin aynını haiz olacaktır.

Madde 24 — İşbu muahedenamenin ikinci maddesinde tarif edilen hududun usulüne müteallik ve bugünkü tarihle münakit mukavelenamei mahsus buradaki tarafyni âliyeyni âkideyn nazarında, işbu muahedenamede münderiç olduğu takdirde haiz bulunacağı hüküm ve kuvvetin aynını haiz olacaktır.

Madde 25 — Türkiye, kendisile yanyana harp etmiş olan devletler ile diğer düveli âkide beyninde münakit muahedatı sulhiye ve mukavelâtı munzammanın temamii mer'iyetini tanımağı ve eski Almanya İmparatorluğu, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan arazisine dair ittihaz olunmuş veya olunacak mukarreratı kabul etmeği ve böylece tayin edilen hudut dahilindeki yeni devletleri tanımağı tahhüt eder.

Madde 26 — Türkiye şimdiden Almanyanın, Avusturyanın, Bulgaristanın, Yunanistanın, Macaristanın, Lehistanın, Romanyanın, Sırp - Hırvat - İsloven Devleti ile Çekoslovakya Devletinin hududunu, işbu hudut yirmi beşinci maddede işaret olunan muahedeler ve yahut mütemmim bilcümle mukavelelerle tesbit edilmiş veya edilecek olduğu şekilde tasdik ve kabul ettiğini beyan eder.

Madde 27 — Türkiye hükûmeti veya Türkiye memurini tarafından, Türkiye arazisi haricinde işbu muahedenameye vaziülimza

diğer devletlerin tahtı hakimiyetinde veya himayesinde bulunan arazi tebaası ile Türkiyeden ayrılan arazi tebaası üzerinde siyasî, teşriî veya idarî hususatta herhangi bir sebebe müstenit olursa olsun hiç bir salâhiyet veya hakkı kaza istimal edilmiyecektir.

Şurası mukarrerdir ki memurini mezhebiyei İslâmiyenin vezaifi diniyelerine halel iras edilmiş değildir.

Madde 28 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn Türkiyede kapitülâsyonların kâffei nukatı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.

Madde 29 — Fransız tebaası Faslılar ve Tunuslular Türkiyede diğer Fransız tebaasının tabi olduğu usulün her hususta aynine tabi olacaklardır.

Tarablusgarp ve Bingazi ahalisi, Türkiyede diğer İtalyan tebaasının tabi olduğu usulün her hususta aynine tabi olacaklardır.

Bu maddenin ahkâmı aslen Tunuslu, Trablusgarplı ve Faslı olup ta Türkiyede yerleşmiş bulunanların tabiiyetleri hususunda bir hükmü tazammun etmez.

Mütekabilen Türk tebaası, birinci ve ikinci fıkralardaki ahkâmdan ahalisinin müstefit bulunduğu memleketlerde, bu memleketlerin tabi oldukları Fransa veya İtalyadaki usulün ayninden müstefit olacaklardır.

Birinci fıkradaki ahkâmdan ahalisi müstefit olan memleketlerden vürut eden veya o memleketlere sevkolunan eşyanın Türkiyede tabi olacağı usul ile bilmukabele Türkiyeden vürut eden veya Türkiyeye sevkedilen eşyanın mezkûr memleketlerde tabi olacağı usul, Fransa hükûmeti ile Türkiye hükûmeti arasında bilitilâf tayin edilecektir.

FASIL 2

Tabiiyet

Madde 30 — İşbu muahedename ahkâmı mucibince Türkiyeden ayrılan arazide yerleşmiş Türk tebaası bihakkın ve kavanini mahalliyece mevzu şerait dahilinde işbu arazinin intikal ettiği devletin tebaası olacaklardır.

Madde 31 — 18 yaşını mütecaviz olup ta 30 uncu madde ahkâmı mucibince Türkiye tabiiyetini zayi ve bihakkin yeni bir tabiiyet iktisap eden eşhas işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar etmek salâhiyetini haiz olacaklardır.

Madde 32 — İşbu muahedenameye tevfikan Türkiyeden ayrılan bir kısım arazide yerleşmiş ve mezkûr arazideki ekseriyeti ahaliden ırk itibarile ayrı olan on sekiz yaşını mütecaviz eşhas işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren iki sene müddet zarfında ahalisinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup olan devletlerden birinin tabiiyetini, mezkûr devletin muvafakati şartile, ihtiyar edebileceklerdir.

Madde 33 — 31 ve 32 inci maddeler ahkâmına tevfikan hakkı hıyarlarını istimal eden eşhas, bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgâhlarını, hakkı hıyarlarını lehine istimal ettikleri devlet arazisine nakle mecburdurlar.

İşbu eşhas hakkı hıyarlarını istimalden mukaddem mukim bulundukları diğer devletin arazisinde malik oldukları emvali gayri menkuleyi muhafaza etmekte serbest olacaklardır.

İşbu eşhas her nevi emvali menkulelerini beraberlerinde götürebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç, ne ithal için hiç bir harç veya resim tarh olunmıyacaktır.

Madde 34 — İşbu muahede ahkâmı mucibince Türkiyeden ayrılan bir mahal ahalii asliyesinden olup 18 yaşını mütecaviz olan ve işbu muahedenamenin mevkii icraya vaz'ı anında memaliki ecnebiyede yerleşmiş bulunan Türk tebaası, Türkiyeden ayrılan memalikte icrayı hükmeden hükûmetler ile kendilerinin yerleşmiş bulundukları memleketlerin hükûmetleri arasında aktine lüzum görülebilecek itilâfat kaydi ihtirazisi tahtında, ahalii asliyesinden bulundukları arazide mer'î olan tabiiyeti iktisapta muhayyerdirler; şu şartla ki, ırkları itibarile bu arazi ahalisinin ekseriyetine mensup olalar, ve o arazide icrayı hükmeden hükûmet te buna muvafakat ede. Bu hakkı hıyar işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren iki sene müddet zarfında istimal edilmelidir.

Madde 35 — Düveli âkide, işbu muahedenamede veya Almanya, Avusturya, Bulgaristan veya Macaristanla münakit sulh muahedenamelerinde ve yahut Türkiyeden başka düveli âkidei mezkûre ile veya onlardan birile Rusya beyninde veya kendi aralarında münakit bir muahedenamede beyan edilen ve alâkadarana, kendileri için iktisabı mümkün olan, her hangi bir başka tabiiyeti ihraz müsaadesini bahşeden hakkı hıyarın istimaline hiç bir veçhile mümanaat göstermiyeceklerini taahhüt ederler.

Madde 36 — İşbu fasıl ahkâmının tatbikine mütedair olan kâffei hususatta zatüzzevç kadınlar zevclerinin ve on sekiz yaşından dun olan çocuklar da ebeveyinlerinin tabi oldukları şeraite ittiba edeceklerdir.

FASIL 3

Ekalliyetlerin Himayesi

Madde 37 — Türkiye, 38 den 44 de kadar olan maddelerde musarrah ahkâmın kavanini asliye şeklinde tanınmasını ve hiç bir kanun, hiç bir nizam ve hiç bir muamelei resmiyenin bu ahkâma münafi veya muarız olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir nizam ve hiç bir muamelei resmiyenin ahkâmı mezkûreye ihrazı tefevvuk etmemesini taahhüt eder.

Madde 38 — Türkiye hükûmeti, tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahalisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himayei tamme ve kâmile bahşetmeği taahhüt eder.

Türkiyenin bütün ahalisi intizamı âm ve adabı umumiye ile gayri kabili telif olmayan her din, mezhep veya itikadın gerek umumî ve gerek hususî surette serbestii icrası hakkına malik olacaklardır. Gayri müslim ekalliyetler, bütün Türk tebaasına tatbik edilen ve Türkiye hükûmeti tarafından müdafaai milliye veya intizamı âmmın muhafazası için memleketin her tarafında veya bir kısmında ittihaz edilen tedabir mahfuz kalmak şartile, serbestii seyrüsefer ve hicretten tamamile istifade edeceklerdir.

Madde 39 — Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, müslümanların istifade ettikleri ayni hukuku medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir.

Türkiyenin bütün ahalisi din tefrik edilmeksizin kanun nazarında müsavi olacaklardır.

Din, itikat veya mezhep farkı hiç bir Türk tebaasının hukuku medeniye ve siyasiyeden istifadesine ve bilhassa hidematı umumiyeye kabulüne, memuriyete ve meratibe nailiyetine veya muhtelif mesaliki ve sanayii icra etmesine bir mania teşkil etmiyecektir.

Her hangi Türkiye tebaasının gerek münasebatı hususiye veya ticariyede, gerek din, matbuat veya her nevi neşriyat hususunda ve gerek içtimaatı umumiyede her hangi bir lisanı serbestçe istimal etmesine karşı hiç bir kayıt vazedilmiyecektir.

Lisanı resmî mevcut olmakla beraber, Türkçeden gayri lisan ile mütekellim bulunan Türk tebaasına mahakim huzurunda kendi lisanlarını şifahî surette istimal edebilmeleri zımnında teshilâtı münasebe ibraz olunacaktır.

Madde 40 — Gayri müslim ekalliyetlere mensup olan Türk te-

baası hukukan ve filen diğer Türk tebaaya tatbik edilen ayni muamele ve ayni teminattan müstefit olacaklar ve bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve âyini dinilerini sebestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır.

Madde 41 — Tedrisatı umumiye hususunda, Türkiye hükûmeti gayri müslim tebaanın mühim bir nisbet dahilinde mütemekkin oldukları şehirler ve kazalarda bu Türk tebaasının çocuklarının iptidaî mekteplerde kendi lisanlarile tahsil etmelerini temin zımnında teshilâtı münasebe ibraz edecektir. Bu hüküm Türkiye hükûmetinin mezkûr mekteplerde Türk lisanının tedrisini mecburî kılmasına mani olmıyacaktır.

Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaasının mühim nisbette mevcut oldukları şehirlerde veya kazalarda devlet bütçesi, belediye veya sair bütçeler tarafından terbiye, din veya emri hayır maksadile varidatı umumiyeden tahsis edilecek mebaliğden istifade ve tahsisat ifrazı hususunda mezkûr ekalliyetler âdilâne bir surette hissament olacaklardır.

Mebaliği mezkûre alâkadar müessesatın sahibi salâhiyet mümessillerine tesviye edilecektir.

Madde 42 — Türkiye Hükûmeti gayri müslim ekalliyetlerin hukuku aile veya ahkâmı şahsiyeleri bahsinde bu mesailin mezkûr ekalliyetlerin örf ve âdetlerince hal ve fasıl edilmesine müsait her türlü ahkâm vaz'ına muvafakat eder.

İşbu ahkâm Türkiye hükûmeti ile alâkadar ekaliiyetlerden her birinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep mahsusî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır. İhtilâf vukuunda Türkiye hükûmeti ile Cemiyeti Akvam Meclisi bilittifak Avrupa hukukşinasları meyanından müntehap bir hakem alelhakem tayin edeceklerdir.

Türkiye hükûmeti mezkûr ekalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sair müessesatı diniyeye her türlü himayeyi bahşeylemeği tahhüt eder. Ayni ekalliyetlerin hali hazırda Türkiyede mevcut olan evkafına ve müessesatı diniye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve müsaadat ita olunacak ve Türkiye hükûmeti yeni müessesatı diniye ve hayriye ihdası için bu kabil sair müessesatı hususiyeye temin edilmiş olan teshilâti lâzımeden hiç birini derig etmeyecektir.

Madde 43 — Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk tebaası, ahkâmı itikadiyelerine mugayir veya dinî âyinlerini muhil her han-

gi bir muamelenin ifasına mecbur tutulmayacakları gibi hafta tatilleri gününde mahkemelerde ispatı vücut etmekten veya her hangi bir muamelei kanuniye icrasından istinkâf ettiklerinden dolayı bunların hiç bir hakları sâkıt olmayacaktır.

Maamafih bu hüküm, mezkûr Türk tebaasını intizamı ammenin muhafazası için diğer her hangi Türk tebaasına tahmil edilen mecburiyetlerden azade kılmayacaktır.

Madde 44 — Türkiye, işbu faslın yukarıki maddelerinin Türkiyenin gayri müslim ekalliyetlerine taallûk ettiği mertebede mezkûr maddeler ahkâmının beynelmilel menfaatı haiz taahhüdat teşkil etmelerini ve Cemiyeti Akvamın kefaleti altına vaz edilmelerini kabul eyler. İşbu ahkâm Cemiyeti Akvam Meclisinin ekseriyetinin muvafakatı olmaksızın tadil edilemeyeceklerdir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Cemiyeti Akvam Meclisi ekseriyeti tarafından işbu mevat hakkında usulü dairesinde kabul edilecek olan her türlü tadilâtı reddetmemeği muahedei hazıra ile taahhüt eylerler.

Türkiye, Cemiyeti Akvam Meclisi azasından her birinin bu taahhüdattan her hangi birine karşı vukubulan tecavüzü veya tecavüz tehdidini Meclisin nazarı dikkatine arza salâhiyettar olacağını ve Meclisin icabı hale göre münasip ve müessir telâkkî edilecek bir sureti hareket ittihaz ve talimat ita edebileceğini kabul eder.

Bundan başka Türkiye, işbu maddelere mütetdair hukukî veya filî mesailde Türkiye Hükûmetile vaziülimza diğer devletlerden her hangi biri veya Cemiyeti akvam Meclisi azasından her hangi diğer bir devlet beyninde ihtilâfı efkâr vukua geldiği takdirde işbu ihtilâfın, Cemiyeti Akvam ahitnamesinin 14 üncü maddesi mefadına nazaran beynelmilel mahiyeti haiz bir ihtilâf gibi telâkkî edilmesini kabul eder. Türkiye hükûmeti bu kabilden olan her hangi ihtilâfın, diğer taraf talep ettiği takdirde, Beynelmilel Adalet Mahkemei Daimesine tevdiini kabul eder. Mahkemi Daimenin kararı kabili istinaf olmayıp Cemiyeti Akvam ahitnamesinin on üçüncü maddesi mucibince verilmiş bir kararın kuvvet ve hükmünün aynini haiz olacaktır.

Madde 45 — İşbu fasıl ahkâmı ile Türkiyenin gayri müslim ekalliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan müslüman ekalliyet hakkında tanınmıştır.

KISIM 2
Malî ahkâm

FASIL 1
Düyunu umumiyei Osmaniye

Madde 46 — İşbu fasla merbut cetvelde muharrer düyunu umumiyei Osmaniye işbu fasılda münderiç şerait dairesinde Türkiye ile 1912 — 1913 Balkan muharebeleri neticesinde lehlerine Osmanlı İmparatorluğundan arazi tefrik edilmiş olan devletler ve işbu muahedenin 12 ve 15 inci maddelerinde mevzuubahs olan adaların ve işbu maddenin son fıkrasında mezkûr arazinin kendilerine ilhak olunduğu devletler ve nihayet işbu muahede mucibince Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan Asya arazisi üzerinde müceddeden teşekkül eden devletler arasında taksim edilecektir. Bundan maada bâlâda zikrolunan devletlerin kâffesi 53 üncü maddede gösterilen tarihlerden itibaren işbu fasılda münderiç şerait dairesinde düyunu umumiyei Osmaniye mürettebatına ait mükellefiyatı seneviyeye dahi iştirak edeceklerdir.

53 üncü maddede tesbit edilen tarihlerden itibaren Türkiye diğer devletlerin uhdesine tahmil edilen hıssesi iştirakiyeden hiç bir veçhile mes'ul tutulamıyacaktır.

1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı hâkimiyeti altında olup Türkiyenin işbu muahedenamenin 2 inci maddesinde tayin edilen hudut haricinde bulunan Trakya arazisi, düyunu umumiyei Osmaniyenin taksimi hususunda mezkûr muahedename mucibince Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış gibi telâkki edilecektir.

Madde 47 — Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisi, işbu fasla merbutce tvelin (a) kısmında münderiç istikrazata ait olan ve alâkadar devletlerden her birine isabet eden tekasiti seneviyenin miktarını işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren üç ay müddet zarfında 50 ve 51 inci maddelerde mevzu esasat üzerine tayin edecek ve mezkûr miktarı düveli mezkûreye tebliğ eyleyecektir.

Salifüzzikir devletler Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisinin bu hususiaki mesaisini takip etmek üzere İstanbula murahhaslar göndermek salâhiyetini haiz olacaklardır.

Düyunu Umumiye Meclisi, Bulgaristan ile 27 Teşrinisani 1919

tarihinde münakit sulh muahedenamesinin 134 üncü maddesinde zikrolunan vezaifi ifa edecektir.

İşbu maddede muharrer esasatın tatbikine müteallik olarak alâkadar taraflar beyninde tahaddüs edebilecek olan bütün ihtilâfat birinci fıkrada musarrah tebligatın ifasından sonra nihayet bir ay zarfında Cemiyeti Akvam Meclisinden iraesi rica edilecek bir hakeme tevdi olunacak ve işbu hakem azamî üç ay müddet zarfında kararlarını ita edecektir. Hakeme verilecek ücret, Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından tayin ve diğer masarifi tahkimiye ile beraber alâkadar taraflara tahmil edilecektir. Hakemin mukarreratı kat'î olacaktır. Zikrolunan hakeme müracaat tekasiti seneviyenin tediyesini tehir etmiyecektir.

Madde 48 — İşbu fasla merbut cetvelin (a) kısmında gösterilen düyunu umumiyei Osmaniyenin aralarında taksim edileceği devletlerden Türkiyeden maadası 47 inci maddede mevzuubahs olan tekasiti seneviyeden her birinin uhdesine isabet eden hisseler hakkında maddei mezkûre mefadı mucibince kendilerine vukubulacak tebligat gününden itibaren üç ay müddet zarfında Düyunu Umumiye Meclisine kendi hisselerinin tediyesini temin için kâfi mıktarda karşılık (rehin) ita edeceklerdir. Balâda muharrer müddet zarfında mezkûr karşılıklar tesis olunmadığı veyahut tesis olunan karşılıkların muvafık olup olmadığı hakkında ihtilâf zuhur ettiği takdirde işbu muahedenameye vaziülimza her hangi bir devlet tarafından Cemiyeti Akvam Meclisine müracaat edilebilecektir.

Cemiyeti Akvam Meclisi, karşılık olarak tahsis olunan varidatın cibayetini, Türkiyeden maada aralarında düyunu umumiye taksim edilecek olan devletler arazisinde mevcut beynelmilel teşkilâtı maliyeye tevdi edebilecektir. Cemiyeti Akvam Meclisinin mukarreratı kat'î olacaktır.

Madde 49 — Alâkadar devletlerden her birine isabet eden tekasiti seneviye miktarının 47 inci madde ahkâmına tevfikan tayini kat'isine tevessül olunduğu günden itibaren bir ay müddet zarfında işbu fasla merbut cetvelin (a) işaretli kısmında muayyen düyunu umumiyei Osmaniyenin resülmali itibarisinin tarzı taksimini tesbit etmek üzere Pariste bir komisyon içtima edecektir. İşbu taksim, tekasiti seneviyenin tevzii için kabul edilmiş olan nisbetlere göre ve istikraz mukavelenamelerile işbu faslın ahkâmı nazarı itibara alınarak yapılacaktır.

Birinci fıkrada muharrer komisyon Türkiye hükûmetinin bir mümessili ile Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisinin bir mümessilinden

ve düyunu muvahhide ile Rumeli demiryolu tahvilâtından gayri düyunun bir mümessilinden ve alâkadar devletlerden her birinin tayin edebileceği mümessilden müteşekkil olacaktır. Komisyonda itilâfa müncer olamıyan kâffei mesail 47 inci maddenin (4) üncü fıkrasında muharrer hakeme tevdi edilecektir.

Türkiye kendi hissesi için yeni esham ihracına karar verdiği takdirde Türkiye hükûmeti mümessili ile Düyunu Umumiye Meclisi ve düyunu muvahhide ile Rumeli demiryolu tahvilâtından gayri düyun mümessilinden mürekkep bir komite marifetile, evvelbeevvel Türkiyeye müteallik olmak üzere, düyun resülmalinin taksimi icra edilecektir. Müceddeden ihdas edilecek esham komisyona tevdi edilecek ve komisyon, Türkiyenin ibrasını ve diğer taraftan düyunu umumiyei Osmaniyeden uhdelerine birer hisse tahmil olunan diğer devletlere karşı hamillerin hukukunu mübeyyin şerait dairesinde eshamı mezkûrenin hamillere itasını temin edecektir. Düyunu umumiyei Osmaniyeden her devletin hissesini temsilen ihraç edilecek esham tarafeyni âliyeyni âkideyn arazisinde her türlü tamga resminden veya işbu ihraçtan tevellüt edecek sair rüsumdan muaf tutulacaktır.

Alâkadar devletlerden her birine isabet eden mürettebatı seneviyenin tediyesi, resülmali itibarinin taksimine müteallik işbu maddede münderiç bulunan ahkâmdan dolayı tehir edilemiyecektir.

Madde 50 — 47 inci maddede mezkûr mürettebatı seneviyenin ve 49 uncu maddede mevzuu bahs olan düyunu umumiyei Osmaniye resülmali itibarisinin taksimleri berveçhi âti vuku bulacaktır;

Evvelâ — 17 Teşrinievvel 1912 tarihinden evvelki istikrazlar ile onlara ait mürettebatı seneviye, 1912-1913 Balkan harpleri neticesinde bulunmuş olduğu hal üzere, Osmanlı İmparatorluğu ile muharebatı mezkûre neticesinde Osmanlı Devletinden lehlerine arazi tefrik olunan Balkan hükûmetleri ve işbu muahedenin 12 inci ve 15 inci maddelerinde mevzuubahs adaların kendilerine ilhak olunduğu devletler arasında taksim olunacak ve mezkûr muharebata hatime veren muahedelerin veya muahharen aktedilmiş muahedatın mevkii mer'iyete vazılarından sonra vukubulan arazi tahavvülâtı nazarı itibara alınacaktır.

Saniyen — Bu ilk taksimden sonra Devleti Osmaniyenin uhdesinde kalan istikrazat bakıyesi ile onlara ait mürettebatı seneviye bakıyesine Devleti Osmaniye tarafından 17 - Teşrinievvel - 1912 tarihi ile 1 - Teşrinisani - 1914 tarihi arasında aktolunan istikrazat ve bunlara ait mürettebatı seneviye ilâve olunmak suretile hasıl olacak yekûn, Türkiye, ve Asyada yeni teşkil olunup işbu muahe-

de mucibince Devleti Osmaniyeden lehlerine arazi tefrik edilen devletler ve mezkûr muahedenin 46 ıncı maddesinin son fıkrasındaki arazi kendisine ilhak edilen devlet arasında taksim olunacaktır.

Resülmalin taksimi işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinde her istikrazın resülmalinin baliğ olduğu miktar üzerinden icra olunacaktır.

Madde 51 — 50 inci maddede beyan olunan taksim neticesi olarak düyunu umumiyei Osmaniye mürettebatı seneviyesinden alâkadar her devlete isabet eden hisse berveçhi âti tayin olunacaktır :

Evvelâ — 50 inci maddenin fıkrai ulâsında beyan edilen taksim için, evveli emirde 12 inci ve 15inci maddelerde zikrolunan adalar ile Balkan harpleri neticesinde Osmanlı Devletinden ayrılan arazinin mecmuuna isabet eyleyecek hisse miktarının takdirine tevessül olunacaktır. İşbu hissenin miktarı 50 inci maddenin birinci fıkrası ahkâmına tevfikan taksim olunacak tekasiti seneviye yekûnuna nispetle baliği, 1907 senesinde mevzu gümrük rusumu munzamması hasılatı da dahil olduğu halde, (1910-1911) ve (1911-1912) senei maliyeleri esnasında Osmanlı Devletinin varidatı umumiyesi yekûnu vasatisi ile salifüzzikir adalar ve arazii münfekkenin, birlikte olarak, varidatı umumiyesi yekûnu vasatisi arasındaki aynı nispet dairesinde olacaktır.

Böylece tayin edilecek miktar, lehlerine balâdaki fıkrada mezkûr arazi ilhak edilen devletler arasında badehu taksim edilecek ve bu suretle mezkûr devletlerden her birine isabet edecek hissenin beyinlerinde taksim edilecek yekûnu umumiye nisbetle baliği bu Devletlerden her birine ilhak edilen arazi varida vasatisi ile Balkan harbi neticesinde Osmanlı Devletinden ayrılan arazinin ve 12 inci ve 15 inci maddelerde zikrolunan adaların mecmuunun (1910-1911) ve (1911-1912) senei maliyeleri zarfındaki varidatı umumiye vasatisi arasındaki aynı nispet dairesinde olacaktır.

İşbu fıkrada mevzuubahs varidatın hesabında gümrük hasılatı nazarı itibara alınmayacaktır.

Saniyen — 46 ıncı maddenin son fıkrasında zikrolunan arazi dahil olduğu halde işbu muahede mucibince Osmanlı Devletinden ayrılan araziye gelince, alâkadar her devlete isabet eden hissenin, 50 inci maddenin 2 inci fıkrası ahkâmına tevfikan taksim kılınacak tekasiti seneviye yekûnu umumisine nispetle miktarı (1910-1911) ve (1911-1912) senei maliyeleri esnasında [1907 senesinde mevzu gümrük rüsumu munzamması hasılatı da dahil olduğu halde] Osmanlı

Devletinin vasatî varidatı umumiyesinden, birinci fıkrada zikrolunan arazi ve adalar hissesinin badettenzil arazii münfeke vasatî varidatı arasında bulunacak miktara nispetle aynı nispet dairesinde olacaktır.

Madde 52 — İşbu fasla merbut cetvelin (B) kısmında mezkûr avanslar Türkiye ile 46 ıncı maddede zikrolunan diğer Devletler arasında şeraiti âtiye dairesinde taksim olunacaktır:

Evvelâ — Cetvelde musarrah olup 17 Teşrinievvel 1912 de mevcut bulunan avanslar hususunda, işbu muahedenin mevkii icraya vaz'ı tarihinde tesviye olunmayan resülmali var ise işbu resülmal ve kezalik 53 üncü maddenin birinci fıkrasında zikredilen tarihlerden beri müterakim faizleri ile tevarihi mezkûreden beri vuku bulan tediyat, 50 inci maddenin birinci ve 51 inci maddenin keza birinci fıkrasında münderiç ahkâma tevfikan taksim olunacaktır.

Saniyen — İşbu ilk taksim neticesinde Osmanlı Devletine isabet eden mebaliğ ve cetvelde musarrah olup Devleti Mezkûre tarafından 17 Teşrinievvel 1912 tarihi ile 1 Teşrinisani 1914 tarihi arasında aktedilmiş bulunan avanslar ve işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinde tesviye olunmayan resülmali var ise işbu resülmeal, ve kezalik 1 - Mart - 1920 tarihine kadar müterakim faizler ile mezkûr tarihten beri vukubulan tediyat, 50 inci maddenin ikinci ve 51 inci maddenin ikinci fıkrasında münderiç ahkâma tevfikan taksim olunacaktır.

Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisi mezkûr avanslardan alâkadar devletlerden her birine isabet eden hisse miktarını işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren üç ay müddet zarfında tayin ve bu miktarı mezkûr devletlere tebliğ eyleyecektir.

Türkiyeden mada devletlere tahmil edilen mebaliğ, mezkûr devletler tarafından Düyunu Umumiye Meclisine tediye edilecek ve Düyunu Umumiye Meclisince de ya dayinlere tesviye edilecek veyahut Türkiyenin, mezkûr devletler hesabına gerek faiz ve gerek resülmal akçesi namile tediye etmiş bulunduğu mebaliğ miktarına tekabül edinceye kadar Türkiye Hükûmeti hesabına irat kaydolunacaktır.

Fıkrai anifede icrası zikrolunan tediyat, işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren müsavi beş taksiti senevî ile ifa olunacaktır. Tediyatı mezkûrenin Osmanlı Devleti dayinlerine ifa edilecek kısmı, avans mukavelâtında mukarrer faizleri ihtiva edecek ve Türkiye Hükûmetine ait olan kısmı bilâ faiz eda olunacaktır.

Madde 53 — Balkan muharebatı neticesinde lehlerine Osmanlı Devletinden arazi ayrılmış olan devletlerin borçlu olup işbu fasla merbut cetvelin (A) kısmında münderiç bulunan düyunu umumiyei

Osmaniye istikrazatı tekasiti seneviyesi mebhusün anh arazinin düveli mezkûreye intikalini mübeyyin olan muahedelerin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren lâzimüttediye olacaktır.

12 inci maddede musarrah adalara gelince bunların taksiti senevisi 1/14 Teşrinisani 1913 tarihinden itibaren ve on beşinci maddede mevzuubahs olan adaların taksiti senevisi 17 Teşrinievvel 1912 tarihinden itibaren vacibüttediye olacaktır.

İşbu muahede mucibince Osmanlı Devletinden fekkedilen Asyadaki arazi üzerinde yeni müteşekkil devletlerin ve 46 ıncı maddenin son fıkrasında muharrer arazi kendisine ilhak edilen devletin borçlu oldukları tskasiti seneviye 1 Mart 1920 tarihinden itibaren lâzımüttediye olacaktır.

Madde 54 — Işbu fasla merbut cetvelin (A) kısmında tadat edilen 1911, 1912 ve 1913 hazine tahvilâtı, mukavelâtta tayin olunan tediye tarihlerinden itibaren on sene müddet zarfında mukarrer faizlerile beraber tesviye olunacaktır.

Madde 55 — Türkiye dahi dahil olduğu halde 46 ıncı maddede zikrolunan devletler, işbu fasla merbut cetvelin (A) kısmında tasrih olunduğu veçhile düyunu umumiyei Osmaniyeden kendilerine isabet eden (53) üncü maddede muayyen tarihlerden itibaren lâzimüttediye olup tesviye edilmemiş bulunan tekasiti seneviye miktarını Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisine tediye edeceklerdir. Bu tediye işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren müsavi yirmi taksiti senevî ile ve bilâ faiz ifa edilecektir.

Türkiyeden maada devletler tarafından Düyunu Umumiye Meclisine tediye olunan tekasiti seneviye idarei mezkûre tarafından düveli mezkûre hesabına Türkiye tarafından tediye edilmiş olan mebaliğ miktarına tekabül edinceye kanar Türkiyenin borçlu kalabileceği tekasiti mütedahileye mahsup edilecektir.

Madde 56 — Badeezin Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisi İdaresinden Alman, Avusturyalı ve Macar hamillerin murahhasları bulunmıyacaktır.

Madde 57 — Düyunu umumiyei Osmaniye istikraz ve avanslarına ve karşılığı Mısır vergisi ile temin edilmiş olan 1855, 1891 ve 1894 Osmanlı istikrazatına ait faiz kuponlarının ibraz mühletleri ile salifüzzikir istikrazlardan kurası çıkmış olan eshamın tahsil bedelâtı için ibraz mühletleri, tarafeyni âliyeyni akideyn arazisinde, 29 Teşrinievvel 1914 tarihinden itibaren işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından sonra üç ayın inkızasına kadar tecil edilmiş addolunacaktır.

Birinci fasla merbut lâhika 1

I Teşrinisani 1914 tarihinden evvelki Düyunu Umumiyei Osmaniyenin cetveli

[A] Kısmı

Ahkâmı muhtelife

İstikraz 1	Mukavelenamenin tarihi 2	Faiz 3	devrei itfa 4	İhraç edilen banka 5
Düyunu muvahhide.	1-14/9/1903-8-21/6/1906	% 4	. . .	
İkramiyeli Türk tahvilâtı	5/1/1870	. . .	. . .	
Osmaniye	18-30/4/1890.	4	1931	Osmanlı bankası
Tünbeki	26/4/8/5/1893	4	1954	Osmanlı bankası
40,000,000 franklık Şark şimendiferleri .	1-13/3/1894	4	1957	Döyçe bank ve grupu enternasyonal banka ve iki Fransız bankası dahil olduğu halde
%. 5 1893	29/2-12/3/1893.	5	1946	Osmanlı bankası
Gümrük 1902	17-29/5/1886-28/9-11/10 1902	4	1958	Osmanlı bankası
%. 4 1903 saydı balırî	3/10/1888-21/2-6/3/1903.	4	1958	Döyçe bank
Bağdat 1 inci tertip .	20/2-5/3/1903	4	2001	Döyçe bank
%. 4 1904	4-17/9/1903	4	1960	Osmanlı bankası
%. 4 1901 — 1905 .	21/11/ - 4 /12/1901-6/11/ 1903-25/4-8/5/1905. . . .	4	1961	Osmanlı bankası
Techizatı askeriye. .	4-17/4/1905	4	1961	Döyçe bank
Bağdat 2 inci tertip. .	20-5-2/6/1908	4	2006	Döyçe bank
Bağdat 3 üncü tertip.	20/5-2/6/1908	4	2010	Döyçe bank
%. 4 1908	6-19/9/1908	4	1965	Osmanlı bankası
%. 4 1909	30/9-13/10/1909	4	1950	Osmanlı bankası
Soma - Tire - Bandırma . .	20/11-3/12/1910	4	1992	Osmanlı bankası
Hudeyde - San'a. . .	24/2-9/3/1911.	4	2006	Fransız bankası
Gümrük 1911	27/10-9/11/1910	4	1952	Döyçe bank ve grupu
Konya ovası irva ve iskası.	5-18/11/1913.	. . .	1932	
Dok, tersane ve inşaatı bahriye.	19/11-2/12/1913.	5,50	1945	
%. 5 1914	13-26/4/1914.	5	(1962)	Osmanlı bankası
Tütün idarei inhisariyesi avansı %. 5 1911 hazine tahvilâtı . . .	4/8/1913.	. . .	. . .	
(Sefaini harbiye mübayaası)	13/7/1911	5	[*]1916	Türkiye Millî bankası
Bankı Osmanî 1912 hazine tahvilâtı . . .	8-21/11/1912	6	[*]1915	Osmanlı bankası
1913 hazine tahvilâtı Doğrudan doğruya ihraç edilen tahvilât dahil . . .	19/1-1/2/1913	5	[*]1918	Periye ve şürekâsı

* 54 üncü maddeye müracaat.

[B] Kısmı

Avanslar	Mukavelenin tarihi	Faiz	İtibari resûlmali iptidaisi Türk Lirası
		٪	
Bağdat şirketi	3/16 Haziran 1908	7	300.000
Fenerler idaresi	5/18 Ağustos 1904	8	55.000
« « «	5/18 Temmuz 1907	7	300.000
Köstence kablo şirketi	27/9 Teşrinievvel 1904	4	17.335
Tünel şirketi	. . . . .	. . .	3.000
Eytam sandığı	Muhtelif tarihlerde	. . .	153.147
Döyçe bank	13/26 Ağustos 1912	5.5	33.000
Fenerler İdaresi	3/16 Nisan 1913	7	500.000
Anadolu demiryolu şirketi	23/5 Mazt 1914	6	200.000

FASIL 2

Ahkâmı Muhtelife

Madde 58 — Bir taraftan Türkiye, diğer taraftan (Yunanistan hariç olduğu halde) düveli sairei âkide, Türkiye ile düveli mezkûrenin ve kezalik (eşhası hükmiye de dahil olduğu halde) tebaalarının, 1 Ağustos 1914 tarihile muahedei hazıranın mevkii mer'iyete vaz'ı tarihi beyninde güzeran olan müddet zarfında gerek ef'ali harbiyeden, gerek istimval, zabıt, sikvestro, tasarruf veya müsadere tedabirinden münbais zayiat ve zarar ve ziyanlardan dolayı her türlü metalibi nakdiyede bulunmaktan mütekabilen feragat ederler.

Maamafih balâdaki hüküm, işbu muahedenin üçüncü kısmında muharrer ahkâma (İktisadî ahkâm) halel vermiyecektir.

Almanya ile münakit 28 - Haziran - 1919 tarihli sulh muahedenamesinin 259 uncu maddesinin (1) işaretli fıkrası ve Avusturya ile münakit 10 - Eylûl - 1919 tarihli sulh muahedenamesinin 210 uncu maddesinin (1) işaretli fıkrası mucibince Almanya ve Avusturya tarafından devredilmiş olan Altın nukut üzerindeki her türlü hukukundan, Türkiye (Yunanistan müstesna olarak) diğer âkit devletler lehine feragat eder.

Birinci tertip Türk evrakı nakdiyesi hakkında gerek 20 - Haziran - 1331 (3 - Temmuz - 1915) tarihli mukavelename ile gerek mezkûr evrakı nakdiyenin zahrında muharrer metne nazaran Düyunu Umumiyei Osmaniye Meclisine tahmil edilmiş olan bilcümle tediye mükellefiyatı fesholunmuştur.

Kezalik Türkiye, Hükûmeti Osmaniye tarafından İngiltereye sipariş olunup Britanya Hükûmeti tarafından 1914 tarihinde vaz'ıyet edilmiş olan harp sefineleri için tediye kılınmış bulunan mebaliğin iadesini ne Britanya Hükûmetinden ve ne de tebaalarından talep etmemeği kabul ve bundan dolayı her türlü metalibinden feragat eder.

Madde 59 — Yunanistan harp kavaninine mugayir olarak Anadoluda Yunan ordu veya idaresinin ef'alinden mütevellit hasaratın tamiri mecburiyetini tanır.

Diğer taraftan Türkiye, Yunanistanın harbin temadisinden ve bunun netayicinden mütevellit vaziyeti maliyesini nazarı dikkate alarak tamirat hususunda Yunanistan Hükûmetine karşı her türlü metalibattan sureti kat'iyede feragat eder.

Madde 60 — Gerek Balkan muharebeleri neticesinde ve gerek işbu muahede ile lehlerine Osmanlı İmparatorluğundan arazi ayrılmış veya ayrılmakta olan devletler Osmanlı İmparatorluğunun işbu arazi üzerinde bulunan kâffei emval ve emlâkini meccanen iktisap edeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki 26 - Ağustos - 1324 (8 - Eylûl - 1908) ve 20 - Nisan - 1325 (2 - Mayıs - 1909) tarihli iradelerin hazinei hassadan Devlete naklini emrettikleri emval ve emlâk ve kezalik 30 - Teşrinievvel - 1918 de hazinei hassa tarafından hidematı umumiye menfaatine idare edilmekte bulunmuş olan emval ve emlâk, düveli mezkûre işbu emval ve emlâke müteallik hususatta Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olacakları ve emvali mezkûre üzerine müesses olan vakıfların muteber tanınması lâzım geleceği cihetle, fıkrai anifede gösterilen emval ve emlâk meyanına dahildir.

Gerek Balkan muharebeleri neticesinde ve gerek bilâhare Yunanistana intikal etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu arazisi üzere kâin olup hazinei hassadan Devlete geçmiş bulunan emval ve emlâk hakkında Türkiye hükûmeti ile hükûmeti Yunaniye arasında mütekevvin ihtilâf, aktolunacak bir tahkimnameye tevfikan ve 1-14 Teşrinisani 1913 tarihli Atina muahedesine merbut 2 numaralı hususî protokol mucibince Lâheyde bir mahkemei hakemiyeye tevdi olunacaktır.

Bu maddenin ahkâmı, hazinei hassa namına mukayyet olup veya onun tarafından idare edilip işbu maddenin ikinci ve üçüncü fıkralarında mevzuu bahsolmıyan emval ve emlâkin mahiyeti hukukiyesini tebdil etmiyecektir.

Madde 61 — İşbu muahede mucibince Türkiyeden gayri bir devletin

tebaası meyanına giren ve mülkî ve askerî tekaüt ve mazuliyet ve eytam ve eramil maaşatından istifade edenler maaşlarından dolayı Türkiye hükümetine karşı hiç bir talep dermeyan edemiyeceklerdir.

Madde 62 — Almanya ile münakit 28 Haziran 1919 tarihli Versay sulh muahedenamesinin 261 inci maddesi ve 10 Eylûl 1919 tarihinde Avusturya ile ve 27 Teşrinisani 1919 tarihinde Bulgaristan ile ve 4 Haziran 1920 tarihinde Macaristan ile münakit sulh muahedenamelerinin mevadı mütenazırası mucibince Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristanın Türkiyeden alacaklı bulundukları bilcümle matlûbatın devrini Türkiye kabul eyler.

Sair düveli âkide bu hususdan dolayı Türkiye zimmetine terettüp eden düyundan Türkiyeyi ibra eylemeği kabul ederler.

Türkiyenin Almanya, Avustbrya, Bulgaristan ve Macaristandan alacağı olan matlûbat dahi sair düveli âkide lehine devrolunmuştur.

Madde 63 — Harpten sonra Almanyadan Türkiyeye ihraç olunacak emtea bedelâtına mukabil Almanya hükûmetinin Türkiye evrakı nakdiyesini muayyen bir kambiyo fiatile kabul edeceğine dair vaki olan taahhüdattan mezkûr Almanya hükûmetini ibra eylediğini, Türkiye hükûmeti, sair düveli âkide ile bilittifak, beyan eder.

KISIM 3

İktısadî ahkâm

Medde 64 — Bu kısımda "Düveli Müttefika„ tabirinden maksat Türkiyeden maada düveli âkidedir. "Müttefikin tebaası„ tabiri, Türkiyenin gayri düveli âkide tebaasından bulunan veyahut düveli mezkûreden birinin tahtı himayesindeki bir devlet veya arazi tebaasından olan eşhası hakikiye, şirekât, cemiyat ve müessesata şamildir.

Bu kısmın "Müttefikin tebaasına„ müteallik bulunan ahkâmı, Düveli Müttefika tabiiyetini haiz olmadıkları halde filen bu devletler tarafından mazhar himaye olmuş bulunmalarından dolayı memurini Osmaniye canibinden Müttefikin tebaası gibi muamele görmüş ve bu yüzden zarara düçar olmuş olan eşhas hakkında da tatbik edilecektir.

FASIL 1

Emval, hukuk ve menafi

Madde 65 — 29 Teşrinievvel 1914 tarihinde Düveli Müttefika tebaası olan eşhasa ait olup işbu muahedenin mevkii icraya vaz'ı

tarihinde Türk kalacak arazi üzerinde halen mevcut ve kabili teşhis olan emval, hukuk ve menafi, bulundukları hal üzere, menlehülhaklarına derhal iade olunacaktır.

Bilmukabele, Türk tebaasına ait olup 29 Teşrinievvel 1914 tarihinde Düveli Müttefikanin hâkimiyeti veya himayesi altında bulunan veyahut Balkan muharebelerini müteakip Osmanlı imparatorluğundan fekkedilerek bugün düveli mezkûrenin tahtı hakimiyetinde bulunan arazi üzerinde halen mevcut ve kabili teşhis olan emval, hukuk ve menafi de bulundukları hal üzere menlehülhaklarına derhal iade edilecektir. Kezalik bu muahede ile Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış arazi üzerinde bulunup Türk tebaasına ait olan ve Düveli Müttefika memurini canibinden tasfiye edilmiş veya lâalettayin sair tedabiri istisnaiyeye tabi kılınmış bulunan emval, hukuk ve menafi hakkında da ayni iade muamelesi de derhal yapılacaktır.

İşbu muahede ile Osmanlı imparatorluğundan ayrılan bir toprakta kâin olup Osmanlı hükûmeti tarafından tedabiri fevkalâdei harbiyeye tabi tutulmuş olduktan sonra mezkûr toprakta icrayı hakimiyet eden devleti âkidenin elyevm yedinde bulunan kabili teşhis kâffei emval ve hukuk ve menafi sahibi meşrularına, bulundukları hal üzere, iade edilecektir. Mezkûr arazi üzerinde icrayı hakimiyet eden devleti âkide canibinden tasfiye edilmiş olan emvalı gayri menkule dahi ayni iade muamelesine tabi tutulacaktır. Efrat arasında bunlardan maada olan bilcümle istihkak müddeiyatı, salâhiyettar mahallî mahkemelerine raci olacaktır.

İstihkak iddia olunan emvalin teşhisine veya iadesine müteallik kâffei ihtilâfat bu kısmın beşinci faslında muharrer muhtelit hakem mahkemesine arzedilecektir.

Madde 66 — 65 inci maddenin birinci ve ikinci fıkraları ahkâmının tenfiz ve icrası için tarafeyni aliyeyni akideyn menlehülhakları an seri bir usul ile ve kendilerinin rızası olmaksızın tahmil edilmiş olabilecek her gûna tekâlif ve kuyuttan azade bir halde emval, hukuk ve menafilerine mutasarrıf kılacaklardır. Emval ve hukuk ve menafii mezkûreyi bu iadeyi icra edecek olan hükûmetten bilvasıta veya bilâ vasıta iktisap etmiş olup ta iadeden dolayı mutazarrır olmuş bulunacak olan eşhası salisenin tazmini zararı dahi o hükûmete ait olacaktir. İşbu tazmini zarar keyfiyetinden tahaddüs edebilecek ihtilâfatın halli mehakimi umumiyenin dairei salâhiyetinde bulunacaktır.

Sair kaffei ahvalde, tazmini zarar için eşhası müteallika aleyhine ikamei dava etmek mütezarrır olan eşhası saliseye ait olacaktır.

Bu maksatla düşman emval ve hukuk ve menafii hakkında tara-

feyni âliyeyni âkideyn tarafından tevessül ve ittihaz olunan bilcümle muamelâtı tasarrufiye veya diğer tedabiri istisnaiyei harbiye, tasfiye muamelesi henüz hitam bulmamışsa, derhal ref'ü tevkif edilecektir. Sahiplerinin matalibi, emval ve hukuk ve menafii mezkûre tayin olunur olunmaz hemen iade kılınmak suretile is'af olunacaktır.

Altmış beşinci madde ile iadesi mukarrer olan emval, hukuk ve menafi işbu muahedenamenin imzası tarihinde tarafeyni âliyeyni âkideyn hükûmetlerinden birinin memurini canibinden tasfiye edilmiş bulunursa, mezkûr hükûmet bedeli tasfiyeyi sahiplerine tesviye etmek suretile emval ve hukuk ve menafii mezkûreyi aynen iade etmek mecburiyetinden vareste kalacaktır. Eğer sahibinin müracaati üzerinde beşinci fasılda zikrolunan muhtelit hakem mahkemesi, tasfiyenin, değer fiatını bulduracak şarait altında icra edilmemiş olduğu reyinde bulunursa mezkûr mahkeme, tarafeyn arasında itilâf hasıl olmadığı takdirde, muhik göreceği miktarda bedeli tasfiyeyi tezyit edebilecektir. Mal sahibile hasıl olan itilâftan veyahut anifüzzikir muhtelit hakem mahkemesi kararından itibaren iki ay müddet zarfında tediye vuku bulmadığı takdirde, emval ve hukuk ve menafii mezkûre iade edilecektir.

Madde 67 — Bir taraftan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-İsloven Devleti ve diğer taraftan Türkiye, kendi orduları ve devairi canibinden Türkiye arazisinde veya mütenazıran Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-İsloven Devleti arazisinde ahz ve zaptedilmiş veya sekvestro olunmuş olup ta elyevm kendi arazileri dahilinde bulunan her nevi emvali menkulenin memleketlerinde taharri ve iadesi hususunda gerek tedabiri idariyei münasebenin ittihazı, gerek evrak ve vesaiki aidesinin teslimi suretile teshilât iraesini mütekabilen taahhüt ederler.

İşbu taharri ve iade keyfiyeti, kezalik Alman, Avusturya-Macar veya Bulgar orduları ve devairi tarafından Yunan, Romanya veya Sırp-Hırvat-İsloven Devleti arazisi üzerinde zapt veya sekvestro olunup ta Türkiyeye veya tebaasına devrolunmuş bulunan anifüzzikir eşya ile Yunan, Romanya veya Sırp orduları tarafından Türk toprağında zapt veya sekvestro edilerek Yunanistana, Romanyaya veya Sırp-Hırvat-İsloven Devletine veya tebaalarına devredilmiş olan eşya hakkında dahi cari olacaktır.

İşbu taharri ve iadeye muteallik istidanameler, muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında ita olunacaktır.

Madde 68 — Türkiyenin Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş bulunan menatıkında bir tarafta Yunanistan memurini ve devairi

ve diğer taraftan Türk tebaası arasında aktolunmuş mukavelâttan mütevellit düyun mezkûr mukavelelerde münderiç şeraıt dairesinde Yunanistan hükûmeti tarafından tesviye olunacaktır.

Madde 69 — 1 Ağustos 1914 te müstefit oldukları usule göre Düveli Müttefika tebaasının ve mallarının tabi oldukları hiç bir vergi, resim veya resmi munzam 1922 — 1923 senei maliyesi tahakkukatından mukaddemki seneler için tebaai mezkûreden veya mallarından cibayet edilmiyecektir.

1922 — 1923 senei maliyesinden mukaddemki seneler hesabatına ait olmak üzere 15 Mayıs 1923 ten sonra mebaliğ ahz ve tahsil edilmiş bulunursa işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ında, mukabili miktar mebaliğ menlehülhaklara reddolunacaktır.

1923 Mayısının on beşinden mukaddem tahsil edilen mebaliğ hakkında hiç bir talep ve iddia dermiyan olunamayacaktır.

Madde 70 — 65, 66 ve 69 uncu maddelere müstenit metalip, işbu muahedenin mevkii icraya vazından itibaren altı ay müddet zarfında salâhiyettar memurin nezdinde ve itilâf hasıl olmazsa, yine işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren on iki ay müddet zarfında muhtelit hakem mahkemesi nezdinde dermeyan ve ikame olunacaktır.

Madde 71 — Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-İsloven Devleti veya bunların tebaaları kendi emval ve hukuk ve menafileri hakkında 29 Teşrinievvel 1914 tarihinden evvel Hükûmeti Osmaniye nezdinde serdi metalip veya ikamei dava etmiş olduklarından, işbu kısmın ahkâmı, mezkûr metalip veya deaviyi bir suretle ihlâl edemiyecektir. Beritanya, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-İsloven hükûmetleri nezdinde hükûmeti Osmaniye veya tebaası tarafından sert veya ikame olunmuş metalip veya deavi hakkında da ayni muamele cari olacaktır. Bu metalip veya deavi Türkiye hükûmetile işbu maddede gösterilen hükûmetler nezdinde, kapitülâsyonların ilgası nazarı itibara alınmak suretile, ayni şarait altında takip olunacaktır.

Madde 72 — Muahedei hazıra ile Türk kalan arazi dahilinde Almanyaya, Avusturyaya, Macaristana ve Bulgaristana veya onların tebaalarına ait olup ta işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından mukaddem Hükûmatı Müttefika canibinden haciz veya işgal edilmiş bulunan emval ve hukuk ve menafi, mezkûr hükûmetler ile Almanya, Avusturya, Macaristan, ve Bulgaristan hükûmetleri veya onların alâkadar tebaaları arasında takarrür edecek itilâfların in'ikadına kadar Hükûmatı Müttefika yedlerinde kalacaktır. Eğer emval ve hukuk ve

menafii mezkûre tasfiye edilmiş ise bu tasfiye muamelâtı tasdik edilmiştir.

İşbu muahede ile Türkiyeden ayrılmış olan arazi dahilinde icrayı hüküm eden hükûmetler, bu muahedenamenin mevkii icraye vaz'ından itibaren bir sene zarfında o arazide bulunan Almanyaya, Avusturyaya, Macaristana, ve Bulgaristana veya tebaalarına ait emval ve hukuk ve menafii tasfiye edebileceklerdir.

Şimdiye kadar icra edilmiş olsun veya henüz icra edilmemiş bulunsun tasfiyelerin hasılatı, eğer bu emval Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar devletlerine ait ise, alâkadar devlet ile aktolunmuş olan sulh muahedenamesile müesses tamirat komisyonuna ita edilecektir. Eğer tasfiye edilen emval, emvali hususiyeden ise bedeli doğrudan doğruya sahiplerine verilecektir.

Bu maddenin ahkâmı Osmanlı Anonim şirketlerine tatbik olunmaz.

İşbu maddede irae edilen tedabirden dolayı Türkiye hükûmeti hiç bir veçhile mes'ul olmıyacaktır.

FASIL 2

Mukavelenameler ve Müruru Zamanlar

Madde 73 — Seksen ikinci maddede tarif edildiği veçhile muahharen düşman olmuş olan taraflar beyninde ve mezkûr maddede gösterilen tarihten mukaddem münakit olup atide zikredilen envaa mensup bulunan mukaveleler, ihtiva ettikleri ahkâma ve işbu muahedenin ahkâmına tabi bulunmak şartile, mer'i kalırlar:

a) Emvali gayri menkule satışına müteallik mukavelenameler seksen ikinci madde mucibince tarafeynin düşman olduğu tarihten mukaddem teslim muamelesi filen icra olunmuş ve fakat nefsi beyi muamelesi usulen tahakkuk ettirilmemiş bulunsa bile;

b) Efrat arasında münakit icar ve isticar mukavelenamelerile bedeli icar ve vadı icar mukavelenameleri;

c) Efrat arasında münakit meadin, orman veyahut ziraat edilecek arazi işletilmesine müteallik mukavelenameler;

d) Gayri menkulâtın teminat olarak iraesine müteallik mukavelenameler ile menkulâtın rehnine ve teminat gösterilmesine dair mukavelenameler;

h) Şirket tesisine mütedair mukavelenameler, bu hüküm tabi oldukları kanuna göre şürekânınkinden başka bir şahsiyeti bulunmıyan Kollektif Şirketlere (Partner ship) tatbik olunamaz;

v) Mevzuu ne olursa olsun efrada veya Şirketlerle devlet ve

vilâyat ve belediyeler veyahut buna mümasil diğer eşhası hükmiyei idariye arasında münakit mukavelenameler;

y) Aile ahkâmına müteallik mukavelenameler;

z) Hibelere veya ne mahiyette olursa olsun teberruata ait mukavelenameler.

İşbu madde mukavelenamelere hini akitlerinde bizzat haiz oldukları kıymetten başka bir kıymet izafesi için ihticaca salih olamaz.

İşbu madde imtiyazat mukavelenamelerine tatbik olunmıyacaktır.

Madde 74 — Sigorta mukavelenameleri işbu faslın lâhikasında münderiç ahkâma tabidir.

Madde 75 — 73 üncü ve 74 üncü maddelerde tadat olunan mukavelenamelerden ve imtiyaz mukavelenamelerinden gayri bilâhare yekdiğerine düşman olan efrat beyninde münakit mukavelenameler, tarafeynin düşman oldukları tarihten itibaren münfesih olmuş addedileceklerdir.

Maamafih mukavele âkitlerinden herbiri, işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren üç ay zarfında icap ederse, tarafı diğere mukavelenin akti tarihindeki şerait ile ipkası talep olunduğu tarihindeki şerait arasında mevcut farka tekabül edecek tazminatı tediye etmek şartile, mukavelenamenin icrasını talep edebilecektir. Bu tazminat, tarafeyn arasında itilâf edilemediği halde, muhtelit hakem mahkemesi tarafından tayin edilecektir.

Madde 76 — İşbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından evvel 73 ilâ 75 inci maddelerde maharrer mukavelenamelerin düveli âkide tebaasından olan âkitleri arasında ve bilhassa bu mukavelâtın feshine, idamesine, suveri icraiyesine veyahut tadiline dair ve tediye edilecek ekçanın cinsine veya kambiyo rayicine müteallik itilâflar da dahil olduğu halde vukua gelen suveri tesviyenin muteber olduğu tasdik olunur.

Madde 77 — 30 Teşrinievvel 1918 den sonra Müttefikin tebaasile Türkiye tebaası beyninde münakit mukavelenameler muteber ve hukuku umumiye ahkâmına tabidirler.

30 Teşrinievvel 1918 tarihinden sonra 16 Mart 1920 tarihine kadar İstanbul hükûmetile usulü dairesinde aktolunmuş mukavelenameler dahi kezalik muteber ve hukuku umumiye ahkâmına tabidir.

16 Mart 1920 den sonra İstanbul Hükûmetile usulü dairesinde aktolunmuş ve mezkûr hükûmetin hakimiyeti filiyesi altındaki araziye müteallik bulunmuş olan bütün mukavelenameler ile itilâfnameler, işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren üç ay müddet zarfında, alâkadarların vukubulacak müracaatları üzerine,

Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasvibine arzolunacaktır. Bu mukavelenameler mucibince vukubulmuş olan tediyat, tediyatı mezkûreyi icra etmiş olan taraf hesabına usulen matlup kaydedilecektir.

Tasvip vaki olmadığı halde, alâkadar tarafın - eğer icap ederse - doğrudan doğruya ve filen duçar olduğu zarara tekabül edecek miktarda bir tazmine istihkakı olacak ve bu tazmin, muslihane bir itilâf hasıl olmadığı takdirde, Muhtelit Hakem Mahkemesi canibinden tayin edilecektir.

Bu maddenin ahkâmı ne imtiyaz mukavelenamelerine ne de imtiyazın devir ve ferağına tatbik olunamaz.

Madde 78 — Bilâhare düşman olmuş tarafeyn arasında, imtiyaz mukavelenamelerinden başka münakit mukavelelere ait olarak zuhur etmiş veya zirde gösterilen altı ay müddetin inkızasından evvel zuhur edebilecek olan bilcümle ihtilâfat, muhtelit hakem mahkemesi tarafından halledilecektir. Maahaza bitaraf devletlerin kanunlarının tatbikinden dolayı düveli mezkûre mehakimi milliyesinin dairei salâhiyetine dahil olan ihtilâfat müstesnadır. İşbu şıkkı ahirde ihtilâfatı mezkûre, muhtelit hakem mahkemesi tarafından değil mehakimi milliyei mebhusün anha tarafından hal ve fasl edilecektir. Bu madde mucibince muhtelit hakem mahkemesinin dairei salâhiyetinde olan ihtilâfata müteallik şikâyatın, mezkûr mahkemeye teşekkülü tarihinden itibaren altı ay müddet zarfında arzedilmiş olması lâzımdır.

Bu müddetin inkızasında muhtelit hakem mahkemesine arzedilmemiş olacak ihtilâfat, hukuku umumiye ahkâmına tevfikan salâhiyettar mahakim tarafından hal ve fasl edilecektir.

Bu maddenin ahkâmı, ne harp esnasında ayni memlekette oturmuş ve şahıslarile mallarına serbestçe mutasarrıf bulunmuş olan bütün taraflar arasında münakit mukavelenamelere, ne de tarafeynin düşman oldukları tarihten mukaddem salâhiyettar bir mahkeme tarafından bir hükme iktiran etmiş ihtilâfata tatbik olunamaz.

Madde 79 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn arazisi üzerinde düşmanlar arasındaki münasebatta müruru zamana, mehli kanuninin mürurundan mütevellit ademi istimaı davaya veya sukutu hakka dair her türlü müddetler, ister harbin bidayetinden evvel, ister ondan sonra cereyana başlamış olsun, 29 Teşrinievvel 1914 ten muahedei hazıranın mevkii mer'iyete vaz'ından üç ayın inkızasına kadar tatil edilmiş addolunacaktır.

İşbu hüküm, bilhassa faiz ve temettü kuponlarının ibrazı müddetlerine ve lieelittediye kur'ası isabet etmiş bulunan ve yahut sair bir suretle vacibüttediye olan eshamın ibraz müddetlerine tatbik edilir. Romanyaya taallûk eden hususatta balâda mezkûr müddetler 27 Ağustos 1916 tarihinden itibaren tatil edilmiş addolunacaklardır.

Madde 80 — Düşmanlar beynindeki münasebatta kablelharp tanzim edilmiş olan hiç bir senedi tüccarî, mahza kabul veya tediye için müddeti matluba zarfında ibraz edilmediğinden veya harp esnasında ne keşidecilere ne cirantalara ademi kabul veya ademi tediyeden dolayı ihbar vuku bulmadığından, ne protestonun ve ne de her hangi bir muamelenin ademi ifasından dolayı gayri muteber addedilmiyecektir.

Eğer bir senedi ticarinin kabul veya tediyesi zımnında mecburiyet ibrazı yahut ademi kabul veya ademi tediyenin keşideci veya cirantalara mecburiyeti ihbarı veya o senedin protesto mecburiyeti için muktazi müddet, harp esnasında münkazi olmuş ve senedi ibraz veya protesto etmek veya ademi kabul veya ademi tediyesini ihbar eylemek ile mükellef olan taraf, bunu harp zamanında ifa etmemiş ise, senedi ibraz, ademi kabul veya ademi tediyeyi ihbar veyahut protesto tanzimi için kendisine, işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren üç ay müddet verilecektir.

Madde 81 — Vacibüttediye olmuş düyunu teminen harpten evvel tesis kılınmış menkul veya gayri menkul merhunat veya teminatı akçeye tahvil için harp esnasında yapılmış olan satışlar, medyunu haberdar etmek üzere muktazi merasim kâmilen ifa olunamamış olsa bile - medyunu mezkûrun her türlü zarar ve ziyanlar hakkında rü'yeti muhasebe için, dayini muhtelit hekem mahkemesine davet edebilmesi hakkı mahfuz kalmak kaydı sarihi ihtirazisi tahtında - muteber tanınacaktır.

Mahkeme tarafeyn arasındaki hesabatı tasfiye etmek ve rehin veya teminat olarak verilen malın şeraiti furuhtunu tetkik eylemek ve eğer dayin sui niyetle hareket etmiş yahut rehini satmaktan ictinap için veya bu satışın fii hakikile vukuunu temin zımnında yedi iktidarında olan her vasıtaya müracaat etmemiş ise medyunun satış hasebile uğradığı zararı tamir mecburiyetini dayine tahmil eylemek vazifesini haiz olacaktır.

Bu ahkâm ancak düşmanlar arasında kabili tatbik olacak ve balâda muharrer muamelâttan 1 Mayıs 1923 tarihinden sonra icra edilmiş olanlarına teşmil edilmiyecektir.

Madde 82 — Bu faslın mefadınca, bir mukavelenamenin tarafeynini teşkil eden eşhas, aralarında ticaretin filen gayri mümkün olduğu veya mezkûr eşhastan birisinin tabi olduğu kavanin, evamir veya nizamat ile ticaret men edildiği veya gayri kanunî bir mahiyet iktisap ettiği tarihten itibaren düşman ad ve telâkki olunacaklardır.

Aktı mukavele edenlerden birisi için düşman memleketi olduğu halde harp esnasında orada ikamet ederek şahıs ve emvali hakkında serbestçe tasarrufatta bulunabilmiş olduğu tarafeyni âliyeyni âki-

deyinden birinin arazisi dahilinde (şirketler de dahil olmak üzere) düşman eşhas veya onların memurları arasında aktolunmuş mukavelenameler, 73-75 ve 79-80 inci maddeler ahkâmından müstesna olarak ahkâmı umumiyeye tabi tutulacaktır.

Madde 83 — İşbu faslın ahkâmı Japonya ile Türkiye arasında tatbik olunmıyacak ve ahkâmı mezkûrede mevzuubahs olan mevat, salifülbeyan iki memleketin her birinde kavanini mahalliyeye tevfikan hal ve fasledilecektir.

Lâhika

1 — Hayat sigortaları

1 §

1 — Bir sigortacı ile bilâhare düşman olmuş bir şahıs arasında aktedilmiş olan hayat sigorta mukavelenameleri muhasamatın küşadı veya şahsı mezkûrun düşman olması dolayısile mefsuh addedilmeyecektir.

Fıkrai salifeye göre mefsuh addedilmeyen bir mukavelename ahkâmınca harp esnasında vacibüttediye olmuş olan her sigorta edilmiş meblâğ badelharp kabili tesviye olacaktır. İşbu meblâğa vacibüttediye olduğu zamandan tesviye edildiği tarihe kadar senevî yüzde beş faiz zam edilecektir.

Harp esnasında sigorta ücuratının ademi tediyesinden veyahut mukavelename ahkâmının ademi icrasından naşi şayet bir mukavelename hükümsüz veya tesirsiz kalmış ise sigorta olan şahıs veya vekilleri veyahut menlehülhukuku işbu muahedenamenin mevkii meriyete vaz'ı tarihinden itibaren on iki ay zarfında, her zaman, poliçenin hükümsüz kaldığı veyahut mefsuh addedildiği günkü kıymeti iştiraiyesini sigortacıdan senevî yüzde beş zammı faizle talep edecektir.

Hayat sigorta mukavelenameleri 29 - Teşrinievvel - 1914 tarihinden mukaddem imza edilip işbu mukavelenamelerin ahkâmına nazaran ücuratın ademi tediyesinden naşi işbu muahedenameden evvel fesih veyahut tenzil edilmiş olan Türk tebaası işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren üç ay zarfında ve şayet o esnada berhayat iseler sigorta edilen sermayenin tamamı için poliçelerini yeniden tanzim etmeğe salâhiyettar olacaktır.

Bunun için kumpanya doktorunun yapacağı ve kumpanyanın matluba muvafık göreceği bir muayenei tıbbiyeden geçtikten sonra

mütedahil ücurata yüzde beş faizi mürekkep zammile tediyeye mecbur olacaklardır.

§ 2 — Elyevm bir Müttefik devlet tebaası olan şirketler ile Türkiye tebaası arasında 1914 senesi 29 Teşrinievvelinden mukaddem aktedilmiş olup Türk altınından gayri bir nakit ile tediyesi kabul ve ücurata 18 - Teşrinisani - 1915 tarihinden evvel ve sonra veyahut yalnızca bu tarihten mukaddem tediye edilen hayat sigortası mukavelenameleri berveçhi ati tesviye edilecektir: (Evvelâ) - 18 - Teşrinisani - 1915 tarihinden evvelki zamanlar için mukavelenamede zikredilen cins para ile ve bu cins nakti ihraç eyliyen memleketin rayicine göre sigorta edilen şahsın hukuku poliçenin şeraiti umumiyesine tevfikan tesbit edilecektir. [Meselâ frank, altın frank, yahut evrakı naktiye frank olarak tasrih edilen her meblâğ Fransız frangile tesviye edilecektir]; (Saniyen) - 18 - Teşrinisani - 1915 tarihinden sonraki müddet için - Türk lirasının kıymeti barpten evvelki kıymetine müsavi farzolunduğundan Türk evrakı naktiyesi ile tesviye edilecektir.

Şayet mukavelenameleri Türk parasından gayri bir nakit ile aktedilmiş olan Türkiye tebaası, 18 - Teşrinisani - 1915 tenberi ücretleri mukavelenamelerde zikredilen nakit ile tediye ettiklerini ispat ederlerse mezkûr mukavelenameler, 18 - Teşrinisani - 1915 ten sonraki zamanlar için bile, işbu nakti ihraç etmiş olan memleketin rayicine göre tesviye edilecektir.

Mukavelenameleri elyevm müttefik bir devletin tahtı tabiiyetinde bulunan şirketlerle 29 - Teşrinievvel - 1914 tarihinden evvel Türk parasından gayri bir nakit ile aktedilmiş ve ücuratın tediyesi dolayısile el'an mevkii mer'iyette kalmış olan Türkiye tebaası, işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren üç ay zarfında işbu mukavelenamelerde mezkûr para ile ve o nakti ihraç eyliyen memleketin rayicine göre, sermayelerini itmam için poliçelerini yeniden tanzim ve tesis etmek hakkına malik olacaklardır. Bunun için 18 - Teşrinisani - 1915 tenberi vadeleri hitam bulmuş olan ücurata mezkûr para ile tesviye edeceklerdir. Buna mukabil mumaileyhimin mezkûr tarihten itibaren Türk evrakı naktiyesi ile tediye ettikleri ücurat kendilerine ayni cins nakit ile iade edilecektir.

§ 3 — Türk lirası olarak aktedilmiş olan sigorta mukavelenameleri bedelâtının tesviyesi Türk evrakı naktiyesile vuku bulacaktır.

§ 4 — Sigorta şirketile bir mukavelei mahsusa ile poliçelerinin kıymetini ve ücuratın sureti tediyesini evvelce tanzim etmiş olan

sigortalı şahıslarla işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinde poliçeleri sureti kat'iyede tediye edilmiş olan şahıslara 2 inci ve 3 üncü fıkraların ahkâmı tatbik edilmiyecektir.

§ 5 — Fıkaratı salifenin tatbiki zımnında tarafeynin taahhüdatı mütekabilelerini hesap için hayatı beşerin ihtimalâtına faizin miktarını mezeederek istinat eden sigorta mukavelenameleri hayat üzerine yapılmış sigorta mukavelenamesi hükmünde addolunacaktır.

2 — Bahrî sigortalar

6 § — Tarafeynin düşman olmalarından mukaddem muhatara başlamış olduğu takdirde ve sigortacının tabi olduğu devlet veya işbu devletin müttefikleri tarafından vukubulan harekâtı harbiye neticesindeki hasaratı temin ve tazmine dair olmamak şartile deniz sigorta mukavelenameleri, muhtevi bulundukları ahkâm cari bulunmak üzere, mefsuh addedilmiyeceklerdir.

3 — Harik sigortaları ve diğer sigortalar

7 § — Fıkrai salifede zikredilen kaydı ihtirazî tahtında harik veya diğer sigorta mukavelenameleri mefsuh addedilmiyecektir.

FASIL 3

Düyun

Madde 84 — Harpten evvel aktedilmiş mukavelenameler mucibince harpten evvel veya harp esnasında vacibüttediye olmuş bulunan ve harp sebebile tesviyesiz kalmış olan düyunun, mukavelenamelerde münderiç şerait dairesinde ve mukavele edilen para ile o paranın ihraç edildiği memlekette cari rayici üzerinden tesviye ve tediyesi lâzım geleceğini tanımak hususunda tarafeyni âliyeyni âkideyn müttefiktirler.

İşbu kısmın ikinci faslı lâhikasının ahkâmına halel gelmemek şartile şu cihet mukarrerdir ki harpten evvelki bir mukavele mucibince icrası lâzım gelen tediyat harp esnasında mezkûr mukavelede gösterilen paradan gayri bir para ile kısmen veya tamamen tahsil edilmiş bulunan mebaliğin mukabili olduğu takdirde, bu tediyat, hakikatte tahsil olunmuş olan mebaliği, tahsilâtın vukubulduğu para ile eda etmek suretile icra olunabilecektir. Bu hüküm, işbu muahe-

denamenin mevkii mer'iyete vaz'ından evvel alâkadarlar arasında sureti muslihanede vaki olmuş olan taahhüdatı muhalifeyi haleldar edemiyecektir.

Madde 85 — Düyunu Umumiyei Osmaniye işbu fasıldan ve işbu kısmın (iktısadî ahkâm) diğer fusnlünden bilittifak hariç bırakılmıştır.

FASIL 4

Mülkiyeti sınaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti

Madde 86 — İşbu muahede ahkâmı mahfuz kalmak kaydile mülkiyeti sınaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti hukuku, âkıt devletlerden her birinin kavaninine nazaran 1 Ağustus 1914 te mevcut bulunmuş oldukları hal üzere, tarafeyni âliyini âkidin arazisinde, işbu muahedenin mevkii meriyete vazından itibaren, bu hukuktan hali harbin başladığı anda müteneffi olan eşhasın veya menlehülhaklarının lehine tekrar tesis veya iade olunacaktır. Kezalik eğer harp vukua gelmemiş olsaydı bir mülkiyeti sınaiyenin veyahut edebiyata veya sanayii nefiseye müteallik bir eser neşrinin himayesi için kanun dairesinde vaki olmuş bir müracaat üzerine harbin devam ettiği müddet esnasında iktisap edilebilecek olan hukuk dahi işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren işbu hukuka istihkakı bulunan eşhas lehine olarak tasdik ve tesis edilecektir.

Balâda münderiç ahkâm mucibince ibkaen tesis edilecek olan hukuka halel iras etmemek şartile esnayı harpte müttefik devletlerden birinin teşriî, icraî veya idarî bir makamı tarafından ittihaz kılınmış olabilen tedabiri mahsusaya iptinaen Osmanlı tebaasına müteallik mülkiyeti sınaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti hususunda ifa edilen bilcümle muamelât (ruhsat itası da dahil olmak üzere) mer'i kalacak ve hükümleri tamamile cari olmakta devam edecektir. Bu hüküm her hangi bir müttefik devlet tebaasının hukuku hakkında Türkiye makamatı tarafından ittihaz edilmiş muamelâtı mümasile için dahi ayni veçhile caridir.

Madde 87 — 1 Ağustos 1914 tarihinde zaten iktisap edilmiş olan veyahut eğer harp vaki olmamış bulunsa idi harpten evvel veya harbin devam ettiği müddet esnasında vuku bulmuş bir talep ile o tarihtenberi ihrazı mümkün bulunan mülkiyeti sınaiye hukukunu istihsal veya muhafaza veya bu bapta itiraz dermeyan edebilmeleri için diğer her bir âkit devlet arazisinde Türk tebaasına

ve Türkiyede mezkûr devletlerin tebaasına, resmi munzam ve hiç bir nevi ceza olmaksızın her müracaati icra, her muameleyi ikmal, her türlü rüsumu tesviye ve sureti umumiyede her devlet kavanin ve nizamatının istilzam ettiği kâffei muamelâti ifa eylemek üzere, işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ı terihinden itibaren ekalli bir sene mühlet verilmiştir.

Bazı merasim ve muamelâtın ifa ve itmam edilmemesinden veya bir resmin verilmemesinden dolayı sakıt addedilmiş olan mülkiyeti sınaiye hukuku ihtira beratlarile resimlere ait hususatta bunları gayri mer'i addolunduğu zamanlarda işleten veya istimal eden eşhası salisenin hukukunu sıyanet için her devletin muktezayi nısfet addedeceği tedabiri ittihaz eyleyebileceği kaydı ihtirazisi ile - tekrar iktisabı mer'iyet edecektir.

Bir ihtira beratının mevkii tatbike vaz'ı veyahut fabrika alâmeti farikasının veya bir ticaretin veya bir resmin istimali için verilen mehilde, 1 Ağustos 1914 ile işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihi arasındaki müddet dahili hesap edilmiyecek ve bundan başka 1 Ağustos 1914 tarihinde halâ muteber bulunmuş olan hiç bir ihtira beratının ve fabrika veya ticaret alâmeti farikasının, veya resmin işbu muahedenamenin mevkii icraya vaz'ından itibaren iki sene müddet geçmedikçe, sırf mevkii tatbike ademi vaz'ı veya ademi istimali cihetile, sukut veya feshe tabi olamıyacağı mukarrerdir.

Madde 88 — Bir taraftan Türkiye tebaasile Türkiyede mukim olan veya Türkiyede san'atlarını icra etmekte bulunan eşhas ve diğer taraftan müttefik devletler tebaasile müttefiklerin arazisinde ikamet veya san'atlarını icra eden eşhas ve kezalik bu eşhasın harp esnasında bazı hukuk devretmiş olduğu eşhası salise taraflarından, hali harp tarihi ile işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihi arasında geçen müddet zarfında, diğer tarafın arazisinde hudusa gelmiş olup esnayı harpte her hangi bir zamanda mevcut bulunmuş olan veyahut 86 ıncı maddeye istinaden yeniden tesisi icap eden mülkiyeti sınaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti hukukunu haleldar etmiş gibi addolunabilen ef'alden dolayı bir dava ikame ve hiç bir talep dermeyan edilemiyecektir.

Balâda zikrolunan ef'al meyanında, tarafeyni âliyini âkidin hükûmetleri veya onlar hesabına veya onların muvafakatile diğer eşhas tarafından mülkiyeti sınaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti haklarının istimali ve kezalik bu hukukun tatbik olunabileceği mahsulât, alât ve mevat veya her türlü eşyanın füruhtu, mevkii füruhta vaz'ı veya istimali fiilleri de dahildir.

Madde 89 — Mülkiyeti sınaiye hukukundan istifade, yahut edebiyata veya sanayii nefiseye müteallik asarı teksir hakkında bir taraftan müttefik devletler tebaaları veya onların topraklarında sakin veya orada san'atlarını icra etmekte olan eşhas ile diğer taraftan Osmanlı tebaası arasında hali barpten mukaddem aktedilmiş olan ruhsat mukavelenameleri Türkiye ile müttefik devlet arasında mütehaddis hali harp tarihinden itibaren mefsuh addedileceklerdir. Ancak her halde, bu nevi bir mukavelenameden iptidaen müstefit olan kimse işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren altı ay zarfında sahibi hukuktan yeni bir ruhsat talep etmek hakkını haiz olacak ve bunun şeraiti tarafeyn arasında bilitilâf kararlaştırılamazsa işbu kısmın beşinci faslında münderiç muhtelit hakem mahkemesi tarafından tayin olunacaktır. O takdirde mahkeme, icap ederse, harp esnasında hukukun istimalinden dolayı muhik göreceği lâzımüttesviye mebaliği tayin edebilecektir.

Madde 90 — İşbu muahede mucibince Türkiyeden ayrılan arazi ahalisi gerek bu infikâke ve gerek bunun neticesi olarak hasıl olan tebeddülü tabiiyete rağmen, Osmanlı kavaninine göre bu tebeddül anında sahip oldukları mülkiyeti sınaiye, edebiye ve sanayii nefise mülkiyeti hukukundan Türkiyede tam ve kâmil bir surette istifadelerini muhafaza edeceklerdir.

Bu muahede ile Türkiyeden ayrılan arazide bu infikâk ânında mer'i veya 86 ıncı madde mucibince yeniden tesis veya ipka edilecek olan mülkiyeti sınaiye, edebiye ve sanayii nefise mülkiyeti hukuku mezkûr arazinin intikal edeceği devlet tarafından tanınacak ve Osmanlı kavanini mucibince devamı kabul edilen müddetçe bu arazi üzerinde mevkii mer'iyette kalacaktır.

Madde 91 — Osmanlı İmparatorluğu hükûmetinin Dersaadette veya mahali sairede 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden beri usulen vermiş olduğu ihtira beratları veya fabrika alâmatı farikası hakkında ifa etmiş olduğu muamelâtı tesciliye ve kezalik işbu beratlarla alâmatı farikanın devir veya ferağına müteallik her türlü kayt veya tescil muameleleri alâkadarların işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren üç ay zarfında verecekleri istidaname üzerine Türkiye hükûmetine arz ve hükûmeti müşarünileyha tarafından tescil edilecektir. İşbu tescilin hükmü tescili iptidaî tarihinden muteber olacaktır.

FASIL 5

Muhtelit Hakem Mahkemesi

Madde 92 — Bir taraftan müttefik devletlerden her biri ve diğer taraftan Türkiye arasında muahedei hazıranın mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren üç ay müddet zarfında birer muhtelit hakem mahkemesi teşkil olunacaktır.

Bu mahkemelerden her biri, ikisi alâkadar hükûmetlerin her biri tarafından tayin olunmak üzere, üç azadan mürekkep olacaktır. Bu hükûmetler müteaddit zatı tayin etmek salâhiyetini haiz olacaklar ve mahkemede aza sıfatile bulunacak zatı icabı hale göre bunlar meyanından intihap edeceklerdir. Reis, alâkadar iki hükûmet arasında bilitilâf tayin olunacaktır.

Muahedei hazıranın mevkii meriyete vaz'ı tarihinden itibaren iki ay zarfında bu itilâf husulpezir olmadığı takdirde reisi mumaileyh alâkadar hükûmetlerden birisinin talebi üzerine, Lahey beynelmilel adalet mahkemei daimesi reisi tarafından harp esnasında bitaraf kalmış olan devletler tebaasına mensup zevat mevanından tayin edileceklerdir.

Eğer bu iki ay zarfında alâkadar hükûmetlerden birisi kendisini mahkemede temsil edecek azayı intihap etmeyecek olursa diğer alâkadar hükûmetin talebi üzerine mezkûr azanın emri tayini Cemiyeti Akvam Meclisine ait olacaktır.

Mahkeme azasından birisinin vefatı veya istifası takdirinde veyahut mahkeme azasından biri her hangi bir sebepten dolayı vezaifini ifa edemeyecek bir halde bulunursa, nasp için mukarrer usule tevfikan, yerine diğerinin tayinine tevessül edilecektir. Mezkûr iki ay müddet vefatın, istifanın ve ifayı vazifede ademi imkânın usulü dairesinde sübut bulduğu günden itibar edilecektir.

Madde 93 — Muhtelit hakem mahkemeleri İstanbulda olacaktır, Eğer mesalihin kemiyet ve keyfiyeti muhik gösterirse alâkadar hükûmetler her mahkemede bir veya birkaç şubei munzama ihdas etmek salâhiyetini haiz olacaklardır. İşbu şubelerden her birinin inikadı için lüzumuna göre her hangi bir mahal tayin edilebilecektir.

Bu şubelerin her biri bir reisi sani ile 92 inci maddenin 2 ilâ 5 inci fıkralarında mezkûr olduğu veçhile mensup iki azadan müteşekkil olacaktır.

Her hükûmet huzuru mahkemede kendisini temsil etmek için bir veya birkaç memur (Ajan) tayin edecektir. Şayet muhtelit bir ha-

kem mahkemesinin veyahut şubelerinden birisinin teşekkülünden itibaren üç sene sonra işbu mahkeme veya şube mesaisini itmam etmemiş bulunursa ve mezkûr mahkeme veya şubenin mahal in'ikadının bulunduğu araziye sahip olan devlet talep ederse salifüzzikir hakem mahkemesi veya şubesi işbu arazi haricine naklolunacaktır.

Madde 94 — 92 ve 93 üncü maddeler mucibince ihdas edilen muhtelit hakem mahkemeleri işbu muahede mucibince kendi salâhiyetleri dahilinde bulunan ihtilâfat hakkında hüküm vereceklerdir.

Ekseriyeti azanın verdiği karar mahkemenin kararı olacaktır.

Tarafeyni âliyeyni âkideyn, muhtelit hakem mahkemelerinin mukarreratını kat'î addetiklerini ve kendi tebaaları hakkında bunları mecburiyyülittiba kılacaklarını ve ilâmat kendilerine tebliğ edilir edilmez hiçbir tenfiz kararı ittihazına hacet olmaksızın bütün arazileri dahilinde icrasını temin edeceklerini kabulde müttefiktirler.

Bundan başka, tarafeyni âliyeyni akideyn bilhassa tebligatın isaline ve delâilin cemine ait hususatta kendi mahkeme ve memurlarının muhtelit hakem mahkemelerine, yedi iktidarlarında bulunacak olan her türlü muaveneti doğrudan doğruya ifa etmelerini taahhüt eylerler.

Madde 95 — Muhtelit hakem mahkemelerinin rehberi adalet, hakkaniyet ve hüsnüniyet olacaktır.

Her mahkeme huzurunda istimal olunacak lisanı tayin edecek ve mesalihe tamamile vukufu temin için icap eden tercümeleri yaptıracak ve kendi huzurunda takip edilecek usulü muhakeme kavaidini ve müddetlerini tanzim eyleyecektir. Bu kavaidin tanziminde, esasatı atiyeye riayet olunacaktır.

1 — Usulü muhakeme, bir lâyiha ve mütekabilen bir lâyihai cevabiye ibrazını ihtiva edecek ve bir lâyihai reddiyei cevabiye ile mütekabil bir lâyihai reddiyei cevabiye ita olunabilecektir. Şayet tarafeynden biri mülâhazati şifahiye dermeyan etmek veya ettirmek talebinde bulunursa, tarafi diğere de böyle bir halde aynile hareket etmek salâhiyeti verilmek şartile, buna mezun olacaktır.

2 — Mahkeme tahkikat icrasını, evrak ibrazını, ehli hibreye müracaatı emretmek, mahallerinde keşf ve muayene icra ve her gûna malûmatı talep eylemek ve şahitleri istima etmek ve tarafeynden veyahut mümessilerinden her türlü izahat şifahiye veya tahririyeyi talep etmek hususlarında kâffei salâhiyeti haiz olacaktır.

3 — Muahedei hazırada hilafına münderic ahkâm müstesna olmak üzere, mahkemenin teşkilinden itibaren altı ay müddetin hitamından sonra hiçbir talep ve iddia kabul olunmayacaktır. Meğer ki mahkemei

mezkûrenin bir kararı ile ita edilmiş ve bu'di mesafe veya kuvvei mücbire esbabına mübteni olarak sureti istisnaiyede muhik görülmüş bir müsaadei mahsusa mevcut ola.

4 — Bir sene zarfında, mecmuu sekiz haftayı tecavüz etmeyecek olan tatil devreleri müstesna olmak üzere, her hafta mesalihin sür'ati cereyanını temin etmek için muktazi miktarda celse aktetmek mahkemenin cümlei vezaifindendir.

5 — Hükümler, işin mahkemece müzakereye konulduğunu ifade eden hitamı muhakemeden itibaren nihayet iki ay sonra her halde isdar edilmiş olmalıdır.

6 — İşin icap edeceği murafaatı şifahiye ile her halde hükümlerin tefhimi celsei aleniyede vukubulacaktır.

7 — Her muhtelit hakem mahkemesi, mesalihin hüsnü temşiyetine nafi addettiği takdirde, mahalli in'ikadı haricinde bir veya birkaç celse aktı salâhiyetini haiz olacaktır.

Madde 96 — Alâkadar hükûmetler her bir mahkeme için bilittifak bir kâtibi umumî tayin edecekler ve her biri ona bir veya bir kaç kâtip terfik eyleyeceklerdir. Kâtibi umumî ile kâtipler, alâkadar hükûmetlerin muvafakatile muavenetlerine lüzum görecekleri eşhası hizmetine alabilecek olan, mahkemenin tahtı emrinde bulunacaklardır.

Her mahkeme kaleminin daireleri İstanbulda olacaktır. Diğer her hangi bir mahalde mülhak kalem daireleri ihdas etmek alâkadar hükûmetlere ait olacaktır.

Her mahkeme kendisine tevdi edilecek olan mesalihe ait evrak, muharrerat ve vesaiki kaleminde muhafaza edecek ve vazifesinin hitamında bunları mahalli in'ikadının bulunmuş olduğu memleket hükûmetinin hazinei evrakına tevdi edecektir. Bu evrak, alâkadar hükûmetlere daima küşade bulunacaktır.

Madde 97 — Her hükûmet, tayin ettiği muhtelit hakem mahkemesi azası ile tayin edeceği memur (Ajan) veya kâtiplerin ücurat ve muhassesatını tediye eyleyecektir.

Reis ile kâtibi umuminin ücurat ve muhassesatı alâkadar hükûmetler tarafından müttefikan tayin olunacak ve ücurat ve muhassesatı mezkûre ile mahkemenin masarifi müşterekesi her iki hükûmet tarafından münasafeten tediye edilecektir.

Madde 98 — İşbu fasıl Japonya ile Türkiye beyninde tekevvün edip muahedei hazıra mucibince muhtelit hakem mahkemesinin dairei salâhiyetinde bulunması lâzım gelecek olan mesalih hakkında kabili tatbik olmıyacaktır; mesalihi mezkûre iki hükûmet arasında bilitilâf hal ve faslolunacaktır.

FASIL 6

Muahedenameler

Madde 99 — İşbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı akabinde ve diğer cihetten havi olduğu ahkâm haleldar olmaksızın zirde tadat olunan iktisadî veya fennî mahiyetteki zeviletraf muahedat, mukavelât ve itilâfat Türkiye ile diğer düveli âkideden bunlara taraf olanlar arasında yeniden mevkii mer'iyete gireceklerdir:

1) Tahtelbahir kabloların muhafazasına dair 14 Mart 1884, 1 Kânunuevvel 1886 ve 23 Mart 1887 tarihli mukavelenamelerle 7 Temmuz 1877 ihtitamî protokol:

2) Gümrük tarifelerinin neşrine ve gümrük tarifelerinin neşri için (beynelmilel bir ittihat) teşkiline dair 5 Temmuz 1890 tarihli mukavelename ;

3) Pariste beynelmilel hıfzısıhhai umumiye idaresi teşkiline dair 9 Kânunuevvel 1907 tarihli itilâfname;

4) Romada beynelmilel bir ziraat enstitüsü teşkiline dair 7 Haziran 1905 tarihli mukavelename;

5) Esko nehri üzerinde mürurıye rüsumunun mubayaasına ait 16 Temmuz 1863 tarihli mukavelename;

6) İşbu muahedenamenin on dokuzuncu maddesindeki ahkâmı mahsusa kaydi ihtirazisi tahtında, Süveyş kanalının serbestii istimalini temin edecek bir usul tesisine ait 29 Teşrinievvel 1888 tarihli mukavelename;

7) 30 Teşrinisani 1920 tarihinde Madritte imzalanan mukavelename ve itilâfnameler dahil olduğu halde posta ittihadı umumisi hakkındaki mukavelename ve itilâfnameler;

8) 10/22 Temmuz 1875 tarihinde Senpetersburkta imzalanan beynelmilel telgraf mukavelenameleri ve 11 Haziran 1908 de Lizbon beynelmilel telgraf konferansında kararlaştırılan nizamnameler ve tarifeler.

Madde 100 — Türkiye atide tadat olunan mukavelename veya itilâfnamelere iltihak veya onları tasdik eylemeği taahhüt eyler :

1) Otomobillerin mileli muhtelife memalikinde seyrine müteallik 11 Teşrinievvel 1909 tarihli mukavelename:

2) Gümrüğe tabi vagonların kurşunlanmalarına dair 15 Mayıs 1886 tarihli itilâfname ve 18 Mayıs 1907 tarihli protokol;

3) Müsademe, muavenet ve umuru tahlisiyei bahriye hakkında ki bazı kavaidin tevhidine dair 23 Eylül 1910 tarihli mukavelename

4) Hastahane gemilerinin Limanlarda rüsum ve tekâliften muafiyeti hakkında 21 Kânunuevvel 1904 tarihli mukavelename;

5) Kadınların yüzünden icrayı ticaretin men'i hakkında 18 Mayıs 1904, 4 Mayıs 1910 ve 30 Eylûl 1921 tarihli mukavelenameler;

6) Fuhşiyata dair neşriyatın men'i için 4 Mayıs 1910 tarihli mukavelename;

7) 54, 88 ve 90 ıncı maddeler hakkındaki kuyudu ihtiraziye mahfuz kalmak şartile, 17 Kânunusani 1912 tarihli sıhhiye mukavelenamesi;

8) Filoksaraya karşı ittihaz olunacak tedabire ait 3 Teşrinievvel 1881 ve 15 Nisan 1889 tarihli mukavelenameler;

9) Afyon hakkında 23 Kânunusani 1912 tarihinde Laheyde imzalanan mukavelename ile 1914 tarihli munzam protokol;

10) 5 Temmuz 1912 tarihli beynelmilel telsiz telgraf mukavelenamesi.

11) Afrikada mevadı küuliyenin tabi olacağı usule dair Sen-Jermain - Anley de imzalan 10 Eylûl 1919 tarihli mukavelename;

12) 26 Şubat 1885 tarihli Berlin senedi umumisile, 2 Temmuz 1890 tarihli Broksel beyanname ve senedi umumisinln yeniden tetkikini mutazammın olarak Sen - Jermen - Anley de imzalanan 10 Eylûl 1919 tarihli mukavelename;

13) 1 Mayıs 1920 tarihli protokol ahkâmını tatbikan, vaziyeti coğrafiyesinin iktiza ettirdiği tadilâta, Türkiye nail olduğunu gördüğu takdirde — seyahati havaiyenin tanzimine dair olan 13 Teşrini evvel 1919 tarihli mukavelename;

14) Kibrit imalinde beyaz fosfor istimalinin men'ine dair 26 Eylûl 1906 da Bern'de imzalanan mukavelename;

Türkiye, bundan başka, telli ve telsiz telgraf hakkında beynelmilel yeni mukavelenamelerin tanzimine iştirak etmeyi taahhüt eyler.

KISIM 4

Turuku münakale ve mesaili sıhhiye

FASIL 1

Turuku münakale

Madde 101 — Türkiye transitin serbestisi hakkında Barslon konferansı tarafından 14 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş olan mukavelename ve nizamname ile menafii beynelmilel olan kabili seyrisefer olan turuku miyahiyeye tatbik olunacak usul hakkında

mezkûr konferans tarafından 19 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş bulunan mukavelename ve nizamnameyi ve munzam protokolu kabul ettiğini beyan eder.

Binaenaleyh Türkiye işbu muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren mezkûr mukavelename, nizamname ve protokollar ahkâmının mevkii tatbika vaz'ını taahhüt eder.

Madde 102 — Türkiye, bahrî sahilden mahrum devletlerin bahrî bayrağa malikiyet haklarının tanınmasını mutazammın 20 Nisan 1921 tarihli Barselon beyannamesi kabul ettiğini beyan eder.

Madde 103 — Türkiye 20 Nisan 1921 tarihli Barselon konferansının beynelmilel usule tabi limanlara ait olan vesayasını kabul ettiğini beyan eder.

Türkiye bu usul altına vazedilecek limanları bilâhare bildirecektir.

Madde 104 — Türkiye 20 Nisan 1921 tarihli Barselon konferansının beynelmilel demiryollarına müteallik vesayasını kabul ettiğini beyan eyler. Bu vesaya, işbu muahedenin mevkii mer'iyete vazından itibaren Türk hükûmeti tarafından mütekabil olmak kaydile, tatbik edilecektir.

Madde 105 — Türkiye işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ını müteakıp 14 Teşrinievvel 1890, 20 Eylûl 1893, 16 Temmuz 1895, 16 Haziran 1898 ve 19 Eylûl 1906 tarihlerinde Bern'de imza edilen demiryollar vasıtasile emtia nakli hakkındaki mukavelenameleri ve suveri tesviyeyi kabul ve tasdik etmeyi taahhüt eder.

Madde 106 — Yeni hududun güzergâhı dolayısile, aynı memleketin iki kısmını yekdiğerine rapteden bir hat diğer memleketi katettiği veyahut bir memleketten başlayan bir şube hattı diğer bir memlekette nihayet bulduğu takdirde iki memleket arasındaki münakalâta müteallik hususatta işletme şeraiti, mukarreratı mahsusa mahfuz olmak kaydile, alâkadar şimendifer idareleri beyninde aktedilecek bir itilâfname tanzim olunacaktır. Bu idareler işbu itilâfname şeraitinde uyuşmaya muvaffak olamadıkları takdirde şeraiti mezkûre tahkim tarikile tayin edilecektir.

Türkiye ile hemhudut devletler beynindeki bilûmum yeni hudut istasyonlarının tesisi ve bu istasyonlar arasındaki hututun işletilmesi ayni şerait dairesinde aktolunacak itilâfnamelerle tanzim edilecektir.

Madde 107 — Mevrit veya mahreci Türkiye veya Yunanistan olup Yunan-Bulgar hududile Kuleliburgaz kurbundaki Yunan-Türkiye hududu arasında kâin Şark şimendiferlerinin aksamı selâsesinden transit suretile müstefit olan yolcular ve emtiai ticariye, işbu transitten dolayı hiç bir resim veya harca ve ne de bir gûna pasaport veya gümrük muayenesi muamelesine tabi olmayacaklardır.

İşbu maddenin icrayı ahkâmı Cemiyeti Akvam meclisi tarafından intihap edilecek olan bir komiser tarafından temin edilecektir.

Yunanistan ve Türkiye hükûmetleri bu komiser nezdine, salifüzzikir ahkâmın icrasına müteallik her meseleyi komiserin nazarı dikkatine vazetmekle mükellef ve vazifesinin ifası emrinde bilcümle teshilâtı lâzimeye mazhar olacak olan birer mümessil tayin etmek hakkını haiz olacaklardır. Bu mümessiller ihtiyaçları olacak madun heyeti memurinin miktar ve evsafı hakkında komiserle itilâf edeceklerdir.

Ahkâmı mezkûrenin icrasına mûteallik olup halline muvaffak olamadığı her meseleyi Cemiyeti Akvam Meclisinin kararına arz etmek mezhûr komiserin uhdesine terettüp edecektir. Yunanistan ve Türkiye hükûmetleri ekseriyeti ara ile ittihazı mukarrerat eyliyen meclisi mezkûr tarafından sadır olacak her karara riayet eylemeği taahhüt ederler.

Anifüzzikir komiserin maaşı ve ifa edeceği hizmete ait masarif Yunanistan ve Türkiye hükûmetleri tarafından münasafeten deruhde edilecektir.

Türkiye bilâhare Edirneyi Kuleliburgazla İstanbul arasındaki hatta rapteden bir şimendifer hattı inşa eylediği takdirde işbu maddenin Kuleliburgaz ve Bosnaköy kurbunda kâin Yunanistan - Türkiye hudut nukatı arasındaki transite müteallik ahkâmı mütekabilen hükümsüz kalacaktır.

Alâkadar hükûmeteynden her biri muahedei hazıranın mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren beş senelik bir müddet hitamında işbu maddenin ikinciden beşinciye kadar olan fıkralarında musarrah murakabeyi idame etmeğe mahal olup olmadığına dair bir karar verdirmek için Cemiyeti Akvam meclisine müracaat etmek hakkını haiz olacaktır. Maahaza şurası mukarrerdir ki Yunan - Bulgar hududile Bosnaköy beyninde kâin Şark şimendiferlerinin iki kısmı üzerindeki transite dair olan birinci fıkranın ahkâmı mer'i kalacaktır.

Madde 108 — Gerek Osmanlı hükûmetine ve gerek hususî şirketlere ait olup işbu muahede mucibince Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan arazide kâin limanlar ile demiryollarının devrine müteallik ahkâmı mahsusa baki kalmak ve kezalik düveli âkide arasında imtiyazat eshabına ve memurinin umuru tekaüdiyelerine müteallik olarak evvelden ittihaz olunmuş veya olunacak ahkâm mahfuz bulunmak üzere demiryolların devri berveçhi ati şerait dahilinde vuku bulacaktır:

1 — Bilûmum demiryollarının imalât ve tesisatı tamamile ve mümkün olduğu kadar iyi bir halde terkedilecektir;

2 — Kendisine mahsus edevatı müteharrikesi olan bir şebeke tamamile terk edilmiş olan arazi üzerinde bulunduğu takdirde mezkûr edevatı müteharrike 30 Teşrinievvel 1918 tarihli son müfredat defteri mucibince takımile terkolunacaktır;

3 — İşbu muahede mucibince idaresi inkisama uğrayacak hututun edevatı müteharrikesinin taksimi müteaddit şuabat kendilerine taviz olunan idareler arasında sulhen uyuşmak suretile tayin edilecektir. Bu uyuşma 30 Teşrinievvel 1918 tarihli son müfredat defterine göre mezkûr hutut üzerinde kaydedilmiş olan edevatın, ehemmiyetini, servis hatları da dahil olmak üzere hututun uzunluğunu, münakalâtın mahiyet ve ehemmiyetini nazarı itibara alacaktır. Ademi itilâf halinde itilâfat tahkim tarikile halledilecektir. Ledelicap yine hakem kararı, her şubede bırakılması iktiza eden lokomotifleri, yolcu ve eşya vagonlarını irae, bunların tesellümü şeraitini tayin ve mevcut atelyelerde nakledilen malzemenin mahdut bir müddet zarfında hüsnü halde muhafazasını temin için lüzum görülecek suveri halliyeyi tanzim edecektir;

4 — Malzeme, eşya ve alâtü edevat, edevatı müteharrikenin tâbi olduğu aynı şerait tahtında terk edilecektir.

Madde 109 — Hilâfına ahkâm mevcut olmadıkça, yeni bir hududun çizilmesi yüzünden bir devletin usulü miyahı (cetvel küşadı, feyezan, irva ve iska, teybis yahut buna mümasil hususat) diğer bir devletin arazisinde icra edilecek mesaiye merbut bulunduğu veyahut bir devletin arazisi üzerinde, harpten mukaddemki taamülât mucibince diğer bir devletin arazisinde mütevellit müyah ve kuvayı miyahiye istimal edildiği takdirde, alâkadar devletler arasında her birinin menafi ve hukuku müktesebelerini muhafaza edecek mahiyette bir itilâf tesis edilmek lâzımdır.

Ademi itilâf halinde mesele tahkim tarikile hallolunacaktır.

Madde 110 — Romanya ve Türkiye Köstence - İstanbul kablosunun işletme şeraitini muhik bir surette tesbit için aralarında uyuşacaklardır. İtilâf husul bulmadığı takdirde mesele tahkim tarikile hallonunacaktır.

Madde 111 — Türkiye bizzat kendi namına ve tebaası namına, artık kendi arazisinde kara ile ittisal peyda etmiyen kabloların cümlesi veya aksamı üzerindeki, her hangi bir mahiyette olursa olsun bilcümle hukuk, müstenedat ve imtiyazanından sarfı nazar eder.

Eğer balâdaki fıkra mucibince devredilmiş olan kablolar veya kabloların bir kısmı emvali hususiyeden ise eshabının zarar ve ziyanlarının tazmini, mülkiyetin müntakil olduğu hükûmete ait olacaktır. Tazminatın miktarında ademi itilâf halinde bu miktar tahkim tarikile tayin edilecektir.

Madde 112 — Türkiye kendi arazisinde kara ile lâakal bir ittisal peyda eden kablolar üzerinde mukaddema haiz olduğu hukuku mülkiyeti muhafaza edecektir.

Marüzzikir kablolardan Türk olmıyan arazide kara ile ittisal etmeleri hukukunun istimali ve işletmelerinin şeraiti alâkadar devletler tarafından sureti muslihanede tanzim olunacaktır. Ademi itilâf halinde ihtilâf, tahkim tarikile halledilecektir.

Madde 113 — Tarafeyni âliyini âkideyn, her biri kendisine taallûku cihetinden, Türkiyede ecnebi postanelerinin ilgasını kabul ettiklerini beyan ederler.

FASIL 2

Mesaili Sıhhiye

Madde 114 — İstanbul Meclisi Kebir Umuru Sıhhiyesi lâğvolunmuştur. Türkiye sevahil ve hukudunun teşkilâtı sıhhiyesile Türk idaresi vazifedardır.

Madde 115 — Mekadir ve şeraiti muhik olacak olan yegâne ve ayni tarifei sıhhiye, Türk bayrağı ile ecnebi bayraklarını tefrik etmeksizin, bütün gemilere ve Türkiye tebaasına tatbik edilen ayni şerait dairesinde düveli ecnebiye tebaasına tatbik olunacaktır.

Madde 116 — Türkiye açıkta kalmış olan memurini sıhhiyenin sabık İstanbul meclisi kebir umuru sıhhiyesinin nukudundan bitteferik verilmek üzere tazminata istihkaklarına ve işbu meclisin memurini hazıra ve sabıkasının ve onların menlehülhaklarının diğer bilcümle hukuku müktesebelerine tamamen riayet etmeği taahhüt eyler. İşbu hukuka, sabık İstanbul meclisi kebir umuru sıhhiyesinin ihtiyat akçesinin ciheti tahsisine, eski idarei sıhhiyenin tasfiyei kat'iyesine müteallik bilcümle mesail ile kezalik buna müşabih veya merbut olan diğer her mesele, sureti mahsusada müteşekkil bir komisyon tarafından hal ve tesviye edilecek ve bu komisyon, Almanya Avusturya ye Macaristan müstesna olmak üzere İstanbul meclisi kebir umuru sıhhiyesine iştirak etmiş olan devletlerden her birinin bir mümessilinden müteşekkil olacaktır. Gerek yukarıda be-

yan olunan tasfiyeye ve gerek bu tasfiyeden sonra kalan nukudun ciheti tahsisine müteallik bir meseleden dolayı işbu komisyonun azaları arasında ihtilâf zuhuru halinde mezkûr komisyonda temsil edilen devletlerden her biri, kararı ahiri ittihaz edecek olan, Cemiyeti Akvam meclisine hakkı müracaata malik olacaktır.

Madde 117 — Türkiye ile Mekkeimükerreme haccine ve Kudüsü şerif ziyaretine ve hicaz şimendiferine nezaret etmekle alâkadar devletler, beynelmilel mukavelâtı sıhhiye ahkâmı mucibince, tedabiri mahsusa ittihaz edeceklerdir. İcraatta bir vahdeti tamme temini zımnında bu devletlerle Türkiye, hac ve ziyaret umuru sıhhiyesinin telif ve tanzimi için, bir komisyon teşkil edecekler ve bu komisyonda Türkiye devairi sıhhiyesile Mısır bahriye ve karantine sıhhiye maclisi temsil edilmiş olacaklardır.

Mezkûr komisyon, arezisinde ictima edeceği devletin evvelce muvafaketini istihsal edecektir.

Madde 118 — Hac ve ziyaret umuru sıhhiyesinin telif ve tanzimi komisyonunun mesaisi hakkında gerek Cemiyeti Akvam hıfzısıhha komitesine ve beynelmilel umumî hıfzısıhha idaresine ve gerek hac ve ziyaret ile alâkadar her memleketin talep edecek olan hükûmetine raporlar verilecektir. Komisyon kendisine Cemiyeti Akvamdan, beynelmilel umumî hıfzısıhha idaresinden ve yahut alâkadar hükûmetler tarafından vukubulan bütün sualler hakkında reyini beyan edecektir.

KISIM 5

Ahkâmı Muhtelife

1 - Üserayı Harp

Madde 119 — Tarafeyni âliyini âkideyn, ellerinde kalmış olan harp esirlerile sivil mevkufları derhal memleketlerine iadeyi taahhüt ederler.

Yunanistan ve Türkiyenin mütekabilen ellerinde bulunan üserayı harp ve sivil mevkufinin mübadeleleri işbu hükûmetler arasında 30 Kânunusani 1923 tarihinde Lozanda imza edilmiş olan itilâfnamei mahsusun mevzuunu teşkil eder.

Madde 120 — İnzibata mugayir harekattan dolayı cezaya müstahak veya mahkûm olan üserayı harp ve sivil mevkufin, cezalarının

ikmaline veyahut haklarındaki takibatı kanuniyenin hitam bulmasına bakılmaksızın iade edileceklerdir.

İnzibata ait ceraimden maada ef'alden dolayı cezaya müstahak veya mahkûm olmuş olanlar tahtı mevkufiyette idame edilebileceklerdir.

Madde 121 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn kayıpların taharrisi veya ademi iade arzusunu izhar etmiş olan üserayi harp ve sivil mevkufinin tayini hüviyetleri için mütekabilen kendi arazileri üzerinde her türlü teshilâtı irae etmeyi taahhüt ederler.

Madde 122 — Tarafeyni âliyeyni âkıdeyn, işbu muahedename mevkii mer'iyete vazedilir edilmez, üserayi harbe ve sivil meykufine ait olduğu veya ait olmuş bulunduğu halde alıkonulmuş bulunan bilcümle eşya, akçe, esham ve tahvilât ve senedat ve evrak ve vesaik veya her nevi eşyayı zatiyenin iadesini taahhüt ederler.

Madde 123 — Tarafeyni aliyeyni âkideyn, orduları tarafından esir edilmiş olan üserayı harbin idare ve iaşesi için masruf mebaliğin mütekabilen tediyesinden sarfınazar eylediklerini beyan ederler.

2 — Mezarlıklar

Madde 124 — Atide gelecek 126 ıncı maddede mevcut ahkâm mahsusaya halel gelmeksizin, tarafeyni âliyeyni akıdeyn, içlerinden her birinin 29 Teşrinievvel 1914 tenberi meydanı harpten veyahut mecruhiyetle veya kaza veya hastalık neticesinde vefat etmiş berrî ve bahrî askerlerile ayni tarihtenberi esarette iken vefat etmiş olan üserayı harp ve sivil mevkufinin kendi hakimiyetleri altında bulunan arazi üzerindeki mezarlıklarına, metfenlerine, izzam mahzenlerine ve tezkiri namları için tesis edilen abidelerine hürmet ve onları hüsnü muhafaza ettireceklerdir.

Tarafeyni aliyeyni âkideyn, içlerinden her birinin marüzzikir mezarlıklarını, meytfenlerini ve izam mahzenlerini tayin, kayt ve idareye ve bunların bulundukları mahallerde münasip abideler rekzine her birinin memur edebileceği komisyonlara, kendi arazileri üzerinde vazifelerini ifa için bilcümle teshilâtı irae edecekerdir. Bu komisyonlar hiç bir askerî mahiyeti haiz olmıyacaklardır.

Âkideyni mezkûre berveçhi balâ zikrolunan berrî ve bahrî askerlerinin bakayayi ecsadının vatanlarına iadesi hususundaki taleplerini kabul zımnında, kavanini milliyeleri ahkâmı ve sıhhatı umumiye zaruretleri nazarı dikkate alınmak kaydile her türlü teshilâtı mütekabilen irae etmeğe muvafakat ederler.

Madde 125 — Tarafeyni aliyeyni âkideyn :

Evvelâ — Esarette vefat eden üserayi harbin ve sivil mevkufinin, tayini hüviyetleri için faideli tafsilâtın ilâvesile beraber tamam bir cetvelini,

Saniyen — Hüviyetleri tayin edilmeksizin defnedilen emvatın metfenlerinin adet ve mevkileri hakkında her türlü tarifatı mütekabilen yekdiğerine ita etmeği taahhüt eylerler.

Madde 126 — Romanya arazisinde 27 Ağustos 1916 danberi vefat eden Türk asakiri berriye ve bahriyesinin ve üserayı harbinin metfen ve mezarlıklarının ve izam mahzenlerinin ve tezkir namları için dikilen abidelerin hüsnü halde muhafazası ile, sivil mevkufine dair 124 ve 125 inci maddelerden mütevellit sair her türlü mecburiyetler için, Romanya hükûmeti ile Türkiye hükûmeti arasında mahsus bir itilâfname aktedilecektir.

Madde 127 — 124 ve 125 inci maddelerin umumî mahiyette olan ahkâmını ikmal için bir taraftan Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya hükûmetleri diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan hükûmetleri 128 inciden 136 ıncıya kadar olan maddelerdeki ahkâmı mahsusayı kararlaştırmışlardır.

Madde 128 — Türkiye hükûmeti, Britanya İmparatorluğuna, Fransa ve İtalya hükûmetlerine karşı kendi arazisi üzerinde bunların meydanı harpte veya mecruhiyetle veya kaza veya hastalık neticesinde vefat etmiş olan berrî ve bahrî askerleri ile esarette vefat eden üserayı harplerine ve sivil mevkuflarına ait metfen ve mezarlıkları ve izam mahzenlerini ve tezkiri namları için dikilmiş abideleri muhtevi arsaları kendilerine ayrı ayrı ve müebbeden tahsis etmeği taahhüt eder. Kezalik 130 uncu maddede mezkûr komisyonlar tarafından birleştirme mezarlıkları, izam mahzenleri ve yahut abideler tesisi için atide lüzumu görülecek olan araziyi de kendilerine tahsis edecektir.

Bundan maada işbu metfenlere, mezarlıklara, izam mahzenlerine ve abidata serbestii duhule müsaade etmeği ve ledeliktiza lâzım olan cadde ve yolun inşasına ruhsat vermeği taahhüt eder.

Yunan hükûmeti kendi arazisine müteallik olarak aynı hususatı taahhüt eder.

Yukarıdaki ahkâm, tahsis olunan arazide Türkiye hakimiyetine veyahut, hale göre, Yunan hakimiyetine irası halel etmez.

Madde 129 — Türkiye hükûmeti tarafından tahsis edilecek arazi meyanında, bilhassa Britanya İmparatorluğu için 3 numaralı haritada gösterilmiş olan Anzak denilen havali "Arıburnu„ arazisi dahil olacaktır.

Britanya İmparatorluğunun balâda beyan olunan araziden istifadesi berveçhi âti şeraite tabi tutulacaktır:

1 — Mezkûr arazi işbu sulh muahedenamesile tayin olunan ciheti tahsisinden gayri bir suretle istimal edilemiyecek; binaenaleyh hiç bir askerî veya ticarî maksatla veya anifülbeyan ciheti tahsis haricinde sair hiç bir maksatla kullanılmayacaktır.

2 — Türkiye hükûmeti mezarlıklar da dahil olduğu halde, mezkûr araziyi teftiş ettirmek hakkını her zaman haiz bulunacaktır;

3 — Mezarlıkların muhafazasına tahsis edilen sivil bekçilerin adedi her mezarlık için bir bekçiden fazla olmayacaktır. Mezarlıkların haricinde bulunan arazi için mahsus bekçiler olmayacaktır;

4 — Mezkûr arazide mezarlıkların gerek dahil ve gerek haricinde sırf muhafızlara lâzım olacak meskenlerden başka ebniye inşa edilmiyecektir;

5 — Mezkûr arsanın sahili üzerinde eşhas ve emtia ihraç ve irkâbını teshile medar olabilecek hiç bir rıhtım, menderek veya iskele inşa edilemiyecektir;

6 — Bilcümle muamelâtı lâzime yalnız boğazların iç sahilinde icra edilebilecek ve araziye adalar denizi sahilinden duhule ancak mezkûr muamelâtın icrasından sonra müsaade olunacaktır. Türkiye hükûmeti mümkün olduğu kadar basit olması lâzım gelen işbu muamelâtın bu maddenin diğer ahkâmına halel gelmemek şartile, Türkiyeye giden diğer ecnebiler hakkında mevzu muamelâttan ziyade zahmeti mucip olmamasını ve her nevi bifaide teahhure mahal vermiyecek şerait tahtında ifa kılınmasını kabul eder;

7 — Araziyi ziyaret etmek istiyen eşhas müsellâh olmayacaklar ve Türkiye hükûmeti işbu memnuiyeti kat'iyenin tatbikına nezaret etmek hakkını haiz bulunacaktır;

8 — 150 kişiden ziyade olan her zuvvar kafilesinin muvasalatından lâakal bir hafta evvel Türkiye hükûmetinin haberdar edilmesi muktazidir.

Madde 130 — Metfenlere ve mezarlıklara ve izam mahzenlerine ve abidata müteallik mesaili mahallinde halletmeğe memur olarak Britanya, Fransa ve İtalya hükûmetlerinden her biri Türkiye ve Yunan hükûmetlerinin de birer mümessil memur edecekleri birer komisyon tayin eyleyeceklerdir.

İşbu komisyonlar bilhassa:

1 — Emvatın defnedildiği veya defnedilmiş olabileceki menatıkı keşfü tayin ve mevcut metfenleri, mezarlıkları, uzam mahzenlerini ve abidatı tesbit etmek.

2 — Merkatlerin, eğer icap ederse bir araya yeniden cemedilmesine ne gibi şarait tahtında tevessül edileceğini tayin etmek; Türk arazisinde Türk mümessilile ve Yunan arazisinde Yunan mümessilile bilitilâf yeniden bir araya cemolunacak kafile mezarlıklarının ve tesis edilecek ızam mahzenlerile abidatın mevkilerini tayin eylemek ve işgal edilen sathı zarurî olan haddi asgarîye tenzil suretile işbu mevakiin hududunu tahdit etmek;

3 — Kendi tebeaları için tesis edilmiş veya edilecek metfenlerin mezarlıkların, izam mehzenlerinin ve abidatın kat'î plânlarını mensup oldukları hükûmetleri namına Türkiye ve Yunan hükûmetlerine tebliğ etmek; vazifelerile mükellef olacaklardır.

Madde 131 — Kendilerine arazi tahsis olunan hükûmetler işbu araziyi yukarıda zikrolunandan geyri surette istimal etmemeyi ve istimale müsaade eylememeği taahhüt eylerler. Mezkûr arazi deniz kenarında vaki ise sahili, arazinin tahsis olunduğu hükûmet tarafından her hangi askerî, bahrî veya ticarî hiç bir maksat için istimal edilemiyecektir. Üzerinde metfenler ve mezarlıklar tesisinden vazgeçilecek ve abide rekzi için istimal edilmiyecek olan arazi yine Türkiye veyahut hale göre Yunan hükûmetine kalacaktır.

Madde 132 — 128 inciden 130 uncuya kadar olan maddelerde Zikrolunan arazinin Britanya, Fransa ve İtalya hükûmetlerine müebbeden ve tamamen ve kâmilen müstefit olmaları için tahsis edilmelerine ait teşriî veya idarî tedabiri lâzime 130 uncu maddenin 3 üncü fıkrasında beyan edilen tebliği takip edecek olan altı ay zarfında Türkiye hükûmeti ve Yunan hükûmeti tarafından ittihaz edilecektir. Eğer istimlâkât lâzım gelirse işbu istimlâkler Türkiye ve Yunan hükûmetlerine ait arazi üzerinde mütekabilen mezkûr hükûmetler marifetile ve masarifi kendilerine ait olmak üzere icra edilecektir.

Madde 133 — Britanya, Fransa ve İtalya hükûmetleri tebaalarının metfen ve mezarlıklarının ve izam mahzenlerinin ve abidelerinin tesis, tanzim ve idaresini münasip gördükleri her hangi vasıtai icraiyeye tevdide serbest olacaklardır. İşbu vesait mahiyeti askeriyeyi haiz olmıyacaktır. Metfenlerin yeniden birleştirilmesini ve mezarlık ve izam mahzeni tesisini temin için lâzım addedilecek olan ihracı emvat ve nakil ecsat ile kendilerine arazi tahsis edilen hükûmetlerce vatanlarına iadesi icap edeceğine hüküm olunacak emvatın ihraç ve ecsadın nakli keyfiyetlerine tevessül ettirmek hakkını yalnız bunlar haiz olacaklardı.

Madde 134 — Britanya, Fransa ve italya hükûmetleri Türkiyede kâin metfenlerinin, mezarlıklarının, izam mahzenlerinin ve abide-

lerinin tebaaları meyanından tayin edilmiş bekçiler tarafından muhafazasını temin ettirmek hakkını haiz olacaklardır. Bu bekçiler Türkiye memurini tarafından tanınacaklar ve metfenlerin, mezarlıkların ve abidatın muhafazasını temin için mezkûr memurların muavenetine mazhar olacaklardır. Bu bekçiler hiç bir sıfatı askeriyeyi haiz olmıyacaklar ve fakat şahıslarının müdafaası için bir rovolver veyahut otomatik tabanca ile müsellâh olabileceklerdir.

Madde 135 — 128 inciden 131 inciye kadar olan maddelerde zikrolunan arazi Türkiye ve Türkiye memurini veya hale göre Yunanistan ve Yunan memurini tarafından hiç bir nevi bedeli icara, resme veya vergiye tabi tutulmıyacaktır. Britanya, Fransa ve İtalya hükûmetleri mümessillerile metfenleri, mezarlıkları, izam mahzenlerini ve abidatı ziyaret arzusunda bulunan eşhas için oralara duhul her zaman serbest olacaktır. Türkiye hükûmeti ve Yunan hükûmeti mezkûr araziye musıl olan yolların idare ve muhafazasını müebbeden deruhde edecektir.

Türkiye hükûmeti ve Yunan hükûmeti marüzzikir metfenlerin, mezarlıkların, izam mahzenlerinin ve abidatın idare veya muhafazasına memur eşhasın ihtiyacatı ve arazinin iskası için lâzım olan miktarda suyu tedarik edebilmeleri zımnında Britanya, Fransa ve İtalya hükûmetlerine her türlü teshilâtı bahşetmeği taahhüt ederler.

Madde 136 — Britanya, Fransa ve İtalya hükûmetleri, Türkiyeden ayrılan arazide bulunanlar dahi dahil olmak üzere kendi hükümlerine tabi arazide metfun bulunan Türk berriye ve bahriyesi için metfenler, mezarlıklar, izam mahzenleri ve tezkiri namlarına mahsus abidat tesisi zımnında 128 inci ve 130 uncudan 135 inciye kadar olan maddeler ahkâmından istifade eylemek hakkını Türkiye hükûmetine bahşetmeği taahhüt ederler.

3 — Ahkâmı umumiye

Madde 137 — Tarafeyni âliyeyini âkideyn arasında hilâfına takarrür eden ahkâm müstesna olmak üzere, 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden itibaren işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ına kadar İstanbulu işgal eden devletler tebaalarının, ecnebilerin veya Türk tebaasının hukuk, emval ve menafiine ve bunlardan her birinin Türkiye memurini ile olan münasebetlerine dair mezkûr devletlerin memurları tarafından veya onlarla bilittifak ittihaz olunan kararlar veya ita edilen evamir muteber addolunacak ve bunlardan

dolayı mezkûr devletler veya memurları aleyhine hiç bir talep dermeyan edilemiyecektir.

Balâda mezkûr mukarrerat veya evamirden dolayı duçar olunan bir zarardan münbais diğer kâffei metalip Muhtelit Hakem Mahkemesine tevdi olunacaktır.

M3dde 138 — Affı umumiye dair bugünkü tarihli beyannamenin dördüncü ve altıncı bentleri ahkâmına halel gelmemek şartile, mevadı adliyede 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden itibaren işbu muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ına kadar İstanbulu işgal eden devletlerin, hâkimleri, mahkemeleri veya memurini tarafından ve kezalik 8 Kânunuevvel 1921 tarihinde teşkil olunan Muhtelit Encümeni Adlî canibinden Türkiyede sadır olan mukarrerat ve evamir, tedabiri icraiye dahil olmak üzere muteber addolunacaktır.

Şu kadar ki bir askerî mahkeme veya bir polis mahkemesi tarafından mevadı hukukiyeye dair sadır olan bir kararı adlîden dolayı efrattan biri lehine duçar olduğu bir zararın tamiri zımnında diğer bir fert canibinden bir talep dermeyan olunduğu takdirde, işbu taleb, Muhtelit Hakem Mahkemesinin tetkikine arz olunacak ve o da icap ederse bir bedeli tazmin tediyesine hüküm ve hatta bir iade muamelesini emredecektir.

Madde 139 — Mülkî, adlî veya malî idarelere veya idarei evkafa müteallik olup Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bir toprağın hükûmetini münhasıran alâkadar eden ve Türkiyede bulunan evrak, defatir, plânlar, senedat ve diğer her nevi vesaik ve bilmukabele bunlardan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan arazide bulunup Türkiye hükûmetini munhasıran alâkadar edenler her iki taraftan mütekabilen iade olunacaklardır.

Balâda beyan olunan evrak, defatir, plânlar, senedat ve diğer vesaika vaziülyet olan hükûmet, kendisini dahi bunlarla alâkadar addediyorsa, anları kendisi muhafaza edebilecek ve ancak alâkadar hükûmete, talep üzerine bunların fotoğraflarını veya musaddak suretlerini ita ile mükellef olacaktır.

Gerek Türkiyeden ve gerek arazii münfekkeden götürülmüş olan evrakın, defatirin, plânların, senedatın ve diğer vesaikın asılları munhasıran alındıkları araziye müteallik bulundukları takdirde mütekabilen iade olunacaktır.

İşbu muamelâttan mütevellit masarif talip olan hükûmete ait olacaktır.

Ahkâmı anife, eski Osmanlı imparatorluğuna ait olup 1912 senesinden sonra Yunanistana intikal eden kazalarda kâin emlâk ve ara-

ziye veya evkafa müteallik defatire dahi ayni şerait tahtında mabihüttatbiktir.

Madde 140 — Türkiye ile diğer düveli âkide arasında esnayı harpte ve 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mükaddem mütekabilen icra olunan iğtinamatı bahriye yekdiğerlerine karşı hiç bir talep ve iddiaya mahal vermiyecektir. İstabulu işgal eden devletler tarafından tarihi mezkûrden sonra mütarekenin ihlâli sebebile icra edilmiş olan zabıtlar hakkında dahi ayni hüküm caridir.

Şurası mukarrerdir ki İstanbulu işgal eden devletlerin hükûmetleri veya Türkiye hükûmeti tarafından 29 Teşrinievvel 1914 tarihinden 1 Kânunusani 1923 tarihine kadar kendi limanlarında veya işgal ettikleri limanlarda kullanılmış olan her nevi merakibi bahriye, hacmi istiabisi az sefain, yatlar ve mavnalar hakkında gerek mezkûr devletlerin hükûmetleri ve tebaaları canibinden ve gerek Türkiye hükûmeti ve tebaası tarafından hiç bir talep dermeyan olunmayacaktır. Maahaza işbu hüküm affı umumiye dair bugünkü tarihli beyannamenin altıncı bendi ahkâmını ihlâl etmediği gibi 29 Teşrinievvel 1914 tarihinden mukaddemki hukuka müstenit olarak efrat tarafından efradı saire aleyhine vaki olabilecek metalip ve müddeiyata da halel getirmiyecektir.

Kuvayı Yunaniye tarafından 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden sonra zaptolunan Türk bayraığnı hâmil sefein, Türkiyeye iade olunacaktır.

Madde 141 — İşbu muahedenamenin yirmi beşinci maddesinin ve 28 Haziran 1919 tarihli versay sulh muahedenamesinin 155 inci ve 250 inci ve 440 ıncı maddelerinin ve kezalik sekizinci kısmının (tamirat) üçüncü lâhikasının cümlei tatbikatından olmak üzere elhaletühazihi vaziiyet bulunan müttefik hükûmetlerin rizası lâhik olmaksızın esnayı harpte Alman hükûmeti veya tebaası tarafından Osmanlı hükûmetine veya tebaasına devr ve ferağ edilmiş olan Alman sefaininin kâffesine müteallik olarak Alman hükûmetine veya tebaasına karşı terettüp edebilmiş olan her gûna taahhütten Türkiye hükûmetinin ve tebaasının ibra edilmiş oldukları beyan olunur.

Türkiya ile kendi yanında harbetmiş olan diğer devletlerin münasebatında dahi, icap ederse, ayni hüküm cari olacaktır.

Madde 142 — Yunanistan ile Türkiye beyninde Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair 30 kânunusani 1923 tarihinde aktolunan hususî mukavelename, mezkûr iki taraf âlii âkit arasında, işbu muahedenamede muharrer olduğu takdirde haiz olacağı kuvvet ve kıymetinin aynini haiz olacaktır.

Madde 143 — İşbu muahedename mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında tasdik edilecektir.

Tasdiknameler Pariste mevdu ve mahfuz olacaktır

Japon hükûmeti tasdikın icra edilmiş olduğunu Paristeki mümessili siyasisi vasıtasile Fransa hükûmeti cümhuriyesine bildirmekle iktifa edebilecek ve bu takdirde muahedenameyi mümkün olduğu kadar sür'atle tevdi edecektir.

Düveli mümziyeden her biri işbu muahedeyi, kendi tarafından imza edilmiş ve Lozan konferansının senedi nihaisinde zikr ve tasrih olunmuş olan senedatı saire ile birlikte - eğer bunlar bir tasdikı istilzam ediyorsa - tek ve ayni vesika ile tasdik edecektir.

Bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya veyahut aralarından üçü, tasdiknamelerini tevdi eder etmez ilk tevdi zabıtnamesi tanzim edilecektir.

Bu ilk zabıtnamenin tarihinden itibaren muahedename bu suretle onu tasdik eden tarafeyni âliyeyni âkidin arasında mevkii mer'iyete girecektir. Diğer devletler için, tasdiknamelerinin tevdii tarihinde, müteakıben mevkii mer'iyete girecektir.

Şu kadar ki Yunanistana ve Türkiyeye müteallik olmak üzere birinci maddenin ve ikinci maddenin 2 numaralı fıkrası ile beşinciden on birinci dahil olmak üzere işbu maddaye kader olan maddeler ahkâmı, Yunan ve Türkiye hükûmetleri kendi tasdiknamelerini tevdi etmeleri akabinde, işbu tarihte balâda beyan olunan zabıtname henüz tanzim edilmemiş olsa bile, mevkii mer'iyete girecektir.

Fransa hükûmeti tasdiknamelerin tevdii zabıtnamelerinin musaddak birer suretini bilcümle düveli mümziyeye verecektir.

Tasdikan lilmakal marûzzikir murahhaslar işbu muahedenameyi imza etmişlerdir.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa hükûmeti cümhuriyesi mahzeni evrakına vazedilecek ve hükûmeti mezkûre düveli âkideden her birine musaddak birer nüshasını tevdi edecektir.

İmzalar: . . . . . .

2 — Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelename

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-İsloven devleti ve Türkiye,

Bugünkü tarihli muahedei sulhiyenin 23 üncü maddesile müeyyet esasa tevfikan boğazlarda bütün milletlere Bahrisefit ile Karadeniz arasında serbestii mürur ve seyrisefaini temin etmek emniyesile,

Ve bu serbestinin idamesi sulhü umumî ve ticareti âlem için lâzım olduğunu nazarı dikkate aldıklarından,

Bu hususta bir mukavelename akdine karar vermişler ve her biri kendi murahhasları olmak üzere:

. . . . . .

Hazeratını tayin etmişlerdir.

Müşarileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini ibrazdan sonra ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Tarafeyni âliyini âkidin aşağıda "Boğazlar„ tabiri umumisile beyan edilen Çanakkale boğazı ve Marmara denizi ve Karadeniz boğazında denizde ve havada serbestii mürur ve serbestii seyrüsefer esasını tasdik ve ilân etmek hususunda müttehidülefkârdır.

Madde 2 — Boğazlardan harp ve sulh zamanlarında sefaini ticariyei bahriye ve havaiyenin ve sefaini harbiyei bahriye ve havaiyenin müruru ve seyrüseferi badeezin merbut lâhika ahkâmına tevfikan tanzim edilecektir.

Lâhika

Sefaini ticariyei bahriye ve havaiye ve sefaini harbiyei bahriye ve havaiyenin boğazlardan müruru hakkında kavait

§ 1

Hastahane gemileri, yatlar, balıkçı sefineleri ve gayri askerî tayyareler dahil olduğu halde, ticaret sefaini

a) Sulh zamanında:

Sancak ve hamule ne olursa olsun, beynelmilel ahkâmı sıhhiye-

nin mer'iyeti baki olmak ve kılavuzluk, fener, römorkör resimleri veyahut ayni mahiyetteki diğer rüsum gibi doğrudan doğruya ifa edilen hidemata mukabil rüsuma şamil olmamak ve Türkiye hükûmeti tarafından elhaletihazihi imtiyazı verilmiş idare ve müesseseler tarafından bu hususta istimal olunan hukuka halel gelmemek şartile hiç bir muamele, rüsum veya tekâlif olmaksızın gündüz ve gece mürur ve seyrisefain serbestii tammı.

Bu rüsumun cibayetini teshil için boğazlardan geçen ticaret sefineleri Türkiye hükûmeti tarafından tayin edilecek mevakıe isimlerini tabiiyetlerini, tonilâtolarının miktarını ve semti maksutlarını bildireceklerdir.

Kılavuz ahzı ihtiyarî kalmaktadır.

b) Harp zamanında Türkiye bitaraf kaldığı takdirde:

Balâda muharrer aynı şerait dahilinde, gündüz ve gece mürur ve seyrisefain serbestii tammı. Bitaraf bir devlet sıfatile Türkiyenin hukuk ve vezaifi harp esnasında Türkiye bitaraf bulunduğu takdirde suları ve havası sulh zamanında olduğu gibi tamamen serbest kalması lâzım gelen boğazlarda seyrisefaini tas'ip edebilecek mahiyet te hiç bir tedbir ittihaz etmesine salâhiyet vermiyecektir.

Kılavuz ahzı ihtiyarî kalmaktadır.

c) Harp zamanında Türkiye muharip olduğu takdirde:

Bitaraf sefineler ve bitaraf gayri askerî sefaini havaiye için işbu sefaini bahriye ve havaiye düşmana bilhassa kaçak eşya, düşman kıt'atı veya tebaası taşımak suretile duşmana yardım etmedikleri takdirde, seyrisefain serbestisi. Türkiyenin bu sefaini bahriye ve havaiyeyi teftişe hakkı bulunacak ve bunun için mezkûr sefaini havaiye Türkiye tarafından bu hususta tayin ve ihzar olunacak menatıkta karaya veya denize inmiye mecbur olacaklardır. Düşman sefinelerine hukuku düvelin kabul ettiği tedabiri tatbik etmek hususunda Türkiyenin haiz olduğu hukuka halel gelmemiştir.

Türkiye, düşman sefinelerinin boğazlardan istifadelerini meniçin lâzım addedeceği tedabiri ittihaz salâhiyetitammesine maliktir. Maamafih bu tedabir bitaraf sefainin serbestii mürurunu menedecek mahiyette olmayacaktır ve bu maksatla Türkiye sefaini mekûreye lâzım gelen talimatı veya kılavuzları vermeyi taahhüt eyler.

§ 2

Muavin sefineler, asker nakliye sefineleri, tayyare taşıyan sefineler ve askerî sefaini havaiye dahil olduğu halde, sefaini harbiye

a) Sulh zamanında:

Sancak ne olursa olsun, hiç bir muamele, resim veya mükellefiyet olmaksızın, fakat kuvvetlerin mecmuuna müteallik atideki kuyudu ihtiraziye tahtında, gündüz ve gece mürur serbestii tammı.

Bir devletin Bahrısiyaha müteveccihen boğarlardan imrar edebileceği azamî kuvvet Karadenize sahildar devletlere mensup ve mürur esnasında Bahrisiyahta mevcut en kuvvetli donanmanın azamî küvvetini tecavüz etmiyecektir; maamafih devletler Bahrısiyaha her zamanda ve her halde, beheri on bin tonilâtoyu geçmiyen üç sefineyi tecavüz etmiyecek bir kuvvei bahriye göndermek hakkını muhafaza ederler.

Boğazlardan geçecek sefainin miktarı hususunda Türkiyeye hiç bir mes'uliyet terettüp etmiyecektir.

İşbu kaideye müraata imkân bahşolmak için onuncu maddede muharrer Boğazlar Komisyonu Bahrısiyaha sahildar devletlerin her birinden her sene kânunusaninin ve temmuzun birinci günleri Bahrısiyahta malik bulundukları zırhlıların, muharebe krovazörlerinin tayyare taşıyan sefinelerin, krovazörlerin, torpido muhriplerinin, tahtelbahirlerin veyahut sair her şekil (tip) sefain ile deniz sefaini havaiyesinin miktarını, sefaini müsallâhayı, mevcudu tenzil edilen veya ihtiyatta veya tamirde veyahut hali tadilde bulunan sefainden tefrik etmek suretile talep edecektir.

Bunun üzerine boğazlar komisyonu, alâkadar devletleri Karadenizdeki en kuvvetli donanmonın ihtiva ettiği zırhlıların, muharebe krovazörlerinin tayyare taşıyan sefinelerin, krovazörlerin, torpido muhriplerinin, tahtelbahirlerin, sefaini havaiyenin ve icabı halinde sair şekilde sefainin miktarından haberdar edecektir. Bundan başka mezkûr kuvvete mensup bir sefinenin bahrısiyaha duhulünden veya oradan hurucundan mütevellit her gûna tahavvülât derhal alâkadar devletlerin ittilaına isal edilecektir.

Boğazlardan Karadenize müteveccihen geçirilecek bir kuvvei bahriyenin hesabında yalınız müsellâh sefinelerin adedi ve şekli (tipi) nazarı itibara alınacaktır.

b) Harp zamanında Türkiye bitaraf olduğu takdirde:

Sancak ne olursa olsun hiç bir muameleye, rüsuma veya hiç bir gûna mükellefiyete tabi olmaksızın, ikinci bendin (a) işaretli fıkrasında mezkûr tahdidatın ayni tahdidat dairesinde gündüz ve gece mürur serbestii tammı.

Maamafi bu tahdidat muharip devletlere bunların Karadenizdeki muhariplik hukukuna irası halel edecek surette tatbik edilemiyecektir.

Türkiye bitaraf bulunduğu cihetle zamanı sulhte olduğu gibi zamanı harpte dahi suları ve havası tamamen serbest kalması lâzım gelen boğazlarda Türkiyenin bitaraf bir devlet sıfatile hukuk ve vezaifi seyrisefaini tas'ip edecek bir mahiyette hiç bir tedbir ittihaz etmesine salâhiyet vermiyecektir,

Muhariplerin harp sefinelerine ve askerî sefeni havaiyelerine boğazlarda bir gûna zapt ve müsadereye tevessül etmek, hakkı muayene icra eylemek veya diğer her hangi bir hareketi hasmane yapmak memnu olacaktır.

Harp sefineleri tamirat yapmak ve erzak almak hususlarında bahrî bitaraflığa dair 1907 tarihli 13 üncü Lahey mukavelenamesi ahkâmına tabi olacaklardır.

Sefeni havaiyenin bitaraflığı hakkındaki kavaidi tayin edecek beynelmilel bir mukavelename aktolnuncaya kadar askerî sefaini havaiye boğazlarda 1907 tarihli 13 üncü Lahey mukavelenamesinin harp sefinelerine bahşettiği muameleye mümasil bir muameleden müstefit olacaklardır.

c) Harp zamanında Türkiye muharip olduğu takdirde :

Bitaraf harp sefineleri için hiç bir muameleye, resme veya hiç bir gûna mükellefiyete tabi olmaksızın ve fakat ikinci bendin (a) işaretli fıkrasında zikredilen tahdidatın ayni tahdidata tabi olarak mürure serbestii tammı.

Düşman sefaini bahriye ve havaiyesinin boğazlardan istifadesine mani olmak üzere Türkiye tarafından ittihaz edilecek tedabir, bitaraf sefaini bahriye ve havaiyenin serbestii mürurına mani olacak mahiyeti haiz bulunmıyacaktır ve bu maksatla Türkiye mezkûr sefaini bahriye ve havaiyeye lâzım gelen talimatı veya klavuzları vermeği taahhüt eyler.

Bitaraf askerî süfünü havaiye boğazlardan, tehlike ve muhatara kendilerine ait olmak suretile geçebilecek ve mahiyetleri anlaşılmak üzere teftiş hakkına tabi bulunacaklardır. Bunun için süfünü havaiye Türkiye tarafından bu hususta tayin ve ihzar olunacak menatıkta karaya veya denize inmeğe mecbur olacaklardır.

§ 3

A) Türkiye ile hali sulhte bulunan devletlerin tahtelbahirleri boğazlardan ancak suyun yüzünde geçeceklerdir.

B) Gerek Bahrısefitten gerek Bahrısiyahtan gelen bir kuvvei bahriyei ecnebiyenin kumandanı tahtı kumandasında bulunup boğazlara girmesi lâzım gelen sefinelerin miktarını ve isimlerini tavakkufa mecbur olmaksızın Çanakkalenin veya Karadeniz boğazının methalinde bir işaret istasyonuna tebliğ edecektir.

Türkiye bu işaret istasyonlarını bildirecektir ve buğazlara duhul keyfiyeti teahhura uğratılmamak lâzım geldiğinden tebliği mezkûr vuku buluncaya kadar ecnebi harp sefinelerinin Boğazlardan serbestii mururları baki kalacaktır.

C) Askerî ve gayri askerî süfünü havaiye için işbu kavait ile tayin edilen şerait dairesinde Boğazların üzerinden tayarana müsaade olunması,

Evvelâ — Boğazların dar kısımlarının her bir tarafının fevkinde beşer kilometroluk bir arazi şeridi üzerinden uçmak serbestisini;

Saniyen — Tevakkufu arızî (pan) halinde Türkiyenin sahilinde karaya veya kara sularında denize inmek salâhiyetini istilzam eder.

§ 4

Harp sefinelerinin müddeti mürurlarının tahdidi

Boğazlardan transit halinde geçen harp sefineleri, hasarat veya arızai bahriye ahvali müstesna olmak üzere ve emniyeti sefer icap ettirdiği takdirde esnayı leyilde demirleme müddeti de dahil olmak üzere, hiç bir halde mururları için elzem olan zamandan fazla bir müddet boğazlarda tevakkuf edemiyeceklerdir.

§ 5

Boğazların ve Karadenizin limanlarında tevakkuf

A) İşbu lâhikanın birinci ve ikinci ve üçüncü bentleri gemilerin, harp gemilerinin süfünü havaiyenin boğazlardan ve boğazların fevkinden mürurına tatbik olunur ve Türk limanlarını ve tayyare menzillerini ayni zamanda ziyaret edebilecek bir devletin harp sefinelerile askerî süfünü havaiyelerinin miktarı ve kezalik bunların müddeti ikametleri hakkında Türkiyenin lüzum göreceği nizamnameleri vazetmek hakkına halel iras etmez.

B) Karadenize sahildar devletler kendi limanları ve tayyare menzilleri için ayni hukuka malik olacaklardır.

C) Elyevm Tuna Avrupa komisyonunda temsil edilen devletlerin işbu nehrin mansaplarında ve Kalasa kadar istasyoner olmak üzere bulundurdukları hafif sefain ikinci bentte zikrolunan sefaine inzimam edecek ve icabı halinde diğer sefain ile tebdil edilebilecektir.

§ 6

Muhafazai sıhhiyeye mütedair ahkâmı mahsusa

Derunlarında veba, kolera veya tifüs vukuatı zuhur eden veya yedi gündenberi zuhur etmiş olan sefaini harbiye ve keza bulaşık bir limanı beş kere yirmi dört santten daha az bir zamandanberi terketmiş bulunan sefain boğazları karantina tahtında heçmeğe ve boğazların bulaştırılmasına hiç bir mahal bırakmamak için muktazi tedabiri vakiyeyi sefine vesaitile ittihaz etmeğe mecbur olacaklardır.

Derunlarında bir tabip bulunan ve boğazlardan bilâ tevakkuf veya eşya çıkarmaksızın doğrudan doğruya geçen sefaini tüccariye dahi ayni hükme tabi olacaktır.

Tabibi bulunmıyan sefaini tüccariye boğazlarda tevakkuf etmiyecek olsalar bile oraya duhulden evvel kavaidi sıhhiyei beynelmilele riayet mecburiyetindedirler.

Boğazlar limanlarından birine uğrayacak olan sefaini harbiye ile sefaini tüccariye bu limanda, orada tatbikı lâzım gelen kavaidi sıhhiyei beynelmilele tabi tutulacaklardır.

Madde 3 — Boğazlarda müruru ve seyriseferi her türlü mevaniden azade bulundurmak için 4 üncüden 9 uncuya kadar olan maddelerde münderiç bulunan tedabir, boğazların sularına ve sahillerine ve kezalik boğazlarda kâin veya oralara karip olan adalara da tatbik olunacaktır.

Madde 4 — Atide tayin edilen mıntakalar ve adalar gayri askerî hale ifrağ edileceklerdir.

1 — Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının berveçhi ati tahdit edilmiş mıntakalar ittisaınca iki sahilleri (merbut haritaya müracaata):

Çanakkale boğazı: Şimali garbide, Gelibolu şibihceziresi ve Saros körfezinin Bakla burnu şimali şarkisinin dört kilometro budunda kâin bir noktasından bed'ile Marmara denizi üzerinde Kumbağıda nihayet bulan ve Kavağın (bu mevki hariçtir) cenubundan geçen bir hattın cenubu şarkisindeki saha;

Cenubu şarkide, Sahil ile Bozçaada karşısında eski İstanbul

burnundan bed'ile Marmara denizi üzerinde sahilin hemen Karabiga şimalinde kâin bir noktasında nihayet bulmak üzere sahilden yirmi kilometre buutta çizilmiş olan hat arasındaki saha.

Karadeniz bogazı (İstanbul hakkındaki usulü mahsusaya halel gelmemek şartile, madde 8) **Şarkta**, Karadeniz boğazının şark sahilinden on beş kilometro mesafede çizilmiş bir hatta kadar imtidat eden mıntaka;

Garpte,Karadeniz boğazının garp sahilinde on beş kilometre mesafede çizilmiş bir hatta kadar imtidat eden mıntaka.

2 — Emir Ali adası müstesna olmak üzere bütün Marmara denizi adaları.

3 — Adalar denizinde Semadirek, Limni, İmroz, Bozçaada ve Tavşan adaları.

Madde 5 — Fransa. İngiltere, İtalya ve Türkiye hükûmetleri tarafından birer kişi olarak mansup dört azadan müteşekkil bir komisyon 4 üncü maddenin 1 işaretli fıkrasında muharrer mıntakaların hududunu mahallinde tesbit etmek üzere işbu mukavelenamenin tarihi mer'iyetinden on beş gün sonra içtima edecektir.

İşbu komisyonda temsil edilen hükûmetlerden her biri kendi mümessillerinin istihkakı olan tahsisatı verecektir.

Komisyonun ifayı vazife etmesinden münbais mesarifi umumiye temsil edilen devletler tarafından, hısasî mütesaviye veçhile deruhte edilecektir.

Madde 6 — İstanbula dair olan sekizinçi madde ahkâmı mahfuz kalmak şartile gayri askerî hale ifrağ edilmiş mıntakalarda ve adalarda hiç bir istihkâm, daimî topçu tesisatı, tahtelbahir işliyen aletler (tahtelbahir sefain müstesna) ve askerî süfünü havaiye tesisatı ve hiç bir üssübahrî bulunmıyacaktır.

Buralarda inzibatın muhafazası için elzem bulunan ve silâhları, top müstesna olmak üzere, tüfenk, revelver, kılınç ve beher yüz nefer için dört makineli tüfenk (Fozil mitralyoz) dan ibaret bulunacak olan polis ve jandarma kuvvetinden başka hiç bir kuvvei müsallaha bulunmıyacaktır.

Gayri askerî hale ifrağ edilmiş mıntakaların ve adaların kara sularında tahtelbahir sefinelerden başka hiç bir gûna tahtelbahir işliyen alet bulunmıyacaktır.

Balâda mezkûr fıkralara rağmen Türkiye, Türk topraklarının gayri askerî hale ifrağ edilmiş mıntakalarından ve adalarından ve Türk donanmasının demir atmak hakkına malik bulunduğu keza

gayri askerî hale ifrağ edilmiş kara sularından kuvayi müsellâhasını transit suretile geçirmek hakkını muhafaza edecektir.

Bundan başka Türkiye hükûmeti boğazlarda tayyareler veya balonlar vasıtasile denizin sathını ve karını tarassut ettirmek salâhiyetini haiz olacaktır. Türkiye süfünü havaiyesi boğaz suları ve Türk arazisinin gayri askerî hale ifrağ edilmiş mıntakaları üzerinde uçabilecekler ve oralar dahilinde her tarafta kemali serbesti ile karaya veya denize inebileceklerdir

Kezalik Türkiye ile Yunanistan gayri askerî hale ifrağ edilmiş mıntakalar ve adalarda ve bunların kara sularında, tahtı silâha alınacak efradın, mezkûr mıntakalar ve adalar haricinde, talim ve terbiyeleri için icap eden eşhas harekâtını icra etmek salâhiyetine maliktirler.

Türkiye ile Yunanistan kendi arazilerinin mezkûr mıntaka ve adalarında her türlü tarassut ve telgraf ve telefon ve vesaiti ziyaiye muhaberatı sistemini tesis hususunda haizi serbesti olacaklardır. Yunanistan gayri askerî hale ifrağ edilmiş Yunan adalarının kara sularında donanmasını geçirebilecek ve fakat bu suları Türkiyeye karşı üssülkarekât olarak veyahut bu maksatla bahrî veya askerî tahşidat için kullanamıyacaktır.

Madde 7 — Tahtelbahir sefinelerden başka tahtelbahir işliyen hiçbir alet marmara denizi sularına vaz edilemiyecektir.

Türkiye hükûmeti Marmara denizinin ne Avrupa sahai sahiliyesinde ve ne de Karadeniz boğazı mıntakai gayri askeriyesinin Şarkında kâin Anadolu sahai sahiliyesi kısmında, Darıcaya kadar, boğazlardan müruru tas'ip edebilecek hiç bir daimi top bataryası yahut torpil endaht mevkileri tesis etmiyecektir.

Madde 8 — Payitahtın ihtiyacatı için, İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ile adalar (Prens adaları) dahil olduğu halde İstanbulda ve mezkûr şehrin civari karibinde azamî on iki bin kişilik bir kuvvei askeriye bulunabilecektir. İstanbulda bir tersane ve bir üssü bahrî muhafaza edilebilecektir.

Madde 9 — Eğer harp halinde Türkiye yahut Yunanistan muharip devlet haklarını istimal ederek balâda muayyen gayri askerilik halinde tadilât icra edecek olurlarsa sulh teessüs eder etmez işbu mukavele ile muayyen usulü iadeye mecbur olacaklardır.

Madde 10 — İstanbulda 12 inci maddede beyan edildiği surette müteşekkil bir beynelmilel komisyon tesis edilecek ve işbu komisyon "Boğazlar Komisyonu„ unvanını alacaktır.

Madde 11 — Komisyon vezaifini boğazların suları üzerinde ifa edecektir.

Madde 12 — Komisyon bir Türk mümessilinin tahtı riyasetinde işbu mukavelenameye vaziülimza devletler olmak haysiyetile ve mukavelenamei mezkûrun işbu devletler tarafından tasdiki vaki oldukça, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp - Hırvat - İsloven devleti mümessillerinden mürekkep olacaktır.

Amerika Düveli Müttehidesi hükûmeti için işbu mukaveleye iltihak keyfiyeti, komisyonda kezalik bir mümessil bulundurmak hakkını istilzam edecektir.

Ayni hak işbu maddenin birinci fıkrasında isimleri zikredilmeyen Bahrısiyaha sahildar diğer müstakil devletler için aynı şerait dairesinde mahfuz olacaktır.

Madde 13 — Komisyonda mümessil bulunduran hükûmetler kendi mümessillerinin müstehak olabilecekleri tahsisatı kendileri tesviye edeceklerdir. Komisyonun masarifi munzammesi Cemiyeti Akvamın masarifini taksim için tesbit edilmiş olan nisbet dairesinde mezkûr hükûmetler tarafından deruhde olunacaktır.

Madde 14 — Komisyon ikinci maddeye merbut lâhikanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bentlerinin mevzuunu teşkil eden harp gemilerinin ve askerî süfünü havaiyenin mürurına müteallik ahkâma lâyıkile müraat olunup olunmadığına bakmakla mükellef olacaktır.

Madde 15 — Boğazlar komisyonu vazifesini Cemiyeti Akvamın himayesi tahtında icra edecek ve her sene cemiyeti mezkûreye vazifesinin sureti ifasından bâhis bir rapor gönderecek ve bundan başka ticaret ve seyrisefer noktai nazarından faideli her türlü malûmatı ita edecektir. Bu maksatla komisyon Boğazlardaki seyrisefer meselesile iştigal eden Türkiye hükûmeti devairi ile münasebette bulunacaktır.

Madde 16 — Vazifesinin ifası için lâzım olan nizamnameleri yapmak komisyona ait olacaktır.

Madde 17 — İşbu mukavelename ahkâmı Türkiyenin Türk sularında donanmasını serbestçe cevelân ettirmek hakkına irası halel etmiyecektir.

Madde 18 — Boğazların ve civar mıntakaların gayri askerî hale ifrağının Türkiye için askerî noktai nazardan bigayrihakkin bir tehlike teşkil etmemesini ve ef'ali harbiyenin boğazların serbestisini veya gayri askerî hale ifrağ edilmiş olan menatıkın emniyet ve inzibatını

tehlikeye ilka eylememesini arzu eden tarafeyni âliyeyni âkideyn, ahkâmı atiyeyi kabul ederler:

Eğer serbestii mürura müteallik ahkâma ika edilen bir tecavüz, nagihanî bir taarruz, yahut her hangi bir filî harp veya tehdidi harp, Boğazlarda seyriseferin serbestisini veya gayri askerî mıntakaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa, tarafeyni âliyeyni âkideyn ve her halde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu hususta Cemiyeti Akvam meclisinin karar vereceği bütün vesaitle onları müştereken men edecehlerdir.

Yukarıki fıkrada muharrer harekete sebep olan ef'al nihayet bulur bulmaz, boğazlar nizamı işbu mukavele ahkâmı ile muayyen olduğu veçhile yeniden tamamile tatbik olunacaktır.

Boğazların gayri askerî hale ifrağına ve serbestisine taallûk eden ahkâmın bir cüz'ü mütemmimini teşkil eden işbu hüküm, tarafeyni âliyeyni âkideynin Cemiyeti Akvam ahitnamesi mucibince haiz olabilecekleri hukuk ve vezaife halel iras etmez.

Madde 19 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn, gayri mumzi devletleri işbu mukavelenameye iltihaka sevk için bütün gayretlerini sarf edeçeklerdir.

İşbu iltihak diplomasi tarikile Fransa cümhuriyeti hükûmetine ve hükûmeti mezkûre tarafından da mumzi veya mültehık olan devletlerin kâffesine tebliğ olunacaktır. İltihak, Fransa hükûmetine yapılacak tebliğ gününden itibaren muteber olacaktır.

Madde 20 — İşbu mukavelename tasdik edilecektir.

Tasdiknameler sür'ati mümkine ile Pariste tevdi olunacaktır.

İşbu mukavelename bugünkü tarihli muahedei sulhiye ile ayni şerait dahilinde mer'iyete girecektir. Muahedei mezkûreye vaziülimza olmayıp bu esnada işbu mukavelenameyi henüz tasdik etmemiş olacak olan devletler hakkında bu mukavelename, düveli mezkûre, diğer düveli âkideye Fransa hükûmeti cümhuriyesi tarafından ihbar edilecek olan tasdiknamelerini tevdi ettikçe mer'iyete girecektir.

Tasdikan lilmakal, balâda mezkûr murahhaslar işbu mukavelenameyi imza etmişlerdir.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup işbu nüsha Fransa hükûmeti hazinei evrakına vazedilecek ve hükûmeti mezkûre âkit devletlerden her birine onun birer musaddak nüshasını verecektir.

İmzalar: . . . . . .

3 -- Trakya hududuna dair mukavele

24 Temmuz tarihinde imza edilmiştir.

Britanya imparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırp - Hırvat - İsloven devleti ve Türkiye, Trakya hududu üzerinde sulhün idamesi ümniyesile.

Ve bugün imza edilen sulh muahedenamesinin 24 üncü maddesinde beyan edildiği üzere işbu hududun her iki ta rafında bazı tedabiri mahsusai mütekabilenin ittihazı lüzumunu bu maksatla takdir ederek,

Bu bapta bir mukavelename aktine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere :

. . . . . .

Hazeratını tayin etmişlerdir.

Müşarileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini ibrazdan sonra ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır :

Madde 1 — Adalar denizinden Karadenize kadar, Türkiyeyi Bulgaristandan ve Yunanistandan tefrik eden hududun tarafeynindeki arazi atideki hudut dahilinde ve takriben otuz kilometre vüs'atinde olarak gayri askerî hale ifrağ edilecektir. (Merbut haritaya müracaat).

1 — Türkiye arazisinde, Adalar denizinden Karadenize kadar :

Bugünkü tarihle imza edilen sulh muahedenamesinin ikinci maddesinin 1 ve 2 numaralı kısımlarında tayin edilen Türkiyenin Yunanistanla ve Bulgaristanla olan hududuna oldukça muvazi bir hat. Bu hat Kırkkilise havalisinde Kırkkilise kasabası ile nefsi kasabanın merkezinden itibaren asgarî beş kilometrelik bir daireyi, gayri askerî hale ifrağ edilen mıntakadan hariç bırakmak şartile ve mezkûr huduttan asgarî otuz kilometre mesafede çizilecektir ve Adalar denizinde İbrice [İbridje Burnu] burnundan bedederek Karadenizde Serbes [Serbes Burnu] burnunda nihayet bulacaktır;

2 — Yunanistan arazisinde, Adalar denizinden Yunan - Bulgar hududuna kadar :

Mekri burnunun ucundan [Mekri kasabası hariç olmak üzere] başlayarak ve şimale doğru Tahtalıya kadar Meriç nehrine oldukça muvazi bir istikamet takip ederek ve badehu Meherkoz [Meherkoz] un şarkından küçük Derbendin takriben on beş kilometre garbinde

Yunan - Bulgar hududu üzerikde tayin edilecek bir noktaya vasıl olan bir hat;

3 — **Bulgar arazisinde**, Yunan - Bulgar hududundan Karadenize kadar :

Berveçhi balâ tayin edilen noktadan bededip Pâpas köyün beş kilometre garbında Edirne Yolunu [Kossukavak] da katederek badehu Yunan - Bulgar ve Türk - Bulgar hududundan asgarî otuz kilometrelik bir mesafeden geçerek ve yalnız Harmanlı mıntakasında Harmanlı kasabasile kasabanın merkezinden itibaren asgarî beş kilometrelik bir daireyi gayri askerî hale ifrağ edilmiş mıntaka haricinde bırakarak Karadenizde Anberler [Anberler]in şimali garbisinde kâin körfezin en içerlek noktasında hitam bulacak bir hat.

Madde 2 — İşbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren on beş gün zarfında teşkil edilecek bir tahdit komisyonu, birinci maddede izah edilen hududu arazi üzerinde tayin edip çizecektir. İşbu komisyon Fransa, büyük Britanya, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye tarafından - her devlet için bir mümessil bulunmak şartile - tayin edilecek mümessillerden müteşekkil olacaktır. Bulgar, Yunan ve Türkiye mümessillerinden her biri ancak Bulgar, Yunan ve Türkiye arazisine ait ameliyata iştirak edebilecektir; maamafih bu ameliyattan hasıl olacak mesainin heyeti mecmuası komisyonun celsei umumiyesince tayin ve kaydedilecektir.

Madde — 3 Birinci maddede muharrer mıntakaların gayri askerî hale ifrağı atideki seraite göre icra ve idame edilecektir.

1 — Elyevm mevcut bulunan bilûmum daimî veya sahra istihkâmatı, arazisinde bulundukları devlet tarafından silâhtan tecrit ve hedmedilecektir. Bu kabilden hiç bir yeni istihkâm inşa edilmiyecek ve hiç bir silâh veya levazımı harbiye deposu ve taarruzî veya tedafüî olsun, askerî, bahrî veya havaî sair hiç bir tesisat vücude getirilmiyecektir.

2 — Jandarma, polis kuvveti, gümrük mamurları, hudut muhafızları gibi asayişi dahiliyi temine ve hudutları tarassuda muktazi anasırı mahsusadan maada hiç bir kuvvei müsellâha, ne durabilecek, ne de harekâtta bulunabilecektir.

Hiç bir tayyare veya sair merakibi havaiyeyi ihtiva etmiyecek olan işbu anasırı mahsusanın mevcudu atiyüzzikir miktarı tecavüz etmiyecektir:

a — Gayri askerî hale ifrağ edilen Türkiye arazisinde ceman [5000] kişi;

b — Gayri askerî hale ifrağ edilen Yunan arazisinde ceman [2500] kişi;

c — Gayri askerî hale ifrağ edilen Bulgar arazisinde ceman [2500] kişi.

Bunların techizatı her gûna top hariç olmak şartile ancak rovelver, kılınç ve tüfek ve beher [100] nefer başına [4] makineli tüfekten ibaret olacaktır.

Bu ahkâm 27 Teşrinisani 1919 tarihli Neuilly muahedesi mucibince Bulgaristana terettüp eden mecburiyetleri ihlâl etmiyecektir.

3 — Askerlikten tecrit edilen menatık üzerinde her hangi bayrağı hamil askerî veya bahrî tayyare tayaranı memnudur.

Madde 4 — İşbu mukavelenamede arazileri mevzuu bahsolan hemhudut devletlerden birisinin ahkâmı salifeye riayet hususunda dermeyan edeceği bir talebi olduğu takdirde mezkûr devlet işbu talebi Cemiyeti Akvam meclisine tevdi edecektir.

Madde 5 — İşbu mukavelename tasdik edilecektir.

Tasdiknameler sür'ati mümkine ile Pariste tevdi edilecektir.

İşbu mukavelename Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye taraflarından tesdik edildiğinden itibaren mer'i olacaktır. Bir zabıtnamei mahsus bu tasdikleri kayt ve tesblt edecektir. O zamanda bunu henüz tasdik etmemiş olan diğer devletler hakkında bu mukavelename düveli mezkûre diğer düveli âkideye Fransa Hükûmeti Cümhuriyesi tarafından ihbar edilecek olan, tasdiknamelerini tevdi ettikçe mer'iyete girecektir.

Japon hükûmeti tasdikın icra edilmiş olduğunu Paristeki mümessili siyasisi vasıtasile Fransa Hükûmeti Cümhuriyesine bildirmekle iktifa salâhiyetini haiz olacak ve bu takdirde tasdiknamesini sür'ati mümkine ile tevdi edecektir.

Tasdikan lilmakal marüzzikir murahhaslar işbu mukavelenameyi imza etmişlerdir.

İşbu mukavelename Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup mezkûr nüsha Fransa hükûmeti hazinei evrakına tevdi edilecek ve hükûmeti mezkûre birer nüshai musaddakasını düveli mümziyeden herbirine tevdi edecektir.

İmzalar . . . . . .

4 — İkamet ve Salâhiyeti adliye hakkında mukavelename

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-İsloven devleti,

Diğer taraftan,

Türkiye,

Türkiyede diğer düveli âkide tebaasının ve işbu devletler arazisinde Türkiye tebaasının şeraiti ikametlerini ve salâhiyeti adliyeye ait bazı mesaili asrî hukuku düvele tevfikan tanzim eylemek arzusunda bulunduklarından,

Bu hususta bir mukavele akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere:

. . . . . .

Hazeratını tayin etmişlerdir.

Müşarileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salahiyetnamelerini ibrazdan sonra ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL 1

Şaraiti ikamet

Madde 1 — İşbu fasılda münderiç ahkâmdan her birinin Türkiyede diğer düveli âkide tebaa ve şirketlerine tatbıkı, düveli mezkûre arazisinde Türk tebaa ve şirketleri hakkında tam bir muamelei mütekabile tatbıkı şartı sarihine muallâktır.

Düveli mezkûreden biri gerek kanunları iktizasınca ve gerek diğer bir suretle mebhusüanh ahkâmdan her hangi birisi için muamelei mütekabile ifasından imtina edecek olursa onun tebaa ve şirketleri, Türkiyede zikrolunan ayni hükümden istifade edemiyecektir.

İşbu maddenin tatbikında, düveli âkidenin dominyonları, müstemlekâtı ile himaye veya hükümleri altındaki memleketlerden ayrı ayrı memaliki âkide ad ve itibar edilecektir.

KISIM 1

Duhul ve ikamet

Madde 2 — Türkiye toprağında, diğer düveli âkide tebaası şahısları ve malları itibarile umumî hukuku beyneldüyele tevfikan mazhar kabul olacak ve haklarında o suretle muamele edilecektir. Tebaai mezkûre Türkiyede şahısları, malları, hukuk ve menfaatleri hususunda kavanin ve memurini mahalliyenin himayei tamme ve müsteminirresine nail olacaklardır. Hariçten muhacerete müteallik ahkâma halel gelmemek üzere tebaai mezkûre, memlekette mer'i ve kavanin ve nizamata tevfiki hareket şartile, Türkiyeye duhul ve orada ikamet hususunda serbestii tamma malik olacaklar ve binaenaleyh Türkiyeye gidip gelebilecek ve orada mekseyleyebileceklerdir.

Madde 3 — Türkiyede, diğer düveli âkide tebaasının kavanin ve nizamatı mahalliyeye tevfikan her türlü emvali menkule ve gayri menkuleyi ihraza, tasarrufa ve devre ve ferağa hakları olacaktır; tebaai mezkûre bilhassa beyü mübadele ve hibe ve vasiyetle veyahut diğer her suretle emvali mebhuseyi tasarruf edebilecekleri gibi bermucibi kanun veraset tarikile veya hibe veyahut vasiyet suretile emvali mezkûreye malik olabileceklerdir.

Madde 4 — Türkiyede, diğer düveli âkide tebaasının ve bilmukabele düveli mezkûre arazisinde Türk tebaasının ticaret, meslek ve san'atın envaı muhtelifesine kabulleri için işbu mukavelenin tarihi mer'iyetinden itibaren on iki ay zarfında Türkiye ile düveli mezkûre arasında mukavelâtı hususiye aktedilecektir.

Şurası mukarrerdir ki mebhusüanh mukavelenamelerin akdine kadar 1 Kânunusani 1923 tarihindeki istatuko muhafaza edilecek ve zikrolunan on iki ay müddetin inkizasına kadar mukavelename aktolunamadığı takdirde, efradın 1 Kânunusani 1923 tarihindeki hukuku müktesebesine riayet kaydile, düveli akideden her biri betekrar serbestii hareketini iktisap eyliyecektir.

Madde 5 — Diğer düveli âkideden her hangi birinin memalikinde usulüne tevfikan teşekkül etmiş olan ticarî, sınaî, veya malî şirketler - nakliye ve sigorta şirketleri dahil olduğu halde - Türkiyede tanınacaktır.

Şirekâtı mezkûre teşekküllerine, ehliyetlerine ve dava ikamesi ve def'i hakkına müteallik bilcümle hususatta kanunu millilerine tevfikan muamele göreceklerdir.

Mezkûr şirketler, Türkiye memalikinde teessüs edebilecekler ve teşekkül eylemiş oldukları memleket tebaası tarafından icra edilebilen ve mezkûr memalikte millî şirketlere memnu olmıyan her türlü ticaret ve sanatları icra eyliyebileceklerdir. Mebhusunanh şirketler, intizamı ammeye müteallik ahkâma riayet kaydile, zikrolunan memalikte serbestçe muamelelerini ifa edebilecekler ve bu hususta her mümasil millî şirketin hukukundan aynen istifade eyliyeceklerdir.

Şirekâtı mezkûre, kavanin ve nizamatı memlekete tevfiki hareket eyliyerek, her türlü emvali menkuleyi ihraz, tasarruf ve devir ve furuht hakkına malik olacaklardır; şirketin ifayı muamele edebilmesi için lâzım olan emvali gayri menkule hakkında dahi ayni hüküm cari olacak ise de, bu ahvalde, emvali gayri menkule ihrazı keyfiyeti şirketin hedefi mahsusu teşekkülü olmamak mukarrerdir.

Madde 6 — Türkiyede, diğer düveli âkide tebaası hizmeti askeriyeye müteallik kavanine tabi olmıyacaklardır. Bunlar hizmeti askeriye yerine kaim olan her nevi hizmet ve mecburiyet veya tekliften muaf olacaklardır.

Menfaatı ammeye müstenit olduğu kanunen mütehakkik bir sebep bulunmadıkça ve kendilerine evvelce muhik tazminat verilmedikçe tebaai mezkûrenin emvali istimlâk olunamıyacak veya, velev muvakkaten olsun, bunlar mallarındaki muhik intifalarından mahrum edilemiyecektir. Evvelce ilân edilmedikçe hiç bir istimlâk muamelesi icra olunamıyacaktır.

Madde 7 — Türkiye, gerek bir hükmü kanunî üzerine, gerek zabıtai ahlâkiye ve sıhhiye veya tese'ül hakkındaki kavanin ve nizamata imtisalen ve gerek devletin emniyeti dahiliye veya haricîyesine müteallik esbaptan dolayı, diğer âkıt devletler tebaasını, ferden tatbik olunacak tedabir suretinde tard ve teb'it hakkını muhafaza eder. Düveli âkidei mezkûre gerek bunları, gerek ailelerini her vakit kabul etmeyi kabul eylerler.

Tart ve teb'it muamelesi hıfzısıhha ve insaniyete muvafık şerait tahtında icra olunacaktır.

KISIM 2

Tekâlife ait ahkâm

Madde 8 — Türkiye arazisi üzerinde meksetmek ve yerleşmek ve kezalik Türkiyede diğer düveli âkide tebaasının 4 üncü madde-

de beyan edilen şeraite tevfikan müsaade edilen her nevi ticaret, meslek, sınaat ve istismarat icra eylemek veya her ne suretle olursa olsun faaliyette bulunmak için düveli âkidei mezkûre tebaası her ne mahiyette ve her ne namla olursa olsun Türkiye tebaasının tabi olduğu vergi, rüsum veya tekâliften başka veya daha ağır bir gûna vergi, rüsum veya tekâlife tabi tutulmayacaklardır.

Hariçte yerleşmiş olup Türkiye arazisinden mürurları esnasında her hangi suretle faaliyette bulunacak düveli mezkûre tebaası ayni ehemmiyet ve mahiyette faaliyette bulunan Türk tebaasile Türkiyede yerleşmiş sair ecnebilerin memlekette vergiler hakkında cari ahkâm mucibince tabi oldukları vergi, resim ve mükellefiyetten, her ne mahiyette ve her ne namla olursa olsun, başka veya daha ağır bir gûna vergi, resim veya tekâlife tabi tutulmayacaklardır.

Salifülbeyan devletler tebaasının Türkiye arazisindeki emval, hukuk ve menafii gerek ihraz, tasarruf ve intifa ve gerek ferağ, intikal veya tevarüs hususlarında Türk tebaasının emval, hukuk ve menafiine bu hususlarda tahmil olunan bilcümle mükellefiyetlerden ve bilvasıta veya bilâvasıta resim veya vergiden başka veya daha ağır mükellefiyet, resim veya vergiye tabi tutulmayacaklardır.

Madde 9 — Nakliyat veya sigorta şirketleri de dahil olmak üzere, diğer düveli âkideden birinin kavanini mucibince teşekkül etmiş olup işbu mukavelenamenin beşinci maddesi ahkâmına tevfikan Türkiyede teessüs veya orada icrayı muamele eden ticarî, sınaî veya malî şirketler, Türkiye kavanini mucibince teşekkül etmiş ayni mahiyeti haiz şirketlerin tabi tutulmadıkları hiç bir vergiye, resme veya harca her ne mahiyette ve her ne namla olursa olsun tabi tutulmayacaklardır.

Ayni ahkâm mezkûr memleketlerin firma veya şirketlerinin işbu mukavelenamenin beşinci maddesi ahkâmına tevfikan Türkiyede müesses bulunan veya orada icrayı faaliyet eden filyal, şube, acente, veya sair mümessilliklerine dahi tatbik olunacaktır. Şurası mukarrerdir ki işbu firma veya şirketlerin müdüriyeti Türkiye haricinde bulunduğu takdirde zikrolunan filyal, şube, acente ve mümessillikler ancak Türkiyede hakikaten mevzu sermayeleri üzerinden veyahut vergiye tabi olacak sermaye tahkik edilemediği takdirde, mezkûr sermayeyi tayine medar olabilecek hakikî temettü ve iratları üzerinden vergi veya sair tekâlife tabi olabileceklerdir.

Madde 10 — Eğer Türkiye hükûmeti her ne nam veya mahiyette olursa olsun vergi muafiyetleri ihdas edecek olursa işbu muafiyetler Türkiye tebaasına ve Türkiye kavanini mucibince müteşek-

kil şirketlere olduğu gibi Türkiyede müesses düveli âkide tebaa ve şirketlerine de bahşolunacaktır.

Madde 11 — Sekizinci maddeden onuncu maddeye kadar mevzuubahs olan hususatın kâffesinde Türkiyede diğer düveli âkide tebaasına vilâyatça veya mahallî idarelerce tarholunabilecek tekâlif, rüsum ve harçlar Türkiye tebaasının tabi tutulacağından başka veya daha ağır olmayacaktır.

Madde 12 — Türkiyede teessüs eyleyen veya icrayı faaliyet eden diğer düveli âkide tebaasına veya bunların Türkiye toprakları üzerindeki emval, hukuk ve menafiine ve düveli mezkûreden birinin kanunu mucibince teşekkül etmiş olup Türkiyede teessüs veya icrayi faaliyet eden şirketlere, filyallara ve şubelere veya acantalara, hatta hali harpte bile, bir gûna istikrazi mecburî tahmil olunmayacak ve servetlerinden ifrazen sair mehuzatı istisnaiyede bulunulmayacaktır.

Madde 13 — Kapitülâsyonların lâğvina binaen Türkiye, düveli ecnebiye tebaasına, kendi tebaasına bahşettiği muameleden daha müsaadekâr bir muamele bahşetmeyecek ve işbu fasılda tasrih olunan mevat hakkında kendi tebaasına ve diğer düveli âkide tebaasına müsavi muamele esasını tatbik edecektir.

FASIL 2

Salâhiyeti adliye

Madde 14 — Türkiyede diğer düveli âkide tebaası ve bilmukabele düveli mezkûre arazisinde Türk tebaası, 18 inci madde ahkâmı mahfuz kalmak şartile, her hususta tebaai mahalliyenin tabi oldukları ayni şerait dairesinde mehakime serbestçe müracaatle dava ikame ve defedebileceklerdir.

Madde 15 — 16 ıncı madde hükmü mahfuz kalmak şartile, Türkiye ve diğer düveli âkide arasındaki münasebatta, salâhiyeti adliye mesaili hukuku beyneldüvel esasatına tevfikan hallolunacaktır.

Madde 16 — Türkiye ile diğer düveli âkide arasında mukarrerdir ki ahkâmı şahsiye mevadında yani nikâh, iştiraki emvali zevceyn, talâk, tefrikı ebdan, cihaz, übüvvet. bünüvvet, tebenni, ehliyeti şahsiye, rüşt, vesayet, kayyimlik, hacır mesailinde ve emvali menkuleye dair mevadda vasiyet veya tevarüs veyahut taksim ve tasfiyei tereke messilinde ve alelitlâk hukuku aile mesailinde düveli mezkûrenin Türkiyede mütemekkin olan veya orada bulunan tebaasına karşı ancak ahkâmı şahsiyesi mevzuubahsolan tarafın tabi olduğu mem-

lekette münakit mehakimi milliye veya diğer makamatı milliye haizi salahiyet olacaktır.

İşbu hüküm, hukuku beyneldüvele veya aktolunabilecek mukavelâtı hususiyeye nazaran konsolosların nüfus vukuatına müteallik mevatta haiz oldukları vezaifi mahsusayı haleldar etmediği gibi tarafeynin mehakimi milliye veya diğer makamatı milliyelerinin dairei salâhiyetlerine dahil olduğu berveçhi balâ tasdik kılınan mesaile ait delâil ve beyyinatı Türkiye mahakiminin talep ve kabul hususundaki haklarına da halel vermez.

Birinci fıkra hükmünden müstesna olarak, şayet davada alâkadar tarafların kâffesi Türkiye mehakiminin kazasına tahriren razı olurlarsa, mehakimi mezkûre, tarafeynin kanunu millisi mucibince karar vermek üzere birinci fıkrada münderiç mesail hakkında dahi haizi salâhiyet olabileceklerdir.

Madde 17 — Türkiyede ecnebilerin şahısları ve malları için Türkiye mehakimi nezdinde hukuku düvele ve diğer memleketlerde sureti umumiyede tatbik edilen esas ve usullere muvafık bir himaye altına alınacakları hususunda müemmen bulundurulacağını Türkiye hükûmeti beyan eyler.

Madde 18 — Türkiye ile diğer düveli âkide beynindeki münasebatta, masarifi muhakemeyi müemmin kefalet akçesine, ilâmatın icrasına, evrakı adliye ve gayri adliyenin tebliğine, istinabeye, masarifi muhakemeye ait mahkûmiyetlere, meccanî muzahereti adliyeye ve deyn için hapse müteallik bilcümle mesail, alâkadar devletler arasında aktolunacak mukavelâtı mahsusa ile hallolunacaktır.

FASIL 3

Ahkâmı nihaiye

Madde 19 — Düveli âkide, kendi hakimiyet ve idarelerine tabi olan bir hükûmeti muhtareye malik dominyonlarının, müstemlekelerinin, memaliki mahmiyelerinin veya maverayı ebhardaki memleket veya arazilerinin kâffesinde veya bazılarında işbu mukavelename ahkâmının tatbik olunmayacağını, mukavelenamei mezkûrun mevkii mer'iyete duhulü anında, beyan etmek hakkını muhafaza ederler; bu takdirde Türkiye, zikrolunan dominyonlara, müstemlekâta, memaliki mahmiyeye, memleketlere ve araziye karşı işbu mukaveleden münbais taahhüdattan beri olacaktır.

Şukadar ki düveli mezkûre işbu mukavele mucibince yapacak-

ları beyanatla mukaveleden ihraç edebilecekleri hükûmeti muhtareden müstefit dominyon, müstemleke, memleketi mahmiye, memleket veya araziden her hangi biri namına mukaveleye muahharen iştirak edebileceklerdir.

Madde 20 — İşbu mukavelename tarihi mer'iyetinden itibaren yedi sene müddet için aktedilmiştir.

Mukavelenamenin müddeti mezkûre inkizasından lâakal bir sene mukaddem tarfeyni âliyeyni âkideynden her hangi biri tarafından feshi beyan edilmediği takdirde, ahkâmı feshi tebliğ edilinceye kadar mer'i kalacak ve fesih, ancak tebliginden itibaren bir sene müddetin inkızasından sonra haizi tesir olabilecektir.

Mukavelenamenin feshi Türkiyeden gayri âkit devletlerden her hangi biri tarafından beyan olunursa, işbu fesih, ancak mezkûr devletle Türkiye arasında haizi tesir olacaktır.

Türkiye, mukavelenameyi gerek diğer bilcümle devletlere karşı ve gerek bu devletlerden yalnız birine karşı fesih salâhiyetini haiz olacak ve şıkkı ahirde mukavelename, diğer devletlere karşı mevkii mer'iyette kalacaktır.

Madde 21 — İşbu mukavelename tasdik edilecektir.

Tasdiknameler sür'ati mümkine ile Pariste tevdi olunacaktır.

İşbu mukavelename bugünkü tarihli sulh muahedesile ayni şerait tahtında mevkii mer'iyete girecektir.

Tasdikan lilmakal, balâda zikrolunan murahhaslar işbu mukavelenameyi imzalamışlardır.

İmzalar . . . . . .

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa hükûmeti Cühuriyesi hazinei evrakına tevdi olunacak ve hükûmeti mezkûre vaziülimza devletlerin herbirine onun birer musaddak nüshasını ita eyleyecektir.

5 — Ticaret mukavelenamesi

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sirp-Hırvat-İsloven devleti,

Ve diğer taraftan,

Türkiye,

Münasebatı iktisadiyelerini. hukuku düvel esası üzerine ve ticareti teşvik ve mübadelâtı teshil edecek en münasip şekillerde tesis arzusile mütehassis olarak,

Bu maksatla bir mukavelename akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere:

Hazeratını tayin etmişlerdir.

Müşarileyhim usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini ibrazdan sonra ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL 1

Madde — 1 İşbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ını müteakıp diğer düveli âkide arazisinden neş'et ve vürut eden mahsulâtı tabiiyeye veya mamuleye, Türkiyeye hini ithallerinde, tatbik olunacak tarifeler 1 Eylûl 1916 tarihinde mevkii mer'iyete konulan Osmanlı sıkleti eşya tarifeleri olacaktır.

Madde 2 — 1 Eylûl 1916 tarihli Osmanlı tarifesinde muharrer ve Türk evrakı nakdiyesile istifa kılınan rüsum, berveçhi âti tayin edilen şerait dairesinde, kambiyo fiatına göre zaman zaman tadil ve tashih olunacak olan emsal tezyide tabi tutulacaktır.

İşbu emsal 1 Mart 1923 tarihinde mevkii mer'iyette bulunan emsal olacaktır. Ancak merbut (1) numaralı cetvelde tadat edilen mevat (9) misle tabi olacaktır.

Berveçhi bâlâ zikredilen emsal kambiyo fiatına göre atideki kavaide tevfikan tanzim ve telif olunacaktır:

Bu emsal İngiliz lirası 745 kuruş kâğıt para kıymetinde olduğu bir zamanda tesbit edilmiş olduğundan eğer işbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ına takaddüm eden ay zarfında Türk lirasında fii mezkûre nisbetle % 30 dan fazla vasatî bir tezayüdü kıymet husule gelirse 12 ve 9 misilleri ayni ayın fii vasatisi ile mütenasiben tenzil edilmek lâzım gelecek; bu suretle tadil ve tashih edilen misil, müteakıp üç ay zarfında mabehüttatbik olarak devam edecektir, bu misil, üç ay hitamında, icap ederse, son ayın vasatî kambiyo fiyatına göre yeniden tadil olunacaktır. Ayni veçhile eğer işbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ına takaddüm eden ay zarfında Türk lirası bir İngiliz lirası için 745 kuruştan ibaret fii iptidaiye nisbetle % 30 dan fazla vasatî bir tenezzülü kıymet gösterirse 9 ve 12 misilleri ayni ayın vasatî fiatına göre tezyit olunabileceklerdir; bu suretle tadil ve tashih edilen misil, müteakıp üç ay zarfında mabihültatbik olarak devam edecektir; bu misil üç ayın hitamında

icap ederse, son ayın vasatî kambiye fiatına göre yeniden tadil olunacaktır.

Türk lirasının tenezzülü kıymeti halinde "5„ misli, 12 ve 9 misillerinin tabi oldukları şerait dahilinde tezyit olunabilecek ve fakat Türk lirasının tezayüdü kıymeti halinde misli mezkûr ancak İngiliz lirası evrakı nakdiye olarak beş Türk lirasından dun bir kıymette bulunduğu zamandan itibaren tenzil olunmak icap edecektir.

Meskûkâtın islahı halinde, berveçhi bâlâ tesbit olunan muhtelif misiller gümrük rüsumunun mıkdarına halel getirmiyecek surette yeni ve eski sikke arasındaki farka göre tadil olunacaklardır.

Madde 3 — Türkiye âtideki hususat için lüzum görülebilecek olanlardan maada bilcümle ithalât veya ihracat memnuiyetlerini işbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ını müteakıp refetmeği ve işbu mukavelenamenin devamı müddetince tekrar tesis eylememeği taahhüt eder :

1 — Hayatı gıdaiyeye elzem olan menabii muhafaza ve milletin faaliyeti iktisadiyesini vikaye etmek;

2 — Selâmeti devleti temin eylemek;

3 — Eşhas ve hayvanat ve nebatatı emrazı sariye ve hayvaniye ve nebatiyeden vikaye etmek;

4 — Afyon ve sair semmiyatın istimaline mani olmak;

5 Türkiyede istimali memnu bulunan mevadı küuliyenin ithalini meneylemek;

6 — Altın sikkenin veya altın madeninin ihracını menetmek;

7 — Devlet inhisarları tesis veya idame eylemek.

Diğer düveli âkideden her biri tarafından, kendisine mezkûr devletin ahkâmı kavanini mucibince, muhik bir muamelei mütekabile ifası şartile, Türkiye, memnuatı hıç bir nevi fark gözetmeksizin tatbik etmeği ve eşyayı memnua için istisnalar veya ruhsatlar bahşeylediği halde, hiç bir âkit devlet ticaretinin zararına olarak, diğer bir devleti âkide veya her hangi bir devletin ticaretini asla mazharı müsaade etmemeği taahhüt eyler.

Madde 4 — Muamelei mütekabile şartile Türkiyede aksiz veya istihlâk resmi, diğer düveli âkide memalikinden neş'et ve vürut eden emtiaya, ancak Türkiyede istihsal edilen ayni veya mümasili eşya üzerinden istifa olunduğu miktarda olmak üzere tatbik edilecektir.

Bundan maada Türkiye merbut 2 numaralı cetvelde muharrer mevattan mezkûr cetvelde gösterilen istihlâk rüsumunu kendi te-

baasile diğer düveli âkide tebaası arasında ayni şeraiti müsavat dairesinde olmak üzere tahsilde devam edebilecektir.

Muamelei mütekabile şartile oktruva rüsumu veya memurini mahalliyece istifa kılınan diğer her rüsum, eğer Türkiyede istihsal edilen mevat üzerine mevzu ise, Türk mahsulâtile diğer düveli âkide memalikinden neş'et ve vürut eden mahsulât arasında bir fark gözetilmeksizin tatbik olunacak ve eğer Türkiyede istihsal edilmeyen mevat üzerine mevzu ise, menşe ve mevritleri neresi olursa olsun ayni veya mümasili bilcümle ecnebi mahsulâtına hiç bir nevi fark gözetmeksizin ayni suretle tatbik edilecektir.

Madde 5 — Diğer düveli âkideden her biri tarafından kendi kavaninine tevfikan Türkiyeye muhik bir muamelei mütekabile yapılmak şartile, Türkiyenin, mahsulâtı tabiiye veya mamulâttan her hangi bir madde üzerine vazetmiş olacağı veya edebileceği her ihracat resmi, hiç bir vasıta ile diğer düveli âkideden herhangi birisinin ticareti zararına bir fark ihdas edilemiyerek, bilcümle mürselileyh memalik için müsavi surette tatbik edilecektir.

Madde 6 — Türkiyenin, tarife hususunda veya alelûmum diğer her gûna ticarî hususatta, bugünkü tarihli muahedename mucibince Türkiyeden ayrılan araziden herhangi birisine veyahut, hudut ticareti için, hemhudut bir devlete tatbik edebileceği fevaidi mahsusa müstesna olmak üzere, Türkiye birinciden beşinciye kadar olan maddelerde mevzuubahs hususatta diğer herhangi bir memlekete tatbik edecegi daha müsait her muameleden diğer tarafeyni âkideyni istifade ettirecektir.

Madde 7 — Türkiye ve diğer düveli âkide, ithal edilen eşyanın menşei olan memleketi irae etmek üzere işbu eşyanın mezkûr memleket istihsalât ve imalâtı milliyesinden olduğunu veyahut mezkûr memlekette uğradığı tahavvülât dolayısile o surette telâkki edilmek lâzım geldiğini müsbet resmî bir şahadetname ibrazını ithalâtta bulunan eşhastan mütekabilen talep edebileceklerdir.

İşbu fasla merbut 3 numaralı nümuneye tevfikan tertip olunacak menşe şahadetnameleri, gerek Ticaret veya Ziraat Nezareti, gerek mürselin mensup olduğu Ticaret Odası gerekse mürselünileyh memleketin kabul edeceği diğer her teşkilât veya heyet tarafından ita edilecektir. Mezkûr şahadetnameler mürselünileyh memleketin bir mümessili siyasî veya şehbenderisi tarafından tasdik olunacaktır.

Posta paketleri, mürselünileyhe memleket bunların bir mahiyeti ticariyeyi haiz irsalâttan olmadığını anladığı takdirde, menşe şahadetnamesinden vareste tutulacaklardır.

Madde 8 — Maahaza işbu fasıl ahkâmından istifade keyfiyeti, diğer her hangi bir ecnebi memlekete bahşettiği muamele kadar müsait bir muameleyi, mukavelenamenin bütün müddeti devamınca, Türkiyeye temin etmiyecek olan düveli âkideden hiç biri tarafından talep edilemiyecektir.

Merbut 1

9 Misle tabi mevadın listesi

Tarife numarası	
65	Patates.
69	Portakal.
121	Şekerli müstahzarat.
130	Maden suları.
178	Parlak deriler.
180	Domuz derileri.
185 — 187 — 188	Ayakkapları.
192	Eldivenler.
200 — 201 . .	İşlenmiş veya işlenmemiş kürkler.
217 — 218 . . .	Mobilye.
273 — 274 — 275	Elişlemeleri(broderi),dantelâlar ve pamuk şeritler.
302	Kaba ipek kırpıntısı.
305	Gaze ilâh.
306	İpek tül ilâh.
308	İpekli mensucat.
311 — 312 . . .	İpek tuhafiyeler [çamaşırlar]
314	İpekli kumaş ve elbise harçları ([pas manteri).
324	Yün kuşak ve şallar.
339	Elbise.
384	Yazlık kışlık şemsiyeler ilâh.

Merbut 2

İstihlâk rüsumu

Çay	40	kuruş kilosu
Kahve.	20	„ „
Petrol.	6	„ „
Pirinç	10	„ „
Margarin ve oleo margarin ve diğer şuhumu hayvaniye	80	„ „

Stearin mumları	30 kuruş	kilosu	
Adi sabun	5 „	„	
Yeni ve müstamel torba ve çuval	5 „	„	
Baharat	30 „	„	
Kibrit	1/2 „	60 kibritlik	her kutusu.
Mum kibrit	1 „	„ „ „	„
Cigara kâğıdı	1 „	50 yaprağı	
Çakmak	25 „	tanesi	
Şeker	15 „	Kilosu	
Bişkü Çikolata Süt hulâsası Şekerleme ve glikoz Meşrubatı gayri küuliye, gazoz, limonata Diğer bütün şekerli müstahzarat		Muhtevi oldukları yüzde miktarındaki şekere nazaran bir istihlâk resmine tabidirler.	
Tömbeki	40 kuruş	kilosu	

Merbut 3

Menşe şehadetnamesi

. . . . . de mukim

[1] { Müstahsil veya fabrikatör . . . . . de mukim . . . Efendinin vekili tüccardan } . . . . . Efendinin

kendi mes'uliyeti altında olarak atide muharrer emtianın mürsel tarafından bize ibraz edilen vesaiki mutebereye istinaden [2] (Türk yahut . . . .) menşe veya mamulâtından olduğunu huzurumuzda beyan eylediğini tasdik eyleriz.

(Şehadetnameyi ita eden daire) [3]

Bu emtia . . . , . . ye ait olarak . . . . . de tacir

---

[1] Lüzumsuz meşrubat tayedilecektir.

[2] Şehadetname müstahsil veya fabrikatör veyahut vekili tarafından alındığı zaman «mürsel tarafından bize ibraz edilen vesaiki mutebereye istinaden» kelimeleri hazfedilecektir.

[3] Şehadetnameler gerek ticaret veya ziraat nezaretleri, gerek mürselin mensup olduğu ticaret odası ve gerek mürselünileyh memleketin muvafık göreceği diğer her nevi teşkilât veya cemiyet tarafından ita edilecektir.

veya fabrikatör . . . . . Efendi namına
(. . . . . vapuru veya kara tariki) ile gönderilmiştir.

Denklerin adedi ve nev'i	Markalar Numara	Vezini safi ve gayri safi (Kilogram hesabile) yahut hacmi istiap ve kıymet	Cins emtia

Mes'uliyetim tahtında olarak bu suretle tarafımdan teyit kılındı. / Sene

(Beyanname verenin imzası)

Keyfiyet tarafımızdan (şehadetnameyi ita eden daire) bittasdik bâlâda muharrer emtaanın muamelei bey'iyesinin filhakika bu memlekette ifa edildiğini de ayrıca teyit eyleriz.

(Tarih ve şehadetnameyi ita eden dairenin imzası)

. , . Şehbenderhanesince görülerek işbu imza tasdik olunmuştur.

(Tarih imza ve şehbenderhane mühürü)

FASIL 2

Madde 9 — Türkiye, ayni hususta kendisine muamelei mütekabilede bulunulmak şartile, millî sefaine tatbik etmekte olduğu muameleye müsavi bir muameleyi veya diğer her hangi bir devlete tatbik etmekte olduğu veya edebileceği daha müsait bir muameleyi diğer düveli âkide sefainine tatbik etmeği taahhüt eyler.

Türkiye, diğer düveli âkideden her birisine karşı ve düveli mezkûreden herbiri Türkiyeye karşı saydı mahiyi, bahrî kabotajı yani ülkâsının bir limanından alınan emtaa ve yolcuların ayni ülkenin diğer bir limanına bahren naklini ve limanlar hidematını yani cer ve klavuzluk ve her hangi mahiyette olursa olsun bilcümle hidematı dahiliyeyi kendi sancağına hasretmek hakkını muhafaza eder.

Madde 10 — Saydı mahi, bahrî kabotaj ve Liman hidematı hakkında maddei anifede zikrolunan istisnaat mahfuz kalmak şartile memlekete vürut edecek, veya memleketten çıkacak her nevi emtianın ithal veya ihracı veya yolcuların nakli hukukuna ve sefainin

liman, dok, rıhtım ve mersalarda tevakkuf, tahmil ve tahliyelerine müteallik bilcümle teshilâttan istifadelerine ait hususatta bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan düveli âkidei sairenin her biri, millî sefaine tatbik ettikleri muameleye müsavi bir muameleyi mütekabilen yekdiğerine tatbik edeceklerdir.

Kezalik ayni muamelei mütekabile şartile, hükûmet, memurin, eşhası hususiye, cemiyat veya her nevi müessesat nam veya menfaatine olarak tahsil olunan rüsumu sıhhiye, liman, rıhtım, demirleme, klavuzluk, karantina, fener rüsumu ve rüsumu mümasilei saire gibi, sefainin mükellef olduğu her nevi rüsum, tekâlif ve tediyat hususunda da müsavatı mutlaka cari olacaktır.

İthal veya ihraç edilen emtia üzerine mevzu rüsum ve tekâlif, ancak emtiai mezkûrenin menşe ve mevrit veya mahreçlerine göre tayin edildiği ve birinci faslın ahkâmına tevfikan diğer bilcümle düveli âkideye sureti mütesaviyede mabehüttatbik bulunduğu cihetle Türkiye, muamelei mütekabileye mazhar olmak şartile, ithal veya ihraç edilen emtiayı, ithalât veya ihracata tavassut eden sefinenin sancağı, muvasalât veya azimet limanları, geminin seyrüseferi ve iskelelerde tevakkufu üzerine müesses hiç bir resmi mütefavit, resmi munzam veya her hangi mahiyette veya ne nam altında olursa olsun bir gûna tezyidi rüsuma tabi tutmamağı kezalik taahhut eyler.

Madde 11 — Sefine ve gemilere ve bunların hamulelerine ve yolcularına müteallik olup harpten evvel Türkiye tarafından muteber tanınmış veyahut başlıca düveli bahriye tarafından atiyen muteber tanılabilecek olan her nevi vesaik veya şehadetnameler Türkiye tarafından diğer düveli âkide tabiiyetinde bulunan sefain hakkında muteber ve Türkiye sefine ve gemilerine ita edilen mütekabil şehadetnamelere muadil addedilecektir.

Bu ahkâm, Türkiye tarafından Türk sefine ve gemilerine, başlıca bahrî devletler tarafından tatbik edilen usule muadil şerait dairesinde olmak üzere, ita edilen vesaik ve şehadetnameler ancak düveli âkidece bizzat kendileri tarafından verilen vesaik ve şehadetnameye muadil addedildiği takdirde muteber olacaktır.

FASIL 3

Madde 12 — Türkiye muamelei mütekabile şartile, diğer düveli âkideden her hangi birisinin memleketinden neş'et eden mahsulâtı tabiiye veya mamuleyi muamelâtı ticariyede her türlü gayri kanunî

rekabete karşı temin etmek üzre bilcümle tedabiri teşriiye veya idariyeyi ittihaz ve ikamei davaya müsaade etmeği taahhüt eyler,

Türkiye, kezalik muamelei mütekabile şartile, üzerlerinde veya asıl ilk zarflarında yahut haricî zarflarında menşe, cins, mahiyet veya evsafı mahsusaları hakkında doğrudan doğruya veya bilvasıta sahte tarifatı havi marka, isim, işaret veya her türlü alâmatı taşıyan bilcümle mahsulât veya emtianın ithal veya ihraci ile dahilde imalini, tedavülünü, bey'ini ve meydanı furuhta vaz'ını, mücazatı mahsusa ile men ve terhip etmeği taahhüt eyler.

Madde 13 — Türkiye, ayni hususta kendisine muamelei mütekabilede bulunulmak şartile, evsafı mahsusalarını toprak veya iklimden alan mahsulâtın bir unvanı mahallî taşıması hakkını veya unvanı mahallî istimalinin caiz olabileceği şeraitini tayin veya tanzim edip diğer âkit bir memlekette mevkii mer'iyette bulunan ve salâhiyettar memurini tarafından Türkiyeye sureti muntazamada tebliğ olunan kavanine ve kavanini mezkûre mucibince müttehaz idarî veya adlî mukarrerata tevfiki hareket etmeği taahhüt eyler; kavanin veya mukarreratı mezkûre hilâfına olarak unvanı mahallî taşıyan mahsulât veya emtianın ithal ve ihracı ile imal, tedavül, beyi veya mevkii furuhta vaz'ı Türkiye tarafından men edilecek ve 12 inci maddede zikrolunan tedabir ile cezalandırılacaktır.

Madde 14 — Türkiye işbu mukavelenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren on iki ay müddetin inkızasından evvel:

1 — Mülkiyeti sınaiyenin himayesine dair olup 2 Haziran 1911 tarihinde Vaşingtonda tadil edilen 20 Mart 1883 tarihli beynelmilel Paris mukavelenamesine, muamelât ve usulü mahsusasına tevfikan, iştirak etmeği;

2 — Kezalik edebiyata ve sanayii nefiseye ait asarın himayesine müteallik olarak 13 Teşrinisani 1908 tarihinde Berlinde tekrar tadil edilen 9 Eylûl 1886 tarihli beynelmilel Bern mukavelenamesi ile edebiyata ve sanayii nefiseye ait asarın himayesine dair 20 Mart 1914 tarihli Bern munzam protokoluna iştirak eylemeği taahhüt eder.

Bâlâda mezkûr mukavelenameler protokolun Türkçe lisanına tercüme hakkına dair ahkâmına müteallik olarak Türkiye tarafından dermeyan edilen kaydı ihtiraziye bu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ını takip eden sene zarfında mezkûr mukavelenamelerle protokolu müştereken imza etmiş bulunan diğer devletler tarafından hiç itiraz vuku bulmadığı takdirde işbu mukavelenameye vaziülimza bulunan düveli saire de salifüzzikir kaydı ihtiraziye işbu

mukavelenamenin müddeti devamınca itiraz eylemiyeceklerdir.

İşbu mukavelenameye vaziülimza bulunan devletler Türkiyenin hakkı tercümeye müteallik kaydı ihtirazisine iştirakte devam edemedikleri takdirde Türkiye anifüzzikir mukavelenameleriyle protokola iştirakte devama mecbur tutulmıyacaktır.

3 — Türkiye, ayni müddetin inkızasından evvel, mezkûr mukavelenameler esasatına tevfikan, düveli sairei âkide tebaasının sınaatı, asarı edebiyeye ve sanayii nefiseye ait mülkiyetini kavanini müessire ile tasdik ve himaye etmeği taahhüt eyler.

Madde 15 — Mülkiyeti sınaiye, edebiye veya sanayii nefise mülkiyeti umuruna müteallik evrak, defatir ve plânlara ve bunların Türkiye devairinden, lehlerine Türkiyeden arazi tefrik olunan devletler devairine, muhtemel olan devir veya tebliğine dair bilcümle mesail alâkadar memleketler arasında mahsus mukavelenameler ile tanzim edilecektir.

Ahkâmı Umumiye

Madde 16 — Düveli âkide, işbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı anında, kendi hakimiyet veya idarelerine tabi bulunan bir hükûmeti muhtareye malik dominyonların, müstemlekelerinin, memaliki mahmiyelerinin veya maverayı ebharda kâin memalik veya arazilerinin kâffesinde veya bazılarında mukavelenamei mezkûr ahkâmının tatbik edilmeyeceğini beyan etmek hakkını muhafaza etmekte olup bu takdirde Türkiye, mezkûr dominyonlar, müstemlekeler, memaliki mahmiye, memalik veya araziye karşı işbu mukavelenameden mütevellit taahhüdatından azade kalacaktır.

Şu kadar ki düveli mezkûre, işbu mukavelename mucibince yapacakları beyanat ile mukaveleden ihraç edebilecekleri hükûmeti muhtareye malik her dominyon, müstemleke, memleketi mahmiye, memleket veya arazi namına işbu mukavelename ahkâmına muaharen iştirak edebileceklerdir.

Madde 17 — Trablusgarpten neş'et eden veya oraya giden emtia ve mahsulât Türkiyede İtalyan emtia ve mahsulâtının tabi olduğu usulün aynine tabi tutulacaktır.

Türkiyeden neş'et eden veya Türkiyeye giden emtia ve mahsulât Trablusgarpte diğer her ecnebi memlekete yapılan en müsait muameleden müstefit olacaktır.

Madde 18 — İsbu mukavelename beş sene müddet için aktolunmuştur.

Birinci fasla müteallik olarak bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Yunanistan, Romanya, Sırp - Hırvat - İsloven devleti daha kısa bir müddet zarfında mübadelâtı ticariyeleri için yeni bir nizam tesisine tevessül lüzumunu gördüklerinden, işbu mukavelenameyi, otuz aydan ibaret olan ilk bir devrenin inkızasından sonra, her zaman feshetmek hakkını, fesihten altı ay sonra salifüzzikir mukavelenamenin tesiri nihayet bulmak üzre, yekdiğerine karşı tanımakta mutabık kalmışlardır.

Bir taraftan Türkiye diğer taraftan düveli âkidei saireden her biri, mukavelenamenin tatbiki hakkında berveçhi bâlâ tesbit edilen müddetler zarfında her zaman ve kendilerinden bu hususta talep vaki olur olmaz yeni ticaret muahedeleri akti zımnında mezkûr müddetlerin inkızasından evvel ikmalini temin için kemali faaliyetle takip edecekleri müzakerata girişmeği taahhüt ederler.

Eğer mebhusünanh müzakerat salifülbeyan müddetlerin inkızasından evvel netice pezir olmamış bulunursa tarafeyni aliyeyni âkideynden her biri serbestii hareketini tekrar iktisap edebilecektir.

Madde 19 — İşbu mukavelename tasdik edilecektir.

Tasdiknameler sür'ati mümküne ile Pariste tevdi olunacaktır.

İşbu mukavelename bugünkü tarihli sulh muahedenamesi ile ayni şerait dahilinde mevkii meriyete girecektir.

Tasdikan lilmakal, bâlâda zikrolunan murahhaslar işbu mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa Hükûmeti Cümhuriyesi hazinei evrakına tevdi olunacak ve hükûmeti mezkûre vaziülimza devletlerin her birine birer musaddak nüshasını ita edecektir.

İmzalar . . . . . .

6— Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair mukavelename ve protokol

30 Kânunusani 1923 tarihinde imza edilmiştir

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile Yunan Hükûmeti, atideki mevadı kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye arazisinde mütemekkin Rum Ortudoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile

Yunan arazisinde mütemekkin müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının mecburî mübadelesine iptidar edilecektir.

Eşhası mezkûre Türkiye ve Yunan hükûmetlerinin kendi memleketleri hakkında müsaadesi olmadıkça ne Türkiyede, ne de Yunanistanda gelip tekrar yerleşemiyeceklerdir.

Madde 2 — Birinci maddede musarrah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir:

a) Dersaadet Rum ahalisi;

b) Garbî Trakyanın müslüman ahalisi.

Dersaadetin Rum ahalisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle rumlardır. Garbî Trakyanın müslüman ahalisi addedilecekler, Bükreş muahedenamesile 1913 te tayin edilen hattı hududun Şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle müslümanlardır.

Madde 3 — Rum ve Türk ahalisi mütekabilen mübadeleye tabi bulunan araziyi 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden itibaren terketmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci maddede musarrah olan mübadeleye dahil addolunacaklardır.

İşbu mukavelenamede zikri geçen "muhacir„ tabiri muhaceret edecek veya 18 Teşrinievvel 1912 tarihindenberi muhaceret etmiş bulunan bilcümle eşhası maddiye ve maneviyeyi kasteder.

Madde 4 — Aileleri Türkiye arazisini terk etmiş olupta kendileri elyevm Türkiyede alıkonulmuş bulunan Rum ahalisine mensup bilcümle gayri malûl eşhas işbu muahedename ahkâmı mucibince Yunanistana sevkedilecek ilk Rum kafilesini teşkil edeceklerdir.

Madde 5 — işbu mukavelename mucibince icra edilecek mübadele dolayısile, işbu mukavelenamenin dokuzuncu ve onuncu maddeleri ahkâmı mer'i olmak üzre, ne Türkiyedeki Rumların ve ne de Yunanistandaki Türklerin hukuku tasarrufiyesine ve matlûbatına hiç bir halel iras edilmiyecektir.

Madde 6 — Mübadeleye tabi ahaliden bir şahsın her ne sebebe mebni olursa olsun azimetine bir gûna hail vazedilemiyecektir. Bir muhacir aleyhine bir cezayı terhibi ile mahkûmiyeti kat'iye lâhik olduğu veya henüz kat'iyet kesbetmemiş mahkûmiyet veya takibatı cezaiye bulunduğu takdirde o muhacir, aleyhinde takibat icra eden memleket memurini tarafından cezasını çekmek veyahut muhakeme edilmek üzre azimet edeceği memleket memurinine teslim edilecektir.

Madde 7 — Muhacirler terkettikleri memleketin tabiiyetini

kaybedecekler ve azimet ettikleri memleketin arazisine vusulleri anında o memleketin tabiiyetini iktisap eyliyeceklerdir. İki memleketten bir veya diğerini akdemce terketmiş ve henüz yeni tabiiyetlerini iktisap etmemiş olan muhacırler işbu mukavelenamenin imzası tarihinde işbu tabiiyeti cedideyi iktisap eyliyeceklerdir.

Madde 8 — Muhacırlar her cinsten menkul mallarını beraberlerinde götürmek veya naklettirmekte serbest olacaklar ve bu yüzden ne ihraç, ne ithal resmine, ne de başka hiç bir resim vermeğe tabi tutulmıyacaklardır.

Kezalik işbu itilâfname ahkâmı mucibince hükûmeteyni âkideyinden birinin arazisini terkedecek olan cemaat azası (cevami, tekkiler, medreseler, kiliseler, manastırlar, mektepler, hastahaneler, şirketler, cemiyetler ve eşhası maneviye ve her hangi mahiyette olursa olsun diğer tesisat memurin ve mensubini dahil olduğu halde) kendi cemaatlerine ait emvali menkuleyi serbestçe beraberlerinde götürmek veya naklettirmek hakkına maliktirler.

Her iki memleket memurini 11 inci maddede muharrer muhtelit komisyonun tavsiyesi üzerine bunların nakli hususunda azamî teshilât ibraz edeceklerdir.

Emvali menkulelerinin tamamını veya bir kısmını beraberlerinde götüremiyecek olan muhacirin bunları mahallerinde bırakabileceklerdir. Bu takdirde memurini mahalliye bırakılan emvali menkulenin müfredat defterini ve kıymetini muhaceret eden şahsın muvacehesinde tesbit edeceklerdir. Muhacir tarafından bırakılan emvali menkulenin müfredat ve kıymetini mübeyyin olan zabıt varakaları dört nüsha üzerine tanzim edilecek ve bunlardan biri memurini mahalliye nezdinde kalacak, ikincisi dokuzuncu maddede muharrer tasfiye muamelesine esas teşkil etmek üzre 11 inci maddede zikredilen muhtelit komisyona, üçüncüsü muhacirin hicret ettiği memleketin hükûmetine tevdi edilecek, dördüncüsü de muhacire ita olunacaktır.

Madde 9 — Muhacirine ve sekizinci maddede musarrah cemaata ait şehir dahilinde veya karadaki emvali gayri menkule ve mezkûr muhacirin veya cemaat tarafından bırakılmış olan emvali menkule 11 inci maddede musarrah muhtelit komisyonlar tarafından atideki ahkâma tevfikan tasfiye edilecektir.

Mecburî mübadeleye tabi havalide bulunup mübadeleye gayri tabi havalide mütemekkin cemaatların müessesatı diniye veya hayriyesine ait olan emval dahi kezalik ayni şerait dahilinde tasfiye edilecektir.

Madde 10 — Tarafeyni âliyeyni âkideynin arazisini akdemce terketmiş olan ve işbu mukavelenamenin üçüncü maddesi ahkâmı mucibince mübadelei ahalide dahil addedilen eşhasa ait emvali menkule ve gayri menkulenin tasfiyesi 9 uncu maddeye tevfikan ve 18 Teşrinievvl 1922 tarihinden beri Türkiyede ve Yunanistanda müsadere veya mecburî beyi ve saire gibi işbu emval üzerindeki hakkı mülkiyete her hangi bir tahdit ve kayt iras edici bir surette tesis edilmiş bilcümle kavanin ve nizamattan münbais, her ne mahiyette olursa olsun bilcümle tedabire tabi tutulmaksızın icra edilecektir. İşbu maddede ve 9 uncu maddede muharrer emval bu cinsten bir tedbire maruz kalmış oldukları takdirde kıymetleri on birinci maddede musarrah komisyon tarafından işbu tedabir tatbik edilmemiş gibi tayin ve tesbit olunur.

İstimlâk edilmiş olan emvale gelince, muhtelit komisyon her iki memlekette mübadeleye tabi eşhasa ait ve mübadeleye tâbi arazide kâin olup 18 Teşrinievvel 1912 den beri istimlâk edilmiş olan emvale yeniden kıymet takdir edecektir. Komisyon tebeyyün edecek zararları mal sahipleri lehinde tamir eyliyecek bir taviz tayin edecektir. Bu tavizin miktarı mezkür mal sahiplerinin matlubuna ve istimlâk edilmiş olan emvali gayri menkulenin bulunduğu arazideki hükümetin zimmetine geçirilecektir.

Sekizinci ve dokuzuncu maddelerde mezkûr eşhas intifaından şu veya bu suretle mahrum edilmiş oldukları mallarının varidatını ahzeylemiş oldukları takdirde işbu varidat kıymetinin kendilerine iadesi harpten evvelki iradı vasatî esası üzerine ve muhtelit komisyon tarafından tesbit edilecek eşkâle tevfikan temin olunacaktır.

11 inci maddede zikrolunan muhtelit komisyon Yunanistandaki evkafa ait emvalin ve bundan mütevellit hukuk ve menafiin ve Türkiyede Rumlara ait mümasili tesisatın tasfiyesine başlarken mükaddem muahedenamelere işbu tesisatın ve bunlarla alâkadar eşhasın hukuk ve menafiini tamamile ihkak etmek maksadile tesbit edilmiş bulunan esasattan mülhem olacaktır.

11 inci maddede zikrolunan muhtelit Komisyon işbu ahkâmı tatbike memur olacaktır.

Madde 11 — İşbu mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren bir aylık bir mühlet zarfında tarafeyni âliyeyni âkideynden her biri için dört ve 1914 — 1918 harbine iştirak etmemiş olan hükûmat tebaası arasından Cemiyeti Akvam meclisince intihap edilmiş üç azadan mbrekkep ve Türkiyede veya Yunanistanda münakit olacak muhtelit bir Komisyon teşkil olunacaktır. Komisyonun

riyaseti işbu üç bitaraf azanın her biri tarafından münavebeten deruhte edilecektir.

Muhtelit Komisyon kendisince lâzım görünecek mahallerde her biri, bir Türk, bir Yunanlı aza ile kendi tarafından tayin edilecek bitaraf bir reisten mürekkep ve kendi emri altında çalışacak talî komisyonlar teşkil etmek hakkına malik olacaktır. Muhtelit Komisyon, talî komisyonlara verilecek salâhiyetleri tayin edecektir.

Madde 12 — Muhtelit Komisyon işbu mukavelede mezkûr muhacerete nezaret ve anı teshil etmek ve dokuzuncu ve onuncu maddelerde mezkûr emvali menkule ve gayri menkulenin tasfiyesine tevessül eylemek vazifesile mükellef olacaktır.

Mezkûr Komisyon muhaceretin ve marüzzikir tasfiyenin suver ve eşkâlini tesbit edecektir.

Umumî bir surette Muhtelit Komisyon işbu mukavelenamenin icrasının istilzam edeceği tedabiri ittihaz etmek ve işbu mukavelenamenin mahal verebileceği bilcümle mesailde karar vermek hususlarında bütün salâhiyetleri haiz olacaktır.

Muhtelit Komisyonun mukarreratı ekseriyeti âra ile ittihaz olunacaktır.

Tasfiye edilecek emval, hukuk ve menafie müteallik bilcümle itirazat Komisyon tarafından sureti kat'iyede halledilecektir.

Madde 13 — Muhtelit Komisyon, alâkadaran dinlendikten veyahut berayı istima usulüne tevfikan davet edildikten sonra işbu mukavelenameye tevfikan tasfiye edilecek olan emvali menkule ve gayri menkulenin takdiri kıymetine başlattırılmak için bütün salâhiyetleri haiz olacaktır.

Tasfiye edilecek emvalin takdiri kıymetine işbu emvalin altın kıymeti esas olacaktır.

Madde 14 — Komisyon alâkadar mal sahibine elinden alınan ve kâin olduğu arazi hükûmetinin emrine kalacak olan emvalden dolayı kendisine borçlu kalınan meblâğı mübeyyin bir beyanname tevdi edecektir.

İşbu beyannamelerdeki esas üzerine zimmet olacak mebaliğ tasfiyenin vuku bulacağı memleket hükûmetinin, muhacirin mensup olduğu hükûmete karşı bir borcunu teşkil edecektir. Bu muhacir esas itibarile hicret ettiği memlekette alacağı olan mebaliğe mukabil terkettiği emvale kıymet ve mahiyetçe müsavi emval alacaktır.

Her altı ayda bir hükûmetler tarafından berveçhi balâ zikrolunan beyannameler esası üzerine mütekabilen vacibüttediye mebaliğin bir hesabı tanzim edilecektir.

Tasfiyei nihaiyede eğer düyunu mütekabile arasında muadelet mevcutsa buna müteallik hesabat yekdiğerine mahsup edilerek kapatılacaktır. Eğer işbu mahsup muamelesinden sonra hükûmetlerden biri diğerine karşı borçlu kalırsa işbu borç bakıyesi berveçhi peşin tediye edilecektir. Eğer borçlu hükûmet bu tediye için mühlet talep ederse, meblâğı medyununbih azamî üç taksiti senevî ile tediye edilmek şartile, Komisyon bu mühleti bahşedebilecek ve işbu mühlet esnasında tediye edilecek faizi tayin edecektir.

Eğer tediye edilecek meblâğ oldukça mühim olur ve daha uzun mühletleri istilzam ederse medyun hükûmet borçlu olduğu miktarın yüzde yirmisine kadar muhtelit Komisyonca tayin edilecek bir meblâğı peşin olarak tediye edecek ve bakisi için muhtelit Komisyon tarafından tayin edilecek miktar faizli ve azamî yirmi senelik bir mühlette kabili itfa istikraz tahvilâtı ihraç edecektir. Medyun hükûmet bu istikrazın tesviyesine karşılık olarak Komisyon tarafından kabul edilmiş rehinler tahsis edecektir. Bu rehinler Yunanistanda beynelmilel Komisyon ve İstanbulda Düyunu Umumiye Meclisi tarafından idare ve varidatı kabzedilecektir. Bu rehinler için ademi itilâf halinde bunları tayin etmek Cemiyeti Akvam Meclisine ait olacaktır.

Madde 15 — Muhacereti teshil maksadile alâkadar devletler tarafından muhtelit Komisyona mezkûr Komisyonca tayin edilen şerait dahilinde avans olarak mebaliğ tahsis edilecektir.

Madde 16 — Türkiye ve Yunanistan hükûmetleri işbu mukavelename mucibince arazilerini terk mecburiyetinde bulunan eşhasa ve muhacirinin azimet edecekleri memleketlere nakilleri zımnında sevkedilecekleri limanlara yapılacak tebliğata müteallik bilcümle mesailde on birinci maddede mezkûr muhtelit Komisyonla itilâf edeceklerdir.

Tarafeyni âliyeyni âkideyn mübadele edilecek ahaliye azimetleri için tayin edilen tarihten evvel memleketlerini veya mallarını terkettirmek için ne doğrudan doğruya ve ne de dolayısile hiç bir tazyik icra edilmiyeceğini mütekabilen taahhüt ederler, Kezalik memleketi terkeden veya terkedecek olan muhacirini hiç bir vergi veya fevkalâde resme tabi tutmayacaklarını dahi taahhüt ederler. İkinci madde mucibince mübadeleden istisna edilen menatık sekenesinin, menatıkı mezkûrede kalmak veya tekrar oraya duhul etmek haklarına, Türkiye ve Yunanistanda hürriyetlerinden ve hakkı tasarruflarından serbestçe istifade etmelerine hiç bir mani ika edilmiyecektir. Bu hüküm mübadeleden istisna edilmiş menatıkı mezkûre sekenesine ait emvalin serbestii ferağını ve işbu sekene meyanında Tür-

kiyeyi ve Yunanistanı terketmek arzusunda bulunanların ihtiyarlarile azimetini men için bir sebep olarak ileri sürülmiyecektir.

Madde 17 — Muhtelit Komisyonun ve uzuvlarının idarelerine ve ifayı vazifelerine muktazi masarif Komisyon tarafından tayin edilecek nisbetlerde alâkadar hükûmetler tarafından deruhde olunacaktır.

Madde 18 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn kavanini mevzualarında işbu mukavelenamenin icrasını temin için lâzım olacak tadilâtı mütekabilen icra eylemeyi taahhüt ederler.

Madde 19 İşbu mukavelename tarafeyni âliyeyni âkideyn nazarında Türkiye ile aktolunacak sulh muahedenamesinde münderiç imiş gibi ayni hüküm ve kuvveti haiz olacaktır. Mezkûr muahedenamenin iki tarafı âlii müteakit tarafından tasdikını müteakıp derhal mer'i olacaktır.

Tasdikan lilmakal, salâhiyetnamelerinin usule muvafık ve muteber olduğu görülen, vaziini imza murahhaslar, işbu mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Lozanda 30 Kânunusani 1923 te üç nüsha üzerine tanzim edilmiş olup biri Yunanistan hükûmetine ve biri Türkiye Büyük Millet Meclîsi hükûmetine ita edilecek ve üçüncüsü, Türkiye ile münakit sulh muahedenamesine vaz'ı imza eden düveli saireye birer musaddak sureti verilmek üzre, Fransa hükûmeti hazinei evrakına tevdi kılınacaktır.

İmzalar . . . . . .

Protokol

Usulen haizi salâhiyet olan zirde vaziini imza Türkiye murahhasları, Türkiye hükûmetinin, Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair Yunanistanla aktolunan bugünkü tarihli mukavelenamenin mevkıi mer'iyete girmesini beklemeksizin ve işbu mukavelenamenin birinci maddesi ahkâmını gözetmeksizin, sulh muahedenamesi imza olunur olunmaz mezkûr mukavelenamenin dördüncü maddesinde mevzuubahsolan gayri malûl eşhası tahliye ve bunların azimetlerini temin edeceğini beyan ederler.

30 Kânunusani 1923 tarihinde Lozanda üç nüsha olarak tanzim olunmuştur.

M. İsmet **Dr. Riza Nur** **Hasan**

7 - Sivil mevkufinin iadesile harp esirlerinin mübadelesine dair Türk - Yunan itilâfnamesi

30 Kânunusani 1923 tarihinde imza edilmiştir

Zirde vaziülimza Türk ve Yunan murahhasları, usul ve nizamına muvafık buldukları salâhiyetnameler iktizasına tevfikan hareketle, elyevm Türkiyede ve Yunanistanda alıkonulan sivil mevkufinin mütekabilen iadesini ve üserayı harbin mübadelesini temin için ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL 1

Sivil Mevkufin

Madde 1 — Elhaletihazihi Yunanistanda alıkonulan sivil Türk üserası ve rehineleri Yunanistan hükûmeti marifetile memleketlerine iade olunacaklardır. Hükûmeti mezkûre esas itibarile Anadolu sekenesinden olan eşhası İzmire ve Trakya ahalisinden olan kesanı da İstanbula naklettirecektir.

Yunanistanda mevkufinin vapura irkâbı esnasında tebyin edilecek olan iade keyfiyeti esas itibarile işbu itilâfname imzalandıktan yedi gün sonra başlayacak ve berveçhi ati hıtam bulacaktır:

A) Yunan hükûmeti tarafından ihzar ve ita olunan listelerde isimleri mezkûr eşhas için iki haftayı tecavüz etmeyecek bir müddette;

B) Türkiye hükûmeti tarafından ihzar ve ita olunan listelerde görülen ve taharrisi icap eden eşhas için en kısa bir müddet zarfında.

Madde 2 — Türkler tarafından tevkif edilen sivil Yunan üserası ile rehineleri birinci maddenin (a) fıkrasında işaret olunan sivil Türk rehinelerinin iadesi akibinde iade olunabilmek ve taharrisi icap edenlerin iadesi mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında icra edilebilmek üzere Türk hükûmeti marifetile İzmirde ve yahut İstanbulda cemedileceklerdir.

Madde 3 — Türkiye ve Yunan hühûmetleri tarafından tevdi olunan iade listeleri bilâhara itmam ve ikmal olunacaklardır.

FASIL 2

Üserayı harp

Madde 4 — Birinci maddenin (a) fıkrasında gösterilen Türk sivil rehinelerini Yunan hükûmetinin Türkiye hükûmetine iade edeceği tarihten mümkün mertebe az bir zaman sonra ve bu tarihten itibaren on beş günü tecavüz etmiyecek bir müddet zarfında, Yunan hühûmeti, elinde bulunan üserayı harbin mecmuunu bir defada Türkiyeye iade ve İzmire nakledecektir.

Bade Türkiye zabite mukabil zabit ve nefere mukabil nefer olmak üzere Yunanistana müsavi miktarda Yunan harp esirlerini iade edecektir. Bu harp esirleri Türk üserayı harbiyesini getiren Yunan sefinelerinin avdet seyahatlerinde mezkûr vapurlarla memleketlerine iade olunabilmek üzere, Türk hükûmeti tarafından zamanı lâzımında münasip mahallerde cemiettirileceklerdir.

Yunan harp esirlerinin mütebakisi sulh muahedenamesinin imzalanmasını müteakıp ve imza tarihinden sonra üç hafta zarfında Türkiye marifetile iade olunacaktır.

Madde 5 — Türk ve Yunan hükûmetleri teskini ezhan maksadile ellerinde bulunan bilcümle harp esirlerile sivil mevkufine, gerek hukuku umumiyeye ait cinayet veya cünhalardan ve gerek inzibata mugayir hatiattan dolayı cezaya mahkûm veya ceza tertibi için takibata maruz bulunmuş olsunlar, affı umumiden istifadeyi teşmil hususuna karar vermişlerdir; her iki hükûmet cezalarının veyahut aleyhlerine başlamış olan takibatın ikmalini nazarı itibara almaksızın işbu kesanı bilâ tefrik iade hususunda müttehittirler.

FASIL 3

İcra komisyonu

Madde 6 — 1914 - 1918 harbine iştirak etmiyen devletlere tabi Salibiahmer cemiyetlerinin üç mümessili ile Türk ve Yunan hükûmetlerinin bir mümessilinden müteşekkil beynelmilel bir komisyon, anifülbeyan birinci ve ikinci fasıllarda zikrolunan şerait dahilinde, rehinelerle sivil üseranın iadesine ve üserayı harbin mübadelesine müteallik muamelâtı idare ile mükellef olacaktır. İşbu

komisyon mezkûr muamelâtın tarz ve suretini tesbit ve icrasına nezaret eyliyecek ve bilhassa:

a) İrkâp noktalarında memleketlerine iade olunacak rehinelerle esirleri Türkiye ve Yunan memurlarından almak ve mezkûr rehine ve esirlerin hüviyet ve adedini tahkik eylemek ve ihraç noktalarında Türkiye ve Yunan memurlarına teslim etmek;

b) İrkâp limanlarından itibaren iade olunacak Türk ve Yunan rehine ve harp esirlerinin naklini Türkiye ve Yunan hükûmetlerile müştereken tanzim eylemek. Yunan hükûmeti bunun için lüzumu olan vesaiti nakliyei bahriyeyi ita edecektir;

c) Her iki hükûmetten biri tarafından talep olunan ve teslim edilmemiş bulunan harp esirlerile sivil rehinelerin mukadderatını tayin için lâzım gelen bilcümle tahkikat ve taharriyatın icrasına Türkiye ve Yunan hükûmetlerinin ve memurlarının iştirak ve muavenetile mübaşeret eylemek.

hususlarile mükellef olacaktır.

Alâkadar hükûmetler bu hususta komisyona bütün muzaheretlerini ibraz ve bilcümle teshilâtı ita etmeği taahhüt eylerler.

Madde 7 — Komisyonun idarelerine ve ifayı vazifelerine muktazi masarif mütesaviyen Türkiye ve Yunan hükûmetlerine ait olacaktır.

İşbu itilâfname derhal mevkii mer'iyete konacaktır.

Lozanda 30 Kânûnusani 1923 tarihinde üç nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İmzalar . . . . . .

8 — Affı umumiye müteallik beyanname ve protokol

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Bugünkü tarihli muahedei sulhiyeye vaz'ı imza eden devletler Şarkta sulhü ihlâl etmiş olan vakayiin mensi kalması arzusile dahi mütehassis olduklarından:

Salâhiyetnameleri mucibince hareket eden zirde vaziini imza hususatı atiyeyi beyanda müttefiktirler:

1 — Türkiyede ikamet eden veya ikamet etmiş olan hiç bir kimse ve mütekabilen Yunanistanda ikamet eden veya ikamet etmiş olan hiç bir kimse 1 Ağustos 1914 ve 20 Teşrinisani 1922 tarihleri beyninde askerî ve siyasî tarzı hareketinden veyahut bugünkü tarihli sulh muahedenamesine vaz'ı imza eden bir ecnebi devlete veya tebaasına herhangi bir muavenette bulunmasından dolayı hiç bir vesile ile Türkiyede ve mütekabilen Yunanistanda iz'aç veya tazip edilemiyecektir.

2 — Kezalik mezkûr sulh muahedenamesi mucibince Türkiyeden ayrılmış olan arazi ahalisinden hiç biri gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Teşrinisani 1922 tarihine kadar güzeran olan müddet zarfında Türkiyeye müsait veya muhalif, siyasî veya askerî hal ve hareketinden ve gerek mezkûr muahedename mucibince tabiiyetinin sureti tayininden dolayı iz'aç veya tazip edilmiyecektir.

3 — Zikrolunan müddet zarfında mütehaddis vekayii siyasiyeye bedihî bir surette mürtebit olarak yine ayni müddet esnasında irtikâp edilmiş bilcümle cinayet ve cünhalar hakkında Türkiye ve Yunan hükûmetleri tarafından mütekabilen tam ve mutlak bir affı umumî ilân edilecektir.

4 — Türkiye tebaasından ve mütekabilen bugünkü tarihli sulh muahedenamesine vaz'ı imza eden diğer devletler tebaasından olup 20 Teşrinisani 1922 tarihinden mukaddem, mezkûr sulh muahedenamesi neticesinde Türk kalacak olan arazide mahiyeti siyasiye veya askeriyeyi haiz esbaptan dolayı, düveli mezkûre memurini veya mütekabilen Türkiye memurini tarafından derdest, takip veya mahkûm edilmiş olanlar affı umumiden müstefit olacaklar ve mevkuf iseler tebaalarından bulundukları devletlerin memurini yedine teslim edileceklerdir. İşgal ordularına mensup bir fert hakkında mevti veya ağır bir cerihayı intaç etmiş olan bir file mütecasir olanlar müstesna olmak üzere, işbu hüküm, velev tarihi mezkûrdan mukaddem irtikâp edilmiş olan hukuku umumiyeye ait bir cürümden dolayı olsun veya failleri Türkiye haricine sevkedilmiş bulunsunlar balâda beyan edilen arazinin bir kısmını işgal etmiş olan devletlerin memurini tarafından derdest, takip veya mahkûm edilmiş olan Türkiye tebaası hakkında dahi mabihüttatbik olacaktır.

5 — Bu bapta ita olunmuş hükümlerin kâffesi iptal edilecek ve derdest bulunan bilcümle takibat tevkif olunacaktır.

6 — Bütün devletlerin perverde eyledikleri müsalemeti umumiyenin temini arzusuna iştirak eden Türkiye hükûmeti, harp dolayısile dağılmış aileleri tekrar cemetmek ve meşru menlehülhukukun

emvallerini yedi tasarruflarına iade etmek maksadile müttefiklerin ziri himayelerinde ve 20 Teşrinievvel 1918 tarihile 20 Teşrinisani 1922 tarihi arasında icra olunan muamelâta itiraz etmemek niyetinde bulunduğunu beyan eder.

Maahaza bu niyet, alâkadaranın müracaatları halinde marüzzikir muamelâtın yeniden tetkiki imkânını selbetmez. Eşhasa ve emvale ait müddeiyat Hilâlahmerin bir murahhası ile Salibiahmerin bir murahhasından mürekkep bir komisyon marifetile tetkik olunacaktır. İhtilâf zuhurunda işbu murahhaslar bir hakem alelhakem intihap edeceklerdir; şayet bu intihapta itilâf edemezlerse hakem alelhakem Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından tayin olunacaktır.

7 — Sivil mevkufinin iadesi ve üserayı harbin mübadelesi hakkında Yunanistan hükûmeti ile Türkiye hükûmeti beyninde 30 Kânunusani 1923 tarihinde münakit itilâfnamenin 5 inci maddesinin mevzunu teşkil eden tedabiri teskiniyenin nef'ini tasdik eden Britanya, Fransa ve İtalye hükûmetleri, Türkiye hükûmeti tarafından muamelei mütekabile şartile 20 Teşrinisani 1922 tarihinden sonra hukuku umumiyeye müteallik cinayet ve cünhalar irtikâp etmiş olanlar müstesna olmak üzere elyevm mevkuf olarak kendi neztlerinde bulunabilen Türk üserayı harbi ve sivil mevkufini lehinde ayni ahkâmı kabule müheyya olduklarını beyan ederler.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda tanzim olunmuştur.

İmzalar . . . . . .

Protokol

Şurası mukarrerdir ki, affı umumiye ait beyannamenin birinci fıkrası mer'i olmakla beraber, Türkiye hükûmeti fıkrai mezkûrede istihdaf edilmiş olan kısım eşhasa dahil bulunan yüz elli kişinin Türkiyeye dühul ve orada ikametini menetmek hakkını muhafaza eyler. Binaenalâzalik Türkiye hükûmeti mevzuubahsolan eşhasın elyevm kendi arazisinde bulunanları oradan ihraç ve memaliki ecnebiyedekilerin avdetlerini menedebilecektir. İşbu eşhasın esamisi, bu günkü tarihli sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete hini vaz'ında affi umumî beyannamesinin kendisine ait cihetçe intacı zımnında; hükûmeti mezkûre tarafından neşredilecek olan affi umumî beyannamesine raptedilecektir. Bundan maada şurası da mukarrerdir ki, Türkiye hükûmeti, bu hususiaki arzusunu izhar eylediği veçhile,

eşhası mezkûrenin Türkiye dahilinde bulunan emlâklerinin ve diğer emvallerinin tasfiyesine iptidar eylemelerine karar verdiği takdirde, işbu tasfiyeyi kendi hüsnü rizalarile icra etmek üzere bunlara salifüzzikir beyanname tarihinden itibaren dokuz aylık bir mühlet bırakılacak ve bu mühletin inkızasından sonra tasfiye muamelesi Türkiye hükûmeti tarafından yapıldığı takdirde hasılatı bitemamiha eşhası mezkûrenin yetlerine teslim olunacaktır,

Kezalik şurası da mukarrerdir ki affi umumiye müteallk beyannamenin birinci bendinde münderiç hiç bir kayıt Yunan hükûmetinin Yunanistanla Türkiye arasındaki muhasamat esnasında vezaifi askeriyelerince kusur teşkil eden esbaptan dolayı kendi ordusuna mensup bulunan veya mensup olmuş olan gayri müslim tebaasını takip etmek hakkını ihlâl etmiyecektir.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozanda tanzim edilmiştir.

İmzalar . . . . . .

9 - Yunanistanda bulunan emlâki islâmiyeye müteallik beyanname

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Haiz oldukları salâhiyetnameler mucibince hareket eden zirde vaziini imza, mübadelei ahali hakkında 30 Kânunusani 1923 tarihinde Lozanda imza olunan mukavelename ahkâmile istihdaf edilmemiş olan ve 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden mukaddem, Girit adası da dahil olduğu halde, Yunanistanı terketmiş ve yahut minelkadim Yunanistan haricinde mukim bulunmuş olan eşhası müslimenin hukuku mülkiyetlerine hiç bir halel iras edilmeyeceğini, Yunanistan hükûmeti namına beyan ederler. Eşhası mezkûre emlâklerine serbestçe tasarruf etmek ve bunlardan serbestçe istifade eylemek hakkını muhafaza edeceklerdir.

Mezkûr Müslümanların emvali hakkında sureti istisnaiyede ittihaz veya tatbik edilmiş olan bilcümle ahkâm ve tedabir refedilecektir. İşbu emvalin varidatı şimdiye kadar iade edilmeksizin ve yahut hükûmetle alâkadaran beyninde itilâfatı mahsusaya mevzu teşkil etmeksizin Yunanistan hükûmet veya memurini tarafından ahz ve kabzedilmiş olduğu takdirde varidatı mezkûre eshabı emlâkin yedine teslim olunacaktır. Varidatı mebhusu anhaya müteallik bilcümle

metalip ile eşhası mezkûrenin, sureti umumiyede müttehaz tedabirin gayri müsavi bir surette tatbikinden dolayı hukuklarının haleldar olduğunu iddia etmeleri keyfiyetinden münbais bilûmum metalip hakkında marüzzikir mukavelenamede münderiç komisyon tarafından karar ita olunacaktır; maahaza metalibi mezkûrenin bugünkü tarihle mümzi sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren altı ay müddet zarfında dermeyan edilmiş olmaları şarttır. Metalibi mebhusu anha muahedenamei mezkûrun mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren nihayet bir sene zarfında bir karara raptolunabilmek için komisyon tarafından müstacelen tetkik olunacaktır.

Yunanistan hükûmeti, salifüzzikir eşhasın, gaybubetlerinden naşi mallarına serbestçe bakkı tasarrufları hususunda tehaddüs edebilecek müşkülâtı filiyeyi nazarı itibare alarak bunların arzu eyledikleri takdirde mülklerini ferağ etmek için balâda mezkûr muhtelit komisyonun vesatati mücamilekârisinden istifade edebilmelerini kabul eyler. Şurası mukarrerdir ki bu takdirde muhtelit komisyonun müdahalesi Yunanistan hükûmeti için, mevzuubahs olan emlâkin iştirası hakkına bir gûna mecburiyet istilzam etmiyecek ve komisyonun vazifesi bunların ferağını teshile munhasır kalacaktır.

Şurası mukarrerdir ki işbu beyanname 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden evvel Türkiyeyi terketmiş olan ve yahut minelkadim Türkiye haricinde ikamet eylemekte bulunan Rum eshabı emlâki lehinde muamelei mütekabile icrası şartile tanzim olunmuştur.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

E. K. Venizelos **D. Kaklamanos**

10 - Mesaili sıhhiyeye müteallik beyanname

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Haiz oldukları salâhiyetnameler mucibince hareket eden zirde vaziini imza, Türkiye hükümetinin, beş senelik bir müddet için, hududu sıhhiye idaresine müşavir olarak üç mütehassıs Avrupalı tabip tayin edeceğini beyan ederler. Bu tabipler Türkiye memuru olacaklar ve sıhhiye vekiline tabi bulunacaklardır. Etibbayı mumaileyhim, Türkiye hükûmetince Cemiyeti Akvam hıfzısıhha encümeni ile beynelmilel umumî hıfzısıhha idaresi taraflarından müştereken tan-

zim olunan altı esamiyi havi bir cetvel üzerinden intihap olunacaklardır. Bunların maaşlarile diğer şeraiti tayin ve istihdamları Türkiye hükûmeti ile marüzzikir iki beynelmilel müessese beyninde müttefikan karargir olacaktır.

Türkiye idarei sıhhiyesi salifüzzikir üç Avrupalı mütehassısın inzimam ve muavenetile Türkiye sahil ve hudutlarının hidematı sıhhiyesi teşkilâtını tayin eden bir nizamname vücude getirecektir. İşbu nizamname beynelmilel mukavelâtı sıhhiye ahkâmına ve boğazlara ait kısım için boğazlar usulüne müteallik bugünkü tarihle mümzi mukavelename ahkâmına tevafuk eyliyecektir.

Türkiye idaresi tarafından istifa olunan rüsumu sıhhiye hasılatı munhasıran Türkiyenin umuru sıhhiyesi ihtiyacatına hasır ve tahsis olunacak ve sıhhiye vekâletince bu husus için tanzim edilecek bir mülhak bütçede münderiç bulunacaktır.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

M. İsmet
Dr. Riza Nur
Hasan

11 - İdarei adliyeye dair beyanname

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Türkiye heyeti murahhasası Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ecanibe Türkiye Mehakimi huzurunda hüsnü tevzii adaletin bilcümle teminatını ita eylemeğe ve hâkimiyetini tamamile istimal eylemek suretile ve hiç bir müdahalei ecnebiye olmaksızın buna nezaret etmeğe kadir bulunduğuna evvelcede beyan eylemek fırsatına nail olmuş idi. Maamafih hükûmeti mezkûre terakkiyatı ahlâkiye ve medeniyenin muhik göstereceği ıslahatı icra için tetkikat ve tetebbuat ifa ettirmeğe amadedir,

Haiz oldukları salâhiyetnameler mucibince hareket eden zirde vaziini imza, işbu mülâhazaya mebni, berveçhi ati beyanatta bulunmağa lüzum görürler :

1 — Türkiye hükûmeti, 1914 — 1918 harbine iştirak etmemiş olan memalik tebaası hukukşinasanı meyanından olmak üzere Lahey beynelmilel adalet mahkemei daimesi tarafından tanzim kılınacak listeden intihap edeceği Avrupalı hukuk müşavirlerini, beş se-

neden dun olmamak üzere lüzum göreceği bir müddet için, Türkiye memuru sıfatile bilâtehir hizmetine almak niyetindedir.

2 — İşbu hukuk müşavirleri adliye vekiline merbut bulunacaklar ve bir takımlarının mahalli memuriyeti İstanbul şehri ve diğerlerinin mahalli memuriyeti İzmir şehri olacaktır. Mumaileyhim kavanin komisyonlarının mesaisine iştirak edecekler ve sınıfı hükkâmın vezaifine müdahale etmeksizin Türkiye hukuku, ticaret ve ceza mahkemelerinin tarzı ifayı vezaifi takibe ve adliye vekiline lüzum görecekleri bütün raporları itaya memur edileceklerdir; Mumaileyhim gerek hukuk, ticaret veya cezaya müteallik muamelâtı adliyeden, gerek mücazatın icrasından ve gerek kavaninin tatbikinden tevellüt edebilecek bilcümle şikâyatı, - Türkiye kavaninine tamamii riayeti temin için - adliye vekilini haberdar eylemek üzere kabul salâhiyetini haiz olacaklardır.

Hukuk müşavirleri mesakine duhulün ve taharriyat veya tevkifatın mahal verebileceği şikâyatı dahi kabule salâhiyettar olacaklardır. Diğer taraftan İstanbul ve İzmir devairi kazaiyesinde zikrolunan muamelât, icra olunduktan sonra, adliye vekilinin mahallî mümessili tarafından bilâtehir hukuk müşavirine bildirilecektir. Mumaileyh hâkim bu gibi hususatta hukuk müşavirile doğrudan doğruya muhabere salâhiyetini haiz olacaktır.

3 — Cünha mevadında kefaletle tahliyei sebil yüzünden asayişi umumî haleldar olmadıkça veyahut muvakkaten tahliye keyfiyeti tahkikatı kanuniyenin selâmeti cereyanını ihlâl etmedikçe kefalete rapt ile tahliyei sebil daima mecburilyüifa olacaktır.

4 — Mevadı hukukiye ve ticariyede bilcümle tahkimnamelerle tahkimname mahiyetindeki ahkâm mecaz olup bu suretle verilecek hakem kararları, bidayet mahkemesi reisinin tasdiki üzerine icra edilecektir, mumaileyh bidayet reisi, intizamı âmme mugayir olmadıkca hakem kararını tasdikten imtina edemiyecektir.

5 — İşbu beyanname beş senelik bir müddet için mer'idir.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

M. İsmet
Dr. Riza Nur
Hasan

12 - Osmanlı İmparatorluğu memalikinde ita edilmiş bazı imtiyazata dair protokol ve beyanname

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmişitr.

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-İsloven devleti ve Türkiye,

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde verilmiş olan bazı imtiyazata müteallik mesaili müttefikan hal ve tesviye etmek arzusunda olduklarından usulen haizi salâhiyet bulunan zirde vaziini imza ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL 1

Madde 1 — 29 Teşrinievvel 1914 ten evvel bir taraftan hükûmeti Osmaniye veya her idarei mahalliye ve diğer taraftan Türkiyeden maada düveli âkide tebaası [şirketler de dahil olduğu halde] arasında usulü dairesinde münakit olarak vukubulmuş imtiyaz mukavelâtile onlara müteallik olarak muahharan münakit itilâfat ahkâmı ipka edilmiştir.

Madde 2 — 1 — Hükûmeti Osmaniye ile Sir A. J. Armistrong Vitvort ve Şürekâsı Limited ve Vikers Limited arasında 1913 ve 1914 seneleri zarfında Doklar, Tersaneler ve İnşaatı bahriye Müşterekülmenfaa Şirketi Şahanei Osmaniyesinin teşekkülüne ve imtiyazına müteallik aktolunmuş olan mukavelâtta münderiç muamelât, Türkiye hükûmetinin talebi üzerine tatil olunacaktır.

Tarafeyn arasında, bu mukavelâtın tadil şeraiti veya ayni ehemmiyeti haiz bir teşebbüs hakkında yeni bir imtiyaz itası maksadile müzakerat açılacaktır.

Bugünkü tarihli sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren altı aylık bir müddet zarfında Türkiye hükûmetile mezkûr şirketler arasında gerek mukavelâtı mebhusu anhanın tadil şeraiti gerek yeni bir imtiyazın itası hususlarında bir ittifak hasıl olmadığı takdirde anifüzzikir şirketlerin, beşinci madde mücibince mansup ehli hibreye eski mukavelâtın feshini telâfi edecek olan yeni imtiyazın tesbit şeraitini tevdi etmiye hakları olacaktır.

Mahaza şurası mukarrerdirki yeni imtiyaz için ehli hibre tara-

fından tesbit edilecek olan şerait, tarafeynden birinin veyahut diğerinin muvafakatine iktiran etmediği takdirde, eski imtiyazlarının feshi keyfiyetinden dolayı maddeten duçar oldukları zarar için ehli hibrenin muhik göreceği miktar tazminatı mezkûr şirketlere tesviye etmeyi Türkiye hükûmeti taahhüt eyler.

2 — Bugünkü tarihli sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren altı aylık bir müddet zarfında "Reji Jeneral de şimendifer„ şirketi, kendisine 1914 te verilmiş olan Samsun-Sivas şimendiferinin inşası ve işletilmesi hakkındaki imtiyaza her hangi bir sebepten dolayı tekrar sahip kılınamadığı takdirde Türkiye hükûmeti bu şirkete talebi üzerine ve telâfi maksadile yeni bir imtiyaz ita etmeyi taahhüt eyler. Eski imtiyazla yenisinin bir değerde olup olmadığında itilâf olunmazsa işbu muadele noktai nazarından yeni imtiyazın vüs'atile işletme şeraiti tayin, beşinci madde mucibince mansup ehli hibreye ait olacaktır.

Şu cihet mukarrerdir ki eğer Reji Jeneral şirketi Samsun-Sivas imtiyazına tekrar sahip kılınırsa bu imtiyaz, (beşinci maddede gösterilen ehli hibre usulile) şeraiti cedidei iktısadiyeye tevfik edilecektir. Yeni bir imtiyaz ile telâfi takdirinde dahi şeraiti cedidei iktisadiyeye tevfik salâhiyeti kezalik hesaba alınacaktır.

Ehli hibre tarafından tayin edilen yeni imtiyaz şeraiti tarafeynden birinin veyahut diğerinin muvafakatine iktiran etmediği takdirde Samsun-Sivas şimendiferi imtiyazının feshinden dolayı şirketin maddeten duçar olduğu zarara ve Bahrisiyah şebekesinin diğer aksamı hakkında şirket tarafından mahallinde ameliyatı keşfiye için yapılan masarifine mukabil ehli hibrenin muhik göreceği miktar tazminatı mezkûr şirkete tesviye etmeği Türkiye hükûmeti taahhüt eyler.

Türkiye, yukarıda gösterilen şerait dahilinde ister Samsun-Sivas imtiyazına şirketi tekrar sahip kılmak, ister yeni bir imtiyaz ita eylemek ve nihayet isterse tazminat vermekle şirkete karşı kâffei taahhüdatından tamamen teberri edecektir.

Madde 3 - Birinci ve ikinci maddelerde gösterilen mukavelâtla itilâfattan müstefit olanların emlâkinden veya idarelerinden devletçe şimdiki arazisi dahilinde, istifade yüzünden devlete veya mezkûr mukavelâtla itilâfattan müstefit olanlara rüyeti muhasebe neticesinde ait olacak mebaliğ, mevcut mukavelât veya itilâfat mucibince yahut, mukavelât veya itilâfat mevcut olmadığı surette; işbu protokolda gösterilen ehli hibre usulüne tevfikan tesviye olunacaktır.

Madde 4 — Altıncı madde ahkâmı mahfuz kalmak kaydile birinci maddede gösterilen mukavelâtla itilâfatı muahhara ahkâmı, bil-

ittifak ve iki tarafa da müteallik olmak üzere, şeraiti iktisadiyei cedideye tevfik edilecektir.

Madde 5 — Bugünkü tarihli sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren bir sene müddet zarfında itilâf hasıl olmadığı takdirde tarafeyn, gerek rü'yeti muhasebata gerek imtiyazatın şeraiti iktisadiyei cedideye tevfikine müteallik hususatta yukarıda zikredilen bir sene müddetin inkızasından itibaren iki aylık bir müddet zarfında tayin edecekleri iki ehli hibrenin münasip ve muhik göreceği ahkâmı kabul edeceklerdir. İşbu ehli hibre, ittifak hasıl edemezlerse, 1914 - 1918 muharebesine iştirak etmemiş memleket tebaasından, İsviçre Hükûmeti Cümhuriyesi umuru nafia idaresi reisinin yapacağı üç kişilik liste meyanından Türk hükûmetince iki aylık bir müddet içinde tayin edilecek bir üçüncü ehli hibreye müracaat edeceklerdir.

Madde 6 — Birinci maddede mezkûr olup bugünkü tarihte bir mukaddemei tatbikiyeye iktiran etmemiş olan mukavelâtı imtiyaziye eshabı bu protokolun şeraiti iktısadiyei cedideye tevfik hakkındaki ahkâmından İstifade edemiyeceklerdir. Bu mukavelât bugünkü tarihli muahedei sulhiyenin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren altı aylık bir müddet zarfında eshabı imtiyaz tarafından vukubulacak müracaat üzerine fesholunabilecektir. Bu takdirde sahibi imtiyaz, eğer mahal var ise, ameliyatı keşfiye için, tarafeyn arasında ademi ittifak halinde, işbu protokolda mezkûr ehli hibre tarafından muhik görülecek olan miktar tazminata müstahak olacaktır.

Madde 7 — Hükûmeti Osmaniye ile birinci maddede mezkûr mukavelât ve imtiyazattan müstefit olanlar beyninde 30 Teşrinievvel 1918 tarihi ile 1 Teşrinisani 1912 tarihi arasında vuku bulan itilâflar ile efradı hususiye arasında ve yine bu müddet zarfında imtiyaz devir ve ferağını mutazammın olarak münakit olmuş mukavelât Türkiye hükûmetinin tasvibine iktiran edinceye kadar mevkii mer'iyette kalacaklardır. Bu tasvip vaki olmadığı takdirde eshabı imtiyaza, eğer mahal var ise, maddeten duçar oldukları hasarı hakikiye mukabil beşinci maddede ki şerait dahilinde mensup ehli hibre tarafından tayin olunacak bir tazminat tahsis olunacaktır. Bu ahkâm, 29 Teşrinievvel 1914 ten evvel aktolunmuş mukavelât hakkında, işbu protokolda münderiç şeraiti iktısadiyei cedideye tevfik hakkını ihlâl etmez.

Madde 8 — İşbu protokolun ahkâmı 25 Nisan 1920 den itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetile eshabı imtiyazat arasında vaki olmuş itilâfata tatbik olunmaz.

FASIL 2

Madde 9 — Bugünkü tarihli sulh muahedenamesi ile Türkiyeden ayrılan arazi dahilinde Türkiyeyi istihlâf eden devlet Hükûmeti Osmaniye veyahut her Osmanlı idarei mahalliyesi ile 29 Teşrinievvel 1914 tarihinden evvel aktolunmuş mukavelâtı imtiyaziyeden müstefit olan diğer düveli âkide tebaasına veya düveli mezkûre tebaası sermayesinin mütefevvik bulunduğu şirketlere karşı Türkiyenin hukuk ve vezaifine tamamen kaim olmuştur. Türkiyeden Balkan muharebeleri neticesinde ayrılmış olan arazi dahilinde dahi işbu arazinin intikalini tasrih eden muahedenin mevkii mer'iyete vaz'ından mukaddem Hükûmeti Osmaniye veya bir Osmanlı idarei mahalliyesi ile münakit olmuş mukavelâtı imtiyaziye hakkında ayni muamele cari olacaktır. Bu kaiiniyet, arazinin intikalini tasrih eden muahedenamenin mevkii mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren muteber olacaksa da bugünkü tarihli sulh muahedenamesi ile Türkiyeden infikâk eden arazi hakkında istisnaen 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden itibaren mer'i bulunacaktır.

Madde 10 — İşbu protokolun birinci faslı ahkâmı 7 ve 8 inci maddeler müstesna olmak üzere, dokuzuncu maddede gösterilen mukavelâta tatbik edilecektir. Üçücü madde, arazii münfeke dahilinde ancak eshabı imtiyazatın emlâk veya hidematından orada icrayı hüküm etmekte olan devlet tarafından istifade edilmiş olduğu takdirde tatbik edilecektir.

Madde 11 — Gerek bugünkü tarihli sulh muahedenamesi hükmünce ve gerek Balkan muharebatını müteakıp Türkiye arazisi dahilinde icrayı faaliyet edip Osmanlı kanununa tevfikan teşekkül etmiş olan Türkiyeden maada düveli âkide tebaası menafiinin mütefevvik bulunduğu her şirket, mezkûr muahedenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren beş sene zarfında emval, hukuk ve menafiini gerek mevzuubahs arazide icrayı hüküm etmekte olan devletin, gerek tebaası evvelki şirketi murakabe eden Türkiyeden maada diğer düveli âkideden birinin kanununa tevfikan müteşekkil sair her hangi bir şirkete devretmeğe salâhiyettar olacaktır. Bu emval, hukuk ve menafiin devredileceği şirket, işbu protokol ahkâmının temin ettiği hukuk ve imtiyazat ta dahil olduğu halde, evvelki şirketin haiz bulunduğu hukuk ve imtiyazattan müstefit olacaktır.

Madde 12 — On birinci madde ahkâmı, bir kısım sahai faaliyeti Türkiye toprağında kalmış olacak sahibi imtiyaz hidematı umumiye şirketlerine tatbik olunmaz.

Maahaza mezkûr şirketler, Türkiye haricinde sahai faaliyetleri aksamını yeni bir şirkete devretmek suretile o aksam için 11 ve 13 üncü maddeler aksamından müstefit olabileceklerdir.

Madde 13 — On birinci madde mucibince Osmanlı şirketlerinin emval, hukuk ve menafii, üzerlerine devredilecek olan şirketler Türkiyeden infikâk eden arazi üzerinde bu devir muamelesinden veya devir hasebile teşekküllerinden dolayı hiç bir resmi mahsusa - mevkii mer'iyette olan beynelmilel mukavelât muktezasınca buna bir mani bulunmadığı takdirde - tabi tutulmayacaklardır. Bu şirketler, tabiiyetlerini iktisap edecekleri düveli âkideden her birinin arazisinde dahi, kendi ahkâmı kanuniyesine göre mezkûr devlet muhalefet etmedikçe, ayni muameleye tabi olacaklardır.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

İmzalar

Beyanname

Usulen h aizi salâhiyet olan zirde vaziini imza beyan ederler ki Türkiye hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu dahiline verilmiş olan bazı imtiyazata müteallik bugünkü tarihli protokolun birinci faslı ahkâmını, mezkûr protokolu akteden diğer devletler tebaası sermayesinin 1 Ağustos 1914 tarihinde mütefevvik bulunduğu Osmanlı şirketlerine tatbik etmeği taahhüt eyler.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

M. İsmet Dr. Riza Nur Hasan

13 — Lozanda imza edilen senedatı düveliyenin bazı ahkâmına Belçika ve Portekizin iltihakına dair

Protokol

Ve İşbu iki devletin beyannameleri

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Bugünkü tarihli sulh muahedenamesini imza eden tarafeyni âliyeyni âkideyn mezkûr muahedenamenin ikinci kısmının [Malî ahkâm] birinci faslı ahkâmile üçüncü kısmı [İktısadî ahkâm] ahkâmına Belçika ve Portekiz devletlerinin iltihakını kabulde müttefik olup bu iltihak işbu muahedenamenin ayni zamanda ve ayni şeraiti

dairesinde iktisabı mer'iyet edecektir. Osmanlı İmparatorluğunda verilmiş bazı imtiyazata müteallik bugünkü tarihli protokola ayni şerait dahilinde Belçikanın dahi iltihakı kabulde kezalik müttefiktirler.

Binaenaleyh tarafeyni âliyeyni âkideyn Belçika ve Portekizin usulen haizi salâhiyet mümessilleri tarafından bugün vaki olan iltihak beyanatını senet ittihaz ederler. Mezkûr beyanatın mevkii mer'iyete geçmesile bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan işbu iki devletten her biri arasında hali sulh ve münasebatı resmiye derecei ihtiyaca göre yeniden teessüs etmiş addolunacaktır.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

İmzalar

Belçikanın iltihak beyannamesi

Zirde vaziülimza usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamesini bugünkü tarihli sulh muahedenamesini imza etmiş devletlerin mümessillerine badelibraz, işbu beyanname ile, Belçika namına, mezkûr sulh muahedenamesinin ikinci kısmının [Malî ahkâm] birinci faslı ahkâmı ile üçüncü kısmı [İktısadî ahkam] ahkâmına ve kezalik Osmanlı İmparatorluğunda verilmiş olan bazı imtiyazata müteallik ve bugünkü tarihli protokol ahkâmına iltihak ettiğini beyan eder.

Hali sulhü ve münasebatı resmiyeyi iadeten tesis edecek olan bu iltihak, mezkûr sulh muahedenamesini imzalayan devletlerin Belçikanın iltihakını kabul ettikleri bugünkü tarihli protokolda gösterilen anda ve mezkûr protokolda münderiç ahkâm ve şerait dairesinde iktisabı mer'iyet edecektir.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

İmza . . . . . .

Portekizin iltihak beyannamesi

Zirde vaziülimza usule muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamesini bugünkü tarihli sulh muahedenamesini imza etmiş devletlerin mümessillerine badelibraz, işbu beyanname ile, Portekiz namına, sulh muahedenamesinin ikinci kısmının (Malî ahkâm) birinci faslı ahkâmile üçüncü kısmı (İktisadî ahkâm)a iltihak ettiğini beyan eder. Hali sulhü ve münasebatı resmiyeyi iadeten tesis edecek olan bu iltihak, mezkûr sulh muahedesini imzalayan devletlerin, Portekizin iltihakını kabul ettikleri bugünkü tarihli protokolda gös-

terilen anda ve mezkûr protokolda münderiç ahkâm ve şerait dairesinde iktisabı mer'iyet edecektir.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

A. M. Bartolomo Ferreyra

14 — Britanya Fransa ve İtalya kıtaatı tarafından işgal edilen Türkiye arazisinin tahliyesine dair protokol ve beyanname

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Kıtaatı elhaletihazihi Türkiye arazisinin bazı aksamını işgal eden, düveli müttefika yani Fransa, büyük Britanya ve İtalya hükûmetleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, milletlerinin amali sulhperveranelerini bilâtehir tatmin etmek emniyesini mütesaviyen perverde ettikleri cihetle,

Alelusul mezuniyeti haiz olan zirde vaziini imza mütekabilen tedabiri atiyeyi ittihaz hususunda mutabık kalmışlardır:

1 — Lozanda takarrür eden sulh muahedenamesi ve diğer senedatın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik kılındığı düveli müttefikanın İstanbuldaki fevkalâde komiserlerine tebliğ edilir edilmez, düveli mezkûre kıtaatı, kendileri tarafından işgal edilmiş olan arazinin tahliye ameliyatına tevessül edeceklerdir.

İşbu ameliyat Çanakkale boğazı, Marmara denizi ile Karadeniz boğazında bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan sefeni harbiyesininde çekilmesini ihtiva edecektir.

2 — Tahliye ameliyatı altı hafta zarfında ikmal edilecektir.

3 — Tahliye vuku buldukça, tahliye olunan arazide Türkiye hükûmetine veya Türkiye umumî idarelerine aidiyeti alelusul tahakkuk eden ve elhaletihazihi müttefikin memurininin tahtı işgal veya tasarrufunda bulunan her nevi emvali gayri menkule ve emval Türkiye hükûmetine iade olunacaktır.

Her nevi haciz ve istimval tedabiri refolunacaktır. İşbu iade ve fekki haciz hakkında, kat'î ve tam bir tesellüm senedi kıymetini haiz olacak, zabıt varakaları tanzim edilecektir.

İşgal memurini, Türkiye hükûmetine ait olup ta eşhası saliseye ve bilhassa Osmanlı şirketlerine tevdi edilmiş olan emval, eşya ve

mevadın mümkün olduğu kadar tam bir defterini hükûmeti mezküreye vereceklerdir.

İşgal memurini ile efrat arasında münakit mukavelâttan mütevellit düyun mukavelâtı mezkûrede muayyen şerait dahilinde tesviye olunacaktır.

4 — Evvelce Osmanlı hükûmetine ait olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihinde Mondros'da imza olunan mütareke mukavelenamesi mucibince düveli müttefika emrine geçen ve işbu protokolun imzası tarihinde Türkiyede düveli müttefikai mezkûre memurini yedinde bulunmakta olan "Yavuz Sultan Selim„ dahil olduğu halde sefaini harbiye, esliha, cephane ve sair malzemei harbiye ikinci bentte zikredilen mühlet zarfında hali hazırlarile ve bulundukları mevakide Türkiyeye iade olunacaklardır.

5 — 11 Teşrinievvel 1922 tarihinde Mudanyada imza edilmiş olan mukavelenamei askerî ahkâmı, işbu protokolun ikinci bendinde zikrolunan müddet zarfında mer'i kalacaktır.

İşbu müddet zarfında bir gûna hâdiseye meydan vermemek için muktazi tedabir, müttefikin ve Türkiye memurini askeriyesi arasında bilittifak ittihaz olunacaktır.

Tahliye ameliyatının tevlit edebileceği kâffei mesaili, Türkiye memurini ile bilittifak, tanzim etmek işgal memurinine ait olacaktır.

6 — Türkiye hükûmeti, sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ını beklemeksizin mezkûr muahedenameye vaziülimza devletler tebaalarının 69, 72, 77 ve 91 inci maddelerden (72 ve 91 inci maddelerde zikrolunan müddetler cereyana başlamamış olsa bile) ve kezalik ikamet mukavelesi ahkâmından istifade etmelerini kabul edecektir. Türkiye hükûmeti sulh muahedenamesinin 137, 138 ve 140 inci maddelerinde münderiç ahkâma dahi riayet edecektir.

7 — Sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ına intizaren Britanya ve Türkiye hükûmetleri, hududun tayinine kadar, mezkûr muahedenin üçüncü maddesinin ikinci numarasının üçüncü fıkrasında muhafazası mevzuubahs olan istatukoyu tadil edebilecek hiç bir şey yapmamağı mütekabilen taahhüt ederler.

Mezkûr hükûmetler sulh muahedenamesinin üçüncü maddesinin ikinci numarasının birinci fıkrasında zikrolunan ve Türkiye ile Irak arasında hududa ait bulunan müzakeratın, birinci bentte musarrah tahliye ameliyatı ikmal olunur olunmaz başlamasında ve mezkûr fıkrada zikrolunan dokuz ay müddetin, mebhusuanh müzakeratın başladığı tarihten itibaren, cereyan etmesinde müttefiktirler.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

İmzalar , ...

Beyanname

Salâhiyetleri mucibince hareket eden zirde vaziini imza hususatı atiyeyi beyan ederler:

1 — Boğazlar usulüne dair bugünkü tarihli mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ına intizaren üç müttefik devlet donanmalarının boğazlardan tam ve kâmil bir serbestii mürur muhafaza etmeleri takarrur etmiştir. Boğazlardan transit suretinde geçen düveli mezkûre sefaini harbiyesi, hasarat veya arızai bahriye ahvali müstesna olmak şartile, emniyeti sefer icap ettiği takdirde, geceleyin demirleme müddeti de dahil olduğu halde boğazlardan mürurları elzem olan zamandan fazla tevakkuf edemiyeceklerdir.

2 — Balâdaki protokolun birinci bendi ahkâmına halel gelmeksizin ve boğazlar usulüne dair bugünkü tarihli mukavelenamenin mevkii mer'iyete vaz'ına kadar veyahut 31 Kânunuevvel 1923 tarihinde mezkûr mukavele mevkii mer'iyete girmemiş ise mezkûr tarihe kadar, Türkiye hükûmeti, boğazlarda üç müttefik devletten her biri için bir krovazör ve iki torpido muhribinin (kontr torpiyör) bulunmasına muhalefet etmiyecektir. İşbu sefainin beraberlerinde kömür ve levazım tedariki için muktazi ve harp bayrağını gayri hamil sefain bulunabilecektir.

3 — Vaziini imza bugünkü tarihli sulh muahedenamesinin mevkii mer'iyete vaz'ından itibaren kabotajın ve liman hidematının Türk millî bayrağına hasrolunacağını derhatır ettirirler.

Maamafih 1 Kânunusani 1923 te Türkiyede kabotaj yapan veyahut liman hidematı işleten müessesatın 31 Kânunuevvel 1923 tarihine kadar işlerine devamda tamamen serbest bırakılacağını beyan ederler.

Her halde Türkiye bugünkü tarihli ticaret mukavelenamesine vaziülimza diğer devletler sefainine, ticaret mukavelesinin ikinci kışmında sefain ve hamuleleri ve yolcular için musarrah ve seyrisefaine ve duhule ve ticarete müteallik bulunan bilcümle teshilâtı, hiç bir devlet lehine fark yapmaksızın, 31 Kânunuevvel 1923 tarihine kadar bahşedecektir.

4 — Vaziini imza işbu beyanatta bulunurken Lozanda imza olunan sulh muahedenamesile diğer senedatın sür'ati mümküne ile mevkii mer'iyete dahil olacakları ümidini izhar ederler.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

İmzalar . . . . . .

15 — Karaağaç arazisile Bozcaada ve İmroz adalarına dair Britanya imparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye tarafından

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan

Protokol

Alelûsul salâhiyeti tammeyi haiz zirde vaziini imza mevadı atiyeyi kararlaştırmışlardır :

1 — Meriç ile bugünkü tarihli muahedenamenin ikinci maddesinin ikinci numarasında tarif kılınan Türkiye - Yunan hududu arasında kâin olup Türkiyeye iade edilecek olan arazi nihayet 15 Eylûl 1923 te Türk memurinine teslim olunacaktır, Şu şartla ki muahedei mezkûrenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından keyfiyeti tasdiki İstanbuldaki müttefikin fevkalâde komiserleri vasıtasile Yunan hükûmetine tarihi mezkûrda tebliğ olunmuş oluna. Eğer işbu tebliğ balâda mezkûr tarihte ifa kılınmamış ise arazii mezkûrenin teslimi muamelesi tarihi tebliğinden itibaren on beş günlük bir müddet zarfında icra edilecektir.

2 — Sulh muahedenamesinin beşinci maddesinde mezkûr tahdit muamelesinin ikmal edilmemiş olması keyfiyeti balâdaki arazinin Türkiye memurinine teslimini tehir edemiyecektir. Bu halde Yunan ve Türkiye hükûmetleri sulh muahedenamesinin ikinci maddesinin ikinci numarasında tarif olunan hattı, arazi üzerinde muvakkat bir surette tersim edeceklerdir. İşbu muvakkat hudut tarafeyince mezkûr muahedenamenin beşinci maddesinde musarrah komisyonun ikmali mesai etmesine kadar mer'i olacaktır.

3 — Karaağaç Rum ahalisi 30 Kânunusani 1923 te Yunanistan ile Türkiye arasında imza olunan mukavelenamede münderiç ahali mübadelesine tâbi olacaklardır; bunlar mezkûr mukavelename ahkâmından istifade edecekler fakat Yunanistanla Türkiye arasında hali sulhün teessüsünden altı ay geçmeden hicrete mecbur edilemiyeceklerdir.

4 — İmroz ve Bozcaadalarından Yunan kıtaat ve memurini bugünkü tarihli sulh muahedenamesi Yunan ve Türkiye hükûmetleri tarafından tasdik edilir edilmez çekileceklerdir. Bunların çekilmesini müteakip mezkûr muahedenamenin 14 üncü maddesindeki ahkâm Türkiye hükûmeti tarafından tatbik olunacaktır.

5 — İşbu protokolun birinci bendinde mezkûr arazi sekenesinden ve keza dördüncü fıkrada bahsolunan adalar ahalisinden hiç biri askerî veya siyasî hattı hareketinden veyahut bugünkü sulh muahedenamesini imza eden devletlerden birine veya tebaasına ifa ettiği her hangi bir muavenetten dolayı Türkiyede hiç bir bahane ile iz'aç veya takip olunmıyacaktır.

Fıkrai anifede zikrolunan arazi ve adaların kâffei ahalisine bugüne kadar irtikâp olunan siyasî veya hukuku umumiyeye mutealik bilcümle cinayet ve cünhalarden dolayı tam ve kâmil affı umumî bahşolunmuştur.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

İmzalar . . . . . .

16 — Yunanistanda ekalliyetlerin himayesine dair

10 Ağustos 1920 tarihinde başlıca düveli müttefika ile Yunanistan arasında Sevr'de münakit muahedenameye

ve Trakyaya ait

olmak üzere ayni devletler arasında ayni tarihte aktedilen muahedenameye müteallik

Protokol

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir.

Britanya İmparatorluğu, Fransa. İtalya, Japonya ve Yunanistan hükûmetleri işbu konferans esnasında aktolunan sulh muahedenamesile diğer senedatın mevkii mer'iyete vaz'ı, Yunanistandaki ekalliyetlerin himayesine dair başlıca müttefik devletler ile Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sever'de aktolunan muahedenamenin ve kezalik Trakyaya dair ayni devletler arasında aktolunan 10 Ağustos 1920 tarihli muahedenamenin mevkii icraya vaz'ını zarurî kıldığı kanaatinde bulunduklarından;

Usulen haizi salâhiyet olan zirde vaziini imza kendi hükûmetleri namına ahkâmı atiyeyi kararlaştırmışlardır:

1 — Sever'de aktolunan salifüzzikir iki muahedenin tasdiknameleri eğer şimdiye kadar tevdi olunmamış ise bugünkü tarihle Lozanda imza olunan sulh muahedenamesine ve senedatı saireye müteallik tasdiknameler ile ayni zamanda tevdi olunacaktır.

2 — Ekalliyetlerin himayesine müteallik salifüzzikir Sever muahedenamesinin 7 inci maddesinin ikinci bendile 15 inci maddesinde münderiç ahkâm feshedilmiştir ve mülga bulunmaktadır.

3 — Trakyaya müteallik salifüzzikir Sever muahedesinin birinci maddesinde münderiç ahkâmın tatbiki bugünkü tarihli sulh muahedenamesinin 2 inci maddesinin 2 inci numarasındaki fıkarat ile mukayyet olacaktır.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İmzalar . . . . . .

17 — Sırp - Hırvat - İsloven devletinin imzasına mütedair protokol

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Zirde vaziini imza bugünkü tarihle her biri mensup olduğu hükûmet namına berveçhi ati tadat olunan senedatı veyahut onlardan bazılarını yani :

Sulh muahedenamesini;

Boğazlar usulüne dair mukavelenameyi;

Trakya hududuna dair mukavelenameyi;

İkamet ve salâhiyeti adliye hakkında mukavelenameyi;

Ticaret mukavelenamesini;

Affı umumiye müteallik beyannameyi ve protokolu;

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde verilmiş bazı imtiyazata müteallik protokolu;

Lozanda imzalanan senedatı düveliye ahkâmından bazısına Belçika ile Portekizin iltihakına müteallik protokolu.

Lozanda imzalamış olduklarından bunlardan her biri, imza etmiş olduğu senedata müteallik olmak üzere Sırp - Hırvat - İsloven devletine işbu Lozan konferansı senedi nihaisinde zikrolunan murahhaslarından herhangi biri vasıtasile, muahede mevkii mer'iyete girmiş olmadıkça, salifüzzikir senedatın heyeti mecmuasını imza edebilmek salâhiyetini tanımakta mutabık kalmışlardır.

Lozanda 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

İmzalar . . . . . .

18 — Lozan konferansının

Senedi nihaisi

24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilmiştir

Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya hükûmetleri, Japonya hükûmetile müttefikan şarkta sulhü sureti kat'iyede iade etmek emniyesile bir tarafan Yunanistanı, Romanyayı, Sırp - Hırvat - İsloven devletini ve kezalik Amerika Düveli Müttehidesini ve diğer taraftan Türkiyeyi bütün milletler tarafından temenni olunan bir neticeye vusule salih ahkâm ve mevadı müştereken tetkike davet etmiş olduklarından;

Diğer taraftan işbu konferansta müzakere edilmesi iktiza edecek olan mesailden boğazlar meselesi Bahrısiyahta sahildar olan Bulgaristan ve Rusyanın müzakerata ve ittihaz kılınacak mukarrerata iştirake davet edilerek sureti mahsusada tetkik olunması iktiza edeceği kanaatinde bulunduklarından;

Ve şarkta hali harbin Belçika ve Portekiz için tevlit eylediği mesaili iktisadiye ve maliyenin münakaşasına mezkûr iki devletin de iştirakini kabule karar verdiklerinden;

Atiyüzzikir murahhaslar Lozanda toplanmışlardır:

. . . . . .

20 Teşrinisani 1922 iarihinden 24 Temmuz 1923 tarihine kadar akteyledikleri içtimalar neticesinde-ki işbu içtimaat vesilesile diğer bazı devletler, kendilerini alâkadar eylediğini farzeyledikleri mesail hakkında noktai nazarlarını beyan edebilmişlerdir - berveçhi ati tadat olunan vesaik takarrür ettirilmiştir :

1 — Sulh muahedenamesi, 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

2 — Boğazların tâbi olacağı usule dair mukavelename 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

3 — Trakya hududuna dair mukavelename, 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

4 — İkamet ve salâhiyeti adliyeye dair mukavelename, 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

5 — Ticaret mukavelenamesi „ „ „

6 — Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair mukavelename ve protokol — 30 Kânunusani 1923 te imzalanmıştır.

7 — Sivil mevkufinin iadesile üserayı harbin mübadelesine dair Türk-Yunan itilâfnamesi, — 30 Kânunusani 1923 te imzalanmıştır.

8 — Affı umumiye dair beyanname ve protokol. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

9 — Yunanistanda bulunan emlâki islâmiye hakkında beyanname. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

10 — Mesaili sıhhiyeye dair beyanname. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

11 — İdarei adliyeye dair beyanname. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

12 — Osmanlı imparatorluğu memalikinde verilmiş bazı imtiyazata dair protokol ve beyanname. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

13 — Lozanda imza edilen senedatın bazı ahkâmına Belçika ve Portekizin iltihakına dair protokol ile işbu iki devletin mezkûr iltihakını havi beyannameler. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

14 — Britanya, Fransa ve İtalya kuvvetleri tarafından işgal edilen Türkiye arazisinin tahliyesine dair protokol ile beyanname. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

15 — Karaağaç arazisi ile Bozcaada ve İmroz adalarına dair olup Britanya imparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye tarafından imzalanan protokol. — 24 Temmuz 1923 te imzalanmıştır.

16 — Yunanistanda ekalliyetlerin himayesine dair 10 Ağustos 1920 tarihinde başlıca düveli müttefike ile Yunanistan arasında Sevr'de münakit muahedenameye ve Trakyaya ait olmak üzere ayni devletler arasında ayni tarihte aktedilen muahedenameye müteallik protokol. } 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır.

17 — Sırp - Hırvat - İsloven devletinin imzasına dair protokol 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır.

Balâda tadat olunan senedatın ve işbu senedin asılları Fransa cümhuriyeti hükûmeti hazinei evrakında mevdu kalacaklar ve hükûmeti mezkûre senedatı mezbureden her birinin birer musaddak suretini mezkûr senedi imza eden devletlere veya indelicap kabul ve tasvip edecek olanlara ve sulh muahedenamesini imzalayan devletlere ita eyliyecektir.

Tasdikan lilmekal vaziini imza, işbu senet zirine imzalarını ve mühürlerini vazeylemişlerdir.

Lozanda 24 Temmuz bin dokuz yüz yirmi üç tarihinde yalnız birnüsha olarak tanzim edilmiştir.

Horas Rombolt
Pelle
Garoni
J. S. Montanya
K. Oçiyai
E. K. Venizelos
D. Kaklamanos
Kostantin Diyamandi
Kostantin Konçesko
B. Morfof
İstançiyof
Fernant Pelenzer
A. M. Bartolomo Ferreyra

M. İsmet
Doktor Riza Nur
Hasan

FİHRİST

Sayfa

BİRİNCİ BÖLÜM

KONFERANSIN AÇILMASI

1

Lozana doğru

Konferans yeri 2
Kim başmurahhas olacak . . 3
Başın vasıfları. Yeni rejim adamı olmalı 4
Diplomat olması lâzım mı? . 6
Çabuk intikal muhakeme ve uzağı görme. 7
Maddî, manevî cesaret . . . 8
İsmet Paşanın orduya vedaı ve meclise hitabı. . . . 10
Konferans gecikiyor. . . . 11

2

Konferansın açılışı

İsviçre Resicümhurunun nutku 13
İsmet Paşanın nutku. . . . 15

3

Konferansın nizamnamesi

Dahilî nizamname. 17
Murahhaslar iki olacak. . . 18
Reislik ve komisyonlar . . . 19
Alenilik ve zabıtlar 20
Barer'in nutku 22
Garoni'nin nutku 23

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTÜLÂSYONLARIN KALDIRILMASI:

İstiklâl

1

Kapitülâsyonların mahiyeti

İki tarafın dileği 25

Sayfa

Bugün o dünün eseridir . . 26
Kapitülâsyonlar ne demektir. 27

2

Kapitülâsyonlar niçin verilmiştir

Sebepler 29
Nasıl verildi. 30
Traver Twis'e göre . . . .
P. Rozas'a göre 34
Abeluz'a göre 38
Reno ve Karabiber'e göre . 38
Bize göre 40
Kapitülâsyonlar muahede midir ? 43
İmtiyazlar nelerdi. 44

3

Kaldırma teşebbüsleri

Kaldırma fikri neden doğdu? 46
Fransanın müstemleke imparatorluğu 47
Kapitülâsyonlar kalkmalıydı . 49
Islahat ve tanzimat 50
Paris kongresinde . . . , 51
Yeni kanun faaliyeti. 54
Tercümanlar komisyonu . . 57
Âli Paşanın mektubu . . . 59
Depanye'nin fikri 62
Meşrutiyet devri 63
Avusturya ve İtalyanın muvafakatları 64
Dünya harbinde kapitülâsyonların ilgası 65
Kanun. 67
Gizli senet 68
Mütarekede 70
Müttefiklerin adliyeye ait emri 70

Sayfa

Sevr 74
Millî misak maddesi. . . . 74
Rusyanın bunu kabulü . . . 75

3

Lozanda Türk ve Frenk tezleri

Abeluz'a cevap 76
İstanbul Ticaret Odası raporu 77
Lozanda ikinci komisyonda . 79
Talî komisyonda 83
Kesilme tehlikesi 87
Son çarpışma 94

4

Tezlerin değeri

Devletler tezinin temelleri. . 97
İsmet Paşanın delilleri daha doğrudur 98

5

Konferansın kesilmesi

Son müşterek toplanma. . . 102
Yeniden toplanma teşebbüsü, 109

6

Kesilmeden sonra

Adlî beyanname 112
Kaldırmanın neticeleri . . . 118
Siyasî sahada 119
İktisadî „ 121
Maddî netice 122
İlga ne vakitten başlar . . . 123
İlga 3 kuvvetin neticesidir . 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSTİKLÂL REJİMİ

İstiklâl rejimi 128

1

İkamet ve adlî salâhiyet

Mukavele Türktür. 129

Sayfa

Gelme ve yerleşme 130
Şirket ve cemiyetler. . . . 131
Emlâk edinme ve meslekler . 132
Vergi usulü. 133
Adlî salâhiyet 134
Lotüs meselesi. 137

2

Yabancı mekteplerve müesseseler

Din ve siyaset telkinleri . . 140
Lozanda 143
Muahedeye hüküm konmasını kabul etmiyoruz 146
8 nokta 146
Netice. 153

3

Posta işi

Kaç yabancı posta vardı?. . 154

4

Sağlık işi

Bu da bir kapitülâsyondu. . 156

5

Muahedeler rejimi

Hukuku düvele göre. . . . 159
Yeni muahedeler sistemi . . 160
Lozan sistemi 161

6

Ticaret mukavelesi

Ticaret muahedelerinin ehemmiyeti 164
Lozanda 167
Mukavelenin esasları. . . . 169
Yeni mukaveleler. 171

Sayfa

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE DEVLETİNİN SINIRLARI

Hukuku düvele göre . . . 173

1

Trakya sınırları

İsmet Paşanın ilk iddiası . . 175
Venizelosun sözleri 176
Çekişme 179
İsmet Paşanın cevabı . . . 181
„ „ tekrar cevabı . 186
Lort Kürzonun son sözleri . 188
İki taraf delillerinin muhakemesi 190

2

Sınırlardan çıkan meseleler

Askersiz yapma 194
Trakyada asker bulundurma hakkı 198
Askersiz yapmanın tahlili . . 198
Teminat 201
Talveg meselesi 204
Karaağaç meselesi 207

3

Asya sınırları

Süriye sınırları. 214

4

Irak sınırları

Musul meselesi. 217
Kavmî delil. 218
Tahkik komisyonunun fikri . 219
Siyasî deliller 220
Fetih hakkı 225
Plebisit 227

Sayfa

Tarihî, coğrafî, iktisadî, deliller. 232
Hakem teklifi ve tehdit . . 235
Milletler Cemiyetinde ve Adalet Divanında. 238

5

Deniz sınırları

Adalar meselesi 241
Meis adası 248

6

Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi

Millî sınırlar ötesindeki yerler 251
Adakale 253
Mısır, Sudan, Trablus garp . 256
Kıbrıs adası. 260
Fas ve Tunus 262

BEŞİNCİ BÖLÜM

AZLIKLAR İŞİ

1

Azlıklar işi ve ehemmiyeti

Yeni sistem. 263
Temin ettiği haklar 266
Yeni sistemin ehemmiyeti . . 267
Yeni sistem iyi bir sistem mi? 269

2

Lozanda azlıklar işi

İlk toplanmada. 272
Ertesi toplanma ve kesilme tehlikesi . . . . . .
Türk elleri temizdir 280
Anlaşma 281

3

42 inci madde

Aile hakları ve şahsî halleri . 283

Sayfa

4

Yurt meselesi

Ermeni yurdu 287

5

Umumî af

Umumî af meselesi . . . 288
Lozanda 290

6

Ahali değişmesi

Mecburî değişme 293

7

Patrikhane

Rum Patrikhanesi 295

ALTINCI BÖLÜM

BOĞAZLAR REJİMİ

1

Hukuku düvelde boğazlar

Açık ve kapalı boğazlar . . 299

2

Boğazlar meselesinin ehemmiyeti

Üç devlet için ehemmiyeti . 303

3

Renoven ve Bazili'nin yazıları

Renove'nin mukaddimesi . . 304
Bazilinin raporu . , . . 316

4

Boğazların kapalılığı rejimi

Devletçe kapalı tutulma . . 344
Muahedeli kapalılık. . . 345

5

Lozanda umumî konuşma

Lozanda. 347

Sayfa

İsmet Paşa hâkim kalmak istiyor 348
Rus görüşü (Çarlık idaresinde) 351
Sovyet görüşü 352
İngiliz „ 358
Büyük harpte İngiliz görüşü. 361
Lozanda „ „ . 363
Fransız görüşü 364
İtalya, Amerika ve öbür devletler görüşü. 365

6

Mahdut açıklık rejimi

Açıklık kaidedir 368
İsmet Paşa tahdit ediyor. . 370
Kuvvetlerin tahdidi . . . 374
Muahedeye göre 375

7

Askersizlik

İsmet Paşanın mütaleası . . 377
Münakaşa 379
Askersizlikten birsembol kaldı 380
Netice 384
Askersizlik usulünde yaptırılan değişiklikler. . . . 385

8

Boğazlar Komisyonu

Komisyonun vazifesi . . . 387
Kontrol yoktur. 389

9

Beynelmilel teminat

Meselenin ehemmiyeti. . . 391
Proje. 394
İsmet Paşa kâfi görmüyor .
Hukuku düvelde teminat. . 397

Sayfa

18 inci maddenin filî değeri. 402

10

Başka geçitlerle mukayese ve mülâhaza

Macellan. 404
Cebelitarık 404
Süveyş kanalı 405
Panama ve Kiyel 406
Netice . . . . . .
Mahdut açıklık kaidedir . . 409

11

Anzak, Arıburnu

Lort Kürzonun bu işe verdiği Eheınmiyet 409
İsmet Paşanın sert cevabı . 412
Berlinde de böyle bir iddia olmuştu 415

YEDİNCİ BÖLÜM

ESİRLERİ BIRAKMA VE BOŞALTMA

1

Esirleri bırakma

Sivil rehineler ve harp esirleri 417

2

Boşaltma

Boşaltma bir hayaldi . . . 420
Boşaltmayı tasdika bırakma. 421
Boşaltma yoksa sulh yoktur. 422
Deniz kuvvetleri de çekilmeli 423
Gemilerimiz ve levazım verilmeli. 424
Nasıl gittiler? 425

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TABİİYETE DAİR HÜKÜMLER

1

Umumî esaslar

Hıyar ve hicret 427

Sayfa

2

Yeni sulh muahedeleri sistemi

Tabiiyetin değiştirilmesi . . 428
Yeni devletler kurulması . . 430

3

Lozan sistemi

Etabli ihtilâfı 434
Türk-Yunan tezleri. . . . 435
Kıbrıs ahalisi hakkındaki hükümler 437
Mısır, Cezayir, Fas, Trablus garp hakkındaki hükümler 438

DOKUZUNCU BÖLÜM

İKTİSADİ HÜKÜMLER

I

Bunların doğuşu

İktisadî hükümlerin ehemmiyeti. 441
Tamirat 442
Malî meselelerde Türk tezi . 443
Malî Komisyonun son oturması 446
Asıl iktısadî hükümler. . . 447
Mallar, haklar, menfaatler . 448
Mukavelelere dair projeler . 449
Sigortalar 452
Son müzakereler 454

II

Mallar, haklar, menfaatler

Karşılıklı feragat 458
Yunanistanın vaziyeti. . . 459
İade 461
Müttefik tebaası ve mahmiler 463
Bitirilmiş tasfiye muameleleri 465

Sayfa

Yunanistan ve Romanyadan alınmış mallar 466
Kapitülâsyon rejimine aykırı vergiler 467
Muhtelit mahkemelere müracaat şartı, müddeti. . . 470

III

Mukavele ve müruru zamanlar

Mer'i kalacak mukaveleler . 471
Sonra düşman olmuş taraflar ne demektir? 473
Sigorta mukaveleleri . . . 473
Harpte münfesih sayılacak mukaveleler 474
Mondrostan sonraki hükümler 475
Muhtelit mahkemelerin mukavelelere ait salâhiyeti . . 476
Müruru zaman ve saire . . 477
Ticarî senetlerin ibraz müddeti 478
Teminat gösterilmiş mallar satışı 478

IV

Borçlar

Düyunu Umumiye. 479
Hususî borçlar. 479
Sigorta Borçları 480

V

Sınaî ve edebî mülkiyetler

Eski halin iadesi 481
Lisans mukaveleleri . . . 481

VI

Müteferrik hükümler

İşgal sırasındaki kararlar . . 482
Hayır cemiyetleri, ganimetler . 484

VII

İltihak beyannameleri

Sayfa

VIII

Muhtelit hakem mahkemeleri

Mahkemelerin mahiyeti ve kuruluşu 485
Mahkemelerin salâhiyeti . . 487
" çalışma yolu, dili müddeti 488
" İçtihatları. 489

ONUNCU BÖLÜM
KONFERANSIN KAPANMASI

1

Konferansın pilânçosu

Birinci ikinci üçüncü komisyon 498
Birinci ikinci üçüncü komite 500

2

Konferansın zabıtları

3

Konferansın son oturmaları

Murahhasların nutukları . . . 503
İsmet Paşanın nutku 505

4

Muahedenin imzası

İsviçre Reisicümhurunun nutku 507

5

Muahedenin âkit olmıyanlara tesiri

Hukuku Düvele göre. 509
Belçika, Portekiz, Polonya ve Çekoslovakya 510

6

Muahedenin tasdiki

Hukuku Düvele göre. 515
Lozana göre 517
Büyük Millet Meclisi Hariciye encümeni mazbatası 518
Encümen reisi Yusuf Kemal Beye göre. 519

	Sayfa
Raportör Tevfik Rüştü Beye göre	520
Niyazi Beye göre.	"
Hamdullah Suphi Beye göre.	521
Şükrü Kaya Beye göre.	"
Faik Beye göre	522
Necati Beye göre	523
Vasıf Beye "	524
Süleyman Sırrı Beye göre.	525
Avni Beye göre	526
Ahmet Süreyya Beye göre	"
Abdurrahman Şeref Beye göre	"
Raportör Tevfik Rüştü Beyin cevabı	527
En kuvvetli hatipler söz söylemişti	528
İsmet Paşanın nutku.	530
Sistem fenalığı.	531
Millî sıyaset.	"
İstiklâl.	532
Lozan konferansı.	533
Gaziye şükran.	534
Sınırlar.	534
Azlıklar	536
Malî hükümler.	538
Borçlar	541
Kuponlar.	544
İktisadî hükümler.	547
Mukayese	548
Boğazlar mukavelesi.	549
Trakya "	552
İkamet ve ticaret.	553
Mübadele	554
Af ve beyanname	555
İmtiyazlar	556
Netice.	557
Devletlerin tasdiki	
İtalyanın tasdiki	560
İngilterenin "	"

	Sayfa
Lort Kürzonun İmparatorluk konferansındaki sözleri	561
Parlâmentodaki sözleri.	564
Fransanın tasdiki.	567
Rapor ve raportörün sözleri.	567
SON SÖZ	
Beynelmilel bakıştan.	571
Yeni sulh sistemi ile farklar.	572
Millî bakıştan	574
Kurtuluş savaşı dünya tarihinin en güzel parçasıdır.	574
Lozanda müzakere ne için uzun sürdü	577
İsmet Paşanın rolü	578
Muahede millî dileklere erdiriyor.	580
Muahede millî abidedir.	582
LOZAN SULH MUAHEDESİ	
KISIM 1	
Siyasî hükümler	
Topraklara ait hükümler (2-22)	584
Mahsus hükümler (23-29).	590
Tabiiyet (30-36)	591
Azlıklar (37-45)	593
KISIM 2	
Malî hükümler	
Düyunu umumiyei Osmaniye (46-57)	596
Türlü hükümler (58-63).	603
KISIM 3	
İktisadî hükümler	
Emval hukuku menafi (65-72)	605
Mukaveleler, mururu zamanlar 73-83	609
Hayat sigortaları	613
Bahrî sigortalar	615
Öbür sigortalar	615
Borçlar	615

Sayfa

Sanaat ve güzel san'atlar mülkiyeti 616
Muhtelit hekem mahkemeleri 92-98 619
Muahedeler 99-100 622

KISIM 4
Münakale yolları ve sağlık işleri

Münakale yolları 623
Sağlık işleri. 627

KISIM 5
Türlü hükümler

Harp esirleri 628
Mezarlıklar 629
Umumî hükümler 633
Boğazlar mukavelesi. . . . 637
Trakya sınırlarına ait mukavele 647
İkamet ve adlî salâhiyet mukavelesi 650
Ticaret mukavelesi 656
Ahaliyi mübadele mukavelesi ve protokolu. 666
Sivil mevkuflara ve harp esirlerine dair itilâfname. . . 673
Umumî af beyanname ve protokolu 675
İslâm emlâkine ait beyanname 678
Sıhhiye beyannamesi . . . 679
İdarei adliye " 680
İmtiyazlara ait protokol ve beyanname 682
Belçika ve Portekizin iltihakları 686
Türkiye topraklarını boşaltma protokol ve beyannamesi . 688
Karaağaç ile İmroz ve Bozcaadaya ait protokol. . . 691
Yunanistandaki azlıklara ait protokol 692
Sırp -Hırvat - İsloven devletinin imzasına ait protokol . 693
Nihaî senet 694